

1959

LIDSTVO V DOBĚ PŘEDHISTORICKÉ.

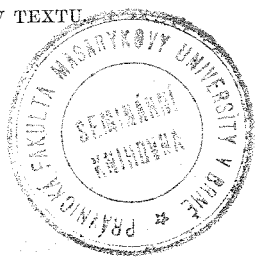
SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETEM
NA ZEMĚ SLOVANSKÉ

NAPSAL

DR. L. NIEDERLE, *H. 34.*

DOCENT ANTHROPOLOGIE A PŘEDHISTORICKÉ ARCHAEOLOGIE
NA ČESKÉ UNIVERZITĚ.

S MNOHA TABULKAMI A OBRÁZKY V TEXTU

V PRAZE.

BURSÍK & KOHOUT,

kníhkupci c. k. české university a České Akademie pro vědy, slovesnost a umění.

1893.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PRÁVNICKÉ FAKULTY UJEP
STARÝ FOND
C. inv.: 032247

Tisk a papír Aloisa Wiesnera v Praze.

Předmluva.

Když jsem se počal obíratí předhistorií Evropy, poznal jsem brzy, že není dosud knihy, která by podávala povšechný obraz nynějšího stavu vědy s příslušnými odkazy k pramenům. Starší knihy jsou nyní jednak zastaralé, jednak podávají jen řadu úryvků nesouměrně propracovaných ku př. kniha Lubbockova, Rankova. Jednotlivé země a jednotlivé doby předhistorické mají již své výborné monografie, ale úplnější přehledné knihy není. I nejnovější s velkým účastenstvím očekávaná kniha Hoernesova jest neúplna v té stránce, která nás nejvíce zajímá, v popisu starožitností zemí slovanských.

Tento nedostatek pohnul mne pomýšletí na vydání díla o obecné předhistorii Evropy co možná úplného. Ale brzy jsem poznal, že na vydání podobného velkého díla síly moje nestačí a ještě řadu let stačiti nebudou. Nicméně chtěje odpomoci potřebě, která se objevuje naléhavě zejména u nás v Čechách a na Moravě, v zemích tak archaeologicky bohatých a dosud poměrně málo prozkoumaných, odhodlal jsem se na základech toho, co jsem dosud poznal, vydati dílo menší, jehož pokus českému obecnstvu předkládám.

Účelem mým v první řadě bylo podati našemu obecenstvu český přehled výsledků, kterých se po tuto dobu dodělala předhistorická archaeologie. Chtěl jsem, aby se mohlo o věci poučit z knihy psané nejen česky, ale i s našeho českého stanoviska. Po té stránce nenahradil by překlad cizí knihy práce domácí. A jako potřebujeme podobných knih ještě v mnohých oborech, potřebovali jsme jí i v archaeologii tím spíše, poněvadž u nás docházelo toto studium nejen značné obliby ale i praktického účastenství.

Měl jsem speciálně na zřeteli myšlenku prof. Masaryka, že nejbližším našim úkolem literárním má být dojíti tam, aby se národ mohl vzdělávati na základě vlastní literatury, a napsal jsem tak i do programu sbírky „Světlem i přírodou“. Šlo mi tedy o obecenstvo, ne o odborníky. Napsat knihu pro širší kruhy byl můj první účel, — napsat zároveň příruční dílo, pro ty, kteří se chtějí předhistorickou archaeologií hlouběji obírat, druhý. Pro ně snažil jsem se provésti, aby kdokoliv by z nich vzal knihu do ruky, našel tam poučení o všech důležitějších otázkách, sporech a základech, na nichž stojí dnešní stav archaeologie. Pro ně jsem připojil i odkazy k pramenům literárním. Pramenů těch snažil jsem se, pokud mi byly přístupny, užití svědomitě, kde nestačily, nahrazoval jsem je ze svých zápisků, sdělaných při návštěvách různých evropských musejí.

Je přirozeno, že největší část této knihy jest jen spracováním toho, co v jiných dílech a bohužel dosud nazvíce jen porůznu v časopisech a v menších článcích jest uloženo. Nicméně, jak doufám, pozná odborník, že není jen kompilací z podobných jiných přehledů, ale prací, z velké části na původních a nejnovějších pramenech založenou, a že v ní

najde na více místech i stopy práce samostatné, samostatného myšlení.

Ovšem vím zároveň dobře, že má mnohý nedostatek. Ale kdo jen trochu zná stupeň, na kterém dosud stojí předhistorická archaeologie Evropy, nepodiví se tomu. Málo je spracováno a z nespracovaného materialu cizího i domácího vybíratí data základní, závěry nejlepší nebo aspoň pravděpodobné, jest při spoustě materialu, s jakým věda tato musí pracovati, velmi těžké. Spis přehledný může být dosud jenom pokusem. Každý odborník, jenž jej otevře, nalezne v něm věci, o nichž jest jiného mínění. Kniha podobná nemůže všechny uspokojit v detailech. Zde jen celek, celková metoda, přehlednost, věcnost atd. mohou být posuzovány a oceňovány vůči jiným pracím podobným. Kde se kreslí celkový obraz vývoje jedné stránky evropské kultury s tak širokého hlediska, jaké nutně žádá tato práce, detailly se podřizují.

Na konec jest mi milou povinností poděkovati pp. Dru. J. Wankelovi, řed. K. Maškovi, sl. archaeologickému sboru musea království českého, musejnímu spolku olomúckému a brněnskému, pak c. kr. ústřední komissi pro uchovávání památek a anthropologické společnosti ve Vídni za laskavé propůjčení celé řady obrázků, a příteli svému p. dru. F. Čádovi za výpomoc při korektuře.

V Praze, v březnu roku 1893.

Lubor Niederle.

DÍL I.

ÚVOD A DOBA PŘEDKOVÁ.

ÚVOD.

Co jest předhistorická archaeologie. — Poměr její k anthropologii a historii. — Její cena, důležitost a cíl. — Methoda. — Dějiny předhistorické archaeologie. — Nynější stav vědy; ústavy, společnosti, sjezdy, časopisy archaeologické a hlavní literatura obecná.

Předhistorická archaeologie jest věda, jež má za předmět svého bádání objasnit kulturu lidstva v dobách předhistorických t. j. v dobách, o nichž nemáme ni tištěných, ni psaných zpráv a o jichž kultuře souditi můžeme z památek a zbytků náhodou nám zachovaných aneb z mlhovitých tradic lidových a z obdobných zjevů v životě dosavadních primitivních národů.*)

Poslední dobu se u nás a také jinde názvy předhistorická „archaeologie“ a „anthropologie“ často zaměňují. Je však lépe rozlišovati přesně oba termíny a názvu předhistorické anthropologie užívati jen pro vědu, jež zkoumá původ, vývoj a rozvoj lidstva v dobách předhistorických se stránky tělesné. Vzájemná příbuznost obou věd vyvinula se hlavně tím, že obě vědy, i archaeologie i anthropologie předhistorická, zabývají se člověkem z doby jedné, dosti ohraničené, při čemž neustále jedna stránka věcně podmiňuje druhou a jedna věda pomáhá druhé. V témže hrobě, v kterém archaeolog pátrá po zbytcích kultury, po způsobu

---

*) Úvod tento jest z části výňatkem z článku „Několik slov o pěstování archaeologie v Čechách“, uveřejněného v „Českém Lidu“ I. str. 317., v němž jsem obšírněji pojednal o úkolech archaeologie, zejména české.

pohřbívání, výstroji mrtvého atd., nalézá i tělesné zbytky, kosti lidské více méně zachovalé. Tím vším vyvinul se onen úzký styk obou věd a tím se odůvodnila i jejich příbuznost. Příbuznost ta jest jen zevní. Neboť zkoumati vývoj předhistorické kultury Evropy a zkoumati fysický vývoj plemen a národů evropských jsou a zůstanou věci dvě. Ovšem že se neustále navzájem podmiňují. Vniknutí nového plemena v obyvatelstvo starší, křížení s ním, přirozené s sebou neslo i změnu v kultuře; změna kultury však navzájem zase působila k podobným stykům a proměnám fysickým.

Co jest předhistorie? Celé dějiny lidstva, které se odehrály před onou hranicí doby, z níž máme již prameny psané, náleží předhistorii. Hranice tato netvoří ovšem čaru rovnou a určitou. Ne u všech národů počíná historie v stejné a téže době, a často nelze rozhodnouti, co patří předhistorii a co historii. V době, kdy severní Evropa, kdy Slované, my Češové jsme byli ještě zahaleni ve tmu, Itálie, Řecko a ostatní země ležící kol moře středozemního dávno již byly ozářeny světlem historie. Ba písemné památky zemí východních, Assyrie, Chaldeje, Aegypta a j. vedou nás daleko a daleko před Kristovo narození. Aegyptané v době, kdy člověk střední Evropy žil v lesích pod nuznou střechou z větví a roští zrobenou, kdy s hrubě otesaným kamenným mlatem v ruce honil zvěř nebo jím bránil krb svůj před dravci a nepřáteli, stavěli již chrámy a města, budovali velkolepé památníky mrtvým, pokrývali jich stěny písmem, zdobili je malbou, sochami, slovem žili v kultuře, pro jejíž vývoj musíme nezbytně uznati dlouhou řadu nových století. Mez mezi historií a předhistorií je tedy časově různá, předhistorie Řecka jest s našeho hlediska kratší než předhistorie střední Evropy.

V dobách předhistorických neznáme dějin politických. Není však pochyby, že jako v dobách pozdějších, tak i v těchto dávno minulých časech byly zde spory, hádky

a války, že střídali se vládcové tam, kde lidstvo dospělo již k jistým útvarům společenským, že existovalo to, co tvoří předmět dějů politických, ale o všem tom my ničeho nevíme. Z celého života lidstva v době předhistorické můžeme si utvořiti z části jen obraz jeho kultury hmotné i duševní, dle toho, co nám povědi památky zachované, tradice a analogie.

Předcházejice k naznačení úkolu u předhistorické archaeologie, chceme již napřed věnovati několik slov i její ceně a důležitosti. S ní je to zvláštní věc. Věda tato nalézá značné oblíbenosti i u nejšířších kruhů, o tom není pochyby. Ale za to zase užší kruhy pracovníků ve vědách exaktních, aneb aspoň exaktnějších než je archaeologie, pohlížely na ni dlouho a dosud pohlížeji s pohrdáním. V tom je však omyl. Beze vši pochyby vzbuzuje tento odpor proti ní právě to, že věda naše, jsouc na oko tak snadno přístupná, bývá i od laiků mnoho pěstována. Posuzovat však vědu dle těchto pracovníků není správné. Anatomie a matematika nejsou proto vyloučeny ze věd, že se jimi laik obírá. Obyčejně to svědčí jen o neznalosti věci, když odsuzuje někdo vědu jinou; neznáť její prostředky, cíl, ani to, co vykonala. Předhistorická archaeologie není vykopávání a popisování starých popelnic, právě tak jako kulturní historie není jen líčení kroje, nábytku, chalup toho kterého kraje. To jsou jen prvky, malé prvky k poznání toho, co je cílem konečným. Ovšem, že i ta práce je nutná, a ten, kdo celý svůj život provedl jen tím, že kopal, shledával a popisoval jednotlivé nálezy, také svůj úkol dobře vykonal. To však není úkolem předhistorické archaeologie. Není jejím úkolem jen sbírat staré památky, pěkně je očistovat a vystavovat v musejích pod nadpisem, odkud to a to pochází a kdo je šlechtným dárcem.

Úkol předhistorické archaeologie jest jiný, vždy dvoji: jeden, řekněme, užší, druhý širší. Onen užší úkol je výsledkem citu pro vlast a národ, který je snad nám vrozen od otců, nebo který vychováním v nás povstává. Ten nám

mezi jiným ukládá poznávat lépe národ svůj a jeho historii. A tu je přirozeno, že zejména v poslední době, kdy národnostní city jsou tak vypěstovány, mimovolně každý hledí k tomu přispěti, a snaží různé příspěvky k poznání svého národa. Vždyť vidíme neustále, jak národnostní city hrají úlohu velkou i v archaeologii. V každé druhé knížce čteme u nás výtky, že ten a ten vše shrabuje pro Germany a Slovanům nedává po právu, a vezmeme-li knihu německou, čteme věci podobné, jen že psané proti nám. Marno by bylo popírat, že na obou stranách bývá soud pod vlivem těchto citů, že onu ryzi, v pravdě vědeckou objektivnost málo kdy najdeme ve vědách, které mají za předmět studování dějin a pokroku kultury, civilisace a jednotlivých národů a při tom neustále jsou nuceny kmenové kultury vzájemně porovnávat a oceňovat. Co však zde cit národnostní ubírá, to zase na druhé straně nahrazuje, přinášeje s sebou zvýšení práce. Probudte v národě sebe menším vědomí národní, ihned začne intenzivněji pracovat, zejména v studiu své minulosti. A v studiu minulosti přijde se snadno k hranici, která dělí historii od předhistorie, ještě dále do dob pravěkých, jež jsou předmětem studia archaeologie a anthropologie předhistorické.

Užším úkolem archaeologie jest tedy: přispěti k poznání vývoje kultury vlasti a národa.

Předhistorická archaeologie jde však dále. Nejen historie vlastního národa je archaeologovi úkolem. On dobře cítí, že historie tato je jen částí historie lidstva, s kterou je svazky nerozlučitelnými spojena, že nelze porozuměti části bez porozumění celku. Tím jest veden k studiu obecné předhistorie a k studiu primitivního stavu lidstva vůbec. Co se tu otevírá nových světů, když jdeme v minulosti dále až k počátkům lidstva!

Používajíc v práci výsledků, ku kterým přišla celá řada jiných věd, kreslí nám archaeologie obraz počátků lidstva. Navzájem zase tento ucelený přehledný obraz, jak lidstvo

vzniklo a jak se počalo rozvíjeti, přináší neskonale služby filosofii, přírodozpytu, theologii a jiným vědám a pomáhá platně na pevné základy stavěti náš názor světový. Uvedu aspoň jeden příklad. Jak změnila náš světový názor theorie vývoje, zejména tam, pokud se týká člověka, netřeba ani rozváděti. Jedná se tu o počátky lidstva, jeho kolébku, tvar a podobu prvotního člověka, jeho předchůdců atd. A může na otázky tyto dáti někdo platnější odpovědi než geolog a předhistorik?

Nezapomínejme pak dále, jak důležitá předhistorie pro obecný národopis vůbec. Ovšem i na opak. Jedna věda neustále pomáhá druhé. Život lidstva evropského v předhistorii vidíme ještě z největší části v životě primitivně žijících národů. Zdá se býti nepochybné, že jsou u celého lidstva jedny a tytéž zákony vývoje, které působí stejnost kultury a jen právě vnější vlivy různého prostředí pozměňují tento rovnoměrný, z vnitřních zákonů vyplývající stav na určitých místech a působí individualní znaky kultury jednotlivých národů. Základ však je všude stejný. Tím způsobem předhistorie mnoho vykonala pro národopis a zase naopak.

To jsou věci, které archaeologii umísťují právem nejen mezi vědami, — vědou je každé badání, které zkoumá určitý obor jsoucna správnou methodou — ale mezi vědami důležitými, jejichž cena nespočívá jen v obecné přízni kruhů nejbližších, ale v tom, že pomáhá platně luštit záhady, které v moderní době nejvíce zajímají náš obzor duševní.

Methoda. Archaeologie předhistorická má hlavně dva prameny, z nichž čerpá své poznání: 1. zachované památky a 2. analogie z života moderních primitivních národů. Prvý podává jakýsi základ, druhý jej oživuje.

První pramen stopujeme hlavně methodou historickou. Při nálezu, jenž nám jest podán, jde především o to, stanovit jeho časové datování. Toto datování nebývá téměř nikdy absolutní, nýbrž pouze relativní, stanoví se časový poměr nálezu k nálezům jiným. Jednotlivý nález má při sobě téměř

vždy některé znaky, které byly již na jiných pozorovány, a pomocí jich určuje se jeho relativní stáří: jest buď starší, nebo mladší nebo současný s jinou známou skupinou.

Výsledkem tohoto postupu zkoumání jest specialní metoda archaeologie vypěstovaná hlavně severoevropskými badateli t. zv. metoda typologická,*⁾ pomocí níž se u jednotlivých předmětů hmotné kultury hledí vypátrati jejich vznik, kolébka vzniku, i prvotní forma, a sleduje se pak dále, jak se rozvíjela, jak se rozšiřovala z místa svého původu, jak přibírala v různých místech lokální prvky atd. Pomocí typologické metody se zejména dobře daří datování nálezů a luštění různé vlivy kultury na jednotlivé země. Nejříve badatel musí ovládnout velkým materiálem. Pak v něm hledá jednotlivé typy, rozlišuje je, pátrá po jejich rozšíření, jejich kolébkách, při čemž nestačí jen statisticky dokázat, kde jest určitý typ nejčastěji zastoupen. Nejobtížnější je hledat v každé skupině původ a vývoj typů. Typ není organismem, dí I. Undset, jenž by rostl a vyvíjel se dle vnitřních principů, nýbrž je jen výsledkem dosti libovolných nápadů lidských. Proto výklad forem středních často svádí k omylům; také dlužno stále míti na mysli, že nejsou stejné znaky kultur vždy dokladem styků vzájemných, nýbrž že často povstávají na různých místech samostatně. Velmi opatrně musí se užívat generalisování. Ze studia jednotlivosti má se pak dojiti k sestavení celkového obrazu života té neb oné doby s ujasněním všech podmínek, jejichž výsledkem jsou starozitnosti, o nichž se jedná.

Velmi prospívá archaeologii předhistorické i metoda srovnávací, ač nemyslím, že správně činí ti, kteří poslední

*⁾ Zajímavý jest spor, který o cenu této metody vzplanul kdysi mezi jejím zastancem O. Monteliem a Dánem Sophem Müllerem. O. Montelius. Den forhistoriska forforskarens Metod och material. (Srv. o tom referát v Archiv für Anthropologie XVI. str. 645). Pěkně o této metodě promluvil i Ing. Undset v díle Études de l'âge du bronze en Hongrie str. 39 nsl.

dobou tuto metodu povyšují za první a jediné správný požadavek moderního bádání. Nicméně vykonala již mnoho a ještě vykoná. Již napřed jsme se zmínili o tom, že studium nynějších primitivních národů mnoho prospělo studiu primitivního stavu lidstva evropského, život, který tam dosud vidíme, byl, soudě dle zachovaných památek, v předhistorii Evropy týž. Památky nám zachované tvoří k největší části jen jakousi zevní kostru, jejíž vlastní vnitřní život nám vysvětlují hlavně analogie života dosavadních národů primitivních. Ukáží v přehledu dějin archaeologie, jak teprve tehdy, když bylo možno užívatí těchto analogií a srovnávat to, co se v Evropě vykopalo, s tím co dosud žije u divochů, archaeologie předhistorická povznesla se na stupeň vědeckější. Hlavně pomocí jich pochopujeme život svých předků.*⁾

Tolik o metodách archaeologie. Různé specialní postupy hledání a oceňování nálezů archaeologických jsou již předmětem zvláštních návodů.**⁾

Dějiny předhistorické archaeologie.

Archaeologie nebo určitěji řečeno věda archaeologická má historii nevelikou. Na počátku našeho století, kdy řada

*⁾ Vedle těchto dvou pramenů poslední dobou také část jazykozpytu t. zv. linguistická palaeontologie koná nemalé služby i předhistorické archaeologii. O. Schrader sestrojil na základech čistě jazykozpytných obraz prvotního kulturního života Indoevropanů.

**⁾ Podobných návodů bylo vydáno více. Citujeme aspoň některé. Pruská vláda sama se postarala, aby s nálezy archaeologickými řádně se zacházelo vydavši návod: Merkbuch Alterthümer aufzu-graben und aufzubewahren (Berlín 1888). J. Ranke. Anleitung zu anthropol. vorgeschichtlichen Beobachtungen (Videň 1881). V knize vydané G. Neumayerem pod názvem „Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen“ (Berlín II. vyd. 1888.) napsal část týkající se archaeologie R. Virchow. Е Гаршичь. Курганы, ихъ раскопки, изслѣдование и нахождение кладовъ (Petrohrad 1888). Starší návody vydali O. Tischler, Dr. Luchs, Ed. von Sacken a jiní. U nás vydal podobný návod pod titulem „O českých starozitnostech a potřebě zachovávatí je před zkázou“, Vocel r. 1845 nákladem archaeologického sboru musea království českého, a nověji Vlastenecký muzejní spolek v Olomúci. Je však nanejvýš třeba návodu důkladnějšího.

jiných věd a mezi nimi archaeologie klassická již mnoho práce měly za sebou, archaeologie předhistorická teprve se probudila. Ovšem měla i ona své počátky v dobách dřívějších. Ale to jsou většinou jen kuriosní zprávy o nálezech a jména, která zde můžeme uváděti, jsou nazvíce jména milovníků starožitnosti, antikvářů.

První zprávy podobné máme již ze starověku. Staří Římané a Řekové měli pojem o kultuře předhistorické. Vzpomeňme, jak Lucretius, Ovidius a jiní opěvali doby bývalé, věk zlatý, stříbrný a měděný. Představa zde tedy byla, a není divu, že milovníci starožitnin, jichž jest a bylo všude hojnost, schraňovali památky přičítané těmto dobám minulým. Máme řadu svědectví, že byly kosti obrovských diluvialních a třetihorních ssavců nalézány na různých místech*) ctěny jako kosti obrů, heroů, a císař Augustus dle svědectví Suetoniova uschovával je v museu, které zřídil ve svém paláci na ostrůvku Capri. Zdali tam i jiné předhistorické předměty byly ukládány, jak někteří chtějí vykládati, jest zcela nejisté. Víme však z několika zpráv, že již tehdy se ctily kamenné sekerky, u nás zvané hromovými klíny, u Řeků *κεραύνια, ἀστροπελέκεια* (mod.), u Římanů *ceraunia, lapides fulminis*. V touž moc a sílu záračnou, kterou jim do dnes prostý lid všech národů evropských přisuzuje, věřili již staří Řekové a Římané.**)

*) Ku př. u Tegey v Arkadii, u Troje na Sigeiu, na Lemnu, Imbru, Kou atd., nejvíce dle zpráv sofisty Filostrata.

***) Tyto kamenné klíny a sekerky mají se v tradici lidové obecně za kameny bleskem s nebes sražené. Snad ve všech řečích naznačeno to již názvem. Německy sluji *Donnerkeile, Blitzsteine*, franc. *pierres du tonnerre, de foudre*, angl. *thunderstone*, špan. *piedras de rayo*, ital. *saette o fulmini*, holl. *donderbeitels*, dán. *tordensteen*, norv. *tonderkile*, švéd. *thorsviggar*, rusky *молниина стрѣла, громная стрѣла* atd., podobně i v mnohých řečích asijských, afrických. O jejich historii viz pěkný spis E. Cartailhaca „L'age de la pierre dans les souvenirs et superstitions populaires“. (Paříž 1877).

Se ctěním obrovských kostí ssavců a ctěním bronzových klínů setkáváme se i později v celém středověku. Někdy jsou zprávy dosti bizarní. Ve španělské Valencii ctěn byl dlouho zub mammuti jako zub sv. Krištofa. Také v lékařství středověkém hrály kly mammuti značnou úlohu, a ještě v novém věku hledáno bylo „ebur fossile“ k těmž účelům v mnohých jeskyních, hlavně německých a uherských. Pro archaeologa zajímavější jsou již zprávy vyskytující se tu a tam na počátku nového věku o nálezech předhistorických výrobků, hlavně popelnic. Podivno, vykládalo se, že tyto hrnce rostou v zemi jako houby, zejména za jarních dešťů. Jiný výklad měl je zase za výrobky pod zemí bydlicích trpaslíků. S těmito výklady se dlouho setkáváme. O tom, že popelnice v zemi rostou, dočísti se můžeme v listu krále Ferdinanda k Ottovi z Neudeku z r. 1546. podobně se pronesli ve svých spisech polští dějepisci Matyáš z Miechowa, M. Cromer, jáchymovský farář Mathesius (zemřel r. 1568), slavný theolog J. Ursinus, a ještě r. 1704 Chr. Stieff, a málo před ním náš učený Balbin. Ačkoliv správný výklad popelnic byl mezi tím již několikrát uveřejněn, a Balbin sám jej, jak výslovně di, znal, nechtěl mu věřiti. Pravíť „mám za to, že hlína nebo jíl sám od sebe se v zemi formuje do hrnců tak, jak příroda sama si toho přeje.“*)

*) Ve svých *Miscellanea historica regni Bohemiae* D. I. lib. I. 115. Pokud víme, první správný výklad podal P. Albinus r. 1589, po němž později opakovali polský lékař Jonston, Jac. Mallen (*Historia sepulchralis Sarmatiae*. Jena 1679), M. G. Treuern (*Kurze Beschreibung der heidnischen Todtentöpfe etc.* 1688), Dr. Kundmann, Rhode, L. D. Hermann (*Maslographia*, Břeh 1711), Volkmann (*Silesia subterranea* 1720), J. Oesterling (*De urnis sepulchralibus et armis lapideis veterum Cattarum* 1714), M. Ch. Reusch (*De tumulis et urnis sepulchralibus in Prussia*, Královec 1724) atd. Hromové klíny vykládal první správně za kamenné primitivní zbraně nástroje lékař M. Mercati (zemřel r. 1593), po něm J. Oesterling, Eckhart, Nünning, Jussieu (1723) a j.

Je zřejmo, že tehdejší době scházelo porozumění pro primitivní stav lidstva vůbec. Renaissance oživila sice život klassický, to však již nebyl život primitivní. K tomu, aby se porozumělo předhistorii Evropy, bylo dříve nutno poznati, jak jinde ještě žije lidstvo v stavu nízké, nevyspělé kultury, se zbraněmi kamennými, bez znalosti kovů a vši vymoženosti civilisace. Pak teprve mohlo přijíti i porozumění toho, co jsou to vlastně hromové klíny, co jsou to popelnice a jiné podobné nálezy. A skutečně, jakmile se to stalo, předhistorická archaeologie počala se obracet na dráhu vědeckou. Byly to hlavně známé velké námořní cesty 16., 17. a 18. věku, které otevřely Evropě celé nové světy s životem a kulturou rázu zcela jiného než byla tehdejší kultura evropská. Po Kolumbově objevení Ameriky následovala během věku řada velkých výzkumných cest, z nichž uvádíme na př. Maghellanovu, Tasmanovu, Dampierovu, Drakeovu, Cookovu, Forsterovu, La Perouse-ovu, na asijské pevnině cestu Krašenikovou, Pallasovu, Messerschmidtovu atd.

Těmto objevům sledovalo v zápětí rozšíření vědomostí národopisných, a to opět přivedlo obrátiti do předhistorické archaeologie. V Evropě počali nabývatí správnější názor o životě svých předků, patrně podobném životu národů žijících dosud v stavu primitivním. Obrat tento nedál se však náhle. Je zajímavé, že ještě r. 1730, když ve francouzské akademii věd Mahudel přečetl svou práci o „domnělých klínech hromových“ přijal to sbor shromážděných učenců sice na vědomí, ale vyslovil přece politování, že auctor nevyložil, proč by se nemohly tvořiti i v oblacích.*)

Ale vědomostí nabyté rozhledem po národopisu celé země nedaly se více potlačiti. R. 1724 jesuita Lafitau

*) Také ze slov ruského učence Gmelina vidíme, že ještě r. 1732 klonil se k náhledu staršímu, a v akademii petrohradské se ještě r. 1745 zařadovaly hromové klíny do sbírky mineralogické.

vydal velké dílo své „Moeurs des sauvages américains comparés aux moeurs des premiers temps“, r. 1758 Goguet práci „De l'origine des lois, des arts et des sciences et de leurs progrès chez les anciens peuples depuis le deluge“, v Anglii W. Stuckeley, J. Douglas a A. Gordon vydávali díla o starožitnostech britanských.*) V Německu farář Esper zabýval se již r. 1774 bedlivým zkoumáním jeskyně geilenreuthské ve Francku, ještě před ním napsali monografie o starožitnostech slezských, lužických, saských a jiných J. G. Keyssler, L. D. Hermann, G. A. Volkmann, K. F. Schultz, Balduin a j. V Rusku již car Petr Veliký (zemř. 1725) všiml si bedlivě archaeologie své vlasti, podporuje na př. úsilovně sbírání a zachovávání památek bulharského carstva na březích Kamy a Volhy, zničeného r. 1236 od Tatarů. Také vyslal r. 1716 první vědeckou výpravu do Sibíře za účelem archaeologického bádání. Za carevny Anny Ivanovny (zemř. 1740) archaeolog, ethnograf a historik Vasilij Nikitič Tatiššev vydal pomocí akademie prvé ruské instrukce ku sbírání ruských starožitností a rozeslal je na všechny úřady guberniální; v druhé polovici 18. st. objevují se ethnografové a archaeologové Miller, Pallas, Lepechin, Gmelin, Zujev, Ryčkov, Guthrie, a založeno bylo museum v carské Eremitáži v Petrohradě.

I u nás v Čechách koncem předešlého století objevují se první svědomitější práce. Josef rytíř Bienenberk z Bienenberka (1731—1798) byv jako vojenský inženýr při opevňovacích pracích města Králové Hradce svědkem různých nálezů, popsal je ve svých spisech a na konci století Josef Dobrovský vydal první vědecké pojednání

*) Dr. W. Stuckeley. Itinerarium Curiosum (2 díly ve foliu) Londýn 1724; Stonchenge, a Temple restored to the British Druids, and Abury (ve foliu) Londýn 1740—43. James Douglas. Nenia Britannica. A Sepulchral History of Great Britain (folio) Londýn 1793.

o archaeologii země české, napsané u příležitosti nálezů předhistorických hrobů u Hořína na Mělnicku.*)

Ještě úsilovnější práci vyznačuje se počátek a první polovice našeho století. Již tu nalézáme, nepřihlížeje ku kvantitě práce, díla i cenou svou vysoko vynikající, a nemůžeme proto přistoupiti na obecné mínění, dle kterého dějiny vlastní vědecké práce v archaeologii předhistorické datují se teprve od let čtyřicátých, od doby, kdy počaly se systematicky zkoumati dánské hromady odpadkové. Do počátku našeho století spadají důležité práce Billaudeta, Tournala, Christola, de Serresa a j. v jeskyních francouzských, klassická bádání Schmerlingova v jeskyních belgických (dílo vyšlo r. 1833—40), v Anglii rev. Mac Ennery, Godwin Austin zkoumali pečlivě jeskyni kentickou, E. Home, jeskyni whidbeyskou, W. Buckland jeskyni kirkdalskou, D. Wilson psal o archaeologii Skotska. V Dánsku pracovali Nyerup, Vedel Simonsen a slavný archaeolog Chr. Thomsen vydal již r. 1836 svůj úvod do nordické archaeologie.**)

V Německu pracovali Adler, Fuhrmann, W. Büsching, Dr. Fr. Wagner, H. F. Link, Lewezow, Dorrow,***) hlavně vynikají G. Klemm, K. Preusker, G. O. von Estorff, S. Wagener, G. C. Lisch, Fr. Kruse a jini, a také jeden z prvních dosud žijících archaeo-

*) J. Bienenberk z Bienenberka. Versuch über einige merkwürdige Alterthümer im Königreich Böhmen. 2 svazky (Praha 1778—9). J. Dobrovský. „Über die Begräbnissart der alten Slaven überhaupt und der Böhmen insbesondere.“ (Pojednání král. učené spol. nauk r. 1786).

***) Chr. Thomsen. Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed (Kodaň 1836); vyšlo též v něm. překladu pod titulem „Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde v Kodani r. 1837.

****) Dorrow. Opferstätte und Grabhügel der Germanen und Römer am Rhein. (Wiesbaden 1819—21). W. Büsching. Die heidnischen Alterthümer Schlesiens (Lipsko 1820—24).

logů L. Lindenschmit začal již v této době svoji činnost.*)

Ze zemí slovanských stojí opět Rusko v popředí. R. 1804 založeno bylo prvé „Общество истории и древностей российских“ v Moskvě, r. 1839 založeno bylo podobné v Oděsse, kde již dříve dal Iv. A. Stempkovskij podnět k založení archaeologického musea (v Oděsse a v Kerči.) Pracovali tu hlavně A. Ašik, P. Dubrux, N. N. Murzakěvič, N. J. Naděždin, Dubois de Montpéreux, A. E. Ljucenko a jini.***) V Petrohradě již na počátku století obírali se archaeologií Ruska P. J. Köppen, Vaksel, ředitel publické knihovny A. P. Olenin***) a j. Také K. Schloezera, jehož práce vycházely na různých místech nelze zde pominout. R. 1846 vzniklo tamže „Археологическое-нумизматическое общество“ (z počátku vydávalo své Zápisky jen v řeči německé, francouzské a ruské), jež se později přezvalo v „Императорское Русское археологическое общество“ a rozdělilo se r. 1851 na oddíl ruské, východní, a západní archaeologie. Pracovali

*) G. Klemm, Handbuch der germanischen Alterthumskunde. (Dražďany 1836) a Allgemeine Kulturgeschichte Bd. I. (Lipsko 1843). K. Preusker, Blicke in die vaterländische Vorzeit. (Lipsko 1841—43). G. O. von Estorff, Heidnische Alterthümer der Gegend von Uelzen im ehemaligen Bardengau (Hannover 1846). G. C. Lisch. Andeutungen über die altgermanische und slavische Grabalterthümer Meklenburgs. (Šverin 1837). S. Ch. Wagener. Handbuch der in Deutschland entdeckten Alterthümer aus heidnischer Vorzeit. (Výmar 1842). F. Kruse. Budorgis (Lipsko 1819). Deutsche Alterthümer (Halle 1824—28). Necrolivonia oder Alterthümer Livlands, Esthlands und Curlands. (Dorpat 1842). L. Lindenschmit. Das germanische Todtenlager bei Selzen in Rheinhessen (Mohuč 1848). Tuto první dobu prací německých a nordických vyličil též I. Undset ve spisku o nordické a středoevropské archaeologii. (Kristiania 1887).

***) Dubois de Montpéreux. Des Tumulus, des Forts et des Remparts de la Russie occidentale. (Paříž 1845).

****) A. P. Olenin. Опытъ объ одеждѣ, оружїи, нравахъ, бычальхъ и степенїи просвѣщенїя Славянъ отъ времени Траяна и Русскихъ до нашествїя Татаръ. (Petrohrad 1832).

tam A. Uvarov, I. P. Sacharov, P. S. Saveljev, J. J. Srězněvskij, I. J. Zabělin. V. V. Tisenhausen, Rovinskij, Stasov, mimo ně K. E. von Baer. R. 1850 zřizena byla mimo to při carském kabinetě „carská archaeologická komisse“, jejíž úkolem bylo sbírání a zachraňování ruských starožitností. Car Mikoláš Pavlovič štědrě podporoval, vysílaly se expedice do různých krajín ruských, a jeho dílem jest i velkolepé dílo „Древности российской императорства“ (1849—1853), věnované především archaeologii dob historických.*) J. Potocki r. 1812 vydal již archaeologický atlas evropského Ruska.

Také v Polsku se již v první polovině našeho století pilně pracovalo. Na Litvě R. Zienkiewicz, hr. Eus. Tyszkiewicz mnoho sbíral a psal, a hlavně bratr jeho Konstantin. R. 1855 založen byl jím ve Vilně archaeologický spolek s museem. V Polsku, na Bělorusi a v Haliči pracovali dále pilně I. Kraszewski, A. B. Glebowicz, J. Lippoman, I. Funduklej, hr. Eus. Tarnowski, J. Lelewel, Żegota Pauli, M. Potocki, M. Grabowski a jiní, hlavně Adam Czarnocki jinak zvaný Zor. Doł. Chodakowski. Také W. Surowieckého dlužno sem přičísti.**)

*) Mělo vyjítí redakcí a s textem A. N. Olenina, s obrazy akademika Solnceva. Ježto Olenin brzy zemřel, vydal je zvláštní komitét pod předsednictvím hr. S. T. Stroganova. Text napsali A. F. Weltman a J. M. Sněgirev.

**) E. Tyszkiewicz. Rzut oka na zródła archeologii krajowej. (Wilno 1842). Hlavní dílo bratra je pozdější; O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej (Berlin 1868). Hlavní dílo I. Kraszewského Sztuka u Słowian szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej. vyšlo až r. 1860 ve Vilně. Żegota Pauli, Starożytności galicyjskie. (Lvov 1838). W. Surowiecki. Śledzenie początku narodów słowiańskich. (Varšava 1824.) Z. D. Chodakowski. O Słowiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem (Krakov 1835). J. Lippoman. Zastanowienie się nad mogiłami etc. (Wilno 1832). I. Funduklej. Ообщіе моголь, валовъ и городищъ Киевской губерніи (Kijev 1848). M. Grabowski. Ukraina dawna i terażniejsza (Kijev 1850).

V Čechách od konce století předešlého uplynulo více let, aniž by se bylo pokročilo v před.**) Teprve v letech třicátých objevují se dva čili pracovníci sběratel P. Václav Krolmus (asi 1790—1861) a Kalina rytíř z Jaethensteinu (1772—1848), který s pomocí Krolmusovou vydal první větší dílo cele věnované české archaeologii.***) Po Kalinovi vůbec nastalo čilejší hnutí, Pavel Šafařík připravoval 2. díl Slovanských starožitností, který však bohužel nevyšel. Jan Kollár pilně si všímal archaeologie, a byl také r. 1849 jmenován professorem slovanských starožitností na universitě vídeňské, až konečně Jan Erazim Vocel zahájil nové období české archaeologie vydáním svého díla „Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde“ v Praze r. 1845.***)

Do téže doby padá také organizační činnost archaeologické práce v Čechách. R. 1841 založen byl popudem Fr. Palackého archaeologický sbor při museu království českého (sešel se však poprvé teprve r. 1843), r. 1853 VI. Zapem založeny Památky archaeologické a místopisné.

Na Moravě téže doby první A. Boček a po něm hlavně B. Dudík, J. Eder, M. Koch, d'Elvert a jiní počali si více všimati archaeologických nálezů.†)

Nechtíce věc příliš roztrhávati překročili jsme již tu a tam leta čtyřicátá. Zároveň jest však viděti, že leta čtyřicátá nejsou nějakou určitou hranicí vědecké práce archaeologické, jak se soudívá. Nicméně nelze popírati, že asi od doby té

*) Snad je možno zařaditi sem též rodilého Pražana J. M. Konrada, jenž r. 1818 vydal ve Vidni spis: Übersicht einer Urgeschichte der Welt und des Menschen in Bezug auf die ersten Ansiedelungen und Wanderungen des menschlichen Urstammes.

**) Kalina z Jaethensteinu. Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer, mit 35 Steindrucktafeln. (Praha 1836).

***) Havní dílo Vocelovo „Pravěk země české“ vyšlo v Praze až r. 1866—68. R. 1850 jmenován byl Vocel professorem archaeologie (později i pisemnictví českého) na universitě pražské.

†) Dr. B. Dudík. Über die heidnischen Begräbnisplätze in Mähren (Sitzungsber. d. k. Akademie in Wien 1854).

práce velmi se povznesla, zejména pokud se týče systematické zkoumání. Jsou to hlavně tři nálezy, které daly popud a směr onomu obrovskému ruchu, který se od té doby jeví v předhistorické archaeologii Evropy. První dva ukázaly, jak se má systematicky a methodicky bádati, třetí pak poskytl látku a podnět k velké práci theoretické a praktické, jejíž předmětem je prozkoumání záhadu o původu lidstva.

1. R. 1848 na návrh dánské akademie vyslána byla komise (Steenstrup, Forchhammer a Worsaae) k vyzkoumání předvěkých hromad odpadkových t. zv. kjökkenmøddingů dánských. Šest důkladných zpráv touto komisí vydaných nemálo přispělo k podněcení práce v archaeologii předhistorické.

2. Ještě větší rozruch způsobily však nálezy pravěkých kolových staveb švýcarských. Odkryty byly náhodou r. 1853 na jezeře curyšském, a od té doby prozkoumány co nejdůkladněji Drem. Ferd. Kellerem a jinými.*) Nález tento dal popud ku zkoumání všech jezer vnitrozemských nejen ve Švýcarsku, nýbrž i jinde v Evropě, a práce byla na mnohých místech korunována výsledkem. Ve Švýcarsku v první periodě (od r. 1854—1870) zkoumáno bylo jen po různu, teprve od tohoto roku, když konfederace uzavřela vysušení močál seelandský a různými pracemi snížil se značně povrch několika jezer švýcarských, počalo se v celé zemi systematicky pracovat hlavně na jezeře ženevském, bodamském, curyšském, moratském, bělském, neufchatelském, pfaeffikonském a jiných. V Rakousku v jezerách salzburských a dolnorakouských přišlo se k stejně zajímavým výsledkům. Jiné stavby kolové nalezeny ve Francii, v sev. Německu (na Baltu) v Rusku, na Moravě, a jinde, jak o tom dále vyložíme.**)

*) Oficiální zprávy vycházely pod názvem „Pfahlbauberichte“ ve zprávách starožitnické společnosti v Curychu.

**) Srv. L. Etmüller. Zur Geschichte der Entdeckung und Erkennung der Pfahlbauten (Curych 1866).

3. Největší vliv na rozvoj archaeologie v době poslední mělo však provedení důkazu, že člověk žil v Evropě již v dobách mnohem dávnějších než se dosud myslelo, že věk lidstva evropského netrval snad jen 6000 let, jak se dříve dle bible čítalo, ale mnohem a mnohem déle. Na svém místě později více promluvíme o diluvialním člověku evropském, zde se chceme jen krátce zmíniti o tom, jak se historicky došlo k tomuto poznání.

Již na konci předešlého století*) a hlavně na počátku nynějšího nacházeli různí badatelé nástroje lidskou rukou zhotovené nebo docela kosti lidské ve vrstvách, které se beze vší pochyby ukládaly v dobách pradávných, v tak zvané době diluvialní („předpotopní“ dle starších názorů). Byly to nálezy v jeskyních, jako nálezy Schmerlinga v Belgii, Mac Ennerlyho, Bucklanda v Anglii, Tournala, Christola a Serresa ve Francii, Espera ve Francu, atd. Ale nálezy tyto i správné výklady jejich nedocházely povšimnutí. Víra v biblický výklad a hlavně pak autorita některých učenců, kteří se velmi určitě postavili proti náhledům podobným, dostačila, aby vešly v zapomenutí. Především to byl slavný palaeontolog francouzský G. Cuvier, o jehož autoritu se tříštily všechny opěťované pokusy dokázati, že člověk žil ve Francii současně s velkými, nyní většinou vyhynulými zvířaty diluvialními, jejichž kosti plnily nánosy jeskynní. Cuvier se však v této otázce často příliš ostře odsuzuje. Pravda jest, že slovem svým dovedl zdržeti pokrok v archaeologii tak, jako jej dovedl zdržeti v zoologii a anthropologii ve sporech svým s Et. Geoffroyem de St. Hilaire a Lamarekem. Ale Cuvier nebyl předně nějakým absolutním odpůrcem existence diluvialního člověka. „Pas encore“ („Ještě ne“) odvětil pouze, když se ho kdosi tázal, našel-li se již člověk

*) Jedním z nejstarších je nález, který odkryl a správně vyložil John Frère r. 1797 u Hoxne v Suffolku (Anglie). Ale již před ním soudil farář Esper na současnost člověka s diluvialními zvířaty.

„předpotopní“. Cuvier nevěřil, že by byl člověk u nás z diluvia pře-trval do doby přítomné. Cuvier to nemohl věřit, poněvadž na jiných základech došel k přesvědčení, že všechny velké periody v historii země, tedy i doba diluvialní, končily se náhlým převratem, v němž téměř vše, co bylo na suchu živého, zde zahynulo, a Bůh pak vždy znovu tvořil. Někde, na některém koutku země udržel se snad člověk, ale u nás nikoliv. Dále nesmíme zapomenouti, že Cuvier byl přirozeně opatrný po těch počítlostech, jež se dříve již s předpotopním člověkem natropily a při útocih, které se na palaeontologii vedly se strany publistiky (Voltaire). Ještě bylo v živé paměti, jak se dokázalo, že to, co před lety J. J. Scheuchzer našel v břidlicových dolech oeningenských, a vyložil za otisk předpotopního dítěte (*homo diluvii testis*), byl jen otisk obrovského mloka.*)

Po tom všem pochopíme snáze, proč Cuvier, učenec tak veliký, odmítal existenci diluvialního člověka. Různé nálezy odkládaly se v zapomenutí, až konečně tuto hráz svou houževnatostí protrhl Boucher de Perthes, jemuž náleží zásluha a čest tohoto vědeckého vítězství.**)

Boucher de Perthes již od r. 1838 nacházel v diluvialních naplaveninách řeky Sommy v severní Francii hrubé nástroje kamenné vedle zbytků zvířat diluvialních, soudil na jejich současnost, a tím na existenci člověka diluvialního. Ale dlouho nedocházel víry. Teprve když se mimo Dra. Rigollota z Amiensu několik předních geologů anglických (Falconer, Evans, Prestwich a Lyell) na místě přesvědčilo o správnosti jeho nálezů, a když mezi tím Ch. Lyell dobyl si téměř všeobecného souhlasu své velkolepé theorii o povolném vývoji kůry zemské, theorii, která téměř na dobro vymýťo-

*) V české literatuře viz o tomto nálezu článek Dra. J. Wankela v Časopise mus. spolku olomouckého 1890 str. 2 nsl.

***) Nálezy své popsal ve 3 svazcích díla „Antiquités celtiques et antédiluviennes“. (Paříž 1847—64). Srv. k tomu i jeho spis „De l'homme antédiluvien et de ses oeuvres“ (Paříž 1860).

vala z historie země náhlé, vše hubící převraty Cuvierovy, teprve potom víra v existenci diluvialního člověka mohla nabyti pevné půdy. Když pak r. 1859 Ch. Lyell sám ve veřejné schůzi královské učené společnosti londýnské prohlásil se pro mínění Boucherovo, celý svět rázem uvěřil. Autorita vyvážila autoritu. Celé houfy učenců putovali navštívit naleziště sommeská, brzy nastalo po celé Evropě úsilovné pátrání po diluvialním člověku, a nyní až na málo výjimek není téměř země, kde by jeho existence nebyla řadou dokladů dokázána.

S tímto velkým objevením spojila se ještě jedna událost k rozpoutání studia, jehož předmětem byla existence a původ pravěkého člověka. Jest to nové, určitější a propracovanější postavení vývojové theorie Ch. Darwinem.*) Darwin do své první knihy o původu druhů nepřibral ještě výkladu o původu lidstva a teprve v knize o původu člověka vyslovil známou hypothesu, že člověk vyvinul se z některého mu blízko stojícího zvířete, nejspíše z některého vyhynulého druhu veleopů. A tu bylo přirozeno a jasno pro stoupence i protivníky této theorie, že to mohla býti buď palaeontologie nebo předhistorická archaeologie, která na otázky zde povstálé mohla dáti nejlepší odpověď. Pokud dala, o tom se na jiném místě zmíníme. Zde stačilo jen ukázat na to, proč také vystoupení Darwinovo má velký význam v dějinách předhistorické archaeologie.

*) Známo, že již před Darwinem celá řada badatelů pronesla podobné myšlenky. V ucelenou theorii sestavil je poprvé Lamarck, největší předchůdce Darwinův. Darwin řekl celkem málo, co by nebylo již před tím vysloveno Lamarckem (hlavně v jeho díle „Philosophie zoologique“, Paříž 1809). Darwinova hlavní díla jsou „On the Origin of Species by means of natural Selection“ (Londýn 1859) a „On the Descent of Man and Selection in Relation to Sex.“ (Londýn 1871). Obě přeloženo téměř do všech evropských jazyků. O životě Darwinově srv. spis jeho syna Fr. Darwina. *The life and letters of Ch. Darwin.* (Londýn 1888) nebo spis Ch. Holdera. *Charles Darwin, his Life and Work* (New-York 1891).

O dějinách této vědy v posledních desetiletích se zde více šířiti nemůžeme. Dějiny ty uloženy budou lépe v dalším líčení výsledku prací vykonaných. Zde bychom velké místo přeplniti musili jmény osobními a zeměpisnými. Za to zde podáme krátký přehled důležitějších ústavů, muzeí, společností a časopisů archaeologických, k nimž na konci připojíme i seznam nejhlavnějších obecných děl archaeologických.

Společnosti a časopisy.

Nejdůležitější spolky francouzské jsou „Société des antiquaires de France“ a pro předhistorii ještě více „Société d'anthropologie“ založená r. 1859 Brocou a vydávající časopis „Bulletins de la société d'anthropologie de Paris.“*) Podobné bulletiny vydávají i jiné spolky anthropologické v Lyoně, v Bordeaux, v Belgii v Brussellu. Professori anthropologické školy pařížské tímto spolkem udržované vydávají od r. 1891 měsíčník „Revue mensuelle de l'école d'anthropologie de Paris“. Největším a nejnákladnějším časopisem francouzským je „L'anthropologie“ redigovaná P. Topinardem, E. Cartailhacem a E. T. Hamym.**)

V Anglii spolek „Anthropological Institute of Great Britain and Ireland“ vydává „The Journal of the anthr. Institute“ a společnost „Society of Antiquaries of London“ založená králem Jiřím II. r. 1750 dva sborníky „Proceedings of the S. of A.“ a „Archaeologia“. G. L. Gomme rediguje nový „The Archaeological Review“ (od r. 1888).

Také „British archaeological Association“ a „Royal archaeol. Institute of Great Britain and

*) Všechny spolky a časopisy „anthropologické“ obírají se někdy i z větší části předhistorickou archaeologií. Spolky a časopisy „archaeologické“ většinou se věnují v prvé řadě archaeologii klassické a středověké. Tak ku př. „Revue archéologique“ (red. Alex. Bertrand a G. Perrot), časopisy anglické a j.

***) Povstal r. 1890 splnutím tří starších časopisů „Revue d'anthropologie, Revue d'ethnographie a Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme.“

Ireland“ vydávají své „Journals“. Několik venkovských společností anglických má také své časopisy. V Skotsku existuje od r. 1780 Society of Antiquaries of Scotland, vydávající Proceedings, v Irsku Royal Historical and Archaeological Association.

V Itálii vydává anthropologická společnost florencká „Archivio per l'antropologia“ řízený P. Mantegazzou, L. Pigorini, P. Strobel a G. Chierici „Bulletino di paleontologia italiana (v Parmě), a L. Pigorini „Cronaca del museo preistorico ed etnografico di Roma“.

Z německých časopisů vedle velikého „Archivu für Anthropologie“ a „Correspondenzblattu“ vydávaných všenněmeckou společností pro anthropologii, ethnologii a předhistorii, vychází celá řada časopisů nákladem různých menších spolků anthropologických a archaeologických, jež zde všecky vyčítati, přesahovalo by meze vytčené. Nejdůležitější z nich jsou „Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande“ v Bonnu, znamenitý „Zeitschrift für Ethnologie“, jenž spolu se zprávami berlínské společnosti anthropologické (Verhandlungen d. berl. Ges. f. Anthr., Ethn. und Urgeschichte), všimá si hojně i naší české předhistorie a vůbec archaeologie slovanské, Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde (red. R. Virchow a A. Voss), dále mnichovské „Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns“ (red. J. Ranke a M. Rüdinger) a „Prähistorische Blätter“ (red. Dr. J. Naue), dva lužické časopisy: „Oberlausitzer Jahreshefte d. Ges. f. Anthr. und Urgeschichte“ (Zhořelec) a „Mittheilungen d. niederlausitzer Ges. f. Anthr. und Urgesch.“ (Gubin), dále pro slovanskou archaeologii důležité časopisy „Mittheilungen d. anthr. Vereins in Schleswig Holstein“ (v Kielu), „Schriften der naturforschenden Gesellschaft in Danzig (v Gdansku), „Schriften der physikalisch-oekonom. Gesell-

schaft zu Königsberg“ a zprávy archaeologického spolku „Prussia“, obé v Královci, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift“ (ve Vratislavi), a řada jiných časopisů, vydávaných lokálními spolky (v Meiningen, v Štětíně, Beyreuthě atd.).

Z rakouských německých sborníků jsou nejdůležitější „Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien“, „Mittheilungen d. k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale“ a „Mittheilungen d. praehist. Commission der k. Akademie d. Wissenschaften“; všechny vycházejí ve Vídni. Ze švýcarských dlužno se zmínit o dvou „Anzeiger für schweizerische Alterthumskunde (Indicateur d'antiquités suisses)“ (red. J. Rahn) a „Antiqua“ (reg. R. Forrer), obé vychází v Curychu. Z nordických vychází v Kodani dánský „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie“, v Stokholmu švédský „Antiqvarisk Tidskrift för Sverige“ a „Kong. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad“. Krásná díla (Mémoires) vydala v Kodani „Société royale des Antiquaires du Nord.“

Maďaři mají časopisy dva Archaeologiai Ertesítő“ a „Archaeologiai Közlemények“. Oba vycházejí v Pešti, a jsou vedle předhistorické věnovány i historické archaeologii.

U západních Slovanů Čechů a Poláků také se archaeologie předhistorická pilně pěstuje. Z českých časopisů všimají si jí nejvíce „Památky archaeologické a mistopisné“ vydávané arch. sborem musea království českého (pod redakcí L. J. Piče), „Český Lid“ (red. L. Niederle a Č. Zibrt) v Praze, a „Časopis vlasteneckého musejního spolku“ v Olomouci (red. J. Palliard). Polské práce ukládají se nejvíce v první, archaeologii vě-

nované části „Zbióru do wiadomości antropologii krajowej“ vydávaného polskou akademií věd v Krakově. V Poznani vycházejí mimo to „Zapiski archeologiczne poznanskie“, vydávané tamějším tovaryšstvem přátel nauk pod redakcí L. Jazdzewského a B. Erzepki.

Rusové mají velkou řadu společností archaeologických (část jsme vyjmenovali již na str. XXI. a jimi vydávaných sborníků a časopisů, ale časopisy tyto jsou jen z části věnovány archaeologii předhistorické. Zvláštního jen tomuto oboru věnovaného sborníku Rusové nemají. Nejdůležitější jsou „Записки императорскаго русскаго археологическаго общества“ v Sv. Petrohradě, pak „Древности“. arch. společnosti moskevské,*) založené r. 1863, „Извѣстія общества археологій и исторій и этнографій“ při carské universitě v Kazani, a „Записки“ archaeologické společnosti v Oděsse. Mimo to více státních archaeologických komissí vydává své akty a trudy, a anthropologické společnosti v Petrohradě a Moskvě ve svých publikacích (moskevský „Дневникъ“) často se zabývají předhistorickými starožitnostmi. Z jihoslovanských časopisů dlužno sem zařadit bulharský „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ v Srdeci (red. Dr. Ivan Šišmanov), srbský „Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“ v Sarajevě (red. K. Hörmann) „Starinar srpskog arheološkog društva“ v Bělehradě. a chorvatský „Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga društva“ v Záhřebě (red. S. Ljubić).

Musea. Ve všech státech evropských zakládají se velké sbírky a musea pro domácí předhistorickou archaeologii.**)

*) Při tisku tohoto archu dovidáme se, že moskevská arch. společnost usnesla se vydávatí měsíčně nové „Археологическія Извѣстія и Записки“ pod red. A. V. Ořešnikova.

***) Srv. též Voss. Verzeichniss der in Deutschland und einigen angrenzenden Ländern befindlichen öffentlichen und privaten Sammlun-

Největší musea evropská jsou v St. Germainu-en-Laye u Paříže, v Londýně (britském museu), v Berlíně (Museum für Völkerkunde), ve Vídni (v museu přírodovědeckém), v Petrohradě (v carské Eremitáži), v Moskvě, v Kodani, v Stockholmě, v Bologni a v Římě. V Rakousku mimo vídeňského vynikají ještě musea v Praze, v Krakově, v Pešti, Lublani a Terstu, v zemích českých pak museum olomúcké, brněnské a několik sbírek soukromých.

Sjezdy. Velký vliv na rozvoj studií předhistorických mají sjezdy různých společností, mezi nimiž nejvíce vynikají velké mezinárodní sjezdy pro anthropologii a předhistorickou archaeologii, založené r. 1865 francouzským archaeologem G. Mortilletem v Spezzii. Bylo jich dosud 11 konáno a to r. 1866 v Neufchâtelu, r. 1867 v Paříži, r. 1868 v Norwicku, r. 1869 v Kodani, r. 1871 v Bologni, r. 1872 v Bruselu, r. 1874 v Stockholmě, r. 1876 v Pešti, r. 1880 v Lissaboně, r. 1889 v Paříži a r. 1892 v Moskvě. Dvanáctý se bude konati r. 1895 v Cařihradě. O jednání všech vydány byly nádherné publikace.*) Z jiných sjezdů jsou důležitý pro předhistorii střední Evropy sjezdy německé společnosti anthropologické, jichž bylo po různých městech německých konáno dosud 23,**) a pro slovanskou

gen von anthr., ethn. und urggesch. Gegenständen. (Mnichov 1876). R. 1880 existovalo jen v Německu 531 větších sbírek archaeologických.

*) Menší přehledný popis jednání všech těchto sjezdů vydal G. Cotteau „Le préhistorique en Europe. Congrès, musées, excursions. (Paříž 1889). Srv. též zprávu Dra Niederla v „Českém Lidu“ II. str. 98.

**) 1. a 2. ve Šverině (1871), 3. v Stuttgartě (1872), 4. ve Wiesbadenu (1873), 5. v Drážďanech (1874), 6. v v Mnichově (1875), 7. v Jeně (1876), 8. v Kostnici (1877), 9. v Kielu (1878), 10. v Strassburgu (1879), 11. v Berlíně (1880), 12. v Řezně (1881), 13. ve Strassfurtě nad Mohanem (1882), 14. v Trevíru (1883), 15. ve Vratislavi (1884), 16. v Karlsruhe (1885), 17. v Štětíně (1886), 18. v Norimberku (1887), 19. v Bonnu (1888), 20. ve Vídni (1889), 21. v Münsteru (1880), 22. v Gdanskú (1891), 23. v Ulmu (1892), 24. bude v Hannoveru (1893).

archaeologii sjezdy ruské: 1. v Moskvě r. 1869, 2. v Petrohradě r. 1871, 3. v Kijevě r. 1874, 4. v Kazani r. 1877, 5. v Tiflisu r. 1881, 6. v Oděse r. 1884, 7. v Jaroslavě r. 1887, 8. v Moskvě r. 1890 a 9. bude se konati ve Vilně letos r. 1893.

Obečná díla o předhistorii lidstva.

Větší a novější nebo důležitější díla o předhistorii evropského lidstva jsou následující: Fr. de Rougemont, Le peuple primitif (Ženeva 1857); J. Evans, Archaeologia (Londýn 1861); D. Wilson, Prehistoric Man. Researches into the Origin of Civilisation in the old and new World (Londýn 1862); A. Morlot, Das graue Alterthum (něm. překlad Šverin 1865); sir John Lubbock. Prehistoric Times. (Londýn I. vyd. 1865), vyšlo i německy*) překladem A. Passowa (Jena 1874); Ed. von Sacken. Leitfaden zur Kunde des heidnischen Alterthums (Viedeň 1865); marquis de Nadaillac. L'ancienneté de l'homme (II. vyd. Paříž 1870); Ed. Tylor. Researches into the Early History of Mankind (Londýn 1870); E. T. Hamy. Paléontologie humaine (Paříž 1870); H. H. Westropp. Prehistoric Phases. (Londýn 1872); M. Venturoli. L'uomo preistorico. (Bologna 1872); D. Riolacci. Anthropologie. Ancienneté de l'homme etc. (Paříž 1873); Zaborowski. Moindron. De l'ancienneté de l'homme. Résumé populaire. (Paříž 1874); Fr. Ratzel. Vorgeschichte des europ. Menschen. (Mnichov 1874); Corazzini. I tempi preistorici. (Verona 1874); James C. Southall. Recent Origin of Man (Philadelphia 1875); týž. The Epoch of the Mammoth and the Apparition of Man upon the Earth (Londýn 1878); Sales y Ferré. Prehistorica y origen de la civilización. Dil I. (Sevilla 1880); E. Baer a Fr. von Hellwald. Der vorgeschichtliche Mensch. 2. vyd.

*) Německé překlady cizojazyčných děl udávám zde jen proto, poněvadž jsou českému čtenářstvu přístupnější.

(Lipsko 1880) dílo populární; M. Venturoli. Le età preistoriche (Bologna 1880). Al. Carina. L' uomo preistorico (II. vyd. Lucca 1881). J. Geikie. Prehistoric Europe. (Londýn 1881); H. Hildebrand. De förhistoriska folken i Europa. (Stockholm 1881); marquis de Nadaillac. Les premiers hommes et les temps préhistoriques. (Paříž 1881), vyšlo německy překladem W. Schlössera a Ed. Selera (Stuttgart 1884); Ans. d' Andrade. Paleontologia humana. (Lissabon 1882); G. de Mortillet. Le préhistorique. Antiquité de l' homme. I. díl. (Paříž 1883); G. D. Lind. Man. Embracing his origin, antiquity, primitive condition, races, customs, physical structures etc. (Chicago 1884); A. Rauber. Urgeschichte des Menschen. (Lipsko 1884); C. Gallo. I tempi preistorici e le razze umane primitive. (Catania 1885), populární. Dan G. Brinton. Prehistoric Archaeology. (Otisk z „Iconographic Encyclopaedia of the arts and sciences“. Philadelphia 1886); Ch. Debierre. L' homme avant l' histoire. (Paříž 1887), populární; J. Ranke. Der Mensch, v II. dílu (Lipsko 1887); S. P. M. Estacio da Veiga. Paleoethnologia (Lissabon 1887); Yesares B. Ensayos criticos sobre las tres edades de la historia I. Tiempos prehistóricos (Madrid 1888); M. Alsborg. Anthropologie mit Berücksichtigung der Urgeschichte des Menschen. (Stuttgart 1888); marquis de Nadaillac. Moeurs et monuments des peuples préhistoriques. (Paříž 1888); C. F. Keary. The Dawn of History. An Introduction to Prehistoric Study (New-York 1889). Th. Wilson. A study of prehistoric anthropology. Handbook for beginners. (Washington 1890); J. S. Sampson. Primitive Man. (Boston 1890); de la Peña y Fernandez. Manual de arqueologia prehistórica. (Sevilla 1890); Dr. M. Hoernes. Die Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Standpunkte der Wissenschaft. (Vídeň 1892). John Hunter Duwar. The Stone, Bronze and Iron Ages. (Londýn 1892). Jiné menší práce povšechné napsali mimo

to J. Y. Simpson, I. Regazzoni, V. de Fonville, G. Rodier, E. Reclus, J. Woldrich, E. Chantre, J. Girardin, S. Saffray, C. Wollschlager, Siegwart, H. du Cleuziou, Girard de Rialle, S. Ursini-Scuderi, Mme St. Meunier, Van den Berghe, Fr. P. Moreno, Menge, G. de Ricket, R. Oberländer, L. Rioult de Neuville, F. Molon, L. Zaborowski, L. Figuier, E. A. Iséjev, R. Verneau, L. Maury a j. České menší populární spisy vydali Kl. Čermák „Pravěk lidstva evropského I. (v Praze v Matici lidu 1887) a B. Popelka „Obrazy z pravěku evropského lidstva“. (V. Meziříčí 1889.)

Nejlépešším slovníkem archaeologie předhistorické je dosud francouzský „Dictionnaire des sciences anthropologiques“ vydaný pod redakcí několika učenců mezi nimiž řídil část archaeologickou G. de Mortillet (v Paříži 1884—1889), nejlepším atlasem povšechným pak dílo Gabriela a Adriena Mortilletů „Le Musée préhistorique (Paříž 1882), pro země rakouské specialně „Kunsthistorischer Atlas I.“, vydaný pod redakcí Dr. M. Mucha c. k. centrální komisi pro zachování památek (Vídeň 1889).

Uvádíme také hned pod čarou některé důležitější a novější práce, týkající se několika větších zemí evropských, abychom se nemusili později neustále na ně odvolávat. Na další knihy věnované jednotlivým dobám nebo menším územím jakož i na monografie, odkážeme dále v textu samém. Všechny zde uvedené knihy jsme ovšem v rukou mítí nemohli.

Francie O archaeologii Francie lze se velmi dobře poučiti z díla E. Cartailhaca „La France préhistorique“ (Paříž 1889), jehož vyšel však teprve I. díl jednající o době kultury kamenné, a z děl Alex. Bertranda Archéologie celtique et gauloise (Paříž 1876). Nos origines. La Gaule avant les Gaulois d'après les monuments et les textes (I. vyd. 1884, II. 1891 v Paříži). Srv. též Ed. Piette. Analyse

de „La France préhistorique“ de M. Cartailhac. Angers 1890. Sem nutno přičísti i velký slovník „Dictionnaire archéologique de la Gaule“. Époque celtique. (Paříž 1869—79). Konečně veliký katalog musea sf. germainského vydaný S. Reinachem (Antiquités nationales. Description raisonnée du Musée de St. Germain-en-Laye, v Paříži 1890), jehož vyšel jen první díl, věnovaný sbírkám z doby kamenné, bude v některých stránkách nejlepším dílem o předhistorické archaeologii Francie. Mimo to má Francie více výborných a nákladných monografií jednotlivých krajů nebo departementů, jako Bretagne, Elsass, Lotrinska, Normandie, které ale pomijíme. Z belgických spisů uvéstí můžeme jen: C. van der Elst. La Belgique primitive (Paříž 1867) a spisek Alfreda de Loé. L'archéologie préhistorique, gauloise; gallo-romaine et franque. (Brussel 1890.)

Anglie, Skotsko a Irsko. Starší knihy jsou: Dr. W. Stuckeley. Itinerarium Curiosum. Folio. (Londýn 1724); James Douglas. Nenia Britannica. A Sepulchral History of Great Britain. Folio. (Londýn 1793); W. Camden Britannia: chronographical description of England, Scotland and Ireland from the earliest antiquity (Londýn 1789). Akerman. Archaeological Index (Londýn 1847). Remains of Pagan Saxon dom. (Londýn 1855). D. Wilson Archaeology and prehistoric Annals of Scotland royal (Edinburgh 1851). Roach Smith. Inventorium sepulchrale (Londýn 1856). Bateman. Ten Years' Diggings (Londýn 1861). Th. Wright. The Celt, the Roman and the Saxon. (IV. vyd. Londýn 1885). Henry de Neill. The fine arts and civilisation of ancient Ireland. (Londýn 1863.) S. Laing & Th. Huxley. Prehistoric Remains of Caithness. (Londýn 1866.) L. Jewitt. Grave mounds and their Contents (Londýn 1870); J. B. Warring. Stone monuments, Tumuli and Ornament of Remote Ages. (Londýn 1870); M. Grenwell. British barrows, a record of the examination of sepulchral mounds in various parts of England. (Oxford 1877); J. Rhys. Early Britain. (II. vyd. Londýn 1884). Ch. Boutell. A Manuel of British Archaeology. (Londýn 1891) atd.

Španělsko a Portugaly. A. F. Simões. Introdução a Archaeologia da Peninsula Iberica I. Antiguidades prehistoricas (Lissabon 1878). Větší celkové dílo napsal francouzský archaeolog E. Cartailhac. Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal (Paříž 1886). Mimo ně srv. Don Manuel Góngora y Martinez. Antiguedades prehistóricas de Andalucia (Madrid 1868). Nákladné dílo o archaeologii jihovýchodního pobřeží vydali Henri a L. Siret. Les premiers âges du métal dans le Sud-Est de l'Espagne (Brussel 1887). S. P. M. Estacio da Veiga. Antiguidades monumentaes do Algarv e Tempos prehistóricos (Lissabon 1886—89).

Italie. C. Regnoli. Ricerche paleontologiche nelle Alpi Apuane (Pisa 1867). Nicolucci. Antichità dell' uomo nell' Italia centrale (Neapol 1863). E. Bignani-Sormani. L' archeologia preistorica in Italia (Milán 1875). F. Bertè. Introduzione allo studio dell' antropologia preistorica della Sicilia (Catania 1883). Pomp. Castelfranco. Paléoethnologie italienne. (Revue d' anthropologie 1886—1889). In. Regazzoni. Paleoetnologia (Milano 1885 II. vyd. 1890. Archeologickou literaturu částečně sebral L. Pigorini. Bibliografia paleoetnologia italiana 1850—1871 (Parma 1871).

Německé země. Mimo spisy již nahoře citované srv. ještě Kemble's Horae Ferales or Studies in the Archaeology of the northern Nations ed. by A. Franks (Londýn 1863). Dr. A. Lissauer Die prae-historischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angränzenden Gebiete (Lipsko 1887). G. Ossovski. Zabytki przedhistoriczne ziem polskich. I. Prusy królewskie. (Krakov 1879—89). s textem polským a francouzským. A. Voss & Gust. Stimmg. Vorgeschichte Alterthümer der Mark Brandenburg (Brandenburg 1887). J. Mestorfova. Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein (Hamburg 1885). Otto Tischler. Ostpreussische Gräberfelder (Královec 1879). Týž. Ostpreussische Grabhügel (Královec I. 1887, II. 1888, III. 1890). Maack. Urgeschichte des schleswig-holsteinischen Landes. (Kiel 1869). Vorgeschichtliche Alterthümer der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete, herausgeg. von d. hist. Commission d. Provinz Sachsen (Halle od r. 1883). E. Wagner. Hügelgräber und Urnenfriedhöfe in Baden (Karlsruhe 1885). Pro Bavorské země důležitý IV. díl katalogu sbírky národního musea v Mnichově, (Die vorgeschichtlichen, römischen und merovingischen Alterthümer. Mnichov 1892). L. Lindenschmit. Das römisch-germanische Central-Museum in bildlichen Darstellungen (Mohuč 1889). L. Lindenschmit. Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit. (Vychází v Mohuči od r. 1858. Důležitý jest též dílo Dr. A. Vossa. Photographisches Album der Ausstellung praehist. und. anthropol. Funde Deutschlands (Berlín 1880). Znamenitou archaeologickou mapu Bavor vydal F. Ohlenschlager v Mnichově (ukončena r. 1890). Podobná jest projektována pro celé Německo. Menší mapy částečně sdělali Zimmermann, Ossowski, Lissauer a jiní.

Švýcarský. A. de Bonstetten. Recueil d' antiquités suisses (Bern 1855). Dodatky (Lausanne 1860—67). O. Heer. Die Urwelt der Schweiz (Curych 1865). Morlot. Études géologico-archéologiques en Danemark et en Suisse (Lausanne 1860). V. Gross. Les Protohelvètes (Berlín 1883). Reber B. Die Einwohner der Schweiz in

der vorgeschichtlichen Zeit (Ženeva 1890). Archaeologické mapy Švýcar vydal F. Keller.

Země nordické jsou nejvíce probádány. V Dánsku již r. 1836 Chr. Thomsen vydal svůj úvod do archaeologie nordické (srv. str. XX.), a po něm především J. J. A. Worsaae v Dánsku, Sven Nilsson ve Švédsku pilně počali pracovati. J. J. A. Worsaae: Dänemarks Vorzeit. (deutsch von Bertelsen) (Kodaň 1844). Afbildninger fra det k. Museum for Nordiske Oldsager (Kodaň 1854). Atlas de l'archéologie du Nord (Kodaň 1857). The industrial arts of Denmark from the earliest times to the Danish conquest of England (Londýn 1882). S. Nilsson. Skandinaviska Nordens Ur-inavare. Kamenný věk. (Lund 1838—43). Bronzový věk (Stokholm 1862—65). Vyšlo též německy pod názvem „Die Ureinwohner Skandinaviens“. Bronzealter (Hamburk 1863—65), a „Das Steinalter“ překladem J. Mestorfové (Hamburk 1868).

Vedle těchto starších v novější době vynikli O. Rygh. Norske Oldsager (Kristiania 1880—1885): E. Vedel. Bornholms Oldtidsminder og Oldsager (Kodaň 1886). A. Madsen. Afbildninger af Danske Oldsager og Mindesmaerker (Kodaň od r. 1869). A. Madsen Antiquités primitives du Danemark. (Paříž a Kodaň 1873—73). F. Sehested Fortidsminder og Oldsager (Kodaň 1878). Hans Hildebrand. Das heidnische Zeitalter im Schweden (Hamburk 1873). The industrial arts of Scandinavia in the pagan time (Londýn 1882). Oscar Montelius. Antiquités suédoises (Stokholm 1873). Om lifvet i Sverige under hednatiden, andra öfversedda upplagan (Stokholm r. 1878). Německy to vyšlo rozšířené pod názvem „Die Kultur Schwedens in vorechristlicher Zeit (Berlín II. vyd. 1885). S. Müller. Ordning af Danmarks oldsager I. Stenalderen, II. Bronzealderen (Kodaň 1888—89), a celá řada jiných velkých prací byla tu vydána.

Bibliografii archaeologických prací švédských do r. 1875 sestavil O. Montelius (vyšla v Stokholmě r. 1875).

Země slovanské. Ze slovanských zemí máme my Čechové větší, bohužel nyní úplně zastaralé dílo J. E. Vocela „Pravěk země české“ (Praha 1866—68), jež vyšlo i rusky překladem M. Zadržackého „Древнѣйшая бытовая исторія Славянъ вообще у Чеховъ въ особенности“ (Kijev 1875). Teprve v nejnovější době podal o české předhistorii soustavnější obraz Dr. J. L. Pič v předmluvě svého spisu „Archaeologický výzkum ve středních Čechách“ (Praha 1893). Rusům počal psáti, ale nedokončil velkolepě založenou archaeologii hrabě Alex. Serg. Uvarov „Археологія Россіи“ I. (Moskva 1881). Jiná díla: Albin Kohna Dr. C. Mehlis. Materialien zur Vorgeschichte des Menschen im östlichen Europa (Jena 1879). Část archaeologie

předhistorické spracovali hrabě I. Tolstoj a N. Kondakov. Русскія древности въ памятникахъ искусства Т. I.—III. (Petrohrad 1890). Totéž vyšlo nyní francouzky pod názvem „Antiquités de la Russie méridionale“ (Paříž 1891—92). Menší povšechný spisek vydal I. Evarnickij. Публичныя лекціи по археологіи Россіи (Petrohrad 1890). Sem můžeme připojiti i přehledný článek A. H. Kirkora. Mohyly a hroby předhistorické v Polsece, na Litvě a Rusi (Slovanský sborník I. str. I. a násl.) a práce prof. Dm. Samokvasova: Исторія русскаго права (Varšava 1888, I. díl, Хронологическая классификація могилъ (Varšava. 1890) a Основанія хронологической классификаціи атд. (Varšava 1892). Nejvíce prostudovány jsou skythické a řecké starožitnosti jižní Rusi. O tom jinde více. Srv. ještě „Матеріалы по археологіи Россіи“. Т. I.—IV. (Petrohrad 1890). A. Bobrinskij. Antiquités de la Petite Russie (Petrohrad 1892).

Finsko a východní země baltické. F. Kruse. Urgeschichte des Esthnischen Volkstammes etc. (Moskva 1846); Necrolivonica oder Alterthümer Livland, Esthlands und Curlands (Dorpat 1848, a Lipsko 1859). J. K. Bähr. Die Gräber der Liven (Dražďany 1850). C. Grewingk. Heidnische Gräber Russisch-Litauens, Lettlands und Weissrusslands (Dorpat 1870). Zur Archaeologie Balticums und Russlands (Brunšvik 1874). J. R. Aspelin. Antiquités du nord finno-ougrien (Helsingfors, Petrohrad, Paříž 1884). G. Retzius Finskou archaeologickou literaturu od 1745 až do let sedmdesátých sebral Aspelin. V Helsingforsu vychází časopis finské archeologické společnosti pod titulem „Suomen Muinaismuista — Yhdistyksen Aikakauskirja.“

Kaukaz. R. Virchow. Kaukasische Praehistorie (Berlín 1881). Fr. Bayern. Untersuchungen über die ältesten Gräber und Schatzfunde im Kaukasien (Berlín 1885). E. Chantre. Recherches anthropologiques dans le Caucase (Paříž 1884—1887). Hr. P. S. Uvarov. Матеріалы по археологіи Кавказа. I.—II. (Moskva 1889). J. de Morgan. Mission scientifique au Caucase. Études archéologiques et historiques (Paříž 1890). Babst G. Souvenirs de deux missions au Caucase (Paříž 1890).

Uhry. J. Hampel Antiquités préhistoriques de la Hongrie (Ostřihom 1877). Dr. Fr. Rómer. Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie (Pešť 1878).

Kapitola I.

Počátkové lidstva.

Otázka o původu člověka. — Geologický úvod o vrstvách kůry zemské. — Evropa v době třetihorní. — Spor o třetihorního člověka. — Mortilletův opičí člověk a člověk v theorii vývojové. — Kolébka lidstva.

Kdy počaly dějiny evropského lidstva, toho se snad nikdy nedovíme. Otázka o počátku historie Evropy, toť zároveň otázka o původu lidstva vůbec.

O původu člověka, o všech sporech a celých dějinách této záhady zde vykládati nebudeme. Musili bychom se ohlédnouti po všech míněních a výkladech, stopovati odpovědi, které na tuto záhadu dávala mythologie, theologie, filosofie, přírodověda atd. V této kapitole omezíme se pouze na krátké naznačení toho, jak mohla k této otázce dosud odvětit předhistorická archaeologie a anthropologie.

Doba, v níž lidstvo povstalo, nespadá již v nynější období geologické. Můžeme jíti daleko nazpět, mnoho tisíciletí, a přece se stále ještě shledáváme se stopami, které nám bezpečně ukazují, že již tehdaž žil v Evropě člověk podobný člověku nynějšímu. Konečně však na tomto zpátečním chodu přijdeme přece k době, v níž již stopy tyto počínají býti sporné. Že člověk žil zde po celou dobu t. zv. čtvrtohorní, o tom není více pochyby, žil-li však zde již v době t. zv. třetihorní, v tom rozcházejí se rozliční ba-

datele. A tak otázka, kdy se člověk v Evropě objevil, spadá nám v jedno s t. zv. otázkou člověka třetihorního.

K lepšímu jejímu porozumění bude záhodno podati zde dříve krátký obraz vývoje kůry zemské a přehled hlavních systémů a dob geologických.

Obecně jest známo, že nynější silná kůra povrchu zemského skládá se z řady vrstev, které se během věků ukládaly pomalu na prvotní, stvrdlou kůru rozžhavené koule zemské. Toto tvoření vrstev dalo se jednak chemickými, jednak čistě mechanickými pochody, hlavně rušením vrstev starších a usazováním nových nánosů. Celou kůru zemskou rozřídili geologové po dlouholetém zkoumání v určitou stupnici vrstev. Tuto stupnici, při níž pravidlem starší vrstvy jsou spodnější mladších, nenalezneme však všude na každém průseku kůry úplnou. Byla místa, která po věky zůstala na povrchu zemském, na něž se nové nánosy neukládaly, ba na nichž byly ještě starší vrstvy mechanickými vlivy rušeny, nebo spodní nad svrchní převráceny.

Při této nesrovnalosti a nepravidelnosti byla to hlavně palaeontologie, totiž zkoumání zbytků organických (zvířat a rostlin) v různých vrstvách uložených, která nejen umožnila sledovati, které vrstvy i při různém složení a na různých místech jsou stejnodobé, ale která stanovila i bezpečné měřítko pro vzájemné jejich poměrné stáří. Nacházeliť palaeontologové, že organismy ve vrstvách jedněch jsou jednodušší než organismy ve vrstvách druhých, že ukazují různé stupně vývoje. Z toho přirozeně se usuzovalo, že větší jednoduhost organismu jest znakem většího stáří a tak pomocí všech těchto znaků určena byla konečně stupnice vývoje vrstev kůry zemské. A ačkoliv zásada právě pronesená není absolutně správná, přece dostačila, aby byla nejpevnějším základem pro přesnou stupnici vývoje vrstev kůry zemské, která, jak nyní jest stanovena, zdá se býti aspoň pro celou Evropu platná a správná. Nepovstaly tedy všechny vrstvy najednou, organické zbytky v nich nejsou, jak se dříve soudilo, stopy

jedné veliké potopy světa, ale jsou různodobé články v nepřetržitém vývoji organismů, který na naší zemi trval dlouhý, ba pro naše pojímání téměř nekonečně dlouhý čas.

Onu část geologické vědy, která se zabývá stanovením věku různých vrstev v kůře zemské, nazývají stratigrafií, také stavbou (tektonikou, architektonikou) země. Celá doba vrstvení kůry zemské dělí se nejprve na veliké aery zemské, pak na periody, systemy, tyto zase na stupně a podstupně, zony, a konečně vrstvy, vyznačené jedním nebo dvěma převládajícími druhy organismů.

Celý vývoj dál se asi následovně:

Na spodu všech známých dosud vrstev rozkládá se útvar, původu velmi sporného t. zv. terrain primitivní, prahorní, složený ze samých krystalických nerostů (hlavně žuly, porfyru, ruly, syenitu, dioritu, diabasu, břidlice, fyllytu atd.), v němž dosud nebylo nalezeno jistých stop po životě organickém. Doba, v níž se tvořily tyto vrstvy, sluje proto také novějším názvem aera neoživená (azoická). Na tento původní útvar ukládaly se pak po sobě již vrstvy se stopami organickými (vrstvy fossiliferní), a to ve čtyřech velkých po sobě jdoucích dobách: 1. v t. zv. době prvohorní (aera primaerní, palaeozoická), vyznačené rozvojem měkkýšů a korýšů, hlavně trilobitů (z obratlovců známy tu jsou jenom ryby), 2. v době druhohorní (aera sekundaerní, mesozoická), vyznačené velkým rozvojem plazů, 3. v době třetihorní (aera tertiaerní, neozoická, kaenozoická*), s vyvinutým světem ssavců, a konečně 4. v době čtvrtohorní (aera quaternaerní), již jako malá část její uzavírá historická doba lidstva.

Jednotlivé aery poddělují se pak na stupnici obecně známých period neboli systémů, jejíž obrazec zde dle po-

*) Název tento a předcházející utvořeny jsou složením řeckých slov a znaků (α privativum, $\mu\epsilon\sigma\sigma$ starý, $\mu\epsilon\sigma\sigma$ střední, a $\kappa\alpha\iota\omega\delta$, $\nu\epsilon\omega\sigma$ nový) se slovem $\zeta\omega\omega$ = živočich.

sledního vydání geologie slavného badatele A. Lapparenta
přikládáme: ¹⁾

Doby (aery)	Periody (nebo systemy)		Charakteristická zvířata	
			Obratlovci	Bezobratlovci
I. prvohorní	cambrická		Ryby	Trilobiti
	silurská			
	devonská			
	permsko-kamenouhelná			
II. druhohorní	triasová		Labyrinthodonti	Ammoniti Belemniti Brachiopodi Cephalopodi Rudisti
	jurská	liasová	Ještěři	
		oolithická		
	křídová	spodní křídová	Dinosaurii	
		vlastní křídová	Ptakoplazi	
III. třetihorní	eocenová		Ssavci	Gastropodi a Acephali.
	oligocenová			
	miocenová			
	pliocenová			
IV.	Doba nynější (čtvrtohorní)		Člověk	

Na konci doby, zvané křídové, Evropa, jejíž rozloha byla mnohem menší pevniny nynější, počala se zdvihati z hlubiny mořské nad povrch vody hlavně na severu, a moře, jež ji oblévala, počala se pomalu dostávati do svých nynějších hranic. Povrch Evropy, dosud velmi slabě rýsovaný, počal se stávati vynikáním hřbetů různých pohoří plastičtějším a článkovanějším. Tento vzrůst pevniny a s tím spojená změna podmínek životních způsobily, že proti době předešlé doba třetihorní vyznačuje se i úplnou přeměnou a novým velkolepým rozvojem květeny i zvířeny evropské. Vidíme, že se objevují organismy složitější a dokonalejší, vidíme, že ssavci, kteří až do této doby byli zakrnělí, rychle se vyvíjejí, rozčleňují, v rostlinném světě na místo nahosemenných nastupují překrásné palmy a jižní druhy stromů listnatých. Zároveň

i vnitřní sopečné síly, které byly před tím dlouho tiché, proudily se znovu a velmi značně počaly působiti na utváření evropského povrchu.

Celou těmito zjevy označenou dobu třetihorní, dělíme nyní na čtyři periody: eocen, oligocen, miocen a pliocen. Ve všech těchto periodách byly klima, povrch a organický svět evropský podrobovány neustálým změnám. V první periodě eocenové, která následovala ihned po době křídové, počaly právě svrchu zmíněné proměny, kterými se přetvářela dřívější nevelká centralní pevnina pomalu v podobu nynější. Klima stalo se brzy velmi teplým, zimy nebylo žádné. Příčinou toho bylo moře, t. zv. nummulitové, které se působením podzemských sil rozlilo po celém jihu a vlivem svým dalo Evropě vzhled africký. Nastalo horké počasí, jehož střední roční teplota byla na 44° stupni šířky, tedy v nynější jižní Francii, asi 25°, květena rozbujela v pravdě tropicky, palmy, kokosníky a podobné stromy pokrývaly nynější kraje střeoevropské, a ze ssavců vynikali hlavně někteří tlustokožci, příbuzní nynějším tapírům (*Coryphodon*, *Lophiodon*, *Palaeotherium*).

Zatím však udál se následkem nové změny povrchu evropského nový příval moře, tentokrát na severu. Kdežto na jihu moře nummulitového ubylo, rozšířilo se nové moře severní hluboko do nitra pevniny, zasahující na př. údolím Rýnu až k nynější Basileji. Tím počala druhá perioda třetihorní t. zv. oligocen. Tato proměna moří měla přirozeně za následek i značné snížení teploty. Tropické typy zvířeny i květeny počaly zanikati. Ale v druhé polovině oligocenu ustoupilo moře severní zase zpět, celá pevnina evropská se vynořila, a jen řada velkých vnitrozemských jezer v nynější Francii, Švýcarech, Německu, Rakousku, Itálii a Řecku, a hojnost sladkovodních proudů působily, že klima zůstalo zase vlhké a velmi stejnoměrně teplé v celé Evropě. Palmy dosud rostly až k 50° šířky, a květena vůbec si byla velmi podobna po celé pevnině, na Baltu jako na Euboi. Ze ssavců

vynikali na počátku této doby ještě tlustokožec palaeotherium, později přezývkaec anthracotherium (přezývkaeci doby té neměli rohů) a mořské sirény (hlavně halitheria).

V následující periodě třetihorní, v miocenu, vidíme opět řadu nových změn. Povrch Evropy počal se ostřeji rýsovati a článkovati. Vnitrozemská jezera doby předešlé se vysušila, zmizela, a za to velmi brzy nové moře „molassové“ rozlilo se po valné části pevniny evropské, pokrylo část Francie, Švýcarska, Rakouska, šíříc se odtud daleko na východ přes Malou Asii až k řece Eufratu a jezeru Urmiah. Jižní Evropa dostala ráz souostroví, na němž květena rozbujela v míře nebyvalé. Zima byla stále mírná, na březích jezera bodamského rostly stromy, které nyní nacházíme mnohem jižněji, na ostrovech kanárských. I ostrov Island pokryt byl bohatou vegetací. Při tom byl povrch zemský v neustálém pohybu vnitřními silami sopečnými, až skončila tato perioda vztýčením horstev alpských. V miocenu došli ssavci svého největšího rozkvětu, zejména se vyvinuli noví druhové obrovských tlustokožců (mastodon, dinotherium, nosorožec a j.) Také opice jsou odtud známy (oreopithecus a pliopithecus).

Poslední perioda třetihorní, doba pliocenová, jest na počátku svém ohraničena dobou, v níž se vztýčily hřbety alpské, na konci svém pak velkou dobou ledovou, o níž promluvíme později. Na počátku pliocenu moře středozemní nedosahovalo na západě dále než k Sardinii, ale později povrch a hranice Evropy již valně se podobaly nynějším. Síly sopečné byly stále činný způsobem velikolepým, ale teploty počalo již pomalu ubývati, a současně s tím i různé druhy zvířeny a květeny ustupovaly stále na jih. Ze ssavců nejvíce vynikají různí býložravci, kteří se proháněli v nesčíslných stádech na březích velkých slaných jezer, pozůstalých po moři molassovém, hlavně různé druhy antilop a jelenů, k nimž se družili předchůdci našeho koně hipparioni, velcí tlustokožci (mastodonti, hrochové, nosorožci) a nové druhy

opie (mesopithecus). Na konci oligocenu zmizel mastodon, ale za to se již objevili sloni (*Elephas meridionalis*), a konečně i kůň.²⁾

V této třetihorní době, za těchto podmínek životních objevil se v Evropě podle soudu některých badatelů první člověk. Musím ihned doznati, že z předu neodporuje nic tomuto mínění. Podmínky nutné pro zajištění života člověka, tvora s organismem podobným tomu, jaký má člověk nynější, zde byly, o tom není více pochyby. Quatrefages soudil docela, že byly zde již v době druhohorní. Klima bylo teplé a výživy člověku nescházelo ani živočišné ani rostlinné.

A dále. Člověk je vrcholem všeho tvorstva, je dosud posledním stupněm v jeho vývoji. A tu, ať se postavíme na stanovisko theorie evoluční, dle níž jednotlivé druhy živočišné vyvíjely se povlovně jeden z druhého a dle níž i člověk jest jen posledním a nejdokonalejším druhem z nižších druhů zvířat vyvinutým, či ať se postavíme na křesťansko-theologické stanovisko, dle něhož člověk stvořen byl v den poslední, jako nejdokonalejší výtvar vřle Boží, nenalezneme zásadných námitek, proč by se člověk nemohl objeviti v Evropě již v době třetihorní. Celá ta obrovská složitá stupnice nižších tvorů již zde byla. Ssavci právě v této době došli svého největšího rozvoje a povstaly také tvary po člověku nejvyšší, opice. Ještě Cuvier neznal nebo lépe řečeno nepoznal opice třetihorní, — nyní jich známe již celou řadu³⁾ a sice nejstarší až z miocenu. A můžeme směle doufati, že budoucí nálezy pošinou ještě dále nazpět existenci tvorů člověku blízkých a podobných.

Slovem, tvorové taci, od nichž je ku člověku tělesně a snad i duševně neveliký krok, v době třetihorní žili. Objevení člověka by nepřekvapilo; jen o to jde, máme-li k tomu určitého dokladu.

O tom, žil-li člověk v době třetihorní, je dosud veliký spor, a již to samo svědčí, že doklady, na jichž

základě se hlásá jeho existence, nejsou tak určité, aby dostačily k rozhodnutí.⁴⁾ Doklady ty jsou nemnohé a vesměs sporné.

Nepodám zde proto širších výkladů, jen o těch, které jsou důležitější, zmíním se poněkud obsírněji.

První, kdo prohlásil se pro existenci člověka třetihorního, byl ve Francii Laurillard, který našel r. 1814 dvě lidské kostry v sopečných vrstvách třetihorních u Denise blíže Puy-en-Velay (dp. Haute Loire).⁵⁾ Ale v době, kdy se ještě autorita Cuvierova vzpírala tak rozhodně uznati člověka diluvialního, na uznání člověka z doby třetihorní nebylo ani pomyslení. Nález Laurillardův vešel proto v zapomenutí, a teprve když bylo vítězně obhájeno, že člověk žil již v diluviu, jak později uslyšíme, když přijaty byly nové theorie vývojové, přišlo se znovu přirozeně na myšlenku pátratí po tom, zda neobjevují se stopy lidské v dobách ještě starších, a zkoumání vrstev třetihorních byla věnována větší pozornost. Skutečně byla také v posledních třech desetiletích objevena celá řada nálezů, na jejichž základě různí badatelé více méně určité dokazovali existenci člověka třetihorního.

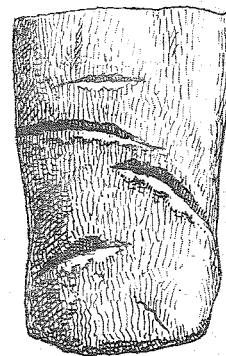
Pro snazší přehled rozdělíme je na nálezy umělých zářezů na kostech zvířecích, na nálezy úlomků pazourkových, o nichž se soudí, že byly rukou lidskou vyrobeny, pak na nálezy kostí lidských, a konečně na některé jiné nálezy ve vrstvách třetihorních, které v první tři skupiny nelze dobře zařaditi.

Mezi první patří především Desnoyerův nález zářezů na kostech slona (*Elephas meridionalis*) v St. Prestu u Chartres; abbé Delaunay našel podobné zářezy na kostech halitheria v miocenních vrstvách u Pouancé (dp. Marne et Loire) a baron von Dücker domníval se, že spatřuje na kostech hipparionů, antilop a j. z miocenních vrstev u Pikermi (blíže Athén v Řecku) známky úmyslného roztržení, člověkem způsobeného. Ale všechny tyto výklady narazily na tuhý odpor; ukazovalo se na to (hlavně to byl G. de Mor-

tillet), že podobné rýhy způsobiti mohou velmi snadno zuby hlodavců nebo dravců pozemních i vodních (hlavně žraloků). Důležitější však je nález G. Capelliniův u Poggiarone nedaleko Monte Aperta v Toskáně. Na žebrech a lopatce mořského ssavce z rodu *Balaenotus*, nalezených ve vrstvě pliocennové, objevilo se mnoho krivolakých zářezů (obr. 1). Na základě toho řada francouzských anthropologů, hlavně Broca, Quatrefages, pak sám Capellini, z Němců Schaaffhausen, soudili určité o existenci člověka v době pliocennové a hájili ji zejména na sjezdech v Pešti a v Lissaboně. Naproti tomu E. Magitot, E. Carthailhac a hlavně G. de Mortillet velmi určité odpirají, a Mortillet se domnívá, že pod sklem spatřuje v těchto zářezech jemné rýhování, pocházející od rýhovaných zubů některých dravých ryb mořských.

Jak ještě později uvidíme, měl pazourek ve vývoji lidské kultury velikou úlohu. Již v prvních dobách lidstva poznal člověk jeho příhodné vlastnosti, jeho vhodnost ku hotovení primitivních nástrojů. Také z třetihorních vrstev ohlášeno bylo již několik nálezů úlomků pazourkových, domněle člověkem zhotovených. Vyšly-li vskutku z rukou lidských, je těžko rozhodovat; úlomky tyto jsou z větší části podoby a tvarů, které mohly velmi snadno povstati způsobem jiným, přirozeným, nárazem na ostré tvrdé hrany jiného kusu a podobně.

Málo důležité a velmi sporné nálezy podobných úlomků ohlásil Roujou z vrstev u Fontainebleau, Cels z okolí Monsu v Belgii, A. Detroyate a gen. de Nansouty z Mougny (dp. Basses-Pyrénées). Důležitější jsou pazourky vybrané Ramesem z třetihorních vrstev cantalských, hlavně kraje aurillackého (u Puy-Courny), které na posledním

Obr. 1. Zářezy na žebrou *Balaenota*. (Monte Aperto.)

sjezdu pařížském (1889) vedly k živé debatě mezi zastancem jich umělosti G. de Mortilletem a její protivníky E. Cartailhacem a M. Boulem.

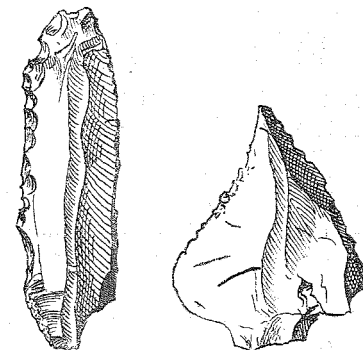
Dva slavné nálezy této skupiny jsou nálezy úlomků pazourkových od Otty v Portugalsku a z Thenay nedaleko Pontlevoye (dp. Loire et Cher).

Prvý nález učinil Ribeiro v pliocenových a miocenových vrstvách údolí Taja u městečka Otty nedaleko Lissabonu. První ukázky předložil sjezdu brusselskému r. 1872, nové pak výstavě pařížské r. 1879. Hlavní jednání o tomto nálezu bylo předmětem sjezdu v Lissaboně r. 1880, kde se většina účastníků, mezi nimi G. de Mortillet, Capellini, Cartailhac, Belucci a portugalská učenci, vyslovili pro umělé spracování pazourků. Proti byl Virchow, Villanova a někteří jiní. Nejnověji zkoumalo se naleziště toto znovu a systematicky pod dozorem Delgada, s výsledkem příznivým (dle zprávy Delgadovy), nicméně nevěří nyní více ani ti, kteří před 10 lety ještě věřili (ku př. Cartailhac).

Druhý důležitý nález učinil v letech šedesátých abbé Bourgeois v miocenových vrstvách uložených přímo nad vrstvami křídly u Thenay v kraji Beauce ve Francii. Nález svůj a výklad ve prospěch existence člověka třetihorního přednesl nejdříve na sjezdu pařížském r. 1867, ale nedošel valného souhlasu. Teprve r. 1872 na sjezdu v Bruselu zvolena byla 15členná komise ku prozkoumání nálezu, a většina této komise (mezi ní Cartailhac, Capellini, Worsaae, Dupont, Quatrefages) vyslovila se pro výklad Bourgeoisův, pro umělost těchto úlomků. Proti tomuto náhledu postavili se tehdy Virchow, Steenstrup, Fraas, Desor; kdyby se však nyní znovu hlasovalo, není pochyby, že by odmitavé stanovisko mělo většinu. Nyní nejhorlivějším zastancem umělosti pazourků thenayských je G. de Mortillet a jeho škola.

Není pochyby, že skutečně některé úlomky daly by se dobře za nástroje, nožičky, šídla a p. upotřebiti (obr. 2 a 3). Nicméně jest podobných mezi mnoha tisíci nalezenými velmi

málo, a i ty, které jako typy leží vybrány ve skříních musea saintgermainského, nedovedly mě přesvědčiti o původu umělem. Některé mají povrch drobně, ale jasně opraskaný. Mortilletovi jest to důkazem působení člověka: popraskání toto povstalo prý ohněm, pomocí kterého třetihorní člověk rozlamoval větší kusy pazourkové tak, jako dosud činí někteří primitivní národové (ku př. Minkopiové na ostrovech andamanských). Ukázalo se však, že podobné popraskání může býti způsobeno i jinými příčinami než ohněm, vlivem změn teploty nebo processy chemickými.

Obr. 2. a 3. Ukázky pazourků thenayských.

Nápadna jest při tomto nálezu drobnost pazourků, a věru jest si těžko představit, že by tyto nepatrné, do ruky se nehodící úlomky byly úmyslně robenými nástroji člověka. Mortillet uchází této výtee jinak málo odůvodněnou hypotézi, že člověk nebo spíše předchůdce člověka, který v miocenu obýval střed nynější Francie, byl postavy a následovně i ruky mnohem menší nežli člověk nynější.

Do třetí skupiny, vedle méně důležitého nálezu kostí lidských u Salles (dp. Gironde) a svrchu vzpomenutého nálezu denisského patří hlavně tři nálezy italské, předně nález lebky lidské v údolí Olma u města Arezza v Toskáně. Cocchi kladl vrstvu, v níž se lebka našla, do pliocenu, G. de Mortillet a nejnověji d'Acý ji určitě prohlašují za čtvrtihorní. Podobně se našly kosti lidské ve vrstvě pliocenové na Colle del vento u města Savony na Riviere di Ponente. Při nálezu nebylo však znalce, a proto se mu právem upírá věrohodnost.

Třetí důležitý nález učinil již r. 1860 prof. J. Regaz-

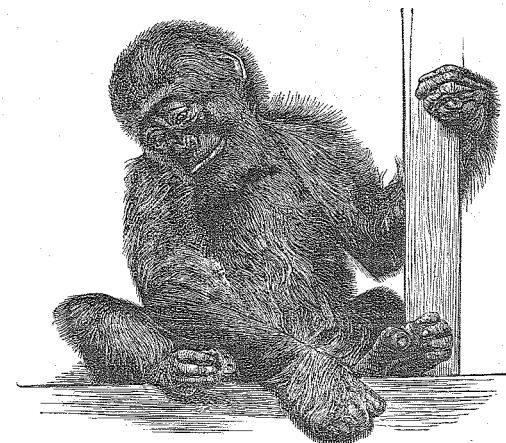
zoni u Castenodola v Lombardii. Nálezy kostí lidských na témž místě opakovaly se později vícekrát a dosud trvá spor hlavně mezi Italy (v předu G. Sergim) a Francouzy o časové určení tohoto nálezu. P. Topinard, A. Arcelin, G. de Mortillet, E. Cartailhac a j. považují je za zbytky hrobů z doby pozdější (neolithické), uložených do starší vrstvy třetihorní. Z Italů A. Issel přidal se k těmž náhledu.⁶⁾

Čtvrtá skupina obsahuje prozatím dva zcela nedůležité nálezy: nález provrtaných zubů žraločích v hrabství Suffolku v Anglii, a domnělý nález kresby na kosti mastodonta z třetihorní vrstvy v Dardanellách. Oba se ukázaly klamnými.⁷⁾

Positivního, určitého dokladu existence člověka třetihorního nepodal tedy žádný nález. Při dokladu, který má být rozhodným, je nutno, aby se mohlo určitě, bez sporů odvětití kladně na následující tři otázky: *a)* je vrstva, v níž se předměty našly, jistě třetihorní?, *b)* jsou předměty, o něž se jedná, skutečně s vrstvou tou současny?, *c)* nesou-li předměty aspoň pro skupinu první a druhou zřejmé stopy ruky lidské? Dosud však není nálezu, při němž by na tyto tři otázky bezesporně bylo odpověděno. Následkem toho je nezbytno tomu, kdo nálezy, na jejich základě někteří určitě se prohlašují pro třetihorního člověka, na místě očitě prozkoumatí nemohl, z celkového výsledku mínění různých autorit prohlásiti: jest sice možno, ba velmi pravděpodobno, že člověk žil v Evropě již v době třetihorní, ale důkaz o tom dosud podán není.

V době těchto různých nálezů přišlo se též na otázku, musil-li tvor, který si robil nástroje kamenné v dobách třetihorních, býti zcela rovný a podobný člověku nynějšímu. Ed. Tylor rozlišuje na jednom místě svého „Úvodu do anthropologie“ člověka od zvířat následovně: „Ne tak užíváním, jako spíše hotovením nástrojů liší se člověk od zvířete“. Pravda, že i opice dovedou užití větví ulomených nebo

kamene ze země zdviženého za nástroj nebo za zbraň, že by však dovedly otlouci kámen tak, aby se stal příhodnější k jistému účelu, toho zatím dokladů neznáme. Nicméně klásti do doby třetihorní tvora, který by byl úplně podoben člověku nynějšímu, to zaráželo přece některé archaeology, hlavně přívržence theorie vývojové, a proto ku př. G. de Mortillet beze všech hlubších podkladů učí, že tvor, který robil nástroje thenayské a ottské nebyl ještě člověkem, ale

Obr. 4. Mladá gorilla z berlínského akvaria.

jakýmsi jeho předchůdcem („précurseur“), nebo jak později jej pojmenoval „anthropopithecus“, člověk opičí. A co více, Mortillet pokusil se tento řád i rozříditi. Předlidský tvor, jenž bydlil v středu Francie, byl jiný než portugalský neb ostatní, a tak Mortillet uznává nyní tři druhy anthropopitheků třetihorních, nazvaných dle jmen těch, kteří hlavní nálezy vykonali: A. Bourgeoisii (pro Thenay), A. Ramesii (pro kraj Cantalský) a A. Ribeiroii (pro Portugaly). Všichni byli mnohem menší nynějšího člověka, a v ústrojí tělesném tvaru přechodního mezi ním a opicemi.

Tento fantazie plný výklad Mortilletův postrádá ovšem

pevnější podstaty. Přijala ho však nejen jeho archaeologická škola (ku př. A. Hovelacque) a většina darwinistů, ale i několik theologů francouzských jako P. Valroger, abbé Fabre d'Enviu, P. Monsabré; - i protivník theorie vývojové Quatrefages pokládal za lepší myšlenku, dle níž nebyl člověk stvořen ihned tak, jak nyní vypadá, nýbrž v stavu nižším, z něhož se pak dále vyvíjel.

Jiní o něco střizlivěji místo tohoto vymyšleného předchůdce, měli za zhotovitele nástrojů nalezených některého veleopa z doby třetihorní; tak považoval A. Gaudry druh opic nazvaný *Dryopithecus Fontani*, soudě podle čelisti nalezené v *St. Gaudensu* ve Francii, za opici ze všech bývalých i nynějších člověku nejbližší, za skutečný tvar přechodní. Ale nové nálezy dokázaly i zde omyl, a Gaudry sám první opustil svoje ještě nedávné mínění. Čelist dřívější náležela, jak se nedávno novým nálezem vyspělé čelisti ukázalo, mláděti, které jevílo jako vůbec i u ostatních druhů opic více znaků bližších tvaru hlavy lidské, než jich jeví opičí lebka a tvář dospělá. (obr. 4). A tak i tento do nedávna jediný doklad středního tvaru mezi člověkem a opicemi pozbyl platnosti.⁸⁾

Člověk po stránce tělesné není nežli zvíře nejdokonalejší, aspoň tak my se svého lidského hlediska souditi musíme. Mezi ním a světem zvířecím není po stránce tělesné žádné propasti tak široké a tak hluboké, která by ho od zvířat oddalovala, a zabránila vyložit pokrok v jeho ústrojí prostým vývojem (evolucí).

Člověk je obratlovec, ssavec, monodelf. Anatomicky mu je nejbližší skupina opic, kterou shrnujeme obyčejně pod řád veleopů (primatů, anthropoidů). O tom, patří-li člověk ještě mezi ně, nebo stojí-li již mimo řád, nám zde neběží. Je jisto, že je nejdokonalejším živočichem, tudíž zde rozdily od jiných živočichů jsou, a záleží mnoho na subjektivním

pojímání jich ceny a jich důležitosti, aby přírodopyslec zařadil člověka buď v řád primatů (Topinard, Huxley a již sám Linné) anebo mimo něj (Buffon, Blumenbach, Quatrefages). Nám jde zde o vývoj člověka, o to, je-li rozdíl mezi ním a nejbližší skupinou zvířat tak veliký, abychom dle svého vědění musili říci, že se nemohl z ní vyvinout.

Hypothesa o vývoji tvorstva je dosud nejlepší a nejkrásnější pokus o rozřešení dějin pozemského života. Máme ji zaraziti u člověka? Máme jej zařadit do vývoje, do té velkolepé myšlenky božské, čili ne?

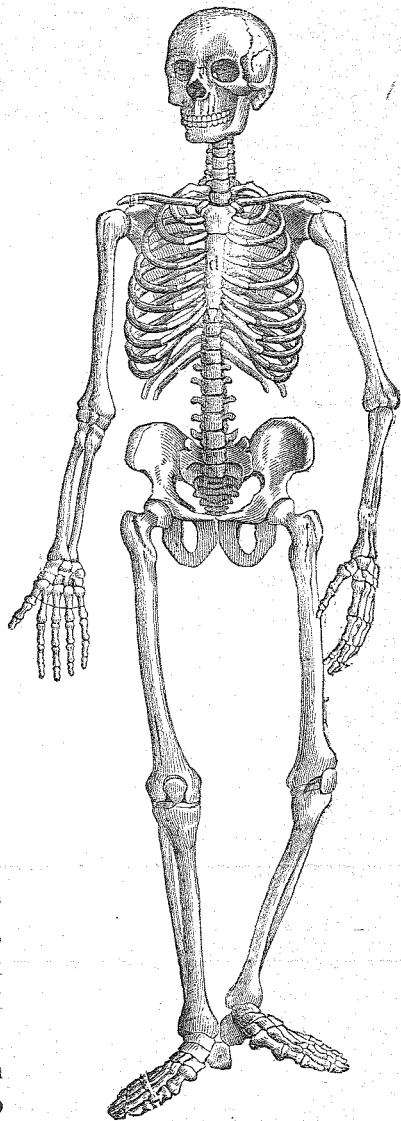
Dál-li se vývoj tvorstva skutečně tak, jak si myslíme, nevíme, a dokonale jistého důkazu snad nikdy nedojdem. My můžeme jen, vidouce, jak se v dějinách naší země po sobě stále a stále objevovaly dokonalejší nebo složitější organismy, souditi, že se tak nedálo postupným jich tvořením z ničeho, nýbrž že se z prvých (jednoho neb více) zárodků rozvinulo pásmo genealogicky, v němž každý stupeň, každý tvor je potomkem jiného, staršího. Tu a tam jsou v jednotlivostech pásma mezery, ale nedbáme jich zatím proto, poněvadž celek nám praví, že byly vyplněny, že nejsou mezerami ve skutečnosti, nýbrž jen v našem vědění. V pásmu tom přijdeme na konec, za skupinou opic nejvyššího druhu t. zv. veleopů na druh, kterému pojednou nechceme již dávat jméno zvířete proto, poněvadž jsme sami jeho členové.

Jsou badatelé, kteří se již sprátelili s myšlenkou vývoje tvorstva, ale člověka v ní přece nechtějí počítat, oni ctí si tak vysoko své člověčenství, že pro ně hledají původ jiný, přímé stvoření Bohem, neodvislé od ostatního tvorstva. Toto oceňování je často prvotní příčinou, pro niž se ještě mnozí ohrazují proti tomu, aby byl i člověk zařaden do myšlenky velkého vývoje světa organického. Pak teprve hledají se pro to vědecké důvody. Mluvíme pouze o těch, kteří vůbec zavrhuji theorii vývojovou, ne o těch, kteří jen správně tvrdí, že je dosud nedokázána.

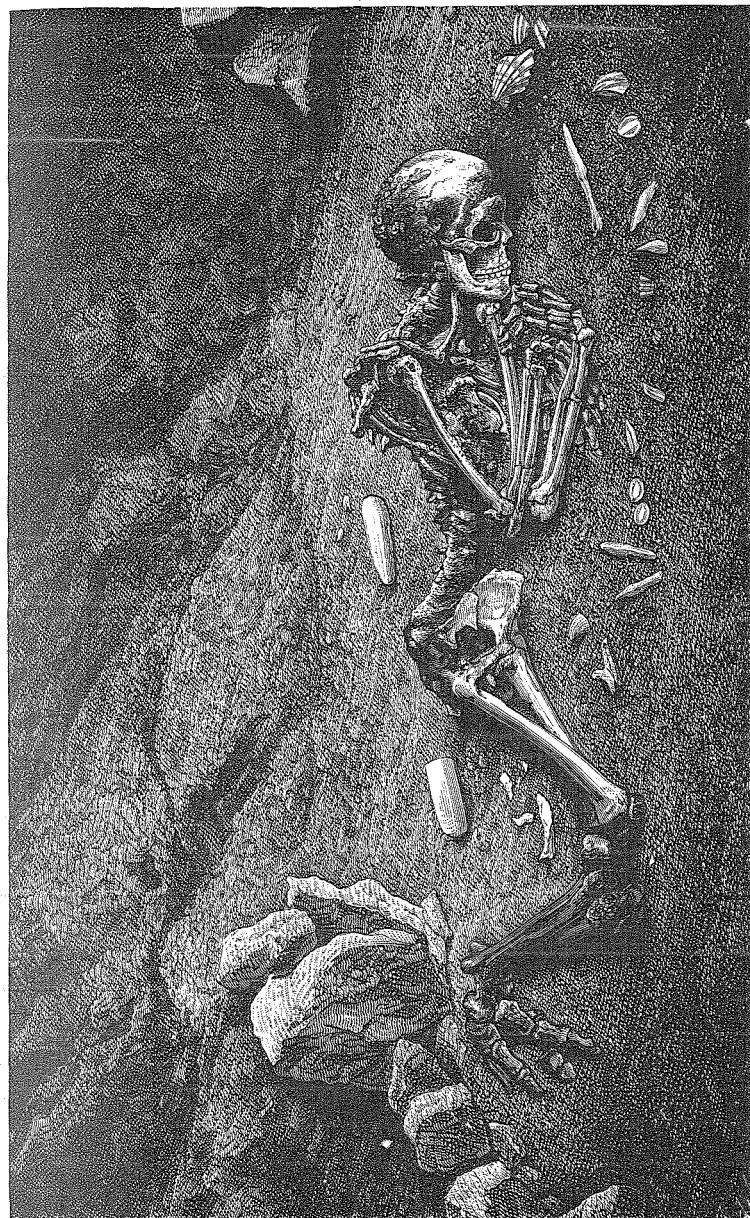
Toto oddalování člověka od tvorů jiných je mnohdy již jen neuvědomělý zbytek tradic, které mělo lidstvo o svém původu za dob nejdávnějších. Tradice ty se přechovávaly, přijala je jednotlivá náboženství, a staly se tak dogmaty ve víře i ve vědě. A dosud jsou v nás tak zakořeněny, dosud tak působí, dosud má pojem „zvíře“ něco v sobě tak ponižujícího proti pojmu „člověka“, že my často nevědomky stranicky soudíme o poměru svém ku tvorům nižším. Rozdíl tu je a nikdo ho nepopírá, ale o to jde, je-li tak veliký, jak dosud mnozí soudí, aby přerýval nepřekročitelné pásmo ve vývoji tvorstva, aby hypotéza o vývoji člověka z tvorů nižších byla zároveň jeho snížením.

O tělesné stránce člověka se tak více nesoudí. Věda ukázala, že s této stránky člověk jest jen nejdokonalejší zvíře.⁹⁾

Mozek jeho má ovšem mnohem více závitů, jeho objem a váha jsou poměrně

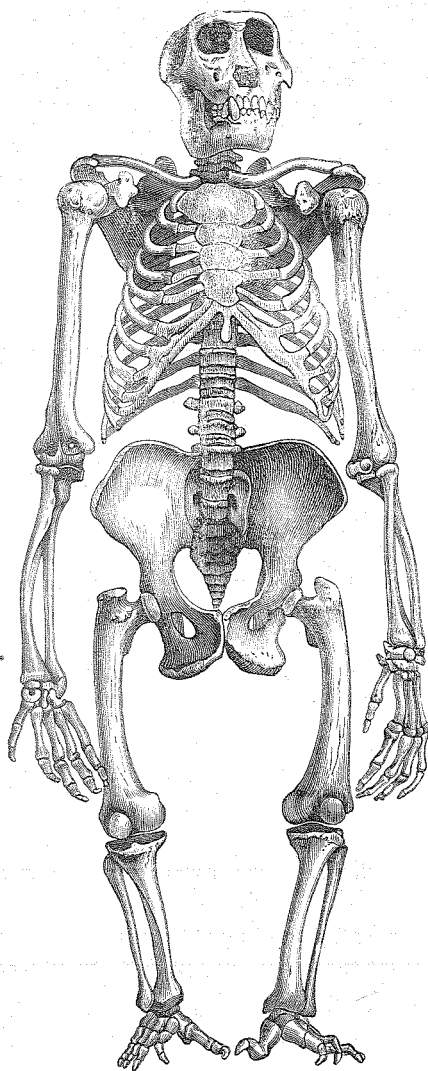

Obr. 5. Kostra člověka.

Hrob nalezený v jeskyni mentonské.

k tělu mnohem větší a i vnitřní ustrojění dokonalejší. Také

Obř. 6. Kostra dospělé gorilly (Ď).

noze opiĉi ; rovněř to platí o ruce, svaly i kosti jsou zde tytěř.

hlava a tvář u zvířete a u člověka jeví zcela jiný výraz. Ale tato proměna dá se ve spojení s předeřlou dobře vyložiti jednoduchou, mechanickou příĉinou, totiž vlivem přímým a nepřímým zvětřujícího se mozku. Mozek je orgán duře a jako kařdý orgán, větřil se neustále silněřším užíváním (hlavně ve své oblasti přední a zadní). Jediná tato příĉina dovedla způsobiti celou proměnu hlavy zvířecí ve hlavu lidskou. Další rozdily těla opiĉího a lidského vysvětlí nám prostě jiný fyziologický zjev. P ř í m á c h ů z e člověka je v příĉinném spojení s celou řadou rozdílů v poloze hlavního otvoru zadního na lebce, v jeho poloze ku ose oĉnic, v dvojitěm zlomení osy míchové, ve tvaru páteře, koře hrudního a pánve. Noha lidská je anatomicky rovna

Známy chybný název opic, „čtyrřucí“, povstal jedině tím, že se noha lidská, jsouc určena pro chůzi, vyvinula v pevnou solidní podporu těla, noha opic na stromě žijících musila se však přirozeně přizpůsobiti ne k chůzi, ale k šplhání, k chápání. Při tom však ostala noha opičí anatomicky nohou, ruka to není. Pro tuto vlastnost nohy veleopů soudí Topinard, Cope, před nim již Quatrefages a jiní, že se člověk nevyvinul z veleopů, kteří mu stojí nyní nejbližše, ale z některé vzdálenější nižší skupiny, a že tito tvoří zvláštní větev, vyvinutou rovnoběžně s větví, na jejímž konci vyrostl člověk. Živočich organisovaný anatomicky pro chůzi sotva prý povstal ze šplhavce.

To jsou celé tělesné rozdíly nejvyšší skupiny zvířecí a člověka. Celkem je člověk tělem svým živočich jako ostatní zvířata, nad ostatní nadanější, nic více. Všechny rozdíly jsou jen výsledkem, jsou jen podmíněny jevy fyziologickými. Schopnost řeči založena jest zase v dokonalejším ustrojení mluvidel. A tak zde není propasti, která by ukazovala nemožnost vývoje člověka na př. z některého mu příbuzného druhu opic. Že se nenašel dosud střední tvar, to nespovídá ještě, že jich nebylo. Nejsou pouze ještě vyneseny ze svého úkrytu pod povrchem zemským. Mezera tato existuje jenom v našem věděni, ne ve skutečnosti. Považme, jak náhodně a jak poměrně řídko se na podobné nálezy přichází! Co tisíc čtverečných mil povrchu zemského není ještě hlouběji dotknuto rýčem a motykou, a jakou část země pokrývají nyní oceany! Není tomu ještě dávno, co se Cuvier domníval, že mammut a mastodon jsou dva různé druhy, a že byly proto každý zvlášť stvořeny Bohem. A několik desetiletí po tom mohl již Falconer konstatovati 26 druhů středních. Podobných středních tvarů mezi různými druhy našlo se již více, a najde se jednou i páska mezi člověkem a zvířaty. Vždyť i občasné zvraty na tvary ústrojí zvířecího ukazují na vývoj.

Za hlavní doklad proti vývoji člověka ze zvířete platí však mnohým nepřeklenutelná prý propast mezi duševním

životem obou. Lidská duše není jenom hojněji nadána než duše zvířecí, nýbrž má prý v sobě vůbec něco zcela jiného. Člověk nemá jen mnohem více duševních mohutností, podmíněných snad třikrátě větším mozkem, není zde jen mnohost jiná, ale i jiná jakost.

Z anthropologů nedávno zemřelý A. de Quatrefages určil blíže tuto jinou jakost. Člověk, pravil, má na rozdíl od zvířete religiozitu a moralitu, schopnost věřit v Boha a být mravným.

Zde není ovšem místa, abychom se o tomto po našem soudu nesprávném mínění rozšiřovali. Stačí snad pouze poukázati na to, že zde rozdíl mezi pojmem různosti kvantitativní a kvalitativní vůbec nelze zjistiti, poněvadž vždy může ve skutečnosti prvá podmiňovati druhou, a na to, že se příliš stranicky jen se svého lidského stanoviska, svými lidskýma očima díváme na poměr člověka a zvířete. Je ovšem nepopíratelno, že se objevuje duševní činnost u člověka na mnohem vyšším stupni. Ale vidíme-li, jak v celé přírodě mohutní orgány upotřebováním, jak více a lepší práci vykonávají, tu zdá se nám, že poměrná větší velikost a větší dokonalost mozku lidského, hlavního to orgánu duše, dovede celkem mnohem přirozeněji vyložití, proč jest člověk zvířete rozumnější, a proč i velký rozdíl mezi nimi v této stránce neodpirá naprosto myšlénce vývoje.

Theorie evoluční není dosud dokázána, ale její neplatnost tím méně. A tak zůstává,*) aniž bychom musili vyloučit

*) Podotýkám zřejmě, že mluvím o theorii vývojové vůbec, ne o teoriích, jež se pokoušely hledat bezprostřední příčiny a podmínky vývoje.) Je to především nauka Darwinova (darwinismus). Ch. Darwin hledá hybnou sílu vývoje hlavně v boji o život (struggle for life). Živočišstvo se rozmnožuje více, než aby země mohla všem poskytnout prostředky pro život. Nastává proto mezi jednotlivými druhy boj, a v něm vítězí ti, kteří jakýmkoliv způsobem jsou lépe opatřeni a přizpůsobeni k poměrům, slabší pak hynou. To jest Darwinův zákon přirozeného výběru, Spencerovo „přežití nejpůsobilějšího“. Členové lépe opatřeni se uchovávají, přednosti jejich

člověka, dosud jednou z nejlepších teorií, které se pokusily vyložit nám obdivuhodný řád světový, a dává nám pochopití aspoň s částí moudrost Boží a velikost jeho myšlenky a vůle, kterou provázal své tvoření a vdechnutí života prvnímu organismu na zemi. Nám se zdá býti názor tento vyšší, velkolepější než biblická a dosud hlášaná theorie postupného tvoření, kterou se pravi, že se v určitých dobách z ničeho nic objevovaly na zemi nové druhy, a i my musíme býti stále připraveni, že kde se vezme, tu se vezme, objeví se mezi námi opět nový, jako s nebes spadlý tvor.

Proto i více vynikajících křesťanských a katolických theologů přijímá poslední dobou zásady theorie vývojové, pokud se jich nezneužívá proti mravouce. S věroukou katolickou lze ji dobře spojití. Tak soudili P. Valroger, Fabre d'Enviu, P. Leroy, P. Monsabré, nejnověji M. Maher, biskup V. Schlauch, a na posledním vědeckém katolickém sjezdu v Paříži r. 1891 rektor ústavu katolického d'Hulst prohlásil, že theorie vývojová není ve sporu s věroukou, a nejlepším prostředkem, jímž se církev katolická uchrání proti útokům na ni činěným, jest ukázati, že se dovede s ní shodnouti. A biskup Freppel, jinak její protivník, mluvil podobně.

Ještě několik slov o kolébee lidstva. V polovici nynějšího století hýbal evropským a americkým učeným světem velký spor o to, povstalo-li veškeré lidstvo z jednoho prvotního páru, tedy na jednom místě, odkud se stěhováním rozšířilo po celé zemi (theorie monogenistická), či jsou-li

se dědí, sesilují a tak povstává během věků tvar nový, ze starého druhu nový druh beze všeho náhlého stvoření. Mnoho je na tom dobrého. Ale je jisto, že ani „přirozený výběr“, ani jiné prostředky, na něž Darwin později ukázal, nejsou s to vysvětlit vývoj veškerý. — Ostatně již před Darwinem r. 1809 francouzský přírodopysce Lamarck postavil theorii podobnou, a již tehdy soudil, že se člověk vyvinul z veleopů.

některé rozdily ras lidských tak veliké a tak dědičně stálé, že není možno myslití na původ jediný. Dle druhé theorie (polygenistické) povstalo lidstvo z více párů na více místech. Za kolébku lidstva monogenisti vesměs vyhlášovali Asii, hlavně střední její kraj. Nechtíce se o této velmi sporné otázce šife rozepisovati, dokládáme, že dosud rozluštěna není, že dosud oba směry mají své horlivé zastance. P. Topinard ve své nejnovější knize o původu člověka kloní se ku dvojímu původu lidstva. Plemeno bílé, žluté a americké je muž jedné kolébky, druhá zplodila Negry a černé rasy oceanské.

Kapitola II.

Člověk diluvialní.

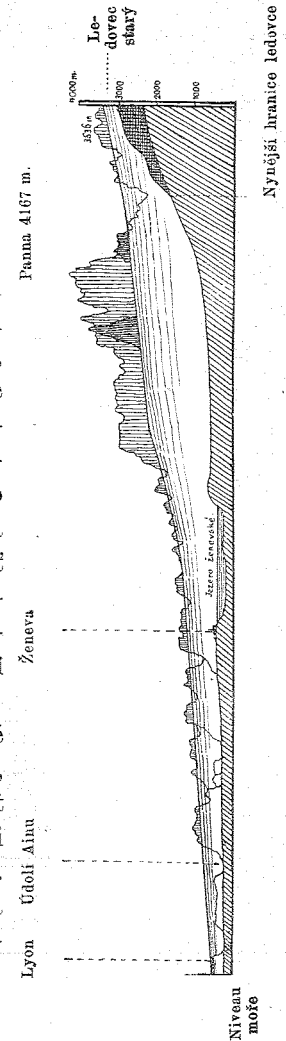
Evropa v době čtvrtohorní. — Doba ledová a její fase. — Usazeniny z doby čtvrtohorní. — Zvířena. — Třídění doby diluvialní na základě zvířeny a na základě památek lidské práce. — Třídění Mortilletovo. — Přehled evropských nalezišť doby diluvialní. — Obraz kultury evropského lidstva v této době. — Výpočty stáří lidstva a trvání doby diluvialní.¹⁰⁾

Viděli jsme v přehledu vrstev kůry zemské podaném v úvodu ku statí o člověku třetíhorním, že poslední článek ve vývoji země tvoří doba zvaná čtvrtohorní (quaternární, dle Lyella i postpliocenní nebo pleistocenní). Lapparent definuje tuto dobu slovy následujícími: „Jest to ona část doby poslední, která jest vyznačena vystoupením člověka na zemi.“ My jsme ovšem zaujali zamítavé stanovisko proti tvrzení, že by přítomnost člověka v době třetíhorní byla dokázána; ale poněvadž jsme připustili velkou pravděpodobnost jeho existence v době té, nehodí se dobře pro nás označení Lapparentovo. My si prostě představíme dobu čtvrtohorní časově vymezenou koncem doby třetíhorní a dobou přítomnou. Dobu čtvrtohorní rozdělují obyčejně na dvě. Době starší, která jest mnohem delší než druhá, a vyznačena tak zv. dobou ledovou, ukládáním náplav a vrstev se zbytky zvířat nyní z části vyhynulých, z části od nás vystěhovaných, dává se název doby diluvialní, době druhé, v níž vidíme podobné zjevy geologické a podobnou zvířenu i květenu

jako v čase přítomném, dává se název doby alluvialní. Také se říká doba mladších proti době starších náplavenin. Název „diluvialní“ (od diluvium, potopa) povstal v době, kdy se ještě dle biblické tradice věřilo, že mezi touto dobou a dobou nynější pokryla zemi velká potopa. Nyní, kdy podobné theorie zanikly, jest název sice nevhodný, ale nicméně se ho dosud obecně užívá.

Hlavním geologickým zjevem doby diluvialní jest změna klimatu v Evropě, která měla za následek, že na počátku této doby obrovské spousty sněhu a ledu pokryly valnou část Evropy, hřebeny hor středo-evropských i celý její sever. Tato doba ledová dlouho trvala. Klima bylo studené a vlhké zároveň, neboť jen vzduch dostatečně sycený parami vodními mohl umožniti tvoření srážek sněhových a povstávání obrovských ledoveců.¹¹⁾

Ledovce nacházíme v Evropě na Alpách, na Kavkazu, Pyrenejích, horách norských, avšak rozsáhlost jejich daleko se nedá přirovnati k rozsáhlosti ledoveců diluvialních. Nyní tvoří alpské ledovce dle Lyella pás délky 25—30 km., rozloha starých byla však desetkrát větší. A síly dosahovaly více než 1 km.! Připojený obraz 7. ukazuje průřys ledovce rhonského, který zasahoval kdysi až k Lyonu. Ledovce pokrývaly horstva, kde jich nyní nebývá, tak hory

Obr. 7. Průřys ledovce rhonského z doby ledové (dle Falsana a Chantra). Ledovec nyní označen je kříženým čárkováním.

škotské, irské, Karpaty, ba i Šumavu, Krkonoše a Rudohoří. Jenom Urál dle nových badání Howortha, Nikitina a Krasnopolského neměl nikdy ledovec. Ba co více: zatím co celé Irsko a Škotsko pokrylo se svými ledovci, šířil se pomalu ledovec horstev skandidavských v před obrovským obloukem tak daleko, že v době svého největšího rozsahu pokryl nejen celou Skandinávii a celé moře severní, ale spojil se i s ledovci irskými a škotskými, zasáhl téměř celou Británii až k řece Temži, pokryl Holland až k Rýnu, část severozápadního Německa až k úpatí Harzu, dosáhl téměř Rudohoří, pokryl celé severovýchodní Německo, severozápadní Rus, Finsko a Laponsko (srv. přiloženou mapu Evropy v době ledové). Všechny tyto rozsáhlé končiny evropské, nynější moře baltické a moře severní, odpočívaly pod jednou obrovskou kůrou ledovou podobně, jako dosud pod ní leží Grönland. Na tomto ledovém území nemohl ovšem člověk žít. Proto také poměrně Německo mnohem chudší jest na nálezy stop člověka diluviálního než na př. nynější Francie, kde jen malá část půdy byla pod ledem.¹²⁾

Tato doba ledová neměla jen jeden bod kulminační. Morlot a Scipion Gras, pokud víme, první znamenali, že ledovce diluviální měly střídavé periody ústupu a opětého postupu.

Další pozorování vedla pak k stanovení aspoň dvou dob ledových, mezi nimiž byla perioda teplejší s ledovci valně zmenšenými, doba meziledová (interglaciální). Zejména ledovec alpské a skandinávský ledovec v Německu dobře byl prozkoumán, a našlo se, že hranice jeho označené velmi jasně věncem táhlých pahorkovitých morén v první době ledové, daleko jsou před hranicemi ledovců, které se po ústupu v době meziledové zase na novo rozšířily. Druhá doba ledová nenabyla již takové síly jako doba první. Na naší mapě jsou hranice druhé doby ledové označeny zvláštní čarou. V poslední době počíná se však znovu popírat tato „periodicita“ dob ledových. Řada geologů chce

v tom viděti jen fáse, oscillace doby jediné. Zdá se nám, že Prestwich pravdu má, vidí-li v tom sporu dosud jen hádku o slova.

Také o příčinách, jež způsobily toto ochlazení teploty v Evropě mnoho bylo psáno, a mnoho vysloveno teorií. Snad že vedle příčin způsobených přímo změnami kůry zemské, měly tu vliv i činitelé astronomičtí. Nejvíce se hádá na zvětšení excentricity dráhy zemské.¹³⁾

Po době ledové počalo se pomalu mírnit klima Evropy, ale povětří studené a suché, obdobné tomu, jaké panuje nyní na severu Sibíře, ještě dlouho trvalo. Ledovce, zejména velký ledovec severní, pomalu ustupovaly. Obrovské proudy vod táním jeho živěné, vyrývaly si, jak G. Berendt pěkně ukázal, stále nová koryta podél jeho hranic, povstávala pomalu nynější řečiště veletoků Labe, Odry a Visly. Pláně a doliny středoevropské z počátku téměř bez vegetace, bez života čilejšího, podobné nynějším stepím arktickým a sibiřským tundrám, měnily se pomalu v stepi travnaté, v pastviny pro stáda zvířat větších, až konečně život rostlinný a živočišný vrátil se do svých starých hlučných kolejí, a Evropa přišla pod podnebí mírné, v kterém až dosud žijeme.

Celé této proměny tvárnosti Evropy byl již člověk svědkem. Nemohl žít na ledovcích, ale žil v krajinách, v nížinách teplejších, ledem nepokrytých, a zajímavě je pozorovati, jak bezprostředně sledoval ledovce ustupující, jak kráčel v patách jejich na sever, a ihned osazoval nepřilíš hostinný od ledovců opuštěný kraj. Stopy života člověka diluviálního v Evropě nacházíme ve vrstvách, které za této doby byly usazeny, a jest i pro archaeologa zajímavě s vrstvami těmito blíže se seznámiti. Dobré poznání mnoho povídá. Nález učiněný na př. v neporušené hlině cihlářské jest již tím nálezem diluviálním. Ovšem nám tu rozpčtené místo dovolí jen několika řádky zmíniti se o těchto usazeninách. Blíží studium však vřele doporučujeme tomu, kdo má příležitost právě v těchto vrstvách hledati a bádati.

Usazeniny (depoty) čtvrtohorní dělí se jednak dle svého složení, jinak dle příčiny svého původu na usazeniny vytvořené nepřímo působením velkého ledovce severního t. z. drift, na depoty přímo vytvořené v před se pohybujícími ledovci t. zv. morény, a na usazeniny uložené nánosem vod a větrů, t. zv. naplaveniny, hlíny.

O původu usazenin druhu prvního t. zv. driftu dosud je spor. Slavný anglický geolog Ch. Lyell vykládal totiž v protivě s obrazem nahore podaným, že na místě onoho obrovského pevného ledovce, pokryta byla v době ledové část severní Evropy mořem, jež se tam rozlilo následkem klesnutí půdy severoevropské, a že drift je výsledkem tání obrovských ker ledových, které se od ledovce rozkládajícího se na nejzazším severu utrhovaly a plavaly k jihu, podobně jako se dosud děje na březích grönlandských.*) Tato theorie má nyní již méně zastanců. Většina geologů přidává se k Torellově náhledu o existenci velkého pevného ledovce v severní Evropě, a drift vykládá za usazeniny nanesené vodami, které se při jeho tání po Německu rozlévaly.

Morény diluvialní tvoří v Rusku a v severním Německu, pak v jižním Německu a severní Itálii dlouhé pahorkovité vyvýšeniny, skládající se ponejvíce z hrubého štěrku a kamení.

Pro nás však jest nejdůležitější třetí druh usazenin, nánosy hlinité, hlavně tak zv. löss, zemitá to hlína, bohatá na vápno a jemný písek. To jsou ony vrstvy, v kterých se nejčastěji nacházejí zbytky zvířat diluvialních a vedle nich i zbytky výrobků lidských. Je opět mnoho sporů o tom, jak tyto nánosy povstaly. Jedni vidí v nich jen naplaveniny, způsobené vodou řek i vodou dešťovou (theorie vodní, fluviatilní), jiní soudí na přímé působení ledovců (theorie glacialní), jiní hlásí se k theorii vzdušné (aeolické,

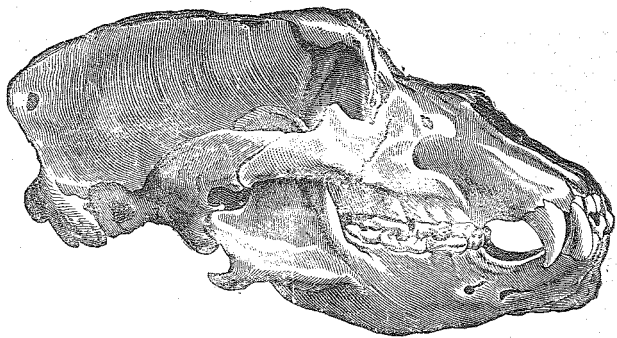
*) Odtud i anglický, nyní všude užívaný název drift (od drive hnáti). Také slova löss užívá se nyní obecně (i ruský лёс).

aerické), dle níž jsou původu větrného, obdobné vrstvám jemného prachu, které se dosud ve značné síle a rozsáhlosti ukládají ku př. na planinách čínských. Jiní jako A. Penck, J. Geikie připouštějí možnost všeho, jedna vrstva jest prvního, jiná jinde druhého původu. Beze vši pochyby byla však největší část lössu utvořena vodami čtvrtohorními. Tyto vymilajíce spodní vrstvy třetihorní a jiné starší vrstvy zanechaly výmol na planinách, stráních údolí atd. v podobě jemného nánosů, lössu. Později vlivem pronikající vody a změnami teploty okysličil se löss, rozpouštěly se v něm vápence, a tím se změnily tyto nánosy ve svrchních vrstvách v červenavou hlínu t. zv. hlínu eihlářskou nebo žlutnici, pod níž tu a tam bývá ještě neokysličená vrstva lössu šedavého. Vedle tohoto druhu vrstev diluvialních jsou pro archaeologa ještě velmi důležité usazeniny jeskynní. Jeskyně ve vápencovitých vrstvách třetihorních povstaly tím, že voda nasycená kyselinou uhličitou vrstvy pronikala a měnic vápence ve snadno rozpustitelný dvojuhličitán vápenitý, neustálým prouděním vyhloubila díry a konečně celé jeskyně ve skalách. Kde se jeskyně otevřela na venek, hlavně na stráních koryt řek, tu při různých záplavách řekou způsobených zanášela bahnitá voda do jeskyní nánosy, které se mísily občas s různými zbytky po zvířatech a lidech jeskyně navštěvujících, tu a tam pokrývaly vrstvami stalagmitu, a leckde uchovaly v sobě velké množství stop a památek života, který se v jeskyních kdysi odehrával.

Nicméně bádání v jeskyních bývá přecasto stíženo tím, že náhlý příval vody v dobách pozdějších vymlel znovu starší usazené vrstvy, převrátil, co dole bylo, nahoru, a přeházal zbytky tak, že často bývá za těžko vrstvy, aneb lépe řečeno obsah jejich do určitého stáří zařaditi. Při tom dlužno mít na paměti, že jeskyně nesloužily za obydlí člověku jen v dobách diluvialních, nýbrž i v dobách pozdějších, jak dále uslyšíme, na př. stejně hojně i v mladší době kamenné, a na

více místech udrželo se jich obyvání až do dob historických a moderních. Tím vším stávají se nálezy jeskynní často nespolehlivými.

Ve vrstvách třetího druhu uchovalo se nejvíce památek života diluvialního člověka. Vedle složení vrstvy jsou nejdůležitějším znakem stáří diluvialního, a jak uvidíme, i různého stupně stáří v této dlouhé mnoho tisíc let trvající době, zbytky, kosti, zuby, rohy a p. zvířeny, která tu žila současně s člověkem. Šířeji o fauně diluvialní vykládati ne-

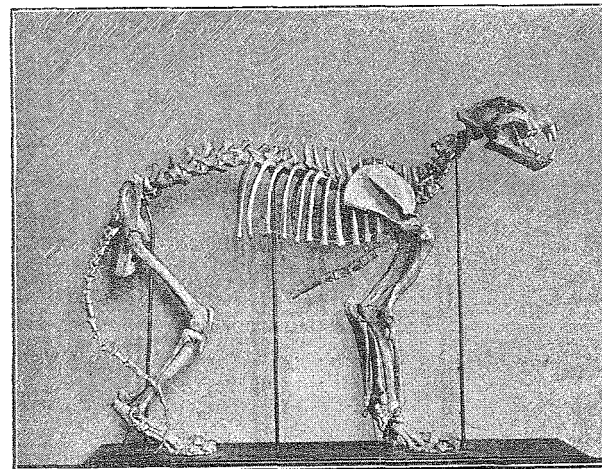
Obr. 8. Lebka medvěda jeskynního.

budeme. Zmíníme se jen krátce o druzích, které dobu diluvialní nejvíce charakterisují, a které nyní téměř všechny buď vyhynuly úplně nebo se z našich končin vystěhovaly. Jsou to z dravců:

Medvěd jeskynní (*Ursus spelaeus*), mnohem větší medvěd našeho, nejvíce podobný šedému medvědu severní Ameriky. Byl velmi hojný téměř v celé Evropě a sice hlavně v starší době diluvialní. O. Fraas našel v jeskyni hohlenfelské ve Švábsku v několika krychlových metrech půdy zbytky více než 400 medvědů. V době neolithické v Evropě již téměř neexistoval; jen v severní Itálii, jak A. Issel, Regnoli a j. dokázali, udržel se až do jejího počátku. Lebku jeho předvádí obr. 8.

Hyena jeskynní (*Hyena spelaea*) byla hojná v Evropě, a nelišila se téměř od hyeny skvrnitě jižní Afriky.

Lev jeskynní (*Felis spelaea*) byl mnohem silnější lva nynějšího, a dosud nenalezen v diluvialních vrstvách severní Evropy. Za to byl hojný v střední Evropě. Krásnou jeho kostru celou našel Dr. J. Wankel v sloupské jeskyni u Brna (nyní ve vídeňském c. kr. přírodovědeckém museu,

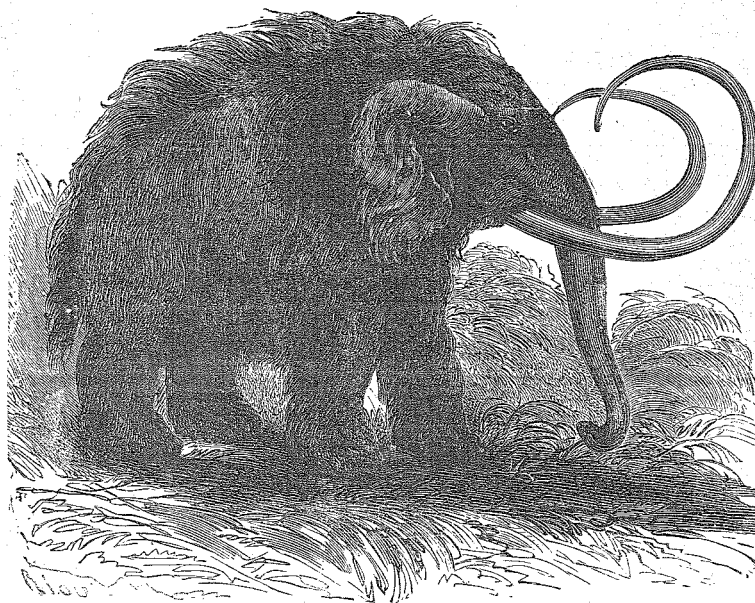

Obr. 9. Kostra lva jeskynního. (Vídeňské museum.)

obr. 9). Lev žil v jižní Evropě ještě v dobách historických. Dle Herodota přepadli lvi vojsko Xerxovo v Thessalii; za Diona Chrysostoma již v Makedonsku vyhynul.

Mammut (*Elephas primigenius*) byl velmi hojný v diluvialní době, hlavně střední její části. Od našich slonů lišil se mimo větší rozměry hlavně svými dlouhými, silně ven ohnutými kly a dlouhou hrubou srstí (obr. 10). Vyskytuje se v celé Evropě mimo jižní končiny, kde nahrazen byl jiným druhem slona (*El. antiquus*), příbuzným s nynějším

slonem africkým.*) Nejznamenitější nálezy mammutů (název je ruského nebo tatarského původu ze 17. století) udály se v Sibiři, ku př. na ostrovech při ústí řeky Leny. Tam byla nalezena v ledu zamrzlá zvířata celá, úplně zachovalá. Led uchoval nejen kostru a kůži, nýbrž i maso tak dokonale, že domorodci krmili s ním ještě po tolika staletích svoje

Obr. 10. Mammut.

psy. Krásné exempláře odtud chovají musea petrohradská a moskevská. Nálezy všechny sebral a popsal hr. Alex. S. Uvarov.

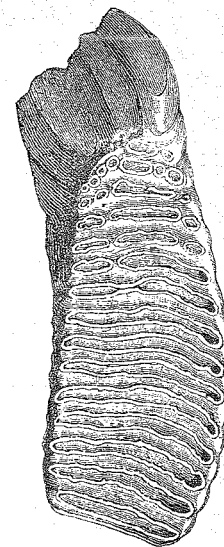
*) Z velkých býložravců byl význačný pro dobu třetihorní vedle mastodonta *Elephas meridionalis*. Z něho dle prof. Woldřicha pošel *El. antiquus*, z tohoto pak tři větve: *El. intermedius*, *El. armeniacus* a řada tvarů zakrnělých. Od prvního druhu pochází pak mammut, od arménského slona nynější slon indický.

Nosorožce žily v diluviu hlavně tři druhy, z nichž nejdůležitější jest druh *Rhinoceros tichorhinus* (obr. 12). V jižní Evropě nepřichází, zdá se, že nepřekročil Alpy a Pyreneje. Celá zachovaná zvířata poskytly opět nálezy sibiřské. Nosorožec i mammut živili se hlavně jehličnatými stromy.

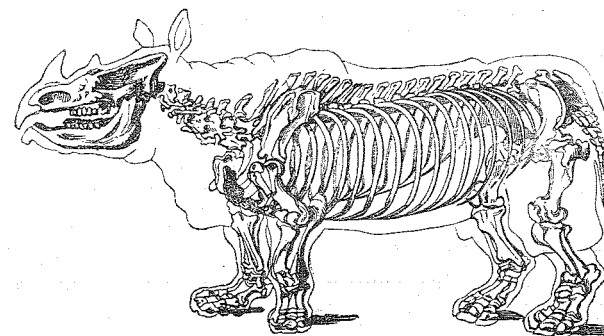
Turpižmový (*Ovibos moschatus*) objevuje se po různu v celé Evropě. Nyní žije jen v severní Americe.

Hroch diluvialní (*Hippopotamus maior*) byl blíže příbuzný nynějšímu africkému, a náleží ku nálezům řídkým. Zdá se, že se velmi brzy z Evropy vystěhoval. Hojný je vůbec jen v jižní Evropě, v severní schází (nejdále přišel do jižní Anglie).

Jelen obrovský (*Megaceros hibernicus*, *Cervus megaceros*) žil hlavně v západní Evropě; nej-

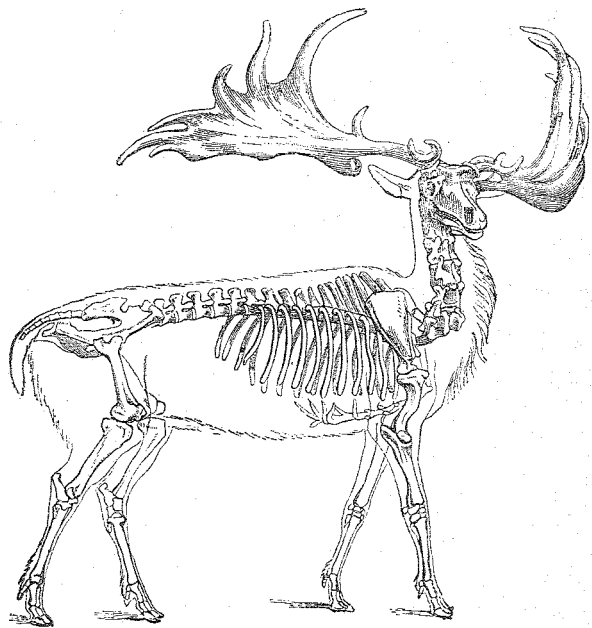
Obr. 11. Třenový zub mammutů.

Obr. 12. Nosorožec.

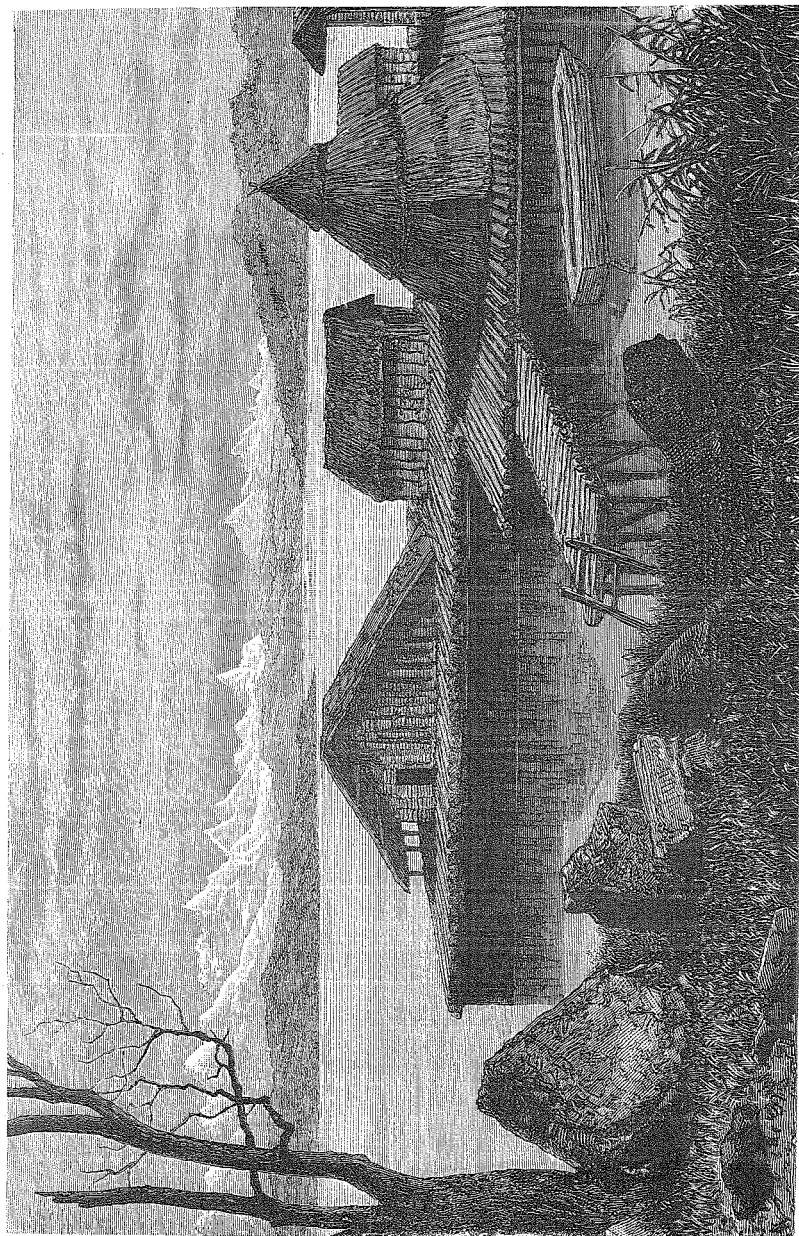
častěji nalezen byl v Irsku. Rozloha jeho parohů činila 3—4 m. (obr. 13).

Sob (Cervus tarandus) objevil se v Evropě asi stejně s mammutem, později než medvěd jeskynní, ale všechna velká zvířata přežil. Zatím co druhy právě jmenované hynuly nebo se stěhovaly z Evropy na jih do Afriky a na východ do Asie, sob zůstal zde, a žil ještě v 12. st. v Škotsku a na ostrovech orkneyských. Za Aristotela byl ještě

Obr. 13. Jelen obrovský.

v zemi Skythů, jinak se však v střední Evropě v době neolitické nevyskytá, mimo severní země, kamž přišel po odchodu ledovců, couvaje před zbrani lidskou neustále na sever. Nyní žijí zbytky tohoto druhu, který hlavně pro druhou polovinu diluvialní doby jest zvířetem nejvýznačnějším, v Evropě jen mezi 34—35 stupněm severní šířky. Vedle soba žil v Evropě i los dosti hojně. Za Caesara pobíhal ještě v lese hercynském.⁴⁴⁾

Kůň diluvialní. Známý jsou hlavně dva druhy *Equus fossilis* a *Eq. spelaeus*. Ve Francii byli v diluviu přehojní, v neolithu v střední Evropě velmi řídkí. Teprve v dobách kovových se kůň znovu četně objevuje.

Bison (zubr) a tur pravěký. (*Bison europaeus*, *Bos bison*, — *Bos primigenius*, *Bos urus priscus*.) Oba tyto druhy, z nichž prvý byl dle Rüttimeyera úplně podoben nynějšímu bisonu americkému, druhý pak jest asi praotcem našeho domácího dobytka, byly v době diluvialní hojné v celé Evropě. Ještě do dob historických tu a tam se udržely; v Nibelungách se děje o obou zmínka. V pozdějších dobách žily ještě porůznu v pralesích sedmihradských, litevských a polských. Tur již vyhynul; hlouček zubrů několik set hlav čítající žije ještě v carském bialovickém lese (v kraji grodenském) pod přímou ochranou vládní.

Vedle těchto vynikajících druhů žila zde v diluviu ještě celá bohatá zvířena z největší části podobná zvířeně nynější: různé jiné druhy dravců kočkovitých, z dravců psovitých vlk, liška a více druhů divokých psů, řada zvířat dvoukopytných, koza, různí jeleni, atd. z mnohokopytníků hlavně prase divoké (*Sus scrofa*).

Domácích zvířat určité stopy nejsou. Že by byla některá zvířata krocena a doma chována, jak někteří tvrdili, toho dosud dokladu nemáme. Hlavně o psu, jehož je při krocení zvířat nejvíce potřebí, víme dosud, že domestikován nebyl. Spíše je možno, že některá zvířata jako na př. sob, nebyla sice krocena, ale aspoň v stádech chována. Tak soudí Piette, Woldrich.

Právě vyličená zvířata neobjevila se všechna na počátku doby diluvialní, a nežila současně vedle sebe po celou tuto dobu, nýbrž v jednom čase jedno, v jiném druhé převládalo. Tak v nejstarší době medvěd jeskynní, v druhé polovici diluvia sob byl nejvýznačnějším a tento také nejhojnějším zvířetem, za tím co již jiné druhy vyhynuly nebo se vystěho-

valy (hroch, nosorožec). Této posloupnosti (ale připomínáme hned: v různých krajinách Evropy různě vyznačené) použili brzy někteří badatelé k jakémusi třídění doby diluvialní. Tak r. 1861 Lartet rozdělil diluvium evropské na 4 doby, z nichž prvá, nejstarší, charakterisována byla medvědem jeskynním, druhá mammutem, třetí sobem, čtvrtá turem pravěkým. Brzy se však ukázalo, že toto roztrídění má snad tu a tam význam místní, ale že není platné pro celou Evropu, ba ani ne pro Francii. Ukázalo se, že na různých místech tyto druhy jeden druhého nestejně přežily; kdežto v některé zemi jeden druh již vymizel nebo se valně stenčil, žil v druhé ještě v plném květu svojí existence, a v jiné byl docela druhem nejevýznačnějším.

Proto bylo od třídění Lartetova brzy upuštěno. I třídění belgického badatele Duponta, který zlepšil poněkud klasifikaci předešlou, stáhnuv 4 doby Lartetovy ve dvě velké doby diluvialní: starší dobu mammutí a mladší dobu sobí, není zcela správné a vhodné.¹⁵⁾ V Německu přijato bylo sice obecně rozdělení na „Mammuthzeit“ a „Renntierzeit“, ale toto třídění a každé, které je založeno jen na základě jednoho nebo dvou druhů, není vědecké. Vědecké třídění dle zvířeny má přihlížeti ne k jednomu nebo dvěma druhům, nýbrž k celkovému jejimu obrazu; na základě změn celkové zvířeny lze založiti třídění jedině správné, předpokládaje ovšem, že změny teploty a různé proměny povrchu Evropy, nutně musily přivoditi i změny v celkovém rázu zvířeny a květeny evropské. Změny ty zde byly, a proto rozdělení diluvialních dob, které na tomto principu a na základě prací Liebeových, Brandtových a hlavně Nehringových¹⁶⁾ i svých postavil prof. Dr. J. Woldřich, jest, jak soudíme, aspoň pro střední Evropu dosud nejsprávnější.¹⁷⁾

Prof. Woldřich dělí diluvium na

1. dobu zvířeny ledové (arktické),
2. dobu zvířeny stepní (subarktické),

3. dobu zvířeny pastvinné,
4. dobu zvířeny lesní.*)

Již z názvů těchto patrně, že se zde jedná o různou tvářnost a ráz povrchu půdy střední Evropy, a že přirozeně tyto různé podmínky způsobily i různost fauny. Jiná zvířata žijí na stepích, jiná v lesích. V době prvé, za doby ledové, byla valná část střední Evropy pokryta pláněmi nehostinnými, na nichž spoře rostly traviny, a které se asi zcela podobaly nynějším tundrám nebo arktickým stepím sibiřským. Charakteristickými zvířaty jsou tu různé druhy lumíků, hrabošů, liška lední, a o tom, že tu skutečně tato zvířata žila v ohromném množství v půdě podobného rázu, svědčí ku př. obrovské množství zbytků, které nalezl v posledních letech řed. K. Maška v jeskyních štramberských na Moravě. Po této periodě ledové, když se pláne pokrily hojněji travinami, a dostaly podobu nynějších stepí jihoruských, i zvířena se proměnila. Bylo tu více možností k živobytí, a podmínky ty zlepšily se ještě více v době květeny pastvinné, která dle Woldřicha hostila také nejhojněji velké býložravce s mammutem v čele. Ku konci diluvia stepi a pastviny ustupovaly pomalu na východ a na sever, kam je sledovala i význačná jejich zvířena, do Ruska a odtud prériemi, které se rozkládaly od Visly a Karpat až k Jenisseji a nebyly ještě přehrazeny hřbety pohoří uralského, do Sibíře odcházeli mammut, nosorožec a na konec i sob, couvajíce beze vší pochyby před člověkem, jenž po odchodu severních ledovců z jižních krajů postupoval na sever. Poslední doba

*) Ovšem si nesmíme představiti, že se dál ten postup ve skutečnosti všude tak určitě. V nálezech vyskytují se tyto čtyři druhy zvířeny zřídka čisté, po většině setkáváme se s nálezy pomísených zbytků zvířat z dvou vedle sebe se nacházejících dob. U Sudslavic v Čechách v jedné trhlíně skalní našel ku př. prof. Woldřich a v Čertově díře na Moravě řed. K. Maška zvířenu 1. a 2. doby, prvý badatel v Nussdorfu u Vídně 2. a 3., v Sudslavicích v trhlíně druhé zvířenu 3. a 4. doby pomíseny.

lesní zvířeny se svými druhy jelenovitými, divokým kancem, lvem a několika šelmami kočkovitými přechází u nás již do doby neolithické.

Jest přirozeno, že archaeologům nestačilo třídění na základech přírodopisných. Předmětem jejich bádání je kultura lidská, jsou zbytky průmyslu pravěkého, a tak brzy nastala touha, ba nastala nutnost v spouště zbytků těchto nějak se vyznat, nějak je roztrždit.

A značilo to vskutku veliký pokrok, když se poprvé přistoupilo ku třídění výrobků doby diluvialní. Značilo to, že jsme již s to přehlédnouti tuto spoušť, vyhledati znaky společné, podobné, i znaky odchylné, a na základě jich celý materiál tříditi. Tu však nešlo přirozeně o třídění věcné, ku př. dle účelu, k němuž ten který nástroj kamenný mohl sloužiti: na sekery, dláta, nože, šídla atd., nýbrž o rozdělení hlubší, které by nám stanovilo a jasněji před oči přivedlo stupně kultury, buď stupně dokonalosti neb stupně časového vývoje.

Člověk doby diluvialní užíval předem za materiál svých výrobků kámen (hlavně pazourek). Toto výhradné upotřebování kamene k hotovení nástrojů, zbraní a jiných věcí, trvalo však ještě dlouho po době diluvialní, v době alluvialní. Ba někteří primitivní národové dosud žijí v tomto stavu, který Evropa opustila průměrem asi před 3000 lety. Celý věk evropského lidstva, v němž kámen byl výhradním prvkem kulturním, nazván byl proto *kamennou dobou* lidstva. Doba kamenná zahrnuje tedy, jak jsme viděli, v sobě celou dobu třetihorní, v níž je existence člověka ovšem ještě nejistá, dobu diluvialní i část doby moderní.

Pro ty, kteří chtěli tříditi dobu diluvialní a s ní dobu kamennou vůbec, na základě vývoje a tvarů výrobků lidských, bylo proto především přihlížeti k nástrojům z kamene zhotoveným, které také přirozenou povahou materialu nejsnáze odolaly vlivům času a jsou hlavními, někdy jedinými zbytky

po životě pravěkého člověka. První, kdož se pokusil o třídění na tomto základě, byl sir John Lubbock. On spozoroval, že nástroje kamenné nacházející se ve vrstvách stáří určité diluvialního (o třetihorních ani nemluvě) jsou poměrně mnohem hruběji robeny než většina nástrojů doby pozdější. Zejména scházely nástrojům diluvialním téměř vždy dvě vlastnosti, pozdější kamenné výrobky velmi hojně vyznačující, totiž hlazení kamene a jeho vrtání. Proto rozdělil Lubbock celou dobu kamennou, na věk nástrojů hrubě pracovaných, nehlazených, nevrтанých t. zv. věk palaeolithický, nebo krátce palaeolith, a na věk nástrojů jemně pracovaných nebo hlazených a vrtaných, věk neolithický (neolith).*)

Rozdělení Lubbockovo dosud jest a zůstane asi na dále správné. Sekery hlazené, nebo docela opatřené dírou pro snazší připevnění topírka, nebyly dosud nalezeny téměř v žádném nálezu diluvialním, a kde se přišlo na první pokusy, ukázalo se obyčejně, že nález ten patří konci diluvia, a tvoří přechod k době neolithické.

Toto rozdělení však nedostačovalo. Lišilo sice dobře dobu diluvialní od kamenné doby pozdější, ale diluvia samého se podrobněji netýkalo. Proto první, tuším, Lartet již r. 1861 pokusil se tříditi nálezy diluvialní dle několika typických nálezů francouzských, ale teprve roztrždění G. de Mortilleta, zbudované jednak na Lubbockovu, jednak na Lartetovu dělení došlo všeobecného uznání a upotřebení. Dle tohoto roztrždění dosud se vykládá všeobecně vývoj kultury člověka diluvialního; zmíníme se proto i my o něm šířeji, ač pro nás nemá již takové ceny jako pro země západoevropské. Bez něho by také mnohý nerozuměl dobře názvům v archaeologických spisech obecně užívaným. G. de Mortillet vyložil

*) Utvořeno z řeckých slov *παλαιος* (starý), *νεος* (nový) a *λίθος* (kámen). Francouzi užívají hojně názvů *époque de la pierre taillée* a *époque de la pierre polie*.

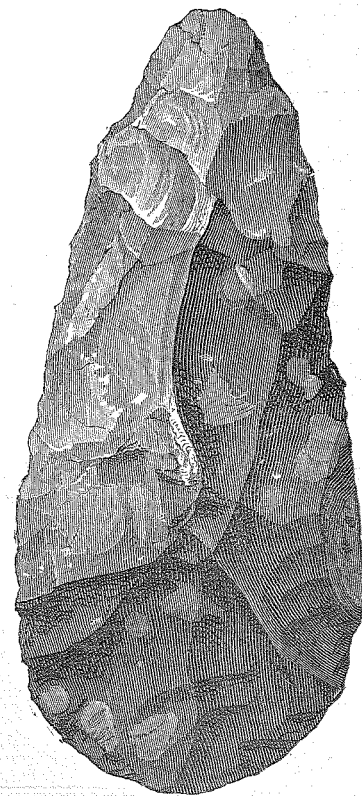
své třídění na 4 doby diluvialní poprvé na sjezdu v Brusellu r. 1872, a ve svém díle „Le Préhistorique“ z r. 1883 je odůvodnil.¹⁸⁾ V nejnovější době učinil několik menších změn, dobu první rozdělil na dvě atd. Posledně uveřejněný obrazec jeho klasifikace doby kamenné zní:¹⁹⁾

Doba kamenná		Hlavní naleziště.	
		Perioda třetihorní	Doba colthická
Perioda diluvialní	Doba thenayská	Thenay (Beauce)	
	Doba puycournská	Puy-Courny (Cantal)	
	Doba chellesská	Chelles (Seine et Marne)	
	Doba acheulská	St. Acheul (Somme)	
	Doba moustierská	„Le Moustier“ (Dordogne)	
	Doba solutrská	Solutré (Mâconnais)	
Perioda nynější	Doba madeleinská	„La Madeleine“ (Dordogne)	
	Doba campiguská	Campigny (Seine Inférieure)	
	Doba robenhausenská	Robenhausen (Švýcarsko, jezero pfäffikonské)	

První dobu chellesskou klade Mortillet před dobu ledovou. Klima bylo ještě mírné a vlhké. Ve zvířené vynikaly různé druhy zvířat jelenovitých, pak nosorožec (Rhinoceros Merckii) a slon nejstarší (Elephas antiquus). Výrobky člověka, hlavně nástroje kamenné jsou dosud velmi hrubě pracovány, ale nesou již neomylné znaky práce rukou lidskou.

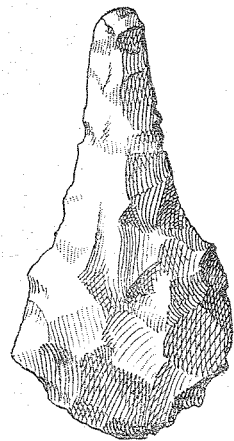
Předmět tuto skupinu nejvíce charakterisující je nástroj klinovitý tvaru více méně mandlovitého (obraz 14), na obou stranách spracovaný. Tvary podobné vyznačují dosud všude vrstvy nejspodnější. Vedle těchto přicházejí i jiné, ale vždy velmi hrubě a těžce pracované nástroje. Původně nazval Mortillet první dobu svého třídění „acheulskou“, podle znamenitého naleziště v náplavech řeky Sommy nedaleko města St. Acheulu. Později změnil název ten za „chellesský“ (dle místa Chelles nad řekou Marnou), a nejnověji tuto první dobu rozdělil opět ve dvě: ve starší chellesskou a mladší acheulskou.

Doba acheulská liší se od předešlé jen poněkud dokonalejšími typy nástrojů. Nástroje tvaru kopinatého (obr. 15), které jsou právě charakteristickými pro St. Acheul, ukazují jistě pokrok ve spracování kamene. Naleziště acheulské není však již tak čisté jako předešlé,²⁰⁾ má v sobě mnohé tvary pozdější, a tvoří tak spíše jakýsi přechod kultury skupiny první ku dobám následujícím. Z tohoto důvodu žádal nejnověji (na sjezdu v Marseillu v září 1891) Ph. Salmon za vypustění této přechodné skupiny. Nástroje sem patřící jsou různé velikosti a tíže. Jeden (ve sbírce p. Caixe de St. Aymour) váží až přes dva kilogrammy.

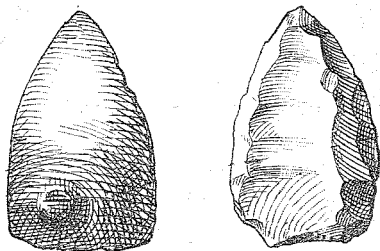
Obr. 14. Mandlovitý nástroj typu chellesského.

Doba moustierská spadá Mortilletovi v jedno s dobou ledovou. V Evropě panovalo klima studené a vlhké, člověk byl nucen uchýlovati se pod ochrannou střechu skalních jeskyň, a počal se poprvé odívati v kože zvířecí. Mortillet tak soudi jednak ze zvířeny nalezišť, kde se objevuje medvěd jeskynní, nosorožec (*Rhinoceros tichorhinus*) a mammut, jednak z toho, že skutečně valná část nalezišť sem patřících, jsou nálezy jeskynní. Doba sama nazvána podle typického naleziště v jeskyni u vsi Moustieru, na břehu řeky Vézéry (dep. Dordogne). Kamenné výrobky z této jeskyně a nalezišť obdobných vyznačují se předně větší lehkostí tvarů podobných jinak tvarům dob předešlých, a hlavně nástrojem, který se velmi dobře hodí k spracování koží zvířecích, totiž k oškrabování vnitřní

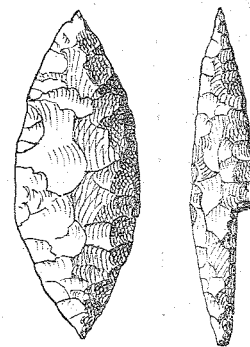
Obr. 15. Nástroj typu acheulského.

vrstvy čerstvě stažené kůže. Neboť jen tím se stává kožšina příhodnou k odívání. Proto nazýváme tyto nástroje a jim podobné škrabadla (franc. *racloir*, rusky *скребло, скребокъ*, něm. *Schaber*). Jiný typ nástroje význačný pro tuto dobu, je klínek podoby mandlovité, lišící se však od chelleského typu tím, že jest otlučen jen na jedné straně, strana druhá je hladká, jedním úderem na původní jádro vytvořená, a označená na místě, kam náraz z venčí směřoval, zvláštní přirozenou značkou, v ý d u t í n á r a z u (*Schlagmarke, cône de percussion*). (Obraz 16.)

Obr. 16. Nástroj typu moustierského.

Doba solutréská nazvaná dle stanice předhistorické u Solutré (kraj Mâconnais) je doba poleťová. Podněbí se proti době předešlé opět značně zmírnilo a bylo i méně vlhké. Na pláních francouzských probáněla se velká stáda koňů a sobů. Nosorožec mizel, mammut však ještě zůstával. Výrobky lidské nesou na sobě nové znaky pokroku. Nástroje jsou menší, jemněji a vhodněji pracované. Charakteristické jsou malé hroty tvaru listu vavřínového, pak různé nové tvary škrabadla (*Mortillet na rozdíl od škrabadla moustierského, dává těmto novým tvarům název „grattoirs“*), a konečně význačné na jedné straně zářezem opatřené šípky pazourkové „*pointes à cran*“ (Obr. 17).

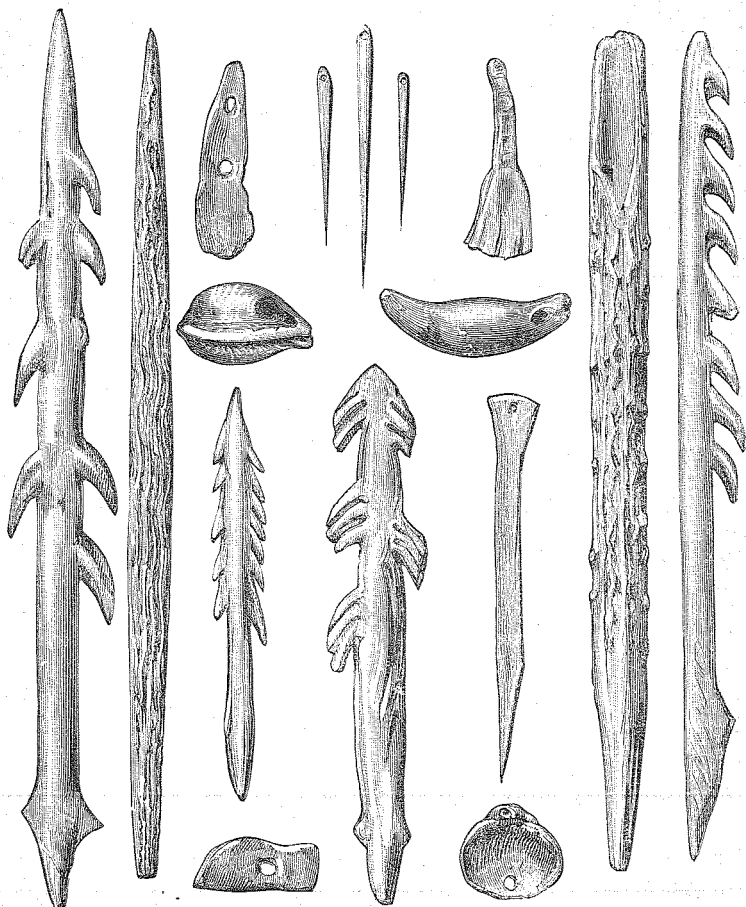

Obr. 17. Pazourkové hroty typu solutréského.

Doba madeleinská jest poslední dobou diluvialní. Člověk této doby přebýval hlavně v jeskyních a živil se ponejvíce lovem, ne-li docela chovem sobů. Sob jest pro tuto dobu zvířetem nejvýznačnějším (odtud i název *d o b y s o b í, époque du renne, Renntierzeit*). Nejvíce nalezá z této doby chová jižní Francie v náplavech jeskyň rozložených na březích řeky Vézéry, Dordogne a j. Název doby pochází od jeskyně zvané „*La Madeleine*“ nalézající se na levém břehu Vézéry.

Doba madeleinská liší se od předešlých tím, že stará industrie kamenná pojednou ustoupila industrii nové. Většina nástrojů robena jest totiž z kostí zvířecích a parohů sobích. Kamenné nástroje pazourkové jsou po většině jen malé hroty, nožíky, šípky a pod. Z kostí a parohů nacházíme za to hojně jehly, šípky, dýky, harpuny, pak zvláštní kusy parohu ozdobené otvory a řezbami, snad jakési hole odznakové (*bâtons de commandement, Commandostäbe*). Poprvé se objevují i šperkky: provrtané zuby zvířecí, mušle, závěsky

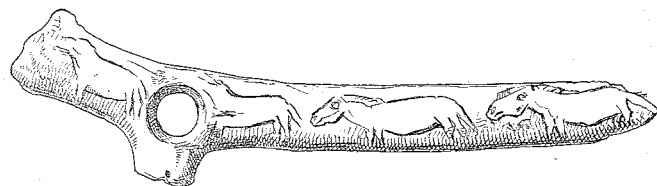
z kamene a jiné. Patrně byly zavěšovány na šňůry a sloužily za různé ozdoby těla. (Srov. obr. 18. a 19.) —

Obr. 18. Vzory různých výrobků typu madeleinského.

Takový jest obraz Mortilletova roztrídění dob diluvialních. Pronéstí soud o něm, zda je správné, vhodné čili ne,

jest těžko. Poznamenáme jen krátce, jak se o něm soudí. Již na sjezdu v Brussellu, kde Mortillet své roztrídění poprvé přednesl, narazil na odpor, hlavně O. Fraase. Od té doby musilo toto třídění snášeti neustálé vědecké útoky. Zejména mu bylo vytýkáno, že je příliš předčasné, theo-

Obr. 19. Hůl „odznaková“ ozdobená řezbami z jeskyně Langerie-Basse (Dordogne).

reticky utvořeno, že různé nálezy je nepotvrzují. Ukazováno při tom na celou řadu nálezů, které se buď vůbec mezi typy dob Mortilletových nehodily, anebo které ukazovaly na opak. (Srov. též pozn. 20 a 22). Ani pro Francii nemá prý třídění toto platnost, na tož prý pro celou Evropu.

Na jednotlivých výtkách bylo mnoho pravdy, nicméně třídění toto v celku se udrželo a obstálo i nejnovější zkoušku na sjezdu v Marseillu r. 1891. I protivníci Mortilletovi je vlastně přijímají. Roztrídění Cartailhaca, Hamy-ho, Boule-a, Piette-a, D' Aulta du Mesnila, Ph. Salmona a j. ²¹⁾ v základech svých se od Mortilletova neliší pranic. Příčinou toho jest asi to, že byť by třídění Mortilletovo nebylo chronologicky správné, (není-li pro Francii, je asi nesprávné pro jiné země evropské²²⁾, typologicky je velmi vhodné. Není-li jisto, že průmysl lidský šel ve Francii a v ostatní Evropě časově těmito pěti stupni Mortilletem stanovenými, je přece jisto, že typologicky, přihlížme-li jen k celkovému rázu jeho roztrídění, osvědčilo se býti velmi praktickým. U nás je užil pro roztrídění diluvialních nálezů prof. J. Woldřich. Nesmíme však míti na mysli vztahy časové. Naleziště rázu madeleinského u nás

neodpovídá časově (absolutně i poměrně) oné době Mortilletově. My toliko tímto názvem na naše nálezy přeneseným, krátce, bez dlouhých výkladů chceme naznačiti, že nález, o němž se jedná, rázem svým, typy svými odpovídá rázu Mortilletovy kultury doby madeleinské.

Vyslovili jsme se o tom poněkud širě, poněvadž otázka správnosti tohoto třídění jest neustále a bude ještě delší dobu v proudu sporů mezi evropskými archaeology. Na letošním sjezdu moskevském bude o ni opět jednáno.

Přehled evropských nálezů diluvialních může býti zde podán jen zcela stručně a krátce beze všeho podrobnějšího popisu nálezů. Shrneme za to raději společné výsledky na konci v povšechný obraz kultury diluvialního člověka v Evropě. Upouštíme proto i od různých průřezů vrstvení jednotlivých naplavenin a nánosů. Přirozeně jedná se vždy jen o vrstvu kulturní,*⁾ v níž se našly stopy lidské práce nebo lidské kosti vedle zbytků zvířat diluvialních, nebo o vrstvu, která byla jinak za diluvialní rozpoznána. Ukazovati proto v každém případě, jak byla uložena, a která zvířena ji provází, bylo by pro přehled, jaký chceme podati zdlouhavé a zbytečné. Jen nejdůležitějším nálezům věnujeme více slov.

Francie. Nejvíce nálezů po diluvialním člověku bylo učiněno v nynější Francii. Je to přirozeno, rozpočteneme-li sobě jen na to, že i v době ledové mohl člověk dobře ve Francii bydlet. Mimo to se ve Francii pracuje nejvíce ze všech zemí evropských v oboru předhistorické archaeologie.

Pomineme-li zde ony nálezy neurčitého stáří, které jsme již vyjmenovali v odstavci věnovaném otázce člověka třetihorního, vynikají mezi francouzskými nálezy v napla-

*⁾ Kulturní vrstvou zoveme se v archaeologii vrstva, která v sobě chová památky kultury lidské.

veninách pod širým nebem hlavně naleziště v Chelles nad ř. Marnou, a řada jiných v údolí řeky Sommy v severní Francii. Naleziště chellesské, podle kterého nazval Mortillet svou prvou dobu diluvialní, zkoumali hlavně de Chouquet a d'Acy. Výsledky jich v mnohém se odchylují od mínění Mortilletova, pokud se týče časového určení. Mortillet klade původ kulturní vrstvy chellesské do doby předledové, oni mnohem později (srv. též poznámku 20). Z nalezišť v náplavech řeky Sommy, uložených na bocích břehů původního jejího řečiště, vytknouti sluší zejména místa proslavená zkoumáním Bouchera de Perthes a jeho soudruhů, jak jsme o tom v úvodu pověděli, náplavy u města St. Acheulu nedaleko Amiensu a u Abeville (u Menchecourtu²³). Mimo tato hlavní naleziště francouzská známe jich ještě celou řadu ve Francii v písečnicích okoli Paříže, pak v údolích francouzských řek, Marny (u Chalons sur Marne), Seiny (u Grenelle, Clichy), Oisy, Aisny, Yonny, Loiry, Dordogny, Saôny atd. Z nich jsou důležitější oba jmenované nálezy v naplaveninách Seiny, nález grenellský a clichský, na Saône nález truchèrský. Ve všech byly nalezeny lidské lebky vedle zvířat diluvialních. Mortillet však současnost jich popírá. Departement Vienne chová velkou řadu dílen pazourkových, jež zkoumali hlavně Meillet a Brouillet.²⁴)

Důležitější než tato skupina jsou francouzské nálezy jeskynní, kladené Mortilletem vůbec do doby pozdější, ledové a poledové. Jakýsi přechod od bydliště pod širým nebem k obydlí jeskynnímu tvoří naleziště u Solutré u Mâconu (dep. Saône et Loire). Zde bydlil člověk pod visutou skálou a živil se ponejvíce lovem koní. Přes 40.000 koster koňských bylo zde konstatováno ve starších vrstvách! Na témže místě nalezena byla i velká řada koster lidských, které ležely v hrobech kameny obroubených. Jest však velmi nejisto, jsou-li stáří diluvialního; největší část je jistě pozdější, některé jdou až do dob historických.²⁵) Nejbohatším krajem na jeskyně diluvialní jest departement dordogonský, a sice

břehy jim protékající říčky Vézèry.²⁶⁾ V skalách oba břehy lemujících nalezena byla velká řada jeskyň, z nichž mnohé nabyly jména světového. Dle dvou z nich nazval Mortillet svou třetí a čtvrtou dobu diluvialní, a sice dle jeskyně moustierské (má ze všech nejstarší kulturu) a jeskyně madeleinské. Vedle těchto dvou jsou odtud dobře známy jeskyně „Les Eyzies“, „La Gorge d'Enfer“, „Laugerie Haute“, „Laugerie Basse“ (s nálezy koster lidských) a nově objevená jeskyně u Teyjat u. Jedna z nejdůležitějších jest jeskyně cromagnonská odkrytá r. 1868 u Tayacu (Dordogne). Byly v ní zbytky pěti lidských koster, mezi nimi 3 krásné lebky, po nichž francouzští anthropologové nazvali jedno z diluvialních plemen lidských v Evropě plemenem cromagnonským. Někteří jako Boyd Dawkins a G. de Mortillet vyslovili se však proti diluvialnímu stáří těchto koster a soudí, že byly pohřbeny později v neolithu do starších vrstev diluvialních.

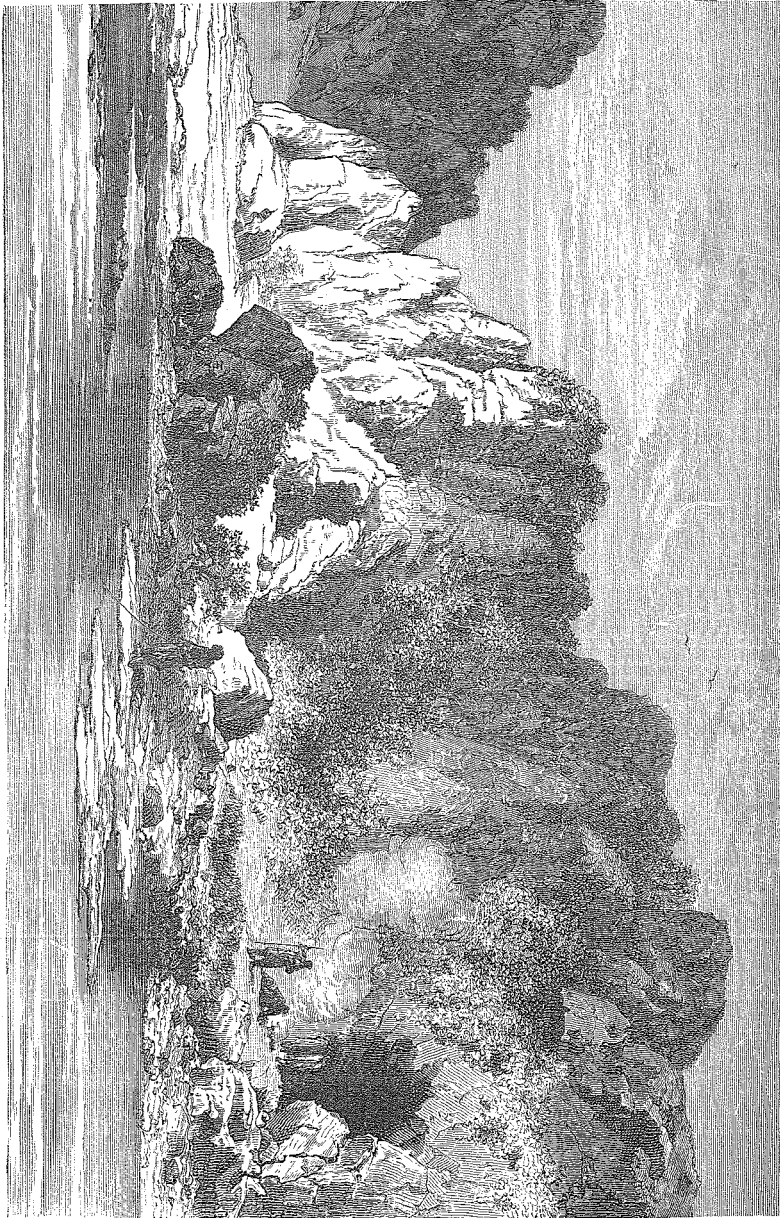
Podobné mínění proneslo několik badatelů na př. Lyell, Cartailhac, Dawkins a jiní, o nálezu lidských koster v slavné jeskyni aurignacké (dep. Haute Garonne). V této jeskyni uzavřené při vchodu velkým plochým kamenem nalezeny byly náhodou zbytky 17 lidí. Kostí se však ztratily, aspoň Lartet, jenž později zkoumal naleziště, již se jich nedopátral. U Mentonu nedaleko Nizy nachází se řada jeskyň zvaných „Baoussés — Roussés“. Většinou je ohledal Dr. E. Rivière. Ve více jich našly se lidské kostry patrně úmyslně pochované s ozdobami ze zubů zvířecích, mušlí a pod. (srv. tabulku.) I tu soudí někteří na neolith (Mortillet, Pigorini), jiní však trvají na stáří diluvialním (Cartailhac). Vrstvy spodní mají vskutku nástroje a zvířenu typů diluvialních, jen sob chybí. Nejspíše tu bydlil člověk v diluviu i v neolithu. Zajímavé jest, že byly kosti vícekrát pokryty silnou vrstvou červenohnědé železité barvy.²⁷⁾

Z jiných jeskyň francouzských jsou důležité ještě jeskyně u Pondres blíže Nîmes, u Arcy sur Yonne nedaleko

Fontainebleau (čelist lidská), u Montgaudieru, u Gourdanu (Haute Garonne), u Lombrive (Arriège), Duruthy u Sordes (dep. Landes), u Bruniquelu (Tarn et Garonne) nad ř. Aveyronem, a nově objevené jeskyně u Placardu v Charente, jejíž vrstvy pěkně objevují stupně kultury podle třídění Mortilletova, u Malarnaudu nedaleko Mousseronu (Arriège) s čelistí podobnou čelisti naulettské, jeskyně u Mas-d'-Azilu (dep. Arriège), u Raymondenu (blíže obce Chancelades v dep. Dordogne) se skrčenou kostrou lidskou.²⁸⁾ Řada jeskyň v dep. Arriège pod Pyrenejemi vyznačuje se podivným nedostatkem zbytků soba.

Belgie.²⁹⁾ Nálezům francouzským zeměpisně i rázem svým nejbližší jsou nálezy belgické. Naplaveniny volné vyskytují se nejvíce v okolí Monsu, nalezišti u Ixelles přičítal r. 1889 geolog Mourlon stáří předledové. Většina dílen na nástroje pazourkové náleží však již době neolithické. U Maësrichtu nalezena byla čelist lidská, ale stáří její jest nejisté.³⁰⁾ Mnohem důležitější jsou jeskyně belgické v údolí řeky Maassy a Lessy. Jeskyně na březích Maassy zkoumal a klassicky popsal již v letech třicátých Schmerling, po něm v nové době Dupont a Fraipont. V jeskyni engiské a engihoulské u Lutichu nalezeny byly zachovalé kosti a lebky lidské, v Engisu pak vedle nich hrubé primitivní střepy hliněné. Mimo jiné i z tohoto důvodu Mortillet, jenž diluvialnímu člověku vůbec upírá znalost umění hrnčířského, kostry ty má za neolithické.

Ještě důležitější jsou nálezy, které učinil Dupont v údolí ř. Lessy. Tam se nachází blíže Furfooz u celá řada jeskyň od lihu různě nazývaných: Trou Magrite, Trou de Balleux, Trou de Noutons atd. (srv. obr. 20). Důležitá je jeskyně naulettská (Trou de la Naulette) nálezem známé čelisti lidské vyznačující se několika znaky nízkými, opičimi, a jeskyně zvaná Trou du Frontal, v níž Dupont našel 16 pohřbených koster zvláštního svérázného typu. V poslední době velký rozruch způsobily nálezy v jeskyni u Spy (prov.

Obr. 20. Velký řeky Lessey s jeskyněmi kurovskými.

Namur). M. de Puydt a M. Lohest našli tam pod vrstvou obsahující zbytky nejstarších zvířat diluvialních nástroje typu moustierského a dvě lidské kostry, jejichž anatomické znaky daly podnět k mnoha úvahám a zajímavým sporům.³¹⁾ — Z jiných belgických jeskyní dlužno se ještě zmíniti o jeskyni u Gorjetu, u Gendronu v údolí Lessy se 14 lidskými kostrami a střepy nádob pod stalagmitovou vrstvou, o jeskyních u Chevaux mezi Namurem a Lutlichem, u Selaig-neux blíže Namuru se 62 kostrami a nově nalezené jeskyni v údolí mehaignském s velkým množstvím umělých nástrojů. Část těchto belgických nalezišť náleží však asi dobám mladším. Vedle Mortilleta zejména Boyd Dawkins vyslovil se častěji proti diluvialnímu stáří nálezů, hlavně lidských koster.

Anglie.³²⁾ Nejstarší důležitý nález nástrojů palaeolithických učinil již r. 1797 John Frère u Hoxne v Suffolku. Je však přirozeno, že zůstal nepovšimnut, a teprve, když existence diluvialního člověka byla dokázána, znovu byl Prestwichem r. 1859 prozkoumán. Další nálezy omezily se většinou na jižní končiny Anglie. Bylať, jak jsme slyšeli, její severní část, Škotsko a Irsko, dlouhou dobu pokryta pláněmi ledovými, jež člověka hostit nemohly. Z hlavních nalezišť pod širým nebem a naplavenin dlužno se zmíniti o stanicích u Bedfordu na řece Ouse (jižní Ousa, vtékající do zálivu washského), u Ingthamu (Kentshire), v ledovém štěrku v Hampshire, u Craffieldu, u Icklinghamu (Suffolk), u Southshamptonu, v okolí Salisbury, u Redhillu a jinde. Hlavně údolí řeky Temže, které nebylo nikdy ledovci pokryto, poskytlo řadu nalezišť, ku př. u Ilfordu, u Ealingu, u Tilbury a j. Poslední důležitě nálezem kostry lidské, kterou R. Owen klade do počátku doby diluvialní. Vůbec kladou někteří geologové jako Prestwich, Hicks část nálezů anglických do doby předledové.

Z anglických jeskyní nejznamenitější jsou jeskyně kentská nedaleko města Torquay (Devonshire), jež byla

již v letech třicátých důkladně zkoumána rev. Mac Ennerym a po něm Godwinem Austenem, a jeskyně brixhamská (tamže) r. 1858 prohledaná důkladně komissí, v níž zasedali Prestwich, Busk, Falconer a Pengelly. V jeskyni kentské v pozdějších letech znovu prozkoumané našlo se 7 vrstev, v páté ode svrchu zuby velké šelmy medvědovitě Machairoda (*M. latidens*), který žil nejvíce v době třetihorní, a pod touto v sedmé vrstvě ještě uměle zrobené nástroje pazourkové. Z jiných jeskyní vzpomeneme dále jeskyně hyenni, „Wokey-Hole“ u Wellsu (Somersetshire), Robin-Hole u Creswellu (Derbyshire), jeskyně Arthurovy u Whitechurchu (Monmouthshire), a pak řady jeskyní, které v nejnovější době byly odkryty a prozkoumány v horské části království wallesského, hlavně v údolí ř. Clwydu H. Hicksem. Nálezce soudí, že zde vrstvy kulturní náležejí již době předledové. Také v jižní části Wallesu v hrabství Glamorganu byly učiněny podobné nálezy. Patří sem hlavně jeskyně kozi (Goat's-Hole) u Pavilandu, kterou prozkoumal r. 1823 Buckland. Dawkins však soudí, že lidská kostra zde nalezená, patří do doby pozdější, a že byla jen do diluvialní vrstvy uložena.

Hispanie. Na pyrenejském poloostrově je ještě málo pracováno, a co vyzkoumáno, zůstává nám téměř nepřístupno. Tak i pro palaeolith odsud mnoho dokladů nemáme. Nepočítáme-li nejisté nálezy třetihorního člověka u Otty, poskytl svédectví o diluvialním člověku dosud hlavně dvě jeskyně, jedna u Furninhy v Portugalsku, druhá Altamira v provincii santanderské v Kastilii. Jiné jsou méně důležité. Nástroje typů acheulských a chellesských nacházejí se také častěji kolem Madridu ku př. ve vrstvách u Manzanarezu, i kolem Lissabonu.

Italie.³³⁾ O palaeolithických nálezech italských nebývá v příručních knihách archaeologických často ani zmínky, a přece jich je zde řada a velmi zajímavých. Mandlovité typy acheulské a chellesské nazývají v Itálii typem imol-

ským (tipo d'Imola) dle předního naleziště odkrytého roku 1880 J. Scarabellim u Goccianella v provincii Imole. Jiná naleziště palaeolithických nástrojů našla se u Norcie, u Foggie, na Monte Gargano, v St. Egidiu, v St. Angelo di Celle v prov. Perusii, na více místech v náplavech Tibery, Vibraty a jinde. Jsou to vždy typy imolské nebo moustierské. Nálezy nástrojů typu solustréského a madeleinského chybí v Itálii dle tvrzení většiny a předních italských archaeologů (P. Castelfranco, J. Pigorini, B. Gastaldi, G. Nicolucci) úplně, ač se Mortillet snažil i tyto stupně kultury zde dokázat. Také zvláštní, jen v Itálii nalezený typ nástrojů, t. zv. pazourky makrolithické nelze do třídění Mortilletova zařaditi. Tento typ popsal poprvé Chierici r. 1878 na základě nálezu u Chieti v Dolních Abruzzách. Podobné našel Strobel u Traversetola v prov. Parmě, a na březích řeky Enzy.

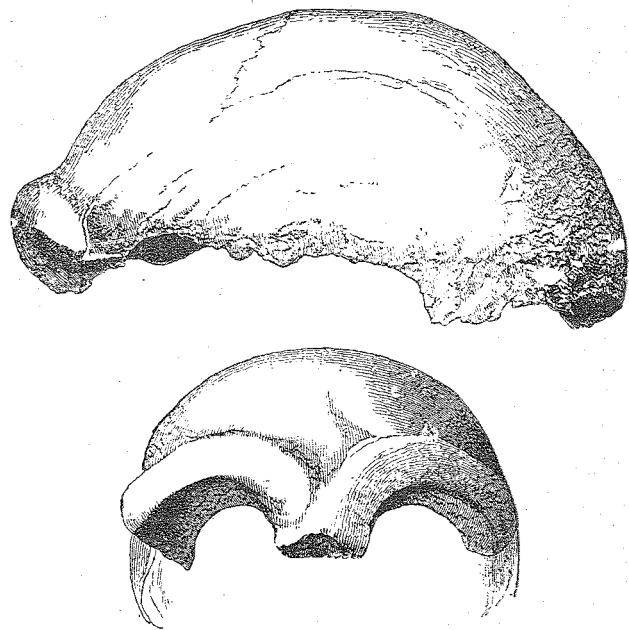
Z diluvialních jeskyní italských tři skupiny jsou důležité: 1. Jeskyně v okolí Palerma na Sicilii (u San Cira, u Maccagnone, u Carburanceli, u Mondella, u Olivelly atd.) význačné hojnými zbytky slona *El. antiquus*³⁴⁾, 2. jeskyně „grotte dei Colombi“ na ostrůvku Palmarii v zálivu spezijském, jejíž dávným obyvatelům Capellini a jiní přičetli dle několika různých stop zvyk lidojedství, a 3. skupina jeskyní ligurských nad zálivem janovským, prozkoumaných důkladně hlavně A. Isselem a M. Morellim.³⁵⁾ Zajímavé, že v těchto jeskyních obýval člověk ještě dlouho a snad nepřetržitě až do dob historických, tak že nad nejspodnější vrstvou kulturní, která náleží aspoň konci diluvia, máme vrstvy mnohem mladší, nejvíce z doby neolithické. Přední dvě známé jeskyně jsou „Pollera“ u města Finale, a „Grotte delle Arene Candide“. O nich později znovu uslyšíme.

Ostatní jeskyně jsou buď méně důležité (u Verezzi, „Grotta del Diavolo“ u Otranta, „Grotta del Onda“ v Alpách apuanských, „Tana della Mussina“ u Reggia v Emilii, u Ri-

voly atd.), nebo je diluvialní stáří jejich vrstev kulturních více méně pochybné.

Německo a Švýcarsko. V Německu vidíme totéž co jsme viděli v Británii: severní jeho končiny nevykazují téměř nálezů diluvialních, vše se našlo v kraji, který nebyl pokryt aspoň ledovcem druhé doby ledové. Hlavní dva ná-

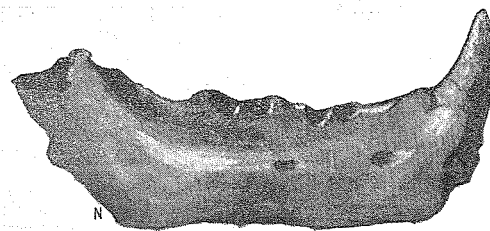

Obr. 21. Lebka nalezená v jeskyni neanderthalské.

lezy byly učiněny u Taubachu ve Výmaru a u Schussenriedu na pramenech ř. Schussenu u Ravensburgu ve Württembergu. Prvý, jak dle zviřeny zřejmě, padá do doby mezi ledové, a leží také nad starší ledovou morénou. Druhý náleží již době poledové. Význačné jest toto naleziště také tím, že se zde poměrně hojně vyskytují nástroje z parohů sobích zhotovené. Za to věci kamenných jest málo. U Thiede v Brunšviku nedaleko Wolfenbüttelu a u We-

stregeln u Magdeburgu odkryl Nehring podobné důležité bydliště z doby poledové.³⁶⁾ Jinak sem ještě patří nález u Cannstadtu blíž Stuttgartu,³⁷⁾ nález u Vöcklingshofenu, u Lahru, a u Enguisheimu (lebka lidská) v Elsassku, snad i bydliště lovců sobů odkryté r. 1874 u Munzingen blíž Freiburgu. Stanice z doby sobí u jezera dümmenského v Hannoveru jest však jistě pozdější, neolitičká.

Mezi německými jeskyněmi nejvíce je známa jeskyně zvaná neanderthalská v údolí řeky Düsselu u Eberfeldu.³⁸⁾ R. 1856 našel tam Fuhlrott ve vrstvě pravděpo-

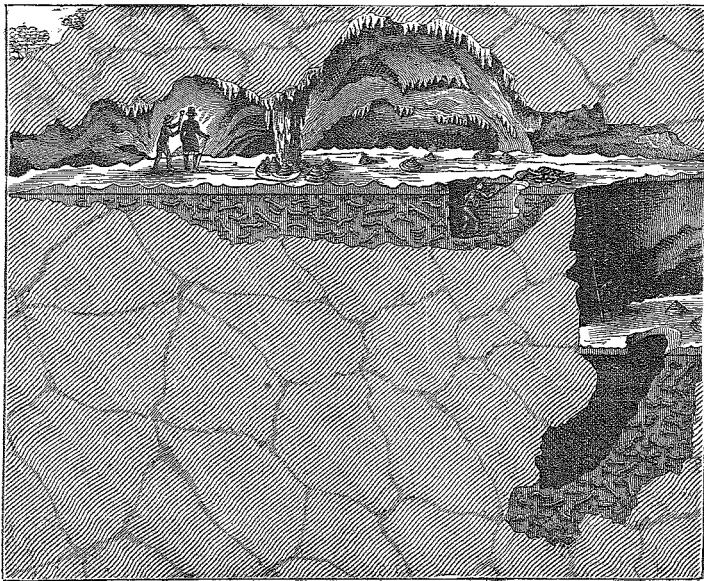

Obr. 22. Čelist medvědí z hohlefeldské jeskyně.

dobně diluvialní proslavenou lidskou kostru „neanderthalského“ člověka. Stáří této kostry úplně zajištěno není, nicméně jest velmi pravděpodobno, že pochází z doby diluvialní. Lebka jeví několik ostrých abnormálních rysů, ukazujících na poměrnou nízkost plemena, jemuž náležela. (Obr. 21). Byl dlouho spor a dosud neustal mezi německými antropology, v čele jich R. Virchowem a mezi jinými o význam této lebky. První vidí v nepravidelných tvarech lebky toliko výsledek nemoci rhachitické, druzí však vidí v nich typické znaky nejstaršího plemena evropského. Jelikož nové nálezy diluvialních lebek ukazují více méně ostře stále tytéž rysy, musíme druhé mínění považovati nyní za správnější. Více se o tom zmíníme v jedné z dalších kapitol.

Vedle jeskyně neanderthalské podaly zejména jeskyně bavorské a švábské bohatou řadu dokladů toho, že člověk

v jižním Německu žil již v diluviu. Švábské jeskyně jsou dobře prozkoumány O. Fraasem a jinými. Nejznámější jest „Räuberhöhle am Schelmengraben“ v bavorské Falci, „Hohlefels“ u Schelklingen ve Württembersku, „Ofnet“ u Nördlingen a nejnověji Hedingerem prozkoumaný „Heppenloch“ u Gutenbergu. Hohlefels jest zajímavý přečte-

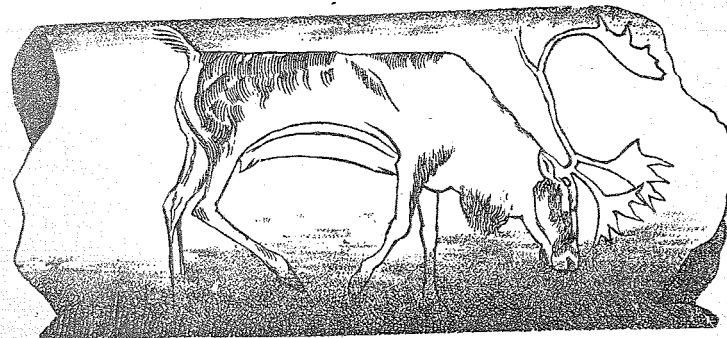

Obr. 23. Průřez jeskyně gailenreuthské.

nými zbytky medvěda jeskynního, jehož rozpálená čelist se špičákem v předu sloužila zde pravěkému člověku za nejhlavnější nástroj (obr. 22). Dále tu jsou jako v Schussenriedu nad nástroje kamenné tak nepoměrně hojnější věci kostěné a parohové, že O. Fraas na tomto základě vůbec chtěl pro Německo stanovit zvláštní dobu kostěnou. Zjev tento je však dosud příliš místní.

Z jiných jeskyní zasluhuje zmínky ještě jeskyně v Boksteinu v údolí Lony, linderthalská jeskyně u Gery

a bilsteinská u Warsteinu ve Vestfálsku s více zbytky kostí lidských. Jeskyně gailenreuthská u Muggendorfu je důležitá a známa tím, že byla jednou z nejstarších jeskyní, v níž se hledaly zbytky zvířat diluvialních. Již r. 1774 kopal tam farář Esper s bohatým výsledkem. Průřez její přikládáme proto, poněvadž nám pěkně znázorňuje, jak bývají fossiliferní nánosy v jeskyních pod stalagmitovou vrstvou uloženy (obr. 23). Zvláštní pověstí nabyla jeskyně „Keszler Loch“ u města Thayngen severně od Šarhůz. V kulturní vrstvě našlo se tam na 12000 pazourků, pak hojně kosti

Obr. 24. Padělaná rytina z jeskyně thayngské.

sobích a nástrojů z nich zhotovených. Na kostech se objevilo více umělých kreseb, ale o části jich se po soudním líčení dokázalo, že jsou padělané (zejména známý obraz pasoucího se soba okreslen z jedné čítanky), část zůstala pochybná.³⁹⁾ Kopali tam Merk a Rüttimeyer. Jeskyni stejného stáří odkryl E. Joos u Freudenthalu blíž Šarhůz. Ve Švýcarsku byly ještě jeskyně diluvialní odkryty v pohoří jurském, u Lysbergu, Ženevy (Villeneuve) a jinde.⁴⁰⁾ Nálezy jsou však nepatrné; byloť Švýcarsko po valnou část doby diluvialní pokryto ledem.

Dánsko a Skandinávie. Obě tyto země z příčiny podobné neposkytují nám pravých nálezů diluvialních, ač

některá naleziště chtěli klásti i do doby ledové, ku př. so-derteljeské.

Země rakouské.

Z rakouských zemí podalpských nejbohatší jsou na diluvialní nálezy Dolní Rakousy, jež se však nijak nemohou měřit s nálezy severních zemí rakouských, hlavně Moravy.⁴¹⁾

Nálezy v naplaveninách byly učiněny u Nussdorfu (J. Woldřichem), u Willendorfu (J. Szombathym), u Zeisselbergu (hrabětem Wurmbrandtem), u Stillfriedu a jinde.

Z jeskyň je nejdůležitější jeskyně zvaná Gudenusova v údolí řeky Kremže na úpatí hradu Hartensteinu. R. 1883 byla prozkoumána důkladně farářem L. Hackerem, který v ní našel v kulturní vrstvě několik předvěkových ohnišť a množství nástrojů z kamene (také pěkné věci křišťalové) a kostí. Dle Woldřicha náleží již konci doby diluvialní.

V Štýrsku oznámil některé jeskyně s nálezy diluvialními F. Schmidt z okolí Hradee, Semriachu a Peggau. Více z podalpských krajín neznáme, ale již Uhry více poskytly. Nálezy ve volných náplavech řek jsou tu vůbec řídké. Lebka nalezená v lössu u Nagy-Sapu v granském komitátě sem nejspíše nenáleží.

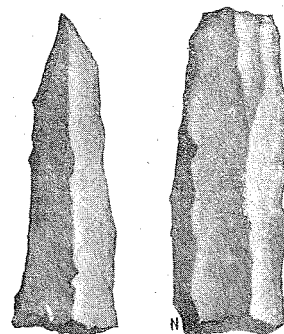
Za to v Karpatech na severu Uher přišlo se na několik jeskyň, z nichž jest nejznámější jeskyně „Baradla“ u vsi Agteleku v župě gemerské. Část tohoto nálezu spadá však jistě již do doby neolithické. Rovněž jeskyně Hiskovská v lipavské župě náleží největší částí svých nálezů asi době následující.

Řadu jiných jeskyň prozkoumali Dr. Roth a hlavně Gabriel Teglás v Karpatech sedmihradských u Petrocze (župa hunyadská) a Buhuy (župa szörénská). O menších nálezech sedmihradských podal zprávy A. Koch.

Přicházíme nyní k nálezům v zemích slovanských.

Čechy. V Čechách až do posledního desetiletí jsme neměli určitého dokladu, že by byl zde člověk obýval již v době diluvialní. Starší nálezy u Kunersdorfu na úpatí Krušných hor, v cihelně na předměstí Pumberkách v Chrudimi, nálezy pazourkových nástrojů v diluvialních vrstvách v Šárce, v Panenské u Prahy, u Jinonic, u Čáslavi atd. byly přece příliš nepatrné a pochybné, než aby mohly sloužiti za jisté doklady toho, že v době kdy po českých lesích bloudila ještě stáda mammutů, skrývali se lvi a jiní velcí dravci, žili tu již naši praotcové.

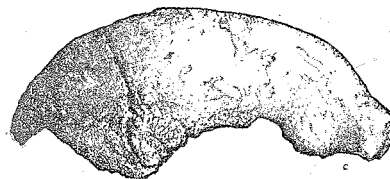
Důležitější byly nánosy trmické u Ústí nad Labem, kde prof. Laube a prof. Woldřich spatřovali na kostech zvířecích zřejmé stopy práce ruky lidské.⁴²⁾ Nejjistším nálezem diluvialních nástrojů pazourkových zdá se býti nedávný nález prof. J. Kušty v cihelně v Lubné blíže Rakovníka.⁴³⁾ Mezi dvěma vrstvami neporušené hlíny cihlářské přišlo se tam na slabou, asi 5 cm. silnou kulturní vrstvu s kostmi zvířecími a nástroji pazourkovými (obr. 25). V neporušené vrstvě hlíny cihlářské našly se parohy sobí, kosti diluvialního koně, nosorožce a j.

Obr. 25. Pazourky z Lubné u Rakovníka.

Zbytky koster lidských byly v diluvialních náplavech českých vícekrát nalezeny. Jsou to především známé lebky podbabská, střebechovická a mostecká (obr. 26).

Diluvialní stáří obou prvních není úplně zajištěno. Při obou nálezech nebylo znalce, a nedaleko lebky podbabské v téže vrstvě přišlo prý se na kostru s bronzovým náramkem na

Obr. 26. Lebka mostecká.

rukou. Jinak se lebky, zejména podbabská, výborně popsaná prof. A. Fričem a Schaaffhausenem⁴⁴⁾ neliší svým typem od normálních lebek diluvialních. Typ tento přichází však hojně i v dobách pozdějších. Také při nalezení lebky mostecké nebylo nikoho věci znalého, což dalo F. Luschanovi podnět k určitému a ostrému vystoupení proti jejímu diluvialnímu stáří. Zde však aspoň později bylo naleziště důkladně prozkoumáno. Prof. Woldřich zajel na místo, ohledal je a prohlásil se pro stáří diluvialní.⁴⁵⁾

Jiná lebka nalezená ve velké hloubi hlinitého nánosu v cihelně Horákově v Ostroměři se však ztratila.

České jeskyně z doby diluvialní nemohou se z daleka měřit s popsanými jeskyněmi jiných zemí. Část jich je neprozkoumána, jiné jako jeskyně svatoprokopská byly zničeny, aniž by se bylo postaralo o jejich soustavné probádání. Důležitější jsou nálezy dva, první v jedné jeskyni v Prachovských skalách u Jičína, kde L. Šnajdr našel kosti diluvialních zvířat, s kostmi lidskými a hrubými nástroji,⁴⁶⁾ a druhý ve dvou skalních trhlínách u Sudslavic pod Vimperkem na Šumavě, kde objevil prof. Woldřich velké množství kostí diluvialních zvířat, umělé nástroje koštěné i kamenné (z vápence a křemene, ne pazourku), pak kusy lebky lidské, a podal o tom několik důkladných zpráv.⁴⁷⁾

Zmínili jsme se již v poznámce na str. 35, že obě jeskyně nejsou současné, že prvá soudě podle zvířeny jest rozhodně starší druhá. Patrně, když se prvá plnila nánosem, druhá ještě nebyla otevřena.

Řada těchto českých nálezů daleko jest převýšena množstvím i důležitostí nálezů moravských. Morava jest země, již se, pokud se bohatství dokladů palaeolithického člověka týče, vyrovnají jen málokteré kraje evropské. Dosud však čeká valná část nálezů svého vědeckého prozkoumání a ocenění.

Nejvíce zde Dr. J. Wankel, nejsoustavněji ředitel K. Maška, a Dr. M. Kříž pracovali. Bohatství nálezů je

tak veliké, že se zde můžeme zmíniti jen o nejdůležitějších, a k detailnějšímu celkovému přehledu odkazujeme raději k výborné práci Maškově o diluvialním člověku moravském.⁴⁸⁾

První zbytky stanoviště diluvialního člověka v hlíně cihlářské našel, tuším, hr. Gundaker Wurmbrandt v Jaroslavicích na Dyji, kde přímo na vrstvě třetihorní a pod vysokým nánosem hlíny našel kosti nosorožce a mammuta s nástroji pazourkovými.⁴⁹⁾ Mnohem důležitější je však nález v zahradě p. Chromečkové v Předmostí u Přerova, jenž proslul zejména v posledních letech sporem, který vznikl o jeho význam mezi badateli domácími a zasloužilým geologem a archaeologem dánským Jap. Steenstrupem. Vrstva předmostská v době přítomné již úplně prozkoumaná obsahovala vedle kostí vlka, koně, soba, medvěda, čelisti lidské a mnoha nástrojů pazourkových, zejména takové množství kostí a klů mammutích, jaké se neobjevilo v žádném jiném nalezišti. A co více, kosti tyto zdály se býti rozřídovány a z části na hromady naházeny. Z počátku se Dr. J. Wankel a řed. K. Maška, kteří zde nejvíce pracovali, oba domnívali, že naleziště toto představuje nám prastaré tábořiště lidí, kteří tu současně žili s mammuty, zvířata tato lovili a zbytky jich zde ukládali anebo odhazovali. Ale J. Steenstrup, který r. 1888 Předmost navštívil a naleziště ohledal, prohlásil předchozí domněni o současnosti předmostského člověka s mammutem za omyl. Mammut zde žil prý v době předledové, a v době té také jakýmsi neznámým způsobem zahynulo tu celé stádo mammutů; pak teprve po dlouhém čase v době poledové přišel člověk, našel zde mrtvá těla zvířat, dobýval jich ze země a upotřeboval zbytky podobně, jako se posud děje v Sibiři na březích řeky Leny. Tuto theorii Steenstrupovu, o níž se dále šířiti nemůžeme a která skutečně na více místech projevuje bystré úsudky, přijal ihned Dr. Wankel a dosud ji hájí. Proti tomu však ředitel K. Maška obhajuje s úspěchem

svůj starý náhled o současnosti člověka s mammutem v Předmostí, a provázen jest souhlasem téměř všech domácích rakouských i cizích badatelů, jako R. Hoernesa, hrab. Wurmbrandta, R. Virchowa, prof. Woldřicha a j.⁵⁰⁾

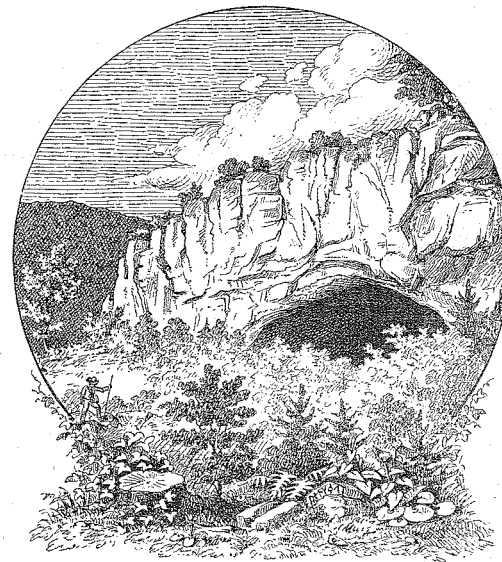

Obr. 27. Zlomek žebra mammutího s rytou kresbou z Předmostí (sbírka Maškova).

Z jiných nalezišť diluvialních dlužno se ještě dotknouti celé řady míst v okolí brněnském (Červená hora, Žlutá hora, cihelna sv. Tomáše), pak v diluvialních vrstvách u Husovic, Znojma, Obřan, Tišňovic, na nichž se prof. Makovský domnívá nalézati zbytky ohnišť diluvialního osídlení, zvířecí kosti rukou lidskou rozbité, a přičítá také tři tamže nalezené kostry lidské témuž věku. Ředitel Maška odporuje oběmu, a spor dosud na jisto nerozřešen.⁵¹⁾ Nejnověji byly v samém Brně nalezeny při stavbě kanálu zbytky mammuta a nosorožce s kostmi lidskými, různými artefakty z kostí, zubů, kamene, a zajímavým z mammutího klu řezaným idólem. Lebka má dle popisu úplný ráz lebek nejstarších, kosti jsou pokryty červenou železitou barvou. Zvláštní to zjev, s kterým se později ještě častěji setkáme.

Stejně důležitý jako volné náplavy, ne-li důležitější, jsou diluvialní jeskyně moravské. Mimo několika porůznu nalezených, vyskytují se jeskyně na Moravě zejména ve třech krajích, ve třech skupinách. Prvá skupina nachází se v divokých prů-

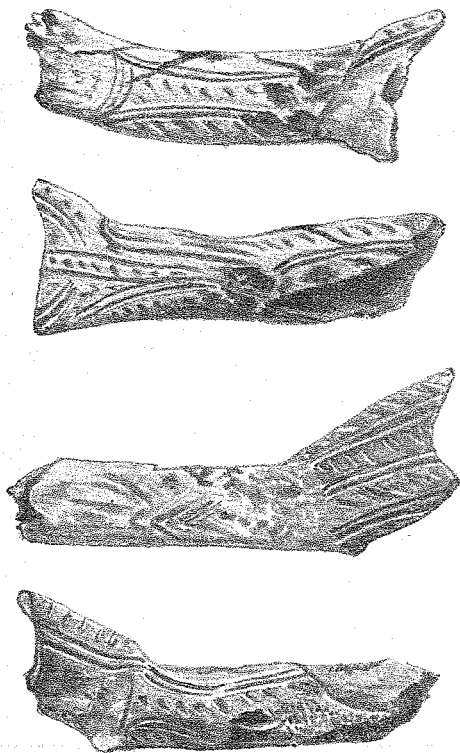
rvách a údolích pruhu devonského vápence, rozkládajícím se severovýchodně od Brna. Z velkého množství jeskyň více méně známých jsou tu pro archaeologa důležité následující, aspoň z části prozkoumané jeskyně: Býčí skála v údolí Josefově, Jáchymovka jinak jeskyně Evina (tamže), Výpustek v údolí křtěnovském, Žitný (tamže),

Obr. 28. Jeskyně Kostelík u Ochoze.

Kůlna nedaleko poutnického místa Sloupu, Kostelík (jinak Pekárna, Díravica) mezi vsí Mokrou a Ochozem (obr. 28) a Poustevna v údolí sloupském. Nejnověji r. 1890 objevena byla nedaleko Sloupu J. Kniesem nová jeskyně u Šošůvky.⁵²⁾ Ve všech byly nalezeny stopy po diluvialním člověku. Z jeskyň těchto byla nejdříve zkoumána Býčí skála r. 1868. Byly to vůbec první nálezy diluvialní kultury v Rakousku. Bohužel však jeskyně tato není dosud důkladněji prozkoumána. Totéž platí o Jáchymovce

a Poustevně. V Žitném kopali pečlivě dva lesníci, J. Szombathy pak výsledky spracoval.⁵³⁾ Ukázalo se, že zde bydlil člověk teprve na konci diluvia, v době sobí. Jeskyně Výpustek podala více doklady o člověku doby

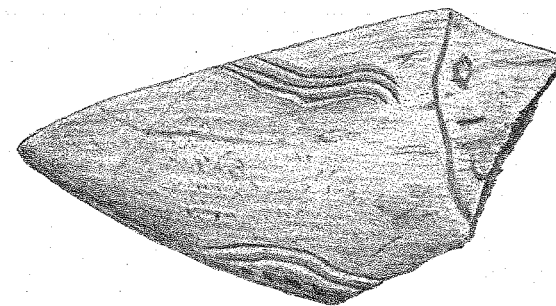

Obr. 29—32. Ryby vyřezané z dolní čelisti koňské a nalezené Dr. Křížem v jeskyni Kostelíku.

neolithické, jež popsal důkladně Hochstetter a Szombathy. Nejlépe z této skupiny byly prozkoumány jeskyně Kůlna a Kostelík, obě Drem. M. Křížem, notářem ve Ždánicích na Moravě. Již před ním tam jini zkoumali, v Kůlně Dr. Wankel od r. 1880, v Kostelíku Fl. Koudelka téhož roku, pak řed. F. A. Krasser,⁵⁴⁾ J. Wankel, J. Szombathy. Teprve však Dr. Kříž odhodlal se k nákladnému a systematickému ohledání.⁵⁵⁾ Prokopal celkem v náplavu Kůlny a Kostelíka 22 širokých šachet, z nichž

část dosáhla až k původnímu skalnímu dnu, a odvezl odtud přes 2000 krychlových metrů nánosů. Výsledky práce byly bohaté. Vedle velikého množství zbytků zvířeny, která však nejvíce jednotného rázu, našel i množství kostí rukou lidskou spracovaných (mezi nimi i řezby umělecké, viz obr. 29—32), nástroje pazourkové a věci podobné.

V obou jeskyních daly se rozeznat tři hlavní vrstvy, nejvyšší s mnohými zbytky pozdějšími, zejména s kostmi zvířat domácích, druhá diluvialní se zbytky zvířat vyhynulých bez jediné kosti zvířete domácího, a třetí nejspodnější vrstva nánosů planého, beze zbytků kulturních a zvířecích. Dr. Kříž soudí ze svých nálezů proti teorii Woldrichově, že velká zvířata diluvialní přišla k nám současně a dříve nežli zvířata menší. Náplava se do obou jeskyní dostala jakýmsi kominem, otvorem to strop jeskyně prostupujícím, kterýmž splachovala voda dešťová se strání písek, šterk a hlínu, a nanášela ji do jeskyně.

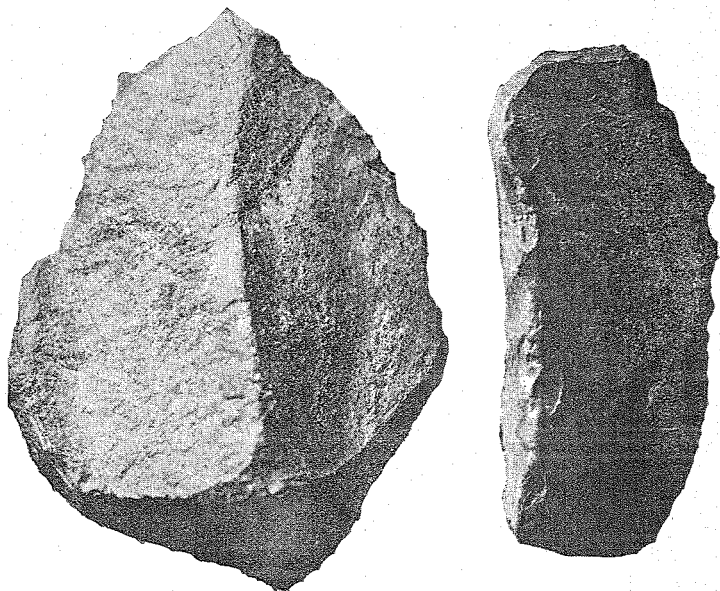

Obr. 33. Řezba neznámého významu z jeskyně Kostelíku.

Druhá skupina jeskyní nevelkého rozsahu nalézají se opět v skalách devonského vápence v krajině u města Litovle severozápadně od Olomouce. Zde jen jedné jeskyně bylo si více všimnuto. R. 1881 prozkoumal Szombathy jeskyni knížete Jana (původně sluje „u Mladče“) u vsi Louče nedaleko města Litovle ve vrchu Třešíně. O lebkách lidských tamže nalezených pochybuje však Maška, že by byly z doby diluvialní. Jinak se tam našlo dosti dokladů, že tu již v té době člověk žil. Méně důležitou a vedle předešlé se nalézající jeskyni Podkovu (jinak Bočkova díra) ohledali Dr. Wankel a prof. Havelka.

Třetí skupina jeskyní, ze všech nejdůležitější nachází se v pruhu jurského vápence u Štramberka v severových-

chodní Moravě, ve vřehu Kotouči. Sem patří hlavně dvě slavné jeskyně Čertova díra a Šipka, obě výborně prozkoumané ředitelem Maškou. V Čertově díře našel Maška stopy lidského obývání i ve vrstvě náležející do doby meziledové, nejnižší vrstva předledová ještě jich ne-

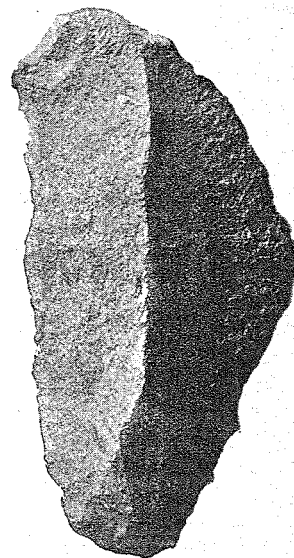

Obr. 34. Kamenné nástroje z jeskyně Šipky. (Sbírka Maškova.)

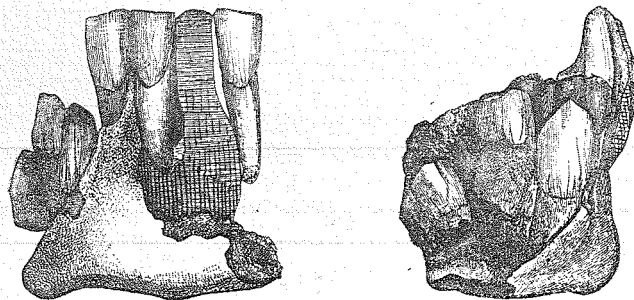
ukazovala. Jsou to vůbec nejstarší doklady existence člověka v zemích rakouských, jimž odpovídají dle Woldřicha ještě jen nejnižší vrstvy Býčí skály.*) Větší a důležitější

*) Woldřich upotřebil roztrídění Mortilletovo na nálezy rakouské následovně. Z doby chellesské není nalezišť, do doby moustierské patří Čertova díra a starší vrstvy v Býčí skále. Do doby solutrské klade první jeskyni sudslavičskou, do madeleinské naleziště u Wilendorf, Jaroslavic a mladší vrstvy jeskyní štramberských. Ještě mladší jsou nálezy svrchních vrstev v Býčí skále, nálezy v Předmostí a jeskyni Gudenusově. Přejchod k neolithu tvoří jeskyně krakovské. — Řed. Maška někde jinak soudí.

než Čertova díra je jeskyně Šipka. Vyznačuje se přehojnými zbytky medvěda jeskynního a v jiných vrstvách tisíce a tisíce malých hlodavců (lumiků a hrabošů) svědčícími, že byla na Moravě kdysi doba tunder a stepí. Zvířena dolních vrstev jeví ráz doby ledové, do doby meziledové náleží vrstva, v níž převládá mamut a nosorožec. Nástroje jeví tvary typů moustierských (obr. 34—35). Důležitý je nález čelisti lidské ve vrstvě nejspodnější. Čelist tato jen částečně zachovaná ukazuje značnou nepravidelnost. Ač velikostí odpovídá čelisti dospělého člověka, vidíme, že jí teprve rostly zuby, které rostou dítěti asi desetiletému (obr. 36). O čelisti této mnoho a mnoho bylo psáno. Wankel jí přisoudil dítěti, a soudil z toho, že lidé této doby byli obří, mnohem větší lidí nynějších. Teprve když byla nalezena v diluvialní vrstvě

Obr. 35. Kamenný nástroj z jeskyně Šipky. (Sbírka Maškova.)

Obr. 36. Čelist lidská nalezená v jeskyni Šipce (dře Bauma).

v Předmostí čelist lidská zcela normální, upustil od svého mínění. Nicméně trvá na děckém stáří, a s ním souhlasí

řada badatelů (Schaaffhausen, Quatrefages, Ranke, Kupffer, Zuckerkandl a j.). Proti tomu Virchow prohlásil ji za čelist člověka dospělého, jemuž se však onemocněním zpozdil vývin zubů.⁵⁶⁾

Jeskyně, které se na Moravě po různu našly v jiných krajích, jsou méně důležité. Z nich nebyla ještě žádná důkladněji zkoumána. Celkem v nás nálezy moravské právě jako polské vzbuzují dojem, že zde sice člověk žil současně s mammutem, ale že není doba tato od naší tak příliš vzdálena. V době, kdy se z Francie velicí býložravci byli dávno vystěhovali, mohli se v našich krajích ještě dlouho držeti, zatím co lidstvo na západě v kultuře pokročilo. Tím by se vysvětlily leckteré známky spojující palaeolith moravský s kulturou pokročilejší.

Halič, ruské Polsko a Pobaltí. Zde zejména okolí Krakova vyniká celou řadou jeskyň, před věky člověkem obývaných, které zkoumali B. Ossowski, hrabě Zawisza, F. Römer a jiní.⁵⁷⁾ Větším dílem náleží však vrstvy již dobám pozdějším, hlavně době neolithické nebo přechodu z doby diluvialní k neolithu. Tyto vrstvy jsou, jak uslyšíme, velmi důležité pro otázku t. zv. hiatusu mezi dobami jmenovanými.

Do doby diluvialní a sice do druhé její poloviny náleží spodní vrstvy jeskyně mammutí u Wierzchowa a jeskyně Maszyca u Ojcowa (v okolí Krakova). Byl to asi první člověk, který se objevil v přítoci řeky Visly, jehož stopy se zde našly vedle hojných kostí mammuta, nosorožce a medvěda jeskynního. Zvířata tato žila tu patrně v hojnosti ještě v době, když již v západní Evropě byla řídká.

Jeskyni mammutí prozkoumal hr. Zawisza, Maszyca, B. Ossowski. Ve spodních vrstvách obou jeskyň chyběly úplně kosti domácích zvířat a výrobky hrnčířské, zato tu byla velká zvířata diluvialní přehojná. Člověk vedle hrubých pazourků (obr. 37) upotřebil poloviny spodní čelisti medvěda

jeskynního za svůj nejhlavnější nástroj právě tak jako to činili obyvatelé hohlefelští. Vrstvy maszycké klade Ossowski sám již do počátku neolithu, prof. Woldrich, hrabě A. Uvarov a jiní na konec diluvia, do doby obdobné konci doby madeleinské, a to hlavně dle hojnosti výrobků kostěných a řezb uměleckých.

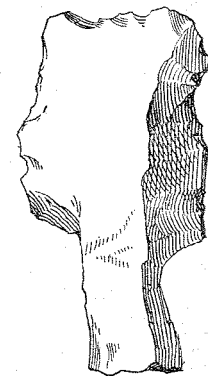
Spodní vrstva v jeskyni na Milaszówce je stejně stará nemá však již nástrojů hotovených rukou lidskou. Jestli ještě několik jiných jeskyň z tohoto okolí patří době přechodní k neolithu, (nalezeny tu již střepy) či již době neolithické, těžko rozhodnouti (hr. Uvarov). Sem patří jeskyně wierzechovská, ojcovská, okopská, z bujská a sosnovská, zkoumané B. Ossowským.

Jiných důležitějších nálezů z Haliče a východního Německa hlavně z Pobaltí není. Nález u Wittenfelde v západním Prusku jest aspoň velmi nejistý. Jentsch má ho za neolithický.

Rusko.⁵⁸⁾

Nálezů diluvialních tak bedlivě prozkoumaných a známých jako jsou nálezy západoevropské nebo naše moravské v Rusku není. Bylo by však mylné domnívat, že jich snad v Rusku vůbec není proto, že se téměř v žádné knize příruční o nich zmínky nenalezne. Známá jich jest celá řada, ale nejsou důkladněji prozkoumány a mnoho míst ještě zbývá, jichž se nedotkla motyka zkušenějšího pracovníka. Také není pochyby, že se na tomto obrovském území již brzy uhostil člověk, a je-li pravdiva theorie, že kolébkou lidstva je Asie, musíme v Rusku vůbec nalézt starší stopy člověka než v západní Evropě. Vždyť člověk, dříve nežli sem přišel, musil projíti nynější Rusko.

V diluvialní době ovšem povrch nynější říše ruské

Obr. 37. Nástroj z jeskyně mammutí u Wierzchowa.

vypadal zcela jinak. Valná její část byla pokryta ledem a vodami, po kterých nacházíme nyní již jen stopy ve vnitrozemských jezerech a močálech.

Není tomu dávno, co se ještě popíralo, že by byl v Rusku žil člověk diluvialní současně s mammutem a nosorožcem. Ještě r. 1874 učený C. Grewinck měl za to, že se člověk objevil v Rusku teprve po době mammutů. Ale již v tu dobu byly učiněny některé určité nálezy zbytků kultury lidské vedle kostí těchto obrovských býložravců, nálezy se brzy množily, a rozprostřely se nejen v jižních částech Ruska, nýbrž i v krajích severnějších až ku 55° sev. šířky. Tak již r. 1873 našel Gr. St. Kirjakov hrubé křemenné a kostěné nástroje s kostmi mammuta u vsi Gonců (gub. poltavská, lubenský újezd), a vedle tohoto nálezu byla jich brzy učiněna řada dalších na březích řeky Udaje, Lochvicy, Oržicy a Suly, přítoku Dněpra (ve vsi Vjazovce, v městě Lubnách, ve vsi Krjeslenach, Jablonově a j.).

Důležitou stanicí a dílnu kamenných nástrojů odkryl hrabě A. S. Uvarov u vsi Karačarova (vladimirská gub., muromský újezd), a na podobné nálezy přišlo se ještě na více místech podél řeky Oky, hlavně v okolí Muroma. Z novějších nálezů zajímavé je hlavně bydliště diluvialního člověka u vsi Kostěnek (gub. voronežská), které odkryl I. S. Poljakov, a jež vedle hojných kostí mammutů vyznačuje se dle Ad. Mortilleta křemennými nástroji typů madeleinských. Feofilaktův nedávný nález u Glubočice blízce Kijeva je však dle úsudku Nikitina stáří nejistého.

Nálezy pozdější doby, hlavně z doby přechodní k neolithu, se v Rusku již velmi množí.*)

Tu opět poříčí Oky podalo bohatou řadu nálezů, jež zkoumali hr. Uvarov, L. S. Golcyn, P. P. Kudrjavcev, V. V. Dokučajev, a to hlavně část jejího toku od Rjazaně

*) Neruským ale velmi důležitým nálezem jest i tunkinská dolina v gubernii irkutské v Sibíři.

do vsi Pavlova. Nejvíce se jich kupí v okolí města Muroma. Z nich vynikají důležitá naleziště u vsi Volosova na břehu Veletny (tamtéž nalezené hroby s kostrami přičítá Uvarov spíše již době neolithické), naleziště u vsi Jelyny, Lvinyj kurgan a Plechanov bor na řece Oce. Předměty tam nalezené na vzájem velmi se shodují, zejména keramikou, a zbytky zvířecími; zmíníme se však o nich a jiných více v kapitole následující, kamž rázem své kultury spíše náležejí. Všechna tato naleziště vyznačují se počátky keramiky, ale nástroje kamenné jsou ještě hrubě pracovány, a ačkoli tu není diluvialní zvířeny, chybí dosud i stopy zvířat domácích. Proto je klade hrabě Uvarov do doby přechodní. Nověji zařazuje do této doby i kníže P. A. Pušatin nález odpadků kuchyňských a nástrojů pazourkových u Bologoje v kraji valdajském. Nástroje jsou jinak typů madeleinských.

Jeskyně z této doby je v Rusku velká hojnost, ale jsou z větší části jen dle jména známy, neprozkoumány, a v těch, které jsou zkoumány, našly se většinou jen zbytky diluvialní zvířeny. Zakavkazi je na jeskyně přebohaté, nalézají se v údolích všech řek a tvoří někde celá podzemní města (ku př. v Uplis-Ciche, Var-Ciche, Gerdači), ale ty všechny náležejí již dobám historickým. Jediný nejistý nález hrubých křemenných nástrojů poskytl jeskyně Jasnova na břehu řeky Krásné u Kutaisu (zkoumal Ernest Fabre), a nověji v jeskyni u Rgani v téže gubernii našel Bernackij kosti medvěda jeskynního spolu s kostmi lidskými; ale prof. Dm. Anučin upírá těmto stáří diluvialní.⁵⁹⁾ Tak i v ostatním Rusku jsou jeskyně z části beze všech stop, z části se stopami náležejícími dobám pozdějším (ku př. v gub. archangelské, astrachanské), z části pak je diluvialní stáří památek pochybné jako v jeskyni u ř. Somy v gub. ufinské, v horách Bajslanu a Suljuganu, a pak v horách u samosdského jezera v malé kirgizské ordě v gub. orenburské. Z pravé doby diluvialní, z doby mammutů nemáme tam

určitého dokladu, teprve z konce diluvia, z doby přechodní známa jest opět řada dobře prozkoumaných nálezů. Jsou to hlavně jeskyně rozložené na obou březích Dněpru, které zkoumal a popsal prof. V. B. Antonovič.⁶⁰⁾ Jeskyně tyto jsou uměle vyhloubeny ve hlinitých pahorcích a táhnou se po březích Dněpru od ústí Pripetu až k ústí Tjasminu. Některé byly obývány mnichy ještě za dob historických. Prof. Antonovič našel do r. 1876 na nevelkém prostranství sta verst od Mežigorja ku vsi Monastyree 45 jeskyní, mezi nimiž v 7 zachovaly se stopy obývání lidského. Nejvíce jich bylo u kirillovského monastýru severně od Kijeva. Byly plny odpadků kuchyňských: kosti ssavců (koně, vepře a tura), ryb, ptáků a říčních měkkýšů. Vedle hrubých kamenných nástrojů (hlazené chybí úplně) našly se však již střepy nádob. Proto je klade Uvarov zase do doby přechodní, a právě tak i řadu přirozených jeskyní, které odkryl na Krimu K. S. Merežkovskij u Jalty, u vsi Sjurjenu, na březích ř. Belkeku a Kačí, dále jeskyně na svazích Čatyr-dagu, hlavně slavnou „Tisícihlavou“ (Тисячоголова). Některé z nich byly obydleny v této době člověkem, některé pouze zvířaty. Nástroje jsou nehlazené, za to se již vyskytují střepy nádob. Merežkovskij sám klade část jich do doby madeleinské a jeskyni u Simferopolu, kde našel pa-zourky s kostmi mammutími, do doby moustierské.

O nálezech balkánských nelze dosud mluvit. V Dalmacii našel více nálezů z doby diluvialní J. Szombathy, ale dosud o nich zprávy nepodal. I v Bosně je více jeskyní s nánosem diluvialním neprozkoumaných. V Bulharsku našel r. 1891 S. Jurinič kosti lidské vedle střepů, nástrojů kamenných a sporých zbytků soba a medvěda jeskynního v jeskyni zvané „Polički“ u Gabrova. Náleží to však době podiluvialní.⁶¹⁾

Z tohoto přehledu jednotlivých nálezů evropských pokusíme se nyní shrnouti vše, co nám mohly různé památky sdělití, v povšechný obraz kultury evropského člověka z doby diluvialní. Do podrobností nezajdeme, také jsme se zmínili již o mnohém během předešlého výčtu; jde nám jen o to, předvésti několika hrubými rysy, jak palaeolithický člověk žil, a jaký byl stupeň jeho vzdělanosti.

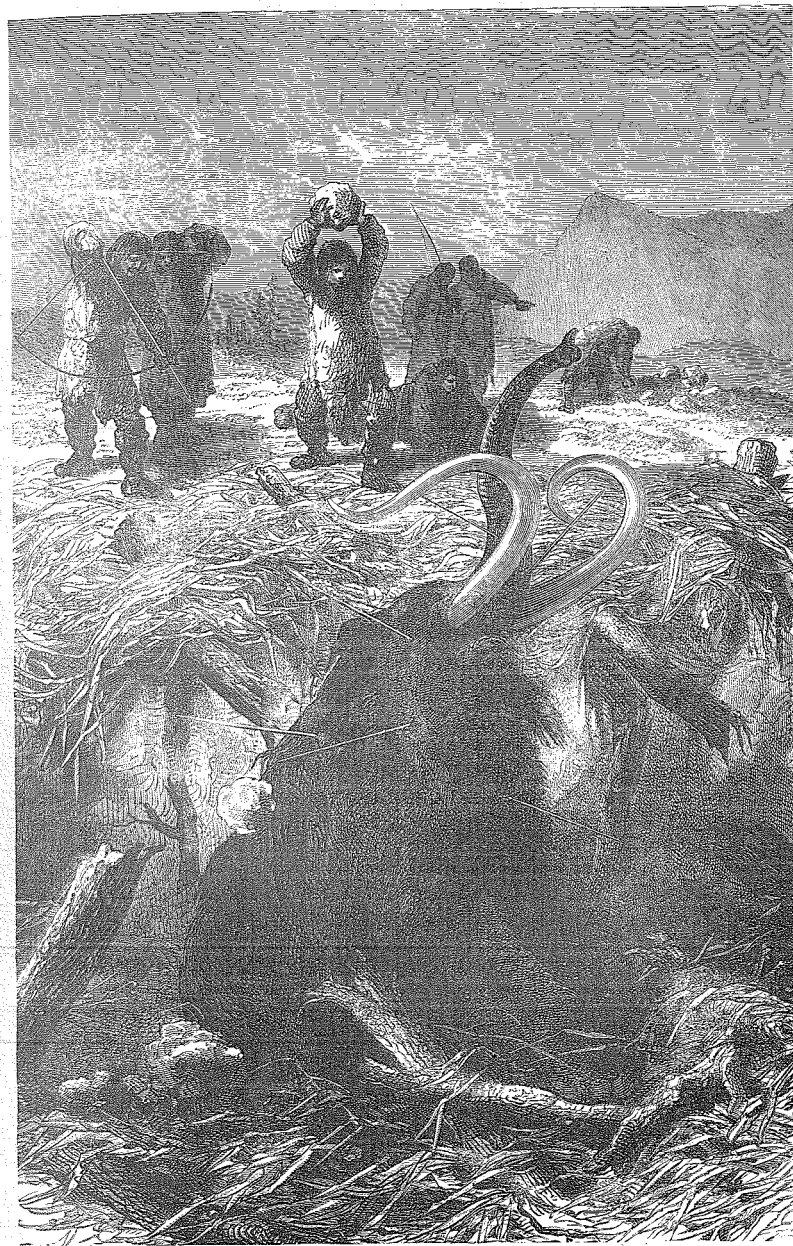
Průměrný stav jeho kultury podobal se celkem kultuře nejnižších kmenů primitivních, kteří dosud na zemi žijí. Někde diluvialní člověk, jinde tito v předu jsou, celkový průměr však jich nedostihuje. Člověk chodil bezpochyby nahý, spal pod stromy nebo pod širým nebem. Jen v době nepohody, v zimě, anebo v době, kdy celé podnebí Evropy značně se ochladilo, utikal se pod ochranný krov jeskyní a počal se odívat. Zajímavé jest, že typy nástrojů, které charakterisují dle G. Mortilleta teplejší dobu předledovou, nepřicházejí v jeskyních. Za to jsou tu hojné ku př. ve Francii typy moustierské, hlavně nástroje příhodné ku odírání kůže. Proto klade Mortillet dobu moustierskou do doby ledové. Za ní žil člověk v jeskyních a počal si škrabadly upravovati zvířecí kůže k oděvu. Že je dovedl již aspoň na konci doby diluvialní sešívati, patrně pomocí šlach a řemínků, svědčí kostěné jehly z nálezů madeleinských (srov. obr. 18.). Že by byl znal pletení nebo docela tkaní látek, toho dosud dokladů neznáme.

Hlavním zaměstnáním a hlavním prostředkem k živě byl člověku diluvialnímu lov. Evropské lesy, planiny a stepi poskytovaly aspoň v určitých krajích velké množství všeliké zvěře. Dokud bylo zvěře dosti, necítil člověk potřeby zásobovati se jí, a nedošlo také k novému stupni společenského života: k pastýřství a stavbě pevných příbytků. Nemáme dokladů proto, že by byl člověk tehdejší již pastýřem. Piettovy a Woldrichovy domněnky jsou možny, ale důkazu určitého není. Chov domácích zvířat a orba byly tehdy dle všeho neznámy.

Lovilo se asi vše, co přišlo do rány; veliká zvířata, na něž dřevěný oštěp nebo hrubý mlat z pazourku nestačil, přemohl člověk snadno lstí. Mammuty a nosorožce chytal asi do hlubokých jam, kde je pak bezbranné snadno usmrcoval (srov. obr. 38.). V některých krajinách bylo v jistých dobách hlavním předmětem lovu jedno zvíře význačné, tak na př. v Solutré kůň, jinde (hlavně později) sob. Jedna rytina z této doby nám dosti živě představuje lov na zubra (z Laugerie-Basse). Celkem se dle Mortilleta lovilo na 70 druhů ssaveců a asi 50 druhů ptákův.

Také ryby a jiná vodní zvířata dovedl člověk již tehdy chytati pomocí oštěpů, udic a harpun (srov. obr. 18.). Jest velmi pravděpodobno, že se na jakýchsi primitivních lodicích, bezpochyby na kmenech, pomocí ohně vyhloubených, odvažoval dosti daleko od břehu na širé moře. Rivière určil v nálezech jeskyň mentonských 50 druhů ryb, z nich 10 mořských. Ze zvířat požíval člověk masa a tuku z dlouhých kostí. Spousty těchto kostí po délce úmyslně rozštípaných, jež nacházíme v nálezech, jsou nejlepším svědectvím toho, že tuk z nich platil v celé tehdejší Evropě za lahůdku. Maso samo požívalo se většinou asi syrové. Že je však dovedli péci v ohni na rožni nebo na plochých, žárem rozpálených kamenech, svědčí časté opálení kostí. Jisto jest, že diluvialní člověk nejen oheň znal, ale dovedl ho i pro domácí potřebu využívat. Zbytky okrouhlých ohnišť přicházejí často ve vrstvách tohoto stáří. Oheň rozněcoval buď křesáním pazourků, při čemž silná jiskra snadno dovede zapálit suchý mech, nebo rychlým třením dvou dřev o sebe.

Mnohokrát se již mluvilo a hádalo o tom, byli-li diluvialní naši předkové lidojedi.⁶²⁾ Positivních dokladů pro to není, ale pravděpodobných celá řada. Na to ukazují nálezy v jeskyních chaufauxských u Namuru (duté kosti rozpoltěné za dosažením tuku) v několika jeskyních francouzských, v dolmenech lozèrských, nálezy v jeskyni na

Obr. 38. Lov na mamuta v době palaeolithické.

Palmarii, u Peniche blíže Lissabonu, u Holzen u v Brunšvíku a jinde.

Jsou mnozí, kteří v těchto nálezech nevidí určitých dokladů lidojedství (Cartailhae, Virehow). Ale máme-li na mysli, jak jest tento zvyk u primitivních národů rozšířen a jak povstává zcela přirozeně z různých podnětů, nejčastěji

Obr. 39. Australci hotovící si kamenné nástroje (dle Lubbocka).

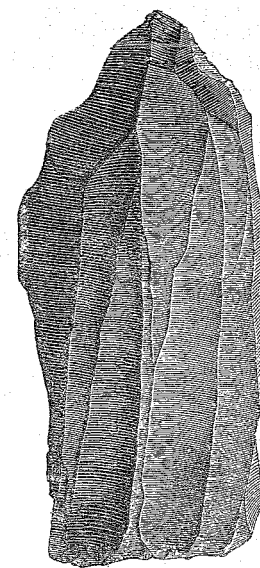
z animistických názorů náboženských, není třeba tak tvrdošíjně ho upírat i prvotním obyvatelům Evropy, jak se dosud velmi často stává. Vždyť máme i historické zprávy o tom, že zde panovalo lidojedství ještě na počátku doby historické. Také více neolithických nálezů vzbuzuje právem podobné domněnky (i v Čechách).

Hlavním nástrojem člověka byl v této době vedle dřevěného kyje a spodní čelisti některého velkého dravce (nejčastěji medvěda) hrubě otesaný kámen různých tvarů.

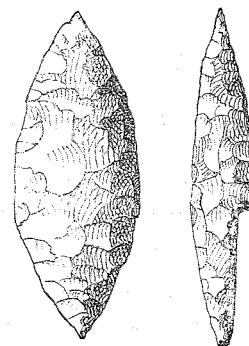
O hlavních typech nástrojů sloužících buď za sekery, buď za škrabadla, nože, dýky, hroty oštěpů a šipek jednali jsme již nahoře. Zde zmíníme se ještě několika slovy o jejich materialu a způsobu spracování. Mezi nerosty, kterých se v této době ku hotovení nástrojů užívalo, objevují se hojně rohovce, quarzit, jaspis, pískovec, křemen, porfyr, basalt, vápenec, nejvíce však pazourek.*) Pazourek jest odrůda křemene a vyskytuje se v podobě beztvárných valounů nejvíce v křídových vrstvách. Člověk chtěje si hotoviti nástroje byl dříve nucen otlouci valouny tak, aby dostaly tvar, ze kterého by se úderem jiného kamene nebo jednoduchým tlakem vhodné nástroje snáze již odštěpovaly. Takto připravený valoun, z něhož se pak nástroje robily, zove se obecně nukleus (obr. 40). Česky bychom dobře mohli ponechati název jádro (rusky ядрице).

Nástroje, jejichž hrany byly příliš tupé nebo jinak nevyhovovaly účelu, zdokonalovaly se jemnějším odštěpováním (srov. obr. 41.) Tento

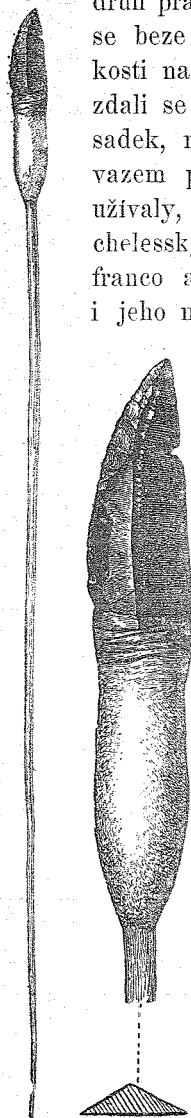
*) Starý pazourek diluvialní rozezná se od moderní napodobeniny několika znaky. Mívá na sobě dendrity, malé to mechovitě seskupené krystalky, poněkud manganovité, pak železité skvrny rezovité, plocha na lomu jest lesklá (na čerstvém úlomku matná), hlavně pak barva starého pazourku je světlá (žlutavá, nažltlá a p.), čerstvého tmavá.

Obr. 40. Nukleus (jádro) pazourkový.

Obr. 41. Pazourkové hroty s retouchovanými hranami.

Obr. 42. Kamenný oštěp z Nové Kaledonie

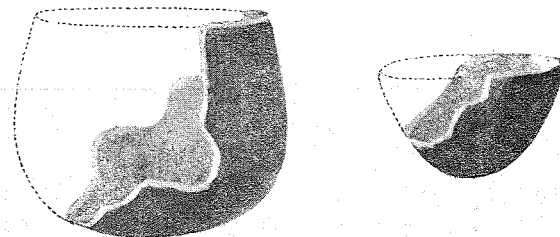
druh práce sluje francouzským názvem *retouche*; děl se beze vší pochyby pouze tlakem dřívka neb kosti na okraj nástroje, ne již otloukáním. Otázka, zdali se některé druhy nástrojů zasazovaly do násadek, na konci rozštěpených, a pak pevným ob-
vazem připevňovaly, či zdali se jen holou rukou užívaly, není rozhodnuta. O mandlovitých nástrojích chelesských soudí Mortillet a s ním i Belucci, Castel-
franco a j., že neměly zvláštních držadel. Odtud i jeho název „cups de poing“ (nástroje pěsti).

Kamenné hroty oštěpů a šípů musily být ovšem na násadkách. Připevnění dalo se asi šlachami, lýčím, anebo též jakýmsi druhem asfaltu a smůly, jak svědčí na př. některé nálezy ruské. Připojený obraz moderního kamenného oštěpu obyvatelů Nové Caledonie znázorňuje nám podobné připevnění (obr. 42).

Pazourek sám se ve všech krajích nenalézá, a byl proto beze vší pochyby jedním z prvních předmětů obchodu. Zdá se na př., že nástroje v Belgii nalezené robeny jsou hojně z pazourků francouzských. Do větších nalezišť nebo přímo dolů pazourkových chodil si člověk pro material asi tak, jako dlouho putovali Indi-
ani severoameričtí za mědi k břehům jezera Hořejšího. Ještě v době neolithické máme svědectví o podobném obchodu.

Vedle kamene, jak jsme již slyšeli, i kosti, rohy a parohy zvířecí sloužily zejména velmi hojně ku konci doby dilu-
vialní za material k různým nástrojům, šídlům, jehlám, dýkám, harpunám, šíp-
kám atd.

Je dosud o to spor, znal-li již diluvialní člověk umění keramické, dovedl-li již z hlíny hotoviti nádoby a je na ohni vypalovati, aby nabyly potřebné tvrdosti a neproniknutelnosti. Většinou se umění hrnčířské diluvialním dobám vůbec upírá. Tak učinil Mortillet, Cartailhac, nejnověji i Hoernes. Ale již neprávem. Pomijíme celou řadu starších zpráv z jeskyní francouzských a jiných o střepech nalezených s kostmi zvířat diluvialních proto, poněvadž nebývá

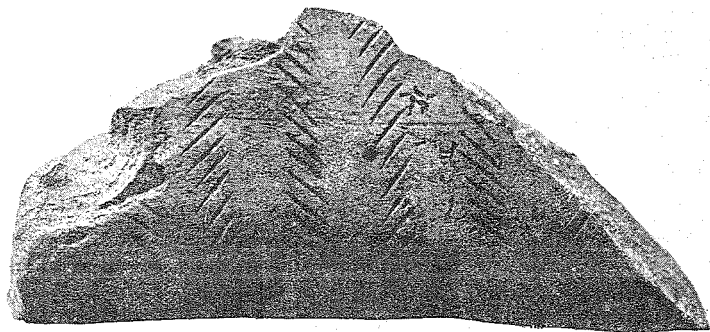
Obr. 43. Nádob diluvialní z jeskyní belgických.

tu dostatečné důvěry ve spolehlivost nálezu. Ale nové objevy v jeskyních belgických dokázaly již určitě existenci keramiky v době diluvialní.⁶³⁾ J. Fraipont vyhrabal vlastníma rukama kus nádoby v jeskyni engisské z vrstvy kostí mammutích, nosorožcových a hyenních (obr. 43). Nástroje kamenné byly typů moustierských. Totéž potvrdily pozdější nálezy ve Spy a Petit Modave. Za to nádoba, nalezená v jeskyni furfoozské, jest již dle tvaru svého jistě z doby novější. Jelikož však není s druhé strany pochyby, že se na mnoha jiných místech Evropy, mezi nimi i u nás na Moravě*) a v jeskyni mammutí u Wierzchowa, nenašlo dosud střepečů ve vrstvách diluvialních, musíme souditi, že sice ve větší části Evropy diluvialní člověk ještě keramiky

*) Szombathy ovšem ohlásil podobné nálezy v Kostelíku; ale dr. M. Kříž v posledním svém spise rozhodně popírá, že by se byl v neporušených vrstvách Kůlny nebo Kostelíku našel střepeč nádoby. Stejně nejisté jsou starší zprávy Wankelovy a Makovského.

neznal, ale na některých místech, jako v Belgii a Francii, dospěl již samostatně k tomuto umění.

Za to není však sporu o to, že diluvialní člověk dospěl k neobyčejnému stupni v umění. Zachované kresby a řezby jeho právem vzbuzují obdiv. Ačkoli jsme v civilizaci daleko již dospěli, devět desetin průměrného našeho obyvatelstva nedovede vládnouti tak kresbou dle přírody, jak to dovedl člověk stojící na nejnižším nám známém stupni kultury. Prvé umělecké pokusy člověka mají beze vší pochyby původ dvojitý. Povstávají jednak při mechanické práci,

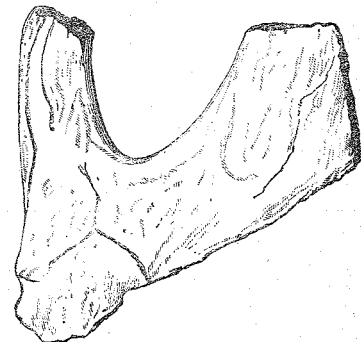

Obr. 44. Zlomek žebra mammutiho s rytou kresbou z Předmostí.

ku př. při hotovení nástrojů; nahodile povstale zářezy k vůli souměrnosti se doplňují, opakují, dirka na jednom konci vyvrtaná klade se i jinam atd., a tak se vyvíjí hlavně umění ornamentační —, jednak povstávají z nápodobivosti člověku již od přírody dané, z níž se vyvíjí především umění figurální. V obou případech musíme ovšem již u člověka předpokládati vyvinutý cit záliby, smysl pro souměrnost atd., jejichž původ a další vývoj jsou však předmětem výkladů psychologických. V památkách umění diluvialního vidíme stopy obou těchto činitelů: nalézáme kosti jednoduše čarami ornamentované (obr. 44), a nalézáme skvostné přímo pokusy napodobení přírody, hlavně zvíře

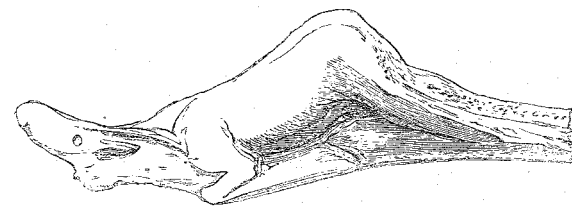
Zvířata, s nimiž člověk diluvialní současně žil, která byla předmětem jeho lovu a tím i předmětem jeho neustálé pozornosti, dovedl podávatí znamenitě. Pozorujeme s obdivem, jak vnímavě musil se dívatí na přírodu, a jak dovedl z ní odpozorovati život a přenášeti jej pevnou kresbou na kost a na paroh sobí, hlavně na tak zv. hole odznakové.

Tabulka vedle připojená podává několik výborných ukázek této umělosti; k ní připojujeme ještě několik obrázků textových. Na obr. 45. je velmi pěkně vykreslena hlava antilopy; hůl odznaková, nalezená v Laugerie Basse okrášlena je řadou charakteristicky kresle-

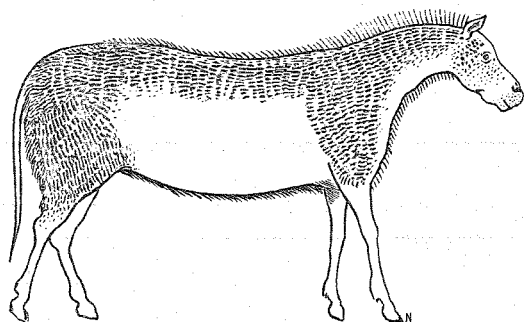
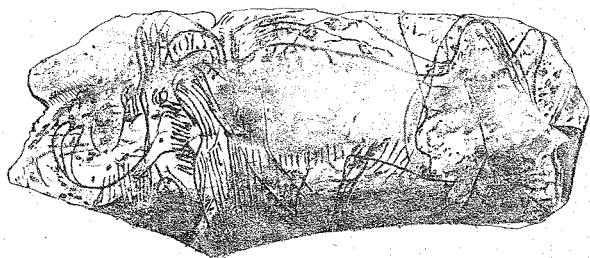
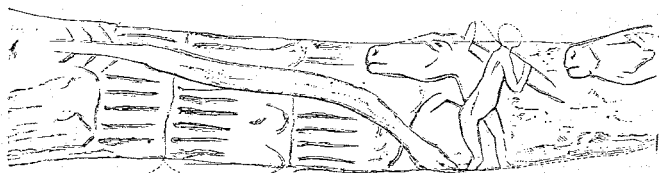
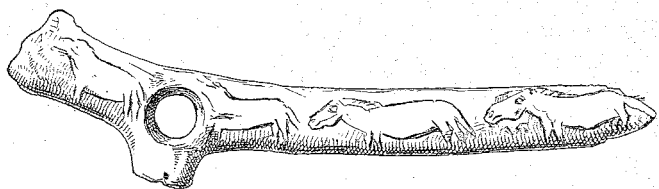
Obr. 45. Rytina z jeskyně Laugerie Basse.

ných divokých oslů (obr. 47). Obr. 48 představuje nám jakousi scénu z domácího života. V předu vidíme strom patrně jen z ohledů kompozičních téměř vodorovně nakreslený. Někteří v něm viděli i hada. Co značí vodorovně stínování tří svi-

Obr. 46. Vyřezávaná rukojeť dýky z Laugerie Basse

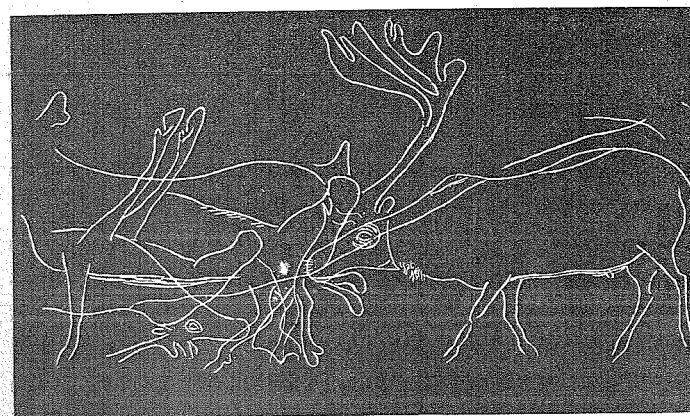
slých polí za stromem, těžko říci, je však možno, že jest to jakási chýše pletená z proutí a slámy. Na levo vidíme postavu lidskou v jednoduchých ale dosti správných obrysech mezi dvěma hlavama koní. Postava drží na rameni jakousi hůl. — Známa jest kresba mammuta, hrubá ale velmi vý-

Obr. 47. Odkazová hůl z jeskyně Laugerie Basse. Obr. 48. Kresba na kosti z Dordogne (dle Lubbocka). Obr. 49. Kresba mamuta z jeskyně madeleinské nalezená Lartetem. Obr. 50. Rytina představující divokého osla z Thayngen.

razná, kterou nám předvádí obr. 49. Mistrné ukázky kreseb, projevující skutečně velké nadání pozorovací vidíme na obr. 50 a 51. První jest obraz divokého osla, druhý náčrtek několika postav sobích, nakreslený patrně zběžně ale s neobyčejnou virtuosností.

Často můžeme pozorovati i dobrou kompozici, zejména zručné použití daného prostoru. Na dordognských věcech nalézáme i první počátky stínování, ba našly se i předměty

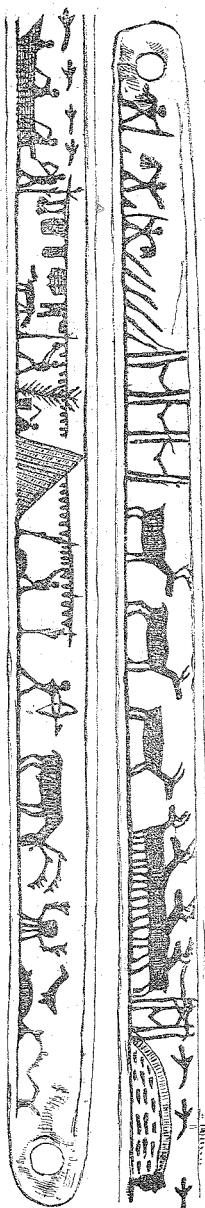
Obr. 51. Rytina představující soby (dle Lubbocka).

fantastické (jakási sfinx v Mas d'Azilu). Celkem kresby předčí daleko věci řezané. Příkladem řezby jest rukojeť dýky nalezená v Laugerie Basse. Představuje antilopu se silně skrčenými předními nohama (obr. 46). Méně se již dařily kresby a řezby představující postavy lidské, ač i tu vidíme obrazy a scény velmi zajímavé. Prvé nálezy podobných uměleckých výrobků udály se již v letech padesátých. Nejvíce jich poskytly jeskyně francouzské v Dordogni, hlavně madeleinská, jejíž celá kultura nesla se vůbec mnohem více ku spracování kosti a rohu nežli kamene. Podobné krásné příspěvky poskytly jeskyně „Laugerie Basse“, bruniquelská,

mas d'Azilská, jeskyně u Massatu, Teyjatu, Arudy a jiné, ⁶⁴⁾ v Belgii Trou Marguarite, v Německu hlavně slavná jeskyně thayngská (část věci byla padělána, srov. str. 55.) U nás našel dr. Kříž v Kálně a Kostelíku na Moravě pěkné řezby (obr. 29—33), v nichž vidí napodobení ryb a obličejů lidského.

Tento stupeň umění diluvialního člověka překvapuje sice, srovnáme-li jej s naší kulturou, ale nepřekvapuje tak, rozhlédneme-li se v národopisu moderních primitivních národů. Toto umělecké nazírání na přírodu zdá se býti vůbec údělem primitivního člověka, který je s přírodou úzce a trvale spoután, neboť podobné výborné pokusy umělecké nalzáme u celé řady kmenů, ba i u těch, kteří platí obecně za nejnižší, ku př. u Křováků, Australců (na zálivu Humboldtově) a jiných obyvatelů břehů Tichého oceánu, dále u Indianů severoamerických, u Eskymáků, Samojedů, Jakutů, Čukčů, Kamčadalů a jiných (srov. obr. 52.).

Jeskyně mas-d'Azilská poskytl i nejstarší pokusy malby barvami. Piette nalezl v ní množství oblázků, pomalovaných čarami červené, železité barvy, které byly kresleny prstem, nebo snad jakýmsi štětcem (dřívkem). Také v gourdanské jeskyni našly se malby podobné.

Obr. 52. Rybný Eskymáků.

Více o kultuře a celém duševním životě diluvialního člověka povědět těžko. Mezi francouzskými badateli je dosud o to spor, měl-li diluvialní člověk již náboženství. Nehledíc k jiným věcem, jedná se často jen o to, pohřbíval-li palaeolithický člověk své mrtvé, užíval-li jakéhosi obřadu pohřebního čili nic. Ale na tu otázku nelze pranic určitého odpovědět. Provrtané zuby, mušle a kaménky mohou považovány býti za amulety, ale také, a to spíše, jen za jednoduché primitivní ozdoby těla. A o kostrách, nalezených v jeskyních, věru těžko rozhodnout, byly-li tam pohřbeny s obřadem nějakým či dostaly-li se tam bez obřadů. Chybuje proto G. de Mortillet, jenž postaviv si napřed theorii, že diluvialní člověk evropský neměl náboženství, že neznal ritů pohřebních, že to vše přineseno bylo do Evropy teprve v následující době novým lidem z Asie příšlým, upírá většinu nálezů koster lidských v jeskyních stáří diluvialní. My se spíše kloníme k tomu, že se již na konci diluvia v Evropě obřadně pochovávalo.

Soudíme dále, že člověk diluvialní měl již náboženství i řeč článkovanou. Nesouhlasíme sice s Quatrefagem, který vedle morality religiozitu prohlásil za vlastnost člověku nutnou, a učinil ji jedním ze základních rozdílů, jimiž se liší člověk od zvířete, ale jsme přesvědčeni, že člověk již na velmi časném stupni svého vývoje dospěl k pojům o bytostech nadlidských. Jsou-li však prvky religiozní také již u zvířat čili ne, jsou-li na zemi dosud kmenové, kteří k náboženství ještě nedospěli, jak někteří tvrdí na př. Lubbock, to vše jsou otázky důležité, ale dosud nerozluštitelné. Také spočívá velmi často spor jen v nedobře vyjasněném pojmu náboženství. Snadno je jeden někomu upírá, druhý přičítá, když oba si představují něco jiného. Je na př. neurčitá bázeň, kterou chová primitivní člověk před zjevy přírodními (hromem, bleskem a p.) náboženstvím nebo ne? Ani o současném člověku nedovedeme někdy rozhodnout otázku, má-li náboženství nebo ne, natož pak o člověku doby pravěké!

Za to je velmi pravděpodobno, že diluvialní člověk měl již článkovanou řeč. Nebyl by to praotec plemen lidských bez mluvy „Homo alalus primigenius“, kterého Haeckel a Müller předpokládají. Spodní čelisti lidské, v naulettské jeskyni v Belgii nalezené, schází sice brada i vnitřní hrbolek (spina mentalis interna), násadec pro svaly bradojazykové, z čehož soudí Mortillet, že člověk diluvialní vůbec řeči neměl. Ale jiné nálezy čelistí lidských nepotvrdily nálezu naulettského.

Společenských útvarů v této době neznáme. Zdá se, že se nevyvinuly nad jednoduchý život rodinný bez útvarů druhotných. Jsou-li vyřezávané sobí parohy, jejichž účel je neznám, skutečně jakési hole odznakové, jak někteří chtějí, (bâtons de commandement, Commandostäbe), pak měli bychom tu i první symbol náčelnictví. Jiní je však stejně pravděpodobně vykládají za napínače luků (Keller, Müller, Ranke a j.). To je vše, co můžeme stručně říci o životě člověka diluvialní doby v Evropě.

Chronologické určování doby diluvialní a stáří lidstva.

Na konec této kapitoly chceme učiniti zmínku o pokusech, určovati absolutně stáří některých nálezů diluvialních. Byla jich celá řada. Za základ sloužily jednak zjevy astronomické nebo geologické (ku př. neustálé střídavé klesání a vystupování povrchu některých částí Evropy, dle něhož ku př. Ch. Lyell vypočetl trvání doby diluvialní na více set tisíc let), jednak počítání doby, jakou vyžadovala síla určitého nánosu, když bylo možno stanoviti jakési menší měřítko, ku př. stoleté. Podobně Horner vypočítával stáří nánosů nilských v Aegyptě (střepu nalezenému v hloubi asi 12 m. určil stáří 13.000 let), Arcelin a Ferry stáří naplavenin řeky Saôny, Forel náplavů Rhony u vtoku do jezera ženevského, Morlot stáří naplaveného pahorku Tinière u Vileneuve, Dowler a Bennet stáří náplavů mississippských atd. atd. Ale všechny

tyto výpočty jsou nespolehlivé, zcela nespolehlivé, jelikož se nikde nenajde místo, kde by byly všechny podmínky žádoucí pro správnost výpočtu. Hlavně není stejnoměrného usazování se náplavů. Tuto nespolehlivost výpočtů spatřujeme již v obrovských rozdílech různých výsledků. Na jedné straně jedněm nestačí statisíce let pro stáří člověka, na druhé Prestwich vypočetl nejnověji stáří člověka, žijícího na počátku doby ledové, na 25—30.000 let před nedávnou dobou neolitičskou. Obě strany shodují se však v tom, že stáří lidstva je ohromné, proti stáří, jež mu určovaly názory dřívější.

Kapitola III.

Lidstvo v době neolithické.

Otázka Mortilletova hiatu. — Třídění doby neolithické. — Bydliště neolithická: Sídla pod širým nebem a dílny. — Obydlí jeskynní — Hromady odpadkové (kjökkenmøddingy). — Kulturní jámy, příbytky a hradíště neolithická. — Stavby kolové. — Stavby a hrady kamenné. — Města z této doby. (Santorin, Melos a Hissarlik). — Hroby a místa posvátná: Pomníky megalithické (menhíry, viklany, kameny obětní, dolmeny, alleje kamenné, cromlechy, mohyly). Hroby prosté v zemi. — Skříňkové hroby polské a ruské kurhany. — Spalování v neolithu. — Obraz kultury neolithické. — Datování doby neolithické.⁶³⁾

Dle roztřídění Lubbockova, vysvětleného na stránce 37. dělíme celou dobu, v níž lidstvo evropské žilo v kultuře t. zv. kamenné, na dobu starší, palaeolithickou, právě vyličenou, která vyznačuje se kamennými hrubě otlučenými nástroji, a na dobu mladší, v níž člověk dovedl již robiti nástroje kamenné velmi uměle, hladil je a vrtal, t. zv. dobu neolithickou nebo mladší dobu kamennou. A jako nebyla doba palaeolithická vyznačena jen tvarem nástrojů, nýbrž i celkovým rázem ostatní kultury, jiným prostředím, v němž člověk žil, jinou zvířenou atd.: tak i doba neolithická není jen dobou kamenných nástrojů hlazených a vrtaných, nýbrž dobou, v níž se Evropa vůbec objevuje v celé nové kultuře, na první pohled proti kultuře palaeolithické velmi rozdílné a pokročilé. Vedle hlazení a vrtání nástrojů, jež zůstává typickým odznakem neolithu, vidíme, jak v celé

Evropě znal člověk této doby umění hrnčířské, znal orbu a chov domácích zvířat, měl nové zajímavé zvyky pohřební, slovem vidíme řadu nových vymožeností, novou kulturu.

G. de Mortillet ostře odlišuje dobu palaeolithickou od neolithické. Všechny těchto vymožeností, které vyznačují neolith, neznal dle jeho výkladu člověk palaeolithický, diluvialní; všechny prý se objevují v Evropě náhle a najednou na konci diluvia. Z důvodů těchto nepovstala dle Mortilleta kultura doby neolithické snad pozvolným, nepřetržitým vývojem z kultury starší, ale přinesl ji do Evropy nový lid. Počátek doby neolithické jest jednoduše označen příchodem nového lidu, který znal chov dobytka a orbu, znal umění hrnčířské, znal vyráběti hlazené nástroje z kamene atd., a který osadil rychle celou Evropu. Ba Mortillet šel ještě dále a soudil, že tento nový lid nenašel již v Evropě staršího obyvatelstva mimo nepatrné zbytky. Obyvatelstvo, které zde žilo v době diluvialní a živilo se lovem mammuta, nosorožce a později soba, vymizelo dle Mortilleta před příchodem lidu neolithického. Jak a kam zmizelo, nemůže Mortillet říci. Soudí jen, že se nejspíše vystěhovalo za zvířaty právě jmenovanými, která přinutila změna podnebí, hlavně přibývání tepla k odchodu kamsi na sever.

Slovem Mortillet předpokládá mezi dobou palaeolithickou a dobou neolithickou jakousi mezeru, dobu, v níž Evropa až na zbytky staršího lidu nebyla obydlena. Proto prý mezi kulturou starší a neolithickou není spojení, není přechodu, ale je mezi nimi mezerá, hiat. To jest tak zv. theorie hiatu v době kamenné. Existenci této přerývký přijala po Mortilletovi většina badatelů. Jelikož se tato otázka až po nejnovější dobu neustále přetřásá, chceme ji blíže objasnit několika slovy.

Přímé doklady hiatu poskytuje Mortilletovi a jeho stoupenům (podobně soudil ku př. J. Evans pro Britanii, Lohest pro Belgii) řada nalezišť, kde skutečně mezi kulturní vrstvou z doby diluvialní a mezi vrstvou s předměty čistě

neolithickými přichází vrstva planá beze všech stop kultury lidské, a často velmi silná. Podobnou vrstvu našli ku př. v jeskyni placardské u Vilhonneuru, v Laugerie Haute (Dordogne), v jeskyni kraví (Grotte de la Vache) v dep. Ariège. Také v náplavech na břehu řeky Saony našel Arcelin podobný, 3 m. silný, planý pruh a soudil podle měřítka, které si tam stanovil, že zde doba hiatusu trvala 3—4 tisíce let.

Z podobných nálezů soudí tedy Mortillet, že diluvialní lid až na zbytky (on sám zná několik nalezišť, kde kulturní vrstva diluvialní bez přetržení přechází ve vrstvu s nálezy neolithickými) z Evropy vymizel, a teprve po delší době nahrazen byl lidem novým. Ve sporech o hiat bývá však často mnoho nelogického. Celá tato otázka skládá se vlastně ze dvou: 1. přistěhoval-li se vůbec nový lid do Evropy, nebo lépe řečeno, jestli nutno objevení kultury neolithické v Evropě přičítati příchodu nového lidu; a 2. zdali před tím starší lid vymizel, byla-li zde přerývka v osídlení.

Pokud se prvé otázky týče, nepochybujeme, že neolith jest vyznačen kulturou od kultury palaeolithické velmi rozdílnou, a že ji možno spojovati s příchodem nového lidu. Připouštíme však jen možnost. Podobná proměna kultury ještě nepředpokládá nutně příchodu nového lidu. Tak i zde. Probereme-li hlavní znaky kultury neolithické, které, jak Mortillet ovšem chybně tvrdí, neexistovaly v době diluvialní, ihned uvidíme, že nás nic nevede nutně k tomu, abychom musili vykládati jejich objevení příchodem nového lidu. Jako nové obyvaletstvo, dříve než se usadilo v Evropě, přišlo k poznání orby, chovu dobytka a tím i k usedlosti, tak mohl k témuž dojít i diluvialní člověk evropský. Ba popatřime-li na okolnosti, v nichž se počal ocitovati na konci doby diluvialní, shledáváme, že k tomu přirozeně dojíti musil. Diluvialní zvířena z valné části byla vyhubena lovem, z části se stěhovala před nim do krajů severních. Tím hrozil

člověku nedostatek výživy, před nímž nemohl se chrániti jinak, než když zvířata lovil, ale jich nezabíjel, nýbrž hleděl je shromažďovati ve stáda, která by mu poskytovala pro každou dobu dostatek výživy. Tak povstalo krocení zvířat. Také k orbě, t. j. k umělému pěstování užitečných rostlin za účelem zásob, mohl býti člověk přiveden stejným způsobem a stejnou příčinou. I hrnčířství, jehož znalost Mortillet diluvialnímu lidu upírá, objevuje se již v době diluvialní, jak jsme viděli, v Belgii, snad i ve Francii a na konci diluvia v Rusku, v Sibíři. Člověk na různých místech osvojil si snadno toto umění. Znalost jeho šířila se z těchto několika středů, a proto není divu, že v době neolithické byla již keramika obecně známa. Mám za jisté, že jediný pohled na hliněnou nádobu stačil, aby ji člověk dovedl urobiť. Totéž platí o hlazení kamenných nástrojů. Chybné bylo by mínění, že cizí lid i to s sebou přinesl. K zlepšení nástrojů pomocí broušení a hlazení dospěti mohl diluvialní člověk snadno na více místech zároveň, a skutečně také dospěl. V dílně nástrojů pazourkových u Cissbury (u Worthingu) nalezeny byly vedle hrubých seker tvarů mandlovitých již první pokusy hlazení a broušení. V Předmostí přišel řed. K. Maška ve vrstvě diluvialní také na dva hlazené nástroje. To vše nasvědčuje, že chybné jest Mortilletovo odlišování palaeolithu a neolithu. Totéž platí o existenci obřadů pohřebních (srv. str. 83) atd. Slovem ostré rozdíly, které Mortillet stanovil, nejsou většinou správné, a kdyby i byly, není důkazů, že se kultura neolithická v celé Evropě objevila najednou, a není tak jednodušná, aby ukazovala na jediný lid. Není tedy bezpečných dokladů proto, že byla přinesena novým lidem.

Nicméně my netvrdíme, že zde podobné přistěhování vůbec neexistovalo. Z anthropologického hlediska, z nových typů koster lidských v různých neolithických hrobech Evropy soudíme i my, že se v době neolithické počaly objevovati v Evropě nové kmeny, nová plemena lidská. Ale

při tom popíráme, že by byly výhradními nositeli nové kultury. Soudíme, že starý diluvialní lid z Evropy nevymizel, že kultura diluvialní povlovně se vyvíjela v kulturu novou, jejímuž vrcholu a celku dáno jméno kultury neolithické, a že snad přistěhování nových kmenů, ku kterým náleží asi krátkolebé obyvatelstvo megalithických hrobů francouzských a dánských, měla na tento vývoj jen dodatečný vliv. Nějaké veliké stěhování a nové osazení Evropy nemáme dokonce na mysli.

Tim jsme zároveň odpověděli na otázku o hiatusu, a ukázali, že hiatus, t. j. přerušení kultury, nebylo. Že tomu tak, svědčí řada nálezů, kde vrstva s věcmi doby diluvialní přechází přímo v kulturní vrstvu neolithickou. Mortillet sám ukázal na některé, nověji pak objevena byla celá řada jasných dokladů ku př. v jeskyních „Duruthy“ u Sordes, u Nermontu (dep. Yonne), u Delémontu (Švýcarsko), u Yportu (Seine Inférieure), u Manneville-sur-Risle (Eure), u Reilhacu, u Mas-d'Azilu, kde zkoumali nedávno E. Piette a M. Boule a jiné. Plané vrstvy v některých jeskyních, jichž se Mortillet dovolává, ukazují ovšem, že tam člověk na čas nebydlil, ale neznačí, že vůbec z celého kraje, z Evropy, vymizel. Člověk lovec, jakmile mu jeden kraj neposkytoval dostatečné výživy, vystěhoval se do jiného, a opustil staré bydliště, které snadno mohlo ostatí dlouhou dobu neobydleno, zatím co se obyvatelé jeho jinde usadili. Tak se dívám na tyto plané vrstvy. Člověk opustil jen jeskyni, ne celou zemi. Zajímavým dokladem pro tento náhled jsou jeskyně Maszyca a jeskyně „na Milaszówce“ u Krakova G. Ossowským a J. Woldřichem prozkoumané.⁶⁶⁾ V Maszyce je planá vrstva mezi diluvialní vrstvou a vrstvou neolithickou, ale tato mezera je za to vyplněna v jeskyni druhé. Zdá se, že člověk jednu opustiv, odstěhoval se do druhé. (Srv. připojený obrazec).

Jeskyně „Maszyca“.	Jeskyně „na Milaszówce“.
Vrstva a) Zbytky z doby kovové.	Vrstva a)
Vrstva b) Nástroje kamenné, otlučené i přibroušené, střepey, kosti zvířat domácích. Sob schází.	Současné zbytky scházejí.
Současné zbytky scházejí.	Vrstva b) Otloukané nástroje kamenné, nepřibroušené, střepey, zbytky tura domácího a soba.
Vrstva c) Nástroje paleolithické a zvířena diluvialní. Keramika schází.	Vrstva c) Zvířena diluvialní. Stopy po člověku scházejí.
Půda jeskyně.	Půda jeskyně.

Slovem nějaký hiat mezi palaeolithem a neolithem není dokázán, a je-li kde nějaká mezera, není ve skutečnosti, ale v našem věděni, jak se ostatně vyslovil jednou Mortillet sám. Tolik o této dosud velmi sporné otázce.

Třídění doby neolithické. G. de Mortillet dělí dobu neolithickou na dvě části, na starší dobu campignskou (dle naleziště u Campigny v dep. Seine-Inférieure) a mladší dobu robenhausenskou (dle kolové stavby v Robenhausenu na jezeře pfäffikonském v kantonu curyšském). Nejnověji roztrídil na tomto základě francouzský archaeolog Ph. Salmon neolith na 3 periody: 1. campignskou nejstarší, tvořící přechod od diluvia k neolithu. Sem patří řada nalezišť, mezi nimi dánské hromady odpadkové. Hlazení nástrojů a keramika počínají se teprve objevovati; hrobů z této periody Salmon ještě nezná; 2. chassé o-

robenhausenskou (dle naleziště u Chassey v dep. Saône et Loire, a u Robenhausenu). Sem patří hlavně kolové stavby doby kamenné. Nástroje se hladí a brousí, keramika je již v pokroku, objevuje se tkaní látek, orba a chov domácích zvířat atd.; 3. carnaickou (dle nálezů u Carnacu v Bretagnsku). Doba tato vyznačuje se hlavně budováním velkých kamenných pomníků náhrobních, t. zv. megalithů. Sem spadá též počátek nového obřadu pohřebního, spalování.⁶⁷⁾ Třídění toto má však několik slabých stránek.

Dle tvarů nástrojů rozdělil prof. Woldrich periodu neolithickou také na 3 doby: 1. dobu přihlazených nástrojů nevrtaných (atrymolithickou), 2. dobu nástrojů vrtaných (trymolithickou), a 3. dobu nástrojů tvarů zahnutých (kolpolithickou), do níž již spadá příchod prvních věcí bronzových.*)

Hlavní nálezy neolithické v Evropě roztřídíme si v přehledu, který nyní podáme, na dvě velké skupiny: nálezy sídel lidských a hroby neolithické. Jsou ovšem případy, kde toto rozdělení nelze dobře provádět. Ku př. jeskyně, která zprvu sloužila člověku za bydliště, sloužila mu později i za hrob. Ale celkem můžeme veškeré památky kultury neolithické rozdělit na tyto dvě velké třídy, a v každé z nich stanovit opět menší příbuzné skupiny. Tak v oddílu o obydlích pojednáme zprvu o dílnách nástrojů kamenných, a t. zv. stanovištích pod širým nebem, pak o jeskyních neolithických, o násypech odpadkových (kjökkenmøddingeer), o t. zv. jámách kulturních a hradištích neolithických, o stavbách kolových, a konečně o hradech kamenných i městech z doby neolithické.

Hroby neolithické roztřídíme na pohřební jeskyně, hroby megalithické, k nimž přiřadíme i pomníky, které

* Utvořeno od řeckých názvů *τρύμη* díra, *κόλπος* záhyb a *λίθος* kámen.

s hrobem přímo nemají co dělati, a na hroby bez nákladných staveb v zemi uložené. Na konec pak povíme několik slov o počátcích spalování mrtvol a podáme celkový přehled kultury tak, jak jsme ho podali v kapitole předešlé.

Stanoviště a dílny neolithické. Často přicházíme na povrchu země nebo ve vrstvě spodnější na rozsáhlá místa, která neomylně svědčí, že se tu delší dobu zdržoval předhistorický člověk. Místo takové, jež je pokryto odštěpkou a nástroji kamennými beze vší stopy kovů, kostmi zvířat domácích a divokých, střepy, popelem, uhlím a podobnými kuchyňskými odpadky, nazýváme stanovištěm, stanicí neolithickou (station, стоянка), a byli na témž místě i kámen hojnější měrou spracováván v nástroje, o čemž pak svědčí velké množství úlomků a odštěpků, nazýváme je dílnou (atelier, мастерская). Místa ta sloužila v jistých krajinách za stálá, jinde za letní sídla. Člověk tu žil pod širým nebem, zvěř, kterou v okolí ulovil, sem přivlékl, zde ji na ohni připravil, a zde též, bylo-li na blízku dosti materialu, robil si sám své nástroje a zbraně. Tam, kde člověku sloužily za stálá sídla jeskyně a jiné příbytky pod střechou, můžeme tyto stanice a dílny vyložití nejlépe za dočasná tábořiště loveců nebo za místa, kam lidé občas putovali, aby si z materialu, jež v okolí se nacházel, zhotovili zase do zásoby potřebné nástroje a zbraně.

Takové stanice a dílny neolithické jsou tak hojné v celé Evropě, že se můžeme zde zmínit jen o několika nejznámějších a nejdůležitějších. Jsou to hlavně francouzské a belgické dílny, které poutají naši pozornost. Ve Francii jsou nejznámější naleziště u Campigny (dep. Seine-Inférieure), u Grand Pressigny (dep. Indre et Loire), odkudž se pazourek daleko rozvážel, naleziště u Londinières (Seine-

Inférieure), v okolí Meudonu u Paříže, a vůbec jsou velmi hojné v departementech na řekách Seině, Marně a řece Oise. U Mur de Barrez (Aveyron) dobýval se pazourek přímo hornicky pomocí šachet. Připojený obr. 53. znázorňuje nám špičák z parohu zhotovený, kterým se pracovalo. Ještě znamenitější dílna podobná nalezena byla u Mesvinu v Belgii. Aby se přišlo na pazourek, vykopaly se šachty (puits d'extraction) skrze vrstvy čtvrtohorní a třetíhorní, až se přišlo na křídu, v níž se, jak známo, pazourek vyskytuje v podobě valounů a v této vrstvě prováděly se pak rozsáhlé chodby podzemní. Podobná obrovská dílna s 25 hektary v rozloze, našla se u Spiennes

Obr. 53. Parohový špičák z lomů mur-de-barrezských.

(Hainaut) v Belgii; kol ní konstatoval E. de Munck ještě celou řadu menších stanic.

V Anglii patří sem velká dílna v Cissbury u Worthingu a doly u Brandonu, kde se pazourek dobýval špičáky z jeleních parohů. Podobné dílny kamenné našel Choffat v Portugalsku. V Itálii bylo jich hojně v Calabrii, odkudž se nástroje roznášely po celé Itálii. V provincii veronské je řada velmi zajímavých sídel u Breonia, kde dle Pigoriniho a Castelfranca jeden a týž lid přebýval od konce doby diluvialní až do doby římské; u Prunu na Veronsku je stanice zajímavá zvláštními tvary zbraní kamenných. V zemích rakouských jsou velké dílny pazourekové řidčí. Patří sem sídliště na Gotschenbergu v údolí Salzachu v Dolních Rakousích. V Německu přicházejí na Rujaně, v poříčí Havely, na Vitusbergu u Egenburgu a jinde.

V Rumunsku zmiňují se o sídlišti u Cucuteni proto, že se tam vedle obvyklých zbytků přišlo i na zajímavé

amulety a sošky hliněné, upomínající na staré výrobky orientální.

V Čechách se našly menší dílny pazourekové u Volovic blíž Pardubic, u Bukvice u Jičína, u Čistovse nedaleko Králové Hradce, nejnověji u Skočic; popelovité kulturní vrstvy rázu neolithického našel L. Šnajdr u Loun, Března, Vinařic na Oharce, u Citolib a jinde.

V Polsku jsou podobná naleziště hojna v okolí Varšavy, hlavně v předměstí Prahy a na více místech ve varšavském újezdě. Kníže Wl. Siarkowski našel místa plna střepů, nástrojů i odštěpků kamenných v okolí Pińczowa, v kraji kieleckém, Ossowski u Jurkovei, v Siekierzyńcích, Szczytowiech, Gródku, v Żabińcích, Zabítech a jinde v Haliči. Z. Gloger dokázal nálezem 20 stanovišť v poříčí řeky Němenu a přítoku jejího Chronu, že zde také žil člověk v době kamenné.

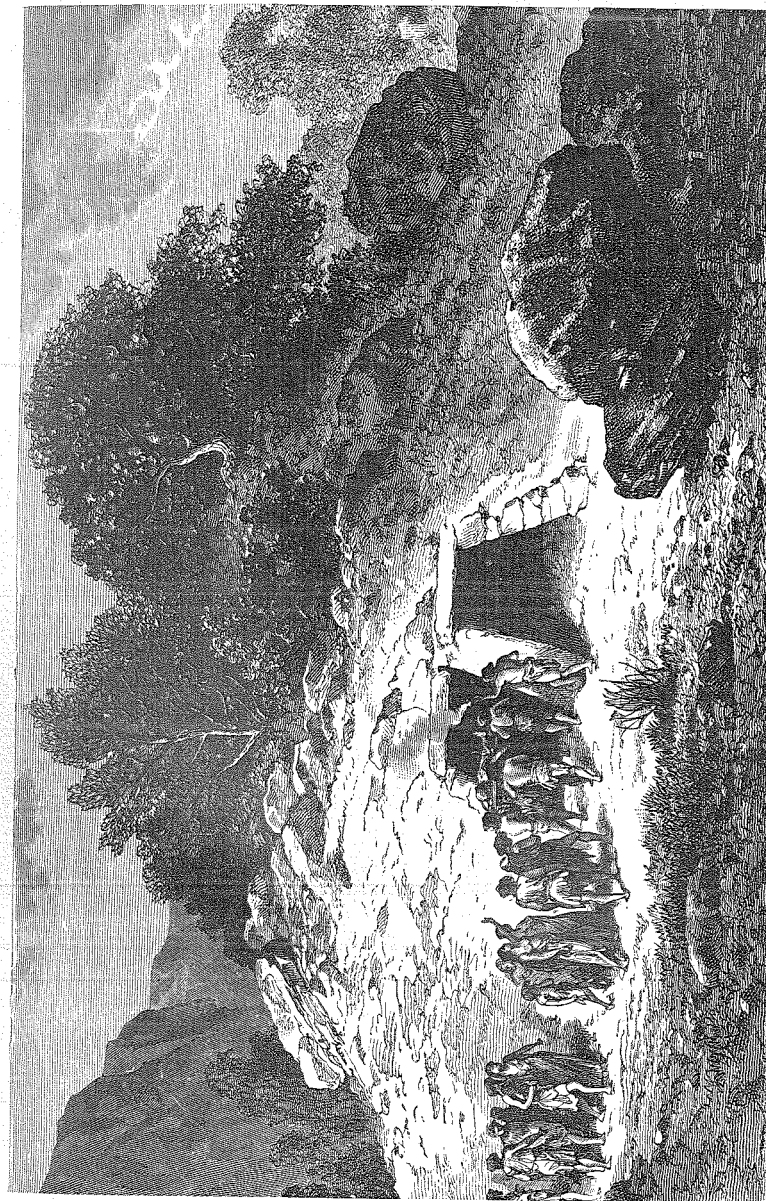
Ve Volyni jsou podobná místa hojná v kraji dubenském a v dalším Rusku patří sem celá řada nálezů (o některých dílnách doby přechodní zmínili jsme se již v kapitole předešlé): bydliště a dílny na březích Oky od Rjazaně až do vsi Pavlova, v timanské tundře na břehu řeky Indigy a v okolí jezera oněžského (mezi ústím řek Ošty a Megry, u Lužandozera, Tuzozera, Kjenozera, Kumbasozera a na březích jezera sviného). V okolí Kazanu na Volze odkryl osm stanic prof. A. Stuckenberga a N. Visockij u vsi Mordova, na malém Bugoru u Pobedilova a jinde.^{6*)} Velkou dílnu kamennou našli dále N. N. Zenger a A. J. Kelsijev na t. zv. zimním břehu Bílého moře u řeky Zolotnice, Nefedov na břehu Vetlugy s velmi zajímavými soškami (?) z pazourku urobenými, hr. A. Bobrinskij u výsiny jurjevské blíž Směly (čerkaský újezd, gub. kijevská), prof. Antonovič u ústí řeky Suly do Dněpru blíž vsi Volského, atd. Sem patří i bydliště nalézající se vedle hrobů s kostrami na řece Volchovu u jezera ladožského, které našel a popsal A. A. Inostrancev,^{6*)} pak stanice fafanovská blíž

Utkiny, o nichž se dále více zmíníme. Vůbec vyskytují se v Evropě podobné vrstvy kulturní často vedle neolitičských pohřebišť.

Hromady odpadkové (kjökkenmöddingy). ⁷⁰⁾ Zvláštním druhem pozůstatků předhistorických sídel jsou hromady nebo násypy odpadkové, v Dánsku, kde nejdůkladněji byly prozkoumány, zvané „kjökken-möddinger“* (кухонные остатки, Küchenabfälle). Označují předhistorická sídla jako naleziště předešlá, liší se však od nich tím, že odpadky kuchyňské jsou tu ve velkém množství nahromaděny, a tvoří často dlouhé i více metrů vysoké pahorky. Jak jsme viděli již v dějinách archaeologie, hrálo první odkrytí a prozkoumání násypů odpadkových v letech čtyřicátých velkou úlohu. Nejvíce je zkoumal Jap. Steenstrup, nejnověji A. P. Madsen.

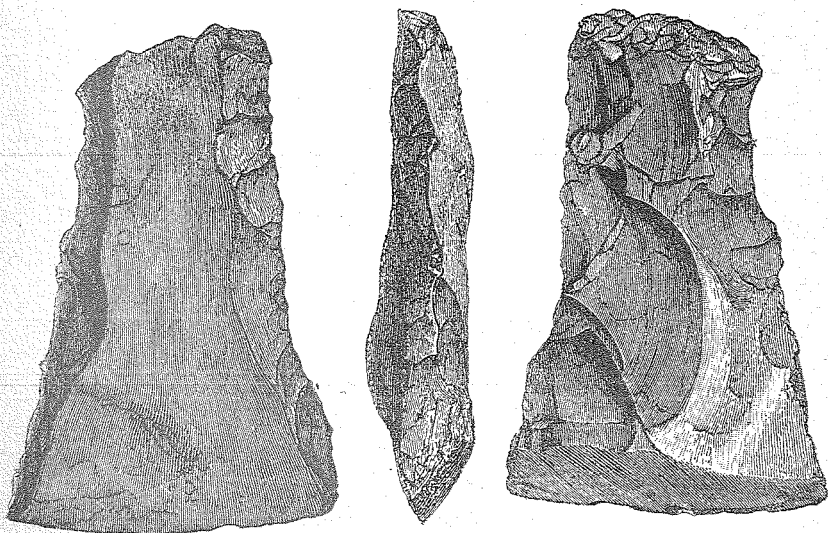
Tyto hromady odpadkové přicházejí na plochem, hlavně východním pobřeží dánských ostrovů, Seelandu, Fünen, Møenu, Samsø a na Jütlandě (nejznamenitější jsou na Issefjordu a u Meilgaardu), a tvoří táhlé pahorky 1 až 3 m. vysoké, 6—60 m. široké a 100—300 m. dlouhé, jež se skládají ponejvíce z millionů skořápek různých jedlých mušlí a kostí zvířat popelem promíšených, mezi nimiž se nalézají i hrubě pracované nástroje kamenné, hrubé střepty, ale žádná stopa kovu nebo obilí. Z mušlí převažují nejvíce jedlé druhy uštic (*Ostrea edulis*, *Cardium edule*, *Mytilus edulis*, *Litorina litorea*), ze ssaveů jelen, srnec, kanec, tur a více jiných divokých zvířat. Sob je již řídký a v starších násypech není ještě zvířat domácích. Jedině se našly kosti psa, který byl patrně prvé zvíře, jež si zde člověk ochočil. V násypech doby mladší, ku př. u Svendborgu, a na více místech ostrova Fünen našly se však již zbytky jiných zvířat domácích, a sice ovce, kozy, prasete a koně. — Z ptáků jsou hojní labuň zpěvná a tetřev; také přichází

* Od „kjökken“ kuchyně a „mödding“ smetiště.

Ideální obraz potřebného průvodu k dánské mchyle.

alka (*alca impennis*), která již nyní vymírá, z ryb slaneček, úhoř a j. Ze všeho je viděti, že zde žil lid chudý, který se živil ponejvíce lovem vodních zvířat. Bydlil na pobřeží v letě i v zimě, buď pod širým nebem nebo v jednoduchých chýších. Že zde žil i v zimě, svědčí kosti labutě zpěvné, která jen v zimě sem zalétá, a svědčí parohy zvířat jelenovitých ve všech

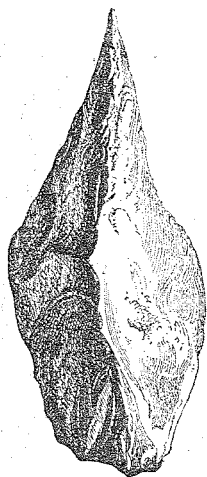
Obr. 54. Kamenná sekera z dánských kjökkenmøddingů. Pohled z předu, ze zadu a ze strany.

stupních velikosti. Zdejší obyvatelé vedli asi takový život, jaký vedou dosud obyvatelé Ohnivé země na pobřeží jižního konce Ameriky. Nástroje jsou ještě dosti hrubé. Charakteristické jsou sekery tvaru, jaký nám předvádí obr. 54. a hrubá šidla (obr. 55.). Hlazené nástroje našly se jen velmi zřídka, za to dosti často věci z parohu a z kostí. Střepy nádob jsou velmi hrubé. Kostí lidské se pravidlem v hromadách nenacházejí.

J. Steenstrup, který tyto dánské památky nejvíce zkoumal, soudí, že jsou úplně současné s dánskými hroby

z doby kamenné, t. zv. dolmeny, v nichž však, jak později uslyšíme, až budeme mluvit o pohřebištích neolithických, vedle pěkných hlazených věcí kamenných, objevují se též hojně kosti zvířat domácích; soudí jen, že kjökkenmöddingy patřily chudým rybářům, dolmeny lidem vznešenějším, bo-

Obr. 55. Kamenné šídlo z dánských kjökkenmöddingů.

hatším; obé však je současné. Proti tomu již na sjezdu v Kodani r. 1869 postavil se Worsaae, a rozdělil neolithickou dobu v Dánsku na dvě, na starší dobu násypů a mladší dobu dolmenů, v nichž tu a tam se objevují již i první věci kovové. K tomuto náhledu se přidala většina badatelů: Montelius, Quatrefages, Cartailhac, Desor, S. Müller (dělí na tři doby), Undset, nejnověji i dr. M. Hoernes. Dle posledních nálezů bude však asi nutno miněni toto poněkud pozměnit a sblížit s miněním Steenstrupovým. Část násypů odpadkových zdá se býti ještě současná s hroby kamennými.⁷¹⁾

Mimo Dánsko nalezejí se podobné hromady odpadkové na různých místech celého světa, a leckdy bývá těžko rozhodnout, mají-li se zařadit mezi typické kjökkenmöddingy nebo jen mezi stanice, tak na př. v Rusku. — Ve Švédsku přicházejí jen v kraji Schonon, v Norsku na břehu proti Jütlandu. V severním Německu prozkoumal důležitý násyp z doby neolithické G. Berendt u Tolkemitu⁷²⁾ (kraj Elbing) v Prusku, ve Francii našly se při vtoku řeky Sommy, na březích bretagnských u Plomeuru na ostrovu arrském, u St. Valéry a hlavně u Penmarc'hu na místě zvaném Roches de la Torche atd., v Anglii v království walesském u Perthi Chwareu, v Cornwallu, v hrabství devonském a v Skotsku. Velmi zajímavými násypy, lišícími se od dánských jen jinými druhy mušlí (*Lutraria compressa*),

honosí se Portugalsko. Slavný kjökkenmödding nalezený již roku 1863 Ribeirem u Mugemu na Taju sloužil zároveň za pohřebiště. Našly se v něm kosti lidské tak na hromádky složené, že se zdá, že byly mrtvoly před pohřbením zbaveny masa a pak kosti na hromadu srovnány. (Srov. obr. 56.). Jiné podobné se našly u Salvaterry na Taju. Popsal je Ribeiro a Paula e Oliveira.⁷³⁾ Nástroje pazourkové jsou nedokonalé, hlazení chybí ještě úplně a také keramika. Koster lidských našlo se dosud na 200, a mezi nimi, což podivno, dvakrát více ženských než mužských.

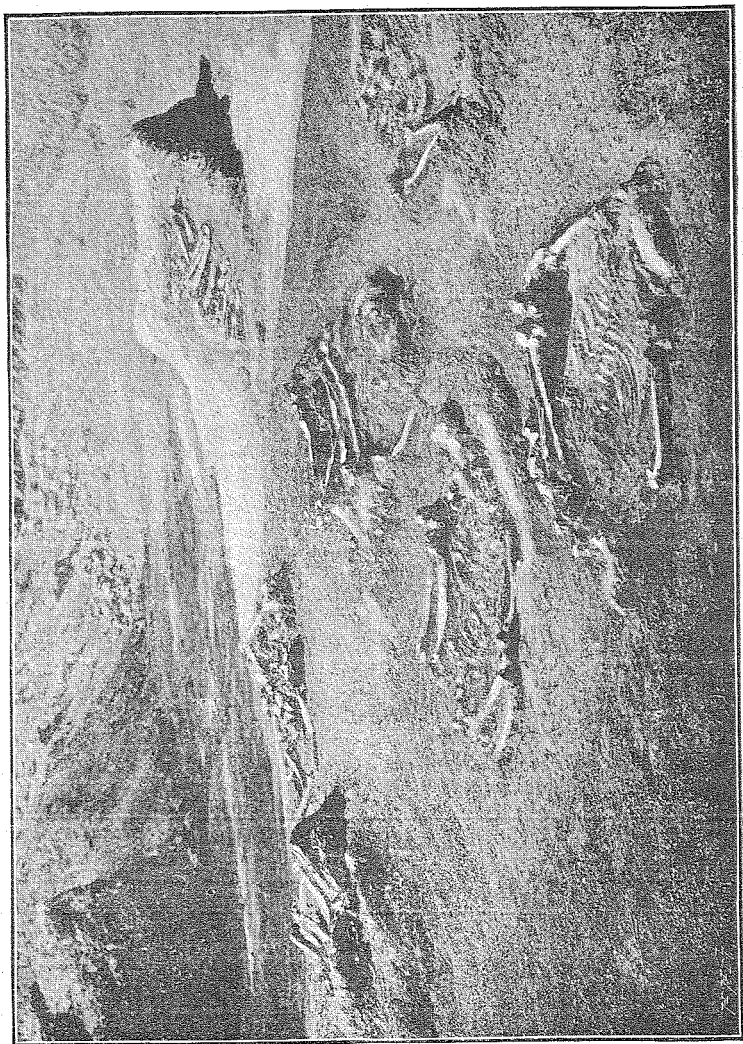
Zvláštní skupinu tvoří také kjökkenmöddingy uherské. Rozkládají se v podobě pahorků v poříčí řek protékajících nížinu alföldskou. Jelikož je datování těchto násypů uherských sporné a nejvíce se kladou do doby bronzové, zmíníme se i my o nich později, a to tím spíše, že složením svým přiřadují se nejlépe k t. zv. terramarám italským doby bronzové.

I na Moravě byly ohlášeny hromady odpadkové ku př. v Charvátch u Olomouce, ale jsou dosud neprozkoumány, a nejspíše z doby mnohem pozdější.

Mimo Evropu vyskytují se kjökkenmöddingy hojně v Japane, Sibíři (nejnověji našel znamenitý násyp Margaritov na zálivu amurském), v Indii, v celé severní Americe na březích jezer (zde slují shell-mounds), na Floridě, v Brasílii a Patagonsku (sambaquis a paraderos), v Australii, na ostrovech andamanských a jinde.

Jeskyně neolithické. Je zcela přirozeno, že člověk i v pokročilejší kultuře neopouštěl pohodlného přístřeší, které mu proti nepohodě skýtaly jeskyně, a není tudíž divu, že jako v době neolithické tak i v dobách ještě pozdějších stále se setkáváme s příbytky jeskynnými. Častokrát najdeme nad původní planou vrstvou nánosů jeskynných nejdrive vrstvu kulturní z doby diluvialní a nad ní pak vrstvy s předměty kultur pozdějších, neolithické i kovové. A že se

i v dobách, kdy umění stavěti příbytky bylo v zemi velmi vyvinuto, ku př. v Itálii za doby konce republiky a doby

Obr. 56. Hroby uložené v hromadě odpadků u Mlugemu v Portugalsku.

císařské, ještě bydlilo v jeskyních, toho nám přímé zprávy zanechali Diodor z dob Caesarových a Florus z 2. století

po Kristu o troglodytech ligurských, žijících v severních Apenninách.*) Také ze středověku máme více stejných zpráv, a podobná obydlí v dírách skalních udržela se ostatně po celé Evropě, i u nás v Čechách až po dnešní den. Známý jsou na př. peščery v horách krmských a jiné. Znakem neolithických jeskyň jest, že bývají umělé (podobné známe již v Rusku na Dněpru z doby přechodní), a že byly používány i k pohřbívání. Jedny sloužily jen za obydlí, druhé jen za hrobky, jiné k účelu obojímu. Nejdříve v jeskyni člověk bydlil, pak v ní byl i pochován. Tím jsme nuceni, ač budeme o hrobech neolithických později pohromadě jednati, v tomto případě o obém účelu, již zde najednou pojednat. Roztrhli bychom příliš uměle svoje líčení, kdybychom chtěli o témže nalezišti, téže vrstvě, která má v sobě řadu stop svědčících, že tam člověk bydlil a zároveň i pohřby lidské, ednati dvakrát, zde a znovu v oddílu o pohřebištích. Jest to ostatně zjev, užití příbytku i za hrob, — s kterým se vícekrát setkáme v předhistorii, a který jest obecný i v moderním národopisu. Budeme mít příležitost ještě na jiném místě zmíniti se o tom, jak primitivní národové sblížují mrtvé s živými, a jak teprve civilisace je oddaluje.

Nejznamenitější nálezy jeskyň neolithických poskytla nám opět Francie. Pomineme pouhou zmínkou řadu jeskyň, o kterých jsme se zmínili již v kapitole o člověku diluviálním, a které řada badatelů nebo aspoň pohřbené kostry v nich čítá teprve době neolithické, jako jeskyni aurignackou, kde člověk v diluviu jistě bydlil, ale pohřby nalezené již mnozí kladou v dobu pozdější, jeskyni cromagnonskou, sluje mentonské atd.***) Za to se šireji

*) Název troglodyt = obyvatel jeskyně, jest původní řecký, pocházející od slova *τρώλη* jeskyně.

**) Znamenitý praehistorik a geolog Boyd Dawkins vymytl vůbec následující jeskyně ze seznamu nalezišť diluviálního člověka: pavilandskou, engisskou, frontalskou, gendronsou, neanderthalskou

zminíme o velmi zajímavých nálezech, které učinil baron J. de Baye v údolí řeky Petit-Morinu v dep. Marne. Našel tam řadu jeskyní uměle v křídových skálách vytesaných kamennými nástroji, stopy jejichž záseků lze ještě na stěnách sledovati. Dle nálezcova mínění sloužily jeskyně tyto za obydlí a pak za hrobky, dle jiných, hlavně E. Cartailhaca pouze k pohřbívání. Před jeskyní bývá předsíň, nebo k ní vedla kratší, delší chodba, jež bývala uzavírána velkou kamennou deskou. V jeskyních samých našel Baye množství, na 2000 koster lidských; v jedněch byly podél stěn celé hromady koster na sebe rovnoměrně jako na hranici narovnaných, nebo zase jen bez ladu skladu na sebe naházených (a to vždy jen mladých mužů), v jiných našlo se jich jen několik málo, ale u nich tím více milodarů. Vedle koster pozorovány byly ač poměrně řídko i případy spalování lidských kostí, ba jedna krypta byla plna popele.

Tu a tam byly lebky trepanovány (o tomto zvyku se později více zmíníme), nebo byly naplněny káštkači dětskými a jakýmsi kostěnými a kamennými amulety. Milodary skládají se nejvíce z kamenných seker, šipek (hojně jsou tu šipky s příčným ostřím), z nádob bez uch a ze šperků, zhotovených z kamene, mušlí, zubů a kostí; i 2 perly jantarové a jedna z calaisu *) byly nalezeny. Velmi zajímavé jsou nástěnné skulptury v několika kryptách, představující buď sekery v topůrkách zasazené, při nichž je kamenná sekera černě omalována (obr. 58.), nebo obrazy postav lidských (v jeskyni u Coizardu, Courjonnetu), v nichž se baron Baye domnívá viděti idoly domácích bůžků. Představují patrně hrubě nakreslenou

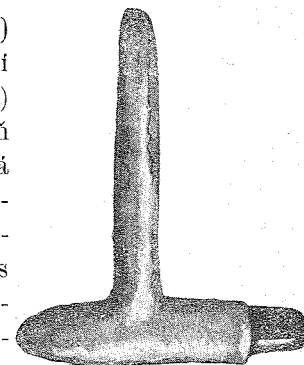
Obr. 57.
Kamenná šipka
s příčným ostřím.

gailenreuthskou, aurignackou, bruniquelskou, cromagnonskou, lombrivskou, Cavillon u Mentonu a palmarijskou. Z větší části asi nejspíše. Srv. též zmínku o Mortilletovu mínění na str. 46.

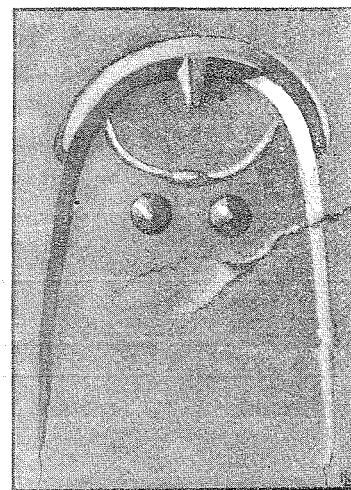
*) Callais, nerost příbuzný tyrkisu, barvy zelenavé, jest velmi řídký a zajímavý pro neolithické nálezy francouzské a španělské.

svrchní část těla ženské postavy s očima vyplněnými černou barvou a se silně vyznačenými prsy a jakýmsi nákrčníkem, na němž visí předmět žlutě omalovaný — snad jantar. (Srov. obr. 59.) M. Hoernes má je za napodobení jakéhosi hrubého ženského idolu.⁷⁴⁾

Vedle těchto zajímavých jeskyní našla se jich ve Francii ještě celá řada, a všechny byly zároveň hrobkami. Sem patří jeskyně u Duruthy blíž Sordes v dep. Basses Pyrénées (vrstvy neolithické s kostrami jsou nad vrstvami palaeolithickými), jeskyně u Penablanque u Arbasu (dep. Haute Garonne), u Hermu blíž Foixu, u Orrouy (dep. Oise) a j.⁷⁵⁾ Nejvíce se jich nalézají v údolí arriègeském a v departementu lozèrském v divokých úvalech řeky Jonty a Tarna. Sem patří známá jeskyně Grotte de l'homme Mort v St. Pierre des Tripièdes s 50 kostrami, jeskyně u St. Georges de Levejac a „Beaumes-Chaudes“ s několika sty koster lidských tak přeházených, že ku př. všechny lebky nalézaly se při jedné stěně.

Obr. 58. Obraz sekery z jeskyně
petit-morinské.

Obr. 59. Nástěnný relief idolu z jeskyní
petit-morinských.

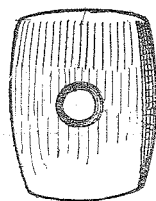
Podobné pohřební jeskyně jsou i v Belgii (srov. str. 49.); v Anglii se našlo pět jeskyní blíž Perthi-Chwareu v horách walleských (vedle kjökkenmöddingu) s kostrami

umístěnými kol stěny sedě nebo na bobku. Mezi jinými zvířaty domácími sloužil zde za potravu i pes. Do doby neolithické klade Boyd Dawkins ještě jeskyně v údolích řeky Clwydu a Elwy blíže St. Asaphu a Brysgillu.

Ve Španělsku a Portugalsku našly se jeskyně neolithické s kostrami lidskými v skalách gibraltarských (zkoumali je Brome, Busk, Falconer), u Alhamy v Granadě, u Palmeiry, u Carvalhalu d'Aljubarrota (s mnoha kostrami) a jinde.⁷⁶⁾ Zajímavé pohřebiště nalezeno bylo v jeskyni „Cueva de los Murciélagos“ v Andalusii, na jižním svahu Sierry Nevady. Uvnitř jeskyně rozloženo bylo kol ženské mrtvoly se zlatým diademem na čele v polokruhu 12 koster; mimo zlatý šperk byl jinak inventář úplně neolithický (kamenné sekery, kostěné věci, střepy).

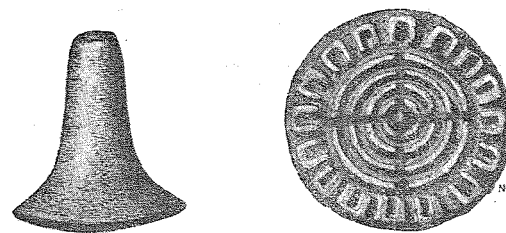
Také Německo a Švýcarsko může se jimi vykáhati. V Německu jsou to obyčejně jeskyně, které, jak se zdá, byly z doby palaeolithické obývány až do neolithu, a vyznačují se zvláště rozvojem nástrojů kostěných. Nejvíce je jich ve Francku, v krajině mezi Baireuthem a Bambergem v Bavorsku.⁷⁷⁾ Nástroje jsou, jak jsme řekli, nejvíce kostěné a parohové, kamenné jen řídké a malé. Chtěli proto také někteří stanoviti pro Německo zvláštní dobu kultury kostěné (Knochenzeit). Charakteristické jsou ploché kamenné sekery s otvorem širší plochu na přič probíhajícím, patrně mýtyky (obr. 60.). Vůbec tvoří tyto francké jeskyně zajímavou zeměpisně a kulturně zcela uzavřenou skupinu lišící se od současných památek krajů okolních. O nálezu mnoha lidských koster uložených v chodbě vedoucí do neolithické jeskyně u Steinbachu v Horní Falci, referoval prof. Ranke na sjezdu münsterském r. 1890. Vchod byl uzavřen velikou deskou.

Velmi zajímavé ač u nás poměrně málo známé nálezy jeskynní učiněny byly v Itálii. Část jeskyň je přirozená,

Obr. 60. Kamenná mýtyka z neolithických jeskyň jiho-německých.

část umělá. Mezi první patří, pomineme-li některé méně důležité hlavně jeskyně ligurské, o jejichž spodních vrstvách palaeolithu náležejících zmínili jsme se již v kapitole předešlé: jeskyně u Bergeggi blíže Savony (odkryl nově E. Modigliani), grotta delle Fate (nejnověji našly se tu hojné zbytky medvěda jeskynního), hlavně pak známá Pollera v údolí finalsckém, již zkoumal M. Morelli, a „grotte delle arene Candide“ (zkoumali Dr. Issel a Incornato.⁷⁸⁾ Jeskyně Pollera byla stále obydlena ale s přestávkami. Člověk

Obr. 61. Pintadera z ostrovů kanárských.

tam přišel a zase se vystěhoval asi devětkrát. Ve svrchní vrstvě byly již nalezeny věci čistě římské. Z největší části patří však vrstvy neolithu, soudě podle nálezů kamenných nástrojů (také jadeitových), primitivních ozdob a střepů a j. Našlo se i několik věcí měděných, a tři hroby se skrčenými kostrami. V druhé jeskyni bylo nalezeno na 20 skrčených koster, dlouholebých, malé postavy, z nichž jedna byla pokryta červenou barvou; u nich se našlo více t. zv. pintader,^{*}) a hojné šperky z mušlí. Umělé jeskyně, jichž jest v Itálii celá řada, popsali Foresi, Salinasi hlavně Chierici. Vyskytují se nejvíce v střední a jižní Itálii, i na ostrovech; v obou

^{*}) Pintadery (slovo španělské) jsou nástroje podoby našich pečeti, kterými Guanchové ostrovů kanárských znamenají chleba před pečením (obr. 61.). Dříve se však jimi otiskovali i barevné obrazce na tělo, k čemuž dosud slouží v Africe a Americe. Snad i v předhistorii měly účel podobný. V Evropě jsou však velmi řídké.⁷⁹⁾

posledních krajích sloužily snad výhradně k bydlení, v střední Itálii v pohřbívání. Chierici dělí je na jeskyně tvaru čtyřhranného a na jeskyně okrouhlé. Tyto mohou se spojit v jednu skupinu s okrouhlými jámami, zbytky to obydlí, o nichž brzy více pojednáme, a Chierici soudí, že jen terrain rozhodoval, dělala-li se jeskyně nebo jáma pro chýši. Znamé umělé jeskyně jsou i „domos de Janas“ (příbytky vil) v Sardinii.

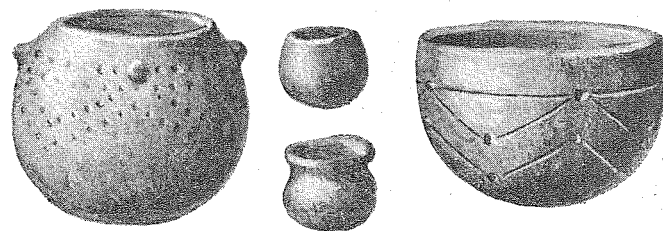
Z Itálie přejdeme do přímořských zemí rakouských. Zde v posledních letech čilá práce C. Marchesettiho, J. Mariniče, M. Hoernesa podařilo se odhalení více jeskyní s nálezy neolithickými. Mezi přední patří jeskyně tereziánská u Duina blízce Montfalcone v Přímoří (hrubé střeby malované a ornamentované čarami bílou látkou vyplněnými, nástroje pazourkové, přesleny, kosti domácích zvířat), jeskyně u Sv. Canzianu blízce Terstu, u Robiga, u Gabrovicy a Igoniku. V tyrolských Alpách v údolí Etsche odhalena byla r. 1890 jeskyně s věcmi neolithickými a s kostmi lidskými. — V jiných alpských zemích nejsou mi dosud důležitější nálezy známy, leda bychom sem přičítali jeskyně, jež prozkoumal hr. Wurmbrand v okolí města Peggau.

Za to v Uhrách v postranní chodbě jeskyně aggtelecké v gemerské župě, o níž jsme se zmínili již na str. 56., našlo se množství koster lidských vedle sebe, obličejem k zemi položených. Na hlavách jim ležel plochý kámen, vedle byly nádoby, a po stranách těla kamenné nástroje. Lebky typu dlouhého i krátkého prozkoumal R. Virchow. Rovněž mnoho kostí lidských (zbytky asi 1000 individuí) poskytla jeskyně u vsi Lískové v liptavské župě, kterou r. 1876 prokopal L. Lóczy. Mnohé z těchto kostí nesou, jak se zdá, stopy kanibalismu.⁸⁹⁾

Ze slovanských zemí v Čechách nemáme určitějších zpráv o jeskyních doby neolithické, ač i tu bydlel v některých pravděpodobně člověk v této době, na příklad v jeskyni sv. Prokopa u Prahy. Za to je přirozeno, že

v hojných jeskyních moravských zůstal člověk bydliti z diluvia do neolithu. V mnohých nacházíme ve svrchních vrstvách zbytky kultury mladší doby kamenné. Hlavně sem patří jeskyně Kostelík (Pekárna, Diravica) s kulovitými nádobami, charakteristicky ozdobenými (obraz 62.), a Výpustek u Křtin s podobným inventářem kulturním, i zbytky domácích zvířat.

O jeskyních polských zmínili jsme se již vícekrát. Část jeskyní z okolí Krakova má spodní kulturní vrstvy

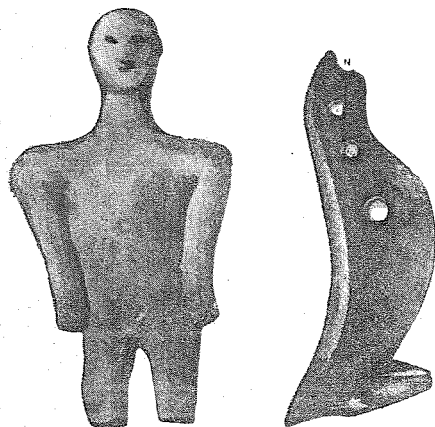
Obr. 62. Neolithické nádoby z Kostelíku.

z doby palaeolithické nebo přechodní a svrchní z doby neolithické (ku př. Maszyca), část byla člověkem obydlena teprve v mladší době kamenné (na Milaszówce, jeskyně u vsi Mnikówa a j.). Zvláštního povšimnutí zasluhují dosti umělé, řezby, představující lidi a zvířata, ač se vzorům z doby madeleinské nevyrovnají (obr. 63), které byly nalezeny v Mnikówě ve vrstvách s kulturou neolithickou, s hlazenými nástroji z kamene a kosti, s přesleny, střeby nádob a zbytky domácích zvířat. Adrien de Mortillet a E. Chantre, kteří tyto řezby v Krakově spatřili, prohlásili je r. 1883 za padělané.⁹¹⁾ Následkem toho byla sestavena zvláštní komise pod předsednictvím profesora Lepkowského, která ale po velmi bedlivém prozkoumání předmětů, prohlásila je jednomyslně za pravé. Ostatně se našly podobné figurky z jantaru vyřezané již dříve na březích baltických ku př. ve Schwarzwortě, a byly R. Klebsem a O. Tischlerem také zařaděny do

mladší doby kamenné. Nejnověji je však Dr. M. Weigel přičítá teprve době slovanské.

Neolithických jeskyní z Ruska téměř neznáme, leda bychom sem chtěli zařadovati jeskyně z doby přechodní v poříčí řeky Dněpru, a jeskyně krimské, o nichž jsme se zmínili již v kapitole předešlé. Některé krimské peščery

patří sem asi jistě, a snad i některé kavkazské byly již v této době obývány (ku př. v údolí Alghetu).

Obr. 63. Neolithické řezby z jeskyní krakovských.

Zbytky chýší neolithických, jámy kulturní.

Obyvání pod širým nebem nebylo v době neolithické ve valné části Evropy více možné. Zimní čas a nepohoda nutily obyvatelstvo hledati ochranná přístřeší, a je-

likož se obyvatelstvo množilo a jeskyní vhodných bylo pomálu, nezbylo než počítati s budováním příbytků umělých. Prvé jisté stopy podobných staveb máme právě z doby neolithické, a jak brzy uvidíme na dřevěných švýcarských stavbách kolových a na kamenných hradech jižní a západní Evropy, dospělo evropské lidstvo brzy ku značné zručnosti v stavitelství.

Nejvíce sloužila však k ochraně prostá dřevěná, nebo z proutí, slámy, koží upravená chýše. Podobné chýše se nám ovšem nezachovaly, ale zachovaly se nám po nich jiné neomylné stopy. Člověk, jenž v takové chýši delší dobu bydlil, měl tam své ohniště a zanechával tam i všechny odpadky kuchyňské. Tím se stalo, že se půda takového bydliště brzy lišila od přirozené půdy okolní, a po dnes, kdy chýše sama

dávno již zmizela s povrchu země, ukazují nám místa, na nichž jest zem těmito odpadky promísená, že zde kdysi člověk obýval. Takováto místa udržela se tím spíše, že nebyly odpadky hromaděny jen na povrchu půdy, ale i ve zvláštních, více méně hlubokých jamách.

Jámy kulturní (odpadkové, také ustriny, Trichtergruben, mardelles, penpits, weems) nacházejí se hojně v celé Evropě a jsou po většině jen zbytky předhistorických chýší. Na povrchu půdy jsou znatelné v podobě šedých nebo černavých okrouhlých skvrn, pod nimiž jsou vyhloubeny jámy buď kotlovité, trychtýřovité nebo se různě sklopenými stěnami, průměru obyčejně 1—2, řidčeji více metrů. Hluboké bývají nejčastěji na 1 m., při větším průměru 2—4 m. Naplněny jsou popelem nebo hlínou, silně popelem a uhlím, hojnými odpadky kuchyňskými (kostmi zvířat, střepy), tu a tam však i věcmi celými, nástroji, nádobami promísenou. Také kosti lidské, ba i celé kostry občas v nich nalézáme. Dlouho se proto nevědělo, jak tyto jámy vykládati. Jednou představovaly neomylně hroby, podruhé zase byl obsah jich takový, že nešlo na nic jiného soudit, než na jámu odpadkovou, jakési naše smetiště. Pravda je v obém, jenže často v jednotlivém případě těžko rozsoudit, máme-li před sebou kotlový hrob se spáleným tělem (hrob žárový) nebo s kostrou, či zda máme před sebou pouhou jámu příbytkovou, jámu, nad níž, nebo vedle níž se kdysi vypínala chýše, a do níž se odhazovaly odpadky kuchyňské a věci nepotřebné. Ale zároveň nepochybuji, že oba výklady není třeba vzájemně vylučovati. Popelnice nebo kostry lidské vyskytují se často v jamách naplněných popelem a věcmi, které mnohem spíše vyložíme za různé odpadky delší dobu strádané, než za zbytky hostiny, která se konala nad mrtvým. Slovem soudím, že část těchto kulturních jam představuje nám zbytek chýše, obydlí i hrob zároveň.

Kdo se jen trochu poohlédl v životě nynějších primitivních národů, poznal zajisté, že u nich poměr živého

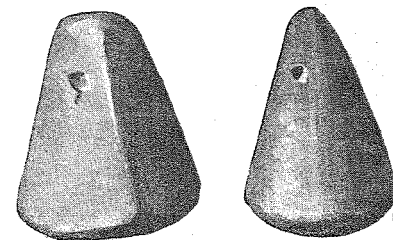
k mrtvému je jiný nežli u nás. U nich pravidelně nalzáme víru, že duše lidská nehyne, nezaniká s tělem zároveň, ale žije dále a potřebuje k svému žití na onom světě všeho toho, co potřebovala na zemi. Tato víra je původem zvyku dávatí zemřelému do hrobu dary, do ruky zbraň, kterou dříve nosil, jídlo a nápoje, konečně i otroky a ženu, a víra ta velmi zhusta působí, že se duši zemřelého ponechává i vlastní chýše dále k obývání. Z celého světa mohl bych zde citovatí ohromnou řadu dokladů, že primitivní kmenové pochovávají své mrtvé vedle obydlí nebo přímo v chýši samé;* v chýši buď bydlí dále nebo ji opouštějí, a kde ponehání starého příbytku úplně zemřelému vyžaduje nepohodlné a nákladné stavění nového, pomáhají si aspoň tím, že nad každým hrobem zemřelého vystaví malý model příbytku, nebo pro všechny duše mrtvých zbudují v obci jeden velký dům.

Po zákonech sociálního vývoje lidstva, jež Lubbock, Tylor Spencer a jiní vystopovali, není pochyby, že primitivní člověk evropský právě tak kdysi soudil a jednal, a tím si snadno vysvětlíme nálezy koster lidských v jamách odpadkových. Netřeba pak myslití na hostiny pohřební, ač neupíráme možnosti i tomuto výkladu. Do hrobu naplněného zbytky hostiny těžko by se dostaly, jak v pozdějších dobách vidíme, tyglinky na rozpouštění rud a kovů, škváry a podobné odpadky. Nechej však nic zobecňovat. Vždy teprve bedlivé prozkoumání naleziště rozhodne, co vlastně jest takováto v nejširším pojmu zvaná jáma kulturní. Jam kulturních je v mnohých krajích Evropy velké množství a kovových věcí je v nich pořádku. Nesmíme však pro to všechny zařadovati

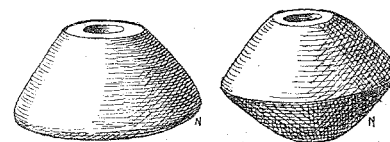
*) Pohřbívání v chýších je dosud obecným zvykem primitivních kmenů. Nalzáme jej po celé zemi. Klemm má zvyk pochovávati mrtvé ve vlastní chýši za původní způsob pohřbu všech Indianů amerických, podobný zvyk zná Waitz u mnoha kmenů afrických (u Fantů, Dahomeů, Fulahů, Bagů, Hottentotů atd.), hojný je též v Asii, Australii a ostrovech Tichého oceanu.

do doby kamenné. Dlouho byl kov věci jistě příliš vzácnou, než aby se celé předměty nebo úlomky odhazovaly. Rozbitá nádoba, přelomená sekera z dioritu se odhodila, ale kovová věc ne. Ta se buď přelila znovu doma nebo se uschovala, až přišel obchodník s kovovým zbožím, kteří, jak uslyšíme, v pozdějších dobách obcházeli kraje vzdálenější od středisek průmyslových, a vyměnila za novou.

V prvé řadě keramika typů jiné neolithické nálezy charakterisujících, pak také zbytky zvířeny, květeny a nástroje kamenné dovolují nám však celou řadu jam kulturních datovati již do neolithu. Jinak jest inventář předmětů v nich nalezených týž jako v jiných nálezech z této doby. Nacházíme tu celé nástroje kamenné, jádra pazourková, úlomky a odštěpky, brusy kamenné ku hlazení, věci kostěné a parohové, nádobí, hliněná závaží v podobě kužele nebo jehlance s příční dírou u špičky (obr. 64), přesleny (obr. 65) a kusy jiných nářadí z pálené hlíny, ozdoby hliněné, kamenné, kostěné atd.

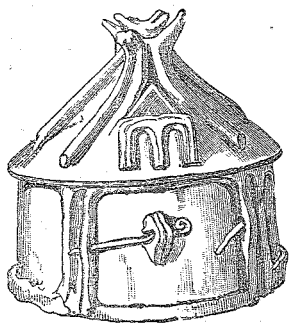
Obr. 64. Hliněná závaží.

Obr. 65. Hliněné přesleny.

Nad těmito jamami stála asi chýše zhotovená ze dřeva, z proutí se slámenou střechou, nebo chýše kožemi pokrytá po způsobu stanů asijských nomadů. Často byla hlinou obhospoděna, jak vidíme ze spálených kusů hlíny, které při shoření chýše (a to se velmi často stávalo) spadly do jámy a tam se zachovaly; někdy byly snad stěny pouze hliněné. Uvnitř bylo ohniště, a kouř vycházel otvorem ve střeše nebo jednoduše dveřmi. Popisy podobných chýší u barbarů zachovaly nám více starých spisovatelů, Vitruvius, Xenofon, Tacitus

V popisu života Frygů v Malé Asii přímo se mluví o jamách příbytkových, a Tacitus di o Germanech, že mají buď chýše hliněné, anebo si kopají jámy v zemi pro útočiště na zimu a k uschování plodin. Musíme zde podotknouti, že část těchto jam sloužila již v době neolithické za pouhé zásobárny, jak některé nálezy přímo ukázaly, ku př. v Lengyelu v Uhrách, v Rajhradě na Moravě.*) Dostí pravděpodobně možno podobu primitivních chýší rekonstruovati z jiných nálezů, hlavně t. zv. popelnice příbytkových.⁸²⁾ Ač tyto popelnice v podobě příbytku zhotovené pocházejí z doby pozdější, kovové (z Dánska, Německa a Itálie; zde hlavně z Alby Longy), přece není pochyby, že v mnohých zejména okrouhlých, které neukazují žádných dveří, ale jen otvor ve střeše, vidíme zachovaný obraz primitivní chýše. Podobný obraz okrouhlé, patrně slaměné nebo proutěné chýše barbarské viděti možno ještě na reliefech sloupů císařů

Obr. 66. Příbytková popelnice z Albana.

Marka Aurelia, Antonina a Trajana v Římě. Chýše čtyřhranná, nebo dveřmi opatřená zdá se býti již tvarem pozdějším (obr. 66).

Jiným napodobením chýše z doby kamenné jsou asi dánské mohyly s komorou uprostřed, do níž vede jedna nebo dvě chodby, t. zv. ganggräber (obr. 67.). První podal tento výklad švédský archaeolog Sven Nilsson a byl uznán všeobecně za správný. Dosud celá řada národů na severu bydlících, i ti, kteří v létě bydlí v lehkých chýších (jurtách), v zimě bydlí v podobných, zemi pokrytých komorách (obr. 68).

*) Podobných zásobáren užívá se dosud v Itálii, Španělsku, Uhrách, Polsku a Rusku. Vykopá se díra v hlinité půdě, zapálí se oheň v ní, aby stěny stvrdly, a pak se tam uschová obilí. Otvor se nahoře přikryje hlinou.

I o Čudech poduralských vypráví arabský cestovatel Ibn Dasta, že se na zimu ukrývají v jamách, pokrytých dřevěnou střešou zasypanou zemí.

Jámy kulturní vyskytují se porůznu jednotlivě nebo častěji ve větší skupině pohromadě tak, že chýše nad nimi se vypínající tvořily již vsi. Leckdy byly tyto neolithické vsi proti útokům nepřátel chráněny zvláštním opevněním v po-

Obr. 67. Dánská mohyla s komorou a dvěma chodbami.

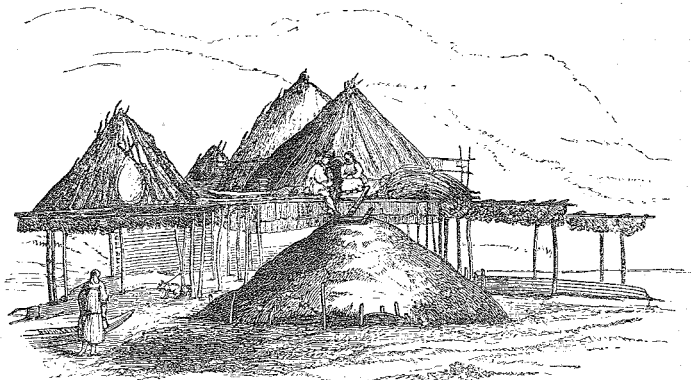
době valů, a proto se zde ihned zmíníme i o valech nebo hradištích neolithických (camp fortifié, fort, городище, Burgwall.⁸³⁾

Hradiště nazývají se opevnění předhistorická v podobě valu z hlíny nebo z kamene, kol místa, které chrániti se má, nasypaná.*) Nacházejí-li se místa tato v ro-

*) Zvláštní druh valů dosud řádně nevyložených jsou tak zv. valy spečené (Vitrified forts, Glasburgen), při nichž látka, z níž val zbudován, byla jakýmsi způsobem vypálena a stvrdla tak, že často tvoří pevně spečené vrstvy sklovité. První odkryl tento zvláštní druh valů ve Škotsku John William r. 1777, r. 1837 ohlásil již Dr. Zippe podobné v Čechách. Nyní jsou známy téměř po celé Evropě. Později povíme více.

vině, v nížině, jsou valem jednoduchým nebo několikanásobným obehnaná dokola, není-li některá strana jinak chráněna, ku př. širší a hlubší vodou. Mnohem častěji však ti, kteří příbytky své zakládali, již napřed přihlíželi k tomu, aby bylo místo samo sebou chráněno, těžko přístupno, a proto valnou část hradišť nacházíme na kopcích a návrších, hlavně na ostrozích, při nichž jedna nebo více stran zabezpečena byla jednoduše prudkým nepřístupným svahem, a jen na straně, kde místo s dalším návrším souviselo nebo jen po-

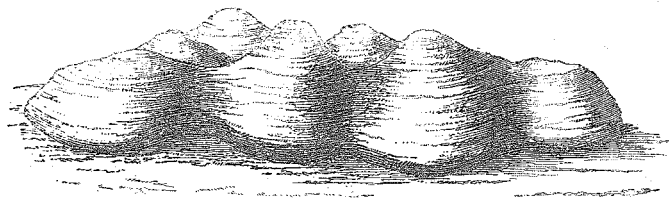
Obr. 68. Letní a zimní příbytky na Kamčatce (dle Lubbocka).

vlovně se snižovalo, a kde tedy přístup byl snadnější, byla valem ohrazena. Do valů se vcházelo průchodem, často uvnitř i vně zvláštními baštami chráněným. Na valech samých stávaly nejvíce palissády.

Účel hradišť nebyl však jen obranný. Zdá se, že část jich měla účel jiný, posvátný, že sloužila k ohrazení místa posvátného. I z těch, která sloužila k obraně, jen některá byla stále obývána, jen v části ležely skryty vsi a příbytky. Druhá část byla jen dočasným útočištěm obyvatelů nížin, když byli nuceni před nepřítelem prchat, schovávatí a hájiti svůj majetek. Ale jisto je, že nelze účel určovati

snad dle tvaru ani dle způsobu stavby, jak se dříve dělávalo, že obecně tvar a způsob stavby ustanovovala sama povaha půdy. O otázkách těchto zmíníme se ještě jednou, až přijdeme k době, do níž nyní většina hradišť, hlavně v zemích středoevropských a slovanských, svým původem náleží, ku konci doby předhistorické. Ale část valů povstala již v mladší době kamenné, a o těch se zde krátce zmíníme. U hradišť ještě nesnadnější než určení účelu jest jejich správné datování. Jak poznati, do které doby patří? Ve vrstvách země, jež se nachází uvnitř valů, nalézáme často zbytky z dob neolithických i z dob nejpozdějších, které svědčí tedy, že se na místě tom zdržovali lidé již v době kamenné. Jestli ale místo to bylo již tehdy opevněno, jestli val sám byl již v té době zbudován, to bývá často velmi těžko rozhodnout. Hradiště s nálezy neolithickými není ještě hradiště z neolithu. Nejlépe se pozná stáří valu dle nálezů ve valu samém a pod ním. Uvnitř hradiště jsou třeba vrstvy kulturní ve spod neolithické, svrchu z dob kovových. Nenajdeme-li v násypu valu žádných kulturních stop, pak můžeme pravděpodobně soudit, že byl zbudován ihned, jak se zde uhostili první neolithičtí obyvatelé; najdeme-li tam věci neolithické, ku př. střepy a pod., ale nic z toho, co vyznačuje dobu kovovou, pak byl val nejspíše zbudován v době neolithické nebo na hranicích doby té a doby kovové. Předměty kultury kovové ve valu svědčí pak neomylně na jeho pozdější původ. Podobná zkoumání byla však dosud zřídka prováděna, a vůbec je ještě velmi málo hradišť důkladně a vědecky prozkoumáno. Proto se snadno může státi, že valy, které nyní čítáme za neolithické, ukážou se později mladšími a zase naopak. Proto se také v knihách o předhistorii jednajících nepouští obyčejně spisovatel do časového roztrídění hradišť a všechna hradiště shrnuje v jedno líčení, v jednu kapitolu. I my zde na svoje roztrídění valů po více kapitolách z uvedených příčin váhy neklademe.

Jámy kulturní a hradiště jsou hojny téměř v celé Evropě, a celkem si tak podobny, že se zmíníme jen o nejdůležitějších nebo typických příkladech. Ve Francii vedle známých nám již stanic u Campigny a u Chassey našla se řada okrouhlých odpadkových jam. Z mnoha hradišť tamějších jedním z nejlépe prozkoumaných je hradiště na vrchu Peu-Richardu u Thenacu (dep. Charente-Inférieure). Hradiště toto, skládající se z dvojitého valu s pěti kamennými branami, pochází již z doby neolithické, a chovalo v sobě množství stop po obydlích a hroby neolithické. Řadu jiných starých hradišť prozkoumal ve Vogesách na severovýchodu

Obr. 69. Úlovité příbytky skotské (dle Lubbocka).

Francie p. de la Noé. V Belgii klade Dupont původ hradiště u Hastedonu již do této doby. Později bylo používáno ještě od vojsk římských.

V Anglii vedle mohyl anglických (barrowů) přicházejí velmi hojně jámy kulturní s nářadím pazourkovým a hrubými střepy bez ornamentů, tak zv. Hut-Circles. Dále jsou zbytky znamenité osady neolithické u stanice Cissbury blízce Worthingu, u Gillinghamu (Wiltshire), u Anglissonu (Berkshire) a j. Také část tak zv. úlovitých příbytků ve Skotsku (Beehive Houses) patří dle Lubbocka snad již do doby kamenné (část do bronzové). Některé však byly ještě r. 1823 obývány. Tvoří dohromady celé vsi podzemní (obr. 69).

V Španělsku, které do nedávna bylo zemí neprozkoumanou, v minulých letech bratři Siretové a Cartailhac s velkým

úspěchem pracovali. Hlavně pruh pobřeží mezi Carthagenou a Almerií (75 km. dlouhý a až na 35 km. široký) byl Sirety důkladně prozkoumán. Našli tam mnoho stanic předhistorických, z nichž čítají 75 do doby neolithické. Zde bývala již obydlí zděná, jak svědčí zbytky zdi kol kulturních jam. Inventář je jinak zcela neolithický. S prvními stopami kovů objevily se již skutečné kamenné domy.⁸⁴⁾

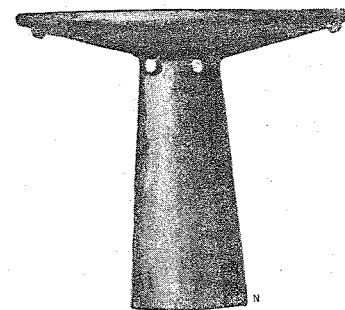
Ve Švýcarsku na místo chýší pozemních nastoupily stavby jezerní, o nichž ihned uslyšíme. Za to v Itálii zbytky pozemních příbytků tak zv. „fondi di capanne“ jsou velmi hojné a zcela podobné našim jamám kulturním. Dr. C. Rosa našel je v Abruzzách v údolí Vibraty, J. Chierici v provincii reggijské v Emilii, dále se vyskytují v provinciích Brescii, Mantui, Imole, Capitanatě. Mají některé zajímavé znaky. Keramika je v nich dvojitá, hrubá a jemná, zcela různá od keramiky pozdějších italských staveb nákolních t. zv. terramar, z čehož soudí Castelfranco, že v terramarách žil již zcela nový lid. Dle zbytku fauny můžeme souditi, že se neolithický lid v Itálii živil hlavně lovem. Zajímavé, že se tu dle Strobela nenašel pes, kdežto ve stavbách kolových se již objevuje. Za to jsou tyto jámy současny se svrchu vzpomenutými jeskyněmi. Obě přičítají Chierici, Issel, Pigorini jednomu lidu, jež zove první badatel Iberoligury. Indické mušle perlonosné (Meleagrina margaritifera), které byly nalezeny v italských jamách této doby, svědčí, že obchod již velmi časně spojoval Itálii s Orientem.

Z hradišť patří ku př. do konce neolithu hradiště (italsky castellaccio) u Imoly, vyznačující se již stykem s kulturou terramar.⁸⁵⁾ Sem přiřadíme nejlépe v poslední době prozkoumaná opevněná sídliště v přímořských zemích rakouských, hlavně v Istrii. Tyto „castellieri“ (slov. gradiše) náležejí jen z části době kamenné, na př. villanovský. Většina jich je původu pozdějšího. V alpských zemích rakouských není po kulturních jamách mnoho slechu (v Štýrsku nalezeny u Gleichenbergu,

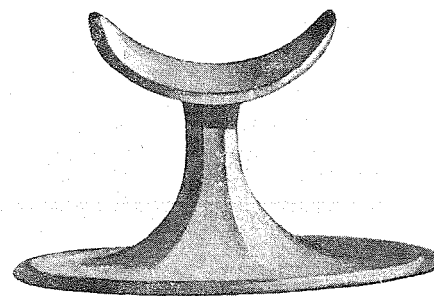
v Tyrolsku nově u Meranu na kopci Hippolitu), za to se tu setkáme se znamenitými stavbami kolovými na vnitrozemských jezerech. Vůbec je v Rakousku Horním a Dolním kraj jižně od Dunaje poměrně chudý proti severnímu na nálezy neolithické. V severní části Horních Rakous důležitě je hradiště na Gotschenbergu u řeky Mülbachu, kde byla zároveň velká dílna na nástroje kamenné, které se dle J. Mucha dovážely na jih do staveb kolových. V Dolních Rakousích nachází se množství neolithických jam kulturních hlavně v okolí měst Hornu a Eggenburgu s velmi charakteristickou ornamentikou (nádoby dirkované a nádoby běločerveně malované). Jámy kulturní se zajímavou keramikou, v níž zvláště vynikají nádobky bodlinaté a na nožičkách postavené, našly se v Zierdorfu, u Weikersdorfu, Hipplersdorfu a j. Mezi horou Manhartovou a řekou Moravou je řada neolithických hradišť, které zkoumal hlavně Dr. Much. Nejdůležitější je Vitusberg a Heidentatt u Limbergu, z nichž prvý byl osídlen nepřetržitě do dob pozdějších.⁸⁶⁾ V Německu známe hojně příbytkové jámy z Meklenburska (ku př. v Dreveskirchenu u Wismaru, v Bresen u Rheny a j.), z Pruska, Pomorān, Brunšvíku atd. Zde a v Bavorsku bývají velmi veliké, až 15 m. v průměru a někdy vyházenou hlinou na způsob valu obklopené.⁸⁷⁾

V Uhrách bylo nalezeno více bydlišť z doby neolithické. Nejdůležitější a také nejvíce probádané je bez odporu hradiště u Lengyelu v župě tolnajské. Zkoumáno bylo farářem M. Wosinským, nověji R. Virchowem a jinými.⁸⁸⁾ Hradiště ležící na statcích hr. Al. Apponyiho je obklíčeno dvojím valem. Uvnitř nalezena byla dvě velká pohřebiště se skrčenými kostrami, jedno (západní) z doby neolithické, druhé (východní) o něco pozdější, z doby přechodní ku době kovové, a zároveň veliká řada bydlišť, jam podoby úlovité, které byly mezi hroby roztroušeny. Jámy jsou 3—4 m. hluboké a na dně 2—3 m. v průměru. Stěny byly obloženy proutím hlinou

ohozeným; dovnitř ležlo se otvorem s hora po kládě nebo po žebříku. Vedle těchto podzemních příbytkových jam přišlo se na více menších jen 1 m. hlubokých, nad nimiž stály původně zvláštní chýše, a na jiné naplněné obilím ve velkých nádobách, jež patrně sloužily za špýchary, zásobárny. Mezi věcmi, které se tu našly, charakteristické jsou mimo obvyklé věci, mísy na vysokých nohách (obr. 70), množství hotových i rozbitých nástrojů kamenných, přeslenů, ozdob, nádoby dirkované, nádoby s uchy v podobě jetelového listu, nádoby malované podobné jihořeckým a hissarlickým z M. Asie. Velmi zajímavé jsou t. zv. podoby měsíce („Mondbilder“) z hlíny, jichž tam bylo nalezeno asi 40. Měly se z počátku za podklady pod hlavu, jakých divochové při spaní dosud hojně užívají, a jaké byly ku př. i v starém Egyptě v užívání (obr. 71). Ale nové nálezy podobných předmětů z okolí Oedenburgu v Uhrách ukazují, že to byl spíše jakýsi druh idólů (oedenburské jsou však o něco mladší). Uпоминаjí aspoň velmi mnoho na podobné fetiše africké. Hoernes klade ostatně i lengyelské do doby kovové. Jiné velké valy snad již původu neolithického nalézají se u právě zmíněného Oedenburgu v šopronské župě s pohřebištěm a bydlišťem z doby pozdější.

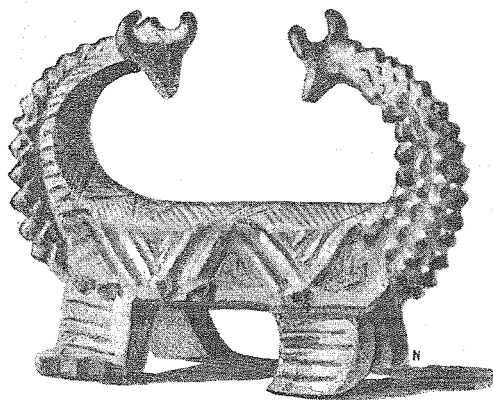

Obr. 70. Mísa z hrobů lengyelských.

Obr. 71. Aegyptská poduška dřevěná (ze sbírek v Louvru).

Také v jiných zemích k Uhersku přiléhajících našly se stanice neolithické; v Bukovině, Sedmíhradsku a Rumunsku je jich celá řada, a jest zajímavo, že ukazují mnohé stopy vlivu kultur orientálních právě jako Lengyel, tak ku př. Diamandim popsaná stanice u Cucuteni, o níž jsme se zmínili již na str. 94, naleziště u Baičeni, Radašeni v severním Multansku a j., kde byly nalezeny nádoby malované, ozdobené lineárně (volutami) i figurálně

Obr. 72. Hliněný idól z Oedenburgu

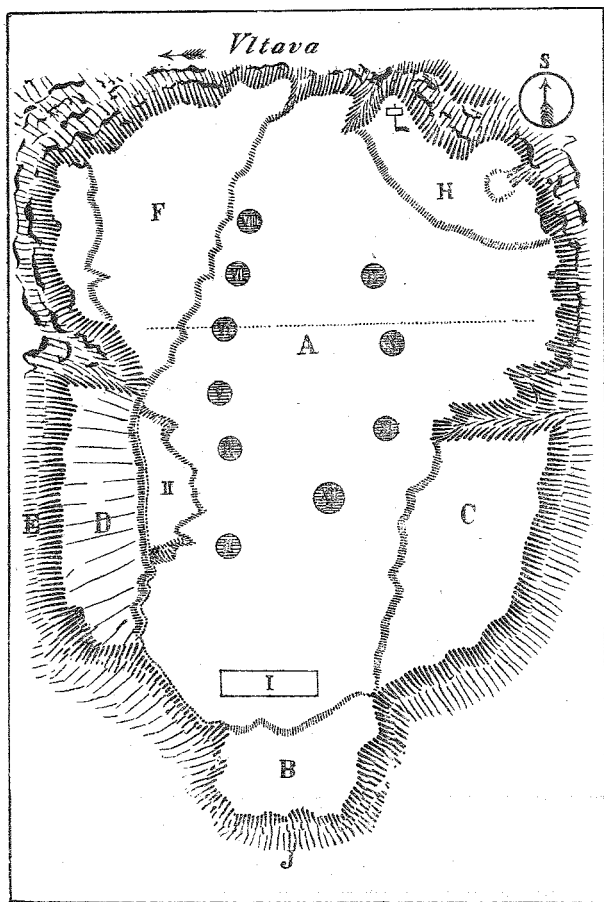
(podobami jezdců, jelenů), upomínající na některé nádoby mykénské, dále lidské sošky z terrakotty, sošky zvířat a p. Právem vidí v nich Odoběsco pojitka kultury řecké a asijské se středoevropskou.⁸⁹⁾

Na Balkáně samém znám sídliště neolithické dosud jen z Bosny, kde je našel V. Radimský na vrchu Sobunar u Sarajeva.

Čechy a Morava jsou velmi bohaty na nálezy z doby neolithické, a to jak na bydliště tak na hroby s kostrami, řídčeji s popelnicemi.⁹⁰⁾ Jest však dosud těžko rozřídovati naše jámy kulturní správně dle dob předhistorických. Dosud nemáme o nich nejmenší přehledné práce. Tato skupina

nalezišť jest u nás v Čechách a na Moravě jednou z nejzáhadnějších a nejméně prozkoumaných, a mám proto za to, že bude lépe dotknouti se jen několika míst důkladněji probádaných, než sděliti obsáhlý výčet všech nalezišť sem spadajících. Velmi dobře prozkoumaná bydliště neolithická nacházejí se v poříčí řeky Úslavy na Plzeňsku, hlavně u vsí Bzů, Lopaty a u Štáhlav.⁹¹⁾ Sídliště, nacházející se u dvou prvních míst, jest starší nežli štáhlavské, keramika jest tam zcela jednoduchá, primitivně zdobená, a vrtané sekery ještě neznámy. V jamách kulturních u Štáhlav jsou již vrtané sekery hojné. Jinou důležitou stanicí jsou naleziště v cihelnách u Čáslavi. V okolí města již po více let sleduje Kl. Čermák stopy bydlišť neolithických.⁹²⁾ Dosud bylo prozkoumáno na 30 jam s předměty neolithickými: kamennými sekyrkami, střepy ozdobenými ornamentikou tečkovanou, pro neolithickou kulturu tak význačnou, škrabadly, nožíky a odštěpky pazourkovými, předměty kostěnými, přesleny, kostmi zvířat domácích, hlavně tura, kozy, ovce, vepře — obyčejným to inventářem českých jam kulturních z doby neolithické. V jedné byla nalezena i kostra lidská. Podobné důležité jámy nalezeny byly v Přemysleni a v Podbabě u Prahy (v Přemysleni zároveň i kostry lidské), v Žalanech, Polepech, Novém Bydžově, V. Horkách (kosti lidské), Řepině (kosti lidské), u Koudelova blíže Čáslavi, u Zvoleňovsi, u V. Lipna, Jinonic, Prašina, Chlumčan, Divic, Solopisk, Blažimi (u Mostu), u Ústí nad Labem, u Trmice (kostra lidská) atd. atd.⁹³⁾ Vábec jsou hlavně v severozápadních Čechách velmi hojné. Z hradišť českých, které dle nálezů sahají snad až do neolithu, zmíniti se nutno o hradišti v Šárce s mnohými nástroji kamennými⁹⁴⁾, a hlavně o osídlení předhistorickém na vrchu Řivnáči u Roztok nad Vltavou, se zbytky 10 okrouhlých chýší původu jistě neolithického⁹⁵⁾ (srv. plán na obr. 73). Jámy byly naplněny popelem, kusy spálené hlíny, kostmi, střepy a nástroji ko-

stěnými a kamennými. Vše bylo úplně rázu neolithického, jen na povrchu našlo se něco pozdějších předmětů kovových.

Obr. 73. Plán hradiště na Řivnáči s příbytkovými jamami.

Dále sem patří spodní vrstvy na Hrádku u Čáslavi, hradiště „na Zámkách“ u Bohnie,⁹⁶⁾ hradiště na Slanské hoře a jiná.

Podobně jest bohatá Morava. Jámy kulturní (a i tu občas skrývají se v nich kostry lidské) našly se u Moravského Krumlova (lidské kosti), v okolí Brna, u Husovic, u Komína s charakteristickou keramikou, podobnou keramice z Výпустku (srv. obr. 62), v okolí Olomouce u Kožušan, Charvát, Nákla, Příkaz, Náměstě, u Předmostí, na Mirovci u Grešlova mýta, u Kroměříže, na Velehradu, u Znojma (osada novosadská a u Hodonic), u Mikulova atd. atd. Z hradišť vedle Bílé Hory a Dívčího hradu v pálavských horách vyniká poslední dobou lépe prozkoumaný Leskou u Moravského Krumlova, na jehož temeni rozkládalo se kdysi osídlení neolithické.⁹⁷⁾ Také na obřanském hradišku bylo prý neolithické bydliště. Zajímavě bude podotknouti, že úsilovnější pátrání po starožitnostech na Leskou přimělo dělníky z okolí k padělání kamenných nástrojů a jiných věcí. Na zásilkách do Vídně poslaných konečně se tento podvod odhalil.

Jak jsem již řekl, je správné a určité ocenění českomoravských jam po většině velmi nesnadné. Nebudeme se pranic diviti, jestli že jiný badatel některé naleziště, jež jsme sem zařadili, bude mít spíše za hroby než za příbytky, a zase naopak. Také datování bývá při kusých a nedostatečných popisech nejisté. Stává se nezdívka, že se v jámě, která jinak vykazuje ráz neolithický, najde i věc bronzová nebo dokonce železná (ku př. v Čáslavi). Co nyní? Přišly tam tyto předměty později náhodou, či dlužno je mít za současné a uznati, že se inventář ten udržoval též od doby kamenné až do doby železné? Těžko rozluštit! Rozhodujeme se proto prozatím dle celkového rázu obsahu jam.

Podobně jámy kulturní nalézáme i za hranicemi Moravy, ač zprávy o nich, zejména jdeme-li na severovýchod, řídnou nejspíše proto, že si jich dosud málo bylo všimáno. V Slezsku vyskytují se ku př. kol Ratiboru, (dle Hoernesa patří sem i hradiště Burberg a Schallenberg u Krňova), v Rusku po

obou březích řeky Chronu a Němenu našel jich mnoho Zikm. Gloger, dále jsou v okolí Kijeva a popelovité jámy příbytkové neomylně do neolithu náležející našli i v okolí Kazaně prof. Stukenberg a Visockij na malém bugoru, u vsi Kartačichy atd. Celkem je zpráv dosud málo, ale aspoň viděti z nich tolik, že i na východě přicházejí. Také některá hradiště ruská počátkem svým náležejí již neolithu ku př. hradiště ďakovské u Moskvy, v jehož spodní vrstvě nalezl V. J. Sizov pouze věci kamenné a kostěné.

Zmínili jsme se již dříve, že člověk sledoval v patách velký severní ledovec, jenž po době ledové ustupoval na sever. Ani v Skandinavii ani v Dánsku, Finnsku, ba ani v severním Německu neměli jsme proto určitých stop bydlišť člověka diluvialního. Za to v době neolithické byly již severní končiny střední Evropy s Dánskem hustě, a i Skandinavie dosti hojně obydlena. O nálezech neolithických kjökkenmöddingů na pobřeží Dánska a severního Německa, které zřejmě vydávají svědectví o nepřetržitém obývání krajin těch za doby neolithické, jsme již pojednali. Na sjezdu v Štokholmě r. 1874, kde kultura kamenná zemí severních byla hlavním předmětem jednání, Worsaae vykládal, že kultura obdobná kultuře dánských kjökkenmöddingů v Skandinavii neexistuje. Nicméně byly později nalezeny hlavně v kraji Schonen pazourky podobného typu ale skutečně řídko, a zdá se, že se v Skandinavii na dobro usadil teprve lid kultury vyspělejší. Zajímavo však, že již v době kamenné zde vidíme dle Montelia dvě různé, současné kultury, náležející dvojímu lidu. Kamenné nástroje pazourkové hojně v jižních končinách Švédska mizí směrem k severu, kde jsou nahrazovány nástroji z černé břidlice. Totéž platí dle Rygha pro Norvézsko. Oba badatelé přiřítají tyto severní výrobky krátkolebým Laponeům, jižnější arijskému kmenu dlouholebých praotců nynějších Švédů a Norů, který se dle jich mínění přistěhoval sem již v době ne-

olithické někde od břehů Černého moře, z krajů bliže Dunaje, ne od východu přes Rusko. Od té doby není známo, že by byl přišel nový do Skandinavie národ.

Stavby kolové.

Nejzajímavější a zcela svéráznou skupinou bydlišť, které původ svůj vzaly v dobách neolithických, jsou bez odporu stavby kolové (palafittes, lake-dwellings, сваяныя поселения, Pfahlbauten). Viděli jsme, že G. de Mortillet nazval druhou mladší část doby neolithické dobou staveb kolových, robenhausenskou dle stanice u Robenhausenu na jezeře pfäffikonském. — Stavby kolové povstaly sice v této době, ale udržely se někde dlouho do pozdějších dob, zejména jsou vlastní i celé době bronzové. Nicméně připojíme obecný jich popis již sem, abychom mohli v pozdějších kapitolách mluvit o nich jako o věci známé, a jen vytknouti, čím se pozdější stavby kolové vyznačují a liší od neolithických. Jest přirozeno, že kolové stavby mohly vzniknouti jen tam, kde voda byla po ruce a sice voda tichá. Příbojů otevřeného moře byly by těžko snášely. Proto se tento druh bydlišť zakládal většinou jen na bařinách nebo jezerech vnitrozemských. Mezi zeměmi evropskými podobně příhodným, jezernatým krajem je především Švýcarsko. Ve Švýcarsku byly také předhistorické stavby kolové prvně odkryty a dosud nejdůkladněji prozkoumány, a proto i my pokusíme se podatí obraz kolových staveb neolithických, jejich podoby i celé jejich kultury na základě nálezů švýcarských, a všechny ostatní, hlavně italské, rakouské a německé, k nim pouze přiřadíme.⁹⁸⁾

V době neolithické nelišily se asi ledovce alpské rozsahem svým mnoho od nynějších, a údolí alpská byla proto pokryta právě tak bohatou vegetací, byla právě tak hostinná jako nyní. Zejména břehy krásných jezer švýcarských lákaly již tehdy k usídlení. Ryb a zvíře bylo hojnost, a tak není divu, že již v době neolithické Švýcarsko bylo dosti hustě osídleno, a sice právě na jezerech samých, ne však na

břehu, nýbrž přímo nad vodou. Co vedlo obyvatele budovati pracné stavby nad samou vodou 50 až 100, a později více metrů od břehu vzdálené, jest těžko rozhodnout. Činili tak k vůli snadnějšímu rybaření, či pro ochranu před zvěří, či před člověkem nepřitelem? Nejspíše ze všech těchto důvodů. Jisto je, že téměř všechna jezera švýcarská byla v době neolithické, bronzové a částečně ještě v době římské pokryta příbytky, které stály dosti daleko od břehu na vysokých jehlách do jezerního dna zaražených.

V. Gross, jenž jest v poslední době jedním z nejlepších znatelů staveb kolových, dělí stavby doby kamenné na následující tři skupiny:⁹⁹⁾

1. stavby starší doby. Vyznačují se chudostí nástrojů; žádná sekerka není tu z cizího materiálu, za to převládá serpentín, diorit, saussurit. Nádoby jsou v ruce velmi hrubě dělány, po kovu není ani stopy. Sem patří ku př. stanice Chavannes, Vingrave a jiné.

2. stavby doby mladší, s nástroji dokonalými, vrtanými, sekerami ze vzácných druhů nerostů: nefritu, jadeitu a chloromelanitu, jejichž původ je dosud dosti záhadný; nádoby jsou jemnější, prvé kousky mědě nebo bronzu se objevují. Sem patří větší část stanic: Latrigen, Locras, Concise, Wangen, Robenhausen, Wauwyl, Meilen atd.

3. stavby doby přechodní k době bronzové. Charakterisovány jsou hojnými předměty měděnými, které svědčí, že ve Švýcarsku existovala jednou doba měděná (Fenil, Sutz, Saint-Blaise, atd).

Stavby kolové budovaly se asi následovně:

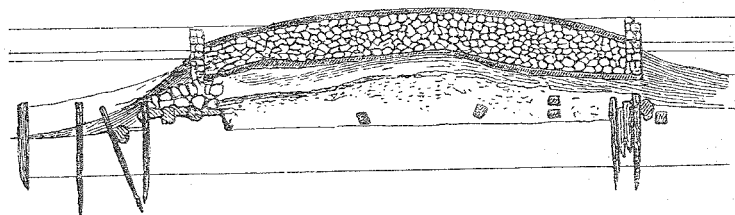
Našlo se na jezeře místo dobře před větrem a vlnami chráněné, ve větší vzdálenosti od břehu, a tam se do dna zarazil potřebný počet kolů. Jak tuto namahavou práci prováděli, těžko říci. Kůl se snadno zhotovil; porazil se strom (obyčejně dub) ohněm, opálila se špička a osekala

kamennou sekerou.*) Hůře bylo se zaražením. Nedálo se však asi jinak, hlavně tam kde bylo dno tvrdé, než tím způsobem, že místo zaražení zasypaly se koly tak vysoko, až stály pevně. Na koly se položila podlaha z trámů, a na té se stavěly chýše, nejvíce asi z proutí a slámy hlinou oházené (srv. tabulku). Kusy spálené mazanice se zřejmými otisky proutí našly se vícekrát, a svědčí zároveň, že často stavba podobná zničena byla požárem. A právě na takovýchto místech našlo se na dně jezerním mezi zbytky kolů nejvíce a nejkrásnějších věcí. Neboť přirozeno, že když ves byla klidně opuštěna, vše, co bylo lepšího, vzali obyvatelé s sebou, a archaeolog nenachází na dně téměř nic jiného než jen různé odpadky a věci zkažené. Krásně zachovalé věci nalezené ve stavbách kolových vykládali sice někteří za oběti, které se házely do vod duchům jezerním, ale výklad ten nemá pevnější podstaty.

Zbytky kolů byly prvním vodítkem k odkrytí staveb kolových, o němž jsme se zmínili již v úvodu. Mezi koly nacházely se pak různě silné kulturní vrstvy bahenní. Kolů bylo někde velké množství. Tak sídliště wangenského rozkládalo se na 30—40 tisících, robenhausenského na více než 100 tisících kolů! Někteří vypočítávali i velikost chýší a z toho soudili pak na poměrný počet obyvatelů; ale všechny tyto výpočty jsou zcela nespolehlivé.

*) Že vše to jde udělati kamenným nástrojem, dokázal nejlépe v Dánsku p. Schested, který dal jen pomocí kamenných seker zbudovati celou chýši. Podobně dosud staví kmen Bakairů v Brasílii jen sekerami dioritovými. — Celý spodek dřevěného příbytku z této doby našel Frank u Schussenriedu. Také dřevěná chýše nalezená v rašeništi na hrabství Donegalu v Irsku byla sdělána dle Lubbocka ještě nástroji kamennými. Ostatně o tom, co se vše dovede jen kamenným nástrojem udělati, podávají nám krásné doklady velké chrámy („morai“) Tahitanů, zbudované z kvádrů korálových, jemně otesaných. O některých víme bezpečně, že byly vystavěny jen pomocí nástrojů kamenných.

Způsobem naznačeným byla stavěna asi největší část těchto vodních staveb. Jen několik jich tvoří výjimku, hlavně zajímavá stavba u Niederwylu na jezeře egelském (tak zv. „Packwerkbau“). Tam byl nejdříve zhotoven z klád jakýsi plovoucí prám asi 2 m. silný, zatížen se, a když počal klesati ke dnu, zřídila se na něm podobná nová konstrukce, nová vrstva, a to se opakovalo tak dlouho, až se celá stavba dostala na dno a pevně tam utkvěla. Každá chýše měla pak svůj vlastní umělý ostrůvek, asi 8 m. dlouhý a 6 m. široký. Podobného něco bylo v stanicích u Inkwylu a Wauwylu. Také irské crannogy jsou obdobné. Jsou to umělé z trámů a naspaného kamení zbudované ostrovy.

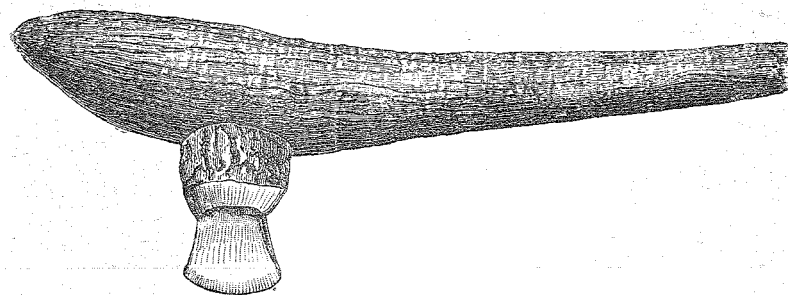

Obr. 74. Průřez irského crannogu (dle Lubbocka).

Tak vypadaly švýcarské stavby kolové zevně. Přehlédneme nyní blíže k životu a kultuře jejich obyvatelů. Člověk lovil jednak doma ryby přímo ze stavby, nebo po žebříku sestoupil do loďky z vyhloubeného kmene a lovil dále v jezeře. Vedle rybaření zabýval se i lovem na pevnině, na břehu zakládal také svá pole, a tam, jak se zdá, pohřbíval i své mrtvé.

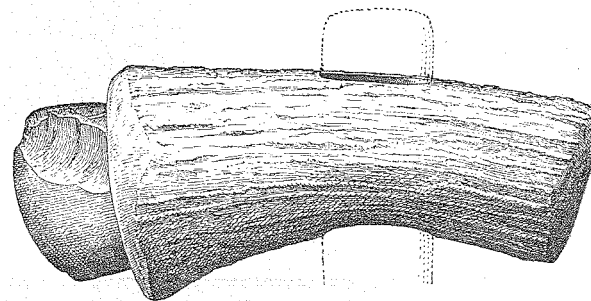
Jsou lidské kosti na dně jezerním velkou vzácností, a nalezené patří většinou dobám pozdějším. Dlužno však přiznati, že i hroby na pevnině jsou dosud nevysvětlitelně řídké. Důležitější nález jest ku př. skříňový hrob, obsahující asi 12 koster z konce doby neolithické, nalezený u Auvernieru.¹⁰⁰ Také kolová stavba u Chamblades blíže Pully má nad sebou pohřebiště s věcmi z doby kamenné.

Podobné hroby nalezeny byly u Pierre-Portay, u Châtelardu, vždy hroby skříňové s kostrami. O tom, co jsou to hroby skříňové, dále bude pověděno.

Obr. 75. Kamenná sekera s dřevěným topůrkem.

Odpadky kuchyňské i věci zkažené odhazovaly se krátce do vody. Tu a tam spadly tam i lepší kusy, a při požáru docela mnoho pěkného. Všechny věci voda, poněvadž vzduch neměl přístupu, překrásně zachovala. Na kovech

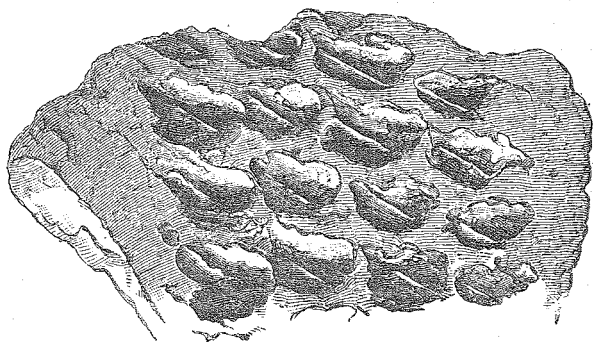

Obr. 76. Hlazená pazourková sekyrka v rohovém násadci.

nemáme na př. obvyklé rzi nebo patiny, věci vypadají v musejích téměř jako nové. Vedle nástrojů a zbraní (jsou tu všechny druhy kamenných seker a nožů, šipek, z nichž některé zachovány přímo v rohových nebo dřevěných topůrkách a násadkách (ob. 75. a 76.), hroty, dlátka, dubové kyje, dřevěný luk v Robenhausenu, atd.), nacházejí se v kul-

turní vrstvě hojně různé kusy nábytku, massivní hliněné podhlavníčky, nádoby staršího rázu na otevřeném ohni špatně pálené a hrubě ornamentované (obr. 77.), mladší již pěkně ornamentované, také nádoby dřevěné a rohové, dále uhliky, spálené kusy mazanice, brusle z koňských kostí (hlavně v Mooseedorfu), hřebeny, kosti zvířecí a lidské, kusy látek z provázků pletených (obr. 78.), obilí častěji spálené, ovoce, a jiné potraviny; ba i jakýsi chléb nebo spíše suchar našel se v Robenhausenu na povrchu otisky prstů ozdobené.

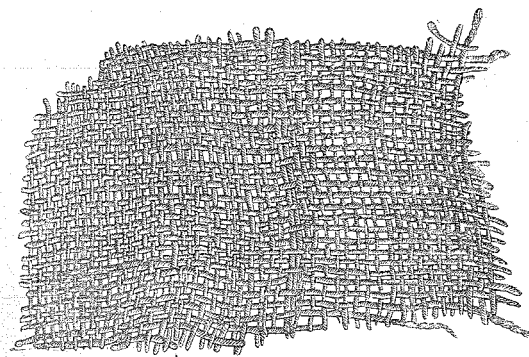

Obr. 77. Střep nádoby staršího rázu ze švýcarských staveb kolových.

Poznáváme tu, že neolithičtí obyvatelé Švýcarska znali již orbu a pěstovali z obilí hlavně pšenici (*Triticum vulgare antiq.*), ječmen (*Hordeum hexastichum* a *H. distichum*), proso, pak len (ale jiný než je náš) a stromy ovocné, neznali však ovesa, žita, hrachu, čočky a jiných plodin. Ze zvířat živili se nejvíce masem jelením, kravím a vepřovým. Zvířena, která vyznačovala naleziště thayngské, zmizela úplně, a na její místo nastoupila zvířata domácí: pes, prase, koza, ovce, dobytek, snad i kůň, jenž jest v této době vůbec velmi řídký.¹⁰¹⁾

Tyto stavby doby kamenné vyskytují se nejvíce ve východním Švýcarsku, v západním převládají pozdější stavby doby bronzové, ač toto geografické rozdělení není

podle nejnovějších nálezů tak ostře vyznačeno, jak se dříve myslelo. I na východních jezerech objeveny byly znamenité stanice z doby bronzové. Možná také, že obě skupiny jsou si časově mnohem bližší než se dříve zdálo, a že rozdíl v pokroku kultury vyložití musíme spíše jen tím, že skupina západní byla přístupnější novým vlivům jižním. Několik nejdůležitějších stanic jsme již nahoře vyjmenovali, více jich vyčítati nemusíme, a obrátíme se raději ku kolovým stavbám ostatní Evropy.

Obr. 78. Kus tkaniny z kolové stavby v Robenhausenu.

Jako jezera švýcarská tak také podalpská jezera italská byla brzy osídlena stejným způsobem. Nicméně patří kolové stavby italské většinou již době pozdější, a jen část jich vzala svůj původ již v době neolithické, jak svědčí spodní, starší vrstvy kulturní.

Palafitty italské ohlásil již v letech padesátých Pigorini a Strobel, ale teprve od r. 1863, když Desor, Mortillet, a Stoppani učinili první vědecký výlet na jezero v a r e s s k é, počalo systematické badání.¹⁰²⁾ Hlavní nálezy dnešní tvoří předně kolová stavba z doby neolithické u Lagozzy, nalezená r. 1877 Lombardem. Nedostatek kostí zvířecích a hojnost zbytků rostlinných svědčí, že obyvatelé nebyli lovci ale rolníci. Zajímavé, že zde našel Sordelli nejstarší

zrni pěstovaného máku. Naleziště zkoumali Sordelli, I. Regazzoni a P. Castelfranco. Druhá skupina staveb, kterou italští archaeologové zovou „palafitte Varesine“, rozkládá se na březích jezera varesského a jeho okolí, u Cazzaga-Brabia, Biandronna, Bardela, na jez. monatském, varanském. Hlavní stanice na západním břehu jezera nachází se na umělém ostrůvku Isolinu (také Isola Virginia zvaném). Zkoumali tu Desor, Walter, Forster a j., později hlavně Ranchet a Regazzoni. Při kopání půdy ostrůvku přišlo se na 5 vrstev, z nichž druhá od spodu byla nejbohatší vrstvou kulturní. Mezi koly a trámy našlo se množství předmětů z doby kamenné. Kolová stavba isolinská trvala však dlouho do doby kovové, při čemž se odhazováním odpadků půda ostrůvku stále zvyšovala. Castelfranco soudí, že lidé zde bydlící byli Ligurové. Ostatní palafitty varesské, ač v nich stále nalézáme hojně věci kamenných a málo kovových, patří již dle italských badatelů době bronzové. Také stavbu v jezeře Arquà u Paduy čítá Pigorini, ačkoliv tam byly nalezeny jen nástroje kamenné, době bronzové.

Jako na jižním tak i na severním svahu Alp, tedy v nynějším jižním Německu, byly nalezeny kolové stavby. „Růžový ostrov“ (Roseninsel) na jezeře stammerském neboli würmském v Bavorsku náleží již době pozdější. Za to jakýsi druh kolové stavby neolithické našel se v rašelinisti bliže Schussenriedu v Horním Švábsku, se spodkem zachovalé dřevěné chýše. Ostatně byly zbytky kolů stopovány i v jiných jezerech bavorských (Alpsee, Chiemsee, Kochelsee atd.¹⁰³) Důležitější než jihoněmecké jsou však kolové stavby severoněmecké rozložené na území u moře baltického, hlavně v Meklenburku, a Pomoranech.¹⁰⁴ Datování jich je sporné. Většina jich náleží bez odporu, jak Virchow ukázal, dobám pozdějším, kdy již železo bylo v plném užívání, zde hlavně t. zv. době slovanské, a proto se o nich znovu později zmíníme. Do doby

neolithické klade s rezervou A. Lissauer stavbu na jezeře czeszevském u řeky Velny, Virchow určitě stavbu na jezeře szontagském ve východním Prusku. Také stanice u Wissmaru v Meklenburku a Gägelowa u Šverína zkoumané Lischem, stavba na jezeře uckerském mezi Štětínem a Novou Střelici, a jedna stavba na jezeře soldinském u Starnbergu v Braniborsku jsou asi ze starších, a trvaly od konce neolithu do doby bronzové. Obyvatelstvo kolových staveb bylo zde totéž jako obyvatelstvo chýší pozemních.

Západ Evropy je na kolové stavby nepoměrně chudší.

Ve Francii byly nalezeny v Alpách v Savojsku na jezeře bourgetském (hlavně u Grésine), v horách jurských u Clairvaux, na jezeře paladruském (dep. Isère), v rašelinisti u Abevillu na řece Sommě a na jiných místech. Ale prvé dvě patří jistě do doby bronzové. V Anglii vynikají opět více irské a skotské umělé ostrůvky, zmíněné již crannogy. Ale i ty patří dobám pozdějším a udržely se až do dob historických (ku př. v jez. ardekillinském v Roscommonu v jižním Skotsku.¹⁰⁵) V Španělsku, Portugalsku, Belgii a Holandsku dosud podobných starých staveb neznám. Za to alpské a podalpské země rakouské jsou svými nálezy po Švýcarsku nejdůležitější. První místo zaujímá tu Salcbursko a Horní Rakousy se svými krásnými jezery v Salzkammergutu (Attersee, Gmundener See, Mondsee, Almsee). Někteří jako Ch. Hostmann a jeho stoupenci kladou ovšem kolové stavby zdejší do doby mnohem pozdější, do doby římské republiky, ale neprávem. Stavby tyto prozkoumané hlavně hr. G. Wurmbrem a drem J. Muchem¹⁰⁶) náležejí jistě době neolithické, a což zajímavě u srovnání se švýcarskými, nepřetrvaly vůbec do doby kovové. První ukázky bronzů a mědě se i zde objevují, ale s příchodem vlastní kultury bronzové stavby kolové zde zanikly. Hlavní stanice na jezeře atterském jsou v Seewalchenu, u Attersee, Kammeru, Authamu, Weyreggu,

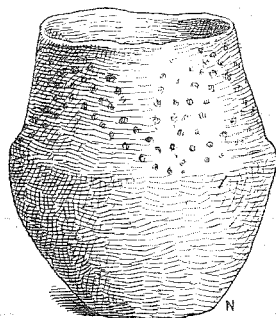
Puschacheru a jinde. Význačným charakteristikem jich jsou nádoby v ruce dělané, uchy opatřené, ozdobené hojně lineárním ornamentem, při čem čáry hluboko ryté jsou vyplněny uměle bílou hmotou (obr. 79).

Obr. 79. Nádoba z kolové stavby na jezeru atterském.

Tato stavba je charakteristována stejně ozdobnou keramikou jako předešlá. (obr. 81.) Kamenné věci jsou řídké, přicházely sem nejvíce obchodem, za to jsou hojně věci kostěnné a rohové; i více předmětů kovových se nalezlo. Obyvatelé živili se nejvíce lovem ryb, ptáků (labutí, pelikánů, kormoránů, čápů, kachen atd.) a ssavců (jelenů, kanců, bobrů, bisonů atd.), chovali i domácí zvířata, nejvíce ovce, méně kozy, dobytek, vepře, a dva druhy psů. Kůň se nenašel, také ne obilí, ale zdá se, že pěstovali len, a z jedlých plodin vodní ořech (*Trapa natans*), lískový ořech a třešně.

V Čechách po delším marném pátrání přišlo se teprve r. 1889 na zbytky jakési kolové stavby v rašeliništi u Františkových lázní, s věcmi kamennými a měděnou sekyrkou; z domácích zvířat nalezen

Obr. 80. Nádoba z kolové stavby na jezeru atterském.

Vedle těchto míst také v Korutanech u Celovce a hlavně v Krajině, v rozsáhlém rašeliništi rozkládajícím se nedaleko města Lublaně, přišlo se na podobné stavby, z nichž prozkoumána byla K. Deschmannem stanice u Brunndorfu.¹⁰⁷⁾

tu kůň, pes, tur a vepř. Starší zpráva, dle níž prý Martius našel nákolní osadu s kamennými zbraněmi v Kreiswaldu u Suniperka na úpatí Krušných hor, je dosud zcela nejistá, zpráva o osadě u Flaj v Rudohoří ukázala se byti mylnou.

Za to na Moravě našlo se a prozkoumáno bylo více podobných staveb hlavně v Olomúci a u Nákla, ale patří vesměs dobám pozdějším. Dr. Wankel podal ještě více zpráv o podobných nálezech u Kožušan, u Charvát, ale nevíme o nich nic bližšího. Na březích jezera neziiderského v Uhrách našel r. 1874 hr. Béla Szechényi hojnost nástrojů neolithických na místě staré stavby kolové.¹⁰⁸⁾

Obr. 81. Z kolové stavby lublaňské.

Ve východní Evropě ohlášeny byly kolové stavby v bahnech připeťských v Polesí, na pramenech Berežiny, u vsi Kwaczaly na Visle, v Haliči v Jaroslavi na Sanu a pak u vsi Bialky v gub. lublinské, stopy jejich jsou i v krajích plockém, novogrudockém, mozyrském a pińském, a dle E. Chantra v Mingrelii na Kavkaze, kde je znal již v starověku Hippokrates (u Kolchů na řece Fasidě).

Stáří jich všech je nejisté. Mnohé se jistě udržely po více dob, až do časů historických. Máme více starých historických zpráv o podobném způsobu živobytí, z nichž Herodotova zpráva o Paionech na jezeře prasijském v Thracii zasluhuje zde otištění. Herodot vypravuje následovně o způsobu života Paionů: U prostřed jezera stojí lešení, na vysokých kolech připevněná, k nimž je ze suché země těsný vchod po jediném mostě. Koly, které pod lešením stojí, postavili za starodávna všichni občané dohromady, od té doby pak staví stále nové tímto způsobem. Přinášejí je z hory jménem Orbelos, a kdykoliv se někdo ožení, přistaví

tří koly; bere si však každý mnoho žen. Bydli se pak takto: každý má na lešení chýši, v níž žije, a padací dvře, vedoucí lešením dolů do jezera. Malé děti uvazují provazem za nohu, aby nespadly dolů. Koním a soumarům dávají za pící ryby. Těch jest tam tolik, že, když někdo dveře zdvihne a po provaze prázdnu vrši spustí do jezera, za nedlouho vytáhne ji plnou ryb. ¹⁰⁹⁾

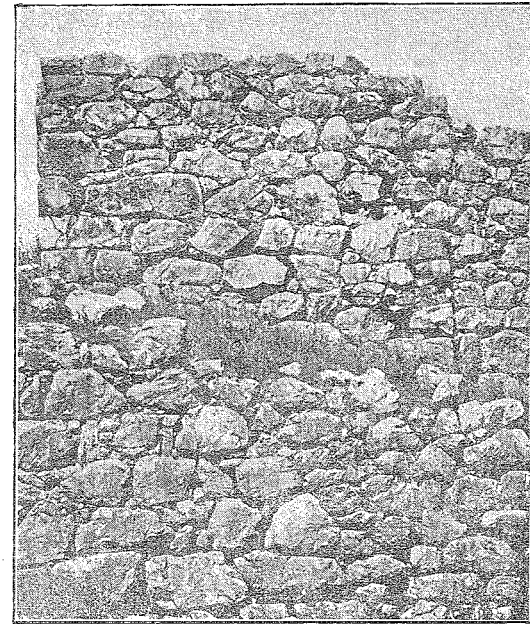
Toto živé líčení představuje nám věrný obraz života obyvatelů staveb nákolních, a není pochyby, že tak jako na jezeře prasijském žilo se v celé Evropě.

Podobné stavby kolové ve starověku byly osady Spina a Hatria při ústí Pádu, vsi Venetů dle vypravování Strabonova, a konečně též města Ravenna i Benátky nejsou původem svým nic jiného. Dosud pak nejen veliká řada kmenů primitivních v Americe, Africe, Australii a hlavně Asii podobným způsobem staví své příbytky, ale stavby na kolech spatřiti můžeme ještě v Evropě tu a tam na Dunaji, na Balkáně u Soluně, v Rusku na Donu a na Volze pod Nižním Novgorodem. ¹¹⁰⁾

Stavby a hrady kamenné.

Na konec chceme se ještě krátce zmíniti o několika umělejších příbytkových stavbách z tesaného kamene zbudovaných. Nacházejí se jen v jižní Evropě, v územích ležících na moři středozemním, kteréž velmi brzy sprostředkovaly styk Evropy s východem, Aegyptem a Foenícií, a umožnilo tím obeznámení se s tamější kulturou, která vysoko již vyspěla v době, kdy v Evropě vládla kultura neolithická. Také tyto předhistorické stavby kamenné, které z části již původ svůj datují z neolithu, povstaly asi vlivem orientálním, nejvíce foenickým, ač-li nejsou aspoň z části přímo budovány kolonisty foenickými. Vedle řady t. zv. zdí kyklopských v Řecku a Itálii ¹¹¹⁾ jsou to zejména jakési hrady, nalézající se na několika ostrovech středozemního moře, hlavně v Sardinii a Balearech. V Sardinii slují tyto hrady nuraghi, na Menorce talayoty. Nuraghů našlo se v Sardinii přes

3000, byly častokrát zkoumány, ale původ a účel jejich není dosud na jisto postaven. ¹¹²⁾ Nejspíše sloužily za skutečné hrady, stálé opevněné příbytky. Jiní soudili na dočasná útočiště nebo na hroby. Jsou to massivní kamenné budovy v podobě komolého kužele, kterými prochází nahoru šroubovitě korridor s většími síněmi, bez oken (obr. 83).

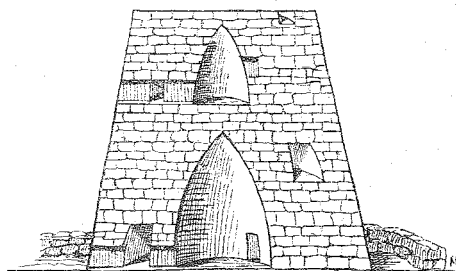
Obr. 82. Příklad kyklopské zdi (z hradu tiryntského).

Nalézají se tam předměty kamenné i typů palaeolithických, ale diluvialní zvířena chybí ovšem úplně.

Těmto stavbám obdobné jsou hrady skotské (brochs), původu asi mladšího, a ještě v historických dobách užívané. Nejznamenitější jest věž na ostrově Mousa, jednom z ostrovů šetlandských.

Města neolithická. Konečně sem náležejí i zbytky měst patřících aspoň konci doby neolithické, nalezené na

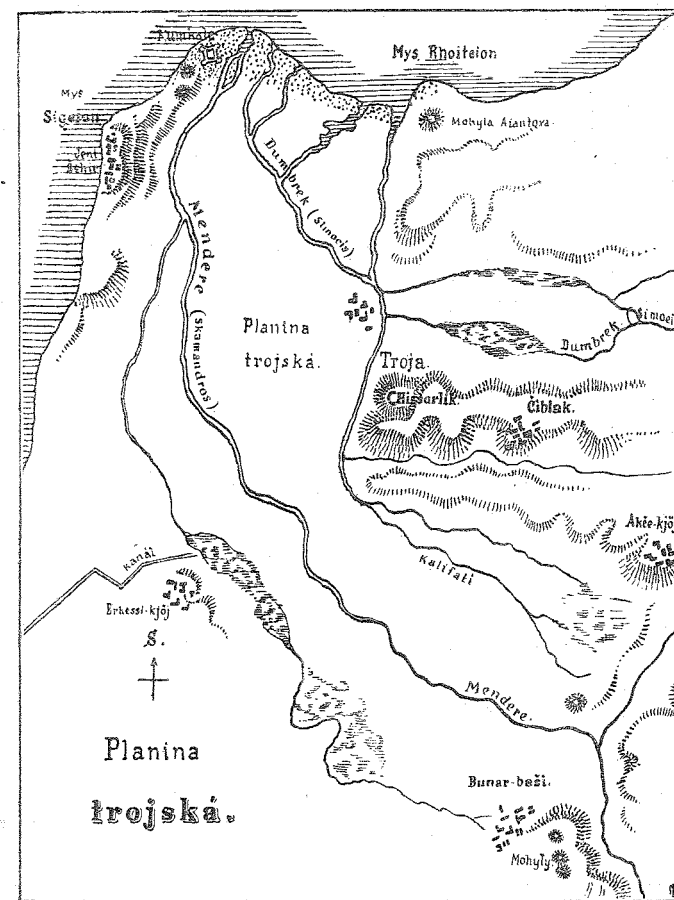
Santorině a Melu, a pak spodní město staré Troje. Ač leží již na pevnině asijské, zmiňujeme se zde o ni proto, poněvadž tvořila vždy jakýsi přechod a jakýsi pojítka kultury evropské s asijskou. Santorin (Thera) a naproti ležící ostrovy Thirasia a Aspronisi jsou zbytky většího ostrovu, na němž se nalezala sopka asi uprostřed nynějšího zálivu. Při jednom náhlém výbuchu propadla se část pevniny. Kdy se tak stalo, nevíme, ale při tom výbuchu bylo zasypáno město z konce doby neolithické, na které se v šedesátých letech

Obr. 83. Průřez sardinského nuraghu.

opět přišlo. V těchto neolithických Pompejích nenašly se ještě nástroje a zbraně kovové, jen několik věcí zlatých a měděných, patrně obchodem přinesených. Za to umění hrnčířské bylo znamenitě vyvinuto a jeví styky se slohem t. zv. mykenským. Zvláštní byl způsob stavby domů. Vystaveny byly z kusů lávy, a stěny na povrchu častěji byly ohozeny štukem z bílého vápna nebo ve čtyřech jasných barvách: červené, žluté, modré a tmavohnědé. Pracovali zde Ch. Fouqué, A. Christomanos a jiní. Také na ostrově Melu přišlo se na zbytky předřeckého města silnou zdí obelhaného. Nálezy jsou jednak rázu neolithického, jednak něco pozdějšího. Města na Santorině a na Melu představují nám kulturu doby kamenné, do níž však vnikly již první vlivy kultury kovové z Orientu a z řecké pevniny.

Kde leželo starověké Ilion, neboli slavná Troja Homerova, nevědělo se dlouho. Staří Řekové, věřice v Homera

Obr. 84. Planina trojská (dle prof. Velišského).

a jeho bohatýry, věřili i v Troju. Věřili, že existovala, a znali i místo, kde stávala. Celý starověk kladl je určitě tam, kde v době historické stála Nová Troja, Νέον Ἴλιον, kolonie

aeolská, nedaleko břehu mořského, na pahorku zvaném nyní Hissarlik. Pouze jakási Hestiaia, po ní Demetrios se Skepsidy a Strabon hledali ji dále od břehu mořského v městěčku *Ἰλιέων πόλις*, na výšině táhnoucí se od Nového Ilia k někdejší Kebrenii, buď tam, kde se nyní rozkládá turecká ves Čiblak, nebo dle Schliemanna u vsi Akči-Kjök (srv. plán na obr. 84.). Upomínkou na staroslavné město bylo Nové Ilion hojně poctíváno. Xerxes, Alexander Veliký, Antiochové, Caesar a císařové římské zahrnovali je uznáním. Ale v prvních stoletích po Kr. zachvátily útoky barbarů i Troadu, a Nové Ilion zahynulo, dle Schliemanna ve 4. století, dle Velišského na konci 6. století. S ním i místo Homerovy Troje upadlo v zapomenutí.

Teprve koncem předešlého století r. 1785 napadlo cestovatele *Lechevalierovi* hledati znovu místo, kde stávala Troja Homerova. Přišed do Troady určil místo její, — ne však na Hissarliku, ani na místech, kde stávala asi *Ἰλιέων πόλις*, nýbrž na výběžku pohoří idského o něco jižněji položeném, na místě pusté vsi turecké Bunarbaši.

Jeho mínění bylo brzy přijato téměř v celém světě: *Choisseul, Gouffier, Le Bas, Texier, Gell, Forchhammer, Welcker* a zejména *Leake* prohlásili se pro ně. První, kdo proti tomu znovu po starém mínění ukázal na Hissarlik, byl *Maclaren*, po něm *Eckenbrecher, Büchner* a hlavně *J. Schliemann* (už v díle „*Ithaka, der Poloponnes und Troja*“, vydaném v Lipsku 1869). Spor celé otázky točil se o poznání starověkého Skamandra a Simoenta ve třech nyní krajinou proudících bystřinách.

Schliemann, aby spor konečně rozhodl, ustanovil se hledati přímo skutečné stopy Troje. Existovala-li, nezmizela zajisté tak na dobro s povrchu zemského, aby se pod vyprahlou a pustou půdou nynější nenašly zbytky její. Zjednal si dovolení z Cařihradu a počal ohledávati. Z počátku jal se kopati na Bunarbaši, kamž druhá strana kladla svoji

Troju a kde se jevily také zbytky jakési pevnůstky, ale našel na skále nános nehluboký (průměrem 45 cm.) a v něm jen střepy keramiky rázu mnohem pozdějšího. Také Virchow, jenž později zde zkoumal, poznal, že kameny zdi jsou zpracovány železem a pocházejí nejvýše z doby makedonské.

Schliemann obrátil se tudíž k pahorku Hissarliku nad říčkou Dumbrekem, starým Simoentem, počal tam kopati r. 1870, a velkolepé výsledky, k nimž po mnohaleté práci došel, pojistily mu nesmrtelné jméno nejen v dějinách archaeologie klassické, ale i v archaeologii předhistorické.¹¹³⁾ Nyní již není více pochyby, že Schliemann našel místo, na kterém se kdysi vypínaly hradby památné akropole trojské. Ovšem výkopy jeho většinou spadají do kapitol následujících, nálezy patří dobám kovovým. Pouze nejnižší vrstvy jsou ještě z doby kamenné. Schliemann totiž našel pod svrchní vrstvou, plnou trosk města historického, Nového Ilia, více vrstev, označujících šest měst, která po sobě, pozdější nad starším, vždy před delší dobou zničeným, opuštěným a se zemí srovnaným, byla na temeni Hissarliku vystavěna. Z těchto měst pak toliko město nejspodnější, nebo podle čítání Schliemannova první, náleží době, kdy ještě kultura kamenná byla v kraji trojském v plném rozkvětu. Věci kovových bylo tam nalezeno velmi málo, za to velmi hojně předmětů kamenných a hliněných. Pouze několik nožů a jehlic z mědi se našlo, jedna ze stříbra. Nádoby jsou velmi prosté a primitivní, ale ozdobeny ornamentem, s kterým se po celé Evropě v době neolithické setkáváme: vyryté čáry plněny jsou bílou křídovou hmotou. Město ohrazeno bylo zdi průměrem 2·5 m. silnými, z vápencových kamenů, a uvnitř objevily se zbytky dvou velkých stavení. Více se neodkrývalo z toho města, aby se tím neporušily zbytky nad ním ležícího druhého, mnohem důležitějšího. Všechny vrstvy nad tímto městem náležejí již bez odporu dobám kovovým. Vrstva druhá a třetí, které představují pravděpodobně dvě periody vlastní slavné Troje Homerovy,

zničené požárem a vyvrácené vojskem achajským, náležejí i s vrstvou svrchní době bronzové.*)

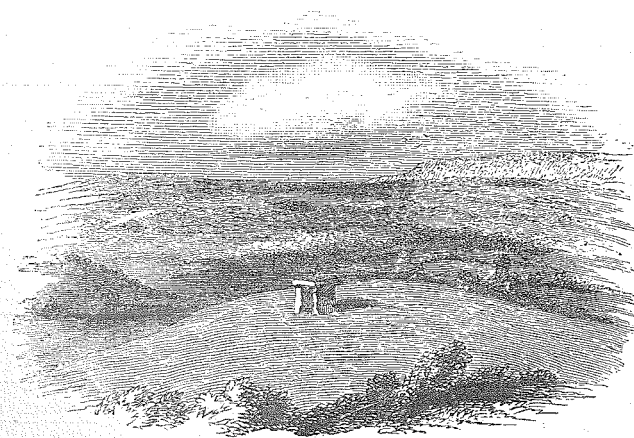
Hroby a místa posvátná.

Poznali jsme, nechtíce věc příliš roztrhávati, již 3 skupiny neolithických hrobů: jeskyně pohřební, pohřby tu a tam v příbytcích nebo vedle příbytků umístěné a hroby v portugalských hromadách odpadkových. O všech těchto skupinách můžeme již zcela určitě říci, že mrtví tam pochovaní nebyli na tom místě snad zasáhnutí přirozenou nebo nepřirozenou smrtí, čímž se pokoušeli někteří vykládati podobné nálezy z doby diluvialní, ale že to jsou lidé skutečně, obřadně pohřbení. Obřad pohřbívání můžeme tedy míti za význačný znak pro dobu neolithickou proti dobám starším. Neboť, ač uznávám, jak jsem nahoře vyložil, že není správné roztrhávati obě doby tak, že do jedné klademe člověka úplně bez obřadu pohřebního, do druhé s obřadem pohřebním, že lépe jest klásti první počátky pohřbívání (a sice právě v jeskyních) již do palaeolithu, přece vidíme v druhé době tuto novou stránku pokroku kultury lidské již tak obecně rozšířenou a platnou, že z tohoto relativního hlediska můžeme rozlišovat obě doby, a pohřby obřadně míti za význačný znak doby neolithické.

*) V posledních letech živobyť Schliemannova vypukl mezi ním a jeho pomocníkem z pozdějších let, drem. W. Dörpfeldem na jedné, a setníkem E. Bötticherem na druhé straně velmi zajímavý spor o význam naleziště trojského. Bötticher vystoupil totiž proti výkladu, že se na Hissarliku rozkládala jednou Troja Homerova, a prohlásil, že místo to nebylo žádným městem, ale pohřebištěm, nekropolí, podobnou nekropolím assyrským, kam se mrtví z celého kraje ukládali, a vrstvy popelitého nánosu že nepovstaly zničením města následkem požáru, ale že to jsou zbytky hranic, na nichž se zde zemřeli po dlouhá a dlouhá léta spalovali. Spor byl veden velmi ostře a ukončen byl loni, nedávno před smrtí Schliemannovou, výrokem komise, která výkopy znovu ohledala, ve prospěch výkladu Schliemannova. Zmíníme se o tom znovu na místě pozdějším.

O třech skupinách, o nichž jsme se právě zmínili, vypravovali jsme již v odstavcích předešlých, a proto přejdeme ihned ku následující skupině hrobů, v nichž obřadnost ještě zřejměji vysvitá. Vidíme v ní, že se mrtví nejen obřadně ukládali na zvláštní místa, ale že se jim buďto stavěly i náhrobní příbytky, leckdy umělé a velmi praeně postavené.

Nejhlavnějším a spolu pro neolith nejvýznačnějším druhem hrobů jsou t. zv. *pomníky megalithické*.¹¹⁴⁾ Jsou to

Obr. 85. Megalithický hrob v hrabství kentském v Anglii.

nákladné kamenné stavby náhrobní, práce velmi těžké, masivní, obyčejně z velkých balvanů sestavené. Proto se jim dostalo jména „megalithů“. *) Představují buď skutečné náhrobní pomníky (t. zv. menhiry, stely, dilithy, trilithy, dol-

*) Od *μέγας* veliký, *λίθος* kámen. Jména menhir, dolmen, cromlech jsou lidové názvy galské, které zavedl do literatury Legrand d'Aussy. Dol značí stůl, men (maen) a lech kámen, hir dlouhý, crom kruh. Dříve se tyto pomníky všeobecně zvaly druidskými, a soudilo se, že je stavěli Keltové. První, tuším, A. Bertrand rozhodně se přidal k mínění, že jsou předkeltické, a název „druidské pomníky“ potom z knih téměř vymizel.

meny, mohyly) nebo označovaly jen místa památná, zejména místa svatá, nebo dokonce přímo sloužily k účelům posvátným (některé z předešlých druhů, pak t. zv. kameny obětní, alleje kamenné, cromlechy a p.). Avšak i o těchto druzích soudím, že původně vzaly z největší části původ svůj na hrobech lidských, a z toho důvodu jsem všechny seřadil v jeden odstavec, tím spíše, že přechasto nelze více určit s bezpečností, je-li pomník památkem skutečného hrobu nebo místa jinak významného.

Že místa posvátná, oltáře i chrámy vzaly z největší části svůj původ na hrobě, na místě mrtvých, zdá se mi býti úplně správné. Vývoj ten krásně a neobyčejně důkladně vyhlédl H. Spencer ve svých Základech sociologie. Přejav Tylorovu theorii o animismu ukázal, jakým řetězem jevů byl primitivní člověk všude veden ku představě smrti, jak totiž přišel pozorováním spánku, různých nemocí, snů, vidění, stínu a pod. jevů na myšlénku, že jest ve vnitru lidském něco, co jim ve bdění vládne, co jej ve spánku na čas opouští a při probuzení zpět se vrací, slovem, že jest v něm bytost duchová, jež při smrti na dobro tělo opouští. Mrtvé tělo podléhá zkáze, ale duch žije dál se všemi svými vlastnostmi, potřebami a žádostmi, jaké měl před smrtí. Vira na další život posmrtný jest všeobecná, a Ed. Tylor správně řekl: „nemůže býti ani dost důrazně vytknuto, že vira v život posmrtný, jak ji u nejnižších kmenů nalézáme, je nutným výsledkem prvotního animismu“.

Z této představy o dalším životě duše zemřelého vyvinul se i zvyk dávat mrtvému do hrobu jídla, nápoje, zbraně, zabijeti s ním jeho koně, otroky a ženy (srv. str. 110.), jejichž duše po smrti těla sloužití budou duchu pánovu tak, jako mu sloužily za živa, z toho vyvinul se i zvyk ctíti duše zemřelých obětní a modlitbou, je smiřovat, když jsou rozhněvány, jim obětovat a děkovat, když svou pomocí přispěly. Slovem ctění duší zemřelých jest jedním z prvních pramenů náboženství

vůbec,*) a místo, na němž se ctění tomuto dával výraz obětí, modlitbou a pod. bylo první místo posvátné, oltář i chrám. Toto místo byl hrob zemřelého. Zůstával duch zemřelého člověka dle představy primitivních lidí nejvíce v bezprostřední blízkosti mrtvého těla. Máme nesčíslnou řadu dokladů k tomuto názoru primitivních kmenů. Teprve později, na vyšším stupni pokroku, počíná člověk sídlo duchů zemřelých, čím dále tím více odalovati od hrobu, a počíná si tvořiti zvláštní buď pozemskou ale dalekou, nebo podzemní, nebeskou říši mrtvých.

Dle této theorie, kterou H. Spencer velmi krásně, ač příliš jednostranně vyložil, vyvinula se zajisté většina posvátných míst tam, kde se zdržovaly duše mrtvých, tedy z hrobů a hřbitovů. Pohřby v jeskyních daly původ chrámům jeskynním a posvátným slujím, pálení obětí nad hrobem je prvotný obřad oltářní, a pohřbívání mrtvých v jeho vlastním příbytku, nebo ve zvláštním domě mrtvých, kam pak pozůstali chodí obětovat, dalo původ valné části chrámů. My uvidíme, že i náhrobní stavby megalithické staly se často místy kultovními, a pochopíme pak úzkou souvislost těch, které stojí nad hrobem i těch, pod nimiž už marně pátráme po zbytcích pohřbeného.

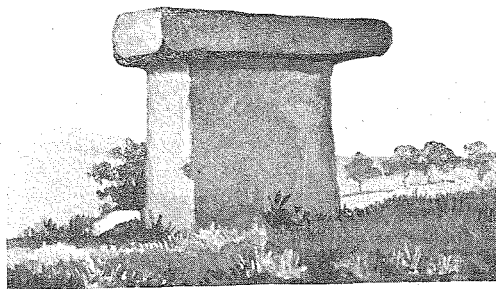
O účelu a původu pomníků megalithických bylo mnoho a mnoho psáno. Obě otázky jsou velmi zajímavé a důležité, a pokusíme se proto co možná stručně je vysvětliti.

Menhiry (сгоявие камни, peulvans) jsou nejjednodušším druhem pomníků. Vidíme v celém světě, že člověk místo jemu nějak památné označuje tím, že na něm vztýčí kámen do polohy co možná nepřirozené ku př. na plochu nejvyšší, aby ihned byl jim upamatován. Takový kámen označuje

*) H. Spencer v Základech sociologie uzavírá výklad svůj slovy: „Jako strach před živými jest kořenem zákonů občanských, tak zase bázeň před mrtvými jest kořenem zákonů náboženských“.

tu a tam hrob, ale leckdy nebylo pod ním nalezeno ničeho, a bližší jeho význam ostává nám pak neznámý.¹¹⁵⁾ Velmi hojně jsou podobné menhíry ve Francii, hlavně v Bretagni, kde vynikají i svou výškou. Menhir u Champ-Dolentu je 10 m., u Loc-maria-keru (dep. Morbihan) 19 m. vysoký! V Čechách vypráví Vocel o několika podobných kamenech, (u Klobúk, Drahomyšle, Liběchova, Libáně, Petršpurku atd.), k nimž se mezi lidem obyčejně poutají různé pověsti

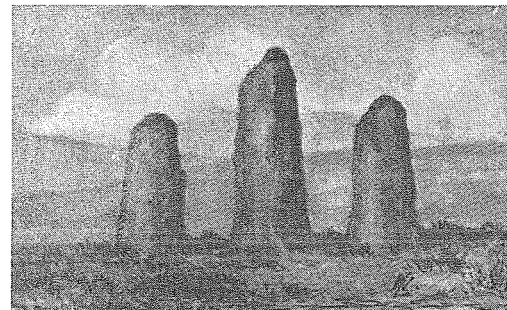
Obr. 86. Balearský dilith.

Na Balearech a v sev. Africe přicházejí zvláštní druhy pomníků t. zv. dilithy, složené z dvou balvanů v podobě T, (obr. 86) nebo trilithy v podobě jakési brány. Trilithy jiného druhu, skládající se z tří vedle sebe postavených menhirů našly se nad předhistorickými hroby v Prusku ku př. u Odri (obr. 87).

Zvláštní druh pomníků, které bychom nejlépe asi sem přiřadili, jsou t. zv. viklany (logans, rocking-stones, pierres branlantes, колеблющиеся камни), kameny na tak úzké ploše postavené, že se dají snadno uvést v pohyb rukou nebo větrem.¹¹⁶⁾ O podobných podivných kamenech máme zprávy již u starých zeměpisců, nyní se nacházejí tu a tam ve Francii (v Bretagni), Anglii (v Yorkshiru, Sussexu), v Rakousku a jinde, a budou podle našeho mínění nejspíše původu přirozeného. Různými me-

chanickými processy zvětral kámen na spodu silněji než nahoře a odrobil se tak, že se na úzké ploše udržuje náhodou tam, kde těžiště spočívá. Nepopíráme však, že je tu a tam mohl člověk ještě svojí rukou upravit. I v Čechách jsou dle Vocela podobné viklany u Krtů nedaleko Jesenice, u Kadova bližší Horažďovic, u Zdeslavi na Rakovnicku, hlavně t. zv. „Kačena“ nebo „Husova kazatelna“ u Vysokého Chlumce v kraji sedlčanském.

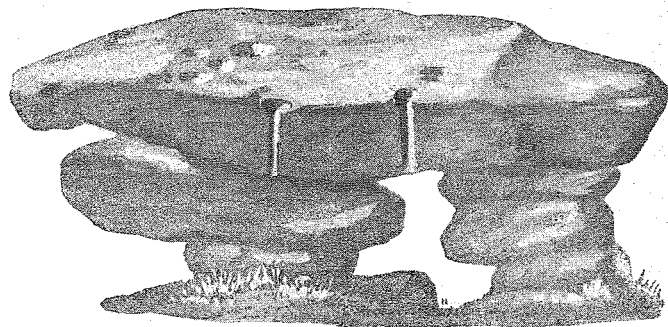
Kameny obětní.¹¹⁷⁾ Často se našly balvany, na nichž vydlabány byly různé mísovité jamky, tu a tam mezi

Obr. 87. Trilith u Odri v Prusku.

sebou nebo s okrajem rýhami spojené. Dlouho se kameny podobné vykládaly za starodávné pohanské obětní kameny neboli oltáře, na nichž prý se podávaly bohům oběti krvavé i nekrvavé. Pak přišla silná reakce a kamenům podobným dával se šmahem jen původ přirozený. Všechny více méně hluboké mísy, prohlubně a rýhy povstaly prý výmolem dešťové vody a zvětráním. Pravda bude asi uprostřed. Že valná, ba snad největší část těchto mís povstala přirozeným způsobem, o tom není pochyby. To však ještě neznačí, že člověk nemohl i přirozeně utvořené mísy užiti ku svým účelům. Zde se často právě ve sporech vedených směřovaly dvě otázky, je-li jich původ umělý, a byly-li

ku kultu užívány. U některých je snad i původ umělý, zejména u těch, které jeví velkou pravidelnost v tvaru, hloubce a v útvaru stěn mís.

Obr. 88. Obětní kámen u Landsteinu blíž Jindřichova Hradce.

Že byly velmi mnohé z nich užívány k obětním účelům, pro to je více dokladů. Jednak se nacházejí na místech, často velmi význačně položených, a místo takové přirozeně obracelo vždy k sobě pozornost, jednak se zachovaly v lidu názvy, z nichž možno vyčísti, že v dobách předkřesťanských, byla to místa bohoslužebná. Vedle názvu miskovité kameny, (německy Nápfehensteine, Schalensteine, franc. pierres à écuelles, à bassins, à cupules, angl. cup-stones, rus. чашечные камни) nesou obecně u Slovanů názvy čertovy kameny, (něm. Teufelsteine, také Hexenkessel, Hexenschüsseln, na severu Elfensteine, Baldersteine). A název „čertový“ povstal často tím, že jím po pokřesťení lidu od kněží byla přezvána stará pohanská místa kultovní.*) Mimo to jsou leckde i jiné tradice a zvyky zachovány, které zřejmě upomínají na starý kultovní význam podobných kamenů. V Lužici a na Slovensku dosud se k nim chodí na jaře vykonávat obřady (ku př. s májovkami; slují „oltárno“), a dle Montelia kladou se

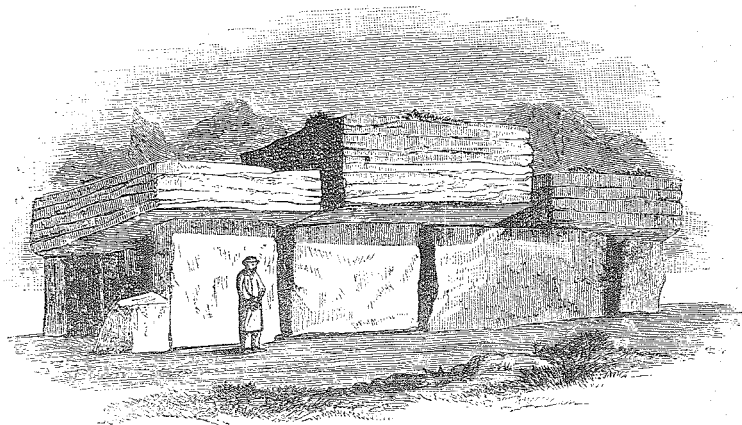
*) Je také zachováno několik starých církevních ustanovení, jimiž se nařizuje kameny ty odstraniti a zameziti jejich etění.

na ně dosud na severu různé oběti. Tak i ve Švýcarech. Skupiny menších jamek na svislých stěnách dolmenů, sloužily snad jen k účelům dekorativním. Jedna deska v megalithu seelandském u Borreby měla jich na povrchu na 80.

Hojné jsou všude, snad v celé Evropě, a blíže různá místa vyčítati nemusíme. Vedle Francie, Švýcar, Skotska (také Alžiru, Tunisu, Aegyptu) hojně jsou v Dánsku (v mohylách), v Německu hlavně ve Smrčinách. Popsali je tu zejména L. Zapf a H. Gruner. Tyto kameny daly nedávno podnět ke kuriosnímu výkladu. Inženýr Fr. Rödiger spatřoval v nich pomníky nebo desky kartografické, značky na nich sloužily prý k orientaci v kraji jako nynější mapy. Proti tomuto výkladu polemisoval dobře A. Schmidt.¹¹⁸⁾ V Dolních Rakousích nalezeny obětní kameny ku př. na Kogelbergu. V zemích slovanských jsou známy v Lužici, Rusku, Slovensku, v Čechách a na Moravě. V Čechách jsou hojně hlavně v horách jizerských a krkonošských na př. v okolí Jablonce, pak na hranicích českomoravských v okolí Jindřichova Hradce: na Blochsbergu, u Kunova, u Konrače, u Landsteina (srov. obr. 88), na pramenech Svatky („Perňičky“ u Českých Křižanek) a porůznu na více místech, z nichž je nejzajímavějším Zadní Hrádek u Skalska v kraji mladoboleslavském, jehož celé okolí svědčí na posvátnost místa v dobách předhistorických.¹¹⁹⁾ Na Moravě patří sem ku př. „králův stůl“ u Modré blíž Velehradu, podobný kámen u Jankovic, v Střítěži. V Rusku jsou hojně na Kavkaze u Mechetu, Bumu, u Derbentu, pak se vyskytují v krajině na pramenech Donu, v gub. saratovské, gub. novgorodské, tulské, oblasti terské atd. Leckde slují „конь камень“ snad od toho, že se na nich obětovaly koně.¹²⁰⁾ V Bulharsku je našli bratři Škorpilové na př. u Gerdemu. Stáří jednotlivých kamenů obětních není možno určit, jistě však náležejí většinou dobám pozdějším.

Dolmeny jsou umělé komnaty z hrubě otesaných balvanů, které stojí buď volně pod širým nebem, nebo jsou

zemí zasypány.*) Byl vůbec spor, nebyly-li původně všechny pod mohylami, jejichž násyp pak během věků spláchl dešť a vítr roznesl. Analogické příklady moderních dolmenů nám však ukazují, že část jich byla jistě jen volně zbudována. Podoby jsou obvykle více méně pravidelného čtyřúhelníka, jehož stěny se skládají se svisle postavených balvanů, na nichž spočívá těžký plochý kámen tvořící strop. Jen řidčeji nacházíme tvary odchylné, u pozdějších strop

Obr. 89. Dolmen u Mettray ve Francii.

se skládá z kamenů proti sobě v úhlu vzepřených. Velikost je různá. Dlouhé jsou až 10 m., vysoké 3, široké 4—5 m. Jednotlivé balvany bývají obrovské (srv. na př. obr. 89). Jeden kámen z megalithu v Pérotte (dp. Charente) ve Francii váží na 40,000 kilogrammů!

O účelu a o původu dolmenů byly veliké spory vědecké, a druhá otázka jest dosud nerozřešena.

Většina badatelů měla je za hroby: A. Bertrand, Hildebrand za hroby napodobující obydlí, G. de Mortillet za umělé

*) Často spočívá svrchní balvan buď na třech, čtyřech nebo více podstavcích, aniž by tyto tvořily souvislé stěny, a dolmen představuje nám pak jen jakýsi druh stolu. Tvoří-li kameny, na nichž kryt spočívá, plně stěny, povstává skutečná uzavřená komnata.

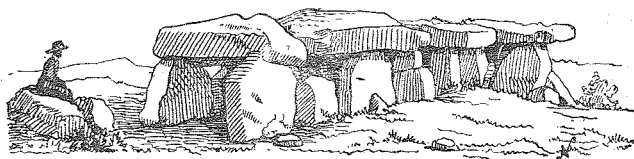
pohřební jeskyně nejmladšího stadia; podobně je vykládal za pohřebiště markýz Nadaillac. J. Lubbock a J. Fergusson měli je jen za přirozený výsledek téhož instinktu u primitivního lidu, který pobízí dítě sbírat malé kaménky a dřívka a stavět z nich domečky, jini je měli zase za oltáře atd.

Nyní se má obecně jen prvý výklad za správný.*) Dolmeny evropské jsou hroby, i když se tam nic více nenajde. Byly ku př. již dříve vyloupeny. Přirozeno však, že některé mohly sloužit a sloužily i za oltáře. Idea na hrobě obětovati je velmi přirozená a nacházíme ji po celé zemi. (Srv., co jsme řekli o ctění hrobů na str. 144.) A proto soudím, že není správné upírat i všem dolmenům význam kultovní, jak na př. činí Sacken, Rauber, Nadaillac. Na některých jsou na svrchní ploše vytesány misy nebo strop úmyslně provrtán, a ve Švédsku dle Montelia dosud na nich lidé obětují. Velmi zajímavý příklad přímého přechodu náhrobní stavby ku bohoslužebné podal na př. G. Klemm ve svém líčení hrobů čerkesských na Kavkaze. Nad hroby lidí prostých vystaví se jednoduché dolmeny. Čím byl ale zemřelý vznešenější, tím jsou i stavby nákladnější, a zvláště mocní a svatí mají již řádné kaple nad hrobem, kamž ostatní chodí obětovat. Podobně na polynéském ostrově Rotumahu slouží dle Ratzela náhrobní dolmeny zároveň ku ctění duchů.

Dolmeny jsou hojny téměř v celé Evropě.¹²¹⁾ Klassickou zemí jich je však Francie a země rozložené kol břehů moře severního a baltického. Francouzské dolmeny¹²²⁾ dělí se na dolmeny pravé a na komory kamenné původně pod zemí se nacházející, k nimž vede delší z kamenných plátů sestavená chodba (grottes aux fées, allées couvertes). Nejznámějším nalezištěm dolmenů a vůbec megalithů ve Francii je

*) Mnohé dolmeny mají v stěně okrouhlou díru (ve Francii, Británii, Kavkaze, Syrii, Palaestině, Indii, Alžiru a j.). Lubbock soudí, že sloužila ku podávání jídel zemřelým, jini asi lépe vykládají je za otvory, kudy mohla duše zemřelého vycházet a vcházet.

polouostrov bretagnský (dep. Finistère, Morbihan, Côtes du Nord atd.), kde se jich napočítalo již na 2½ tisíce. Největší bretagnské dolmeny jsou „Mane-er-H'roek“ (vrch vil), „Mane Lud“ (popelový pahorek) a „Loc-maria-ker“ v Morbihanu. V tomto jediném kraji bylo jich napočteno přes 30. Mezi kamennými komorami pod mohylou vynikají ještě „Gavr'inis“ v Morbihanu a velikolepá mohyla „Mont St. Michel“ u Carnacu. Na severu Francie chybí dolmeny až na výjimky, také jsou řídké na levém břehu Rhony. Za to jsou

Obr. 90. „Allée couverte“ z Morbihanu.

hojně v Pyrenejích (dp. Hérault, Gard, Ardèche) a na Corsice, kde je prostudoval A. de Mortillet.¹²³) Ve Švýcarsku byl nalezen neolithický dolmen r. 1887 na vrchu sv. Bernarda. V Anglii jsou volné dolmeny řídké, tím hojnější však mohyly s kamennými komorami a chodbami, o nichž se dále zmíníme. Nejvíce megalithů je v hrabství walliském a v Cornwallu, také na Orkadech a Hebridech a ostrůvcích anglonormanských: Jersey, Guernesey, Hermu, Aurigny. Španělsko jest bohato na tento druh pomníků hlavně v provinciích algarvské a andalusské, vůbec v území podél břehu západního až ku Gibraltar. Také v Portugalsku jsou.¹²⁴) Na ostrovech balearských vyvinuly se zvláštní typy. Zde se můžeme zmínit i o alžírských a marockých dolmenech prozkoumaných generalem Faidherbem (hlavně v okolí Gaffy).¹²⁵) Ačkoliv se v nich vyskytují pazourky typů palaeolithických, nenáležejí ani neolithu ale dobám pozdějším. V Itálii jsou dolmeny dosud málo studovány, ale jsou zde na př. v Toskánsku. V ze-

mích rakouských jsou velmi řídké, M. Hoernes vůbec je popírá. Známe však zprávu o dolmenu u Graniczestie v Bukovině, nemluvě o nejspíše zpráve Vocelově o dolmenu na hradě u Strakonice, a Jelínkové o podobném pomníku u Zdechovic na Kolínsku. Za to opět Německo a severní země evropské vynikají těmito stavbami (v Belgii a Holandsku jsou řídké, mimo provincii Drenthe a Oberyssel,¹²⁶) a poskytují velkou stupnici tvarů, od malého kameny obloženého hrobu až k velkému megalithu.

Obr. 91. Kamenný kruh kol dolmenovitých hrobů (dle Lubbocka).

Montelius dělí nordické megalithy na pravé dolmeny (švédsky stendös, v sev. Německu slují volné dolmeny na pahorcích dole kameny obložených Hünenbetten, Riesenbetten), a na „ganggräber“ (Riesenhäuser, šv. Jättestugor). Oba druhy bývají v Švédsku (hlavně v Schonen, Falköpingu, Westergötlandě, Bohuslänu, Hallandu, Ölandu) v Dánsku (Jütlandě) a v Norvéžsku (zde jsou řídké, jen na jižním břehu pokryty zemí; druhá skupina liší se od dolmenů chodbou vedoucí ku komoře. Třetí druh hrobů „Steinkisten“ jsou komory, bez chodby z menších kamenů sestavené a tvoří přechod k t. zv. skříňkovým hrobům v mohylách, o nichž jinde uslyšíme. Ve Švédsku stojí tyto „Steinkisten“ často i volně ku př. ve Westergötlandu, Bohuslänu, Dalslandu a jihozáp. Wermlandu. Zajímavé že tyto tři druhy hrobů Monteliem roztříděné následují po sobě i časově. Nejstarší jsou dolmeny, nejmladší hroby skříňkové.¹²⁷)

Hoernes dí, že v severním Německu nalézají se hroby megalithické jen na levém břehu Odry. Lissauer však zná „Hünnebetten“ i u Slaboszewa (kraj Mogilno) a snad i Lupówě (kraj Stolp). Několik dolmenů zachováno bylo státem na ostrově Rujaně, a mnoho jich je v Meklenbursku Šlesvíku a v Hannoveru; také ve Westfálsku, jsou hojné, a na kongressu v Münsteru r. 1890 vyslovil se R. Virchow velmi určitě pro stáří neolithické a jich neněmecký původ.

Ve východní Evropě jsou dolmeny velmi hojné jen v jižní Rusi, v jiných krajích jsou řídké. Dle Kirkora nalézají se nepravé dolmeny t. zv. mohyly obrů na Litvě (na Žmudzi v gub. kovenské, na březích ř. Daugivena, mezi Poněvěžem a Šavlemi, u vsi Landyšky atd.), a na Podolí. Zde u dvorce Monasterku nad ř. Seretem bliže Bilče zachoval se dle Kirkova dolmen na třech podstavcích; pod ním byl hrob s kostrou. Jinak jsou v Polsku a západním Rusku nahrazeny dolmeny náhrobními stavbami menšími t. zv. skříňkovými hroby. Popis megalithických pomníků, jež tu našel před lety Przyborowski nebo těch, jež popsal Kraszewsky, je příliš neurčitý, než abychom je mohli sem zařadit. Za to na Krimu se s nimi opět setkáváme. Tak je našel J. Filimonov v údolí bajdarském, v skupinách po 1—3 řadách, z nichž každá byla ohraničena nízkým kamenným plotem. Mrtví byli v nich pochováni sedě. Předměty však ukazují na dobu pozdější, a sice dobu železnou. Stejně hojné jsou dolmeny na Kavkaze hlavně ve dvou skupinách: u Černého moře v zemi Šapsugů, a u Kobanu (ku př. v údolí řeky Pšadu). E. D. Felicyn, který jich prozkoumal řadu na březích řeky Chodzy u stanice Bagovské (Баговская) v kraji majkopském klade je do doby neolithické. Leží v menších skupinách na stráních (12 na Ijubikovském, 11 na sazepinském poli) otvorem k jihu obráceny. I zde mrtvolý původně seděly.¹²⁸⁾ Naproti němu Kondakov a Tolstoj mají je za současné s krimskými.

Dolmeny byly odkryty dále i na Balkáně a sice v Bulharsku, nejvíce na planině strandžské a sakarské, a na pramenech řeky Duandere a Javuzdere.¹²⁹⁾ Jsou vůbec rozšířeny po celé zeměkouli.

Dolmeny, jak jsme řekli, byly původně hroby, a ještě v mnohých byly nalezeny kosti lidské, zvířecí (domácích zvířat), a pohřební dary. Mrtvé posadili buď na bobek nebo opřeli sedě o stěny, nebo je položili. Ve švédských hrobech našlo se až 50, 100 i více koster lidských. V některých dolmenech francouzských vidíme zvláštní zjev. Kostí lidské jsou tam nahromaděny a úplně přeházeny tak, že musíme souditi, že byly tam již přeneseny bez masa, a uloženy jako u nás do kostnic. Možná, že se vůbec mrtvá těla uměle zbavovala masa. Tento zvláštní zvyk se v Gallii hojně prováděl, a ještě v XII. a XIII. století bylo privilegiem králů francouzských, že jich mrtvá těla zbavena byla masa a kostra pohřbena zvláště. Tak byl pohřben ještě Ludvík Dobrotivý, Karel Holý, Ludvík Svatý, Filip Smělý a jeho žena Isabella.

Stěny balvanů jsou obyčejně hrubě, někdy jemněji přitesány nástroji kamennými. Ozdobeny jsou zřídka a to jen jednoduchými lineárními ornamenty v Bretagni, ku př. na pomniku v Gavr'innisu, nebo zvláštními spirálovitými čarami s ocásky (v Anglii, Skotsku a Írsku). Nápisů na nich zachovaných jsou vesměs

Obr. 92. Zvoncovitá nádoba z Markovic u Čáslavi

Mezi pohřebními dary vyniká zejména charakteristická keramika, stejná v Hannoveru, Westfálsku jako ve Francii, a dosti podobná keramické britanské a j. Nádoby jsou

v ruce hnětené, tvarů někdy prostých, někdy velmi pěkných; tyto bývají krásně ornamentovány hluboce vyrytými čarami, které byly vyplněny bílou hmotou, hlinkou nebo vápnem. Zejména tvary zvoncovitých nádob a pohárů tvoří speciality nalezišť megalithických. Připojený obraz 92. zvoncovité nádoby není sice z megalithu, ale tvaru a rázu stejného. Jinak je inventář neolithický, v plném rozkvětu kamenné kultury, ač se nezdá již objevují první stopy kovů. Proto uzavírá Ph. Salmon dobou megalithů „dobou carnaickou“

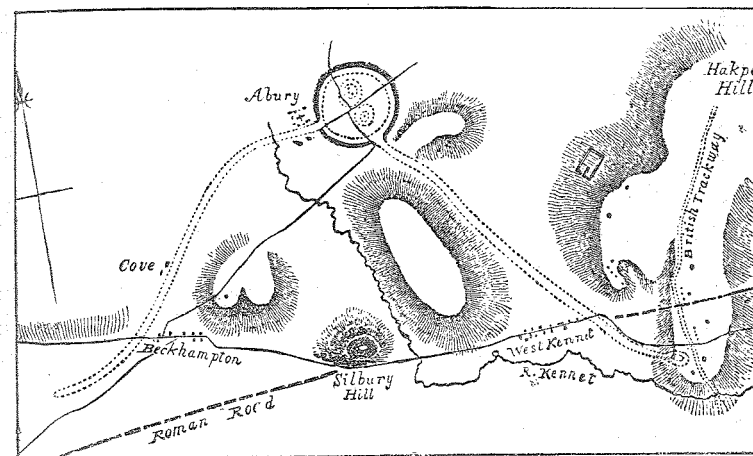
Obr. 93. Řady kamenných pomníků v Carnacu.

své rozřídění doby neolithické. Také, jak uvidíme, objevuje se v nich i nový obřad pohřební, spalování.

Zvláštním druhem megalithických pomníků jsou řady balvanů, buď rovnoběžně vedle sebe postavené tvořící t. zv. alleje kamenné, nebo v kruhy sestavené t. zv. cromlechy. Při tomto druhu pomníků již nesnadněji najdeme pohřebiště. Spíše můžeme soudit, že ohraničovaly nebo označovaly jen místa významná, posvátná. O některých velkolepých pomnících toho druhu vůbec jinak souditi nelze.

Nejznamenitější alleje kamenné nacházejí se ve Francii v Bretagni u Carnacu (dp. Morbihan). Nachází se tam 11 řad balvanů, některých až 7 m. vysokých, obyčejně však nižších (obr. 93.). Téměř všechny leží nyní

jedním směrem povalené. O významu těchto pomníků mnoho bylo vykládáno. Nejnověji dr. Closmadeuc a dr. Gaillard mají je za jakési pomníky astronomické. Podobný soud vyslovil i E. Harroy v Belgii. Správný výklad je však dosud tajemstvím. Celý pomník skládal se ze 3 skupin (Ménez, Kermario, Kerlecant), z nichž opět prvá složena byla z 11, druhá z 10 a třetí z 13 řad kamenův. Podobné rovné řady kamenné našly se na ostrovech Orkneyských; ve střední

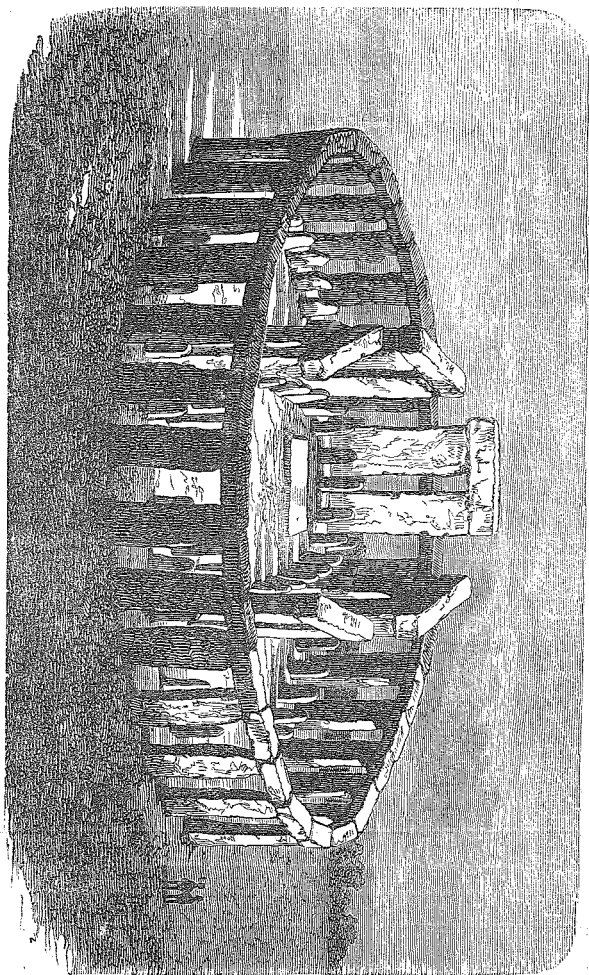

Obr. 94. Plán posvátného okrsku aburyského (dle Lubbocka).

Evropě není známo nic podobně velikého. Vocel zmiňuje se o podobné alleji asi z 200 kamenů se skládající na vrchu Lipovici u Strakonice, a v Dolních Rakousích mezi horou Mannhartovou a Moravou našly se také rovné řady kamenů vedle dolmenů a cromlechů, táhnoucí se z temene hory do roviny, ku př. na Stoizenbergu u Stoizendorfu, a u Eggenburgu. Také u několika skythských kurhanů v jižní Rusi připomínají se podobné řady.

Mnohem častější než rovné řady kamenů jsou kruhy kamenné, cromlechy. Sloužily jednak k jednoduchému ohraničení místa svatého (jež původně mohlo býti také

pohřebiště), jednak můžeme mít stavby nákladněji stavěné přímo za chrámy. Ostatně i mohyly obemkává často kruh

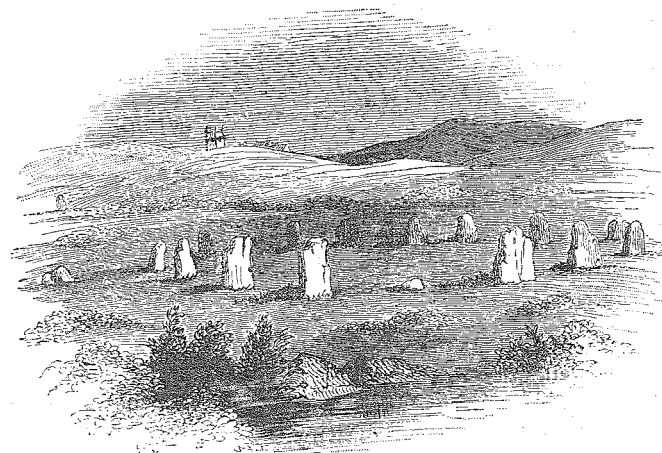

Obr. 95. Rekonstruovaný pomník „Stonehenge“.

kamenný, patrně v původním svém významu. Podobné kruhy kamenné sloužily leckde — ač účel tento jest jistě již druhotný — k zasedání soudů lidových, tak ku př. na ostrovech

orkneyských ještě ve 14 st., u Lundby v provincii Gotenburgu ve Švédsku, v Anglii, dosud slouží k zasedání rady u Kablyů, Khasiů a jiných. Lubbock soudí proto, že část cromlechů měla původně již tento soudní význam. Vždyť již u Homera v Odyseji sedí v radě Faiakové, v Iliadě Trojané v kruhu na otesaných kamenech. Montelius má však švédské „Richterringe“ za místa původně obětní.

Největší cromlechy chová Britannie, kde slují obyčejně pomníky druidskými. Jsou to hlavně dvě místa Avebury

Obr. 96. Cromlech bližie Land's Endu v Cornwallu.

(Abury) ve Wiltshiru, (obr. 94.) a Stonehenge.¹³⁰⁾ Na sjezdu v Norwichu vykládal je Stuart za hroby, Lewis, Stevens a Lubbock proti tomu za chrámy. Stonehenge patří dle Lubbocka již do doby bronzové, aspoň tam patří mohyly kol něho rozložené. Abury je starší, a náleží nejspíše neolithu. Fergusson je však chybně datoval až do doby římské. Také je pochybné připisovati je Druidům.

Lépe než popis vysvětlí původní podobu Stonehenge rekonstruovaný obrázek (obr. 95.). V Anglii přicházejí dále kamenné kruhy na více místech, hlavně v hrabství

cornwalském a v Skotsku¹³¹⁾ (obr. 96.), ve Francii našel je Cazalis de Fondouce u Cévenu na březích ř. Vidourly, dále se našly hojně v Bretagni (v dep. Finistère, Morbihanu, Côtes du Nord) a po různu v jiných departementech francouzských. Jsou i v Pyrenejích, ve Španělsku, Portugalsku, na Balearrech kol talayotů, v Sardinii kol nurhagů, ve Švýcarsku kol hrobů; v Německu našla se jich celá řada v Prusku kol hrobů neolithických, ku př. u Ossowa (kraj Stargard) u Odri (kr. Konitz), u Seefeldu (kr. Carthaus), v Trzebezech (kr. Culm), u Blandau (tamže), u Meisterwalde (kr. Gdansko) a t. d.

Dále jsou v Skandinavii, Dánsku, Islandě, Dolních Rakousích, na jihu Evropy v Bulharsku, (na strandžské a sakarské planině), v Řecku (pověstná agora na hradě mykenském). V Haliči u vsi Krynice v kraji sandeckém nacházel se dle zprávy rytíře Popiela kamenný kruh na hoře ruiské s kamenným pomníkem uprostřed. Mimo to vedla k němu kamenná allej 300 kroků dlouhá.

Mohyly jsou hroby, nad nimiž se zdvihá uměle nasypáný pahorek. Je-li vlastní hrob v mohyle zároveň pomníkem megalithickým, jako jsme viděli u dolmenů francouzských a severoevropských, můžeme tento druh mohyl čítati ještě do skupiny megalithů. Je-li však v nich tělo uloženo prostě v zemi, nebo v srubu dřevěném či jen v komoře, utvořené z menších, slabých desk kamenných, klademe mohyly již do následující skupiny hrobů. Ovšem že jest často těžko, zejména kde se jedná o případy poslední zmíněné, rozhodnouti, patří-li hroby ty ještě mezi megalithy čili nic. Ostatně o nějaké přesné rozdělení v takovém případě neběží.

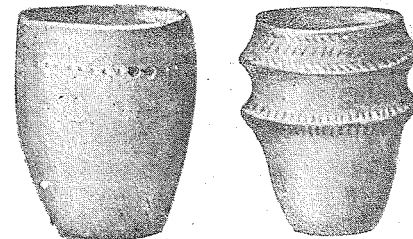
K skutečným megalithům můžeme ještě čítati mohyly s megalithickými komorami uvnitř, které v Britanii vyznačují dobu neolithickou a bronzovou. Jsou to známé britské barrowy (british barrows), které starší angličtí badatelé dělili na dvě skupiny: 1. mohyly podlouhlé (long

barrows) náležející celkem do doby neolithické a 2. mohyly okrouhlé (round barrows) patřící do doby bronzové.¹³²⁾

Dlouho se říkalo, že dlouhé barrowy z doby neolithické vykazují jen kostry dlouholebé, okrouhlé barrowy pak krátkolebé. Ještě J. Lubbock dle prací Thurnamových podal následující přehlednou tabulku:*)

	Dlouhé Index 63—73	Střední Index 74—79	Krátké Index 80—89	Počet měřených lebek
Long-barrows	55	12	0	67
Round-barrows	0	26	44	70

Pozdější nálezy zvrátily obecnou platnost tohoto rozdělení, ale tolik jest jisto, že původní neolithický lid v Anglii byl dlouholebý a že přišel, jak o tom ještě uslyšíme, koncem neolithu do Britannie nový lid, plemene jiného. Barrowy neolithické chovají proto převážně obyvatelstvo dlouholebé, barrowy z doby bronzové pak krátkolebé. Ve více případech, ku př., v Tilsheadu, jsou

Obr. 97. Nádoby z mohyl anglických.

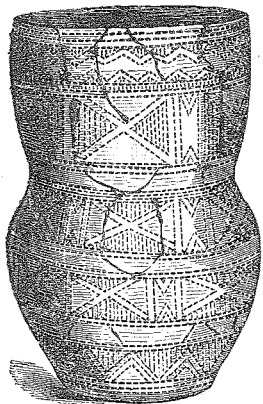
lebky prvotných spodních hrobů dlouhé, lebky druhého, pozdějšího pohřbu, do téže mohyly uloženého, již krátké.

Barrowy jsou hojně v celé Britanii, Anglii, Skotsku, Irsku i ostrovech severních. Jsou různé velikosti, od zcela nepatrných až do velikostí ohromné. Největší anglická mohyla „Silbury Hill“ patřící do posvátného okršku aburyského ve Wiltshiru (srv. plán na obr. 157.) jest vysoká téměř 40 m. Mrtvolý

*) Známy jest výrok Thurnamův: „Round barrows, round skulls; long barrows, long skulls.“

leží buď prostě v zemi, nebo v menších kamenných skřínkách, tu a tam jsou zabaleny v koze nebo vloženy do dutého pně stromu. Mohyly tyto ovšem mezi vlastní megalithy nepatří. Barrowy anglické, které můžeme čítati mezi megalithické pomníky, mají uvnitř velké kamenné komory s chodbami (ku př. mohyla u New-Grange blíž Droghedy, u Nether-Swellu v Gloucestershiru a pod.). Nejvíce jich přichází ve Skotsku v hrabství caithnesském a argylském, kde mají i některé lokální zvláštnosti (horned barrows). Znamenitým příkladem je barrow u Camsteru.

Obr. 98. Příklad ozdobného poháru a mohyl anglických.

Vedle koster objevuje se tu již spalování, a užívání jednoho nebo druhého obřadu mění se lokálně. Thurnam a Grenwell našli jen málo hrobů žárových, za to ve Wiltshiru, Dorsethuru, v Cornwallu a Wallessu převládá spalování. Kostry přicházejí nejvíce v poloze skrčené, popel uložen jest v po-

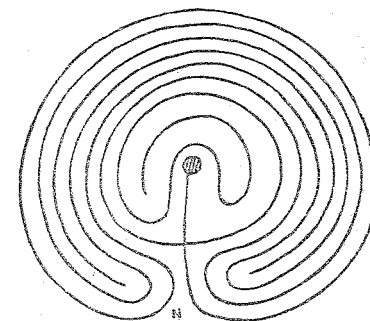
pelnicích pokrytých plochým kamenem. V anglických barrowech jsou milodary poměrně řídké proti hrobům jiným na př. francouzským. Nejvíce vyniká keramika svým zvláštním, nikde jinde se nevyskytujícím rázem. Nejhojnější jsou nádoby pohárovité (obr. 97. a 98).

Zde se ještě zmíníme o dvou zvláštních druzích kamenných pomníků. Jsou to řady kamenů sestavené v podobě dlouhé, na dvou koncích špičaté lodi (t. zv. Schiffsetzungen), obklopující v Švédsku hroby z pozdní doby Vikingů. Podobné ohraničení pohřebišť pomocí řady kamenů můžeme vůbec stopovati z neolithu až do dob pozdních. Také v Kuronsku jsou¹³³⁾.

Druhými zajímavými pomníky jsou finské labyrinty kamenné, skládající se z několika soustředných různě za-

brazených a spojených kruhovitých chodeb, o nichž lepší pojem dá přiložený nárys labyrintu nalezeného u Annen v okrese Velkua (obr. 99). Jsou dosud původu a účelu záhadného.¹³⁴⁾

Takové jsou druhy evropských pomníků megalithických, náležejících z největší části do doby neolithické, a tolik lze nyní říci o jejich účelu, původním i pozdějším. Mnohem těžší je však rozlušiti otázku, komu náleží tyto stavby, kdo je stavěl? Patří většinou do doby neolithické a kultura v jejich hrobech nalezená (domácí zvířata, stopy orby, nástroje kamenné a hlavně keramika) zdála se býti mnohým velmi jednotejná. Což divu, že brzy povstal výklad, že náleží megalithy evropské všechny jednomu lidu, že jsou stopami, které nám ukazují, kudy Evropou kráčel a kde se déle usadil. To mínění zastával především A. Bonstetten, a ukazoval, jak lid ten přišel odkudsi z Indie z pobřeží malabarského přes Kavkaz na Krim, a zde se rozdělil. Část šla na sever Evropy, část na jih do Řecka, Italie a Korsiky. Lid ten byli dle Bonstetena Keltové, kteří se touto cestou v neolithu přistěhovali do Evropy. Mínění Bonstettenovo přijali více méně úplně a určitě i jiní: Lane Fox, E. Desor, generál Faidherbe,* Nadailac atd. Nejnověji se pro keltický původ německých (westfálských) megalithů prohlásil Virehow na sjezdu v Münsteru r. 1890 proti Finkemu a Nordhoffovi.

Obr. 99. Plán kamenného labyrintu u Annen ve Finsku.

*) Generál Faidherbe soudil, že dolmeny západoevropské a africké náležejí jednomu lidu dlouholebému, vlasů a očí světlých, který přišel od Baltu k jihu. Desor soudil na směr opačný. Löher ve spise „Über

Není pochyby, že na věci něco je. Jednostejnost, která panuje v kultuře a v myšlence megalithů v celé Evropě (lokální rázy a zvláštnosti vyvinuly se ovšem všude) nedá se lehce přejítí; ale k určitému rozhodnutí v této otázce nestačí. Na sjezdu štokholmském r. 1874 pojednal o tom Hildebrand, a došel k opačnému úsudku, že totiž megalithy nenáleží kmeni jednomu, ale že jsou stejným výsledkem společné a přirozené každému primitivnímu lidu myšlenky: dávatí hrobu

Obr. 100. Dolmeny indické (dle Lubbocka).

podobu příbytku. Tak soudí i G. de Mortillet, Westropp, Bastian, Worsaae, Cartailhac, Cazalis de Fondouce.

Dle Alex. Bertranda stavěl pomníky megalithické určitě též lid, který přinesl do Francie z východu kulturu neolithickou, hlavně znalost orby, chovu domácích zvířat a obřady pohřební. Příchod tohoto lidu dál se pomalu a sice dvojí cestou, severní podél pobřeží Baltu a moře severního (všude tam jsou megalithy) a jižní, od

Dolmenbauten“ (Mnichov 1888) vykládá, že dolmeny v celé Evropě, Africe i v Asii (mimo Indii) stavěl národ plavby znalý a sice Germané.

Kavkazu podél Černého moře, a poříčím Dunaje, kudy se táhne druhý pás megalithů. Týž lid přinesl s sebou i stavění příbytků kolových.

Zajímavý je ještě způsob, jakým tyto velkolepé pomníky byly budovány od lidí kovů a všech strojů neznalých. Neboť vztýčiti několik balvanů, a položití na ně jiné několik set kilogrammů těžké, je zajisté úlohou nesnadnou. Jak se megalithy stavěly, pěkně vylíčil již dánský král Bedřich VII.¹³⁵⁾ Všechny naše moderní stroje nahraditi musila páka a oblá dřeva, kmeny stromové, po nichž se kameny posunovaly. Když byly stěny dolmenu vztýčeny, zasypány byly zemí až ku hořenímu kraji, a pak se snadněji po výjezdu nakloněné plochy posouvaly nahoru balvany nástroji. Balvany se lámaly dřevěnými klíny vodou nabobtnalými.

Vedle hrobů megalithických patří do neolithu ještě značná řada hrobů, v nichž se nachází tělo lidské v prosté zemi uložené, a nanejvýš několika většími menšími deskami obložené tak, že někdy tvoří skutečné skříňky (hroby skříňkové, coffre, Steinkiste, stone-cist). Hroby tyto nelze již čítati mezi megalithy, je však přirozeno, že mezi hroby skříňkovými a skupinou, o které jsme právě vyprávěli, nějaké ostré hranice není, a že je leckdy těžko rozhodnout, do které z obou skupin hrob patří. Velmi hojně zejména v některých krajinách jsou nad hroby nasypány i velké mohyly, jinde se místo vůbec neoznačilo, aspoň nyní není po ničem takovém památky (hroby ploché, ploské). Mohyly nečítáme mezi megalithy, jako se to jinde děje, nemají-li uvnitř komory z hrubých velkých kamenů ustrojené. Mohyly francouzské a část anglických našla proto zmínku již v odstavci předešlém, většinu jich (hlavně ruské kurhany) bude lépe zařaditi sem.

Tyto prosté hroby s milodary rázu neolithického nacházíme po celé Evropě dosti hojně rozšířené. Zmíníme se proto

jen o důležitějších nalezištích a těch, které jsou nám bližší v zemích slovanských.

V celé západní Evropě zdají se býti hroby ploché, prosté v zemi uložené v této době řídké. Tam se pochovávalo nejvíce v hrobech megalithických; ale i tam nacházíme častěji hroby skříňkové, které již mezi megalithy v pravém slova smyslu nelze vlastně počítati.¹³⁶⁾

Také byly mimo hojně jeskyně pohřební, o nichž jsme se již napřed širěji zmínili, ve Francii užívány v neolithu hroby studňovité, hluboké jámy, do nichž se kladly mrtvoly. Podobné hroby se 150 kostrami, které však, jak svědčí první nálezy bronzů, náležejí již konci doby neolithické, našli Nicaise, Armand a Morel v údolí řeky Marne. Zvláštní jest jeden druh hrobů z okolí Paříže. Jsou to jámy v zemi vyhloubené, a velkými kamennými deskami pokryté, některé malé, některé až 10 a více metrů dlouhé. Hrob u Mizy (Marne) naplněn byl kostmi lidskými, a podobné „kostnice“ jsou hojně na celém západě střední Francie. Nezbyvá než souditi, že neolithičtí obyvatelé, podobně jako dosud mnozí divoši činí, vždy po delší době sbírali ostatky jednotlivých zemřelých, a pochovávali je do společných hrobů.

Také v severním Německu a v zemích nordických pohřbívalo se nejvíce v megalithech, jež jsme právě vyličili. Za to v střední části Německa, na příklad v Durinsku a Porýnsku nastupují vedle hrobů skříňkových hroby ploché, s kostrami v jámě v zemi uloženými. Týž druh jest hojný i v zemích rakouských. Charakteristickou vlastností těchto hrobů středoevropských jest poloha koster; kostry v nich sedí nebo leží na boku, obyčejně na levém, s jednou rukou pod hlavou a s koleny silně k trupu přikrčenými.*)

*) Význam tohoto položení kostry byl již vícekrát vykládán. Dle nejlepšího výkladu představuje nám poloha tato jednoduše člověka spícího. — Toto položení kostry s malými jen změnami

V Německu je typem tohoto druhu slavné pohřebiště u Monsheimu u Hinkelsteinu¹³⁸⁾ v Porýnsku. Mrtvoly zde seděly obráceny obličejem k jihovýchodu. Hrobů bylo asi na 300, ale prozkoumali jen 70. Kostry byly úplně zetlelé. Nádoby byly hotoveny v ruce velmi pěkně, a okrášleny zmiňnými již bílou hmotou plněnými ornamenty. U koster našly se malé nožičky z pazourku, hojně seker z dioritu, břidlice, syenitu a šperky z mušlí. U každé byl zároveň hrubý ruční mlýn. Chyběly úplně hroty kamenné a věci z rohu a kostí.

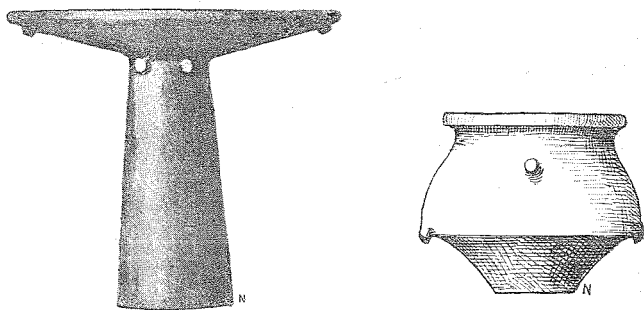
Jiné velké pohřebiště neolithické s kostrami skrčenými našel A. Nagel u Rössenu blízce Meziboru, J. Naue u Unter-Eberfingu v Bavorsku. Pěkně je Kopffleischem a A. Götzem probádán neolith Durinská.¹³⁹⁾ Zde přicházejí hlavně dva druhy hrobů: skříňové hroby pod mohylami, vyznačené nádobami tvaru amforovitého a pohárovitého, a hroby ploché bez komor kamenných s nádobami hrncovitými. Skupina tato je rozhodně mladší. Také skříňky bez mohyl jsou hojně.

V Šlesviku a Holštýně popsala nejnověji sl. J. Mestorfova řadu mohyl z doby kamenné bez komor megalithických. Ve většině leží tělo v jámě v středu mohly vykopané. Milodary jsou čistě neolithické.

V Anglii vedle barrowů s komorami megalithickými přicházejí často mohly bez komor, s tělem v pouhé zemi uloženým, tu a tam zabaleným v kože nebo zavřeným v dutém kmeni silného stromu. Někteří vykládají, že mohly anglické jsou jen hrobkami náčelníků, obyčejný lid že byl jen zcela prostým způsobem pohřbíván. Ve Švýcarsku, jak jsme na str. 128. viděli, pochovávali obyvatelé kolových staveb z doby neolithické své zemřelé do

udrželo se ještě do dob pozdějších, a ostalo charakteristickým pro část pohřebišť první doby bronzové. Dle Dra. J. Matiegky mění se však aspoň u nás v Čechách položení na levém boku, v době bronzové v položení na boku pravém.¹³⁷⁾

hrobů z kamenných desek složených (Auvernier, Chamblades, Pierre-Portay, Châtelard a j.), tedy hrobů skřívkových. Ve Španělsku našli bratři Siretové také neolithické hroby s kostrami bez megalithů. V době přechodní vyskytuje se již spalování, vedle něhož však pohřbívání trvalo ještě delší dobu. I v Itálii jsou hojné. K známějším pohřebištím italským z doby neolithické náleží ku př. pohřebiště u Remedella v prov. Bressii, u Fontanelly blíže obce Casaromana v prov. Mantově, v Cantaluppu u Říma, a jiných více.

Obr. 101. Nádoby z hrobů lengyelských.

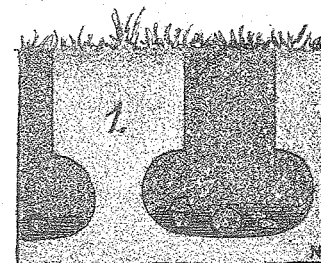
Prvé dvě důkladně prozkoumal R. Zampa, a srovnal se všemi ostatními nalezišti doby té, zejména v ohledu anthropologickém. V obou našel stopy nového lidu, který přišel do Itálie koncem neolithu. Charakteristické jsou zejména hroby fontanellské.¹⁴⁰⁾ Do doby přechodní náležejí hroby u Cumaroly, u Sgurgoly, o nichž se ještě jednou zmíníme.

V alpských zemích rakouských je málo pohřebišť z doby neolithické.

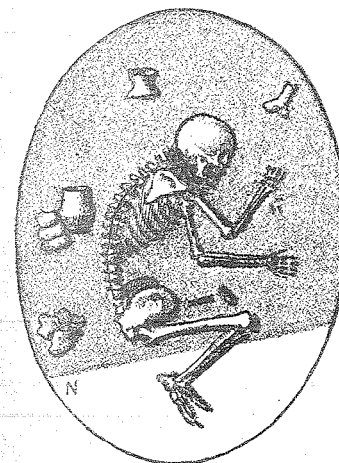
Za to Dolní Rakousy, a vůbec poříčí Dunaje má hojnost hrobů neolithických. Nejvíce jich prozkoumal I. Spöttel poblíže bydlišť z této doby.

V Uhrách sem náležejí především pohřebiště na hradišti lengyelském, o nichž jsme se již nahoře zmínili. V starším pohřebišti našly se z kovu jen perly měděné. Charakteristické jsou mísovité nádoby postavené na vysoké noze, a řada jiných (obr. 101).

Také Čechy a Morava mají řadu neolithických pohřebišť, jež se velmi často nacházejí vedle kulturních jam. Správné datování bývá velmi těžké. V Čechách patří sem asi hroby u Sulejovic, u Kojetic, u Hospozína, Křince, Košiče a j. U Kojetic byly kostry v mohylách, jichž část náležela konci neolithu. V Hospozíně blíže Řípu, našel p. Vondráček a poblíže města Lovosic Dr. J. Matiegka

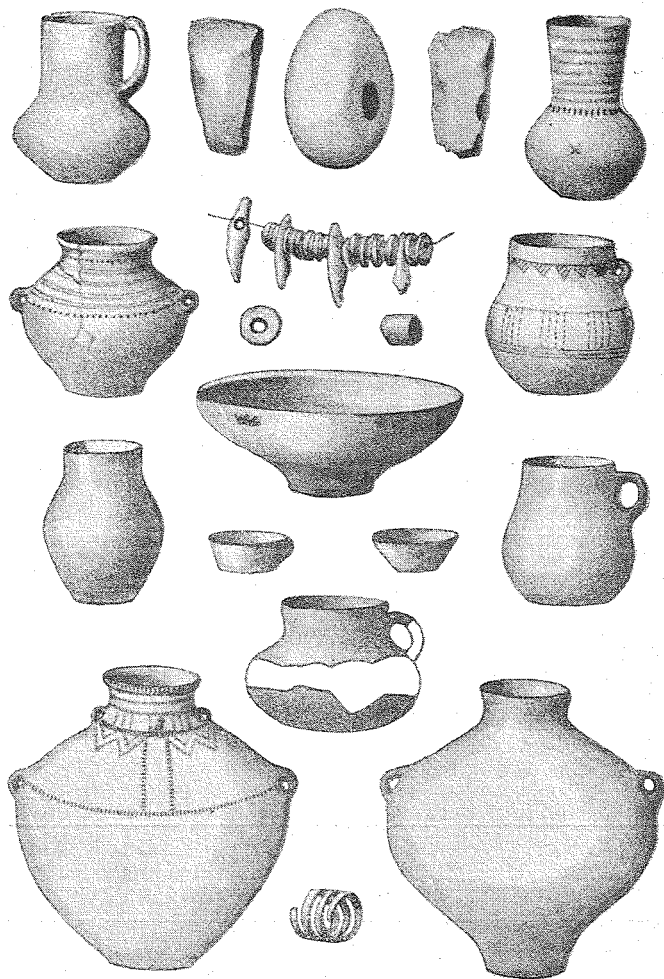
Obr. 102. Průřez hrobu lovosického (dle J. Matiegky).

Obr. 103. Neolithický hrob se skrčenou kostrou od Lovosic.

kostry z doby neolithické již vedle hrobů žárových. Snad sem patří dále i 7 koster P. Krolmusem ve Velkých Přílepech nalezených, hrob bubenečský, jičinský a jiných více. Neolithická keramika česká je dvojitá: hrubá, bez ozdob nebo hrubě ornamentovaná, a jemná, často tuhovaná, lesklá a pěkně ornamentovaná. Tato je mladší a nejspíše importována (aspoň vzory její). Plnění ornamentů bílou massou se u obou druhů vyskytá. Připojené dva průřezy jednoho hrobu lovosického a tabulka náleží na jiném, nedalekém pohřebišti učiněných, podávají příklad rázu ně-

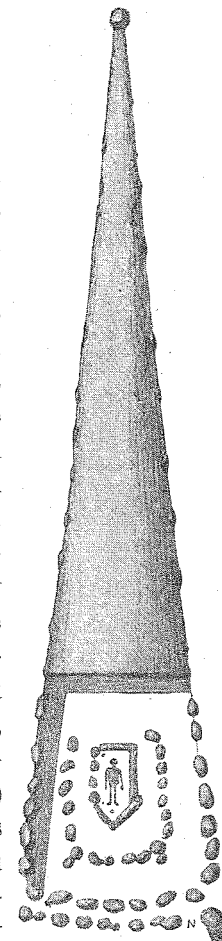
kterých českých hrobů (obr. 102—104). Poslední náležeji již době přechodní, jak nasvědčují prvě ukázky předmětů bron-

Obr. 104. Obsah hrobů z konce doby neolithické nalezených mezi Čížkovicemi a Jencicemi blízce Lovosic.

zových nalezené vedle kamenných sekyrek. Na Moravě sem snad patří hroby šlapanické, zábrdovické (u Mor. Krumlova) hrob ořechevičský, hajanský a jiné.

Do zemí východoněmeckých hlavně Pruska šla kultura neolithická dle Lissauera třemi cestami: od dolní warty k moři, od Hnězdna a od jezera gopelského podél řeky Visly. A sice to byl obchod s jantarem, který zde prostředkoval příchod nových kultur. Nejvíce rozkvétl v době bronzové; zmíníme se proto o něm později. Podél těchto tří cest, hlavně poslední, je zde hojně na lezišt, dále na výšinách je jich dosud málo. Hrobů jsou druhy různé. V Kujavsku nacházejí se hroby skříňové zvláštního svérázného tvaru, a zovou se proto hroby kujavské. Kostra v nich leží v podlouhlé skřínce utvořené z desek kamenných, kol níž se táhnou ještě jiné řady kamenů, a celek zasypán je mohyloou vybiňající v dlouhý ostroh. (Obraz 105). U hlavy a nohou kostry nacházejí se různé milodary. Podobné hroby našly se hlavně v kraji rozkládajícím se na západ od Visly až k jezeru gopelskému, ale i jinde. Větší pohřebiště jsou u Wierzbinku na jezeře gopelském, u Janiševku blízce Lubranice, u Swierczynku u Faliszewa, u Peinna (tamže) a jinde, nejdůležitější u Murzina, (Gross Morin, kraj Inowraclaw) a u Persanzigu (kr. Nový Štětín). Vedle těchto kujavských hrobů jsou tu i kostrové hroby bez skříněk (u Briesenu, Riesenburgu), a jak dále uslyšíme, i první hroby žárové s popelnicemi, ale věcmi dosud neolithickými.¹⁴¹⁾

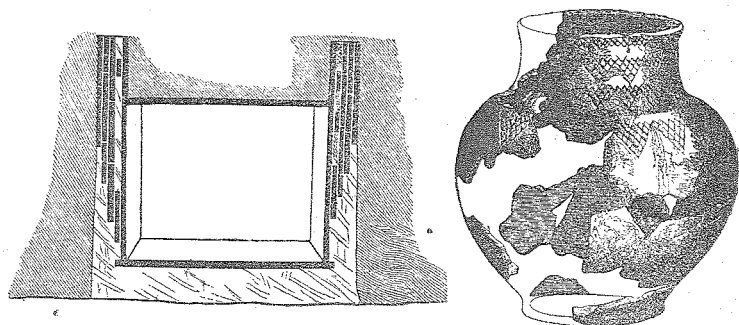

Obr. 105. Hrob kujavský (dle Lissauera).

Totéž platí celkem o jihovýchodních krajích Polska a západní Rusi. Zde byla nalezena již celá řada hrobů

neolithických. Jsou to především hroby skříňkové, v nichž je uložena kostra, a tvoří dle soudu polského archaeologa A. H. Kirkora nejstarší typ polských hrobů.

V Haliči v okolí krakovském a v kraji až k Sandoměři nebylo dosud těchto kamenných hrobů nalezeno. Tam jsou hlavně hroby žárové.*) Za to ve východní části Haliče, v Pokutí (jižní část Haliče sestávající z kraje stanislavovského, horodeňského, tłumackého, sniatyňského a kolomyjského) a v Podolí, pak i v Podolí ruském (obě dělí

Obr. 106. Průřez skříňového hrobu v Kociubińcích.

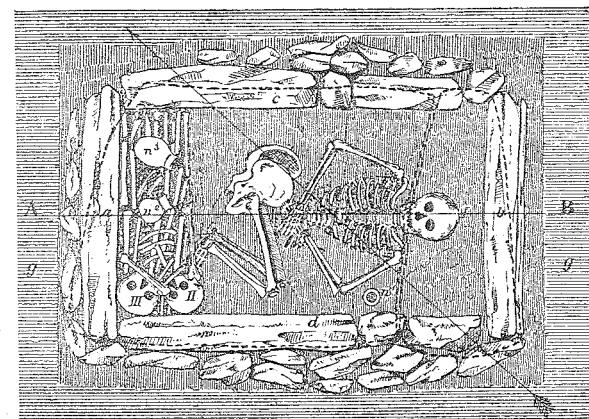
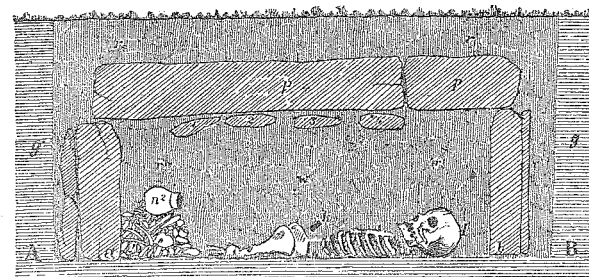
Obr. 107. Nádoba ze skříňového hrobu v Kociubińcích.

od sebe řeka Zbruč) jest neolithická doba velmi dobře zastoupena. Obě krajiny jsou vůbec plny předhistorických památek, hlavně mohyl ze země nasypných, z nichž však část nekryla v sobě vůbec žádného hrobu. Do doby kamenné náleží sem řada skříňkových hrobů s kostrami skrčenými, u nichž nacházíme nádoby, věci kamenné, jantarové, ale nic kovového. Hroby podobné, polsky zvané „kamenne groby skrzynkowe“, nalezeny byly v Beremianech nad Dněstrem, v Chorostkově, v Kociubińcích nedaleko

*) Ossovski dělí z archaeologického hlediska Halič na následující tři provincie 1.) západní neboli krakovskou, kde převládá spalování, 2.) Lvovskou s kurhany všech dob, a 3.) pokucko-podolskou s hroby plynými.

Husiatyňa, Černokońcích, Semenově, Kušilovcích, a v Černolicích na Pokutí.

Nejnověji odkryl Ossovski ve vsi Uwiśle (kraj husiatyňský) hrob se třemi kostrami v nápadném položení (obr.

Obr. 103. Průřezy hrobu v Uwiśle.

108.) Vidíme zde totéž, co jsme již ve Francii našli: kosti byly do hrobu bez masa na hromadu uloženy.

Tyto hroby trvaly zde až do doby kovové, kdy se přeměnily v tak zv. hroby deskové (podplytowe), bez komor, ale většími deskami kamennými na povrchu pokryté (odtud název). O nich se ovšem později znovu zmíníme. Také

mohly tu ještě jsou, dle Kirkora vesměs z doby pozdější, dle novějších nálezů i z doby kamenné, ku př. mohyla v Zawadyńcích na Podolí, v Chorostowě v kraji husiatyńském. — Mimo to však náležejí době kamenné i některé hroby beze skříněk, jen hrubšími kameny obložené, s kostrami skrčenými (groby bryłowe), snad na př. část hrobů v Rakówkātě pod Pustólowkou v kraji husiatyńském. Datování tohoto nálezu není však určité.

Jak ihned uslyšíme byl zde obřad pochovávání brzy nahrazen spalováním těla, a část těchto nových hrobů žárových (groby ciałopalne) náleží také ještě době neolithické.

Ve vlastním Polsku v poříčí Wisly, není téměř mohyl; vyskytují se jen výminkou. Zato zase v Bílé Rusi je pořídka hrobů skřínkových, a na místo nich nastupují téměř samé mohyly neboli kurhany.

Ponechali jsme si tento druh hrobů zvláště na konec. Neliší se myšlénkou a tvarem a obsahem od jiných mohyl toho druhu, ale ruské kurhany tvoří dosud i v samém Rusku tak spornou a mimo hranice ruské tak neznámou, a pro nás přece tak důležitou část archaeologického materiálu, že jim chceme věnovati poněkud více místa, než by se s předěšlým ličením shodovalo. Slovo kurhan (курганъ) vyskytá se v ruských rukopisech poprvé r. 1224 v letopise novgorodském, ale ve významu hradiště. Vypráví se tu, jak Mstislav Udaloj před bitvou nad Kalkou přešel Dněpr a s tisícem svých vojinů napadl přední stráž tatarské. Tyto poraženy utekly se v „kurhan“ polovecký, ale i v něm se neudržely.

Jest zřejmo, že zde slovo kurhan nelze vyložití jinak než ve smyslu „hradiště, ohrada“. Ve smyslu, v kterém se ho nyní užívá, vyskytuje se teprve v 16. století. Z toho soudil Muchliński, že slovo to je neslovanské.*) V nové

*) Prof. J. Krek domnívá se, že slovo kurhan jest původu tureckého, a že bylo Rusy přejato od Polovců a Kumánů. V turečtině značí dle Vámbéryho qurgan „místo ohrazené“.

perštině je dosud gúrgháne, a v jazyku džigitajském slovo kurgan ve smyslu „náhrobní dům“. Nyní se kryje zcela s našim názvem mohyla.

Kurhany ruské náležejí ovšem z největší části dobám pozdějším. Ještě r. 1881 hrabě A. S. Uvarov ve svém díle o kamenné době Ruska označuje za význačný znak neolithických hrobů to, že nemají nad sebou násypů. Nyní však musíme část kurhanů klásti již do doby kamenné, aspoň do pozdější její části. Tak se zdá, že patří ještě do doby kamenné, nebo aspoň do doby přechodní ke kultuře kovové část kurhanů, které prokopal hrabě Alexěj Bobrinskij blíž městečka Směly u Čerkaska v gub. kijevské.¹⁴²⁾ Tyto kurhany mají často v násypu svém pohřby z doby pozdější (bronzové), nad původními hroby dole pod mohylou. Mezi hroby z doby kamenné patří některé kurhany mezi řekou Serebrjankou a močalem irdynským, kurhany na výšině jurjevské s kostrami uloženými v dutých kmenech, a snad i mohyly na pravém břehu Serebrjanky. Kostry ležely v jakési dřevěné komoře, hlavou k západu s nohami skrčenými. U koster mimo hrubé střepey a nástroje pazourkové, kostěné, a tu a tam věci měděné jiného nebývá.

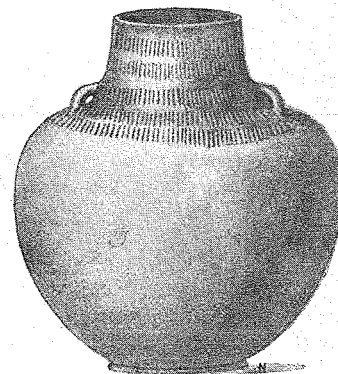
Na posledním sjezdu moskevském rozdělil prof. V. B. Antonovič hroby z doby kamenné v gubernii kijevské na tři druhy: na kurhany s kostrami nataženými, občas v stromové kůře zaobalenými, na hroby ve skříněce kamenné, dosud velmi řídké a na velké kurhany s více kostrami, vždy v poloze skrčené. K nim čítá Antonovič právě zmíněné kurhany smělské. Typickým náradím jsou kamenné sekery, řetězy kostěné, a zvláštní jest, že nacházíme v těchto hrobech lidské kosti velmi často pokryté vrstvou červené minerální barvy. Tentýž zjev objevil se vícekrát i na kostrách v kurhanech gubernie chersonské*), na př. běloozerských.

*) Na tento podivný zjev pohřební přichází se častěji i v jiných ruských kurhanech z konce doby neolithické a doby pozdější ku př.

Kostrы jsou položeny nehluboko v zemi, ve skrčené poloze, kamenné nástroje jsou hrubě otesány nebo hlazeny. Dle D. I. Evarnického patří sem ještě v novorossijském kraji kurhany na levém břehu řeky Orely, hlavně kurhany v Kotovce. Našel tam tři typy hrobů: 1. kurhany s jednou kostrou v jámě vykopané v zemi, tedy pod úrovní, 2. kurhany s více kostrami ve vykopané jámě, nad níž je v násypu samém pohřeb zárovň, 3. kurhany s kostmi v jakýchsi dřevěných srubech. — Ve všech těchto druzích byly nalezeny jen věci kamenné, amulety, nádoby, a mlýny ruční; kostry (některé skrčené) byly různým směrem orientovány. Také

v kurhanu ryžanovském (č. 5.), kde bylo na kostech barvy v síle až $\frac{1}{2}$ cm, v skythských kurhanech krímských podle Kondakova atd. Na kostře v hrobě s věcmi železnými nalezeném Cz. Neymanem v Lipnikách (Ruské Podolí), našly se stopy podobné červené barvy. Dle Kohna a Mehliše užívá se na Kijevsku dosud téže barvy k ozdobování budov a pomníků. — Zajímavo však, že můžeme stopy červené barvy na kostech lidských sledovati v době kamenné i v jiných zemích evropských. Nejstarší doklady snad již palaeolithické podávají nám kostry nalezené v jeskyních mentonských a jiných ve Francii a Belgii. V jedné jeskyni (šesté) ležely mimo to kosti v poloze nepravé, obráceny. V italských hrobech neolithických (na př. v hrobu u Sgurgoly, v jeskyních u Palerma, u Pianosy a jinde), přichází zjev tento dosti hojně, také v Anglii a ve Španělsku. U nás nově ohlásil nález podobný professor Makowský z diluvialního náplavu v Brně (srov. str. 60), v Bosně Dr. Truhelka. Beze vši pochyby máme tu před sebou svědectví o zvláštním zvyku pohřebním. Mrtvola byla asi před pohřbením zbavena částí měkkých, a kosti pak buď natřeny buď posypány jakousi červenou barvou. Podobné obřady lze dosud stopovati u primitivních národů ku př. u severoamerických Indianů, v hrobech argentinských (dle Nadaillaca) a venezuelských (dle Marcana). O podobném obřadu ve středověké Francii zmínili jsme se na str. 155. J. A. Chajnovskij vykládá nepravděpodobně červenou barvu kostí tím, že si obyvatelé této doby barvili vlasy na červenou a odívali se kožemi podobně zbarvenými. Když vlasy a oděv setlely, usadila se barva na kostech. — Kusy červené železité hlinky, kterou občas nalzáme v hrobech zemi právě jmenovaných, souvisejí buď s tímto zvykem, anebo jsou dokladem, že si obyvatelé neolithičtí tělo malovali a tatovali, o čemž se ještě na jiném místě zmíníme.

zde našel J. A. Chajnovskij v kurhanu v kraji hornodněprovském kostru pokrytou červenou barvou. Na Volyni patří sem kurhany s kostrami nalezené v Radzimině a Siekerzińcích (kraj ostrožský), v Záluží (tamže), kurhany u vsi Zawadyniec na Podolí, snad i kurhany ve vsi Korytném, u vsi Murawy v gub. mińské. Nejdůležitější je Ossowským prozkoumaný kurhan č. 1. ve vsi Kobrynové, blíže Zwino-grodky. Uvnitř bylo 12 hrobů s 15 skrčenými kostrami ve směs v různých polohách i obličejem dolů obrácenými. Tento nelad byl asi úmyslný. Všechny kostry byly pokryty červenou barvou; vedle nich se našly kostěné jehlice, korale, provrtané zuby zvířecí a nádoby. Jiný důležitý nález byl učiněn v kurhanu u Losiatyńa a blíže Białocerkve. Pod zetlelým prknem ležela skrčená kostra, opět pokrytá barvou. U hlavy byla velká nádoba (obr. 109).

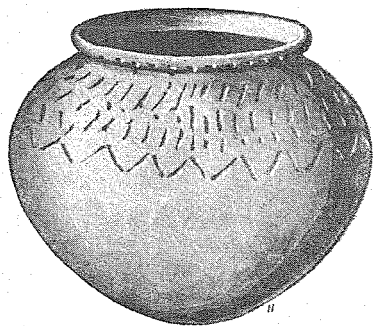

Obr. 109. Nádoba z hrobu v Losiatyńě.

Vedle kurhanů jsou na Rusi i pohřebiště bez násypů. Zmínili jsme se o některých již na konci předešlé kapitoly v ličení doby přechodní od palaeolithu k době neolithické. Jsou to nejstarší hroby ruské. Patří sem nález u stanice Volosova nedaleko města Muroma na březích Veletny. Hrabě A. S. Uvarov našel tam 5 hrobů s kostrami bez násypu kurhanového. Kostry ležely od severu k jihu, na boku, s rukou pod hlavou. Nad hlavou na vrstvě uhlí byla nádobka s popelem, zvířecími kostmi a kamenným hrotem. Nádoby volosovské jsou velmi typické, nemají úšek, ale dirky, a jsou zvláště ornamentovány. Kostry lidské z doby kamenné nalezeny byly dále v stanici na zimním břehu Bílého moře u vtoku řeky Zolotnice, a pak A. A. Inostrancevem u řeky

Volchova blíže jezera Iadožského při stavbě sjaského kanálu. Velmi důležité je dále pohřebiště u vsi Faťanova blíže stanice utkinské na dráze vedoucí z Jaroslavi do Volodgy. Vedle neolithického bydliště přišlo se tam i na pohřebiště mnoha koster lidských s kamennými zbraněmi. Charakteristické jsou bezuché nádoby, vesměs tvaru a ozdoby podobné, jakou nám představuje obr. 110. Tvar tento se úplně

Obr. 110. Nádoba z hrobů utkinských.

liši od tvaru nádob ruských kurhanů. Naleziště náleží však době, kdy se počalo zde objevovati již první zboží kovové. Prozkoumali je r. 1875 hr. A. Uvarov a V. B. Antonovič, později ještě L. K. Ivanovskij a J. S. Poljakov. Lebky volosovské, volchovské a utkinské studoval prof. A. P. Bogdanov.¹⁴³⁾ — Do doby ka-

menné náleží pravděpodobně i hroby, jež našel prof. Vysockij u vsi Mordova na levém břehu Volgy, a u vsi Pobedilova v gubernii kazaňské a ještě jiné.

Žárové hroby neolithické. Na konec musíme se ještě zmíniti o zvláštní skupině hrobů, která dosud v líčení doby neolithické se pomíjí, o neolithických hrobech žárových. Před dobou neolithickou jsme tohoto nového obřadu nenašli. Obřad spalování mrtvých, jenž přirozeně předpokládá dosti velkou a hlubokou změnu v názorech o životě posmrtním, jest v Evropě obecným teprve v dobách kovových, a mnozí proto soudili, že neudála se tato změna prostým vývojem a zdokonalením náboženských idejí, jako se domníval J. Grimm,¹⁴⁴⁾ ale že povstala popudem cizím, přenesením odjinud. Současně s novou kulturou, se zavedením kovů, snad přímo s novým lidem, přišel prý do Evropy i nový obřad pohřební. Tělo se více nepohřbívalo, ale páli-

na hranici, popel sebraný ukládán byl do hrobu buď na hromádku nebo obecněji v nádobě v „popelnici“.

Spalování mrtvol dělo se buď nad hrobem samým na dřevěné hranici, nebo na zvláštním místě — ustrině, obyčejně kameny vydlážděné, odkud se pak popel z těla a nedopálené kosti sebraly a do vlastního hrobu odnesly. *) Čítáme velmi hojně v popisech pohřebišť o podobných, leckdy vydlážděných místech, s černou popelovitou zemí, jež se obecně zovou ustriny. Ale dlužno upozorniti, že to nebývají vždy pravé ustriny, na nichž se těla mrtvých spalovala. Pěkně na to nejnověji poukázal Olshausen a vytkl zároveň, že hlavním znakem pravé ustriny jsou zbytky nespálených lidských kostí. A ty velmi často na místech za ustriny prohlašovaných scházejí. Tak na př. známé „Brandpletter“ bornholmské nejsou ustrinami, nýbrž jen jámy naplněné popelem z ustriny sem přineseným, tedy žárové hroby kotlové („Brandgrubengräber“ nebo správněji „Grubenbrandgräber“). Někdy však lze místa s opálenou zemí popelem pokrytá vůbec těžko správně vyložití.¹⁴⁵⁾

Nový obřad pohřební se sice obecně rozšířil, ale ne náhle. Jako se již v neolithu setkáváme s hroby žárovými, tak zase později v dobách kovových nezánkl úplně starý zvyk pohřbívání.

O několika pohřebišťích, v nichž vedle pohřbených koster lidských přišlo se i na kosti opálené nebo docela v popel proměněné, zmínili jsme se již během posledního

*) Římané nazývali hrob prvního rázu bustum, zvláštní místo pro spalování ustrina, jež se obyčejně nacházelo jen u velkých společných hrobů (columbarii). K spálení mrtvého těla není třeba tak velkého množství palné látky na př. dříví, jak si obyčejně představují. Jen vynikajícím osobám zemřelým byly zřizovány vysoké hranice, zejména, když se na př. spalovali zároveň otroci, ženy, koně atd., jak to uvidíme později v obyčejích Normanů, starých Slovanů, Skythů a jinde. V hrobě samém během věků popel ještě více mizí vlhkostí, a tím se pak vysvětluje, že nyní nenalezneme někdy nic více než malou hromádku popele a spálených kostí.

ličení. Baron J. de Baye našel žárové hroby v jeskyních *petit-morinských* (jeskyně jedna byla plna popele), a ve Francii zejména dolmeny z konce doby neolithické v *deparťmentu* finistèreském totéž objevují, tak ku př. dolmen u *Calvissonu* (dp. Gard), u *Montigny l'Engrainu*, *Ribemontu*, *Chassemy* (dep. Aisne), vůbec hojně hroby v *deparťmentu* *aisneském*; ¹⁴⁶) jinde jen po rāznu. V Itálii, ačkoliv jsou v neolithu pravidlem hroby kosterné, v *Razza de Campeggine* našly se již popelnice v ustrinách neolithických, a v pohřebišti *fontanelském*, *bovolonském* (u Verony) vedle koster. Nejisté jsou nálezy u *Serviroly*, a ve Švýcarsku u *Schöfflisdorfu* v kantonu curyšském.

V anglických *barrowech* vedle koster přichází i spalování velmi hojně, a sice jak jsme se již zmínili, poměr hrobů žárových ku hrobům kosterným mění se dle krajů (srv. str. 162). V některých *barrowech* přišlo se na oba obřady najednou. Ovšem neznáme dobře tyto hroby rozlišovat na neolithické a pozdější.

Na severu Evropy se poprvé objevilo spalování, jak poslední dobu *Olshausen* pěkně ukázal, také již na konci doby kamenné. Pravidlem nalézáme v švédských a dánských hrobech megalithických mrtvoly nespálené, ale mimo megalithy počínají se objevovati hroby žárové, ještě s inventářem úplně neolithickým. Dle *Montelia* pro Švédsko, dle *Vedela* pro *Bornholm* a dle *H. Petersena* pro Dánsko spalování v neolithu neexistovalo. *Montelius* popelnice i s věcmi zcela neolithickými počítá na základě změny obřadu již do doby bronzové. Nálezy podobné učiněny byly na př. u *Häkeby*, *Tommarpu*, *Quilly*, pak na *Bornholmu*, v *Jütlandu* u *Roumu*, *Slotvedu*, *Brabrandu-Aarslevu*, *Rammedige* a jinde. Ale charakteristikem neolithu není pohřební ritus nýbrž jiná stránka. A proto smíme správně soudit s *Olshausenem*, že se na samém severu Evropy již na konci neolithu počali mrtví spalovati. V samém Německu některé kraje jako *Šlesvik* a *Holštýn*, *Meklenbursko*, *Braniborsko*, část zemí pruských,

Pomořansko, nepodaly nám ještě jistých podobných dokladů, jiné však ano.

Také v celém západním Německu, v *Bavorsku*, *Hessensku*, *Brunšviku*, *Hanoveru* a *Vestfáliích* setkáváme se v době neolithické výlučně s hroby kostrovými. Za to starší zprávy o megalithech ni z *o z e m s k ý c h* zejména provincie *drenthské* mluví pouze o popelnicích. Ovšem jsou to zprávy dosti nespolehlivé. *Nizozemí* činilo by tím výjimku svým zeměpisným spojením s Německem, méně ovšem vzhledem k Francii.

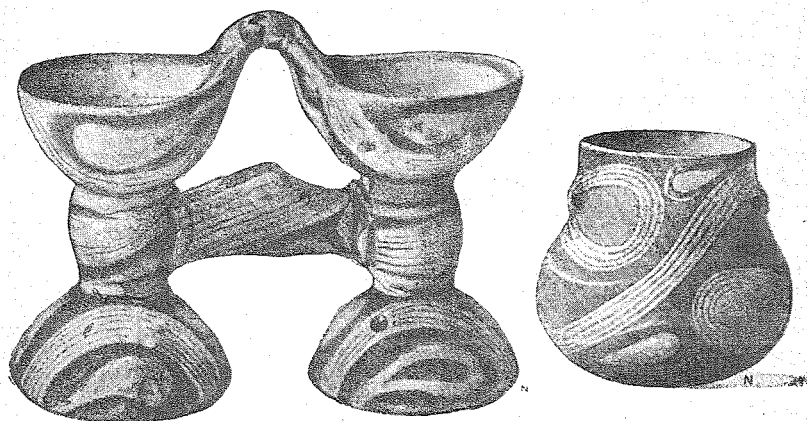
Naproti tomu z ostrova *Rujany* uvádí *Olshausen* tři trochu nejisté nálezy od *Banzelvice*, *Altenkampu* a *Stubnice*. Také v *Durinsku* zná *Dr. Götze* čtyři případy spalování v hrobech neolithických, a netřeba je mít jako on, za pozdější pohřeb do staršího hrobu (u *Lesau*, *Braunshaynu*, *Aulebenu*, *Rössenu*). Hrob se 6 popelnicemi nejstaršího typu neolithického nalezen byl nedávno v *Guntramsdorffě* v *Rakousích*.

V Čechách našly se vedle koster v *Hospozíně*, v *Lovosicích* (u *Tschinkelovy sušárny*), u *Vebžan*; *Bř. Jelinek* našel v *Libni* a u *Kotlářky* v *Košířích* také popelnice s věcmi neolithickými. Ostatně již *E. Vocel* soudil v *Pravěku* na základě hrobů přílepských, že se v Čechách v době kamenné mrtví pohřbívali i spalovali. V *Uhrách* pozoroval první stopy pálení *Wosinski* v pohřebišti *lengyelském*. *Lissauer* vyčítá celou řadu skříňkových hrobů s popelnicemi z konce doby neolithické v *Prusku* a zemích okolních: u *Ossowa* (kraj *Pr. Stargard*), u *Odri* (kraj *Konitz*), v *Trzebezech* (kraj *Culm*), více jich je v *pořiči Varty* (*Mogilno*, *Obiezierce*, *Lulin*, *Ludwikovo*), pak u *Mszana*, *Lunavy* (kr. *Culm*), *Liebenthalu* (kr. *Marienburg*), *Roggatze* (kr. *Stolp*) a t. d.

Sopodžko nalezl žárové pohřby neolithické v hrobech *gub. mińské*, kníže *Siarkowski* v *Czechowě*, a na *Podoli* v *Nové Šěnavě* (popelnice s věcmi kamennými, beze vší stopy kovů); na *Litvě* našel prý jich mnoho *Dubois*

ve kraji upitském a szawelském. D. J. Evarnickij našel v jednom kurhaně z doby neolithické u městečka Kotoŭky (gub. jekaterinoslavská) kostru s věcmi kamennými, a pod ní v dřevěném srubu popelnici se spáleným tělem.

V haličském Polsku, jak jsme slyšeli, nastalo vůbec brzy spalování. A. H. Kirkor kladl ještě všechny hroby zároveň do dob pozdějších, ale nové nálezy jeho mínění opravily. Tak patří nejspíše do kamenné doby zároveň hřbitov

Obr. 111. Dvojité nádobka z Horodnice obdobná nádobám nalezeným v Zlatých Bilcích a nádobka z Wgnanky.

ve Vasykovech u Husiatyna, ovšem nejvýše do konce jejího. Popelnice jsou pod zemí obloženy cihlami. Témž druhu hrobů náleží dle Ossowského i dvě důležitá pohřebiště ve Wgnance a v Zlatých Bilcích s velmi charakteristickou malovanou keramikou, jevící již vlivy řecké (obr. 111). Opodál na březích Černého moře byla patrně kovová kultura v rozkvětu, když uvnitř země ještě se udržovala kultura kamenná. Tím si leckdy vysvětlíme velké nesrovnalosti v nález, vidíme-li na př. v starobylé kultuře výrobek pozdějšího rázu. Do doby kamenné klade Ossowski ještě zároveň hroby od Miežyńca a Tenetniku (kraj

rohatyńský), a snad sem patří i pohřebiště v Dolním Bąkóvě a v Horodnici nad Dněstrem.

Z uvedených nálezů vyplývá jeden důležitý soud. Není, jako se dříve dalo, správné, spojovati zavedení bronzu se zavedením nového obřadu pohřebního ať už pomocí styků s jiným lidem nebo přímo pomocí příchodu nového lidu; jsou to dva kulturní zjevy, které časově jsou si sice blízké, ale přece přišly mimo sebe, každý zvláště, spalování dříve než bronz.

Přehled neolithické kultury.

Jako v kapitole předešlé, tak i zde shrneme výsledky různých nálezů evropských v celkový přehled a obraz kultury neolithické. Při tom se nám naskytne příležitost zmínit se o mnohých věcech, o kterých jsme v líčení právě podaném nemohli vhodně promluvit.

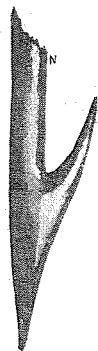
Nakreslití povšechný obraz kultury mladší doby kamenné jest ještě možno. Kultura neolithická jest sice mnohem vyšší a rozvinutější nežli palaeolithická, ale jest přece ještě dosti jednoduší nebo aspoň v celé Evropě velmi podobná. Do jistého stupně vůbec všechny primitivní kultury jsou si všude velmi blízké. Jiná jest již kultura dob kovových. Ta je již tak různě rozvinuta a rozčleněna po různých zemích, že podávati celkový obraz bylo by velmi obtížné.

Zaměstnání a potrava.¹⁴⁷⁾ Obyvatelstvo Evropy živilo se v mladší době kamenné stále lovením. Západní a střední Evropa byla v této době nepochybně ještě kryta hustými lesy a bařinami, v nichž žila zvěř ve velkém množství, a proto se v bydlíštích setkáváme neustále s některými druhy divoče žijících zvířat, hlavně jeleny, srnci, kanci atd. Za to vymizela téměř všechna velká zvířata, která kdysi vyznačovala dobu diluvialní. Jedině sob, táhna pomalu na sever, zastížen byl v Evropě ještě kulturou mladší doby kamenné (srv. dánské kjökkenmøddingy a jiné nordické nálezy, hrady skotské). Také zubr a tur, jak jsme

již nahoře podotkli, udrželi se až do dob historických. Vedle lovu ssavců a ptáků (hlavně ptáků vodních, labutě zpěvné, kachen divokých, pelikánů) živil se člověk i r y b a ř e n í m, zejména tam, kde žil u vod a na vodách, tedy nejvíce v stavbách kolových. Ryby chytal na loďkách z kmenů vyhloubených, pomocí kamenných, kostěných nebo z mušlí řezaných udic (obr. 112.), harpun, hrubě pletených sítí, obtěžkaných kameny nebo hliněnými závažími. Na více místech, ku př. na březích dánských, na řece Oce v Rusku a jinde byly hlavním předmětem lovu jedli měkkyší lasturoviti, mořští (Ostrea edulis, Mytilus edulis, Litorina litorea) i sladkovodní Unio. Vedle lovectví objevují se však, a tuto kulturu od starší ostře odlišují dvě nová zaměstnání chov dobytka a orbá. O tom, jak mnozí tyto zjevy vykládají, jak je spojují s příchodem nového lidu od východu, zmínili jsme se již nahoře a vyložili svoje odchýlné mínění. Jako v Asii, tak mohl i v Evropě člověk přijít samostatně ku skročení určitých druhů zvířat.

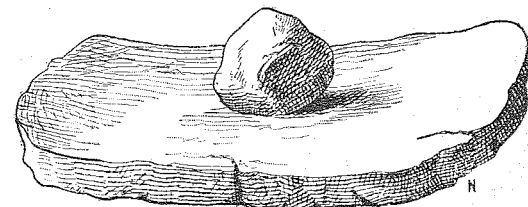
Nejdříve si asi ochočil psa, kdy ale poprvé a jakým způsobem, to nevíme. Nejstarší domácí pes nalezen byl dosud (a jako jediný domácí zvíře) v starších odpadkových hromadách dánských, v mladších jsou i jiná domácí zvířata. Náš domácí pes je původu vícero. Dle G. Mortilleta žil v Evropě v neolithu pes bahenní (Canis palustris), a druh ten se na konci doby rozdělil ve dvě plemena. V bronzové době bylo zde již plemen několik.

Pomocí psa ochočil si pak člověk jiná zvířata, hlavně dobytek (Bos frontosus, B. trochoceros, B. longifrons, B. primigenius), ovci, kozu a vepře (hlavně Sus scrofa palustris). Kůň byl v této době poměrně velmi řídký.¹⁴⁸⁾ Z mléka domácích zvířat robil se již sýr, jak svědčí dirkované nádoby staveb kolových, kulturních jam a j. (obr. 130.) Vedle chovu dobytka vidíme v neolithu orbá. Že rolnictví existo-

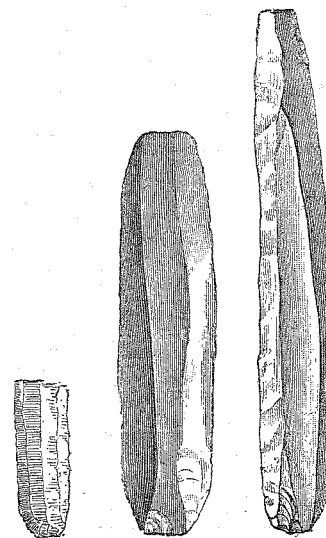
Obr. 112.
Kostěná udice.

valo, o tom nám svědčí nejlépe spálené obilí, které se našlo na mnoha místech v stavbách kolových, v příbytkových jamách nebo ve spížárnách na hradišti lengyelském, a mlýny ruční neboli drtidla (obr. 113), ploché to, poněkud vyhloubené kamenné, jakých se dosud užívá u nižších kmenů ku rozmělnění obilí, a konečně i zbytky skutečného

Obr. 113. Kamenné drtidlo z Moravy.

chleba ve švýcarských kolových stavbách. Z obilí pěstovala se pšeniice (tři druhy: Triticum vulgare antiquorum, Triticum vulg. compactum, Triticum turgidum), ječmen (Hordeum hexastichon, Hordeum vulgare distichon), paxlen (Linum angustifolium), proso, hrách, čočka a jiné. Oves a žito dosud chybí, za to se pěstovaly jiné jedlé plodiny jako víno v Itálii, mák (v kolové stavbě v Lagozzy), jedlo se ovoce divokých jabloní, hrušek, lískové ořechy, vodní ořechy, bukvice a jiné podobné.¹⁴⁹⁾

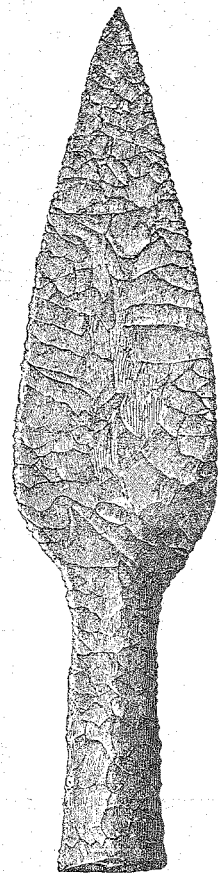
Obr. 114. Nožíky pazourkové odštipnuté z jádra jedním úderem.

Příbytky a domácí nářadí. O tom, jak asi vypadala chýše neolitičkého člověka, pokud nebydlil v jeskyních, odkazujeme čtenáře k tomu, co jsme řekli již na str. 108.

Všechny tektonické práce ve dřevě dělány byly nástroji kamennými. Zaostřený kámen zůstal dosud

předním kulturním činitelem. Nástroje kostěné a rohové ustupují před ním do pozadí.

Kamenné nástroje doby neolithické liší se od diluviálních jednak jemnějším, dokonalejším vypracováním, jsou-li z pazourku hotoveny, jednak hlazením, broušením, a dokonce vrtanými děrami, byli-li materiál k této technice vhodný. Ovšem jsou, jak jsme na str. 89. ukázali, první doklady této nové techniky již z konce doby diluviální.

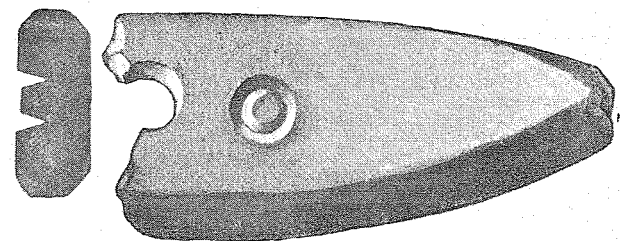
Obr. 115. Pazourková dýka zhotovená pomocí retouche.

Hotoviti větší nástroje kamenné nebylo snadné. Pokusem se dokázalo, že k vyhlazení obyčejné nevrtané sekery potřeba je asi pětihodinové práce. Nicméně nacházíme kusy tak dokonale hlazené, že se dosud lesknou na povrchu jako sklo. Snad nejkrásnější příklad viděli jsme

Dokonalejší spracování pazourků jeví se jak v překrásných dlouhých a tenkých nožích a hrotech, které se uměly jedním udeřením z jádra odštípnouti (obr. 114), tak i v pracném a umělém retouchování hran (srv. str. 75) a vyrovnávání plochy pomocí mnohých drobných útlomků. Toto jemné odlamování se však jistě nedělo již úderem, nýbrž jen tlakem na hranu (obr. 115). Hlazení dělo se na jiném kameni, brusu, hlavně pískovci. Jak jsme řekli nahoře, povstal nápad broušením zaostřovat dokonaleji hrany nástrojů asi na více místech Evropy samostatně, a nebyl tedy tento pokrok z jednoho střediska rozšířen. Ostatně není pochyby, že mnoho záviselo na tom, jaké druhy nerostů se v určitém kraji nacházely.

v oxfordském museu, na tvrdé dioritové sekyrce, pocházející ze syrské mohyly z okolí Antiochie.

Velmi zajímavý je způsob, jakým se vrtaly díry i do těch nejtvrděších druhů nerostů. Dlouho se mnozí domnívali (tak na př. i Vocel), že díry nebylo možno vyvrtati bez nástroje kovového, a soudili z toho, že všechny sekery kamenné opatřené dírami pro zastrčení topůrka, jsou vlastně původu pozdějšího, a nenáleží více do doby neolithické; dosud se všeobecně kladou na konec neolithu (srv. Woldrichovo rozřídění na str. 92.), a někteří se kloní k náhledu,

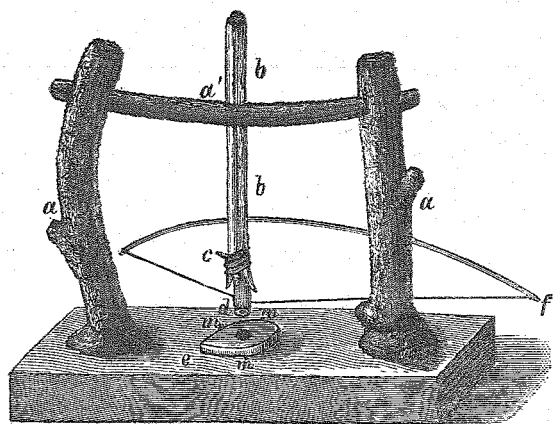
Obr. 116. Preražená a nově navrtaná sekera z Němčic u Znojma.

že aspoň povstaly teprve podle kovových vzorů, tak J. Lubbock, Nadaillac, M. Hoernes. Proti tomu nejnověji Th. Ortway hájil neolithické předkovové stáří nástrojů tohoto druhu.¹⁵⁰⁾

Vrtání děr známe ostatně již z diluvia ku př. na holích odznakových (srv. obr. 47.) V době neolithické provádělo se na kamenných sekerách beze vší pochyby tím, že se kámen vrtal pomocí vlhkého písku točícím se dřevem nebo rohem. Způsoby byly tři: buď se jednoduše otáčel na místě, kde díra měla povstati, plný cylinder, pod nějž se podsypával pisek, nebo se k vůli ušetření práce vrtalo cylindrem dutým (ku př. z rohu, jiní soudí jen na kov), a nebo se jenom tenkým ostrým nástrojem rýsoval neustále hlubší a hlubší kruh. Při obojím tomto způsobu ostal v díře plný čípek t. zv. vývrtek. Podobné vývrtky nacházejí se často v dálnách

neolithických; také se tu přichází občas i na nástroje nedodělané, na nichž lze postup práce velmi dobře sledovati. V Němčicích u Znojma nalezena byla podobná velmi zajímavá sekera z hadce (obr. 116.). Při nárazu se rozpůlila, a tu vidíme, jak na půlce ostřím opatřené pokoušel se majitel vyvrtati díru novou, ale práce nedokončil. Čípek v dřevě je zcela patrný.

Že způsoby právě naznačenými lze provrtati i nejtvrďší kámen,*) dokázalo se pokusy.

Obr. 117. Primitivní přístroj k vrtání kamenných seker.

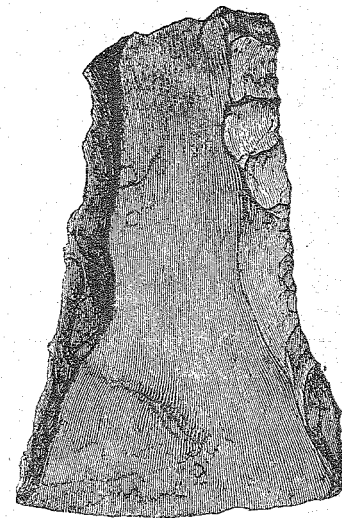
Nejprve prof. F. Keller v Curychu, a po jeho vzoru pak hr. G. Wurmbrand sestrojili jednoduché přístroje obdobné těm, jakých užívají mnozí divochové k rozdělení ohně, a ukázali, jak jich pomocí lze v několika hodinách provrtati i nejtvrďší sekera kusem dřeva a vlhkým pískem.¹⁵¹⁾ Lépe než popis vysvětlí jejich sestavení připojený obrázek č. 117.

Kamenné sekery neolithické vesměs byly zadělávány do topůrek a to způsobem velmi rozličným.¹⁵²⁾ Tu a tam,

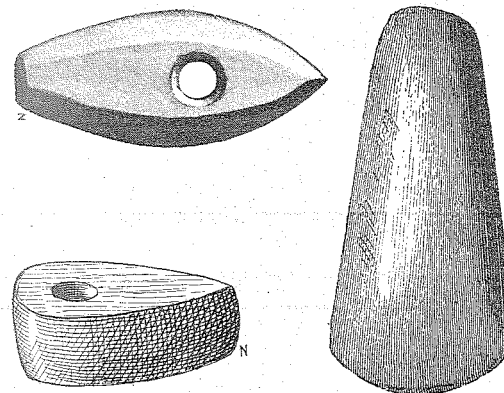
*) Ostatně nezapomínejme, že tvrdé kameny ku př. hadec, dokud jsou čerstvě z lomu dobyté, bývají mnohem měkčí.

kde vzduch neměl přístupu, zachovala se i topůrka, ku př. v kolových stavbách švýcarských (srv. obr. 75). Sloužily-li sekery vrtané pro svou křehkost jen za hole odznakové, více jen k nosení než k skutečné potřebě, jak vykládá M. Hoernes, je zcela nejisté.

Tvar kamenných seker (mlatí, dlátek) je velmi rozmanitý.¹⁵³⁾ Na některých místech nalézáme ještě starší hrubé typy palaeolithické, jakož se vůbec nesmíme domnívati, že všechny kamenné nástroje v nálezech této doby jsou dokonale a jemně pracovány. Hrubost a jemnost nástroje není ještě absolutním znakem jeho stáří. Potřeboval-li neolithický člověk na rychlo nějaký nástroj,

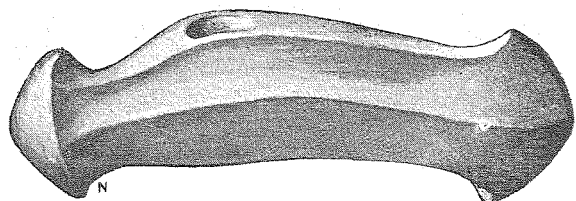
Obr. 118. Kamenná sekera z dánských Jökkenmøddingů.

Obr. 119. Různé tvary hlazených a vrtaných seker z doby neolithické.

zrobil ho ku př. z pazourku a nehladil, nebrousil, neboť pazourek hladiti jest velmi nesnadné. Celkem ale můžeme od konce palaeolithu a počátku této doby, až do doby, kdy se hotovily kamenné sekery určitě již dle vzorů seker kovových, sledovati neustálý pokrok. Nejstarší tvary neolithické jsou

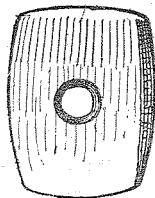
polopřibroušené sekery z Cissbury, a sekerky z přechodních stanic francouzských ku př. chasseyské. Také dánské kjökkenmøddingy vykazují nám ještě dosti hrubý nástroj,

Obr. 120. Kamenná sekera z Mašůvek na Moravě.

obr. 76. Nejhojnější jsou hladké mlaty z jiného materiálu tvaru zobrazeného na obr. 119. Pozdější tvary, zřejmě napodobující již sekery kovové, vidíme na př. na obraze 120.

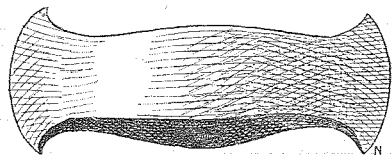
Zvláštní jsou druhy seker, při nichž osa díry stojí kolmo k čáře ostří, jako u našich motyk (obr. 121.). Beze vší pochyby sloužily již tehdy k podobnému účelu. Dvojsečné sekery jsou velmi řídké. Ještě nejvíce se objevují v neolithických hrobech anglických (obr. 122.). Také v Prusku se jich našlo několik.

Obr. 121. Kamenná motyka.

Velikost kamenných mlatů je různá.

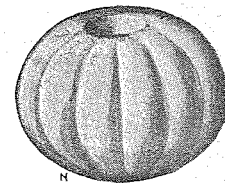
Jsou dlouhé 2 až 30 cm. Malouneké mlaty měly bezpochyby účel votivní, nebo sloužily za hračku dětem. Největší český

Obr. 122. Dvojitá sekera kamenná z Anglie.

mlat znal prof. Woldřich z Lipna (dl. 30·6 cm.), největší mlat v museu st. germainském je 35 cm. dlouhý. Zvláštním druhem mlatů jsou tu a tam se vyskytující kamenné koule, nebo koulovité tvary s dírou pro topárko. Později se v dobách kovových shledáváme s podobnými palcáty častěji. Kamenné se našly v Rusku a jinde, ovšem nikdy není jisto, náleží-li již do doby kamenné. Na Moravě nalezen podobný palcát u Přímětice a u Kladník (obr. 123.), asi z doby pozdější.

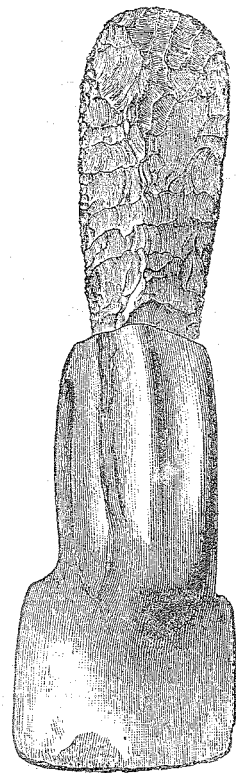
Vedle mlatů a seker, které jsou hlavním a pro neolith nejvýznačnějším nástrojem, i ostatní druhy zbrani a nástrojů hotoveny byly z kamene, poněkud více z pazourku. Držely se při práci buď volně v ruce neb v dřevěných, rohových a pod. držadlech, jako dosud nalzáme toho příklady u nižších národů (obr. 124).

Obr. 123. Kamenný palcát z Kladník na Moravě.

Dýky kamenné, hroty kopí

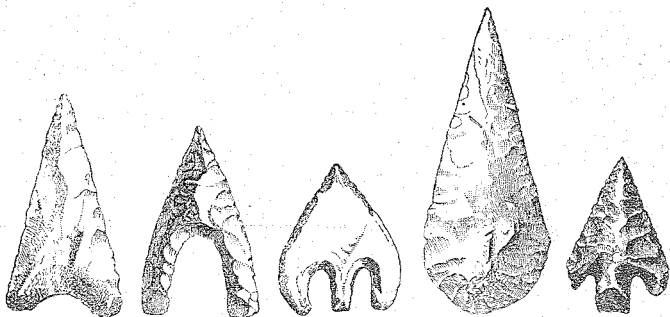
a šipky mají formy nejrůznější a často velmi dokonale pracované. Vedle šipek se špičatým ostřím, které můžeme dělit dle tvaru nejlépe na 5 skupin (srv. obr. 125.), našly se ve více nálezech (v jeskyních petit-morinských a krimských, v italských palafitech, ve Švédsku) malé tlomky pazourkové, nejspíše se hodící za hroty šipek, při nichž však ostří je rovné a příčné. Jsou to tak zv. šipky s příčným ostřím (obr. 57.), které zejména poslední dobou daly ve Francii podnět k řadě vědeckých hádek. Mnozí popírali, že by to byly šipky, a měli je za jakési nožiky zastrčené v kostěném držátku. Podobné nožiky našly se ku př. v hrobě v Montigny-Engrainu (dep. Aisne) (obr. 127.). Ale není příčiny popíratí užívání šipek s příčným ostřím v minulosti, jelikož se dosud u primitivních národů podobně hojně upotřebují (obr. 126.). Na Guineji bývá ostří až 4 cm. široké. Z Itálie jsou známy šipky kamenné v podobě kříže.

Obr. 124. Pazourkový nůž Eskimáků v kostěném držátku.

Že byla pronikavost kamenných šipek dosti značná,

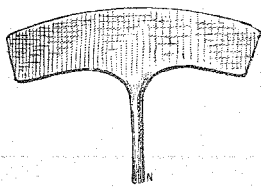
o tom nám vypráví řada příkladů kostí lidských, v nichž se našly tyto šípky hluboko zaražené. I v přední ploše obratlá utkvěly velmi pevně, ačkoliv musily dříve proniknouti silnou vrstvou útrob. — Vedle těchto zbraní nacházíme

Obr. 125. Různé tvary kamenných šipek.

ještě umělá šídla, škrabadla (zvláštní srpovitý tvar přichází v Dánsku), nože, řídko pilky pazourkové (obr. 128.), a t. d.

Za material k těmto nástrojům sloužil stále ještě pazourek. Tento jde však velmi těžko hladití a vrtatí, a proto se k hotovení seker a mlatů počalo brzy (již v palaeolithu) používatí nerostů jiných, z nichž jsou v neolithu nejobyčejnější: diorit, gabbro, serpentin, amfibolit, diabas, eklogit, basalt, řídkěji již porfyr, rula, žula, trachyt, fonolith a j. Pravidlem převládá ten druh, který byl v kraji, o nějž se jedná, hojný.

Obr. 126. Železná šípka s příčným ostřím z N. Guineje.

Sekery jadeitové, nefritové. Zeela zvláštní a dosud ne úplně vyjasněnou skupinu tvoří v evropské předhistorii sekery z nefritu, jadeitu a tmavé jeho odrůdy chloromelanitu. Do nedávna soudilo se obecně, že tyto krystalické nerosty v Evropě vůbec nepřicházejí, a že tedy

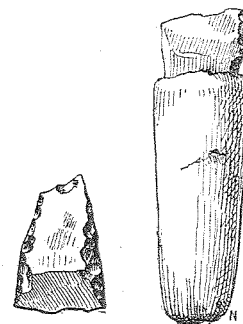
sekery z nich zhotovené jsou původu cizího, přinesené obchodem z Asie. Nefritové sekery nalézají se jen ve Švýcarech, a v sousedním kraji jižního Německa, jinde ne. Jednotlivé ale více méně nejisté nálezy ohlášeny byly na Moravě, v Tyrolsku (r. 1890), ve Francii a v Haliči.

Sekery z jadeitu jsou již více rozšířeny. Našly se v Uhrách, na Moravě, v jižním a středním Německu, v Tyrolích, Švýcarsku (zde dle Grosse jen v 2. období doby kamenné), ve Francii a Itálii. Mívají obyčejně zvláštní svérázný mandlovitý tvar.

Jelikož oba nerosty nebyly v Evropě domácí, zastávala se celá řada badatelů cizího původu těchto nástrojů: již na sjezdu v Brussellu r. 1872 Desor a Quatrefages proti G. de Mortilletovi, po nich F. Keller, Fellenberger, V. Gross, A. de Mortillet, hlavně ale zemřelý mineralog H. Fischer, který si vůbec rozluštění otázky této postavil takřka za svůj úkol životní a vydal o ni i největší publikaci.¹⁵⁴⁾ Všichni tito badatelé soudí na původ asijský, poněvadž ve východní Asii a v končinách blízkých jsou hlavní naleziště jak nefritu (v Číně, Thibetu, Turkestanu, v řekách sibiřských, na Novém Zelandě a Nové Kaledonii, na Aljašce, v Oregonu) tak i jadeitu (v Barmě, na Aljašce).

Obr. 129. Pazourková pilka z Leskouna na Moravě.

Obr. 127. Kamenná šípka s příčným ostřím. Obr. 128. Nožik z Montigny-l'Engraingu.

Naproti nim však již dříve G. de Mortillet, a poslední leta nejvíce Dr. Fr. Berwerth a prof. A. B. Meyer prohlásili se pro domácí původ jadeitových a nefritových seker. Velká naleziště obou nerostů ovšem nejsou dosud v Evropě zjištěna, ale máme stopy toho, že se najdou. Nálezy surového nefritu našel Traube

u Jordansmühle na vrchu Sobotce ve Slezsku, v ledovém štěrku sev. Německa, dále se vyskytly v štěrku řeky Mury a Sammu v Štýrsku, nejnověji v Tyrolsku, pak v Calabrii a Sicilii; jadeit surový nalezen byl v Itálii, Švýcarech, v Německu a Tyrolsku, a mimo to se hlavně pracemi Arzruniho a Frenzla ukázalo, že struktura našich sekyrek je jiná než materiálů asijských. Proto je druhé mínění rozhodně správnější.

Zvláštní skupinu tvoří také nástroje obsidianové. Nerost tento nalézá se hojně v Uhrách hlavně ve hřbetu tokajsko-hegyajském, odkud asi přicházely nástroje z něho hotovené na západ i sever, k nám na Moravu i na jih do Bosny (Sobunar). Italské nástroje pocházejí nejspíše z nalezišť na ostrovech liparských, nebo snad až z Teneriffy. Také na Kavkaze se našly nástroje z obsidianu.

Jako nástroje kamenné, tak i věci z kosti, hlavně však z parohu došly v této době pěkného zdokonalení. Vedle dyk, šidel, harpun, šipek a rukojetí hotovily se z materiálu tohoto nejvíce různé závěsky, perly, knoflíky, pak i jehly, hřebeny a pod. V některých krajinách průmysl kostěný nebo rohový došel většího, ovšem jen lokálního rozkvětu. Tak na př. ve Švýcarsku, pro něž G. Müller uznává zvláštní dobu rohovou, jakožto dobu přechodní mezi starší a mladší dobou kamennou. Lokální rozkvět kostěného průmyslu viděli jsme na př. i v jeskyních franckých a krakovských.

Keramika. Velmi význačnou stránkou kultury neolithické jest keramika. Celek neolithické keramiky (jako vůbec nádoby všech dob), můžeme dělit na dvě velké skupiny:

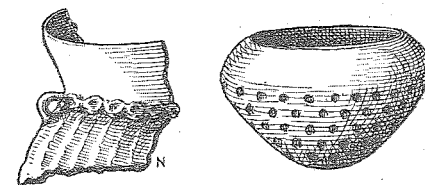
1. Nádoby hruběji pracované, v neolithu nejvíce podobny kulovité, kotlovité, stěn silných, špatně vypálených a promísených hojně pískem, aby nebyly příliš křehké. Nádoby ty nemají uch, nebo jen ucha malá s úzkými dírkami, ornamentovány buď vůbec nejsou, nebo hrubě vtisky

prstů, nehtů, dřivek, a hrubým rýhováním. Tento druh nádob sloužil patrně ke skutečné potřebě kuchyňské, a příkladem podobných mohou být nádoby z neolithických jeskyní moravských Výpustku a Pekárny (obr. 62.). K nim můžeme přiřadit i jiné druhy nádob k potřebě domácí, ku příkladu

dírkované nádoby k výrobě sýra (obr. 130)

2. Druhou skupinu tvoří nádoby hrobní, z nichž některé snad

vůbec hotoveny byly jen k tomu, aby vloženy byly za dar zemřelému do hrobu. Bývají celkem mnohem jemněji pracovány, ba často se setkáváme s výrobky velmi krásnými. Vždy jsou však, jako nádoby skupiny první, v neolithu dělány

Obr. 130. Nádoby z českých jam kulturních.

Obr. 131. Příklad páskové keramiky. (Nádoba z Markovic u Čáslavě).

jen volně v ruce, ne na kruhu hrnčířském, ačkoliv bývají občas stěny jich tak tenké a tak stejnoměrně silné, že vzbuzují podivení. Tvarů jsou velmi různých podle toho k jakému účelu měly sloužit. Nacházíme formy misovité, hrnčičky, nejvíce poháry, šálky, amfory, nádoby v podobě květináčů a p.

V tomto druhu nádob neolithických vynikají nejvíce tři skupiny:

Prvá, která jest význačna pro barrowy anglické, dolmeny francouzské, portugalské jeskyně, část hrobů německých, českých, polských atd., a jde na jihu Evropy až do Hissarliku a na ostrov Kypros, je t. zv. keramika pás-

ková (Bandverzierte Keramik dle Kopffleische). Sem patří nádoby, které jsou ponejvíce ozdobeny horizontálními bohatě rytými pásy ornamentačními. Čáry jsou hluboce ryty a plněny bílou hmotou, nejvíce křídou. Příklady nádob podobných zobrazují na př. obrazy 131, 98.

Druhou skupinu tvoří keramika s t. zv. ornamentem šňůrovým (Schnurverzierte Keramik dle Kopffleische). Rozlišení těchto dvou skupin v neolithu provedl nejlépe Dr. A. Kopffleisch.¹⁵⁵⁾ Tento druh keramiky jest význačným pro značnou část Německa a krajin okolních, a jest celkem odznakem konce doby neolithické. Formy nádob jsou velmi rozmanité a ozdobené buď přímo otisky pletených šňůr nebo nápodobnými, čárkovanými liniemi.

Typicky sem patří ku př. nález jedné skupiny hrobů s kostrami u Lovosic v Čechách, zobrazený na str. 170., a náležející konci doby neolithické.

Třetí skupinu nádob, jež přichází tu a tam v nálezech neolithických, hlavně těch zemí, které měly styk s jihem Evropy, tvoří nádoby práce velmi jemné, tvarů nevelkých ale velmi ušlechtilých, povrchu tuhovaného, lesklého a provázené zvláštním druhem ornamentů rýhovaných nebo tlačných. O této skupině, soudím, že náleží době kovové, a že se v zemích severních objevila velmi časně obchodem nebo napodobením jižních vzorů. Kde se u nás objevuje, označuje vždy již dobu přechodní.

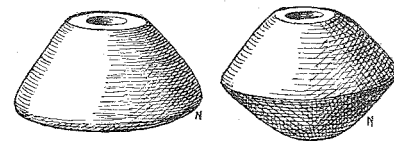
Mimo tyto tři význačné skupiny vypěstovaly si ovšem jednotlivá místa a kraje snadno své zvláštní lokální druhy nádob, své zvláštní tvary, jako vidíme ku př. v kolových stavbách rakouských (obr. 79—81.), v dolmenech francouzských, v barrowech anglických (obr. 97.) atd.

Také malované nádoby počítají se koncem neolithu objevovati v Přímoří, Dolních Rakousích, v Rusku a jinde.

Jiným důležitým zjevem doby neolithické jsou počátky umění textilního.¹⁵⁶⁾ Našly se nejen zbytky sítí ze lnu, a slámy v rukou pletených, ale i kusy hrubých, skutečných

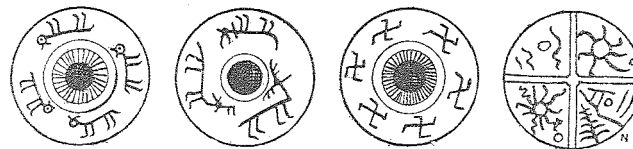
látek v kolových stavbách u Robenhausenu (obr. 78.), Wangenu. Část těchto látek hotovila se pouhým pletením v rukou, část se již tkala na primitivním stavě. Pro skutečné tkání svědčí množství

hliněných předmětů okrouhlých s dírou uprostřed, které lze nejlépe vyložití za přesleny (fusaioles), (srv. obr. 132.). O přeslenech trojských ozdobených

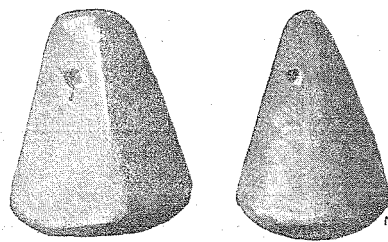
Obr. 132. Hliněné přesleny.

různými symboly hlavně svastikou, o níž se ještě později zmíníme (srv. obr. 133.), soudil Schliemann, Nadaillac a j., že sloužily k posvátným účelům. Obyčejné přesleny mají

Obr. 133. Přesleny trojské.

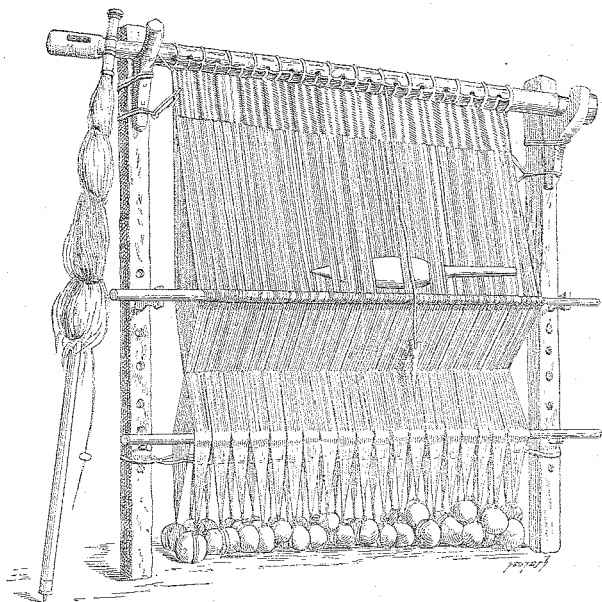
účel zatížení vřeteno a udržovati ho při předení v stálejším, rovnoměrnějším otáčení. Primitivní stav tvořil asi svislé lešení z jehož hořejního vodorovného rámce visela dolů

Obr. 134. Hliněná závaží.

vlákná dole závažími zatížená. Člunek se jimi prohazoval nebo proplétal. Podobný jednoduchý stav sestavil Paur v Curychu, a ještě leckdes v Evropě setkáváme se s dosti primitivní úpravou (obr. 135.). Vedle přeslenů nacházíme v neolithických nálezech, zejména u nás v hrobech i jamách kulturních zvláštní hliněné čtyřboké jehlance nebo kužele, které jsou blíže špičky provrtány (obr. 134.). Většina archaeologů soudí, že sloužily jako závaží k zatížení vláken

na stavu. Mohly však také zcela dobře sloužiti i k zatěžování jiných věci ku př. sítí rybařských, a také není zavržení hodný výklad Lenhossékův, který je má za podstavce pro rošty. Aspoň by se tím snáze, bez umělých mystických výkladů, vyložily některé nálezy, kde na př. kolem ohniště, nalezeny byly v řadě postaveny (v Lengyelu, v Dušníku,

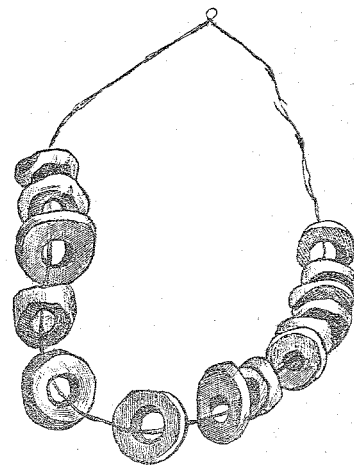

Obr. 135. Starodávný tkalcovský stav z ostrovů färeöerských (dle Montelia).

v jámě popelité v Libni v Čechách a jinde). Nejvíce se však vyskytují v nálezech první doby železné.

Také vlněné látky znali ku př. Indoevropané dle Schradera již v době kamenné. Dle nových výsledků Buschanových převládaly vůbec na severu Evropy vlněné, v kolových stavbách švýcarských a v jižním Německu látky lněné. Ostatně není pochyby, že spracované kože zvířecí jako před tím, ještě v této době sloužily k odívání.

Šperky a okrasy. Se sdokonalováním oděvu zvyšovala se i šperkovanost. Vedle předmětů, které již v době palaeolithické především sloužily k ozdobě těla (šnůry mušlí, zubů vlčích, medvědích i lidských atd., závěsky z kamene, nyní hlavně jadeitu, křišťálu) objevuje se v této době poprvé i jantar, který se beze vší pochyby již tehdy obchodem přinášel od břehů moře severního a baltického. O obchodu tomto, jenž rozkvetl nejvíce v dobách kovových, na svém místě více promluvíme. V neolithu objevuje se jantar porůznu v podobě kusů provrtaných,

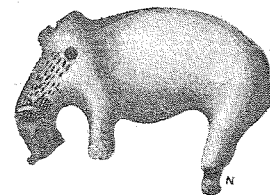
Obr. 136. Nákrčník z koleček kamenných z jeskyň petit-morinských.

Obr. 137. Nordický závěsek jantarový.

jež sloužily k zavěšení. Jedině v nordických zemích objevuje se již v této době hojně. Dle Montelia je právě pro dobu neolithickou význačný vedle zobrazený tvar závěsků (obr. 137.). Také figurky z jantaru řezané přicházejí na severu (obr. 138.)

Patří-li kamenné náramky (dva překrásné pazourkové z Théb chová britské a oxfordské museum) nebo náramky vyřezané z mušlí již této době, bývá leckdy těžko určití. Mušlový náramek nalezen byl u nás v neolithické jámě u Moravského Krumlova. Krásné vzory kamenné (z úběle, mramoru a p.) našly se ve Španělsku. Také mušlové náramky jsou v neolithu typickým výrobkem ve Španělsku a Portugalech, jdouce až do kraje dijonského ve Francii.

Obr. 138. Figurka kance řezaná z jantaru z okolí Gdanska.

Z dosti hojných nálezů červené hlíny v hrobech můžeme soudit, že si již obyvatelé neolithičtí v Evropě tělo malovali nebo tatoovali. Máme o tom ještě pozdější historické zprávy.*)

Umění. Jakkoliv, jak z celého dosavadního líčení zjevno, kultura doby neolithické celkem se vysoko povznesla nad starší kulturu palaeolithickou, přece jsme v této našli jednu pěknou stránku, která později v neolithu i dlouho po něm průměrem nebyla dostižena. Myslím na umění.

Umění v době neolithické stojí poměrně daleko za tím, co vytvořila doba madeleinská. Neznáme ani jeden předmět, ani jednu kresbu nebo sošku, která by se mohla po bok postaviti některým z oněch znamenitých prací starších, pokud jsou věrohodné.

Ve Francii, kde na konci doby diluvialní umění nejvíce zkvetlo, máme z neolithu málo. Ozdoby dolmenů morbihanských jsou velmi jednoduché, lineární, a tak sem nepatří nic, než zajímavé jinak sošky z umělých jeskyň petit-morinských (obr. 58 a 59.), a některé stély (ploché kamenné desky) náhrobní, které byly tu a tam v dolmenech nalezeny.

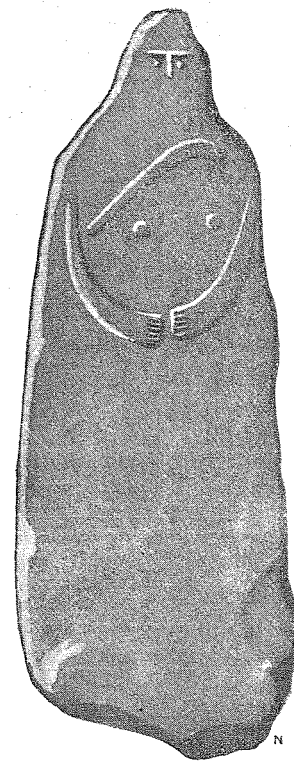
Nejzajímavější jsou dvě stély pískovcové s hrubě naznačeným svrchním tělem lidským na přední ploše, které byly vystaveny r. 1889 na výstavě pařížské. Pocházejí z dolmenu u Collorgues¹⁵⁷⁾ (dep. Gard.); jedna byla u vchodu, druhá na stropě položena. Zajímavý jsou hlavně tím, že s toutéž ideou náboženskou i uměleckou vytvořené pomníky, najdeme později i v jiných částech Evropy (srv. ruské baby kamenné, t. zv. slovanské modly bamberké a jiné). Má-li podlouhlý předmět nacházející se nad rukama předsta-

*) Historické zprávy máme na př. o obyvatelích starého Albionu (Britannie) u Polybia, o Agathyrsech v Sarmatii u Pomponia Mely. Proto nahoře podaný výklad účelu, k jakému sloužily kusy červené železité, a jiné různobarvé hlíny, nalézané občas v hrobech a stanicích předhistorických, není nepřirozený.

vovati hůl nebo mlat, sekeru, nebo cos jiného, lze těžko rozluštit. Ústa jsou nenaznačena, jako se často nalézá u podobných primitivních obrazů obličejů (srv. sošky z petit-morinské, a pozdější popelnice obličejové). Podobné stély našly se ještě v Castelnau-Valence, v dolmenech u Boury (dep. Oise), na balvanu u Pierre-aux-Dames de Troinex (blíže Ženevy), a jinde. Nejnověji byly nalezeny skutečné, hrubě pracované idoly ženské postavy v dep. aveyronském.

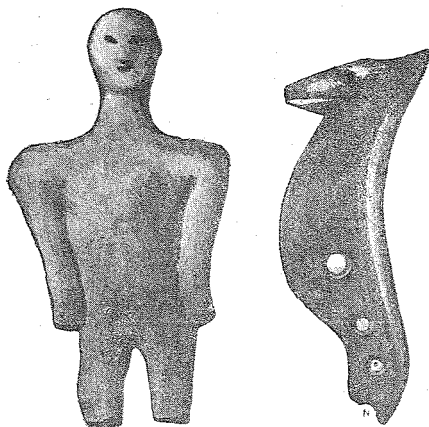
Vedle těchto zachovaly se různé umělecké pokusy i v jiných místech střední a východní Evropy. Sošky hliněné našly se v lublaňských stavbách kolových, na jez. bourgetském, v Dolních Rakousích atd., jiné ukazující styky s figurkami orientálními nalezeny byly v neolithických stanicích rumunských (Cucuteni). Nejvíce vynikají svými řezbami neolithické jeskyně v okolí Krakova (obr. 140.), ačkoliv nedostihují podobných řezb z doby diluvialní. (Srv. str. 80.) Ze země baltických známe některé řezby jantarové, jejichž datování je ale nejisté (ku př. kanec z Gdanska (obr. 138.), kůň z Driensu). Na jedné kostěné sekerě z kraje Skánie ve Švédsku vyryt jest pěkně srnec.

Trepanace. V době neolithické vidíme velmi silné stupňování názorů náboženských. Nejlepší svědectví nám o tom podávají obřady pohřební, které nám neklamně mluví o velké úctě k zemřelým a o víře v život posmrtný. Že

Obr. 139. Stéla z Collorgues.

neolithický člověk věřil v život posmrtný, o tom přímo svědčí dary zemřelým do hrobu dávané. Myšlenky, kterými

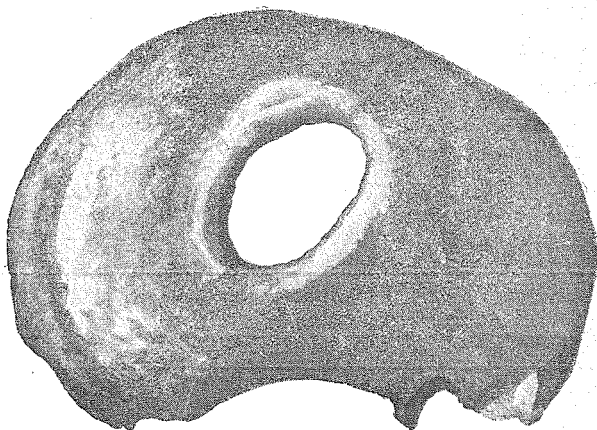
Obr. 140. Neolithické řezby z jeskyní krakovských.

tyto dary provázejí dosud národově nejprimitivnější, dávají nám soudit, že právě tak myslel i člověk předhistorický.

Je-li však i zvláštní zjev této doby tak zv. trepanace lebek ve spojení s ideami náboženskými, jak někteří chtějí, nemohu zde rozhodnout.

O trepanaci lebek předhistorických mluvil nejprve Dr. Prunières na sjezdu společnosti francouzské pro povznesení věd v Lyoně r. 1873, a předložil tam několik lebek, do nichž byly vyřezány okrouhlé otvory. Uvnitř se nacházela z kosti vyřezaná kolečka.

Brzy potom našel podobné lebky s umělými otvory v klenbě mozkovny baron de Baye v pohřebištích marneských, Lartet v jeskyni „Duruthy“,

Obr. 141. Trepanovaná lebka z hrobu u Strupčic v Čechách.

gen. Faidherbe v dolmenech afrických, a nálezy se rychle množily: ve Francii, Švýcarech, Anglii, dánských ostrovech, Portugalsku, v Itálii, v Čechách (dvě nalezeny u Strupčic u Biliny, ale z doby pozdější, ¹⁵⁸) v Uhrách (jedna v Lengyelu) v Polsku (v mohyle v Turówě u Plocku) i v Rusku (v kurhanech u Směly).

Nejvíce studoval trepanaci prof. P. Broca, a předložil své výsledky mezinárodnímu sjezdu v Pešti r. 1876. ¹⁵⁹) Broca rozeznával dvojí trepanaci: 1. trepanaci vykonanou na živém člověku (hlavně dětech), při čemž u těch, kteří operaci přežili, okraje otvoru se zjizvily, 2. trepanaci posmrtní. Prvé se dalo asi nejvíce pomalým vyškrobáním kosti na temeni lebky pomocí pazourkového nože, druhé vykrojením kosti.

Účel trepanace je nejistý. Broca soudil, že má svůj původ v názorech náboženských, jiní soudili na prostou operaci chirurgickou, kterou se mělo pomoci lidem, kteří byli stíženi některými nemocemi hlavy (ku př. šílenství). Bude asi na oběm část pravdy. Cartailhac soudil zase, že se posmrtní trepanace dala jen za účelem rychlého vysušení lebky, aby si ji mohli příbuzní doma uschovat. Moderní podobné příklady toho také nechybí.

Trepanace lebek náleží především dobám neolithickým, ale udržela se i do dob pozdějších; ve Francii až do doby galské a merovinžské. Z doby merovinžské známe trepanované lebky na př. z hrobů u Gauchy a Grugies (canton St. Simon), v Luxeuilu (Haute Saône), v Jeully atd. Také ve středověku se jí užívalo proti epilepsii.

Více o kultuře neolithické je těžko psát. Vše ostatní bylo by spíše úlohou sociologa, a i ten by měl zde ještě material nepatrný. Nejvíce bychom našli, srovnávajíc různé jazyky a stopujíc výrazy kulturních pojmů zpět na cestě jejich vývoje tak, abychom přišli k poznání, jakou asi zásobu

slov a pojmů měl člověk v Evropě, dokud ještě neznal kovů, tedy v době kultury kamenné.

O podobné vyličení starší kultury na základě lingvistickém pokusil se prof. Dr. O. Schrader,¹⁶⁰⁾ a došel k zajímavému výsledku, že plemeno indoevropské, jehož hlavní větve v Evropě tvoří nyní národové romanští, slovanští a germanští, před tím, než se ještě jazykově roztrídilo a rozešlo na tyto a jiné skupiny, žilo v kultuře doby kamenné, odpovídající nejlépe asi kultuře, jakou jsme seznali z nálezů ve švýcarských stavbách kolových. Kde sedělo té doby plémě indoevropské o tom je jiná, dosud nerozluštěná otázka. Indoevropané, ti neznali ještě kovů mimo měď a zlato, měli jen zbraně kamenné, pěstovali chov dobytka, rolnictví a znali průmysl textilní.

Všechny hlavní výrazy vztahující se k těmto pojmům jsou v indoevropských jazycích společné. Slova pro bronz, železo a jiné kovy, pak výrazy užívané při zpracování kovů a pod. jsou již různé, a z toho lze souditi, že v dobách, kdy kultura kovová opanovala Evropu, byli již kmenové indoevropští rozdělení, a každý sám pro sebe tvořil si nová slova pro nové poznatky kulturní.

Datování doby neolithické. Nějaké přesnější datování jest velmi nejisté. Dle Montelia trvala doba neolithická na severu do r. 1500, dle Lissauera v Prusku do r. 1000, dle Cartailhaca ve Francii do r. 1200 př. Kr. Jistě se mnoho nevzdálíme pravdy, jestli za nejzazší hranici doby kamenné a bronzové vezmeme ve střední a severní Evropě rok 1000. př. Kr.

Kdy počal neolith, to teprve těžko určití. Prestwich nedávno soudil, že počal kol pátého tisíciletí př. Kr., Lubbock a Lyell mu dávali stáří 5000—7000 let.

Kapitola IV.

Předhistorická plemena evropská v době kamenné.

Nejstarší plemena diluvialní. — Stanovisko dvou hlavních škol francouzských, Quatrefagesovy a Mortilletovy. — Neanderthalský člověk a jeho tělesné vlastnosti. — Plemena doby neolithické. — Nejstarší kmenové evropští Iberové, Liguři, Baskové atd. — Theorie o laponském praobyvatelstvu. — Arijové.

Odvolávajice se na to, co jsme řekli o původu člověka vůbec a o existenci člověka třetihorního v jedné z kapitol předešlých, nechceme se zde o tom více šířiti, a přistoupíme ihned k tomu, o čem nám nálezy diluvialní přímo vypravují.

Říci něco určitého o tom, jak vypadal evropský člověk v době diluvialní, byl-li typu jednotného nebo ne, dosud není možno. Přes to, že na př. od některých předních francouzských anthropologů, jsou různá plemena jeho velmi určitě vyznačena a roztríděna, badatel, který chce býti střízlivý, musí doznati velké nejistoty. Nejistota tato, má svůj původ hlavně ve dvou příčinách. Předně známe poměrně velmi málo zbytků těla člověka diluvialního, a to, co známe, jsou většinou jednotlivé nálezy z různých končin Evropy; a tu je vždy těžko a odvážno z několika takových nálezů souditi na typ obyvatelstva, nejeví-li snad náhodou všechny jedné určitého znaků. Za druhé jest valná část lebek, které se dosud za diluvialní prohlašují, původu a stáří nejistého. Jen malá část jich zbývá, proti jejichž stáří nečiní se vážnější

námítky. Pak ovšem není divu, že v době, kdy jeden antropolog po bedlivém studiu těchto diluvialních pozůstatků uzavírá, že v Evropě žily 3—4 různá plemena, jiný vymýtiv jednoduše pochybné, tvrdí zcela něco jiného.

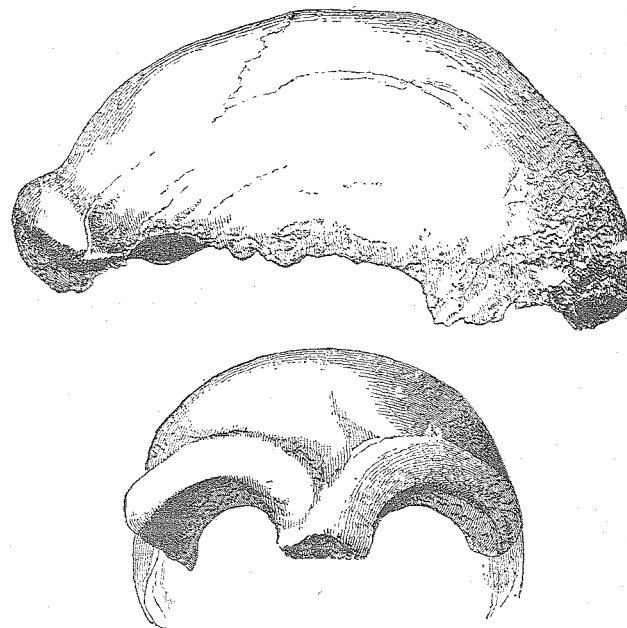
V těchto odporech vězí zejména poslední dobu antropologie francouzská. Hlavně tu jsou dvě strany. Prvá na základech velkého díla kranilogického A. Quatrefagesa a E. Hamyho ¹⁶¹⁾ uznává dosti velkou řadu nálezů za nálezy skutečně věrohodné a rozeznává dle nich následující plemena za doby diluvialní v Evropě: 1. plémě canstattské (srv. zprávu o nálezu na str. 53) 2. plémě cromagnonské (srv. str. 46), 3. plémě truchèrské, 4. plémě grenellské (srv. str. 45), a furfoozské (srv. str. 47). Všechna tato plemena Quatrefages určitě rozlišuje. Dle poměru délky lebky ku šířce náležejí prvé dvě rasy mezi dlouholebé, druhé dvě mezi krátkolebé. Rasa furfoozská stojí uprostřed, klone se ku skupině krátkých.

Těchto pět plemen Quatrefagesových spojují někteří ve tři hlavní rasy: canstattskou, cromagnonskou a furfoozskou, jež v tomto pořadí následovaly za sebou i chronologicky, jini jako Debierre rozšiřují je ještě na více plemen.

Naproti této škole postavil se G. de Mortillet, který si poslední dobu utvořil velmi jasný celkový obraz o dějinách lidstva v době předhistorické.

A poněvadž snad není nálezu, proti jehož spolehlivosti by se theoreticky nedalo ničeho namítati, jenž by se mohl zcela určitě zařaditi v jistou dobu, bylo Mortilletovi snadno vymýtiti řadu lebek, jež se mu do rámce jeho obrazu předhistorie Evropy nehodily, a prohlásiti je jednoduše za pozdější, za zbytky lidí ku př. neolithických, kteří však byli pohřbeni do starší vrstvy diluvialní. Tím způsobem vymýtiv z diluvia nálezy cromagnonský, grenellský, furfoozský, truchèrský, a podržel jen ty, které ukazují jednotný dosti určitě charakterizovaný typ, jehož vzorem je lebka nalezená v neander-

thalském údolí (srv. str. 53), a jenž odpovídá Quatrefagesově rase canstattské, tedy lebku canstattskou, neanderthal-

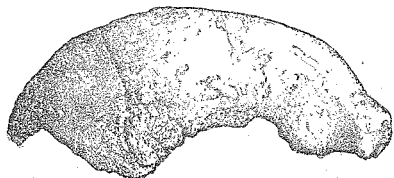
Obr. 142. Lebka nalezená v jeskyni neanderthalské.

skou, podbabskou, mosteckou, spyskou, olmskou, denisskou, enguisheimskou, lahrskou, tillburyskou, a některé jiné. *)

*) Ale i proti pravosti canstattské lebky nedávno vystoupil E. d'Acy. A nejnověji na letošním sjezdu německé antropologické společnosti v Ulmu (r. 1892) i Němci ústy Höldera, Fraase, Virchowa a Kollmanna vyslovili se určitě proti jejímu diluvialnímu stáří. ¹⁶²⁾ Také neanderthalská a jiné nejsou zcela bez pochybností. Z českých i mostecká i podbabská nevyhnuły se námitkám proti jejich stáří. Vedle podbabské kostry našla se prý několik dní potom kostra dívky s bronzovým náramkem, která byla v mnohem pozdějších dobách do téže vrstvy diluvialního lössu pohřbena. Znakem diluvialního stáří ostává však u ní kranilogický typ, který se blíží tvaru neanderthalskému, a typům jiných určitěji datovaných diluvialních lebek.

Tim se Mortilletovi velmi zjednodušily dějiny nejstarší doby evropského lidstva. Dle Mortilleta a jeho školy žilo v době diluvialní, palaeolithické v Evropě jen plémě jediné, t. zv. rasa cannstattská, všechny ostatní typy, jsou jen sledy nových proudů, které přišly teprve koncem diluvia a během doby neolithické do Evropy, a přinesly sem také základy nové kultury neolithické.

Názory těchto dvou škol francouzských dávají nejlepší svědectví o tom, jak dosud předhistorická anthropologie, hlavně pokud se týká doby diluvialní, je nevědoucí. My kloníme se ale se vši rezervou — k náhledům Mortilletovým

Obr. 143. Lebka mostecká.

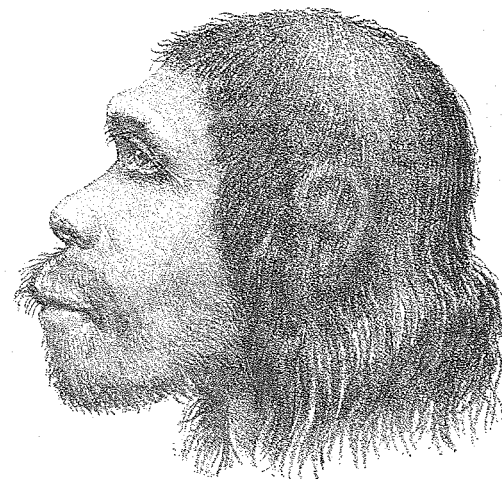
uznávajice, že se hlavní hromadný příchod brachycefalů do střední Evropy udál teprve za doby neolithické, že tedy ve vlastním diluviu bylo v Evropě jen dlouholebé plémě, ale uznáváme, že typ jeho nemusil být jednolitý, jediný. Nálezy furfoozský a truchèrský atd. jakožto nejisté pomijíme. Také Cartailhac klade je do neolithu. Ale i tak z nejistoty nevyvážneme. Zůstává plno záhad, které dosud určitě rozřešeny nejsou, a dlouho ještě nebudou. Jen málo je zde určitého, a nemáme v úmyslu to zamlčovatí. Jest jednou na čase, aby si badatelé byli vědomi nejistoty, která zde existuje, a aby se jednou přestalo tak určitě hovořit o těchto prvotních typech evropského obyvatelstva, jak se ještě neustále v mnohých knihách dočítáme.

Vše co můžeme buď s větší určitostí nebo aspoň s pravděpodobností říci o anthropologickém vývoji plemen v celé době kamenné, dá se shrnouti asi v následující obrázek:

V době diluvialní tu jistě bylo plémě typu, který možno zvatí cannstattským nebo neanderthalským.*)

*) Trvá dosud velmi zajímavý spor mezi R. Virchowem a téměř všemi německými anthropology na jedné, a francouzskými badateli

Část lebek tohoto typu je jak jsme řekli, provenience jinak nejisté, nicméně shoda typu jich s typem lebek nověji nalezených, a bezpečně palaeolithických, připouští přece uváděti je s rezervou v řadě lebek pravých. Tento typ vidíme rozšířený po celé střední Evropě, ve Francii, Anglii, Belgii, Španělsku, Itálii, Německu a Čechách.¹⁶¹⁾ Toto prvotní obyvatelstvo bylo těla nevysokého, hrubého, velmi silného, s hlavou dlouhou, plochou, čelem nízkým zpět položeným, silně vyvinutými oblouky nadočními, a asi vyčnělým nosem (obr. 142). Kapacita lebky této rasy říci nelze, a proto rekonstrukce podoby neanderthalského člověka, kterou zhotovil prof. Schaaffhausen, a kterou

Obr. 144. Neanderthalský člověk (dle Schaaffhausena).

na druhé straně o to, je-li neanderthalská lebka typem prvotního obyvatelstva evropského nebo jen útvarem abnormálním. Všechny znaky útvaru lebky tohoto primitivního evropského lidu má tato slavná lebka v míře nejvyšší. R. Virchow vystoupil proto před lety a prohlásil ji za lebku netypickou, nenormální, a usoudil, že ostrost těchto znaků zaviněna byla nemocí rhachitickou (arthritis chronica deformans, která člověka onoho v mládí zasáhla, ale tak, že při ní došel dosti značného stáří. K názoru Virchowovu jakožto střízlivějšímu přidal se téměř všichni němečtí badatelé. Nicméně řada pozdějších nálezů (ku př. ve Spy) ukázala týž typ lebečný, a máme proto za správnější míti útvary lebky neanderthalské (aniž bychom při tom popírali možnost vlivů pathologických) za tvar typický.

zde podáváme jen proto (obr. 144) aby ti, kdož se s ní i jinde setkají, věděli jak o ní soudit, — ceny nemá. Schaaffhausen, vřelý přívrženec vývojové theorie, byl zde patrně veden snahou, znázornití tohoto našeho předka v podobě co možná nízké, jako středního tvora mezi člověkem a opicí. Tak daleko však nízkost znaků této rasy nesahá. Mezi námi žilo dosti lidí, kteří měli podobné znaky na svrchní části lebky, jaké ukazuje lebka neanderthalská, a vzezření jejich mnoho se od průměrného člověka nelišilo.

Proslulá čelist naulettská (srv. str. 47) nemá žádné brady a místo obvyklého násadce pro sval jazykový ukazuje jamku.¹⁶³⁾ Z toho se soudilo opět na opičí znaky našeho prvotního člověka, ale jiné nálezy lidských diluviálních čelistí ukázaly, že to nebylo obecné. Jsou většinou normální. Nicméně tím nízkost útvaru naulettské na platnosti své neztrácí. Naulettské jsou více méně podobny čelisti nalezené v Malarnaudu a ve Spy.

Pokud se týče podoby a ustrojení ostatního těla dlužno se zmínit o sporu, který vznikl nedávno mezi J. Fraipontem a L. Manouvrierem. Fraipont tvrdil na základě nálezů ve Spy, že člověk tohoto plemene chodil atavisticky nahnut ku předu tak jako veleopi, když jsou přinuceni jíti po zadních končetinách. Naproti tomu ukázal však Manouvrier, že výklad tento není správný, že zakloubení kosti holenní a stehenní jest sice poněkud odchýlné tak, že lidé tito mohli chodit poněkud nahnutí v před, že však zjev tento nemá pranic co dělat se zvratem (atavismem) na předky zvířecí a není tedy znakem opičím. Také tak zvaná platyknemie není ani znakem atavistickým, ani plemenným (jak soudili někteří na př. Broca), nýbrž dle výborných studií Manouvrierových pouhým zjevem fyziologickým.*)

*) Platyknemie jest sploštění kosti holenní, někdy do takové míry, že kost vypadá šavlovitě. Toto sploštění jest dle Manouvriera způsobeno jen mechanicky silnějším užíváním zadních svalů lýtkových, což se objevuje u obyvatelů krajín hornatých, u lovečů.¹⁶⁴⁾ Před Manouvrierem již jiní podobně správně soudili.

Je však pravděpodobno, že vedle tohoto dosti zjištěného typu prvotního žily zde již v palaeolithu typy jiné. Tak je na př. možno, že nálezy cromagnonské jsou skutečně diluviální; také kostra nalezená nedávno Testutem v Chancelades (srv. str. 47.) ukazuje zcela jiný typ a vůbec znaky plemen vyšších, nepodobajíc se ani neanderthalskému ani cromagnonskému typu. Jest ale zcela nejisto, ba dosud nerozluštitelno, představují-li nám tyto zbytky repraesentanty

Obr. 145. Lebka starce nalezená v jeskyni cromagnonské.

zvláštních plemen jak příliš určitě definoval Quatrefages, nebo (a k tomu bych se spíše klonil), zda jsou to jen typy pozdější, lokálně vyvinuté z původního plemena, typy, soudíme-li dle nálezů právě dotčených, vyznačené větší dokonalostí, a souměrností vývinu (obr. 145.). Čelo těchto lebek je široké a vysoké bez pithekoidních oblouků nadočních, a kapacita lebky tak velká, že na př. u cromagnonských převyšovala průměrnou kapacitu moderních Pařížanů! Výše těla byla různá, pokud můžeme souditi. Dle nejnovějších zkoumání L. Manouvriera a J. Rahona našla se u 5 mužských koster diluviálních výška 1:63 m., ale starce cromagnonský byl menší, než se dosud udávalo. Naproti tomu

plemena neolithická ukazují výšku střední, o něco málo vyšší než je střední výška nynější: u mužů 1·625 m., u žen 1·506 m. ¹⁶⁵⁾

Pravili jsme nahoře, že se kloníme k výkladu Mortilletovu v tom, že hromadné vystoupení krátkolebých obyvatelů v Evropě klademe až do doby neolithické, a nálezy domněle diluvialních krátkých lebek v Truchère a Furfoozu, že jako nejisté pomijíme. Ale i kdyby oba tyto nálezy byly skutečně diluvialní, značilo by to jen, že se počaly již během nebo aspoň na konci palaeolithu porůznu objevovati typy krátkolebé. Na našich závěrech archaeologických, nezměnilo by to ničeho, neboť jsme neučinili tak jako Mortillet kulturu mladší doby kamenné zcela závislou jen od příchodu nových kmenů, nýbrž jsme si představili, že se vyvinula pomalu, a z velké části samostatně jen z kultury starší.

Naproti tomu je však jisto, že v mladší době kamenné, v době neolithické, z které máme již velmi hojný material, vidíme v Evropě existovati více plemen a více typů.*)

Archaeologové, kteří vykládají, že existoval v Evropě hiat mezi palaeolithem a neolithem, soudí, jak jsme již vyložili, že starší obyvatelstvo ze západní a střední Evropy z největší části vymizelo. Jedni soudili, že se vystěhovalo přes úžinu gibraltarskou do Afriky, a potomky jeho vidí v Kabylech a Berbeřích, v Guanchech ostrovů kanárských atd., druzí soudí, že sledovalo zvířenu ustupující stále k severu, hlavně soba, a spojují je s nynějšími Eskimáky (Boyd Daw-

*) Pro anthropologii těchto nejstarších period sblíží se velmi tyto dva pojmy: pojem plemena lidského a pojem typu. I tento beru ve významu kolektivním: skupina lidí určitého anthropologického rázu. A jedná-li se o soudy, na základě několika lebek, pak jest ovšem těžko rozlišovat, má-li se mluvit o zvláštních plemenech nebo jen o zvláštních typech v plemeni jednom. Odtud to sblížení a směšování, ač vždy hledíme, pokud možno, pojem typu podřadovati pojmu plemena.

kins). Ale řekli jsme již napřed, že hiat neexistoval, že stěhování obyvatelstva bylo jen lokální, z jednoho kraje do druhého. Proto máme obyvatelstvo neolithické v Evropě z valné části jen za potomstvo staršího lidu z doby diluvialní, a jen v brachycefalech vidíme nový, nejspíše od východu přistěhovalý lid. Neolithické obyvatelstvo Evropy můžeme dělití celkem na dvě hlavní skupiny: na dlouholebé a na krátkolebé.

Dlouholebci. V útvaru lebky liší se tyto obyvatelé dosti určitě od nejstarších evropských lebek typu cannstatského, a více se přibližují typu cromagnonskému. Význačná dlouhost lebky však ostala, index délkový jest dosti často pod 70,*) obličej bývá buď nízký a tím i všechny jeho části stlačeny, nebo dosti vysoký, s vysokými očníci a neširokým otvorem nosním, a typ tento jest pak velmi příbuzný tomu, který v pozdějších dobách evropské předhistorie měl velkou úlohu, a znám jest pod jménem typu

*) Indexem délkovým nazýváme v anthropologii číslo, které nám vyjadřuje šířku lebky v poměru k délce rovné 100. Je-li na př. skutečná délka lebky 180 mm. a šířka 140 mm., bude index délkový, zredukujeme-li délku na 100, roven $77\cdot7$ (dle rovnice $x : 100 = 140 : 180$). Toto redukování rozměrů lebečných na jednu společnou míru, umožňuje nám porovnávatí jakékoliv množství lebek. Máme-li všude délku uvedenou na 100 jednotek, tu snadno a okamžitě dovedeme poznati a porozuměti, která lebka je širší, která delší. Čím širší lebka, tím více se číslo označující šířku blíží ke 100, čili anthropologicky řečeno, tím index délkový je vyšší: čím je menší, tím je lebka delší. Index tento zřídka přichází pod 60; a zase zřídka nad 100 (a to jen u lebek uměle deformovaných). Nejčastěji se pohybuje asi mezi 70 a 85. Proto se také během různých studií stanovila v anthropologii, a nyní téměř obecně přijala následující stupnice tvarů hlavy dle délkového indexu: 1. dlouholebé lebky (dolichocefalní) s indexem do 75, 2. středolebé lebky (mesocefalní orthocefalní) s indexem od 75—80, 3. krátkolebé lebky (brachycefalní) s indexem nad 80. Lebka, jejíž index jsme nahoře vypočetli, náleží tedy mezi mesocefalní. Podobně se měří i jiné rozměry lebky a vyznačují pomocí indexů (ku př. index výškový, index nosní, oční atd.)

řadových hrobů („Reihengräbertypus“), zejména v neolithických hrobech Polska a Ruska jest již hojně zastoupen.

Nos bývá vysoký a silně vynikající. Tento velmi ostrý znak našel na př. Virchow na lebkách lengyelských, Bogdanov na lebkách utkinských, Lissauer na murzinských a my sami na některých českých. Jiným velmi markantním znakem těchto neolithických dolichocefalů je silně vypuklý, vytažený týl, což je asi způsobeno, silnějším vývinem zadních závitů mozkových. Toto vytažení týlu (occiputu) působí také hlavně na prodloužení podélné osy lebečné a tím na zvýšení dlouholebosti. Odtud nazval Broca tento druh dolichocefalie „occipitální“. Z jiných tělesných znaků tohoto plemena neolithického setkáváme se opět s velmi častým sploštěním kosti holenní (platyknemie). Také kloubní jamka na kosti ramenni, do níž při ohybu ruky zapadá hoření konec kosti loketní t. zv. okovec (olecranon) bývá proti nynější normě častěji otevřena, provrtána.

Tito dlouholebí lidé převládají v neolithických hrobech celé Evropy. Ve Francii jsou velmi hojní ve všech hrobech, a v Británii, jak jsme se již nahoře zmínili, platil ještě do nedávna výrok Thurnamův: „podlouhlé mohyly — dlouhé lebky, okrouhlé mohyly — krátké lebky“¹⁶⁶). A podlouhlé mohyly (long barrows) hlavně vyznačují britský neolith. Totéž platí i pro jiné země evropské. Na jihu v Hispanii a v Itálii dolichocefali v neolithu převládají. V Hispanii jest velmi zajímavě, že rasa, která se objevuje v odpadkových hromadách mugemských a v hrobech východního pobřeží, je dolichocefální a dle soudu francouzských a portugalských antropologů úplně příbuzná s typem cromagnonským, který zasahuje ještě dále do pevniny Afriky a až na ostrovy kanárské (Guanchové).*) Jestli přišel tento

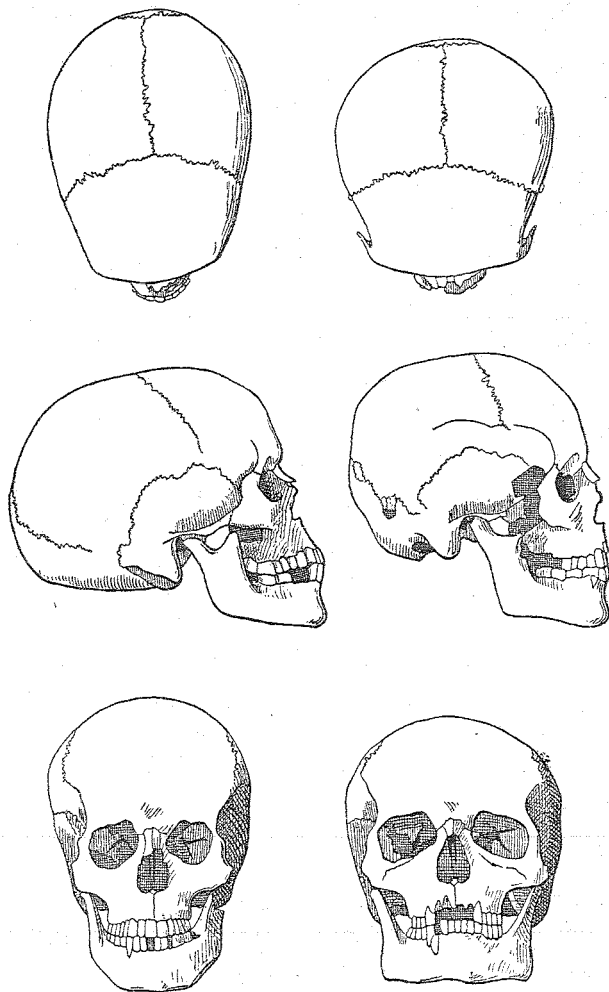
*) Zajímavě je ostatně, že Guanchové dle zprávy Miss Haighovy při objevení Teneriffy od Španělů žili ještě podobně, jako tito neolithičtí obyvatelé Evropy. Bydlili hlavně v jeskyních, pohřbivali své mrtvé do jeskyň natažené nebo se skrčeným tělem, a neznali na-prosto užívání kovů. Zbraně jejich byly z tvrdého kamene.¹⁶⁷)

lid z jihu na sever, nebo ze severu do Afriky, jest těžko rozhodnout. V Itálii dle Raf. Zampy¹⁶⁸) teprve na konci neolithu objevuje se nový krátkolebý typ (v pohřebišti u Remedella, Fontanelly, Cantaluppa), starším dolichocefalním lidem byli Ligurové.

V Německu a zemích nordických objevují se oba typy dolichocefální a jiný s kratší hlavou, o němž se ihned zmíníme. U nás snad všechny dosavadní nálezy objevují dlouholebý typ, tu a tam s individualními variacemi blízcími se ku krátkolebosti. V Uhrách neolithické hroby v Lengyelu a část lebek z jeskyně aggtelecké ukazují totéž. Podobně polské hroby doby kamenné dle badání Kopernického obsahují téměř samé dlouholebce, naopak zase neolithické hroby pruské dle tabulky Lissauerem sestavené, a snad i hroby dánské převažují brachycefalií. V Rusku lidé z kurhanů doby kamenné i dob pozdějších jsou téměř vesměs dlouholebci s poměrně úzkým obličejem. Také lebky z nejstarších hrobů bez mohyl (utkinské, ladožské, srv. str. 178) jsou dlouhé. Velmi zajímavé výjimky tvoří však lebka muroska a mordovská, o nichž můžeme ve shodě s jinými okolnostmi, hlavně dokázaným vnikáním středoasijských kmenů do Ruska, souditi, že nám představují prvé repraesentanty asijského plemena, s kterým se v dobách pozdějších část Slovanů tak silně pomísila.

O různých sporech a hádkách, kterými se anthropologové různých zemí prou, jsou-li tito dolichocefali neolithičtí potomky starého diluvialního obyvatelstva, či noví přistěhovalci, zde se šířiti nemohu. Nejspíše u obou stran bude pravda. Za to se všeobecně soudí, že druhý typ, jenž se v neolithických hrobech dosti hojně objevuje, náležel nejspíše lidu od východu přistěhoválemu. Tito noví obyvatelé liší se od předešlých hlavně útvarem lebky. Lebka jest mnohem širší, obyčejně brachycefální, a v nízkém širokém obličejí možno leckdy stopovati shody s typem, kterým se vyznačují kmenové středoasijské, mongolští, uraloaltajští, na př. také

Laponci, a není proto divu, že velmi mnozí anthropologové dávali tomuto typu původ „mongolský, turanský, finský,

Obr. 146. Příklad lebky typu dlouholebého a lebky typu krátkolebého z megalithického hrobu u Murreaux (Seine et Oise) (dle Verneau).

laponský atd.“¹⁶⁹⁾ Jiným markantním znakem lebky tohoto typu jest plochý, krátký týl, kterým se velmi liší od sku-

piny předešlé vyznačené týlem vypouklým. Tento nový lid rozsadil se ve velké části Evropy, a byl, jak se zdá, pozdějšími přívaly a pohyby národů zatlačen do určitých krajů, kde se jeho hlavní znak, význačná krátkolebost až po dnešní den jasně uchovala, ku př. do zemí alpských a podalpských.

Tito brachycefali během mladší doby kamenné v jedné zemi dříve, v jiné později se objevují, do některých končin, jak se zdá, pak vůbec nevnikli ku př. do jižní Italie. V odpadkových hromadách mugemských tvoří menšinu proti dolichocefalům. Za to se ve Francii vyskytují velmi hojně v dolmenech hlavně ve východních a v poříčí Seny a Marny. V dolmenu meudonském převyšují počtem typ předešlý, a také v jeskyni u Orrouy tvoří velké procento. Naopak se v jeskyni Beaumes-Chaudes a L'homme mort našli ještě téměř sami dlouholebci. V megalithickém hrobě u Murreaux (dep. Seine et Vise) našly se zbytky nejméně 60 lidí s lebkami typu většinou dlouhého. Ale lebka krátkolebá odsud je velmi určitě odlišena od dlouholebé, jak nám ukazuje obr. 146. Také v Belgii jeví se v některých nálezích velmi silné pomísení obou typů na př. v jeskyni u Hastières, kde nacházíme lebky s indexy od 71 do 88. Ze švýcarských staveb kolových známe téměř jen brachycefaly neolithické,¹⁷⁰⁾ z Německa méně, za to však v Dánsku v hrobech megalithických značně vystupují a na lebkách z mohyly u Borreby založil právě prof. Schaaffhausen svou známou theorii o laponském obyvatelstvu předhistorické Evropy. V Uhrách v jeskyni aggtelecké našly se oba typy pomíseny; u nás jak, jsem již řekl, neznám dosud jistého nálezu tohoto krátkolebého typu, ale je možno, že se také najde. Také v ostatních nyní nebo dříve Slovyany obývaných zemích je brachycefalie v hrobech neolithických řídká, až snad na jedině Prusko.

O tom, které asi z nynějších plemen objevuje se nám za doby neolithické v těchto dvou typech předhistorických

obyvatelů, nebo aspoň kterému z nynějších nebo historických národů byly příbuzny, byly nejbližší, těžko lze říci něco určitého. Obyčejně se neolithičtí dolichocefali stotožňují s historickými Ibery a Ligury, a zdá se skutečně, že aspoň obyvatelstvo Hispanie, části Gallie, téměř celé Itálie a Sicílie, pak Pictové britannští byli s Ibery nebo Ligury totožní nebo aspoň příbuzní.¹⁷¹⁾ John Rhys nazývá celou větev „Ibero-Pictové.“ Podobné mínění zastává ve Francii hlavně d'Arbois de Jubainville, na proti němuž Alex. Bertrand upírá, že by Iberové a Ligurové byli kdysi hlouběji osazeni v přímoří středozemního moře. V Itálii nejnověji Sergi prohláší se vši rozhodností prvotní obyvatelstvo Itálie, Sardinie a Sicílie za totožné nejen s Ligury a s Ibery hispanickými ale i s Libyji a starými Egypťany. Jsou to vše jen různá jména pro jediné plemeno, jež kdysi obývalo břehy středo-zemské, a jež Sergi zove „famiglia Ibero-Ligure-Libica“.¹⁷²⁾

Jestli ale i neolithičtí dlouholebci v ostatní Evropě ku př. u nás náležejí do téže skupiny, byli-li to také Iberové nebo Baskové,^{*)} jest nejen nejisto, nýbrž i zcela pochybno. O velké části evropských dolichocefalů mladší doby kamenné lze za to mít, že náležela již arijské skupině indoevropské, že tvořila kmen, jenž se na konci této doby rozdělil ve více větví, gallskou, germanskou, slovanskou atd. Sídla jejich mohli bychom dle dosavadních nálezů klásti hlavně do střední, severní a východní Evropy, kde zejména pracemi Anatola P. Bogdanova byla dokázána existence tohoto plemena od nejdávnějších. Také ukázal Schrader, jak jsme se již zmínili, že evropská kultura mladší doby kamenné kryje se velmi dobře s kulturou, jejíž obraz si můžeme utvořit na základě pojmů a slov, jež jsou zde spo-

^{*)} Jest velmi pravděpodobno, že v části nynějších Basků, a sice hlavně španělských, uchoval se zbytek starého lidu iberského.¹⁷³⁾ Potomci Ligurů jsou pak dle Zampy dosud nejvíce dolichocefalní z celého obyvatelstva Itálie.

lečná jazykům indoevropským. Lze tedy právem souditi, že aspoň část obyvatelstva doby neolithické v Evropě byla již arijská, indoevropská, že budoucí, totiž ve zvláštní národ ještě neustavení Germané, Slované seděli již tehdy v části střední a východní Evropy, a že tedy můžeme mít část hrobů z těchto končin již za nejstarší hroby slovanské, nebo lépe řečeno protoslovanské. Ovšem něco určitějšího říci, dle nynějšího stavu vědy naprosto nejde.

Obecně se dále soudí, že neolithičtí dlouholebci byli komplexe tmavé, totiž pleti tmavší, vlasů a očí tmavých tedy bruneti. Poesche a Penka vyslovili domněni, že jim v bařinatých a lesnatých krajinách pobaltických a polsko-ruských zbělela během doby vlivy atmosferickými pleť i vlasy, zmizela část barviva duhovky, čímž oči zmodraly, a že zde v těchto krajinách vyvinulo se z tohoto staršího typu nové plémě dlouholebých blondinů, kteří v pozdější historii Evropy měli velkou úlohu. O tom se ještě jednou zmíníme.

O etnickém určování neolithických krátkolebců zmínili jsme se již nahoře. Jisto jest, že tato skupina jest ještě záhadnější prvé; nepředstavuje-li však typ, který se buď fyziologickým nebo čistě mechanickým (ku př. deformováním lebky za prvního mládí) pochodem vyvinul ze staršího obyvatelstva, pak přišla nejspíše od východu a je příbuzna s krátkolebci středoasijskými.

Bezpečného důkazu pro to však podáno není. Jest vždy myslitelné, že v určitém prostředí, za určitých podmínek vyvinulo se toto brachycefalní plémě kdesi v Evropě a že nebylo pak žádného velkého stěhování z Asie, nýbrž jen menší stěhování v Evropě. Neboť i v tom případě bylo by asi nutno do Itálie, Francie a některých jiných zemí připustiti přistěhování. Tam se sotva vyvinuli ze starší rasy dlouholebci krátkolebci. Spíše by šlo v Evropě souditi na země alpské a na Balkán, kde vidíme dosud soustředěny kmeny s hlavou nejokrouhlejší.

O tom všem zmíníme se ještě jednou v kapitole poslední, až dojdeme k otázce o původním typu národů slovanských. Slované jsou nyní úplně krátkolebí, ač dříve nebyli, a vůbec v celé nynější Evropě brachycefalie značně převládá. Je to snad následek zvýšené civilisace, či následek mísení? Není dosud vyjasněno, ale kdokoliv se touto otázkou obírá, nemůže ze zřetele pustit evropské brachycefaly z doby neolithické, o nichž jsme právě vyprávěli. Záhadné toto plémě bude ještě dlouho zaměstnávat anthropology.

Pro nás to, co jsme řekli, zatím dostačí.

DÍL II.

DOBA KOVOVÁ.

Kapitola V.

Počátky kultury kovové.

Kovy a jejich důležitost ve vývoji kultury. Zlato, stříbro, olovo, cín, antimon v předhistorii. — Systém tří period. — Hostmannovy námitky. — Dánská rašeliniště. — Měď. — Doba měděná v Evropě.

Arma antiqua manus, ungues dentesque fuerunt
et lapides et item silvarum fragmina rami . . . .
Posterius ferri vis est aerisque reperta,
sed prior aeris erat quem ferri cognitus usus
quo facilis magis est natura et copia maior.*)

De rerum natura V. v. 1282.

Tyto verše nacházíme u římského básníka Lucretia, který žil v I. století př. Kr. Lucretius sám jistě neměl našich moderních vědomostí o předhistorii, a přece tak napsal, přece soudil, že před tím než železo opanovalo svět, lidstvo prošlo dvěma dobami kulturními, z nichž v starší užívalo k nástrojům ulomených dřev a kamenů, v pozdější před železem bronz. Soud Lucretiův nás nepřekvapuje. Takový byl přirozeně postup lidské kultury. Z prvu kyj, prostá větev a hlavně kámen opracovaný byl hlavním činitelem kulturním, slouže za nástroj, za zbraň i za primitivní ozdoby těla. Jednou se však stalo, že člověk našel první kov. Buď jej

---

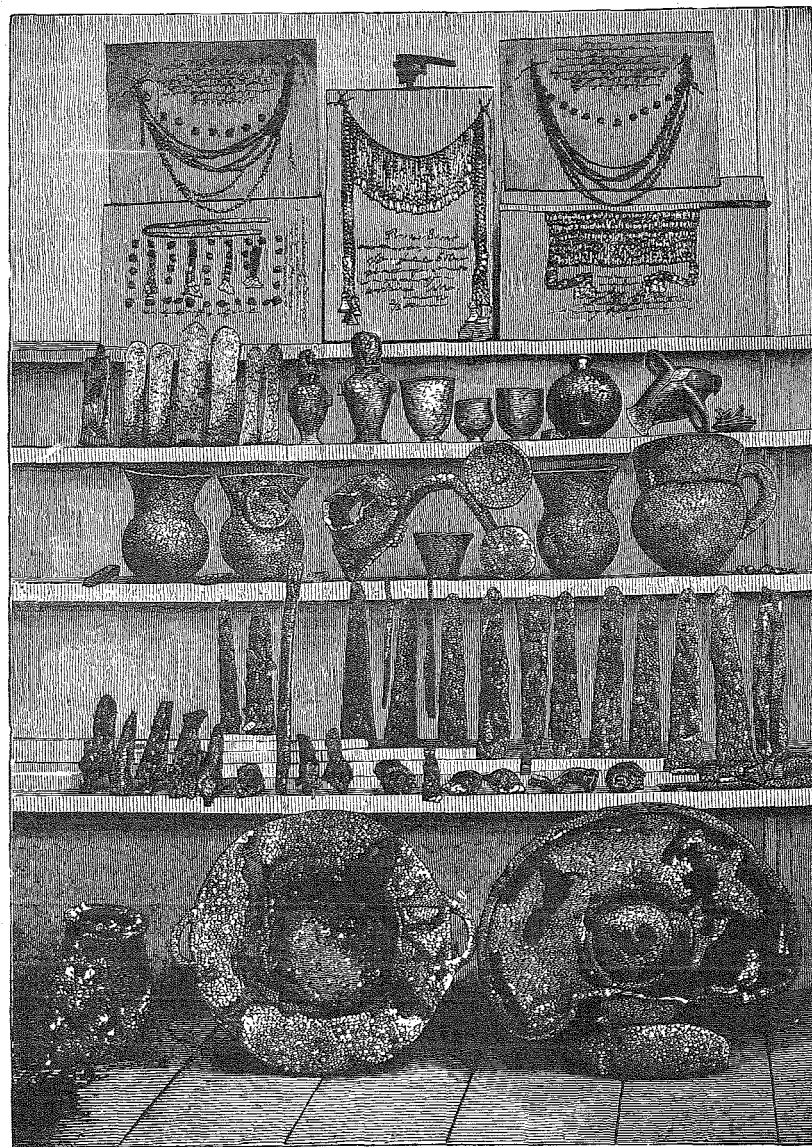
*) Za nejstarší zbraň sloužila vlastní ruka, nehty a zuby, pak kamení a v lese ulomené větve. Později poznala se síla železa a bronz; dříve však než železa užívalo se bronz, ježto snáze se dá spracovati i snáze připravit.

upoutala zlatá zrna v říčním písku, buď kus čisté mědě ve skalnaté stěně, nebo náhodou zpozoroval, jak v ohništi vyčisťuje se z rudy ryzí, lesknoucí se látka.

Jak se přišlo na nálezy jednotlivých kovů, nevíme, ale beze vší pochyby stalo se tak pouhou náhodou. Všude asi jen drahé ryzí kovy upoutaly na se první pozornost a byly ihned upotřebeny k ozdobování těla. Při tom se snadno přišlo na jejich „kovové“ vlastnosti: tíži, kujnost, tažnost, tavitelnost. A potom již sama tíže různých rud, ne-li čirá právě vzpomnutá náhoda, přivedla člověka na myšlenku, že i uvnitř takovýchto neuhledných nerostů je podobný kov obsažen, rozbíjel rudy, hleděl je spracovat a snad docela již úmyslně uvrhl je v oheň a přišel na jejich změnu v ryzí kov. Jedny kovy byly měkké, ale vynikaly krásou, leskem a stálostí, a hodily se výborně za šperky, tak zlato a stříbro; jiné kusy objevily po schladnutí dostatečnou tvrdost, aby se mohlo upotřebit jejich ostrých hran tak, jako se do té doby ostrý kámen upotřeboval. Kámen se otesával, brousil, s kovem pokusil se člověk o totéž. Při tom však poznal, že je na př. měď kujna, že se dá vytepatí ve velmi ostrou hranu, a na druhé straně přišel i na myšlenku užít k těmúž její tavitelnosti. Otiskl v písku nebo v hlině kamenný mlat, nalil tam rozžhavený kov a po chvíli vyňal hrubou sice ale tvrdou, ostrou a krásně se lesknoucí zbraň kovovou!

Takovým asi způsobem došel člověk poznání a upotřebení kovů*). Jak to bylo u každého kovu zvláště, nelze povědět, jen celkovou dráhu lze si představit. Ba ani nevíme, kde a kdy se našly poprvé různé druhy kovů, odkud vyšel první průmysl měděný, odkud železný, kde byl první zlatý šperk zhotoven. Zdá se však, že byly stejné kovy objeveny na více místech, ne-li současně, aspoň samostatně. Jakmile však člověk kovy našel, a podle slov Lucretiových „poznal

*) Lucretius se domníval, že s tavitelností kovů seznámilo se lidstvo náhodou, při požáru pralesů v rudonosných krajinách. Jiní soudili, že tu byly sopky prvními učiteli, tak na př. Goguet.

Veliký poklad nalezený v Troji.

jejich silu“, nastal ve vývoji kultury lidské netušený obrat. Před tím za doby, v níž byl jen kámen předním kulturním činitelem, došel sice člověk jak jsme vyličili v kapitolách předešlých, dosti daleko. Ruka jeho nabyla stálým cvikem a stupňovanou výchovou zručnosti, nástroje kamenné byly robeny znamenitě, a různé výsledky jejich práce byly obdivuhodné. Kdo si dovede představit, co to je, vylámati v skále balvany, otesat je, hrubě ozdobit, a zbudovat z nich na vzdáleném místě velkolepý pomník náhrobní bez jediného kovového nástroje, bez jediného složitějšího stroje, pouhým dřevem a kamenem, — ten neodepře i kultuře člověka doby kamenné obdivu a uznání.

Ale stálo to mnoho a mnoho let vývoje, než se k tomuto stupni dospělo. Od prvních počátků, od oněch hrubých nástrojů typu chellesského nebo moustierského, k nástrojům švýcarských staveb kolových nebo francouzských megalithů, jest sice dosti velký krok, ale k tomu kroku potřeboval člověk ne sta, ale tisíce a tisíce let! V období několika set let, ba snad i tisíce, kultura téměř nepokročila. Ve skutečnosti nebylo leckdy snad za dlouhou řadu let pokroku žádného, a jenom my, kteří nyní dovedeme jedním pohledem přehlédnouti celou tu velkou dobu vývoje najednou, vidíme zřejmý pokrok.

S vystoupením kovů nastal však obrat. Jakmile se člověk dovedl zmocnit vlastností v kovu ukrytých ve svůj prospěch, kultura se rázem měnila, a dráhu, kterou se dříve ubírala za tisíce let, urazila nyní za století. Srovnajme jen, co vykonalo lidstvo ve střední Evropě, za posledních 3000 let, v nichž můžeme tak průměrně počítati se všeobecnou známostí kovů a za celou obrovskou dobu, v níž zde již před tím člověk obýval. To není již pokrok, ale let kulturní. Čím více vnikalo lidstvo v taje a síly, které v sobě ukrývala měď, cín a hlavně železo, tím více se pokrok stupňoval tak rychle, že za několik posledních století, vykonalo se více, než za celou předcházející dlouhou dobu. Tím

srovnáním se nejlépe pozná, jakou důležitost má pro kulturu lidstva objevení kovů. Příroda poskytla jen nový materiál, ale člověk ho dovedl svým rozumem využití měrou svrchovanou.

My ovšem budeme sledovati tento vývoj kulturní jen v dobách předhistorických.

Samo sebou se rozumí, že jakmile člověk poznal kov, nepřestal přece užívatí výrobků kamenných. Nebyloť z počátku dosti nového materiálu k náhradě kamene, a byl vzácný. Jistou dobu šly proto obě kultury kamenná i kovová rovnoběžně vedle sebe. Ale časem se přece kov rozšířil a v průmyslu ovládl. Z tohoto stanoviska můžeme přes doznání fakta, že po delší dobu v předhistorii vedle nástrojů kovových byly v užívání i nástroje kamenné, dobře rozdělití předhistorickou kulturu na dvě velké části, kulturu doby kamenné a kulturu doby kovové, při čemž čítáme do druhé doby i dobu přechodní, od té chvíle, kdy se stal kov byť ještě vedle kamene důležitým kulturním činitelem.

Doba kamenná předcházela v Evropě všude dobu kovovou, a některé theorie, které až do nejnovější doby nacházejí ohlas a tvrdí, že kamenné doby vůbec nebylo, že člověk již od nejstarších dob byl s kovy obeznámen, jsou jistě nesprávné a zbytečno by bylo o nich se šířiti. Pravidlem nepodává příroda člověku kovů přímo a bez práce, právě ty nejdůležitější jsou skryty v rudách, a jistě dříve, než člověk došel k vykořisťování rud, ovládal v ruce kamenným mlátem, a jím rudy dobýval.

Jak a kdy byly jednotlivé kovy nalezeny, čili z archeologického stanoviska řečeno, kdy a jak po sobě se objevují v kultuře lidstva, pokud můžeme soudit z nálezů, je leckdy těžko povědět. Ale již předem je přirozeno, že nejstaršími budou asi ty, které se objevují na povrchu půdy v stavu ryzím, a které tedy dovedly oko člověka asi nejdříve upoutati, na př. zlato a měď. Tak tomu i bylo. Ze

čtyř v archaeologii nejdůležitějších kovů: zlata, mědě, bronzu a železa, první dva jsou nejstarší. Oba měly na kulturu silný vliv, ale kovem kulturním v archaeologickém smyslu slova, kovem sloužícím k hotovení nástrojů a zbraní byla z nich jen měď, — ovšem tam, kde se v kraji nalézala čistá, nebo kam snadno mohla být obchodem přinesena. Druhé dva kulturní kovy bronz a železo jsou pozdější. U nás se všude objevují mnohem později. O otázce posloupnosti těchto tří hlavních kovů, se ostatně dále více zmíníme.

Historii kovů a to jen těch nejdůležitějších podáme zde zcela krátec, a o některých zmíníme se vůbec až na jiných místech příhodných.¹⁷⁴⁾

Z drahých kovů bylo asi první známo zlato,¹⁷⁵⁾ jež se nachází na povrchu země v podobě ryzích zrn a valounů v naplaveném písku, nebo v podobě drátků a šupin zarostlých v křemenných žilách rozličných hornin. Jeho lesk a jiné výborné vlastnosti pomohly mu brzy k obecnému upotřebení. — V nálezech větší části doby kamenné se neobjevuje, teprve na konci jejím. G. de Mortillet klade proto jeho vystoupení do doby robenhausenské. Že bylo skutečně známo aspoň v části zemí evropských již koncem doby kamenné, ukázala nám i linguistika. Schrader našel, že v době, kdy tvořili Indoevropané ještě celek, žili v kultuře kamenné, ale znali již měď a zlato. Pro oba kovy mají příbuzné jazyky indoevropské společné názvy. U nás v Čechách neznám dosud určitého nálezu zlata z doby kamenné, za to již v nejstarších nalezištích Indie, Aegypta, Aethiopie, Assyrie, malé Asie a jižní Evropy jsou věci zlaté přehojné, hlavně ovšem v době bronzové. Mělyť tyto kraje znamenité doly zlaté na blízku. Odtud také dle mínění některých (ku př. Hoernesa) přišla známost zlata do severnější Evropy, a teprve pak obrátila se zde pozornost i k do-

mácím nalezištím ku př. ve Francii, v Hispanii, kde se pak dle svědectví starých historiků nacházely kusy až půlliberní, v Solnohradech, Tyrolsku, Bosně, Macedonii, Uhrách, Sedmihradech, v Čechách v řece Otavě a jinde. Bohaté na zlato jsou zejména Uhry, Sedmihrady, a pohoří uralské.

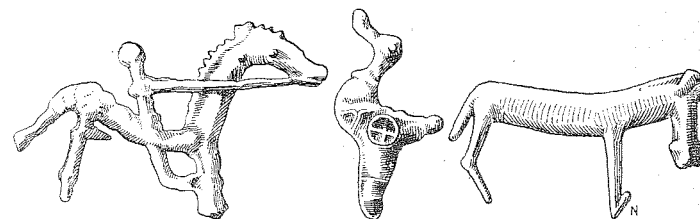
Stříbro, jehož název značí téměř ve všech řečích tolik co „běloskvoucí“, vyskytuje se pravidlem mnohem později než kov předešlý, z čehož můžeme souditi, že bylo i později objeveno nežli zlato. Pro to svědčí i ta okolnost, že vyskytuje se v Evropě řídko čisté, ryzi, nejvíce jen v rudách, z kterých právě tak jako železo, těžko se dobývá. Nejbohatší doly evropské na ryzi stříbro nacházející se u Kongsberku v Norvéžsku, nebyly ještě v těchto nejstarších dobách známy, a tak asi i jiná menší naleziště v Sasku, Čechách, Uhřích a Sedmihradech. Stříbrná ruda (argentit nebo galenit a pod.) nachází se hlavně v Harzu, v Štýrsku, v Řecku, v Španělsku, v Čechách v Krušných horách, u Příbrami (leštěnec olověný) a jinde. Také některé blízké asijské země jsou na stříbro velmi bohaty na př. kraje pontské a Armenie. Již Homer kladl tam původ stříbra do města Alybe.

Určitý doklad nálezu se stříbrem z doby kamenné není nám znám. Teprve v dobách kovových počíná se objevovat.

U nás v Čechách vyskytá se poprvé v době bronzové, je-li nález jeho v hrobech se skrčenými kostrami u Čičovíček věrohodný,*) v téže době našli je bratři Siretové v Hispanii v hrobech v okolí dolů cuevasských, odkudž asi již Foeničané stříbro odváželi. G. de Mortillet dí, že nelze dosud dobu jeho objevení stanovit, ale soudí také, že bylo jedním z kovů posledních. V nalezišti na Solné hoře u Hall-

*) Na konci doby předhistorické bylo již v Čechách velmi hojné. Dle Nestora dováželo se koncem 1. tisíciletí po Kr. stříbro z Čech až do Bulhar, a také velké poplatky německým císařům ve stříbrě a zlatě odváděné svědčí o bohatství Čech na tyto drahé kovy.

stattu se stříbra nenašlo, ač se v Štýrsku již v předhistorii dobývalo, také v Itálii a v Gallii je v nálezech vůbec velmi řídké. V krajích, kde bylo stříbra a zlata hojnost, přiměšováno bylo často prvé k druhému. Zlato se tím stávalo běžnější a slulo pak řeckým názvem elektros. Elektros jest obecný v nálezech řeckých, egyptských, asijských, jihoruských a již Homer jej často připomíná. Dle receptu Pliniova připravoval se později elektros přimísením 20%, stříbra ku zlatu.

Obr. 147. Olověné figurky z hrobů ve Fröggu (Korutany).

Olovo se poznalo v Evropě asi současně se stříbrem, neboť stříbro bývá tu v rudě pravidelně provázáno olovem.¹⁷⁶⁾ Jeho některé vlastnosti jako rychlé okysličování, nepřilíhající pěkná barva, měkkost nepřipravily mu velké úlohy v kultuře předhistorické. Vyskytá se zřídka v nálezech, ale přece vždy v úloze materialu ozdobného, ku př. v podobě okrasných figurek a pod. v nálezech ve Fröggu v Korutansku (obr. 147.), v podobě votivních sekyrek ve Francii, v Itálii a jinde. Mortillet klade počátek upotřebení olova do doby hallstattské, kdy se poprvé vyskytuje jako přimísenina v bronzu, a kdy se poprvé objevují i čisté olověné výrobky; ale na jihu Evropy vyskytuje se již v nálezech doby bronzové ku př. v hrobech na ostrově Amorgu v Cykladech. Větší procento olova a zinku v bronzu charakterisuje, jak uslyšíme, výrobky pozdní doby předhistorické.

Rovněž tak i cín,¹⁷⁷⁾ kdekoliv se v nálezech poprvé objevuje čistý, slouží k ozdobě, hlavně k vykládání vý-

robků z jiného materialu. Již Homer zmiňuje se o štítech cínovými ozdobami vykládaných, a podobné výrobky našly se dle Mestorfové v hrobech nordických.

Zajímavé jsou zejména cínem vykládané nádoby z klových staveb švýcarských, savojských (na jezeře bourgetském, newchatelském) a z nálezů dánských doby bronzové. Jinak byla úloha čistého cínu v předhistorické kultuře neveliká, mnohem větší úlohu měl cín jako jedna ze základních součástí bronzu, o němž v následující kapitole více povíme.

V známé otázce o původu bronzové kultury, jest přirozeně důležité znáti, odkud se bral k přípravě bronzu nezbytný cín. Bronzová kultura mohla patrně povstati jen tam, kde byly doly cínové po ruce nebo aspoň sblíženy pomocí obchodního spojení. V Evropě se nyní nachází cín na více místech, nejvíce v rudě cínovci (kassiteridu),*) tak na př. v Anglii, Španělsku, ve Francii, v Bretagni, v Rusku, v Sasku a v Čechách v Rudohoří. Ale dle všeho nebyly tyto doby v starověku ještě známy a užívány, mimo jediné doly na „ostrovech kassiteridských“ v Britanii, o nichž máme přímé zprávy historické, a doly hispanské. Tyto však svou nepatrností nepadají na váhu. Důležitý jsou jen prvě, a také klassický bronz řecký a římský hotovil se asi ponejvíce z cínu britanského. V nejstarších dobách dováželi jej do měst středomořských Foeničané, později i kupci řečtí (hlavně Massilioté) a římstí. Dle Caesara a Diodora dobývala se ruda cínová na „ostrovech kassiteridských“. Míni se tím nejspíše nynější Cornwall a hrabství devonské na jihu Britannie. Tam bydlil kmen, který

*) Cínovec jest kyslíčník ciničitý, jenž se žárem odkysličuje na cín; nalézá se buď v podobě hnízd a žil ve skalách hlavně žulových, nebo a to nejvíce v kusech a valounech v nánosech povstalých zvětráním hornin. Takováto naleziště velmi bohatá nacházejí se v Barmě, na Malace a na ostrovech sundajských.

s cínem obchodoval; největší trhy byly na ostrůvku Vectis (Wight). Diodor zove tuto rudonosnou zemi Belerion.

Že by však vůbec bronzová kultura evropská, a tedy i nejstarší bronz z doby předhistorické byly pošly z cínu britanského, že by tedy byly původu evropského, je velká otázka, na niž kladně přisvědčiti dle nynějšího stavu vědění jest velmi pochybné. Dlužno se ohlédnouti jinam, jak později uslyšíme, po jiných pramenech cínu.

Mimo Evropu jsou již dávno známy velké cínové doly v Malé Asii blíž Sinope, pak v severní části Khorasanu, v Paropamisu v Eránu, v přední Indii na výšině mevarské a v státech Udařpuru, Jawarru, Darice, Guzeratu a Kuči, v zadní Indii v Barmě, na Malace a ostrovech sundajských, zde nejvíce na ostrově Bangce a Billitonu mezi Sumatrou a Borneem. V Aegyptě cínu není, za to již v nápisech assyrsko-akkadských vystupuje pod jménem kazduru, ass. kasazatira; řecký název *κασσίτερος* je dle jedněch jako Schradera původu assyrského, dle jiných převzat byl se sanskrtu, kde sluje cín kastíra. Nejnověji pronesl Sal. Reinach mínění, že původní název je keltický, vzatý z jména ostrovů kassiteridských, odkud foenickými obchodníky dostal se do Řecka, a odtud do Indie.*)

Zajímavý jsou předhistorické nálezy antimonu. Ještě před nedávnou dobou se mysliło, že v starověku čistého antimonu vůbec neznali, nýbrž jen jeho rudu, leštěnec antimonový (antimonit), až ho tu pojednou odkryl R. Virchow v podobě drobných šperků v nalezištích kavkazských na poli Redkinovu, v Kobanu a jinde. Pak byl nalezen Sarzecem i v rozvalinách tellských, Polakem u Širázu atd.

Staří Aegyptané užívali antimonitu, (sírniku antimonového) za líčidlo zvané „mestem“ (řecké *στυμι*), k černění

*) Slovo kassi nalézá se často ve slovech keltických, jmen vlastních i kmenových. Reinach vykládá „insulae Cassiterides“ za ostrovy „daleké“. — Podobný výklad jako Reinach pronesl, pokud nám známo, r. 1890 i Dr. L. Wilser.

obočí.*) Ale není nezajímavé podotknout, že bylo pravé antimonové ličidlo, jak se ukázalo analysami zbytků jeho na mumitech, již tehdy paděláno ličidlem olověným, beze vší pochyby proto, že bylo vzácné a drahé.

Nejdůležitější dva čisté kovy jsou měď a železo. O železe, jeho původu a rozšíření promluvíme obšírněji, až dojdeme v ličení kultury předhistorické k době t. zv. železné, kdy na místo smíseniny mědě a cínu, bronzu, počal v panství nastupovati tento kov, neuhledný sice, ale nade všechny ostatní užitečný. V této kapitole promluvíme ještě jen o mědi a jejím upotřebení. Dříve však předešleme několik úvodních slov.

Přehlédneme-li v celku evropské nálezy předhistorické a roztrídíme-li je dle toho, jak který material při hotovení zbraní a nástrojů převládal, tu dostaneme tři velké skupiny. V jedné z nich to byl kámen, v druhé bronz a v třetí železo. A přihlédneme-li k těmto skupinám blíže z hlediska chronologického, hledáme-li jejich vztahy časové, tu vidíme, že nejdříve žilo lidstvo v době kamenné, po ní v době bronzové a naposledy v době železné. K tomuto velkému chronologickému roztrídění celé předhistorické kultury evropské nebylo třeba hlubokých studií; ono se samo podává, ba takřka vnucuje každému, a slova, která o různých dobách lidstvem prožitých pronesl Lucretius, byla u nás nutně i nálezy dotvrzena.

Proto bylo přirozeno, že na toto roztrídění celé doby předhistorické přišlo se velmi brzy, a již v letech třicátých našeho století je Christian Thomsen nejen navrhl, ale i odů-

*) Toto oční ličidlo bylo na Východě všeobecně rozšířeno a dosud se tam udrželo (srv. tur. sūrme, ar. kihāl). Z východu přešlo i do Evropy, do Řecka a Říma, kde bylo v dámském světě dobře známo pod jménem „kalliblepharon“. Ještě v 10. st. připomíná je Kazvín také v Šlesvíku.

vodnil ve své známé příručce knize nordických starožitností „Ledetraad til Nordisk oldkyndighed“, vyšlé v Kodani r. 1836. Náhled Thomsenův byl přijat obecně a dlouho téměř bez odporu uznáván za správný. Teprve v posledních desetiletích zdvihl se proti němu z jedné strany tuhý odpor, který způsobil mezi některými evropskými archaeology leckdy dosti ostré t. zv. spory o systém tří period.¹⁷⁸⁾ V těchto sporech dlužno však dobře rozeznávat dvě stránky. Jednak se vedl spor o to, kým a kdy bylo roztrídění na tři periody poprvé proneseno, komu náleží toho zásluha, jednak o to, je-li roztrídění vůbec správné.

Otázku první podnitily také spory národnostní. Po nešťastné pro Dány válce šlesvicko-holštýnské přenesla se silná dávka národního záští mezi Dány a Němci i do vědy, a tak mezi jiným propukly hádky o to, patří-li priorita systému tří period Thomsenovi, nebo Němci Eccardovi, professoru brunšvickému († r. 1730), který již ve své knize „De origine Germanorum“, vydané po jeho smrti r. 1750 pronesl větu: „lapideis armis apud omnes successere aerea“. Brzy se však přihlásili i jini národové. Francouzi poukazovali na Gogueta, který r. 1758 ve svém známém díle o původu zákonů, umění a věd (viz náš historický úvod) dělil dobu žití lidstva zřejmě na tři doby: kamennou, bronzovou a železnou, Angličané na Rich. Colta Hoavea, který pronesl kdysi podobné mínění, a neplodné tyto hádky dosti často plnily sloupce různých archaeologických časopisů. My soudíme následovně. Máme-li na zřeteli jen to, kdo první vyslovil zásadu o třech periodách, pak to nebyl ani Thomsen, ani Eccard, ani Goguet, ale již Hesiod a Lucretius, kteří to přejali zase, jak se zdá, z tradice lidové. Máme-li však zřetel k tomu, kdo dal tomuto třídění první vědecké základy, kdo je zdůvodnil a archaeologickými nálezy podepřel, pak zůstává priorita nepopíratelně Chr. Thomsenovi.

Druhá otázka ve sporu o systém tří period je těžší, složitější a byla neméně ostře řešena. Z téže příčiny jako

předešlé a ještě z jiných důvodů (dánští a švédští učenci útočili na př. rádi na jakost německých musejí) počaly v Německu útoky i proti správnosti systému Thomsenova. Byl to hlavně Christian Hostmann, který se toho podnal.¹⁷⁹⁾ K jeho vystoupení zavdala vlastně podnět kniha švédského badatele Dra. H. Hildebranda „Das heidnische Zeitalter in Schweden“ (Hamburg 1873), v níž se spisovatel rozhodně přidával k systému tří period a Němcům vytýkal nesystematické bádání.

Hostmann velmi ostře odpověděl, a podrobil přísné kritice, jak knihu Hildebrandovu tak celý nordický systém. Při tom popřel naprosto správnost toho, že kultura v Evropě prošla za sebou třemi naznačenými dobami. Dle jeho mínění byly kovy, a tudíž i železo známy člověku již v době, kterou jinak zoveme kamennou jen proto, poněvadž vedle kovu užíván byl k nástrojům a zbraním i kámen. Ba upotřebování kamene k nástrojům nedělo se snad z důvodů praktických, ale z náboženských; dle Hostmanna svědčí nálezy kamenných seker jen o zvláštním prastarém ctění kamene, jež se udrželo až do našich dob (srv. to, co jsme pověděli v úvodu o hromových klínech). Kamenné nástroje a zbraně jsou proto předem jen symbolické předměty, ač Hostmann nepopírá, že se jich i prakticky užívalo. Hostmann dále soudí, že německé megalithické náhrobky budovali Germané, že nejsou tedy starší než 500 let př. Kr., a že ještě v V.—VI. století po Kr. se stavěly. Doby kamenné na severu Evropy vůbec nebylo. Bronzová doba není pak nic jiného, než doba, v níž se dál z jihu do střední a severní Evropy čilý obchod s věcmi bronzovými; nějaké zvláštní samostatné doby bronzové, domácího rozvoje bronzového průmyslu prý tu nebylo. Proto na př. severní bronzы nenáleží předhistorické, ale klassické archaeologii atd. atd.

Tyto Hostmannovy myšlenky převzali i jiní hlavně L. Lindenschmit, Otto Schrader, A. Rauber, Ch.

Petersen, Wright, J. Percy, J. Southall atd. *) U nás prof. J. Smolík zastává theorii podobnou. Naopak jsou pro systém tří period téměř všichni přední současní archaeologové.

Theorie Hostmannova a jí podobné jsou chybné, a během dalšího líčení naskytne se čtenáři vícekrát příležitost o nesprávnosti jejich se přesvědčiti. Nejnověji je také Dr. Hoernes ostře, ale dobře odsoudil. Ale ovšem je nesprávnou, a v tom má Hostmann pravdu, spojovati jako to činil Hildebrand novou dobu a kulturu s přechodem nového lidu. Také nikdo nepopírá, že se věci bronzové z jihu na sever Evropy importovaly, ale že kultura bronzová není tu repraesentována jen těmito dováženými výrobky, nýbrž že v různých zemích samostatně se vyvinula, leckde i úplně svérázně a bohatě, to uvidíme ku př. v líčení bronzové kultury na severu Evropy, nebo v Uhrách, ve Švýcarech. Železo přišlo mnohem později a Hostmann chybně vykládal, že na př. již homerské *χαλκος* značí železo (ocel), že jemné ornamenty, s nimiž se setkáváme na bronzových předmětech, rytí možno jen tvrdou jehlou ocelovou. Hrabě Wurmbrand pokusem ukázal, že je lze provésti také bronzem.

Některá naleziště nám přímo pěkně znázorňují, že se postup kultury dál v jednotlivých zemích Evropy skutečně třemi zmíněnými dobami, ku př. kolové stavby ve Švýcarsku a v Itálii. Velmi zajímavá jsou v tom ohledu také, ač váhu jich nechceme přeceňovati, dánská rašeliniště.

Rašeliniště nalézáme všude. Povstávají tím, že na bahnitých místech rostliny hlavně menší setlívají, a při tom tam občas zapadají i větší ku př. stromy. Síla rašeliniště neustále roste, a kdybychom mohli vypočísti správně roční příbytek,

*) Poněkud jinou theorii pronesl Ed. Tylor. Soudí, že bronz i železo známy byly současně, ale že v předhistorii bronzová doba skutečně předcházela železnou proto, poněvadž byl bronz po dlouhou dobu přístupnější, lacinější a ku spracování vhodnější. Teprve prý když se tento poměr obrátil, nastala doba železná.

dovedli bychom poznati, jak je stará věc nalezená ku př. v hloubi 3 m. Podobné pokusy se daly, ale bez výsledku. Ukázalo se, že přibývání není stejnoměrné a proto podobná datování velké ceny nemají. Platí tu totéž, co jsme pověděli na str. 84. o výpočtech stáří různých vrstev diluvialních.

Nicméně poskytla některá rašeliniště zejména dánská pro předhistorii material s jedné stránky velmi zajímavý. Nejvíce je zkoumal Jap. Steenstrup na ostrově Seelandu. Tu se na půdě povstale za doby čtvrtohorní utvořila po odchodu ledovců řada velkých pánví s dosti příkrými stěnami, v nichž se pak neustále slévala a udržovala voda porostlá buď lesní vegetací (dánsky sluje tento druh skovmose), nebo vegetací luční a podobnou (kjaermose, lyngmose), a tak se pomalu tvořila rašeliniště, při čemž i velké stromy, které tu na příkrém srázu břehů vyrostly, během let skácely se do bahna. V lesních rašeliništích povstaly tak celé vysoké nánosy překáčených kmenů, v nichž se objevilo zajímavé vrstvení. Podle jehličnatých stromů, které se nacházejí zakrsalé i pěkně vyvinuté na spodní rašeliniště, a které v Dánsku více v přírodě nerostou, můžeme souditi, že po odchodu ledovců mělo Dánsko vegetaci zcela jinou než nyní, a sice vegetaci stromů jehličnatých. Na tu následovala po delší době vegetace stromů listnatých hlavně dubů, a naposledy zavládl buk, který je dosud charakteristickým stromem dánských lesů. Příčinu těchto proměn musíme hledati v změnách podnebí a útvaru půdy.*) Dle Steenstrupa potřebovaly vrstvy silné 5—7 m. nejméně 10—12000 let k svému utvoření, ale výpočty tyto jsou, jak jsme nahoře řekli, úplně nejisté.

Tento jistě zajímavý zjev palaeontologický, zajímá stejně i archaeologa, neboť v spodní vrstvě stromů jehličnatých, v níž se našly i kosti sobí, zubří, tetřeví a pod., našly

*) Podobné změny vegetace po době ledové (které ale dává stáří 80.000—90.000 let), našel Axel Blytt v rašeliništích jižního Norvéžska, J. Geikie v Skotsku, Fliche v Champagni.

se jen nástroje kamenné. Výrobky ruky lidské i fauna odpovídají době neolithické, hlavně době kjökkenmödingů. I tam se našly kosti alky, kosti tetřeva, který žije pouze v lesích jehličnatých. Již z nálezů v kjökkenmöddingách usoudilo se, že v té době byly v Dánsku rozšířeny rostliny nahosemenné, — „skovmoser“ to potvrdily. Za to druhá vrstva dubová náleží již dle nálezů době bronzové, svrchní vrstva se stromy, které nyní v Dánsku převládají, době železné. Tak nacházíme chronologický postup těchto tří kulturních dob v Dánsku potvrzený přímo vrstvami nad sebou ležícími, předpokládajíc správnost nálezů.

Tím, co jsme dosud pověděli — a jiných dokladů podá další líčení v míře dostatečné — nutno doznati, že v celku pro Evropu, nepravíme pro každý její kraj, má stará Thomsenova klassifikace na tři kulturní doby: kamennou, bronzovou a železnou dosud platnost nestenčenou, a námitky proti ní vedené, byly dosud vždy vyvráceny s úspěchem.*)

Nicméně se zdá, že jedné, ale zcela jiné změny bude potřebl: totiž stanoviti, ne-li přímo na místě tři čtyři doby, aspoň (a tak je dosud lépe učinit) mezi I. a II. dobu vsunutí jako dobu přechodní, dobu t. zv. měděnou.

Že zvláštní doba měděná v různých krajích Evropy existovala, o tom není více pochyby. Předcházela-li však v celé Evropě dobu bronzovou, to jest dosud otázkou;

*) V některých knihách užívá se také zvláštního dělení, jež zde uvádíme pro porozumění názvům. Tak Francouzi na př. E. Chantre užívají názvů période préhistorique pro dobu kamennou a bronzovou, pér. protohistorique pro první dobu železnou, pér. moderne pro rozkvět doby železné, dobu římskou, byzantskou, merovinžskou. U nás hlavně na Moravě rozlišují se také názvy pravěký a předvěký. My jsme tohoto rozlišování, jak vidno, nedbali. Zdá se nám býti příliš umělé, do dvou stejně značících slov vkládati podobné rozdíly.

nicméně můžeme o její větší části pravděpodobně soudit, že měla dobu měděnou, majíce odtud větší menší řady dokladů. Rozšíří-li se platnost toho i na všechny kraje evropské, ukáže další zkoumání.

Theoreticky jest samostatná existence měděné doby zcela oprávněna. Je přirozeno, že musil člověk, než poznal a dovedl upotřebovat směšninu mědi a cínu, dříve znáti měď a její kulturní vlastnosti. Proto je pravděpodobno, že před tím, než hotovil nástroje z bronzu, hotovil je z mědě, zejména tam, kde měl k tomuto kovu snazší přístup než k rudě cínové. Měděných dolů bylo v předhistorii dosti známo, ne sice tak v Evropě samé, jako v blízkém a časnými obchodními styky s Evropou spojeném Orientě.*) Měď se nacházela v Asii velmi hojně v Sibiři, na Kavkaze, na Libanonu a jinde. Nejdůležitější doly byly na ostrově Kypru, odkud se jí celý klassický starověk zásoboval. I jeden moderní její název vzal tu prostřednictvím latiny svůj původ (aes cyprium, cuprum, Kupfer, albansky kyprea). Jiné velmi zajímavé doly byly na polouostrově Sinâji u nynějšího Vádí-Magâra. Vládcové aegyptští zařídili tu velkou kolonii trestnickou, v níž hynulo na tisíce trestanců jednou z nejtěžších prací. Dobývali v lomech kamennými nástroji tvrdou rudu měděnou. Výtěžek býval kdysi bohatý, ale za faraona Ramsa III. byly již doly vyčerpány.

V Evropě našly se doly měděné z doby předhistorické v Španělsku u Peñafloresu v prov. sevillské, na Mitterbergu u Bischoffshofenu v Salzburgu a na Kelchalpě u Kitzbühelu v Tyrolích; přišlo se tu na staré šachty se

*) Měď vyskytuje se nejvíce ve spojení s kyslíkem nebo se sírou. A obyčejně v ložiskách jsou vrstvy bližší povrchu země kysličníky, na spodu pak siřníky. To je důležité pro starou metalurgii. Neboť z počátku dobývaly se jen snadno zpracovatelné svrchní vrstvy kysličenaté; jakmile se však přišlo na rudy siřnaté, z nichž se kov v dobách primitivních mnohem těžce dobýval, opouštěly se doly a hledaly nové vrstvy druhu prvního.

starými nástroji, se zbytky oděvu, dříví, nádob. Na Mitterbergu našla se jedna štola pod vodou, v níž se pěkně zachovala před rozpadnutím i stará dřevěná pažení, kusy dřevěných, kamenných a měděných nástrojů, zbytky pochodní a spousta škvárů nahromaděných kol tavících pecí. Střepey nádob zachovaných jsou zde i na tyrolské Kelchalpě úplně shodny s keramikou staveb kolových, čímž je aspoň částečná současnost dolů a těchto sídel potvrzena. Nyní je na měď přebohato Švédsko. Ale doly jeho dle Montelia byly odkryty teprve asi tisíc let po době bronzové.¹⁸⁰⁾

Zvláštní doba měděná byla nejdříve dokázána v Uhrách Fr. Pulszkým, později se její existence nejvíce zastával M. Much, nyní Undset, Montelius.¹⁸¹⁾ Proti ní jsou V. Gross, Szombathy, Hoernes, a G. de Mortillet měl ještě do nedávna vůbec všechny měděné nástroje za mladší věku bronzového. Dle Mucha náležela již neolithická kultura v Evropě Arijeům. A jakož Schrader ukázal, že tito znali již v mladší době kamenné měď, Much soudí, že Arijei, kteří dle jeho mínění do Evropy přinesli i kulturu mladší doby kamenné, orbu, chov dobytka atd., přinesli sebou i známost mědě, ale dovedli této v Evropě využívat jen tam, kde měli kov po ruce.

Existence zvláštní doby měděné je pravděpodobna pro rakouské a švýcarské stavby kolové, pro část Francie, jista pro Španělsko, hlavně Uhry, Sedmihrady, východní Evropu a části Orientu ku př. ostrov Kypros.

Z rakouských staveb kolových jsou to naleziště na jezeře Mondsee, ze švýcarských stavby neuenburské a bělské, kde se objevila řada nástrojů zhotovených z čisté mědi. Tak na př. v kolové stavbě na jezeře měsíčním našlo se z ní 14 seker, 6 dýk a řada drobných předmětů. A že se tam na místě s mědí pracovalo, svědčí tyglíky k tavení rudy, které tu také byly nalezeny. Patrně se sem dovážela měděná ruda z nedalekého naleziště na Mitterbergu v Salzburgu, o němž jsme se právě zmínili.

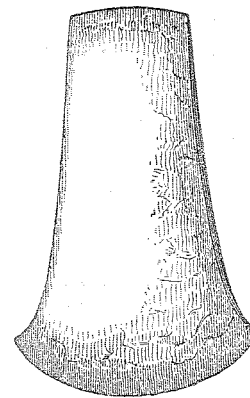

Doba měděná ve Švýcarsku spadá V. Grossovi v jedno s třetí periodou doby neolithické (srv. str. 126). Do ní patří na př. sídlo fenilské, fontské, svatoblažejské (St. Blaise), lüscherzské a j. V stanici fenilské našel Fellenberg a Gross na 100 předmětů z čisté mědě, z největší části kovaných.

Také ve Španělsku konstatovali Villanova a bratři Siretové, určité stopy doby měděné. Myslíme, že právem lze do ní klásti ona naleziště, v nichž šperky byly sice bronzové, ale nástroje a zbraně ještě z mědi zhotoveny. Příkladem je na př. pohřebiště u Cuevas v Almerii. Podobné stopy máme v Itálii. V hrobech u Remedella di Sotto v provincii Brescii nalezeno množství skrčených, na boku nebo na hřbetě ležících koster. Milodary byly ponějvíce rázu neolithického. Z kovů se našla jedna sekera a dvě dýky z mědě. Ještě význačnější je pohřebiště u Cumaroly popsané Cavedonim a Gastaldim. Zde měla každá kostra u sebe dýku z mědi a šipku pazourkovou, občas i kamennou sekeru. Také v nástrojích z některých kolových staveb bývá procento cínu v bronzu někdy velmi nepatrné. — V Sevěnách francouzských dokazuje existenci doby měděné A. Jeanjean.¹⁸²⁾ Dle Lubbocka nachází se v dublinském museu velká řada měděných sekyrek a nejlepší znatel starožitností britských J. Evans uznává dobu měděnou i pro Britanii.

Největší množství měděných nástrojů a zbraní poskytly Uhry. Pro Uhry platí proto zvláštní doba měděná po výťce, ať už je pravda, že tu cín v té době vůbec nebyl znám, či, jak vykládal J. Evans na sjezdu v Pešti r. 1876, se ho pouze po delší dobu nedostávalo k výrobě věci bronzových. Výrobky měděné ukazují v Uhrách právě jako jinde typy jednoduché. Jsou to po většině hladké ploché sekerky, s rozšířeným ostřím, typ, který se vyskytuje i u starších sekyrek doby bronzové (obr. 148). Ze zbraní přicházejí ještě dýky zvláštního tvaru patrně import kyperský, jak ihned povíme,

nebo ploché trojhranné dýky, na hořejším okraji opatřené dirkami, kterými procházely 3 a i více nýtků, upevňujících na čepeli dřevěnou, nebo kostěnou rukojeť (obr. 149). Z jiných nástrojů objevují se ještě hojně jehlíce, řídčeji nože, udice, a kruhy; za to jsou velmi hojně perly nebo korale měděné (již v nálezech neolithických, ku př. na pohřebišti lengyelském a jinde).

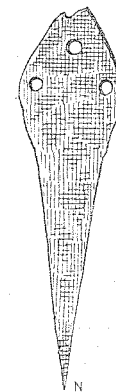
Obr. 148. Plochá sekera měděná.

Nástroje měděné nacházejí se v Uhrách hojně od Prešpurka a hranic chorvátských až k městu Maros-Vásárhely. Na severu tvoří přirozenou hranici Karpaty, na západě zasahují až do Rakous, na jihu je hranice posud neurčitelná.

Uherské nástroje měděné liší se tvarem svým úplně od pozdějších bronzových, a jsou také z největší části kované ne lity, a při tom beze vší ozdoby. Patrně nebyli ještě kováři a kovolitci s to, na mědi rýsovat ornamenty, které tak hojně charakterisují pozdější nástroje a zbraně bronzové.

Zajímavé jsou styky některých měděných starožitností uherských a kyperských. Je vidět, že z Kypru, kde se, jak jsme slyšeli, nacházely velké doly měděné, vedl se již tehdy obchod s materiálem surovým i spracovaným.*)

*) Na ostrově Kypru byla, jakož je ostatně přirozeno, doba měděná dlouho v rozkvětu. Ukazuje na to hojnost po různu nalézáných nebo v sbírkách bez určitého udání naleziště chovaných nástrojů, a pohřebiště s inventářem docela měděným, měděnými plochými sekerami, hroty oštěpů, šípkami, dýkami, srpy a různými šperky jednoduchých tvarů, bez ozdob. Hroby kyperské této doby jsou dvojího druhu. Buď jsou to čtyrboké jámy v zemi vykopané a úplně

Obr. 149. Dýka měděná.

Tyto styky dosvědčují nám zejména dva typy: listové dýky, jejichž čepel přechází v řapík na konci ohnutý (obr 150), a pak zvláštní jehlice ze silného drátu, jehož jeden konec bývá jiným drátem různým způsobem ovinut, druhý ohnutý. Účel těchto jehlic je poněkud nejasný, právě jako podobných pozdějších, z bronzu zhotovených.

Obr. 150.
Kyperská dýka.

Tyto dva kyperské tvary sledovati můžeme nejen na Hissarlik, na Balkán, do Albanie, do Uher ale i do Itálie a Švýcar, Čech a Německa. V Čechách našly se podobné bronzové jehlice u Plavnice. Prof. Woldřich je jmenuje jehlice „pletací“.

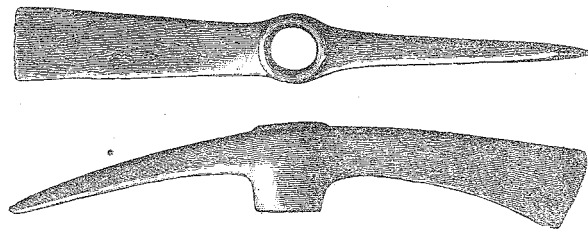
Zvláštní charakteristikou doby měděné tvoří některé nástroje obdobné našim oboustranným špičákům motykám a sekerám. Sem patří na př. dvojité sekery (obr. 151), jaké se nalézají častěji v Uhrách, v Srbsku, řídko a jen porůznu jinde.

I jejich typologický původ hledati dlužno na jihovýchodě, kde se podobné vzory vyskytují a proto není třeba, jako to Hoernes a jiní činí, přičítati je výlučně době historické, středověké. Scházela-li uherským a balkánským kovářům v této době technika, kterou tyto nástroje prozrazují, mohou podobné našim hrobům, nebo to jsou po většině jámy s vedle připojenou komorou. V této komoře bylo tělo pochováno nespálené, a otvor do hlavní jámy býval zakryt kamennou deskou. Nádoby z těchto hrobů jsou buď beze vší ozdoby (typ starší) nebo jsou okrášleny vyrytými čarami vyplněnými křídou, — též druh keramiky, který jsme našli v střední Evropě již v mladší době kamenné, a na jehož základě Much soudil na společný ráz kultury a příbuznost obyvatelstva téměř celé Evropy. Také se již vyskytují nádoby ozdobené reliefy; za to nádoby malované provázejí na Kypru výhradně jen kulturu bronzovou. I na Santorinu a v Troji v nejspodnějším městě našly se vedle nástrojů kamenných věci měděné. V druhé vrstvě je již bronz. Také v Mesopotamii ukazují některé nálezy na existenci doby měděné.

se dobře vyložit jako importy. Vždyť jsme již v neolithu viděli v Uhrách stopy obchodu s Orientem.

V Čechách a na Moravě našly se měděné zbraně a nástroje jenom porůznu. Tak se u nás našly sekyrky a klíny v rašeliništi u Františkových lázní, ve Vinařicích, u Příšimas, Lovosic, v Šárce, v Hořeni Cerekvi. Na Moravě v Kroměříži, u Vevčic, u Olomouce, 16 sekyrek u Plumlova a jinde. Nejzajímavější je skvostná sekera nalezená blízko Hodonina.

Pro severní země Německo a Skandinávii není ještě doba měděná dokázána, ačkoliv i tu ji Montelius uznává.

Obr. 151. Dvojitá sekera z Uher.

Nálezy čistě měděných věcí jsou tu ještě řídké. V Poznaňsku byly nalezeny v jednom hrobě zároveň u Rudků 3 sekyrky a více šperků z mědě, u Bythinu šest seker, a jinde porůznu častěji věci menší. Za to měla východní Evropa jistě svou dobu měděnou. Neboť jak v Rusku samém, tak i za Urálem v celé Sibiři jsou nálezy měděných zbraní a nástrojů velmi hojné, je-li v ruských zprávách material slovem „měď“ správně označován. Tak zvané čudské kurhany, jichž se nalézají na tisíce od gubernie samarské a orenburské po celé stepi sibiřské, obsahují vedle zlatých a stříbrných věcí, hojné výrobků měděných, v Rusku na př. kurhany u vsi Zamarajeva (gub. permská) zkoumané N. J. Zografem, a hlavně skupina kurhanů u sela Uspěnského v kraji moskevském. Material k výrobě byl nedaleko. Bohaté doly měděné existovaly v pohoří altajském a také na Urálu.

V orenburském kraji t. zv. Baškirii, jejímž středem zdvihají se hřbety hor uralských, nachází se množství měděných dolů se starými šachtami. Obecně se v podání lidu připisují Čudům, slujice чудские копи. Jsou to úzké chodby, nimiž člověk sotva prolézá, ale vedou často hluboko do země. Nebezpečí, že pracovníci budou zasypáni, bylo proto neustálé. I tu se měď dobývala jednak kamennými mlaty, jednak špičáky z mědi a z parohů, jak nálezy do-
svědčily. K ochraně ruky užívali horníci zvláštních kožených rukavic, zhotovených primitivně z kůže hlavy různých zvířat tím způsobem, že se palec zastrkoval do ucha, ostatní prsty do vnitra hlavy. O těchto šachtách mnoho již koncem předešlého století vyprávěli starší ruští cestovatelé, hlavně Pallas a Lepechin.

Na stopy podobného starého dolování měděné rudy přišlo se také v kraji bachmuském, slavjanoserbském v gubernii jekaterinoslavské.

Z toho všeho lze bezpečně soudit, že zde průmysl měděný byl jednou v květu. Ale nelze nám dosud rozhodnouti, byla-li tu jednou čistá, samostatná doba měděná, která předcházela dobu bronzovou, či hotovily-li se nástroje, zbraně a šperky měděné vedle bronzových jednoduše z té příčiny, že k velkému bohatství mědě nebyl v poměru dostatek cínu, jenž se musil dovážeti od jihu.

Také v dalším Orientě, jehož kultura je tak důležitá pro vývoj a pro pochopení kultury evropské, zdá se býti existence zvláštní doby měděné zajištěna. Zejména Egypt je zajímavý. Různými polemikami vyneslo se na jevo faktum, že i staří Egypťané dlouho užívali nástrojů měděných. Olivier Beauregard má velkou zásluhu o toto zjištění. Na malbách nástěnných vidíme dosti často i v pozdějších dobách nástroje a zbraně omalované barvou rudou. Znázorňují se tím jistě výrobky měděné, bronzové bývají omalovány žlutě. Také ve zprávách o nálezech mluví se dosti často o měděných výrobcích, ač dlužno připustit, že chemi-

ckých analys bylo málo provedeno, aby se mohlo určitě říci, že jsou z čisté mědě zhotoveny. Nálezy, které učinil v posledních letech Flinders Petrie v Kahúnu, a jež náleží do doby XII. dynastie, tedy asi do konce 3. tisíciletí před Kristem, obsahují hojně věci měděných, ale již s přísadou cínu (až 2%). Tato součást může tam být zcela přirozeně, neúmyslně přimíchána,* ale i kdyby byla úmyslna, nemění se jí ještě smíšenina v bronz, nýbrž zůstává všemi svými zevnějšími vlastnostmi mědi, zůstává měkká a barvu má rudou. Není tedy možno mluvit tu ještě o kultuře bronzové. Na dobu měděnou smíme proto i zde souditi, neboť stojíme na stanovisku, že neurčuje ráz kultury jen známost jistého kovu, ale jeho upotřebování. Jako jsme mluvili o době neolithické i tam, kde se již počaly objevovati v hrobech prvé drobnosti kovové, tak mluvíme i o době měděné tam, kde se ať pro nedostatek cínu, ať z neznalosti jeho nebo z kterékoliv jiné příčiny hotovily ještě nástroje měděné. Totéž bude platit o poměru doby bronzové ku železné.

Opakujeme: nám neurčuje dobu kultury měděné, bronzové a železné to, byly-li měď, bronz neb železo vůbec známy, — o tom my dosud rozhodovati nemůžeme, ale tyto doby vymezujeme v každé zemi časem, kdy převládaly v upotřebování měď, bronz nebo železo. Tak neváháme přičísti nález ještě době bronzové i když se tam železo objeví, jsou-li jinak zbraně a nástroje a šperky po výtee z bronzu zhotoveny a typů v době bronzové obvyklých. Vytykáme toto své stanovisko určitěji, proto poněvadž se liší od dosavadních i u nás v Čechách zastávaných mínění. Tímto rozšířením pojmu „kultury“ a „doby kamenné, bronzové

*) Rudy měděné a cínové nacházejí se dosti často pohromadě a proto při primitivní výrobě snadno se mohly přimísiti kusy rudy cínové k prvé. V Cornwallu na př. mnohé šachty poskytují zároveň měď i cín.

a železné“, vyhneme se také sporům a těžkostem, do kterých upadají ti, kteří řídíce se ve svém roztrřidování jenom tím, jestli se v nálezu objeví ku př. železo, třebaš jen v podobě malého úlomku, šperku, nebo v podobě rezu, — dostávají se často do rozporu s jinými znaky nálezů ku př. s tvarem zbraní a nástrojů, jež ukazují ještě na dobu starší.

Kapitola VI.

Doba bronzová.

Bronz. — Původ bronzové kultury. — Theorie Nilssona, Hoernes, Virchowa, Tomaschka, S. Müllera a G. de Mortilleta a jiné. — Kadluby a hlavní druhy bronzových výrobků: sekery a mlaty (pálstavy, celty), hroty oštěpů, šípky, dýky, meče a jiné části výzbroje, šperky atd. Keramika. — Bronzová doba v Orientu. — Schliemannovy nálezy v Malé Asii a v Řecku. — Lelegové, Karové. — Itálie. Vlivy východní. Terramary. Italikové. — Francie a Švýcarsko. — Británie, Hispánie. — Bronzová doba v Uhrách. — Obchod s jantarem. — Bronzová doba na severu Evropy. — Země rakouské. — Čechy, Morava. — Východní Německo. Polsko a Rusko. — Závěr.

Smísíme-li roztavenou měď s několika procenty cínu, dostaneme nový kov, který po stvrnutí ukazuje dvě pěkné vlastnosti. Předně je snáze tavitelný a po schladnutí tvrdší než čistá měď a hodí se proto lépe ku hotovení nástrojů a zbraní, za druhé vyniká nad měď i nad cín krásnou, zlatoskvoucí barvou a leskem, vlastnostmi, které všude a vždy zvyšují cenu a krásu šperku. Smíšenina tato sluje bronz nebo spěž.*) Původ jména bronzu nebyl dlouho

*) Procento cínu v starověkých bronzích je různé. V nejstarších není ho někdy více než 1—3% (ku př. v egyptských a severoitalských). Je-li málo cínu přimíseno, zůstává slitina rudá a měkká, je-li cínu příliš mnoho, stává se tvrdou a křehkou. Proto se přišlo zkusmo na dobrý poměr směsi, který se mění mezi 6—16, nejvíce ale mezi 8—12 procenty cínu, a tvoří t. zv. bronz klassický. Vedle cínu nacházíme však velmi často již ve výrobcích dob nejstarších nepatrné přimíseniny kovů jiných: železa, olova, zinku,

jistěji vykládán. Jedni jej spojovali s slovem *bruno* hnědý (odtud *brunitius*), jiní se středověkým latinským slovem *obryzum*, jež značí v ohni vyzkoušené zlato, *Pollack* spojil to s perským *pirindž*, až *Berthelot* r. 1888 podal nový pravděpodobný výklad. Jméno bronz vyskytuje se sice teprve v 15. století, ale již v jednom rukopisu ze století 11. čteme „*βροντήσιον*“ a v ještě starších „*brandisium*, *brundus*“. Slova tato odvozuje *Berthelot* od jména jihoitalského města *Brundusia* (nynějšího *Brindisi*), kde byly za starověku velké továrny na bronzové výrobky. Výklad

stříbra, niklu a kobaltu. Také *antimon* odkryl nejnověji *Helm* v bronzích pruských, jež má právě za nejstarší. Jest však jisto, že přimísení toto z počátku bylo náhodné, neuvědomělé. Rudu měděnou provázejí téměř vždy ruda železná, niklová a kobaltová, velmi často olovo a zink, ba nezřídka i stříbro. A tu se ovšem při tavení k rudě měděné snadno přimísily rudy jiné a v mědi nebo bronzu starých nástrojů se setkáváme pravidlem s nepatrným množstvím těchto vedlejších kovů. Tak se to má v době starší. V dobách pozdějších, kdy se zatím zkušeností přišlo na účinky, které přivádějí různé ony kovy k mědi přimísené, počaly se úmyslně a ve větší dávkě přiměšovat. Tak železo, nikl, kobalt činí sice bronz méně kujnou ale tvrdší, pružnější, hodící se dobře k hotovení zbraní a nástrojů; olovo činí ji roztavitelnější ale měkčí, zink ji zároveň krásně barví, a proto se v pozdější době, zejména od doby římské, oba tyto kovy pravidelně přidávaly do bronzu, z něhož se hotovily lité šperky, a tvoří chemické charakteristikon pozdějších bronzů. Mnozí pokusili se také z chemického složení bronzů souditi určitěji na jich stáří a původ. Ale mimo všeobecný právě pronesený výsledek se více nenašlo. Rozhodně jest tvar a typ výrobku nejjistším ukazovatelem stáří i příslušnosti nálezů. Proto metoda typologická, která bádá pomocí této cesty je v archaeologii tak důležitá a užitečná. Chemickými analysami bronzů zabývalo se mnoho badatelů, u nás *J. E. Voceľ* bedlivě si všímal složení bronzu a pronesl již nahoře připomenutou větu týkající se přimíchání olova a zinku v bronzu. V Rusku u příležitosti anthropologické výstavy moskevské r. 1879 hrabě *A. S. Uvarov* a po něm řada jiných, *J. P. Archipov*, *P. P. Petrov* atd., obírali se analysami bronzů ruských, hledajíce bezpečného vodítka k určování nálezů. Ale bez výsledků (1874)

tento přejal i *A. Bertrand*, připojiv článek *Berthelotův* k novému vydání své *archaeologie Gallie*.

Bronz vyznamenává se několika pěknými vlastnostmi, jež jsme právě uvedli, a proto není divu, že jakmile jej člověk poznal, ocenil a po ruce měl oba kovy základní, počal si hotovit zbraně i šperky z něho. Tím se stalo, že v předhistorii zavládl bronz jednu dobu obecně, a my právem můžeme kulturu té doby i dobu samu zvatí bronzovou. (184)

Tato kultura nevyznačuje se snad jen novým materiálem, ale i celým novým rázem, velkou řadou nových výtvořů řemeslných, o nichž doba kamenná neměla ani poněti. Srovnáme-li inventář doby kamenné s inventářem doby bronzové, překvapí nás poslední bohatostí a rozmanitostí výrobků. Nejen že se nám předmět jediný ku př. sekera objevuje v celé řadě nových rozmanitých tvarů, ale i nové výrobky přibýly, o nichž v době předešlé téměř nebylo slechu: jehlice, sponky, meče, prsteny, náramky, náušnice, úbor koňský atd. Slovem s novým materiálem přišla i zcela nová kultura.

Mimovolně ptáme se nyní, odkud a jak se vzala v Evropě? Přišlo se snad na několika místech samostatně na to smístiti cín a měď v určitém poměru a ze smíšeniny liti nástroje, zbraně a šperky, které se následkem stejného materialu a stejného účelu hotovily po celé pevnině i v podobných tvarech? Povstala tedy kultura bronzová právě tak jednoduchým vývojem z kultury starší, jako jsme to vylíčili o neolithické, či se nalezl bronz na jednom místě, tam se spracoval, tam povstala nová svérázná industrie, a odtud se teprve rozšířila daleko široko po pevnině evropskoasijské?

Že by se byla přišlo na několika místech v Evropě samostatně a současně na slévání bronzu jest velmi nepravděpodobné. V Evropě jest vlastně jen jedno místo, kde se v starověku nalezal cín ve větším množství poblíže rudy měděné. Nezbyvá proto, než souditi na pramen jediný,

a to tím spíše, že nám na druhé straně i bedlivé studium typů bronzových výrobků pravděpodobně ukazuje na totéž. Přišlo se totiž na to, že jeden kraj různé základní typy přejímal od druhého a je zase dále buď nezměněné nebo lokálně upravené předával; a když se šlo touto „typologickou“ metodou, odvrhovaly se všechny lokální příměsky a stopovaly základní jednoduché tvary, poznalo se, že bude nejlépe připustiti pramen jediný, vyšlý z jedné končiny, kolébky bronzu i kultury bronzové. Ale dosud místo této kolébky určité nalezeno není. Došlo se pouze k tomu, že pro prvotní evropskou kulturu bronzovou nejlépe jest stanoviti východisko jediné, kde se však nalézá, o to je dosud spor, o tom bylo proneseno množství teorií. O hlavnějších zde krátce pojednáme, aniž bychom se sami v této otázce přidávali určité k jedné z nich.

Jedno však z předu zdá se býti jisté, pokud totiž z obecného soublasu vůbec možno soudit na jistotu a správnost: že kolébku bronzové kultury není správně hledati, jak se dříve dělo v Evropě ale mimo Evropu. Výsledky bedlivějšího bádání typologického počaly se brzy stavěti na odpor různým starším teoriím, a ukazovaly obecně dále na východ, někam do Asie. Tam kdesi — tak aspoň zní nyní nejrozšířenější a pravděpodobné mínění, — zrodila se tato nová kultura, a odtud několika dráhami přišla a rozšířila se po Evropě. Zde rázem vytlačila starou kulturu, ale neujala se všude stejně. V některých zemích rozbuřela, rozkvetla, přibrala na sebe mnoho nového svérázného, lokálního, v jiných, kde podmínky vývinu nebyly tak příhodné, zůstala skromnější, jednodušší.

Evropský původ bronzu hájila celá řada starších badatelů, soudíce chybně, že tam kde nejvíce rozkvetla, kde se ukazuje nejbohatší a na první pohled nejsvráznější, je také její kolébka a původ, tak F. Wibel, p. Kl. Royerová, L. Wilser a j. Wibel soudil, že bronz byl samostatně nalezen v jižní Británii, ale proti tomu se z dobrých

důvodů ozvali Cohausen, J. Percy, A. Jenkin, J. Lubbock a jiní.¹⁸⁵⁾ Nejnověji také S. Reinach pronesl mínění o možnosti původu evropského (srv. str. 231.¹⁸⁶⁾

Foenický původ bronzu hájil kdysi slavný švédský archaeolog Sven Nilsson. Ze zpráv starých historiků víme, že v nejstarších dobách obchodovali s cinem dobývaným na ostrovech cassiteridských Foeničané.

Foeničané byli národ neveliký, ale rození plavci a obchodníci. Jejich malá vlast rozkládající se na pobřeží syrském severně od Palaestiny, vysílala od nejstarších dob početné obchodníky na celé pobřeží moře černého, středozevního ba i hluboko do atlantického oceanu. Tak i celý západní břeh pevniny evropské navštěvován byl loďmi foenickými a není pochyby, že již velmi záhy dozvěděli se obchodníci o bohatých nalezištích cinu na ostrovech cassiteridských a počali s ním obchodovati, přepravujíce ho jednak po vodě úžinou gibraltarskou, jednak po zemi, od průlivu britanského k ústí řeky Rhony. Známý jsou legendy, dle nichž kupci foeničtí zatajovali před Římany polohu cinonosných ostrovů. Z tohoto historicky i nálezy zaručeného fakta vyšel Nilsson a po něm jiní na př. Rougemont, a soudili že vynález bronzu, totiž mísení mědě a cinu přináleží Foeničanům.¹⁸⁷⁾ Foeničané prý nejen první hotovili výrobky bronzové, ale oni vůbec, ponechavše si dovoz cinu z jediných větších dolů evropských pouze pro sebe, po dlouhou dobu je hotovili a rozváželi po celé Evropě. Prodávali je na březích černého moře, od pobřeží moře středozevního šířili bronzový průmysl Řeckem, Itálií, Gallií a Hispanií do vnitra evropské pevniny, a i severní bohatá kultura bronzová, jakou se vyznamenává Dánsko a Skandinávie, byla dle Nilssona původu foenického. Neboť prý Foeničané hledajíce jantar, který se nalezal nejhojněji na písčítých březích moře baltického, dojížděli až do těchto končin, a výměnou za jantar přinášeli sem svoje tovary, hlavně nástroje, zbraně a šperky bronzové. Nilsson opíral své tvrzení o řadu skandinávských

nálezů slohu východního, foenického, kyperského. Obr. 152. představuje na př. dánský nůž se střenkou slohu nepochybně orientálního.

Ale tato theorie není správná. O tom, že Foeničané jistou dobu obchodovali s cínem britanským není pochyby, soudit však, že by evropské výrobky bronzové byly původu foenického, je nesprávné. Ani ty jednotlivé výrobky orientální, na něž Nilsson ukazoval, nepřišly do Skandinávie přes atlantický ocean, nýbrž cestami pozemními, které spojovaly pobřeží Baltu s černým a středozemním mořem. Foeničané, jak nověji dokázal Müllenhoff, nepřišli po moři nikdy dále, než do moře severního, na Baltu foenický koráb nikdy nezakotvil. Bronz ovšem přicházel do Evropy nejspíše z Asie, ale více cestami, a Foeničané byli jen částečně sprostředkovateli tohoto přechodu, přejavše bez pochyby sami novou kulturu z vnitřní Asie.

Obr. 152. Bronzový nůž nalezený v Dánsku.

Tam někde musíme hledati původ bronzu. Někteří soudili na Mesopotamii nebo Armenii ku př. A. Bertrand, W. Tomaschek, a nejnověji i M. Hoernes.¹⁸⁸⁾ Hoernes klade kolébku bronzové kultury do Mesopotamie a Armenie.

Vysočina armenská na jihu Kavkazu v pohoří meschickém a hlavně ve východní polovině Antikavkazu jest prý přebohatá na hory hlavně měď, cín atd. Zde žili kmenové již ve starověku proslulí kovářstvím a kovolitctvím: Tibareni a Moschové, v knize Hezekielově zvaní Tubal a Mešek, a různé pověsti starověké, jako na příklad slavná legenda o výpravě Argonautů mají základ skutečný. Zlaté rouno — cíl výpravy, není než symbol zlatobarvého bronzu, pro nějž se dojíždělo na východní břehy černomořské, do nynější čarovné Mingrelie.

Odsud dle Hoernesova rozšířil se obchodem průmysl bronzový na západ do Evropy dvěma cestami. Cestou jižní

prostupující Hellespont, moře aegejské a celé moře středozemní, šel do jižní Evropy, do Řecka, Italie, Gallie a Hispanie, právě tak jako do Foenikie a do Aegypta. Druhá cesta táhla se přes černé moře k ústí dunajskému, a odtud po vodní dráze dunajské postupovala nová kultura do střední a severní Evropy. V střední Evropě se na více místech oba proudy zatím tu a tam lokálně zabarvené a pozměněné křížovaly a pronikaly, jižní postupoval na sever, severní zasahoval hluboko na jih na př. do Italie kulturou terramar.

Virchow sám zabýval se bedlivě také touto otázkou při studiu svými nálezů kavkazských, a přišel k následujícímu výsledku. V Kavkazu není možno hledat kolébku bronzu pro jednu příčinu: není tam cínu.*) Za to však nám nálezy kavkazské poskytují další vodítko. Bronzy, kterými oplývají pohřebiště kavkazská, jsou zvláštního slohu, zcela rozdílny od evropských a ukazují původem svým dále do střední Asie. V střední Asii hledá Virchow kolébku bronzu. Zde se zrodila nová kultura a odtud se rozšířila. Na západ šel jeden proud do Ruska přímo přes Urál prostřednictvím národů finno-ugrických, jiný šel pod kaspickým mořem do předních zemí asijských a odtud do Evropy. Tento proud byl hlavní, on dal bronzovou kulturu celé střední, jižní a západní Evropě. Ale cesta nevedla přes Kavkaz. Neboť v kobanském pohřebišti nebyl nalezen celt, jeden z nejvýznačnějších znaků evropské doby bronzové.¹⁸⁹⁾

Po mínění prof. W. Tomaschka a původ bronzu hledati dlužno pouze v Mesopotamii a v okolí, kde prý staří Sumeru-Akkadové, Assyrové a Chattové byli prvními učiteli mísení bronzu. Měď dostávali z Kavkazu nebo z Mákana

*) Naproti tomu jiní autorové ohlašují aspoň v nedalekých končinách staré opuštěné doly cínové na př. u Kastamuni na západ od Sinope. Kdo má zde pravdu, zda Virchow, nebo Hoernes a jiní, kteří tvrdí, že jsou v Podkavkazí doly cínové, nebylo nám možno dosud rozhodnouti.

v Arabii, cín ze země midjânské a z kraje Taršiš v Evropě, jehož položení dobře nelze určit. Sumero-akkadština je skutečně jediná řeč, která má zvláštní výrazy pro cín, měď i bronz. Bronz sluje tu zabar (v chaldejštině eru), měď urudu, cín anaku, kazduru. Jinde nebyl první a druhý kov v řeči rozlišován. Homerské *χαλκος* znamená obě, taktéž i latinské a e s atd. V Mesopotamii poznali také Arijové, když se tudy podle teorií Tomaschkových brali do Evropy, mísení cínu a mědě, a na druhé straně rozšířila se z Mesopotamie známost bronzu brzo i do střední Asie, do Sibíře, do Indie, tak že je možno i celý tento širý kraj mít za kolébku bronzové kultury. V Chorásánu byly bohaté doly měděné v Mâdenu, cínové našel Ogorodnikov u Mešhedu.¹⁹⁰⁾

Z ostatních teorií neoriginalnější jsou ještě dvě, theorie Sopa Müllera, z níž převzali mnoho Hoernes i Virchow, a francouzská theorie G. de Mortilleta.

Sophus Müller ve svém spise o původu doby bronzové v Evropě podal výklad následující. Chtěl se dopátrati původu této kultury pomocí metody typologické. Obrátil se nejdříve na jih do Řecka, a studoval nejstarší nálezy řecké hlavně v Mykenách a Olympii. Našel sice, že vykazují mnohou podobnost a shodu s Orientem, ale že jsou typologicky velmi rozdílné od nálezů bronzové doby v ostatní Evropě. Patrně tu tedy nebylo přímého styku, přímého přenášení, Řecko nebylo východiskem bronzové kultury pro střed a sever Evropy. — Ohlédl se tedy Müller jinam a sice na východ do jižního Ruska, na Kavkaz. Ale i zde našel totéž. Kavkazské věci jeví sice mnoho styků s dalším Orientem, ale ukazují po většině tvary, jež jsou podle Müllera zcela neznámé bronzové kultuře evropské. Z Kavkazu také nevyšla bronzová kultura. Za to byl Müller překvapen podobností mezi bronzou uherskými a sibiřskými, a z toho usoudil ihned na přímý styk na kulturní spojení obou krajů. Mnohé tvary nástrojů a zbraní nacházejí se buď jen v těchto zemích, anebo jsou tu poměrně nejčastější, jako

dvojitě sekery, sekeromlaty s násadcem, srpy, sekery s dutinou pro topírko t. zv. celt, o nichž dále více uslyšíme. Hlavně dutý celt mu byl dokladem. Nacházíme jej hojně v Sibíři, pak v jižním Rusku, v Uhrách a v ostatní Evropě, vyjímaje země na moři středozemním. Proto již tato zbraň sama ukazuje cestu, kudy se brala bronzová kultura do Evropy. Zrodila se někde ve střední Asii, a jednak se rozvila v Sibíři, jednak nastoupila cestu na západ do Evropy. Hlavní její proud nešel přes Kavkaz, ani přes moře středozemní, Řecko a Itálii, nýbrž přes jižní Rusko do Uher a dále.¹⁹¹⁾

To jest duchaplný, ač ne úplně správný výklad Müllerův. Byl přijat buď úplně od některých badatelů ku př. J. Rankeho, neb aspoň sloužil za podklad jiným novějším teoriím, jako Virchowově a Hoernesově.

Druhý ne méně originalní, ale méně pravděpodobný, výklad podal G. de Mortillet. Tento znamenitý badatel francouzský jest původcem a hlavním zastancem tak zv. theorie ciganské, neboli indické. Kolébku bronzu hledá v Indii, odkud byla kultura bronzová přenášena na západ hlavně kmenem Cigánů. Odtud Mortillet dává periodě bronzové v Evropě název doby ciganské (période bohémienne).¹⁹²⁾

Původ kmene ciganského jest dosud temný. Přes to že poslední dobou byli častěji předmětem zkoumání ethnografů, anthropologů a linguistů, nemůžeme o jejich původu a příslušnosti říci mnoho určitého. Jen tolik víme, že přišli z Indie, a patří dle B. Müllera mezi Indoevropany, v rodinu indickou. Nyní se potulují po celé téměř Evropě, někde ve větším jinde v menším množství, nejvíce v Španělsku, v Uhrách, na Balkáně.

Částečně se usadili v pevných sídlech, částečně nomadují. Jsou to poslední nomádi v civilisovaných evropských zemích, a kvapem mizí. I kočující cigáni i usedlí žijí se dosud nejvíce kovářstvím; některé druhy zboží na př. měděné kotly tvoří v jihovýchodní Evropě jejich speciality.

Kdy se cigáni poprvé objevili v Evropě těžko povědět. Francouzský badatel P. Bataillard, který učinil již od r. 1844 zkoumání cigánů v Evropě, hlavně jejich historie svoji životní úlohou a napsal o tom více pojednání,¹⁹³⁾ soudí, že nynější evropští cigáni objevili se ve větším počtu v Německu, Švýcarsku, Francii, Itálii poprvé počátkem XV. století asi r. 1417. Brzy po tom přišla druhá invase, a pak přicházeli pomalu ale nepřetržitým proudem. Ovšem i Bataillard připouští, že již dávno před dobou těchto invasi se cigáni po jižní a východní Evropě po různu potulovali, a v pravěku k nám přinesli bronz. Herodotovi Sigynnové byli cigáni. Tak soudí Bataillard i Mortillet. V Haliči a Bukovině, hlavně na pravém břehu řeky Prutu a u Černovic dosud se cigáni t. zv. zlotari nebo dzvonkari zabývají kovolictvím v bronzu nebo mosazi.

Dle Mortilleta tedy kmen ciganský, jehož hlavním zaměstnáním bylo kovolictví a kovářství vyšel v pravěku z Indie k západu a přinesl novou kovovou kulturu, nejprve do Mesopotamie a do Aegypta. Odtud putovaly rodiny ciganské dále na západ do Evropy samy přinášejíce bronz, a obchodující s prvními výrobky, zbraněmi a nástroji; mimo to se nová kultura šířila i pomocí jiných obchodníků, dvěma nám již známými proudy, z nichž jeden šel kol kaspického moře po březích moře černého k Dunaji, do Uher a odtud dále na sever, druhý přes moře středozemní do Řecka, Balkánu, Italie atd.

Svoji „indickou“ teorii Mortillet opírá několika doklady. Jednak jest cín v přední i zadní Indii domovem, a dosud převažuje vývoz cínu z této končiny všechen výtěžek ostatního světa. Také měď tam neschází. Mimo to však našel Mortillet několik zvláštních známek, které mu přímo ukazují na původ indický. Meče bronzové, které se v Evropě nacházejí, mají na př. jednu podivnou zvláštnost, která již dala podnět k několika výkladům: rukověť jejich bývá neobyčejně malá. Pro naši normální mužskou ruku tyto

rukojetě nejsou. Dle Mortilleta však Indové a také cigáni mají dosud ruce poměrně malé, provléknou přes pěst náramek, který se u nás sotva hodí na ruku ženskou, a střední délku rukojeti indických mečů udává Mortillet na 78 mm., našich na 109 mm. Proto jsou bronzové meče evropské přímým svědectvím původu indického, jsouce pracovány od lidu, který je přizpůsoboval rozměrům své ruky. Jiným přímým dokladem indického původu bronzové kultury jsou zvláštní rachlátka, významu neurčitého, jež se tu a tam vyskytují v nálezech evropských (ve Švýcarsku, v Savojsku), a kterým se rovnají úplně podobné nástroje užívané od kněží buddhistických. V náboženském muzeu Guimetově v Paříži setkáváme se v oddělení indickém s řadou takových. Připojujeme aspoň obraz sochy Buddhovy, která v ruce drží podobné rachlátko. Zároveň nám ukazuje soška tato na podstavci ještě jiný znak, jež Mortillet považuje za pevný podklad svoji teorie. Jest to symbol s v a s t i k y .

Není pochybnosti, že symbol tento jest původu buddhistického,* na náboženských předmětech tohoto kultu se s ním neustále setkáváme. Co však značí, těžko říci. Jedni jej vykládají za znak posvátného věčného ohně, který se směl rozdělovati jen třením dvou dřev, — a tyto dvě kol

Obr. 153. Socha Buddhova (dle Mortilleta).

* I kříž má Mortillet za znak původně buddhistický.¹⁹⁴⁾

osy se točící dřeva má prý svastika představovati. Jiní soudí na symbol blesku a jinak. Žmigrodzki v nedávno uveřejněné monografii svastiky, vykládá ji prostě za symbol neznámého božství.¹⁹⁵⁾

My nedáváme mnoho na ono přenášení „symbolů“, s kterým se již v archaeologii, mythologii atd. způsobilo tolik omylů. My nesoudíme ihned z toho, když je na některé nádobě vyryt ze dvou přes sebe položených čárek kříž, že symbol ten byl odjinud přenesen, my nesoudíme na nutný styk, když se na předmětech zrobených u dvou vzdálených národů objeví stejné ornamenty: voluty, „symboly slunce“ atd. Bývají to obyčejně jen prosté prvky ornamentační, které mohou všude povstati a také povstávají zcela neodvisle, samostatně. Nicméně v tomto případě není možno upříti Mortilletově theorii o svastice oprávněnosti. Jest velmi zajímavé, že též symbol, který je tak vlastní industrii buddhistické, vyskytuje se velmi často na bronzových nástrojích a zbraních, které se nalézají v Evropě, dále na věcech hissarlických (srv. obr. 133), na keramice kyperské, řecké, středoevropské i slovanské, a přejat byl docela i křesťanstvím. Objevuje se na př. jako symbol neznámého výkladu na malbách starých římských katakomb; konečně i v naší moderní slovanské ornamentice, na lidovém vyšívání, na malovaných velikonočních kraslicích tu a tam se vyskytuje. Pouze v Orientu byla svastika dosud řídko nalezena. Nemůžeme se přidati k tomu, že by na všech těch různých místech byla svastika povstala samostatně. Jest příliš složitá a výrazná (srv. hlavně krajní zpět položená ramena kříže), abychom jí mohli jen tak lehce upříti význam symbolický, a míti jí za prostý ornamentační prvek. Tím ovšem nepravíme, že by si byl řemeslník vždy vědom symbolického významu znamení, které na zbrani jehlou vyrýval nebo na svém šatu vyšíval. Chceme toliko říci, že kloníme se k mínění (aniž bychom však přijímali další důsledky, které z toho Mortillet vyvozuje pro svou theorii o původu

bronzu), že svastika jest symbolem, který se z Asie dostal k nám přenesením, pomoci jakéhosi dosud bližší nevyjasněného styku.

Pro Mortilletovu theorii bronzu, jest to ovšem vítaným dokladem. Svastika mu zřejmě ukazuje na indický původ bronzové kultury evropské. Theorii tuto přijalo více badatelů ku př. Ernest Chantre, Bataillard, Arv. Kürck.*)

To jsou tak hlavní mínění o původu bronzu a evropské kultury bronzové. My se nechceme určitě rozhodnouti pro jedno z nich, aniž máme své vlastní theorie. Můžeme toliko říci, že původ bronzové kultury dlužno hledati beze vší pochyby v Asii, odkud nám do Evropy přišla několika cestami, hlavně asi třemi, přes moře středozemní do Řecka, Italie, Gallie, přes černé moře k ústí Dunaje a odtud dále do střední Evropy, a konečně podél břehu kaspického moře přímo přes Rusko do krajů severnějších. Při tom se ovšem tyto proudy na své cestě různě zabarvovaly, jeden ty, druhý jiné elementy přijímal v krajích, kterými procházel, — a tak se stalo, že se liší ku př. starožitností bronzové doby řecké v mnohém od našich i od uherských. Na konec se ovšem různé proudy navzájem pomísily a pozměnily. To jest asi jisté. — Méně jistá, ba zcela nejistá jest užší vlast, vlastní kolébka bronzu. Neznáme dosud oněch dolů cinových, z nichž se dobýval prvý cin ku hotovení bronzu, a neznáme dosud jméno národa ani jeho sídla, v němž se zrodila první myšlénka mísit cin a měď v určitém poměru, a hotoviti bronzové nástroje a šperky. Nicméně z podaných zde teorií nejpravděpodobnější jsou ty, které kladou kolébku bronzu kamsi do střední Asie.

*) K theorii o asijském původu bronzu přidali se ještě Worsaae, H. Hildebrand, spojivce jej s příchodem Arijů, ale chybně, pak J. Lubbock, hr. Al. Uvarov, Lenormant, jenž hledá kolébku bronzu mezi kmeny turanskými na výšinách pamirských a více jiných badatelů.¹⁹⁶⁾

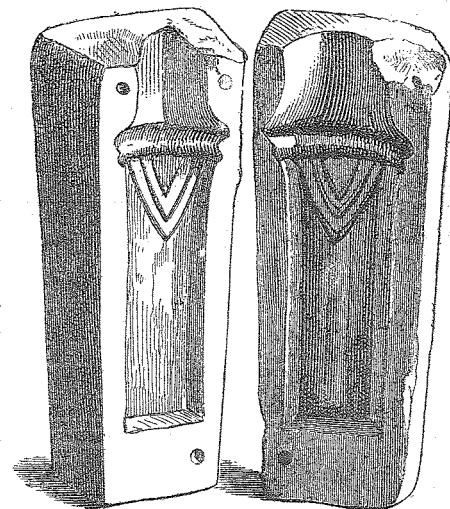
Kultura bronzová přišla z největší části do Evropy klidně, v míru, styky obchodními. To jest dojem, který na nás dělá úhrnný postup jejího vývoje. Nepřišla, jak učily některé starší theorie, násilím. Nevytrhl z Asie nový lid, jenž se vrhl s bronzovými meči, oštěpy a štíty na starší obyvatelstvo opatřené zbraní kamennou, jenž je podmanil a zároveň naučil vyrábět kovové nástroje, jenž násilím zvrátil viru předků i domácí obyčeje a vnutil jim své. Něco podobného neutvořilo jistě hranici mezi dobou kamennou a bronzovou. Hranice ta byla širší, přechod byl povlovný. Tím však nijak nevyučujeme, že se podobný násilný převrat kultury mohl někde na menším místě udáti. Stěhování národů dělo se v Evropě od pradávna, a starší obyvatelstvo té které země nepouštělo ji novému bez boje, dříve jako v dobách pozdějších. Je proto pravděpodobno, že na několika menších místech mohla se změna kultury státi rychleji než jinde, třeba násilně. Ale celek jeví ráz povlovného vývoje.

Podle cest právě naznačených, kterými se kultura bronzová brala do západní a severní Evropy i my ji budeme sledovat; dříve však podáme přehled různých těch výrobků, které odlišují novou kulturu kovovou od nám známé starší.

Bronz je kov kujný a zároveň velmi lehce tavitelný, a není proto divu že se setkáváme s dvěma druhy výrobků, s věcmi kutými i litými. Jenže jsou v Evropě bronzové nástroje kované v poměru k litým řídké; valná většina byla zhotovena litím roztaveného kovu do dutých forem, představujících negativy žádaných předmětů. Podobné kovolitecké formy slují, jak známo, kadluby.

Předhistorický člověk hotovil si kadluby různým, hlavně trojím způsobem. Buď otiskl předmět, podle kterého chtěl z bronzu ulít nový, ku př. hotovou bronzovou sekeru, nebo jakýsi modell její do vlhkého, jemného písku a do dutiny povstalé nalil prostě roztaveného bronzu. To byl asi nejstarší a nejjednodušší způsob kovoliti; podobných kadlubů se

ještě dosud užívá. Dokonalejší již byly kadluby z hlíny, pískem promíchané. Z vosku nebo jiné podobné látky udělal se model žádaného předmětu a obložil se hlinou. Když se pak tato na ohni vypálila, tu dírkami navrtanými vytekl rozpuštěný vosk a uvnitř ostala prázdná dutina, negativ předmětu. Větší dírkou nalil se tam pak roztavený kov a po vystydnutí se kadlub jednoduše rozbil. Proto se tyto hliněné kadluby také nezachovaly. — Za to se nacházejí dosti hojně kadluby kamenné. Zhotovení jich bylo sice velmi obtížné, negativy se musily v kameni vydlabat na dvou hladkých půlkách, tak aby tyto k sobě přiloženy tvořily negativ úplný (srv. obr. 154), ale za to se mohl kadlub mnohokráté upo-

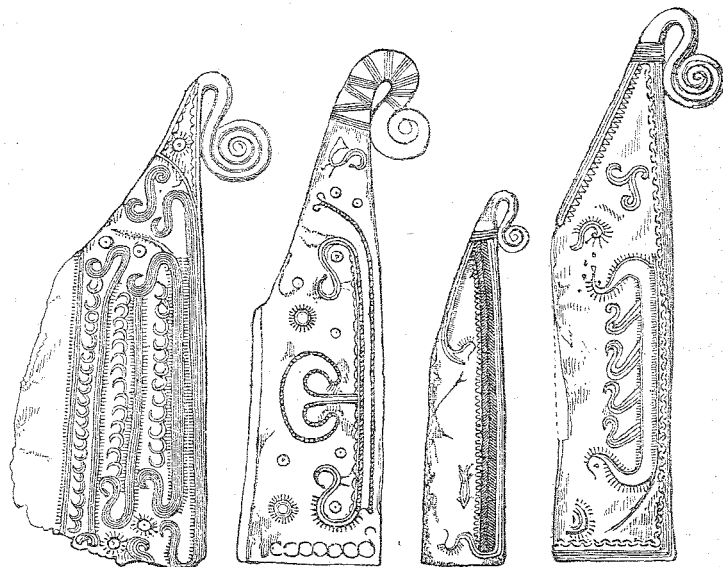

Obr. 154. Kadlub na bronzovou sekeru nalezený v Tisza-Földváru v Uhrách.

třebit. Po vychladnutí bronzu se jednoduše obě půlky otevřely, bronzový předmět vyňal, kameny se opět položily na sebe, a mohlo se v práci pokračovati. Kadlubů bylo nalezeno velmi mnoho v Evropě, i od nás z Čech a Moravy známe jich celou řadu. Nejdůležitější je nález řady kamenných kadlubů u Zvoleňovse a Hostomic.¹⁹⁷⁾ Také stopy sléváren se našly, ať už náležely obchodníkům potulným nebo domácím řemeslníkům, u nás na př. u vsi Určie u Olomouce, snad i u Slatěnic a jinde.

Z kadlubů, zvláště z oněch primitivních vyšly nástroje velmi hrubé a neforemné, povrchu drsného, s různými švy a výčnělky ztuhlého bronzu, který vnikl do vzdušných dírek

a ztuhl i v otvoru, kterým se roztavený kov do formy naléval. Jsou to tak zv. čípky (něm. Gusszapfen), které tu a tam v nálezech pozorujeme na předmětech nedodělaných. Proto se nástroje nebo zbraně musily po vyjetí z kadlubu teprve dodělávat. Nejdříve se otloukly švy a čípky, pak se drsný povrch uhladil, vyleštil a ostří nástroje

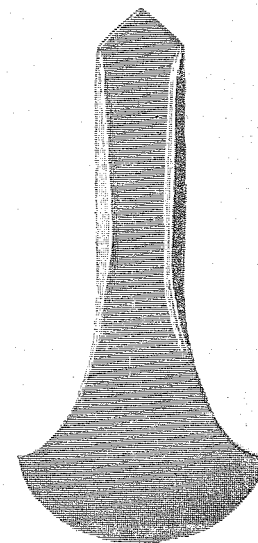
Obr. 155. Ozdobné břítvy z Dánska.

dokonaleji vybrousilo. A měl-li být nástroj cennější, přistoupilo se po této práci, ještě k výzdobě. Hrubší a větší ornamenty docílily se již litím ku př. vypukliny, ornament perlový, ale jemnější, jimiž bývá celý nástroj nebo šperk pokryt, (srv. připojený obrázek bronzových břítav dánských), vypracovaly se rytím, pomocí jehly bronzové, později i ocelové. Zmínili jsme se již, že jedním z důkazů, kterými se Hostmann opíral existenci doby bronzové v Evropě bylo tvrzení, že rytí jemných ornamentů na předmětech doby bronzové mohlo se dáti pouze pomocí ostré jehly ocelové. Tím mělo

být dokázáno užívání železa za doby bronzové. Ale hrabě G. Wurmbrand dokázal pokusy, že k těmto postačí i ostrá, tvrdá jehla bronzová.*)

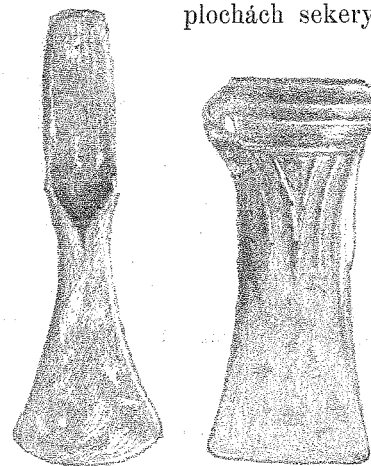
Mezi velkým množstvím zbraní, nástrojů a šperků, kterými se liší doba bronzová od doby kamenné kultury, vyniká především jak hojností tak i růzností tvarů sekera bronzová.

Z nejstarší formy bronzových seker zcela jednoduché, ploché, podobné tvarům seker měděných (srv. obr. 148, 160.), vyvinula se brzy celá řada tvarů, čím dále tím vhodněji přizpůsobených k upevnění na topůrko. Zdokonalování to dalo se buď tím, že se podélné okraje sesílily a zahnulý dovnitř, aby dřevo rozštěpené mezi nimi pevněji sedělo (obr. 156.), a došlo se až tak daleko, že na obou

Obr. 156. Bronzová sekera s ohnutými okraji ze Soběchlebských vrchů v Čechách.

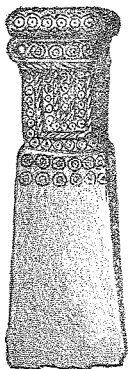
plochách sekery okraje, nebo již lépe řečeno čtyři křídla okrajů k sobě zahnutá tvořila dutinu, v které bylo topůrko pevně sevřeno. Podobné sekery

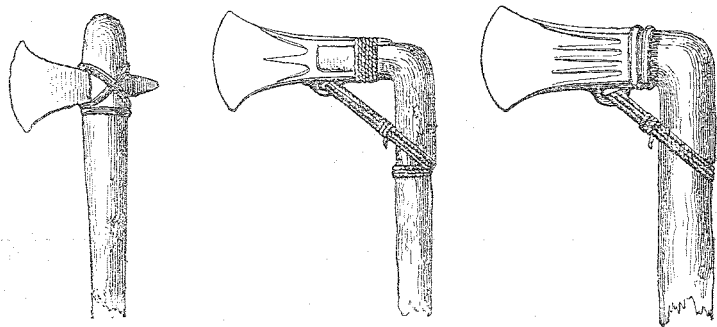
Obr. 157 a 158. Bronzová sekera se schůdkem a sekera s dutinou.

*) Přimísi-li se do mědi větší procento cínu, stává se slitina dosti tvrdou, a vyrovná se mírně tvrdě oceli. Pomocí kování nebo tlaku a malého procenta fosforu, který zabraňuje tvoření oxidu, stává se bronz docela velmi tvrdým, tuhým a pružným (bronzová ocel, Hartbronz), a není pak divu, že dosud konkuruje s ocelí.

z doby železné mají pravidlem jen na jedné straně dvě křídla. Zvláštní druh tvoří sekery, které k pevnějšímu zasazení topůrka mají v prostřed jakýsi schůdek buď přímý nebo v úhlu, který zabraňoval, aby se topůrko příliš nerozštípl, a sekera v něm hluboko nezajela. (Obr. 157 a 161). Snad z tvaru okřídleného, snad jinak samostatně přišlo se na myšlénku vyráběti sekery s plně uzavřenou dutinou (tulejkou) pro zasazení topůrka. Ale dutina zde neleží, tak jako u našich seker bývá, kolmo na podélnou osu sekery, rovnoběžně s ostřím, nýbrž osa její leží v podélné ose sekery, a kolmo k ostří (obr. 158, 162). Topůrko se zastrkovalo tedy od zadu, asi jako do našeho dláta, a aby se mohlo sekerou ovládati, musilo být samo silně ohnuté. Sekery tohoto druhu rozvily se ve velkou řadu rozmanitých forem, a hývají častěji na povrchu litými nebo rytými ornamenty ozdobeny. (Obr. 159). Oba druhy, sekery s dutinou i okřídlené mívají

Obr. 159. Ozdobná sekera z Králova kopce u Těšetice na Moravě.

Obr. 160, 161, 162. Různé připevnění bronzových seker na topůrko (dle Lubbocka).

často po stranách 1—2 úška, kterými se protahoval provaz nebo lýči připevňující topůrko tuzeji k sekerě. Jak byly tyto sekery s topůrkem spojovány, znázorňují obrázky 160—162.

Na základě právě naznačeného vývoje roztrřídil G. de

Mortillet bronzové sekery na 5 základních skupin (liši se od nás toliko v tom, že nejjednoduší ploché sekery má za nejmladší, my jako Hoernes a jiní za nejstarší tvar¹⁹⁸):

1. sekery s vyvalenými okraji (haches à bords droits, Beile mit Randleisten),

2. sekery se schůdkem (haches à talons, Beile mit Absatzkanten),

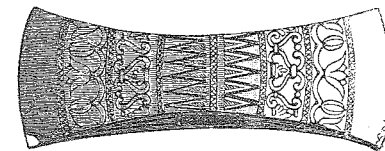
3. sekery okřídlené, laločnaté (haches à ailerons, Beile mit Schaftflappen),

4. sekery s dutinou (haches à douille, Hohlbeile),

5. sekery ploché (haches plates, Flachbeile).

K těmto pěti skupinám připojuje Mortillet ještě zvláštní druh seker, s kterými se setkáváme hlavně v Uhrách a které mají otvor položený ob-

dobně našim sekerám s okraji rourovitě vybihajícími. Mortillet klade je však do doby pozdější, železné, z téhož důvodu, z kterého i dvojitým sekerám mě-

Obr. 163. Ozdobná dvojitá sekera z Kypru.

děným přičítal stáří mnohem mladší. Bronzové sekery dvojitě (hache à double tranchant) jsou řídké. Častěji se našly jen v Rusku, v Británii a v jihovýchodní Evropě, jako na Kypru (obr. 163), v Řecku, — jinde řídko.

Dvěma různými tvarům bronzových seker, daly se před lety zvláštní názvy, pālstav a celt.*) My považujeme

*) Název bronzové sekery „celt“ ujal se na konci předešlého století u anglických a irských badatelů jako Lorta, Peggeho, Bankse a j. Později teprve nordičtí badatelé odlišili od celtu zvláštní druh sekery „pālstav“ (paalstaf). Keltomani z první polovice našeho století jako H. Schreiber ve Freiburgu, spojovali název celt s názvem kmene Celtů. Ale slovo celtis jest středověké a překládá se „dláto“, v starověké latině ho není. Vyskytuje se jen jednou ve Vulgátě (kn. Ijób 19 v. 23), a i zde povstalo patrně chybou písaře (celte místo certe), jak původní text hebrejský a řecký překlad nasvědčují. S národem Celtů nemá tedy celt praničeho co dělati.

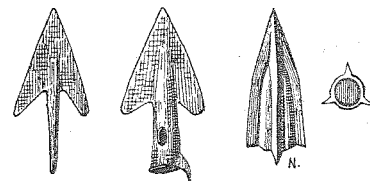
sice podobná jména za zastaralá, a z toho, že se již často nedbá rozdílu, který byl jimi kdysi vyznačen, bylo by snad lépe, úplně je odložití a spokojiti se s dobrými výrazy domácími. Dosud však jsou v běžném užívání v tom smyslu, že se zove pálstavem naše plochá sekera s vyvalenými okraji nebo laloky, celtem sekera s dutinou. Tak na př. Vocel, Sacken a Hoernes piší. Montelius a Szombathy piše ale „Flachcelte“, Lubbock, Evans a jiní nazývají všechny druhy seker cely.

Při tomto odstavci o sekerách bronzových bude snad na místě zmíniti se i o otázce, která se nejen jinde ale poslední dobu i u nás znovu přetřásala. Že se v době bronzové nepřestalo sahat i po materialu lacinějším, a k drobnějším předmětům ku př. k nožikům, hlavně k šípkám užívalo ještě dlouho úlomků pazourkových, se nepopírá. Že by se však i hrubší nástroje a zbraně byly za dob kovových hotovily z kamene, to mnozí popírají; jinými slovy, každý nález kamenné sekery jest jím dokladem existence doby kamenné; kamenné sekery byly prý hotoveny pouze v dobách kamenných, a vyskytují-li se později, představují nám jen předměty, které se právě tak z pověry uchovávaly, jako dosud „hromové klíny“. Toto mínění však není správné. Jest jisto, že ještě dlouho do dob, v nichž byl kov, bronz a někde i železo výhradním kovem kulturním, upotřebovalo se tam, kde byly kovové nástroje drahé, k hrubším pracem nástrojů kamenných. Dokladů toho našli jsme velmi mnoho. Připomínáme zde jen slavný nález ka h ů n s k ý v Egyptě z doby bronzové, který přiměl nedávno i R. Virchow obrátit se k mínění, jež zde zastáváme, připomínáme, že ve vrstvách trojských, které náleží již dobám kovovým, kamenné sekery, nože, šipy atd. jsou dosti hojné. Totéž platí o obsahu hrobů doby bronzové na Kypru dle Ohnefalsche-Richtera. Ba i nástroje a zbraně, o kterých by se myslilo, že po užití kovu nevrátí se do svých starých forem kamenných, byly ještě dlouho vedle kovových upo-

třebovány, na př. dýky; o tom svědčí podle J. Mestorfové hroby dánské, v nichž u mrtvol ženských byly vedle bronzových dýk nalezeny i dýky zhotovené z pazourku. Také u nás v Čechách, kde mínění nahoře vylíčené zastává p. L. Šnajdr, našlo se více dokladů užívání kamenných seker v pozdějších dobách kovových na př. v hrobech u Brozáněk, u Stelčovsi, u Libčan, u Libochovan a jinde častěji, na Moravě v pozdních hrobech u Lišně blíže Brna, v Rajhradě.

Z jiných zemí možno uvéstí zároveň hroby lužické (dle Behly), pohřebiště z doby železné u Kazmierze a u Nadziejewa v Poznaňsku, u Roggatze v Prusku, u Seroczynu na řece Świderu, u Samohorodku na Kijevsku, kurhany u Žnibrodů na Podolí, u Muravy v gub. miňské, hroby v poříčí Dněpru, v Podkavkazi atd.¹⁹⁹⁾ Kamenné sekery i mlaty hotovily se tedy i v dobách pozdějších. Pro ně se hodil tvrdý kámen stejně jako bronz.

Žádná jiná zbraň nedošla v době bronzové takového rozvinu forem jako sekera. Palcáty, o kterých jsme se již v době kamenné zmínili, hotovily se ještě spíše než sekery i později z kamene, a nejdou dobře chronologicky rozlišovat. Objevují se i bronzové, ale tyto, pokud znám, náležejí době pozdější.

Obr. 164. Různé tvary bronzových šípek.

Hroty oštěpů a šípů rozdělují se opět na dva základní tvary: na hroty bez dutiny a s dutinkou. Tvar šípek se mění při tom. Buď jsou tvaru trojhranného nebo listovitého, nebo tvaru dole okřídleného, buď s trnovitým násadcem nebo s tulejkou (obr. 164). Častěji bývá na tulejce ostrý zpět zahnutý hák. Také šípky s příčným ostřím se tu vyskytují, ale řídko. Užívalo se i hrotů jedovatých, načež svědčí žlábký v křídlech hrotů vyhloubené, do nichž se jed

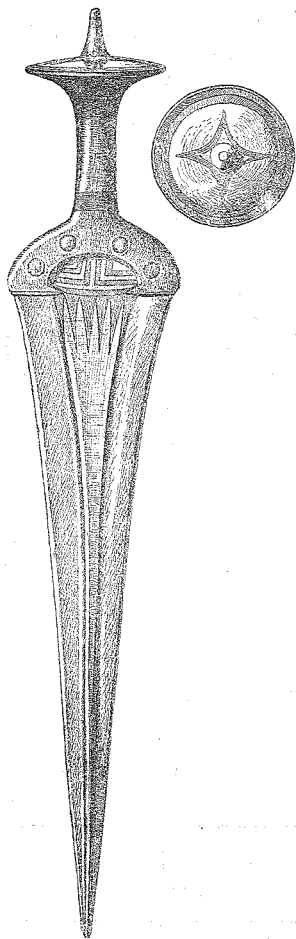
natíral. Někdy bývá násadka k témuž účeli skroucená. Jed byl jenom z organických látek, rostlinný nebo hadí, právě tak jako u moderních divochů.²⁰⁰⁾

Některé šípky mají tulejku proraženou nahoře dírkou. Někteří i tu se domnívali, že jest to otvor vyražený k zachycení jedu. Zdá se však, že to bývá obyčejně jen díra pro hřebík, kterým se hrot připevňoval na násadku.

Zvláštní druh šipek bronzových jsou šípky trojkřídle nebo trojhřanné (řídko čtyřhranné), které nacházíme dosti hojně v nálezech doby bronzové, ale ještě více v pozdějších, na př. v okruhu hallstattském; v Rusku jdou až do dob turkotatarských. I tyto mívají často na křídlech rýhy jedové.

Vedle bronzových hrotů, užívalo se k šípkám velmi hojně, ba možno říci po většině šipek křemenných a pazourkových. Příčinou toho byla asi úspora drahého materialu. Šípka do dále vymrštěná mohla se snadno ztratit, hrot ulomit, leckdy i nepřítel nebo zvíře uprchlo na lovu s hrotem do těla zaraženým, — a

proto se sahalo zde k látce lacinější, která konala stejně dobré služby. Byla-li síla pružného luku dostatečná, byla i síla proniku kamenné šípky veliká. Vzpomněli jsme

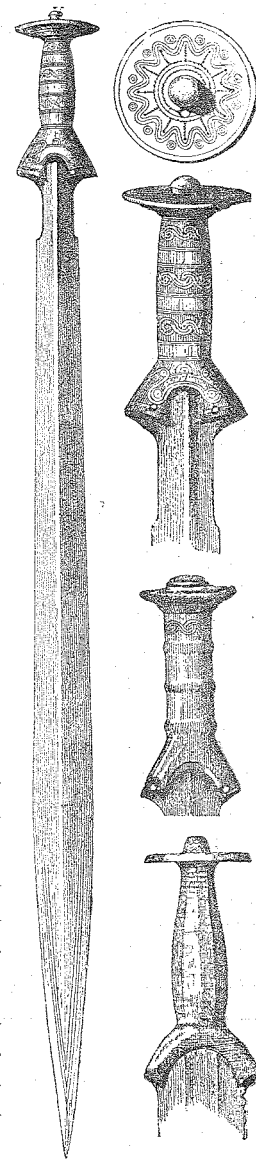
Obr. 165. Bronzová dýka z Perjenu v Tyrolsku.

již v jedné z předešlých kapitol, jak hluboko prorážely tyto nepatrné kamenné tlomky.

Totéž platí o kosti. Kost, zejména je-li přiseknuta v špičku, ne přibroušena, jest velmi ostrá a zarává se hluboko. Proto ještě za doby železné neodložily se kostěné šípky, zejména u těch kmenů, kteří výhradně zacházeli a bojovali lukem na př. u Skythů a Sarmatů.

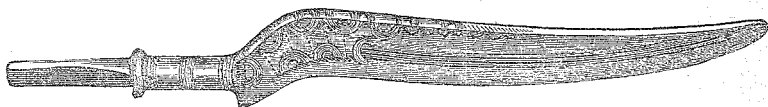
Dýka v starší době bronzové je obyčejně tvaru více méně vysokého trojúhelníka s úzkou, někdy zaokrouhlenou přeponou. Řapík z čepele nevychází v trn, tak že rukojeť ze dřeva, kosti nebo rohu zhotovená, byla na čepel připojena několika nýtky, nejčastěji 3—6. — V pozdější době bronzové lila se již i rukověť zároveň s čepelí, nebo byla bronzová, zvlášť ulitá rukojeť nýtky na čepel upevněna. Z konce této doby a zejména z první doby železné ku př. v nálezech rázu hallstattského našly se překrásné dýky bronzové (obr. 165). Vedle bronzových dýk upotřebovalo se ještě kamenných na př. v Dánsku, jak jsme se právě byli zmínili.

Nový druh zbraně, starším dobám neznámý, jest meč.²⁰¹⁾ Meč není nic jiného než nůž, dýka dostatečně prodloužená a dostatečně pádná, tak aby se jí mohlo i na větší vzdálenost užívat k bodání a k sekání. — V době

Obr. 166. Bronzový meč nalezený v Labi u Mělníka, a ukázky rukojetí jiných českých mečů.

kamenné nebylo možno podobnou zbraň zhotoviti, teprve nyní. Meče doby bronzové jsou různých tvarů. Nejstarší meče a pak meče přímo z Orientu převzaté mají oboustrannou čepel rovnou, pomalu se k špičce sужující. Naproti tomu jsou ostatní meče doby bronzové vesměs charakterisovány tvarem čepel v podobě rákosového listu s ostřie vyznačeným řápkem, čím delšího, čím je meč pozdější. Nejvíce se mění tvar rukojeti a způsob jakým byla na čepel připevněna. Různé země a v různých zemích i různé doby vytvořily si své zvláštní svérázné typy, o nichž se v ličení dalším častěji zmíníme. Starší druhy mečů jsou obyčejně bez bronzové rukojeti, plochý trn nebo konec čepel má však několik dírek k připevnění rukojeti zhotovené z látky jiné. Mladší

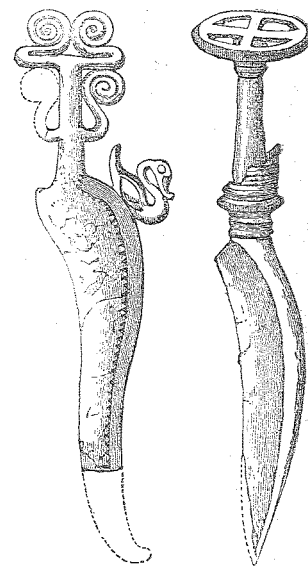
Obr. 167. Bronzový nůž ze Švýcar.

druhy mají bronzovou rukojeť buď v jednom kusu litou s čepelí nebo litou zvláště a opět připevněnou nýtky. Meče bronzové přecházejí na konci této doby v nové tvary tím, že na místo čepelí bronzové nastupuje železná, rukojeť ostává však ještě delší dobu z kovu staršího. O jedné zvláštnosti, kterou se vyznačují evropské meče bronzové, jsme se již nahoře zmínili. K velikosti naší ruky bývá rukojeť nepoměrně malá. Mortillet, Chantre a jiní soudili z toho na cizí, indický původ těchto mečů. Ať tomu jakkoliv, tato malost rukojeti zůstává dosti záhadnou, a nezdá se mi, že by tomu odpomohl výklad Monteliův a Rankův, dle něhož tyto meče nesloužily tak k sekání jako k bodání, a ruka se prý chápala meče tak, že neobjala rukojeť, ale vzepřela jí proti dlani.

Také noži dostalo se v bronzové době rozmanitých tvarů. U starších nožů není střenky bronzové, trn je jen

dírkama opatřen, nebo docela bez dírek, a zastrčen byl do nekovové násadky, — totéž, co jsme shledali u mečů a dýk (obr. 167). Jest to společná známka časového vývoje v všech těchto nástrojů. Nože průměrem z doby mladší mají již bronzová držátka někdy jedno-
duchá, někdy velmi pěkně pracovaná a i figurálně ozdobená. Příkladem takovýchto skvostných nožů jsou vedle zobrazené nože v Dánsku nalezené. Jsou však mezi nimi i předměty původu orientálního. Typickým znakem nožů z doby bronzové a doby jí později nejbližší jest mírné ale elegantní zahnutí čepelí.

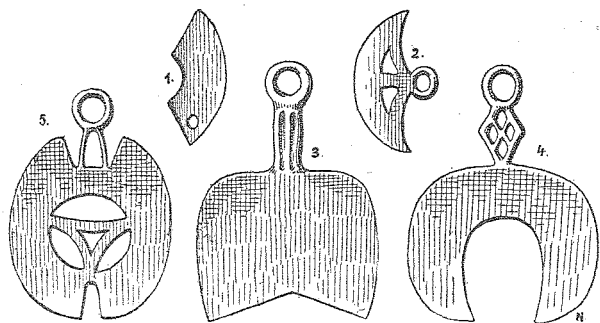
Zcela novým tvarem jest břitva. Aspoň se v nálezech bronzové doby objevují dosti často nástroje podivných, často velmi ozdobných tvarů a při tom s tak jemným širokým ostrím, že jich nebylo možno použiti k žádné hrubší práci, a nezbyvá nám, než je vykládati za prastaré břitvy. Upotřebování této jest jistě velmi staré, podle našeho mínění starší, než byla doba bronzová. Myslíme, že již v době kamenné byly v užívání; ovšem mohly k účeli tomu sloužiti jen velmi tenké nožičky pazourkové nebo obsidianové, jejichž hrany bývají velmi ostré. S obsidianovými břitvami, kterých užívali staří Mexičané před příchodem evropské kultury, možno se dosud dobře holiť. Ovšem se tvar bronzových břitev velice liší od kamenných odštěpků. Bronzové břitvy objevují se zprvu jen jako široké a tenké, jako z plechu vyřezané nože, jež jsou v této době buď jednostranně nebo oboustranně zaostřeny, a při tom široký čepel různě a ozdobně bývá prolamován. Překrásné jednostranné břitvy

Obr. 168. Bronzové nože z Dánska.

nordické náleži však hrobům mladší doby bronzové (srv. obr. 155). Oboustranné břitvy, v podobě desky více méně kruhové s výřezem na straně jedné a s držadlem na protější t. zv. lunully náleži téměř jen době bronzové. Ale objevují se i tvary obdélníkové a pod. (obr. 169). V Čechách našly se podobné v hrobě u Brozáněk, u Hostína, ve Vokovicích u Čemín, u Buděhostie, Ejpovic, na hradišti cimberském u Kutné Hory a jinde. Pro první dobu železnou jest pro se-

Obr. 169. Různé tvary břitev doby bronzové.*)

verni Itálii a země okolní charakteristický tvar břitvy v podobě širokého srpů měsíce nebo sekáčku s držátkem u jednoho rohu. V pozdějších nálezích typy širokých břitev úplně mizí.

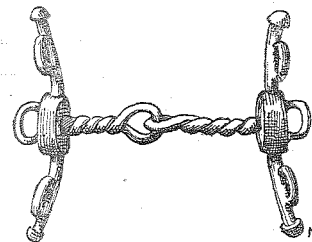
To jsou tak nejhlavnější druhy bronzových zbraní a nástrojů, ostatní přejdeme jen několika slovy. Patří sem na př. bronzová dlátka (obr. 170), jež nejsou nic jiného než malé úzké sekerky, pilky, šídla, části úboru koňského, na př. hojná massivní udidla (obr. 171), kdežto třmeny, podkovy a ostruhy dosud úplně scházejí. — Velmi hojně jsou bronzové srpy, tvaru v celku úplně obdobného tvaru

*) Břítva č. 1. pochází z kolové stavby u Moeringen ve Švýcarech, č. 2. z mohyly u Monceau Laurentu (Côte d'Or), č. 3. z mohyly u Parsbergu v Bavořích, č. 4. z Brozáněk v Čechách, č. 5. z Macónu ve Francii. (Kresleno dle originalů.)

našich srpů (obr. 172). Mortillet rozeznává starší druhy od mladších podle tvaru zahnutí a podle zakončení. Starší tvary jsou méně zahnuté a nemají zubu, který ze hřbetu vychází, jako srpy mladší.

Zbroj ochranná: přilba, krunýř, štít atd. jest dosud poměrně velmi řídká. Hojněji se s nimi setkáme v době pozdější. Pouze na severu Evropy jsou nálezy i těchto předmětů bohatší. Štíty byly obvykle hotoveny ze dřeva nebo silné kůže a pak okovány; řídkěji jsou celé bronzové.

Velkého rozvoje došly v novém materialu šperky, a práce kovolitecká, kujná a ciselační dospěla v některých zemích ku znamenité dokonalosti, na př. v Uhrách a na severu Evropy. Budeme mítí během dalšího líčení příležitost seznati podrobněji popisem i obrazem řadu těchto krásných výtvorů, kterými ozdobovali kmenové doby bronzové svoje hlavy, hrdla, ramena, nohy, své šaty, své koně a vozy a pod. Na hlavě se nosily tu a tam diademy, v uších náušnice, také ve vlasy byly propleteny různé ozdoby, na hrdle nosil se obecně massivní kruh bronzový, nákrčník, u nás také chybně zvaný hřívna*) (torques, ожереле), na ruku náramky a prsteny; také na nohou objímaly někde zlatoskvoucí kruhy lýtka i prsty (na př. v Rusku, Bavorsku). Šaty se

Obr. 171. Bronzové udidlo z kolových staveb švýcarských

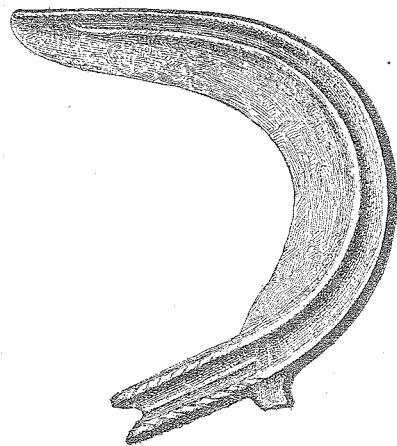
Obr. 170. Bronzové dlátko z Plavnice v Čechách.

spínaly jehlicemi, pošívaly a pokrývaly leckdy množstvím různých ozdob a závěsků. Přimyslíme-li si k tomu ještě plnou výstroj válečnou, činil zajisté

*) Podle padělané glossy v slovníku Mater verborum.

pohled na vystrojeného pohlavára evropského z doby bronzové za dost onomu citu a touze po okrašlování a výzdobě, který charakterisuje primitivní a nižší stav člověčenstva, ač se s jeho výstřelky setkáváme neustále až do našich dnů v kruzích nejevilisovanějších.

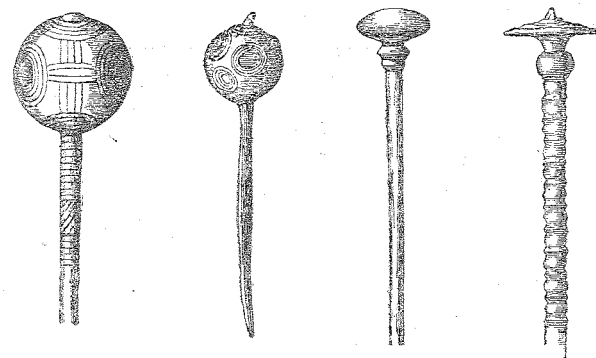
Ze šperků jen jednomu chceme tu předem věnovati několik slov a sice jehlici již proto, že se z ní vyvinul na konci doby bronzové nový tvar sponky neboli fibule, jeden z nejdůležitějších výrobků pro archaeologii dob pozdějších.

Obr. 172. Bronzový srp z Čech.

V pravé době bronzové v největší části Evropy sponky není. To jest velmi důležité pravidlo pro datování nálezů. Výjimky jsou dosud tak řídké a omezují se jen na některé určité kraje, že toto pravidlo můžeme postavit. Sponka zůstává charakteristickým výrobkem doby železné, byť byla tu po většině stále hotovena z bronzu. V době bronzové vyvinula se sponka jen ve tří zemích a to v Uhrách, na jihu Alp a v zemích nordických v dosti velkém množství tvarů, hlavně na konci doby bronzové. Jinde pak vůbec tvoří výjimky, jež jsou pravidlem importy z krajů právě jmenovaných. Na místo sponky užívalo se obecně jen rovných, různě dlouhých a silných jehlic k zapínání rouch, jak svědčí jehlice nalézané na prsou, nebo vedle těla koster v hrobech této doby. Tyto jehlice bývají leckdy rozměrů obrovských. Tak se našla obrovská přes půl metru dlouhá jehlice v Grossgmainu v Salzburku, u Bernu ve Švýcařích atd., u nás v Čechách podobné v Libni a u Tmáně na Berounsku.

Vedle spínání šatu, sloužily jehlice i k upevňování účesů, ale mnohem řídkěji. J. Naue soudí z nálezů bavorských, kde jich v hrobech ženských a u hlav vůbec nebývá, že je všechny dlužno míti za spinadla oděvu. Jehlice doby bronzové liší se od pozdějších hlavně svojí častou velikostí, a pak nejvíce massivností hlavice, sestávající buď z ploché kruhové desky, buď z kuličky a pod. nebo a to nejčastěji z řady nad sebou ležících, různě silných a širokých vývalků (obr. 173).

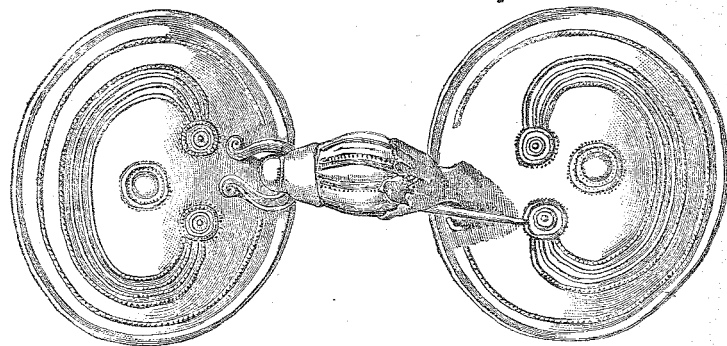
Obr. 173. Hlavice bronzových jehlic ze Švýcar.

Nicméně jsou hojně i formy jednoduché. Ba nejstarší, jak se mi zdá, tvar jehlic, sestávající jen ze silného na jednom konci sploštělého a poněkud zatočeného drátu, jest nejen hojný v době bronzové, ale udržuje se stále ještě do dob pozdějších, a po celé Evropě.

Také do keramiky zasáhla nová kovová kultura. Vidíme rozmanité druhy nádob bronzových, šálky, kotlíky, misky, vědérka, nádobky v podobě zvířecí a podobné. Jinak však nebyla hliněná keramika zatlačena. Naopak v některých zemích došla v této době své největší dokonalosti, ač v jiných na př. na severu Evropy zůstává v provedení za keramikou neolithickou. Ve tvaru nádob objevuje se nový činitel, ucho. Kdežto u nádob neolithických jich vůbec nebylo anebo měla

jen úlohu podrženu, byla nepatrná, často jen co by se provázek prostrčil, vyvíjeji se v době bronzové u šálků a menších nádob vůbec ucha rozměrná a vysoká, tvarů velmi elegantních. Také ornament je rozmanitější, jemnější; ryté čáry stále bývají hojně plněny bílou křídou. Nádoby bronzové jsou poměrně řídké, patrně pro drahotu bronzu a pro obtíže, které působilo jejich hotovení. Jsouť téměř všechny pracně zhotoveny z kusů plechu k sobě nýtky sbitých, ne spájených.

Spájení nebylo ještě známo, jen spojování pomocí nýtků. A tak, když se na př. nástroj rozbil nebo šperk

Obr. 174. Spravovaná sponka bronzová z Meklenburska.

porouchal, nebyly rozbité kusy jeho sloučeny pájkou, ale byly buďto roztaveny a nástroj jednoduše přelit, nebo byly velmi hrubým a primitivním způsobem spojovány. Nalézáme tu a tam velmi zajímavé doklady podobné neumělé opravy pomocí otočeného drátu, plíšku nýtky přibitého, na př. na jedné sponce meklenburské ze Šverína (obr. 174).

Ještě v Hallstattě jsou nádoby bronzové vesměs nýtkovány. Dle řecké tradice nalezl spájení Glaukos z Chia. Jelikož se ve zprávě té mluví pouze o spájení železa (*κόλλησις σιδήρου*) a ne bronzu, soudí Blümner, že spájení bronzu znali Řekové již před tím. Bronzové nádoby mykenské jsou

však ještě nýtovány a také nejstarší bronzové sochy řecké vykazují práci podobnou. Za to v Troji našel Schliemann z doby bronzové nádoby jen spájené. Jest proto pravděpodobno, že umění spájetí kovy přišlo do Řecka i do Evropy z Orientu.

Některé tvary bronzových předmětů jsou velmi hojně, jiné řídké. Tak jest s podivem, že součásti zbroje ochranné se velmi řídko nalézají, jako přilby, krunýře a štíty; i meč bronzový jest poměrnou vzácností. Za to jsou velmi hojně různé tvary seker plochých, okřídlených a dutých, srpy a pod., a proto má asi hr. Wurmbrand pravdu v tom, že valná část těchto věci nesloužila k potřebě skutečné, ale představovala buď formy materialu surového, z kterého se různé věci teprve robily, anebo sloužila za jakýsi druh mince, k výměně zboží. Dosud u moderních primitivních národů zastupují některé druhy nástrojů peníze, ku př. v Africe železné sekery.

Vyskytují se také nálezy, při nichž marně pátráme po stopě obydlí nebo předvěkého hrobu, a které obsahují velké množství výrobků bronzových, velmi často jednoho nebo několika málo druhů. Jsou to tak zvané nálezy hromadné neboli depoty, poklady bronzové.

Byly různě vykládány. V Dánsku, kde se vyskytly na př. v rašeliništích u Taschbergu v Angeln, u Kragerupu a Vimose na Fütenu, v Šlesviku u Nydamu, vykládají je někteří (Worsaae, Lissauer a jiní) za oběti bohům podzemním přinášené, právě tak jako se vykládaly bronzové věci z pod kolových staveb švýcarských za oběti házené do jezera duchům jezerním. Nejnověji G. Erolí vykládá týmž způsobem téměř všechny nálezy italské. Pro podobné zvyky na různých místech Evropy neschází dokladů historicky zjištěných, a nechceme proto výklad Worsaaeův prohlásiti za pochybený. Ale pro naše domácí, středoevropské nálezy hromadné jest podobný výklad přece jen umělý. Pro nás

vystihuje sám název „poklad“ asi nejlépe význam těchto nálezů. Bronz byl jistě po dlouhou dobu kovem vzácným, bronzové zbraně a šperky byly jistě nejdražšími kusy v majetku jednotlivců a rodin. Proto není divu, že jako všude jinde, i u nás v pravěku ukrývaly se v době nebezpečné před nepřítelem. Jako později peníze a šperky, — nálezy hrnců s mincemi jsou nesčetné! — tak již v starší době schovávaly se výrobky bronzové vedle šperků zlatých a jiných.*) Není proto pochybností, že vedle pokladů se zlatem i část těchto bronzových hromadných nálezů představuje nám poklady ukryté v dobách nebezpečí, a více již nevyvednuté. Větší část jich ukryli však do země obchodníci potulní, kteří se zabývali kovolitctvím nebo prodejem hotových bronzových výrobků. Hlavně z počátku, když se ještě bronz ve vnitřní Evropě nehotovil, ale přivážel obchodem z krajín východních a jižních, ať už v podobě hotových dokonalých výrobků, či jen v kusech surových, teprve na spracování čekajících, — obchodníci, kteří se pouštěli po neschůdných cestách, houštinami pralesů, podél řek atd. do vnitra a na sever Evropy, polehčovali si přirozeně obchod tím, že si schovávali na určitá místa část materiálu, buď spracovaného nebo nespracovaného.***) Od tohoto místa vyšli s menší zásobou do okolního kraje, a když vyprodali co měli, vrátili se, vzali ze skrýše novou zásobu a vybrali se jinam. Jen tak možno vyložití si některé depoty ku př. uherské, v nichž se nachází jako v nálezu u Hajdu-Böszörmény, u Podheringu velká řada mečů, český nález duchcovských sponek, hromadný nález bronzových dýk u Ripatransone, Castione, Campo

*) V Čechách v Mlčehvostech našla se na př. nádoba plná jantarových kroužků, a na 1000 jantarových perel obsahoval poklad nalezený u Szaradu v tolnajské župě v Uhrách.

**) Že bronz přicházel do Evropy i nespracovaný, svědčí kusy surového kovu tu a tam nalezené. V Prusku u Swaroschinu, v kraji starogardském, nalezen byl podobný kus 100 kilogrammů těžký.

Sacro v Itálii, poklad bronzových seker v Cloharsu-Carnoetu (Finistère) ve Francii atd.

Stalo-li se, že obchodník zahynul na cestě smrti násilnou nebo přirozenou, nebo byl-li mu jiným způsobem zabráněn návrat ku skrýši jeho zboží — a to se mohlo státi velmi často, — zůstal zbytek ukryt a nedotknut tak dlouho, až přišla nová vyšší civilisace, která počala každou píď půdy upotřebovat, zorávala pole tam, kde byly dříve lesy, kopala nová koryta řekám, vyrovnávala doliny a snášela návrší; při tom všem se snadno dostávaly na světlo tyto staré zapomenuté poklady.

Za takovéto obchodní skrýše máme především ty nálezy, v nichž se nalézají hotové výrobky hromadně. Vedle těchto obchodníků se zbožím spracovaným vyvinula se však později nová třída potulných obchodníků, kteří nejen obchodovali s výrobky hotovými, ale i sami vyučili se kovolitctví a na svých cestách řemeslovali. Kupovali zpět zbraně a nástroje pokažené a rozbité vyměňujice je s malou náhradou za nové, při čemž občas z příčiny obtížného dovozu a přenašení, skoupený starý pokažený material schovávali do skrýši; a teprve když ho měli dosti, snesli jej, rozbili si ležení, upravili dílnu, tavili kusy starého rozbitého bronzu a v kadlubech slévali věci nové. Pak začal obchod na novo. Obchodníci tohoto druhu byli tedy zároveň i řemeslníky, kovolitci. Francouzi je zovou „marchands fondeurs“, jejich poklady pak „cachettes de fondeurs“ (angl. founders hoards).

Tomuto druhu potulných obchodníků přičítáme nálezy dosti hojné, kde se našly buď vedle surového bronzu v kusech nebo vedle výrobků hotových, předměty pokažené a polámané. Leckdy se zároveň našly i kamenné kadluby, nejlepší svědectví toho, že je ukryli nejen obchodníci ale i kovolitci.

Podobné nálezy učiněny byly na př. v Čechách na Stráži u Radčtic, u Rydče blíže Litoměřic, z cizích mimo jiné patří sem z části jeden z největších hromadných nálezů

ze sadu sv. Františka v Bologni (depot stálé dílny), a hlavně obrovský nález od Hammersdorfu v Sedmihradech. Vážil více než 400 kilogrammů a pozůstal z největší části ze surového bronzu, mědi a cinu, a z velkého množství polámaných mečů, seker a srpů.

Ostatně se našla i podobná skladiště výrobků železných. Tak byl ve Sv. Michalu v Krajině nalezen r. 1891 velký poklad několika set železných zbraní.

Obracejice se nyní k líčení doby bronzové v jednotlivých zemích evropských, vybočíme na počátku poněkud z mezi vytčených. Rozhlédneme se dříve po počátcích kovové kultury v Orientu a pak přejdeme teprve do Evropy po cestách, kudy se asi podle našeho domnění brala z Asie nová kultura na západ. Obrázek bronzové kultury zemí orientálních patří do našeho líčení vším právem. Již po tom, co jsme nahoře pověděli o původu kultury bronzové, nelze v líčení počátků kovové kultury v Evropě pominouti příbuznou, úzkým svazkem spojenou kulturu orientální. Západní země asijské a Aegypt byly vždy důležitými pro kulturní vývoj Evropy. V těchto zemích plných minerálního bohatství a položených tak výhodně na březích několika moří, vyvinuly se dvě z prvních středisk kulturních celého světa v Aegyptě a Mesopotamii. Zde již v dobách, kdy celá Evropa ležela ve tmě barbarství, kdy její obyvatelstvo prodělávalo první stupně vývoje, vidíme vysokou osvětu, vidíme společnost organisovanou v státy se zákony občanskými a náboženstvím, vidíme pokročilý hmotný život, vyspělé umění, písmo, ba i vědy. A když se v nynějším století počala hlouběji studovati t. zv. klassická kultura Řecka a Italie, tu se neomylně objevilo, že i tato nejstarší a první vysoká kultura evropská, která zanikajíc v rodné zemi opanovala celou ostatní Evropu, měla kořeny své hluboko zapuštěny v Orientu. Základy byly cizí, od východu, ale teprve

nové prostředí a z něho vyvinutý jiný fond ducha lidu v něm vyrostlého, dalo zde celému výplodu nový originalní, evropský ráz.

Také první zárodky kultury, kterou jsme z našeho archaeologického hlediska nazvali bronzovou, zrodily se kdesi v Asii a přešly k nám přes Orient. A neznáme-li vlastní její kolébky, známe aspoň země v Asii a v Africe, odkudž bronzová kultura direktně počala působiti na Evropu. Jsou to především Aegypt v Africe, v Asii Foenikie, Syrie, Malá Asie, Mesopotamie a Persie. Také kraje vnitroasijské, hlavně jižní Sibiř působily direktně, indirektní styky nacházíme i s Indií a Čínou, ale o tom se na jiném místě příhodněji zmíníme. Zde se jen stručně dotkneme bronzové kultury v zemích, které shrnujeme pod užší pojem Východu neboli Orientu.²⁰²⁾

Byla-li v Aegyptě, této požehnané zemi faraonů, jednou i samostatná doba bronzová, o tom mezi badateli panuje dosud zajímavý spor.²⁰³⁾ V této zemi rozkvetla kultura měrou nevidanou již v dobách pradávných. Obrovské pyramidy gizeské, zbudované z uměle otesaných kvádrů s chodbami uvnitř, s komorami přečnívkovitě klenutými a s náhrobky králů, jsou nejvýmluvnějším dokladem toho, kam již téměř před 5000 lety dospěla kultura v Aegyptě. Tři největší náležejí králům IV. dynastie, jejíž trvání můžeme klásti nejméně do počátku III. tisíciletí př. Kr. Je v tom ovšem mnoho barbarského, přinutí-li samovládece tisíce a tisíce dělníků pracovat po celé pokolení na podobné jedné stavbě, přinutí-li je, aby se rodili, žili a umírali pod žhavým úpalem slunce a nad těžkou prací, která nemá vyšší, plodnější myšlenky a ušlechtlejšího účele, — ale přihlédneme-li ze svého hlediska k způsobu a výsledku té práce, musíme dáti aegyptské kultuře z počátku III. tisíciletí př. Kr. svědectví značné vyspělosti.

Příčinou tohoto časného rozkvětu je zeměpisné položení země, a její útvar. Ihned za převlakou sinájskou rozkládá

se Aegypt ze dvou stran mořem, z třetí poušti ohrazený, tvoře pravou oasu. Lid, který sem přišel, našel tu domov plný podmínek šťastného žití, ale což důležitě, nerozlučně spojeného s prací. Bohatství země je dar Nilu, jeho zátop, jeho zúrodnování půdy, ale jen za účinnou práci sledovala odměna. Pracovat musil jednotlivce, pracovat musila i společnost, a s rozvojem individuality šel stejným krokem i rozvoj společnosti. Bohatství domácí přivodilo i styky obchodní na jihu, na severu i na východě. Máme důkazy, že přes některé zprávy o uzavřenosti aegyptského lidu vymoženosti kultury asijské se sem brzy a stále přenášely, zde byly bystrým lidem pochopovány a zužitkovány, a tím se stalo, že se kultura a civilisace v Aegyptě neobyčejně rychle povznesly.

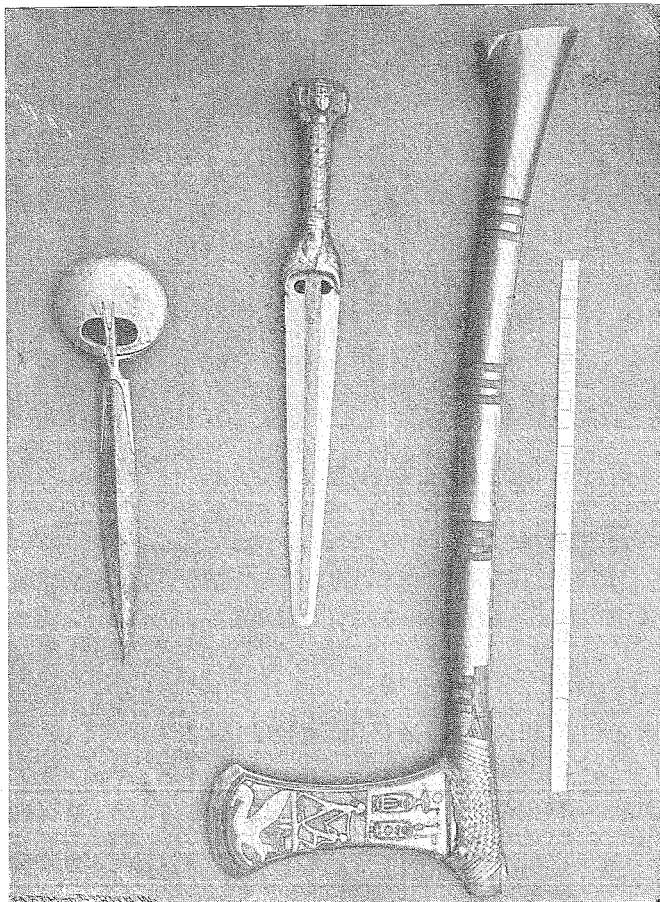
I kovy poznali staří Aegyptané velmi brzy; zlato, stříbro vyskytá se již v nejstarších nálezích, a měď dobývali ještě za doby kamenné, jak svědčí nálezy v starých dolech sinájských. Ale také známost cinu dostala se sem velmi brzy. Cín nenalézaje se v zemi, přivážel se asi z Paropamisu nebo přes indický ocean z Indie, nebo ze západní Evropy. Je možno, že i železo brzy poznali, — jest právě největší část Afriky výlučně krajem kultury železné, je zemi, která se vymyká systému period, který jsme pro Evropu stanovili, neboť tam železná doba následovala hned po době kamenné, — ale zdá se, že železo nedošlo v Aegyptě svého kulturního ocenění před polovinou II. tisíciletí př. Kr. v době 18. a 19. dynastie, a že zde jako u nás existovala před tím doba bronzová. To jest mínění, které až do nejnovější doby hájí hlavně O. Montelius proti těm, kteří Aegyptu upírají dobu bronzovou: Olivieru Beauregardovi a vedle něho některým aegyptologům, Lepsiovi, Wiedemannovi a jiným.

Jak jsme se již zmínili, panovala v Aegyptě i doba měděná, a měděné věci, jež jsou na reliefech malovány barvou rudou, udržely se ještě dlouho do doby pozdější, bronzové. Perrot a Chipiez se domnívají, že se bronz počal

v Aegyptě užívati za 5. nebo 6. dynastie, Montelius klade počátek toho ještě dále, do prvních dob staré říše. Ol. Beauregard chybně tvrdí, že v Aegyptě nelze dokázati bronz před 18. dynastií. Flinders Petrie odkryl u nynějšího Kahánu staré sídlo z doby 12. dynastie, tedy asi z konce III. tisíciletí. Nástroje tam nalezené bude lépe ještě řaditi k měděným, ale mají již jistou přísadu cinu a to až 2%. To je snad již přísada úmyslná. Nález kahánský možno proto předvésti za doklad doby měděné i bronzové v Aegyptě. Mísení mědě a cinu patrně bylo již známo, ale z nedostatku druhého kovu, který se musil zdaleka dovážeti, bylo ho do mědi přiměsováno jen málo. Na nástěnných malbách této doby objevují se dále sekery omalované rudě nebo žlutě. Poslední barva nemůže znamenati nic jiného než sekeru bronzovou. Také nálezy kyperské a mykenské zde váží. I v hrobech bronzové doby na Kypru i v slavných hrobech mykenských vyskytá se množství věcí svědčících na styk s Aegyptem, ale železného předmětu tam nebylo nalezeno. Z toho všeho soudí Montelius právem, že se bronzu užívalo již před 18. dynastií, a sice v ý h r a d n ě k hotovení zbraní a nástrojů.

Teprve za této doby začalo se užívati železa, teprve na malbách z nové říše počínají býti zbraně a nástroje malovány barvou šedomodrou, a slovo ba nebo bí, které dříve značilo „kov“ vůbec, vyskytá se v nápisech té doby poprvé ve smyslu železa. Při tom zůstaly bronzové nástroje ještě po delší dobu v obecném užívání. Jedním z nejlepších dokladů aegyptské doby bronzové jsou nálezy Petriho ve Fajjúmu. O nálezu kahánském právě jsme se zmínili. Jiné město, které bylo založeno na počátku nové říše za Thutmosise III., a kvetlo až do 19. dynastie, odkryl Petrie u nynějšího Gurobu. V obou sídlech našel množství nástrojů kovových (i kamenných) ale nic železného. Za to se již se železem setkáváme hojně v nálezích z doby pozdější, ku př. na místě staré Naukratidy.²⁰⁴) Potud Mon-

telius. Bronzové zbraně aegyptské jsou úplně svérázné a podobají se velmi málo typům evropským, vyjmeme-li některé direktní importy, s kterými se shledáme na př. v ná-

Obr. 175. Zbraně z hrobu královny Aahhotepy. (Museum v Berlíně.)

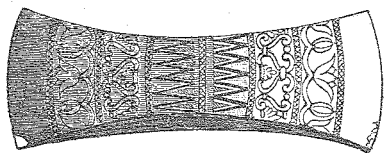
lezech mykenských. Skvostnou sbírku různých zbraní a šperků aegyptských poskytl hrob královny Aahhotepy, z něhož část nám předvádí obr. 175.²⁰⁵⁾

Ze zemí asijských měl především neveliký ale důležitý

ostrov Kypros po dlouhé době měděné i svou dobu bronzovou. Kulturní význam ostrova Kypru pro Evropu spočívá jak v jeho bohatých dolech měděných, železných i stříbrných, tak i v jeho výhodném položení. Leží právě na dráze mořské spojovací část Přední Asie, Syrii, Foenikii a možno říci i Aegypt s jihovýchodní Evropou, a byl proto také velmi brzy kolonizován. První, pokud víme, osadili břehy jeho i vnitrozemí Foeničané; řecká kolonizace počala teprve po několika stoletích, a Kypros byl poročten dokonale teprve, když byly skončeny vítězné války řeckoperské. O nejstarší předfoenické periodě nevíme ničeho. Jen z několika topografických jmen soudí se poslední dobou, že zde obývala větev západného dosud kmene Hittitů, jehož vlasti byla M. Asie a Syrie. Prvá rozsáhlá zkoumání kyperských starozitností podnikli s nemalým nákladem bratři Cesnolové, Luigi Palma di Cesnola a bratr jeho Alexander. Sbírký chovají se po většině v Americe. Nálezy byly bohaté, ale oba badatelé nebyli dostatečně vzděláni, a proto vědecké výsledky jejich byly neveliké. Teprve v nejnovejší době i tu se stala náprava. F. Dümmler, J. Naue a hlavně Max Ohnefalsch-Richter podali první zprávy zaručené a spolehlivé.²⁰⁶⁾ Dümmler a Ohnefalsch-Richter probádali na Kypru celou řadu pohřebišť v Lapithu, Chytrotich, Nikosii, Alambre, Psemmatismenu, z nichž část možno řadití do čisté doby měděné, část do doby bronzové.

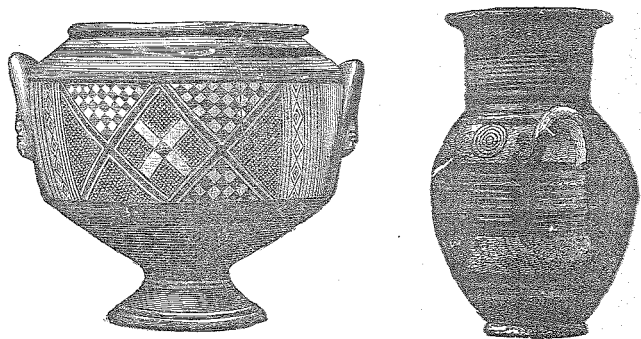
Hroby z této doby jsou pravidlem stejně ustrojeny, jako hroby, jež jsme popsali na str. 241, pouze tu bývají komory vyhloubeny ve skalách ne v zemi. Zbraně a nástroje jsou po většině z bronzu, ale s menším procentem cínu, než má bronz t. zv. klassický. Z nových tvarů dlužno vzpomenouti hrotů oštěpů, při nichž jsou křídla širokého řapíku ohnuta k sobě tak, že tvoří tulejku, do níž se dřevěný oštěp zastrčil, a pak sekery s otvory pro topírka, buď s jedním nebo i dvěma ostrými (obr. 176). Dvojsečné sekery jež byly řídké v neolithu, ostaly řídkými v dobách

kovových. I v zemích, kde bydlili podle svědectví starých historiků kmenové, kteří výhradně používali dvojsečných seker, v nálezích, což těžko vysvětlitelné, jich vůbec není anebo jsou jen řídké, a přímé importy orientální.

Obr. 176. Dvojitá sekera z Kypru.

typické nádoby z pohřebiště v Dali, starší Idalia, představují nám obrazy 177—178. Vidíme na nich svérázný lineární ornament skládající se z pásů hustě linovaných, nebo z různě čárkovaných polí čtvercových i kruhových.

Obr. 177 a 178. Nádoby nalezené v Dali na Kypru.

Vedle forem zobrazených nalézají se často i džbánky a misky s rourovitými výlevy a nádoby v podobě zvířecí, ptáček i zvířat čtvernohých. Zvláštní skupinu tvoří nádoby obličejové, při nichž buď celý tvar nádoby slouží za obrys obličeje a oči, nos, uši na něm jsou hrubě naznačeny, nebo jen hrdlo přetvořeno jest ve více méně umělecky provedenou hlavu po způsobu egyptských kanop. Zajímavé je, že v téže době, kdy se na ornamentice současných nálezů trojských,

Keramika z hrobů doby bronzové na Kypru liší se dle Montelia od starší tím, že jest obyčejně malována, starší druhy ozdobami lineárními, mladší i rostlinnými a figurálními. Dvě

kteří jinak jeví dosti styků s kyperskými, objevují velmi hojně spirály a symbol svastiky, oba tyto prvky dekorační na Kypru se objevují teprve v nálezích první doby železné. Z toho soudil Max Ohnefalsch-Richter, ovšem trochu předčasně, že obyvatelstvo árijské, příbuzné s tím, které v době bronzové sedělo a hájilo proti útokům achajským Troju, přišlo na Kypros teprve na konci doby bronzové. Před ním sedělo zde jiné, ale také původu árijského, nesemitského.

Theorie tato se však dosti liší od výsledků Dümmlerových, s nimiž celkem i Naue souhlasí.

Nálezy syrské jsou dosud méně prozkoumány. Až do nejnovější doby nevědělo se o starší historii nebo předhistorii Syrie téměř ničeho. Teprve poslední dobu učinilo se tu několik důležitých nálezů, které vyvolaly t. zv. otázku chétskou neboli hittitskou.²⁶⁷⁾

Hittitové (na nápisech egyptských zvaní Chêtové, na assyrských Chattové) byl národ, o jehož existenci a vysoké kultuře teprve poslední dobou počínáme mít jasnějšího ponětí. Dříve se o něm téměř nevědělo, zprávy byly sporé, celkem bezvýznamné a nevzbudily představu toho, že v době před dobytím Kana'anu od Israelitů vládl v Malé Asii a v Syrii silný kmen, se značnou civilizací a zřízením státním, který válčil udatně s faraony egyptskými 18. a 19. dynastie, ještě na konci II. tisíciletí př. Kristem znepokojoval krále assyrské, a vlivem svým zasahal daleko na západ, do Troady a Lydie. Objasnění jeho existence a jeho historie děkovati máme řadě pomníků, reliefů a nápisů, které se v minulých letech objevily na Eufratu, v Kappadokii, v Syrii a jinde. Sayce, Campbell, Peiser a jiní počinají je luštití.

Původ Hittitů jest dosud sporný. Pomníky assyrské kladou Hittity do území syrského až ku Alepu a Karkamiši na Eufratu, dle nápisů egyptských zasahovali až k Orontu, na němž se rozkládalo i hlavní jejich město Kadeš, a bible mluví o němž kmenu i na jihu Palaestiny. Sayce vidí v nich

zbytky velkého plemena, jež sedělo původně v končinách horstev taurských v Malé Asii, a jen výbojem zaujalo Syrii a Palaestinu. Kterému plemeni náleželi, nevíme. Tahy obličejů na jejich vlastních i na aegyptských reliefech, ukazují na typ nesemitský, dle Sayce na mongolský (?); řeč dosud hlouběji neznáme, tak že je jedni připojují k Semitům, druzí jako Hommel k neárijské a nesemitské skupině kmenů, k níž patřili Karové, Lykiové, Lydiové, Pelasgové, Iberové a jiní. Kultura blíží se rázu babylonskému, ale při tom je dosti svérázná. Lombard se domnívá, že Hittité tvořili větev plemena „chamitského“, které se před Semity rozkládalo v celé západní Asii a v Egyptě, a povstalo prý skřížením rasy středozemní a mongolské. Tomuto plemeni náležela zde doba kamenná. Bronzovou kulturu přinesli Kušité, usadivší se hlavně v Mesopotamii (Akkadové), a po nich teprve přišli kmenové semitští.

Ať je však původ Hittitů jakýkoliv, zdá se býti jisto, že tento záhadný kmen byl hlavním nositelem kultury před-assyrské, předfoenické v celé Přední Asii. Sayce vidí vliv kultury hittitské i v Troji a ženské idoly, jež v ní Schliemann nalezl, má za obrazy velké bohyně karkamišské.

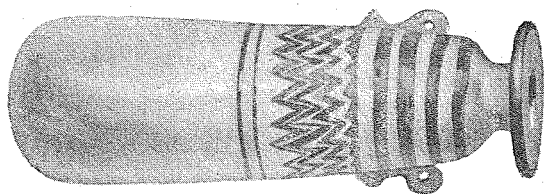
Pro rozvoj evropské kultury důležitější úlohu než Hittité měli Foeničané. Jim děkuje velká část jižní Evropy základy vyšší vzdělanosti. Kultura foenická nemá na sobě rázu samostatného. Společný základ semitské kultury zbarven je jak v umění tak i v průmyslu vlivy všech těch různých končin, s kterými se Foeničané stýkali, vlivy hittitskými, assyrskými, aegyptskými atd. Pro nás důležité jsou tím, že přenášeli elementy orientální kultury do Evropy, a sice nejen do Řecka a na ostrovy moře aegejského ale i dále k severu na břehy jihorské, a na západ do Itálie, Gallie a Hispanie. Foeničané kolonisovali velmi brzy celý členitý břeh jižní Evropy. Nejprve ovšem kolonisovali protilehlí Kypros a jižní část pobřeží maloasijského, ale již v 16. století př. Kr. osadili Rhodos, pak Theru, Melos, Olios, Kytheru,

kde se lovily purpurnosné mušle z rodu Murex, snad i Kretu, jistě se zmocnili zlatých dolů na ostrově Thasu, — slovem rozšířili se po celém aegejském souostroví, a vnikli i na pevninu řeckou na př. do Argolidy. Aegejské moře kolonisovali hlavně kupci sidonští; po nich kolonisté z Tyru vnikali zase dále na západ, osadili Maltu, Sicílii i Sardinii (tyrská kolonie Caralis nyn. Cagliari, Tharros), protilehlé břehy africké, Gallii (Massilia), Mauretánii, až konečně dostihli Hispanie, kde nejspíše ležel biblický stříbrnosný kraj Taršiš. Celá řada pobřežních měst hispanických mezi nimi na př. nynější Cadix (foen. Gádér) děkuje svůj původ Foeničanům. Celé toto kolonisování jižní Evropy bylo hotovo do I. tisíciletí př. Kr.

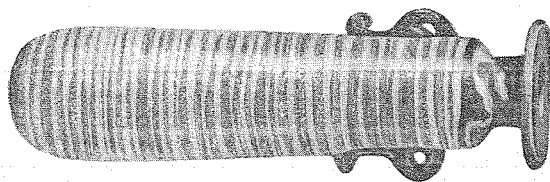
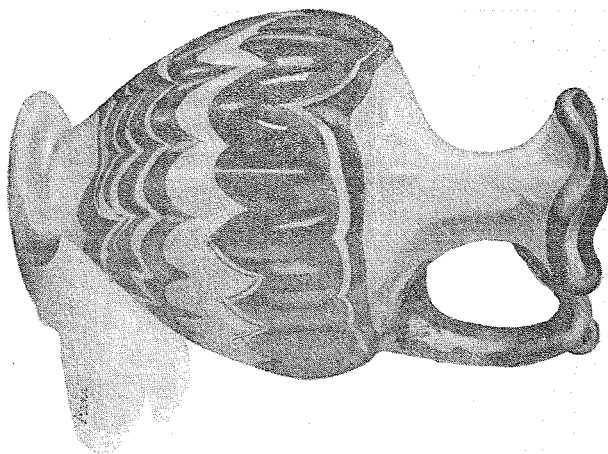
Tyto kolonie až na hispanické, hlavně v Řecku a v Itálii ustoupily brzy koloniím karským a řeckým a jen jediné v 9. st. založené Karthago na výběžku Afriky proti Sicílii domohlo se samostatnosti a známé velké úlohy v dějinách starověku. Nicméně byla doba, kdy Foeničané ovládali moře jihoevropská, dosti dlouhá a stačila k tomu, aby kultura obyvatelstva jižní Evropy byla úplně pod vlivem orientálním. Tak také nepochybujeme, že bronzovou kulturu roznegli po březích moře středozemního Foeničané, když ji byli, jak jsme se na jiném místě zmínili, sami převzali z vnitra Asie. Bronz, jak surový, tak i spracovaný byl jistě dlouhou dobu jejich výhradním zbožím. Vyměňovali jej za suroviny, za cín v Británii, za jantar na březích severní Evropy, za kožešiny, vno, dobytek, dříví, za otroky atd.

Sami byli ve spracování kovů mistři. Homer chválí stříbrné výrobky sidonské; skvostné štíty vykládané a tepané práce, které popisuje, byly beze vší pochyby původu foenicko-kyperského, téhož slohu a rázu, jaký nám ukazují některé stříbrné misy foenické. V 11. st. př. Kr. připomínají se u chrámu gádérského dva mohutné sloupy bronzové, a čtyřští kovolitci pracovali podobné výrobky i pro chrám jerusalemský. Foeničané dále byli mistři ve fabrikaci skla

(obr. 179), v řezání drahých kamenů a slonoviny, v keramice, v přípravě různých kosmetických prostředků, v umění textilním — samé to přednosti, které podporovaly obchod,

Obr. 179. Foeničká skla.

a tím i vliv Orientu na země evropské. Řekové přejali od nich i písmo, míry atd. Slovem Foeničané ze všech semitských kmenů ve starověku nejvíce působili na Evropu, vnášejíce do ní vymoženosti dvou hlavních středisk kulturních na východě: Aegypta a Mesopotamie.²⁰⁸⁾

I v Mesopotamii rozkvetla kultura a osvěta značnou měrou, a ještě dříve než v Aegyptě. Nemluvime ani o kultuře babylonsko-assyrské s jejím vyspělým zřízením politickým, s její hierarchií, velkolepou architekturou, skulpturou a vědomostmi vědeckými atd. Již před polovinou II. tisíciletí př. Kr., kdy semitští Chaldaeové opanovali kraje na dolním Tigridu a Eufratu, kdy rozkvetl vedle starých měst Eridu, Sirgully, Nippuru, Uru obrovský Babylon (Bábilu), kdy nynější pustiny Mesopotamie, svlažované vodami četných kanálů poskytovaly pravý ráj bohatství a úrody — ještě Herodot napsal, že nezná zemi úrodnější nad tento kraj, — seděli zde kmenové nesemitského původu s kulturou neobyčejně vyspělou, od nichž ji přičežou Semité pouze přejali.

Obr. 180. Hlava typu sumérsko-akkadského nalezená v Tello.

V rozvalinách ninivských odkryl již r. 1850 Layard v t. zv. knihovně Assurbanipala velké množství hliněných desk s nápisy v řeči assyrské a jiné mnohem starší, již se pokusili čísti sir H. Rawlinson, Dr. P. Haupt, Lenormant, Fr. Delitzsch, Hommel a jiní. Dlouho se nevědělo jaké jméno řeči té dáti, až Haupt v ní rozlišil dvě nářečí a řeč se podle dvou krajů babylonských, jižního a severního nazvala sumérsko-akkadskou (Sumér, Akkad). Řeč jeví příbuznost s řečmi turanskými, hlavně finskými. Hommel má tyto staré obyvatelky Mesopotamie Suměry a Akkady za příslušníky větve altajské, a soudí, že se sem přistěhovali od východu.

I oni znali už všechny důležité kovy, orbu, chov dobytka, měli despotické státní zřízení, zákony soudní a ro-

dinné, zabývali se matematikou, geografii, astrologií, měli vyspělou architekturu. Beze vši pochyby žili v kultuře bronzové, byť i nebylo dokázáno ba ani pravděpodobno, že jsou vynálezci bronzu, jak chce prof. W. Tomaschek.

I zde tvořila počátek kultury kovové doba bronzová. Z počátku se železo vůbec neznalo, a i když ho poznali, nesloužilo pro vzácnost svoji k hotovení zbraní a nástrojů, ale šperků. My budeme totéž moci pozorovat i v Evropě. Jest to velmi závažný zjev, který nám přímo ukazuje, že kulturní doba železná nastoupila po bronzové.

Rawlinson i Perrot souhlasí v tom, že známost železa sem přišla po známosti bronzu. Na rozvalinách starých bibliických měst Uru a Uruku (Erech), ležících nad dolním Eufratem u nynějších vsí Mugajjaru a Varky našlo se množství hrobů z různých dob, jejichž bližší určení je dosud ještě nemožné. Pocházejí z dlouhé doby, jež sahala přibližně tak od poloviny III. tisíciletí až do I. tisíciletí př. Kristem. Někteří je však kladou do dob ještě pozdějších; N. Kondakov a hrabě Tolstoj přičítají hroby ve Varce Baktrům. V hrobech se našlo mnoho věcí z kamene, z mědě, bronzu, také věci olovené, zlaté (stříbro schází) a železné. Ale věci železné pocházejí z mladších hrobů a jsou vůbec velmi řídké. Patrně bylo v té době železo ještě kovem vzácným. Asi z druhé poloviny II. tisíciletí pochází i nález bronzových nástrojů, seker, motyk a pod., nalezený v Tel-Sifru a chovaný nyní v britském museu. Nicméně se zdá, že na př. u porovnání s Egyptem železo došlo v Assyrii dříve upotřebení, že železná doba počala tu dříve, jak se na svém místě ještě zmíníme.

Také stará Persie poskytla aspoň ve své severozápadní končině zřejmě doklady doby bronzové. De Morgan odkryl totiž nedávno v provincii linkoranské u kaspického moře mnoho hrobů, jejichž část byla založena ještě v čisté době bronzové, část však náleží již době přechodní. Hroby druhu prvního bývají rozloženy na vrcholech hor a obdobny

evropským dolmenům; hroby mladší právě tak jako na severu Evropy nejsou již staveny z velkých kamenných desk, ale jen z menších (hroby skřínkové).

Jistě je také část hrobů kavkazských s těmito současná a náleží době bronzové. Jsou badatelé, kteří podle našeho soudu správně některá známá pohřebiště jako samtavroské, kobanské, redkinské a j. aspoň z části kladou ještě do čisté doby bronzové, tak na př. Montelius. Ale jiní je datují mnohem později. Kdežto Morgan datuje nejstarší hroby kavkazské do r. 2500 až 3000, Virchow klade Koban do 10.—11. st. př. Kr., naproti tomu N. Kondakov a hr. Tolstoj spojují je s dobou Kristova narození! My se o tom ještě v této kapitole zmíníme. Bude ještě mnoho a mnoho práce třeba, než se starožitnostem těchto vzdálených, ale pro porozumění vývoje kultury evropské předuležitých krajů, dostane jasnějšího osvětlení!

Tolik však je jisto z přehledu byť i krátkého, který jsme zde podali, že v Orientu panovala právě tak jako v Evropě doba bronzová, doba, opakují znova, v níž se zbraně a nástroje po výtece hotovily ze směsi mědě a cinu. Ale kdežto v Orientě znali bronz již nejméně 3000 let před Kristem, dostala se známost jeho do Evropy přirozeně později, vnikajíc pozvolna do jejího nitra.

Bude nyní našim úkolem, abychom, držíce se pokud možná pořádku chronologického a zároveň domyšlených cest, kterými se tato kultura brala do Evropy, vylíčili, jak se v jednotlivých zemích uchytila, rozkvetla, jaké druhy nástrojů jsou pro ten a ten kraj charakteristickými, při čemž budeme hledět nepustiti s očí, že jest nám ukazovati doklady původu asijského, ukazovati na toto spojení, a tím jaksi ex post dokazovati to, co jsme napřed o původu jejím pověděli. Kdo by neznal, jak působila Asie na Řecko, na Balkán a Uhry, jak Sibiř a kraje středoasijské působily na Kavkaz a na končiny ruské, nemůže nikdy dojiti správného pochopení nejen předhistorických, ale z valné části i klas-

sických starožitností zemí evropských. Proto to zvláště vytýkáme a budeme se snažiti, pokud náš rozhled stačí a pokud vůbec to je možno při podobném pokusu celkovém, úloze této dostáti.

Z téže příčiny volíme i zvláštní pořádek v ličení bronzové kultury zemí evropských, počínajíc těmi, které vždy na dráze převodu kultury byly první na ráně, a odtud postupíme k vzdálenějším.

Tím lišíme se formálně značně od cesty, kterou zde nastoupil ve své knize dr. M. Hoernes. Při tom však neupíráme, že i jeho postup, zase z jiného hlediska, jest stejně oprávněn, ba máme za svou povinnost zajímavý princip Hoernesův zde vyložiti. Zakládá se na stanovení zeměpisných provincií bronzové kultury v Evropě.

Hoernes úplně správně a duchaplně rozdělil si kraje evropské v této době na dvě velké skupiny: na provincie s bohatým vývojem a provincie s chudým vývojem bronzové kultury (entwicklungsreiche und entwicklungsarme Bronzezeitgebiete), a podle tohoto pořádku i popisoval. První skupina rozkládá se v severní a střední Evropě (patří sem Skandinávie se severním Německem, Britannie, Švýcarský a Uhry), druhá v střední a jižní Evropě, a sice v Španělsku, Francii, jižních zemích rakouských, Itálii a Řecku. Zemí na východě se Hoernes vůbec nedotýká. Rozdělení toto není snad jen mechanické. Velmi pěkně ukazuje Hoernes, že byly v Evropě země, kde kultura bronzová našla nejen hojnost kladných podmínek k svému rozvoji, na př. dostatek mědi, nebo cinu nebo oběho, nýbrž že tam ostala i ušetřena delší dobu od nových vlivů kultury železné. Vezměme na př. Uhry. Tyto tvoří kotlinu, celek od ostatní Evropy dosti ohraničený a ohrazený. Jakmile tam byla bronz od východu přinesena, obyvatelé, kteří měli část materialu s dostatek a po ruce, rozvinuli nyní novou kulturu tak bohatě, že brzy vynikla nad okolní. A ona nejen vynikla, nýbrž i trvala dále v rozkvětu, když už do vedlejších zemí ku př. ra-

kouských, které leží blíže moře adriatického, vnikla nová kultura železná a zatlačila starou. Přišlo železo stykem obchodním, ihned opanovalo, a bronz zůstal v průmyslu jen k hotovení šperků a pod. Tím se stalo, že doba bronzová byla v Itálii a Přímoří mnohem kratšího trvání, a neměla ani čas se tak rozvinout jako v Uhrách. Uhry tvoří proto provincii bohatou, Itálie, Přímoří provincie chudé, a v obou byla jednu dobu železná kultura současná s bronzovou.

Proto jest toto Hoernesovo rozlišení provincií archaeologických nejen formálně, ale i věcně opodstatněno a nenapadá nám, abychom snad postup, kterým my se chceme bráti, stavěli výše nad postup Hoernesův. My jen vycházejíce ze stanoviska co možná systematicky i vnější formou předváděti na oči obraz onoho pochodu kultury z východu na západ, počneme pojítkem Evropy a Asie Trojou, pak Řeckem a jeho souostrovím, odkudž přejdeme na Balkán, do Itálie, a spojíme se pak se západnějším proudem, který šel i přímo do Gallie, Švýcarský, Britannie a Hispanie. Odtud obrátíme se k Uhrám a na sever do Dánska a Skandinávie. Střední Evropu ponecháme na konec, chtějíce ji spojití pomocí Čech a Moravy s vyličením zemí východních.

Tolikéž musíme s Hoernesem úplně souhlasit v změně principu rozdělení látky. Ličení doby neolithické bylo lépe podávat ne dle geografických skupin, ale dle různých druhů památek. Mluvili jsme nejdříve o příbytcích, pak o hrobech atd. Nyní již tak nepůjdeme. Nejen proto, že život byl v Evropě v době palaeolithické a neolithické přes různá prostředí jednotlivých krajin přece rovnoměrný, podobný a mohl se ještě shrnouti v celkový přehled, ale i proto, že bylo nutno seznámiti čtenáře systematicky s jednotlivými druhy nálezů. Bylo nutno obsírněji vysvětliti, co jsou to stavby kolové, co megalithy, co mohyly a pod. Kdybychom byli postupovali geograficky, byli bychom musili obraz kolových staveb nebo megalithických pomníků, který takto

jednotněji a plastičtěji vystoupil, roztrhati na velkou řadu vzpomínek v líčení jednotlivých krajů.

To jsme měli za nutné vysvětliti, proč v následujícím líčení budeme postupovat na základě zcela jiném než v kapitolách předešlých.

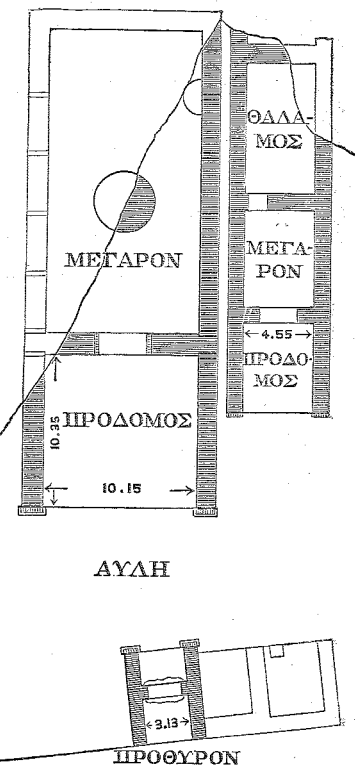
Troja.²⁰⁹) O nejstarším, nejspodnějším městě trojském zmínili jsme se již v jedné z kapitol předešlých. Počítali jsme je ještě do doby neolithické, ač se tam již vyskytly drobnosti kovové (z mědě a stříbra). Nad tímto prvním městem, které podle všeho dlouhou dobu trvalo, zdvihlo se časem město nové, jehož sláva roznesla se po celém světě. Jest to dle souhlasného mínění badatelů nejspíše město Priamovo, Homerem opěvaná Troja neboli Ilión.

Povrch Hissarliku, na němž se vrstvy jeho ssutin rozkládají, není veliký; na něm nemohlo se rozkládati veliké, mnohobrané město, o němž mluví Homer. Zbytky hissarlické představují patrně jen hrad trojský, Pergamos, s chrámem Atheniným, palácem Priamovým atd., ač i tak musíme si ještě mnoho odmysliti od zveličujícího líčení Homerova. Vlastní město tvořilo podhradí a rozkládalo se beze vší pochyby pod jižním, jihozápadním a jihovýchodním svahem Hissarliku.

Hrad trojský měl původně jen dvě brány na jihozápadě, jež ho spojovaly s podhradím, a nad nimiž se zdvihaly pevné věže. Později byla východnější z obou těchto bran zrušena, a na místo ní o něco dále zbudována brána nová, právě proti průčelí základů dvou velkých budov, které měl Schliemann za chrámy, ale jež se po odkrytí hradu tiryntského lépe vyloží za část paláce, síň ženskou a mužskou (*μεγαρον* a *γυναικωνίτις*) (obr. 181). Obě budovy sestávají z předsíně (*προδομος*), jejíž stěny sesíleny byly antami, a z hlavní síně, oddělené od předsíně příční zdí. Velká světlost podélných stěn svědčí, že kryt byl pouze dřevěný.

Také spousta dřevěného popela a kusy spálených klad s hřebíky bronzovými to dosvědčují. Hradby trojské nejsou zbudovány z velkých balvanů, ale z menších na sebe narovnaných kusů vápence a z cihel. Vnitřní stěna je svislá, vnější nakloněná v úhlu 45°.

Vrstva vlastních ssutin trojských není jednotná; bedlivějším zkoumáním, při němž se v posledních letech odkryl celý povrch této akropole, ukázalo se, že se vlastně skládá ze dvou až tří vrstev nad sebou ležících, že totiž budovy hradní byly z části dvakrát až třikrát přestavovány, až konečně nadobro byly zničeny velkým požárem, jenž v popel obrátil veškeré dřevěné svršky a i na kamenných a cihlových podezdívkách zanechal všude hluboké stopy svého řádění.*)

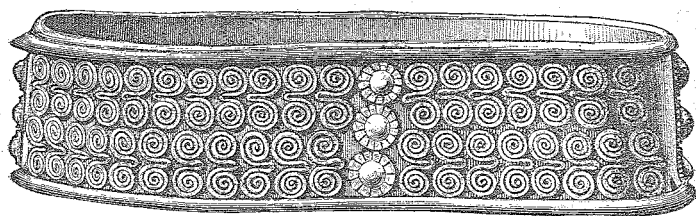

Obr. 181. Půdorys střední části paláce trojského.

*) Zmínili jsme se již nahoře, na str. 142., že o výklad ssutin hissarlických vznikl poslední leta ostrý spor mezi setníkem E. Böttcherem na jedné a Schliemannem s Dörpfeldem na druhé straně. V čem jini viděli stopy požáru, jímž Troja byla rozkotána, to vyložil Böttcher za stopy ohňů hranic, na nichž se zde soustavně spalovali zemřelí. Hissarlik byl „eine Feuernekropole“, nécropole à incinération, jak to nazval. Řadu „důkazů“, na nichž Böttcher své tvrzení založil, zde uváděti nemůžeme. Podotýkáme jen k vysvětlení,

Byl to nejspíše onen požár, který po mnohaletém boji s Achaji zvěstoval daleko v širý kraj, že se již vyplnilo proroctví Hektora, s kterým se, odcházející do boje, loučil na hradbách se svou ženou a svým dítětem:

„Nastane den, kdy svatá jednou bude skácena Troja!“

Obr. 182. Zlatý šperk z Troje.

Brzy se to vyplnilo. Troja byla vyvrácena, a s bohatou kořistí zlata a jiných pokladů vracela se knížata achajská přes moře domů. Nicméně nebyl hrad zničen tak, aby po více než 3000 letech nedovedla ruka archaeologa vynést ze ssutin nejen celý obraz kultury, v níž jednou žili její obyvatelé, ale i poklady ztracené, zapomenuté.

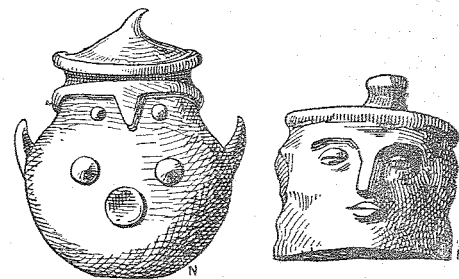
Obr. 183. Zlatá ozdoba z Troje.

Ve vrstvě, která nám velmi pravděpodobně představuje ssutiny Homerovy Troje nenašlo se železa, nástroje a zbraně jsou pouze z bronzu a z kamene (i nefritu a jadeitu). Máme tedy před sebou město z doby bronzové, v níž se však užívalo ještě kamene k nástroji i za zbraň. Věci bronzové hlavně ploché sekery, dláta, krátké hroty různých tvarů i dýky typu kyperského, šipky, prsteny, jehlice, nádoby atd. jsou vesměs chudé na cín. Množství cínu v bronzu mění se od 3—8·6 procent. Důležité

že na většinu přišel srovnáním starších zpráv Schliemannových s pozdějšími, při čemž se mu objevilo množství neshod, zaviněných prvním nevědeckým kopáním Schliemannovým. Novým ohledáním se však vše opravilo a komissionálně dokázalo, že výklady Böttichera, jenž sám do poslední doby naleziště vůbec neviděl, jsou nesprávné.²¹¹⁾

je, že se tu ještě nenašly žádný meč a žádná sponka, jež je vůbec, jak jsme již řekli, výrobek kultury mladší.

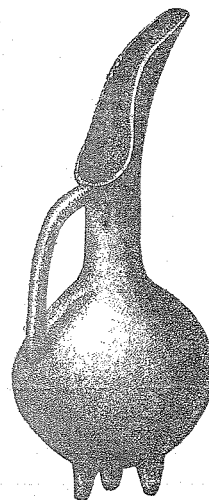
Vedle bronzových věcí vynikají šperky a jiné předměty ze zlata nebo elektra a stříbra. Byly nalezeny po různu v ssutinách, nebo ve větším množství pohromadě, v „pokladech“. Největší poklad, t. zv.

Obr. 184. Obličejové nádoby z Troje.

poklad „Priamův“, jenž byl patrně před dobytím města uschován úmyslně, nalezen byl v šterbině zdi hradební r. 1873. Skládá se ze 4 nádob, 3 diadémů, 3 nákrčníků,

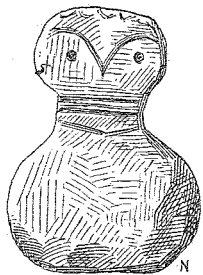
3 náramků, 60 náušnic a ze spousty různých drobností, — vše ze zlata nebo z elektra. Při tom byla ještě 1 poklička stříbrná a 6 plochých kusů stříbra, dvě nádoby a mnoho zbraní z bronzu. Poklad tento předvádí připojená tabulka. Všechny věci v pokladě nalezené mají svůj zvláštní prostý ráz, a liší se očitě od jiných šperků po různu nalézaných. Na těchto setkáváme na př. hojně i spirálovou ozdobu, ale ne rytou, nýbrž z drátků točenou a přiletovanou. Zajímavý jest brejlovitý ornament z drátu, jehož spirálovitě zatočené konce jsou hřbetem k sobě ohnuty (obr. 182, 183). Šperky tyto jsou asi práce domácí.

Obr. 185. Nádoba trojská.

Velmi důležitá jest keramika. Našlo se rozmanitých tvarů hotovených pouze v ruce velké množství. Hlína je špatně plavena a pálena. Ze vši keramiky, která byla nalezena dosud na březích východní části moře středo-

zemního, je hissarlické nádobí snad nejstarší. Nejvíce jí odpovídají ještě nádoby z předfoenických hrobů kyperských, nádoby z nalezišť řeckých jsou vesměs rázu mladšího (nejbližší je Tiryns). Hlavní pozornost poutají nádoby, na jejichž boku nebo hrdle naznačen jest hrubě obličej lidský, ženské prsy a i lůno; nádoby ty se dříve vykládaly za obrazy bohyně jasnooké neboli sovooké (*γλαυκῶπις*) Atheny. Upomínat leckdy tvar nosu a očí dosti na podobu sovi (obr. 184). Tento druh nádob pochází snad z Kypru; i v jiných druzích keramiky viděti lze zřejmě

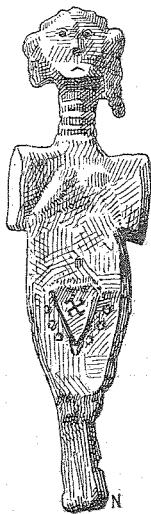
Obr. 186. Mramorový idol trojský.

vlivy kyperské, nejsou-li to přímo importy: tak na nádobách s dlouhým hrdlem, nahoře šikmo seříznutým (obr. 185).

Z jiných předmětů bylo tu nalezeno množství hliněných přeslenů, často na spodní ploše různými symboly (svastikou) a ornamenty okrášlených (obr. 133), měděné hřebíky, knoflíky, několik věcí vyřezávaných ze slonoviny, křišťálu, karneolu, věci ze skla, z aegyptského porcellanu.

Již v nejstarším městě neolithickém našlo se několik idolků. Zde jich je mnohem více. Jsou z hlíny, z kosti, trachytu, nejvíce z mramoru vyrobeny, na hlavě jen oči a nos a vlasy hrubě naznačeny (obr. 186). Podobných idolků se jinde nenašlo, výklad jejich je obtížný. Byly pracovány na místě; za to olověný idol nahé ženy jest jistě import foenický (obr. 187).

Také ve vrstvách ležících mezi druhým městem, právě popsaným a poslední nejvyšší vrstvou, která náleží již městu z doby římskohellenské, chybí na Hissarlicku železo. Náležela tudíž i města, která delší

Obr. 187. Olověný idol nalezený v Troji.

dobu po zániknutí Troje byla na Hissarlicku vystavěna na půdě starých ssutin hrubě srovnaných, ještě době bronzové. Z nich je nejdůležitější vrstva předposlední, náležející konci této doby. I tu nacházíme ještě sekery dioritové a nože z obsidianu. Věci bronzové mají ráz, o kterém ihned více uslyšíme, a jemuž dáváme název rázu mykenského. Nádoby odsud jsou jednak pestře malované (nejspíše importy odjinud), jednak barvy jedné, žlutavé, šedivé nebo černé. Tvar jejich je zvláštní. Mívají velká vysoká ucha a na své výdutí pupiky (obr. 188).

Nálezy na místě vlastní Troje jistě jsou starší než nálezy tiryntské a mykenské v Řecku. Shoda jejich s předfoenickými starožitnostmi kyperskými svědčila by dále, že náleží ještě před dobu, v níž Foeničané kolonisovali Kypros. Věci rázu mykenského počínají se objevovati teprve ve vrstvách hořejších. Dle toho by spadalo stáří Troje Homerovy jistě nejméně do počátku první poloviny II. tisíciletí př. Kr. Město tedy existovalo mnohem dříve než byla skládána Ilias a není divu, že líčení básníkovo se v mnohém odchyluje od skutečnosti, že ráz kultury, jakou v básních Homerových vidíme, je jiný pozdější. Nicméně jest zde dosti shod, abychom mohli druhé město hissarlické míti pravděpodobně za onu Troju, jejíž sláva i pád se dlouho udržely v tradici lidové, a jež po drahném čase opěvána byla Homerem.*)

Obr. 188. Nádoba z pozdější vrstvy hissarlické.

*) O původu Trojanů se mnoho psalo. Jedni je měli za kmen thrácký jako Schliemann, také Blind, (který však zároveň vidí v Thracích větev germanskou) a Sayce, jiní připouštěli osídlení Troady od Thraků, ale obyvatelstvo vlastní Troje Homerovy, měli za starší, na př. Fligier za illyrské. Dümmler stotožňuje je s předfoenickým obyvatelstvem Kypru. Virchow, který prozkoumal řadu lebek z mohyl

Řecko a ostrovy kykladské.²¹²⁾

Kamenné doby Řecka dosud dobře neznáme, ale byla tam jako jinde. Jakmile však z východu zazářilo světlo nové kultury, bylo Řecko v Evropě první, kam zapadl jeho teplý paprsek. Ostrovy rozseté po moři aegejském tvořily mosty, po kterých se nová civilizace mohla volně bráti na západ. Zde nebylo třeba kupcům foenickým rozmýšlet se, mají-li se bez kompasu se svou lodí vydati na cestu, jejíhož konce nikdo neznal, z níž návrat ležel v rukou božských. Zde se kormidelníku každý den objevil na obzoru nový ostrov, nový přirozený dobrý přístav, a i samy břehy řecké pevniny byly zrovna jako stvořeny k tomu, aby se na nich rozproudil nejčilejší obchod námořský. Břehy řecké jsou tak rozčleněné, chovají tolik dobrých přístavů, že cizí obchodníci rádi tu zastavovali, domácí obyvatelstvo také se brzy vypěstovalo v námořníky, a tak pomocí stálých styků seznamovalo se snadno se všemi vymoženostmi kultury, s tím co vzrostlo na březích Nilu i s tím, co zplodila Mesopotamie, břehy pontické, ba i Indie. Tak se stalo, že kultura a osvěta, za tím co jinde pomalu se probouzela, u řeckého národa bleskorychle vzrostla, rozkvetla a přinesla ovoce z části dosud nedostižené.

Některé kraje Řecka byly zejména od obchodníků vyhledávány, a vidíme, jak se v nich již za nejstarší doby shrnovalo bohatství. Jedním z takových míst byl záliv argolský. Na jeho březích měli Foeničané jistě svoji stanici. Na tomto zálivu povstaly také mocné domácí rody knížecí, z nichž nejslavnější byl rod Pelopovců.

Jednotlivé postavy tohoto rodu, postava Pelopa, Hippodamie, Atrea, Agamemnona a ženy jeho Klytaimnistry nevymizí z myslí žádnému, kdo jednou četl řecké epeje. Každý si, tušíme, vzpomene, jak Atreovec Agamemnon vytáhl

v okolí a 4 lebky v Troji nalezené, soudí, že původní dlouholebý obyvatelstvo Troady pomísilo se teprve později úplně s krátkolebými přistěhovalci thráckými.²¹¹⁾

s ostatními Achaji do boje proti Troji, jakou váhu a moc vždy měla jeho vůle v shromáždění bohatýrů, jak byl příčinou hněvu Achilleova. Deset let vzdálen byl s jinými domova, shromažďoval nová bohatství z výprav loupežných, skvosty, zbroje, stáda skotu a otroky, a když konečně svatá Troja padla a stěny paláce Priamova byly rozmetány, naložil jistě největší podíl na svoje lodě a vrátil se se vším domů. Doma se však dlouho štěstí a klidu netěšil. Zatím co bojoval, manželka, kterou byl doma opustil, kněžna Klytaimnestra zapředla poměr s jakýmsi Aigisthem a vášeň nové lásky přivedla ji k tomu, že po návratu muže svolila k jeho zavraždění. Agamemnon a celá jemu věrná družina byli jedné noci pobiti a pochováni na hradě v Mykenách.

Tak vyprávěly pověsti a ještě zeměpisec Pausanias, který po Kristově narození cestoval po Řecku a navštívil i spustlý hrad mykenský, potvrzuje, že viděl tam hroby Agamemnona a jeho soudruhů.

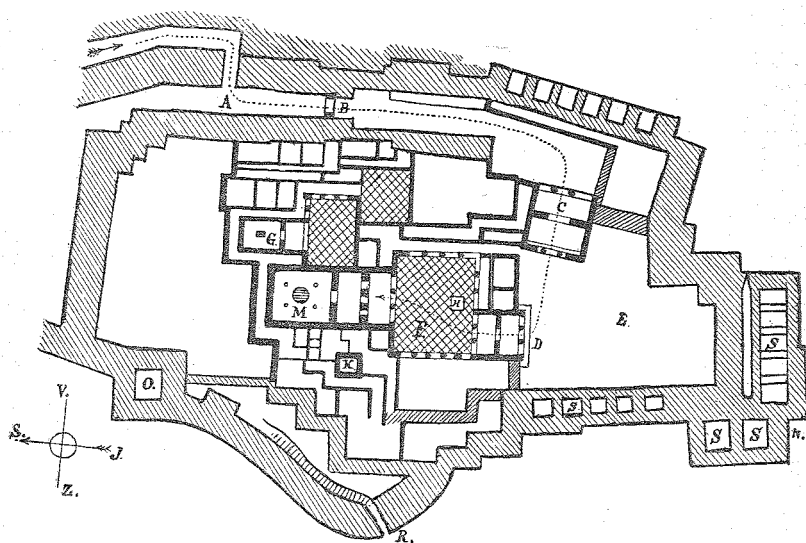
Tento obrázek z řecké minulosti přivedl Jindřicha Schliemanna na myšlenku seznámiti se blíže se zbytky tohoto slavného sídla Atreovců. Počal před 16 lety kopati a došel k netušeným výsledkům. Teprve mnohem později obrátil se k druhému hradu nedaleko Myken k Tiryntu, kopal opět šťastně, ač výsledky nejsou tak bohaté jako mykenské. Při tom se nálezy potvrdilo, co sama tradice vyprávěla, že Tiryns byl starší Myken, že Mykeny později založené si starý Tiryns podrobily. Proto i my ve svém líčení nálezů Schliemannových počneme Tiryntem.

Tiryns.²¹³⁾ Již dojem konstrukce hradeb kyklopských je v Tiryntu rozhodně starší. Jsou to vesměs zdi kyklopské. Balvany kamenné často obrovské tíže narovnané byly na sebe, bez ohledu k tomu, zda vedlejší nebo svrchní balvan tvarem svým přiléhá úplně k ostatním. Povstálé mezery a díry vyplněny byly pak kameny menšími, bez použití malty nebo jiného tmele (srv. obr. 82). Hradby tyto vzbuzují dosud obdiv a vzbuzovaly jej i za starověku. Stavitelé jich

Kykloповé nebyli obyčejní lidé, tak roznášela pověst, a přišli pryč odkudsi z Malé Asie, z Lykie.

Schliemann zkusil již r. 1876 kopati na hradě tiryntském; systematicky kopal teprve r. 1884 s pomocí Dörpfeldou. Práci touto odkryt byl celý svrchní hrad s palácem a podhradí s několika menšími stavbami, snad příbytky služebných. Nejdolejší část dosud neprozkoumána. Výkopy

Obr. 189. Plán hradu tiryntského (dle Dörpfelda).

na hradě tiryntském opravily na dobro starší názory o knížecích stavbách herojské doby řecké.

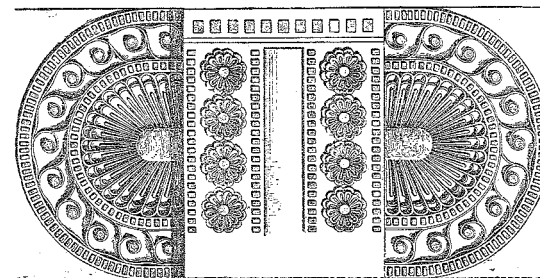
První pozornost poutají jakési kasematy v hradbách (S), jež však nesloužily k účelu válečnému, jak soudil setník Steffen, nýbrž za sklepy a skladiště. Podobné konstrukce známe z Karthaga a z Thapsu. Snad jsou i tiryntské přímo foenického původu. Ke vchodu hlavnímu na straně východní vedl hluboký úvoz (A, B) mezi hradebními zdmi až k hlavní bráně (C), na obou stranách osloupené; z ní přijde se na

široký, prostranný dvůr (E), na jehož pravé straně rozkládá se palác (jeho zdi, dosud až na 1 m. vysoko zachované, jsou odkryty), na levé silná část hradeb s pověstnými přechůvkovitě klenutými kasematy a mohutnou věží (srv. připojený nárys plánu).

Druhými propylajemi (D) opětně v předu i v zadu dvěma sloupy okrášlenými, přijde se do síně (F) otevřené a osloupené (peristyly) s obětním oltářem (H), právě proti vchodu do mužské síně paláce (M). Uvnitř této síně nacházel se krb mezi čtyřmi dřevěnými sloupy. Na pravé straně od síně určené pro muže t. zv. megara nalézala se hlouběji síň ženská se zvláštním peristylem (G); na levé straně mezi rozmanitými komorami zajímá nejvíce jedna, jejíž podlahu tvoří jediný velký plochý balvan. Byla to asi koupelna knížecí (K). Oba peristyly měly uměle sdělanou a ozdobenou podlahu. Také stěny paláce byly bohatě okrášleny. Na

vápenné omítkě zachovaly se zbytky maleb freskových, k nimž

však bylo užíváno pouze čtyř barev: bílé, žluté, červené a modré; zelená chybí úplně. Nejzajímavější je malba, představující dle novějšího výkladu výjev z honby nebo krocení býka; dříve se v ní hledal výjev mytický. Krásnou ozdobou předsíně megara byl vlys rosettový, jehož kus je zachován (obr. 190). Je to beze vší pochyby vzor podobného kyanového vlysu, o němž se zmiňuje Homer při popisu paláce Alkinoova. Kyanos není ocel, jak bylo dříve vykládáno, ale krásný kámen lazurový, v Aegyptě chesbet zvaný. Tento pravý a drahý kyanos byl však napodobován tmavo-

Obr. 190. Část rosettového vlysu z Tiryntu.

modrým smaltem skleněným, a příklad takové okrasy nalézáme na vlysu tiryntském.

Na východ od hlavní sloupové síně zachovány jsou zbytky zdi starších doby, z níž palác pochází. V této části byly také nalezeny střepey rázu mnohem staršího, v ruce dělané a podobné typům z prvního osídlení v Troji. Ostatní nálezy mají ráz t. zv. mykenského kultury, o níž hned pojednáme. Mezi nimi jsou zvláště hojné hliněné sošky s postranními výběžky, na srp měsíce upomínajícími. Snad jsou to skutečné idoly, byť ne zrovna idoly argolské Hery, jak soudil Schliemann (srv. obr. 191).

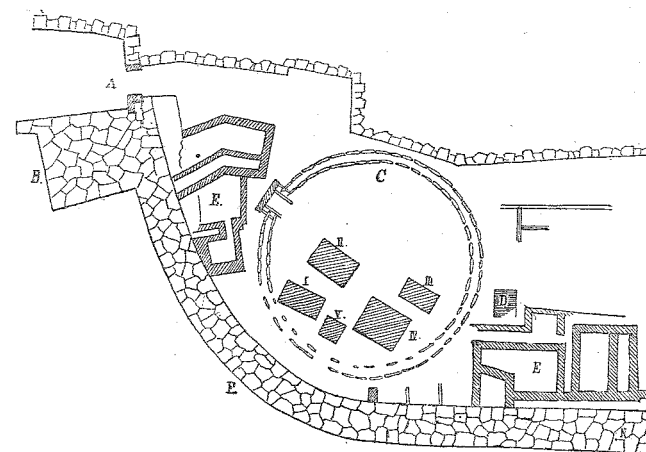

Obr. 191. Terrakotová soška z Myken. N.

Dále od pobřeží, asi v středu převlaky argolsko-korintské, leží hrad mykenský v divokém údolí potoka Chava. V Mykenách bylo již na dvou různých místech déle kopáno, ale dosud mnoho zůstalo pod zemí. Slavné hroby mykenské vykopal Schliemann již r. 1876, r. 1886 až 1891 odkrývala řecká archeologická společnost částí paláce. Hradby, celkem mladší tiryntských, jeví trojí konstrukci: část jest konstrukce kyklopské, část z kvádrů, část nejmladší jest pečlivě sdělána z polygonů. V severní zdi jsou znatelné stopy kasemat. V severozápadním cípu je vedle silné věže (B) hlavní vchod, t. zv. lvi brána (A). Štít ozdobený dvěma lvy v reliéfu jeví bez odporu vliv umění assyrského neb fryžského, z něhož možno uvést celou řadu komposic totožných.

Hned u lvi brány odkrýto bylo Schliemannem několik zdí, mezi nimiž nejvíce poutal pozornost dvojitý kruh nakloněných kamenných desk, úzkou stranou zasazených do země (C). Uvnitř jeho našlo se později šest hrobů. Schliemann se domníval, že tento kamenný kruh představuje místo,

na kterém se starší obce spolu s knížetem scházeli k poradám, t. zv. agoru, která byla kolkolem obklopena jedinou kamennou lavicí. Náklon desk měl za úmyslný, sdělaný pro pohodlnější sedění. Ale již výška kamenů nad zemí činí posazení nemožným. Kruh nebyl agorou, ale bez pochyby

Obr. 192. Plán části hradu mykenského (dle Schliemanna).

byl založen k ohraničení hrobů, hřbitova hradního. Jest to, krátce řečeno, příklad řeckého cromlechu, o nichž jsme vyprávěli v kapitole, věnované době neolithické (str. 157). Hroby, jichž dna byla ještě ve skále vytesána, nalézaly se při výkopech pod vysokým, během věků vzrostlým nánosem. Že hroby původně byly po nějaký čas odkrýty, bez násypu, svědčí oltář, nalezený nad 4. hrobem a mnohé pomníky náhrobní, t. zv. stély. Teprve po delší době nasypána úmyslně nad ně silná vrstva země, a ve výši té sdělan kamenný kruh kolem, aby připomínal každému, že místo to je posvátné.

Náhrobní stély byly buď ozdobené plochým reliéfem (obr. 193), jež bezpochyby náležely jen mužům, buď prosté hladké, patřící ženám. V hrobech byly jen kostry; popel a

zbytky, z nichž by bylo možno souditi na pálení, patrně jest vyložiti oběti zemřelému věnovanou.

Schliemann, jenž z počátku odkryl jenom pět (obr. 192. I—V) hrobů, usuzoval na současné sdělení všech, hlavně

Obr. 193. Ozdobná stéla z Myken.

po stejném rázu milodarů. Bohatost jich svědčila zároveň pro vysoký rod zemřelých, a tak brzy nepochyboval Schliemann, že co našel, jsou hroby Agamemnona a jeho průvodců, zavražděných po návratu z Troje.*)

Vždyť ještě Pausanias vzpomíná, že viděl v Mykenách hroby Agamemnona a jeho průvodců „uvnitř hradeb“.

Ale pozdějším zkoumáním našlo se, že mrtvoly nebyly pohřbeny na

jednou, nýbrž po sobě. I změny slohu na to ukazují, ač nepopíratelně nálezy hrobní v celku svém patří jedné kultuře. Pausanias těchto hrobů vůbec viděti nemohl. Byly za jeho času již dávno zasypány. Z těchto odporů vyvinula se zajímavá otázka po správném výkladu textu Pausaniova. Schliemann soudil, že Pausanias hrobů vlastně neviděl, ale že mu na hradě průvodci okazali místo zasypané a pověděli tradici lidovou. Schuchardt naproti tomu vykládá, že Pausanias na mysli má hroby kupolovité v podhradí, o nichž ihned promluvíme, a ne tyto hroby na akropoli. Ch. Belger a po něm nejnověji Perrot zavrhnou oba tyto výklady. Dle nich nemá Pausanias zprávu svoji od průvodců, nýbrž převzal ji z dějepisce Hellanika, který asi v polovině 5. století př. Kr. Argolidu navštívil a i hrad mykenský popsal, na němž, ač byl již spustošen, viděl ještě kamenný kruh obemkající pohřebiště.

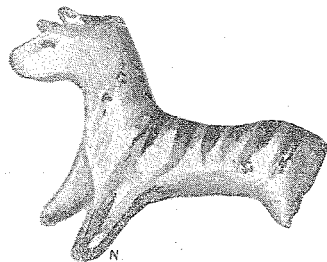
Hroby obsahovaly kostry mužské a ženské.*) Jednotlivé nálezy hrobní, bohatou to kořist zlata, stříbra a bronzu zde vypočítávati nelze. Jen krátce se jich dotkneme. V ženských hrobech našly se zlaté diadémy hladké nebo růžicemi zdobené, náprsníky, vážky, v mužských zlaté masky, hroty a dýky skvostně vykládané, meče (obr. 194), zlaté pásy a množství knoflíků, patrně okras štítů dřevěných a p. Oběma druhům hrobů společny jsou zlaté náramky, plechové zlaté kříže a hvězdy sloužící k pošíti šatu, jehlice, zlaté a stříbrné nádoby, hliněné idoly, řezané kameny ze sardonyxu a amethystu, věci z úběle a porcelánu a konečně perly jantarové, zajímavé tím, že chemickým slo-

*) Schliemann jich odkryl pět, šestý byl nalezen rok po jeho výkopech.

Obr. 194. Bronzový meč z Myken.

žením nerovnjají se sicilským, ale jantarům moře severního. Mimo to nalezena ještě řada různých drahocenných věcí. Úplně však schází železo a bronzové sponky. Ráz všech věcí je jednotný, a proto se shrnují s podobnými jinde nalezenými pod pojem kultury, zvané mykenskou. Nádobu mykenskou jsou dvojí: nádoby natřené lakem

Obr. 195. Hliněná soška z Myken.

lesklým a nádoby s matným malováním. Furtwängler a Löschke soudí ve svém díle o mykenské keramice, že rozdělení toto jest platné pro mykenskou kulturu celého

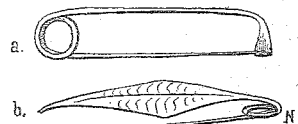
Řecka, a tvrdí, že nádoby skupiny první mají za podklad ornamentace jen předměty přírodní, zejména mořské (algy, mušle, polypy a p.), nádoby pak skupiny druhé ornamentace lineární, hlavně spirálu.

Mimo hroby nalezena byla o něco jižněji vně kruhu jáma, naplněná podobnými drahocennými věcmi, jenže masivnějšími (D). Nebyl to hrob, jak soudil Schliemann, ale bezpochyby poklad uschovaný ve skříni, nyní ovšem rozpadlé. Střepey hliněných nádob jeví zde trochu mladší ráz, zejména se tu vyskytují stilisování ptáci. Jeden střep ozdoben je důležitou scénou válečnou.

R. 1886 počala řecká archaeologická společnost pod vedením Tsuntovým kopati na západě od místa výkopů Schliemannových a odkryla základy staveb, jež se brzy objevily částí paláce knížecího, který se v těchto končinách vypínal přímo nad příkrým úvalem Chava.*) Celkový plán

*) Ve zdích paláce přišlo se roku 1890 na hroby rázu poněkud mladšího než byly hroby předešlé. Tak se v komplexu zdí blíže brány lvi našly hroby 4 dětí, a bronzový poklad (4 sekery, 5 mečů a 2 sponky typu terramarského (obr. 196). Vůbec se poslední dobu množí v Mykenách doklady styku rázu my-

i podrobnosti byly tytéž jako v paláci tiryntském: tatáž nádvoří, megaron s předsíní a osloupeným krbem uvnitř, síň ženská, menší komnaty, ba i dekorace byla táž. Tato shoda akropole trojské, mykenské i tiryntské umožňuje nám nyní stanoviti jasně typ paláce doby herojské. Není pochyby, že tak, jak nám ukazuje Tiryns, stavěny byly všechny knížecí domy té doby.*)

Obr. 196. Sponky nalezené v Mykenách.

V dolním městě mykenském zajímá nejvíce sedm hrobů kupolovitých, dříve zvaných pokladnami. Tři prozkoumány, mezi nimi největší, t. zv. pokladna Atreova, čtyři ještě neodkryty. Všechny jeví stejný plán. Neširoký vchod uvádí nás do velké kupolovité síně, určené patrně pro náboženské obřady, z níž vede postranní vchod do malé kobky, vlastního hrobu. Podobných hrobů kupolovitých nalezeno bylo v Řecku ještě pět: v Menidi u Athen, v Orchomenu, ve Faridě u Amykel, u Vafia v Lakonii, u Heraia u Myken a u Pola v Thesalii. Jsou znakem doby bronzové. Adler odvozoval jich původ z Frygie, kde prý byly napodobeny dle lidských podzemních příbytků. Viděli jsme již častěji, že se v předhistorii typ příbytků přenáší i na místa mrtvých.²¹⁵⁾

Z těchto jsou důležitý zejména hrob menidský a vafijský. V prvním našlo se méně zlata a stříbra, za to hojně předmětů z barevného skla a slonoviny. Překrásné a drahocenné věci našly se za to r. 1889 v kupolovitém hrobu vafijském. Oba poslední nálezy zdají se býti již mladší hrobů mykenských, náležejí však ještě do okruhu téhož slohu a rázu.

kenského s kulturou attickou a italskou, z čehož Tsuntas soudí proti asijskému původu mykenské kultury.

*) Podobné zbytky starého paláce nalezeny roku 1887 u Erechtheia a Parthenonu na akropoli athenské.

Pozdější jsou již hroby, které v Mykenách vedle hrobů kupolovitých odkryl Tsuntas r. 1887 a 1888 v dolním městě.

Obr. 197. Strop z hrobu orchomenského.

Je to skalní hřbitov, sestávající z více než půl sta hrobů, komůrek ve skále vytesaných, k nimž vede chodba několik

metrů dlouhá. Nebyly však pohromadě, nýbrž v skupinách, z nichž každá představovala asi hřbitov jednoho rodu. Nikde nebyla mrtvola spálena: nalezené zbytky popele patří patrně obětem. Kosti lidské, několikrát nalezené v chodbě před hrobem, nasvědčují snad zvyku s mrtvolou pána pohřbivati i otroky a zajaté. Hroby byly celkem chudé. Za to se zde vyskytují sponky bronzové a železo.

Schliemann, jenž kamkoliv obrátil svoji lopatu a rýč, všude se setkával s výsledky překvapujícími, obrátil se po šťastných výkopech v Mykenách a Troji ještě na jiné důležité body řecké předhistorie. Také se pokusil kopat v Orchomenu, ale s výsledkem nevelkým. Velmi důležitý jest však ozdobný strop, který pokrýval komoru tamějšího kupolovitého hrobu (obr. 197.). Zcela totožný vzor jeho ozdoby našel se na podlaze paláce Sargonova.²¹⁶⁾ Není pochyby, že byl pracován buď řemeslníky východními nebo pod přímým vlivem vzorů assyrských, a podává nám jeden z nejznamenitějších dokladů vlivu orientálního na starou kulturu Hellady.

Poslední plán Schliemannův směřoval k tomu, obrátit se se všim úsilím na Kretu, a tam hledati rozřešení původu mykenké kultury. Ale více k tomu nedošlo. Schliemann r. 1891 v Neapoli náhle zemřel, odkázav všechny své archaeologické poklady národu německému, jehož synem se přes své mezinárodní styky vždycky cítil, a prozkoumání Krety zůstaveno budoucnosti. Je ale jisto, že její nálezy mnoho přispějí k osvětlení toho, který národ byl nositelem kultury, panovavší kdysi na březích a na ostrovech moře aegejského. Z doby bronzové známe tu ještě Studniczskou a Dümmlerem prozkoumané nálezy na ostrovech Amorgu a Melu. Jsou to téměř samé hroby s kostrami, podlouhlé, mramorovými deskami vyložené jámy, ale tak malé, že mrtvola nemohla tam jinak ležeti než s nohama silně skrčenýma. Milodary jsou různé; vedle kamenných, obsidianových nástrojů hojně jsou i ploché bronzové sekery, dýky, hroty kopí, ale meče scházejí; také olovo a stříbro vyskytlo se tu

v podobě šperků. Zajímavá jest keramika z části domácí, v ruce pracovaná, bez velkého rozvoje forem a výzdoby, z části tvarů z východu přejatých. Poprvé se tu setkáváme i s nádobami z kamene vytesanými (mramorovými poháry, kotlíky ozdobenými spirálami).

Rozřešení otázky po nejstarším obyvatelstvu Řecka je dosud naprosto nemožné, a na všechny výklady sem spadající je lépe pohlížeti jako na pouhé více méně odůvodněné hypotézy. Jisto je jen, že zde v době kamenné a v první době bronzové bydlil lid s kulturou dosti samostatnou a při tom ještě úplně rozdílnou od té, kterou nám představují patrně pozdější nálezy mykenské. Jako byly nálezy učiněné na místě Homerovy Troje, tak i část o něco pozdějších nálezů na ostrovech kykladských a část nálezů na pevnině (Tiryns, Delfy) jsou zcela jiného rázu než nálezy mykenské. Ráz ten předně rozhodně starší, a nebyli-li, jak uslyšíme, řeckové nositeli kultury mykenské, tím méně mohli být původci této starší kultury, kterou zovou badatelé kykladskou. Byl to patrně lid před Řeky zde usedlý; Dümmler, Köhler, Hoernes, Kiepert a jiní soudí na Lelegy, o nichž se nám zachovalo několik historických zpráv, Furtwängler a Löschke na Kary.

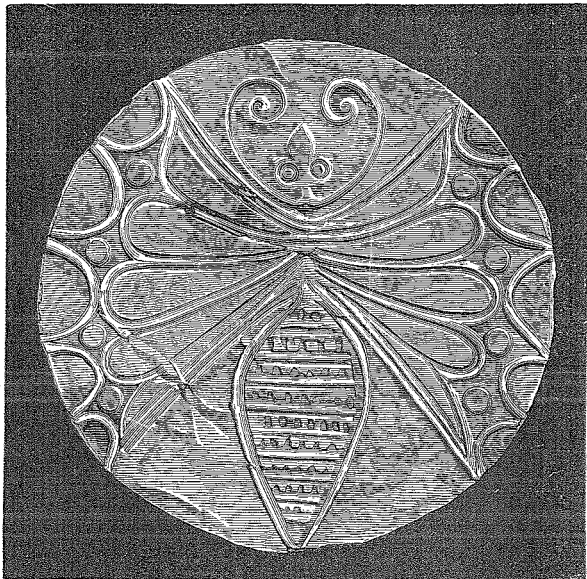
To však pro nás není tak důležité. Mnohem důležitější správné pochopení kultury mykenské, jak v jejím poměru k pozdější kultuře řecké tak i ke kultuře ličené v básních Homerových. Podle W. Helbiga, který se s otázkou touto nejvíce zabýval, má kultura mykenská ráz neřecký. Není v ní téměř stopy po onom řeckém duchu, který na nás dýše z prací pozdějších, zaručeně řeckých, byť i primitivních. Lid, jenž ji produkoval, nebyli pozdější Řekové, které známe z historie, panovníci, jejichž těla byla uložena na hradě mykenském, nevládli Řekům, ale kmeni nehellenskému.

Schliemann, po něm Schuchardt, Furtwängler a Löschke domnívají se, že tímto předřeckým národem byli kmenové,

kteří Homer sdružil pod názvem Achajů, a kultura mykenská, podle jejich mínění, byla táž, kterou Homer znal a kterou v Iliadě a Odysseji vyličil. Ale nyní se ukázalo, že mínění toto není správné. Kultura mykenská daleko není tou kulturou, jejíž obraz můžeme si sestrojiti z básní Homerových. Tato vykazuje zcela jiný ráz, nežli mykenská. Je rozhodně mladší. Ani v Iliadě, která byla přece mnohem dříve skládána nežli Odyssea,*) a v jejímž líčení shledáváme se přirozeně, jako v každé podobné národní epopeji bývá, s archaismy, jež v době skládání básně více neexistovaly, neshledáváme se s tím, co tak jasně nám charakterisuje nálezy mykenské. Achajci Homerovi žili již v době železné. Naproti tomu železo chybí v hlavních hrobech mykenských. Helbig vypočítal, že v Iliadě činí se zmínka o bronzu na 279, o železe na 23 místech, v Odyssei o prvním jen na 80, o druhém na 25 místech. Kultura mykenská jeví dále mnohem větší luxus. Právě nejskvotnější věci mykenské nemají dokladů u Homera: zlaté cetky k ozdobení rouch (obr. 198), náprsníky, vykládané meče a dýky, řezané gemmy a prsteny pečetní, alabastr, křišťál. Staveb jako jsou hradby mykenské neznají Achajové Homerem líčení. Vůbec kultura homerská jeví ráz mnohem jednodušší. V mykenské vidí Helbig úplně

*) Podle nových teorií nejsou obě básně pouhými sbírkami zpěvů lidových, jak soudil kdysi Wolf a po něm celý učený svět. Novějším badáním dostala se opět postava Homera na pole skutečnosti. Celý ráz Iliady i Odysseje je přece příliš jednotný, první zpěv Iliady je tak rozsáhlé založen, že jej musíme pokládati za počátek epopeje, jejíž celé obrysy básník již měl na mysli. Básník Homer žil dle nových badání skutečně na počátku prvního tisíciletí př. Kr., a vytvořil Iliadu na základě rozptýlených lidových zpěvů hrdinských. V pozdější době doznala původní forma Iliady mnohého rozšíření a proměnění, různí pěvci vkládali do ní svoje přídavky, a v této pozměněné formě se nám zachovala. Podobným způsobem povstala později i Odyssea. I jádro její pochází od jednoho básníka, jehož jméno se však nezachovalo. Homer sám to však již nebyl.

podléhání vlivům orientálním, kdežto u Homera již mnohem více probleskuje duch řecký. Homerský věk je dobou přechodní vlivu orientálního a zbytků barbarství v samostatnost ducha řeckého. Také obřady pohřební jsou na obou stranách jiné. V Mykenách jako na Kykladech našly se jen hroby s kostrami, panovalo tedy pohřbívání. Naproti tomu se u Ho-

Obr. 198. Zlatá cetka z hrobu v Mykenách.

mera mrtví vždycky spalují. Dále chybí sponka vlastní mykenské kultury, u Homera je však obyčejna (*περόνη*) atd.²¹⁷⁾

Z těchto důvodů bude lépe, přetrhnutí ono spojení, kterým líčení Homerovo a nálezy mykenské spoutal Schliemann. Nálezy rázu mykenského nenáleží těm Achajům, které vyličil Homer. Proto se většina badatelů obrací jinam a pátrá po jiném předhellenském obyvatelstvu Řecka a ostrovů. Köhler, zejména Dümmler a Studniczka na místo Achajů vzpomněli na Kary, již dle

zpráv Herodotových a Thukydidových zde byli před Achaji. Jim kultura mykenská je kulturou karskou, předachajskou, předhomerskou;²¹⁸⁾ k nim se přidává i M. Hoernes.*)

Karové přišli od východu, odkudsi z Malé Asie, opanovali ostrovy i pevninu, zatlačivše nebo podmanivše si starší lid (Lelegy?). V Řecku se usadili hlavně kol zálivu saronského, kde dle pověsti založili Megaru, Epidauros a Hermion, projížděli na rychlých lodích loupežně celé aegejské moře, byli časem spojenci Foeničanů, obchodovali s nimi a dlouhou dobu prováděli tu panství, až konečně kretský král Minos moc jich zlomil. A když později přišli praví Helleni, hlavně Dorové a Jonové od severu, mizeli

*) Winter se nejnověji přidává k náhledu podobnému, a hledá původ mykenské kultury jednak v stycích s Egyptem, jednak v Syrii. V Mykenách nalézá mnoho analogických věcí s památkami hittitskými. Jádro všech těchto mínění je tedy společné; původ kultury mykenské dlužno hledati v primitivní nearijské kultuře maloasijské. Proti tomu hlavně Milchhöffer hledá kolébku její na Kretě, a je hlavním zastancem arijského jejího původu. Otázka tato souvisí ovšem i s otázkou o původu praobyvatelů Řecka t. zv. Pelasgů, které různí badatelé spojovali s různými historicky známějšími kmeny, majíce je za Arijece nebo ne. Otázka není dosud rozřešena a dlouho nebude. Nyní se však dostává do nového stadia. Podle nových teorií, které K. Pauli částečně i W. Tomaschek, E. Hesselmayr, D'Arbois de Jubainville, R. P. de Cara, (i S. Reinach se k těmž kloní), ale hlavně Fr. Hommel zastupují, bylo obyvatelstvo Řecka i ostrovů, ať je už zoveme jakkoliv, jen částí velké skupiny kmenů, kteří byli rozsazeni po Malé Asii a Syrii. Společné jich jméno neznáme (Hommel je zove Alorody), známe však jednotlivě kmeny, kteří sem patřili: předně kmenové, jež se dosud shrnovali v Řecku pod název Pelasgů, pak Lydové, Lykiové, Karové a Hittité v Malé Asii a Syrii. Také Etrusky a Rhaetie Pauli k němu čítá, Hommel dokonce i Ligury a Ibery. Hlavně na základě jazykozpytném soudí oba badatelé, že lid ten nenáležel ani k Semitům ani k Arijeům. Kolébkou jeho byla Asie, odkudž přišel do Evropy, jednak přes ostrovy aegejského moře, jednak přes Balkán — do Řecka, i dále do Itálie. S tím se zdají souhlasiti i anthropologická bádání F. Luschana.²¹⁹⁾

karské kolonie jedna po druhé, a na konec odkud vyšly, tam se zase vrátily. V dobách historických seděli Karové zase jen v Malé Asii v jihozápadní části hor taurských. To jest historie národa, kterému se nyní přičítá kultura mykenská. Styky, které měli Karové s Východem již ve své vlasti, a později za svého panství nad mořem aegejským, obráží se v hmotné jejich kultuře. Naproti těmto náhledům však nejnověji Tsuntas zastává se řeckého původu mykenské kultury z důvodů více zajímavých než přesvědčujících.

Silný vliv orientální kultury mykenské upřítí nelze, a sice vliv všech končin východního břehu středozemního. Nejvíce na váhu padá vliv Frygie, Lydie, pak Mesopotamie a Foenikie. I vliv egyptský byl v Řecku silný, jak Adler a nejnověji Petri a Steindorff ukázali. V Mykenách na to ukazují pštroší vejce, skarabeje, tvar mečů, zlaté masky, sklo, reliefs s obrazy lotosu a papyru, v Tiryntu alabastrový a kyanový vlys. Zbraně podobně vykládané, jako dýky mykenské, našly se i v pokladu královny Aahotepy. Také valná část dekorační malby a skulptury má vzory v Egyptě. Vše to pošlo z obchodních styků, které se za dob XVIII. dynastie počaly pěstovati mezi Řeckem a Egyptem.

Kultura mykenská trvala dosti dlouho, jistě více století. Datovati ji určitě nelze. Zdá se ale, že vyplnila asi druhou polovinu druhého tisíciletí před Kristem. Flinders Petri na základě svých nálezů v Kahánu klade nejnověji kupolovité hroby mykenské do 14.—12. století, hroby na agoře průměrem do 12. st., hroby v Menidi, Spartě, Nauplii a ostatní hroby mykenské do 11.—8. století př. Kr. Kultura tato končí se přistěhováním Dorů. Tito přinesli asi sloh geometrický, jenž charakterisuje keramiku dipylskou, o níž se v následující kapitole ještě zmíníme. Nádoby tohoto slohu nastupují na pevnině za mykenské, na ostrovech však se starý sloh vyvíjel dále.

Balkán. První proud bronzové kultury, který se bral přes ostrovy kykladské do Řecka, postupoval jistě i do vnitra polouostrova balkánského, do nynějšího Bulharska, Makedonie, Srbska a Bosny. Že zde byly prastaré cesty obchodní, které podobné styky sprostředkovaly, ukážeme dále. Nálezy doby bronzové jsou však dosud velmi řídké. Bylo tu málo kopáno. Systematicky pracovati počalo se teprve v posledních letech v Bosně a Bulharsku, a co se našlo, patří ponejvíce dobám pozdějším. Nálezy, které by odpovídaly době bronzové, náleží spíše skupině uherské, tedy proudu, který šel od východu drahou dunajskou. Tak na př. první poklad bronzových věcí, který byl nalezen v Hercegovině r. 1882 pod Krehiným Gracem na Brotném poli blíže Mostaru, ukazuje značné vlivy uherské. K tomu proudu vrátíme se brzy, jakmile probereme dráhu středomořskou. Jiný poklad bronzových srpů našel se tu u Šumce r. 1889. Do doby bronzové zařazuje V. Radimský i hroby s kostrami od Sreteše blíže stanice dobojské a pohřebiště nalezené u stanice Čatičy. V Srbsku se našly poklady bronzových věcí u Barajeva blíže Bělehradu, ve vsi Konjušich v podrinském kraji.

Italie. Obchodníci foeničtí, kteří projížděli moře středozemní, přenesli počátky kovové kultury jako do Řecka tak i do Italie a do tří velkých přílehlých k ní ostrovů Sicilie, Sardinie a Korsiky. Všude tu zakládali kolonie a obchodovali s lidem domácím, vyměňujice surové zboží za výrobky průmyslové. Nejvíce foenických kolonií z ostrovů na středozemním moři měla Sicilie.

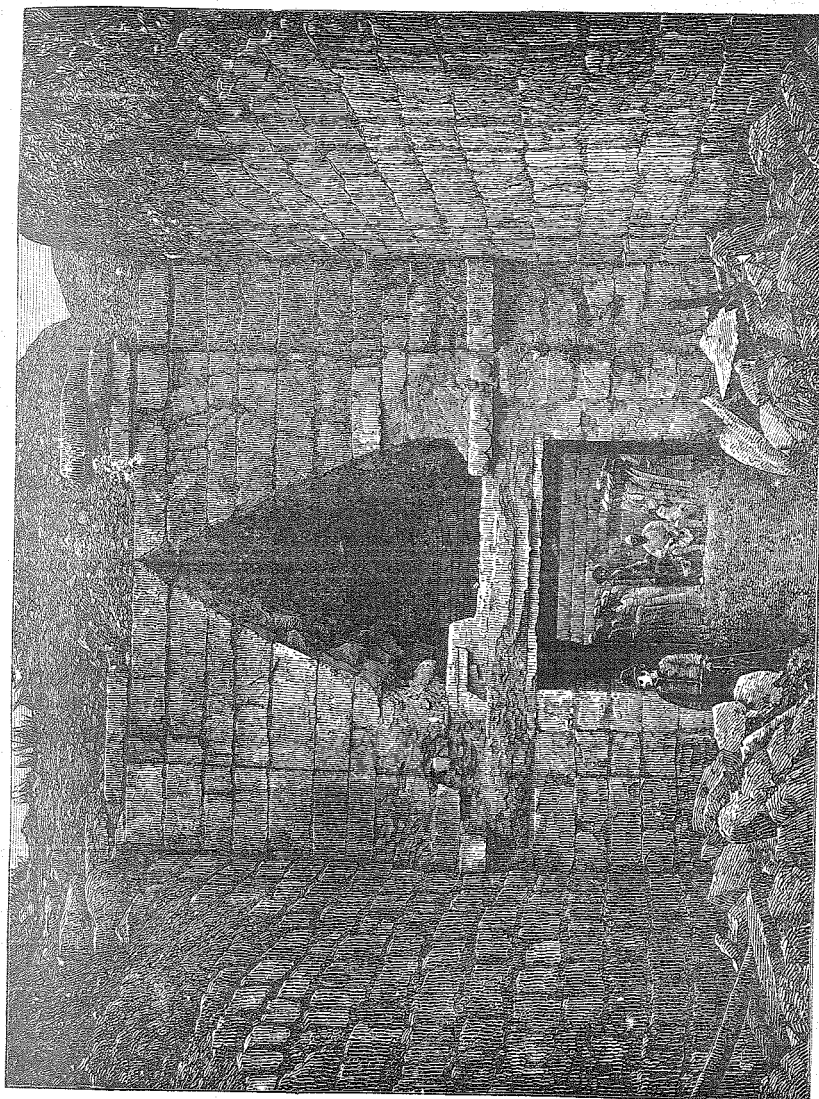
Za tohoto cílého styku domorodých kmenů zdejších s východními obchodníky, k němuž se družily i válečné výpravy do zemi východních — aspoň máme dvě důležité zprávy o tom z doby panování faraonů Meneftaha a Ramsa III., — není divu, že ve starších nálezech z doby bronzové vliv orientální silně proniká. Již v líčení doby neolithické zmínili jsme se o tom, že stavby kamenné, roztroušené v některých

jižních krajích evropských, jsou nejspíše původu orientálního. Tak na př. sardinské nuraghi s klenutými komorami (obr. 83) mohly mít aspoň vzory ve stavbách Foeničany zbudovaných.*) Jest to též systém přečnickovité klenby, který známe z kasemat tíryntských, z kupolovitých hrobů řeckých. Přímo sem snad patří podivné stavby kamenné, účelu nejistého na ostrově Gozzu (starý Gaulos) a Maltě. Nejlépe jest zachována podobná stavba „giganteja“ na Gozzu a „Hagiar Kim“ na Maltě. Na obou ostrovech našly se i hroby foenické, jámy s komorou na dně. Celkem však známe z Itálie málo větších nálezů z doby bronzové, vyjímaje severní její část. Příčinu musíme hledati jednak v tom, že v Itálii jako vůbec v zemích středomořských bronzová doba netrvala tak dlouho jako v centru a na severu Evropy, jsouc brzy vystřídána železnou, jednak i v tom, že v Itálii, v níž později tak rozkvetla kultura římská, byla půda probádána, prokopána za dob, kdy předhistorická archaeologie ještě ani neexistovala. Přihlíželo se jen k starozitnostem klassickým, sbíraly se bronzы řecké a římské, a pomníky pozdější; nálezy nevynikající se pomíjely, zanedbávaly a tím bylo asi mnoho památek předhistorických pro vědu ztraceno. Půda řecká byla přece mnohem déle ušetřena vědeckého rozrývání.

Tim se stalo, že nálezů starších dob je v Itálii málo v poměru k hustému obydlí a ke stykům obchodním, které měla Itálie již od nejstarších dob. Na jihu, pokud nám známo, jen Sicílie vykazuje znamenitější doklady. Patří tam do doby bronzové na př. několik pohřebišť v okolí Syrakus, které v nejnovější době prozkoumal Dr. Paolo Orsi. Pohřebiště tato sestávají z komor ve skále vytesaných, nejvíce okrouhlých, s vchodem kameny zahrazeným, náležejí předhellenskému obyvatelstvu Sicílie. Některé jako

*) Nuraghi se obyčejně přičítají praobyvatelům Sardinie. Ale nelze upřítí, že se podobají dosti kamenným stavbám z vnitra Arabie, zvaným rigúm a ze Sináje (zde slují navanús).

Vchod do kupolovitého hrobu v Mykénách.

nekropole u Melilli a část nekropole u Castelluccia náležejí přechodu z doby neolithické do bronzové, hroby u Plemmiria, a část pohřebiště castelluccijského době bronzové. Nálezy odsud (tvary mečů, nádoby) nesou na sobě přímo ráz orientální, leccos ukazuje na Mykeny a na Troju. I jinde na Sicilii jsou podobné nekropole, ale dosud neprozkoumané (u Capaci blíže Palerma, u Caltanissetty a jinde). Kostry bývají skrčené; někdy, jak se zdá, byly mrtvoly před pohřbením zbaveny masa, a kosti obarveny na červeno. ²²⁰⁾

Mnohem důležitější pro dobu bronzovou je Itálie severní. Nemáme však tam kultury dráhy moře středozemského, rázu orientálního, nýbrž tam setkáváme se s kulturou, která dle soudu předních italských a jiných archeologů přišla od severu a je totožná s počátky kultury bronzové v Uhrách. Jinými slovy, máme v Itálii totéž co na Balkáně: styk a pronikání obou proudů, středomořského a dunajského, při čemž na severu druhý proud převažuje.

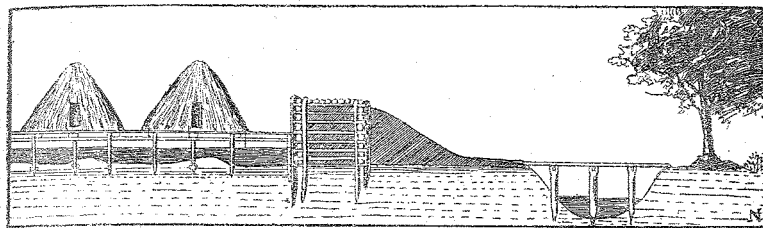
Doklady pro bronzovou dobu severní Itálie čerpáme hlavně ze dvou skupin památek, staveb kolových této doby a pohřebišť jejich obyvatelů. Jezerní stavby kolové jsou tytéž, o kterých jsme mluvili v kapitole o době kamenné. Právili jsme tam, že vrstva označující dobu kamennou bývá poměrně slabá proti následující vrstvě s výrobky bronzovými ku př. na ostrůvku Isolinu v jezeře varesském, a vůbec ve všech ostatních palafittech varesských. Na kolové stavbě isolinské žilo se dle Regazzoniho a Castelfranca jistě až do konce doby bronzové, snad i do počátku doby železné, kdy byla stavba zničena požárem a na dobro opuštěna. Obyvatelé kolových staveb jezerních byli asi stále tíž od doby kamenné a přijímali toliko pomalu nové vymoženosti kultury kovové. Zbraně kamenné dlouho zůstaly v užívání vedle kovových. Kovovou šipku bychom stěží našli, všechny jsou z pazourku. Kamenné sekery z této doby mají otvory pro topírka. Obyvatelé živil se lovem,

chovem dobytka a rolnictvím. Nalézáme tu tytéž druhy zvířat a rostlin, s kterými jsme se setkali již ve vrstvách neolithických.

Typickým příkladem kolové stavby jezerní z doby bronzové je sídlo prozkoumané Stephanim, Pigorinim, Sackem a Hochstetterem u Peschiery na jezeře gardském.²²¹⁾ Inventář bronzových věcí je velmi bohatý a charakteristický. V kulturní vrstvě našlo se množství zbytků fauny, flory a různých výrobků. Zvířena není dosud dobře prozkoumána, lépe květena. Zajímavý jest nález žita, jež se nenašlo ani v kolových stavbách švýcarských, ani ve varesských, ani v terramarách z Emilie. Z předmětů bronzových našly se tu ploché sekery, dláta, srpy, velmi zajímavé dvojstranné břitvy (lunully), nože, náramky, náušnice, svérázné jehlice, a konečně i sponky tvaru nejstaršího, s lukem rozšířeným v tenkou destičku (srv. podobný typ na obr. 196 b). Tvary bronzových předmětů z Peschiery mají mnoho podobnosti s uherskými, a Pigorini soudí, že nová civilisace sem přišla právě jako do terramar od severu. I stavba peschierská zanikla asi počátkem doby železné, jež zde nastoupila poměrně brzy. Ve Švýcarech ještě kvetla kultura bronzová, když v Itálii zavládlo stykem s jihovýchodem železo.

Zvláštní svrchovaně zajímavou skupinou italských staveb kolových jsou t. zv. terramary. Jsou to kolové stavby nyní na suchu stojící, původně však také z částí na umělých jezírkách zbudované.²²²⁾ Téměř všechny leží v rovině emilské, rozkládající se od Ardy k Renu, mezi Apenninami a Pádem. Jedině v parmesanské polovině této rozlohy známo jest přes půl sta stanic. První je ohlásili Gastaldi a P. Strobel r. 1861, po nich je nejvíce zkoumali L. Pigorini a G. Chierici. Podle výsledků, k nimž se došlo při důkladném probádání terramary u Castione dei Marchesi, budovaly se tyto stavby asi následovně: Vyhlédlo se místo příhodné buď v nížině tak, aby se k němu z vyššího místa mohla přiváděti voda, nebo na vyšíně zcela bezvodé. V prvním pří-

padě budovala se kolová stavba nad umělým jezerem, v druhém nad suchou zemí. V obou případech však sdělal se jakýsi umělý bassin pomocí hráze v podobě čtyřúhelníka, v jehož vnitru se do země zarazily koly a na ně se položila dřevěná podlaha stavby.

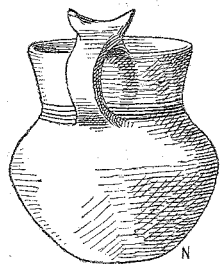

Obr. 199. Rekonstruovaný průřez terramary (dle Chiericiho).

Byla-li sem z vyššího místa vedena voda, proměnil se bassin v nehluboké jezírko. Terramara castionská neměla však dle všeho vody pod podlahou. Odpadky házely se tam prostě pod koly, pomalu se hromadily a když dosáhly k podlaze, zdvihli ji obyvatelé výše a s ní zvýšili i hráz kol celé stavby. To se opakovalo vícekrát, tak že koly pozdějších rekonstrukcí nedosáhly více přirozené půdy, a tkvěly v pouhé hromadě odpadků. Do terramary vedla cesta po zvláštním umělém výjezdu do výše hráze, původně asi na 2 m. vysoké. (Srv. rekonstruovaný průřez terramary na obr. 199). Kolem hráze vykopal se příkop zevně na př. v Castione, v Casarodole, Montecchiu, Roteglii a jinde, někdy i uvnitř. Koly pro stavbu bývají velmi husté jako les. Na ně přišla dřevěná podlaha a na té se stavěly chýše právě tak, jako na kolových stavbách jezerních. Všechno bylo ze dřeva, slámy a proutí a požáry zde měly častou a hojnou žej. Nasvědčují tomu zřejmě silné popelovité vrstvy, rozkládající se v nánosů odpadků. Možno též, že byly požáry i úmyslně zakládány, když se měla urovnati půda pro novou zvýšenou konstrukci. Tak soudí Castelfranco. I ze zdravotních zřetelů

bylo zajisté výhodné izolování spodní vrstvy odpadků vrstvou popele. Nyní tvoří terramary, nacházející se na pláních provincie emilské, pahorky 3—4 m. vysoké a 80—100 m. široké nebo dlouhé. Terramara castionská měla rozlohu 9000 m². Z tohoto líčení stavby terramar je patrné, že život na nich nebyl závidění hodný. Všechny odpadky, všechna nečistota odhazovala se pod koly, a kde nebylo vody k splachování, zajisté hnutí látek otravovalo vzduch široko a daleko.

Terramary náležejí vesměs době bronzové, a jen v nejvyšších vrstvách setkáváme se i s předměty železnými.

Obr. 200. Nádoba s rohatým uchem nalezená na hradišti Řivnáči u Prahy.

Nejvíce je ve vrstvě kulturní zastoupena keramika, tisíce střepů z nádob v ruce hotovených a špatně pálených; celých nádob je pomálu. Nádoby jsou nejvíce hrubé, jemnější jsou ozdobeny geometrickým ornamentem a vyznačují se často zvláštní ozdobou ucha. Ucha mívají totiž na hoře dva růžky, a zovou se proto rohatá neboli měsícovitá ucha (ansa lunata, cornuta, obr. 200). V Itálii charakterisují dobu terramar, a vyskytují se jako patrné stopy vlivu jižního i dále na severu v Evropě v Uhrách (již v Lengyelu!), v Čechách, ve Švýcarsku, také na Balkáně. Zbraně kamenné jsou v terramarách řídké, z bronzových se objevují dýky, sekery, šipky, z nástrojů nože, dvojstranné břitvy, srpy, dláta, hřebeny, ze šperků jehlice a různé ozdoby, dále i závěsky z kamene, z mušlí a kostí. Velmi hojné jsou hliněné a vápenné přesleny. I sponky se tu objevují, ač teprve ve vrstvách mladších, a sice v těchž tvarech jednoduchých, s kterými jsme se setkali již v Řecku v Mykenách. Undset soudí, že jest to vůbec základní tvar, z něhož se vyvinuly pozdější sponky italské, nordické a uherské, ale původ jeho klade spíše na Balkán než sem do Itálie. V Uhrách vytvořila se k zachycení jehly spirála, na severu a v Itálii vyvinula se kratší nebo delší patka.

Zcela obdobný způsob staveb nacházíme v Uhrách v Alföldu, kde i typy věci bronzových a keramika jeví mnoho podobnosti s italskými. Z toho soudí italskými archaeologové, že kultura terramar vnikla sem od severu z Uher. Ba někteří jdou dále a soudí, že i lid byl týž v Itálii jako v Uhrách, že bronzová kultura terramar přinesena byla z uherských nížin do Itálie novým lidem. P. Castelfranco z toho, že v pohřebištích italských, jež náležejí konci neolithu a první době kovové, objevují se i nové typy lebečné, soudí, že kovy přinesl do Itálie cizí krátkolebý lid. Nehledá však pro něho jména. L. Pigorini má zdejší obyvatel za část téhož lidu, který od východu přišel do Evropy poříčím Dunaje, a přinesl sebou zvláštní způsob příbytků: stavby nákolní. V Itálii rozlišuje dvoji větev: západní a východní. Stavby větve prvé jsou mnohem chudší, a i některé znaky industrie je ostře odlišují. Tak měsícovitá ucha, jež jsou hojná v provinciích benátských, chybí v Lombardii a v Piemontě. Totéž platí o dvojstranné břitvě. Terramary náležejí celkem ke skupině východní, a lid, jenž je stavěl, byli podle Pigoriniho staří Italikové. Také J. W. Helbig, jenž napsal jednu z nejlepších knih o nejstarší době severní Itálie, soudí podobně.²²³) Dle něho přišli Italikové nebo Umbro-Sabellové z Uher a usadili se na místech, kde před tím žili praobyvatelé doby kamenné. Kultura jejich byla mnohem vyšší. Živili se vedle lovu i chovem zvířat a orbou. Našlo se mnoho zbytků různých užitečných zvířat a rostlin. Z domácích zvířat chovali dobytek, ovce, vepře; že znali hotovit sýr, svědčí nálezy dírkovaných nádob. Také textilní průmysl se tu pěstoval, a to lněný. Svě mrtvolou spalovali. Z doby neolithické a přechodní (Remedello, Cumarola) známe v Itálii téměř jen hroby s kostrami. Žárové hroby byly velmi řídké; zmínili jsme se o nálezu popelnic v kulturních jamách v Razza de Campeggine na str. 180. V době kovové však zavládlo spalování. Hroby obyvatelů terramar našly se na více místech

ku př. na Monte Lonato a v Piétole v prov. mantuanské, v Crespellanu (Bologna), v Casinalbu, Crescenzagu, v Redù u Modeny a jinde. P. Castelfranco popsal nejuvěji podobné pohřebiště nalezené u Monzy s chudými a polámanými milodary bronzovými. Hroby této doby jsou vždy hroby žárové. Popelnice s kostmi zemřelého někdy zcela bez milodarář bývá uložena prostě do díry v zemi vyhloubené. Popelnice jsou veliké hrubé práce a řídko ozdobené.

Jistě náleží také část pokladů bronzových výrobků, které se v Itálii hojně nacházejí, již do doby bronzové. Zannoni rozeznává tři druhy: 1. menší poklady uložené od překupníků (sem patří nálezy nožů ve Viadoně, v Castione dei Marchesi, Catinale, Montaltu atd.), 2. větší poklady obchodníků kovolců (nález u Monteprema, Livone, v Goluzzu u Chiusi) a 3. velké depoty stálých dílen na př. depot z Castella di Parre, z Teti v Sardinii a odjinud. G. Erolí má však všechny tyto druhy za votivní dary nějakému božství.

Bronzová kultura se udržela v Itálii někde déle, někde kratěji. Na severu a v krajích, kde byly bohaté obchodní řecké kolonie, ku př. na Sicílii a v jižní Itálii byla vystřídána dříve, u vnitrozemských kmenů později. V severní Itálii datuje Conestabile hroby villanovské, které náležejí počátku doby železné do 9—10. století př. Kr. Jakési datum pro střední Itálii poskytuje nám zpráva Pliniova, dle níž lars etruský Porsenna učinil r. 507 př. Kr. s Římany smlouvu, že budoucně nesmějí upotřebovati železa k zbraním a nástrojům, mimo náčiní rolnická. Patrně přišly doby té železné zbraně do oběhu, a Porsenna, znaje dobře jejich přednosti před zbraněmi bronzovými, chtěl se takto v podmínkách míru chrániti. Ze zprávy té aspoň tolik jisto, že již před 5. st. Římané měli zbraně a nástroje ze železa. Mnohem většího rozkvětu než v Itálii, došla kultura bronzová v nynější Francii a přilehlé části Švýcar.

I sem byla přinesena hlavně proudem středomořským a nepochybuji, že to byl zase nejvíce foenický obchod

s britanským cínem, který přenos sprostředkoval. Obchod s cínem šel jednak po moři, jednak i po souši; po moři ale rozhodně obtížněji. Cesta byla delší, musilo se projeti celé středozezemní moře na šíř, a pak se skrže úžinu gibraltarskou musily bráti lodě kol celého východního břehu Hispanie a Gallie k jižním břehům britanským. V bouřlivém zálivu biskajském našla při tom jistě mnohá svůj hrob. Cesta po souši byla kratší a pohodlnější. Lodě zakotvily kdesi při ústí Rhony a odtud se brali kupci po větších řekách, a pak po pevnině k břehům severozápadním, vykonali svůj obchod a vraceli se touže cestou zpět. Toto živé spojení mělo pak přirozeně za následek rozkvět bronzové kultury v Gallii a v Británii, dosti mohutný, aby oběma zemím vtiskl samostatnější, domácí ráz. Ale takou originalitou, jakou mají bronzy uherské a severní, se ani francouzské, ani anglické nevyznačují. Je velmi zajímavé, že se nejvíce bronzových nálezů nalézá právě v těch krajích, kudy, jak jsme právě vyličili, bral se obchod cínový, na př. v poříčí řeky Rhony, Iséry nebo opět na severních březích Francie na př. v Bretagnsku. V prvném kraji probádal památky doby bronzové Ernest Chantre, o druhém vydal nedávno velkou monografii Paul du Chatellier.²²⁴) Nyní není pochyby, že v Gallii jednou existovala zvláštní doba bronzová, a chybné jest mínění Alex. Bertranda, který ji zde i ve Švýcarsku popírá.

Bertrand uznal zvláštní dobu bronzovou jen pro sever Evropy, pro Uhry a pro Španěly. Bronzy francouzské má jen za výrobky importované, došlé sem ne tak cestou pomorskou, jako spíše po zemi dráhou dunajskou,^{*)} a kolové stavby švýcarské nebo savojské byly podle něho jen obchodními stanicemi a skladišti překupníků bronzového průmyslu, jak ostatně již Desor vykládal. Mínění to jest chybné,

*) Naproti tomu klade Chantre mnohem větší váhu na obchod po středozezemním moři. Vlivy dráhy dunajské objevují se v Gallii teprve na konci doby bronzové, a hlavně v kraji mezi Seinou a Loirou.

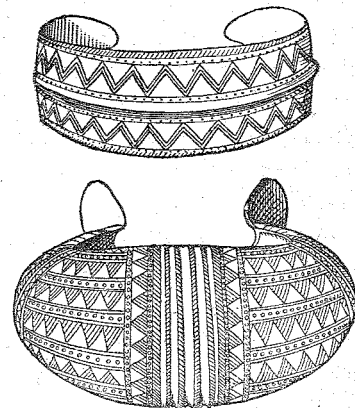
doba bronzová v pojmu, jaký jsme stanovili, zde byla, a trvala dosti dlouho. G. de Mortillet pokusil se ji časově roztrždit na dvě periody, z nichž každou nazval podle vynikajícího naleziště: 1. starší periodu morgesskou, dle kolové stavby u Morges na jezeře ženevském a 2. mladší larnaudskou dle naleziště u Larnaudu v horách jurských.*) Zároveň se vyznačují podle Mortilleta výrobky prvé doby tím, že jsou především lité, v druhé době naproti tomu kované. Toto rozdělení, ačkoliv Mortillet na něm dosud trvá, není však úplně správné, zejména nelze třídit bronzы francouzsko-švýcarské dle způsobu spracování na dvě časově rozdílné skupiny. Snad je správnější třídění Chantrovo již tím, že se omezuje jen na menší jím samým dobře probádaný kraj, jižní Francii. Na sjezdu v Štokholmě r. 1874 rozeznával dvě menší doby periody bronzové: 1. starší, v níž se do Francie bronzы dostávaly pouze obchodem (sem patří většina depotů bronzových), a 2. mladší, v níž se bronzы spracovával doma; sem patří kolové stavby na jezeře

*) Svoje roztrždění dob předhistorických, jehož prvou polovinu uvedli jsme na str. 38., doplňuje pro celou dobu kovovou Mortillet takto:

		D o b a :	Typická naleziště.
D o b a ž e l e z n á.	Perioda merovejská.	wabenská	Pohřebiště u Wabenu (Pas-de-Calais).
	Perioda římská.	champdolentská	Pohř. u Champdolentu (Seine et Oise).
		lugdunská	Město Lyon (Rhône).
	Perioda galatská, etruská.	marneská	Pohřebiště v dep. Marne.
hallstadtská		Pohřebiště u Hallstadtu.	
Doba bronzová.	Perioda ciganská (bohémienne)	larnaudská	Depot nal. u Larnaudu (Jura).
		morgesská	Kolová stavba u Morges (C. de Vaud).

bourgetském a poklady sléváren bronzů nalezené v poříčí Rhony, Iséry a v Juře, ku př. poklad larnaudský. Později ve svém velkém díle o bronzové době jižní Francie Chantre rozdělil bronzovou dobu na nejstarší periodu sevenskou (période cébenienne), střední a vlastní dobu bronzovou rhonskou (p. rhodanienne) a poslední moeringenskou tvořící přechod k době železné (p. moeringienne). Do této řady opět poklad larnaudský a kolovou stavbu grésinskou.

Ve Francii je bronzová doba zastoupena řadou pokladů, hrobů a stavbami kolovými v Savojsku. Mezi francouzskými depoty vyniká především poklad larnaudský nal. r. 1865, jenž obsahoval na 1500 předmětů; poklad nalezený v PetitVilatte (Cher) měl jich 628. Jiný poklad z téže doby našel se r. 1888 v Plurienu (Côtes du

Obr. 201. Náramky z pokladu réallonského.

Nord) se 751 dutými sekerami mimo množství úlomků, jiný v Montpellieru, v Réallonu (Hautes Alpes) s charakteristickými náramky (obr. 201), v Cloharsu-Carnoetu (Finistère) s 203 bronzovými sekerami atd. Nejvíce jich je v poříčí Rhony a v Bretagni.²²⁵⁾

Kolové stavby jsou na jezeře bourgetském (hlavně u Grésine), a v horách jurských u Clairvaux. Keramika není zde forem příliš rozmanitých. Nádoby jsou po většině černé a hlazené, někdy einem vykládané.

Hroby z doby bronzové jsou z větší části ještě megalithy. Je jich nyní známo více než 100 s většími nálezy bronzovými, a více než 250, kdybychom sem chtěli čítati i hroby s drobnostmi z téhož kovu. Roztroušeny jsou po

následujících 15 departementech: Ardèche, Aveyronu, Bouches du Rhône, Côtes du Nord, Finistère, Gardu, Héraultu, Lotu, Lozère, Maine et Loire, Manche, Oise, Haute Savoie, Tarn et Garonne, Vendée. Mohly bez megalithů náležejí v Gallii nejvíce již době následující, ačkoliv železné zbraně byly ještě po delší dobu provázeny bronzovými.

K francouzské době bronzové druží se co nejtěžší švýcarská, neboť šla kultura kovová do Švýcar od západu, z poříčí řeky Rhony. Zmínili jsme se již jednou, že ve Švýcarsku převažují jezerní stavby doby kamenné na východu země, pozdější z doby kovové na západu. Toto geografické rozdělení dá se však zcela dobře vyložiti tím, že bronzová kultura nevnikla sem od východu přes průsmyky tyrolské, ale od západu z Francie a zachytila se nejdříve v západní polovici země. Že tomu tak bylo, svědčí i to faktum, že alpské země rakouské snad ani nemají doby bronzové. Mimo porůzné nálezy jednotlivých výrobků neznáme odsud ani pohřebišť, ani větších pokladů charakteristických pro tuto dobu. Ve Švýcarsku měl tento postup kultury za následek, že tu byla v jisté době kultura kamenná současná s bronzovou. Zatím, co se na západě rozmáhaly již nové vymoženosti, obyvatelé východu hotovili si ještě nástroje své většinou z kamene.

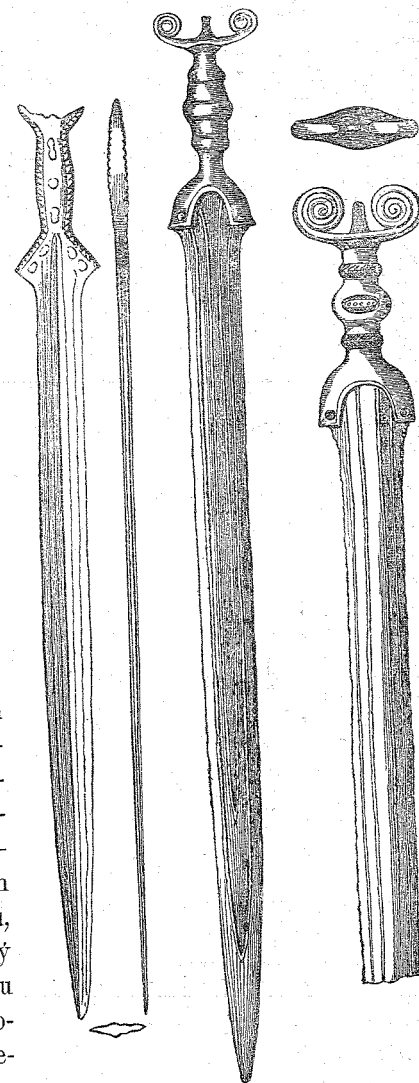
Zevnějšek kolových staveb švýcarských a život v nich nemusíme více popisovati; ostal v celku týž, jaký byl v době předešlé.²²⁶⁾ Zevnějškem se stavby doby bronzové jen málo liší od starších. Bývají obyčejně zakládány dále od břehu, na 200—300 m., koly jsou silnější, lépe opracované, často ve čtyři boky osekáné; také chýše byly snad již dřevěné. Samé to rozdíl, jež mají původ pouze v zlepšení nástrojů. Kamennou sekerou nemohlo se nikdy tak pracovati jako sekerou kovovou.

Za to tím více liší se naleziště obou dob inventářem nálezů. Z doby bronzové zachovalo se mnoho krásných předmětů, a právem nazval ji Desor „bel âge du bronze“.

Jediné v jezeře bělském a neufchâtelském našlo se dle zprávy Grossovy na 20.000 bronzových předmětů: zbraní, nástrojů a šperků. Industrie bronzová přišla sem obchodem, ale brzy zdomácněla. Nálezy kladů jsou v kolových stavbách velmi hojné.

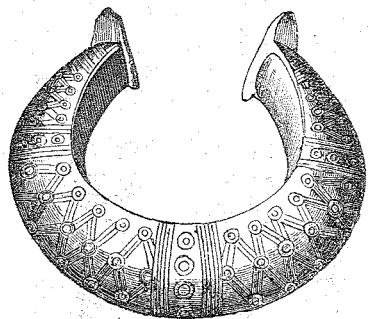
Ovšem material musil se stále dovážeti z ciziny. Dle majora Tröltsche braly švýcarské dílny měď nejspíše z dolů u nynějšího Chessy, severně od Lyonu, kudy se vedl i obchod s einem britanským. Mezi zbrojí vynikají meče trojího druhu: 1. s řapíkem a trnem plochým, k němuž byla rukojeť dřevěná nebo kostěná přidělána nýtky, 2. bronzovou rukojetí parohem nebo dřevem obloženou, t. zv. typ auvernierský a 3. s rukojetí plnou bronzovou, různě ozdobenou, t. zv. typ moeringenský. Odrůdou tohoto typu jsou meče,

na jejichž rukojeti nacházejí se dvě voluty bronzové (type à antennes, Antennenschwert, obr. 202).

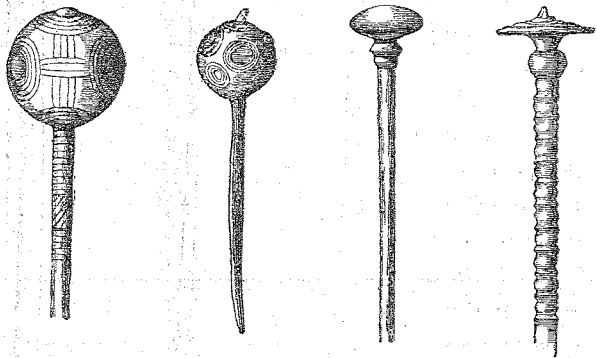
Obr. 202. Bronzové meče ze Švýcar.

Vedle mečů jsou hojně dýky, broty šipek a oštěpů (vždy s dutinou), nože, břitvy jednostranné i dvojité, sekery, srpy. Ze šperků jsou nejhojnější kruhy, náramky (obr. 203.)

Obr. 203. Bronzový náramek z kolových staveb švýcarských.

a jehlice (obr. 204). Sponek pravidlem není. Nádoby jsou různých tvarů a hojně ozdobeny přímočarým rýsováním. Také zde se našly nádoby vykládané cinovými plátky. Jako v Itálii, ve Francii, tak i zde lze stopovati vývoj bronzové kultury, a dělití časově nálezy na mladší a starší. Mezi starší sídla z této doby náleží stanice morgesská na severním břehu jezera ženevského. V okolí Morges našlo se více stanic, mezi nimi i jedna z doby neolithické (station de l'Église), pak velká stanice náležející do konce doby

Obr. 204. Jehlice z kolových staveb švýcarských.

bronzové s výrobky slohu larnaudského, a stanice staršího rázu kultury bronzové (station de Roseaux), od níž právě Mortillet vzal název pro svou starší dobu bronzovou. Byly tu hojně kadluby na slévání bronzů, hliněné kruhy sloužící

za podstavce nádobám s kulatým dnem, kamenná drtidla, hojně přeslenů a celý obvyklý inventář bronzový. Jiné stanice sem náležející našly se u Moeringen na jezeře bělském, Estavayeru, Auvernieru, Corcelettes na jez. neufchâtelském, u Montilieru na jezeře moratském atd., nejvíce, jak jsme řekli, v západních Švýcarech. Ale i z východní poloviny Švýcar známe stavby z doby bronzové na jezeře bodamském, curyšském (u Velkého Hafneru, u Wollishofenu) a jinde. Odsud zejména wollishofenská stavba je důležitá.

Jako jsme postrádali ve Švýcarsku hrobů z doby neolithické, tak jich málo známe i z doby bronzové. Jsou to však vesměs hroby s kostrami, stejné v době kamenné i bronzové. První hroby byly nalezeny teprve r. 1876. Právě vedle stavby auvernierské našel se hrob hromadný se zbytky mnoha koster, o kterém jsme se již zmínili v líčení staveb doby neolithické. Podobné objeveny byly r. 1881 v Montreux, v Chamblades r. 1892 na Gärtensbergwaldu (St. Gallen), a u Cornaux blíže Neufchâtelu hroby s kostrami v pouhé zemi uloženými a bronzovými milodary. Lebky z těchto hrobů souhlasí svým typem s těmi, jež se našly (ovšem zřídka) ve stavbách.

Ačkoliv jsou Švýcarský dosti daleko od moře, a takto zapadlé v horách, přece i tam můžeme sledovati vlivy jižní a orientální, na př. v dýkách typů kyperských, v obloukovitých sponkách italských. Také v mečích švýcarských, jež jsou podobného tvaru s meči hallstadtskými, vidí se původ orientální.

Britannie. Bronzová doba v Britanii vyvinula se dosti bohatě a jeví styky s kulturou francouzskou, a i styky s bronzovou dobou severních zemí evropských. Také John Evans, jenž ji nejlépe probádal,²²⁷⁾ souhlasí, že vyšla z Francie, jinými slovy, že přinesena byla obchodem od východu. Jiní však jako Nadaillac, Pitt Rivers soudí, že sem bronz přišel s novým lidem.

J. Evans dělí bronzovou dobu britskou na tři části, z nichž prvá nejstarší je charakterisována vedle zbraní kamenných plochými sekerami, a dýkami bez rukojeti, s několika otvory pro nýtky; druhá střední, sekerami s okraji ohnutými, hroty kopí s řapíkem, třetí nejmladší vyvinutými tvary palstávů a dutými celty, meči atd. Trvání doby bronzové v Britanii určil Evans na 8 až 10 století, počínaje dobou mezi r. 1400—1200 př. Kr.

Celkem se bronzové výrobky britanské připojují svými tvary k francouzským a švýcarským. Že tu však byly styky i s Dánskem, Skandinavií, ba i s Uhrami, nasvědčují různé předměty rázu bronzové kultury těchto končin. Tak se tu na př. nacházejí ozdobné sekery podobné uherským, sponky rázu nordického, diademy, t. zv. tutuli, ornamenty spiralové, duté náramky a podobné. Není pochyby, že loď, které později tak hojně a často loupeživě brázdily moře severní, již za této doby prostředkovaly styk Britannie se Skandinavií a Dánskem. Styk ten od dob neolithických čím dále tím silněji vtiskoval pečeť příbuznosti na kulturu obou stran.

Velmi hojně jsou v Britanii, hlavně v Irsku, poklady bronzových věcí (founders hoards), rozlamaných mečů, celtů, hrotů kopí s tulejkami zvláštních svérázných tvarů, dýk, plochých seker, bronzových pozounů atd. Britské museum chová na př. depoty nalezené v Broadwardu blíže Lentwardine, v Dowrisu (King's co.) v Irsku a jiné. Do doby bronzové náleží dále velká část mohyl, o nichž však bývá leckdy těžko rozhodnout, náležejí-li době kamenné nebo době bronzové. Jako v starší době, tak i tu jsou zastoupeny oba obřady pohřební: spalování i pochovávání. Zde také nelze říci, že se obřad změnil zavedením bronzu. Zde se mění poměr počtu hrobů žárových ke kostrovým jen lokálně, jak jsme již na str. 162. pověděli. Spálená těla nacházejí se obyčejně v popelnicích pokrytých plochým kamenem, řídkěji byl popel uložen do kamenné skřínky nebo prostě vy-

sypan na zem. Koster bývá v mohylách různé množství; leží bez určitého směru, někdy na zádech, někdy na boku a téměř vždy s koleny silně přikrčenými. Mezi 301 kostrami, které našel Grenwell, byly jen 4 v poloze natažené.

Velice překvapuje, že anglické mohyly doby bronzové vynaznačují se poměrnou chudostí milodarů, a to větší v hrobech žárových než kostrových. Bronzové dýky sekery, a hroty nacházejí se po celé Britanii, meče hlavně ve Skotsku. Šperky jsou řídké a drobné (mušle, jehlice, knoflíky, náušnice) a jen ve hrobech, které náležely ženám; zlaté věci jsou skrovné a velmi řídké, hojně však přichází jantar. Tato chudost překvapuje, uvážíme-li, že se právě z jihu Britannie zásobovala Evropa cinem. Patrně však byl cin téměř všechen odvážen od obchodníků; při spalování mrtvého zničilo se pak asi leccos v ohni, a tím jsou žárové hroby ještě chudší než kostrové na bronzové milodary.

Za to je keramika velmi hojná a těchž originalních tvarů, jež jsme poznali již v době předcházející. Vše je hotoveno v ruce dosti hrubě a i výzdoba je dosti primitivní, skládají se jen z vyrytých čar. Nádoby nejsou nikdy malovány; zajímavo, že zde již v této době vtiskovali v některých krajích dovnitř na dno značky v podobě kříže, hlavně v Sussexu, Dorsetshire a Wiltshire. Nejčastější jsou známé formy pohárovité (srv. obr. 98).

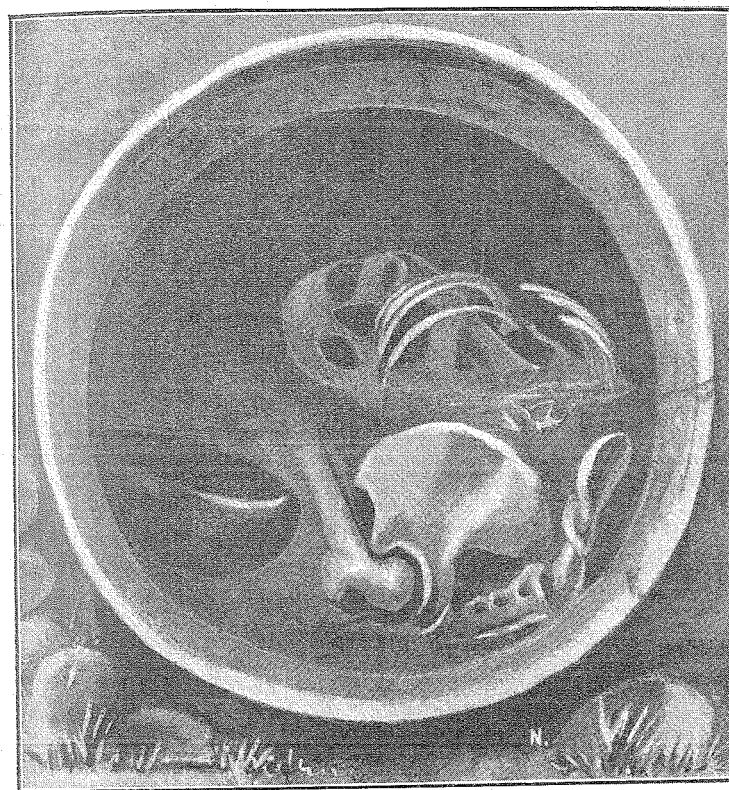
Jedním z pohřebišť nejlépe prozkoumaných je skupina barrowů odkrytá generalem Pittem Riversem u R u s h m o r e. Některé mohyly byly prázdné, jiné měly v sobě pohřby, nejčastěji urny s popelem. Mezi 24 pohřby jen dvakrát se našla kostra.²²⁸⁾ Hroby samy byly jámy, v křídové vrstvě vykrojené. Milodary byly jako obyčejně chudé: střepy, pazourky a různé bronzové fragmenty. Podobně se našly mohyly s věcmi bronzovými ve Wilbury, Weawerthorpe, Cowlamu (East Riding), Rudstone, Aldbourne, Hinton Downu (Wiltshire) a jinde.

Obyvatelé té doby žili ve vsích, ale vedle toho udrželo se ještě obývání jeskyň buď přirozených nebo uměle vytesaných. Uměle ve vápencové skále vyhloubená jeskyně, v níž bydleli lidé doby bronzové, našla se v hrabství durhamském. Byla plna odpadků, ale i nástrojů a nádobí neporušeného. Patrně byla náhle opuštěna.

Hispanie. Poslední zemí na středomořské dráze bronzové kultury je poloostrov hispanický, nyní Španěly a Portugaly. I zde je dokázána existence doby bronzové, hlavně výkopy bratří Siretů²²⁹). Sam A. Bertrand jí tu uznává. Na širokém pruhu východního pobřeží mezi Almerií a Carthagenou našli Siretové řadu bydlíšť, z nichž 15 zařadili do doby neolithické, 7 do doby přechodní, měděné a zbytek 6 do doby bronzové. Zde ve Španělsku orientální vliv silně vyniká v umění i průmyslu kovovém. Byloť zde založeno mnoho kolonií foenických, jak jsme se již napřed byli zmínili. Nemýlíme se asi, přičteme-li různé známky pokroku v tektonice právě tak vlivu těchto kolonistů, jako jsme to učinili vzhledem ke kamenným stavbám sardinským a sicilským. Ve střední a severní Evropě nemáme po kamenných příbytcích v této době téměř ani potuchy, za to na březích moře středozemního stavitelství z kamene a malty všude si dobývá vrchu, v Řecku, v Itálii a ostrovech, v Karthagu atd. Také příbytky, které zde dle nálezů Siretové přičetli době bronzové, byly již z kamene budovány, a vsi celé kamennými zdmi ohrazeny. V příbytcích se našlo množství různých výrobků, nejvíce nástrojů a zbraní z mědi a bronzu, pak keramiky.

Do téže doby náleží na 1300 Sirety nalezených hrobů s kostrami; mezi nimi bylo tělo pochováno do prosté země asi 150krát, tolikrát i do kamenných skříní, ostatek, tedy převětšinou část, ukazuje nový způsob pohřbívání: mrtví byli dáni do velkých nádob s kulatým dnem a tak uloženi do hrobu (obr. 205). Tento zvláštní druh pohřbů jest novým dokladem, jak silně působily na hispanickou kul-

туру doby bronzové vlivy foenické.*) S tímž druhem hrobů setkáváme se pravidlem ve hrobech punských, odkrytých v okolí Karthaga, kde se udrželo přes všechny bouře až do doby křesťanské (pohřebiště u Sfaxu). V nádobě bývá

Obr. 205. Příklad pohřbu v nádobě ze Španěl (dle Siretů).

jedna nebo dvě skrčené kostry, obyčejně muž a žena, a hojně milodary bronzové a měděné: u mužů sekera a dýka

*) Také v Alžírě našla se pohřebiště s kostrami ve velkých hrobách ku př. u Biskry a Cheragy. Někteří divochové dosud tak pochovávají na př. Coroadové, Ticuňové, Jumové v Brasílii.

(zřídka meč), u žen nůž a šidlo. Velmi hojné jsou colliery z perel kovových, kamenných a pod., náramky a náušnice. Také stříbro se vyskytuje, železo chybí úplně.

Mnohé milodary nesou na sobě pečeť původu orientálního, na př. meče a dýky s rovným ostřím, s nimiž jsme se setkali již v Mykenách, na Sicilii. Podobný meč a dva svérázné tvary dýk viděti na obr. 206. Také keramika je dosti svérázná, hlavně jedna skupina nádob v podobě širokých kalichů, někdy dosti velikých (obr. 206).

Vedle hrobů s kostrami jsou tu i hroby žárové s popelnicemi.

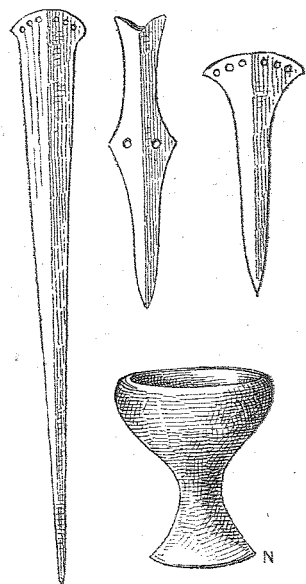
Nejvíce hrobů nalézá se v Granadě a v Almerii.

Hispanii ukončujeme řadu oněch zemí evropských, do nichž podle našeho soudu kultura bronzová vnikla především po moři středozezemním, tedy drahou, kterou můžeme dobře nazvat středomořskou. Některé země, jako Řecko, jižní Itálie se Sicilii a Sardinii, pak Špa-

něly jeví přirozeně vlivy orientální ve velmi značné míře.

Ale i do krajín od břehu moře středozezemního vzdálenějších vnikla brzy nová kultura, jenže zároveň vlivem proudu jiného, který přicházejí jinou, méně jistou cestou z Východu, nejspíše přes moře černé, přinesl základ bronzové kultury do Uher, do severní Itálie, na Balkán, pak na sever, a daleko na západ Evropy.

Z území, které po našem mínění děkují původ své kultury bronzové zároveň nebo především proudu jinému než byl

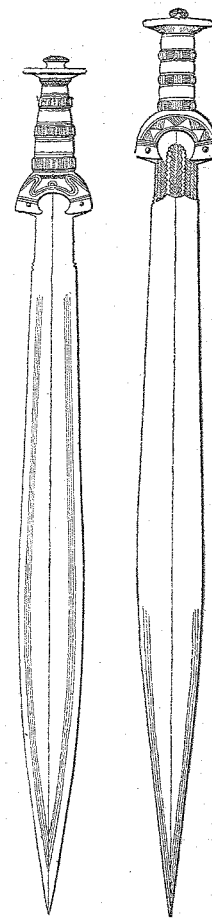

Obr. 206. Bronzový meč, dýky a nádoba ze Španěl (dle originalů v britském muzeu).

středomořský, stojí na prvním místě nynější Uhry a země severoevropské: Dánsko a jih Skandinávie.

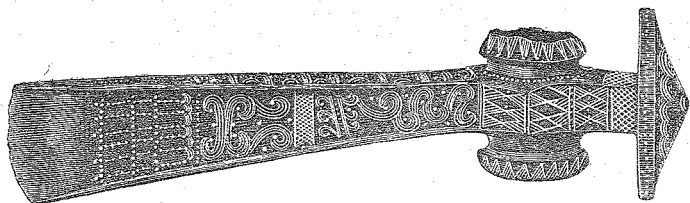
Jeden z prvních znatelů evropské doby bronzové, dánský archaeolog Sophus Müller vyslovil teorii, dle níž bronzová kultura uherská²³⁰⁾ jest jen etapou té kultury, která se od východu přes Řecko brala Balkánem na sever, jinými slovy, je dcerou bronzové kultury řecké a úzce příbuzna s bronzovou dobou nordickou. Naproti tomu již dříve Worsaae, nejnověji pak na základě vlastních badání J. Szombathy dívá se zcela jinak na význam bronzové doby uherské, a Dr. Hoernes mu přisvědčuje. Uhry byly na měď bohaty a když přišla bronz, nebylo snad místa v ostatní Evropě tak příhodného k rozvoji, jako zde. Bronzová kultura nepřišla však v té vyspělosti, v které se nám jeví ve skříních národního peštského musea, nýbrž jen v řadě prostých prvků, a teprve po jisté době se zde z těchto hrobů vyvinula zcela lokální veliká kultura bronzová.

Jest velkou zásluhou J. Szombathyho, že první dokázal z nálezů existenci dvou period bronzové v Uhrách, starší nebohaté s plochými sekyrkami, trojhrannými čepely dýk bez rukojetí, s oboustrannými břitvami, a mladší s rozvojem starších typů, bohaté na duté sekery, na meče, na sponky a pod. Tato mladší perioda jest však již současna s první dobou železnou ve vedlejších zemích jihozápadních, t. zv. dobou hall-

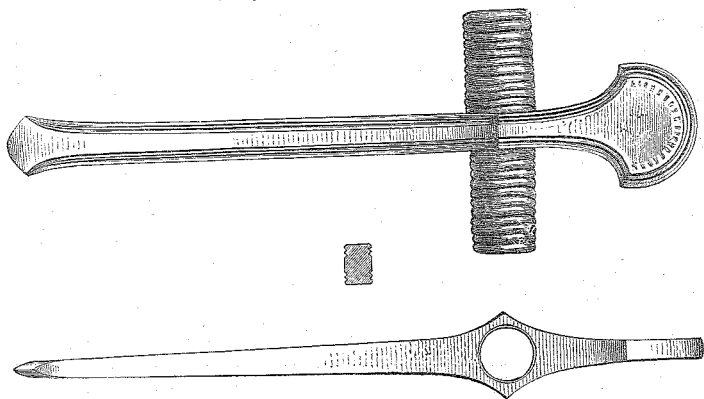
Obr. 207. Bronzové meče z pokladu nalezeného u Felky (ž. spišská) v Uhrách.

stadtskou. S tímto časovým roztríděním shodno jest do jisté míry i zeměpisné rozdělení nálezů. Dunaj dělí Uhry na dvě velké části, z nichž západní je na nálezy chudá,

Obr. 208. Ozdobná sekera z Puszty Sz. Király v župě peštské.

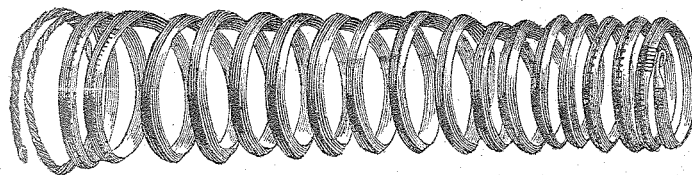
severovýchodní pak bohatá. Hoernes spojuje to s časovým tříděním Szombathyho tak, že do části západní vnikla brzy kultura železná, a nedošlo tam k vlastní době rozkvětu. K té došlo v části severovýchodní.

Obr. 209. Sekera typu uherského nalezená u Libochovic v Čechách.

Typy bronzových výrobků, s kterými se setkáváme v nálezech uherských jsou velmi svérázné. Vyvinul se tu zvláštní tvar mečů s rukojetí zakončenou polokruhovitým výkrojem (obr. 207), dýk podobného rázu, hojnost dutých seker jednoduchých i skvostných s násadecem pro topárko, a s terčovitou deskou za ostrím (obr. 208). Sekery tyto

jsou někdy tak jemné práce a slabé, že nemohly sloužit za skutečnou zbraň nebo nástroj, ale nosily se jako ozdoba

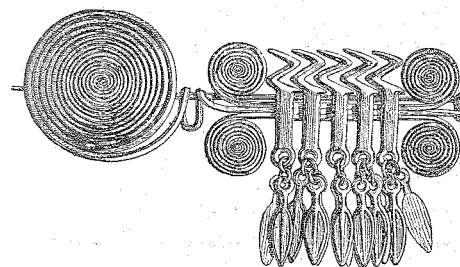
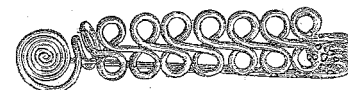
Obr. 210. Bronzový náramek uherský z pokladu nal. v Horním Taru (Hont).

a zároveň odznak bojovníků, tak asi jako se dosud nosí na holích v Maďarsku fokoše, na Slovácku valašky.

Našly se i mimo Uhry v Bukovině, ba i ve Švédsku, v Čechách na př. v depotu u Křtěnova (7 kusů), u Libochovic (obr. 209) a nejnověji na Šibeňáku u Trilbic. Také měděná sekera od Hodonína patří k podobnému druhu zbraní.

Obr. 211. Původní tvar uherské sponky.

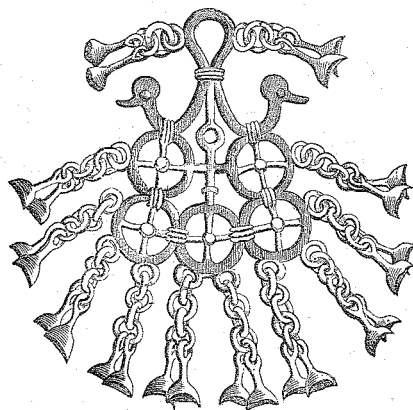

Obr. 212 a 213. Uherské sponky vyvinutých tvarů.

nejlépe představí obr. 211. Tento základní tvar došel pak různého rozvíjení, jednak tím, že luk sponky byl uměleji zohyban nebo tím, že se na něho navěsily různé závěsky (obr. 212. a 213.).

Velmi pěkné jsou náramky a sponky. Náramky jsou tvořeny z bronzových pásů mnohokrát spirálovitě svitnutých, (obr. 210). při čemž jsou nezřídka tenčí konce pásu svinuty pro sebe v nový, konicky se zdvihající závit. Sponky byly původně zhotoveny z drátu ve formě, kterou nám

Původ těchto uherských sponek je nejistý. Ve svém základním tvaru shodují se s nejstaršími sponkami řeckými a italskými a je možno, že do všech těchto zemi vnikla tato forma ze severu Balkánu. Typ uherský vyskytá se ve svých komplikacích i v zemích okolo Uher, v Štýrsku, Dolních Rakousích, Čechách, ba i ve Slezsku a Poznaňsku, ale

Obr. 214. Ozdoba z úboru koňského.

hojná), massivní jemně rýsované náramky, jehlice, ozdobné závěsky koňského úboru (obr. 214.) atd.

Uherské nálezy doby bronzové jsou především a hlavně jen poklady obsahující buď hotové krásné výrobky, nebo bronz surový a předměty buď nedodělané, nebo staré, rozlámané, patrné sklady tavíren. Poklady prvního druhu nalezeny byly na př. v Hajdu-Böszörmény (stolice Hajdu) s bronzovou pánví typu hallstattského a 20 mečů, v Kurdu (Tolna) se 14 rýhovanými bronzovými vědérky, v Podheringu (Bereg), Zsujtő (Abauj), Rimavské Sobotě (Gemer), atd., druhého u Domahidy (Szatmár), Bodrogu (Zemplín), Felső-Dobszay (Abauj). Celkem jich bylo nalezeno na 160. Největším pokladem rozlámaných věcí byl depot nalezený u Hamersdorfu v Sedmihradsku, jenž obsahoval 400 kilogramů bronzových úlomků.

v hrobech první doby železné (Maria-Rast, Stillfried, Hadersdorf, Zaborowo) a je tedy asi mladší než vlastní střeoevropská doba bronzová.

Z jiných předmětů jsou tu hojny ještě nože, břitvy, hroty oštěpů s tulejkou, šipky s tulejkou, různé spirálovité ozdoby (spirála z drátu stočená je tu vůbec velmi

Vedle tohoto množství pokladů mizí téměř jiná uherská naleziště (jeskyně, v níž bydleli lidé doby bronzové, našla se u Bánlaku v župě biharské), i pohřebiště z této doby.

Pohřebiště, které bychom mohli do té doby řaditi, jsou až na malé výjimky (ku př. u Simeghu) žárová, skládající se z hrobů, v nichž jsou popelnice prostě v zemi uloženy a náležejí typu t. zv. polí popelnicových, o nichž dále obšírněji promluvíme. J. Hampel shrnuje jich řadu mezi nálezy doby bronzové, poněvadž se v popelnicích našly bronz. Ale těchto milodarů bývá tu tak málo, že nějaký určitý soud nelze nám pronést o tom, které z nich náležejí do doby bronzové a které jsou pozdější. Do doby bronzové patří asi pohřebiště u Lapujtő (ž. Novohrad) s hroby z kamenných desk sestavenými, hroby u Mohi (Boršod), u Ondrašovci (Liptov), u Velké Lhoty a Nitry (v župě nitranské), Tisza-Szöllösu (Heves), část pohřebiště pilinského (Novohrad) odkrytého r. 1867 baronem Nyárym a jiné. Hroby vyšně-kubinské, hatvanské, lóczské, virág-peregghské atd. náležejí spíše době pozdější. V pilinském pohřebišti našlo se množství mečů, dýk, celtů, srpů, nožů, ale vše v miniatuře; patrně to byly dary votivní jen pro zemřelé určené.*)

Za to jsou důležité odpadkové hromady nebo-li terramary uherské. Již nahoře zmínili jsme se o tom, že někteří přední badatelé spojují terramary italské s uherskými, ba soudí docela, že jsou oba druhy památek dílem téhož

*) S miniaturními modelly zbraní a nástrojů setkáváme se častěji v hrobech. Jsou to nespíše věci hotovené jen pro mrtvé. Zvyk ten panoval již v době kamenné (našly se sekerky hlazené jen 2 cm. krátké), a rozšířil se ještě více v dobách kovových. Nalzáme jej v mohylách britských, v hrobech slezských (modelly mečů a srpů), v pohřebišti hallstattském (modelly seker), hojně v Itálii (srv. museum v Římě a Bologni). Dosud ještě někteří primitivní národové dávají mrtvým modelly zbraní a nástrojů ku př. Eskymáci, Indiani severoameričtí, Japonci, Číňané.

lidu, který z Uher vnikl do Itálie. Představovaly by nám takto terramary uherské o něco starší stupeň vzdělanosti; a také ve skutečnosti náležejí dle všeho počátku doby bronzové v Uhrách. Pulzsky je spojuje ještě s dobou kamennou. Uherské terramary rozkládají se v podobě nesčetných pahorků v poříčí řek protékajících nížinu alföldskou. Povstaly tímže způsobem jako terramary italské. Obyvatelé nákolních příbytků odhazovali odpadky kuchyňské pod své chýše a kolem nich, a tím pomalu rostly hromady odpadků a popelovitých vrstev, jež dosáhly leckde na př. na pustě tó-s z ö g s k é rozlohy až 10 jiter a až 8 m. výše. Lidé, kteří je naházeli, byli loveci a rybáři. Nástroje a keramika jsou

Obr. 215. Typická nádoba z uherské terramary (Lapos-Halom) u Tószögu.

ve všech vrstvách jednotejné. Zajímavé jsou hliněné figury zvířat domácích, které tvoří zvláštnost nalezišť na středním toku Dunaje. Kamenné šipky hotovily se hojně z obsidianu, který se dobýval v krajině tokajské. Nejznámější odpadkový pahorek jest K u c z o r ó u T ó s z ö g u, pak pahorky u Tisza-Földvárú, Szébérenye, Áldozó-Halom u Nagy-Révu, Kerek-Tetők u Tisza-Ughu, Ásott-Halom u Tisza-Füredu, Szihalom v boršodské župě a více jiných. Uherské terramary jsou však ještě nedostatečně prozkoumány a tím i poměr jejich k jiným nalezištím ještě nedostatečně určen. Poprvé se o nich jednalo na sjezdu v Pešti, pak je nejvíce studoval I. Undset.²³¹⁾

Uherská doba bronzová jest ještě v mnohém ohledu hádankou a předmětem sporů. Pravili jsme, že ji Soph. Müller prohlásil za výplod bronzové kultury řecké a tím ji připojil ještě k proudu středomořskému. Není o tom pochybnosti, že na ni působily i vlivy od jihu, ale také nepochybujeme, že z velké ba snad větší části děkují Uhry svoji kulturu cestě východní podunajské, tedy proudu černomořskému (nebo dunajskému), který asi z vnitra

Asie po břehu kaspického moře přišel do Podkavkazi, a odsud buď přímo přes moře černé přešel k břehům bulharským, k ústí Dunaje, nebo přes průsmyky kavkazské a podél břehů kavkazských dostal se do jižní Rusi, přibral tu různé prvky z třetího proudu u r a l s k é h o, a podél severního břehu černomořského šířil se k západu, až dostihl pohodlné cesty veletoku dunajského. Po Dunaji šla kultura rychle v před. Bylť zajisté Dunaj již od pradávných dob hlavní cestou, kudy se braly od východu klidný obchod i bouřlivé převrasy válečné do střední Evropy. Ještě mnoho schází, abychom mohli existenci vlivu tohoto směru ve střední Evropě bezpečně prokázat, ale jsme přesvědčeni, že se to stane, že se najde dosti dokladů pro existenci tohoto kulturního proudu, který je již geograficky velmi dobře zdůvodněn.

Zatím upozorňujeme, že sám Müller našel, jak jsme na str. 254. pověděli, tak mnoho shod mezi bronzovými starozitnostmi uherskými a sibiřskými, že soudil z toho na středosijský původ bronzové kultury. Také Fr. Pulzsky, který spojuje bronzovou dobu uherskou s příchodem nového lidu, soudí, že noví obyvatelé přišli odkudsi z Eránu od Paropamisu po březích černého moře.

Odsud tedy po našem domnění přišel hlavní základ bronzové kultury do Uher. Nepředstavujeme si, že by kultura bronzová do Uher byla přišla snad výhradně jen proudem černomořským, nýbrž jen, že na ni tento nový proud silně působil, že zde vůbec tento proud byl. K rozkvětu jejímu v Uhrách pomohly i vlivy odjinud, od severu, z Balkánu, z Itálie. Sponky, a pak rýhované cisty a situly jsou toho neklamným důkazem, že za doby, kdy v severní Itálii existovala doba železná, počal se odtud šířiti vliv do Uher. Starší vlivy vidí Undset a Szombathy na př. v přenesení formy mečů z Řecka.

Druhé území, v němž bronzová kultura došla neobyčejného rozkvětu, tvoří severní země evropské, hlavně Dánsko se svými ostrovy a Skandinávie.²³²⁾ Bylo by však

mylno domnívat se, že je zde výsledkem samostatného centra a proudu kulturního. Odmyslíme-li bohatý svérázný a lokální úbor, v kterém se nám objevuje bronzová kultura nordická, a přihlédneme-li k primárním typům výrobků, vidíme, že na vývoj bronzové kultury působily vlivy z různých stran: vidíme vlivy jihoněmecké a švýcarské, italské, uherské, východní středoasijské, ba i výrobky čistě orientální zde nechybí. Měly tedy oba proudy bronzové kultury, jimiž jsme se dosud obírali, vliv na vývoj bronzů severních, a mimo ně beze vší pochyby i třetí direktní proud, jdoucí ze Sibíře a vůbec střední Asie přes Rusko na západ. Nejvíce jsou dosud dokázány vlivy jižní Worsaaem, Müllerem, Undsetem a Monteliem.

Tak vzala svůj původ na jihu Evropy nejstarší sponka nordická, meče s bronzovou rukojetí vyšly z uherských nebo jihoněmeckých tvarů, i švýcarské formy (srv. obr. 202) se tu častěji v pokladech nacházejí; původu uherského budou i ozdobné sekery, spirální náramky a brejlovité závitky. Z jihu dále přišly sem jisté druhy štítů a bronzových nádob (hlavně kotlíky s dvěma pohyblivými držátky), bronzový vozík ystadský, jeden druh puklic (?), jednostranné nože atd., — jak o tom S. Müller ve svém díle o bronzové době nordické pojednal. Ovšem s Etruskými, jak Hostmann nebo Lindenschmit chtěli, nemá původ této kultury bronzové praničeho co dělati. Také se západem (Británií) jeví se dosti styků, ačkoliv odsud dle S. Müllera nepřišly vzory bronzových výrobků na sever. Vlivy byly spíše opačné. Měli obyvatelé nordičtí již v době bronzové značně vyvinuté námořnictví, jak nám svědčí hojně rytiny a obrazy lodí obsazených plavci na nástrojích bronzových i na skalách bohuslänských, a zajisté právě tak jako v dobách pozdějších projížděli moře baltické i moře severní, a prostředkovali tak styky s Británií. Možno, že v době rozkvětu bronzové kultury sami si obstarávali přívos materialu, mědě i cinu, z Cornwallu.

Nejsilnější byl, jak jsme již podotkli, vliv jižní. Spojení

toto trvalo dlouhou dobu. Je nutno zřejmě vytknouti, že bronzová doba trvala na severu ještě v plném rozkvětu, když už jih Evropy byl v době železné. Nelze dosud dobře vysvětliti, jak se to stalo, že se na sever nedostalo železo, ač se sem z jihu do bronzové kultury dostávaly mnohé elementy první doby železné, ku př. mnohé věci rázu hallstadtského (kotlíky a cisty bronzové, pásy bronzové jemně ornamentované, stilisované figury ptáků a rohatých zvířat, meče, duté kruhy atd.). I. Undset dí, že východní nordická kultura bronzová jeví se dcerou železné kultury hallstadtské — podobný zjev, který jsme viděli již v Uhrách. Vlivy jižní nebyly přenášeny na sever novým stěhujícím se lidem, ale spojením obchodním, které se bralo podle velkých vodních proudů Rýna, Labe, Odry a Visly.*)

Byl to po našem soudu, hlavně obchod s jantarem, který už od dřívějších dob, od doby neolithické prostředkoval spojení jihu se severem, a který podle všech známek právě v době bronzové došel svého největšího rozkvětu.²³³) Jantarové závěsky nebo šperky, které jsou v Evropě v době neolithické mimo domovinu jantaru řídké (ku př. ve Francii), stávají se v době bronzové velmi hojnými, a můžeme bez ostychu říci, že roznášeny byly po Evropě zároveň s bronzovými výrobky.***) Jantar a bronz jdou takřka ruku v ruce do světa.

Jantar jest ztvrdlá pryskyřice fossilních stromů obdobná smůle. Nachází se v beztvárných kusech nejvíce ve spodních (oligocenových) vrstvách třetihorních, je průsvitný, mastného

*) Nieméně připouštějí někteří jako S. Müller, soudíce ze změny ritu, která provází zavedení bronzové kultury na sever, že aspoň do části (východní) Skandinávie přišla s novým obyvatelstvem.

**) Jest zajímavé sledovati, jak nacházel O. Montelius v hrobech skandinávských a Olshausen amrumských stále menší množství jantarových šperků, čím byly hroby pozdější. Za to přibývalo na Amrumu více bronzů a zlata, zejména malých zlatých svítků, což se dá dobře vyložití vzrůstajícím vývozem jantaru na jih, a výměnou jeho za jihoevropské zlato a bronz.

lesku a pěkné žluté barvy. V Evropě nalézal se již v starověku na více místech v Itálii, Sicílii, Španělsku (také v Rakousku na více místech a v Rumunsku se vyskytuje), hlavně ale na plochých písčitých březích baltických. Zde je vlast jantaru z téměř všech evropských nálezů. Naleziště italská zůstala téměř obchodem nedotknuta, jantar z nich, jak se zdá, se nerozšiřoval. Je dokázáno Helmem,²³⁴ že se chemickým složením jantar italský (simetit) liší od severního (succinitu), hlavně procentem jantarové kyseliny (4 až 7%), která schází jantaru z Apennin, nalézaném u Scanello, v údolí Sitty a Sillaru. Ovšem jsou nálezy z této stránky ještě málo probádány, ale kde se zkoumalo, našel se vždy jantar původu severního. Tak i jantarové věci z nálezů mykenských i pozdějších bolognských jsou dle rozboru Helma baltického původu ne apenninského nebo sicilského, a slouží nám za jeden z nejkrásnějších dokladů časného obchodu s jantarem. Ba i jantar, který se našel v egyptských hrobech 5. dynastie, má se dle nejnovějších zkoumání za jantar severní.

Obchod s jantarem rozkvetl v době bronzové a kvetl ještě v první době železné. I za doby římské a pozdější neustal. Nejstarší psanou zprávou o obchodu s jantarem severním odkryl J. Oppert na klinovém nápisu obelisku assyrského, chovaného v britském museu londýnském. Pozdější je zmínka Pliniova dle zprávy Pytheovy. Kmenové germanští, bydlící na pobřeží severním, sbírali prý jantar na břehu, prodávali jej dále germanským kmenům a títo jej nosili hlavně do Pannonie, odkudž jej Veneti přinášeli na jih k moři adriatickému. Pobřeží jantarové jest dle Plinia vzdáleno 600.000 kroků od města Carnunta, a za doby Pliniovy žil ještě římský rytíř, který byl od císaře Nerona vyslán na břehy jantarové a odsud přinesl do Říma kus jantaru, vážící 13 liber. Jedním z nejlepších dokladů, že obchod s jantarem trval ještě za římské doby císařské, je poklad dílny na závěsky jantarové, jenž byl odkryt r. 1886 u Bel-

gardu v Pomořansku v rašelništi. Obsahoval na 800 závěsků jantarových a kusy surového jantaru, vedle toho množství koralů z hlíny, ze skla a emailu, bronzu a 2 římské mince Vespasiana a Faustiny. — Že baltické naleziště s jantary bylo výnosné ještě v 5 st. po Kr. svědčí Cassiodorus zprávou, dle níž Aestiové, kmen baltický, poslali ostrogothskému králi Theodorichovi velký jantarový dar. Ba ještě ve středověku za doby obchodu arabského byl jantar odsud vyvážen.

Tento obchod nešel jenom, jak se dříve soudilo, cestou pomořskou, nebyly to lodě foenické, které jej od břehů dánských, průlivem lamancheským a gibraltarským přivážely do východních zemí středozemských. Možná, že část obchodu šla touto cestou, většinou však jinými cestami, po souši, a sice jednak přes Rýn do Gallie a podél Rhony do Massilie, jednak po březích Labe, Odry přes Bavorsy, Čechy nebo Moravu k Dunaji ke Carnuntu a odtud buď více cestami k moři adriatickému nebo po Dunaji do moře černého.

Na dráhu balto-adriatickou pomýšlel zejména Helbig. Ale již pracemi Gentheho a pak debattou vedenou o tomto předmětu na sjezdu stocholmském r. 1874 se dokázalo, že dlužno hledati dále k východu ještě jiné cesty obchodní. Nálezy řeckých mincí jsou nejbezpečnějšími stopami těchto cest, po kterých zajisté již Foeničané převáželi zboží jantarové a bronz. Tak našel Genthe, sledováním nálezů mincí jednu přímou cestu, táhnoucí se od východního moře baltického přes Poznaň, Slezsko, Moravu, Uhry a Srbsko do Makedonie. Jižní východisko tvořila patrně Chalkidike a ostrov Thasos. Z tohoto ostrova pocházela totiž největší část mincí, hlavně tetradrachmy s hlavou Bakcha a s podobou Herakleovou.

Druhá východnější cesta, na niž se velmi často zapomíná, a která byla také jistě velmi důležitou a navštěvovanou, byla cesta vycházející od ústí Dněpru (nebo Dněstru) podél jeho toku na sever, kde se odbočila k Sanu, pří-

toku Visly a odtud dále po řece Visle k moři baltickému. Nedaleko Šubinu našly se řecké mince z velmi staré doby. Jiná cesta oddělovala se od horního Dněpru k Němenu.

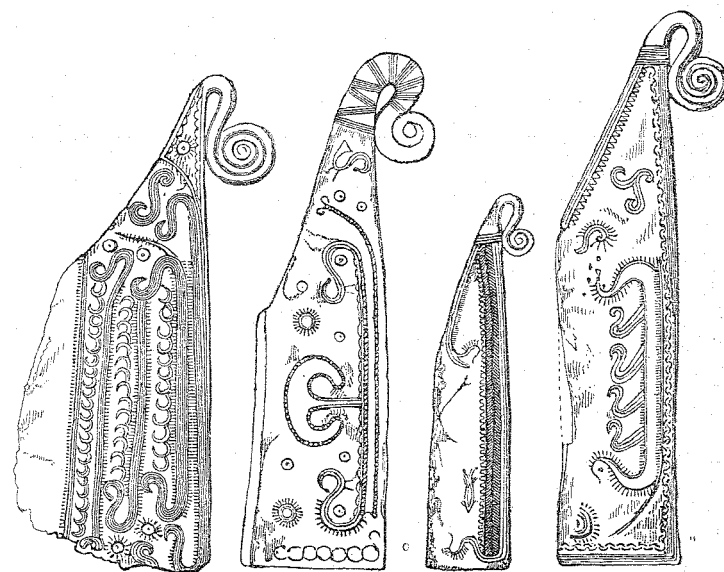
Tyto dvě poslední cesty hlavně spojovaly sever s Orientem, a byly jistě již od Foeničanů používány. Proto není divu, že vedle pozdějších stop řeckého vlivu shledáváme se na severu i se stopami staršího přímého vlivu orientálního. Nůž nalezený v Dánsku, o němž jsme se již zmínili (obr. 152.), pak skleněné perly, mušle „kauri“ a řada různých detailů²³⁵⁾ jsou toho dokladem.

Těmito obchodními cestami, představujeme si, vnikla bronzová kultura na sever do Dánska a Skandinávie, a zde pak samostatně rozkvetla k výši nebývalé. Původ její udal se dle Montelia asi v polovině II. tisíciletí př. Kr., a byla tu v květu asi 1000 let, tedy ještě za doby, kdy jih a střed Evropy byly již v době železné. Dle Sopha Müllera přišla o něco později mezi r. 1000—500 př. Kr.

Montelius ve svém velkém díle „Antiquités Suédoises“ dělí bronzovou dobu nordickou na šest poddobí;²³⁶⁾ pro náš přehled postačí jednodušší rozřazení, kterého užil později ve své stručnější knize „Om lifvet i Sverige under hednatiden etc.“ Jest to rozdělení, které před ním již jiní severní badatelé provedli, jako Worsaae (na sjezdu v Stokholmu r. 1874) a H. Hildebrand. Tu dělí dobu bronzovou na dvě. Prvá část starší charakterisována jest předně obřadem pohřebním: mrtví se v ní pochovávali jako v době kamenné. Bronzy, jež u koster nacházíme, jsou ozdobeny po výtece jemnou prací ryteckou, okrasami v podobě jemných spirál a cikcakovitě lomených linií. — V době mladší zavládl nový ritus, těla se spalovala a popel se v nádobách ukládal do hrobů. Na bronzových věcech spatřujeme jiné ornamenty, razítky vyrážené. Rytá spirála zaniká, za to bývají konce šperků zavínuty v massivní závit, ku př. u sponek (obr. 218.), břitev, (obr. 216.), náramků.

Že obě doby následovaly takto po sobě, že se v první době bronzové pochovávalo, v druhé spalovalo, svědčí přímo některé nálezy v mohylách, v nichž se nachází v původním hrobě na dně kostra, výše pak nad kostrou pozdější pohřeb žárový (ku př. u Dömmestorpu v Hallandě).

Hroby jsou po většině mohyly nasypané z písku, hlíny a kamení nad skřínkami kamennými nebo nad jámami

Obr. 216. Ozdobné břítvy z Dánska.

prostě v zemi vykopanými. Uvnitř jsou buď natažené kostry, buď spálené kosti bez nádoby nebo v nádobě. Popelnice jsou často přikryty miskovitou poklicí, a práce hrubé beze všech ornamentů. Megalithických hrobů, dolmenů a pod. z této doby více neznáme.

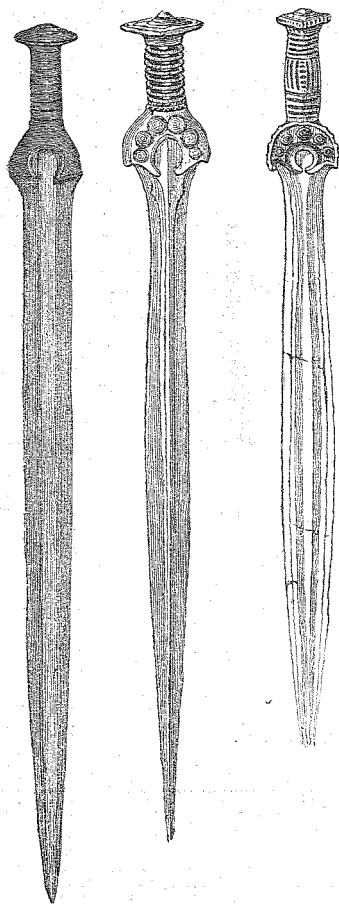
Vedle hrobů jsou důležitý i poklady jak věci zachovalých tak i polámaných. Ale poklady tyto z části náležejí dobám pozdějším. Jako jinde mají i zde poklady tyto různý význam. Jedny jsou skladiště obchodníků a kovo-

liteč (nalezeny byly ku př. u Smörumövre, Laaland-Falsteru, Store Waldby, u Norre-Hyllinge a jinde), jiné menší s věcmi různějšími ale skvostnějšími ukazují zřejmě, že tvořily zásobu jednotlivce. To jsou ony depoty, které daly podnět k tolika různým výkladům (srv. str. 277). S. Müller vykládá je za zásoby, které si osoby jednotlivé samy sobě věnovaly pro potřebu onoho světa a je samy napřed pohřbily. Mohou však to být též poklady ukryté před nepřítelem a podobné.

Poklady věci polámaných našly se u Bräcke (Dalsland), u Ålsedu (Vestergötaland), u Fredshögu, Odarslöfu (Skåne), Rygaardu, Oeslösu atd. Bronzové výrobky z pokladů a hrobů bývají velmi uměle pracovány. Lití jest tak umělé, že tenkost stěn nádob nebo dutých seker překvapuje svojí dokonalostí. Také nalézáme nástroje a zbraně vykládané na př. jantarem nebo jinou pryskyřičnou látkou, také zlatými listky. Nejvíce však převažuje pouhý rytý a tepaný ornament.

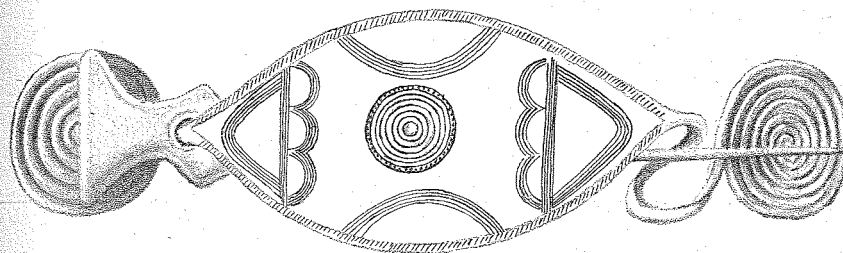
Hlavní zbraní byla sekera plochá i s dutinou, všech tvarů,

jež jsme již napřed stanovili dle Mortilleta. Meče a dýky jsou velmi ozdobné s rukojetí, jejíž typ nám ukazuje obr. 217. Řídčeji přichází typ jiný, patrně importovaný ze Švýcar. Také dřevěné pochvy se našly. O nordických

Obr. 217. Bronzové meče z Dánska.

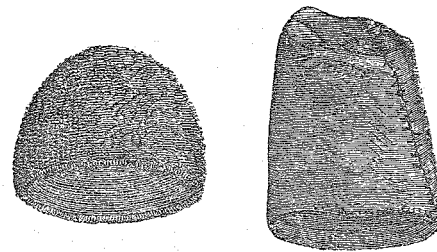
nožích, a břitvách s umělými rytinami představujícími ponějvíce lodě osazené plavci, zmínili jsme se již vícekrát (srv. obr. 216.). Také se zde setkáváme s některými částmi výbroje, s nimiž jsme se jinde nesetkali. V Dánsku byly nalezeny kusy přilby bronzové, ve Švédsku i Dánsku

Obr. 218. Sponka severního typu ze Slatěnic na Moravě.

rohy válečné. Štíty soudě dle kreseb a nálezů byly hojně užívány. Hotovily se ponějvíce ze dřeva nebo několikanásobné kůže, jejíž povrch se ještě omaloval, řídčeji s bronzem. Krásný bronzový štít nalezen byl v rašeliništi u Nackhälle blíž Varbergu v Hallandě r. 1865.

Sponky nordické vyšly nejspíše ze známých nám primitivních tvarů jihoevropských. Jsou pravidlem dvojčástné. Ozdobný luk sponky oddělen jest od jehlice, a tato naň

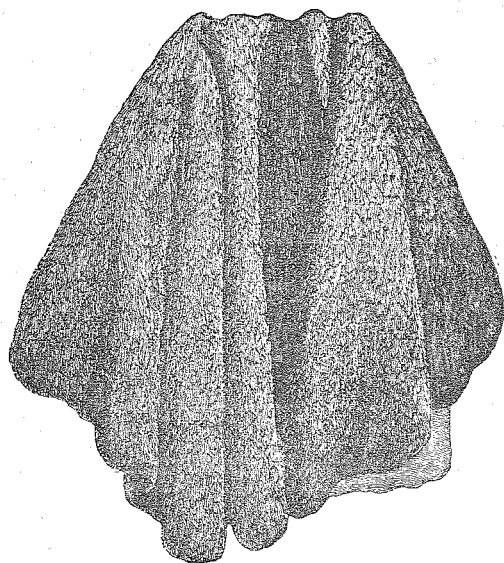

Obr. 219. Vlněné čepice z mohyly u Havdrupu (Jütland).

jen navlečena. Některé typy mají svá určitá lokální vychodiště. Jeden typ, jemuž podobné tvary vyskytují se i u nás (obr. 218) jest domovem jen v kraji Skåne a na ostrově Bornholmu. Jiný mladší a dle Müllera z východního Německa (od Odry) pocházející typ zobrazili jsme na str. 276. Vedle sponek jsou tu hojně náramky, diademy, prsteny, jehlice,

nákrčníky, hřebeny, knoflíky, udidla. Šperky bývají vedle bronzu i ze zlata hotoveny; za to stříbro schází.

Šťastná náhoda poskytla nám ještě blíže nahlédnouti v domácí zařízení dánských obyvatelů této doby. Známe

Obr. 220. Vlněný plášť z mohyly u Havdrupu (Jütland).

totiž dosti podrobně i кроj jejich, který se hotovil vedle koži zvířecích i z vlny, zřídka ze lnu, a sešival pomocí bronzových šidel a jehel. Jakýsi vlněný shawl našel se r. 1869 v mohyle u Dömerstorpu (Halland), ale již před tím roku 1861 v Dánsku v mohyle „Treenhöi“ u Havdrupu našla

se rakev zhotovená ze dvou půlek vyhloubeného dubového kmene,* a v ní kostra mužská s ústrojem obdivuhodně za-

*) Podobné rakve známe již z doby neolithické z Britannie (wooden coffin) z Dorsetshire, Yorkshire a odjinud. Později se jich ještě častěji užívalo — znám podobné doklady z doby bronzové z Meklenburska od Ruchowa, z Ruska v kurhanech u Směly na výšině jurjevské. V Britanii se dle Wrighta udržely až do doby římské a anglosaské, ve Westfálsku do 11. st. po Kr., jak svědčí pohřebiště u Buderichu, Rhynern, Seppenrade, Borgorstu, Nottulnu z doby křesťanské.²²⁷⁾ Také v Šlesvíku, Holštýně nalezeny Lorenzem podobné hroby z 8 st. po Kr. u Immedtu, Olshausenem u Esenhughu na Amrumu a ve Švédsku, kde jich vůbec byla nalezena řada (v Skåne, Hallandu, Vestergötlandu, Östergötlandu a jinde), jdou datovati až do 12. století.

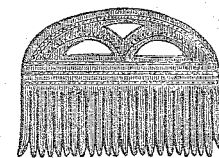
chovalým vyluhovanou kyselinou tříslvou. Byl to hrob vojína. Na hlavě měl vlněnou čepici (obr. 219), na plecích krátký plášť (obr. 220) a jakýsi kabátec pásem opásaný (obr. 221.), shawl, na nohou vlněné punčochy a zbytky ko-

Obr. 221. Vlněný kabátec a shawl z mohyly u Havdrupu (Jütland).

žené obuvi, po boku meč (obr. 217. na pravo), u nohou skřínku s jinou čepicí, hřebenem (obr. 222) a nožem. Vše bylo zabaleno ve volské kůži.

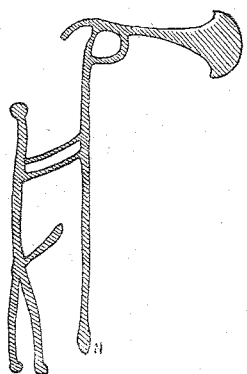
Podobný hrob našel se r. 1871 v mohyle „Borum-Eshöi“ u Aarhusu na Jütlandě. V něm odpočivala žena oblečená ve vlněný šat s bronzovou dýkou u těla. Zbraň za pásem ženy, je něco dosti neobyčejného, ale právě zde v Dánsku se s tím častěji setkáváme. Vedle bronzových dýk konaly ještě platné služby uměle zhotovené dýky z pazourku. Sl. Mestorfova podala o tom zprávu na sjezdu ve Vídni r. 1889.

Obr. 222. Bronzový hřeben z mohyly u Havdrupu (Jütland).

Montelius spojuje tyto nálezy ozbrojených žen s pověstmi o Amazonkách.

Do doby bronzové patří bez odporu i kresby, které se nacházejí vytesány na stěnách skal, nejvíce v kraji Bohuslänu a v Östergötalandě.²³⁸⁾ Že náležejí již sem a ne dobám pozdějším, dokazují podoby seker a především tvar

Obr. 223. Skalní kresba představující muže se sekerou (Bohuslän).

mečů, který je týž jako tvar mečů z hrobbů, dále úplný nedostatek písma. V době železné, jak ulyšíme, objevuje se ve Skandinávii první písmo t. zv. runy. Snad tyto kresby, jsou jakýmsi druhem obrázkového písma, zápisy sdělané na památku slavných událostí, válek a pod. Předmětem kresby jsou nejvíce scény válečné. Muži jsou vyobrazováni s meči nebo s cely na topůrkách (obr. 223); velmi časté jsou nárysy válečných lodí (obr. 224). Poznáváme z nich, že lodě této doby měli vyvýšenou před a zad, zakončenou snad v podobu hlavy zvířecí.

Stožáry a plachty chybí úplně; loď se pohybovala jen pomocí vesel, jako ještě později za doby železné.

O orbě a chovu dobytka podávají nám zprávy tyto skalní rytiny, pak kosti v hrobech zachované, hojné srpy a kamenná drtidla na obilí.

Některé nálezy nám odkryly i jiné stránky sociálního života. R. 1845 našlo se v mohyle u Hvidegärdu blízce Kodaně spálené tělo nějakého lékaře nebo čaroděje. Mimo zbraně ležel tam kožený sáček s různými drobnostmi, mezi jiným s ocasem hada, drápem ptačím, čelistí veverka, kleštičkami, nožiky, pazourky a pod.

Sophus Müller a Undset rozlišují okruh nordické kultury bronzové na dvě poloviny, na část západní, k níž patří v severním Německu nynější Hannover, Holštýn a

Obr. 224. Skalní obraz představující loď s mužstvem (Bohuslän).

Meklenburk, pak Dánsko s ostrovy Fünenem, Seelandem, Bornholmem a jižní Švédsko, a část východní, obsahující východní Švédsko a protilehlou část pevniny, Pomořany s Braniborskem. A tato část stojí v úzkém spojení i s Čechami a s Uhry. Východní skupina zdá se býti zároveň mladší, vyvinula se později, a také trvala kratěji ustoupivši brzo železu. Montelius vidí v těchto Müllerových zeměpisných skupinách jen skupiny chronologické.

Právě jmenovaný pruh severoněmeckých zemí, z něhož by tedy těmito dvěma proudy vnikla bronzová kultura na sever, byl zase přirozeně zpět zabrán v okruh kultury nordické.

Jižněji položené země německé, k nimž druží se také Čechy s Moravou, tvoří jen přechod mezi okruhem severním a jihoevropským, nebo uherským. Ve střední Evropě nemáme tak vyspělé a svérázné bronzové kultury jako v Uhrách nebo na severu.

V severní polovině Německa byla bronzová doba dle Undseta zastoupena hlavně v Hannoveru, Holštýně, Pomořansku a Meklenbursku. Všechny tyto země náležejí do okruhu bronzové kultury nordické. Hroby doby bronzové v těchto zemích jsou mohyly; ploché hroby žárové, popelnice do země posazené bez mohyly nad hrobem, chybí zde téměř úplně. Za to již v Braniborsku a Lužici setkáváme se s vyvinutou dobou bronzovou v těchto polích popelnicových, a ačkoliv i tu můžeme sledovat stopy vlivu současné železné kultury jižní, železa v nich nenalzáme. Naproti tomu se Undset ještě před 10 lety domníval, že v celém východním Německu, ve Slezsku, Poznaňsku, západním a východním Prusku a přilehlých ruských provinciích baltických není zjištěných hrobbů doby bronzové, v níž by železo bylo věci neznámou. Bronzové nálezy zastoupeny tu byly pouze v depotech. Od té doby se však mnoho objasnilo, a není pochyby, že až bude vykonáno více

podobných lokálních studií, jakou Dr. A. Lissauer provedl pro Prusko, i v těchto zemích jasně se objeví doba bronzová. O východních zemích nynějšího Německa se dále zmíníme. Zde se dotkneme ještě jen stručně zemí jihoněmeckých, podunajských, hlavně Švábska a Bavor.²³⁹⁾ Ráz bronzové doby jihoněmecké patří dle majora Tröltsche úplně do okruhu proudu středomořského. Jest tam řada pokladů, jedny z největších nalezeny byly u Wülflingu v Porýní, u Ackenbachu, u Pfeffingen ve Švábsku a jinde. V posledním nalezeny věci rázu zcela domácího, jenž byl rozšířen v celém Württembergu, Hohenzollernu a Badensku. Tröltsch jej zve „švábským“.

Hlavně však je pro nás důležitá bronzová doba Bavor pro sousedství s Čechami. Vedle řady pokladů obchodníků i kovolců (u Pfaffenhofenu našlo se na př. na 300 kusů velkých kruhů, podobně u Wachendorfu blíže Bergenu), jsou důležitý hroby bavorské této doby. J. Naue, jenž prozkoumal na sta hrobů v Horním Bavorsku a v jiných končinách, dělí podle svých nálezů bronzovou dobu Bavor na dvě periody: starší a mladší.²⁴⁰⁾

V obou periodách se nad hroby budovaly mohyly velmi blízko vedle sebe. Konstrukce mohyl je systematická. V první periodě položila se do hrobu vždy mrtvola nespálená a nad ní sdělána mohyla z několika (nejvíce 5) vrstev kamení střídajícího se s vrstvami hlíny. Výše mohyl je různá, objem 25—80 kroků. — Milodary jsou skrovné: diademy, řetězy nákrční, jehlice náprsní, náramky, pásy, v pozdějších i prsteny bronzové (také na nohou), šípky a nože s litým držátkem; zbraně jsou ještě řidčí, nejvíce jen trojhranné dýky a sekery, meče a hroty kopí scházejí. Za to jsou tu hojně šperky jantarové; nádoby jsou hrubě ornamentovány. V druhé mladší periodě byly již mohyly budovány pouze z kamene, a neobsahují koster, nýbrž popel těl spálených s milodary hojnějšími a rozmanitějšími, ležícími pravidlem vedle popele. Mimo předměty nahoře jmenované

objevují se poprvé i meče, bronzové hroty kopí a větší ohnuté nože. Ornament na špercích je hlubší, plastičtější, i litím vytvářený. Nádoby zejména popelnice jsou velmi pěkné, nejvíce vlčími zuby a cikcakem zdobené a hlazené, někdy i tuhované. Nejmladší mají i ornamenty, trojúhelníky a kroužky vytlačované. Jantar jest v této periodě řídký.

Vedle hrobů i řada sídlišť náleží v Bavorsku době bronzové, mezi nimiž je nejdůležitější kolová stavba na západním břehu ostrova Wörthu („růžový ostrov“) v jezeře würmském.

V rakouských zemích alpských nebylo snad vůbec bronzové doby, anebo byla tak krátká, nevyvinutá, že nenechala patrnějších sledů. Aspoň neznám odsud větších nálezů mimo několik málo pokladů. Za to tyto země nepoměrně více vynikají kulturou první doby železné.

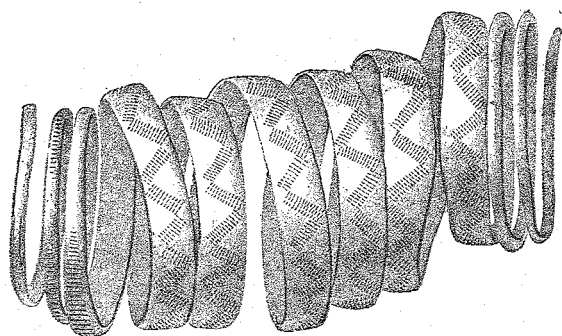
Teprve země na Dunaji ležící, a to hlavně Dolní Rakousy měly svou dobu bronzovou.²⁴¹⁾ Doba tato je zde repraesentována jednak poklady ku př. meiersdorfským, novoměstským, štokerauským, jednak mohylami žárovými a kosternými. A to, co jsme i jinde znamenali, že totiž v starší době bronzové zůstal pohřební obřad doby kamenné nezměněn, že se mrtví pochovávali, a teprve během doby bronzové nastal obrat k spalování, vidíme i zde. Žárové hroby jsou mladší kostrových. Klassickým toho dokladem je Szombathym prozkoumané pohřebiště u Gemeinlebarnu na tulnském poli blíže Treismaueru. Mohyly byly tu dvojí, kostrové i žárové. V obou druzích bylo nalezeno hojně věcí bronzových, sekery, dýky, náramky, jehlice, šípky; že sem působily vlivy ze severu i z jihu, vidno na sponkách a na keramice. Našly se tu ale jen u koster sponky podobné peschierským, a jiným časným italským (sponky obloukové); sponky z hrobů žárových mají jiný typ a upomínají na dvojdílné sponky severní. Patrně se sem v starší době působilo více od jihu, později zase od severu. Také

starší keramika upomíná na typy, s nimiž se setkáváme v italských terramarách.

Nevelké, dlouholebé kostry leží obyčejně na levém boku, s tělem silně příkrčeným; některé byly docela i v sedě pochovány. Žárové hroby jsou jámy s popelem nebo popelnicemi, kol nichž bývá postaveno několik menších nádobek. Dvakrát byl žárový hrob udělán do kostrového.

Přecházíme k zemím slovanským.

I Čechy a Morava mají svou dobu bronzovou, byt

Obr. 225. Náramek z pokladu křtětínovského.

nebyla tak svérázná, jako jsme jinde viděli. Správné ocenění bronzové doby v Čechách je ne snadné proto, že jedna důležitá skupina nalezišť je ve svém obsahu i vztazích k okolí málo prozkoumána, totiž mohly jihozápadní části Čech, a z té příčiny je také jisto, že kusý obraz, který se o českomoravské době bronzové pokusíme nakreslit, bude pozdějšími výzkumy v lecčems pozměněn.

Bronzová doba v Čechách existovala; byla zde delší doba, v níž se hotovily nástroje a zbraně především z bronzu, méně z jiného materialu, vůbec ne ze železa. Část věci jsou importy cizí, o tom není pochyby, zejména první vzory bronzových výrobků přišly sem obchodem z ciziny. Je však nesprávně tvrdit, tak jako u nás prof. J. Smolík soudí, že všechny bronzové výrobky v Čechách nalezené jsou jen zboží cizozemské.²⁴²⁾ Není pochyby, že se domácí lid

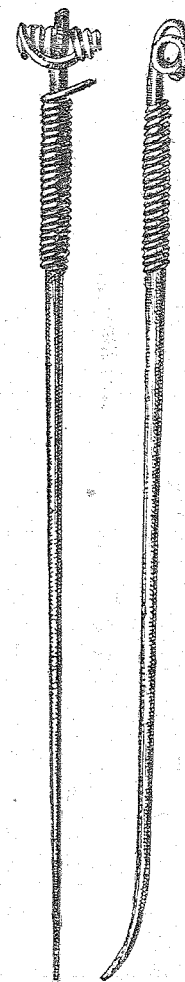
nebyla tak svérázná, jako jsme jinde viděli. Správné ocenění bronzové doby v Čechách je ne snadné proto, že jedna důležitá skupina na-

v Čechách jako jinde naučil hotoviti výrobky kovové, a i potulní obchodníci a kovořiti mohli být právě tak domácí jako cizinci. My vidíme v části nálezů země české vyvinutou bronzovou kulturu, a to stačí, abychom mohli plným právem mluvit o české době bronzové.

Nálezy této doby jsou u nás předně poklady neboli nálezy hromadné, mezi nimiž vyniká nález křtětínovský se sekerami bronzovými typu uherského, massivními náramky spiraloovitými (obr. 225), pálstavy, rolničkou, uzdou, poklad od Tamachova (pálstavy), pak nález jičíněveský, kolínský, habartický, plavnický, kde se vyskytly ony zvláštní jehlice kyperského rázu (obr. 226), o nichž jsme se zmínili na str. 242., nález na Pasece u Písku, u Soběchlebu blíž Podbořan, u Housína, u Horní Cerekve atd. Sbirka rozbitých srpů našla se u Lažan blíž Chomútova, jiný podobný poklad na Stráži u Radětic, u Rydče blíž Litoměřic a jinde.

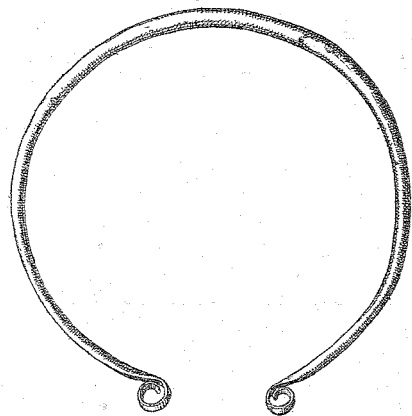
Na Moravě náleží sem na příklad poklad bronzových kruhů od Slavkova (90), od Hodonína (přes 600) poklad různých věcí od Slatěnic se sponkou typu severního, menší od Hlubočan, Mankovic, Lesonic, Krumlova, Vlasatic, Vostic, Dambořic atd. Na Moravě vůbec převažují v těchto pokladech massivní kruhy podoby vedle zobrazené,^{*)} účelu však nejistého.²⁴³⁾

*) Účel těchto bronzových kruhů jest dosud sporný. Szombathy s většinou ostatních archaeologů vidí v nich nákrčníky, Woldrich

Obr. 226. Jehlice kyperského typu z pokladu plavnického.

Mnohem důležitější jsou hroby české. Již v kostrových hrobech neolithických objevovaly se tu a tam první

Obr. 227. Nákrčník z pokladu soběchlebského.

drobné předměty bronzové, na př. v pohřebišti lovosickém (srv. obr. 104). Bronz přicházel k nám patrně jako jinam mírnou cestou obchodní od jihu, z Uher, snad i od severovýchodu. Nahoře jsme pověděli, že přes Čechy k Labi a přes Moravu k poříčí Odry vedly hlavní obchodní cesty, jež křižovaly střední Evropu, a spojovaly sever s Itálií.

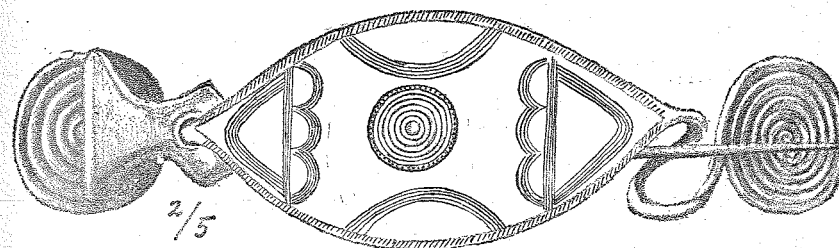
Není pak divu, že mezi českomoravskými památkami nalézáme stopy vlivů obou končin, severu i jihu. Tak se u nás našly nordické sponky v hrobě u Brozáněk, v pokladu u Slatěnic (obr. 228), u Čepů, v Praskolesích, Práčově, Vrcovicích, náramek v Žehušicích, sponky uherské ve Vokovicích, u Obřan, v jamách u Vidhostic, u Poděbrad, náramek ve Slatěnicích atd.

Sekery uherských typů našly se v mohylách na Plzeňsku, v Šárce, v Křtěnově, v kostrovém hrobě u Třeblic atd. Keramika jeví zase styky s Itálií. Nádoby s uchem vybíhajícím na hoře ve dva rohy (ucha rohatá, měsíčitá, ansa lunata, cornuta), jež jsou vlastní italským terramarám, objevují se po různu od konce neolithu do doby železné

měl je dříve za ozdoby úboru koňského, nyní soudí, že se jich užívalo k různým účelům. Jest možno, že to byly jen z hruba zhotovené formy bronzu ku prodeji připravené, a že teprve z nich hotovily výrobky další. — Podobné moderní železné obojky viděl jsem v britském museu. Pocházejí z Afriky od kmene Bari.

(na hradišti řívnáčském, bohnickém, v Šárce, na Hrádku v Čáslavi, v mohyle na Stříbrníku u Roztok, v kulturních jamách v Podbabě, ve skřínkovém hrobě u Velvar a jinde).

Vlivy jižní tušíme také v nádobkách s vysokými uchy a v některých druzích ornamentace.

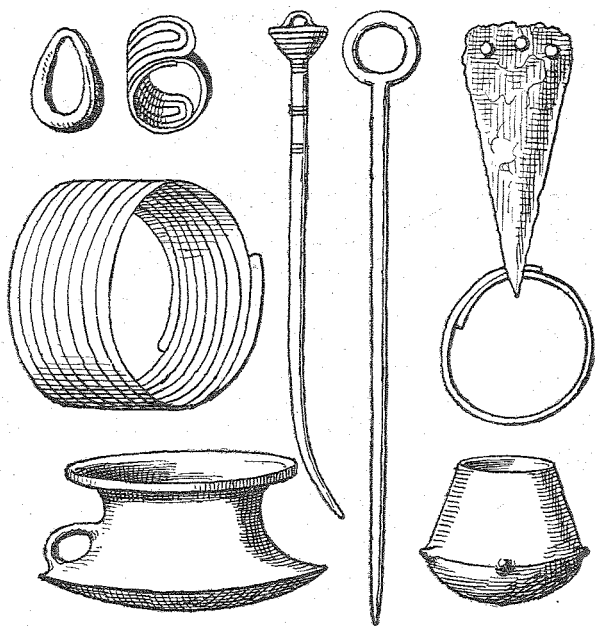

Obr. 228. Sponka z pokladu slatěnického.

Hroby české z doby bronzové lze dobře rozdělití ve dvě hlavní skupiny 1. skupinu hrobů s kostrami typu únětického a 2. mohyly na jihozápadě Čech ponejvíce s pohřby žárovými. Hroby jiného rázu jsou podřízené.

Prvá skupina jest velmi důležitá. Nejnověji ji probral Dr. J. Matiegka.²⁴⁴) Ukázalo se, že jest provázena následujícími znaky: Kostry leží v jamách buď prostě v zemi vykopaných nebo většími kameny obložených na pravém boku s tělem silně skrčeným. Pravá ruka bývá pod hlavou, levá u hlavy nebo na životě. Milodary jsou velmi charakteristické, bronzové i nádoby. Vedle řídkých trojhraných dyk s nýtky, vyskytují se velmi hojně zvláštní jehlice se špičkou ohnutou, a často s hlavičkou v podobě obráceného kuzele, na jehož půdici nahoře je přiděláno uško. Náramky byly původně z drátu stočeny a dosti široké, později se lily massivně, a rýhování, které dříve drátem vedle sebe točeným bylo způsobeno, nahrazeno bylo ornamentací. Také jiné šperky, náušničky, prsteny, jsou hotoveny ponejvíce z točeného drátu (srv. obr. 229). Velmi hojně jsou šperky jantarové, nejvíce v podobě více méně pravidelných, uhla-

zených a provrtaných kusů, které se nosily na tkanině zavěšeny na hrdle. S jantarovými závěskami střídají se občas trubičky svinuté s bronzových drátů. Nádoby jsou dvojí, jedny dosti hrubé, druhé pěkné, hlazené a černé a vesměs v ruce hotovené. Vykazují některé zvláštní tvary, z nichž

Obr. 229. Typické milodary z hrobů únětických.

vynikají svérázností nejvíce nádoby s malým dnem, které se náhle silně rozšiřuje; na boku rozšířeného kraje sedí ouško, ne tedy nahoře ale dole.

V Čechách byly hroby tohoto druhu nalezeny dosti hojně, vždy jen v středních Čechách a v Polabí. Nejznámější u nás prozkoumané pohřebiště je únětické blíže Prahy. Jiná se našla u Čičoviček, Ledče, Zájezda, Dobřichovic, Zvoleňovse, Lovosic, Nymburka, Zlonic, Přerova, Brandýsa, Brazdímí, Klecan,

Veliše, Řehnic, Přemyšlení, Minkovic, Lipan a jinde; *) na Moravě se našly podobné hroby u Monic, Velkých

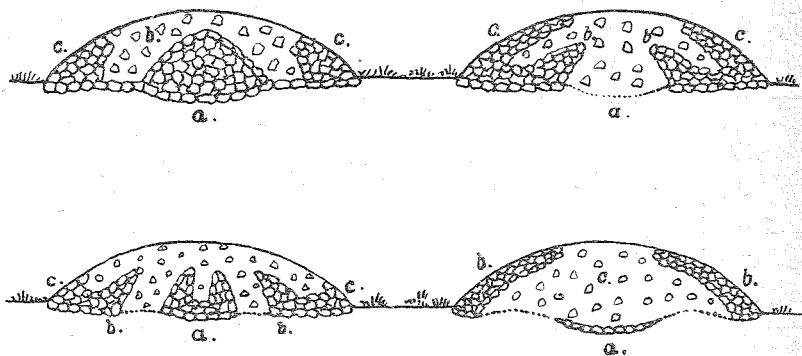
Obr. 230. Hrob se skrčenou kostrou z Oblekovic (dle fotografie J. Pallardiho).

Pavlovic (hroby ovální podoby s kostrami skrčenými a chudými milodary), u Skoronic na Kyjovsku, u Horních

*) Hrob se skrčenou kostrou a krásnými milodary nalezen byl nedávno na Šibeňáku u Třeblic. Vedle massivní jehlice, tří bronzových šipek, rozlámáního meče a zlatého drátu nalezena byla krásná sekerka typu uherského, jaký jsme popsali na str. 340 (obr. 208).

Dunajovic; hlavně sem patří pohřebiště odkryté J. Pallardim u Oblekovic blíž Znojma, z něhož podobu jednoho hrobu kameny obloženého předvádí nám obr. 230. Jiné hroby neměly kamenného obkladu. Sem patří dále hroby, které mezi jamami popelovitými vykopal u Vrbovce Ign. Spöttl, a jež se shodují s nedalekými nalezišti dolnorakouskými a snad i pohřebiště se skrčenými kostrami

Obr. 231. Konstrukce mohyl u Ostřetie (a jádro mohyly, b a c kamenné věnce a pláště).

u Vranovic, Hulína, u Branovic (z části), a jinde. Také hrob jiného rázu s kostrou se zlatým náramkem na ruce, a bronzovými závití na nohou nalezený u Hrušovan patří patrně do doby bronzové.

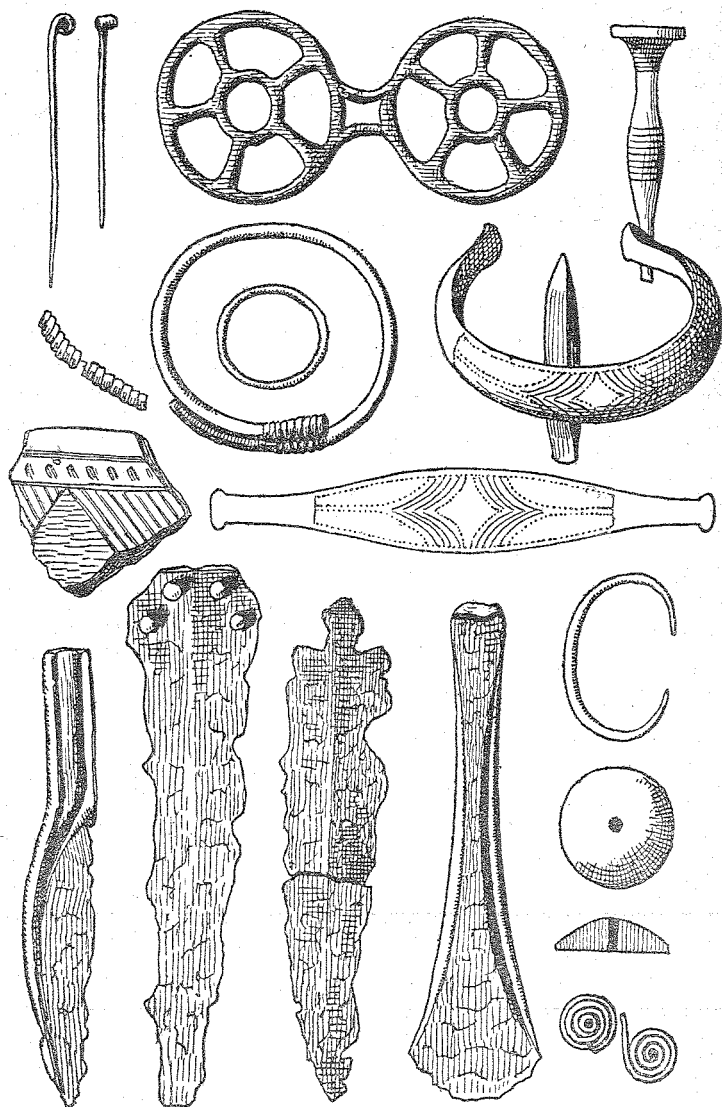
Druhou skupinu českých hrobů doby bronzové tvoří jihočeské mohyly. Nazýváme je jihočeskými, poněvadž jsou končině té vlastni, a jen na západ se dále táhnou. Mimo tento okruh vyskytují se jen výjimkou. Kraj mohyl českých tohoto rázu zaujímá z hruba řečeno celé poříčí Mže s Radbuzou, Úhlavou a Úslavou, a jižní polovinu poříčí Vltavy s poříčím Otavy a Lužnice i Nežárky, (zde jsou hlavně mohyly doby železné), snad i kraj vrchní Ohře.

Jinde se vyskytují jen po různu na př. v okolí Prahy, v Polabí hlavně v kraji kol Josefova (patří-li sem), tu a tam na Mladoboleslavsku, Žatecku a jinde.

Skupina tato není u nás systematicky probádána. Mohyly jsou stavěny z hlíny a kamení. Obyčejně bývá ve středu jádro kamenné, na ně je nasypána hlína kamením promíchaná, a na vrchu sdělán opět kamenný plášť. (Srv. na př. průřezy mohyl ostřetických na obr. 231). Ale i jiné složení se vyskytuje, vrstvy kamení a hlíny se střídají, a podobně. Pod mohylou je pohřeb, obyčejně žárový. Ale i kostry se vyskytují, a soudě podle obdobných příkladů z Dolních Rakous a hlavně z Bavor, budou nám mohyly s kostrami představovati starší skupinu než mohyly žárové; oba rity byly ale jednu dobu současně. Ostatně i jinak složením mohyl a milodary, pokud možno nyní soudit, odpovídají tyto jihočeské mohyly velice sousedním bavorským, přecházejíce také právě tak jako ony, do doby železné.

České mohyly s kostrami našli na př. Franc a Szombathy u řeky Úslavy; sem patří dále mohyla, otevřená roku 1822 u Chudenic na Klatovsku, mohyly u Pivoně a jiné na hranicích bavorských, u Kyšic, mohyly v Kněžeháji u Chotěšova, část mohyl kojetických u Mělníka a část nedávno odkrytých mohyl u Velké Dobré. Tu se vedle mohyl žárových našly i hroby s kostrami s týmž inventářem, náležejícím konci doby bronzové. Hroby kostrové nejsou zde po našem soudu mladší, jak míní Dr. Pič, ale současně s hroby žárovými.

Tělo spálené, popel s opálenými kostmi bývá uložen buď ve velké popelnici, do níž nebo poblíž níž položeno bylo i několik milodarů, nebo byl prostě vysypán na zem, a milodary, nejčastěji nádoby dle všeho již původně rozbité, uloženy vedle něho nebo na popel. Někde jsou skoro veskrze kladeny dary ne do středu, ale do boku mohyly.

Obr. 232. Obsah mohyl ostřetických.

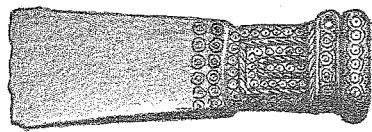
Milodary jsou celkem chudé, tak na př. z 29 mohyl ostřetických nevydobylo se téměř nic více než to, co předvádíme na obr. 232. Jsou to však typické věci doby bronzové: vidíme sekerku, dýky, srpek, dláto, nůž; ze šperků nejčastěji se objevuje náramek, jehlice a jantarové korale. Někdy však nebývá v mohyle nic, než několik střepů.

Mohyl těchto je v jižních a západních Čechách velké množství a z nich ještě mnoho neprobádaných.²⁴⁵⁾ V okolí Klatov zkoumal je nejlépe Dr. K. Hostaš a vedle něho jiní, ku př. mohyly u Poleně, Habartic, u Ostřetic, na Domažlicku B. Strér, Fr. Lang, prof. Woldřich atd. u Milaveč, Chrástavic, Třebnic, Metelska, Podraznic, Luženic; dále jsou v okolí Přeštic, Merklína a Plzně, kde pracovali J. Smolik, prof. Strnad, J. Leger a jiní. V Póvtavi zkoumal Dr. Woldřich sem náležející hroby poněšické, čirhanské, u Čertyně (?), u Písečné (část), u Kostelce, J. Richlý mohyly u Křtěnova atd. U Písku našly se hroby nejspíše mohyly s krásnými bronzovými milodary (nyní ve sbírce E. Mikše a Dra Š. Bergera) na hradišti, v okolí Jindřichova Hradce prozkoumal řadu chudých nekropolí J. Richlý.

Jinou dobře prozkoumanou skupinou jsou mohyly v poříčí Úslavy prokopané Francem a popsané J. Szombathym. Nalezly se tam meče a dýky bronzové, ploché sekery a pástavy (i jedna sekera typu uherského), hroty oštěpů a šipek, jehlice, kleštičky, náramky, nákrčníky a jiné drobnosti. Nádobu mají stálý tvar, zdobený čarovými okrasami. Je viděti již z těchto ukázek, že je v Čechách dosti těchto hrobů prozkoumáno, ale celkového ocenění dosud marně čekáme.*)

*) I na Moravě máme mohyly z doby bronzové, ale nemůžeme říci, mají-li s jihočeskými něco společného. Vynikající nález bylo lze očekávatí v mohyle zvané „Královský kopec“ u Těšetie, o němž si vypravoval lid sám, že tam byl pochován jeden král se ženou. Prokopal ji Dr. Wankel, ale našel na dně dva hroby, bohužel téměř

Srovnání hrobů typu únětického s mohylami jihočeskými přivádí nás k zajímavým závěrům. Hroby prvního typu nejsou, pokud lze souditi, rozšířeny za hranice Čech, Moravy a zeměpisně k ní patřící části Dolních Rakous (až na nejskrovnější výjimky), a tvoří zejména u nás v Čechách skupinu tak jasně ohraničenou, že ji můžeme směle nazvati skupinou specialně českou.

Obr. 233. Bronzová sekerka z mohyly u Těšetice na Moravě.

Tu svéráznost kultury, kterou se honosí Dánsko nebo Uhry v době bronzové, repraesentuje nám ovšem v malé míře, naše skupina hrobů únětických. Tato svéráznost odlišuje ji zároveň ostře od skupiny mohylové, a ač není tato dosud blíže prozkoumána, nerozpakujeme se vysloviti domněnku, že obě skupiny i ethnologicky jsou rozdílné, že každá náleží jinému lidu. Je-li tomu tak, byly Čechy v této době osídleny nejméně dvěma kmeny. Skupina mohyl představuje nám hřbitovy kmene, který byl usazen kompaktně v jihozápadní části Čech, šíře se odtud během doby i dále do vnitra a na východ, a byl zároveň v úzkém spojení, ne-li docela totožný se současným obyvatelstvem Rakous a Bavorska.*) Tento lid, jak se zdá,

prázdné a patrně již dávno vyloupené. Jen v jednom našla se ozdobná bronzová sekerka (obr. 233). Možno však, že mohyla tato náležela původem svým již době železné. Za to patří do bronzové doby mohyla, nalezená na hradišti v Nákle, v níž se našlo před lety několik koster s bronzovým mečem, sekerami a šperky.

*) Tyto úzké styky s bavorskými mohylami jsou tak zajímavé a kdyby se měly potvrditi, tak důležité pro českou předhistorii, že je na čase, aby se někdo u nás podvolil systematickému prozkoumání jihočeských mohyl. Snad naše upozornění tu postačí. Úkol bude pro každého velmi vděčný, ale vyžaduje jistého stupně znalosti středoevropské archaeologie.

vníkl k nám do Čech přes Šumavu z jižního Německa a přišel k nám s novou kulturou spíše za doby bronzové nežli již v neolithu. Soudil bych tak z toho, že dle bádání L. Šnajdra a prof. Woldřicha neolithická doba je v jižních Čechách vůbec slabě zastoupena. L. Šnajdr již r. 1884 soudil na tuto migraci. Jak tento lid tělesně vypadal, dosud nevíme. U nás, pokud několik sporých zpráv je, zdá se býti pokolení to dlouholebé.

Naproti tomu jsou únětické hroby rozloženy dosud ve středních a severních Čechách.

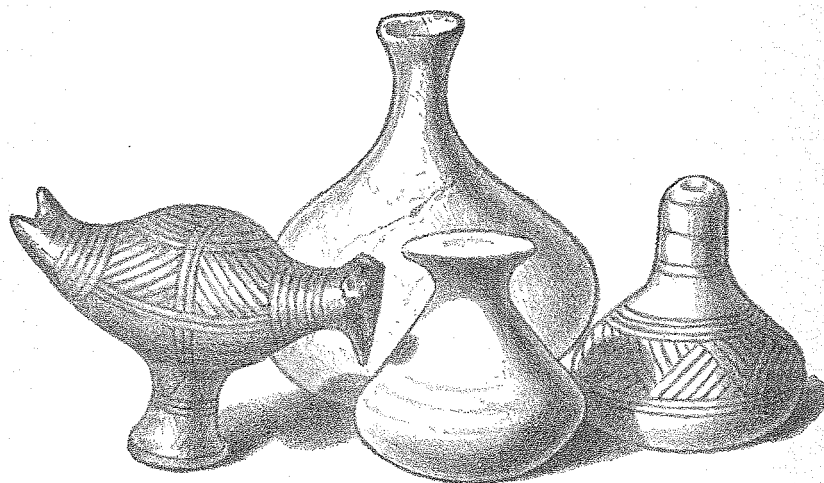
Toto zeměpisné rozložení obou skupin již rázem hrobů rozlišených, je dotvrzeno i rázem milodarů. Milodary z mohyl nejsou charakteristické, z Rakous a Bavorska známe tytéž typy, za to jsou typy únětické svérázné a marně se ohlížíme po vztazích, které by nám objasnily ethnologické postavení tohoto lidu.

Typ jihočeských mohyl právě tak jako v Bavorsku a Rakousích, přešel klidně do doby železné. Některá pohřebiště spojují zřejmě dobu bronzovou se železnou, na př. husínské u Klatov. Hallstattská kultura se vyvinula v této části Čech spíše klidně, nežli jak soudí Szombathy, násilným převratem, způsobeným zase příchodem nového lidu.

Zatím se však na severu a východu Čech udály jiné proměny. Zdá se mi, že sem ještě za doby bronzové vnikly nové vlivy, nejspíše v průvodu nového lidu, který začal zakládati pohřebiště nového, zcela jiného rázu. Soudíme aspoň, že t. zv. pole popelnicová, žárové hroby bez mohyl anebo jen malými mohylkami označené, zakládal spíše nový lid, který přišel do Moravy, Rakous a snad do Čech na konci doby bronzové — než obyvatelstvo, jemuž patřily starší hroby kostrové. Spíše bych soudil, že lid, který od severovýchodu k nám vnikal, zatlačoval pomalu a v sebe přijímal nečetné starší obyvatelstvo těchto končin.

Pole popelnicová (champs d'urnes, Urnenfelder, Urnenfriedhöfe, urn-fields) jsou hřbitovy, sestávající obyčejně

ze značného počtu žárových hrobů, pravidlem v řadách za sebou. Popel zemřelého jest uložen v popelnici, ve které nebo vedle které nacházíme i milodary, obyčejně ohněm porušené, chudé, nepatrné. Jedině keramické výrobky tvoří výjimku. Jest pravidelným znakem těchto hrobů, že popelnice bývá obestavena nebo naplněna ještě jinými, někdy velmi četnými nádobkami, džbánky, miskami, šálky, hrníčky

Obr. 234. Rachlátka z pohřebišť- tršického na Moravě.

a zvláštními hliněnými rachlátky s kuličkami uvnitř, nejasného účelu (hračky dětské?) a různých i zvířecích podob (obr. 234). Baňatá popelnice však bývá tu jen jediná; každý zemřelý dostal svůj zvláštní hrob, hroby rodinné, jakými jsou pravidelně na př. pruské a polské žárové hroby skříňkové, v polích popelnicových jsou řídké. Popelnice i s milodary bývají uloženy do nehlubokých, někdy kameny vyložených jam a pravidlem nejsou hroby nyní na povrchu země ničím označeny, ač leckde původně malé mohylky ukazovaly, že místo to jest posvátné, sídlo duši zemřelých. Behla soudí, že hroby lužické byly původně vůbec pod mohylkami.²⁴⁶⁾

Přehlédneme-li území, v němž se tato pole popelnicová nejstaršího rázu v střední Evropě nacházejí,^{*)} vidíme, že se obmezuje na následující kraje jeho: Lužici, Braniborsko, Slezsko, Moravu, Rakousy, severní Uhry, Halič, Poznaňsko. V Čechách se vyskytují pouze v severní a východní končině, hlavně v Polabí.

V jednotlivých těchto zemích vyvinuly se během doby různé typy hrobni keramiky ku př. v Lužici, ve Slezsku, v Uhrách atd. O tom všem v následující kapitole více povíme, zde se jenom několika slovy zmíníme o možnosti jich datování do doby, o níž právě jednáme.

Undset vyslovil mínění, že tento ráz pohřebišť počal se šířiti již ve velmi časně době bronzové od jihovýchodu Evropy nejdříve do Uher, do údolí Dunaje, odkud přišel jednak na jih do Itálie s bronzovou kulturou terramar, tedy s Helbigovými Itáliky, jednak na západ do zemí alpských a na sever přes Rakousy, Moravu a Čechy dále do severní Evropy.

Jak vidno, Undset tu východnější země slovanské ponechal stranou. A přece jsou pro tuto otázku velmi důležité. Vždyť tam jsme na severu Karpat našli již pole popelnicová s inventářem, který jsme přes některé stopy vlivů pokročilejších klášť musili ještě do doby kamenné! Tak na př. v Czechowě, v Nové Sěnavě, Vasytkovicích, Wygnance, Zlatých Bilezích, vůbec v Pověslí atd. A to se mi zdá býti prvním a velmi důležitým faktem, od něhož dlužno vycházet. Zde na sever od Karpat žilo obyvatelstvo, které neznajíc ještě bronzu anebo ho teprve jako vzácnost poznávajíc, mělo již obyčej pochovávat mrtvé své tak, jak to vykazují, pole popelnicová dob pozdějších. Jest proto na snadě soudit

^{*)} Máme na mysli jen tuto skupinu středoevropskou. Víme dobře, že pohřebišť podobného rázu jsou i v západním Německu, v Gallii, v Itálii a v Anglii. Ale rozlušťovat vztahy, v nichž jsou tato vzdálená pohřebišť k centru středoevropskému, je dosud a zde nemožno. Příliš bychom komplikovali svůj výklad, kdybychom se o to pokusili.

že část polí popelnicových patří také čisté době bronzové. Ovšem, které z nich tam patří a které náleží již době, kdy obyvatelstvo samo poznalo a užívalo železo, to leckdy bývá těžko rozhodnout. Neboť se v nich z největší části nacházejí pouze drobné úlomky bronzových šperků, nástroj nebo zbraň se v starší době zřídka vyskytuje. Tím ovšem je datování velice stíženo. I když se tam nenajde kousek železa, samé jen drobné bronzky, nemusí pohřebiště náležeti době bronzové. Mohlť dobře již lid, jemuž patřilo, uživati zbraní a nástrojů železných. Jeden bronzový pástlav, srpek atd. nestačí také k tomu, abychom takové pohřebiště kladli určitě do doby bronzové. Věci ty zasahají ještě hojně do první doby železné. A jsou-li tam naopak úlomky železné, také ještě nesvědčí, že patří hroby do doby železné, jak my jsme ji archaeologicky pojali. To vše stěžuje velmi řádné ocenění skupiny starších polí popelnicových, a také naše ocenění nemůže býti pojato jinak než jako pokus toho. Neklademe také na to váhu, jestli všechna jmenovaná pohřebiště skutečně sem patří. Nám stačí možnost a pravděpodobnost, že se hroby tohoto rázu objevily u nás již v době bronzové.

S pravděpodobností, založenou hlavně na řadě detailů, jež v tomto přehledu vykládati nemůžeme, *) soudíme, že jistá část těchto polí popelnicových náleží v střední Evropě době bronzové, třebaš bychom se tu a tam v nich setkávali se sledy vlivu jižní Evropy, která z časového hlediska měla po jistou dobu současně již kulturu železnou.

Dle Ossowského není v Haliči v kraji krakovském kostrových hrobů z doby bronzové. Jsou to skoro samé hřbitovy žárové s popelnicemi v řadách postavenými. Typickými příklady jsou pohřebiště v Kwaczale a v Popówece, ale v Kwaczale se už našlo železo, v Popówece

*) Hodlám svým časem celou záhadnou otázku polí popelnicových důkladně a samostatně projednati. Dosud jsem se však nedostal přes práce přípravné.

jen srpek bronzový. V obou však jsou nádoby v ruce i na kole robené. V kraji lvovském, v Pokuti a Podoli převažují již jiné druhy hrobů, ač i tu se našly po různu žárové hroby bez mohyl. Ale tvar i ráz keramiky liší se na př. v hrobech uwišlských od rázu krakovského. Kirkor i Ossowski soudí, že byly tyto kraje obydleny jiným národem, než kraje západní.

V království polském kladl bych do této nejstarší doby kovové na př. pohřebiště v Dolním Bąkovej v kraji łowickém prokopané T. Dowgirdem, pohřebiště u vsi Lalin, Kochan, Żebra czky nad Świdrem, přítokem Visly (nepatří-li také ještě do doby kamenné) a vůbec hojně v poříčí Visly a Varty, hroby v Mikuszowicích, v Krzemienicích s nádobami velmi primitivních typů popsaných Kirkorem. Také v žárových hrobech na Łysé Górze u vsi Rembowa pod Pińczowem našel kn. Siarkowski jen předměty kamenné, kostěnné a něco bronzů, u Włoczyna blíže Kalisze našlo se několik celtů, náramků a jehlic. *)

V Německu v Braniborsku a Lužici byla nalezena řada polí popelnicových beze vší stopy železa a Undset je proto právem řadí do doby bronzové. Behla sám nerozlišuje pohřebiště doby železné a bronzové, ale výslovně říká, že na největším počtu jich vyskytl se jenom bronz.

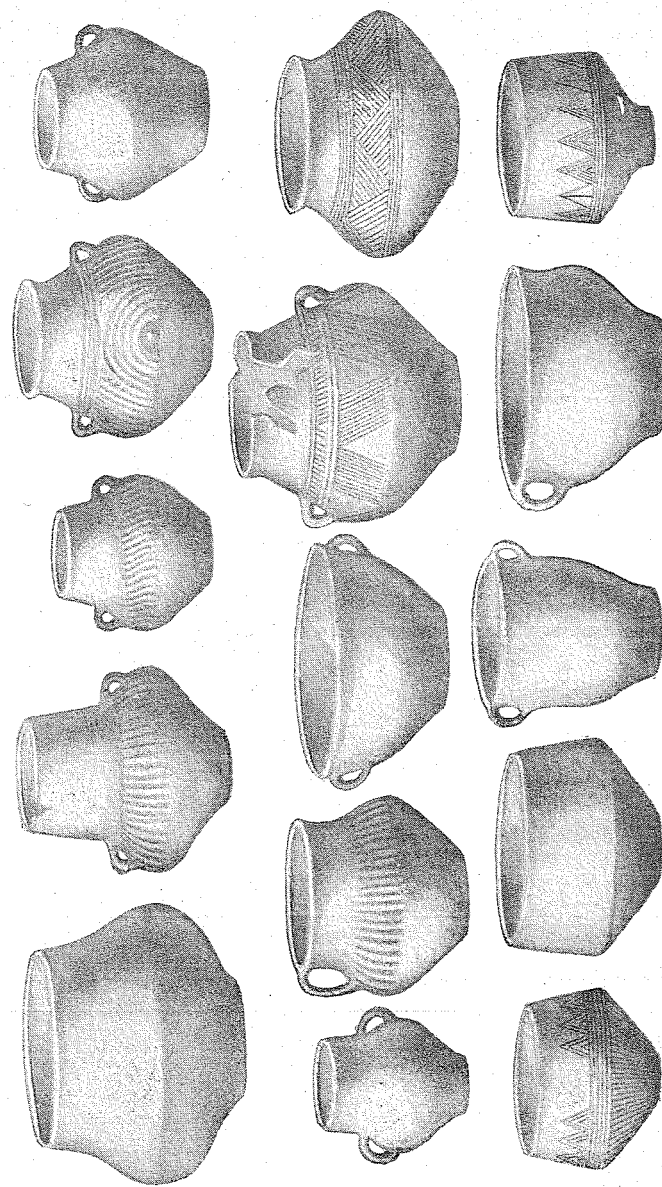
Ve Slezsku jsou známa sta pohřebišť tohoto rázu. Ale valnou většinou náležejí době železné. Bronzová doba byla tu patrně kratší než na východě a na západě v Lužici. Vykládám si to obchodním spojením, které tudy vedlo od jihu k jantaronosnému pobřeží. Totéž uvidíme v Poznaňsku a Prusku. Tím lze i vysvětliti, proč tu v pohřebištích bývají smíšeny typy čisté bronzové se železem ku př. v Zaborowu, v Kazmierzi.

*) Tak zv. hroby zvonkové (podkloszowe), které jsou hojně v Prusku a jdou až do Polska k Varšavě, čítají sice někteří z částí do doby bronzové, Lissauer však do doby železné.

V Čechách je nejisto, smíme-li některá pohřebiště již do této doby zařaditi. Mezi nejstarší budou patřiti hroby u stanice Korunka-Jelení (beze stopy železa), u Hoříněvse (bronzový meč), Osic blíže Pardubic (bez železa), u Sulejovic (Woldřich je klade do doby bronzové), u Třebechovic a jinde. Řadu typických nádob z prvního pohřebiště předvádí obr. 235. Spíše je známe již na Moravě a v Uhrách. Pohřebiště tršické na Moravě klade se do doby bronzové, také mohelnické, v Uhrách pohřebiště, která jsme vyjmenovali na str. 343. Jak se mají k polím popelnicovým četné kotlovité hroby žárové dolnorakouské z této doby (také v Čechách jsou), nedovedeme posoudit.*) Pohřebiště popelnicové u Stillfriedu má velmi starý ráz, ale objevuje se tam již železo.

Z toho, co jsem pověděl o polích popelnicových, vyvozuji nyní následující domněnku: Pole popelnicová středoevropské skupiny rozkládající se v starší době po říči horního Labe, Odry, Varty, Visly, Moravy a severní části středního Dunaje, náležela pravděpodobně jednomu lidu, který se patrně z užší vlasti na všechny strany rozšiřoval. Nic se nestaví proti tomu, že vlast tuto možno hledati pod Karpaty, kde se podobný obyčej pohřbívání prováděl již za doby kamenné. Odtud se počal buď obyčej sám, spíše však i lid stěhováním šířiti tak, že na konci doby bronzové měl již osazeny nynější Branibory, Lužici, vnikl snad již do severovýchodních Čech, a zaujal sídla na Moravě a v Po-

*) V Čechách dle Bř. Jelínka náleží sem na př. pohřebiště odkryté r. 1890 ve Stromovce u Prahy. Vedle velkého množství kotlovitých hrobů s popelem, střepy a drobnými bronzy, našly se i dvě skrčené kostry z doby současné. Snad také žárové hroby s popelnicemi odkryté jím v Libni náležejí sem, a pokud možno souditi i část velmi důležitého pohřebiště u Vokovic blíže Prahy (z větší části patří ovšem do doby železné). Odkryto bylo před 20 lety, ale o té době ještě ho nikdo nepopsal! Skládalo se z hrobů žárových, mezi nimiž nalézaly se i hroby kosterné a jámy kulturní, bez pochyby zbytky obydlí.

Obr. 235. Nádob z hrobů u stanice Korunka-Jelení blíže Choceň v Čechách.

dunají rakouském i uherském. Soudím spíše na tento postup šíření, než na směr od jihovýchodu Evropy, jak jej pojal Undset, nebo na kolébkou lužickou, jak jini soudí.

Toto šíření, dalo-li se v době bronzové vůbec, počalo teprve na konci jejím. Jen málokteré pohřebiště můžeme zařadit s jistotou do doby bronzové. Většinou se nese ráz starších hrobů k době železné a je pochopitelné, že se někde šmahem zařadí jen do této doby. Jen v některých krajích, kam jak se zdá, kultura železná nevnikla tak rychle, vyvinula se i v polích popelnicových doba bronzová, a jsou pak na př. lužické asi současný s těmi slezskými a moravskými, v nichž se objevuje již železo.

Kdo asi byl ten lid, jemuž tyto hroby náležely, o tom v následující kapitole více povíme.

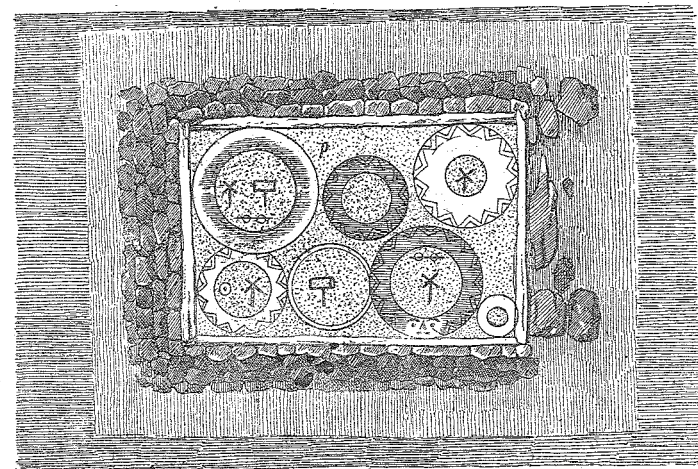
Po této odbočce, z našeho stanoviska nutné k pochopení českých hřbitovů popelnicových, vrátíme se ještě na okamžik k Čechám a k Moravě.

Že i část sídlišť českomoravských náleží do doby bronzové, o tom nemůže být pochyby. Lid, který tu v době bronzové své mrtvé pochovával nebo spaloval, musil někde obývat. Jest proto část jam odpadkových jistě z této doby, ale tyto jsou málo prozkoumány, a těžko, ba dosud nemožno je vůbec po různých dobách roztrřidřovat. Vedle pohřebišť této doby (vyjímaje mohyly jihočeské) velmi často se objevují jámy kulturní, ku př. hojně vedle pohřebišť rázu únětického, a můžeme je proto správně klásti do stejné doby jako vedle se nalézající pohřebišť.

Také nová hradiště byla jistě v této době zakládána. Některá mají ve svých vrstvách střepy, jež ukazují až na tuto dobu. Tak se na př. o hradišti u Poněšic domnívá prof. Woldřich, že bylo v této době zbudováno.

Dr. J. Wankel klade také počátek kolových staveb, jež se našly v Olomúci do doby bronzové. Při stavbě národního domu českého přišlo se náhle na zbytky staré kolové stavby, vystavené kdysi na rameni řeky Moravy,

kteřá byla teprve od knížete Vratislava asi v r. 1050 až 1060 po Kr. do svého nynějšího řečiště uvedena. Na kolové stavbě bydlelo se tu ještě ve středověku, jak svědčí mezi koly nalezené pozdní nádoby, mince a podobné věci. Ale spodní vrstvy jsou mnohem starší a snad z doby bronzové. Prastaré jsou také zbytky kolové stavby v Nákle, kde

Obr. 236. Schematický plán skřínkového hrobu s popelnicemi (dle Ossovského).

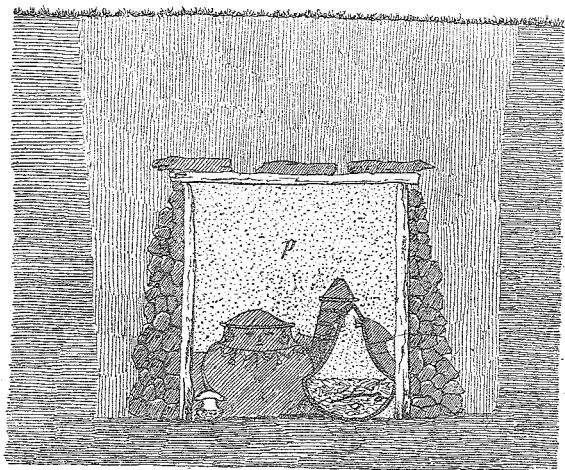
bylo nalezeno několik skvostných bronzových nádob, jež by však okázaly spíše na počátek doby železné.²⁴⁷⁾

Ličiti dobu bronzovou v ostatních zemích nyní slovanských je těžko. Málo zde zkoumáno, ne co do počtu prací ale co do jakosti jich. Takového detailního prohloubení, s jakým setkáváme na západě jihu, severu Evropy a i v Německu, na východě ještě není.

Jedině západní kraje polské a hlavně Prusko je velmi dokonale probádáno a starozitnosti jeho popsány O. Tischlerem, A. Lissauerem a B. Ossowským.*)

*) O. Tischler dělil dobu bronzovou celého severního Německa (hlavně vých. Pruska) na 3 doby, jež po hlavních nálezech nazval

V době kamenné byly pro Prusko význačné hroby s kostrami v kamenných skřínkách, ač se počaly již objevovat i hroby popelnicové. Nyní po celou dobu bronzovou a dobu přechodní k železu panuje tu pouze spalování, na počátku v hrobech s nasypanou mohylou, na konci ve velmi bohaté a důležité skupině hrobů skřínkových bez mohyl (obr. 236 a 237).

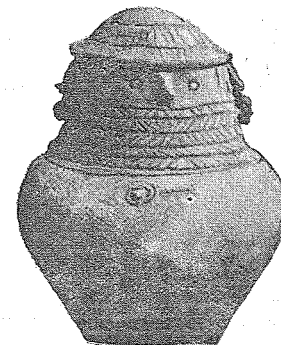

Obr. 237. Schematický průřez skřínkového hrobu s popelnicemi (dle Ossowského).

Milodary těchto hrobů jsou svérázné, některých druhů jinde nenacházíme. Mezi význačnými bronzovými věcmi nacházíme kruhy s úšky (t. zv. Bügelringe), točené nákr-

1. pile-leubingenskou (nejstarší, do níž patří jen několik nálezů hromadných), 2. peccatelskou, datovanou do první polovice I. tisíciletí př. Kr. a 3. dobu přechodní k době železné. A. Lissauer, který se nejvíce zabýval západním Pruskem a okolím, dělí ji zde na 1. časnou dobu bronzovou s mohylami žárovými, 2. střední dobu s mohylami a depoty, 3. mladší dobu s depoty a 4. nejmladší dobu s hroby skřínkovými, sahající až do konce III. století př. Kr.²⁴⁸⁾ Tato třetí a čtvrtá doba Lissauerova odpovídá 3. době Tischlerově. Podobnou stupnici postavil Belz pro Meklenbursko.

niky a vysoké nákrčníky, skládající se z několika nad sebou položených a v zadu spojených kruhů. Častěji se setkáváme s vlivy jižními, hlavně uherskými. Bylo zde patrně neustálé spojení a bronzová kultura zdejší jest jen plod čilého obchodu s jantarem. Velmi důležitá a charakteristická jest keramika. Nacházíme zde velmi hojně popelnice, na jejímž povrchu je hrubě naznačen lidský obličej a sice uši (někdy bývají v nich zavěšeny i kroužky bronzové a perly jantarové, skleněné, napodobující patrně náušnice), krk s náhrdelníkem, o kterém jsme se právě zmínili, nos, oči a ústa, řídčeji jiné části těla (obr. 238). Poklička popelnice má podobu čepice nebo klobouku s okrajem. Nos někdy malý někdy veliký je vždy zvláště modelován a přilepen. Popelnice tyto jsou ještě hojnější v následující první době železné.²⁴⁹⁾

Obr. 238. Obličejová popelnice z Pruska.

Vlastí jejich je západní Prusko a Pomořany s částí Poznaňska, a sice část ohraničená řekou Regou, Vislou a Vartou. Všude jinde tvoří výjimky. Ve východním Prusku za Vislou a v Livonsku našlo se jich jen několik málo, také v Uckermarku a ve Slezsku jsou jen ojedinělé nálezy známy (Wittgendorf, Kaulwitz), v Polsku jediná.*)

Myšlénka přenéstí na popelnici obraz lidské tváře je velmi přirozená, a není pochyby, že vodítkem jejím byla idea dáti i posmrtné sehránce těla podobu zemřelého, tatáž

*) Jižněji jsou teprve řídké a zprávy o nich jsou ponejvíce nespolehlivé. Tak na jedné nádobě z pohřebiště svijanského v Čechách (z doby železné) domnívá se viděti Dr. Pič také hrubě naznačený obličej. O dvou jiných starších nálezech se nic bližšího neví. Také na západnějším severu Evropy (až na Rýně) a na východě v Rusku vyskytly se tyto druhy nádob jenom jednotlivě.

idea, kterou spatřujeme i později jinde velmi jasně vyznačenou. Proto ji také nacházíme na mnoha místech země od sebe vzdálených a bylo by mylné chtít vždy spojovat tento zvyk nějakými vzájemnými styky, přenesením. Našli jsme jej ve Foenikii, na Kypru, (i Santorinu), v Troji, v Aegyptě, najdeme jej v Evropě, nejvíce v Itálii u Etrusků, ačkoliv jej našel Pigorini již v době terramar (v pohřebišti u Bovolone). Také v Uhrách a Sedmihradech našla několik podobných popelnic sl. Tormová v poříčí Maroše (u Tordosu a Nándor Valgy). O amerických se nechceme zmiňovati. I aegyptský, assyrský zvyk klásti na hlavu mrtvoly zlatou masku tkví v podobné ideji. Přešel odtud do Foenikie, do Myken, Tunisu, Sardinie, snad i do Ruska ku Skythům (mohl totiž sem přijít i od Čudů sibiřských); v Etrurii počaly se později, jak uvidíme, vzdobovati sarkofágy docela celými postavami zemřelých.

V Prusku podle našeho soudu vznikly popelnice obličejové spíše samostatně, ačkoliv i zde není nesnadno mysliti na přenesení. Neboť Prusko mělo s Východem jistě hojně styky. Lissauer a Virchow myslí, že byl typ obličejových popelnic přenesen do východního Německa z Orientu, Sadowski viděl v nich ale neprávem původ etruský. Undset je také spojuje s jižním vlivem, Tischler odporoval.

Poklady, které se našly v Prusku a Polsku, jsou pravidlem menší a z různých věcí složené. Velké poklady obchodníků a poklady s mnohými předměty jednoho rázu odsud neznám mimo menší nález dutých kruhů z Trampkenu v kraji gdanském, nález rozlámaných srpů ze Zabłakrucky ve východní Haliči a podobné.

O části hrobů království polského a Haliče zmínili jsme se již na str. 375., pojednávajíce o nejstarších polích popelnicových. Klademe jich část do doby bronzové, právě tak i část hrobů skřínkových v ruském Polsku, úplně analogických skřínkovým hrobům pruským, a část kur-

kurhanů žárových a kostrových v kraji lvovském a pokucko-podolském. Sem patří i hroby menšími kameny obložené (bryłove), na př. část hrobů v Rakowkaťě v husiatyńském kraji a část hrobů podplytových (nad Dněstrem). Dle Ossowského nacházejí se bronzové meče v Haliči jen na Pokuti a v Podoli. Tím se ovšem stavíme po bok tým, kteří proti starším náhledům Vocela, Kraszewského, Sadowského, Tyskiewiczze, uznávají bronzovou dobu v těchto zemích za dokázanou.

Hůře je již s Ruskem. My nepochybujeme z theoretických důvodův, že i zde byla jednou doba bronzová, ale z nálezů lze ji dosti těžko dovésti. Originalní ruské popisy kusé a nedostatečné, právě tak jako důkladnější, pokud mi známo, pravidlem mluví o nálezů železa. Nalezišť, při nichž není o železe zmínky, je málo. Je to ostatně přirozené. Důkladněji prozkoumané jižní Rusko mělo časné styky s jihem Evropy a s Orientem, a byl-li tam bronz brzy donesen, přišlo tam brzy i železo. Již od nepamětných dob vedl se obchod přes chvalinské moře s Eránem a Indií. A železo v Assyrii bylo již v plném užívání na počátku I. tisíciletí př. Kr.

Ve vnitřním a východním Rusku, kde bychom spíše očekávali památky z čisté doby bronzové, je zase málo prozkoumáno a výsledky ještě méně přístupny. Nicméně v theorii nepochybujeme, že i nynější Rus měla svoji dobu bronzovou. Vyšla-li bronzová kultura z Asie, měla do Ruska otevřeny široké brány. Jednak šla sem z Orientu přes středozemní moře nebo Malou Asii černým mořem, jednak podél jižního*) a snad ještě více podél severního břehu kaspického moře, přes Urál proudem, ježž jsme proto nazvali urálským. Kmenové, kteří zde seděli, — lid zve památníky vesměs čudskými — naučili se velmi brzy spracovávati bronz. Mědě bylo hojnost v Sibíři v horách altajských,

*) Tak hrabě Uvarov soudil, že kovy byly do Ruska přineseny novým asijským národem, který z centrální výšiny asijské přišel sem přes Kavkaz.

v Chorásánu, i v Rusku v Urálu a na Kavkazu (str. 243.). Čínu bylo ovšem méně, ale nebyl také příliš daleko v horách paropamisských, a obchodem přicházel i z Indie. Proto se tu také měděné výrobky neustále udržovaly vedle bronzových a později i železných. Urálský proud bronzové kultury existoval ještě v době pozdější a pronikal hluboko do Ruska na jih a západ. I bronzová industrie doby stěhování národů byla ním značně dotknuta a přejala z něho řadu ornamentačních motivů: zvěrný ornament a jiné, jak dále na příhodnějším místě vyložíme.

Nálezů, jež bychom v Rusku mohli zařadit pravděpodobně do čisté doby bronzové, je nemnoho. Dle Evarnického nacházejí se kurhany této doby tu a tam na březích Dněpru, Bugu a Dněstru. Proti neolithickým a kurhanům z doby železné jsou však řídké. Evarnický zná v novorossijském kraji jen tři, jež by sem patřily. Jeden bezejmenný ve Veselém v gubernii jekaterinoslavské. Otevřel jej r. 1868 A. P. Zosimovič a našel mimo bronzový celt v hloubi 4 aršinů kostru, ležící na pravém boku se spirálovitým náramkem, závěskou a dvěma nádobami. R. 1885 bylo nedaleko v jiné mohyle nalezeno množství bronzových celtů a srpů, a nejnověji i jeden kurhan u vsi Bogodaru v kraji alexandrovském čítá Evarnický sem. Jinak se předměty, které jinde charakterisují bronzovou dobu, jako celt, srpy, šipky nacházejí v kraji dosti hojně, řídkěji však meče. Jsou to jen importy nebo ne? Nejvíce jich je v kraji chersonském v okolí města Chersona v jekaterinoslavském újezdě, a na přítocích Dněpra Omelniku a Mokré Sule. První a jedinou tavírnu bronzů s kamennými kadluby našel B. Ossowski v Zariczju u Bělocerkve na Ukrajině.

Jeden z prvních ruských archaeologů, prof. Dm. J. Samokvasov ve svém rozřídění ruských kurhanů, o němž se později zmíníme, nazývá nejstarší skupinu mohyl kimmerijskou.²⁵⁰⁾ Přičítá ji polomythickému kmenu Kimmeriů, kteří bydleli v jižní Rusi před přistěhováním Skythů. Žili ještě

Bronzová sítula z Vače v Krajíně. Pohled s jedné strany.

$\frac{2}{5}$ skut. vel.

Bronzová sítula z Vače v Krajíně. Pohled s druhé strany.

$\frac{2}{5}$ skut. vel.

v kamenné kultuře, v době, kdy Skythové na východ od nich stáli již na stupni kultury bronzové. Teprve když Skythové osadili v VII. století př. Kr. celý jihoruský kraj, řeční kolonisté seznámili je s železem, a od 5. století nalézáme již u Skythů úplnou výzbroj ze železa, jak nálezy v mohylách dosvědčují. Tak Samokvasov.

Kimmerijská doba obsahuje tedy naši dobu kamennou a čistou bronzovou. Do této čítá Samokvasov vedle několika nalezišť kavkazských, o nichž se ihned zmíníme, 12 kurhanů, které vykopal v okolí Kislovodska a Pjatigorska, kurhan „Безщастная могила“ a jiný bezejmenný u vsi Novogrigorjevky v gub. jekaterinské, „Dlouhou“ mohylu u Alexandropolja (tamže), velký kurhan u sela Bělenského a kurhan „Геремесова Близица“, jež rozkopal I. J. Zabělin a našel v nich množství skrčených koster různě položených s milodary z kostí, kamene a bronzu, a část kurhanů z výkopů hr. Bobrinského v okolí Směly. Aspoň se v některých kurhanech na pravém břehu řeky Serebrjanky a na levém břehu Tjasminu našly kostry s pazourky a náčiním měděným (?) beze stopy železa, a kde se vyskytlo železo, vykládá je hr. Bobrinskij za pohřeb pozdější.

V hrobech těchto jsou vesměs kostry buď na znaku natažené nebo leže, skrčeně i sedě uloženy, a sice na zemi nebo v komorách dřevěných, i kameny obložených. U koster vedle nádob a stále velmi hojných nástrojů a zbraní kamenných (dlátek, mlatů, nožiků) vyskytují se i šperky a zbraně bronzové (měděné?), hlavně šipky.*)

*) Velmi těžko lze datovati pohřebiště, v nichž u koster nebylo vůbec zbraní, nástrojů a šperků, pouze nádoby. Takové kurhany rozkopal na př. r. 1865 Gateuk u vsi Potanova blíže jekaterinské pustiny v moskevské gubernii. Nieméně je čítal Gateuk době bronzové a přičítá je Čudům, buď Meščerjakům nebo Čuvašům, kteří tu žili od VII.—XII. st. Tím bychom měli posunutou dobu bronzovou

Jak je vidět, o bronzové době v jižním a středním Rusku je dosud těžko říci něco určitějšího. I Rusové sami nemají věc dosti jasnu.

Spíše můžeme část t. zv. čudských poduralských kurhanů počítati určitě do doby bronzové. Zdejší obyvatelé pracovali velmi brzy v mědi, dobývajíce ji sami v bohatých dolech uralských. Valná část předmětů kovových z těchto krajů je zhotovena z čisté mědě, část z bronzu. Vedle bronzu a mědě oplývají kurhany čudské zlatem i stříbrem. Nacházejí se velmi hojně v samarské a orenburské gubernii, v újezdě buzuluckém, hornouralském, trojickém, čeljabinském a v celé sibiřské stepi. Jsou pravidlem konického tvaru a dosti vysoké. Hroby jsou obyčejně vyloženy kamenem. Důkladné zprávy o nich, hlavně o kurhanech z poříčí řeky Ufy podal již cestovatel Pallas. Dle ruských badatelů, na př. Nefedova mohly ty náležely Čudům, ne Mongolům nebo Baškirům, neboť oba tyto národové dovedli již ode dávna dobývatí a zpracováti železo, ale ne měď. V době bronzové a měděné žili zde tedy Čudové.

Také na Kavkazu můžeme s velkou pravděpodobností mluvit o době bronzové. Část předhistorických hrobů kavkazských patří jistě době bronzové. Již na ruském archaeologickém sjezdu v Tiflisu G. D. Filimonov prohlásil se pro stanovení čisté bronzové doby na Kavkaze, o níž i my nepochybujeme, ale hr. Uvarov a jiní ji popírali; ještě v poslední době kladou hr. Tolstoj a prof. Kondakov známé pohřebiště u Kobanu určitě do doby Kristova narození, ačkoliv se v mnohých hrobech nenalezlo železa.

Pohřebiště kobanské náleží podle našeho soudu a pojmu většinou ještě do doby bronzové, ovšem rozhodně na konec její. Šperky a většina zbraní jsou z bronzu zhotoveny, železo se tam objevuje jen v podobě šperků

ve středním Rusku hluboko do doby křesťanské. Ale vzhledem k obchodním stykům, jež se prostředkovaly po Volze mezi Rusí a Orientem již od dob nejdávějších, jest závěr Gateukův pochybený.

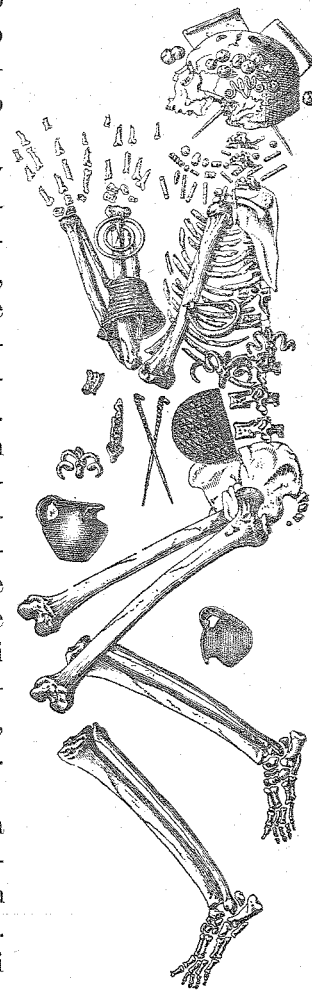
a okras, jimiž bronzové výrobky (na př. záponky) jsou vykládány, a v podobě několika dyk, které však náležejí hrobům mladším. Z části možno tedy klásti toto pohřebiště i do první doby železné. Popíšeme je však již zde, kam po většině bez odporu náleží.

Hroby kobanské odkryty byly r. 1869 při povodni na severním úpatí hory Kazbeku nedaleko vsi (aulu) Kobanu v údolí, kterým prochází vojenská silnice gruzínská, spojující Tiflis s Vladikavkazem. Kopali tu V. B. Antonovič, G. D. Filimonov, E. Chantre, R. Virchow, Fr. Bayern a mnoho jiných.²⁵¹⁾ Dlouho nezpůsobilo žádné pohřebiště takový rozruch ve světě archaeologickém jako toto. Objevilo se úplně svérázným, a přece se zdálo, že v jednotlivostech najíti lze celou řadu stop styků s bronzovými starožitnostmi Řecka, Uher, severu a hlavně Hallstattu.

Zařaďovalo se také nejvíce v okruh hallstattské kultury a mnoho se napsalo o tomto spojení nejzazší Evropy s centrem jejím, mnoho povstalo teorií.

Je jisto, že zde vidíme dosti styků s cizinou.

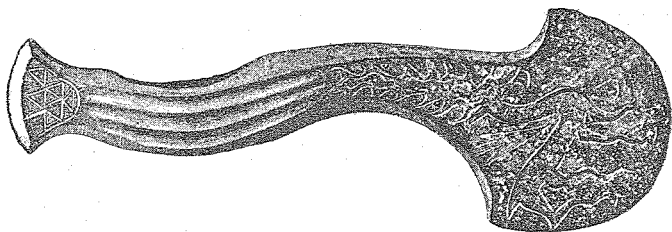
Tak přišlo lecos do Evropy od východu, co nalézáme zároveň na Kavkazu (ku př. uherské závitové náramky, tvar seker, srpy, nákrčníky), lecos zase zpět z Evropy nebo

Obr. 239. Hrob kobanský (dle Chantrea).

vůbec z břehů moře středozemního přeneslo se sem jako spirálové pásy (ať už z Řecka dle Montelia, nebo z Egypta prostřednictvím Foeničanů, jak chce S. Müller), obloukovitá sponka první doby železné v jižní Evropě, jantar, nádoby v podobě zvířat, email a pod. Nejvíce styků objevil však Koban právě jako ostatní pozdnější pohřebiště kavkazská se Sibiří a vůbec se střední Asií.

Tak na př. figurky různých jelenovitých zvířat, závěsky v podobě hlav kozorožců, mají jistě tam svůj původ. My se o tom styku ještě jednou zmíníme.

Obr. 240. Bronzová sekera z Kobanu.

Ale přes tyto styky v jednotlivostech, obraz celku kobanských bronzů je zcela svérázný. Jest to patrně domácí, bohatě rozvinutá kultura, jejíž základy přišly odkudsi ze střední Asie. Že by byla původu chaldejského, jak chtěl Chantre, není přesvědčivých dokladů.

Hroby kobanské jsou z části hroby jednotlivců, z části hroby rodinné. Jsou to hroby skřínkové. Kostry ležely na straně s tělem poněkud příkřčeným, s rukama u prsou (obr. 239). Skříňka zhotovena byla z otesaných, dobře k sobě přiléhajících desk kamenných. Na milodary byly hroby velmi bohaté. Úplně chybí věci z kamene a kostí, vše je z bronzu, ze železa málo.

Mezi zbraněmi zajímají první pozornost sekerky zvláštního elegantního tvaru (obr. 240), častěji vykládané nebo ozdobené rytými postavami, pak bronzové dýky nebo lépe

kinžaly tvaru listovitého s massivní rukojetí. V pozdějších hrobech jsou i železné.

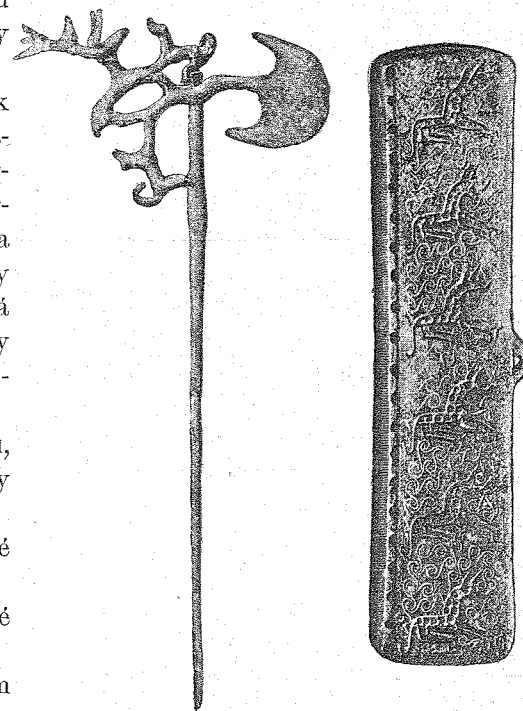
Mezi šperky vynikají velké jehlice lopatkovité i více než 30 cm. dlouhé, končící místo hlavice ve velikou lopatku (podobné nejsou odjinud známy mimo jižní

Ameriku), pak jehlice s miniaturními sekerkami a figurkami zvířat na místě hlavice (obr. 241), malá „zrcadla“ s úšky dle N. Kondakova ozdoby koňského úboru, veliké náramky závitové (obr.

239.) podobné uherským a massivní hladké náramky, záponky k pásům vykládané železem nebo ja-

kýmsi druhem barevného smaltu (obr. 242), sponky s obloukovitým lukem, s jakými se v následující kapitole hojně setkáme v jižní Evropě, jiné s lukem zprohýbaným a ověšeným řetízky a závěskami.

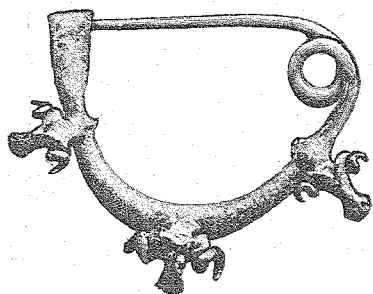
Velké jest množství závěsků v podobě hlavy kozorožce s rohy silně zavínutými, jaké vidíme i na sponkách (obr. 243), různé svitky ze silného drátu, patrně ozdoby do vlasů, hojně puklice a knoflíky bronzové k požívání k rouch a věci

Obr. 241. a 242. Bronzová jehlice a záponka k pasu z Kobanu.

kožených a mnoho jiných drobností, také koralů jantarových, skleněných a z drahokamů urobených. I keramika je dosti hojně zastoupena. Nádoby jsou hotoveny v ruce a ornamentovány hluboko rytými čárkovanými trojúhelníky a čtyřúhelníky naplněnými bílou hmotou.

Z tohoto přehledu nálezů kobanských je zřejmo, že mezi nálezy kavkazskými*) musíme hroby kobanské čítati

Obr. 243. Sponka z Kobanu ozdobená hlavičkami kozorožců.

ještě do konce doby bronzové, nebo chceme-li, do doby přechodní k železné. Nic nevádí, jestliže budeme nuceni je absolutně časově posunouti velmi blízko k době nynější. Mají-li pravdu hr. Tolstoj a Kondakov, kteří je datují až do doby Kristova narození, svědčilo by to pouze, že se v některých krajinách Kavkazu

udržela doba bronzová velmi dlouho. Ale jini je jinak datovali. Virehow na př., který o pohřebišti tomto vydal důkladnou monografii, klade hroby ty do 11—10. století, Chantre do doby od 15—7. století. Montelius datuje pomocí svrchu dotčených styků s řeckými a italskými nálezy konec bronzové doby v Kobanu do 13. st., Morgan nejstarší hroby docela do r. 2500—3000 př. Kr.! Nám se datování ruských badatelů zdá zcela možné, vždyť ještě byzantský historik Chalkokondilas podává v XV. st. po Kr. zprávu o bronzových (měděných?) oružích kavkazských Alanů. Ale nějakého určitějšího rozhodnutí se neodvažujeme. Jest tu ještě mnoho nejasného.

*) I nejstarší části pohřebišť u Samtavra, na Redkinově poli sem patří. Ostatní jsou pozdější. Za to se našly v Kavkazu některé depoty z této doby, ku př. u stanice Bekeševské v kraji kubanském.

Kterému národu patřila tato samostatná, svérázná kultura kavkazská, těžko uhadnout. Kavkaz měl v historii evropského lidstva vždy velikou roli. Vnitro země i Podkavkazi osazovali přerůzni národové, v bojích, které zde povstaly, se tříštili, a Kavkaz ukryval v sobě všechny zbytky. Není divu, že již za doby starověké byl mnohojazyčný. Plinius napočítal za své doby 130, Strabon slyšel na náměstí města Dioskuriady 70 jazyků. Nejvíce vynikli mezi národy kavkazskými Alani, pravděpodobní předkové nynějších Ossetinců. Ale kdy přišli, nelze zjistiti — přímo o nich mluví teprve spisovatelé I. století po Kr. Starožitnosti doby bronzové sotva lze jim přičísti. Lebky v Kobanu nalezené jsou dolichocefalní a mesocefalní.

To jest tak v hrubých rysech náčrtek evropské doby bronzové. Viděli jsme, že vyšla nejspíše z Asie, odkudsi z centra jejího, a odtud se rozšířila několika cestami na západ, hlavně drahou středomořskou, s odbočkou přes moře aegejské na sever, pak drahou černomořskou a drahou urálskou.

Po první dráze sprostředkovali přenos ponejvíce Foeničané, nejdříve přirozeně do pobřežních krajín středozemského moře do Řecka, Italie a jejich ostrovů, do Gallie a Hispanie. I na březích moře černého působili, ačkoliv tam zasahal více než proud středomořský, proud přenašený obchodem z Mesopotamie a Chorásánu přes Podkavkazi. Také urálský proud jdoucí na severu od kaspického moře do vnitra Ruska sem zasahal. Všechny tyto proudy našly pak si společnou cestu do vnitra Evropy po veletoku dunajském. Zatím však i od jihu postupovala nová kultura na sever. Podkladem tohoto šíření byl po našem soudu nejspíše obchod s jantarem, který existoval již na konci doby kamenné a v době bronzové znamenitě rozkvétl. Výměnou za jantar nosilo se na

sever zlato a bronz surový i spracovaný. Hlavní cesty obchodní šly od severních břehů na západ přes Rýn k ústí Rhony (cesta tato pojila se s cestou obchodní, po které se po souši dojíždělo do Britannie pro cín), jednak po Labi, Odře, Visle a jejich přítocích k střednímu Dunaji a odtud k moři adriatickému, jednak i východněji přes Uhry, Balkán k moři aegejskému a nad Karpaty po Dněstru a Dněpru do moře černého. Těmito cestami dostala se bronzová kultura do vnitra Evropy i na sever, a byla v některých zemích dříve, v jiných později vystřídána kulturou železnou, dospěvši tu znamenitého lokálního rozkvětu.

Obrázek tohoto vývoje kultury bronzové v Evropě bude se zdát snad mnohým příliš určitý a jednotný, než dosavadní výsledky dovoluji. Neboť již to, že vážní a hlubocí badatelé jsou v pochopení a ocenění bronzové doby evropské různých náhledů, ukazuje, že nelze sestavovati vývoj evropské kultury v nějaký ucelený obraz s jistotou. Víme dobře, že budoucím bádáním mnoho bude pozměněno v tom, co jsme nakreslili, ale pokusili jsme se o to přece, poněvadž se nebojíme kombinací a hypotes, jen když jsou pravděpodobné a zdůvodněné, a poněvadž v této knize podobný, byť jen hypothesovaný rámec, který tu spoustu jednotlivostí shrnuje a obemyká v přehledný obraz, je po našem soudu nutný.

Spojovati zavedení bronzové kultury v Evropě s příchodem nového lidu, který Evropu osadil, je nepotřebné. Lze to dobře vyložití styky obchodními, při čemž ovšem nepopíráme, že pro jistá menší území mohl být příchod bronzové kultury podmíněn novým osazením, ku př. v jihozápadních Čechách, v jižním Německu, v severní Itálii a podobně.

Jedním důkazem pro násilný převrat kulturní na hranici doby kamenné a bronzové jest mnohým dosud změna pohřebního ritu. My jsme se již na str. 178 o tom stručně zmínili a zároveň ukázali, že změna ritu není zjev, který by byl úzce spojen s novou kulturou bronzovou. Viděli jsme,

že na více místech Evropy zavládlo spalování již v době neolithické, a během ličení v této kapitole obsaženého setkali jsme se opět častěji s tím, že i za nové doby zachoval se aspoň v první její části starý obřad pochovávání na př. v Bavorsku, Rakousku, Čechách, Anglii a někde vůbec nastalo spalování jako v Řecku, jižní Itálii, na Kavkaze a v Orientě.

To jsou věci, které rozhodně svědčí proti tomu, že by se proměna ritu udáti mohla jen násilným převratem, jak soudil na př. i R. Virchow. Náboženské ideje u primitivních lidí bývají ovšem hluboko zakořeněny a snadno se nemění, ale ideje provázející oba obřady nemohou být tak sobě protivné, jak Virchow a jiní myslí. Nechceme se o tom soudit na základě psychologických rozborů. Vniknutí v duši primitivního člověka, pochopiti jeho představování a souzení je velmi nesnadné. Nám dostačí pro naše mínění to faktum, že dosti často nacházíme kmeny, u nichž se obou obřadů zároveň užívalo anebo dosud užívá, a že i mezi předhistorickými památkami nechybí hroby, v nichž mrtví jsou obojím ritem pohřbeni. To nám dostatečně svědčí o tom, že o nějakém velkém sporu psychologickém u obou obřadů nemůže býti řeči, a že není proto také potřeba utíkat se při výkladu proměny obřadu v předhistorii k násilí, k působení nového lidu. Tak o tom soudíme, ponechávajíc zatím otázku, z jakého tedy pramene vyšla koncem doby neolithické a během doby bronzové v Evropě proměna ritu pohřebního, bádání budoucímu.

Kapitola VII.

Počátky doby železné.

Železo, jeho rozšíření a dobývání v starověku. — Tři pásma první železné kultury v Evropě. — Řecko a Řekové. Hoernesova hypotéza. — Itálie. Italikové, Etruskové, Venetové. — Hallstatt a okruh kultury hallstattské. — Balkán, přímořské a alpské země rakouské. — Podunají. — Čechy a Morava. — Gallie, Hispanie a Britannie. — Sever Evropy. — Pole popelnicová této doby a jejich příslušnost. — Rusko a Polsko. Třídění ruských kurhanů. — Starožitnosti řecké a starožitnosti skythosarmatské v jižním Rusku.

Po době bronzové následovala v Evropě doba železná.

Železo jest kov nyní nejrozšířenější, užíváný výhradně k hotovení nástrojů.²⁵²⁾ Pro předměty okrasné se nehodí, nemá ani barvy pěkné, dá se těžko spracovat, rychle se okysličuje a pak není více vzácný. A vzácnost materialu zvyšuje všude cenu šperku. Ale se železem nebylo tomu tak vždy. Je celá řada dokladů, že i železo bylo v předhistorii za šperk užíváno, a jelikož vedle zlata, mědi a bronzu jeho okrasné vlastnosti neobstály, — mohla toho býti jen vzácnost příčinou.

Jest to v krajích, kde se v téže době výrobky bronzové hotovily, zajisté jedním z nejlepších dokladů, že tam známost železa přicházela pomalu, že doba železná následovala po bronzové. Vidíme to v Orientě i v Evropě. Ve hrobech u Varky a Mugajjaru objevuje se železo v podobě šperků, tak i v hrobech na Kypru, v nejstarších hrobech

řeckých, a ještě v pohřebišti kobanském slouží k vykládání zbrani bronzových a záponek; železný náramek nalezen byl dále v skythské mohyle „Luhové“, železné prsteny v kurhanech u Běloozerky. Také ze střední Evropy jsou známy nálezy podobné ze Švýcar, severní Itálie na severu z Pruska (bronzы vykládané železem) a odjinud.

Železo ryzi se v Evropě téměř nevyskytá, jen v kusech spadlých povětroňů anebo v podobě velmi drobných zrněk a šupin buď v náplavech nebo v horninách.

Pravidlem se těží z rud, nejčastěji z černého magnetocé, z hnědelu (limonitu) nebo krevelu (haematitu). Černá a červená ruda železná chovají v chemicky čisté podobě 70% železa. Železo se z nich dobývá tím způsobem, že se pomocí vysokého žáru redukuje kyslíčniky, které tvoří vedle železa hlavní součásti rudy. Kov, který dostaneme, není nikdy čistý. Všechny rudy železné obsahují různé příměsky, kterých se, jak Reyer praví, primitivní metallurgie dovedla velmi těžko zbavovat, a připravit kov vhodný k spracování. Proto snad již Homer zove železo *σίδηρος πολύκιμος* „těžko spracovatelné“. Bylo by možno a priori souditi, že již proto bylo železo přirozeně jedním z pozdějších kovů kulturních.

Jsou však jiní znalcové, kteří naopak dobývání železa z rud považují za velmi snadné, za snažší než dobývání mědi na př. L. Beck, John Percy, po nich i H. Blümner. Percy dí, že několik hodin stačí, aby se z rudy železné vložené do ohně z dřevěného uhlí, mohlo obdržeti kujné železo. Ovšem roztavit železo v rudě lze teprve při vysoké teplotě (asi 1200°), kterou staří kovolitci těžko mohli docílit.

Nicméně nám nálezy všeobecně dosvědčují, že v Evropě bylo železo jedním z nejmladších kovů kulturních. Přišlo v obecné užívání po mědi i bronzu. Tím však necheeme říci, že tomu bylo tak i v celé ostatní zemi,* a že snad

*) R. Andree podal velmi pěkný přehled historie kovů u národů primitivních, a v něm konstatoval více středisk kultury železné

i v Evropě neexistoval kraj, kam známost železa došla stejně ba snad dříve než známost bronzů. Výrok ten platí pro celek Evropy a pro její jednotlivá větší území. Zde platí dosud, jak jsme na jiném místě vyložili, stará Thomsenova these, dle níž věku železnému předcházela věk kamenný a bronzový. A jako nevyvrátily správnost systému tří period ani nálezy drobných kousků bronzových v hrobech, jejichž inventář je zcela jinak neolithický, nevyvrátí ji ani zprávy, že se v severoněmeckých, nordických a ruských hrobech už mezi inventářem neolithickým objevují první stopy železa! — To jsou drobtý, které na vývoj celé kultury té země neměly tehdy žádného vlivu, které byly právě tak přineseny ze země, kde již železo bylo v užívání jako korál skleněný nebo šperk ze sloně. Slovem železo zůstává v Evropě nejmladším kovem kulturním, a teprve, když doba bronzová byla v ní v plném rozkvětu, počíná na jihu a jihovýchodě pronikat nová kultura železná.

Původ evropské kultury železné, dle všeho co dosud víme, nezdá se býti domácí. Jak dále vyložíme, má i železná kultura evropská tak jako bronzová původ asi v Orientu. Jenže se v Evropě počala velmi brzy na mnoha místech dobývat a spracovávat ruda domácí, a není proto pochyby, že již část časné kultury železné, a hlavně pak celá kultura těnská a římská spočívá na výrobě domácí.

v starém světě: 1. v Africe, 2. v Přední Indii, 3. v Malajsku, 4. v Indo Číně, 5. v Číně a 6. v Japonsku. Zejména v Africe je zpracování železa velmi staré a rozšířené. Zde pravděpodobně na více místech po době kamenné následovala ihned doba železná. Industrii tuto nacházíme na Zambezi, u Kaffrů, u Hottentottů atd., v celé střední Africe. Dle Waitze dobývá se v Africe na jih od Kordofanu železo tím způsobem, že se do díry v zemi vyhloubené dá dřevěné uhlí promísené kousky rudy. Pak se to svrchu zapálí a častěji pomocí měchu v žáru udržuje. Jinde se ku př. u Bambarrů nad dírou sdělá pec. Také Džurové a Bongové užívají dle Schweinfurtha hliněných pecí. Na dně jich se shromažďují pomalu žhavé, železné kapky v podobě porósních, černých strusek, z kterých se kování připravuje výborné kujné železo.

V době, kdy se v Evropě železa ještě neužívalo, bylo již v Orientě velmi dobře známo. O tom, kdy se tu dá nejdříve stopovati, zmínili jsme se již na více místech v kapitole věnované době bronzové. O Aegyptě není otázka tato na jisto rozhodnuta. Dle všeho však železo přišlo v užívání teprve v té době, kdy se na obrazích nástěnných počínají objevovati zbraně a nástroje barvou šedomodrou omalované, na místě červenavé a žluté, tedy asi počátkem XVIII. dynastie.

Že by bylo dříve užíváno jak Olivier Beauregard, Lepsius, Wiedemann, Beck, Mortillet a jiní chtějí, je nepravděpodobné. Je však možno, že již před XVIII. dynastií přicházely z Asie do Aegypta jednotlivé první importy tohoto kovu. V nálezu u Kahúnu z doby XII. dynastie, a ještě v Gurobu z počátku nové říše nenašel Flinders Petrie věci železných, za to je našel již v mladší kolonii Naukratidě. Železo své dostávali Aegyptané asi ze Sináje, ze Syrie nebo z vnitra Afriky, z Nubie, Kordofanu. Také v západní Asii neznali zprvu železa. V nejstarších nálezech, ku př. v hrobech u Mugajjaru na Eufratu a ve Varce vyskytuje se ještě mezi kovy vzácnými. Nástroje a zbraně jsou kamenné, měděné a bronzové, ze železa nalezeno jen několik šperků, a to, jak se zdá, ještě v hrobech mladších. Hroby datují se do doby asi od r. 2500—1000 př. Kr. Jisto však je, že již v 13. století př. Kr. užívalo se tu zbraní železných vedle bronzových, a v paláci Sargonově v Chorsabadu našel V. Place již celou zásobárnu železa surového i spracovaného, množství nástrojů kovářských, rolnických, všeho dohromady váhy na 160.000 kilogrammů! V 9. a 8. století bylo assyrské železářství již na vysokém stupni, jejich železná výzbroj, často bronzem vykládaná byla rozhlášena.

Jinou zemí v Orientu, kde byly bohaté doly železné a kde také industrie železná dospěla brzy k velikému rozkvětu, byly severní části Malé Asie a Podkavkazí. Zde seděli kdesi na Pontu a v Armenii Chalybové, kteří za

starověku znali připravovati nejlepší ocel (zvanou podle nich *χαλυσ*). Z přístavu sinopského a amisského rozvážely se chalybské zbraně do celého světa. Železo se nacházelo dále hojně a dobývalo v Syrii a Palaestině (na Libanonu), v Parthii, v mnohých krajích Malé Asie, v Kappadokii, Troadě, Bithynii, pak na Kypru, Rhodu, Serifu atd.; dosud se na více místech těchto zemí dobývá.

Uvážíme-li nyní ono čilé obchodní spojení, které mezi Orientem a ostatní, hlavně jižní Evropou prostředkovali Foeničané, později Karové a Řekové, uvážíme-li, že ono spojení, jak v dobách minulých tak i v době následující zanechalo v Evropě množství známek styku a neustálé výměny kulturních elementů, tu nebudeme se vzpírati hypotese, že i prvé seznámení se železem děkovati má Evropa Orientu. Proto svědčí i to, že se zase železo, jako bronz objevuje nejdříve v zemích Orientu nejbližších. Šlo sem patrně několikerou cestou, jednak na západ po moři do Řecka a na Balkán, do Italie a do rakouských zemí přímořských, jednak i na sever, a to buď po moři černém do jižní Rusi ku Skythům, jednak asi z Assyrie přímo obchodními cestami, kol jižního břehu moře chvalinského přes Kavkaz, nebo přes moře chvalinské a step k ústí řeky Volhy.

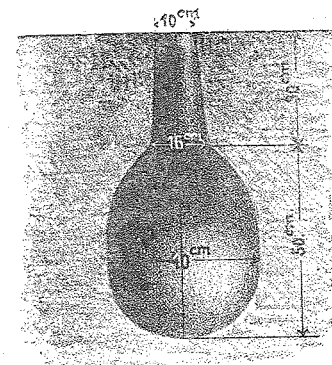
Z Řecka a Italie známe dosud v Evropě nejstarší železné nástroje a zbraně. V Řecku však průmysl železářský nezdolal, *) a proto ještě snad dlouho kryla se potřeba vývozem z krajín černoamořských, o nichž jsme se právě zmínili, od Chalybů a jiných kmenů maloasijských, ba až z Indie. Za to se v severním Balkáně podle všeho brzy

*) Ještě v 6. století dle zprávy Herodotovy obdivoval spartský vyslanec kovářskou dílnu v Tegei v Arkadii. Na Peloponnesu, ač zpráv o tom není, zdá se přece, že se dobývalo železo na předhoří Tainaru a Malei; také v Boiotii a Euboi byla později fabrikaace železa. Za to bohaté doly železné skryté v laurionských horách v Attice zůstaly nepovšimnuty.

rozmožila industrie domácí. Doly zde byly hojné a vydatné v Makedonii, Dalmatii a Illyrii.

V Italii se brzy odkryly, snad již Foeničany, bohaté doly na ostrovu Elbě (stará Ilva). Také ve více jiných zemích evropských na místě importů brzy nastoupil průmysl domácí, na př. na Moravě, kde odkryl Dr. Wankel a jini staré hutě železářské a tavírny u vsi Rudie, Habrůvky blíž Blanska, *) u Nákla, Slatinek a jinde; podobné jsou i v Čechách na mnoha místech, u Ústí nad Labem, v okolí Mladé Boleslavi, v Bubenči, v Nuslicích (obr. 244), na Kotlářce u Prahy atd.,²⁵⁴⁾ pak v Karpatech, ve Slezsku; v Štýrsku a v Korutanech našel je hrabě Wurmbrand, jakož vůbec celé pozdější Noricum proslulo železářskou industrií. Staré doly železné byly i ve Španělsku (ku př. u Diania), v Gallii a Helvetii (zde našel v Juře Quiqueroz přes 400 tavíren, v okolí Courfaivre, Fornetu, Ferrière atd., z nichž je 61 předřímských), v Británii (Monmouthshire, Yorkshire) atd. Nicméně zůstalo železo pro některé kraje evropské ještě dlouho kovem drahocenným. Dle zprávy Caesarovy bylo tak za jeho doby v Británii, dle Tacita u kmenů baltických (Aestyů, Finů a pod.)

V následujícím chceme se pokusit vyličití dobu, v níž se počalo v Evropě objevovati železo poprvé v úloze důleži-

Obr. 244. Průřez peci na tavení železa nalezené v Nuslicích u Prahy.

*) Zde se železná ruda tavila pomocí měchů v hrubých tyglících a shromažďovala na dně. Wankel tam našel celé skupiny tyglíků 20—25 cm. vysokých ve vrstvě země promísené popelem a uhlím. Buď se nad několika tyglíky a kolem nich rozdělal oheň, jehož žár se zvyšoval pomocí měchů, nebo se postavila do jámy v zemi větší nádoba s otvory a rourkami na dně, kterými železo vytékalo.²⁵⁴⁾

tější, v níž vedle bronzových zbraní a nástrojů počínají nastupovati zbraně železné, tak zv. první dobu železnou. Zoveme ji první dobou železnou, dříve ji zvali též nejmladší dobou bronzovou. Jest to zkrátka doba přechodní k vlastní, druhé době této nové kultury, v níž se domohlo již železo panství všeobecného.

Líčení své budeme sledovati celkem podle dvou dráh, kterými podle svrchu vyloženého mínění šlo železo do Evropy na západ, počínaje Řeckem a Itálií a pak na sever do nynějšího Ruska. V prvním oddílu budeme se v mnohém řídit roztríděním a líčením, kterého ve své nové knize užil Dr. Hoernes.

M. Hoernes jest bez odporu jedním z nejlepších znatelů kultury první doby železné ve střední Evropě. Kapitola jeho díla, v níž o ní pojednává, jest bez odporu jednou z nejzajímavějších a nejlepších. Dr. Hoernes vycházejí z bystře kombinované hypotézy o původu t. zv. kultury hallstattské, a různých jiných pozorování, dává i formě svého líčení zcela nový, původní ráz. My jej sice nebudeme cele následovati, ale přece ostává část této kapitoly pod vlivem výborné statě Hoernesovy. V čem se odchylujeme, pozná čtenář z dalšího.

Líčení své nemůžeme jinak počítati než stručným výkladem samostatného Hoernesova pojmání evropské kultury první doby železné.

Již v době bronzové, jak jsme viděli, a ještě více, jak uvidíme v první době železné, tvořil Dunaj ve střední Evropě hranici mezi dvěma velkými kulturně rozdílnými kraji. Na jedné straně vidíme Čechy a severovýchodní Uhry úzce spojeny s Německem, na druhém se nám jeví archaeologicky jednotným pás zemí, táhnoucí se od břehů moře adriatického přes Alpy do jižního Německa a do poříčí Rhony. Mimo tato dvě území tvoří zvláštní samostatnou část i jih Evropy, a proto Hoernes dělí pro tuto dobu Evropu na následující tři kulturní pásy (zony):

1. pás zemí ležících na severním břehu středozemního moře, tedy Řecko a Itálie (pás „severostředomořský“, stačí též říci prostě středomořský);

2. pás zemí ležících v severní části Itálie a Balkánu, tedy vlastní střední Evropy jižně od Dunaje (pás „alpský“ nebo „jihodunajský“);

3. pás zemí na severu od Dunaje až k moři severnímu a baltickému (pás „severodunajský“ neboli „severoevropský“).

Kultura, které se obecně dává jméno kultury hallstattské, náleží především pásu druhému; tam dle Hoernesova vznikla a tam dosáhla svého největšího rozkvětu. V pásu jižním dlouho netrvala vzavši na sebe brzy ráz t. zv. klasický, a byla stále pod silným vlivem Orientu; do pásu severního dostala se jenom poskrovnu styky obchodními. Zde na severu seděli Germani, (východ Evropy a osídlení slovanská Hoernes pomínul téměř beze zmínky), na jihu kmenové řeckoitalští, nejdůležitější střední kraj zaujímali té doby na západě Keltové, na východě řada kmenů illyrských, kteří byli podle hypotézy Hoernesovy hlavními nositeli a přestiteli této nové kultury. Těžisko kultury první doby železné nalézá se v Illyrii. Tam se vytvořil nový sloh, tam rozkvétl a odtamtud rozšířil se širokým kruhem na vše stany. Tak soudí Hoernes ve své nejnovější knize. Více se o tom dále zmíníme.

Hoernes postupuje v dalším svém líčení v pořádku, jaký byl svými kulturními pásy stanovil; i my chceme jíti tímž postupem, nacházejíce ho velmi příhodným a věcně v rozvoji kultury založeným, byť bychom si vznik a rozvoj železné kultury v Evropě představovali poněkud jinak, a opět větší váhu kladli než Hoernes na vlivy východní. Pouze chceme k těmto třem oddílům dalšího líčení, z nichž každý má za předmět část Evropy, připojiti ještě oddíl nový, ježž Hoernes zcela pomínul, totiž východ Evropy, obsahující z největší části nynější země slovanské.

Pás středomořský. Řecko. V tomto odstavci jest nám stručně pojednati o kultuře doby, která vyplňuje mezeru mezi mytickou dobou, v níž kvetla v Řecku a na ostrovech bronzová kultura mykenská, a mezi dobou již historickou, kdy se duch řecký probudil již tak dalece, povznesl se tak vysoko, že výtvořiny jeho nazýváme klasickými.

Počátky tohoto probouzení, tohoto vynaňování se z podruží vlivů jiných hlavně orientálních padají ještě na rozhraní doby předhistorické a historické, a my jich zde rádi zpomínáme, již proto, že teprve vyložením jich pochopí se správně pojem pro Řecko i pro celou předhistorii důležité kultury mykenské. Jedním z nejdůležitějších nálezů jsou starší části nálezů olympijských.²⁵⁵⁾ Na poloostrovu peloponeském nedaleko pobřeží země elidské ležela na posvátném toku Alfeia neveliká obec Olympia. Nevzrostla nikdy v město, a přece její sláva dosahovala k nebesům, a v stínu svatého háje, jenž se rozkládal kol chrámu Diova, ukřívaly se největší poklady, jaké kdy řecký duch byl vytvořil. Poklady tyto byly většinou drahocenné umělecké dary od vítězů v závodech bohům věnovaných.

Byly to závody olympijské, které povznesly malou obec. Od roku 776. scházeli se ze všech končin Hellady staří i mladí, aby se pokusili dobytí si v zápasu největší odměny, která kdy mohla zdobiti skráně hlavy řecké, prostý věnec vavřínový.

Proslulé závody olympijské konaly se počátkem každého čtyřletí (olympiady) v závodističích, jež se nacházela v obvodu posvátného háje, zvaného Altis. Počaly se r. 776 př. Kr. a trvaly dlouho do dob pokristových. I za dob, kdy Řecko bylo nejkrutěji zmitáno útoky barbarů a sváry domácími, slavnostní dni v Olympii nezaknuly. Teprve na konci 4. století po Kr., kdy země byla pustošena od Gothů, řecké obce zničeny a města rozmetána, nadešel i konec Olympii. Poslední zápasy konaly se r. 392, rok po tom byly zastaveny nařizením Theo-

dosia I. Pak se v háji Diově rozhostilo ticho. O největší skvosty umělecké byl již dávno oloupen, a co nemohli odnésti hrabivé ruce barbarů a Římanů, zrušil čas, slavný chrám Dia olympijského se skvostnou výzdobou mistrů Feidia, Alkamaena a Paionia, chrám Heřin, Rhein, oltář Diův, Pelopion, Herodova Exedra atd. sřítily se v ssutiny, deště splachovaly, srovnávaly půdu, zanášely pískem a zemí tak, že do nedávna jen několik prostých chýší označovalo místo, v němž pohřbeno bylo tolik slávy a tolik velikosti řecké.

Rozkvět studii archaeologických a výsledky výkopů na jiných místech obrátily konečně definitivně v letech sedmdesátých pozornost vědeckého světa i k Olympii;*) nákladem německé říše poslána tam byla výprava vědecká, a za dobu šesti let od r. 1875—1881 odryla se opět stará půda Altidy, vynesly na světlo základy jejich budov a ze ssutin i náplav vyneslo se množství a množství památek výtvarného i průmyslového umění. Výsledek byl slovem znamenitý, a archaeologie Řecka obohacena byla celou řadou nových výzkumů.

I z dob předhistorických, nebo lépe řečeno předklassických zachovalo se množství památek nejvíce bronzových a železných. Zajímavé bylo vůbec, že čím se kopal hlouběji, tím více se nalézalo bronzů, primitivních sice, ale pro nás tím zajímavějších. Všechny tyto památky, které se vyzdvihly i z nejnižších vrstev olympijských, mají zcela jiný ráz než měly v Řecku nalezené věci slohu mykenského. Jak jsme na svém místě, pokud možno bylo, obsírně vy-

*) Již dříve upozorňovali někteří na bohatství, jež v sobě musí skrývati půda Olympie, na př. r. 1723 B. de Montfaucon, pak Winckelmann; různí cestovatelé je shledávali, popisovali (R. Chandler, Leake, Dodwell, Gell, hlavně lord J. S. Stanhope) a Francouzové, když byl r. 1828 maršál Maison okupoval Moreu, vyslali sem vědeckou expedici pod vedením Abela Bloueta, a lecos pěkného odnesli do musea luvreského. Po nich leželo zase místo dlouho netknuté, až kníže Pücker-Muskau, L. Ross, E. Curtius vybízeli k pátrání. Curtiovi se konečně podařilo získati k tomu r. 1874 vládu pruskou.

ložili, projevuje kultura mykenská ducha neřeckého; to, co vidíme v hrobech hradu mykenského, v hrobě vafijském, menidském, je Orient, samý Orient. Onu jednoduchost, prostotu, při tom eleganci a krásu, kterou se později vyznačují klassické výrobky řecké, bychom marně hledali. Z toho důvodu badatelé, kteří se nejdokonaleji obeznámili s vývojem kultury řecké, pokládají mykenskou kulturu za neřeckou, ale titíž v těchto i nejstarších nálezech, olympijských, vidí již pečť ducha hellenského. Olympijské nálezy jsou jistě původu řeckého.

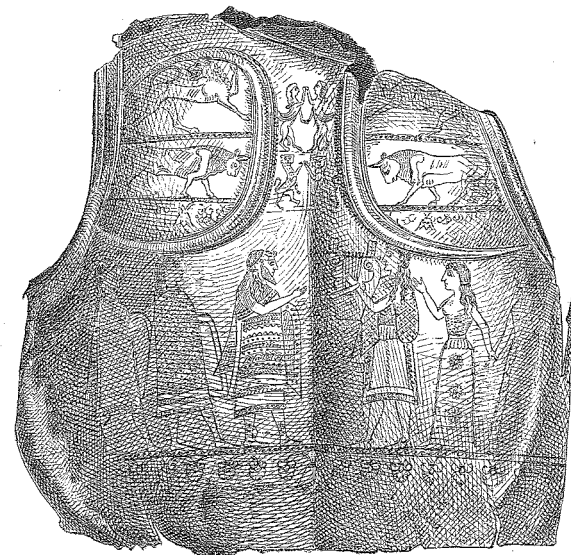
Předřečtí kmenové Karové, Lelegové, kolonisté feničtí a jiní, seděli v Řecku dosti dlouho od dob, jichž počátek určití nemůžeme, až do konce II. tisíciletí. V tu dobu asi r. 1050—1000 př. Kristem počaly se pojednou stěhovatí od severu na jih noví, řečtí kmenové, Dorové, Arneové a Ionové, osadili ve 200 letech celou, ovšem nevelikou Helladu, osadili brzy i ostrovy řecké, tisknouce neustále před sebou kmeny starší, buď si je podmaňujice, buď je vyhánějice. Karové aspoň dle starých zpráv vrátili se zase tam, odkud přišli, do Malé Asie, do jihozápadních končin horstva taurského.

Odkud Řekové přišli, kde byla jejich evropská kolébka, dosud nezjištěno. Dle novějších bádání Řekové a Italové, tvoříce větve Arijů, seděli kdysi pohromadě delší dobu na východ od Alp nebo na severu polouostrova balkánského. Odtud snad tištěna kmeny illyrskými vybrala se jedna část na západ do Itálie, druhá, vlastní Řekové, na jih, středem Balkánu do Hellady. První větve narazila v Itálii na starší obyvatelstvo z doby kamenné, podmanila je nebo zatlačila, osadila největší část Itálie a utvořila základ budoucího velkého národa římsko-italského. Řekové, v čele majíce bojovný kmen Dorů, který také se nejdále na jih dostal, zaujali celé Řecko.

Dorové přinesli s sebou zcela nového ducha. U nich

zejména onen prostý duch řecký nejvíce pronikal, z nich vyšli Sparfané!

Olympia náležela do okrsku dorského osazení. Nicméně proto, že se tu scházeli Řekové ze všech končin vlasti i z kolonií, a sem snášeli své dary, nenacházíme tu jakéhosí jednotného rázu na památkách. Ba i orientální výrobky jsou stále dosti hojně, patrně jakožto importy zastoupeny. Furtwängler, který o bronzích olympijských vydal nedávno skvělé dílo, vytýká jich celou řadu, jež zde ovšem vyčítati nemůžeme.

Obr. 245. Bronzový pancír z Olympie.

Pokusíme se jen stručně vyličití nálezy, které spadají do počátku doby železné, do doby předklassické.

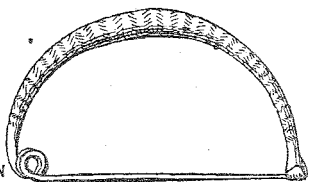
Co první bije do očí a odlišuje olympijskou kulturu od mykenské, je přítomnost železa. Olympia náleží již době železné, Mykeny době bronzové. V Olympii, i v nejnižších vrstvách, setkávali se nálezci neustále s předměty železnými, ač, bohužel, nedostatečnou konservací mnoho z nich přišlo na zmar. Mimo to se vyznačuje Olympia celou řadou svérázných typů, hlavně sponek, pak figurek z bronzu, představujících různá zvířata i postavy lidské, bronzových nádob,

a části výzbroje. Zbraně jsou dosti hojné: meče, dvojité sekery, hroty kopi a šípů, pak kusy ochranného zbroje, přilbice s řeckým hledím, pancíře, holeně. Připojujeme obrázky skvostného náprsního pancíře, ozdobeného figurální prací, ovšem s vlivem rázu orientálního, jež je vidět i v traktování zvířat nahoře, i v úboru lidských postav (obr. 245). Za to tu chybí úplně celtly ploché i celtly s dutinami.

Z přehojných šperků zajímají nejvíce svérázné sponky řecké, buď typu oblokovitého (obr. 246.), při nichž je buď oblouk nesilný a plný, nebo rozšířen a dutý v podobě loďky (sponky loďkovité), pak sponky hadovité, od italských archaeologů zvané fibule serpeggiante, povstale z formy předešlé tím, že se oblouk pomocí záhybů a závinů skomplikoval.

Obr. 246. Obloukovitá sponka z Olympie.

Všechny tyto druhy povstaly asi, jak ukázal Undset,²⁵⁶ z nejstarší jednoduché formy sponky, s kterou se setkáváme v nálezech kolových staveb severoitalských, a jež se našla nejnověji i v Mykenách (srv. obr. 196.). Forma tato byla v severní Itálii nebo v severním Balkáně původní, v Illyrii byla propracována a dostala se odsud zpět do Itálie, jak uvidíme, pak i do Řecka a celého pásu poddunajského. Při tom ovšem v různých místech vyvinuly se z ní druhotné tvary lokální. Tak zde v Řecku ze základní formy terramarské vyvinula se sponka oblouková (je již v skalních hrobech podhradí mykenského), oblouk zůstal buď jednoduchým nebo byl obohacen ornamentem perlovým, závitým, nastrčenými koraly, různým profilováním a podobně. Někdy místo plného drátu je luk roztepán v plech plochý nebo stočený loďkovitě. Vedle toho tvaru nacházíme i jiné; zvláštní, jedině Řecku vlastní typ jsou obloukovité sponky, při nichž jest patka rozšířena, ne jako v Itálii v dlouhou tenkou polootevřenou trubičku, ale ve velikou čtyřhrannou desku, dole

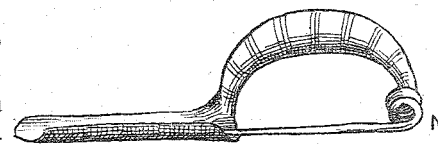
pro zachycení jehly zahnutou a rytinami ozdobenou. Jest to tvar specialně řecký. Jakého je původu tvar, jež se zde v Olympii a velmi hojně v Itálii vyskytá, tak zv. fibula a sanguisuga je dosud nejisté. Dle Undsetova mínění je spíše sem importován, a sice obchodníky feničskými z Itálie.

Z jiných pro Olympii důležitých řeckých výrobků chceme ještě poukázat na různé nádoby bronzové a primitivní figurky zvířecí i lidské, na diadémy, falery, různé jiné šperky atd. K orientálním pracím čítá Furtwängler především ty, jejichž ozdoby nesou zřejmé motivy východní, dvojité postavy okřídlených lvů, gryfů, palmetty, spirály atd. Vlivy orientální zde tedy, jak ostatně nebylo jinak možno, zůstaly, ale jsou proti době mykenské značně menší. Vpádem Řeků a dobytím souostrovi přerušily se mnohé bývalé styky s východem, a tím se vliv východní značně oslabil.

Nejlépe se jeví nový ráz ducha řeckého v ornamentice a v tvarech keramiky.²⁵⁷

Spirály a ornamentu rostlinného, jež vyznačovaly keramiku mykenskou, více nevidíme, za to nastupují na její místo ozdoby z přímých přerůzně lomených a sestavených čar cikcakových a meandru, tohoto specialně v Řecku vytvořeného pásového ornamentu.*) Tento nový řecký sloh obje-

*) Můžeme tak nazvat meandr přes to že, se i na jiných místech samostatně vyvinul, neboť v ornamentice řecké měl vždy velikou úlohu, v jiných daleko podřízenější. Vyskytuje se hojně na staré keramice střední Evropy, ba ještě na lidovém vyšívání slovanském. Zde v střední Evropě je těžko rozhodnout, kde působily vlivy vzorů řeckých a kde ne. Jistě je však meandr samostatným výplodem ornamentiky peruanské, novoguinejské, čínské a japonské, ornamen-

Obr. 247. Italská odrůda sponky „a sanguisuga“.

vuje se nejkrásněji na skupině nádob pocházejících z velmi starých, do této doby náležejících hrobů z okolí Athen t. zv. hrobů dipylských. Podle staré městské brány athenské Dipyla (na severozápadu města na cestě do Akademie a k Peiraieu), za níž se hroby tyto našly, byly i hroby i nový, nejstarší řecký sloh nazván slohem dipylským.

Obr. 248. Nádoby z hrobů dipylských.

Keramika dipylská následovala v Řecku po mykenské. V dipylských hrobech nenašly se více kostry, jako v mykenských, ale popel zemřelých, a mezi milodary železné meče, hroty, sekery a nádoby ornamentové, slohu právě vylíčeného. Nejvíce jsou pro něj charakteristické figurální pásy, představující řady postav zvířecích nebo lidských, velmi prostě a

tíky severoamerických Indianů a Cliff-Dwellerů. Zde bychom asi marně a zbytečně pátrali po spojení s Řeckem. Také mají tyto meandry jiný ráz než řecké, ale meandry to jsou, a slouží zároveň za jeden z nejlepších dokladů toho, jak jisté ornamentační prvky i velmi složité, na různých místech samostatně povstávají.

jednoduše stylisovaných. Jsou to nejvíce bojovníci v řadách kráčející, jinoši a dívky v chorovodech, řady jelenů, koní, dobytka, hus — ale marně bychom již pátrali po těch postavách s kterými se setkáváme neustále v Orientě, okřídlených lvech, gryfech, honbách na lvy a pod. (obr. 248).

Jest to zcela něco jiného, jest to projev ducha nového, příslého od severu a ne východu, ač není třeba, jako to Hoernes učinil, hledati prototypy těchto obrazů až na skalních kresbách skandinávských.

Ve všech těchto nejstarších nalezištích rázu dipylského provází již bronzové i keramické výrobky železo, nalzáme se tudíž již v železné době Řecka. Zároveň jest, jak jsme řekli, i ráz výrobků úplně rozdílný od výrobků předcházející doby bronzové, a za to tím více shodný s první železnou dobou Itálie a krajů východoalpských, na př. s Hallstattem. Sloh dipylský panoval v Řecku až do 7. a 6. století př. Kr. a rozšířen byl po celé východní pevnině i souostroví, hlavně na Melu, Theře. Proto všim právem přiřadují se tyto nálezy řecké k středoevropským nálezům první doby železné. Že zde byly navzájem velmi úzké styky, o tom není pochyby, že by však styky ty byly takové, jak si je Dr. Hoernes představuje, je dosud nedokázaná, byť i velmi duchaplná hypotéza. Částečně jsme se již o tom zmínili. Hoernes soudí, že dílnou této nové kultury byla Illyrie. Tam prý ji přejali také Řekové, když se stěhovali na jih. Řekové si svoji kulturu přinesli tedy odkudsi ze severního Balkánu. Tam se obohatili oněmi prvky, které chybí vyvinuté době střední a severní Evropy, tam poznali železo a lineární geometrický ornament.

Kdo to byl však, jenž tam na ně tak působil, kdo je seznámil se spracováním železa? Dümmler soudí na Thraky, Hoernes naproti tomu odpovídá: *I l l y r o v é*, národ, o kterém ovšem téměř nic nevíme. A jak tito poznali železo? Nejspíše prý vlivem *S k y t h ů*, kočovných kmenů jihoruských,

kteří přicházeli až k Dunaji na svých potulkách a jimž na konci této kapitoly věnujeme zvláštní delší staf. „Neváhám vysloviti domněnku,“ praví Hoernes doslova, „že Řekové a Illyrové v době, kdy ještě v nevyvinuté kultuře bronzové žili kdesi na severu balkánského polouostrova, asi kolem r. 1200 př. Kr., vlivem Skythů seznámili se s železem. Dále pak soudím, že oba kmenové při svém rozšiřování, Řekové na jih a východ, Illyrové na sever a na západ, vypěstovali základy slohu hallstattského a že později, když se oba dostali k moři a ve styk přišli s Foeniky a jinými Orientaly, přijali i prvky asijské a je ve své kultuře dále vyvíjeli.“

Hoernesova domněnka je velmi duchaplná a neváháme ji aspoň z části přijati. Že zřídlo nového slohu, nové kultury, nejznamenitěji představené nálezy hallstattskými, nalézá se kdesi v končinách východních Alp nebo severního Balkánu, je velmi pravděpodobné. Rozhodně je pravděpodobnější předpokládati zde samostatný vývoj kultury zvláštního lidu, než ji vykládati jakožto větev kultury z á p a d o e v r o p s k é, za kulturu k e l t i c k o u, jak se dříve vykládalo.

Co je však nejisté, je ethnické určení její tvůrců. O Illyrech, o sídlech jejich i vztazích k jiným národům víme tak málo, že Hoernesovu illyrskou theorii nemůžeme bráti jinak než jako hypothesu. Nejslabší stránkou její, a Hoernes se také vyhnul bližšímu odůvodnění, je přitažení Skythů za učitele Illyrů na středním a dolním Dunaji ve spracování železa. V té věci vůbec nesouhlasíme, domnívajíce se, jak jsme již naznačili, že železo přišlo do střední a do jižní Evropy ne od severovýchodu a od severu, ale od jihu a východu týmiž asi cestami, kterými tam přišel dříve bronz.

Dle mínění ruských badatelů nepřišli Skythové k Dněpru — o Dunaji ani nemluvě — před 7.—8. stoletím před Kristem, tedy v době, kdy již osazení Hellady

od Řeků bylo dávno dokonáno.*) A ještě když přišli, neznali dle některých na př. Samokvasova železa, ale seznámili se s ním teprve pomocí kolonistů řeckých v 6. století! Před dobou 8. století žili v jižním Rusku mytické kmeny v kultuře kamenné a bronzové.

Byť nebyla data Samokvasova úplně správná, jest přece očividno, že hypothesovani Hoernesem Illyrové sotva mohli na konci II. tisíciletí přejímatí známost železných zbraní od Skythů.

V tom je hlavní rozdíl mezi našim míněním a Hoernesovým. On soudí, že od Skythů přešlo železo k Illyrům a od těch vniklo do ostatní Evropy. My naopak bychom kladli větší důraz na přímý import středomořský než na jiné styky. Uvážíme-li na př. vzhledem k Řecku, že v Egyptě bylo užíváno železa k nástrojům určitě již od dob 18. dynastie, tedy už v polovině II. tisíciletí př. Kr., že se v paláci Sargonově v Chorsabadě našly už spousty železných nástrojů, že máme přímé zprávy o importu železných zbraní z břehů černého moře atd., bylo by velice po-
divno, aby při blízkých a četných stycích, které mělo Řecko s Egyptem, Foenikii a černým mořem, nebyly vnikly nové nástroje a zbraně do Řecka touto cestou, aby musilo Řecko trvati v kultuře bronzové až do 10. století př. Kr., do něhož se datuje přitažení Dorů, kteří teprve pomocí železné zbraně v ruce, jak Dümler a Hoernes soudí, nad staršími obyvateli zvítězili a tak přinesli železnou kulturu do Hellady. Že vliv skythský na illyrskou kulturu, byl-li později, byl velmi slabý, svědčí také i nedostatek formových styků této kultury se skythskou. Aby se byli od nich naučili, jak se ze železa hotoví zbraně a nástroje, aniž by byli přijali od nich i formy skythské aspoň v ohlasu, je z archaeologického hle-

*) Jinak soudí, pokud vím, jen d'Arbois de Jubainville. Dle něho přišli Skythové k Dněpru již r. 1500, k Dunaji asi r. 950. V 7. století vládli prý v Uhrách, v Štýrsku a až k moři adriatickému.

diska téměř nemožné. A skythského v kultuře t. zv. hallstattské nalézáme pramálo.

Italie. Podobně jako na Řecko, díváme se poněkud jinak než Hoernes i na Italii. I tu soudíme spíše, že se zde kultura doby železné, jak v jižní a střední Italii, tak i v severní mnohem více vyvinula z přímých vlivů Východu, z pomořských styků obchodních, než z vlivu illyrského. Tím ovšem nechceme popírat, že by mezi první železnou dobou Italie a centrem illyrským nebylo vůbec užšího spojení.

Dle mínění Hoernesova povstala tu nová železná kultura právě tak jako v Řecku. Byla přinesena od severu. Graekoitalové tvořice jediný kmen, seděli delší dobu ve východních Alpách a na severu balkánského polouostrova pohromadě. Odsud vešla část jich Italikové již za doby bronzové do Italie, nesouc s sebou kulturu, kterou známe z terramar. V severní Italii našli ovšem starší obyvatelstvo, zatlačili je, podmanili a sami se rozložili mezi Alpami a Apenninami. — Za tímto kmenem následovali však brzy jiní, hlavně Etruskové, kmen původu dosud temného, a illyřtí Venetové kteří zaujali celou východní část kraje podalpského a přinesli sebou kulturu železnou, hallstattskou. Od Etrusků a Illyrů přešla tato k Italikům.*) Naproti tomuto výkladu Hoernesovu soudíme, že železná kultura v jižní a střední Italii, zejména u Etrusků, je po výtce původu zámořského, od východu obchodními styky sem zanesená, a že i první objevení železa v severní Italii, v krajině padské na sever od Apennin přičísti sluší spíše obchod-

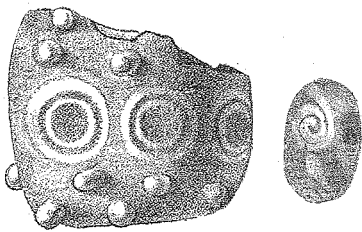
*) Že Hoernes klade mnohem větší váhu na hallstattský, tedy illyrsko-skythský vliv, než na vlivy jižních a východních importů, je viděti z posouzení nálezů podapenninských, ku př. cornetského. Helbig sám soudí z mnohých podobností mezi nejstarší železnou kulturou řeckou a severoitalskou, že oba kmenové, Řekové a Italikové, byli ještě za nové kultury delší dobu ve spojení a sice pozemním (přes severní břehy Adrie), a že teprve vpádem illyrských Venetů jejich styk byl přerušen.

nímu spojení severního pobřeží adriatického moře s koloniemi jihoitalskými, řeckými a foenickými. Byl to stále ještě obchod s jantarem, který tyto styky hlavně pěstoval. Jsouť právě v těchto končinách a právě ještě pro kulturu první doby železné jantarové šperky charakteristické a hojné. Mimo to i řada výrobků práce nedomáci, jež se našly v hrobech končin na severu obemýkajících moře adriatické, zejména hojné ozdoby skleněné, nádoby forem jihoitalských a kyperských, věci ze slonové kosti, snad i bronzové šipky trojboké atd. ukazují neomylně na úzké obchodní styky s Východem, a my neváháme i ve figurálních ozdobách výzbroje a bronzových nádob, které se vykládají za projev ducha domácího, viděti jen lokálně přetvořené tvorby pásových výzdob, tak hojných v orientálním umění starověkém. Jeden z nejlepších dokladů orientálního obchodu vidíme ve skle, které se tu v této době počíná poprvé hojněji objevovati v podobě jednobarevných i pestře zbarvených perel a závěsků. Sklo a tyto pestře zbarvené korale zejména, jsou v této době jistě původu orientálního.²⁵⁸⁾

V dobách starších jsme se se sklem setkali jen výjimkou a to jen v krajinách, které byly v úzkém styku s Orientem, tedy hlavně v zemích středomořských, v Řecku, Italii a Hispanii, pak i v Rusku. Našlo se na př. v Mykenách, v hrobu vafijském, menidském, Tyrintě, Kobanu atd., a všude možno za to mít, že je původu orientálního, že přišlo obchodem. Kolébkou evropského skelného průmyslu je Egypt nebo Foenikie, ale vlastní původ jeho dlužno hledat v zemi první. Ve Foenikii a v Assyrii je sice prastaré, ale přišlo sem z Egypta, přes to, že nám zachoval Plinius starověkou legendu, dle níž je vynalezli Foeničané. U předhoří karmelského nedaleko Ptolemaidy vystoupili plavci foeničtí z lodě vezoucí náklad ledku, chtějíce si připravit oběd. Na písčitém břehu rozdělali oheň, a nemajíce větších kamenů postavili kotel na několik kusů ledku. Ty se prý brzy zářem slily s pískem ve zvláštní hmotu — první kusy skla! Tato zpráva

Pliniova je sice již z technických ohledů nesprávná; nicméně nám dosvědčuje, že Foeničané, kteří si takto přičítali vynález skla, jistě je odedávna vyráběli. Hlavně města Tyrus a Sidon proslula svou sklářskou industrií.

Z východu přicházelo sklo obchodem do Evropy, nejvíce do moře adriatického, odtud do severní Itálie a dále na sever. V pozdějších nálezích je hojně. Nejčastější a nejstarší jsou korale menší, jednobarevné, nejvíce barvy modré. Ačkoliv se vyskytují v hrobech s inventářem cele bronzovým, ba leckde ještě v časné kultuře bronzové, soudí I. Undset správně, že v celé severní Evropě můžeme nuti vystupování skleněných perel za příznak bližící se kultury železné. V hrobech doby bronzové počínají se objevovati na př.

Obr. 249. Skleněné korale ozdobené oky a bradavkami.

v Prusku, Meklenbursku, Bavorsku a jinde. Také v Čechách jsou dosti staré; našly se v mohylách u Polenky, ve Velké vsi, ve Velké Dobré, v žarovém pohřebišti Rosic; na Moravě našly se v popelnicovém poli u Kožušan a u Tršic. Jiné skleněné výrobky jsou v nálezích doby

bronzové a první doby železné řídké. Tak byly nalezeny nádoby ve Sv. Lucii v Přímoří. V etruských hrobech severoitalských jsou již častější.

Zvláštní druh velkých zbarvených koralů (obyčejně žlutých s modrými oky), nebo korale na povrchu bradavkami ozdobené jsou o něco pozdější (obr. 249). Dle Tischlera vystupují kolem r. 400 př. Kr. v celé Evropě a nejvíce v zemích kol moře středozemního.*) Původu však jsou jistě orien-

*) Žluté skleněné korale s modrými oky našly se v Čechách na př. v lese u Rtíšovic blíže Příbrami, na Žalově u Prahy, v pohřebišti citolibském, v hrobu u Lochovic, v nálezích dolanském, v Rojicích, v mohylách u Horomyšlic, Kočvar. Nejznamenitější nález učiněn byl

talního. Perrot, Tischler, také M. Hoernes hájí též původ výhodní, ať už foenický nebo egyptský. V britském museu a v louvreském museu v Paříži viděli jsme jich celé řady v nálezech egyptských, syrských, foenických (i punských), vedle toho ovšem i římských. Stejněho původu jsou i pestré perly z hrobů ruských, uralských a kavkazských.

Na rozdíl od těchto koralů skleněných, počaly se v Itálii v době císařské (v 2. století) hotoviti korale a nádoby z velmi pestře zbarveného skla zvláštní techniky t. zv. millefiori. V této technice se dospělo v Itálii — ačkoliv je i ta původu orientálního, egyptského — k dosud nedostižené dovednosti. Millefiorová technika pozůstávala v tom, že se složily různobarevné tyčinky skleněné na sebe v různých vzorech, spájily v ohni, obložily novými barevnými plášti, a pak rozřezaly na destičky, z nichž každá ukazovala tytéž nákresy. Destiček pestrobarevných užívalo se k různým účelům: k pokládání stěn skleněných nádob, k hotovení koralů atd. Takové korale nebo nádobky objevují na povrchu řady různobarevných proužků a vrstev.*)

Import skla na sever byl i v dobách pozdějších stále

u Viceně na Klatovsku, kde bylo nalezeno šest velkých žlutých koralů s bíle a modře proužkovanými oky a s bradavkami. Nalézají se nyní ve vídeňském museu. Vocel je měl za práci byzantskou.

*) Zvláštní druh skleněných perel t. zv. „Aggry“ hotovily se dle Tischlera tím způsobem, že byla skleněná rourka za horka obtočena několika plášti skla, vtlačena do žebrované formy, pak na menší kousky rozřezána a tyto pak ještě ohlazeny nebo na povrchu roztaveny, aby ztratily ostré hrany. I tyto perly nacházejí se po různu v celé Evropě a v Americe; i z Afriky a z ostrovů Tichého oceánu jsou známy. Dříve se jim přičítal původ staroegyptský hlavně na základě vnější podobnosti s onou spoustou perel, které známe z Evropy od doby železné až do doby stěhování národů. Ale Tischler ukázal, že technika obou druhů úplně se liší. Tyto jsou původu egyptského nebo foenického, ale perly „aggry“ dle Tischlera původu pozdního a techniky, která v Benátkách povstala v 15. století napodobením staré techniky millefioru. Jsou tedy původu moderního. Po objevu Ameriky Kolumbem byly i tam zavezeny obchodem.²⁵⁹⁾

čilý. V druhé době železné vedle perel a koralů vyskytují se hojně i náramky, prsteny a jiné šperky sklem vykládané, později za doby římského vlivu množství nádobek a koralů milleřorových práce římské.

Nieméně i tehdy import z východu nepřestal. V době velkého stěhování národů jest opět inkrustace šperků skelnými pastami původu orientálního, jak o tom dále uslyšíme. A ještě ve středověku neustali Arabové dovážet skleněné perly do Evropy, znajíce se sami dobře v jejich vyrábění, zejména v Egyptě a Persii. Vydávali i díla o jich přípravě. U Slovanů byly dle zprávy Ibn Fadlána nákrčníky z nich vždy drahou a vzácnou ozdobou.*)

Dosud se užívá v ruštině pro koral skelný slovo původu arabského (бисеръ, ar. busra).

Čilý obchod mezi Orientem a Evropou, o jehož existenci dle toho, co jsme pověděli o obchodu s jantarem a se sklem, není více pochyby, přinesl sem i známost železa. Zejména v Řecku a v Itálii vliv Illyrů stojí daleko za přímým vlivem východním, a proto jsme obě země, ačkoliv mají úzké spojení s okruhem illyrským, přece z něho vyňali, a o nich napřed o sobě pojednáváme. My rádi přejímáme Hoernesovu hypotesu o existenci zvláštní kultury illyrské v první době železné, ale místo Skythů, jejichž prostřednictvím mělo přejít železo do tohoto centra a do ostatní Evropy, myslíme spíše na přímé přejmutí jeho obchodní cestou z Orientu.

Chceme-li nyní přejít k vlastnímu líčení první doby železné v Itálii, musíme nutně pojednat zvláště o jižní a střední, a pak zvláště o severní části Italie.

Kdežto podle bádání Helbiga, Pigoriniho, Undseta není pochyby, že na vytvoření kultury železné v severní Itálii

*) Práví o Rusech: „Největším šperkem jsou jim perly ze zeleňého skla toho způsobu, jaké se nacházejí co zboží na lodích. Přehánějí s nimi, platí dirhem za jednu perli a sestavují je pro své ženy v nákrčníky.“

měly vedle zmíněných styků obchodních silný vliv i přímé vlivy severní, — kraje jižně od Apennin a zejména celý jih Italie i s ostrovy podléhaly úplně vlivům od východu, orientálním a řeckým. Zde byly také velmi rychlé proměny kultur; po zavedení železa netrvalo to dlouho a v střední Itálii nad ostatní obce italské počal zvedati hlavu Řím, potlačuje svými mravy a svou kulturou vše ostatní, a tak ji brzy ztrácíme z obzoru doby předhistorické.

Ještě dříve ujala se nová kultura na jihu. Kolonisté řečtí, kteří rychle osazovali břehy jižní Italie a Sicílie, přiváděli ji sem plným proudem. Známo, že sluly pak země tyto Velkým Řeckem. První kolonie založili v 8. století Ionové, Dorové, Achaiové a Lokrové (Naxos, Syrakusy, Leontinoi, Katane, Megara, Gela na Sicílii). Celá kolonisace provedla se v 8. a 7. století. V Itálii byla nejstarší kolonie Kyme pod Vesuvem založená kolem r. 725 od Ionů, v témže století povstaly ještě Rhegion, Sybaris, Kroton, Lokroi Epizefyrioi, Tarent (Taras) atd.

Mnohem důležitější je pro nás vývoj kultury železné v Itálii severní.

Podle Helbigova bádání, s nímž nyní většina archaeologů souhlasí, přinesli sem bronzovou kulturu terramar Italikové odkudsi od severu, od Dunaje.

Italikové se usídlili v celé nížině pádské až k Apenninám*) a sami během věků vypěstovali si původní bronzovou kulturu v kulturu železnou. Nejstarší hroby z této

*) Italikové se ovšem rozšířili brzy po celém poloostrově a rozdělili se na celou řadu kmenů různých jmen. V severní části patřili k nim hlavně Umbrové; v střední Itálii řada kmenů (Picenti, Sabiní, Falisci, Vestini, Aequi, Paeligni, Marsí, Volsci), mezi nimiž vynikli a později všechny ostatní ovládli Latini, na jihu kmenové, mezi nimi hlavně Samnité, kteří měli jeden svůj jazyk spisovný, od Římanů zvaný oskickým. Ovšem více než pravděpodobnou domněnkou nelze toto rozlišení nazvat. Spočíváť jednak na velmi nejasných zprávách starověkých spisovatelů, jednak na pochybném luštění řady starých nápisů v řeči dosud temné. 260)

doby na př. hroby u Villanovy, Benacci, Arnoaldi, Poggia Renza, náležejí ještě těmto Italikům (Brizio a Zannoni říkají Umbrům), a padají tak do prvních století I. tisíciletí př. Kr. (Také dle Hoernesa Italikové ještě než na jihu překročili Apenniny, seznámili se s novou vyšší kulturou stykem s Etrusky a kmeny illyrskými). Po této době objevil se dle Helbiga v Itálii nový lid Etruskové. Zde se však s míněním Helbigovým nesrovnávají v různých bodech jiní vynikající badatelé. Dle Helbiga přišli Etruskové od severu, zaujali nebo zničili sídla Italiků, zatlačili je na jih a upevnili panství své hlavně ve dvou nových sídlech, pozdější Mantui a Bologně. Zde seděli až do počátku 4. st. př. Kr., kdy návalem Gallů od severu zatlačeni byli na dobro na jih Apennin. Ale v době, kdy ještě seděli na severu, prodělali rychlý process kulturní. Přijímali velmi rychle různé kulturní elementy, které k nim přinášel čilý obchodní styk s koloniemi řeckými a foenicckými, a brzy od jihu, od západního pobřeží Etrurie rozšířila se na sever za Apenniny nová vysoká kultura, z největší části původu řeckého a orientálního. Slovem Helbig a po něm Hoernes přijímá přistěhování Etrusků od severu, ale vyspělou kulturu etruskou má správně za výsledek styků jižních a soudí, že později rozšířila se zpět do severní Itálie od západního břehu přes Apenniny. — Naproti tomu vykládá Oscar Montelius, že z Orientu nepřišla jen kultura etruská, nýbrž i lid sám. Podle starých zpráv Herodotových a Liviových soudí, že se Etruskové do střední Itálie přistěhovali z Malé Asie po moři, a odtud se kolem počátku 5. st. rozšířili přes Apenniny i do roviny pádské. Podobně soudí nejnověji D. Brinton. Běží zde tedy jen o různý pochod lidu, v mínění o původu kultury etruské, jsou oba badatelé shodni, oba v ní vidí produkt cizí, řeckoorientální.

Nejstarší skupinu staroitalských nálezů první doby železné, jež dle Helbiga i Pigoriniho náležejí ještě kmenu Italiků, tvoří pohřebiště nacházející se v okolí nynější Bo-

logně u Villanovy, statků Benacci, de Lucca, Arnoaldi a v Bologni samé. V museu bolognském jsou hroby tyto označeny jako umbrické. Pohřebiště villanovské je nejstarší a nejvýznačnější.²⁶¹⁾ Italští archaeologové a I. Undset kladou je souhlasně do 10.—9. st. př. Kr. Bylo zde nalezeno přes 200 hrobů skoro vesměs žárových. Mezi nimi přišlo se jen na 14 současných hrobů s kostrami. Hroby představují obyčejně kamenné skříňky, uvnitř jejich se nachází velká, často poklici přikrytá popelnice s popelem a kolem více (až 40) nádobek menších. Všechny nádoby, zejména popelnice, mají svůj zvláštní „villanovský“ (obr. 250.) ráz, ve tvaru i v ozdobě, sestávající z řady vodorovných pásů, rytých ornamentů geometrických (častěji meandrů a řady soustředných kruhů), někdy i ornamentů figurálních. — Mezi milo-

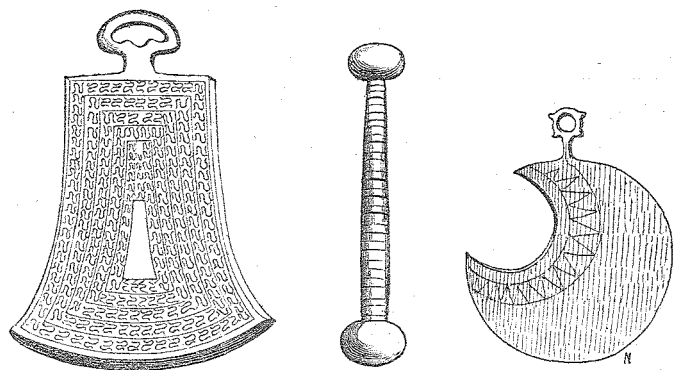

Obr. 250. Popelnice z Villanovy.

dary jsou hojné přelisy a sponky obloukovité, při nichž oblouk je často kusem skla nebo jantaru ozdoben, pak náramky, prsteny a srpovité jednostranné břitvy (obr. 251.). Naproti břitvám doby bronzové, o nichž jsme se zmínili na str. 272., jest tento druh břitev jednostranných charakteristikem první doby železné v severní Itálii. Jinou zvláštností zde jsou bronzové tympany s paličkami (obr. 252.). Zbraně (sekery, hroty, kopí) jsou většinou železné.

Téhož rázu jako hroby villanovské, byly i hroby nalezené u Bologně na statku Benacci a některé hroby od-

kryté r. 1857 v samé Bologni. Mladší jsou již něco dále od města položené hroby na statku Arnoaldi a Tagliavini. Za to náleží první době železné veliký poklad bronzových věcí, jenž byl r. 1877 nalezen v Bologni v parku sv. Františka a vydán ve skvostném díle od A. Zannoniho pod názvem „Fonderia di San Francesco“. ²⁶²⁾ Tento poklad uložen byl jistě v době železné. Byla v něm ovšem i spousta výrobků typů starších, na př. seker se schůdkem

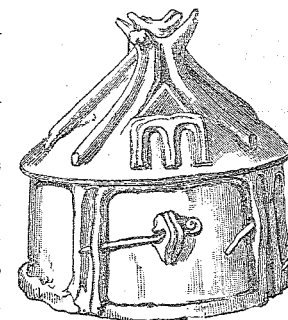
Obr. 251 a 252. Bronzový tympan s paličkou a břitva z Villanovy.

a celtů s dutinou, bronzové hroty kopí, srpy, nože atd., ale obrovská řada sponek obloukovitých (typu a sanguisuga) i hadovitých a p., svědčí neomylně, že poklad byl zakopán v době první železné kultury. Všechny bronzů (část věcí je pokažena a polámana) bylo na 15 tisíc kusů. Zannoni, Conestabile, Bellucci a jiní mají to za zásobu kovolitecké dílny, skrytou v době nebezpečí; naproti tomu Undset vykládá to za poklad bohům obětovaný, dovolává se zprávy zachované u sv. otce Orosia, dle níž se po šťastné skončené bitvě kořist nepřátelských zbraní a šperků věnovala bohům. Stejně soudí i G. Erolí.

Také známé pohřebiště u Golaseccy na Ticinu a v Sesto Calende (prozkoumal P. Castelfranco) ve své starší

části přikloňují se úplně k typům villanovským, jen že jsou jednodušší; někde ještě železo docela schází.

V kraji jižně Apennin, pozdější vlastní Etrurii, náleží asi do téže doby mimo několik menších pohřebišť (Poggio Renzo) hlavně předetruské hroby v Cornetu (starých Tarquiniích). Hroby ty jsou žárové i kostrové; popel je v hliněných nebo bronzových nádobách. Zde se poprvé setkáváme s popelnicemi příbytkovými.*) Bronzové zbraně, meče, hroty kopí, špičaté přilbice s hřebem jsou ještě hojné, šperky jsou co nejrozmanitější. Všechno nese ráz doby, v níž starou kulturu bronzovou počíná prostupovati kultura slohu nového, vyznačující se hlavně geometrickým ornamentem na bronzích i v keramice. Čím jsou hroby mladší, tím nabývá vrchu pochovávaní nad spalováním a zároveň s rázem hrobů mění se i ráz darů; zejména přibývá výrobků řeckých. Fr. Duhn vykládá

Obr. 253. Příbytková popelnice z Albana.

to tím, že sem nejméně již v 8. st. vnikli Etruskové, ale nezničili starší lid, nýbrž žili s ním, vedle něho. Pohřby kostrové náležejí jim. Stejně staré jsou hroby v okolí staré Vetulonie (na př. Poggio alla Guardia) se zajímavými stopami vlivů orientálních.

Jak jsme napřed řekli, jsou hroby, jež našly se na statku Arnoaldi u Bologni, mladší než nálezy typu villanovského nebo cornetského. Ale náležejí přece ještě jednomu

*) Také v hrobech v okolí staré Vetulonie jsou hojné. Nejznámější příbytkové popelnice italské pocházejí z albanských hor u Říma (srv. obr. 253.), kde na př. u Marina, Albana našly se ve vrstvě rozlité lávy a sopečného popele. Undset je přiřazuje časově ke skupině villanovské. Jinak vyskytují se i v Řecku (na Melu), v Německu severním, v Dánsku. ²⁶³⁾

slohu, jedné skupině, ať už se zove dle Helbiga, Pigoriniho italskou, umbrickou nebo dle Undseta prostě staroitalskou, dle Gozzadiniho protoetruskou.

Za to je již historicky zjištěno, že v době následující bydleli tu, severně i jižně Apennin Etruskové.²⁶⁴) Jakého původu byl tento kmen a odkud přišel, dosud najisto není postaveno. Sami se zvali dle Diodora *Ρασένας*; Římané říkali Etrusci, Tusci, Řekové *Τυρσηνοί*, *Τυρσηνοί*.

Anthropologické zkoumání nám o nich mnoho nepovídá, jistě nic určitějšího,^{*)} a archaeologie ukazuje, že kultura jejich je tak pod vlivem cizím, že soudit z ní na původ Etrusků je těžko, ba dosud nemožno. Zbývají tedy jen zprávy starých spisovatelů a hlavně výsledky linguistické. Staří spisovatelé přičítali jim buď původ maloasijský, tak Herodotos, Timaios, nebo je identifikovali s Pelasgy (Thukidides, Helanikos). Dle Dionysia Halikarnasského nepodobali se však Etruskové žádnému jinému známému národu ani mravy ani svojí řečí.

Nejvíce domněnek a dohadů zbudovalo se v nové době na základě řady temných nápisů etruských, psaných písmem vzniklým z řecké chalkidské abecedy. Ale není téměř důležitější větve evropské, s níž by se nebyli uvedli Etruskové ve spojení. Se Semity je zase spojovali S. Maffei, C. Jannelli, C. Tarquini, G. Stickel, Fr. Leoni; C. Is. Taylor a R. Brown čítá je ke kmenům uraloaltajským. K Indoevropanům připojuje je nejvíce badatelů a dosti střízlivých. Za blízké příbuzné Italiků prohlašoval je hlavně W. Corsen a S. Bugge. Také známý etruskolog W. Deecke, který zprvu jinak soudil, přidal se později k témuž mínění a etruštinu prohlásil za dialekt italský.

Ale zcela jiné mínění zastupuje nejlepší znatel etruštiny C. Pauli, k němuž se přidávají celkem i jiní, hlavně Hommel,

^{*)} Anthropologicky se neobjevili Etruskové typu jednotného. Mezi lebkami měřenými Zanettim, Nicoluccim, Calorim a Sergim zastoupeni byli dlouholebci i krátkolebci, tito v počtu menším.

Hesselmeyer, Schaefer (dříve již K. O. Müller), u nás prof. J. Zubatý. Pauli popírá rozhodně příbuznost Etrusků jak na jedné straně s větví indoevropskou, tak i semitskou. Jemu tvoří Etruskové část zcela samostatné skupiny kmenové, která byla kdysi rozsazena po Malé Asii a Syrii (Hommel ji zove alorodskou), a k níž, jak jsme již na str. 317., vyložili, patřil i záhadný kmen řeckých Pelasgů, syrských Hittitů, pak maloasijských Lydové, Lykiové, Karové a v západní Evropě Etruskové a Rhaetiové. Tito sem přišli od východu přes Balkán (Hommel k téže skupině čítá i Ligury a Ibery). D. Brinton spojuje nejnověji Etrusky se starými Libyji a s Berbery v jednu skupinu anthropologickou i ethnografickou a soudí, že přišli do Itálie přes moře od jihu.

Z archaeologů, jak jsme řekli, Helbig a Hoernes soudí, že přišli od severu, Montelius po moři z Malé Asie; Undset a Falchi z hlediska archaeologického uznávají však jen prostý vývoj starší kultury italské v novou „etruskou“.

Na počátku historie objevují se nám Etruskové v Itálii v dosti mocném foederativně zřízeném státě. Netvořili monarchii ale řadu obcí foederativně spojených, ležících z části severně od Apennin, v údolí Padu, z části ve vlastní Etrurii. Největší města na severu byla Felsina, pozdější Bononia, Melpum v území pozdějšího Mediolana, a Mantua, na jihu Pisae, Arretium, Volterrae (Velathri), Vetulonia (Vetluna), Rusellae, Cortona, Clusium, Volsinii (Velsuna) a Veji.

Čili námořníci jako Řekové, začali Etruskové ihned prováděti obchod po tyrrhenském moři a vstoupili zejména ve spojení s koloniemi řeckými a foenickými. Osadili ostrov Elbu, Sardinii, Corsicu a v Campanii založili řadu měst, mezi nimi Capuu a Nolu; Řekové naproti tomu měli zase řadu osad na březích vlastní Etrurie, v Pisách, Telamonu, Pyrzích, Alsionu, Spině, Ravenně. A je-li správný výklad Devériy, Rougého a jiných, kteří na jednom nápisu karnackém, v kterém se vyčítají středomořští kmenové, jejichž

útok na Aegypt farao Ramses odrazil, vidí ve jméně Turiša Tyrseny, Etrusky, — pak by již od poloviny II. tisíciletí před Kr. byli Etruskové mocným námořním a loupeživým kmenem.²⁶⁵⁾

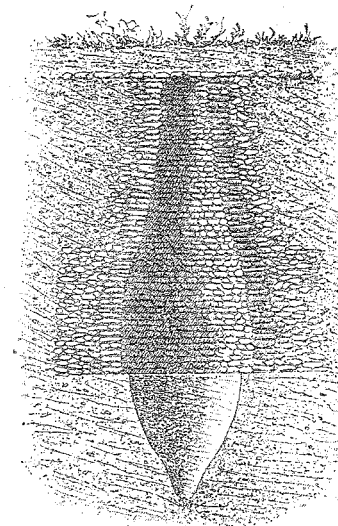
Těmito vzájemnými styky klidnými i válečnými vzrostla moc i kultura etruská, ovšem úplně na základě řeckém a orientálním. Začátkem 5. století nastalo však již první otřesení. Prvé rány vedly mocné řecké kolonie jižní (Kyme hlavně ve spojení se Syrakusami), pak se přidružilo vítězné postupování Samnitů, a na konec Gallové, kteří se počali usazovati v severní Italii, učinili konec panství etruskému, rozkotavše r. 396 nejlavnější město etruské na Padu Melpum. Kmenové gallští Insubri, Cenomani, Boji, Lingoni a Senoni zaplavili bývalé kraje etruské, a hrnuli se dále do vnitra Italie. Římané je ovšem po tuhém boji odrazili a podrobili, ale brzy potom i Etrurie přišla úplně pod moc římskou. Byla zlatinisována a r. 89 př. Kr. obdrželi již všichni Etruskové římské občanství. Nicméně za dobu svého květu Etrurie mnoho vykonala v kultuře. Etruskové měli povahu obchodnickou, přijímali při tom mnoho cizího, řeckého a orientálního, ale dovedli přece tomu dáti jakýsi svůj domácí ráz, zejména v technickém provedení. Pro pozdější římskou kulturu je etruská kultura nesmírně důležitá. Etruskové byli v mnohém učiteli Římanů. Dům římský je původem etruský, nejstarší chrámy jsou původu etruského, z Etrurie naučili se římské stavitelé klenbě, a zejména stavbám vodním. Od Etrusků má i římské umění to, co je na něm nejvíce originalního, totiž vyvinutý portretismus. A vůbec bylo mnoho převzato do zřízení soukromého i veřejného.

Dobu příchodu Etrusků do severní Italie přesněji určití nelze. Borsari klade jej do 12. století př. Kr., jiní mnohem později. Ale v 7. století jistě tu již byli a hroby, které podle různých známek můžeme datovati do této doby, nesou ráz etruský. Hroby etruské liší se od starších

italických (umbrických) hlavně změnou ritu (kostry značně převažují nad tělem spáleným), pak rázem keramiky i kovových výrobků. Místo nádob starých forem a ozdob nastupují řecké malované nádoby nebo domácí napodobeniny, nastupuje dále celá řada nových bronzových tvarů: nádoby, kandelabry, sedadla, zrcadla, skřínky, pak nádoby skleněné, sponky ze stříbra atd. Zbraně jsou železné. Také nejstarší mince bronzová t. zv. aes rude se tu objevuje.

Při tom je zajímavé, že nenalzáme hroby staršího etruského rázu severně od Apennin, nýbrž dosud jen jižně Apennin, v pozdější vlastní Etrurii; na severu zastupují nebo jsou archeologicky současny s touto starší etruskou kulturou, hroby mladšího typu villanovského (Arnoaldi a pod.) Zjev ten zdál by se svědčítí pro theorii Monteliovu, dle níž Etruskové přišedše přes moře šířili se od jihu Apennin na sever.

Ale i s opačným chodem Etrusků dá se to spojití. Musíme si ovšem představití, že Etruskové přišli do Italie bez nějaké zvláštní, svérázné kultury, že teprve stykem obchodním počali přijímatí to, co později etruskou kulturu vyznačuje, a tento ráz sám šířil se pak pomalu od jihu na sever. Zde na jihu se kultura rychleji vyvinula než na severu. Do staršího stupně kultury etruské, v níž vliv řecký ještě není tak znátí, náležejí, necháme-li starší části pohřebišť u Corneta, Vetulonie jakožto sporně etruské stranou, hroby nalázané v okolí nynějšího Chiusi, starého

Obr. 254. Studňovitý hrob v Marzabottu.

Clusia, hroby u Vulci a j. Hroby v Chiusi jsou t. zv. tombe a pozzo, hroby studňovité.*) Představují hluboké, kameny vyložené jámy podoby i lahvovité, v nichž se nalézá na dně nádoba s popelem zemřelého. Tento druh hrobů jest zde nejstarší a také se v nich neobjevuje ještě nic řeckého. Snad jest to docela ještě typ protoetruský. V mladších etruských pohřebištích, nastupují vedle nebo na místě těchto hlubokých hrobů mělčí hroby jámové „tombe a fossa,“ sestávající z podlouhlých jam čtyřbokých pravidlem s kostrami, nebo „tombe a ziro“, s velikými nádobami celý hrob zaujímajícími; ještě mladší jsou hroby v podobě komory do skály vytesané (tombe a camera.) Podobné jest nedávno Gsellem prozkoumané pohřebiště u Vulci na pozemku knížete Torlonia. I tu jsou nejstarší hroby, studňovité hroby žárové, mladší hroby jámové, a ještě mladší komory ve skalách. V těchto pak tvoří pohřeb žárový jen výjimku.

V kraji severním neznáme dosud etruského pohřebiště, jež by svým starobylým rázem odpovídalo těmto starým hrobům chiuským. Za to se nám tu zachovaly dvě znamenité památky o něco mladšího rázu, pohřebiště u Marzabotta a u Certosy blíže Bologně. Marzabotto je zámek a malá obec ležící v horách apenninských na dráze spojující Bologni s Florencií. Naleziště toto není ještě dostatek oceněno a známo, a také není část jeho dosud důkladně prozkoumána. Pohřebiště marzabottske bylo odkryto v letech šedesátých a výsledky jeho hr. Gozzadinim výborně spracovány.²⁶⁶⁾ V Marzabottu však nás nezajímá pouze pohřebiště. I staré etruské město se tu odkrylo, a právem je zovou etruskými Pompeji. Jak se jmenovalo, neví se. Je však z nálezů patrné, že zde leželo neveliké město, založené asi v 5. století, které

*) Podobné hroby studňovité našly se u Caserty, Vetulonii, v Marzabottu a jinde. Nověji odkryty byly Chiericim u Serviroly a v území Sanpola d'Enza. Jsou to hluboké jámy s popelnicemi, věcmi bronzovými a železnými, kostmi domácích zvířat atd. Strobel je má z největší části za současné s Marzabottem.

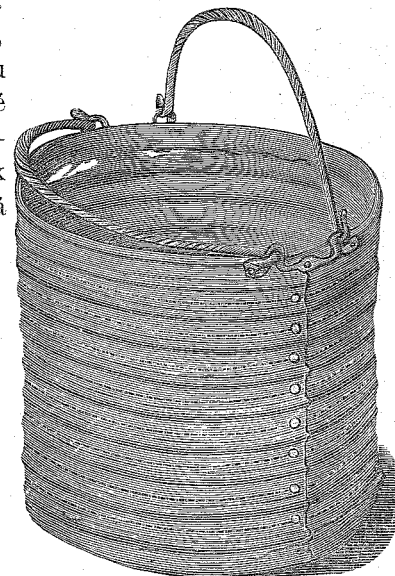
bylo již za vpádu Gallů částečně, později zcela opuštěno, aniž by se však byli noví římské kolonisté na troskách starých sídel usadili. Tim se stalo, že základy jsou zcela netknuty, a nyní, když se odstraňuje svrchní vrstva rumu, objevuje se úplně zachovalý plán starého města. Prozkoumal ho Ed. Brizio. Z jeho popisu vyjímáme následující.

Město bylo neveliké.

Od severu k jihu jedna, a od západu k východu probíhaly tři 15 m. široké ulice s širokými vyvýšenými chodníky, dělice tak celé město na čtvrtě. Každá

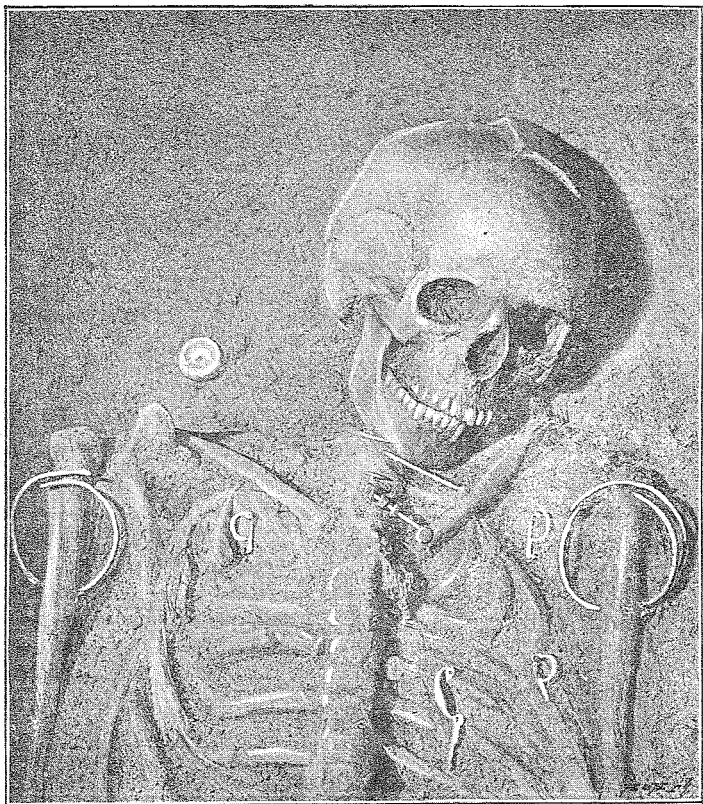
čtvrť byla pak řadou menších křížujících se uliček rozdělena na malé skupiny domů. Etruské domy zdejší mají svůj ráz. V předu do ulice otvíraly se obyčejně skladiště a krámy. Vedle nich vchodem vešlo se do vestibulu a odtud do atria osloupěného, u prostřed jehož nacházela se v podlaze nádržka pro vodu dešťovou. Za atriem jsou teprve komnaty určené k obývání. Celý tento základní tvar domu přejali od Etrusků Římané.

Opodál města byl hřbitov. Hroby jsou dvojího rázu žárové a kosterné, tyto poměrně v daleko větším počtu. Podoba hrobů je rozmanitá. Vedle známého nám již tvaru studňovitého (obr. 254.) nacházíme tu pevné, z otesaných desek kamenných sestavené skříně. Hroby jsou označeny buď plochými stélami, sloupy, nebo i velkými kamennými koulemi. Popel zemřelých je v popelnicí hliněné nebo bronzové. Velmi často slouží

Obr. 255. Bronzové žebrované vědérko.

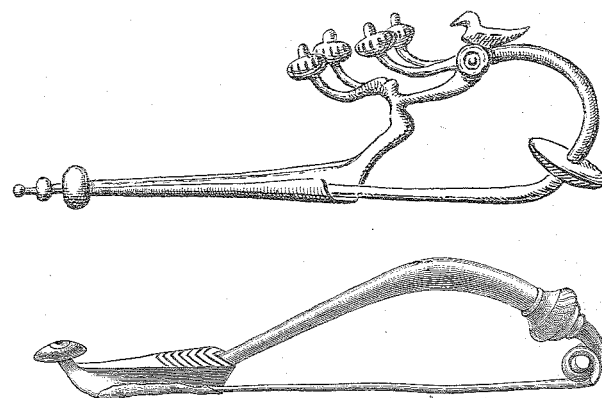
k témuž žebrované cisty (obr. 255.), italsky zvané ciste a cordoni. Tento tvar bronzových vědérek, jest charakteristický pro první dobu železnou, a zejména v nálezech

Obr. 256. Hrob certoský.

severní Itálie velmi hojný. Undset je měl dříve vůbec za domácí tvar severoetruský, a teprve Helbig a po něm Orsi ukázali, že jsou to výrobky původu řeckého. Rozšířily se však později tak hojně, že se nimi setkáváme téměř v celé Evropě. I v bronzové době jsme se s nimi setkali

v krajích, kde bronzová doba byla ještě současná s první dobou železnou v severní Itálii a Pámoří, ku př. v Uhrách. — Vedle popelnice vyskytují se však u velikém množství nádoby tvaru i výzdoby čistě řecké. V keramice etruských hrobů právě nejlépe vidíme onen velký styk obchodní, který tu existoval. Teměř všechno je import řecký, buď z kolonií jihoitalských nebo z vlastního Řecka. Vedle starších typů, na nichž jsou figury malovány černě na světlém poli, vyskytují se i hojně typy pokročilejší s figurami světlými

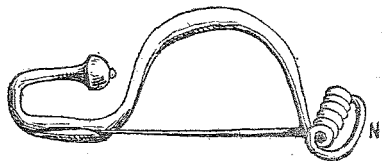

Obr. 257 a 258. Sponka s růžky nalezená v Hraštje v Kraině a sponka typu certoského.

v černém poli. Také dekorativní skulptura řecká neschází. Z jiných milodarů sluší ještě vytknouti bronzová zrcadla, šperky bronzové (zejména množství sponek), zlaté a stříbrné, řezané kameny, věci jantarové, skleněné (i láhvičky), ze zbrani železné meče, hroty kopí, dýky atd.

Stejně bohaté bylo pohřebiště, odkryté roku 1871 ne-daleko Bologně u bývalého kláštera „La Certosa“. Tvarem i obsahem podobají se hroby odsud velmi marzabottským²⁶⁷). I zde kostry převažují značně nad pohřby žárovými, i zde řeckoorientální vliv můžeme spatřovati v nescíslném počtu importovaných výrobků. Zajímavé jsou zde sponky. Jsou to buď známé nám sponky hadovité, při nichž je oblouk

různě zohybán, a začasťe i několika rážky s hlavičkami na konci opatřen (srv. obr. 257), nebo a to z největší části, nacházíme zde zvláštní lokální typ sponek s podlouhlým obloukem a delší rourovitou patkou, jejíž konec končí v jakýsi knoflík. Podobný knoflík nebo okrouhlou destičku, nacházíme obyčejně nastrčenou na oblouku, tam kde přechází jedním nebo dvěma, řídkěji více závity v jehlu (obr. 258). Typu tomuto říká se obecně „typ certosský,“ a setkáváme se s ním častěji i v přímořských zemích rakouských, za to řídko ve Švýcarech a Francii. Někteří v něm vidí přechodní tvar k sponce tvaru těnského, jež charakterisuje jistý okruh pozdější doby železné v střední Evropě, a vyzna-

Obr. 259. Sponka časného rázu těnského.

čena jest tím, že konec patky s knoflíkem obrácen jest nahoru a přiložen k zevní straně luku (obr. 259). Jest zajímavo, že se již v Certose našly typické sponky této časné formy těnské. Jedním z nejkrásnějších nálezů v Certose je známa situla certosská. Situly jsou nádoby bronzové, tvaru obráceného komolého kužele, z obloukovitým držadlem. Jsou velmi hojné, a jako žebrované cisty jsou i situly charakteristické pro první dobu železnou ve střední Evropě; někdy tvoří svoji ozdobou drahocenné poklady v musejích. Známe jich již celou řadu, které jsou právě jako certosská, ozdobeny figurálními pásy tepané práce. O jedné situle nalezené ve Vači v Krajině zmíníme se obšírněji na svém místě, kamž odkazujeme i na typickou jejich podobu. Nejen práce sama, ještě více předmět figurální výzdoby nás zajímá, neboť nám dává nahlédnouti do proudu tehdejšího života. Obrazy představují obyčejně scény domácí nebo veřejné, obchodníky, vojíny v řadách, zápasy, hostiny, tance, lovy atd. se vším příslušenstvím. My nemyslíme, že toto figurální vyzdobování nádob je původu

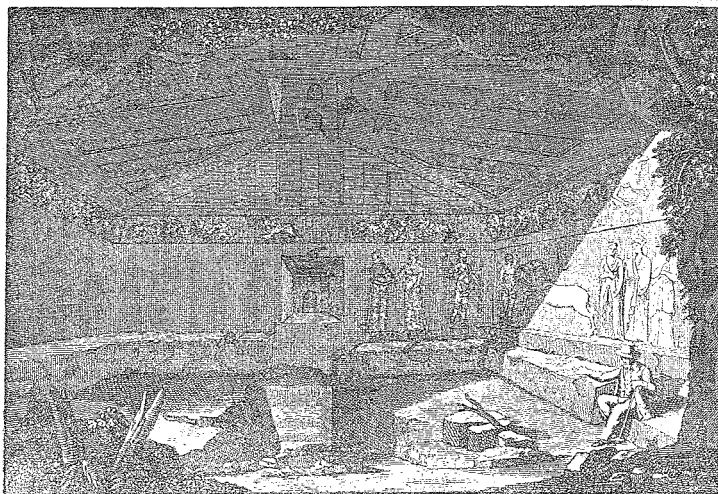
severního, že přišlo do Řecka, do Italie z Illyrie, nýbrž i zde spíše hledáme pramen této techniky v podobných figurálních výzdobách výrobků assyrských a foenických. Je však pravděpodobné, že obrazy na zdejších situlách jsou již prací domácí, a představují scény ze života domácích obyvatelů. Zannoni přičítal těmto situlám původ umbrický, Hochstetter domácí alpský, Benndorf soudí, že jsou původu starořeckého, jiní etruského. Nejnověji Szombathy kloní se nejvíce pro původ foenický, puuský, uznáváje zároveň blízkou příbuznost tohoto dekoračního slohu se staroioanským uměním.

Certosská situla je ozdobena čtyřmi pásy, na nichž je zobrazeno na 70 postav lidských a zvířecích. — Ve svrchním pásu vidíme vojsko v řadě za sebou, částečně na koni sedící, se sekýrami na ramenou, částečně pěší. Pěšáci jsou téměř všichni vyzbrojeni velkým štítem, kopím a přílbicí. V pásu druhém vidíme jakýsi průvod slavnostní a obětní. Muži jsou v dlouhých kaftanech s velkými plochými klobouky na hlavách, ženy nesou na zahalené hlavě amfory. V třetím pásu na počátku rolník s pluhem na ramenou vyháňá dva voly na pole, pak následují scény znázorňující lov, hudbu, (hra na syrinx a lýru), tanec a přípravy k hostině. Ve čtvrtém pásu jest zobrazeno několik divokých a fantastických zvířat.

Podobných situl nalezeno bylo několik. V Italii byly nalezeny Arnoaldi, v Este (t. zv. cista Benvenuti), v Sesto Calende, mimo Italii v Krajině (Vače, sv. Magdalena), v Tyrolsku (Matrei, Moritzing) v Dolních Rakousích (Göttweig), a smíme mimoitalské mítí pravděpodobně za zboží importované. Také bronzová zrcadla, pásy, pochvy ukazují někdy výzdobu slohu podobného (ku př. v nálezech z Este, z Hallstattu, Vače).

Dle rázu archaeologického jsou hroby certosské patrně nejmladším oddílem hřbitova starého etruského města Felsiny, (pozdější Bonnonie), jež bylo při vpádu Gallů rozkotáno. Vedle nich i část hrobů na statku Arnoaldi, de Lucca, a v „giardino Margherita“ v Bologni náležela Etruskům. Ná-

ležeji dle souhlasného soudu archaeologů do 5. století př. Kr., neboť na počátku 4. století Gallové, kteří od severu přitřhli, učinili životu zdejšímu konec. Felsina byla zničena, spustošena, ba i část hrobů jak hr. Gozzadini dokázal, byla Gally vyloupena. Místo zůstalo opuštěno až do římské doby, kdy bylo znovu osazeno a obýváno, jak do-

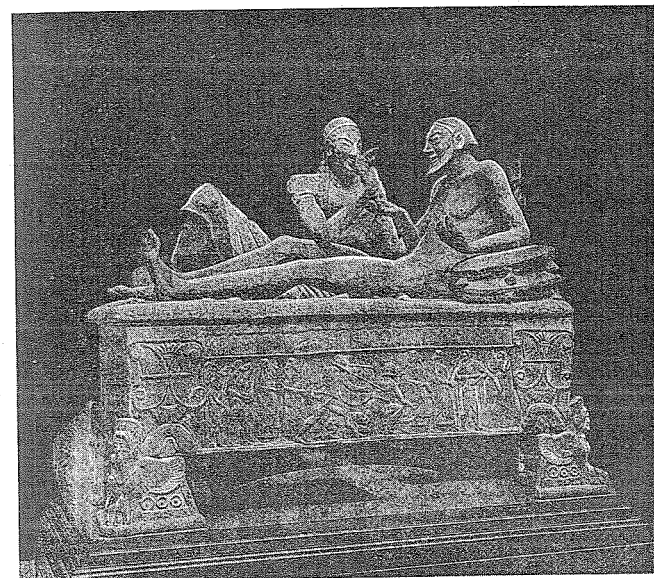
Obr. 260. Vnitřek skalního hrobu etruského u Corneta.

svědčuje řada hrobů římských, nalezená ve vrstvě nad hroby etruskými.

Nalezištěm certoským vycházíme již i v severní Itálii na dobro z dob předhistorických. O všem, co je pozdější, máme již hojně zprávy historické a nálezy archaeologické stávají se předmětem bádání a líčení archaeologie klassické. Pouze pro zakončení obrazu etruské kultury, jejíž začátek a vývoj jsme zde nastínili několika rysy, chceme ji věnovat ještě několik řádků.

Na žárové hroby studňovité, o nichž nemůžeme říci určitě, jsou-li etruské nebo předetruské, následují na místech

starých pohřebišť jako ve Vulei, Cornetu, Bisenziu, Orvietu atd., hroby jámové s kostrami. Ještě mladší jsou etruské komory vytesané ve skalách, „tombe a camera“ (obr. 260), dvojího druhu. Buď mají komory každá krátký přímý vchod, nebo ještě zvláštní předsíň společnou. Stěny bývají pěkně malbou vyzdobeny. V komorách bývá pohřeb (pravidlem tělo ne-

Obr. 261. Etruský sarkofag.

spálené) uložen v sarkofagu více méně umělém, často ozdobeném celými postavami zemřelých, někdy ve velmi naivně pojatých scénách domácích. Znamenitým příkladem toho jest na př. sarkofag chovaný v museu britickém (obr. 261.) Velmi rozmanitá a zajímavá je i keramika. Starší skupinu tvoří rudé nádoby z Arezza a černé z Chiusi, mladší vasy typu korintského. Také nádoby obličejové jsou hojné. U Etrusků můžeme pěkně sledovat jejich vývoj. Nejdříve se užívalo kovových mask portretních, které se zavěsily na

popelnici, pak se přetvořila poklička nádoby v hlavu, a nádoba opatřila údy, okrasami s naznačeným šatem, na konec se vyvinuly popelnice v celé postavy lidské.

Ve výrobě bronzů, zbraní i šperků byli Etruskové mistři. Sami měli doma bohaté doby na měď v Campiglii a Volterrách, na stříbro v Luně, na úběl ve Volterrách, na železo na Elbě, u Pupluny. Ostrov Elba byl vůbec pravou zásobárnou mineralogickou.

Dosud jsme jednali o té části italských nálezů, při nichž převažovaly vlivy jižní a východní. Nyní přicházíme na konci k těm, které podle úsudků badatelů náležejí přímo již ke skupině rázu illyrského, tedy vlastně do Hoernesova pásma poddunajského.

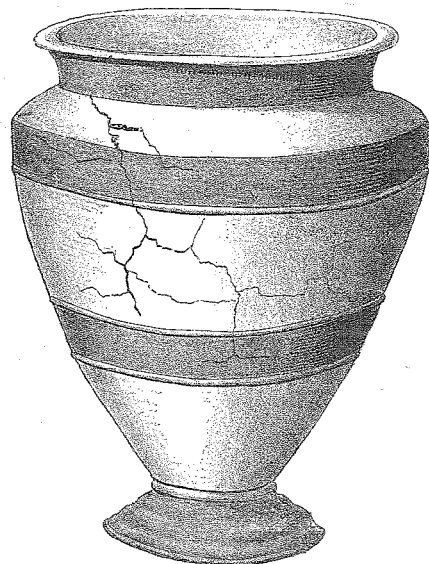
Mimo Italky a Etrusky usadili se v severní Itálii a sice ve východním jejím cípu, nynějším Benátsku, Venetové, kteří jsou od starých spisovatelů přímo označeni za kmen illyrský. A jak se nálezy ukázalo, odpovídají i památky v jejich zemi nalezené mnohem více vlastní skupině illyrské než památkám rázu italského nebo etruského. Dle Livia bydleli zde před Venety Euganeové, a tomuto záhadnému kmeni přičítal také A. Prodocimi nejslavnější zdejší pohřebiště odkryté r. 1876 v Este. Nyní se ukázalo, že je lépe přičísti je Venetům.²⁶⁸) Venety na severním břehu moře adriatického uvádí již Herodot, a po něm řada jiných. Dle Polybia lišili se svými mravy, ústrojem i řečí úplně od svých sousedů Keltů. Hlavní město jejich bylo Patavium nynější Padua, bohaté a rozsáhlé, jsouc hlavním střediskem obchodu s Římem. Později, když se Veneti podrobili r. 215 panství římskému, založili tam Římané r. 181 př. Kr. novou obchodní stanici a přístav Aquileji. Illyrové zde kupovali z jihu víno, olej a pod., vyměňující to za otroky, dobytek, kožešiny a jantar, později za železo. Tím rozkvetla Aquileja tak, že

ve 4. století po Kr. byla čtvrtým největším městem Itálie. Zničena byla ale brzy od Hunnů (r. 452).

Nejznamenitější památkou po kultuře Venetů jsou bez odporu hroby odkryté Prodocimim v Este (starém Ateste), nevelké to obci ležící na jihozápad od Paduy.²⁶⁹) Pohřebiště u Este nalezené není jednotné, nýbrž skládá se z více předhistorických vrstev nad sebou. Prodocimi rozeznával čtyři, nověji Gherardini a po něm jiní (Hoernes) pouze tři. Pod vrstvou země obsahující starožitnosti pozdní, římské, nalézá se nejdříve v hloubi 3 m. vrstva s hroby t. zv. periody galské, pod ní leží vrstva vlastních venetských hrobů, v hloubi více než 5 m. konečně nejstarší hroby typu italského, villanovského. Názvy těmito nechce se však říci, že by nejhlubší a nejstarší hroby náležely Italikům, nejmladší Gallům a jen prostřední Venetům. Nikoliv. Podle všech známek náležejí všechny tři vrstvy jednomu a témuž lidu, illyrským Venetům, pouze hrobech nejstarší periody shledáváme se hojně s vlivy kultury villanovské, a v hrobech nejmladších s vlivem kultury galské. Byliť se zatím Gallové v polovině I. tisíciletí usadili zde vedle Venetů, a tu je přirozeno, že se ihned utvořily vzájemné styky kulturní. Střední vrstva je nejrazovitější, ukazuje nejméně cizích vlivů a shoduje se nejvíce s ostatními památkami illyrského centra, proto ji zoveme specialně venetskou. Také jen té věnujeme něco více slov.

Nejstarší spodní vrstva obsahuje popelnice i milodary z největší části obdobné těm, jež známe z pohřebiště villanovského. Hroby vrstvy druhé jsou hroby žárované, kostry se našly jenom zřídka. Hroby tvoří obyčejně skřínky s plochých otesaných desk uměle sestavené, nebo to jsou jen prosté díry v zemi. Někdy zastupuje skřínku veliká hrubá nádoba, chovající uvnitř vlastní popelnici a jiné nádoby. Charakteristické věci těchto hrobů jsou předně hliněné popelnice v podobě situl bronzových, ozdobené řadou pásů černě a červeně obarvených nebo vydutých. Jest to

originalní tvar i výzdoba, s kterou se ještě vícekrát setkáváme ku př. v Hrastji, v Lucii (obr. 261 a 279) v hrobech rázu illyrského. Stejně originalně vyzdobeny jsou jiné popelnice téhož tvaru. Černou půdu vnější posázeli řadami lesklých bronzových cvočků, tvořících čary jednoduché, vlnité, meandry a pod. Vedle těchto originalních typů, setkáváme se i v těchto

Obr. 262. Nádoba typu estského z Hrastje v Krajině.

hrobech s typy villanovskými, pak tu a tam s importy řeckými (poháry, šálky, lekythy) a zvláštním druhem talířových nádob, stojících na vysokých nohách. Také bronzové nádoby nechybí, a jedna situla, jak jsme se již nahoře zmínili, je bohatě figurálně vyzdobena. Z milodarů setkáváme se nejvíce se šperky. Zbraně jsou poměrně řídké: několik bronzových a železných seker, hrotů a

nožů. Hojnější jsou ozdobné plechové pásy všech velikostí. Sponky jsou velmi obecné. Oblouky jsou pravidlem okrášleny perlami ze skla nebo jantaru, a ověšeny řadou kroužků a různých závěsků. Také se vyskytuje tvar sanguisugy, a v hrobech rázu mladšího i typ certoský. V hrobech třetí vrstvy galské vidíme již věci rázu illyrského značně promíseny typy pozdější doby železné, hlavně typy tenskými. Tak nastupují tenské sponky, o nichž jsme se již zmínili, náramky skleněné, hojnost železných zbraní a pod. Také keramika dostává zcela jiný ráz, a je práce méně pěkné, hrubší než keramika vrstvy předešlé.

hrobech s typy villanovskými, pak tu a tam s importy řeckými (poháry, šálky, lekythy) a zvláštním druhem talířových nádob, stojících na vysokých nohách. Také bronzové nádoby nechybí, a jedna situla, jak jsme se již nahoře zmínili, je bohatě figurálně vyzdobena. Z milodarů setkáváme se nejvíce se šperky. Zbraně jsou poměrně řídké: několik bronzových a železných seker, hrotů a

nožů. Hojnější jsou ozdobné plechové pásy

Jak jsme však řekli, i tyto hroby náležejí Venetům. Svědčí na to především řada nápisů zachovaných na stélách označujících hroby. Řeč těchto nápisů je rozhodně illyrská, písmo zvláštní, svérázné.

Jiná naleziště venetská (Belluno, Oppeano) nemají vedle estského větší důležitosti a proto je pomijíme.

Přehlédnemeli nyní nálezy italské, musíme opakovati to, co jsme na počátku řekli: Itálie, až na území venetské, právě tak jako Řecko došla nové kultury, kterou zde vidíme v první době železné, mnohem více přímým stykem s Východem než stykem s centrem illyrským. Nemluvě ani o jižní Itálii, která se nám objevuje úplně jen jako výstřelek kultury řecké a orientální, i v severní a střední Itálii, setkáváme se s mnohými stopami týchže vlivů; kultura etruská jest bez odporu cele na nich založena. A tak soudíme, že nejen nový celkový ráz kultury, ale speciálně i příchod železa lépe bude vykládati vlivem obchodních styků, které oba severní břehy Itálie spojovaly velmi časně s Východem, než vlivem illyrskoskythským, jak Hoernes ve své knize, na více místech napovídá. Při tom však nemáme ničeho proti přijetí existence zvláštního okršku kulturního, který měl podle Hoernesovy hypotézy své zřídlo kdesi ve východních Alpách nebo na severu Balkánu; nepopíráme, že styky tohoto centra s Řeckem a Itálií zde byly, že se kultura illyrská do těchto území přenášela. Také rádi přisvědčujeme, že nositelem této kultury, byl nejspíše jinak málo známý kmen illyrský, a Hoernesovi zůstane na vždy zásluha, že první tuto pravděpodobnou hypotézu postavil a zdůvodnil.

Obrátíme se nyní k pásu následujícímu.

Pás poddunajský neboli alpský. Ať už železná kultura, která se v zemích jižně od Dunaje položených vy-

tvořila, je v skutečnosti původu jakéhokoliv,*) ať je správná Hoernesova domněnka, že jejími původci a pěstovateli byli Illyrové, kteří v té době měli osazeny severní kraje balkánské, východní Alpy, pohoří Krasu a část severní Itálie, nebo ne, — jedno je jisto, že kultura první doby železné v těchto zemích je úplně svérázná, uzavřená, samostatná. Tato kultura, již jsme dosud zvali illyrskou, zove se také obecně podle největšího a dosud nejlépe prozkoumaného naleziště v Hallstattu kulturou hallstattskou.

Pojem kultury hallstattské nekryje se, jak se dosud leckde čítává, s pojmem první kultury železné v Evropě. Ona jest jen částí, geograficky ohraničenou částí celé té kultury, která vznikla v Evropě po seznámení se s železem, částí, která jest vlastní jen určitému okruhu zemi; mimo okruh nacházíme od ní jen výstřelky, jen stopy vlivu jejího. Proto na př. hallstattská doba v Bosně, jest cele vyplněna jen touto kulturou, ale název hallstattské doby v Prusku neznamena nijak, že bychom tam zároveň setkali se s kulturou rázu hallstattského. Tam to značí jen dobu archaeologicky současnou s dobou vlastní kultury hallstattské, v níž se v Prusku vyvinula dosti odchylná kultura, provázená jen stopami vlivů, z poddunajského centra sem vniklých.

Z tohoto stanoviska my, pokusivše se nejdříve podati pojem kultury hallstattské a zároveň popis hlavního typi-

*) Důležité je, zmíniti se zde stručně o theorii pronesené kdysi Hochstetterem. Tento vynikající archaeolog rakouský u příležitosti popisu nálezů vačských tvrdil, že kultura „hallstattská“ není ani importem z jihu, ani domácí lokální kulturou, ale že je to arijská kultura vůbec, kterou si jako společný majetek přinesli s sebou Arijové ze své pravlasti. Právě doslovně: „Der Begriff der hallstatter Kultur hat sich erweitert zum Begriff einer arischen Kultur . . . Wo der Ursprung der mitteleuropäischen Kultur zu sehen ist, ob in der Europa oder in Asien, — diese Frage hängt zusammen mit der Frage nach der Herkunft der arischen Völker überhaupt.“ Naproti tomu správně polemisoval Virchow již na anthropologickém sjezdu v Trieru r. 1883. 270)

ckého naleziště, budeme ji v dalším líčení sledovati nejdříve v okruhu domácím, který se celkem shoduje s pásem od Hoernesova zvaným poddunajským; pak teprve obrátíme se k dalším zemím evropským, a zmíníme se krátce o těch, jež jsou tu méně důležité, šířeji o těch, které vynikají nebo jsou jinde zanedbávány, ku př. o východní Evropě.

Ráz kultury hallstattské jest vyznačen předně přítomností železa. Šperky a pod. zůstávají ovšem bronzové, a vedle nich se upotřebuje ještě zlato, stříbro, tu i tam méně ušlechtilý kov, pak sklo a jantar. Za to však nástroje a zbraně počínají se hotovit ze železa. Ne najednou, jedním rázem, ale pomalu; vidíme na př., že nejstarší železné meče a dýky zachovávají ještě tvar bronzových, že je rukojeť meče z bronzu, čepel ze železa, vedle železných zbraní jsou velmi hojné i bronzové; teprve v mladší době nastupuje zde železo v panství úplné. Pohřebiště hallstattské a jiná podala této nenáhlé proměny celou řadu krásných dokladů.

Ze šperků a jiných částí výstroje došly zde velkého rozvoje sponky, náramky, pasy a záponky a různé závěsky. Bronzové věci jsou hojně ornamentovány. Většinou převažuje jemný, rytý a tepaný ornament, na př. na řadě skvostných pasů plechových. Pouze náramky začínají býti proti starším z doby bronzové silnější v ozdobě profilovány. Charakteristický je však i ornament figurální, sestávající z řad figur zvířecích, hlavně ptáků (labutí, kachen) s dlouhým, nahoru ohnutým zobákem.

Kultura hallstattská je dále charakterisována přítomností skla a hojnými šperky jantarovými. Tomu není divu proto, že kolébka její ležela na cestě jantarového obchodu, který byl právě ve svém rozkvětu.

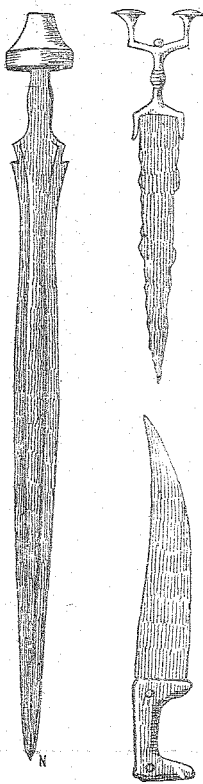
Líčení nálezů kultury hallstattské otevíráme popisem nejdůležitějšího naleziště, velkého předhistorického hřbitova rozloženého nad městem Hallstattem, který celé kultuře i jméno dal. Činíme tak s výslovným podotknutím,

že nijak nemíníme tím Hallstatt prohlásiti za východiště, ba ani ne za centrum této kultury. O tom nepochybujeme v souhlasu s Hoernesem a jinými, že dílnu její lépe bude hledat jižněji, blíže břehu moře adriatického, buď v rakouských krajích přímořských nebo docela na Balkáně. My jenom proto, že pohřebiště hallstattské je vzorem ostatních nalezišť stejného rázu, je veliké a nejlépe prozkoumáno, počínáme jím a ostatní k němu stručně přiřadíme, mohouce se vždy odkazovati na typy a vzory hallstattské.

Hallstattské pohřebiště odkrylo se r. 1846 a práce, která se tu konala, skončena byla teprve r. 1886. Od počátku až do r. 1863 odkryli zde Ramsauer a Ed. svob. pán Sacken 980 hrobů, po nich v následujících letech několik dalších Schubert, Hutter, Hauer a Hochstetter. R. 1886 v poslední kampani Hauer a Hutter vykopali ještě 13 hrobů. Počet vědecky prozkoumaných hrobů byl však téměř o ještě jednou tolik převyšěn počtem hrobů laicky vykopaných. Dohromady všech bylo ke 2000. Největší publikaci o nálezech obrovského tohoto pohřebiště vydal Ed. Sacken. Jest to známé jeho dílo „Das Gräberfeld von Hallstatt“ vyšlé ve Vídni r. 1868. Úplně vědecké však zpracování Sackenovo nebylo. Po

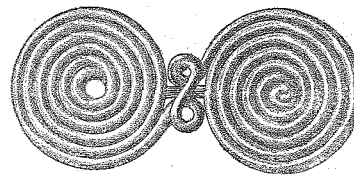
Obr. 263. Železný meč, dýka a sekáček z Hallstattu.

něm menší práci vydal A. B. Mayer.²⁷¹⁾ Hallstattské pohřebiště rozkládalo se na rozsáhlém svahu Solné hory nad nevelkým jezerem alpským v Horních Rakousích. Z města Hallstattu vystoupí se na místo pohřebiště po několika-hodině namahavé chůzi.

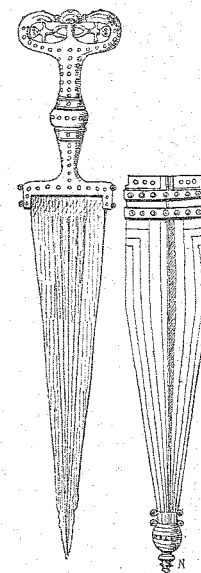
V pohřebišti setkáváme se s oběma obřady: pochováním a spalováním, a sice s oběma téměř v stejné míře. Žárových hrobů bylo jen o málo méně. S podobným užíváním obou ritů setkali jsme se již vícekrát v této době v Itálii a setkáme se opět vícekrát v pohřebištech okruhu hallstattského, na př. ve Vači v Krajině. Tento jistě zvláštní zjev zavdal také příčinu k mnohým a přerůzným výkladům; zejména o pohřebišti vačské, kde však spalování nepoměrně převládá, rozpředla se tuhá debatta na sjezdu rakouských konservatorů v Celovci r. 1885. Jedni soudili, že jeden druh hrobů náleží ženám, druhý mužům, jiní hledali vysvětlení v rozdílech ethnických, časových, jiní v rozdílu stavů (vítězové a podrobení, bojovníci a otroci). Jisto jest jen tolik, že se dosud žádný výklad neukázal dostatečným, a existence obou obřadů na jednom pohřebišti zůstává pravděm nevyjasněnou záhadou.

Ve Vači byly hroby žárové chudší kosterných, v Hallstattě je to naopak, ač rozdíl není veliký. Kostry v hrobech leží v zemi, častěji kameny obloženy nebo pokryty, obyčejně nataženy, jsou postavy nevyšoké s lebkami typu dlouhého.*) Popel v žárových

Obr. 265. Spirální sponka hallstattská.

Část těla byla patrně spálena, část vedle hromádky popela pochována. Tento obyčej částečného pochovávání mrtvých byl zjištěn již na více místech mimo Hallstatt, a nejvíce ve hrobech této periody: v pohře-

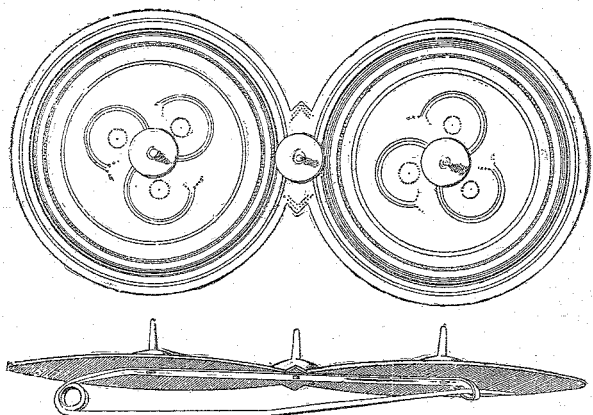

Obr. 264. Skvostná dýka s pochvou z Hallstattu.

*) V hallstattském pohřebišti mezi půl tisícem hrobů s celými kostrami byly třinákrát pozorovány hroby se zvláštním zjevem.

hrobech byl nasypán buď na hromádku na zem nebo na místo kameny vyložené, anebo na velkou podlouhlou mísu hlíněnou, řídko v dřevěnou rakev. Jen jednou našel se v hli-

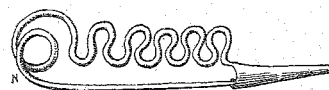

Obr. 266. Bronzová sponka nalezená v jeskyni u Krehina Gradce v Hercegovině.

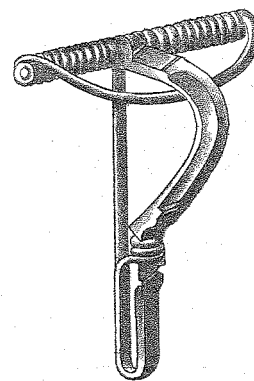
bišti u Sv. Lucie v Přímoří, porůznu v Německu v Hessensku, Luxemburku, Durinsku, Holštýně, v Meklenburku; Naue našel jej v mohylách bavorských, vyskytuje se i v mohylách britských, v hrobech polských a ruských. Také z moundů severní Ameriky známe toho doklady. I z Čech a z Moravy udává se několik podobných příkladů (v mohylách na Plzeňsku, v hrobech u Vokovic, v mohyle u Petršpurka, u Olomouce, Jarohňovic a Kvasic atd). Na zvyk částečného spalování pomýšlel již Giesebrecht r. 1846, ale teprve Sackenovýmí nálezy stala se věc určitější, ač i těmto upírá Heger věrohodnosti. Naproti tomu chybně uvažoval Hostmann, jestli se vůbec jen určité části těla nespalovaly.²⁷²⁾ Při tom však podotýkáme zřejmě, že leckdy ku př. u našich českých nálezů nesmíme zpráve podobné mnoho víry přikládati. Obyčejně nebylo tu hlubšího prozkoumání, a jelikož se snadno stává, že některé části kostry lidské dřive setlí než jiné, nebo se docela při odkrývání hrobů dělníky rozruší, povstane snadno mylné mínění, že tělo bylo částečně pochováno. Nicméně o existenci zvyku toho není pochyby, ale blíže jej vyložití dosud se nepodařilo. Možná že byl ve spojení se řády právními. Ještě z doby středověké máme zachovanou zprávu, že v družině krále Dagoberta chtěli pochovati jednoho velmože bez hlavy „more gentiliū“.

néne popelnici, a dvakrát v nádobě bronzové. Nicméně obsa-
hoval každý hrob nádoby jakožto milodary (2—5).

Zbraně v hrobech nalézané jsou z části bronzové, z části železné, a tyto ještě leckdy zachovávají tvar výrobků bronzových, zejména meče listovitou formu čepele (obr. 263.). Rukojeť mečů končí nejčastěji ve velký knoflík, řídčeji v antenu, nebo jiný tvar. Z konců pochy zachovaly se bronzová nákončí. U dýk bývá čepel obyčejně železná, rukojeť bronzová. Od několika dýk zachovány byly překrásné bronzové, nebo dřevěné bronzem okované pochvy (obr. 264.) Nože jsou velmi hojné, menší bronzové mají břit vždy zahnutý. Zvláštní jsou velké železné nože, podobné našim sekáčkům, jež snad sloužily i za zbraň

Obr. 267. Hadovitá sponka z Hallstattu.

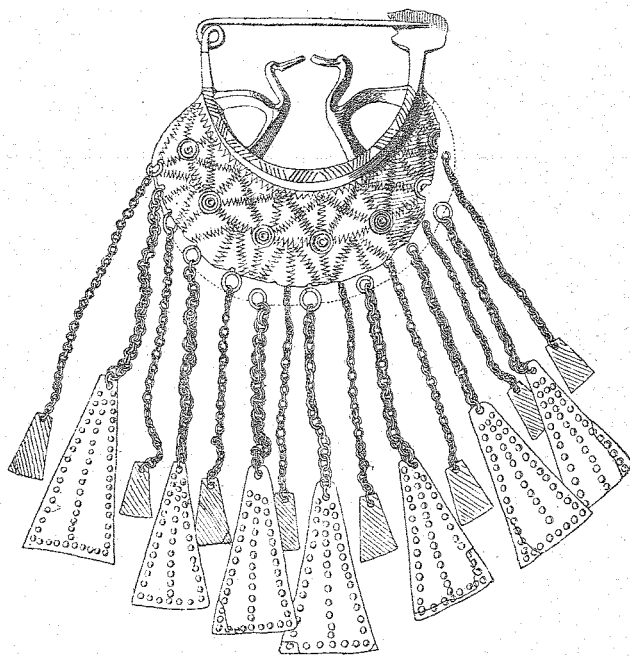
Obr. 268. Sponka lukovitá.

(obr. 263.) Sekery jsou většinou železné. Nejvíce jest zastoupen typ okřídlených pástavů, v menší míře sekery s dutinou. Malé sekerky s násadkou pěkně ozdobené figurami zvířecími, nesloužily k účelům obranným, ale asi za odznaky bojovníků a náčelníků. Šipky bronzové jsou řídké a dvojího druhu: buď ploché s dvěma háky nebo trojboké, hroty kopí pravidlem železné.

Mnohem rozmanitější jsou šperky hallstattské. V první řadě stojí opět sponky, jež můžeme roztržiti na dvě velké skupiny: předně na sponky z drátu svinutého ve spirály, hlavně t. zv. sponky brejlovité (obr. 265). Tyto jsou pro Hallstatt nejvýznačnější, a dává se jim proto i název typu hallstattského.*) Vedle tohoto hlavního tvaru jest tu

*) O této sponce domnívá se Undset, že jest původu řeckého, odkudž přišla jednak do jižní Itálie, kde se velmi rozšířila, jednak

ovšem i více jiných příbuzných. Druhou skupinu tvoří obloukové sponky základního typu nám již z Řecka a Itálie známého, se všemi oněmi druhotnými tvary, s kterými jsme se v poslední zemi setkali: typem polokruhovým, hladkým i uzlovitým (fibula a nodi), hadovitým (obr. 267), „a sanguisuga“, lodkovitým, i typem certosským. V mladších

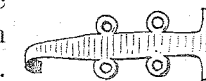

Obr. 269. Měsícovitá sponka hallstattská.

hrobech objevují se tu jako v Itálii sponky tvaru ténského. Rovněž se tu setkáváme častěji se sponkami, při nichž nepřechází oblouk v jeden nebo dva pérové závitě, ale v celou

přes Balkán do střední Evropy, kde se s ní setkáváme již v mladší době bronzové v Uhrách, a kde se stala odznakem kultury hallstattské. Zasáhla ovšem také až na sever. Na Balkáně se též tvar hotovil i z plechu s narýsovanými kruhy (obr. 266).

řadu závitů vedle sebe v trubičku stočených, při čemž drát z jednoho konce přebíhá pod obloukem nebo vně ku druhému rameni (obr. 268.). Jsou to tak zv. sponky lukovité (Armbrustfibel). V Hallstattě vyvinul se ze základní obloukové formy sponek ještě zvláštní lokální, velmi krásný tvar tím způsobem, že se oblouk sponky roztepal v plech v podobě srpku měsíce, a ověsil řadou bronzových plíšků a cetek na řetízkách pověšených. Jest to t. zv. měsíkový typ sponky hallstattské (obr. 269.), který se i jinde v této době vyskytuje. Z jiných sponek zajímavá jest sponka, jejíž oblouk tvoří figurka koně.

Obr. 270. Záponky k pasům z Hallstattu.

Z ostatních ozdob vynikají v Hallstattě nejvíce pásy bronzové, ne massivní nebo z řetězu zhotovené jako v době pozdější, ale z širokého tenkého bronzového plechu, bohatě

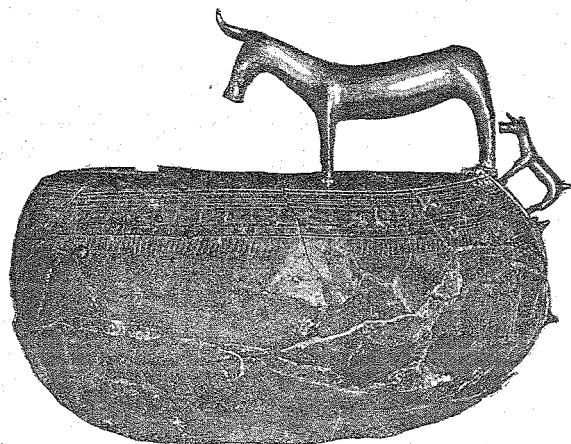
Obr. 271 a 272. Bronzové nádoby z Hallstattu.

ozdobeného z vnitřní vytepanými pupíky tvořícími různé lineární vzory: hvězdy, růžice, okrasy křížové, meandrovité, rhombické, střídající se s vytesanými podobami ptáků, koní, lidí a pod. Hojně závěsky zvyšovaly ještě bohatost těchto pásů, jež se napřed zavíraly pomocí železných nebo bronzových

háků (obr. 270); přesek dosud není. Někdy byl kožený pás jenom jednotlivými kovovými ozdobami posázen.

Náramky hallstattské jsou buď hladké, vyduté plechové nebo massivní, vroubkované a rýsované.

Velmi hojně nalézáme však již náramky zdobené na povrchu perlovcem nebo vejcovcem, při čemž se perly stávají někdy velmi veliké a náramky tvoří tak přechodní tvary k náramkům sestávajícím z řady plných nebo dutých polo-

Obr. 273. Bronzový kotlík z Hallstattu.

Vedle náramků hojně jsou kruhy nánožní, nákrčníky, jehlice s perlovitě sesílenými hlavicemi a jiné druhy, k nimž patří pro ochranu špiček i kostěné nebo bronzové nákoněčnický, malé puklice, knoflíky, pincetty, ozdobně destičky kruhové, a množství různých závěsků. Mimo bronzové šperky setkáváme se v Hallstattě s velmi hojnými colliery z jantaru severního (dle analýzy Helmovy), jež svědčí, že obchodní cesta jantarová šla tudy nedaleko, s nákrčníky z perel skleněných, jednobarevných i pestrých, s hojnými přesleny, jehlami, pilníky, udicemi a pod.; zlaté věci jsou řídké, stříbro tu chybí úplně.

Bronzové nádoby jsou velmi hojné, a přerozmanitých

koulí, jež jsou tak charakteristické pro pozdější dobu železnou, dobů ténskou. Jest zajímavo, že s prvními podobnými tvary setkáváme se již zde v Hallstattě.

tvářů, z nichž podáváme několik ukázek na obr. 271—272. I známé žebrované cisty a situly zde nalézáme, konické situly jsou vůbec nejhojnější. Zajímavo jest, že jako jiné věci tak i nádoby na povrchu jsou velmi často ozdobovány přinýtovanými figurami zvířat představujících krávy, labutě, kachny a podobné. Nádoby jsou vůbec jen nýtovány z jednotlivých kusů plechu. Hliněná keramika má svůj zvláštní ráz, s kterým se v okršku hallstattské kultury ještě častěji setkáme. Nádoby větší, jsou baňaté, s nevysokým hrdlem na př. tvaru zobrazeného na obr. 274; povrch bývá hojně natřen tuhou a lineárně ornamentován, nejvíce pásy cikakovými ve větších rozměrech, střídavě černě a červeně omalovanými, nebo pásy obloukovitými. Nádoby jsou v ruce robeny a obyčejně špatně páleny. Také vnitřní stěny nádob, hlavně mis bývají ornamentovány.

Obr. 274. Hliněná nádoba z Hallstattu.

Kultura hallstattská dělá dojem velké bohatosti a rozmanitosti, a není pochyby, že přes to, že zde máme řadu nepopíratelných vlivů cizích, to co nám pohřebiště hallstattské zachovalo, je produktem lidu domácího, stopy jehož sídel odkryly se r. 1888 na Solné hoře nad Hallstattem.

Sacken ve svém velkém díle o Hallstattě domníval se, že žárové hroby náležely lidu domácímu původu rhaetského, kostrové pak přistěhovalým vítězům, galským Tauriskům, a kladl dobu, v níž se pohřebiště zakládalo, do druhé poloviny posledního tisíciletí př. Kr. Většina bronzů, hlavně nádoby byly mu původu etruského, mínění kteréž po něm přijali pak i jiní, Genthe a hlavně Lindenschmit. Naproti tomu Hochstetter prohlásil se pro samostatnost této civilizace, maje ji za výkvět společné kultury árijské. Nejnověji M. Hoernes, jak jsme vyložili, a vedle něho Paolo Orsi,

vykládá Hallstatt za větev samostatné kultury illyrské. Větve, jež vyšly ze společné kolébky, jsou ovšem již dosti rozdílné, lokální ráz se všude vyvinul. Hallstatt je jiný než Este, jiný než Maria Rast nebo Sv. Lucia. Ale celek jeví stejný ráz. Pouze nádoby bronzové byly asi většinou z Itálie přineseny obchodem, ostatní patří podle Hoernesova kultuře illyrské. Virehow přidává se s velkou rezervou k těmto náhledům. Ještě r. 1887 rozhodně vyslovil mínění, že kultura tato nepovstala v střední Evropě, ale že přišla z Itálie, kam zase vnikla z Řecka a Orientu. J. Szombathy soudí, že na počátku posledního tisíciletí př. Kr. národové sedící v plné bronzové kultuře na jižním a východním kraji Alp byli vystřídáni novým lidem, který přinesl s sebou kulturu železnou, nový sloh ornamentační, užívání sponek atd. Jména tomuto lidu nedává. Soudí jen, že přišel spíše než z Uher od dolního Dunaje.

Undset klade dobu rozkvětu Hallstattu do r. 500.

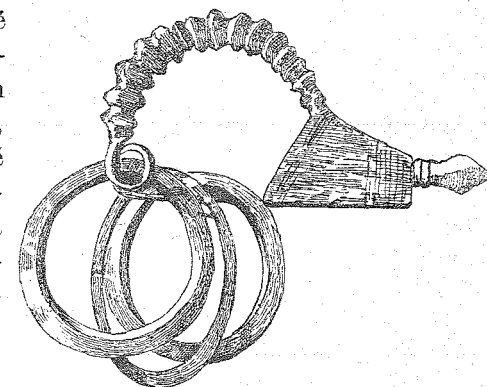
Chceme nyní podatí přehled nálezů patřících rázem svým do okruhu hallstattské kultury. Obrátíme se nejdříve k zemím na jihu položeným, kde byla pravděpodobně její kolébka. Poslední dobou zraky badatelů předem jsou obráceny na Balkán, a také všim právem.

Balkán byl až do nedávných let zemí po stránce archaeologické neznámou. Vědělo se o tom, že skalnaté planiny Rumelie, Bulharska, Srbska, Bosny a Hercegoviny pokrývají ne sta, ale tisíce a tisíce mohyl pravěkých, ale mimo nepatrné pokusy, které byly, tuším, učiněny v Rumelii, nebylo zde zkoumáno. Poslední dobou však na třech stranách počíná se úsilovně pracovati, v Srbsku, v Bulharsku a hlavně v Bosně a Hercegovině. To, co zde v krátkém čase štědrá podpora vlády na světlo vynesli V. Radimský, Dr. Čiro Truhelka, Dr. M. Hoernes a jiní, otevřelo téměř nové světy, a nepochybují, že celá illyrská hypotéza Hoernesova vzrostla spisovateli v hlavě jen na základě nálezů bosenských. Neboť to, co dosud v Bosně

našli, náleží bez odporu z největší části kultuře hallstattské.

V Bosně a Hercegovině je plno památek, nejvíce hrobů s mohylami z první doby železné.²⁷³) O nálezech neolithických a nálezech čisté doby bronzové víme pramálo. Nejvíce nalezišť a největší náležeji sem. Typické je pohřebiště rozkládající se na výšině romanské planiny u Glasince poblíže Sarajeva.

Mohyl je tu velké množství nevyšokých, z nevelikých kamenů sdělaných, uvnitř pravidelně s kostrami. Popel z lidského těla byl jen zřídka pozorován; dle Truhelky bylo spalování výlučným právem bojovníků.

Obr. 275. Sponka z Glasince v Bosně.

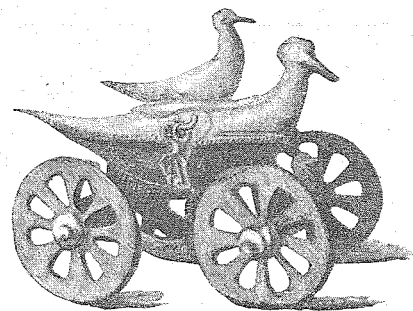
Prvé výkopy počaly

r. 1879, ale teprv v posledních letech kopali tu systematicky Dr. Truhelka a Dr. Hoernes. Mohyly jsou téměř vždy kamenné ale stavené bez určitého plánu, s kostrami ležícími na holé zemi, nebo na vrstvě kamení.

U koster bývají železné meče jedno- i dvoustranné, dvojité sekery, hroty oštěpů, nože, množství bronzových šperků, náramky, sponky, na nichž velmi často bývá navěseno různých závěsků kroužkovitých; nejobyčejnější tvar sponky glasinacké ukazuje nám obr. 275. Jest to oblouková sponka se sesíleným obloukem a trojhrannou nebo čtverhrannou deskou patkovou. Zajímavé jsou též tvary, odpovídající řeckým a jihoitalským sponkám brejlovitým z drátů točeným. Bývají z bronzu i ze železa hotoveny. Z jiného nářadí dlužno vzpomenouti hojných jehlic, pásů, pincett, knoflíků, železných

udidel; hliněných nádob je málo. Za věci z jihu importované můžeme mít přílbu bronzovou tvaru úplně řeckého, některé hliněné a bronzové nádoby, a dle Hoernes a Undseta vozík, nesoucí mezi čtyřmi koly dvě duté bronzové kachny, z nichž menší sedí na hřbetě větší (obr. 276). Vozíkům těmto příkládá se obecně význam kultovní; my se na jiném místě znovu o nich zmíníme.

Do téže doby patří i část pohřebiště u Zagradiny, jihozápadně od Rakitna v Hercegovině (část náleží již pozdější době železné), a bohaté pohřebiště nalezené r. 1890

Obr. 276. Bronzový vozík z Glasince v Bosně.

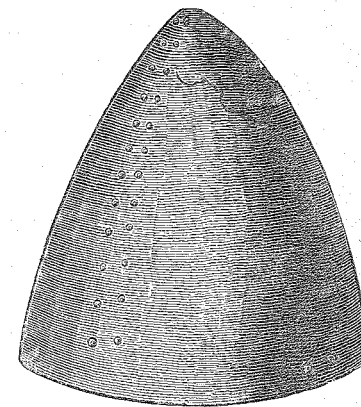
u Pritoky, jihovýchodně od Bihače v Bosně. Dosud zde bylo vykopáno více než 200 hrobů s kostrami, a nad nimi patrně pozdější hroby popelnicové. Nálezy nejsou však dosud popsány.

Pohřebiště stejného rázu vykazují rakouské země přímořské. Tak

z Chorvatska patří sem pohřebiště s kostrami u Prozoru blíž Otočace s obloukovitými sponkami lokálně pozměněnými a okrášlenými skelnými nebo jantarovými korálky, se zvláštními bronzovými diademy, figurkami zvířat a jinými z bosenských nalezišť známými předměty. V Istrii patří sem dva druhy nálezů: nálezy v předhistorických hradištích (ital. castellieri), jejichž nejspodnější vrstvy sahají někde až do doby neolithické, a v hrobech žárových. — Hradiště jsou tu velmi hojná na celém poloostrově, a svědčí, že byl již v předhistorii hustě obydlen. V jediném okresu porečském je jich 37, což ukazuje, počítáme-li s Hoernesem 200 duší na jedno, na více než 6000 obyvatel. Nyní nemá týž okres tolik lidí. Jen tak si také dovedeme vyložití tuhý odpor, který kdysi Histrové

kladli římským konsulům. Nálezy na hradištích náležejí všem dobám, od neolithu až do doby římské a ještě pozdější, věci kovové náležejí však nejvíce době těnské a římské. Pro haltstattskou kulturu jsou v Istrii mnohem důležitější pohřebiště žárová, z nichž známe nejlépe dvě: u Poreče (Parenzo) na úpatí hradišť zvaných Pizzughi a u Verma blíž Pazina.

Obě pohřebiště skládají se z hrobů žárových, obyčejně z jam buď prostě v zemi vyhloubených nebo kameny v podobu skřínky obložených. Popelnice ukazují přerůzné typy, výrobky domácí i cizí. Tvar jest obyčejně baňatý s nízkým širokým hrdlem, ornament vesměs čarový, cikcakový a meandrovitý, a to buď v reliéfu vypuklý nebo rytý. V tomto případě bývají čáry bíle plněny. Některé nádoby jsou však slohu rozhodně cizího, jihoitalského nebo docela kyperského; také řecká bronzová vědérka se našla. Dle nich datuje

Obr. 277. Bronzová přílba z hrobů porečských.

Hoernes pohřebiště porečské do 5. století př. Kr. Jest tedy mladší než většina těch, o nichž jsme již jednali. Svědčí na to ostatně i první příklady sponek rázu certosského a časné těnského.

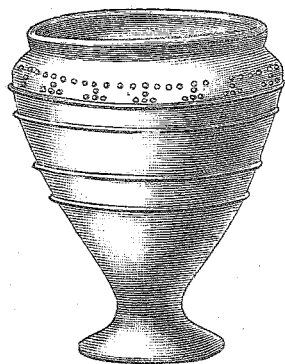

Obr. 278. Nádoba z Verma.

Jiné nádoby podobají se těm, jež známe z třetí hrobni vrstvy v Este v Itálii, a z hrobů u sv. Lucie v Gorici. V jednom hrobě porečském nacházel se popel zesnulého v konické bronzové přílbi (obr. 277). Z hrobů vermských zajímají některé zvláštní lokální tvary popelnic, ku př. tvar, jež nám představuje obr. 278.

Z dalších nálezů na severním pobřeží Adrie patří sem mimo kraj Venetů se slavným pohřebištem v Este, jež jsme připojili k Itálii, ještě největší rakouské pohřebišť, rozkládající se u Sv. Lucie blíže Tolmina v Přímoří.²⁷⁴⁾

Ani Hallstatt se svými 2000 hroby nevyrovná se tomuto pohřebišti, kde jich C. Marchesetti odkryl již přes 5000! Jsou to vesměs hroby žárové, jámy v zemi vyhloubené s nádobami, popelem a milodary. Obyčejně byl popel nasypan přímo do jámy, řidčeji dán do velké popelnice hliněné

Obr. 279. Nádoha ze Sv. Lucie.

nebo bronzové, a jáma přikryta velkým plochým kamenem. Na povrchu země není známky hrobů, není mohyly ani stély. — V hrobě bývá po dvou nádobách, jedna větší s černě a červeně malovanými pruhy kolem (obr. 279), typu téhož jako nahoře popsané vásy estské, a menší šálek s uchem. Také řecké a orientální importy nechybí. Mezi milodary, na něž je pohřebišť poměrně chudé, vynikají nejvíce sponky

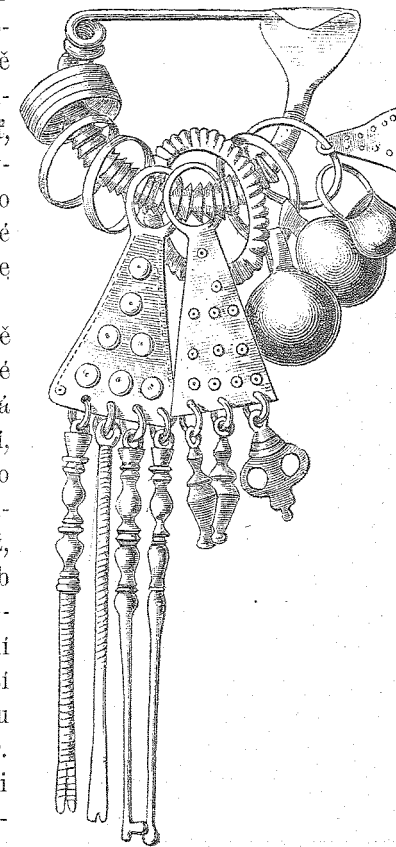
všech možných hallstattských forem (nejčastěji brejlovité, pak typ certoský a polokruhové se závěskami obr. 280), pak jednoduché jehlice s nákonečnými, prsteny, náramky, nákrčníky atd., celý obyčejný hallstattský inventář. Ale zbraně chybí téměř úplně. Zesnuli se spalovali na více místech na pohřebišti. Mezi hroby vyskytují se i celé kostry koňské s hojnými bronzovými okrasami a železným udidlem. Dobu, v níž se zde pochovávalo klade Hoernes do první poloviny prvního tisíciletí po Kr., konec její asi do r. 450.

Stejného rázu jako pohřebišť u Sv. Lucie jsou nedaleké hroby caporretské.

Jednou z archaeologicky nejbohatších zemí je nynější vedodství kraňské; co se našlo, patří většinou do periody

první a druhé doby železné, do kultury hallstattské a tenské.²⁷⁵⁾ Z okoli Lublaně, kde jsme se již jednou setkali v době neolithické s důležitým sídlištěm na stavbách kolových, snesla se velmi krásná a zemřelým kusto-dem Deschmanem vzorně uspořádaná sbírka do zemského musea. Z pohřebišť, jež náležejí této době, vynikají hlavně dvě, jedno nalezené u Vače, druhé u Sv. Michala blíže Postojny.

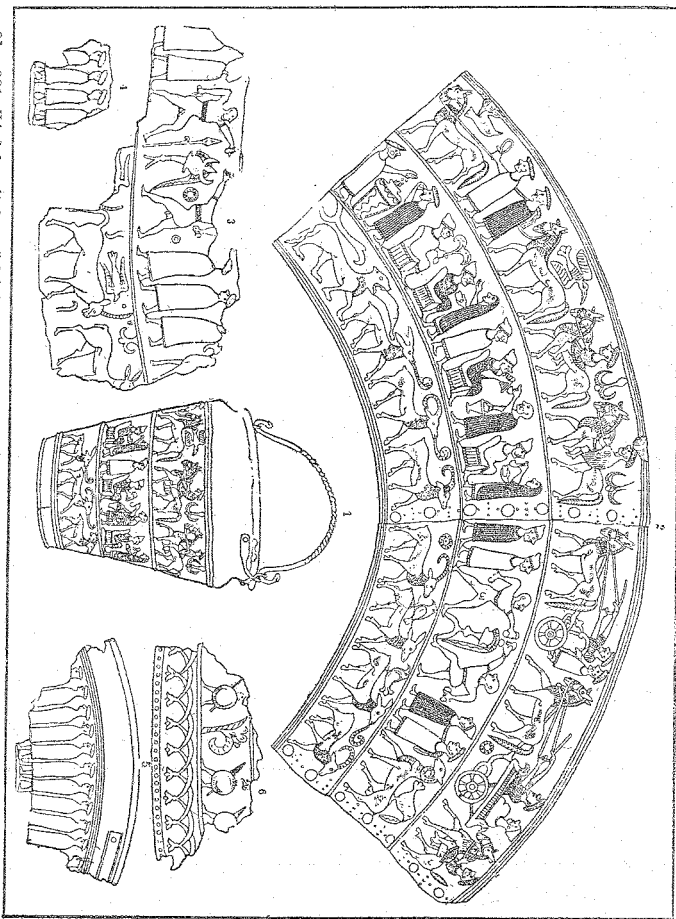
Obě tato pohřebišť vačské i svatomichalské jsou velmi bohatá, rozsáhlá a důležitá, tak že někteří, jako P. Orsi, vidí tam jedno ze středisk hallstattské kultury. Zmínili jsme se již, že je ve Vači obojí způsob pohřbívání, jen že nepoměrně převládá spalování (asi 1 : 20), čímž se liší Vače hlavně od Hallstattu (o výkladu toho srv. str. 441). Dále je zde mezi oběma druhy hrobů i rozdíl v bohatosti kultury: žárové jsou výrobky bronzovými a jemnou keramikou mnohem méně opatřeny nežli hroby kosterné, u nichž ale převládají opět nad bronzovými zbraně železné. Také keramika těchto hrobů je jemnější, ozdobnější, a vedle hliněných našly se i bronzové nádoby, mezi nimi skvostná figurálně ozdobená situla.

Obr. 280. Sponka ze Sv. Lucie.

Jest to situla tvarem úplně podobná situle certoské, ozdobená však jen třemi kolem se táhnoucími pásy vytepaných postav zvířecích a lidských (srv. připojenou tabulku

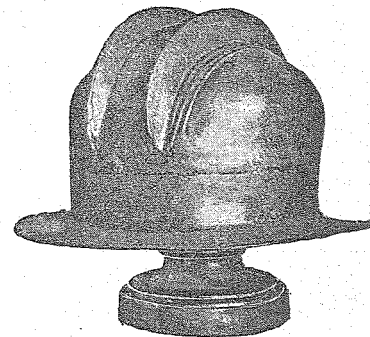
Obr. 281. Východní stěny vrace (1, 2) a úlohy východní stěny z Marci v Tyrolsku (3, 4, 5) a ze Šmarina v Krajině (6).

a obr. 281). V hořním pásu vidíme v průvodu dva muže s koňmi v rukou, pak dva jezdce, dva vozy, na konci opět jezdce. V prostředním sedí u hostiny několik mužů, jež jini

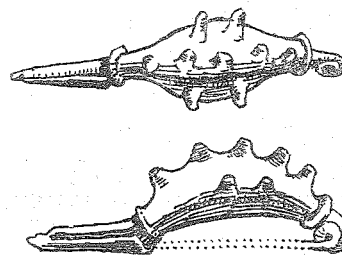
s ženami obsluhují, vedle pak mezi čtyřmi pozorovateli zápasí dva muži pěstmi o cenu, v dolním pásu sleduje za sebou řada zvířat.

Výrobek stejného rázu je taktéž zde nalezený pás z bronzového plechu, ozdobený řadou postav: napřed vojínem v plné zbroji s přilbicí, štítem, kopím a sekerou, pak dvěma spolu bojujícími jezdci, pěším vojínem a na konci postavou v dlouhém rouše, s širokým nízkým kloboukem na hlavě, jaké známe již ze situly certoské. Neméně zajímavý jsou kusy výzbroje ve Vači nalezené. Patří sem předně dvě přilbice zvláštního rázu (obr. 282), nejspíše importy italské, neboť se jinde nacházejí s nápisy etruskými.*)

Obr. 282. Bronzová přilba z Vače v Krajině.

Šperky jsou velmi rozmanité, vedle bronzů našla se hojnost krásných emailovaných perli původu orientálního. Oblouky sponek bývají celé skryty ve skleněném, kostěném nebo jantarovém pouzdře (obr. 283). Jiné šperky upomínají zase na nálezy bosenské, jiné na mykenskou. Keramika jeví se z části jako import z jižnějších krajin, souhlasí s typy z Este, z Lucie

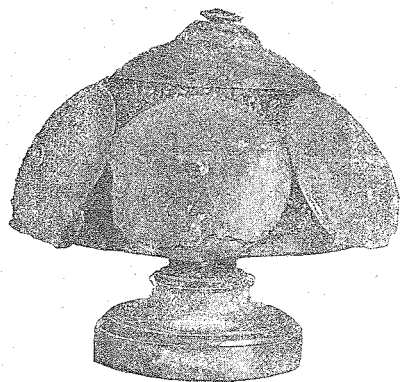
Obr. 283. Sponka se skleněným pouzdrem z Vače v Krajině.

(vásy s horizontálními vydutými a malovanými pásy),

*) Že se sem z Itálie dovážely, svědčí nejlépe velký hromadný nález 20 přilbic s nápisy etruskými (patrně poklad obchodníka) odkrytý v Negau blízce Radkersburgu ve Štýrsku.

z větší části však jest domácí, typu, který sledujeme často v nálezech doby hallstattské.

Pohřebiště s v a t o m i c h a l s k é velmi dobře prozkoumané M. Hoernesem, leží nedaleko Postojny a skládá se vlastně ze dvou hřbitovů vedle sebe, staršího a mladšího. Hroby jsou žárové; v starším hřbitově je popel v urnách, v mladším prostě do jam nasypán. Inventář hrobů je rázu hallstattského; vedle bronzových věcí je tu i hojně železných. Jenže zde

Obr. 284. Přilba nalezená u Sv. Markéty v Krajíně.

lze dobře stopovati vývoj kultury, a věci starší odělovati od mladších. V mladším hřbitově chybí popelnice, sponky jsou veliké, massivné a těžké, typu certosského, hadovitého, a těnského (i ze železa). Zbraně jsou téměř veskrze železné, a většinou již typů těnských: dlouhé meče s rovnou čepelí, hroty kopí s dutinou, elegantní sekery nových tvarů s příčným otvorem pro topárko, a zvláštní originální meče jednostranné, s čepelí dovnitř zahnutou ne vně, jako jest obvyklé u našich šavli, podobající se tak poněkud jataganům. Přes to klade však Dr. Hoernes toto pohřebiště ještě do doby hallstattské, a soudí jen, že zdejší illyrský kmen Japudů přejal podle souhlasné zprávy Strabonovy výzbroj keltickou.

Do této periody náleží aspoň z části mohyly u Sv. Magdaleny nedaleko Šmartna a přes 100 mohyl u Sv. Markéty (Šmarjete) blíže Mokronogu, vyznačených mimo obvyklé milodary bohatou řadou domácích nádob krásných tvarů, často tuhou leskle vyleštěných a na povrchu posázených růžkovitými pupíky. Zejména jsou pro toto pohřebiště charakteristické nádoby na vysoké noze stojící. Zde byla také

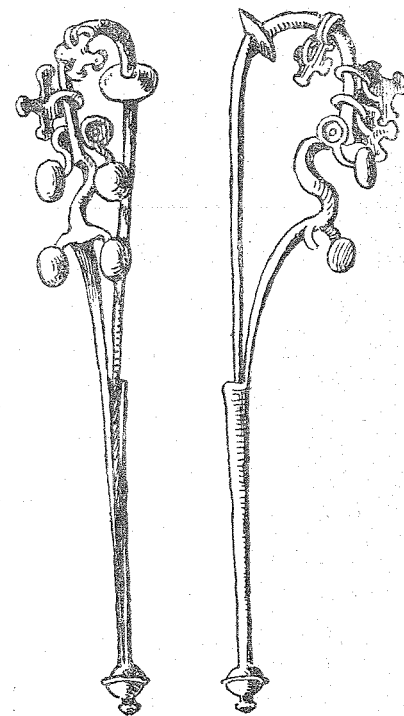
nalezena známá přilbice v podobě nízké úseče kulové z lískového proutí upletená a k větší bezpečnosti i okrase posázená bronzovými terčí (obr. 284). I jinde se našly podobné přilbice u Rovišče v Krajíně, u Videmu v Štýrsku, a na situle certosské se s nimi setkáváme na hlavách vojinů hořeního pásu.

Jiné méně důležité hroby z této periody našly se v Krajíně ještě u Ostrožniku a Slepšeku v okrese mokronožském, u Hrastje, u Dobravě, u Rovišče, u Studence, na vrchu Vinkovu u Dvoru, (častěji s obrovskými sponkami), u Cirknice, a u Podzemlje s jediným v Krajíně nalezeným bronzovým mečem z této doby.²⁷⁶⁾

V Korutanech mezi jezerem wörthským a ossiašským leží na Drávě zajímavé pohřebiště u Fröggu blíže Roseggu, které dosud systematicky prokopává baron K. Hauser.²⁷⁷⁾

Bronzové nádoby jsou tytéž jako jinde, hliněné popelnice tvaru a výzdoby podobné hallstattským. Předměty bronzové i železné odpovídají také rázu kultury (srv. obr. 286); jako v Sv. Michalu našly se i tu ony zvláštní do vnitř ohnuté, jednostranné meče.

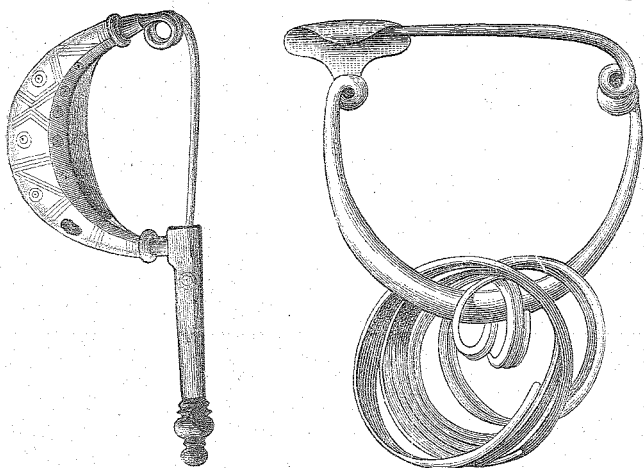
Zvláštnosti tohoto pohřebiště jsou však hojně, ploché, olověné figurky, velmi primitivní, představující ptáky, koně,

Obr. 285. Sponky ze hrobů u Sv. Markéty v Krajíně.

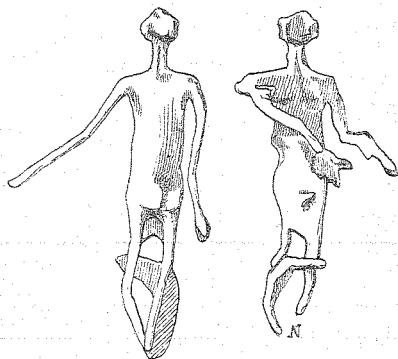

jezdec, lidské postavy s rozpjatýma rukama a nohama v kolečku a pod. (obr. 287 a 147). Sloužily jednak k ozdobě ploch,

Obr. 286. Loďkovitá a obloukovitá sponka se závěskami z hrobů u Fröggu.

na něž byly zadní stranou přilepeny, jednak k ozdobě hran a okrajů, při čemž byly připevněny jen půdici, a stály jinak volně (obr. 288). S podobnými ozdobami setkáme se ještě jinde. Olovo bylo ve Fröggu původu domácího; dobývalo se buď z dolů u Běláku nebo Rudniku. Jiným, ale méně důležitým nalezištěm, patřícím z části ještě do této doby, jest Gurina.²⁷⁸⁾ Bylo tam sídlo předhistorické, které, soudě dle nálezu trvalo z této doby až

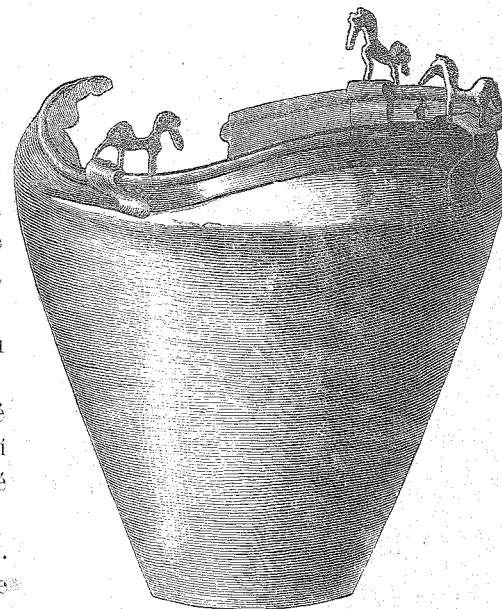
Obr. 287. Olověné figurky z Fröggu v Korutanech.

do pozdní doby římské. Na předmětech bronzových a nádobách našlo se tu více illyrských nápisů. Zdá se, že zde bylo jakési místo kultovní, nač svědčí množství votivních

darů, mezi nimi bronzы, představující nohy a ruce lidské, jimž podobné našly se i v Este, v Klein-Gleinu a jinde.

V Štýrsku patří sem kostrové hroby pod mohylami nalezené u Loibenbergu nedaleko Videmu na Sávě s pěknou, pupíky ozdobenou keramikou. V jedné mohyle byl nalezen bojovník, pohřbený v plné zbroji (s přílbicí, kopím, sekerou a toulcem) i s koněm.

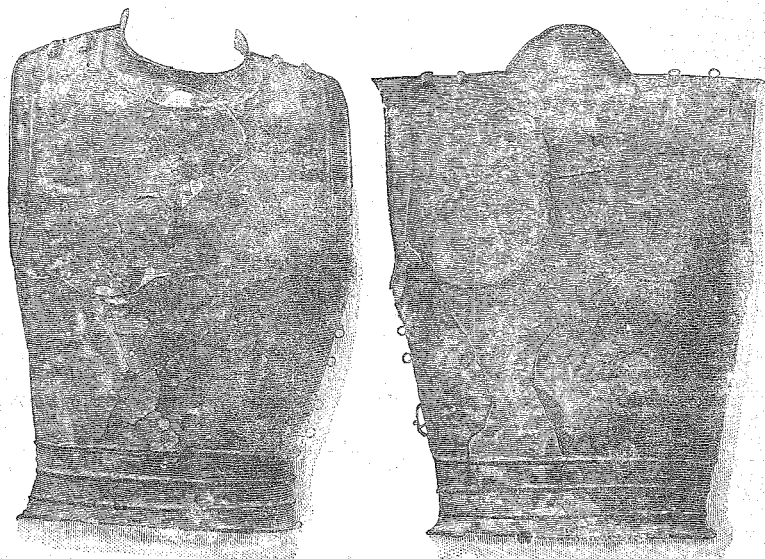
Důležitějším nalezištěm jsou však mohyly prokopané V. Radimským a J. Szombathym v okolí Wiesu blíže Leibnitze.²⁷⁹⁾ Některé z nich zasluhují pro bohatství své právem názvu hrobů knížecích. Tak v mohyle u Klein-Gleinu nalezeny byly s 10

Obr. 288. Bronzová situla ozdobená figurkami z Fröggu v Korutanech.

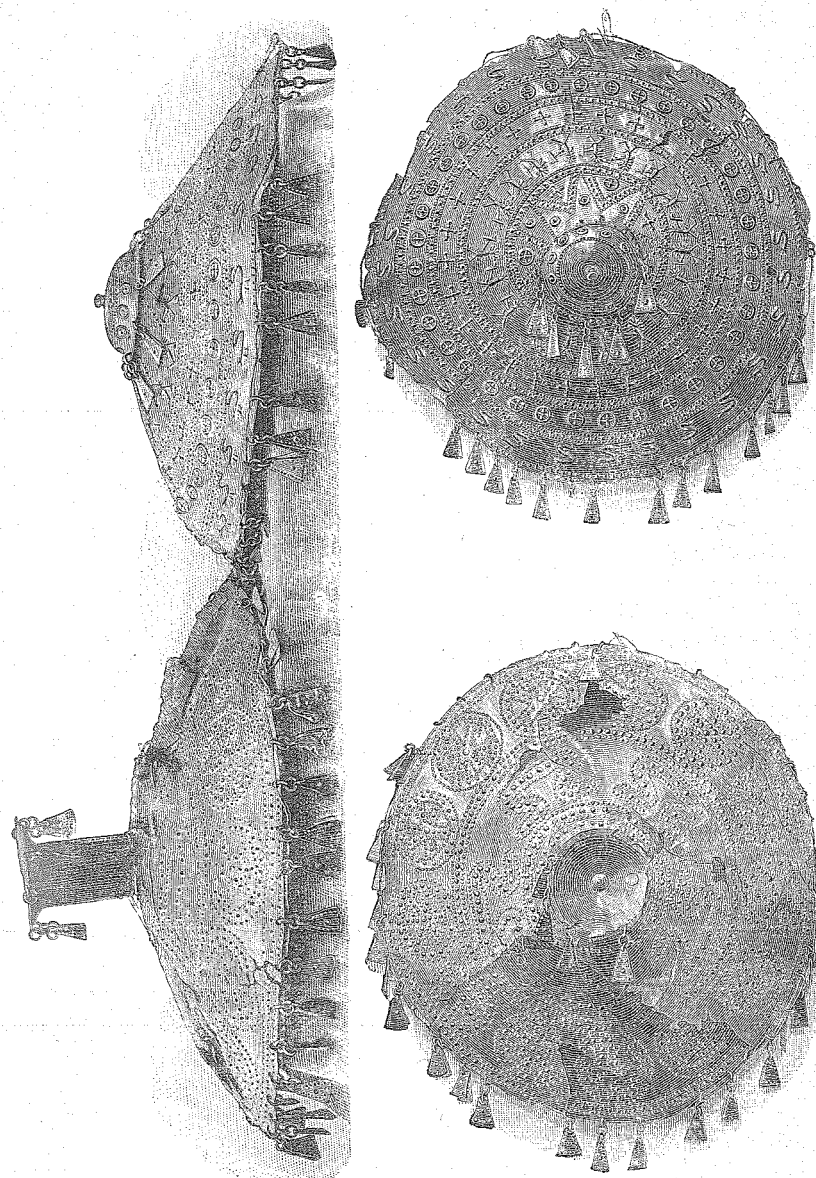
bronzovými nádobami, železnou sekerou, udidlem a sponkou, dva kusy pancíře bronzového, přední a zadní část (obr. 289). V jiné mohyle tamže našly se opět skvostné puklice bronzové (nejspíše pokličky nádob) ozdobené bohatě tepanou ornamentikou (obr. 290) ještě s jinými skvostnými předměty, mezi nimi votivními z bronzového plechu vyřezanými podobami ruky. dna z mohyl obsahovala přes 14 kilogrammů bronzových edmětů. Vůbec ukazuje inventář velkou rozmanitost, zejména vynikají importy řecké a italské. V mohylách nacházíme

především těla spálená, obyčejně po jednom v každé mohyle. Popelnice jsou zajímavého tvaru, jenž jest tak význačný pro hallstattskou dobu severních zemí východních Alp (srov. obr. 291). Příklady jiných charakteristických nádobek, vedle bronzové sekery a sponky podávají ještě obr. 292—295. Připomínáme však hned, že pohřebiště

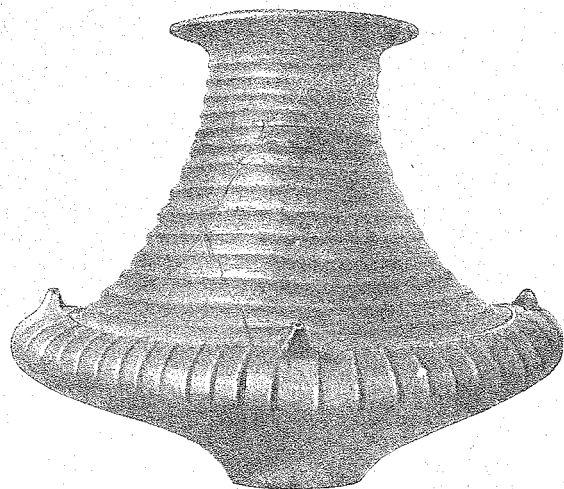
Obr. 289. Bronzový pancíř z mohyly u Klein-Gleinu ve Štýrsku.

wiesské vedle těchto hrobů dosti starobylého rázu (scházejí tu na př. mladší tvary sponek, jež jsme jinde seznali), obsahuje řadu hrobů rázu římského. Patrně se tu pochovávalo nepřetržitě od této doby do doby, kdy sem vnikla provinciální kultura římská, při čemž je zajímavé, že zůstaly tyto končiny, jak se podobá, netknuty od vlivů gallských. Aspoň se zde mohyl s rázem těnským nenašlo. O mohylách, do doby římské spadajících, zmíníme se znovu na místě pozdějším, kde uvedeme také ukázky z jejich zajímavé keramiky. — Značné slávy nabyl nález v žárovém

Obr. 290. Bronzové puzlice z mohyly u Klein-Gleinu ve Štýrsku.

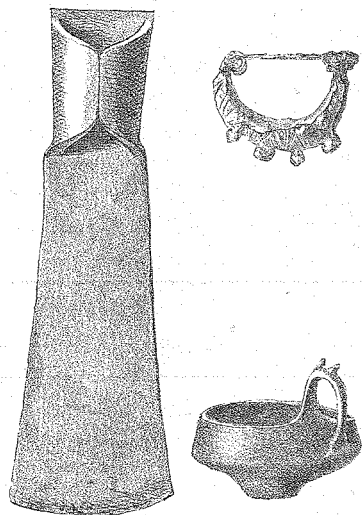
hrobě jakéhosi vynikajícího bojovníka u Strettwegu blíže Judenburgu.

Obr. 291. Popelnice z mohyly u Wiesu ve Štýrsku.

hou ženu s mísou na hlavě. (Obr. 296). Jest to patrně

obraz průvodu obětního. Strettwežský vozík je nejslavnější z dosavadních nálezů bronzových vozíků. Našly se podobné, jenže jednodušší, někdy i bez figur za to s kotlovitou nádobou (Kesselwagen) v Glasinci v Bosně, v Este, Cornetu, Cortoně a Palermu v Itálii, v Ystadu ve Švédsku, v Peccatelu a Pennewittu v Meklenbursku, u Szászvárose v Sedmíhradech, u Radgony ve Štýrsku, u Burgu na Sprévé, Obertrethu, u Frankfurtu nad Odrou, u Oberkehlu ve Slezsku a

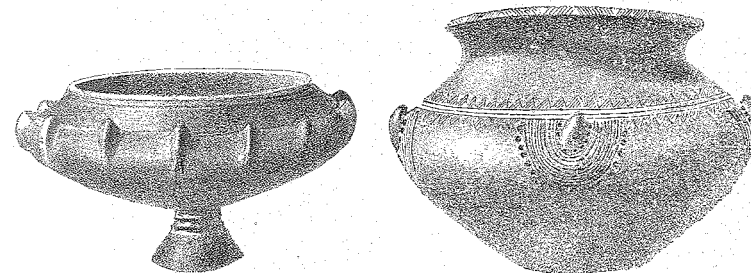

Obr. 292. Bronzová sekera, sponka a nádoba z mohyl u Wiesu ve Štýrsku.

Vedle několika pěkných kusů výzbroje pochází odsud známý vozík bronzový, nesoucí na sobě skupinu bronzových figur, rozestavených kol jedné větší postavy uprostřed, představující na-

jeden polámaný v Čechách v mohyle u Milaveč blíže Domažlic.

Všechny tyto vozíky náležejí patrně jedné skupině

Obr. 293—294. Nádoby z mohyl u Wiesu ve Štýrsku.

starožitnosti, a vyznačují v střední Evropě konec doby bronzové a první dobu železnou.²⁸⁰⁾ Undset je má za nářadí posvátné, kultovní, původu orientálního a s ním i Chantre souhlasí.

Hoernes pro vozíky kotlíkovité hledá původ illyrský. Wurmbbrand kloní se pro původ domáci.

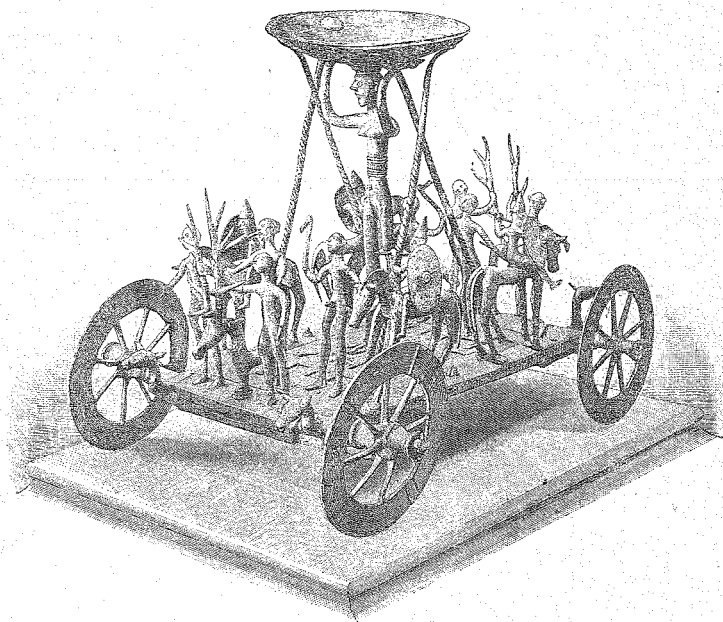

Obr. 295. Bronzový kotlík z mohyly u Wiesu ve Štýrsku.

Mimo tyto bohaté hroby setkáváme se v Štýrsku také s rozsáhlými pohřebišti žárovními, na milodary chudými, která jsou pro část doby bronzové a pro železnou dobu v střední Evropě tak důležitá.

Jako dále na severu a na východu i v těchto zemích alpských vyznačena jsou pole popelnicová chudostí milodarů. Marně pátráme v pohřebišti 100—200 hrobů po nějaké skvělejší sbírce milodarů. Mimo hojnost keramiky

nalézáme jen úlomky a nepatrné předměty kovové, zřídka setkáme se s celým nožem, sekerou, srpem, ba i sponka jest řídká. Jediná na jihu položená pohřebiště jako svatolucijské vynikají větší bohatostí. Ale Sv. Lucie leží u břehu moře adriatického, kde se celý obchod střední a severní Evropy soustředil. Dále k severu v Alpách, je však již

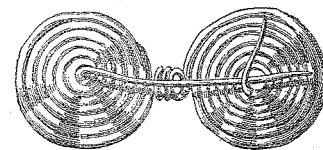

Obr. 296. Bronzový vozík ze Stettwegu.

těžko vykládati chudost polí popelnicových tím, že jsou více vzdáleny od moře a od Italie. Neboť i v těchto krajinách nacházíme současná pohřebiště mnohem bohatší a jiného rázu v keramice. Proto se spíše kloníme shrnouti pole popelnicová v jednu samostatnou skupinu, jak o tom na pozdějším místě této kapitoly ještě více povíme. Ovšem stanovení hranic této skupiny jest velmi těžké.

V Štýrsku náleží k skupině chudých polí popelnicových s keramikou zcela jiného rázu, než mají na příklad hroby

videmské pohřebiště u Maria-Rastu. Zde nebyla ani jedna zbraň nalezena, jen něco bronzových a železných předmětů, šperků, za to hojně keramiky (asi 800 popelnic) s ornamenty rytými a bře plněnými. Několik věcí římského rázu pohnulo hr. G. Wurmbanda klásti toto pohřebiště do doby římské. Proti tomu Undset a Hoernes kladou je do první doby železné, a římské výrobky mají za pozdější příměsek.

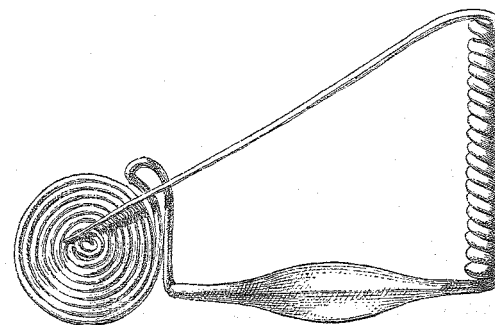
Obr. 297. Spirální sponka z pohřebiště u Maria-Rastu.

V Tyrolích není hallstattská kultura značněji zastoupena. Keramika hrobů z této

periody je rázu jiného, sponky jsou řídké a na místo nich jsou v užívání dlouhé, rovné jehlice; importy italské, jak je přirozeno, jsou velmi hojné, na př. v pohřebišti vadenském u Bolzana a jinde. Sítuly podobné certosské a vačské našly se tu dvě, u Matrei a Moritzingu. Hroby s kostrami,

jež nálezce L.

Campi přičítá předetruské době železné, nalezeny byly u Romagna v Trentinu.

Obr. 298. Sponka rázu uherského z pohřebiště u Stillfriedu

S novou důležitou skupinou hřbitovů doby hallstattské setkáváme se opět v Dolních Rakousích. Jsou to jedná

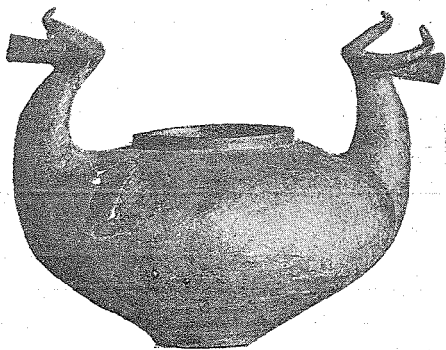
chudá pole popelnicová, za jichž repraesentanta může sloužiti pohřebiště v Hadersdorfu rázem svým velmi podobné mariarastskému, jenže je ještě chudší na věci kovové. Mezi 600 nádobami našlo se asi 20 bronzových předmětů (sponky uherského typu, jehlice, náramky, náušnice, nože) a jeden železný! Vedle pohřebiště našly se jámy kulturní, patrně

zbytky obydlí těch, kteří zde byli pak pohřbeni. Stejného rázu jako předešlé je pohřebiště u Stillfriedu na řece Moravě. Možno však, že náležejí hroby tyto aspoň z části již době bronzové.

Obr. 299. Nádoba z Gemeinlebarnu.

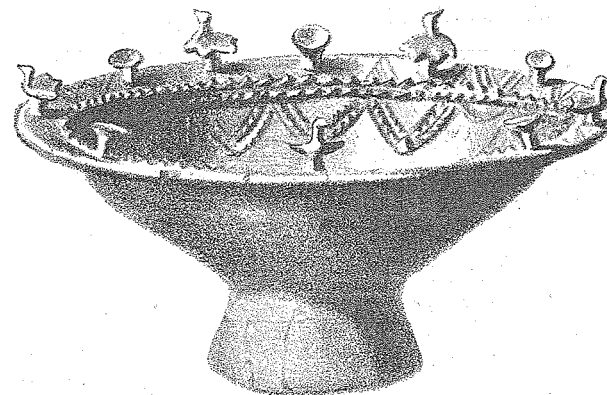
Tak bych se nerozpakoval prohlásiti pohřebiště stillfriedské dle rázu jeho za jedno z nejstarších. Našly se tam ovšem vedle jiných věcí i nožiky železné, ale ty asi náležejí části mladší právě jako sponky vyspělé bronzové doby uherské (obr. 298). Zcela jiného rázu, podobného zase tomu, kterým se vyznačovaly pohřebiště wiesské, videmské a hallstattské, jsou dolnorakouské mohyly, jež klade Hoernes do něco mladší doby, než zmíněná pole popelnicová. Rozkládají se jednotlivě i v skupinách široko po okolí Vídně, jsou různě vysoké (3—10 m.) i různé stavby. Někdy jsou nasypány nad komorami z dřevěných klad.

Obr. 300. Nádoba z Gemeinlebarnu.

Mrtví jsou nejčastěji spáleni, popel uložen v popelnici, a milodary vedle položeny. Nejlépe jest prozkoumána J.

Szombathym skupina mohyl u Gemeinlebarnu blíže Treismaueru na Tulnském poli. S tímto pohřebištěm zabývali jsme se již jednou v ličení doby bronzové (srovn. str. 359). Část hrobů zdejších náleží totiž ještě čisté době bronzové, starší její periodě ploché hroby s kostrami, mladší periodě hroby žárové. Již v této době znamenali jsme tu stopy vlivů jižních v bronzích (sponky peschierské) i v keramice. Tytéž vlivy vidíme i v obsahu tří vedle odkrytých mohyl z první doby železné. Svrázná keramika

Obr. 301. Misa z hrobů oedenburských.

i zbraně nám ukazují na jih do okruhu kultury hallstattské. Popelnice opatřeny pupiky posazenými na dolní okraj hrdla a vroubenými polokruhovitými vytlačenými pásy (obr. 299), jiné pěkným geometrickým malováním (bíle, červeně a černě) a vykládáním bronzem nebo olovem. Význačné jsou nádoby, na jejichž bocích vypínají se na vysokých hrdlech dvě býčí hlavy (obr. 300). Zálubu v podobných okrasách nádob vidíme též na několika figurkách zvířat i hlav lidských. Byly původně přilepeny na okraji nádob. (Srv. olovené figurky z Fröggu, a nádobu z Oedenburgu (obr. 298 a 301).

Situla, s pásem figurálně ozdobeným nalezena byla blíže benediktinského kláštera v Güttau mezi obcí Kuffarny

a Statzendorfem v hrobu kostrovém s věcmi rázu pozdně hallstattského. Krásně malované nádoby nalezeny byly v mohyle u Pillichsdorfu a Zögersdorfu. Sem patří dále mohyla u Matighofenu v Horních Rakousích, u Absdorfu, Türnthalu a jiné. Množství kulturních jam (hrobů a bydlišť) z doby hallstattské prozkoumal zemřelý archaeolog Ign. Spöttl. Jedno z hlavních nalezišť našlo se u Retzu v cihelně; u hrobů s kostrami byly krásné nádoby.

K témuž okruhu kultury hallstattské patří ještě některé

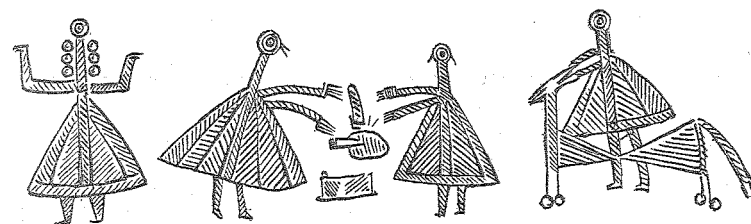
Obr. 302. Figurálně ozdobená popelnice z Oedenburgu.

nálezy v západní části Uher, blíže hranic země podalpských. Nejznámější jsou poslední dobou prozkoumané žárové mohyly, roztroušené ve velkém počtu na 2 výšinách, ohrazených starými valy u města Oedenburgu (Šoproně). Vedle mohyl našlo se tu množství jam příbytkových, jež také náležejí době hallstattské a pozdější, ténské. Nej-

bohatší skupinu v nálezech tvoří keramika (věci kovové jsou řídké); jsou tu popelnice tvaru příbuzného gemeinlebarskému, ale s rázem lokálním, mísy na vysokých nohách, jaké známe z Lengyelu (obraz 70), nádoby dvojité, hliněné idoly (obr. 72). Dekorace je vždy lineární, převládají hojně čarované nebo jinak vyplněné trojúhelníky a j. Významnou výjimku tvoří popelnice, jejíž kuželovité hrdlo je ozdobeno řadou primitivně kreslených, a co nejgeometričtěji stylizovaných lidských postav. Na jedné je jedna postava na koni a pět kráčí. Řadu uzavírá kůň. Zdá se, že má celek představovati asi scénu kultovní, oběť u oltáře (obr. 302 a 303). Nádoba tato nalezena na hradišti varišském.

Na „Burgstallu“ našly se dvě, jedna zcela podobná předešlé, druhá na vysoké kuželovité noze ozdobena je scénou loveckou (honbou na jelena), vozem koňmi taženém, 2 hudebníky a tanečníky, kteří však nejsou již tak geometricky stylisováni, jako postavy na nádobách předešlých.²⁸¹⁾

Tim bychom byli tak vyčerpali líčení země, kam zasahoval intenzivněji okruh kultury hallstattské. Co dále je, jsou více jen výstřelky, jež ustupují za vý-

Obr. 303. Část figurálního pasu z téže popelnice.

vojem kultur domácích. I v nejbližším pásmu země, které k okruhu tomuto přiléhá, máme málo toho, co by nám v celku svém ukazovalo shodu s rázem hallstattským, zejména na sever od Dunaje. Jedině na jih od tohoto veletoku, na severních svazích horstva alpského působily ještě vlivy hallstattské intenzivně na př. v horním Bavorsku. Z mohyl, jež se rozkládají mezi ammerským a staffelským jezerem, a jež Dr. J. Naue důkladně prozkoumal, náležela menší část době bronzové, větší část však době hallstattské.²⁸²⁾ Kultura hallstattská vyvinula se tu povlovně ze starší. Některé skupiny hrobů možno přímo míti za přechodní. Nějaké změny obyvatelstva tu nebylo. Také z hallstattské kultury dál se pomalu vývoj v kulturu ténskou, ačkoliv se tato zde nikdy v plné míře nerozmohla.

Mohyly této doby mají naproti mohylám z doby bronzové, které v starší době obsahovaly kostry a teprve v mladší hrob žárový, oba druhy pohřbu zastoupeny. Většinou jsou

však žárové, hlavně v mladší době hallstattské. Popelnice se typem svým, tvarem i ozdobami podobají hallstattským. Jsou nejvíce černé a červeně malovány a ryté ornamenty častěji vyplněny ještě bílou látkou (obr. 304). Vedle popelnice nacházíme železné meče s bronzovými nýtky s miskovitou hlavičkou (zvláštnost bavorská!), dýky, zahnuté nože, jehlice, bronzové pásy plechové, ozdobené tepanou prací, nebo kožené pásy ozdobené bronzovými knoflíky

Obr. 304. Popelnice z mohyly u Spatzenhauseu v Bavorsku.

a železnými záponkami, a náramky rozmanitých tvarů. Sponky, jichž tu v době bronzové nebylo, počínají se hojně objevovat, vedle nich i nákrčníky. V mladší době hallstattské přistupují ještě úzké železné

hroty kopí, velmi bohaté pásy, duté plechové náramky, nádoby dřevěné a bronzové, cisty, situly a bohatě ozdobené vozy. Jedenadvacetkrát našel Naue v hrobech kostry kančí. Mohyly nemají kamenného jádra uvnitř, jen věnce kamenné, a i ty později mizí. Bohatý „knížecí“ hrob z doby hallstattské, odkryt byl u Pullachu blíže stanice Gross-Hessellohe se zbytky válečného vozu, s dvěma kostrami koni, s mnohými milodary kovovými a omalovanými nádobami.

Z Bavorska můžeme další vliv hallstattské kultury sledovat ještě dále na západ do mohyl Bádenska, Wirtemberska až do Hessenska, a přes Elzasy do Francie. O tom však na jiném místě. V těchto jihoně-

meckých zemích vynikla však teprve kultura mladší doby hallstattské, starší typy tu jsou málo zastoupeny. Do konce doby hallstattské nebo do počátku doby těnské náležejí dvě knížecí mohyly nalezené O. Fraasem ve Wirtembersku u pevnosti Hohenaspergu. Jedna slula Belremise, druhá Klein-Aspergle. V obou byl hlavní hrob v dřevěné komoře, jež byla na 6 m. vysoko posypána zemí; vedlejší hroby ležely na příč k ose hrobu hlavního. V obou mohylách (ačkoliv byl v první hlavní hrob vyloupen), našly se bohaté věci, zlaté diademy a náramky, bronzové nádoby a řecké nádoby hliněné, zbytky vozů a pod.

Pás severodunajský. Jakmile se obrátíme do zemí ležících na sever od Dunaje, vlivu hallstattského silně ubývá, a jen tam, kudy šly cesty obchodní k moři adriatickému, můžeme sledovat jeho intenzivnější stopy. V zemích nejbližších poledníkům, které protínají země východoalpské, vlivy hallstattské sice jsou, ale ztrácejí se i v nevelikém rozvoji domácího průmyslu.

V Čechách známe dosud málo pohřebišť rázu hallstattského. Z větších skupin bude předně část mohyl jihočeských náležeti také první době železné. Mohyly ty, jak jsme se již nahoře zmínili, přecházejí z doby bronzové do doby železné. Které skupiny mohyl dlužno sem zařadit, je dosud těžko určitěji stanovit. Patří sem, pokud nám známo, část mohyl rozložených na březích řeky Úslavy, jež prozkoumal Franc a popsal Szombathy (na tratiích Beztehově, Vartě, Podmíškách, v Hájku, na Hůrce, Javoru, Svareči, na těchto čtyř posledních místech vedle mohyl z doby bronzové), mohyly v poříčí řeky Klabavky, hlavně dejšínské a kyšické, mohyly, které prozkoumal prof. Woldřich u Albrechtic, v lese Boru u Protivína, dále hroby u Hoštic blíže Horažďovic a u Rovné na Strakonicku s velkými dutými náramky z bronzu, mohyly u Kočvar, Plav, Milaveč, Pivoně a jiných více.²⁸³) Některé skupiny, jako

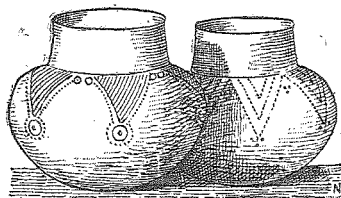
ku př. husinská objevují typy doby bronzové spojené s typy pozdější doby železné, ku př. ptačími sponkami.

Obr. 305. Náramek z bronzového plechu z Býčí skály na Moravě.

Jsou-li mohyly, které se našly na Plzeňsku na březích řeky Úslavy, a jež svým obsahem náleží již první době železné, hroby nově sem přistěhovaného lidu, jak chce Szombathy, či náleží-li témuž lidu, jenž zde seděl v době bronzové a zakládal mohyly, o nichž jsme již pojednali v kapitole předešlé, rozhodne další zkoumání jihočeských památek. My bychom se dosud spíše klonili k mínění, že obyvatelstvo doby bronzové i první doby železné bylo v jihozápadních Čechách totéž (právě jako v Bavorsku), a pomalu přejímalo z jihu novou kulturu, že zde nového přistěhování od jihu nebylo.

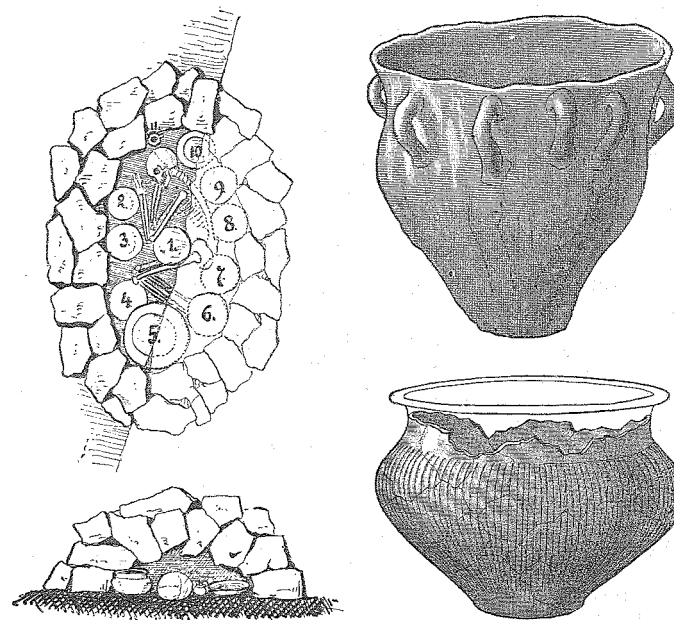
Mohyly české z této doby jsou nízké a malé a buď žárové nebo kostrové. Také částečné spálení těla bylo pozorováno. V poříčí Úslavy našly se u koster nebo vedle popelnic bronzové náramky (hlavně známé veliké, duté z porýsovaného plechu zhotovené, srv. obr. 305), železné hroty kopi, nože, sekáčky, řidko sponky, hadovité a pozdější dvojdielné lukovité. Za to je tu hojně nádob (až 25 v jedné mohyle), nejvíce tuhovaných, lesklých. V hrobech dejsinských našly se pěkné uvnitř po-

Obr. 306. Nádobý z hrobů eitolibských.

rýsované misy rázu hallstattského, jaké jsou hojně v současných mohylách bavorských.

Z jiných nálezů možno klásti do této doby kostrový hrob nalezený v kamenné skřínce u Velvar s nádobami ozdobenými přilepenými proužky a rohatými uchy, nález u Paředlů blíž Mostu, do konce této doby žárové hroby

Obr. 307. Kostrový hrob z Bránika u Prahy. (Spodní nádoba náleží hrobu žárovému.)

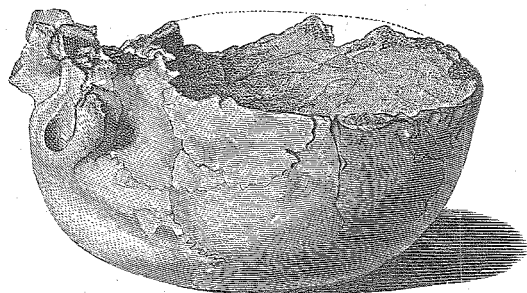
eitolibské s pěkně ozdobenými nádobami (obr. 306), část pohřebiště vokovického a řadu polí popelnicových, o nichž dále se zmíníme. Také hroby se skrčenými kostrami které vedle několika žárových našel Bř. Jelinek u Bechlína a Bránika blíž Prahy, náležejí snad již sem (srv. obr. 307).

Do této doby patří i poklad bronzových věcí nalezený u Svijan blíž Turnova. Bylo tu v nádobě nalezeno 24 bronzů, mezi nimi podoby větších a menších ptáků

(labutí, kachen) stilisovaných v rázu hallstattském. Již Vocel měl to správně za import jižní.

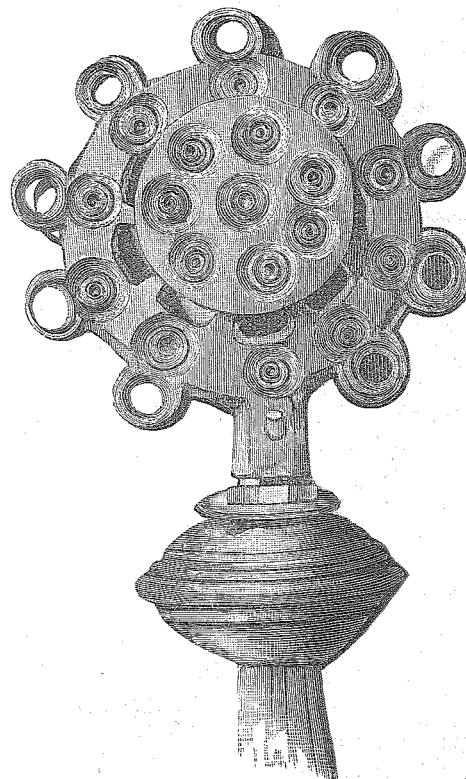
Na Moravě aspoň jeden znamenitý nález lze sem určitě zařaditi. Jeskyně Býčí skála u Adamova jest nám již známa. Byla to první jeskyně v Rakousku, v níž se odkryly stopy diluviálního člověka r. 1868.²⁸⁴⁾ Od té doby se tam s přestávkami častěji pracovalo, bohužel však nebyly výsledky nálezů stáří diluviálního dosud vědecky spracovány

Obr. 308. Lěbka upravená za číši nalezená v Býčí skále.

a uveřejněny. Nicméně má Býčí skála jméno dosti slavné pro nálezy rázu hallstattského, který zde učinil Dr. Wankel, a jehož kořist dostala se do dvorního musea vídeňského. V předsíni vedoucí do vlastní jeskyně odkryl totiž Wankel hrob jakéhosi staromoravského vladyky nebo velmože. Jinak nemůžeme dosud vyložití zárovň hrob, bohatý na výrobky bronzové a zbraně, kol něhož v nepořádku rozloženo bylo přes 40 koster obého pohlaví, nejvíce však ženských, patrně pozůstatky s pánem pohřbených žen a otroků, pomisených s pozůstatky dvou koster koňských. Mezi milodary zaujímají první místo bronzové nádoby nám známých tvarů, žebrovité cisty, situly, kotlíky s držátky, bronzové žezlo (obr. 309), více náramků silně profilovaných a dva obrovské duté náramky z bronzového plechu na povrchu jemně porýsované, sponky loďkovité a jiné (obr. 306 a 310), kusy bronzových pasů, hojně skleněných a jantarových koralů, zlaté náušnice a malý zlatý náramek, závěsky kostěné, kamenné, atd. Mnohé z těchto věcí jsou původu jižního. Také zbytky vozu bronzem a že-

lezem okovaného se našly, ze zbraní železné sekery, nože, dýky a hroty kopi, bronzové šipky. Hliněná keramika je barvy černé, ale tvarů rozmanitých. V téže jeskyni našel Wankel malou figurku býka, do jehož povrchu byly vloženy malé trojhranné destičky železné (obr. 311). Wankel spojiv nález tento s jménem jeskyně „Býčí skála“ usoudil, že se tu v těchto dobách provádělo ctění býka obdobné kultu Apisovu v starém Egyptě. Dostav se však proto do sporu s jinými hlavně prof. J. Kadeřábekem ve Vidni a archivářem V. Brandlem, později od svého původního výkladu upustil. Shoda jména jeskyně s nálezem figurky zůstává

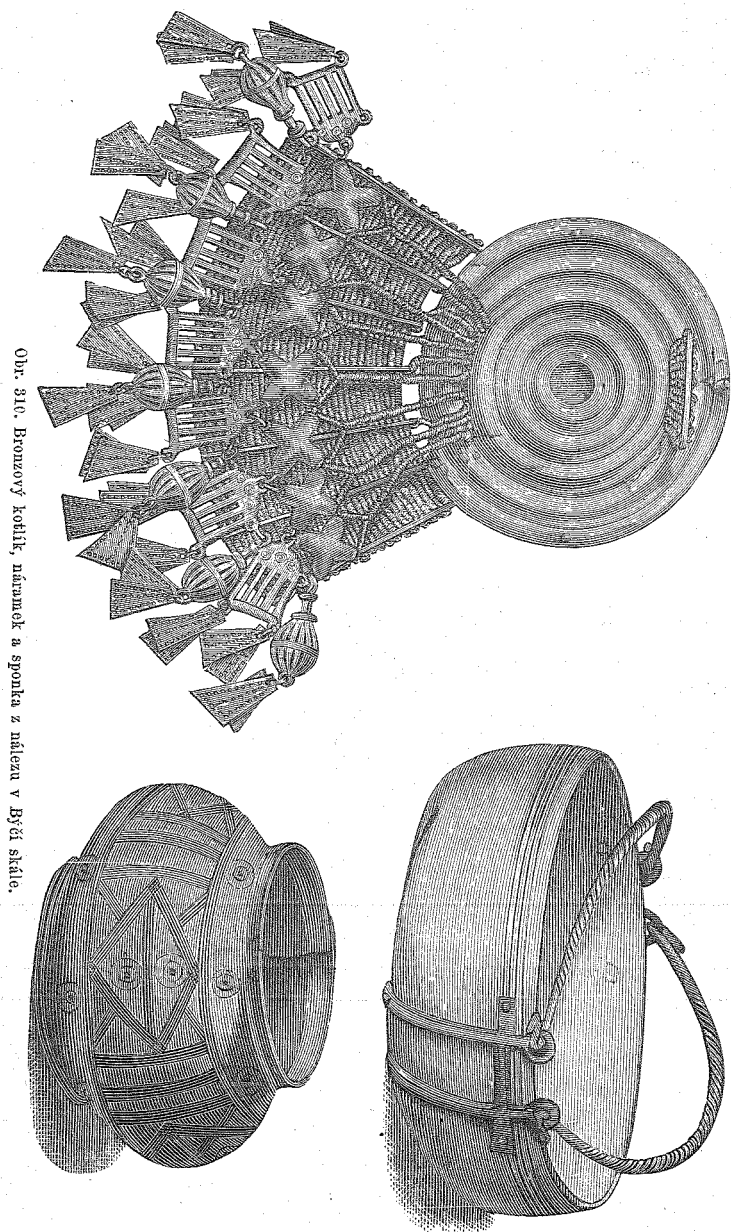
Obr. 309. Bronzové žezlo z Býčí skály.

však přece záhadnou a velmi zajímavou. Přední jeskyně „Býčí skály“ důležitá jest ještě tím, že dříve než sloužila za hrob, byla delší dobu dílnou a tavnou železářskou. V pozadí jejím našel totiž Dr. Wankel množství neomylně na to ukazujících stop, jako kusy nespracovaného železa, škváry, železné kleště kovářské, kladiva,

malé trojhranné destičky železné (obr. 311). Wankel spojiv nález tento s jménem jeskyně „Býčí skála“ usoudil, že se tu v těchto dobách provádělo ctění býka obdobné kultu Apisovu v starém Egyptě. Dostav se však proto do sporu s jinými hlavně prof. J. Kadeřábekem ve Vidni a archivářem V. Brandlem, později od svého původního výkladu upustil. Shoda jména jeskyně s nálezem figurky zůstává

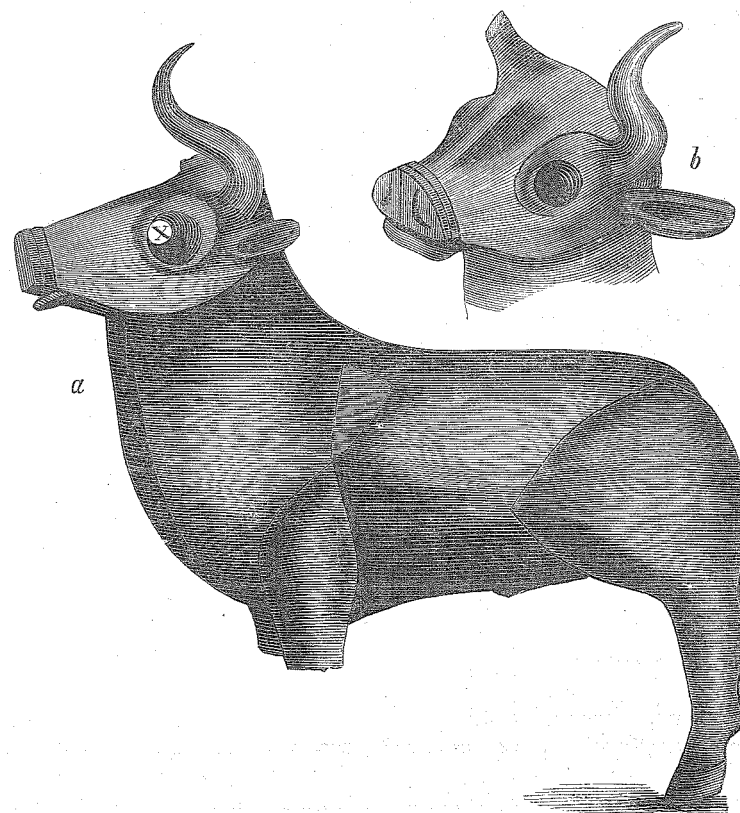
však přece záhadnou a velmi zajímavou.

Přední jeskyně „Býčí skály“ důležitá jest ještě tím, že dříve než sloužila za hrob, byla delší dobu dílnou a tavnou železářskou. V pozadí jejím našel totiž Dr. Wankel množství neomylně na to ukazujících stop, jako kusy nespracovaného železa, škváry, železné kleště kovářské, kladiva,

Obr. 310. Bronzový koflík, náramky a sponka z nálezů v Byčí skále.

kovadliny, a různé jiné nástroje. Také bronz se tu tavia a spracovávala. Vidíme z toho, jak jsme ostatně již na počátku této kapitoly poznamenali, že se známost spracování železa dosti brzy dostala i do zemí severních, a kde

Obr. 311. Bronzový býček z Byčí skály.

byla železná ruda po ruce, všude povstával průmysl domácí; tak i v této krajině, kde i na jiných místech Dr. Wankel přišel na stopy prastarých železářských tavíren ku př. u vsi Habrůvky a Rudic.

Z ostatních moravských nálezů patří asi do této doby

nález bronzových nádob z kolové stavby nákelské a i hroby se skrčenými kostrami táhnoucí se odtamtud až k Příkazům. Nalezly se v nich chudé milodary: bronzové náušnice, náramky a kroužky, perly z kosti a skla, ozdoby z kančích zubů a nádobky. Na železo hádal Dr. Wankel pouze z rezovitých sledů. Mohyly moravské jsou mi dosud málo známy; za to sem patří i značná část polí popelnicových, o nichž se dále zmíníme.

Ve Francii máme nové poměry. Tam seděli v této době kmenové kelto-gallští, kteří tu z části nepochybně již v době bronzové bydlili, a vyvíjeli si zvláštní kulturu jednak vnitřním rozvojem, jednak stykem s cizími vlivy. Proto ve Francii kultury hallstattské přesně vzato nemáme, a kultura první doby železné dělí se tam na dvě části, z nichž obě jsou jen stupně ve vývoji staré kultury bronzové: 1. na část starší, v níž ráz bronzové doby ještě převažuje a 2. na část mladší, v níž proniká zase nový ale domácí ráz galský. Slovem zde se přímo z bronzové kultury vyvíjí kultura galská neboli těnská, která v pozdější době vítězně ovládla velkou část Evropy, a doba přechodní k ní tvoří v Gallii první dobu železnou. Ovšem že po celou tuto dobu vývoje, v starší i mladší části, vnikaly sem dosti hojně vlivy jiných známých nám kultur, na sever Francie vlivy od Dunaje, na jihovýchod do poříčí Rhony vlivy italské a přímé vlivy orientální.

V severní Francii poutá se proto kultura první doby železné rázem svým ke kultuře jihoněmecké, tvořící s ní téměř jedinou skupinu příbuznou zejména v hrobech mladšího rázu. Patří sem mohyly côte-d'orské v Burgundsku na př. skupina u Magny-Lambertu (mohyly zvané Monceau-Milon, Monceau-Lambert, Vie de Bagneuse, La Combe-Bernard s železnými meči rázu hallstattského, jinak ale s inventářem doby bronzové), u Cosne, v lese pérousském, u Apremontu, pohřebiště v lese haguenauském (Haute-Rhin). Do prvé doby železné počítá A. Bertrand ještě pohřebiště u Garinu

(Haute-Garonne), hroby na plateau gerském (Hautes-Pyrénées), jež má ještě za současné s bronzovou dobou ve Švýcarech, u Gramatu (Lot) a jiných více, kde ještě vedle vlivů hallstattských a italských vidíme mnoho pozůstatků doby starší. Na severu mladší mohyly odpovídají svým obsahem jihoněmeckým. Ale vidíme tu vedle těchto vlivů již první znaky nové domácí kultury galské. Jednou z největších skupin mohylových v celé Evropě, jež náleží této časné galské době s vlivy hallstattskými, jest množství mohyl rozložených na výšinách u Alaise a Amancey ve Franche-Comté, mohyly u Méloisey, Créancey (Côte d'Or). V mohylách jurských setkal se Chantre s uměle deformovanými lebkami.

Na mohylách jižní Francie vidíme, že zde působily na vývoj kultury více vlivy italské a orientální.²⁸⁵) V hrobech starší doby vidíme na příklad samé sponky obloukové, jednostranné břitvy, jež jsou tak charakteristické pro první železnou dobu severní Itálie, swastiku, zvěrný ornament figurální, sklo, zlato, jantar, pásy tepané atd. vedle bronzových mečů. Vše ukazuje na Itálii. Styk šel asi více cestou pomořskou přes Massilii než přes Alpy. V hrobech mladších vidíme sponky ložkovité, náramky lignitové a duté plechové náramky bronzové, bronzové nádoby vedle hojných zbraní železných. A teprve do těchto mladších hrobů zasahal sem i vliv od Dunaje. Vedle koster jsou tu i pohřby žárové.

O vyspělém, rázu nové železné kultury galské, jejíž vzrůst počínáme takto již zde sledovat, pojednáme až v kapitole následující.

Ze zemí, které leží úplně mimo okruh středoevropské hallstattské kultury, na prvním místě sluší uvést Španěly. Tyto náleží pásu střeozemskému, ale kdežto do Řecka i do Itálie vnikl přece a to dosti silně vliv illyrsko-hallstattský, Španěl se ani nedotknul. Železná kultura vnikala sem jednak z Orientu, jednak z Řecka a Itálie. Hroby z této doby žárové i kostrové stále ještě objevují mnoho přímých vlivů orientálních. Blíže vykládati o první době železné

v Hispanii nemáme zapotřebí. Železná kultura zde, jakož i v Anglii pronikla teprve vlivem římským i galským. V Anglii ještě za doby Caesarových bojů bylo bronzu velmi hojně užíváno. Železo bylo vzácné, tak že se jím platilo. Caesar dává výslovně (de bello gallico V. 12): v pobřežních krajinách nachází se tam železo; ale je ho málo . . . Železných hůlek užívají jako peněz.

Něco podobného jako pro Španělsko a Anglii, platí i pro severní kraje evropské. V celé severní polovině Německa, jak Undset ve své znamenité knize o prvním vystoupení železa na severu Evropy ukázal,²⁸⁶) jest příchod železa spojen s kulturou hallstattskou; a sice klidným stykem obchodním vnikalo sem železo, ne přistěhováním nových národů. Že se to událo v této době z jihu a z centra Evropy, svědčí řada známek, řada typů hallstattských, kterými první vystoupení železa jest v celém severním Německu provázáno. Jest to tedy kultura hallstattská, jež sem dle Undseta a Montelia přinesla novou kulturu, ale tato kultura nepronikla téměř nikde silněji, a proto tyto kraje severoněmecké můžeme ještě méně než Čechy, Moravu počítati do okruhu hallstattské kultury. Jest velmi důležité, jak Undset konstatoval, že jak v Sasku, Lužici, Braniborsku, Pomořanech, Meklenbursku, Hannoveru a Holštýně, tak i v zemích nordických Dánsku a Skandinávii, Bornholmě a ostatních ostrovech železo bylo přivedeno k platnosti teprve vlivem kultury galské (těnské) a římské. Z hallstattské se přejaly tu a tam nové tvary průmyslu bronzového,*) ale železo celkem zůstávalo nepovšimnuto, tak aspoň musíme z dosavadních nálezů sou-

*) Za takové má Undset na př. figury ptáků a rohatých zvířat duté bronzové kruhy a zejména brejlovité spirální sponky. Ba Undset se nerozpakoval nazvatí východní část nordické kultury bronzové přímo deerou kultury hallstattské, z níž však železo nebylo přijato. Jedna z hádanek nordické archaeologie!

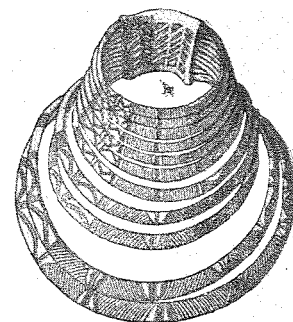
díti. A tak možno téměř říci, že tu konec bronzové doby přiveden byl teprve vlivem kultury galské.

Jen ty kraje, které ležely při obchodních cestách spojujících moře středozemní se severem, mohou se vykázati také vyspělejší kulturou první doby železné obdobné hallstattské, tak Hannover, Holštýn, Meklenbursko, pak Slezsko, Poznaňsko a západní Prusko.

Tyto cesty dle Undseta byly hlavně tři, jedna západní od Rýna k Veseře, druhá východní od břehu černého moře z Olbie po Dněstru k Visle a třetí jdoucí od severního pobřeží adriatického moře východními Alpami, Moravou, Slezskem podél Odry k Visle, odkud se rozvětvila na několik směrů k moři severnímu i východnímu. Tak šla na př. dle badání Lissauerových jižní kultura do Pruska jednak od dnešní Poznaně přes oblouk Varty, jednak od Hnězdna přes Velmu u Vongrovice, pak od jezera gopelského podél horního Noteče, a konečně od Plocka podél pravého břehu Visly i přes Toruň k Nogat, Elbingu a Samlandu.

Že obchod tento působil vydatnou měrou na rozkvět kultury, vidíme nejlépe na dobře prozkoumaném západním Prusku, které prožilo právě v této době svou nejskvělejší periodu v předhistorii. Nálezy z této doby jsou předně poměrně nejčetněji zastoupeny. Nejen břehy Visly, ale i výšiny opodál ležící byly tehdy hojně osazeny. Tam, kde není nálezů starších, je všude hojně nálezů z této doby. Jedině delta Visly tvoří záhadnou výjimku.

Dr. Lissauer datuje zde kulturu první doby železné asi od r. 500 př. Kr. do prvních století po Kr., kdy trvala ještě vedle kultury pozdější. Vyskytují se mince císařské

Obr. 312. Nákrčník ze hrobu u Amalienfelde v Prusku.

a římské sponky ještě v hrobech skřínkových. Hroby z této periody jsou v Prusku a zemích okolních výhradně žárové, a sice jednak prostá pole popelnicová, v nichž sestává hrob z popelnice obestavené několika nádobami v jámě kameny vyložené (příkladem jsou na př. pohřebiště u Gorszewic, Kiączyna, Komorova a Slopanova v kraji samteruském, u Oborniku na břehu Varty, u Kiekrze v Poznaňsku), jednak mohyly s komorou z desk kamenných, uvnitř s 1—10 urnami (tyto vyskytují se v obojím Prusku, Poznaňsku a Pomořanech na př. u Buchwalde v kraji stuhmském, u Brodnice Horní, Idmenu, M. Tuchomu v kraji

Obr. 313. Kresba na popelnici z Darszłubu v Prusku.

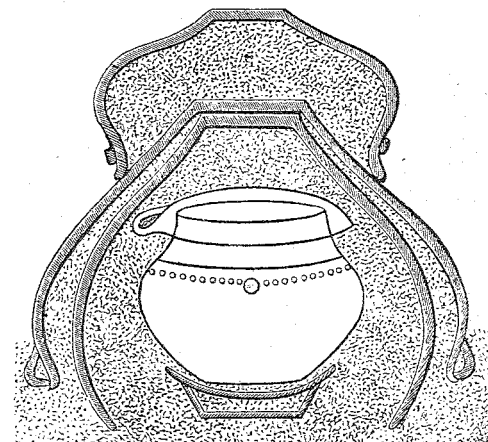
carthausském, vícekrát v kraji schwetzkém a j.), jednak, a to jest pro tuto dobu význačný druh pohřebiště, vlastní hroby skřínkové, které se vyskytovaly již na konci doby bronzové (obr. 236 a 237). Hroby skřínkové nacházejí se vždy v zemi asi půl metru pod povrchem; jsou různé velikosti dle počtu popelnic pokličkami přikrytých. Jsou to na rozdíl od hrobů předešlých hroby rodinné, do nichž se popelnice čas od času přidávaly. Hroby jsou roztroušeny na stráních, u vod, a jen řídko označeny malou mohylkou. Popelnice mají obyčejně tvar hrncovitý, často malými úšky opatřeny. Hroby tyto jsou v Prusku velmi hojné, a dle Lissauera mladší než mohyly. Mnoho jich tu zkoumal B. Ossowski (u Gościeradze v kraji bromberském, u Bralwnicy, Jabłówka, Kobusseva), Kasiski v kraji novoštetinském, schlochavském,²⁸⁷) pak Florkowski, Dr. Lissauer a Dr. Conwentz a j. Vyčítati je zde nemůžeme. Je jich pravá spousta.

Mezi milodary, zejména bronzы nacházíme v hrobech pruských této doby hojně z jihu importovaných věcí rázu hallstattského. Mezi popelnicemi vyniká ale nejvíce svérázná

domácí skupina popelnic obličejových, o nichž jsme již v předešlé kapitole promluvili šířeji (srv. str. 381). Do téže doby kladou Lissauer i Ossowski zvláštní druh hrobů, při nichž popelnice v zemi je poklopena jinou velkou nádobou tak jako zvoncem (hroby zvoncovité, groby podkloszowe). V Prusku byla jich nalezena celá řada (Kokocko, Brachnówko, Zalesie a jinde). Nádoby jsou tvarem i výzdobou shodny s keramikou hrobů skřínkových (obr. 314).

Jako Lissauer pro Prusko tak i Montelius pro Skandinávii

klade počátek doby železné do poloviny posledního tisíciletí př. Kr. Ale jak jsme řekli, teprve ten-ská kultura a ještě více římská zjed-
dnala zde železu

Obr. 314. Zvoncovitý hrob z Gogolewa.

plnou platnost; zároveň ukazuje tato následující doba spadající již do doby po Kristově narození řadu nových elementů kulturních, o nichž pak na svém místě promluvíme.

Prošedše takto celou jižní, západní a severní Evropu, přicházíme do krajin, v nichž právě tak, jako v severní části výrazná kultura jižní a hallstattská je velmi slabě zastoupena, a v níž na místo hrobů s bohatou kořistí archeologickou potkáváme nejvíce jen hroby s chudou kulturou domácí t. zv. pole popelnicová.

Promluvili jsme již o této svérázné skupině hrobů v ličení kultury doby bronzové; neboť nepochybujeme, že část jich byla ve východní polovině střední Evropy zaklá-

dána již v době, v níž tu železa ještě nebylo užíváno. Také na více místech v předcházejícím líčení této kapitoly zmínili jsme se o jednotlivých známějších nebo důležitějších pohřebištích tohoto rázu na př. v zemích východoalpských.

Větší část polí popelnicových náleží této době. Ovšem uvažujeme-li bedlivě ony překážky a nesnáze v datování, na něž jsme upozornili již na str. 374., mnohdy je ještě těžko správně třídit a datovat. Stillfriedské pohřebiště má velmi starý ráz, nástroje a zbraně zachované jsou bronzové a typů starých, ale jsou tam již kousky železa.*) Kam je nyní správně klásti? Podobně jsme u mnohých jiných pohřebišť na rozpacích, jak začneme o jednotlivých rozsuzovat. O celku však nepochybujeme, že náleží z části době bronzové, z části době železné, a do této doby při chudosti kovových milodarů a při nedostatečné znalosti vývoje typů keramiky můžeme pravděpodobně klásti ta pohřebiště, v nichž se vyskytlo již železo. A těch je valně větší část.

Pohřebiště, která pravděpodobně jsou starší této doby, nebo aspoň relativně nejstarší, popsali jsme stručně v kapitole předešlé, kde jsme i vyslovili hypotézu o možném jich původu a rozšíření. Tento způsob pohřbívání šířil se jistě z východní části střední Evropy na západ. Na východě pod oběma svahy Karpat jsou nejstarší pohřebiště toho rázu; podle našeho dosavadního vědění, v němž nezapíráme nedostatečnou znalost žárových hrobů uherských, vůbec pak nejstarší na sever od Karpat.

Odtud se tedy nejspíše rozšířila koncem doby bronzové a počátkem železné dále na sever a západ k Odře a k Labi do Pruska, Poznaňska, Slezska, Braniborska a Lužice, jižněji i na Moravu, snad i do Čech, a dole podél Dunaje do Rakous a přes Dunaj i do východních zemí alpských.

*) Železné nožičky tamže nalezené, jak soudí Much, nenáleží k vlastnímu nálezu.

V kruhu zemí bližších předpokládanému východisku nacházíme pravděpodobně již pohřebiště z čisté doby bronzové, pohřebiště vzdálenější jsou v celku i pozdější. Výjimku tvoří, ale jen dle Undsetova ocenění, Lužice a Branibory proti Slezsku a Poznaňsku. V obou prvních zemích jsou známa pohřebiště beze stopy železa; v Slezsku a Poznaňsku Undset neznal téměř žádných polí popelnicových z doby bronzové, když psal své výborné dílo o prvním vystoupení železa v severní Evropě.

Ale i kdyby to bylo pravda, neodporuje to naší teorii. Jsme přesvědčeni, že i ve Slezsku a Poznaňsku jsou pole popelnicová rázu staršího, více nám známých má některé starší typy; ale nejspíše asi v obou zemích, ležících na hlavní dráze obchodní spojující jih Evropy se severem, čistá doba bronzová byla brzy vystřídána dobou s vlivy jihoevropské kultury železné.

Obr. 315. Malovaná mísa slezská.

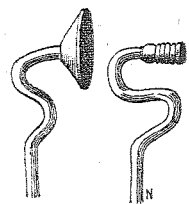
Rozhodně však zdá se nám být tato teorie lepší, než ta, která klade původ pohřebišť tohoto rázu do země, kde se teprve později lokálně nejvíce a nejsvrázněji vyvinula, totiž do Lužice. Nicméně uznáváme, že toto centrum lužické počalo pak samo šířit svůj vliv do zemí okolních, z nichž nás nejvíce zajímají Čechy. Vedle Lužice i v jiných zemích, jak ihned povíme, vyvinuly se během doby domácí rázy v kultuře, kterou nám pole popelnicová vykazují, hlavně v keramice, a tak původní dosti jednotlivý celek pohřebišť tohoto rázu rozlišil se během doby na několik skupin, z nichž nejzajímavější jsou v Německu skupina slezská, lužická a labská — rozlišil je první Ing. Undset, — na jihu skupina alpská a uherská. Zajisté však tvoří východní země polské, s částí Ruska a Halič zvláštní, bohužel dosud nám velmi málo známou skupinu.

Skupina slezská obsahuje kraje podél Odry a Visly a vyniká bohatostí malované keramiky. Pohřebiště s ma-

lovanými nádobami jsou nejbohatší ve Slezsku a Poznaňsku, na východě ustávají, na západě splývají se skupinou lužickou, dosahující asi k Frankfurtu nad Odrou. Na severu přecházejí pomalu v jiný druh pohřebišť, nám již známé rodinné hroby skřínkové.

V Slezsku vůbec téměř není pohřebišť jiného druhu. Keramika je hotovena po většině v ruce, je velmi pěkných tvarů, barvy žlutavé až šedočerné. Povrch i vnitřní stěny bývají často natřeny tuhou a ozdobeny pupíky, rýhami, uchy a ornamentem rytým. Velmi pěkné jsou nádoby na

světlé půdě základní černě a červeně malované zvláštními ornamenty. (obr. 315). Území, v němž nejvíce přicházejí, sahá od řeky Varty nad Poznaň a ke střední Odře. Nejvíce se vyvinuly na pravém břehu řeky Odry. Největší malovaná mísa našla se ve velkém pohřebišti u Jezerice (kr. Nimptsch).

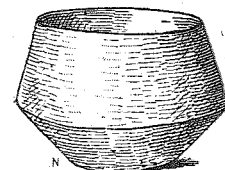

Obr. 316. Hlavice jehlice slezského typu.

Jiná důležitá pole popelnicová našla se u Beichau, Klein-Breesen, Striese, Schliebenu, Schlaupe, Wohlau, Brauchitschdorfu, Petschkendorfu, Lessendorfu, a jinde. Z bronzových milodarů jsou pro Slezsko charakteristické jehlice pod hlavičkou ohnuté (obr. 316). Do téže skupiny patří i žárové hroby poznaňské. Jedním z nejdůležitějších je tu pohřebišť u Zaborowa na břehu jezera primentského prozkoumané R. Virchowem. Zde byly popelnice uloženy pravidlem do prosté země bez kamenného obkladu a kolem postaveny menší nádobky často 15—20, ba až 50 kusů, tvaru a ozdoby nejrozmanitější. Mnoho nádob má podobu zvířecí (hlavy ptačí, volské), také dvojité nádobky nechybí. Z bronzů našly se jehlice, kroužky, pinetty, široké ploché nože, duté sekery, srpky, sponka typu uherského, udídlu, — celá řada forem typické doby bronzové — vedle železných seker, dýk, nožů, sponek, kruhů atd. Také modré perly skleněné a jantarové se našly. Jiné důležité pohřebišť stejného rázu odkryto bylo u Kaz-

mierze (kr. Samter), pak u Nadziejewa (kr. Środa) na Vartě, u Palezyna blíže Miloslavi (kr. Środa), u Manieczků, Kotowa, Sulencina, Złotowa, Wszedina blíže Mogilna atd., v Pomořansku u Żarnikowa (Belgard). V hrobech těchto objevují se občas ještě kamenné sekery vedle zbraní železných. V celku souhlasí poznaňská pole popelnicová se slezskými a také dále na východ ve vlastním Polsku nechybí tyto hroby z doby železné. Za to přestávají pomalu v Prusku. V Haliči sem patří známé pohřebišť u Kwaczaly blíže Krakova, se železnou sekerou, hrotem, kruhy železnými vedle množství úlomků bronzových. Nádoby jsou většinou práce hrubé, bez ozdoby.

Druhá skupina lužická má v detailech jiný ráz keramiky.²⁸⁹ Na místě nádob malovaných nastupují hlavně nádoby ozdobené na břichu pupíky, často vytlačenými oblouky objatými (obr. 318; 320), t. zv. Buckelurnen.*) Malé pupíky jsou nasazeny, větší vytlačeny z vnitra. Vedle těchto druhů vyskytují se však hojně i nádoby v podobě dvojitého komolého kužele (obr. 317), nádoby s příhrádkami uvnitř, „dvojčata a trojčata“, řehťačky, nádoby v podobě rohů a pod. V Lužici jsou však nádoby řídkěji tuhovány, kresby hvězdovité na vnitřním dnu mísy, jaké jsou ve Slezsku, úplně chybí. Tento typ keramiky zasahá z Lužice, kde je nejhojnější a nejvypracovanější (proto mu R. Virchow dal také název typu lužického) do Braniborska až asi k Berlinu. V severním Braniborsku počínají se pole popelnicová nahrazovati mohylami žárovými, jež pak v Pomořansku, Meklenbursku a Holštýně jsou výhradně zastoupeny; a teprve v mladší době i tu nastupují hřbitovy

Obr. 317. Typická nádoba ze žárových hrobů lužického typu.

*) Původ této zajímavé ornamentiky je však záhadný a nemyslím, že v Lužici domácí.

popelnic, s nádobami zdobenými meandrem, s věcmi rázu římského a ještě více římského.

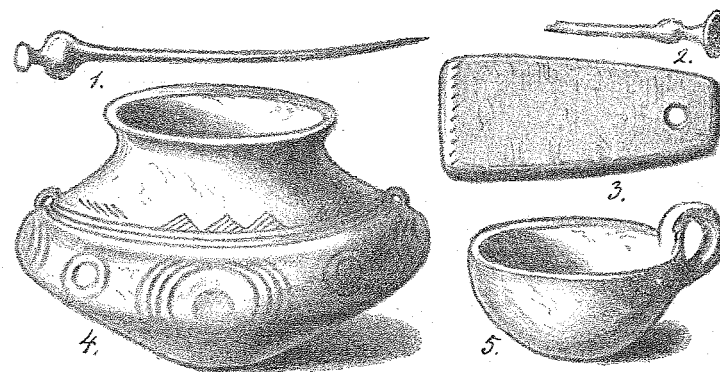
Třetí méně důležitá skupina polí popelnicových zabírá kraje ležící na západ od Lužice, Sasko a celé vedlejší údolí labské. Její západní hranice tvoří asi řeka Sála v Durinsku. Na dolním Labi přechází i tato skupina v mohyly, ačkoliv nacházíme ploché hroby žárové ještě v Hannoveru a severním Hollandě. Ústí Labe má zejména zvláštní své charakteristické nádoby ozdobené žebry a pupiky. Ale i zde, čím dále na sever, tím jsou tyto hroby mladší.

Čechy a Morava se svými pohřebišti tvoří přechod k jihu a přikloňují se nejvíce k skupině lužické a slezské. Ale kdežto se Undset domnívá, že se pole popelnicová rozšířila do Lužice a Slezska od jihu z Čech a Moravy (srv. jeho domněnku vyslovenou na str. 373) — soudíme my na pochod opačný. Do Moravy přišla spíše od východu, do Čech jednak ze Slezka, jednak, zdá se, i z Lužice. Můžeme již dosti dobře sledovat zastoupení hrobů obojí skupiny v Čechách. Nejnověji Dr. Pič rozhraní je tak, že počítá k pohřebišťům slezského typu hroby nalézané na pravém břehu Labe (Třebechovice, Hoříněves, Dobrá Voda, Měnik, Králové Hradec, Rosice, Dražkovice, Ředice, Svijany, Libochovany) a pohřebišť moravská, (Obřany, Bohuslavice, Tršice, Mohelnice, Příkazy a jiné), k typu lužickému pak hroby sovenické, neštémické, hroby u Korunky-Jelení a u Kunětic. Třídění to však není správné.

Z českých pohřebišť, které již náležejí do doby železné, vyniká především pole rosické blíže Pardubic, s velkými hrubými nádobami bez ozdob a menšími tuhovanými, se železnými kruhy a noži, bronzovými kroužky, závitovými sponkami, jehlicemi. Také perly skleněné se tu našly. Dále sem asi patří velké pohřebišťe, které v r. 1845 odkrylo rozvodněné Labe u Veselí nebo Neštěmic, pohřebišťe u Ředice a Dražkovic blíže Pardubic, u Sovenic a Svijan na Turnovsku a jiné.

Podrobnější datování je při nynějším stavu zkoumání ještě předčasné a těžké. Velké pohřebišťe (na 500 hrobů s popelnicemi obloženými kameny) odkryl baron Koller u Skvořetic blíže Blatné, ale i zde výsledků vědeckých dosud neznáme.

Do pozdější doby železné náleží aspoň z části pohřebišťe libochovanské, a měnické, ještě pozdější pak velké pole nalezené u Dobřichova s mnohými předměty rázu římského, a hroby kostomlatské.

Obr. 318. Z pohřebišťe u Bohuslavic blíže Kyjova na Moravě.

Tento ráz pohřebišť udržel se u nás ostatně do velmi pozdní doby, jak svědčí na př. hroby, které prof. Woldřich našel na vrchu sv. Jana u Netolic, a datoval do 9. století po Kr.

Na Moravě patří do první doby železné pohřebišťe obřanské. Na severozápadní straně hradiště u Obřan blíže Brna odkryto bylo velké pohřebišťe, jedno z nejdůležitějších na Moravě, a jest si co nejvíce přát, aby výsledky byly brzy rádně uveřejněny. Nádobys odsud jsou překrásných tvarů a ozdob, nejvíce černé lesklé, ozdobené krásnými rýhovanými vzorky a pupiky. Také některé zvláštní tvary vynikají. Mezi milodary sluší jmenovati sponky, které charakterisují pozdější dobu bronzovou v Uhrách a našly se

i v Stillfriedu, Hadersdorfu, Maria Rastu (obr. 298). Zde se však vedle bronzových našly i kusy železné.

Dále sem patří hroby odkryté mezi Příkazy a Náklím, hroby u Kožušán blíže Olomouce, snad i u Branovic; s obřanskými prý se shodují úplně hroby bořitovské, bohoslavické (obr. 318). Pozdější jsou hroby bzenecké, slatěnické, předmostecké. Všechny postrádají dosud řádného popisu. V moravských polích popel-

Obr. 319. Rachlístka z Moravy (1. z Trštic, 2. z Olomouce, 3. z Polešovic).

nicových všech dob jsou velmi hojné malé uzavřené nádobky často podobě zvířat a pod., s hliněnými kuličkami uvnitř, jež se mají obyčejně za dětské řehtačky. Skupinu podobných z různých nalezišť předvádějí obr. 234 a 319.

Českomoravská pole popelnicová souhlasí v mnohém ohledu s jižněji položenými v Rakousích a Uhrách. O rakouských již jsme mluvili, věnujeme proto ještě několik slov skupině uherické.

V Uhrách, jak jsme slyšeli, jsou pole popelnicová hojná v severní části u horního toku Dunaje. Část jich náleží jistě době bronzové, část rozhodně lépe klásti sem, jako velké

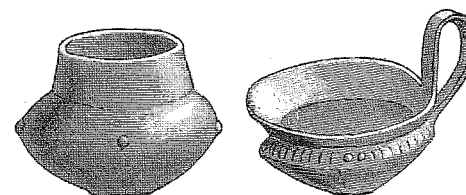
pohřebiště hatvanské (župa heveská), kde popel zemřelého ležel buď v nádobě nebo na hromádce vedle několika nádob (častěji kolem 10), pohřebiště loezké (Prešpurk) s mnohými předměty bronzovými a železnými, skleněnými perlami atd., pak pohřebiště u Domaniku (Hont), Horního Kubína (Orava).

Zvláštní skupinu nádob rázu lokálního tvoří nádoby ozdobené rytými liniemi, řadami teček, kroužků (vše bílou hmotou vyplněno), které se našly u Hatvanu a v jiných na levém břehu Dunaje položených nalezištích na př. Zsitvě v župě komárenské (obr. 322). Řómer nazval tento typ panonským.

Obr. 320. Nádoba z pohřebiště u Domaniku (Hont) v Uhrách.

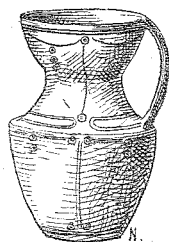
Pole popelnicová v zemích, o nichž jsme právě jednali, tvoří jednu z nejdůležitějších skupin předhistorických památek. Od konce doby bronzové šířil se ráz těchto hrobů až do doby římské a ještě pozdější z centra svého na všechny strany. Podle všeho, co dosud o nich víme, soudíme, že náležely ve svém jádru jednomu a témuž lidu. Kdo jím asi byl? Na to již dle položení

Obr. 321. Nádoby z hrobů u Horního Kubína.

zeměpisného rozšíření tohoto rázu není těžko odpovědět alternativou, že to byli buď Němci nebo Slované. Dříve se do otázky této vtahovali i Keltové, ale nyní právem tento třetí výklad jest opuštěn, a veškerý spor, který se od let poutá k pochopení a ocenění střeoevropských polí popelnicových, točí se jen o to, jsou-li německá nebo slovanská.

Pravíme hned napřed, že spor ten rozřešen není, přes to že již od prvých počátku předhistorické archaeologie různí badatelé o to pokoušeli. Tak již u nás v Čechách na př. J. Dobrovský ve své práci o pohřebních obřadech starých Slovanů řešil tuto otázku u příležitosti nálezu popelnic u Hořina blíž Mělníka a rozhodl se pro slovanskost. Po něm

Obr. 322. Nádoba typu pannonského ze Zsitvy.

v Čechách podobně soudili M. Kalina z Jaethensteinu, Jos. Bienenberk, a v Německu soudil podobně o lužických hrobech Wersbe, Lisch uznával meklenburské „Wendenfriedhöfe“, A. Peter slezská pohřebiště aspoň z části za slovanská, Andrian se klonil pro slovanskost pohřebiště rosického, hr. Wurmbrand uznával v popisu Maria Rastu důležitost momentu zeměpisného pro theorii slovanskou. Nicméně v Německu již ode dávna se ujalo domnění, že Slované nespalovali mrtvých, nýbrž je pochovávali, a že Germané dle svědectví Tacitova je spalovali (Worbs, F. Kruse, A. Heinrich, G. Klemm). Tvrzení to mělo za následek, že se šmahem všechny žárové hroby v Německu na východ od Labe, pak i v Čechách, na Moravě a v zemích alpských prohlašovaly za německé. *) Hlavní podporou proto byly také zprávy starých historiků, jež vykládala většina badatelů v ten smysl, že Slované přišli od východu do těchto krajů teprve v druhé polovině I. tisíciletí po Kr. Konečně se přece dokázalo, že důvod prvý, totiž rozlišování hrobů germanských a slovanských podle ritu pohřebního je úplně bezpodstatný. U obou národů byly oba obřady současně známy a užívány.

Od té doby němečtí archaeologové opírají se především jen o druhý doklad historický, a pak o Virchowem vyslo-

*) Dle Behly rozhodl v Lužici spor v tomto smyslu Theodor Schelz ve svém spise cenou počtém „Waren germanische oder slavische Völker Urbewohner der beiden Lausitzen?“, vyšlém ve Zhořelci r. 1842.

vený poznatek, kterým se stanoví existence základního rozdílu v stylu keramiky těchto polí popelnicových, valnou částí náležejících do doby před Kristem, a keramiky, která se nachází v kulturních vrstvách hradišť z doby pozdní, slovanské.

Proti lužickému typu nádob právě vylíčených hrobů postavil Virchow²⁸⁹) a po něm H. Jentsch*) „typ hradištní“ (Burgwalltypus), o němž později ještě promluvíme, typ nádob robených na kole hrncířském, a tvarů i ozdob zcela jiných.

Tomuto rozdílu typů keramiky podložil se i ethnologický rozdíl, ale jak uvidíme, neprávem. Rozdíl zde je, ale spočívá po našem soudu na základě časovém, vývojovém, ne národnostním. Rozdíl časový mezi oběma skupinami dostačí, abychom soudili správněji na změnu techniky, na vývoj řemesla hrncířského, než na jinou národnost řemeslníků!

My zkrátka soudíme, že rozdíl techniky dvou skupin průmyslu hrncířského, a ještě k tomu časově dosti vzdálených, nemůže postačit sám sebou za hlavní podklad k rozřešení otázky příslušnosti polí popelnicových. Mnohem větší klademe váhu na zeměpisné rozšíření těchto hrobů a zejména na místo, odkud se rozšířily. A tu podle dosavadních vědomostí nezdá se mi býti vlastní tou ani Lužice, jak Behla, Buschan, u nás, tuším, Dr. Pič soudí, ani jihovýchodní kout Evropy, kamž Undset kladl východisko, ale kraje podkarpatské, nejspíše polská rovina na sever od nich, kde, jak jsem již na str. 373. vyložil, nalézáme nejstarší druhy žárových hrobů s popelnicemi do země uloženými. Odtud, zdá se mi, — jeť každý určitější soud dosud ještě předčasný — rozšířily se do Německa k Labi, do Uher, do zemí alpských, do Moravy a do Čech.

Z toho je již patrné, že s archaeologického stanoviska mnohem spíše kloním se k slovanskému původu polí popel-

*) H. Jentsch však nejnověji připouští, že část mladších žárových pohřebišť je v Lužici slovanská.

nicových ve střední Evropě, než k neslovanskému, german-skému. V Zákarpatí byla jistě evropská vlast Slovanů. Zde seděli již v době kamenné, třebaš snad nebyli ještě vyvinuti tak národnostně, v takovém stupni, v jakém je vidíme již na počátku historie vůči jiným národům, odsud se i stěhovali na všechny strany. Mluvím však výslovně o slovanském p ů v o d u a nepravím, že by všechna pozdější pole popelnicová musila být proto slovanská. Zejména o těch, která jsou na hranicích okruhu, nelze to nijak tvrdit. Ritus pohřební, jak z jiných mnoha příkladů vidíme, přejímal dosti snadno jeden kmen od druhého. I tento ráz pohřbů mohl být od neslovanského kmene přejat, ba docela pak svérázně a lokálně vypěstován. — Proto nepodmiňuje stejný ráz památek i stejný lid; že by proto pohřebiště mariarastské, nebo zárové hroby v Krajíně nebo na řece Sále musily být slovanské, i na základě své hypotese nijak nepravím. Ale mohou být. — To vše rozluští budoucí zkoumání. Za to tam, kde se hromadně objevují, mám je za pravděpodobně slovanské, v Polsku, ve východním Německu, v Uhrách, u nás na Moravě i v Čechách.

Ani s historií sporu nenalezám.

Nejlépe je to zřejmo ku př. v předhistorii české. Pro Čechy jest rozluštění příslušnosti polí popelnicových kardinální otázkou. Nahoře podaný výklad mohl by se shodnouti s dosavadními výsledky české archaeologie i historie. Myslím, že by zejména rázem osvětlil dávný spor o autochthonii Slovanů a existenci Bojů a Markomanů v Čechách. Dosud se v tomto sporu pravidelně prováděla jedna chyba, že totiž jedno stanovisko kategoriicky vylučovalo druhé.²⁹⁰⁾ Historikové učili, že Slované přišli do Čech teprve po odchodu Markomanů, kteří se tu naposled připomínají r. 451, kdy se přidali k vojsku Attilovu, táhnoucímu do Gallie, archaeologové naopak, že zde bydleli od pradávna,*⁾ a obě strany měly

*⁾ Všichni naši přední historikové hájí existenci neslovanských Bojů a Markomanů v Čechách; tak Šafařík, Palacký, Tomek,

pro sebe — zejména historikové — řadu vážných důvodů. To se nedá upřít, že je na př. existence Bojů a Markomanů u nás historicky velmi dobře zaručena. Ale chyba byla ve vzájemném vylučování obou stanovisek. Toho není třeba. Existence Bojů a Markomanů v Čechách nevylučuje ještě nijak to, že již v e d l e n i c h, tedy před 5. stoletím po Kr. mohli v jedné části země sedětí prvé od severovýchodu sem vniklé výběžky slovanské, jak ostatně i Šafařík připouštěl.

Již theoreticky můžeme soudit, že prvá sídla Slovanů v Čechách byla na severovýchodě a na východě. A přihlídneme-li k tomu, jaká pohřebiště se tam v první polovici prvního tisíciletí po Kr., a již před tím objevují, vidíme hlavně — pole popelnicová. Jsou-li ona podle svrchu vyložené domněnky slovanská, rázem se vše osvětlí. Zatím co v západní, střední a jižní části Čech seděli kmenové gallští, po nich pak Germané a mimo ně snad i jiní, vnikli již první kmenové slovanští do části severovýchodní, a žili tu tedy po jistou dobu současně s nimi. Čím dále tím více se šířili, a po odchodu Markomanů zaujali celou zem. Toto obsazení celé země padá pak v polovinu 1. tisíciletí po Kr., a bylo, jak se zdá, podniceno a dovršeno přistěhováním nového proudu slovanského od východu.

Tak by se dala aplikovat hoření naše hypotese na předhistorii českou. Gallskými hroby zdají se býti kostrové hroby ténské, markomanskými část pozdějších hrobů kostrových. Pouze mohyly jihočeské nevíme, jak vyložit. Pro ty

Kalousek, Goll. Naproti tomu strana autochthonistů neměla v historii štěstí, zabíhaje až do směšnosti. Výjimku tu tvoří pouze A. Šembera a P. Papáček. Za to archaeologové (u nás prof. Woldřich, J. Smolik, Kl. Čermák, Bř. Jelínek, Dr. Pič, na Moravě hlavně Dr. Wankel, J. Havelka, Polák K. Szule) snesli řadu dobrých důvodů pro mínění, že zde Slované byli usazeni již před 5. stoletím po Kr. Z archaeologů L. Šnajdr, Dr. Martin Kríž a již dříve J. E. Vocel, přidávají se ke škole historické.²⁹¹⁾

bych zatím předpokládal totéž obyvatelstvo bezejmenné, kterému patří podobné hroby v Bavořích.

Probrali jsme první vystoupení železné kultury ve všech zemích jižní, západní, střední i severní Evropy. Zbývá nám však jedno obrovské území, rozkládající se na východě jejím mezi mořem východním a ledovým, Urálem, mořem chvalinským a černým, na západě od ostatní Evropy ohraničené Karpaty a možno říci z části řekou Vislou, nynější Rusko a část Polska. O rozsáhlých těchto krajích, pokrytých tisíci a tisíci hroby předhistorickými málo se dočítáváme v knihách jednajících o evropském lidstvu pravěkém. Příčinou toho jest mimo jiné také to, že dosavad ruská archaeologie není tak propracována, jako její družky v Evropě střední, západní nebo jižní a tak jest velmi těžko zejména neruskému badateli utvořit si o vývoji ruské kultury a její vztazích s ostatní Evropou poněkud jen jasnější obrázek, a správně ho přiřadit k souběžnému vývoji kultury zemi ostatních. Toho stavu i my jsme se nezbavili.

Jako jsme byli v nejistotě, roztrídíjice některé hroby ruské po době kamenné, měděné a bronzové, tak jsme v nesnázích i v ocenění doby železné, do níž valná většina ruských předhistorických mohyl náleží.

Kurhany doby železné v Rusku vymykají se úplně našemu třídění, které jsme v předešlých odstavcích prováděli, a sice proto, že vliv oněch různých po sobě nastupujících kultur v jižní, střední a západní Evropě byl za Vislou a za Karpaty příliš slabý, než aby mohl i tamějším zemím vtisknouti svůj ráz, a na místě toho zde již odedávna a mnohem silněji než na ostatní Evropu působily vlivy jiné, od černého moře vlivy řecké i foenické, od Kavkazu a moře kaspického vlivy eránské a assyrské, od Urálu vlivy sibiřské. Tyto vlivy daly pak kultuře ruské zvláštní ráz v mnohém zcela rozdílný od rázu kultury ostatní Evropy.

Ale nebyla to náhoda, jež pomocí těchto cizích vlivů přivodila jiný ráz kultury, než jaký jsme poznali dosud v ostatní Evropě. Samým svým vnitřním vývojem musila kultura v Rusku k tomu dospěti. Již prostředí, v kterém rostla v Rusku, bylo jiné.

Útvar půdy, klima žádaly jiný život, jinou kulturu. Chceme-li řádně pochopit tuto svéráznost Ruska, která je hlavně založena na úzkém styku s Asií, nesmíme opomenouti uvědomit si povahu prostředí jejího, nesmíme ztratiti z mysli obraz fyzikálního stavu nynější říše ruské.

Celá východní polovice Evropy je v ohledu zeměpisném opak ostatní Evropy. Jest jednotná, ba možno říci jednotvarná od ledovců severního moře až ku palmám krimským. Rusko je zavřeno mořím a otevřeno pevnině asijské. Při tom je té něž celé nesmírnou od severozápadu k jihovýchodu se sklánějící plání. Jak rozdílný obraz od toho poskytuje západní polovina Evropy! Tam je pobřeží členité, úplně otevřené oceanu, profil povrchu hluboce rýhován vysokými hřbety hor, údolím, výšinami a pláně střídají se s nížinami. Rusko má hory jen na hranicích: Urál a Kavkaz. Jinak je planinou a nížinou, která jen dvakráte je přerušena pásmem nevysokých výšin a sice uralokarpatským táhnoucím se od jižního Uralu přes Volhu, Don, Taganrog k Haliči, kde končí vrchem Křemencem, a pásmem uralobaltickým, které se táhne od Permska na západ a přerušeno jsouc od Rybinska širokou nížinou, vystupuje zase výšinou valdajskou, důležitým to vodním předělem. Také geologické složení vrstev půdy je klidné, jednoduché, vrstvy jsou uloženy ve sklonu na jihovýchod vodorovně a málo porušeny, málo vlnité, — pravý opak západní Evropy.

Za to má Rusko hojnost splavných vod vnitrozemských, jezer i řek. Velká jezera nacházejí se v jeho severozápadních končinách (Pejpus, Ilmen, Ladoga, Oněga). Řeky mají malý spád vody, jsou bez prahů, bez těsnin, a proto velmi daleko od moře splavné. Podporovaly proto již od staro-

dávna obchod a styky kulturní a sice svým položením jednak se zeměmi nordickými, jednak a to mnohem více s Asií. Právě největší řeky ruské patří do oblasti moře černého a moře chvalinského (Volha, Don, Dněpr), a byly, zejména 3000 km. splavná Volha, tepnami, kterými neustále proudily vlivy kultury asijské do východní Evropy. Vlivy ty vnikaly snadno hluboko do vnitřní území, neboť kupci, obchodníci asijská dostati se mohli po lodi až do moře baltického, aniž by byli nuceni z lodě vystoupiti. Řeky ruské dotýkají se na mnoha místech tak blízko sebe, že možno bylo buď po ploché suché zemi (přes t. zv. voloky), nebo pomoci snadno prokopaného kanálu dostati zboží nebo loď z jedné řeky do druhé, z oblasti jednoho moře do oblasti druhého. Na hlavních drahách vodních povstaly také zárodky ruské říše a historie, na Volze, na Dněpru a na Něvě, a na nich dále rostou. Volha pojila Rusko s Asií, Dněpr s jihem, Něva se severní a západní Evropou.

Jednotvarnost pláně ruské, nečlenitost břehu, a široké spojení s Asií působí zejména na klima. I to je všude poměrně jednotné. Jak začínou vát větry od severu, je v celém Rusku zima a krutá zima. Jak ale zavane jižní jarní vítr, rázem se dostaví vesna. Přechody počasí jsou náhlé, stupně teploty extrémní, v létě i v zimě a v celém Rusku. V lednu je v Oděse nebo v Taganrogu taková zima, jako v Christianii. Jest to klima kontinentální, totéž jaké má vnitro Asie; západní Evropa se svou přímořskou povětrností má jemnější přechody a bez extrémů.

Ještě jedna stránka zeměpisného útvaru Ruska je pro význam jeho kultury velmi důležitá. Jest to ruská step. Severní část Ruska je rovinou, pokrytou po většině mechy, lišejnky a nízkými travinami, představuje t. zv. tundry, (srv. o nich str. 35); jižněji nastupuje kraj lesů listnatých a jehličnatých, jižní polovina pokryta jest z velké části pravou stepí bezlesou a jen tu a tam porostlou jednotlivým stromem nebo skupinou keřů a rokytím. (Srv. připojený

Obr. 323. Pohled na jihoruskou step. (dle Reclusa)

obrázek). Jinak ji pokrývají husté vysoké traviny „бурянь“ (hlavně *Festuca ovina* a *Stipa capillata*), v létě spálené žárem, jen na jaře a na podzim zelené. Jen jediné zvíře domácí nachází zde dostatečných podmínek k životu, to jest kůň. Kůň musil se stát obyvatelům stepi hlavním soudruh-em, stáda koňů hlavní výživou, slovem, na stepi přirozeně rozvinul se život kočovnický. Jen v některých částech, kde bohatá žirná půda t. zv. černozem přímo vyzývala ke zužitkování, setkáváme se již v nejstarší době s lidem zabývajícím se zároveň výnosnou orbou a obchodem s hojným přebytkem obilí. Život na koni charakterisuje obyvatelstvo jihoruské od dob nejstarších až po rozvoj Kozačiny.

To vše, co jsme dosud pověděli, musilo ovšem vtisknouti jistý ráz životu obyvatelů a jejich kultuře a sice hlavně ráz asijský. Step ruská byla stvořena pro život nomadský. Jsouc zároveň spojena se stepi vnitroasijskou a na severním břehu moře kaspického přes t. zv. Osmičku Сыртъ otevřena do Asie, byla neustále útočištěm, do něhož se z Asie uchýlovali různí kočovní kmenové. Ostatně i severněji nebyly hřbety uralské tak vysoké, tak nepřekročitelné, aby zabraňovaly neustálé živě obyvatelstva ruského přírůstky asijskými. Řeky ruské, moře černé a chvalinské, to byly zase široce otevřené a pohodlné dráhy obchodní! S Asii tedy, jak vidíme, bylo Rusko již položením zeměpisným a útvarem své půdy ode dávna daleko více spojeno než s ostatní Evropou. Následek toho vidíme již v předhistorii v tom, že se Rusko vymyká z kultury evropské a archaeologicky se pojí k Asii.

Proto také nelze dobře a vhodně přiřadovat ruské starožitnosti k památkám ostatní Evropy na př. ke kultuře hallstattské, ténské, a jen je na nejvyš můžeme rozříditi po oněch třech nebo čtyřech velkých obdobích, — která, soudě podle dosavadních nálezů, i pro Rusko musíme uznávat — době kamenné (měděné), bronzové a železné. My jsme je rozřídili dle zpráv a popisů ruských badatelů tak, že kur-

hany, v nichž se kovu nenašlo, zařadili jsme prozatím do doby kamenné, a hroby z doby kovové rozdělili na dvě třídy: nálezů z doby měděné a bronzové a nálezů z doby železné. Tyto poslední nálezy, k nimž patří největší část kurhanů, budou předmětem líčení následujících kapitol. A jelikož je jejich datování a časové srovnávání s první nebo druhou dobou železnou v ostatní Evropě dosud nsnadné, rozdělíme si je ve dvě velké skupiny asi podle následujícího měřítka. Do první zařadíme kurhany, jež původem svým určitě nebo aspoň pravděpodobně náleží době před velkým stěhováním národů, tedy hlavně dobře prozkoumanou skupinu kurhanů skythských a sarmatských. Do druhé zařadíme kurhany z doby stěhování národů a z doby pozdější, jdoucí až do pokřesťení Rusi. V době té rozmohlo se Slovanstvo, které tu ovšem již dříve bylo, ale o němž dříve nemáme zřejmých zpráv, a dalo době té význačný, slovanský ráz. Budu proto zváti krátce dobu první skythosarmatskou, druhou slovanickou, podle jmen význačných kmenových repraesentantů. Ovšem, že v líčení druhé doby uvedeme dodatkem i nálezy neslovanských národů, kteří od doby stěhování až do našeho tisíciletí kratší nebo delší dobu seděli v končinách ruských, hlavně národů větve uraloaltajské.

Jako do jižní Evropy, Řecka a Italie, tak i do jižního Ruska působily velmi brzy přímé vlivy orientální. Jižní Rusko produkovalo velké bohatství různých surovin, hlavně obilí z černozemu. Jeho černomořské břehy byly velmi brzy navštěvovány kupci foenickými, karskými, později řeckými, a proto také velmi brzy, již v nálezech doby neolitické, setkáváme se se stopami pokročilejší kultury, která pronikala porůznu dosti daleko od břehu černého moře do vnitra země, aniž by však byla na počátku změnila celý ráz jinak primitivní kultury. Kdežto však dobu kamennou v severní Rusi, na př. nálezy na březích řeky Vetlugy, při ústí Zolotnice do Bílého moře, datovati můžeme

velmi pozdě, do naší éry křesťanské, kdežto dle Tacitovy zprávy někteří kmenové, bydlící v jeho době při březích baltického moře na př. Fennové (Finové), žili ještě vlastně v kultuře kamenné, neznajíce železa, objevuje se nám v jižní Rusi železo již v celé druhé polovině I. tisíciletí př. Kr.

Prof. Dm. Samokvasov dělí kurbany jižního Ruska po následujících pěti dobách 1. nejstarší době kimmerijské, rovnající se celkem naší době kamenné a bronzové, 2. době skythské (od 6. st. př. Kr. do 1. st. po Kr.), 3. sarmatské (od 1. st. — 5. st. po Kr.), 4. slovanské (od 6. st. do 11. st. po Kr.) a 5. době polovecko-tatarské (od 12. st. do 16. st. po Kr.)*

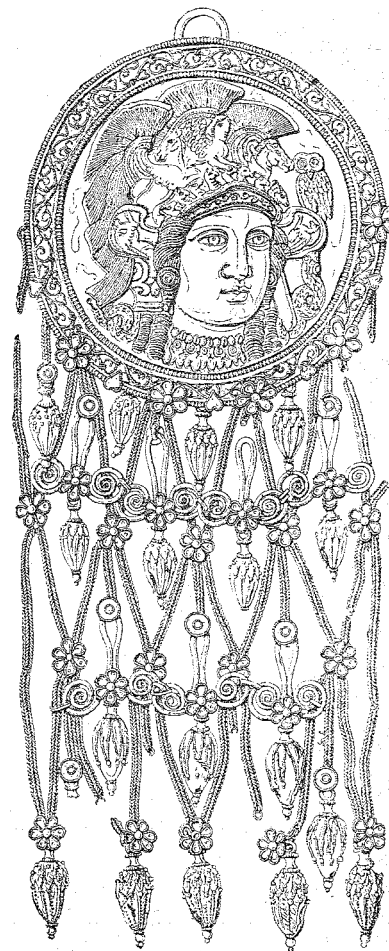
Do jižních končin počínaje tak od ústí Dunaje na jedné a horstev kavkazských na druhé straně, do dnešní Bessarabie, Podolí a Volyně, pak Krimu, gubernie chersonské, taurické, jekaterinoslavské a oblastí vojska donského atd. ba i do Malorossije vnikla brzy kultura kovová, bronzová a železná. Ba zdá se docela, že pro tyto kraje doba bronzová dlouho neexistovala a velmi brzy byla nahrazena železnou. Zajisté se smíme domnívat, že tu železná doba nepočala mnohem později než v Řecku, jisté již na konci první poloviny tisíciletí př. Kr. Tuto těžko zodpověditelnou otázku ponecháme však stranou a pokusíme se podati zprvu krátký obraz výsledků těchto vlivů, pokud nám o nich vypráví dějepis a zachované památky.

*) Proti Samokvasovovu rozdělení a dalším jeho teoriím zdvihl se však silný odpor hlavně na 8. ruském sjezdě v Moskvě roku 1890. Prof. Dr. A. Chvolson ukazoval, že kimmerijská doba skončila se dříve a název 2. a 4. periody se mu nelíbil. P. N. Miljukov, jako předešlý, měl za chybu, že se zde daly historickým dobám názvy ethnografické i navrhuje kimmerijskou dobu nazvat bronzovou, 4. byzantskou (dle vlivu), 5. tursko-tatarskou. Také Anučin mluvil proti Samokvasovu, změny žádal v terminologii i A. S. Budilovič. Uvádíme však systém Samokvasovův přece, poněvadž to je aspoň jakýs takýs pokus třídění ruských starožitností.

Největší vliv zde měli Řekové. Před Řeky již Foeničané a Karové obchodovali na severních březích černého moře, ale teprve o řeckém obchodu máme již řadu

historicky zaručených zpráv.²⁹¹⁾ Obchodníci tito zakládali tu, jak přirozeno, svoje kolonie. Prvé řecké kolonie založili Miletané v 8. století př. Kr.; i později ionská kolonizace měla vřeh proti jiné na př. dorské.

Nejslavnější dvě kolonie, stará Olbia (Borysthenes) a Pantikapaion, byly původu miletského. Olbia — jejíž místo nyní pusté a prázdné nese název „sto hrobů“ (сто могилъ), — založena byla r. 644 při vtoku řeky Hypanu, nynějšího Buhu, v sousedství několika usedlých, rolnictvím se zabývajících kmenů, Skythů, Kallipidů, Alazonů. Město brzy velmi zbohatlo, hlavně obchodem obilním, ale když v 3. st. př. Kr. změnili se její sousedé a na místě jmenovaných je obklíčili kmenové sarmatští, později i gothští, musila Olbia snášet neustálé útoky barbarů, přestáti několik zpuštění, při tom chudla, upadala, až za vlády Alexandra

Obr. 324. Zlatá náušnice z řeckého hrobu u Kerče.

Severa zanikla úplně, jsouc až do konce svého řízena v duchu demokratickém, shromážděním národním.

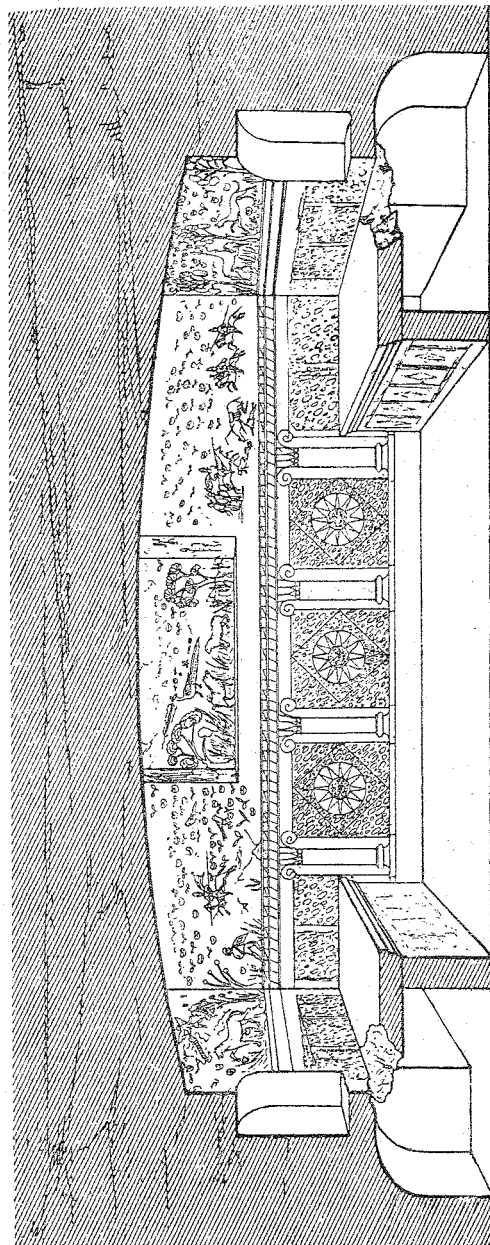
Zcela jiná je politická historie nejslavnější kolonie miletské *Pantikapaia*, nynější Kerče, založené počátkem 6. století př. Kr. na mořské úžině spojující černé moře s azovským. *Pantikapaion* zbohatlo stejně brzy jako *Olbia*, hlavně z obchodu s obilím, jímž vydržovalo kdysi celou *Attiku*; ale kdežto se *Olbia* nedomohla nikdy většího postavení politického, stal se *Pantikapion* středem znamenitého království bosporského.

S osudy králů bosporských, jejichž hlavní dynastie *Spartokidů* vyšla z archontů, nejvyšších úředníků spolku několika měst řeckých v čele s *Pantikapaiem*, šly rovnoměrně i osudy hlavního města. Dekadence království počala koncem 2. století, od kteréž doby nad ním vládly střídavě *Mithridates*, Římané nebo slabé domácí dynastie v područí římském, s vládou upadalo i město, jehož hrdá akropolis rozkládala se kdysi na nynější hoře *Mithridatově* a zhlížela se se svými chrámy ve vodách bosporských, — a jako po *Olpii*, nezbylo také po *Pantikapaiu* nic více než několik rozvalin, a v okolí jejím množství hrobů jejich obyvatelů.

Vedle *Olbie* a *Pantikapaia* jsou ostatní města řecká méně důležitá, jako *Nymfea*, *Theodosia*, *Tyras*, dorský *Chersonnesos*. Čtyři důležité obchodní stanice byly města *Tanais* u vtoku nynějšího *Donu*, *Fanagoria* na *Bosporu* naproti *Pantikapaiu*, kde se konaly velké trhy pro severní barbary, pak kolonie *Fasis* a *Dioskurias* na východním břehu moře pod *Kavkazem*, kde se soustředil hlavně obchod s *Kolchidou*, *Levantou* a *Indií*. Zde na trhu slyšel *Strabon* hovořiti 70 jazyky, a *Plinius* jich dokonce napočítal 130.

Po všech těchto bohatých městech není téměř památky, a jedině velký počet hrobů jejich obyvatelů, který byl během času odkryt v jejich okolí, dává nám nahlédnutí blíže do života, do styků, které měli s barbary. V hrobech těchto

převažuje velmi silně kultura řecká v různých stadiích svého vývoje, a můžeme proto míti je za hroby řeckých kolonistů, nebo aspoň za hroby silně pořečtělých domorodců. Nieméně i tu velmi často proráží neznámý nám dosud ráz barbarský. Kde převažuje, máme hroby přirozené za řecké, za skythské nebo sarmatské, o nichž brzy více povíme. Ovšem, jak jest patrné, bývá velmi často těžko rozsoudit,

... Obr. 325. Vnitřek katakomby řecké s nástennými malbami odkryté u Kerče.

máme-li co dělat s hrobem řeckým nebo barbarským. Hroby řecké jsou dvoji, buď hroby v zemi sdělané s nasypanou mohylou, nebo komory ve skále vytesané, katakomby. Oba druhy nalézají se nejvíce a nejkrásněji na březích Bosporu, na př. v okolí Kerče, na poloostrovu Tamanu, v okolí staré Fanagorie, katakomby v úbočích hory Mi-

Obr. 326. Malba představující barbarské vojiny z téže katakomby u Kerče.

thridatovy, a náležeji hlavně době od 5. století př. Kr. do 2. století po Kr. — Kurny řecké jsou obyčejně nasypány ze země (někdy ale i na podezdívce z kvádrů) nad sklepem buď jediným, rozsáhlým, nebo sklepem s menšími postranními komorami. Do sklepu se uložili mrtví a pak se všechno zasyvalo. Vedle tohoto druhu mohyl stavěly se později i komory s přečnickovitým

klenutím, úplně podobné známým kupolovitým hrobům starořeckým v Mykenách, Vafiu a j. (srv. str. 311), nebo se do úbočí vrchů vyhlubovaly katakomby, nejvíce v okolí Kerče na příklad v severním svahu hory Mithridatovy. Jinde jsou řídké. Do vnitř šlo se chodbou někde až 4—6 m. hlubokou. V komoře leží mrtví ve výklencích vyhloubených ve stěnách, milodary jsou rozloženy po zemi; ceny jsou však prostřední, neboť náležeji katakomby nejvíce době pozdní, 2.—3. století po Kr., tedy době úpadku průmyslu řeckého. Důležitější pro poznání života obyvatelů jsou fresky, kterými bývají stěny katakomb pokryty, a jež vedle scén ze života řeckého, mívají i důležité obrazy ze života barbarů (obr. 325 a 326).

Ve všech druzích řeckých hrobů setkáváme se především s kostřami, tedy s pochováním, ač i spalování nebylo úplně neznámo.

Milodary jsou většinou, jak jsme již řekli, práce řecké, tu a tam s vlivy vkusu barbarského. Nejvíce vynikají šperky zlaté. Záliba v zlatých špercích byla zde veliká. Nikde nenacházíme tolik zlata v hrobech, jako právě v jižní Rusi, a našly se tu i nejkrásnější vzory řeckého klenotnictví, vysoké techniky i vzácného vkusu. Nejvíce převládá práce filigranová, z nitek zlatých v provázky stočených (filigrane tressé), řídké je filigran zrnitý (filigrane granulé). Mrtví leželi v sarkofazích dřevěných, jež se ovšem dávno rozpadly, na poduškách a ve svém nejlepší úboru. Největší bohatství mívají hroby ženské. Na hlavách koster bývají často zlaté věnce (u vojinů též skvostné přilby), u hlav naušnice s hojnými závěskami (u mužů i u žen) (obr. 324), nákrčníky, masky zlaté, dále náramky, prsteny s řezanými kameny atd. Charakteristické je pošívání rouch množstvím zlatých plíšků, zvyk to patrně příšlý z východu. V jednom hrobě ženském našlo se jich 210, ozdobených hlavou Gorgoninou. Carské museum v petrohradské Eremitáži chová jich nyní na 10.000.

Keramika je rázu zcela řeckého. Vlivy řecké v keramice jsou v Rusku prastaré (již v době kamenné) a zasahají až ku Kijevu a Černigovu. V hrobech řeckých, které nejsou pravidlem starší 6. století př. Kr., nacházíme ovšem již nádoby slohu vyspělého, nejčastěji přímé tovary a importy attické, s figurami červenými na černém poli, jež od konce 6. st. v Řecku nastupují na místo figur černých. Také z doby dekadence řecké keramiky máme tu hojně památek, z doby po Kristovu narození nádoby s reliefy pokrytými černým nebo červeným emailem t. zv. vasy s amské nebo lépe aretské, hojně vasy skleněné (lahvičky na parfumy, ze známého nám již skla milleforového (srv. obr. 179), lampy terrakotové a pod. Jiných památek se zachovalo málo, zejména z monumentálního sochařství téměř nic, a co se našlo, je ceny nevelké. Za to mince řecké, římské a mince králů bosporských jsou velmi hojné.

Od těchto hrobů charakteru převážně řeckého, a tudy

pravděpodobně náležejících řeckým kolonistům dlužno, ale zároveň leckdy těžko rozeznávati hroby náležející barbarům.

Přímořské kraje jihoruské byly již dávno před řeckými kolonisty osídleny, a také kol měst řeckých setkáváme se za doby pozdější s celou řadou neustále se měnících kmenů původu a příslušnosti nám po většině záhadné.

Nejznámějším zde usídleným kmenem byli kdysi Skythové. Pomineme-li několik nejistých zpráv o Albiech a hlavně Kimmeriech (srv. str. 384) můžeme považovati Skythy za jeden z nejstarších nám tu známých kmenů. Domořdci však tu nebyli. Asi v 8. nebo 7. století př. Kr. přišli podle souhlasných podání ze střední Asie, odkudž byli vytlačeni od Massagetů, podrobili z části, z části zahnali starý bosporský kmen Kimmeriů, a usadili se v celé východní polovině jižní Rusi. Herodot vymezuje jich sídla následovně: Na západě jest Skythie ohraničena Agathyrsy bydlícími na sever od ústí Dunaje, pak dále na severu Neury, Androfagy a na konec Melanchlaeny. — Agathyrsové bydlili kdesi na horním Dněstru, západně od nich na Dněpru Neuři (kmen pravděpodobně slovanský). Východně od Melanchlaenů umísťuje Herodot Gelony a Budiny, za Tanaisem Sauromaty. Jiní spisovatelé udávají poněkud jinak zeměpisné položení sídel těchto kmenů, a je těžko, ba dosud nemožno utvořití si určitý a jasný obraz jižního Ruska z doby Herodotovy. Vlastní Skythie dle Herodota rozkládala se tedy na severním pobřeží černého moře od ústí Tyrasu (Dněstru) k dolnímu toku Tanaisu (Donu). Skythy samy rozlišuje Herodot na tři kmeny: Skythy orače (*Σκύθαι γεωργοί*) Skythy kočovné (*Σ. νόμαδες*) a Skythy královské (*Σ. βασιλῆες*). První bydleli mezi Borysthenem (Dněprem) a řekou Pantikapaem, řeka Gerrhos dělila opět Skythy kočovné a královské, ale sídla jejich na mapě je těžko určití, poněvadž nelze na jisto postaviti, v které nynější řece dlužno viděti Herodotův Gerrhos a v které Pantikapaos.

Řekové je zvali Skythy, Peršané Saky, sami prý se zvali Skolotové. Jejich způsob živobytí, mravy a obyčeje známe dosti dobře z Herodotova vypravování o válce perského krále Dareia s nimi, jež jsou ostatně potvrzeny i nápisy perskými. Také slavný lékař Hippokrates zanechal více zajímavých zpráv, později Arrian a jiní spisovatelé.

Chrámy neměli ani soch posvátných, a nejvíce ctili oheň. Bohům se obětovala zvířata zardoušená, hlavně koně. Bůh války jediný měl svatyně, totiž velké hromady, na jichž vrcholku postaven byl starodávný meč železný. Tomuto meči obětovali zvířata i lidi, každého stého muže ze zajatých nepřátel, usekávajíce jim pravé ruce, a krví jich polévajíce zaražený meč.

Příbytkem byl Skythovi vůz, pokrytý košatinou a uvnitř na 2—3 komory přehražený. Tažen byl nejvíce dobyt看em. Na voze žila žena (u bohatších více žen) a děti, muži se zaměstnávali lovem, jezdíce na koních. Také bojovali na koních. Kůň byl vůbec věrným druhem Skytha v životě i po smrti. Skythové byli výteční lukostřelci, ale i mečů železných, výborné práce, dovedli dobře užívati. Nepřátely skalpovali, pili jejich teplou krev a lebek jejich užívali za poháry — zvyk to, s kterým se velmi často stýkáme u primitivních národů. Při uzavírání pobratimství a při přísaze vzájemné obě súčasťněné strany napily se navzájem trochu krve. I tento zvyk byl v starověku více rozšířen (u Lydů, Medů a j.). Nejzajímavější jsou jejich obyčeje pohřební, zejména v rodinách královských.

Když král onemocněl, svolali se zprvu hadači na pomoc. Nepomohlo-li a král zemřel, balsamovala se jeho mrtvolá, naplnila různým kořením, zašila, a vozila se po kmenech, jimž král vládl. Všude kamkoliv s ní přišlo se, obyvatelstvo na znamení smutku stříhalo si vlasy, uřezávalo kus uší, poraňovalo čelo, nos, ramena a ruce. Když se konečně s mrtvolou přijelo do země Gerrhů, kde byly hroby králů

skythských, uložilo se tělo do velké čtyřhranné jámy zároveň s jednou z jeho žen, s jeho číšníkem, kuchařem, a služebníky, s koni a mnoha dary, a nad tím nasypala se velká mohyla. Tím však obřad ještě nebyl ukončen. Po uplynutí jednoho roku zardousilo se ještě 50 královských sluhů a zabilo padesáte nejkrásnějších koní. Koně se vycpali, na ně posadili mrtví sluhové, podepřeli tyčemi a všechny rozestavili jako věrnou stráž v kruhu kolem mohyly. — Obyčejní Skythové měli ovšem pohřeb jednodušší. Ale i u těch vozilo se tělo před pohřbením 40 dní po přátelích a příbuzných, kde se hodovalo.

O původu Skythů nevíme nic určitého. Dle starých zpráv přišli z Asie, kde se také setkáváme se Skythy v centralní Asii dle Ptolemaia, ale jsou-li týmž kmenem jako Skythové evropští, nelze tvrditi. Dlouho byl vůbec spor, patří-li plemeni arijskému čili mongolskému. Mravy a kočovný způsob života přiměl některé badatele, mezi nimi P. Šafaříka, L. Niebuhra, K. Neumanna, H. Kieperta míti Skythy za Mongoly, J. Vocel, E. Eichwald, K. Penka mají je za Ugrofiny, jiní však větším právem za větev arijskou. Tomu svědčí zbytky řeči, svědčí i zvláště arijský typ tělesný, jak o tom v poslední kapitole více povíme. Není také dosud vyvrácena these, že byli úzce příbuzní se Slovany. O části Skythů soudil tak Šafařík, Penka, Lappo-Danilevskij, o Skythech vůbec J. G. Cuno. D'Arbois de Jubainville, K. Zeuss, K. Müllenhoff, A. Fick, E. Bonell, Ř. Krek a jiní mají je za kmen erânský. Bonnell, hlavní jádro má za předky Germanů (Gothů), jako již dříve Bergmann a nejnověji J. Fressl.²⁹²)

Beze vší pochyby však, jak již Zabělin vyložil, název Skythů neoznačoval jediný zvláštní národ, nýbrž více národů bydlících v Skythii. Jest to tedy název více zeměpisný než ethnografický nebo docela anthropologický.

Skythové žili zde asi do 4. — 3. století př. Kr. V té době podlehl na dobro mocnému národu Sarmatů, kteří

rovněž přišli z Asie a za doby Herodotovy bydleli ještě na levém břehu Donu.*)

Od této doby řečti a římští spisovatelé směšují velmi často oba názvy kmenové, od 2. století př. Kr. slul však kraj již běžně Sarmatia. Sarmati byli bez odporu kmen arijský. Jinak o poměru jich ke Skythům nevíme nic určitého. Dle Herodota měli řeč příbuznou, ale přece různou. Řeč

Obr. 327. Obrazy Skythů na zlatých plíškách z kurhanu kulobského.

sarmatská lišila se dle Ovidia také od getské. Jména vlastní v zachovaných nápisech ukazují na arijský původ sarmatštiny. Zevnějškem a oděvem podobali se Sarmati velice Parthům. Způsob života dobře neznáme, poněvadž se často zaměňuje se skythským. Zdá se, že nebyli kočovníci, aspoň měli také stálá sídla a pevnůstky. Zaměstnávali se chovem zvířat, orbou, hlavně ale lovem, aspoň jsou scény lovecké na památkách velmi hojné. Malovali si svá těla různobarevně, nosili spodky buď široké nebo přilehlé, krátké lehké pláště spjaté na prsou a hojně kožešin. Košile bývá přepásána a přes ni oblékán velmi často dlouhý kaftan z kožešiny, za

*) Naproti tomuto mínění prof. Samokvasov datuje vlastní skythickou dobu do 1. st. po Kr., dobu sarmatskou neboli sarmatsko-getskou (nazvanou dle hlavního kmene Getů, jenž založil zde silnou říši) od 2. do století 6. po Kr.

pokryvku hlavy sloužily čepice špičaté, také turbany, a jakési kapuce. O úboru skytho-sarmatském poučují nás nejlépe zachované figurální výzdoby nádob, sošky terrakotové, nebo malby nástěnné, jejichž ukázky zde podáváme (obr. 326—327). Ze zbrani užívali přilbic, pancířů kožených z rohových šupin, nebo železných, dlouhých kopi, štítů, meče (také šavle), dýk a luků. Hroty k šípům i k oštěpům bývaly dle Pausania ještě

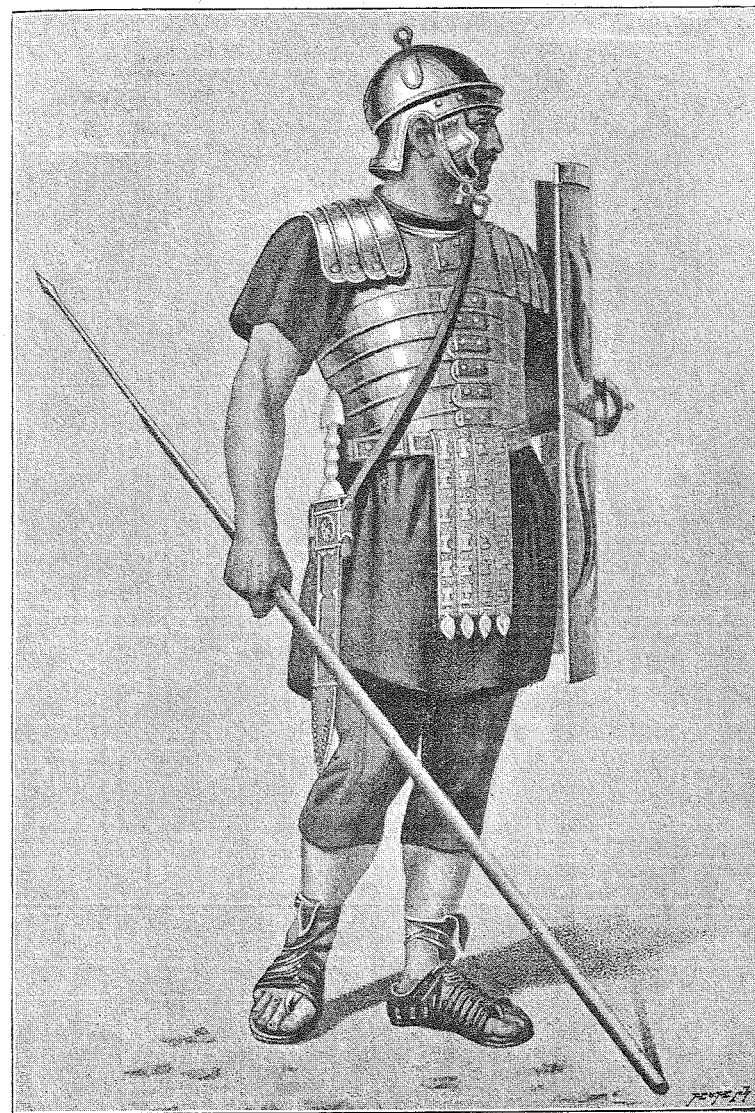

Obr. 328. Zlatá číše z mohyly kulobské.

kostěnné; dle Ovidia napouštěli šípky jedem zmijovým. Také lassa užívali. Dvojité sekera se dosud nenašla.

Tim však, že popis života Skythů a Sarmatů se velmi často zaměňuje, schází nám určitější měřítko i pro rozlišování památek jejich života, nálezů hrobních. Pouze časové měřítko padalo by zde na váhu, ale i to velmi často ne-

jde ani dle způsobu pohřbu, ani dle konstrukce hrobů bezpečněji určití, a proto ruští archaeologové dosud nerozlišují mohyly skythské a sarmatské, nýbrž mluví jen vůbec o památkách skythosarmatských. I my proto shrneme v následujícím všechny památky tohoto rázu v jediný přehled. Mohyly skythosarmatské nalézáme velmi hojně v celé jižní Rusi od vtoku Dunaje, na Dněstru, podél Bugu až k městu Mohilevu, podél Dněpru snad až k Směle, v Tauridě, na Krimu, kol celého Azovského moře, a v poríčí řeky Kubanu až k moři Kaspickému.²⁹³) Vypinají se často vedle

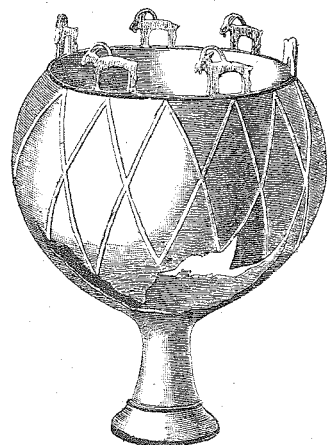
Výzbroj římského legionáře (dle restaurace v museu Saint-Germainském).

hrobů řeckých, a leckdy je těžko jak jsme již podotkli, oba druhy rozlišiti. V konstrukci se neliší od jiných kurhanů. Železo u zbraní převažuje, bronz a zlato ve špercích. Nachází se v nich mimo to mnoho bronzových zrcadel, figurek zvířecích, koralle z achatu, jaspisu, jantaru a skla, nádoby, různá barviva v kožených sáčkách, mušle středomořské a podobné.

Nejznamenitějšími příklady těchto památek jsou t. zv. skythské hroby královské, které v sobě bez odporu ukrývaly hroby domácích knížat. Vše co se v nich našlo, svědčí úplně pro správnost výše uvedené zprávy Herodotovy o pohřebních obyčejích Skythů. Vedle kostry knížete nalézáme ženu jeho, v postranních komorách otroky, a koně, vše ve skvostném úboru. Tolik zlata, stříbra a jiných drahocenných věcí sotva se našlo kde jinde, ačkoliv byly tyto kurhany královské již před svým vědeckým otevřením většinou aspoň z části vyloupeny. A nejen v době nové, již ve starověku. Někdy spravedlnost zasáhla lupiče trestem na místě činu. V mohyle čertomlycké našel se v chodbách vedoucích do polovyloupené ústřední komory hrobní lupič — zasypan!

Nejkrásnějším příkladem skythského hrobu královského je kurhan čertomlycký. Prozkoumal jej roku 1862 Ivan Zabělin, který vůbec mnoho bádal v skythských mohylách. Obraz jeho vnitřku, stavby i zařízení může zároveň sloužiti za vzor jiných. Kurhan tento nalézal se 20 km. severozápadně od Nikopolu na Dněpru, a měl původně 19 m. výše při 340 metrech v objemu. Dole byl obložen kameny a na vrcholi jeho stála socha od lidu ctěná, představující ženskou postavu. Kopati se počalo s vrcholu a již v hloubi několika metrů přišlo se na spoustu různých ozdob a zbytků zbraně, brnění, a náčiní koňského na př. na 250 udidel. R. 1863 dokopali se na dno, na vlastní hrob. Hrob se skládal z ústřední komory, kdysi již vyloupené a všech větších skvostů zbavené, a z více komor pobočných, umístěných jednak v rozích ústřední síně, jednak od ní vzdálených, obsahujících

kostry sluhů a koní a množství drahocenných památek. V ústřední síni vyloupené zloději, kteří se sem dostali úzkou šikmo vyhrabanou chodbou, nenašlo se než něco menších zlatých šperků, bronzové nádoby, bronzové a železné zbraně a pod. Za to v postranních nevyloupených komorách objevilo se velké bohatství, dohromady na 2500 věcí! V první komoře

Obr. 329. Velký bronzový kotel z kurhanu čertomlyckého.

byla kostra ženská a mužská. Ženská ležela v sarkofagu, měla zlatý nákrčník, zlaté náušnice, náramky, prsteny, bronzové zrcadlo a množství menších zlatých ozdob. Mužská kostra měla jen šperky bronzové a toulec se střelami. Vedle nich našla se ona pověstná carská stříbrná vása, o níž se dále zmiňujeme, pak jiné stříbrné a mnoho hliněných nádob. V druhé komoře našly se opět dvě kostry s bohatými zlatými šperky, u muže ještě železný meč se zlatou rukojetí a zlatou pochvou na bronzovém pasu a toulec se střelami. V třetí komoře byla jedna kostra s hojnými dary, ve čtvrté dary bez kostry. Opodál komor našlo se však ještě pět hrobů s kostrami koní se zlatým, stříbrným a bronzovým náčiním, a s kostrami bojovníků, opatřených opět toulci plnými bronzových šípů, a dále ještě několik chudších hrobů, mezi nimi i hroby dětské.

Slavná „carská“ vása čertomlycká jest ze stříbra, částečně pozlacená a ozdobena krásnou ciselovanou prací řeckého slohu, ale pracovanou zde v Skythii. Zajímavý je figurální pás kol hrděla běžící, zobrazující Skythy v spodkách širokých, s přepásaným rubášem, dlouhovlasé, bez pokrývky hlavy, krotící koně (obr. 330). Vása se nachází nyní v petrohradské Eremitáži. Dobu nasypání kurhanu čertomlyckého

Ivan Zabělin a po něm Evarnickij kladou před IV. století př. K., nověji však Kondakov a Tolstoj dle slohu věci do II.—I. st. př. Kr.; soudí proto, že náležel některému knížeti sarmatskému, čímž by ovšem běžný název „skythské“ mohly královské býti méně správné.

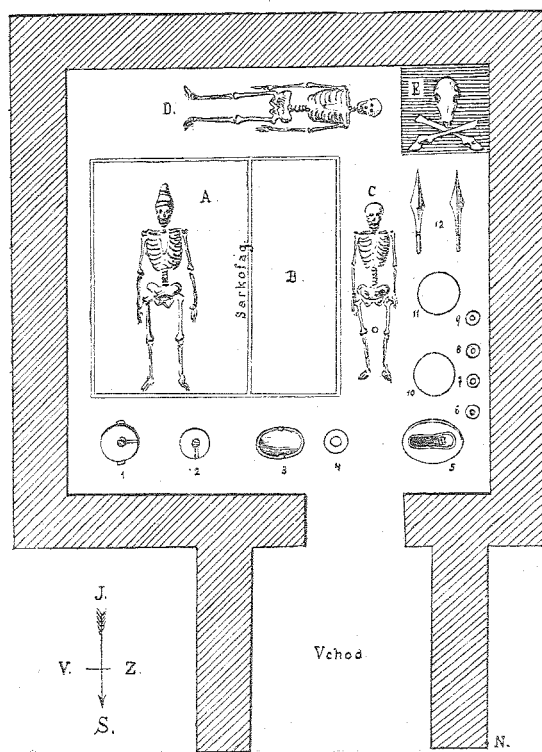
Jiný památník jest kurhan kul-obský nedaleko Kerče, otevřený již r. 1831. Ráz barbarický je tam jako u předešlého přes všechny vliv řecké kultury velmi vyznačen. Zde byla krypta čtyřhranná a klenutá. Kníže ve špičatém klobouku ležel v sarkofagu (obr. 331), vedle byla žena se zlatým diadémem na hlavě a jinými překvostnými šperky. I tu se našlo množství překrásných věcí hlavně ze zlata (obr. 332). Sloh věci je též jako v kurhanu čertomlyckém, oba jsou proto nejspíše současné; i tu jest též spor o datování, jako při onom.

V jekaterinoslavském kraji, asi 60—70 km. od Dněpru, zdvihala se u vsi Alexandropol velká mohyla „Luhovaja“ (Луховая), s 320 m. v objemu (sr. obr. 333). Byla prokopána v letech 1851—55 A. B. Tereščenkem a A. E. Ljučenkem. Vedle množství různých věcí v samém násypu,

Obr. 330. Stříbrná vása čertomlycká

našla se na dně složitá ústřední hrobka, skládající se ze dvou jam, z nichž vedla podzemní chodba do velké katakomby. Ačkoliv i zde byly hroby vyplněny, došlo se přece množství věci ze zlata, stříbra, bronzu a železa, většinou

Obr. 331. Plán hrobu v kurhanu kul-obském.

Heremesova zvané „bliženci“ (близница) a mohyla „Tolstaja“ (Толстая) u stanice Krasnokutské mezi Jekaterinoslavi a Nikopolem. Obé zkoumal I. J. Zabělin a obě byly z části již dříve vyloupeny. U Heremesova se našly v kurhanu kostry skrčené, s věcmi původu řeckého, domácího, barbarského i východního s kusy různých barev. Nejnověji odkryl I. A. Zarěckij v r. 1888—9 krásné věci skythského rázu

krásného řeckého slohu, zbytky vozů a náčiní koňského, zejména celé drahocenné náčiní na koště koně klečícího (obr. 334—337). Tato mohyla pochází asi z III. století př. Kr.

Vedle jmenovaných mohyl vynikaly ještě velikostí svou askvostnou kořistí dva kurhany u statku

Heremesova

v kurhanu „Vitovaja mogila“ a „Opišljanka“ v gubernii charkovské.

To jsou největší a nejbohatší skythosarmatské kurhany. Mimo ně je jich ovšem spousta menších a méně bohatých. Charakteristikem všech jsou vedle barbarského slohu výrobků hlavně věci ukazující na obyčej s pánem pohřbívatí jeho ženy a otroky, nebo na kočovný život obyvatelů, hlavně kostry koňské s ůborem, pak hojně šipy, (nejvíce bronzové šipky trojboké), meče skythské atd. Ovšem i tu jižní importy jsou hojné.

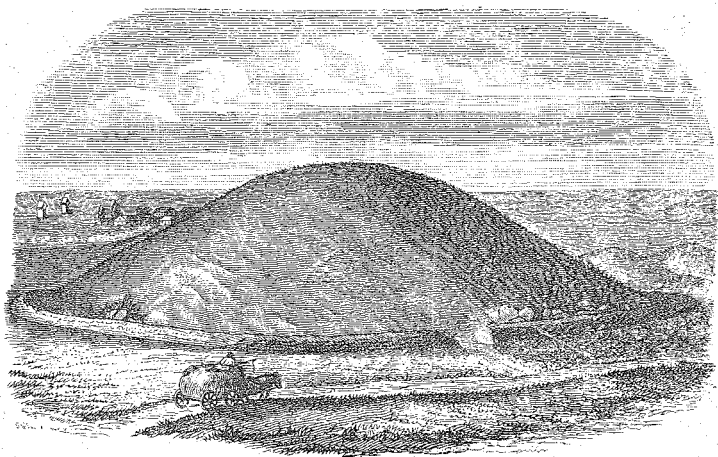
Sem patří na př. mohyly u říčky Tomakovky, pak „Kamennaja“ mohyla u Krasnokutské stanice, t. zv. „Cimbalovaja“ mohyla u vsi Velké Bělozerky a mohyly u Velké Znamenky v melitopolském újezdě (taurická gub.), sedm důležitých kurhanů „Sedm bratří“ v údolí řeky Kubanu v kraji temrjueském, prokopaných r. 1876 baronem V. H. Tiesenhausenem, mohyly u stanice Sěnné na tamanském poloostrově (na př. arfuchovský kurhan) a část mohyl u vsi Novogrigorjevky na břehu řeky Konky, zkoumané r. 1884 D. A. Samokvasovem

s chudými milodary u skrčených koster. Ze vzdálenějších domněle skythských kurhanů nejzajímavější jsou 2 kurhany u vsi

Obr. 332. Zlatá pochva z kurhanu kul-obského.

Ryžanovky v újezdě zvenigorodském (gub. kijevská), prokopané r. 1887 G. Ossowským.²⁹⁵ Ve větším přišlo se pod úroveň na komoru (obr. 340). V ní ležela na znaku kostra s nohama skříženými a vedle ní na prkně stála amfora řecké práce, bronzové věderko se stříbrným kováním, zrcadlo, stříbrná miska a jiné drahocenné věci (obr. 338 a 339).

Obr. 333. Mohyla „Luhovaja“ u Jekaterinoslavi.

Kostra, náležející mladé ženě, měla zlatý diadem na hlavě, zlaté náušnice, nákrčník, pás se zlatými ozdobami, osm zlatých prstenů, náramek atd. Na dvou prstenech byly mince pantikapajské z doby mezi r. 650—480. Z téhož újezdu patří sem i kurhany rezyňské, z části otevřené také Ossowským, pak kurhany u vsi Sokolovky a Kirylovky, Kotelni, v téže gubernii. Také část mohyl z kraje romenského, poltavské mohyly na řece Sule u vsi Aksjutinců, Valkovic a také část nálezů hraběte Alex. Bobrinského u Směly čítají Kondakov a Tolstoj ještě do skupiny mohyl „skythosarmatských“. Čím dále však jdeme na sever, tím jest toto určování pochybnější. Stavba těchto mohyl v leččems sice odpovídá hrobům jižním; milodary jeví často týž

ráz, vlivy řecké, na př. amfory, kraterý, šperky zasahají až sem, ale vlivy ty mohly proniknouti a jistě pronikaly

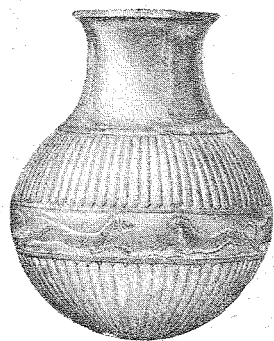
Obr. 334—337. Zlatá deska, soška kance a dvě silně zmenšené bronzové okrasy z mohyly „Luhoré“ u Jekaterinoslavi.

i přes hranice skythského osídlení. Kurhany ty mohou býti skythské, ale nemusí.

Kostrý bývají pravidlem nataženy na znaku, velmi zřídka skrčeny nebo pokryty červenou barvou, s čímž jsme

se tu častěji setkali v hrobech starších, hlavně neolithických. Konstrukce kurhanů je však přerozmanitá. Pravidlem se uvnitř nachází jáma v zemi vykopaná, někdy pokrytá dřevěným stropem, nebo celý dřevěný srub, zídka skříňka kamenná. Pozdější kurhany „sarmatské“ dle Samokvasova obsahují vedle pohřbu kostrových i hroby žárové buď v popelnicích nebo na pouhém žárovišti. Snad bude dosud lépe, vyjmouti mohyly ze severnějších krajin na př.

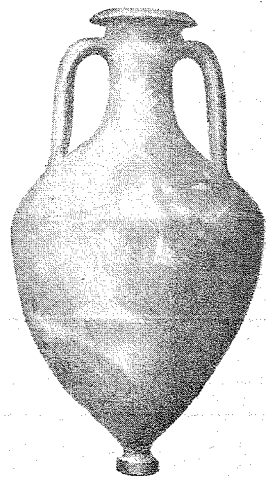

Obr. 338. Stříbrná nádoba z kurhanu ryžanovského.

u Novogrigorjevky, Směly, Aksjutinců, právě jako kurhany u vsi Smolar v borysovském kraji, u Košar blíže Černigova a jiné ze skupiny skytských mohyl a vřadit je zatím do bezejmenné skupiny středoruské. Komu tu náležejí? Sledujeme-li Herodota, pak buď Agathysům, Neurům nebo Melanchlaenům, Androfagům, Gelonům, Budinům.

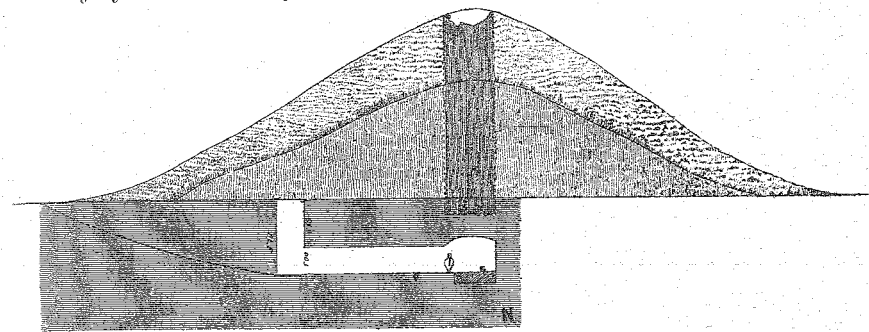
Kdo se skrývá vlastně za těmito jmény? Nevíme. Ale tolik je jisto, že část těchto mohyl v krajích severně od Skythie rozložených byla již v této době před stěhováním národů a před Kristovým narozením slovanská, část pak že náležela kmenům, které se posud shrnují hlavně dle autority Nestorovy pod názvem kmenů finských.

Jest velmi pravdě podobno, že Neurové Herodotovi byli Slované, a že vůbec již v této době celý kraj daleko na

Obr. 339. Hliněná vása řecká z kurhanu ryžanovského.

východ od Visly a Karpat zaujat byl národem slovanským, který dle všeho zaujímal část Haliče, Volyň, Podolí a mimo kraje na Pripetu a horním Dněpru snad i část západní Ukrajiny. Dále na východ klásti Slované dosud není podkladu.

Obr. 340. Průřez velkého kurhanu ryžanovského (dle Ossovského).

Dle toho bychom mohli již kurhany těchto zemí pokud této době náležejí, míti pravděpodobně za slovanské. Dosud je velmi těžko odlišovat mezi pozdními kurhany středního Ruska určité kurhany slovanské a neslovanské, finské ku př. v gubernii smolenské, kurské, moskevské. Tím méně je to snadné pro doby starší. Ba i tam, kde se hledal právě znak rozdílu v typu zachovaných koster a lebek, vidíme překvapující uniformitu, která velice rušivě zasáhá do starších výkladů a teorií. O tom se v poslední kapitole ještě zmíníme.

Obr. 341. Obraz Skytha na zlatém prstenu práce řecké, nalezený v hrobě na hoře Mithridatově.

Kapitola VIII.

Rozkvět doby železné.

Nové vlivy od západu. — Gallové a Keltové. — La Tène a okruh kultury galské ve střední Evropě. — Bojové v Čechách. — Mince keltické. — Kus římských dějin doby císařské. — Římské provincie Gallie, Britannie, Hispanie, Rhaetie, Noricum, Pannonie, Moesie, Dacie, římské kolonie v nich a jejich kultura. Markomani v Čechách. — Vliv římské provinciální kultury na sever Evropy.

Dosud to byl vždy v první řadě Východ, který působil na střední, západní a severní Evropu, dosud směřovaly vlivy, které starším kulturám nový dodávaly ráz především od východu na západ a na sever.

Naproti tomu počátkem doby vyspělé železné kultury setkáváme se se směrem opačným. Konec první doby železné v níž železo, jak jsme viděli, nepřišlo ještě k úplnému panství, kdy vidíme ještě staré bronzové zbraně a nástroje ve dle železných, byl v Evropě přiveden hlavně dvěma vlivy, jedním, jehož pramen vytryskl na západě Evropy, v Gallii, a druhým o něco mladším, původu italského. V těchto dvou končinách vyvinula se kultura první doby železné nepoměrně rychleji než v ostatní Evropě a při tom zcela svérázně. Železo nastupuje všude, nejen při hotovení zbraní a nástrojů, ale i části úboru (ku př. sponek). Železo je odznakem dvou nových kultur, které rychlým postupem, na vzájem se křížice, zaujaly brzy téměř celou Evropu, mimo

kraje severní a východní. Na západě Evropy Gallové, na jihu Řím, byly tvůrci a šířitelé dvou nových, vyspělých kultur železných.

Gallové dříve podnikli kulturní výboj, tak asi koncem 5. století př. Kr.. Datum nelze přesně zjistiti. Řím však je za nedlouho následoval. Již na konci doby republiky, a ještě více na počátku doby císařské římská vláda, která před tím zaujímala jen pobřežní země středomořské obrátila se k dobytí severu. Během století dobyli Římané polovinu Evropy, osadili ji svými kolonisty, a zanášeli všude, kam vkročili, nového ducha, novou kulturu duchovní i hmotnou.

Do Gallie dostaly se prvky kultury železné dvojí cestou: jednak obchodním stykem pomorským od jižního pobřeží, jednak skrze Švýcarsko a jižní Německo poříčím Dunaje přes Rýn. Nevznikly tam tedy samostatně, právě tak jako v jiných zemích. Ale jako se železná kultura vyvinula svérázně v zemích illyrských, tak se stalo i v Gallii. Z různých prvků orientálních, řecko-italských, hallstattských atd. vyvinula se zde kultura zvláštního rázu, která později velmi rychle pronikla do ostatní Evropy. Původcem této kultury byl kmen galský, po němž staří historikové nazvali celou zemi Gallii, a po němž i my novou kulturu zoveme galskou.

Neobjevila se tedy náhle v Evropě, ale vyvíjela se a připravovala během celé první doby železné. Teprve od počátku 4. století př. Kr. počala se velmi rychle šířiti po ostatní Evropě a brzy vtiskla valné její části nový ráz.

Šíření to dalo se klidným přenášením kulturních prvků i násilím, zejména jeho počátek byl dle historických zpráv spojen s výbojným hnutím galských kmenů z Gallie daleko na východ a jihovýchod. A všude kamkoliv vnikli tyto kmenové, shledáváme se i v zachovaných památkách s vystoupením nového slohu, jehož vzory poskytuje Gallie. Tato shoda historických zpráv s nálezy archeologickými umožňuje nám datovati dobu, v níž se galská kultura na

jedny strany rázem, na druhé pomaleji rozšířila po střední Evropě, od 4. století př. Kr. do doby Kristovy. V této době počala ji v celé Evropě vystřídávat kultura římská, s ní v mnohém dosti příbuzná.

Kolébku galské kultury byla tedy nynější Francie. Kmenové, kteří ji vytvořili a roznesli po ostatní Evropě, shrnují se buď pod název Gallů (Galli, *Γάλλοι*) nebo pod název Keltů (*Κελτοί*, Celtae, u řeckých spisovatelů též *Γαλάται*). Římští a řečtí spisovatelé užívají obou názvů střídavě. Pouze vidíme, že je název Galli proti názvu Celtae mladší.

O to, v jakém vlastně poměru ve skutečnosti byli Gallové a Keltové, byl-li to jeden a týž národ, nebo dva různé kmenové, povstal však v novější době spor, jenž dosud na jisto rozřešen není.

Nemůžeme se o této dosud velice zapletené otázce zde šířiti. Stručně jen naznačíme svoje mínění.

Jest jisto, že Gallové nebyli jediný kmen, jenž sídlil v Gallii. Již v neolithu viděli jsme zde nejméně dvě plemena a na totéž ukazuje anthropologie dob pozdějších. I když odmyslíme ligurské a iberské kmeny v jižní Gallii, jest jisto, že zde bydlel předně bojovný kmen lidí postavy vysoké, vlasů světlých, světlé pleti a očí — tak popisují starší spisovatelé ony kmeny s kterými se Římané utkávali v boji, zovouce je různě tu Gally, tu Galaty nebo Kely, a za druhé starší kmen krátkolebý, tmavých vlasů a tmavé pleti, který žil snad v porobě kmene prvního, a z části byl zatlačen a soustředěn do centra země, hlavně do nynější Auvergně, Savojska a vůbec k západním Alpám. Tomu dosti určitě nasvědčují poměry anthropologické obyvatelstva starého i moderního. Jest pak možno, ba pravdě podobno, že název Gallů, Galatů, příslušel původně kmeni jednomu, název Keltů kmeni druhému a staršímu, a že ono zmatení přivedli jen původních poměrů neznalí římská a řečtí historikové a zeměpisce, kteří je počali poznávati v době,

když již byli mezi sebou značně pomíseni. *) Jest velmi pravdě podobno, že Gallové byli větví arijskou, příbuzni Germanům, a jak uvidíme, i Slovanům, která již velmi časně před polovinou I. tisíciletí př. Kr. osadila od severu Gallii, a ovládla brzy celým krajem iberským i keltickým. Iberové byli zatlačeni do Aquitanie k Pyrenejím, Kelti soustředili se do střední Gallie, na severu bylo vlastní galské osídlení nejhustší. Tam seděla ona část kmenů galských mezi řekou Marnou, Seinou, Rýnem a mořem, které Caesar shrnul pod společné jméno Belgů. Caesar dává výslovně, že se jazykem, řádou i obyčejem liší od Keltů v středu země i od Aquitanie. Že byli Gallové, s nimiž se Římané stýkali, příbuzni Germanům, je nepochybné. Byli též tělesné podoby: vysocí, pleti světlé, jasnoocí, plavých vlasů. Strabon je přímo zove sourodými (*συγγενείς*). — Naproti tomu byli asi onim předgalským obyvatelstvem Gallie Keltové, kteří se pak s Gally navzájem úplně assimilovali i v řeči i v kultuře.

Anthropologicky můžeme dobře rozlišit oba národy, ale archaeologicky, kulturně více nikoli. Pokud na vývoji kultury měli podíl Kelti a pokud Gallové, nelze nám rozhodnout. Kultura galská a kultura keltická je pro nás dosud jedno a totéž. Proto také z archaeologického stanoviska ono zaměňování názvů nemá velkého významu, ač by snad lépe bylo spojití oba v jeden, a mluvit o kultuře kelto-galské. Mravy galské v době římské invase jsou líčeny jako divoké, nekrocené. Gallové mluvili málo, mnoho vyjadřovali posuňky, byli pohostinní k cizincům, ale vášniví, chlubní a bili se rádi mezi sebou z příčin nepatrných. Také v boji s nepřitelem měli zvyk vyzývat k soubojům. Nosili dlouhé vlasy, na bradě

*) Mínění toto zastává nyní většina anthropologů francouzských od té doby, co po dvou velkých debattách v anthropologickém spolku pařížském r. 1864 a 1873 Pavel Broca, Lagneau, Dally, Topinard a jiní počali Kely a Gally (Broca užíval místo posledního názvu „Kymri“) rozlišovat. Podobně soudil již Holtzmann, Omalius d' Halloy, nověji K. von. Becker, H. Schaaffhausen, Brinton, atd. ²⁹⁶⁾

buď vous nebo nic, šlechta dlouhé kniry. Odívali se v spodky široké, pak v tuniku spjatou pásem a v plášť ze zvláštní

Obr. 342. Socha zajatého Galla. (Clarac, Musée de sculpture pl. 817).

látky. Na nohou nosili botky (srv. obr. 342). V boji se odívali brněním a hlavu kryli přilbicí, ozdobenou figurami v re-

liefu nebo rohama. O výzbroji ostatní, často bohatě ozdobené, o dlouhých mečích, kopích, o pásech železných, bronzových, zlatých i stříbrných podává za doby Augustovy zprávu Diodor. Bohatší bojovali na vozích řízených zvláštním vozkou. Zbytky vozů našly se častěji ve vynikajících hrobech galských.

Život jejich věnován byl obětování bohům, hodování, honbě a boji, práci přenechávali otrokům. V boji pohrdali životem, po vítězství skalpovali nepřátely a jich hlavy věšeli ve svých příbytcích, nebo z nich hotovili nádoby. Hlavy vynikajících nepřátel i konservovali v oleji cedrovém. Ženy u Gallů byly za svobodna dosti volny. Volili si sami svoje manžely, ale pak muž rozhodoval nad životem a smrtí ženy i dětí, dokud nebyly schopny ke zbrani. Oběti lidské byly u Gallů velmi hojné, jako u Germanů. Ve zřízení společenském setkáváme se jako jinde s dvěma hlavními třídami, s bohatou a volnou šlechtou a s třídou poddaných. Vedle nich však zasluhuje zvláštní zmínky kasta kněží, známých pod jménem druidů. System této kasty nespočíval na dědičnosti, nýbrž ve výchově. Členové se vybírali z nejspokornějších v národě, při čemž vědomosti, které kasta přechovávala, zůstávaly jiným co nejméně přístupny. Druidi byli kněží, hadači, kouzelníci a soudci lidu zároveň. Jejich náčelník měl v kmeni neobmezenou moc. Po smrti jeho nastupoval na místo jeho člen zvolený volbou, někdy ale i pomocí násilí. Vždy však bylo vědovství ve válce odděleno od tohoto úřadu. Zajímavé je, že Gallové italští, dunajští i maloasijské neměli této organisované a mocné kasty kněžské; byla pouze v Gallii, Británii a Irsku. Caesar soudil, že kolébkou druidismu byla Britannie.

Tak v hrubých rysech žil a vypadal národ, který, jak známo z historie, koncem první poloviny I. tisíciletí př. Kr. počal výbojně postupovat na jih, západ a na východ. Livius vypravuje bájku, jak dva synové krále kmene Biturigů Ambigata, Belloves a Sigoves, za kralování Tarquinia Prisca s velkým počtem lidu vyšli z Gallie, první do severní Italie,

druhý do lesů hercynských. Podklad bájky té je skutečný.*) Pozdější spisovatelé znovu potvrzují toto nejstarší gallské tažení pod Alpami do nížiny padské, nad Alpami poříčím Dunaje do země Illyrů, do Pannonie, a severněji do země, která později dostala po kmenu Bojů název Boiohaemum. Na druhé straně vnikli brzy i přes moře do Britannie.

Ale na těchto vypravách nebylo dosti. Gallové vnikli mnohem dále, hluboko do Hispanie, Italie, na Balkán, r. 279 do Macedonie a Řecka, ba i v Malé Asii založili r. 276 říši galatskou, a s žoldnéři keltickými sefkáváme se neustále ve vojskách panovníků a vojevůdců asijských, afrických a hispanských. Nejurčitější zprávy zachovaly se o výboji italském. V severní Italii pod Alpami osadili Gallové celou padskou nížinu, již se pak od Římanů dostalo názvu Gallie předalpské (Gallia cisalpina) na rozdíl od Gallie vlastní. Odtud se rozšířili na pobřeží moře adriatického až k řece Aese, podmanili jednotlivé kmeny etruské, zničili jich města, mezi nimi Melpum a Felsinu (srv. str. 424 a 431), a konečně přestoupili i hřbety Apennin. Když r. 388 silné vojsko gallské oblehlo etruské město Clusium, tu se do boje proti nim postavili i římsí poslové. Následkem toho Gallové vytrhli proti Římu, na říce Alii dvě míle před Římem rozprášili vojsko římské a hlavní město spustošili a spálili. Jediný hrad kapitolský se udržel. Teprve po sedmiměsíčním obléhání opustili Gallové, zlatem byvše uplacení město, a vrátili se zpět. Vítězství jich bylo však Římany brzy splaceno. Boje, které se stále opakovaly, končily pro Římany většinou vítězně, a když r. 225 konsul L. Aemilius Papus a C. Atilius Regulus pobili ve velké bitvě nad

*) O to, kdy se událo první tažení Gallů na jihovýchod, na něž upomíná legenda Liviova, je mezi historiky spor. Většina soudí s Niebuhrem, který první podrobil ostré kritice zprávu Liviovu, že se neudálo tažení Gallů na východ za doby Tarquinia Prisca dle Livia, ale počátkem 4. století př. Kr. Naproti tomu hlavně Mommsen a u nás J. E. Vocel snažil se dokázat, že se tažení toto událo mnohem dříve, že gallští Bojové přišli do Čech asi r. 600 př. Kr.

Telamonem na 40,000 mužů spojeného vojska gallských Bojů, Insubrů a Gaesatů, ustanovil se Řím podrobiti Gallii předalpskou na dobro. To se také po několika vítězných bitvách stalo.

Všechny tyto historické zprávy potvrzeny a doplněny jsou archaeologií. Všude tam, kam klade historie gallské výboje, vidíme objevovati se kulturu rázu nového, jejíž kolébka, jak jsme vyložili, byla v Gallii.

V Gallii vystupuje tato kultura pokročilé doby železné hlavně ve třech typických nalezištích, v nálezech na místě dvou starých gallských měst Alesie a Bibracte a na místě vojenské stanice objevené u Morinu, na břehu jezera neufchâtelského ve Švýcarsku, v kraji starého gallského kmene Helvetů, nejlépe známou pod prostým jménem „la tène“ (mělčina), které jí dali tamní rybáři. Vylíčením nálezů na těchto místech předvedeme asi nejlépe obraz gallské kultury.

Co nejdříve v ní bije do očí, jest ráz vojenský, který jí provází. Všude vidíme jen samé železo, samou ocel, v podobě nástrojů a zbraní; předměty ozdoby (částečně ze železa, částečně z bronzu) ustupují do pozadí. Ale i ty vyznačují se novým slohem.

Gallské město Alesia, nynější Alise-Ste-Reine (departement Côte d'or), rozkládalo se na vysokém vrchu v zemi gallských Mandubiů v přepevné poloze. Caesar, aby ji dobyl, byl r. 52. nucen sevřít ji kolem několika pásy útočných opevnění, sestavených na základě největších válečných zkušeností. Nieméně se gallský vůdce Vercingetorix dlouho hájil, dlouho vzdoroval, ale konečně musil se vzdát římskému vojevůdci. Pádem Alesie rozhodlo se nad osudem Gallie, Stalaf se brzy potom římskou provincií. Napoleon III. nařídil, aby bylo památné toto místo zjištěno a prozkoumáno.*) Našlo se tu skutečně množství památek z doby

*) Část historiků a archeologů kladla totiž dříve starou Alesii k obci Alaise (Canton d'Amancey, Doubs) jako J. Quicherat, H.

caesarovské: zbraní železných, mincí, sponek, hipposandalů, řada celých nádob a množství střepů rázu římského na kruhu robených.

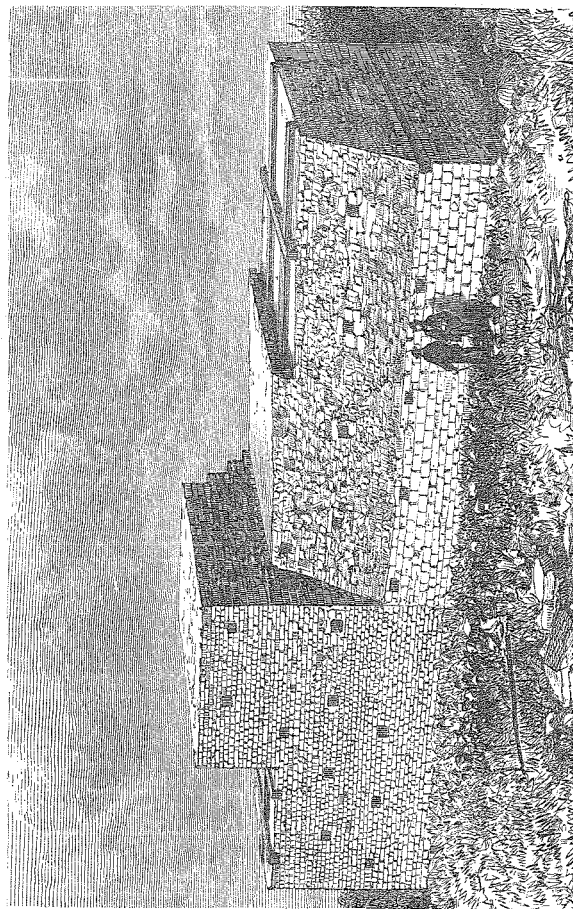
Podobné množství památek poskytlo i rumoviště druhého galského města Bibracte v zemi Aeduů, rozkládající se na hoře zvané nyní Mont Beuvray blíž Autunu, starého Augustoduna.²⁹⁸⁾ Alesia i Bibracte měli obvyklý ráz galských měst, Avarica (nyň. Bourges), Gergovie (Gergoie), Uxelloduna a j. Byly obehány pevnými hradbami a příkopem. Hradby byly zbudovány z dřevěného trámů, jehož mezery byly vyplněny hlinou, a vnější strana vyzděna kameny. Trámy kladeny byly vedle sebe a přes příč v nevelkých vzdálenostech (obr. 343). Tím se sesílila značně pevnost jejich a válečné stroje Caesarovy stěží je dovedly pobořit. Na svazích hory beuvrayské našlo se množství stop po chýších, které byly vesměs obývány různými řemeslníky v kovu, jak svědčí hojně zbytky nástrojů, strusek; snad tam byla i jakási továrna na zbraně. Uvnitř města našly se zbytky větších budov, z nichž jednu má Bulliot za velké skladiště obchodní; bylot Bibracte hojně navštěvováno obchodníky a dle zprávy Caesarovy největším městem galským.

Velmi zajímavé byly zbytky dílny emailleura, a vůbec hojně nálezy odpadků galského emailu.*) Technika emailová

Martin, A. Castan, A. Delacroix. Hořejší mínění, nyní obecně uznané za správné, hájili Ch. Lénormant, Sauley, Napoléon III., J. vévoda Orleanský, Barthélemy a jiní. Planul kdysi o tuto otázku velký spor, a vydána řada publikací.²⁹⁷⁾

*) Email (smalt) sluje vrstva barevného skla, kterou bývá povrch jiného předmětu, nejčastěji šperku, potažen. Tuto techniku znali již Assyrové a Babyloňané, polévající tak cihly, Aegyptané vedle toho upotřebili jí brzy i na kovy. Pomíjejíce některé nejisté obrazy z doby Ramsa III., známe nejstarší emaillovaný šperk z Aegypta z pohřebního pokladu královny Aahotepy (XVII. dyn.). Jest to zlatý náramek s obrazem na modré, emailované půdě. Ale na jiných kusech pokladu vidíme již jinou techniku, a sice vykládání různobarevnými plátky. Na zlato se přiletovaly zlaté proužky a celly mezi nimi vylo-

ujala se u galských kmenů v posledních 4 stoletích př. Kr. a velice rozkvetla.

Obr. 343. Konstrukce hradob galského města (dle restaurace v muzeu saint-germainském).

žily se drahokamy, nebo sklem. — Modrý email znám byl tedy v Aegyptě velmi brzy, také zelený a bílý, jen těžko připravitelný červený dlouho neznali; na místo něho přilepovali tmelem vložky z krevného skla (Blutglas, Pliniovo haematinum). Ale již v Kobanu našly se záponky emailované červeným sklem cihlové barvy, jež Tischler na rozdíl od předešlého zove „Ziegelglas“. Složení jeho je jiné.

O nalezišti tènském, neboli latènském*) nevědělo se dlouho, co znamená. Z počátku se soudilo, že jest to

Velké úlohy dostalo se emailu v době tènské v posledních stoletích př. Kr., hlavně v Gallii, ačkoliv i sem, jak se zdá, přišla technika tato z východu. Vedle pravého koralu, který se v této době vyskytuje velmi často ve výzdobě šperků (sponek, náramků, pochev atd.), počalo se užívatí koralové massy napodobené ze skla krevného. Destičky větší byly hotové přinýtovány, menší připájeny. Email tento, slouží v této době k vyplňování úzkých lineárních rýh (Furchenschmelz). Větší plochy jim pokládati bylo těžké. Nicméně i k tomu se došlo konečně, jak několik příkladů vyspělé techniky ukazuje. Produkce toho byla domácí v Gallii a Británii, neodvislá od tehdejší produkce italské, jak dosvědčují svrhu zmíněné nálezy dílen v Bibraktě.²⁹⁹⁾ Také Philostratus to dosvědčuje.

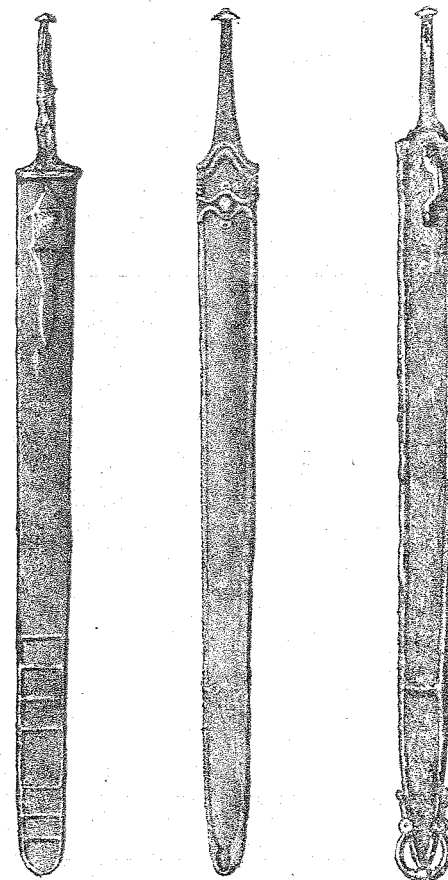
Římská technika a s ní i nový sloh nastupuje v panství teprve v době římských císařů. Při ní byla celá plocha ku př. nádoby kovové pokryta různobarvou vrstvou emailu (Flächenschmelz), ačkoliv i tu se vyskytuje email v rýhách, hlavně zvláštní druh ozdobné emailové kresby (na obloukových sponkách a dýkách.) Obyčejně však kov má tu jen úlohu cestiček, kontur mezi plochami jednotlivých barev. Tato technika se může prováděti dvojím způsobem. Email se nanese buď do prohlubin litím nebo rytím připravených (Grubenschmelz, émail champlevé), nebo se prohlubně utvoří na ploše přiletováním kovových okrajů (Zellenschmelz, émail cloisonné), jako jsme našli již v Aegyptě. Emailování doby císařské je rázu prvního. Barev je několik, červená, oranžová, zelená, modrá, žlutá a hnědá; červený email je téměř vždy sklo cihlové. Výrobky ty jsou římského původu na rozdíl od starších domácích, třebaž nebyly všechny v Itálii hotoveny, ale také v provinciích (Gallii, Británii, Panonii), kde již dříve kvetlo emailování. Nejkrásnější věci ukazují email z destiček millefiorových, o jejichž hotovení zmínil jsem se již na str. 415, který vystupuje dle Tischlera v 2. století po Kr. v Itálii, jsa však bezpochyby původu aegyptského. Koncem 4. století mizí emailování v celé říši západorímské, v 5., jak se zdá, již na dobro. Za to nastupuje nová výzdoba vykládáním t. zv. verroterie cloisonnée, o níž se na svém místě ještě zmíníme.

*) Od názvu „la tène“ (mělčina) — správně je tvořiti přídavné jméno buď tènský (la jest člen) nebo vezmeme-li celý název „la tène“ za název topický — latènský. Obvykle u nás psaný tvar „La - Tenský“ je nepřekný.

stavba kolová, jedna z těch, které se ještě udržely až do dob římského císařství, jini v něm viděli zbytky útočiště okolních obyvatelů, jini obchodní skladiště. Novějšími pracemi, hlavně V.

Grossa dokázalo se, že na tomto místě na ostrůvku stromy porostlém nedaleko břehu postaven byl kdysi od Helvetů srub dřevěný pro vojenskou posádku.³⁰⁰⁾

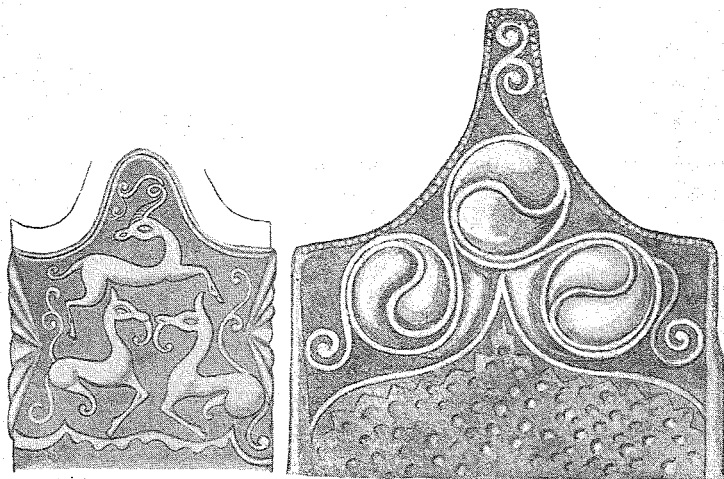
Ostrůvek byl neveliký a hrází obehnán. V půdě skládající se ze štěrku a písku přišlo se na spodky několika staveb, dřevěnými koly upevněných, a na množství různých železných nástrojů, zbraní, promíchanych tu a tam s bronzou a jinými předměty. Odpadky kuchyňské, jako uhlí, střepy, zvířecí kosti, scházejí však téměř úplně. Už tento obsah

Obr. 344—346. Meče rázu tènského. Pozdní typ z George Meilletu (Marne), střední typ ze stanice tènské a časný typ z Alesie (dle Tischlera).

nálezů svědčí, že stavba nebyla obdobná starším stavbám kolovým doby bronzové, ale že je to stanoviště a zároveň snad skladiště vojenské z doby zcela jiné, pozdější. Nejen věci železné, ale i bronzové šperky jsou zcela různé od těch,

s nimiž jsme se shledali zde v době bronzové. Kultura tohoto místa je zcela jiná, nemá nic společného se starší švýcarskou, ale je totožná s kulturou galských nálezů ka př. v Alesii, v Bibracte, v galských hrobech z poříčí řeky Marny a pod. Dle nalezených mincí obydlena byla stanice těnská po více století. Našly se tu vedle galských i mince

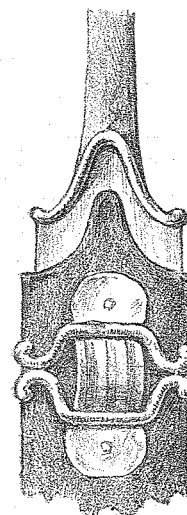
Obr. 347—348. Výzdoba pochvy mečů rázu těnského.

římských kolonií, lugdunské, massilské, viennské, nemausské a mince římských císařů až po Hadriana (zemř. r. 138 po Kr.), ba až po Konstantina Velikého (324—337). Založena byla galským kmenem Helvetů nejméně v 1. století př. Kr. Zbraně nalezené jsou rázu čistě galského. Dostaly se do dna mělčiny buď při náhlé záplavě, při níž osadníci byli nuceni na rychle sruby opustit, buď v boji o pevnůstku. Jisto je však, že se místo stalo později i vojenskou stanicí římskou.

Mezi nálezy zde učiněnými vyniká především množství zbraní, vesměs železných. Jen mečů našlo se na 100 kusů, v celku podoby, kterou nám představuje obr. 345. Naproti listovitým, a zvláštní rukojetí opatřeným mečům doby bron-

zové a hallstattské vidíme na prvý pohled značný rozdíl. Čepel je dlouhá (80—100 cm), břity její jsou aspoň v pozdější době úplně rovné, a ůží se velmi málo ku konci, kde se scházejí v tupě zahrocenou nebo zaokrouhlenou špičku. Nahoře končí čepel v řap, aniž by přechod čepel k rukojeti, jež bývala koštěná nebo dřevěná, byl zřejměji oddělen kři-

žem nebo pláštěm na způsob mečů rázu staršího (srv. na př. obr. 217). Pochva byla obyčejně ze železa méně z bronzu, nebo ze dřeva zhotovena; nahoře zvonovitým výkrojem (obr. 437—349), na zadní straně opatřena byla kovovým průvlekem pro prostrčení závěsného řemenu nebo řetězu, přední strana pochvy bývá leckdy i velmi bohatě ozdobena. Mezi ostatními zbraněmi vesměs ze železa zhotovenými jsou hojně hroty kopí s tulejkou, nejvíce tvaru listového, při čemž okraje listu bývají různě vykrojen, řidčeji jsou hroty s krátkým tupým, tupým ostřím (obr. 350—351). Z přílbic se zachovaly pouze ozdoby, ze dřevěných štítů jen kování a charakteristické puklice, kterými byly vně opatřeny.

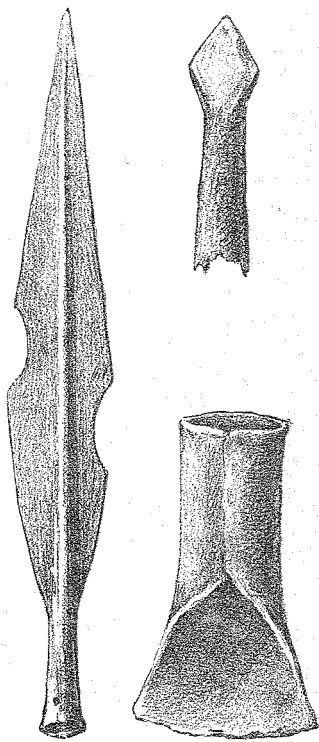

Obr. 349. Horní část pochvy meče rázu těnského.

Z domácího nářadí našly se sekery s otvorem pro topůrko, připraveným ohnutím okrajů ploché sekery k sobě (obr. 351), nebo sekery po způsobu našem, srpy a kosy, nože malé s rovným hrbe-tem, nebo velké sekáčky tvaru, jemuž podobný našli již jsme v první době železné. Nůžky úplně podobné našim ovčáckým, které byly zde nalezeny, (obr. 352), provázejí od této doby v Evropě nálezy až do konce doby předhistorické. Z náčiní koňského setkáváme se tu vedle udidel poprvé s ostruhami, opatřenými krátkým bodcem (obr. 354 a 355), které mají někteří za římské původem, jiní, jako O. Tischler, připisují je Keltům; z jiných nástrojů našly se ještě

kladiva, pilky, pincety, dláta, udice a jiné, z nádob dvě bronzová vědérka, řada kotlíků, opatřených železnými háky k zavěšení, z jiných věcí ruční mlýny kamenné, kolo vozové, bronzová soška, a konečně i hrací kostky. — Ze šperků, kterých bylo poměrně málo nalezeno nejvýznačnější jsou sponky bronzové i železné, tvaru, kterému se všeobecně říká „těnský“. My jsme se s ním již vícekrát setkali v nálezech na východě Alp, které ačkoliv náležely ještě rázem své kultury do první doby železné ku př. hallstattské, přece byly jistě již z části současny s vyvíjející se v Gallii kulturou těnskou a vykazovaly také první vlivy její, hlavně ve tvaru sponek. Sponka těnská jest polokruhová sponka s pérovým závitem z jednoho kusu drátu zhotovená u níž však nekončí patka volně, nýbrž obrací se na horu k luku. U starších druhů nespojuje se s lukem, jen se k němu přikládá, (obr. 259) u mladší a vlastní těnské sponky je s ním pevně spojena (obr. 268 a 356); ještě pozdější lily se již ve formu podobnou jako v době římské. Někteří soudí, že se vyvinula sponka těnská z certosské. Jest to ale nejisté.*)

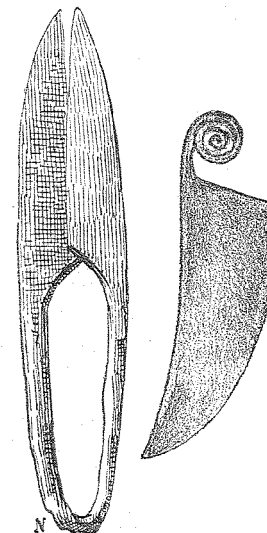
Obr. 350—351. Železné hroty a sekera těnská.

*) Hlavně na základě chronologie těchto tří tvarů sponek, a pak tvaru záponek, pochvy a nákončí mečů (srv. obr. 344 — 346) rozdělují O. Tischlera jiní, celou dobu těnské kultury v Evropě na tři periody: časnou střední a pozdní periodu těnskou.³⁰¹⁾

Nákrčníky, náramky a prsteny v stanici těnské nalezené jsou jednoduché hladké, massivní nebo z plechu stočené.

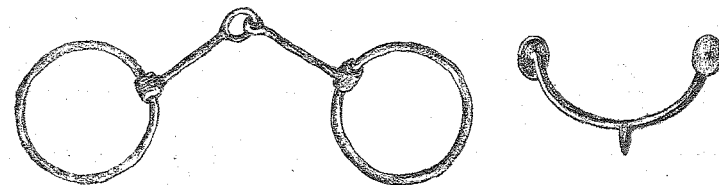
Vedle těchto věcí jsou pro těnskou kulturu vůbec význačny náramky s povrchem ozdobeným velmi silně profilovaným perlovcem, (obr. 357), při čemž se tvar vyvinul až tak daleko, že místo řady perli nastupuje jen několik málo plných nebo dutých polokoulí, a náramek často se skládá ze dvou půlek, jež se otvíraly a zavíraly pomocí charyrů (obr. 358).

S podobnými setkali jsme se již v Hallstattě, kde se našlo také mnoho přechodních tvarů od slabě vroubkovaných až ku náramkům s dutými polokoulemi a jest proto pravdě podobno, že tvar tento přenesen byl do Gallie z východních Alp. Nemohu však dosud říci, jest-li to jihoněmecké nálezy potvrzují.

Obr. 352—353. Železné nůžky a sekáček těnský.

Jehlice do vlasů, železné nebo bronzové, nemají zvláštních tvarů, také záponky k pasům, jsou zde v Latěnu jednoduché.

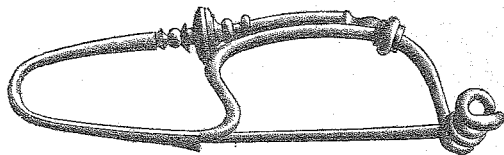

Obr. 354—355. Železné udidlo a ostruha ze stanice těnské.

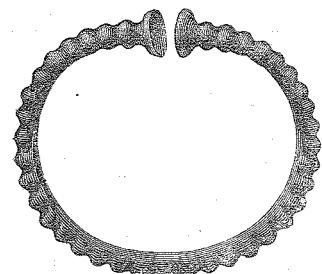
Konečně se tu našla i řada mincí ražených ze zlata, stříbra a bronzu, barbarských i římských.

Těnská neboli galská kultura rozšířila se rychle po celé střední Evropě. Všude můžeme od doby, dříve nebo

později dle toho, jak je kraj, o nějž se jedná, od Gallie vzdálený a jak byl přístupný, sledovati význačné znaky, jež ji provázejí: ráz vojenský, převahu železa nad bronzem, ornamentaci poměrně chudou a při tom zcela svéráznou, novou, zakládající se v barbarské stylisaci bylinných a zvířetných motivů (obr. 347 a 348) a triquetra, pak počátek užívání kruhu hrnčířského, barbarské napodobení peněz vzorů řeckomakedonských i římských, email, zvláštní zmíněné tvary sponek a náramků, náramky skleněné nebo lignitové atd. Tyto znaky a vymoženosti kulturní pro-

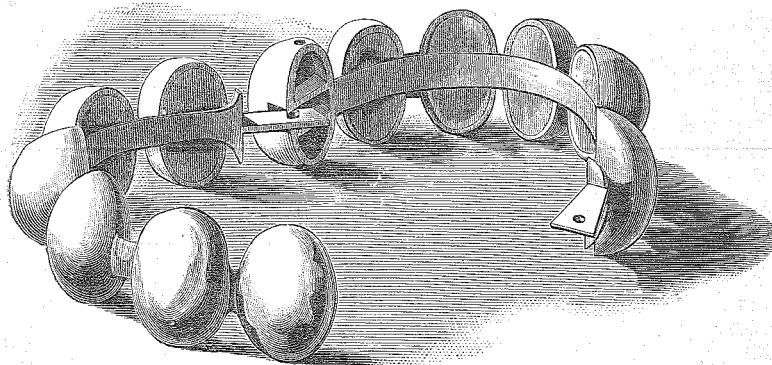

Obr. 356. Sponka těnská.

Obr. 357. Náramek těnského rázu z hrobu u Nussdorfu blíž Vídně.

barbarské stylisaci bylinných a zvířetných motivů (obr. 347 a 348) a triquetra, pak počátek užívání kruhu hrnčířského, barbarské napodobení peněz vzorů řeckomakedonských i římských, email, zvláštní zmíněné tvary sponek a náramků, náramky skleněné nebo lignitové atd. Tyto znaky a vymoženosti kulturní pro-

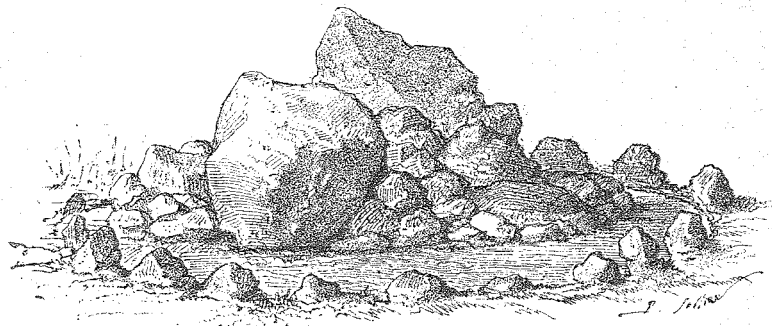

Obr. 358. Náramek z dutých polokouli nalezený u Kurdějova na Moravě.

vázejí těnskou kulturu konstantně, a datují proto nálezy velmi

určitě. Již po rázu jediného ornamentu dovedeme zcela určitě zařaditi nalezený předmět do doby galské.

Nejznamenitěji se vyvinula těnská kultura, jak je přirozeno, ve Francii samotné. Vedle svrchu popsanych velkých nalezišť na místě starých měst Alesie a Bibracte našly se zbytky galského rázu ještě na více místech podobných. Skvěleji je těnská kultura zastoupena v hrobech galských (obr. 359). Jsou to ve Francii hroby s kostrami, jichž se nejvíce a nejznamenitějších našlo v poříčí řeky Márnny a na východ od Rhony. Nejstarší galské hroby

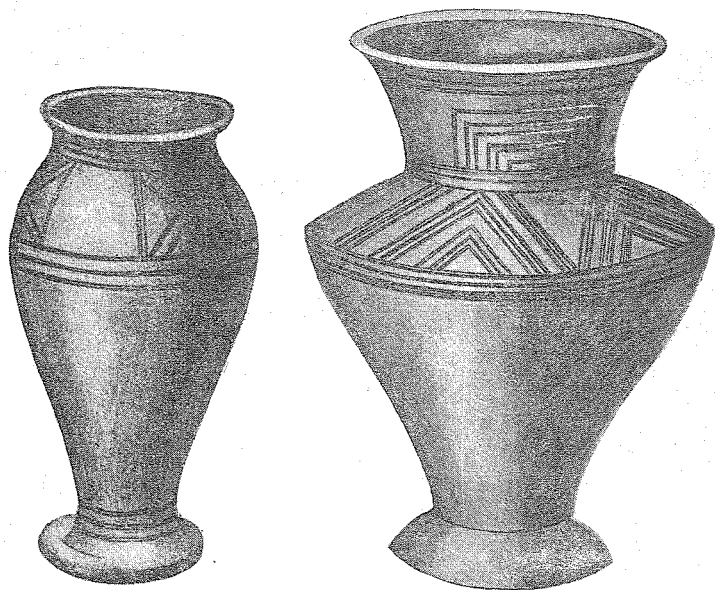

Obr. 359. Hrob galského bojovníka (dle restaurace v museu clunuském v Paříži).

datované asi do 5—3. století př. Kr. našly se v údolích Sarry a Moselly, v Champagni a dále k jihu a východu.

V departementech marneském, aubském, doubském a aisneském odkryl jich řadu Cochet, Morel, A. Nicaise a jiní u St. Maur-les-Fossès, Chassemy, Thuisy, Catillonu, La Cheppe, u St. Jeanu-sur-Tourbe, St. Hilairu-au-Temple, Auve, Jonchery, Sommertourbe a j. ³⁰²⁾ Kostry leží nataženy na znaku majíce na sobě sponky, náramky a různé jiné šperky, vedle sebe meče, dýky, hroty, kopí a nákončí kopí, přilby železné, nože, nůžky, udidla, skleněné perly atd., tu a tam i věci zlaté. Častěji se našly i zbytky vozu pochovaného (obruče a kování) na př. u Sept-Saulx, u La Cheppe.

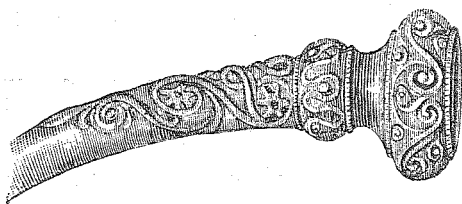
V keramice převládá tvar hrnce širokým i s úzkým dnem; zejména charakteristické jsou tu však nádoby váso-

Obr. 360—361. Nádoby z těnských hrobů v poříčí řeky Marny.

vité na noze stojící, tvarů rozmanitých (obr. 360—361), a nádoby skleněné.

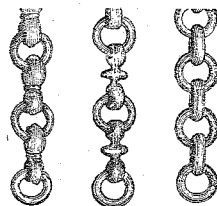
Ze šperků jsou charakteristické nákrčníky nebo náramky perlovitě profilované s konci v destičky rozšířenými (obr. 362), náramky s dutými polokoulemi, nebo z drátu osmičkovitě pleteného, náramky

Obr. 362. Zakončení galského nákrčníku

z modrého zelenavého skla nebo lignitu, sponky těnské, pak krásné bronzové řetězy, skládající se z dlouhé řady článků (obr. 363), jež končí na jednom konci záponkou, na druhém háčkem.

Jest velmi zajímavo, že hroby téhož rázu nalezáme i u nás v Čechách. Tvoří to velmi vážný doklad k historické zprávě o osazení země české galským kmenem Bojů.

Obr. 363. Články galských řetězů.

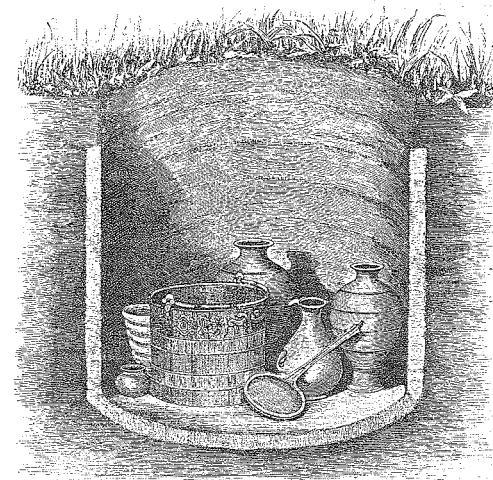
Podobné hroby nacházejí se na území levého břehu Rhony od moře, v Savojsku, na hranicích švýcarských až do Porýní.

Pohřebiště žárové z doby těnské odkryl Dr. Koehl u Wormsu, starém městě Borbetomagu galských Vangionů; je rázu podobného s následujícím britanským pohřebištěm aylesfordským, a ještě beze vši stopy vlivu římského.

S vniknutím Gallů do Britannie vnikla tam i těnská kultura. Jedním z nejznamenitějších dokladů toho je A. Evansem r. 1886 prozkoumané pohřebiště u Aylesfordu v hrabství kentském.³⁰³⁾

Jsou to hroby žárové bez mohyl,* s popelnicemi postavenými na dno okrouhlých jam.

Popelnice hliněné jsou tvaru vásovitého, s úzkým hrdlem,

Obr. 364. Galský hrob u Aylesfordu v Kentshire (dle Evanse).

* Cartailhac a Evans soudí, že zvyk pohřbívati spálená těla v jamách bez mohyl přišel sem ze severní Itálie, kde jej přejali italští Gallové od starších obyvatelů severní Itálie.

ozdobené vyduťnými horizontálními pruhy, upominající velice na nádoby z Este. Jeden hrob s podobnými nádobami a s věderkem ozdobeném ryze těnským ornamentem představuje nám obr. 364. Typ, jaký vykazuje toto pohřebiště, nebyl do doby jeho nalezení anglickým archaeologům vůbec znám. Část bronzových věcí jest jistě importována ku př. ono věderko a jiné.

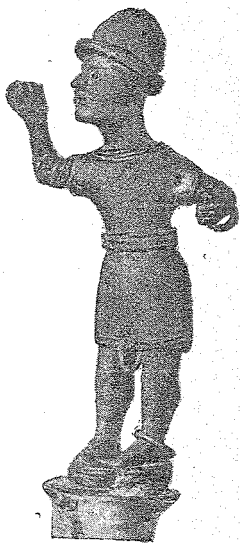
A. Evans soudí, že gallští kmenové vnikli sem z pevniny během III. století př. Kr. Zbytky hradiště z doby galské našly se nedávno u Hunsbury blíže Northhamptonu, galské hroby kostrové na př. v mohyle u Arassu (Yorkshire).

Vlivy galské kultury na polouostrov hispanický jsou nám dosud neznámý. Tím více můžeme čekat stopy jejich v Itálii, kde se část výbojných Gallů (Insubrové, Bojové, Cenomani, Lingonové, Senonové) již velmi brzy a na dobro usadila a kde je země velmi dobře prozkoumána.

Hroby s rázem galským, jejichž inventář jest však přirozeně pomísen staršími vlivy domácimi, našly se na př. u Lucey a zcela podobné u Benacci vedle předgalských hrobů; v Marzabottu byla část starších hrobů certoských, jak ukázal hrabě Gozzadini, Gally vyloupena.

Vlivy galské můžeme sledovati i výše do kraje Venetů. Tak ve svrchní vrstvě hrobů známého nám pohřebiště v Este vidíme skutečnou směsici typů starší doby železné a typů těnských.

Velmi pěkně je zastoupena galská doba v nynějších rakouských zemích přímořských a ve východních Alpách. Slyšeli jsme, že i sem vnikli kmenové gallští a zde se

Obr. 365. Bronzová soška z pohřebiště u Idrie di Bača.

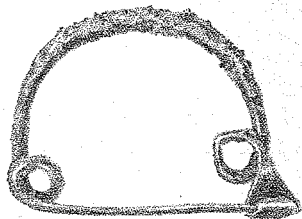
pevně usadili. Byli to zejména Carnové u moře adriatického, Taurisci v Noricu, Latovici, Aravisci, Breuci a Scordisci a jiní v Pannonii, později i z Čech od severu sem zatlačeni Bojové. Nescházeli však badatelé, kteří upírali galský původ těmto kmenům (Dr. Much, Dr. Prizinger). Tito gallští kmenové byli zde delší dobu pevně usazeni a živili se nejen starým svým zaměstnáním lovem a válkou, nýbrž i klidnou orbou, jak svědčí hojně nástroje rolnické, jež se nalézají v hrobech ku př. u Idrie di Bača. Vedle toho se však ve východních Alpách rozmohlo hornictví a hutnictví. Hory norické byly a jsou až dosud bohaty na rudu železnou, a proto zde rozkvetlo již v této době dobývání a zpracování železa měrou neobyčejnou. Meče z norické oceli měli Římané za nejlepší, a spotřeba zbraní norických byla v Itálii tak veliká, že zde povstala celá řada továren na zbraně, na př. v Lauriacu na Dunaji (nynější Lorch u vtoku Emže), v Ovilabě (Wels), v Noreji (Neumarkt), v Aquileji a jinde.

Historicky zjištěné obývání Gallů v těchto krajích potvrdila i archaeologie. Nálezy ukázaly zřejmě, že zde nebyla kultura hallstattská vystřídána přímo provinciální římskou, ale že se mezi obě vsunula kultura úplně obdobná těnské, tedy patrně galská. Nálezy těnských pohřebišť se tu množí neustále. V Přímoří, v zemi starých Karnů, vyniká pohřebiště žárové u Idrie di Bača, odkryté nedaleko nám známého staršího pohřebiště u Sv. Lucie, se železnými zbraněmi, přílbicemi a mnoha kusy železného nářadí domácího a rolnického, šperky a jinými

Obr. 365. Těnský meč z Mitrovic na Savě (Slavonie).

předměty. Ze Slavonie sem patří na př. naleziště u Mitrovic, z něhož nám typický meč těnský předvádí obr. 365. Ostatně zasáhla tato kultura ještě hlouběji až na polouostrov balkánský. V Hercegovině sem dle V. Radimského náležeji hroby nalezené u Rakitna v kotaru ljubušském s pozdními sponkami ověšenými kruhy bronzovými, a hroby nalezené blíže Pritoku, jihovýchodně od Bišće v Bosně. Velmi bohatá na těnské nálezy, ba nejbohatší z těchto zemí, je Krajina. Vedle starších nedostí oceněných nálezů u Bílé Cerkve nedaleko Šmarjetu, Šmartna, Podzemlje a Planiny vyniká zde zejména pohřebiště u Mokronogu mezi Lublaní a Záhřebem, kde se vedle pohřebiště rázu hallstattského našla i řada žárových hrobů kotlových s rázem úplně těnským: dlouhými železnými meči, železnými hroty oštěpů, — obě zbraně jsou velmi často úmyslně zohýbané a přelámané, kterýžto zjev i jinde velmi konstantně provází žárové hroby těnské*),

Obr. 366. Železná sponka z hrobu u sv. Michala v Krajíně.

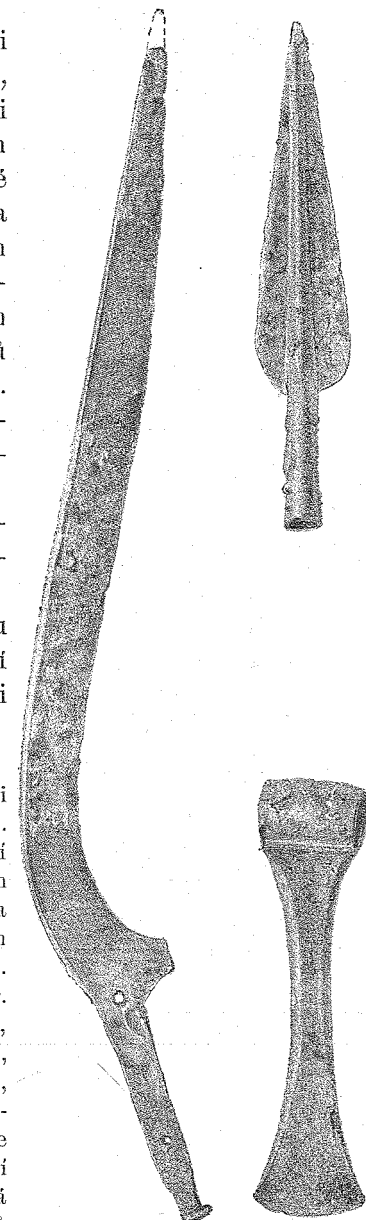
*) Z 12 mečů z Mokronogu je v lublaňském museu 9 zohýbaných. Přelámané a zohýbané zbraně v nálezech těnských vyskytují se velmi hojně v Slezku, Sasku, Durinsku, Poznani, v Prusku a Meklenbursku, Pomořanech, Dánsku, na Ólandu, Bornholmu atd. I u nás našly se podobné zbraně velmi často, na př. nejnověji v žárových hrobech u Dobřichova a jinde častěji. Tento zjev byl různě vykládán; nám jen dva výklady zdají se býti správné. Jednou příčinou zvyku rozlamovat a zohýbat zbraně bylo nepochybně to, že často nebylo možno veliký meč nebo dlouhý hrot kopí dostat do malého hrobu nebo do nádoby jinak, než když se ohnul nebo rozlámal. Výklad zajisté přirozený. Nepopíráme však, že snad vedle toho mohly míti zde účinek i ideje, s kterými se velmi často setkáváme u primitivních národů, a které nám pomáhají vysvětliti podobné úkazy i tam, kde nebylo z ohledů praktických třeba zbraně rozlamovat. O celé řadě primitivních kmenů víme, že je rozlamování a ničení nástrojů a zbraní, které se dávají mrtvým do hrobu, výsledkem na prvý pohled podivné

— se sekerkami, puklicemi štítů, noži dovnitř zahnutými, nůžkami, udidly a bronzovými náramky, sponami, krásným řetězem bronzovým atd. Také pohřebiště u Sv. Michala ukazovalo v mladším svém oddílu i v tvaru hrobů (kotlové hroby žárové) i v jejich obsahu velmi mnoho vlivů těnských (obr. 366 a 367).

V Tyrolsku patří sem nálezy u Moritzingu, Lauterachu, v Solnohradech u Gross-Arlu a Dürenbergu, v Štýrsku u Dresehendorfu.

Velmi hojně nálezy rázu gallského našly se v západní části Uher, v někdejší Pannonii na pravém břehu Dunaje.

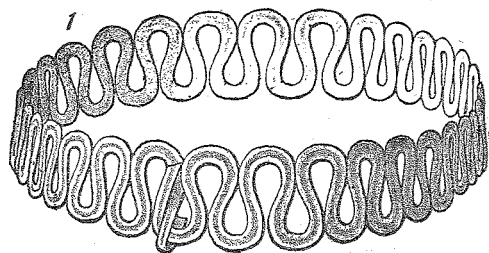
víry, že jen tak bude jich moci mrtvý i na onom světě užívatí. Základem toho jest animisování podobných předmětů. Duchu v nich sídlícímu dlužno uvolnit cestu na onen svět, právě tak jako úmrtím těla uvolnila se duše zemřelého. Takovou víru shledáváme na př. u Maorů na Novém Zeelandě, u obyvatelů ostrovů fidžských, u indických Brahmanů, Číňanů, Australců, Kafrů, v Americe u Čipevajů atd. Jakobův výklad, že se pozůstali báli vyloupení, není vhodný, vzpomeneme-li, co bývá v jiných hrobech zbraní a šperků ukládáno.

Obr. 367. Železné zbraně z těnského pohřebiště u sv. Michala v Krajíně.

Patří sem na př. pohřebiště těnské u Oedenburgu (staré Scarabantie), hroby s kostrami a zohýbanými meči u Plokáty a jiné³⁰⁴).

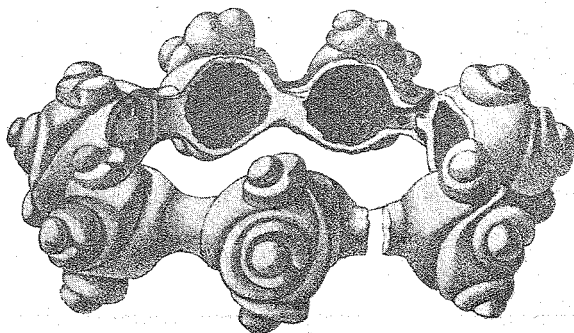
V rašeliništi u Száradu v župě tolnajské našel se poklad věcí (mezi nimi na 1000 jantarových koralů) z této doby, jak svědčí mince keltské.

Obr. 368. Bronzový náramek z pokladu duchcovského.

Zmínili jsme se již napřed, že dle historických zpráv usadil se galský kmen Bojů (patrně soukmenovci Bojů, kteří se usadili v severní Itálii) v zemi v lese hercynském, kde seděl až do poloviny 1. století př. Kr. Kde hledati tento kraj?

— Není o tom pochyby, že jej nejlépe umístíme do země, v níž se udržela památka na kmen Bojů v samém jméně, v sta-

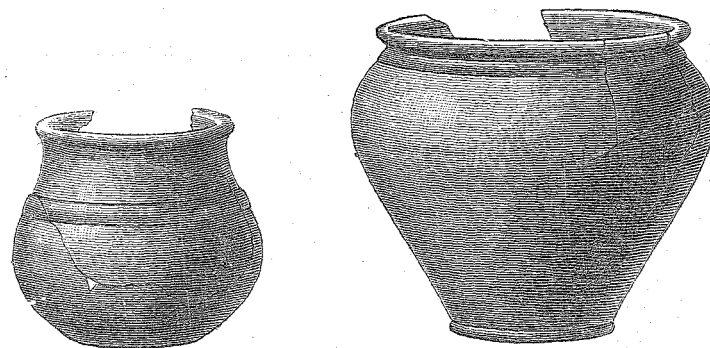

Obr. 369. Bronzový náramek z Hrdel u Litoměřic.

rém Boiohaemu, pozdější Bohemii, a že je tudíž historicky zajištěno obývání galského kmene v Čechách. Pokud to lze rozšířit i na Moravu, nedovedeme dosud rozhodnout.*) Tento historický fakt je potvrzen i archaeo-

*) Tacitus zmiňuje se, že ještě později za Markomany a Quady sídlili suevští Marsigni a Buri, gallští Cotini a pannonští Osové. Sídla jejich mohla by se z části klásti na Moravu.

logií a snad i řadou názvů místních. Zmínili jsme se již nahoře, při zprávě o galských hrobech severní Francie, že hroby s rázem úplně totožným nalézáme i v Čechách (a na Moravě). Prof. Smolík ještě r. 1884 chybně soudil, že jich tu není. Tento druh hrobů tvoří nejvýznačnější skupinu galského rázu u Čechách. Jsou to hroby ploché, kostrové, bez mohyl; těla leží v jamách vyhloubených na znaku natažena. Jen řídké nebo nejisté jsou stopy jiného položení. U kostér nalézáme pravidlem rovné železné meče, železné

Obr. 370.—371. Nádoby z hrobů bydžovských.

hroty kopí, šipky, železné kování a puklice štítů, krásné řetězy závěsní z bronzu nebo ze železa, sponky těnské bronzové i železné, náramky skleněné, lignitové, nebo z bronzového drátu kličkovitě pletené (srv. obr. 368), pak hlavně náramky s dutými polokoulemi, které bývají někdy na povrchu závitovou ozdobou plasticky vyzdobeny (obr. 358 a 369). Mezi českými nálezy kostrových hrobů tohoto druhu vynikají hroby u Horních Kšel s různými milodary: železným kopím, řetězem, mečem, štítem, sponkami, náramky a nádobami, hroby u Nového Bydžova (obr. 370), kde se našlo několik hrobů rázu galského, u Stradonic blíž Peruce, u Třebušic, u Ústí nad Labem, u Stakor blíž Ml. Boleslavi, u Šanova u Teplíc, u Zábrdovic, u Bylan

mezi Heřmanovým městem a Chrudimí, na vinici Julisce u Prahy, u Radonic a u Bečova blíže Loun, Duchcova, Okoře, u Klů na Mělnicku, u Záběhlic, Tečíněvse na Litoměřicku, u Sulejovic, v Křemuži u Teplie, u Libochovic, u Libodřic blíže Kouřimi, Střednic, Dřemčic, a u mnoha jiných míst. Vůbec v Čechách jsou hroby charakterisované náramky s dutými polokoulemi a těnskými sponkami velmi hojné.³⁰⁵) Velmi důležité pohřebiště našlo se též v Žižkově na náměstí Komenského. Objevilo se tu 22 hrobů s kostrami, ležících prostě v zemi s hlavou položenou na plochem kameni. Inventář byl úplně galského rázu: železné polámané meče, nože, hrot kopí, známé charakteristické sponky a náramky a konečně i mince galské, stříbrné a zlaté. Nádoby byly již hotoveny na kruhu. Na bohaté pohřebiště přišlo se i u Libčevse jižně od Biliny. Vedle obvyklých železných předmětů našly se u koster překrásný bronzový pás k meči, jehož část předvádí obr. 372, náramky s dutými polokoulemi a lignitové, skvostné náramky skleněné atd. Některé z těchto nálezů mohli bychom klidně přeložiti do vlastní Gallie, někam na řeku Marnu.

Na Moravě našly se kostry s polokoulovitými náramky u Kurdějova blíže Hustopeče, jiná s věcmi těnskými u Hrušovan blíže Židlochovic, jedna u Rajhradu vedle 3 kulturních jam (na místě nádraží), u Drahanovic blíže Olomouce (těnský meč), u Lulče blíže Výškova (zohýbaný meč), a v Nákle (sponky). O nálezu v Náměstí nevím, byl-li to hrob žárový nebo kostrový. Mnoho železných předmětů rázu těnského (kopí, špičáky, nůžky, šipy) našlo se r. 1886 ve Chvalkovicích u Ivanovic.

Bojové, kteří do Čech přitřhli od západu, nenašli ovšem zemi prázdnou obyvatelstva, také starší obyvatelstvo nevyhubili; proto nalézáme v Čechách i současné hroby rázu jiného, ale přirozeně s vlivy těnskými, které, dokud nebude určitěji vyjasněna česká předhistorie, přičítati můžeme oby-

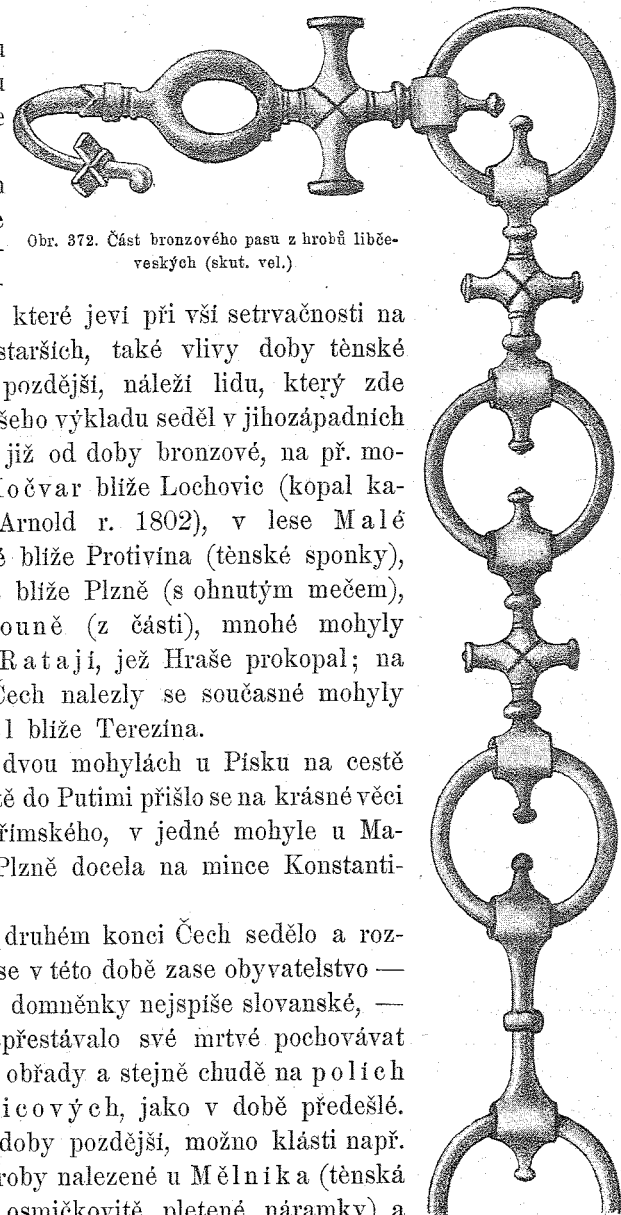
vatelstvu žijícímu zde vedle Bojů.

Tak bych soudil, že část mohyl jiho-

českých, které jeví při vši setrvačnosti na typech starších, také vlivy doby těnské a ještě pozdější, náleží lidu, který zde podle našeho výkladu seděl v jihozápadních Čechách již od doby bronzové, na př. mohly u Kočvar blíže Lochovic (kopal kanovník Arnold r. 1802), v lese Malé Písečné blíže Protivína (těnské sponky), u Litic blíže Plzně (s ohnutým mečem), u Hostouně (z části), mnohé mohly v okolí Ratají, jež Hraše prokopal; na severu Čech nalezly se současné mohly u Hrdel blíže Terezína.

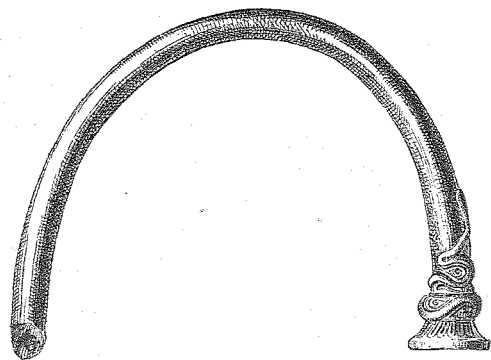
Ve dvou mohylách u Pisku na cestě z Hradiště do Putimi přišlo se na krásné věci původu římského, v jedné mohyle u Malešic u Plzně docela na mince Konstantinovy.

Na druhém konci Čech sedělo a rozšiřovalo se v této době zase obyvatelstvo — dle naší domněnky nejspíše slovanské, — které nepřestávalo své mrtvé pochovávat stejnými obřady a stejně chudě na polích popelnicových, jako v době předešlé. Do této doby pozdější, možno klásti např. žárové hroby nalezené u Mělníka (těnská sponka, osmičkovitě pletené náramky) a

Obr. 372. Část bronzového pasu z hrobů libčevských (skut. vel.)

část hrobů libochovanských; na Moravě v popelnicovém poli u Slatěnic našly se v nádobách v ruce i na kole robených sponky, kruhy a náramky rázu gallského, v Předmostí u Přerova vykopal řed. Maška tři žárové hroby těnské. Také hrob nalezený v Biskupství u Olomouce sem patří. Zajímavý jest ještě český nález kostomlatský.

Obr. 373. Zlatý kruh těnského rázu z Oblat v Čechách.

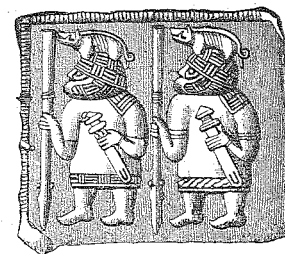
Zde byly nalézány častěji žárové hroby s železnými věcmi rázu těnského, mezi jinými též s mincí císaře Nerva a Augusta. Ukazuje nám to, že se věci rázu těnského udržely u nás ještě přes 1. století po Kr.

Jedním z nejdůležitějších nalezišť českých z této doby je hradiště u Stradonic nedaleko Berouna. Na tomto hradišti nalézali okolní obyvatelé již delší dobu různé věci, s kterými obchodovali. Intenzivně prozkoumávat počalo se však teprve od r. 1877, ale nálezy roztráštěly se po mnoha různých sbírkách. Největší kolekce snesli Dr. Št. Berger, řed. Grosse, M. Lehmann a V. Osborne (nyní v museu vídeňském). Bohužel však nejsou úhrnné výsledky dosud uveřejněny.³⁰⁶⁾

Hradiště stradonické sloužilo po dlouhou dobu za opevněné sídlo lidu, který zde provozoval různá řemesla a obchod. Bylo jistě v této době jedním z nejdůležitějších míst — snad měst v české předhistorii. Stopy tohoto dlouhého a činného obývání zůstaveny byly v popelovité vrstvě kulturní nesčetné. Vedle obrovské spousty střepů a drobných úlomků našly se i nádoby celé, na kruhu urobené, železné nože,

sekery, šipky, ostruhy, kusy řetězů a kování, sponky, iehlice, bronzové vážky, skleněné a bronzové náramky, a různé jiné závěsky a předměty ze železa, bronzu, skla, kosti (hřebeny), pálené hlíny a jantaru. Mezi nimi zajímá nález bronzových sošek představujících kance, známého to symbolu gallského.*) Podobné sošky našly se u nás ještě v Táboře a v nádobě u Vokovic.

Množství věcí práce nedokončené jako sponky, pak různé nástroje, tyglíky, strusky svědčí, že zde kvetla domácí industrie kovová, pro potřebu domácí i pro obchod. Na obchod svědčí zlaté, stříbrné a potinové mince rázu barbarského. Vedle rázu těnského proniká však velmi hojně i sloh římský, z čehož lze souditi, že hradiště bylo osídleno ještě v době, kdy vliv římský silněji až do Čech pronikal. Stradonické hradiště bylo velmi pravděpodobně osídlením bojským.

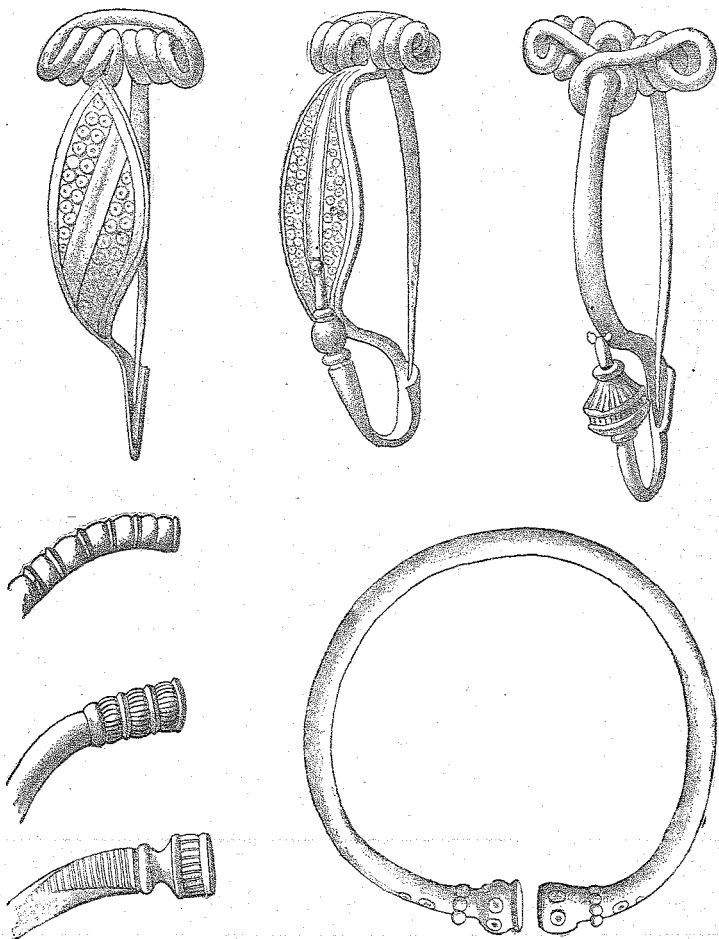
Obr. 374. Ozdobná bronzová deska z Ölandu.

Vedle těchto nálezů, jest však doba těnská představena v Čechách i jinými. Sem náleží především přebohatý poklad bronzových šperků, sponek, náramků, prstenů, a dvou kusů zbraní, který byl v bronzovém kotli r. 1882 nalezen ve zřídle duchovském; ale mohl býti právě tak dobře nalezen někde nad řekou Marnou ve Francii.³⁰⁷⁾ Připojený obrázek

*) Figury kančí mají se za symboly keltické a nálezy jich dosud slouží za oporu různým „keltickým“ teoriím. Dlužno však připomenouti, že se s figurami podobnými setkáváme hojně i u jiných národů ku př. germanských, jakž ostatně již Šafařík pověděl. Hlavy kančí nalézáme na rakvích z doby merovejské, a na přilbách z téže doby. H. Hildebrand vyobrazil bronzovou desku z Ölandu s reliefem dvou bojovníků, jejichž přilbice jsou okrášleny figurou kance (srv. obr. 374), a dle Tacita nosili i Aestyové na Baltu figury kančí jako odznaky na žerdích. — Také se častěji v hrobech nacházejí kosti kančí.

375. podává řadu ukázek z tohoto bohatého a charakteristického nálezu, po němž se velmi často a právem těnská

Obr. 375. Sponky a náramky z nálezu duchcovského.

kultura v Čechách zove „duchcovskou“. Sponek bylo v pokladu na 400 a náramků na 600.*)

*) Podobný poklad ale výrobků rázu římského (několik set sponek, řada náramků v bronzové nádobě) našel se r. 1863 v léčivém

Zde se také zmíníme o mincích „keltických“, zejména t. zv. duhových miskách.³⁰⁸⁾ Mince rázu barbarského

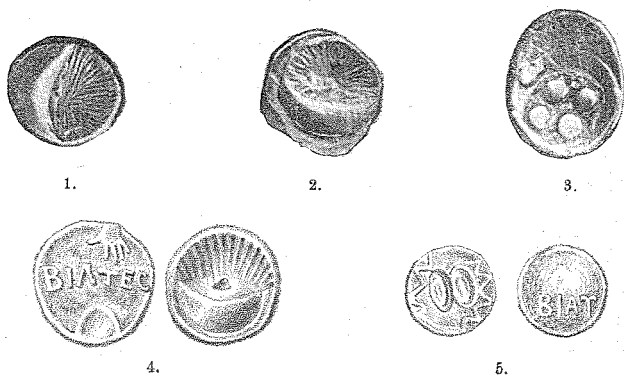
Obr. 376. Makedonské a keltické mince. (1. Zlatý stater krále Filippa II., 2. jeho imitace, 3. stříbrná tetradrachma téhož krále a její imitace (4, 5). 6. Stříbrná mince keltická nalezená u Podivína na Moravě.

byly v Čechách a na Moravě vícekrát nalezeny a to jak v hrobech rázu těnského (na př. v Žižkově, u Pivoně), tak zřídle v Pyrmontu ve Westfalsku. Tři mince císaře Domitiana, Trajana a Caracally ukazují zřejmě, že byl uložen po 3. st. po Kristu

i v pokladu, ale nejvíce ovšem po různu. Poklad podobných mincí našel se r. 1771 u Podmokel na panství křivoklátském v bronzovém kotlíku. Zachováno bylo jich 44 kilogrammů (asi dvě třetiny celého nálezů) v ceně 90.000 zlatých!³⁰⁹) Také na hradišti stradonickém našlo se jich hojně (přes 200), na Moravě hlavně u Holešova, u Všeminy blíže Vyzovic a jinde.

Keltický původ těchto peněz je nepochybný.*)

Největší část mincí, které razili nebo lili Keltové, jsou napodobeniny mincí makedonských, hlavně staterů krále

Obr. 377. Zlaté misky duhové. Hoření tři z nálezů podmokelského, dolení dvě z Uher.

Filipa II. (obr. 376). Mincevnickví rozkvetlo v Gallii velmi rychle, ale již od I. století př. Kr. bylo v úpadku.

Původní znaky a legendy mincovní zaměňovány byly brzy domácími, různými symboly a obrázky. Nacházíme na nich

*) Nálezy keltických mincí nalezených mimo Gallii uvádějí však někteří archaeologové nesprávně za určitý doklad toho, že zde skutečně žil národ, jemuž náležejí. Podobně nenasvědčují nálezy mincí římských nebo arabských v Německu, v Rusku, — ač jsou velmi hojné, — že tam bydleli Římané nebo Arabové. Mince je předmět, který nejdále doběhne rukami obchodníků. Arabské peníze našly se na př. i na Islandě. Proto i nálezy mincí keltických nejsou samy o sobě žádným jistým dokladem, že by byli žili Keltové tam, kde se mince nacházejí.

nejvíce postavy koňské, kančí, pak i centaurů, hrubé obrysy hlav lidských a různých fantastických zvířat, pak kuličky různě seskupené, hvězdy, půlměsíce, obrazy slunce s paprsky, tu a tam jsou i nápisy v písmě řeckém nebo latinském. Nejjednodušší druh tvoří t. zv. misky duhové (Regenbogenschüsselchen, patellae iridis). Jsou to malé ale velmi massivní penízky v podobě misky, s jednou plochou vypouklou, druhou dutou, na níž spatřujeme klikaté čárky, trojúhelníky, kuličky, paprsky, nebo i neforemné figury zvířecí a pod. (obr. 377).

Mince tyto hotoveny byly buď ze zlata, nebo stříbra, mědi, bronzu a zvláštní směsi mědi, cínu a olova (t. zv. mince potinové).

V jižním Německu jsou nálezy doby těnské velmi hojné. Jednak jsou tu hroby rázu čistě galského, jednak současné hroby staršího obyvatelstva se silným vlivem těnské kultury. Slyšeli jsme již napřed, že Gallové byli rozšířeni i daleko za Rýn. Na obou stranách Rýnu v údolí řeky Mohuče, Saary a Nahy byly odkryty znamenité galské nálezy s mnohými předměty výroby italskořecké, které se patrně dostaly na sever prostřednictvím Gallů usazených v Itálii. Patří sem na př. pohřebiště žárové, jež odkryl Dr. Kheol u Wormsu, (starého Borbetomagu v zemi Vangionů), pak hroby u Nauheimu v horním Hessensku a jiné.

V Bavorsku a Hessensku právě jako v Čechách část mohyl odpovídá této době.

Ido severního Německa vnikla nová kultura vítězně. Ukázali jsme v kapitole předešlé podle výsledků prací Undsetových, že to byla sice již kultura hallstattská, která zároveň s některými novými formami přinesla do středního a severního Německa první známost železa klidnou cestou obchodní, ale teprve těnské kultuře bylo zůstaveno, aby železu dobyla zde úplně půdu. Okruh těnské kultury zasáhá do severní Evropy mnohem intenzivněji a dále, než zasáhla

kultura hallstattská. Možno krátce říci, že teprve vlivem galským nastoupila v severním Německu vlastní doba železná. Jasně proniká těnská kultura v Sasku, Durinsku, západní Lužici; v Braniborsku, Pomoransku, východním Prusku a Slezku jest řídicí. Durinsko zdá se býti zároveň pojítkem nálezů rýnských s českými. Za to soudí Undset, že do Holštýna a Hannoveru vnikla spíše od Labe než od Rýna. Ponejvíce jest tu vyznačena žárovými hroby plochými, jen ve východním Prusku našly se hroby pod mohylami. Nejsilněji je těnská kultura zastoupena v Staré Marce. Znamenitá naleziště ve vévodství meiningském jsou na př. Gleichberge u Römhildu, kde se našly hroby uvnitř hradiště.

V Lužici čítá Jentsch do doby těnské pole popelnicová charakterisovaná sponkami se zpět obrácenou patkou (Gubin, Slakojce, Hažov, Wiefelne Bloto, Lubošojce, Košyna). Poslední dva nálezy ukazují již první vlivy provincialní kultury římské.

Co platí pro severní Německo platí i pro nordické země, Šlesvik, Dánsko, Skandinavii a ostrovy. Ale zde bylo trvání kultury těnské v různých krajích nestejně a celkem nedlouhé. Jen na ostrově Bornholmě se pevněji uchytila a na delší dobu. Všude jinde zdá býti jen úvodem do provincialní kultury římské, která asi od 1. st. po Kr. počala na místo její nastupovati. Na Bornholmě setkáváme se s těnskou kulturou hlavně v žárových hrobech kotlových t. zv. „Brandpletter“, v nichž byl popel těla buď prostě v zemi, nebo v nádobě uložen. Jsou to neveliké kotle v zemi vyhloubené, z nichž starší bývají pokryty plochým kamenem. Většina jich náleží této době, menšina době římské. Spalování mrtvých nedělo se nad hrobem, ale na místě vzdáleném.³¹⁰⁾

V Prusku je dle A. Lissauera kultura těnská proti hallstattské slabě zastoupena. Vedle 627 nalezišť z doby první, napočítal Lissauer do r. 1887 jen 29 těnských.

Trvání doby těnské datuje zde od r. 200 př. Kr. do r. 200 po Kr. Obřad pohřební se poněkud změnil; spalování se sice udrželo, ale ustrojení hrobů je jiné, než bylo v době předešlé. Hroby jsou buď jámy s popelnicemi nebo hroby kotlové, do nichž byl popel nasypán prostě bez nádob. Sem patří hroby obojího rázu u Olivy v kraji gdanském, pak u Rondsenu (kr. Graudenz), Ladekoppu (kr. Marienburg), Kopnowa, hroby rázu prvního od Wszedzina, Krockowa a j. Keramika jeví úpadek proti starší, převládá tvar hrncovitý. Také jantarové věci scházejí.

O těnské kultuře v ostatních zemích slovanských lze velmi těžko co říci. Máme sice historické zprávy, že i část polskoruských krajů byla osazena kmeny galskými, ale z archaeologického stanoviska mnoho o tom povědět nedovedeme. Jedná se tu o kmen Bastarnů a Peucinů, který se kolem r. 200 usadil nad severním a východním svahem Karpat, od horního Dněstru až k moři a ústí Dunaje. Někteří (hlavně Tomaschek) mají je za Gally, jiní zase jako Much za kmen pomíšeny, gallogermanský.³¹¹⁾ Tito kmenové zde ovšem zanechali hroby, ale které z nálezů zde učiněných mají se jim přičísti, dosud nedovedem určitěji rozhodnouti.

V Rusku by časově odpovídala době těnské doba sarmatská. Ježto se však nepodařilo ještě rozlišiti starší skythské starožitnosti od mladších sarmatských, pojednali jsme v předešlé kapitole najednou o starožitnostech obou dob.

Římské boje zaalpské měly z počátku více jen účel obranný. Dlouho platily za přirozenou hranici říše na severu Italie Alpy. Když se však ku konci doby republiky častěji opakovaly nájezdy zaalpských kmenů do Italie, počala se zabezpečovat severní říše úplným podmaňováním alpských kmenů. To se také za císaře Augusta, který vládl od r. 30 př. Kr. do r. 14 po Kr. provedlo. Ale nejen zde,

i v Gallii a ve vlastní Germanii pokračovalo se vítězně v bojích Caesarem započatých.

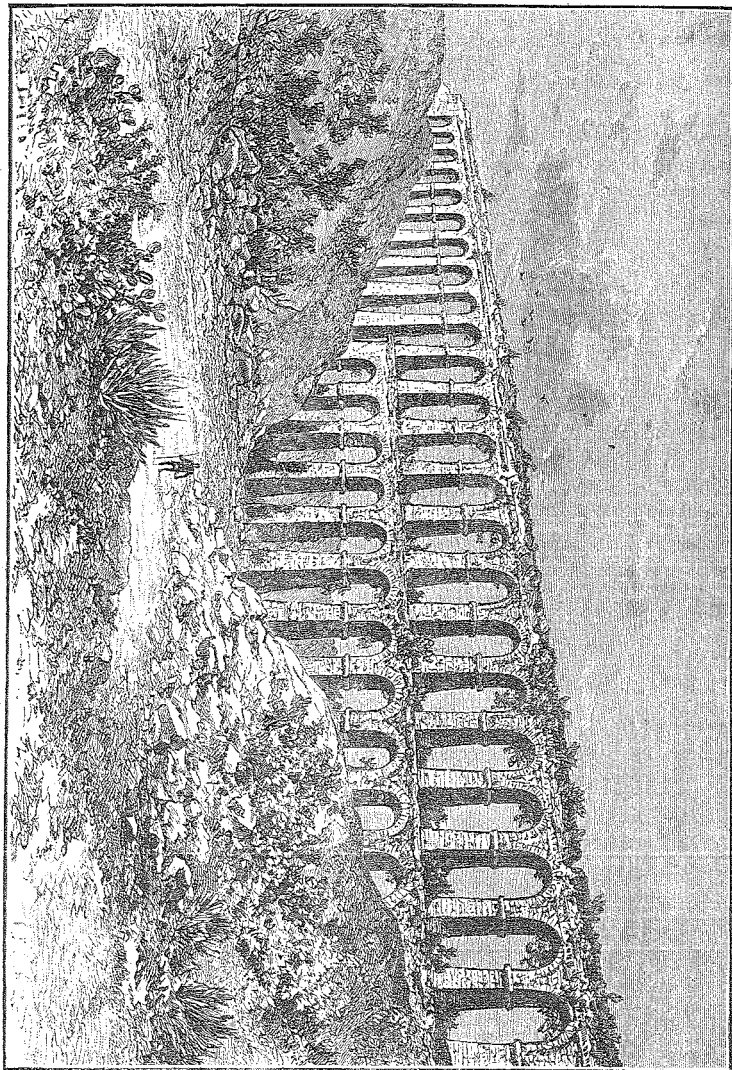
Mladý nevlastní syn císařův Drusus vnikl hluboko do Germanie, a po jeho smrti Tiberius Claudius Nero jej v tom následoval. Tím došlo přirozeně k prvému velkému boji s Markomany, kteří byli zatím osadili od Gallů opuštěné kraje Bojohaema. Boj trval plná čtyři léta, až konečně r. 9 po Kr. byla moc Markomanů zlomena, a provincie podunajské Pannonie, Dalmatie a Moesie zajištěny. Další postup byl však zaražen známou porážkou, již utrpěl římský vůdce P. Quintilius Varus téhož roku v lese teutoburském. Tiberius ji roku následujícího sice napravil, ale plán pokoření Germanie byl přece uveden v nivec.

Za následujících císařů počaly se k bojům s barbary družiti i vzpoury vlastních vojsk, ale říše se přece stále zvětšovala. Za vlády Tiberiovy (14—37) bojoval v Germanii šťastně Germanicus syn Drusův a pomstil porážku Varovu, ačkoliv i toto vítězství nemělo pozitivních výsledků. Za to za císaře Claudia (41—54) dobytá byla po víceletých bojích Britannie, připojena k říši ještě Mauretanie, Lykie a Thrakie, a i v Germanii vedlo se znovu několik šťastných válek. Ani pod žezlem Neronovým neodpočaly zbraně. Teprve za prvních císařů z rodu Flaviova (69—81) Vespasiana a jeho syna Tita rozložil se poměrný klid po rozsáhlé říši. Ale již T. Flavius Domitianus (81—96) pustil se r. 84 do nových bojů s Chatty, Daky a Markomany, jež se pro římské voje příliš slavně neskončily. Jedině v Britanii dobytá byla nových úspěchů. Za Nervy a za Trajana (98—117) se římská říše opět rozšířila, ba pod vládou posledního nabyla vůbec svého největšího objemu. Důležitý je boj Trajanův s Daky, sídlicími na levém břehu Dunaje v nynějších východních Uhrách, Rumunsku a Sedmihradech. Římské vojsko překročilo Dunaj, dobylo zemi a tato se stala r. 106 římskou provincií. Památkou tohoto tažení zůstal po dlouhá léta velkolepý kamenný most vystavěný od Trajana

přes Dunaj blíže nynější Ršavy, jehož zbytky se na břehu dosavade zachovaly. Také na východě dobytá byla řada nových území; část Arabie, Armenie, Mesopotamie a Assyrie staly se provinciemi. Ale už následující císař Hadrian (117—138) opustil Mesopotamii a Armenii dobrovolně, a nescházelo mnoho, a byl by totéž učinil i s Dakii. Za T. Aur. Antonina Pia bylo sice uvnitř říše klidno, ale ne na hranicích.

S císařem M. Aureliem Antoniem (161—180) a L. Aureliem Verem počíná pohnutý úpadek říše římské. Nastaly nové velmi těžké války v Armenii, Syrii a hlavně na Dunaji s Markomany a Quady v Noricu, s Jazygy v Pannonii, v Dakii a Moesii. Skončily sice po několikaletých bojích mírem, ale mírem netrvalým. Mimo to nezbylo jiného, než vydati kraje ležící na sever od středního Dunaje na dobro barbarům.

Za vlády následujících císařů začala říše čím dále tím více upadat. Panovníci se velmi rychle střídali, odcházejíce ze světa ponejvíce smrtí nepřirozenou. Padali v bitvách, padali však ještě častěji mečem nebo jedem dvorních spiklenců, začasto nejbližších příbuzných. V skutečnosti vládla osobní stráž císařů, praetoriané, senát ztratil téměř všechnu svoji moc a vliv. Někteří císařové byli sice schopnější jako L. Septimius Severus (193—211), Caracalla (211—217), Alexander Severus (222—235), L. Domitius Aurelianus (270—275), Probus a jiní, dovedli vítězně odrážet na hranicích říše neustálé útoky zástupů barbarských, ale říše sama vnitřním rozkladem počala rychle kráčet neodvratné záhuby vstříci. Nebylo nápravy, ba ani nebylo možno zadržet úpadek na delší čas. Společnost římská byla na dobro zkažena, všude vládla jen libovůle a právo pěstní, v Římě a u dvora se hýřilo, na venkově lid schudl neskonale, a do celé této podervané budovy státní bily neustále nové a nové vlny útoků severních barbarů, ponejvíce Germanů. Na severních hranicích

Obr. 878. Zbytky římského vodovodu Tarracony ve Španělsku (dle Dumyře).

říše vynikali v této době zejména Gothové, s nimiž se Římané srazili poprvé za Caracally, a v boji s nimiž padl i jeden z pozdějších císařů L. Messius Decius (r. 251), pak Frankové, Alemanni a celá řada jiných kmenů, o nichž ještě uslyšíme, na východě znepokojovali říši králové nové perské říše Sassanidů založené r. 226.

Nic nepomohly opravy Diocletianovy (284—305), jeho bystrost a dosti pevná ruka. Teprve silná vláda Constantina Velikého (od r. 324—337), uvedla znovu říši na dobu několika let do pořádku a miru, a zadržela na chvíli blížící se pád. Ale jen na chvíli, pád byl již neodvratný. Ani úsilí největšího člověka nebylo by více stačilo, běh řádu světového zastavit.

Tímto stručným přehledem dějin římských za doby císařské chtěli jsme ukázati, v jak úzkém a neustálém styku byli Římané s evropskými národy severními hlavně s Gally a Germany. Války s nimi neustály a vojska římská byla téměř na stálo usazena v pohraničných provinciích. Tento styk, který třebaš byl většinou nepřátelský, byl velmi úzký, nesl s sebou přirozeně i velký význam kulturní. S římskými legiemi vnikala římská kultura nepřetržitě a hluboko do zemí barbarských. Ovšem nebyla to kultura čistá, italská, nýbrž kultura, kterou vypěstovali si římsí vojáci a kolonisté v provinciích, kde měli svoje pevná sídla. Základ byl sice italský, ale onu klassičnost, s kterou se setkáváme na věcech italských, bychom tu marně hledali. Vše má ráz jakéhosi sbarbarštění. Je to přirozené. Kolonisté římsí vzdáleni jsouce od střediska kulturního v Itálii vypěstovali si zvláštní kulturu, zhrublou, do níž se pravidlem přiměsovaly domácí prvky kulturní. Tak se v provinciích římských vypěstoval zvláštní druh kultury římské, kterou zoveme na rozdíl od vlastní italské, klassické, provinciální kulturou římskou. A tato kultura mnoho působila na barbary, tato nastoupila u nich téměř všude

na místo starší kultury galské neboli ténské, a udržela se až do doby velkého stěhování národů, kdy ustoupila zase novým vlivům.

S památkami rázu provinciální kultury římské setkáváme se především v zemích, které byly delší dobu říšskými provinciemi, tak v Británii, v celé Gallii, v Alpách v Rhaetii, Norie, pak v Panonii, Dalmatii atd.

Ve všech těchto provinciích šlo Římanům především o to, co nejvíce se obohatit, vymoci co největší desátky. Republika a celá řada císařů nedobývala provincií s úmyslem zlepšit postavení a osud domácích obyvatel. Jim byly provincie vždy jen pramenem k vykořisťování. Vláda římská málo vykonala pro provincie, mimo to, co bylo záhodno nebo nutno provést k lepšímu sesílení postavení římského: stavěny byly výborné silnice,³¹²⁾ velkolepé kamenné mosty přes řeky a přes celá údolí, vodovody, silné pevnosti, opevněné tábory, valy ochranné a pod. To jsou především památky, s kterými se setkáváme v římských provinciích. Také ještě brány a pomníky vítězné a náhrobní jsou hojné. Ve větších provinciálních městech budovali si však sami kolonisté vše, co potřebovali pro denní život i pro zábavu, budovali přibytky soukromé i stavby veřejné, chrámy, divadla, amfiteatry a pod. Se vším tím se setkáváme na místech starých římských kolonií v provinciích právě jmenovaných.

V Hispanii napočítal již Plinius čtyři sta důležitých měst, z nichž nejdůležitější byla Italica rodiště Trajana a Hadriana, jejíž znamenité zbytky nacházejí se v Santiponce, Corduba (Cordova), Tarraco (Tarragona) se zachovalým velkolepým vodovodem (obr. 378.), se zbytky amfiteatru a cirkusu, Gades (Cadix) a jiné.

V Británii vystavěli římské vojevůdci na severu dvojí rozsáhlý val ochranný proti útokům Scotů a jiných kmenů. V Gallii jen v provincii narbonské bylo založeno 7 kolonií a 29 měst latinských. Zde bylo od doby po-

koření nejméně válek s barbary, obyvatelstvo přijímalo vládu, řády a mravy římské ochotně, bez odporu. Bojovníci galské, jak řekl již Strabon, stali se pracovníky. Počalo se pracovat na rolích i na vinicích, háje druidské se mýtily, stavěly se silnice, vodovody a jiné veřejné stavby.

Nejbohatší kolonie nacházely se v jihovýchodní Gallii poblíž Itálie, a tam se také nejvíce zachovalo památek umění stavitelského i jiných výtvarných umění. Na množství zbytků římského rázu přichází se v Narbonu, „kdykoliv se strhne nějaká stará zeď nebo se v zemi zakopne,“ jak dí Duruy; z jiných měst vynikaly Arelate (nynější Arles), Tolosa (Toulouse), Nemaus (Nîmes), již Tacitus zove „ornamentissima colonia valentissimaque“, a kde zachován jest pěkný chrám, Aquae Sextiae (Aix) proslulé již tehdy svými teplými lázněmi, Lugdunum (Lyon), Vienna (Vienne), dále v zemi Burdigala (Bordeaux) hlavní přístav pro Hispanii a Británii, Juliobona (Lillebonne) u ústí Seiny s mnoha památkami. Také v samé Paříži, staré Lutetii zachovány jsou ještě zbytky starých lázní římských, tvořící nyní část musea clunyského. — Velký poklad drahocenných věcí rázu římského pocházející asi z konce 3. století po Kr. našel se u Bernay r. 1830.

Ve všech těchto třech provinciích nejvíce ovšem v Gallii a Hispanii obyvatelstvo se vlivem kolonistů a vojsk rychle romanisovalo. Vedle bohů domácích počali se ctít bohové římské, s novou kulturou přišlo z prvu množství nových názvů do domácího jazyka, a pak vůbec se počalo užívatí latiny jako jazyka obchodního a vyššího v kruzích domácích, zejména v rodech šlechtických. Šlechta se domáhala často přízně římské vlády o místa úřednická, potomci starých bardů galských počali špatně nápodobovat Catulla, Ovidia, Martiala a jiné básníky, a tím vším se zde tak rychle a na dobro podryla národní samostatnost, že se za několik set let obyvatelstvo až do nejnižších tříd úplně romanisovalo, zapomělo na starý jazyk svůj a mravy své a přijalo osvětu

římskou se všemi jejími stránkami světlými i tmavými. Jen v několika koutech těchto říší udrželo se staré obyvatelstvo, a až po dnešní den zachovalo z části své staré mravy a nezapomnělo svůj rodný jazyk. V Anglii na př. v končinách waleských, v Cumberlandu, pak v Irsku, v Skotsku a ve Francii v Bretagni možno ještě slyšet zpívání staré národní ballady a písně v jazyku galském.

Tak daleko nedošla ovšem romanisace v jiných evropských provinciích, zejména na Dunaji. I tu kultura domácí přejala mnoho italského, ale jazyk a mravy zachovaly se přece původní, a přejetí cizích vlivů obmezilo se někde jen na industrii, která však vnikla hluboko na sever.

S římskými výrobky setkáváme se tu nejen ve vlastních provinciích Pannonii, Rhaetii, Illyricu, Noricu atd., na místech starých římských kolonií, v hrobech římských, ale i v hrobech domácího obyvatelstva v krajích, ležících daleko za hranicemi říše římské na př. v zemích pobaltských.

V provinciích Rhaetii, Noricu, Pannonii, Moesii a Dacii zaujímajících celé pravé poříčí Dunaje a část levého,*³¹³) setkáváme se s množstvím památek římských vojsk a kolonistů: různých staveb a římských hrobů. Ale proti provinciím západním jsou tyto jinak vyznačeny. Jest tu poměrně málo kvetoucích kolonií a bohatých měst, za to tím více opevněných táborů, pevnůstek, vůbec staveb rázu vojenského. Z vojenských staveb je nejdůležitější v jižním Německu velký val, zbudovaný na ochranu proti Germanům t. zv. *limes romanus*, jehož poloha není dosud určitě zjištěna; roku letošního ustavila se k prozkou-

*) Rhaetia rozkládala se v Alpách tyrolských a jižním Bavorsku až k řece Innu, Noricum od ní na východ až k vrchům cetským (Cetius Mons), nynějšímu Kahlenbergu, od ní dále na východ k Dunaji a na jih k Savě rozkládala se Pannonie. Moesie obsahovala severní polovinu nynějšího Bulharska od řeky Driny k moři černému, Dacie nynější Rumunsko, část východních Uher a Sedmihrady. —

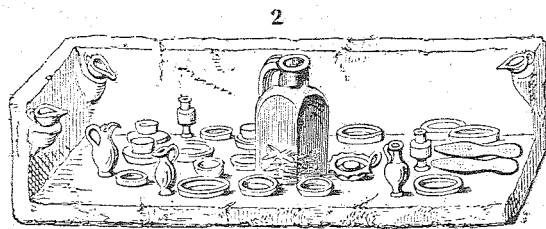
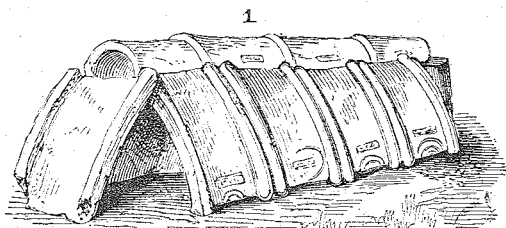
mání jeho zvláštní komise německá. Val tento odděloval Rhaetii a Germanii horní od vlastní Germanie v délce 550 km. a táhl se od nynějšího Heinheimu blíže Řezna přes Loreh u Stuttgartu až k Rheinbrohlu u Andernachu. Po celé délce byl sesílen věžmi a pevnůstkami. Na zbytky větších římských pevností a opevněných ležení přišlo se na př. v Augsburgu (staré Augusta Vindeliciorum) a jinde.

Misto, kde ležela důležitá pevnost Aliso, není dosud na jisto postaveno.

Nejvíce měst a kolonií bylo v Noricu a v Pannonii na toku dunajském.³¹³) Domácí obyvatelstvo bylo silně pomíneno. Zbytky starých Illyrů proniknuty byly zbytky galských kmenů, hlavně Bojů, kteří sem kdysi přišli z Bojohaema, pak Germany a italskými kolonisty. Mezi městy vynikaly na Dunaji položené Lauriacum (Lorch), Vindobona (Viedeň) a hlavně Carnuntum (Petronell), nejdůležitější to středisko obchodu se severem, přes něž šla hlavní obchodní dráha z jihu na sever Moravou k Odře a k Visle, pak Brigetio (Ö-Szőny) a Aquincum na místě nynějšího Starého Budína. Uvnitř země v Noricu je známa Ovilaba (Wels), Juvavia (Salzburg), Noreja (Neumarkt), pak Virunum (Mariasaal), v Pannonii Scarabantia (Oedenburg), Savaria (Stein am Anger), Siscia (Sisek) Aemona (Lublaň) a hlavně Sirmium (Mitrovice). Na břehu moře adriatického stala se hlavně dvě města důležitými Aquileja (Oglej) a Tergeste (Terst) „trhy Itálie“. O domácím železářském průmyslu Norica jsme se již zmínili. I několik pozdějších císařů římských mělo v Pannonii své kolébky.

Také provincie dalmatská a illyrská mnoho zachovaly římského. Jmenujeme aspoň rodiště a sídlo Diocletianovo Salonu (u Splitu) se zbytky jeho skvostného paláce. Do Moesie a hlavně Dacie přistěhovalo se takové množství římských kolonistů, že se obyvatelstvo poslední země z valné části romanisovalo tak, jako se to stalo v provinciích západních.³¹⁴) V horách karpatských skrývaly se bohaté

poklady zlata, a na jejich udržení v moci Římanům ovšem záleželo. Bohaté zlaté doly vykořistili Římané na př. u nynějšího Vöröspataku v Sedmihradech. V Moesii a Dacii

Obr. 379—381. Římské sarkofagy z Britannie.

nebylo uvnitř země vynikajících kolonií, ale za to na Dunaji vynikaly Ratiaria (Arzar-Palanka), Viminacium (Kostolac), na mořském pobřeží Tomi (Küstendže) a Odessus (Varna).

V Thracii zmiňujeme se aspoň o Trajanopoli a Adrianopoli. I zde se na severu jako v Německu a Britanii chránilo území valem, jehož zbytky na Podolí sledoval Kirkor hlavně od vsi Germakovky podél Zbruče až ku vtoku řeky této do Dněstru. Zove se valem Trajanovým.

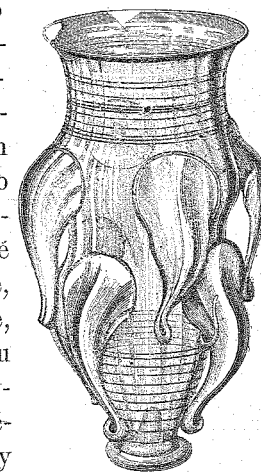
Ve všech těchto městech nacházejí se základy starých římských staveb soukromých i veřejných jako chrámů,

therm, mostů, vill a podobných, zbudovaných z cihel nebo z kamene, a v okolí jejich dosti hojně i hroby římské s náhrobními pomníky.

Hroby římské jsou obojího způsobu pohřbívání; v prvních stoletích po Kr. bylo ještě spalování později pohřbívání pravidlem. Hroby žárové jsou buď jámy v zemi vyhloubené, do nichž je popel prostě nasypán, nebo v nádobě uložen, anebo jsou popelnice ukryty ve zvláštních z kamenných desk, z cihel nebo z prken utvořených skříních. U hrobů kostrových převládají sarkofagy z kamene nebo z cihel (obr. 379—381). Mezi milodary vynikají nejvíce zbraně rázu čistě římského,* nádoby skleněné a hlíněné, na kruhu točené a dobře vypálené, častěji barvy červené. Ozdobeny jsou buď jednoduchými horizontálně vytlačenými liniemi nebo čarami několikrát násobně ve vlnách kol nádoby obíhajícími. Tento zvláštní druh ornamentu, s nímž se ještě jednou pro jeho důležitost setkáme, nachází se na římských nádobách ve většině známějších provincií, ve vlastní Italii však ne. Ale kdežto je na př. v Gallii, Britanii velmi řídký, je v určitých krajích hojný, patrně lokálně vyvinut, jako na Rýnu a ještě více v Noricu, ku př. v nálezech u Birkelsteinu v Solnohradech, u Wasseringu v Dolních Rakousích a jinde. Ze šperků jsou nejdůležitější sponky,

therm, mostů, vill a podobných, zbudovaných z cihel nebo z kamene, a v okolí jejich dosti hojně i hroby římské s náhrobními pomníky.

Hroby římské jsou obojího způsobu pohřbívání; v prvních stoletích po Kr. bylo ještě spalování později pohřbívání pravidlem. Hroby žárové jsou buď jámy v zemi vyhloubené, do nichž je popel prostě nasypán, nebo v nádobě uložen, anebo jsou popelnice ukryty ve zvláštních z kamenných desk, z cihel nebo z prken utvořených skříních. U hrobů kostrových převládají sarkofagy z kamene nebo z cihel (obr. 379—381). Mezi milodary vynikají nejvíce zbraně rázu čistě římského,* nádoby skleněné a hlíněné, na kruhu točené a dobře vypálené, častěji barvy červené. Ozdobeny jsou buď jednoduchými horizontálně vytlačenými liniemi nebo čarami několikrát násobně ve vlnách kol nádoby obíhajícími. Tento zvláštní druh ornamentu, s nímž se ještě jednou pro jeho důležitost setkáme, nachází se na římských nádobách ve většině známějších provincií, ve vlastní Italii však ne. Ale kdežto je na př. v Gallii, Britanii velmi řídký, je v určitých krajích hojný, patrně lokálně vyvinut, jako na Rýnu a ještě více v Noricu, ku př. v nálezech u Birkelsteinu v Solnohradech, u Wasseringu v Dolních Rakousích a jinde. Ze šperků jsou nejdůležitější sponky,

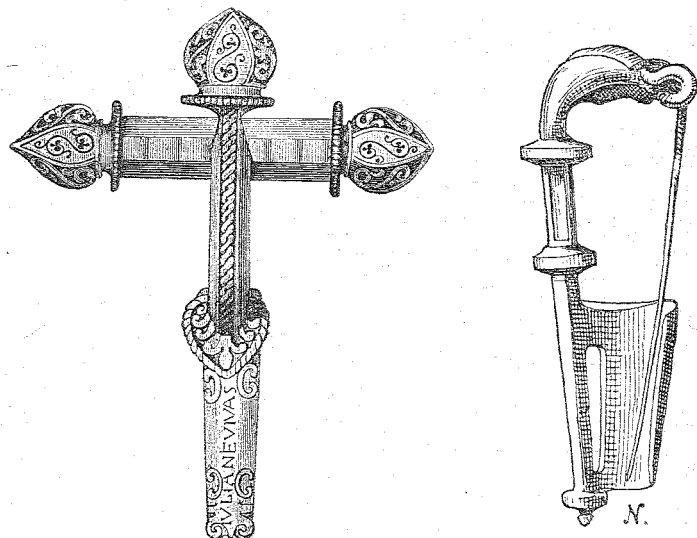

Obr. 382. Římský skleněný pohár nalezený v Anglii.

*) Zbroj římského vojína z této doby pozůstávala z přílby (galea), pancíře (lorica) plátového nebo šupinového a pod., holení (ocreae), jichž se však později méně užívalo, pak pravidlem z velkého, čtyřhranného štítu (scutum), těžkého nebo lehkého kopí (hasta, pilum), a z krátkého silného meče (gladius).³¹⁾ Jak římský legionář v plné zbroji vypadal, předvádí nám pěkně připojená tabulka.

kteří se vyráběly v provinciích továrnický a s nimiž se daleko obchodovalo. Jsou lité, ze špatného bronzu, totiž z bronzu, v němž 10% cín, jak je nacházíme v starém klasickém bronzu, nahrazováno bylo směsí cín a zinku nebo olova. Tato směsina je také příčinou, že na římských a vůbec pozdějších bronzích nenacházíme již oně krásně zelené patiny jako na výrobcích staré doby bronzové; patina

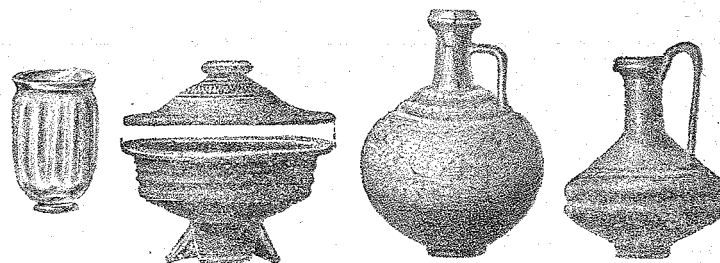

Obr. 383 a 384. Římské sponky provinciálního typu.

je šedozelená, barvy špinavé, nelesklá ale drsného vzhledu. Příklady římských provinciálních sponek předvádějí nám obr. 383 a 384. Oblouk sponky a jehla nebývají již z jednoho kusu, ale jehla připojuje se na spod pomocí charnýru. Tyto římské sponky doznaly v různých zemích lokálního vývoje, lokálních zvláštností. O některých důležitějších se dále zmíníme, ku př. meklenburských. Vedle sponek vyskytují se v hrobech náušnice, prsteny, náramky, nože, hřebeny, hliněné lampy, lžičky a velmi hojně koralle z jedno- duše nebo pestře zbarveného skla; také mince římské jsou

v hrobech i mimo hroby velmi hojně. Ba nacházejí se někde celé poklady římských peněz i velmi daleko od hranic říše. Takový poklad našel se na př. na ostrově Gotalandu u Kamsu, ve Švédsku u Hagestadborgu, v Rakousku v Sedmíhradsku u Kis-Számore, v Uhrách u Pančeva, u Mehadie, v Rusku v Kijevě a jinde.

Hroby římské našly se v nynějších zemích rakouských, na př. v Tirolsku u Terlanu, Mecla (část pohřebiště), Mendoly, v Krajině v Lublani, u Vinogradu, Ternova, St. Achare; v Štýrsku u sem patří část pohřebiště u Wiesu, které

Obr. 385. Nádoby z římských hrobů u Wiesu ve Štýrsku.

jsme poznali již v kapitole předešlé. Část hrobů měla v sobě inventář rázu úplně římského, jak ukazují připojené obrázky

V Dolních Rakousích našly se sarkofagy římské s kostrami v Mautern, u Klosterneuburgu, ve Velmu, Welsu (zde byly kostry jednak v hrobech vyzděných, jednak v kamenných sarkofazích), v samé Vídni a v okolí, mohly z věcí římskými u Kilbu a Manku blíže St. Pöltenu atd. V Uhrách klade se do doby římské na př. pohřebiště kostrové u Valkó blíže Jedlové v župě peštské, u Ostrovianu v župě sárišské (bohaté kostry v sarkofazích).

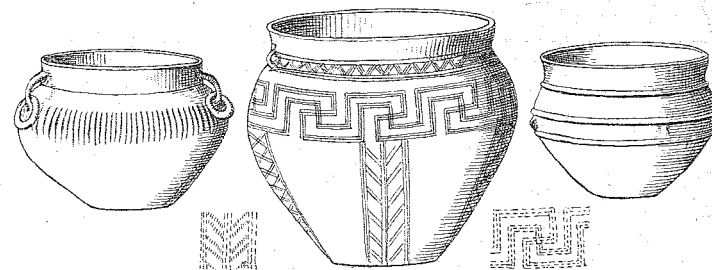
V Čechách našly se jednotlivé žárové hroby s výrobky čistě římskými a s mincemi hlavně jen císařskými, počínaje od Augusta, u Zlivi blíže Jičína, u Tejšova, u Teplíc, u Pisku, u Košenic u Klatov, v Obříství u Mělníka, u Holubic, u Lysee blíže Teplíc atd., kostrový hrob jeden

u Vrutice Kropáčovy. O nálezu kostomlatském jsme se již zmínili (str. 550). Římské výrobky neznačí ovšem že by zde byli pochováni Římané. U Hořovic našla se r. 1863 sbírka předmětů původu nepochybně římského, mezi nimi 10 faler ozdobných, 2 bronzové mísy, uzda, sponka, železný rošt a jiné kovové drobnosti.

V této době byly Čechy zaujaty germanským kmenem Markomanů (část Moravy od Quadů), který přitáhnuv sem od Rýna v polovině 1. století př. Kr., vypudil odsud dle Tacitova svědectví galské Boje na jih, a pevně se zde usadil. (Dle některých badatelů nemá však odchod Bojů co dělati s příchodem Markomanů.) Říše markomanská rozvila se brzy k velké moci za krále Marobuda, a ještě později připravila řadu těžkých bojů Římanům (hlavně za císaře Marka Aurelia Antonia r. 166—180). Poslední zpráva o Markomanech v Čechách zachovala se nám r. 451, kdy připojili se s Quady k vojskům Attilovým táhnoucím do Gallie; pak jich památka mizí, a zprávy zanikly. Za to se děje u Prokopia zmínka, že již r. 495 setkali se němečtí kmenové táhnoucí od Dunaje na sever patrně skrze Čechy s kmeny slovanskými. Které hroby v Čechách náležejí Markomanům jest těžko určit. Jsou to asi z části hroby takové, které zoveme galskými nebo těnskými, neboť galská kultura vnikla jistě již dříve do bývalého sídla Markomanů u Rýna, na horním Dunaji (Palacký je kladl však na Odru), tak že nebylo asi mnoho rozdílu mezi kulturou galskou a markomanskou, když Markomané vtrhli do Čech. Z části jim mohou snad náležet i hroby, v nichž se objevují první stopy rázu t. zv. germanského. Je toho však dosud málo. A proto neupíráme, že archaeologie existenci Markomanů v Čechách dosud nedovede určitě a plně doložit. Ale nieméně na základě zpráv historických neheceme o ní pochybovat, a očekáváme bližšího vysvětlení i ze stanoviska archaeologického od budoucnosti.

Řekli jsme však již napřed, že podle našeho domnění

slovanští kmenové již za doby předcházející vnikli od severovýchodu do Čech a do Moravy, a že jim pravděpodobně můžeme přičísti zdejší pole popelnicová. Soudíme nyní dále, že jako vedle Bojů, tak i vedle Markomanů zůstaly v končinách těchto seděti kmeny slovanské. Boj, v němž dle Tacita vypudili Markomané osadníky galské, nedotekl se Slovanů tou měrou, aby byl změnil jejich postavení v zemi. Byl to buď boj dvou kmenů o nadvládu v zemi, o nadvládu nad obyvatelstvem domácím, při čemž slovanský lid změnil pouze svoje pány, anebo se vůbec tykal jen

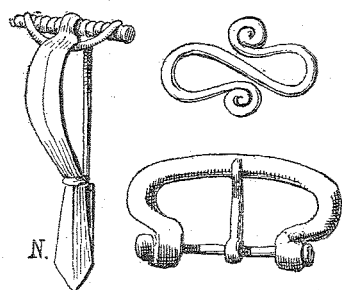

Obr. 386. Nádoby z hrobů u Dobřichova.

obsazení neslovanských končin země. Pole popelnicová, s nimiž jsme se již dříve setkali, známe i z doby vlivu římského. Vliv římský zasahal do Čech velmi silně, jak svědčí na př. zpráva o římském obchodu v hlavním městě Marobudově, a přes Moravu vedla vůbec hlavní obchodní cesta, spojující Itálii se severem Evropy. Proto není divu, že se setkáváme v pohřebištích poměrně bohatších než byla starší s milodary rázu římského, provincialního. Nejdůležitější nález takového pohřebiště učiněn byl u Dobří-

*) Někteří badatelé se domnívají, že Římané zanechali v Čechách i památky svého vojenského stavitelství. Soudilo se, že t. zv. markomanská věž na Zvíkově, a černá věž na hradě chebském jsou původu římského nebo z doby římské (Vocel, Rziha proti Grüberovi). O zvíkovské věži domnívá se na př. Vocel v Pravěku země české, že byla vystavěna na rozkaz M. Aurelia.²¹⁶⁾

chova. Popsal je nedávno Dr. J. Pič. Na místě zvaném „na Třebické“ nalezeno bylo velké pole popelnicové původně asi s 500 hroby. Popelnice seděly v písčité půdě, beze všeho obkladu kamenného, pravidlem jediná v každém hrobě. Starší zvyk, přidávati k popelnici řadu jiných nádobek jako milodary, pominul, za to však kovové předměty, zejména zbraně, jsou hojnější. Ale nejen tím se liší pohřebiště dobřichovické od starších typických polí popelnicových, i ráz popelnic a milodarů je zcela jiný.

Obr. 387. Bronzové věci z hrobů dobřichovských.

Popelnice baňaté jsou většinou robeny na kruhu a hojně ozdobeny (tu a tam jsou v úškách zavěšeny kroužky), a uvnitř vedle popele a nedopálených kostí nacházejí se dary rázu zcela římského: ohnuté meče, nože, sekery, hroty, kopí, puklice štítové, ostruhy, pak velmi hojné sponky provinciálního typu lukového, jehlice, skleněné perly

a různé závěsky, přesky, nůžky, klíče, hřebíky a pod.

Výběr několika charakteristických předmětů předvádějí obr. 387—389. Prof. Pič klade pohřebiště do doby od 3. století až do konce 4. nebo do počátku 5. století po Kr.³¹⁷⁾

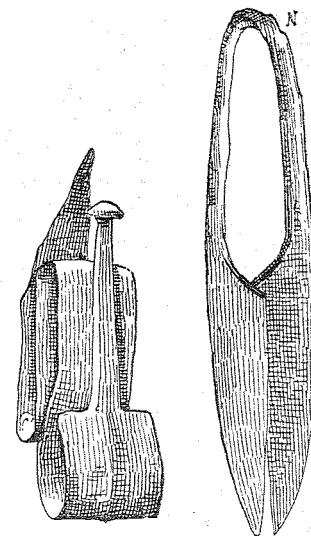
Hroby zcela stejného rázu nalezeny byly i v Záluží u Čelakovic, v Nymburce, u Vintěřic. Nejspíše sem patří i nález bitozeveský, želevěický (videň. museum). Prof. Pič kloní se k náhledu, že ráz našich žárových hrobů z doby císařství římského nevyvinul se povlovně ze staršího typu lužicko-slezského, ale že označuje novou invasi Slovanů od severu.

V Slezsku zaujaly poslední dobou nejvíce tři nálezy u Sakravy blíže Vratislavi, popsané Gremplerem.³¹⁸⁾ Našly se tam kostry s velice zajímavými milodary: podstavcem bronzovým římské práce s římskou etiketou a talířem, se zlatou

sponou, nákrčníky a náramky, nádobkou z milleforového skla, kostkami, zbytky kovaného vědérka atd. Bronzové sponky jsou odrůdami římské sponky provinciální. Nález datován je minci Claudia Gothica nejméně do konce 3. století.

Jak dovedla obchodní cesta, která vedla od Dunaje (přes Carnuntum) Moravou na sever, působiti kulturně daleko za hranice říše římské, do svědčují nám nejlépe památky z této doby v zemích rozkládajících se u moře severního a baltického.

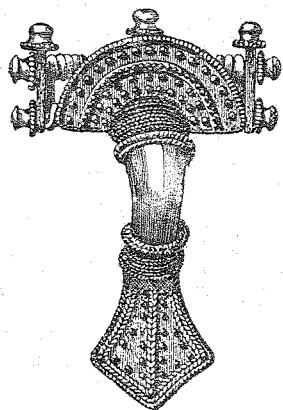
Slyšeli jsme, že v celém západním a severním Německu bylo vyhrazeno teprve těnské kultuře, aby zjednala úplnou platnost železu. Podle Undseta pak asi v 1. století po Kr. byla tu těnská kultura vystřídána římskou kulturou provinciální, která jest nejskvěleji vyznačena v Německu severním a východním, hlavně v Meklenbursku, v Pomoransku a Prusku, odkudž

Obr. 388. Zohřabaný železný meč a železná nůžky z hrobů dobřichovských.

přešla i na ostrovy baltické a do Skandinávie. Také jižněji od jmenovaných zemí se vyskytuje, jak se přirozeně při jejím postupu dá souditi, v Lužici, Braniborsku a Durinsku. V Meklenbursku setkáváme se v té době s hroby v polích popelnicových, jež lid zove „Wendenkirchhöfe“. Popelnice jsou uloženy na svazích výšin, nehluboko, obyčejně v prosté zemi, a někdy kameny obloženy. Milodary v popelnici jsou opálené a úmyslně polámané. Charakteristické jsou nádoby ozdobené řadami bodů a meandrovitými ornamenty, a sponky rázu provinciálně římského ale zvláštního lokálního typu, t. zv. sponky vendické (obr. 390). Patří sem na př.

velké pohřebiště u Votenic, Pastenu, Camminu, Pritzieru atd. Část těchto pohřebišť spadala již do doby těnské, většina náleží však době vlivu římského. Dříve se měla

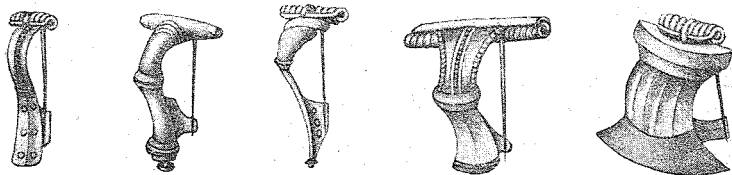

Obr. 389. Zlatá sponka z nálezů sakravského.

tato pohřebiště již podle lidového názvu za vendická, tedy slovanská. Později hlavně Lisch, Virchow prohlásili je za germanské. Také Undset ve své knize o první době železné v severní Evropě, a Lissauer přidávají se k téměř mínění. My ovšem ze svého stanoviska pochybujeme, že by všechna byla německá. Brzké vniknutí Slovanů do těchto končin je pravděpodobno, a není zcela správné Undsetovo mínění, dle něhož vlada kultury římskogermanské, totiž germanské s vlivy římskými, byla

na západ od Odry přerušena Slovy teprve r. 500 po Kr.

Ve východním Prusku jest římská provincialní industrie dle Tischlera úplně cizí, obchodem přinesená. Tischler ji

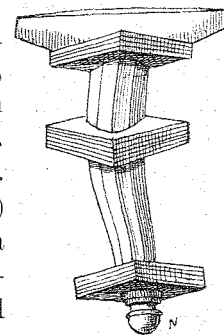

Obr. 390. Sponky vendického rázu z Pruska (dle Lissauera).

rozdělil na více dob, z nichž prvou datuje zde asi od r. 50 do r. 150 po Kr.; v druhé (od r. 150 do 250 po Kr.) objevují se některé lokální tvary domácí, ku př. sponky t. zv. větévkovitě, (Sprossenfibel, obr. 391). Ing. Undset s touto chronologií souhlasí.

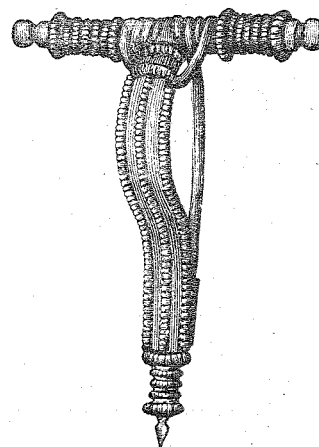
Kdežto v dobách dřívějších panovalo spalování, objevuje se v západním Prusku v době římské pochovávaní

vedle spalování mrtvých. Kostrové hroby jsou buď ploché nebo pod mohylou. Starší s mohylami mají chudé milodary: nůž, přesku, prsten a pod. (ku př. hroby u Förstenu, a mnohé hroby v kraji earthausském, gdanském, neustadtském), mladší jsou bez mohyl a bohatší. Sem patří pohřebiště u Amalienfelde (kr. Neustadt), Elbingu, Warmhofu (kr. Marienwerder), a Tezewa (kr. Stargard) a jiná. Důležitá pohřebiště žárová našla se u Olivy v kraji gdanském, u Ladekoppu atd. V Elbingu byly vespod kostry nad nimi popelnice, obě s výrobky římskými. Sponky římské docházely sem asi do 4. století po Kr. Národnost obyvatel té doby Lissauer určitě se neodvažuje.

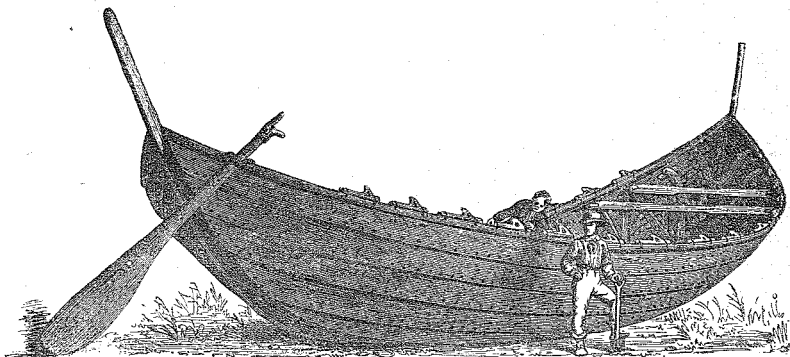
Obr. 391. Sponka větévkovitá.

V Hannoveru patří sem známé pohřebiště u Darzau z prvních století po Kr. V Šlesvíku a Jütlandě, kde železo vystupuje poprvé ve větší míře, všude je provázeno výrobky rázu římského. Totéž platí o ostrovu Seelandu. Do Dánska dle Undseta přišla římská kultura asi na konci 1. století po Kr., a sice jednak přes západní Německo od Rýna, jednak východním Německem z Pomoranska; odsud o něco později. Římský vliv vnikl přirozeně i přes moře do Skandinávie, Norska a Švédska, kde teprve od té doby můžeme mluvit o vyvinuté kultuře železné. O. Montelius datuje dobu těnskou a římskou zde od počátku naší aery až do

Obr. 392. Stříbrná sponka římského rázu z Gotalandu

r. 500 po Kr. O značném obchodu, který až sem vedli Římané (válečně se sem nikdy nedostali), svědčí velké nálezy římských mincí, hlavně stříbrných denárů ražených v prvních dvou stoletích po Kr.; Takové našly se na př. u Hagestadborgu v kraji Skåne, na Gotalandě u Kamsu, (kr. Lummelunda) a u Sindarfve (kr. Hemse). Vedle mincí i mnoho jiných výrobků jeví zřejmě práci římskou. Obchod dál se po moři, po lodích, z nichž se dvě, pocházející z této doby, našly r. 1863 v rašeliništi nydamském v Jütlandě, dřevěné, veslové, bez stožárů (obr. 393.)

Obr. 393. Loď z doby římské nalezená u Nydamu v Jütlandě (dle Montellia).

Hroby jsou žárové i kostrové. Popel býval uložen do nádoby, těla nespálená bývala dosti často kladena do kamenných skříněk. Oba druhy hrobů mívají nad sebou pravidlem mohyly ze země nebo z kamení, řídkější jsou hroby ploché. Mezi milodary mizí bronzové a zlaté nákrčníky, i stříbro je dosud řídké; za to jsou v hrobech hojně rohy pící, lžice, pěkné nádoby hliněné, kostky a kameny hrací, železné meče, kopí, šipy a různé šperky.

Že pronikal vliv římský i do končin ruských, je pochopitelné. Od té doby, co král Mithridates r. 64. př. Kr. zemřel, Římané ovládli království bosporské. Vliv jejich

dosvědčují i hojně nálezy římských mincí v Rusku, ku př. poklad nalezený v Kijevě a pocházející z III.—IV. st. po Kristu (z doby Gordiana, Galliena, Konstantina I. a Konstantina II.)*

*) Zvláštní výklad o původu těchto pokladů mincí římských podal na ruském archaeologickém sjezdu v Moskvě r. 1890 prof. Dm. Samokvasov. Dle jeho mínění nejsou to sledy římského obchodu v těchto krajinách, ale jsou to zbytky pokladů, které vzali s sebou kmenové getodačtí, když byli Trajanem v Dacii poraženi a se svým jméním ustupovali na sever. U nich byly tehdy římské mince zcela obvyklé. — Theorie tato narazila však již na sjezdu samém na tuhý odpor.

Obr. 394. Stříbrná keltická mince ze staré Pannonie.

Kapitola IX.

Konec doby předhistorické.

Pád říše římské. — Germani. — Velké stěhování národů. — Kultura hrobů řadových a výčet hlavních nalezišť. — Původ slohu gotského. — Doba Vikingů na severu Evropy — Slované. Jejich rozložení, šíření a nástin prvotní kultury. — Zachované památky. Hradiště, kolové stavby a hroby ve slovanských zemích. — Obchod arabský. — Příchod křesťanství.

Viděli jsme, že se říše římská ještě jednou vzmohla, sesílila, zvětšila za Constantina Velikého. Ale bylo jen poslední oživení organismu, určeného již k neodvratné záhubě.

Bylo by chybně domnívat se, že jen barbari, hlavně silné, ještě, neporušené Germanstvo, rozkotali říši římskou. Tak se věc neměla. Pramenů záhuby bylo více a hlavní přýštil ze samého nitra říše. Germanské pluky pomohly pouze rychleji sbourat zříceninu. Již před jejich útoky stála záhuba přede dveřmi říše římské, a i bez jich útoků byla by se rozpadla, snad jen pomaleji, vnitřním rozkladem. Vpády barbarů byly jen rány zevně vedené do umírajícího života a urychlily smrt. Také křesťanství vedle barbarů vedlo ránu za ránou. Počalof brzy nepřátelsky vystupovat. V staré říši římské nebylo místa pro nový velký útvar sociální, v jaký se mělo vyvinouti křesťanstvo.

To vše a jiné ještě byly příčiny pádu říše, jenž se po smrti Constantinově rychle dostavil. Constantin sám jej zavinil

rozděliv říši mezi tři svých synů a dva synovce. Nastaly spory a války domácí, za Constantia a Juliana mimo to nové boje na Dunaji, na Rýně a Eufratě. Julian povznesl sice říši, snažil se napravovat ústavu, mravy i řády, ale již po dvouleté vládě (r. 361—363) zabynul. Za řady jeho nástupců byly hranice říše velmi těžce hájeny v Britanii proti Pictům a Scotům, na Dunaji proti Germanům, na východě proti Peršanům. K těmto národům připojil se brzy nový, strašný nepřítel Hunnové. Rozkotali část říše gotské, a přinutili Wisigothy k vyjednávání, pak i k boji s císařem Valentem, a boj tento skončil strašnou porážkou Římanů r. 378 u Adrianopole a oblehnutím Konstantinopole. Ani výborný císař Theodosius (379—395) říši nespasil. S jeho jménem spojuje se však jedna důležitá událost. Rozděliv říši mezi své dva syny Arcadia a Honorio, provedl tím trvalé rozdělení římského státu na dva, východní a západní. Východní polovina udržela se ještě více než 1000 let a padla teprve r. 1453 pod návalem Osmanů.

Západní však nežila již ani jedno století. U barbarů povstala řada silných vůdců a panovníků: Alarich, Radagais u Gothů, Geiserich u Vandalů, Attila u Hunnů, a proti nim marně generálové římských vojsk hájili říši. Marně Stilicho odrazil několikrát Alaricha, Aetius dokonce nad strašným Atillou, „bičem božím“, dobyl r. 451 na polích katalaunských v Gallii velkého vítězství, — Alarich se přece dostal třikrát hluboko do Italie, oblehl Řím, dobyl jej a zpusťošil, za ním přišel Attila, a na konec se objevili Vandalové v hlavním městě říše, která ještě před nedávnou dobou ovládala téměř celý tehdy známý svět, a 14 dní loupili a ničili všechny památky bývalé římské moci, slávy a umění. Císařové římské, sídlící v různých menších městech byli bezmocní. Záviseli většinou od libovůle vůdců svých vojsk, střídali se téměř ročně, hynouce po krátké vládě pravidlem ranou dýky nebo zardousením. Konečně r. 476.

tlupy skládající se z germanských Herulů, Rugiů, Skirů, Turcilingů a jiných pod vedením Odoakra sesadili v Ravenně posledního císaře Romula Augustula. Za Romula byla říše založena, za Romula zanikla. Poslední císař rád se spokojil malou náhradou a letohrádkem na zálivu bajském.

Tak skončila západní říše římská po více než tisíciletém slavném trvání.

Pádem říše římské nastoupil v popředí evropských dějin národ germanský. Kolébka, v níž se vyvinul a vyrostl v onu sílu, s kterou vystoupil pojednou na jeviště historie světové, nachází se jistě v Evropě. Ať už je plémě indoevropské původu asijského nebo evropského, tolik je jisto, že process rozdělení jeho v hlavní větve evropské dál se v Evropě — někde ve východních nebo severních její končinách. Zde si také Germané vypěstovali svoji řeč, svoji národnost, ale blíže na jisto určití místo, kde se tak stalo, dosud se nepodařilo.

Na počátku aery křesťanské vidíme je rozsazeny po valné části Evropy od Rýna až na východ k Visle, na jih k hornímu Dunaji, na sever až do Skandinávie. Aspoň Tacitus zove Germanii (Germania magna) široký pás země obklopený Gallii, Rhaetií, Pannonii (tedy Rýnem a Dunajem), pak Sarmatií, Dacií a mořem. Při tom však není pochyby, že Tacitův pojem Germanie je více zeměpisný než ethnologický, právě tak, jako byl současně pojem Sarmatie, o níž jsme se zmínili na str. 511. To značí, že ne všichni kmenové, kteří sídlili v této Germanii, byli také národnosti německé. Není pochyby, že část kmenů na východě, kam se podle naší hypotézy již od doby bronzové šířili Slované, byla v této době původu slovanského. Ale kteří to byli z oné řady kmenů, již zde staří spisovatelé jmenují, nenasnadno je určití. Neznáme pravidlem nic než jejich lati-

nisované jméno, a z toho souditi na národnost pomocí etymologie, zavedlo již mnoho badatelů.

Tacitus dělí Germanii ethnologicky na tři velké části: západní kraj Istaevonů, pobřežní Ingaevonů a střední kraj Hermionů. Pravidlem se však mluví o jednotlivých kmenech germanských, mezi nimiž vynikali na západě Chattové, Sigambrové, Ubiové, Usipiové, Marsové, Batavové, atd. v Porýní, na severním břehu Germanie Frisové, Chaukové, Sasové, Angrivariové, ve vnitru Cheruskové, Hermundui; na východě Germanie rozložen byl veliký kmen Suevů, o jehož národnostní příslušnost tolik již bylo sporů mezi badateli slovanskými a germanskými. Pod toto jméno zahrnovala se řada jistě různých kmenů, mezi nimi mocni Semnonové mezi Labem a Odrou, pak Lugiové, Burgundioni, Turcilingi, Skirové, Guttoni, Vandalové, Rugiové atd.

V Čechách seděli, jak jsme již slyšeli, v době císařské Markomani, na východ od nich Quadové. Tacitus dodává, že za nimi sídlili ještě suevští Marsigni a Buri, gallští Cotini a pannonští Osi — z části snad ještě v Čechách a na Moravě.

Původní vlast Germanů byla ovšem mnohem menší rozlohy a teprve během doby nastalo rozšiřování. Jednotliví kmenové germanští počali postupovati výbojně na západ, na jih i na východ tak, že za doby císařské zaujímali kraj právě popsany. Někdy se jednotlivý kmen dostal daleko od své domoviny. První podobné vystěhování germanských kmenů známe již z dějin konce římské republiky. Němečti Cimbrové a Teutoni vytrhli asi r. 120 př. Kr. od severního pobřeží Germanie, a po dlouhém putování dostali se do Norica a do jižní Gallie, kde se poprvé v boji utkali s vojskem římským. Porážky Římanů a strach, který zavládl v Římě před nimi jsou dobře známy. Teprve výborný vojevůdce G. Marius je po delší době na dobro potřel v bitvě u Aquae Sextiae (r. 102) a na polích raudických (r. 101).

První útok germanský na říši římskou se tedy nezdánil. Řím byl ještě příliš silný, teprve rostl a mohutněl. Ale útok Cimbrů a Teutonů nebyl posledním. Od té doby, zejména, jakmile se Římané zmocnili provincií podunajských a Porýní, a vešli tím do přímých styků s Germany rozšiřujícími se, pomalu ale kompaktně, válečné útoky Germanů se množily. A kdežto jich síla rostla, počala síla římského panství vnitřním rozkladem upadat. Návaly od severu stávaly se prudčí, zasahovaly hlouběji, Římané pomalu počali ustupovati, kus po kuse svých provincií opouštěli, odevzdávající je v moc barbarů, až konečně vnikli tyto vítězně do samé Itálie, a vsadili smrtelnou ránu do samého srdce římského státu, jak jsme byli právě vyložili.

Příčinou těchto výbojů germanských kmenů byly pudy vnitřní, i — a to hlavně, zevnější. Z Asie, z této odvěké dílny národů, vnikaly od pradávna stále nové vlny národů do Evropy. Dokud bylo v Evropě dosti místa, nepůsobily tyto přírůstky velikého tlaku na starší domácí obyvatelstvo. Jinak však bylo později, a v době po Kristovu narození, když se počaly nové velké přívaly valit do Evropy, byly tu již končiny hustě osídlené kmeny slovanskými a germanskými. Usazování nemohlo se dáti více klidně, musilo se užiti násilí a boje. Tím se stalo, že od počátku I. tisíciletí po Kr. až téměř do konce jeho,*) vidíme v dějinách evropských zvláštní obraz neustálého postupu a posunování různých národů původu evropského i asijského, vidíme, jak nátlakem plemen finských a turkotatarských hnuli se kmenové slovanské prudčeji na jih a západ, přenesli pohyb na Germany, a tito jsouce v plné síle rozvoje národního života, vrhli se útočně tam, kde při stále slabším a slabším odporu kynulo jim jasné, modré nebe, věčné jaro, bohatství a rozkoš — na jih Evropy. Celé toto hnutí událo se poměrně

*) Obyčejně se doba velkého stěhování datuje úžeji od příchodu Hunnů až k pevnému usazení Langobardů v Itálii (od roku 375—568). Má se na mysli hlavní fáse celého stěhování.

v krátké době, kterou proto v dějinách evropských zoveme dobou velkého stěhování národů. Celý obraz jeho zde podávati nelze, zachytíme k vůli orientaci jen několik jeho nejvýznačnějších momentů.³¹⁹⁾

Největší úlohu hráli v něm Gothové, kteří již v 2. st. ze svých původních sídel, na severním pobřeží a ústí Visly vytrhli na jihovýchod, usadili se na severním břehu černého moře a zřídili tu mocný gothský stát, rozdělivše se na Gothy západní a východní, Wisigothy a Ostrogothy. Zde velmi zmohutněli a i kultura jejich, jak dále uslyšíme, nabyla delším stykem s východnějšími končinami a národy zcela zvláštního rázu. Provozovali pirátství na černém moři od 3. století, projíždějice je křížem na dlouhých, lehkých lodicích. Říši nejvíce povznesl král Hermanarich, podrobiv si velkou část nynější Rusi. Slovem, Gothové po dobu svého sedění na břehu černomořském stali se národem, jak pro další historii stěhování národů tak specialně i pro vývoj kultury germanské v této době velmi důležitým. Konec panství gothskému přivodil vpád Hunnů.

Hunnové, národ původu nejistého, snad tureckého, snad uralského, udeřili r. 375 na Ostrogothy, zničili je (až na část, jež se udržela v Taurii), a obrátili se proti Wisigothům. Tito přišli se do Byzantia s prosbou, aby se směli přesídlit za Dunaj do Moesie. Císař Valens I. neodepřel sice jejich žádosti, ale brzy počaly nesváry, a v bojích, které v následujících letech povstaly, trpěla velice říše římská, zejména, když nastoupil u Gothů vládu král Alarich. Gothové dobyli Řecka, prošli Itálii, až se konečně dostali až do Hispanie, kde se již dříve usadili němečtí kmenové Alanové, Suevové, Vandalové, a založili tam r. 419 visigothskou říši se sídlem v Tolose. Brzy však z Hispanie vytrhli Vandalové do Afriky, podrobili si valnou část severního pohřeží, a za krále Geisericha ovládli i Itálii, Sicílii a Korsiku. Zatím se na východě hnuli znovu Hunnové pod králem Attilou. Z nynějších Uher,

kde bylo jejich centrum, vtrhli do západní Evropy, a přes strašnou porážku, kterou utrpěli od spojených vojsk římsko-germanských v Gallii na polích katalaunských r. 451, obrátili se do Itálie, a ji z části zpustošili.

Sesazením posledního císaře Romula Augustula r. 476, ovšem klid nenastal. R. 493. dobytá byla Itálie od zbytků Ostrogothů pod Theodorichem, r. 555. přivtělena byla opět k říši východořímské, ale již r. 568 přitrhli sem z Pannonie Langobardi, dobyli celou severní a části střední a jižní Itálie a sídlem svojí vlády učinili Pavii. A co se toto dalo na jihu Evropy, povstaly nové germanské říše i v Anglii a v Gallii.

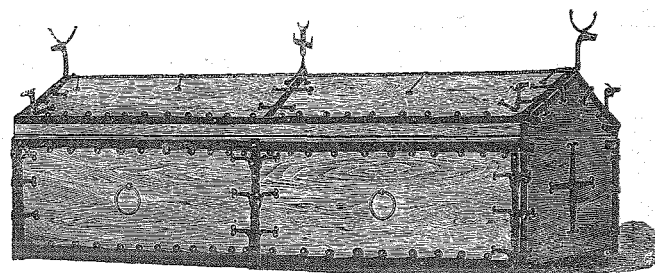
Tento, byť i nejstručnější přehled hlavních hnutí podá přece jakousi představu o tom, co se zove velkým stěhováním národů. Germanský element rozšířil se po celé Evropě, a všude tam, kam přišel, vstúpil do lidu, s nímž se setkal, více méně svoji krve i své kultury.

Pochopíme, proč se v této době v celé Evropě setkáváme s novým rázem památek, s novým vkusem, slohem — germanským. Pokusíme se nyní nastíniti obraz kultury germanské, pokud si jej můžeme utvořiti z nálezů hrobních. Ovšem do podrobná jej kresliti nemůžeme; spokojíme se jen s naznačením těch výrazných znaků, které památky této doby provázejí. Toho, kdo by se chtěl o věci důkladněji poučiti, odkazujeme na znamenité dílo Lindenschmitovo „Handbuch der deutschen Alterthümer I. (Brunšvik 1889“), jež i my v celku sledujeme. Pokud se v některých základních věcech rozcházíme s jeho výsledky ku př. v názoru o původu slohu germanského, čtenář z dalšího pozná sám.

Periodu počínající dobou, kdy na troskách říše římské ovládli celou téměř střední a západní Evropu Germané, a končící dobou, kdy tito přijali křesťanství, zvali dříve archaeologové periodou merovejskou podle panujícího rodu v říši francké, již založil Chlodvig z rodu Merovea. Ještě

dosud se hojně nazývá tak i doba sama i ráz kultury, zejména zvláštní sloh umělecké industrie, jež ji provází, ačkoliv, jak uvidíme, lépe je užívati názvu jiného. Perioda ta padá dle L. Lindenschmita hlavně do 5—8. st. př. Kr., do doby, kdy se pokřestili Frankové.

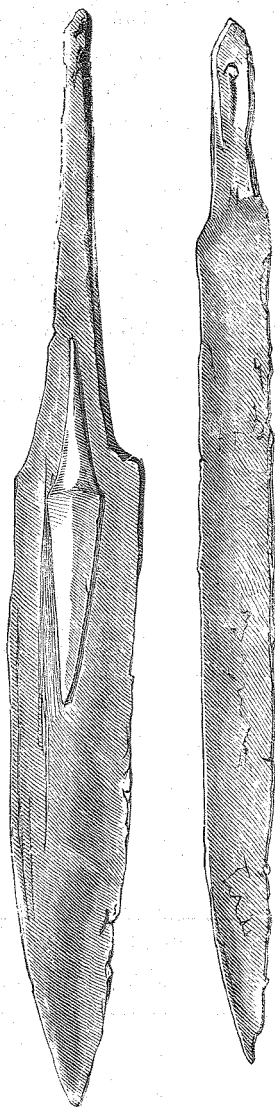
Hroby s vytčeným rázem této doby nalézáme hojně po celém Německu, pak i v Belgii, severní Francii, a v Británii. V zemích na jihu a na východě od tohoto území jsou řídkší, ačkoliv se s nimi i v Alpách, v Uhrách, Čechách, atd. shledáváme. Za to jsou opět hojny na severu ve Skandi-

Obr. 395. Dřevěná rakev z pohřebiště u Civezanna v Tyrolsku.

navii a v Dánsku. Způsob hrobů je dvojitý. Buď jsou nad tělem nespáleným nasypány mohyly, nebo a to nejčastěji ukládána byla těla do jam v zemi, podobných našim hrobům, v řadách vedle sebe. Jsou to typické t. zv. řadové hroby (Reihengräber) německé, jichž největší hřbitovy se našly v kraji německých Alamannů a Franků. Při slově „řadové hroby“ se dosud pravidlem myslí na tento druh pozdních hrobů německých, ovšem nevhodně proto, že podobný způsob pohřbívání těl vedle sebe v řadách byl již za dřívějších dob a jinde, mimo kmeny německé v obyčeji.

Hroby tyto nebývají vně ničím označeny, ale máme staré zprávy o tom, že bývaly původně ohrazeny křovím, trním, nebo mříží; že stávaly nad nimi sloupy dřevěné (charistado) nebo jakási dřevěná lešení (?), selave), domky

Obr. 396. Železné scramasaxy z hrobů
u St. Georgen v Horních Rakousích.

nebo i stely kamenné. Mrtvý leží nejčastěji prostě v zemi, nebo na prkně a prknem přikryt, nebo v rakvi dřevěné, (z kmene vyhloubené, z prken). Skvostná, okovaná rakev našla se v hrobě nějakého knížete u Civezanna (obr. 395). Frankové a Burgundi užívali i od Římanů přejatých kamenných nebo sádrových sarkofagů; v Bavorsku a u Anglosasů jich není.

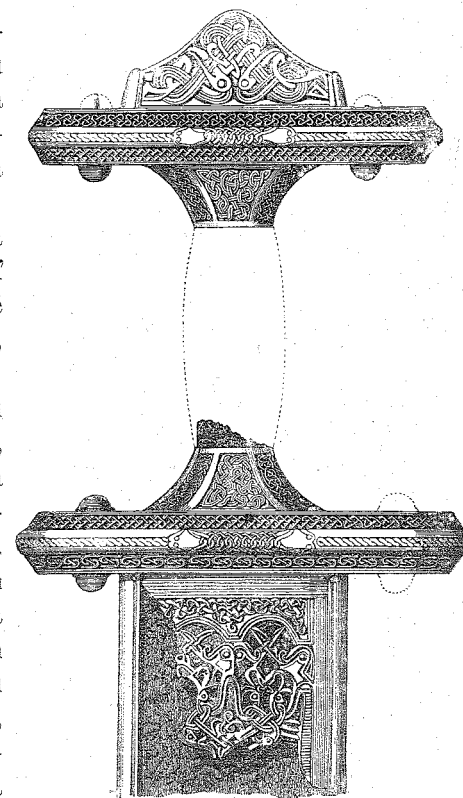
Dary zemřelým do hrobu davané jsou bohaté nebo chudé, dle postavení zemřelého. Knížecí hroby, jako byl hrob nalezený v Civezannu, jsou plny zbraní železných, zlatých, bronzových, sklem a drahokamy okrášlených šperků, jinde kostry nemají u sebe nic, — než někdy nepatrný, železný nůž.

Zbraně jsou vesměs železné. Nejčastější je nůž, různé velikosti, ale vždy s rovnou čepelí, ne zahnutou, (obr. 396, 404) jakou měly na př. nože hallstattské. Malé nožičky sloužily jen za nástroje, velké (sax) za zbraň k házení, k bodání i k sekání. Široký silný nůž, určený hlavně za zbraň sečnou sluje s scramasax a bývá velmi hojný v hrobech burgundských a franckých. I název scramasax je původu franckého, jinak sluje též latinsky semispatha. Hlavní zbraní byly však dlouhý, oboustranný meč (spatha) a sekera.

Dle Lindenschmita přešla spatha ku Germanům od Římanů. Alespoň se nachází nejčastěji v končinách, kde se germanští kmenové nejvíce stýkali s Římany, hlavně na Rýnu. Odtud jí na západ i na východ v nálezech ubývá. V Anglii jest již řídká.

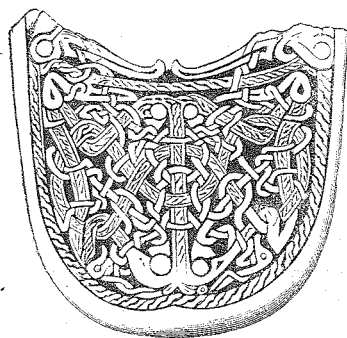
Čepel je železná, jilec na železném trnu byl zhotoven ze dřeva nebo kosti, u bohatších mečů i ze zlata a posázen drahokamy. Také pochva a nákončí bylo buď prostě nebo bohatě přistrojeno (obr. 397, 398).

Druhou obecnou zbraní byla sekera, sloužící buď, držena jsouc v ruce k sekání, nebo k házení. Zejména jeden druh t. zv. franciska s krátkým topůrkem sloužila u Franků především k házení, a byla za tím účelem velmi lehce a elegantně hotovena (obr. 399). Ze starších nálezů odpovídají její tvarům nejvíce známé nám sekery kobanské. Vedle této formy užívalo se i seker jiných tvarů, podobných nejvíce našim sekerám. Některé mají ostří tak široké, že tvoří již přechod k pozdějším halapartnám. Dvojitých seker, ačkoliv je o nich dosti zpráv, nebylo dosud nalezeno.

Obr. 397. Skvostný jilec meče nalezeného v hrobě
u Ulltany ve Švédsku.

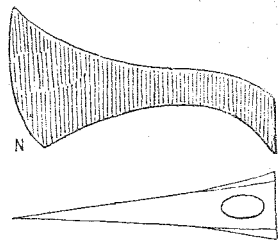
Z jiných zbraní nacházíme v hrobech hroty kopí různých druhů, mezi nimiž zajímají nejvíce kopí zpátečnými háky opatřená, formy dosti řídké a nejspíše od Římanů

Obr. 398. Nákonič meče z hrobu u Vendelu ve Švédsku.

přejaté (ang o), a pak zvláštní hroty s dvěma křídlovitými výběžky na tulejce (obr. 401). Někteří jako prof. Ranke chtěli v nich vidět aspoň pro Bavorsko zbraň slovanskou, ale neprávem. Slované jejich neznají, za to jsou hojny na západě. Dle Lindenschmita jsou to zbraně lovecké, a křídla neměla jiného účelu, než-li zadržeti příliš hluboké vniknutí oštěpu do těla. Hroty šípů

jsou velmi hojné, také se našly celé luky zachované, za to nelze dokázat v hrobech toulce, praky, palcáty, rohy a trouby, praporec, ač byly jistě užívány. O zvláštní házečí zbraní zvané cateia nebo teutona, vypravuje Isidorus, že se po vymrštění sama vracela k místu, odkudž byla vyhozena. Patrně to byla zbraň obdobná australskému bumerangu, jež se ostatně i jinde vyskytuje. Ze zbroje ochranné nejčastěji se najde štít, vlastně jen jeho železná puklice několika základních tvarů (srv. obr. 404). Štít sám byl dřevěný, podoby obyčejně okrouhlé nebo oválné, a koží potažen. Přilbice, pancíře a holeně jsou v nálezích velmi řídké, ač máme o nich zprávy v památkách písemných. Patřily asi jen k výstroji mužů vynikajících. Nepříliš časté jsou i části výstroje koňského v hrobech: ostruhy, pravidlem železné polokruhové, opatřené jednoduchým, malým

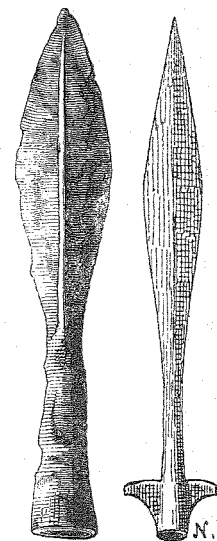

Obr. 399. Franciska (dle Lindenschmita).

bodcem,*) železná udidla, ještě řídké jsou třmeny a podkovy. Lindenschmit vůbec popíral, že by se bylo tehdy užívalo podkov. Dle Schaaßhausena neznali sice Římané a Germani podkovy v první době císařské, ale v pozdější ano. Za to jsou hojné, různé ozdobné falery tvaru čtyřhranného i okrouhlého. Také celé kostry koňské nescházejí, ale jen v hrobech rázu staršího a v hrobech bohatých.

Velmi hojné jsou šperky a různé jiné věci náležející k úboru lidskému jako: kostěnné hřebeny, jež se nosily s jinými toaletními drobnostmi v taštičce lněné nebo kožené, připevněné na pasu, kleštičky bronzové k vytrhávání vousů (břitev se více neužívalo), železné nůžky známého nám tvaru (obr. 352), lžičky a pod., vše to v hrobech mužů i žen. Oděv, o němž máme zachovány podrobné zprávy u Sidonia Apollinara, Paula Diacona, Agathia, Einharda a jiných, byl hotoven z kůže, vlny nebo lnu. K upevnění jeho na těle sloužil pás, který nesl zároveň kalhoty, tašku i zbraň, a zapínal se přeskou. Přeska přišla ke Germanům od Římanů, dříve bylo, jak jsme poznali, užíváno k zapínání pasů háku. Přesky jsou zde dvojího druhu, buď jednoduché, hned s pasem spojené, nebo vybihají na obě strany v delší jazykovité, obyčejně velmi ozdobné kování. Material je různý: železo, zlato, stříbro, sklo, křišťál, nejčastěji bronz.

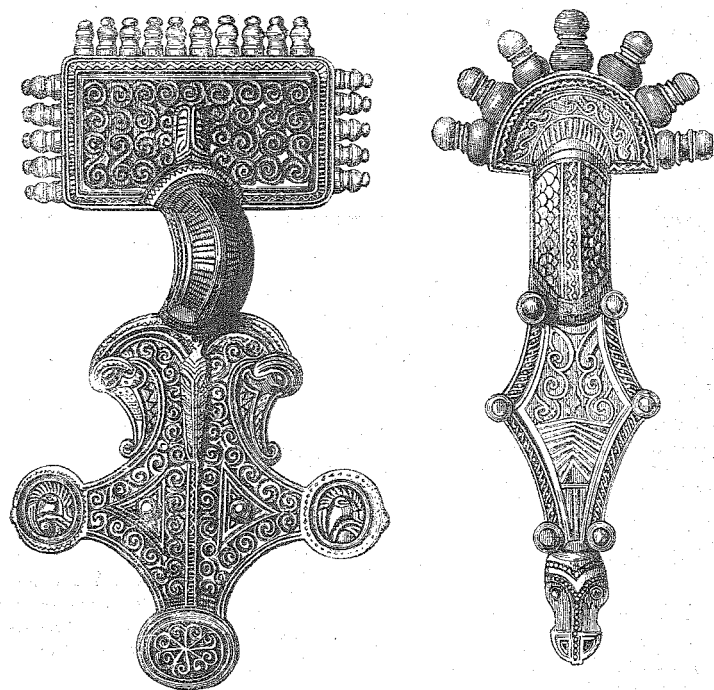
Druhou pro nás důležitou částí úboru byla sponka. Z největší části vyšly různé tvary německých sponek této doby

Obr. 400—401. Železný hrot kopí z pohřebiště u Civezana a hrot okřídlený z Lengenfeldu v Bavorsku.

*) Langobardi nosili dvě, Frankové a Alamanni jen jednu ostruhu na levé noze.

ze sponky římské (z typu, který představuje obr. 383). Ovšem ozdoba je nyní zcela jiná, svérázná, a tak rozmanitá, že nenajdeme téměř dvou sponek stejných. Kdežto byly římské sponky hotoveny továrnicky, jsou tyto po kusech jednotlivě dělány. Od starších předhistorických liší se tím, že spojení

Obr. 402-403. Stříbrná pozlacená sponka z Ólandu a sponka z Zahlbachu blíž Mohuč.

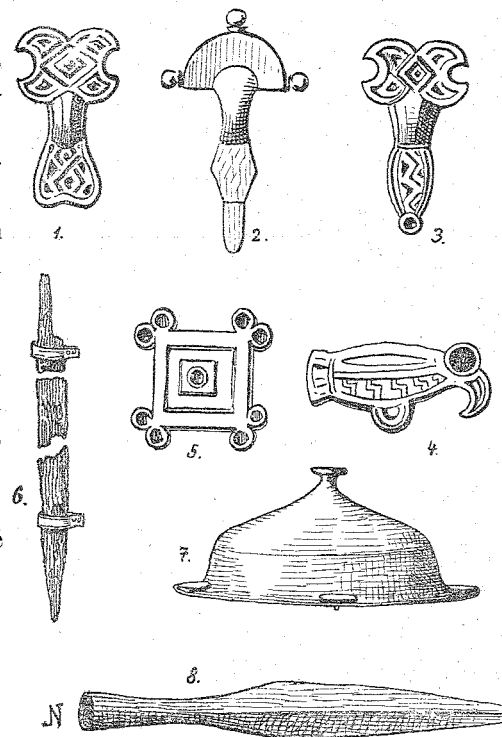
jehly s obloukem a závit pérový není více viděti pod deskou, od římských zase hlavně tím, že přední deska, pod níž je jehla připevněna, jest mnohem větší, buď v podobě obdélníka nebo polokruhu, a na okraji často řadou paprskovitou knoflíků ozdobena (fibules à rayons). Patka je podlouhlá a končí pravidlem v stylisovanou hlavu (obr. 403). K tomuto druhu sponek můžeme připojiti i sponky, při nichž je patka stejné podoby s deskou svrchní.

Jiný druh sponek jsou sponky terčovitě, nejspíše také původu jižního. Starší druhy měly kruhovitou desku vypuklou, tak aby se mohl do ní zabratí záhyb spjatého šatu, tyto pozdější s plochou deskou nemají původního

účele a jsou vlastně jen šperky, ozdobené na povrchu prací filigranovou nebo ještě více vykládanými drahokamy a barevným sklem. Třetí druh sponek jsou sponky, jejichž terč má podobu zvířete, nejčastěji ryby nebo ptáka s ostře zahnutým zobákem, představujícího patrně některého dravce, jestřába nebo sokola (obr. 404, 4.). Podobné sponky římské jsou dle Lindenschmita

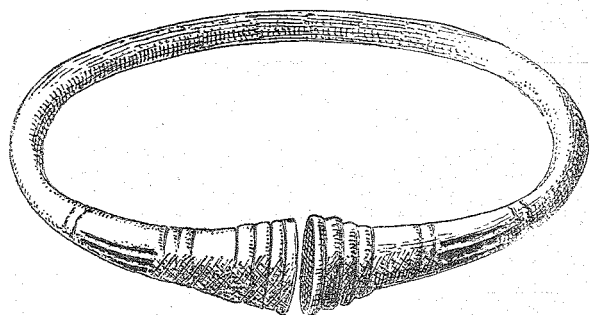
bez výjimky ozdobeny emailem a niellem, německé vykládaním a prací filigranovou.

Vedle těchto milodarů bývají v hrobech ženských hojně jehlice do vlasů. Ženy vdané nosily vlasy spletené v copy, nevdané rozpuštěné a jen nahoře páskou spjaté. Muži svobodní měli téměř u všech kmenů germanských zvyk nositi vlasy delší, ale na ramena splývati směly jen knížatům. Výjimku činili Sasové.

Obr. 404. Sponky, nůž, koplí a puklice štítová z hrobů u Podbabý v Čechách.

Hojné jsou i náušnice se závěskami, nákrčníky z perel skleněných, jantarových, zlatých a různých závěsků (masivní kovové nákrčníky jsou velmi řídké), náramky z bronzu a stříbra, lišící se ve formě od starších tím, že se k oběma koncům otevřeným sesilují (obr. 405.) a hlavně tam jsou ornamentovány, pak prsteny hladké, široké nebo s destičkou pečetní, různé jiné závěsky a ozdoby. Mezi dary nescházejí i mince, římské a domácí, dále přesleny, jehly k šití, taštičky, klíče, křesadla s pazourkem, tu a tam vážky bronzové atd.

Obr. 405. Náramek z řadových hrobů u Igelsu blíže Innsbrucku.

Někdy bývají vedle koster i malé skřínky s různými předměty.

Hojné jsou nádoby všech druhů forem i materialu, vědérka dřevěná okovaná, skleněné nádoby, láhve, poháry, i rohy pící, nádoby bronzové, zlaté i stříbrné. Keramika hlíněná je tvarů různých, vždy hotovená na kruhu hrnčířském. Charakteristické ornamentační pásy nejsou ryty, ale vytlačeny razítky.

Výzdoba šperků je zvláštní, originalní. Vyznačuje ji pravidlem přeplnění. Úměrnost slohu úplně mizí, formy nejsou organicky vyvinuty. Převládá nejvíce výzdoba pásová a zvěrný ornament. Pásy ornamentační bývají velmi komplikovaně propleteny, a mezi nimi objevují se divné, fantastické a při tom hrubě stylisované hlavy a

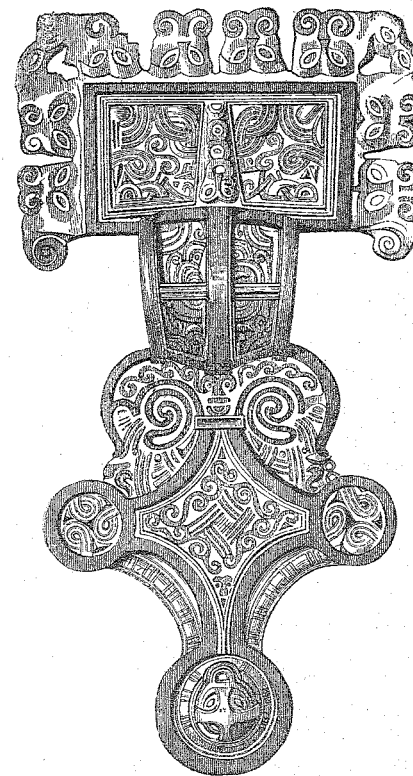
postavy, řídkěji lidské, obyčejně zvířecí, nejčastěji ptačí, a různé svinutí hadové, draci a pod. (obr. 397, 398, 408, 417.)

Vedle slohu výzdoby i technika její je zcela nová.

Na místo emailování, které panovalo v době těnské v Gallii a na pracích římských z dob císařských, nastupuje nyní vykládání drahokamů, nejvíce syrskými tmavými granáty, almandiny, hyacinty, topasy a tyrkysy, které k zvýšení ohně a krásy kladeny byly na zlaté nebo stříbrné listky.

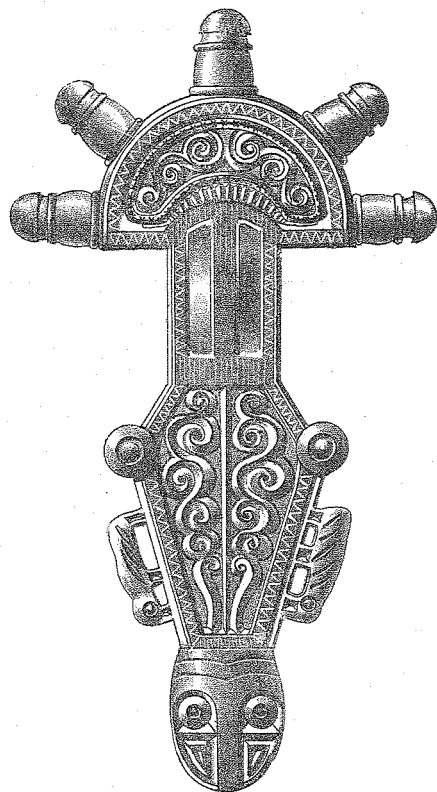
Drahokamy docházely do Evropy většinou z Orientu ba až z Indie, jak můžeme souditi z povídky zachované u byzantského spisovatele Kedrena. Tento druh výzdoby sluje „verroterie cloisonnée“, na rozdíl od vyplňování ornamentů emailem (srv. o tom str. 532). Původu je orientálního.

I sám Lindenschmit soudí, že přišla do industrie německé, kterou jinak má za původní, od východu, obchodními styky s Byzanci. Později byly skutečně drahé kameny mimo granáty nahrazovány barevným sklem. Dle Fr. Pulszkého jsou rudé ozdobné vložky na hojných gothských špercích, chovaných v peštském museu, z kamenů, zelené ze skla.

Obr. 406. Tausírovaná sponka z Anglie (dle Hildebranda).

Jiný druh ozdoby, známé sice již z prací římských, ale teprve nyní rozkvetlé, dociloval se t. zv. niellem a tauširováním. Niello jest ozdoba ze sirniku stříbrnatého, barvy

Obr. 407. Stříbrná sponka z franckého hrobu u Bingenu.

černomodravé, kterou se vyplňovaly pole a pásy stříbrných šperků mezi hranami a ornamenty pozlacenými. Ozdoba představuje pravidlem řady tmavých niellovaných trojúhelníčků, kroužků, nebo klikaté černé čáry na bílé půdě stříbrné.

Tauširování jest ozdobování železných věcí ornamenty obyčejně stříbrnými. Provádělo se to dvojím způsobem. Buď byl železný předmět celý postříbřen, a sice tím, že se na drsnou plochu železnou přitloukl pevně tenký list stříbra, a pak se v něm ornamenty vyřezaly a vybraly, anebo byl na železné ploše ornament dříve

vyznačen, linie jeho vyhloubeny a do těchto vyhloubených linií vkládaly se nitě a pásy stříbrné, a pevně se tam zatloukly a rozteply.

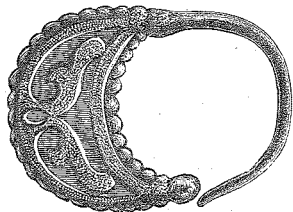
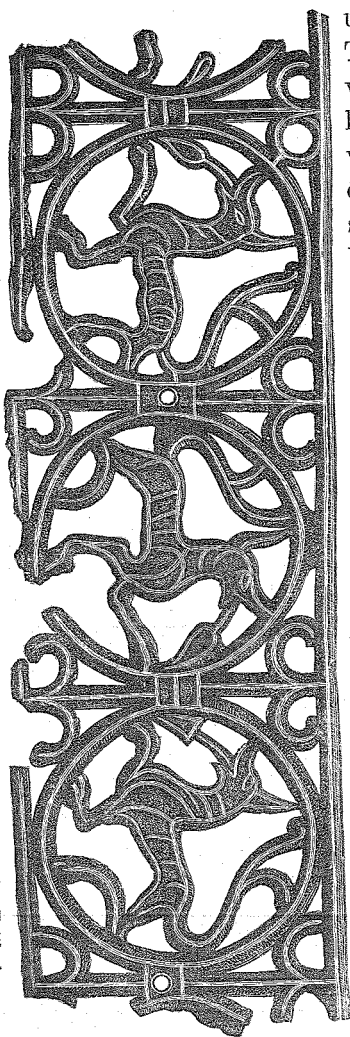
Také byl obojí způsob na jednom předmětu spojován. I tato technika je cizí a přišla do Německa z jihu. Lindenschmit ji má za pozůstatek vkusu římského. V této době

byla zde velmi oblíbena k ozdobě šperků (sponek) i železných nástrojů a zbraní, ale jen v těch galských a germanských zemích, které byly římskými provinciemi. V Sasku, Anglii, Skandinávii jsou již tauširované předměty vzácné, a původu nedomácího (obr. 406).

Hroby germanské s právě popsaným inventářem nacházejí se hojně v jižním Německu, severní Francii, Anglii, a pak na severu. Jednotlivé nálezy podrobněji vyčítati nebudeme. Jen několika nejzajímavějších se dotkneme. Jeden z nejstarších hrobů z nich odkryt byl r. 1653 na hřbitově sv. Brixia v Doornieku v Belgii, a náležel patrně franckému králi Childerichovi a jeho manželce Basině. První jej popsal a zobrazil J. Chiflet, po něm nejlépe teprve abbé Cochet.³²⁰⁾ Abbé Cochet byl vůbec svého času jedním z nejlepších znatelů francouzských starožitností této doby. Odkryl a popsal velké množství pohřebišť franckých a burgundských, po něm pracovali ve Francii, v Normandii, Picardii, Burgundsku Rigollet, Baudot, Peigné Delacourt, baron de Baye a jiní,³²¹⁾ ve Švýcarsku J. Mayer,³²²⁾ Troyon, Wanner, Vischer, v Holandsku J. Janssen.

V Anglii pracovali nejvíce Douglas, R. Smith, J. Akermann, Th. Wright, J. Kemble, W. Wylie.³²³⁾ Anglosaské hroby jsou husté v rovinách Kentu, Sussexu, na ostrově Wightu, pak i v Gloucesteru, v hrabství Oxfordu, Leicesteru, Derby, Nottinghamu, Northamptonu, Lincolnu, Cambridge, Suffolku, Norfolkku a Yorku. Jinde nejsou ještě dobře prozkoumány.

Nejvíce hrobů germanského rázu má jižní Německo počínaje Porýním až do Bavorska. Nálezy spracoval nejlépe Lindenschmit. Ze spousty pohřebišť uvádíme aspoň nově Chlingenspergem odkrytou a popsanou nekropolí u Reichenhallu v Bavořích³²⁴⁾ s více než 500 bohatými hroby. I v alpských zemích rakouských, jež byly osídleny hlavně Langobardy, než tito dobyli severní Itálie, setkáváme se dosti hojně s hroby germanskými. Bohaté pohřebiště našlo se

u vsi Civezzana blíž Tridentu.³²⁵) Jeden hrob kryl v sobě patrně ostatky jakéhosi vůdce. Kostra ležela ve zbytcích dřevěné skvostně okované rakve, jejíž rekonstrukci podává nám obr. 395. Vedle ní byl dlouhý meč (spatha), hrot kopí, šipky, a meč krátký (seramasax), puklice, železný náramek, nůžky a stříbrem vykládané kování řemení. Na prsou ležel kříž ze zlatého plechu, dvě železné sponky, u nohou velká bronzová nádoba.

Důležité jsou též nálezy ve Friaulsku, zejména bohatý hrob bojovníka nalezený v Cividale. Dle nápisu na sarkofagu náležel vévodovi Gisulfovi, synovci Alboina, krále Langobardů.³²⁶)

V Rakousích jsou hlavně důležitá pohřebiště u Kettlachů zajímavé pomísením typu germanských (obr. 408, 409.) se znaky slovanskými, o nichž dále uslyšíme, a bohaté pohřebiště u sv. Víta (okr. Hietzing), u Velkého Harrasu, u Brunnu (s mincemi Valeriana). U Bernhardsthalu, v St. Georgen, Freinbergu

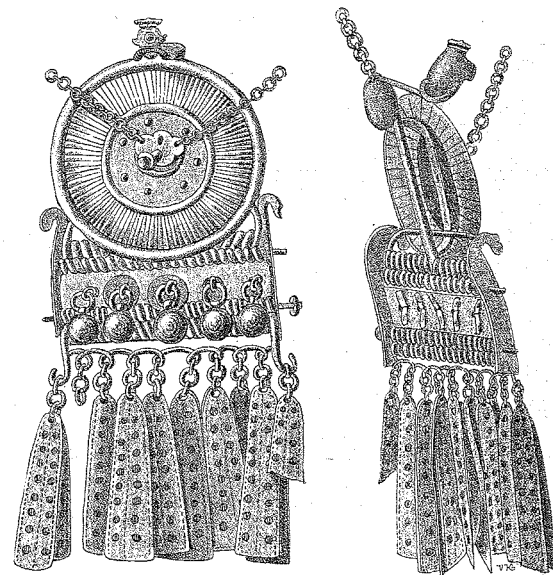
našly se pod mohylami bojovníci s úplnou nahoře popsanou výzbrojí.

V Čechách jsme až do nedávna mohli mít za to, že zde není pohřebiště rázu germanského. Našly se sice jednotlivé hroby s milodary tohoto rázu u Vinařic, v Úhercích, Želenkách, Bříze, Pátku a Želenicích s jednotlivými pře-

krásnými šperky rázu merovejského (obr. 410). ale nebylo zde pohřebiště většího. Teprve před nedávnou dobou přišlo se na to, že u Podbaby nedaleko

Prahy rozkládali se musilo velké pohřebiště, z něhož se již zachránil jen obsah několika hrobů. Ale jak inventář hrobní (srv. obr. 404.) tak i typy lebek z hrobů těchto zachovaných připojují toto pohřebiště zřejmě k typu jihoněmeckých hrobů merovejských, a my neváháme vidět v něm sledy kmene německého, který kdysi, snad jen nedlouho (dle prof. Piče v 5. nebo 6. století), sídlil v pražském okolí, a jehož stopy našly se také na druhé straně Vltavy již před lety Peterou, a r. 1892 znovu v Libni.

Také na jiných místech v okolí Prahy přišlo se častěji na věci rázu germanského.

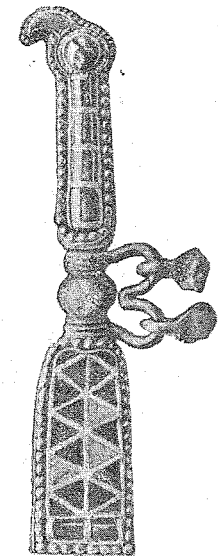
Obr. 410. Sponka z hrobu želenického.

Do mnohem pozdější doby, do IX.—X. st. dle prof. Piče, náleží hrob s 2 kostrami nalezený r. 1864 u Kolína, v němž se dříve prof. Štěpánek domníval viděti hrob Prokopa Velikého z XV. století. Kalich, sponka a přeska jeví již rozhodně sloh románský.³²⁷⁾

Na Moravě znám jen jednotlivé hroby s bohatým šperkem tohoto rázu. Našly se na př. u Nákla (zlatá emailovaná spona a stříbrný náramek), a v Předmostí (kostra s prstenem a naušnicemi práce filigranové).

Zajímavější jsou hroby v Uhrách, nalezené na př. u Ordase, Szeged-Öthalomu, Szeged-Sövényházy, (z V. st.) Szent-Endre, Pusztu Ozory (VII. st.)

V Tisza-Szöllösu našel kdysi farář Tariczky kostru bojovníka s koněm, v bohatém výstroji, se zlatým (?) pancířem, zlatou přilbicí, zlatým jilcem meče atd. Náležel patrně době relativně pozdní. V téže době vyskytují se tu však ještě mohyly žárové na př. na pustě „Szalacska“ na pravém břehu Kapose s kamennými komorami (ze IV.—V. st.), mohyly u Csurgó (com. Fejervár) s urnami v dřevěné komoře.

Obr. 411. Část u díla z kurhanu kudinetovského.

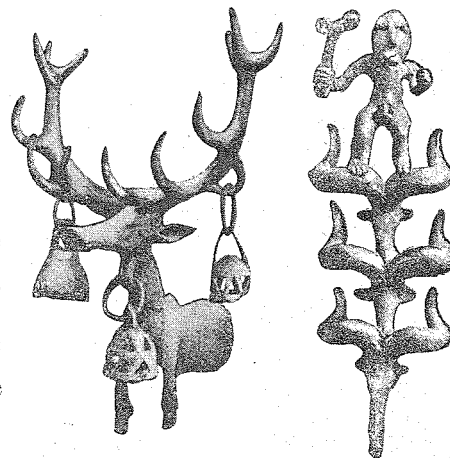
Érды je klade do doby Kumánů. Dobu od VI.—IX. století, z níž jsou nálezy řídčí, zove Pulszky avarskou.

Hroby s podobným inventářem můžeme sledovati až do jižního Ruska a na Kavkaz. Sem patří také slavný poklad nalezený r. 1864 v kurhaně u Novočerkaska, o němž se ještě dále zmíníme, nález v kurhanu blíž stanice Golubinské, v kurhanu u vsi Kudinetova v oblasti terské (obr. 411.), nálezy v hrobech u vsi Alešek (tavričeská gub.), u vsi Kaibaly (samarská gub.) U vsi Lebechovky (gub. poltavská) Gorodská (gub. kijevská), Volného

(gub. jekatěrinoslavská), a vůbec hojně nálezy na Krimu a v tavričeské gubernii.

Nálezy inkrustovaných šperků nejdou dle Kondakova v Rusku severněji Kijeva. Tam nastupuje email. Nejsevernější nález je pár sponek z Něžina blíž Černigova. Jinak však nalézáme výrobky gothských tvarů ku př. sponek ještě dále na sever až ve Finsku.

Zato na Kavkaze v celé řadě mladších pohřebišť, nebo v mladších hrobech pohřebišť starších setkáváme se neustále s předměty slohu „merovejského“ na př. v Kamuntě (sponky paprskovité, vykládané a sponky zvířecí podoby) v Kam-bultě, u Čmi, pod horou Kazbekem, v Samtavru atd. (srv. také obr. 412 a 413. *)

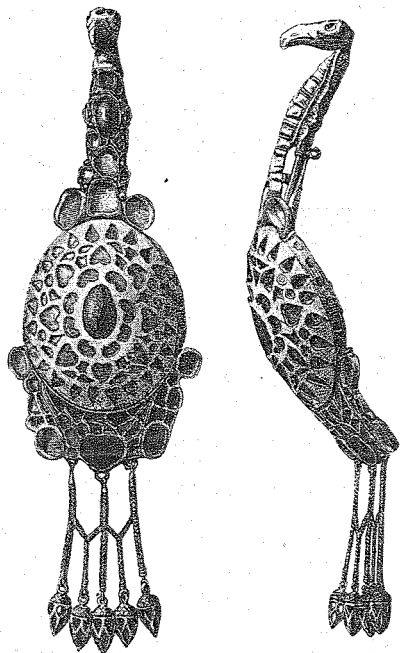

Obr. 412 a 413. Bronzové ozdoby z pohřebišť kazbeckého.

*) V zemích rakouských vůbec, hlavně ale v Uhrách přichází se v této době v hrobech na lebky silně uměle deformované, Příklad podobné převádí obr. 416. (lebky atzgersdorfské). V Uhrách našly se dosud v Csongrádě na Tise, u Ó-Szöny v župě komárenské v Pančově, v Lengyelu, v Sedmihradech v Székely-Udvarhély, v Dolních Rakousích u Feuersbrunnu blíž Grafeneggu, u Atzgersdorfu a snad v jedné jeskyni u Badenu. Také na pohřebišti podbabském vyskytla se jedna ač méně deformovaná nežli předešlé. Všechny tyto lebky s výjimkou lengyelské náležejí do doby stěhování národů. Jest zřejmo, že sem přišel v této době lid, který praktikoval znetvoření lebky tím způsobem, že nově narozenému dítěti obvázal se pevný obvaz přes čelo a týl, a delší dobu na hlavě ponechal. I v ostatní Evropě náleží většina deformovaných lebek této době. Všude se však

Vedle hrobů důležitý jsou i skvostné poklady nebo nálezy jednotlivých drahocenných předmětů této doby. Germanská knížata na výbojích svých kořistila obrovské množství zlata a drahokamů, šperků, nádob a různého nářadí. Něco bylo opět zpět vybojováno na př. od vojsk byzantských pod vedením Belisara a Narsa, ale mnoho ostalo u barbarů v komorách knížecích nebo v úkrytech. Části podobných pokladů našly se na př. v Petreosse v Sedmihradsku, u Szilágy-Somlyó, u Bakodu, Osztrópataky, Petrianece, Mezö-Berény, u Pétikosteli v Uhrách, kde se vůbec často nalézají i jednotlivé drahocenné šperky germanského rázu.³²⁹⁾

Obr. 414. Sponka z pokladu petreosského

našly jen po různu, jednotlivě (v Itálii, Německu, Švýcarech, ve Francii, v Anglii), jedině v Rusku jsou opět hojnější na jihu v hrobech krímských, kavkazských a v Povolží. Kterému národu příslušela tato individua, o tom mnoho bylo psáno. K. Baer je připisal Avarům, Broca Kymrům, Lenhossék pozdějším Tatarům; Anučin je nakloněn uherské příčisti Hunnům, Smirnov kavkazské příčítá Ossetům, Charuzin krímské z hrobů u Gurzufu a Gugurska (VII.—VIII. st.) Gothům. Jest jen tolik jisto, že se zde sotva jedná o jediný národ, a že dosud nalezené deformované lebky nejsou původu mongolského (soudě dle typu). Na Kavkaze, kde již Hippokrates mluví o „makrokéfalích“, ve Francii (hlavně v dep. Deux Sèvres, Haute Garonne, v okolí Toulousu) a jinde se zvyk tento dosud provádí.²²⁸⁾

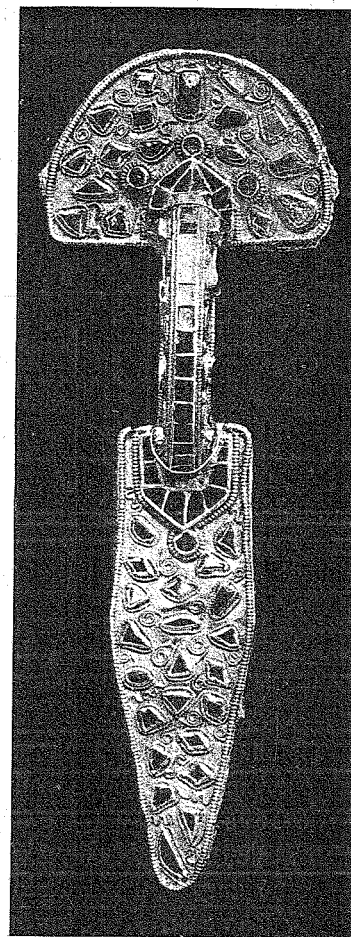
Poklad petreosský nalezený r. 1837, z něhož

našly jen po různu, jednotlivě (v Itálii, Německu,

ukázku vedle podáváme, přičítá se visigotskému králi Athanarichovi, a skládá se ze zlatých nádob bohatě ozdobených, z obrovských skvostných sponek v podobě ptáků, práce římské a gothské. Bohatý poklad nalezený v mohyle u Nagy Szent-Miklóse nedaleko Szegedu, přičítá J. Hampel Hunnům; lid jej přímo měl za poklad Attilův.

Stejně bohaté jsou dva poklady szilágy-somlyóské. První našli již r. 1797 dva valašští pasáci v hlíněné nádobě na svahu hory Magury. Byl z části zachráněn a uložen do sbírek císařských. Pocházel, jak z mincí připojených vidno, z doby panování Valentiniana, Valence a Gratiana, z části z římských, z části s gothských dílen. Druhý poklad našel se na jiném místě dvěma dělníky v zemi na hromádce. Původně byl asi v rouše zabalen.

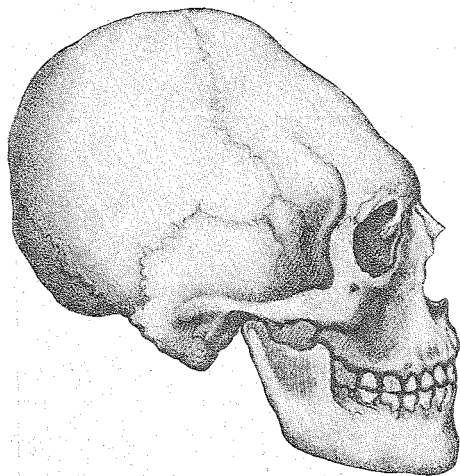
Skládá se z dvaceti skvostných sponek, ponejvíce základního tvaru merovejské doby, bohatě ozdobených drahokamy (obr. 415.) práce gothské (Pulszky jen jednomu páru ozdobenému uprostřed překrásným velkým sardonixem, granáty, karneoly, smaragdy a křišťálem dává původ římský), ze dvou pře-

Obr. 415. Zlatá sponka z pokladu szilágy-somlyóského.

skvostných zlatých, granáty ozdobených misek, a ze zlatého náramku.

Všechny tyto předměty jeví rázem svým původ současný a jedinou techniku; oba poklady jsou patrně části jednoho knížecího pokladu. Fr. Pulszky se domnívá, že ukryt byl od Gothů v době, kdy je počali ohrožovati Hunové, a že představují nám jeden z nejstarších dokladů vyspělé gothské industrie. Pocházejí z 4. století po Kr.

Obr. 416. Deformovaná lebka z Atigersdörfu v Dolních Rakousích

nálezejícími nejvíce k úboru koňskému, (medaillony zlaté inkrustované, závěsky, kruhy, prsteny), z Německa nález u Vetttersfelde v Lužici.

V chrámu v Monze blíže Milána chovají se podobné skvostné dary gothské královny Theodolindy, podobné věci jsou v Ravenně, a až ve Španělsku blíže Toleda u Gvarrazaru našel se r. 1858 poklad, z něhož největší zlatá koruna dle nápisu náležela gothskému králi Recceswintha.

Největšího a nejsvráznějšího rozvoje došla germanská kultura na severu Evropy, v Skandinavii v době, již zovou nordičtí archaeologové mladší dobou železnou; Mon-

telius datuje ji okrouhle od r. 500 do r. 1100 po Kr. Pozdější část této doby zove se obyčejně dobou Vikingů.

Je pravděpodobno, že již před 8 st. Švédové podnikali na válečných lodích menší výpravy loupežné na břehy moře severního, ale teprve od r. 787. dle kroniky anglosaské objevily se poprvé lodě Vikingů, pověstných skandinavských pirátů na pobřeží anglickém.³²⁰⁾

O době Vikingů víme nejvíce z památek zachovaných, něco pak z cizích pramenů, hlavně z islandských pověstí.

V památkách můžeme stopovati již od poloviny I. tisíciletí hojně styky s Byzancí později s Britannií a Ruskem. Minci byzantských je v starší době velká hojnost, hlavně ve Švédsku. Pramenem těchto mincí, pak brakteatů (závěsky v podobě penězů ozdobené perlami, obr. 417.), a vůbec množství drahých kovů, kterými nálezy oplývají, pocházelo bezpochyby z poplatků, které císařové byzantští byli nuceni platiti Gothům. Od těchto chodilo zlato povislanskou nám známou cestou na sever. Poklady z doby mladší obsahují však obyčejně jen stříbro. Za doby Vikingů hojně jsou opět mince anglosaské a arabské většinou z 9—10. st. Šperky z této doby mají též samostatný ráz, který jsme již vyličili a předvedli, jenže je vyvinutý u mnohem větší míře, než k jaké se došlo v střední Evropě. Fantastičnost a komplikovanost ornamentace, přeplnění výzdoby dosahuje tu svého vrcholu. Několik ukázek dostačí to znázorniti (obr. 397, 398 a 419.) Touto komplikovaností shoduje se sloh výzdoby skandinavských šperků s ornamentikou irskou. Ale bylo by chybné souditi, že věci ty jsou původu cizího, snad jen z výprav loupežných Vikingů sem přinesené. Jsou to výrobky domácí, ačkoliv byl surový material bezpochyby z největší části přivážen

Obr. 417. Zlatý brakteat s runami z o-trova Gotlandu.

a tu se přirozeně brzy upustilo ode všech čar ve směru vrstev dřevěných a ode všech čar ohnutých. Nejstarší runy neukazují také nic více než svislé a šikmé linie.

Rozeznávají se runy rázu staršího a mladšího, který se vyskytuje hlavně na památkách doby Vikingů. Nejstarší runy nordické datuje nejnověji Montelius již do 3. století; ovšem jejich původ musí se klásti o několik lidských věků dříve. Každým způsobem jsou to nejstarší nordické památky písemné. Všude, kde se najdou (vyskytují se po různu i v střední Evropě), jsou původu germanského.

Runy doby mladší, jejichž hlavní znaky zde dle Montelia předvádíme (obr. 420), vyskytují se velmi hojně na kamenných pomnících v kraji malärském. Znamení kameny pokryté runami a krásnými ornamenty našly se v Upplandě u Viggby, Viku a jinde.

Písmo runské vytiskla však abeceda latinská zavedená spolu s křesťanstvím.

Hroby s popsáním inventářem mají se obecně za germanské. Z jednoho stanoviska právem, neboť se nacházejí v největším počtu a nejcharakteričtější v zemích, obývaných v době velkého stěhování národů kmeny germanskými.

Poněkud však jinou odpověď dostaneme, ptáme-li se po původu slohu a rázu, který se jeví v ornamentice umělecké industrie těchto hrobů. Lindenschmit i tento sloh má za výplod ducha germanského. Uznává sice, že leccos přešlo sem ze staré kultury galské, že mnoho převzali Germané při stycích svých od Římanů (ku př. ze zbraní ango, puklice štitové, že šperků jisté druhy sponek, přesky), že sem leccos vniklo obchodem z Byzantia, ale celek zvláštního slohu zvaného dříve merovejským, že vyšel ze středu Germanie, je původem německý. Podobně jej měl za německý Weinhöf, hr. Lasteyrie (ač kolébku jeho kladl do Ruska), Heuszlmann.

Jiní zase již dříve ukazovali, že to, co nejvíce charakterisuje ráz šperků tohoto slohu: tauširování, vykládání drahokamy a sklenými pastami, jsou techniky původu orientálního a hledali proto původ v Orientu nebo v Byzantiu. Don José Amador de los Rios nazval sloh tento latino-byzantským, Lebarthe soudil na původ byzantský, de Linas ukazoval, že původ jeho hledati sluší v Persii v době Sassanidů. Také Fr. J. Hampel zřejmě ukazuje na vliv, jež na barbary na severu moře černého, měla kultura pozdně řecká a orientální, sledoval nejvíce mínění Lasteyriovo. Novějším bádáním ruských archaeologů, pak barona de Baye a rady Gremplera dostala se tato otázka ještě do jasnějšího osvětlení.³³³)

Hlavním znakem památek této doby a zároveň znakem, který vyznačuje nám jasně její barbarskost, je pestrost a nevídané šperkovníctví. Vše se třpytí stříbrem, zlatem a drahokamy.

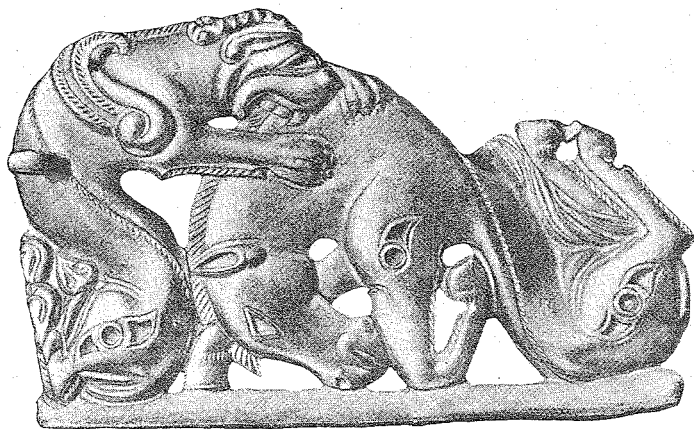
Jest zřejmo, že ráz tohoto slohu mohl povstati jen tam, kde bylo k němu dosti materialu po ruce, a to bylo v přední části střední Asie ode dávna.

V této době zejména vidíme, jak říše novoperská se silivši pod vládou Sassanovců počala působiti na západ, hlavně na Byzanc. Za císaře Justiniana nosili již císařové odznaky perské, části perského oděvu a vkus orientální zde vůbec dostal vřeh. Také od Hunnů a jiných severních barbarů přejímala Byzanc části výstroje. Tim ovšem klasičnost staré řecké kultury upadla na dobro, a na místo ní nastoupil vkus asijský a s ním i ona snaha po pestrosti a přílišné bohatosti.

Kolébka tohoto vkusu, který je jedním z nejvýznačnějších známek památek doby stěhování národů, byla patrně v Asii. Jen tam byly podmínky pro jeho rozvití, tam bylo dosti zlata, drahokamů, bohatství a rozmařilosti.

Střední Asie byla ostatně východiskem celého stěhování národů. Skythové, Sarmati, Hunnové a j. vyšli ze střední

Asie. A středoasijská plemena, zejména turanská nesla se vždy duchem rozmařilosti. Od nich to přešlo i k Indům a Arabům. Zde se také ode dávna shrnovalo nesmírné bohatství, jednak z obchodu, jednak z úrody země bohaté na nerosty i na plodiny, hlavně obilí. Zdejší kraj procházely neustále karavany obchodní od průsmyků hindukušských k řece Oxu a k moři kaspickému, a zase od vysočin medských přes Chorásán a Taškent do Mongolska, a není proto

Obr. 421. Zlatá ozdoba ze sibiřské sbírky v petrohradské Eremitáži.

divu, že na těchto místech, kde se křižovalo tolik obchodních cest, rozkvetl i luxus a bohatství měrou netušenou. A skutečně najdeme málo kde takový rozvoj nádhery, jaký zavládl v Iraně a v Turaně za posledních dynastií perských a parthských, za chalifů a chánů mongolských.

Co země sama neposkytla, to dovršováno bylo loupeživými výpravami, jež často daleko zasáhly za hranice vlastní země, a v residencích chalifů a chánů hromadilo se bohatství nesmírné, o jakém jen máme představy z pohádek Tisíce a jedné noci.

O nádhře, jaká tam panovala v dobách minulých, zachováno máme řadu zpráv. Již Plinius nám vypravuje

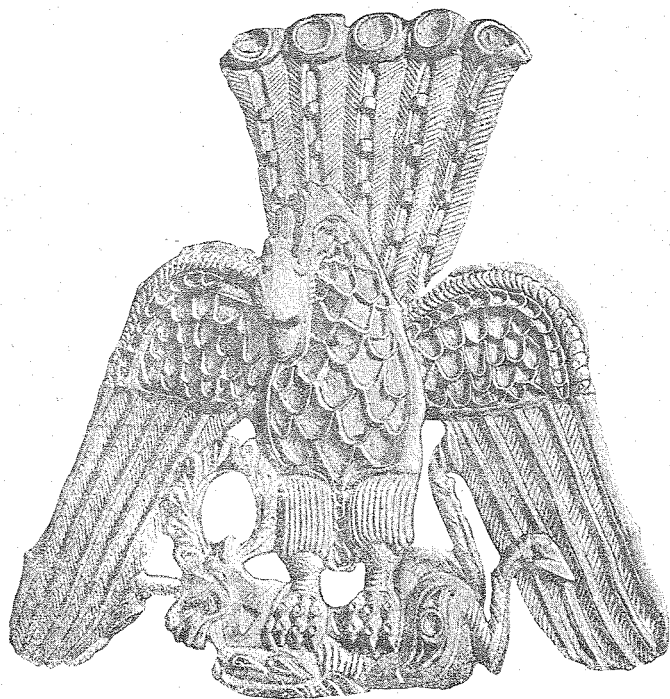
o vonných mastech, kterých se užívalo u Parthů, z nichž se jeden druh uměle připravoval z 26 různých rostlinných sloučenin. Když r. 568 vysláno bylo z Byzantia poselství k chánu Dizavulu, setkala se v jeho domě s nesmírnou nádhrou. Menander vypravuje o tom, jak poslové předvádění byli před chána sedícího jednou na zlatém stolci, po druhé na loži, zhotoveném cele ze zlata. V komnatách bylo množství zlatých nádob různého druhu, před nimi na velkém prostranství stály vozy s nákladem stříbra, atd.

O bohatství Turkestanu v 6 st. vypráví Tabarí. Perský vůdce Behrám po jedné porážce Turků poslal svému caru jako kořist 250,000 velbloudích nákladů zlata, drahokamů, a zbraní. A když později Arabové dobývali Turkestan, našli tu zase nesmírné poklady. Chalif Muffaďal podělil jednou vojsko své kořisti dobytého hradu. Každý vojin dostal po 800 zlatých dirhemech. V městě Paikandě v Buchaře ukořistil Kutaiba tolik skvostných ženských šatů, že nebylo možno odhadnouti jich cenu. Když roztavili a slili jenom zlaté okrasy z nich, dostali zlata na 150,000 liber. Mezi kořisti nalézal se i obrovský idol z ryzího zlata, s očima z drahokamů neobyčejné velikosti a krásy. Rovněž velké bohatství našli Arabové v Samarkandě. Idoly v chrámech posvěcených ctění ohně vydaly 50,000 liber zlata a stříbra.

I v pozdějších dobách nebyly poklady země vyčerpány. Když roku 1077 sultán Melikšáh vdával svoji dceru, jelo s princeznou do Bagdadu věnem přes 2000 velbloudů, všichni s bohatým nákladem nejtěžších hedvábných látek byzantských, 64 mezků se zlatými obojky a zvonky na krku, kteří nesli 12 stříbrných trublic naplněných skvosty a drahokamy. Za nimi šlo ještě 33 velbloudů zlatem a drakokamy osedlaných.

Ještě větší nádhera rozvinula se na dvoře světovládců Timura. Vyslanec španělského krále Jindřicha III. don Ruy Gonzales de Clavigo zachoval nám zprávy o modě, mravech a ceremoniích, jaké na dvoře Timurově panovaly,

a téměř neuvěřitelné zprávy o bohatství a nádheře, jaká panovala ve výstroji komnat a v nářadí. Vypravuje o zlatých skříních plných skvostů (vše viděl na vlastní oči), o stolu cele ze zlata zhotoveném a drahokamy vykládaném, na němž ležel obrovský, jasně zelený kus smaragdu. Naproti stolu

Obr. 422. Zlatá ozdoba náhlavní ze sibiřské sbírky v petrohradské Eremitáži.

stál v komnatě zlatý strom v podobě dubu, s pnem silným jako noha muže a se zlatým listím na větvích. Mezi listím visely na místo ovoce rubiny, smaragdy, tyrkysy, safíry perly a seděli zlatí, různobarevně emailovaní ptáci. Jedlo a pilo se vždy jen ze zlatých nádob atd. atd.

I kdy bychom všechny tyto zprávy uznali za přehnané, přece nám vydávají neomylné svědectví, že v těchto kon-

činách bylo nesmírné bohatství, s ním spojená rozmařilost, a my pak snadno pochopíme, proč se tu vyvinul zvláštní umělecký sloh, jehož hlavním znakem je pestrost a nádhera, třpyt zlata, stříbra a drahokamů.

Sloh ten se zde pomalu vyvíjel u několika kočovných kmenů, mezi nimiž vynikali Sakové (Skythové), Massageti, Parthové, Baktrové. Na všechny od doby tažení Alexandrova působila silně řecká, později i římská kultura, mimo to ještě Persie, Indie a Čína, a styky tyto vytvořily tak zv. skythský sloh, jenž zavládl v prvních stoletích po Kr. na prostranství rozkládajícím se od západní Sibíře k zálivu perskému a Indii. Znamenitym dokladem toho jsou na př. nálezy na a frosiabském hradišti blíže Samarkandu, odkryté r. 1885 prof. N. I. Veselovským, kde převládá pozdně řecký ráz promísený řadou jiných vlivů.

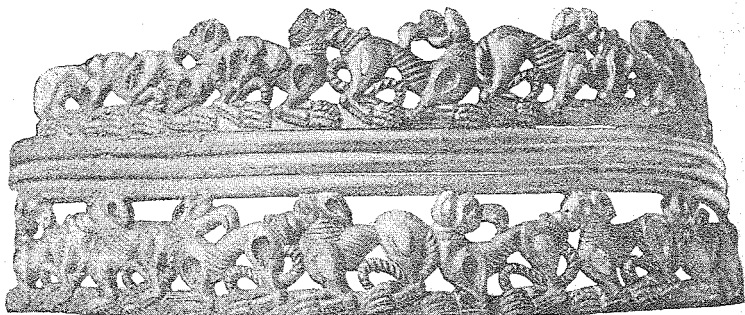
Obr. 423. Sibiřský bronzový kotlík.

Odtud šířil se nový sloh na vše strany na jih, na západ i na sever. Zároveň v něm ostře proniká kočovnický ráz národa. Nikde nenacházíme tolik a tak skvostných částí koňského výstroje jako zde: massivně zlaté nákrčníky, falery, pásy, diademy, náležející pro svou tíž patrně jen k úboru koňskému, plechové zlaté ozdoby, udidla.

A na všem neustále se setkáváme s prvky ornamentačními, jež charakterisují, jak jsme slyšeli, i evropské umění doby stěhování národů: s hojným užíváním stylisovaných postav zvířecích a fantastických, pak propletáním a zavíjením pásů, hadů atd. (obr. 421). Charakteristickým příkladem jest ještě na př. ozdoba hlavy v podobě dravce uchvacujícího kozla (obr. 422).

Tento zvěrný ornament sblízuje velice středoasijské a sibiřské šperky se šperky kavkazkými a jihoruskými. Na styky svědčí i kotlíky zvláštního typu rozšířené od Minusinska, Tomska, Semipalatinska na jižní Rus (obr. 423 a 329). Čudské kurhany v stepích sibiřských a mongolských nemohou býti pojaty ke kultuře finské, ale k této středoasijské.*)

Vůbec vidíme zřejmě, jak patrně různé styky, klidné obchodní i styky válečné, přenášely prvky kultury středoasijské na západ do Evropy,

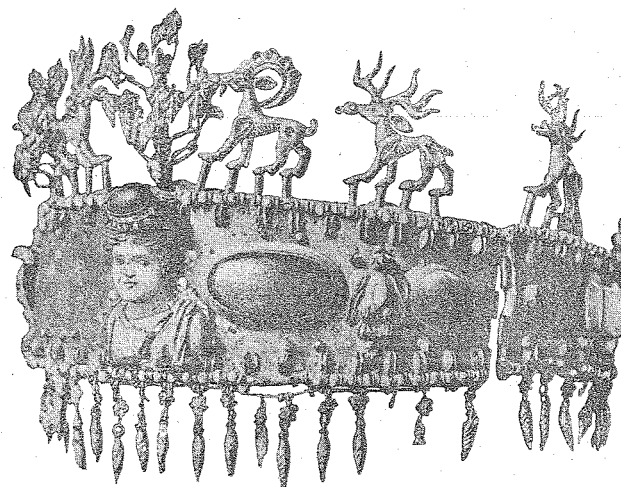

Obr. 424. Zlatý nákrčník z nálezů novočerkaského.

hlavně do jižního Ruska. Jedním z nejkrásnějších dokladů toho je poklad novočerkaský, o němž jsme se zmínili již na jiném místě. Sloh předmětů z něho je roveň zcela sibiřskému. Poklad tento nalezen byl r. 1864 u Novočerkaska v kurhanu a sestával z řady pře-

*) Většina sibiřských kurhanů byla již dávno rozkopána jen za účelem hledání zlata a stříbra. Něco z těchto starších výkopů zachránil však přece Petr Veliký pro sbírku v petrohradské Eremitáži. Zprávy starší podali Hollandan Vitsen, pak Weber, Bell, Tabbert, Messerschmidt, Miller, Falk, Gmelin, Pallas a Ryčkov. Také v zápiscích uspenského monastýru a v denníku kapitána Ivana Unkovského je více zajímavých starších zpráv. — V nové době nejvíce zde pracovali Castrén, C. Ujfálvy, V. V. Radlov, a jiní.³³⁴⁾

krásných věci: zlatých nákrčníků (obr. 424), náramků, nádob, sošek, a mnoha různých ozdob, z nádob stříbrných a bronzových atd. Nejkrásnějším kusem je zlatý ženský diadem, ozdobený figurkami, velkými granáty syrskými a amethysty (obr. 425). Hlava v předu vyřezaná z chalcedonu je rázu klassického, ostatní výzdoby zejména figurky jelenů a kozlů náležejí do Asie. Je to patrně původní jihoruská práce

Obr. 425. Zlatý, drahokamy ozdobený diadem z nálezů novočerkaského.

ze 3.—4. století po Kr., povstala na základě vlivu klassických a asijských.³³⁵⁾

Asijský původ slohu je zřejmý. Do jižního Ruska přicházel několika cestami: jednak přes Kavkaz, kde jsme jeho stopy viděli už dříve, a přes černé moře, jednak a to hlavně přes chvalinské moře po vodě; i na severním jeho břehu po suchu chodili obchodníci,* chodili i výbojní kmenové středoasijské.

*) Obchod šel zejména po Volze a Kamě nahoru do Permska, staré Biarmie, jak ukazují nálezy různých výrobků a mincí. R. 1846 našel se na př. u řeky Kamy v solikamském újezdě poklad sassanid-

V jižním Rusku našel nový sloh příhodnou půdu k dalšímu rozvoji, oblast vojska donského a část přiříčí Kubanu je druhou stanicí umění tohoto rázu. Základ ostal asijský, ale přibraly se k němu elementy antické a domácí, germanské. To je faktum. Gothové, kteří zde seděli od 2. století po Kr. přejali prvky ornamentální i techniku, slovem

Obr. 426. Stříbrná misa s obrazem sassanidského krále (ze sbírky hr. Stroganova).

celý základ umělecké industrie od východu a od jihu, z Byzance a z Malé Asie a spracovali to, vytvořili z toho zvláštní gothský sloh, a když pak přišli Hunnové a vytlačili je z sedel černomořských, zahnali do krajin dunajských a způsobili vůbec ono stěhování

Gothů zpět do střední a západní Evropy, vzali tito umění své s sebou a roznesli je po ostatní Evropě. Po-

ských mincí z 5.—6. století, jiný spolu se šperky nalezen byl u vsi Šestakové r. 1851. V téže krajině se našlo během let množství jiných starožitností, práce pozdně řecké, byzantské a perské, indické atd., zejména mis stříbrných s obrazy carů sassanidských (obr. 426), jež Stéphaní kladl do 2. st. po Kr., bohaté konvice figurálně ozdobené atd. Ve zminěném již pokladu nalezeném u Nagy Szent-Miklóse v Uhrách našla se na př. na džbánku výzdoba úplně podobná výzdobě mis sassanidských.

klady szilágy-somlyóské jsou přímými doklady, jak Gothové berouce sebou své bohatství šperků vytvořených na základě vkusu orientálního, ustupovali před nátlakem Hunnů. U germanských kmenů na západě, kde byla půda připravena výborně římskou provinciální industrií, ujal se nový sloh a vkus všeobecně, a opět se na více místech na př. v Alammansku, Franku, v Anglii a ve Skandinavii lokálně rozvinul. O dovednosti germanských zlatníků je zachováno více zpráv.

Z tohoto celkového obrazu vývoje slohu, který jedni zvali merovejským, druzí byzantským, jiní germanským a gothským, vidíme nyní jasně, že všechna tato pojmenování jsou více

méně oprávněna, pokud se dobře rozumí vývoji věci. Není o tom pochyby, že pro střední a západní Evropu má plnou platnost „germanskost“ toho slohu; je charakteristický pro hroby germanské a přinesli ho sem nejspíše germanští Gothové od východu. Nicméně není původu germanského. Germany byl toliko vypěstován a po Evropě rozšířen. Název germanský nebo gothský není tedy špatný, raději bychom však užili názvu vyznačujícího dobu, než názvu ethnologického. Baron de Baye říkal dříve barbarský, nyní píše gothský. Podobně i Sal. Reinach.

Obr. 427. Zlatý plech s tepanou výzdobou figurální z Iverské stanice (oblast kubanská.)

Druhým velikým národem, který ne sice tak hlučně jako germanský, ale přece velmi účinně zasáhl do dějin I. tisíciletí po Kristu, byl národ slovanský.

O Slované není téměř starších zpráv, a nebo jsou skryti pod jmény neznámými. Světu klassickému byli málo známi. Měli s ním málo styků a proto se o nich nevědělo a nepsalo. Ale byli ve východní Evropě již před Kristem mocní, silní, zdraví, v plném květu svého rozvoje, jinak bychom nemohli pochopit ono ohromné prostranství, v jakém se nám na počátku svojí historie objevují. Od Labe až k Donu, od Baltu až k Alpám a na Balkán k moři středozemnímu vidíme kraje obratem nedlouhé doby osídlené Slované. Na sever od hor karpatských a na východ od pramenů Visly „po nesmírném prostranství rozsádl se přečetný národ Venethů, jejichž jméno se u různých rodů a různých místech mění, hlavně však sluji Selaveni a Antové“. Tak napsal historik Jordanis.

Od té doby východní polovina Evropy náleží do historie slovanské, a bude náležeti ještě dlouho, neboť národ slovanský svou velkou úlohu na jevišti dějin evropských nedohrál.

Slované se objevují v době počáteční pod dvěma společnými jmény Srbů (Serbi, Spori) a Venedů, Venetů (Venadi, Venethi, Venetae, Vinidae, Vinadae a pod). Prvé jméno bylo však brzy zatlačeno domácím názvem Slověnů*).

*) Jméno Slověné vyskytá se v přerůzných variacích, poněvorce se vsutým κ nebo θ mezi prvními souhláskami: *Σκλαυηνοί*, *Σκλαβηνοί*, *Σκλαβινοί*, *Σκλάβοι*, (podobně s vloženým θ), Selaveni, Selavini, Sclavi, Slavi atd. arabsky Sakáliba. Nejstarší zpráva, v níž se vyskytuje jméno zaručeně (*Σκλαυηνοί*) nalézá se u Pseudo-Caesaria ve spise ze 6. století. Šafařík vykládal však již jméno ruského kmene *Σταυανοί* zachované u Ptolemaia, za tentýž ale pokažený název (tak i I. Zabělin), a v rukopise armenského zeměpisce Mojžíše z Choreny (zemř. r. 489) nalézá se zpráva osazení Thrakie 25 kmeny slovan-

pro kmeny, bydlící na jihozápad od jezera ilmenského přes Dvinu, Vislu k Odře a k Dněstru, kdežto se pro kmeny na východ od Dněstru ujal, ale na nedlouhou jen dobu, název „Antové“. Pro celek se stále ještě drželo jméno Venedů, název „Slovani“ nabyl obecné platnosti teprve od 9. století. Starší jména zůstala pak jen několika menším kmenům, nebo v ústech národů okolních, na př. Němců.

Společnou vlast Slovanů v Evropě musíme hledati někde ve východní její polovici, v nynějším Rusku. Zdá se, že rozmohli se nejprve v území mezi Donem a Dněprem šířice se odtud hlavně na západ po Pripetu k Visle. Do těch končin možno nejlépe klásti jejich evropskou kolébkou, z níž se později rozšířili po celé východní polovici Evropy.

Šíření toto nepočalo však teprve v době velkého stěhování národů; v ní přišlo teprve k vědomosti a v některých směrech bylo dokonáno. Jinak však již dříve postupovaly jednotlivé kmeny a rody slovanské na různé strany, hlavně což nás nejvíce zajímá, na západ k Odře a přes Karpaty k Dunaji. Vložili jsme již na str. 376 a 493. pravděpodobné doklady archaeologické pro toto časné šíření, o jehož rozsahu bylo již tolik sporů mezi historiky německými a slovanskými s chybami na obou stranách. My zatím uznáváme, že zde bylo, ale nepokoušíme se, jak ani v této knize není možno, podrobněji a určitěji je dokazovati. Je jisto, že mezi kmeny germanskými, které římstí spisovatelé vyčítají na východě velké Germanie jsou zahrnuty i kmeny slovanské, je jisto, jak z několika topografických zachovaných jmen lze souditi,*).

skými (sklavajin). Ale místo to má se obecně za pozdější interpolaci do kopie textu původního. Není tedy jméno Slovan zaručeno před 6. stoletím.

*) Zde to dokázal již P. Šafařík určitě. Tak nalézáme již v prvních stoletích po Kr. na nápisech a u římských historiků jména Pelso lacus, Tsierna, Bersovia, Bustricius atd., jež nejsou přece nic jiného než nynější slovanské názvy jezera Pleso, řeky

že již před dobou římskou Slované měli osazeny nynější Uhry (Pannonii), — ale ze zachovaných latinisovaných, zkomolených jmen kmenových a místních souditi šmahem na německou nebo slovanskou národnost obyvatelů, je vždy velmi choulostivé a matné, a hlavní neúspěch t. zv. slovanské školy spočíval doposud v tomto upřílišnělém a jednostranném vykládání.

Nám stačí konstatovati, že již před dobou velkého stěhování národů byli Slované daleko rozšířeni na západ. Po době velkého stěhování vidíme pak asi následující roz-sazení.³³⁶⁾ Na západ od své kolébky dostali se po odchodu Langobardů a Herulů až k Labi. Dle Prokopia seděli kolem r. 512 v Braniborsku. Zaujvše zatím i celé Čechy, rozšířili se pak až za Labe k Sále, a po různu do Bavor, Francka, Durinska a Saska, ba až do Švýcar.

Na počátku historie zaujímali Poláci nebo Lechové (Pomořané, Slezané, Poljané, Kujavci, Mazovci, Vislané atd.) kraje východně od Odry, daleko za Vislu, kde se stýkali s příbuznými kmeny ruskými.

Slované usadivši se dále na západ v nynějším Německu, zovou se obecně Slovany polabskými. Dělili se na 3 hlavní kmeny: 1. Ljutice nebo Velety sedící mezi Odrou, mořem a Labem, 2. Bodrice (Obodrice) na západ od Ljuticů v Meklenbursku a Holštýnsku a 3. na Srby v nynějším Sasku a Lužici, mezi Sálou a Bobrou. Každý z těchto velkých kmenů dělil se opět na řadu menších, Ljutici na Čezpěňany, Ratary, Ukrany, Stodorany (Have-lany) atd., Bodrici na Vagry, Vransy, Smolinec, Drěvany, Rarogy, Srbové na Lužičany, Milčany atd.

Do Čech a Moravy přišli dle pověsti u Dalimila zachované kmenové ze Zakarpatí. Většinou kladou naši děje-

Černé, Brzavy, Bystřice. Šafařík však soudil, že Slované byli odsud zatlačeni zpět za Tatry příchodem Keltů ve 4. století, a že tu nezůstaly než zbytky, ti, které nazývá Priskos „služební Sarmaté“.

pisci příchod Slovanů do Čech do doby po vyklizení země od Markomanů. Jak o tom z archaeologického hlediska soudíme, vyložili jsme na str. 494 a 570. Jest pravděpodobno, že již mnohem dříve počalo osazování Slovanů v našich krajích, v polovině I. tisíciletí bylo však asi novými proudy sesíleno a dokonáno. Od té doby dlouho nebylo v Čechách a na Moravě lidu cizího.

V Čechách setkáváme se na počátku historie s řadou kmenů. Vlastní Čechové bydleli ve středu země, od nich na východ Zličané, na jihu Netolici a Důdlebi. V severozápadní končině seděli Sedličané, Lučané, u dolního Labe Lutomici, Děčané. Dále k východu Pšované a Charvati. Teprve později kmen Čechů dobyl si nadvlády a dal jméno] ostatním i zemi. Méně víme o nejstarší historii Moravy. Část Slovanů osídlila odsud západní Karpaty a severní Uhry a tvoří dosud nejzachovalejší kmen český Slováky. Jsou s ostatními kmeny českými jedné krve a jazyka, politicky odtrženi byli však již pádem říše velkomoravské.

V druhé polovině 6. století počali se Slované šířiti i do zemi alpských do nynějších Horních Rakous, Tyrol, Štýrska, Krajiny, Korutan a ještě jižněji.

R. 630. byli ze Zakarpatí povoláni Srbové císařem Herakleitem na pomoc proti Avarům, kteří se byli zmocnili Dalmatie. Při svém návratu zůstali však v nynějším Srbsku a v Bošně, byli brzy pokřtěni, část pak oddělivši se od nich, usadila se v Pannonii a v Illyrsku, a vyvinula se zde kulturně poněkud jinak v nynější Chorvaty.

Přímo na jih počali se Slované ze své zakarpatské vlasti šířiti velmi brzo do Uher, jak jsme se právě byli zmínili, a teprve později k břehům moře černého a k dolnímu Dunaji. Zde byli delší dobu v podanství Gothů a později i Hunnů. Hunnové přejali od nich i některé zvyky a názvy, pili na př. z medu připravený nápoj „medos,“ nad mohylami slavili pohřební hody zvané „strava,“ — jak nám vypráví Priskos, vyslaný císařem Theodosiem ke dvoru

Attilovu a Jordanis. Tím se vysvětluje, že se tu a tam zaměňují Slované s jménem Hunnů ku př. u pozdějších histo-

01r. 43r. Kamenný val na hoře Radelssteinu u Bilitny v Oesbach.

riků byzantských. Někteří moderní historikové docela měli Hunny za Slovany, jako J. Venelin, a hlavně Gavril Krstovič, I. J. Zabělin a D. Ilovajskij.

Dle W. Surowieckého a Pavla Šafaříka počali Slované postupovati výbojně dále na jih, k doštinu Dunaji, teprve po zřízení říše hunnské r. 453., dle M. Drinova a K. Jirečka již dříve, ale pomalu, postupně se zde usazovali a překročovali Dunaj. — Osazování Balkánu trvalo dle obou právě jmenovaných badatelů nejméně 400 let, od 3.—7. století po Kr. Slované se tu domohli velmi brzy moci, soudí se, že byzantský císař Justin a Justinian I. a celá řada vojevůdců byzantských byli rodem Slované. Z počátku přicházeli jenom jednotliví kmenové, vlastní bouřlivé a velké stěhování Slovanů na Balkán počalo teprve po odtažení Ostrogothů do Itálie r. 488. Z Dakie*) vpadali neustále noví a noví kmenové buď sami nebo spojeni s jinými na př. Avary, až konečně v polovici 7. století slovanské osídlení Balkánu bylo dokonáno.

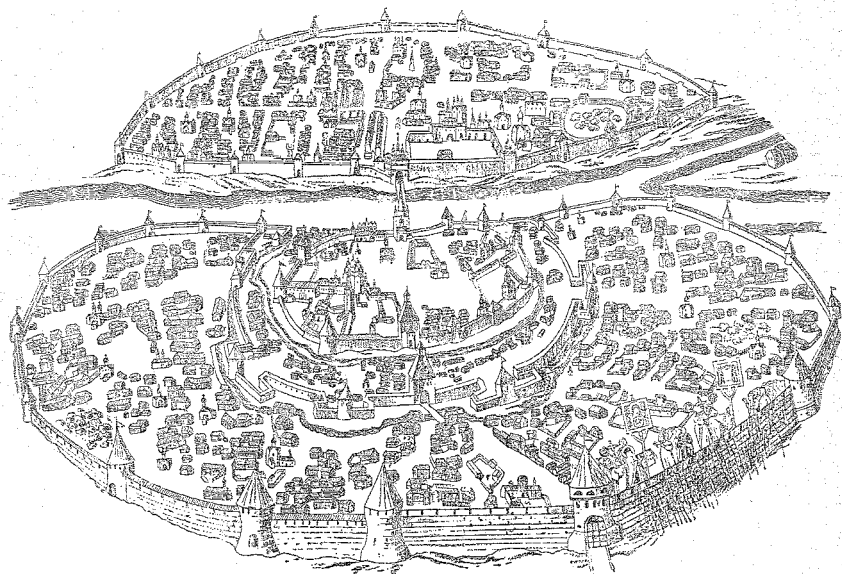
Hlavní kmenové v Podunají byli Sěverci, Timočané, Moravavé, v Makedonii Brsjaci, Strumenci, Smoljané, Rynchini, Sagudati, Dragoviči, v Thessalii Velesiči atd. Vůbec bylo i celé Řecko plno osad slovanských. Koncem 6. století podává syrský letopisec Jan Efésský zprávu o úplném zpusťování a opanování celého Řecka od „proklatého“ národa slovanského. Byli však zde během doby domácím lidem absorbováni.

Na sever nepostoupili Slované ze své původní vlasti daleko, také ne na východ. Překážkou toho byli, beze vši pochyby, četní kmenové větve uraloaltajské, kteří se tlačili od východu stále k západu, a stěžovali tak opačný směr

*) Obyvatelé těchto zemí Dakové a východněji bydlící Getové byli dle starých zpráv původu thráckého (dle Strabona), Drinov, Zabělin, Brun viděli však v nich předky Slovanů, a i K. Müllenhoff soudil, že je užší spojení mezi Daky a Slovany pravděpodobné. K. Jireček, Ř. Krek, P. Šafařík čítají Daky a Gety k čeledi thrakoillyrské.

šíření slovanského.*) Na sever dostali se Slované až k jezeru ilmenskému, kde založili jedno z hlavních středisk pozdější své moci, město Velký Novgorod.

Dle letopisce Nestora mnicha kláštera pečerského v Kijevě (zemřel asi r. 1116) obýval vlastní kmen Slověnů kol jezera ilmenského; jemu patřilo město Velký Novgorod.

Obr. 429. Velký Novgorod r. 1169. dle starého letopisu.

Kriviči bydleli na pramenech Dviny a Dněpru, vedle nich na hoření Dvině Poločané s městem Polockem. Doleji byli Dragoviči na hoření Dněpru s městem Turovem, Vjatiči na horní Oce, Radimiči na Soži, Drěvljané na Pripetu, Sěverjané mezi Desnou a Dněprem, na středním Dněpru

*) Po Hunnech objevili se v jižním Rusku Avarové, kteří předsedše r. 557 Volhu, vrhli se na národy tam bydlící. Koncem 8. stol. vpadli do Rusi od Volhy Chazarové a podmanili si část Slované. Na Volze seděli dále ještě mocní Bulhaři, Pečenězi, Maďaři a dále na sever bylo husté osídlení finské (Ves, Muroma, Merja, Mordva atd.).

Poljané s městem Kijevem, Bělochorvati mezi Dněstrem a Karpaty, Tiverci a Uliči na dolním Dněstru a Prutu, Dulěbi a Bužané na vislanském Buhu a mezi Buhem a Styrem.

Tomuto místnímu rozejití a roztržení Slované předcházelo však již rozdělení jazykové. Již dlouho před Kristovým narozením rozdělili se Slované jazykově na dvě poloviny, severovýchodojižní a západní. Tak soudil J. Dobrovský, P. Šafařík, A. Potěbňa, A. Kunik a Ř. Krek. Další process rozlišování dál se tak, že se v těchto dvou velikých skupinách počaly tvořiti nové menší oddíly, a diferenciace ta byla podporována i zeměpisným oddělováním a rozeházením jednotlivých kmenů po nových sídlech. V jakém postupu se dalo toto oddělování, lze těžko povědět.*) Dle Ř. Kreka oddělili se první Polabané od západní skupiny. Polabština rozlišila se pak na vlastní polabštinu a polštinu, zbylá skupina jihozápadní na češtinu a srbštinu. — Skupina východoseverojižní rozlišila se na ruštinu na severovýchodě, a na srbochorvatštinu a slověnštinu (bulharštinu) na jihu.

Tak byl rozložen a jazykově rozlišen národ slovanský v prvých dobách historických.

Mravy jeho, kultura hmotná i duševní nebyla jednotná. V celku ano, ale v detaillech již ne. Také tělesně byli jistě již rozlišeni jednak křížením s plemy cizími, jednak vývojem v různém prostředí, do něhož se jednotliví kmenové byli dostali.

Zprávy o kultuře staroslovanské jsou dosti sporé, také zachované památky hmotné mnoho nevypravují. Nejvíce se našlo srovnáváním zvyků a mravů nynějších a analysováním

*) Někteří, jako A. Ch. Vostokov, Fr. Palacký, M. Naděždin, M. Ustrjalov a jiní, soudili, že na bipartici slovanštiny následovalo oddělení třetí velké skupiny ruské a pak teprve, že nastalo další poddělování.

základních prvků společných všem slovanským kmenům. Ale zde zbývá ještě mnoho práce.

Dosti jednotný a obsažný obrázek možno si sestrojiti z lingvistické palaeontologie. Stopujíc slova, která jsou ve všech jazycích slovanských společná, můžeme poznati, jaké pojmy měli Slované, dokud nebyli ještě na dobro rozdělení. Pocházejí slova, která jsou nyní společná ruštině, češtině jihoslovanštině zajisté pravidlem z doby, kdy Slované ruští, čeští a jižní žili ještě pobromadě a pro nové pojmy a poznatky tvořili a užívali jediného, společného slova.*)

O sestrojení obrazu staroslovanské kultury se touto cestou pokoušelo více badatelů: J. Er. Vocel, A. Budilovič, V. Jagič a jiní.³³⁷⁾ Nejnověji Ř. Krek ve svém úvodu do dějin slovanské literatury popsal podrobně vše, čeho se může lingvistika dopátrat o staré společné kultuře Slovanů.³³⁸⁾ Neváháme proto i zde to stručně dle práce Krekovy vylíčiti, doplňující to tu a tam zprávami z jiných pramenů.

Slované byli rolníci, chovali dobytek a pěstovali hojně včely. Všechny hlavní názvy nástrojů a jiné termíny rolnické jsou u všech jedny a tytéž. Z obilí pěstili rež, pšenici, ječmen, oves, proso; slovanský název pro obilí vůbec je žito, kterýž název zůstal později jen jednomu a to u různých Slovanů různému druhu obilí. Obilné zrna mlelo se na ručním nebo na vodním mlýně, a pekli se z něho chléb. Vedle těchto plodin požívaly se ovšem i jiné pokrmy rostlinné, jedlo se maso pečené i vařené, mléko, sýr a různé druhy ovoce; pily se nápoje medové a víno.

Kde se pěstuje orba, není více místa ke kočovnému životu. Vzdělané role je pouto, které pevně pojí rolníka k půdě. Rolnictví nutně má v zápětí i stavění pevných, stálých příbytků. Staří Slované stavěli si podobné příbytky ze

*) Nicméně i zde je třeba opatrnosti, dostalať se některá slova cizí teprve později k jednotlivým kmenům slovanským a od nich se rozšířila k ostatním, tak dle Kreka na př. slova vápno, koleda, peníz (starosl. pēnegrъ, pēnēzi).

dřeva. Umění z kamene a z cihel stavěti přišlo k nim teprve po rozdělení.*) Někde, jako v Rusku, se pro nedostatek kamene vůbec dlouho do novověku stavělo jen ze dřeva. Jako dle Herodota bylo město Gelonos v zemi Budinů dřevěné, tak ještě v 17. století stál na hradišti Wisně (gub. Lomza) a v Norovliji na Volyni ještě v 18. století — hrad ze dřeva.

Když se v domě, který rodina založila, potomstvo množilo, bylo třeba stavěti nových příbytků, zakládati nová pole, a tak povstávaly během věků obce.

Instituce staroslovanské obce je zvláštní, svérázná, spočívající na principu rodovém a hospodářském.

Všichni členové jednoho rodu žili pohromadě tvoříce obec. Jméno měla obec původně po předku zakladateli, po Radovanu Radovanicí, po Lutomiru Lutomirici a pod. Teprve později po rozvětvení a rozdělení rodu dávala se novým odděleným obcím i jiná jména dle mravů a obyčejů rodu, dle kroje, dle zaměstnání, dle polohy zvoleného místa a pod. V obci v rodě bylo zřízení úplně demokratické. Všichni členové rodu měli stejná práva, majetek byl společný. Sdružení založeno bylo nejen na principu příbuzenském ale i hospodářském. Každý pracoval na svém úděli, ale výnos odváděl, a žil ze společného. Jinak byli členové úplně svobodní. Náčelníka si sice volili mezi nejstaršími, anebo jim byl vůbec vždy člen nejstarší. Ten ale bděl jen nad mírem a zachováním řádu, vykonával úřad soudce, kněze, po případě i vůdce — jinak byl roven ostatním. Samovládství vyvinulo se u Slovanů teprve později; jména pro samovládce jsou ve slovanských jazycích cizí (kněz, král, císař). Vůbec se zdá,

*) Název cihly přejat byl do jazyků slovanských jednak z germanštiny, jednak z řečtiny a z turečtiny. Totéž platí o vápnu; ač jest tento název Slovanům společný, přešel do slovanštiny z řeckého. Stavbě z kamene naučili se asi Slované jednak na západě od Římanů (částečně prostřednictvím Germanů), na východě z Byzantia, ač mohli ji poznati již dříve za doby skythské.

že rozdily stavů, s kterými se v pozdější době setkáváme, u Slovanů vyvinuly se vlivy cizími, hlavně německými: zavedla se vláda knížecí, šlechta, otroctví a právo posloupnosti a dědictví.

Rodové zřízení poskytlo široké pole rozvoji života jedincova i života rodinného. Rodina v užším slova smyslu byla u Slovanů velmi spořádána. V rodině pravidlem panovalo jednoženství, ale i mnohoženství se vyskytuje tam, kde byl muž s to chovati si více žen. Zejména vládcové v době pozdější se nespokojovali s jednou. Samo prý měl 12, kijevský kníže Vladimír sice jen 5 řádných žen, ale mimo to ještě 800 souložnic.

Nestor vypráví s rozhořčením, že jednotliví kmenové slovanští v Rusku, Drevljané, Vjatiči, Radimiči a Sěverci loupili si ženy, když chodily ku pramenům pro vodu. Byl to však jen zbytek zvyku u primitivních kmenů obecného. Exogamii dává se přednost před endogamií, ženám z cizích rodů, před ženami domácími. Únos žen udržel se dlouho u Slovanů jako přežitek, ale jen ve významu symbolickém. I u Čechů máme zbytky ještě v pozdní době historické, jak ukázal Č. Zibrt.

Jinak měla žena v rodině postavení podle různých zpráv dosti svobodné. V rodině musila ovšem pracovati, zejména jisté práce od jakživa náležely ženám, jako předení, tkaní látek lněných i vlněných, šití oděvu, — vedle starosti o děti. Na nevěru byly tresty nejpřísnější, velmi kruté pro obě polhavi. Nevěra se u žen zřídka vyskytala; ve zvyku „dobrovolné“ umirati s mužem, neviděli bychom však takový stupeň manželské lásky, na jaký se obyčejně soudí.

Vedle ženy pracovali stejně i mužští členové rodiny. Obyčejně se praví, že Slované neměli původně otroků, teprve později vyvinuli se otroci ze zajatých. Proti tomu nově Soběstianskij dokazuje, že zde bylo otroctví. Hojně zprávy máme za to o slovanských otrocích, s nimiž Němci, Maďari a hlavně Židé kupčili již ode dávna, na př. u nás v Praze.

Židé dostávali již na konci předešlého tisíciletí obchod do svých rukou, vedle nich hlavně Arabové. Ale i Slované sami si pilně všímali obchodu, zejména z ruských Slovanů vypěstovali se rození obchodníci. O obchodu, který procházel v této době zeměmi slovanskými, se ještě později zmíníme.

Vedle obchodu zabývali se hojně i různými řemesly. Znali kovy vyráběti z rud a je spracovávat. Známost toho přišla k nim asi od východu a jihu.

Z kovů znali železo, zlato, stříbro, měď a olovo.

Vsi staroslovanské stavěly se buď podél vod, nebo podél cest. Zvláštním čistě slovanským druhem stavby vsí je zřízení okrouhlé, kol společné návsi, v němž rodový princip obce i topograficky přišel k platnosti. Nověji bádají v této věci se zdarem v Německu hlavně Meitzen, u nás J. Peisker na Jihočesku, V. Houdek na Moravě.

Vsi nebo větší města bývaly ohrazeny valy (okop a gradъ) o nichž, poněvadž patří k památkám zachovaným, dále více pojednáme. Také se budovala na místech nepřístupných jako mezi močály a na strmých výšinách podobná hradiště, jež sloužila jen v době války za dočasná útočiště, v době miru někdy k společným shromážděním a slavnostem, nejvíce náboženským.

Zvláštních svatyn kultovních Slované původně neměli. Teprve později se vyvinula u některých kmenů hierarchie a s ní i kult náboženský v té míře, že se stavěly na př. v Polsku, u Slovanů baltických nádherné stavby chrámové, ozdobené obrazy a sochami bohů.

Náboženství staroslovanské³³⁹⁾ dosud velmi temné, spočívajíc na ctění různých zjevů přírodních a ctění předků, nevymykalo se původem a rozvojem svým dráze, kterou každý primitivní národ prodělal. Během doby nastupovalo na místo neujasněného ctění zjevů přírodních ctění určitých, jasně vyznačených osobností, bohů s funkcemi a vlastnostmi rozlišenými. Než však zde mythologický system došel větší plastičnosti a vypracovanosti, nastoupilo křesťanství.

O různých obyčejích a obřadech, které se poutaly ku jednotlivým dobám žiti jednotlivce jako k narození, dospění, svatbě atd. nemáme pozoruhodnějších zpráv, jediné o smrti a pohřbu. Různí cestovatelé a chronisté zachovali nám mnoho o pohřebních obřadech slovanských, a to co zachovali, je potvrzeno a v mnohém i doplněno nálezy hrob-ních památek.³⁴⁰⁾

Na tomto místě se jen celkově zmíníme o pohřebních obyčejích starých Slovanů. Množství detailů k tomu podá další vypsání různých zachovaných památek samo. Přes to že někteří zpravodajové mluví jen o spalování mrtvých u Slovanů, druzí zase o pochování — jest nyní jisto, že Slované mrtvé pohřbívali i spalovali. Kdy ovšem jednoho, kdy druhého obřadu se užívalo, dosud není jasno. U jedněch kmenů, jak zprávy a památky ukazují, jeden obřad, u jiného druhý byl buď ve výlučném nebo aspoň v případném užívání.

Ale i časově se zvyky měnily u jednoho a téhož lidu a zdá se vůbec, že spalování bylo celkem starším obřadem než pochování.*) Někteří také soudí, že užívání jednoho nebo druhého obřadu záviselo na tradicích rodových; tak, že jeden rod v témže kmeni spaloval, druhý pochovával,

*) Spalovat se přestalo u jedněch kmenů dříve u jiných později hlavně vlivem křesťanství. V zákazu Břetislavově z r. 1039, a ani v zákazu biskupa Vojtěcha z r. 987 vztahujících se na odstranění zbytků pohanských obyčejů v Čechách, neděje se už více zmínka o spalování. U Čechů a všech Slovanů jihozápadních, kteří brzy přijali křesťanství, přestal tento pohanský rítus nejdříve. Poláci dle svědectví Thietmarova spalovali ještě v 10., ruští kmenové dle Nestora ještě v 11. století. Ve smlouvě rytířů řádů německého z r. 1249 zavazují se někteří kmenové v Prusku nespalovati více mrtvých po způsobu pohanském. A. Guagnini vypravuje docela ve svém spisu „Deductio et origo celeberrimae gentis Lithuanorum“, že ještě za jeho doby (v 16. století) někteří kmenové na Litvě mrtvé spalují. Také Sasům vydal r. 785 Karel Veliký zákon, dle něhož se trestalo smrtí spálení mrtvoly po zvyku pohanském.

a Krek s Kotljarevským vykládají případy, kde se v jednom hrobě vyskytly oba obřady tím, že mrtvý spálený náležel na př. žena rodu jinému, u něhož byla pevná tradice mrtvé spalovati, kdežto muž byl pochován.

Při pohřbu samém i u prostého lidu, ve velikolepější míře ovšem u velmožů konala se řada ceremonií. Mrtvý se odnesl z domu na místo k pohřbu určené a pochoval s mnohými milodary do země nebo se spálil. Nad hrobem se pravidlem sypala mohyla. Dle Nestora někteří ruští kmenové jako Vjatiči, Kriviči, Sěverjané, Radimiči a jiní spalovali své mrtvé, popel dávali do nádob a ty stavěli na dřevěné sloupy vedle cest. Týž Nestor však na jiných místech mluví o pochovávání mrtvých těl.

Zmínili jsme se již výše, že bylo zvykem u některých Slovanů, aby zemřela žena s mužem. Jsou zprávy, že se tak dalo dobrovolně, nemyslíme však, že by to bývalo skutečně dobrovolné. Oběť i když se nevzpírá, není ještě dobrovolná. Bylo to spíše povinností, nutností, zákonem náboženským. Tento zvyk mohl býti u Slovanů domácí, jako byl u jiných Indo-evropanů, u Indů, Germanů (také z Balkánu jsou zprávy), nebo byl přejat. Také Skythové, s nimiž slovanští kmenové tak dlouho sousedili, jej měli, a jak tam byl pěstován, vyprávěli jsme již na stránce 510. Jest pravděpodobno, že se ženou pána zabíjeli se i sluhové.

O podobných obětech lidských vypráví Maurikios u Slovanů balkánských, Ibn Fadlân je zná u Rusů, Bulharů a Srbů (u Rusů i Ibn Dastâ) a Leo Diakon a Mas'údí a sv. Bonifác u Slovanů západních. Ibn Fadlân zachoval nám podrobný popis pohřbu ruského velmože, jehož byl očitým svědkem r. 921 nebo 922 po Kr. Podáváme pro zajímavost jeho výtah co možná obsažný.

Zemřelý velmož býval nejprve na deset dní uložen do hrobu, a zatím se stříhala a šila proň pohřební roucha a rozdělovala se pozůstalost. Třetina zůstávala rodině, třetina na pohřební výstroj, třetina na opojné nápoje k po-

hřební slavnosti. Při tom se pilo dnem i nocí. Zemřel-li vladyka, ptali se jeho družiny, kdo že chce s ním zemřítí. Jakmile někdo odpověděl „já“ — a byly to obyčejně ženy, — nebylo více návratu a odvolání.

U přítomnosti Fadlána stal se podobný případ. Zemřel kníže a přihlásila se jedna z dívek, kterou odevzdali ihned jiným ku hlídání, zatím co se daly svrchu zmíněné přípravy k pohřbu. „Děvče pilo celé dny, zpívalo si, bylo veselé a šťastné.“

Když se blížil den pohřbu, vytáhla se z řeky loď na sucho, podepřela a obestavila velkými dřevěnými figurami lidské podoby. Na loď se dala pohovka, kterou pokryla stará žena, již říkali „anděl smrti“ drahocennými látkami. Byla to táž žena, jež obstarává úpravu pohřebních rouch, a jež později usmrcuje ženu. „Viděl jsem ji“, di Fadlân, „byl to ďábel se zasmušilým, zlověstným pohledem.“

Pak se šlo pro mrtvého. Vyňal se z prozatímního hrobu, se vším, s čím byl pochován (nápoji, jídlem a loutnou), ustrojil se znovu do zlatotkaných šatů, a položil se v lodi na vystrojenou pohovku pod stanem. Kolem se postavily nádoby s opojnými nápoji, s různými jídly a položily zbraně. Pak přinesli psa, zabili dva koně, dva voly, kohouta a slepici, vše to rozsekali a vhodili do lodě.

Žena k smrti určená chodila mezi tím kolkolem a navštěvuje stany tam zbudované, poddávala se smyslným rozkošem „z lásky“ k zemřelému.

Konečně v pátek odpoledne byla žena po jakémsi ne dosti jasně vyličeném obřadě přivedena k lodi. Sňala své náramky a dala je oné staré ženě. Pak vstoupila do lodí, ale ještě ne pod stan, kde ležel mrtvý pán. Podali jí pohár opojného nápoje. Vzala jej, zapěla a vyprázdnila. Podali jí druhý. I ten přijala a zapěla novou píseň. Trvalo to však dlouho, — stará žena pobídla ji proto k vypití a k vstoupení do stanu. Zmateně a váhavě naklonila hlavu k stanu, — v tom ji „anděl smrti“ uchopil za týl a vešel s ní.

Kolem stojící muži se štíty a holemi začali dělati hluk, tlouci holemi na štíty, aby potlačili výkřiky, které by mohly zaznívat z vnitřního stanu. Tam šest vstoupilo mužů, každý s ženou souložil, a pak ji položili opojenou vedle mrtvého pána, a zatím co ji pevně drželi, stará žena, zvaná „andělem smrti“ dala jí na hrdlo oprátku a vetkla hluboko do srdce široký nůž.

Po tom obřadu přistoupil nejbližší příbuzný zemřelého, a podpálil hořícím kusem dřeva hranici dříví narovnanou pod lodí. Z jiných stran následovali jiní, a brzy zachvátil oheň celý člun, a v něm i stan s mrtvolami a se vším co bylo na lodi. Za malou hodinu nezbylo ze všeho nic než hromada popele, nad níž se nasypala mohyla.

K tomuto líčení připojuje Ibn Fadlân výrok, který pronesl jeden Rus jeho tlumočnickovi: „Vy Arabové, jste přece jen pošestilý národ. Vezmete toho, jehož jste nejvíce ctili a milovali, a hodíte ho do země na pospas plazům a červům. Naproti tomu my jej spálíme, a on ihned, bez průtahu vchází do ráje!“

Pohřební obřady spojeny byly pravidelně se slavností a s hostinami buď na místě hrobu nebo v domě zesnulého. Slavnost slula *trizna* (trizna).*)

Slované milovali hudbu a zpěv. Theofylaktos Simokattes připomíná anekdotu o třech zajatcích slovanských s citerami v rukou místo mečů, a dle Ibn Fadlána, dali velmoži ruskému s sebou na onen svět loutnu (ar. *tambur*). Také Ibn Dastá, a Al Bekrî zmiňují se o hudebních nástrojích, nejvíce strunových u Slovanů. Slované si vypěstovali hudbu i poesii ly-

*) Někteří se domnívají, jako P. Šafařík, Kotljarevskij, nověji hlavně Ř. Krek, že závěrečná hostina která se konala dle zprávy Jordanisovy u Hunnů a slula „strava“, přejata byla od Slovanů, a že jméno samo je původu slovanského, značí hostinu. Naproti tomu jiní jako J. Grimm, K. Müllenhoff, A. F. Pott, L. Diefenbach mají je méně pravděpodobně za slovo neslovanské a vykládají jinak.

rickou, hlavně píseň k veliké výši. Poesie epická vznikla teprve později.

Ve většině knih se stále opakuje frasa o mirumilovnosti a „holubičím národě“ Slovanů.*) V tom je omyl. Slované nebyli žádným nebojovným, mirumilovným národem, o tom nám dějiny jejich starší i pozdější poskytují dostatečných zpráv. Jest již na čase, aby se podobné idyllické představy vymýtily. Zaměstnání jejich v době míru: rolnictví, chov dobytka a včel, zpěv při hře na citeru, na loutnu, nevyučovaly i zuřivé uvolňování vášně. Slované dovedli bojovat statečně, ale také krutě, loupit, vraždit jako všichni ostatní souvěci národové. Slyšme jen, jak nařiká Jan Efesský nad „proklatým“ národem Slovanů, jenž za císaře Tiberia po řadu let pustošil, páčil, plenil a lidi pobíjel po celém Řecku!

Za zbraň (starosl. oražije) sloužily slovanskému bojovníku luk se střelami v toulci, častěji napuštěnými jedem,**) meč, šavle, kterou přejali Slované od kmenů asijských,

*) Byla kdysi doba kdy panovalo téměř u všech badatelů zvláštní sentimentálně idyllické nazírání na charakter dřevních Slovanů. A dosud to má hojně následovníků. I. M. Soběstianskij nedávno ukázal na historický vývoj tohoto chybného názoru,³⁴¹⁾ přičítaje původ jeho hlavně vlivu Herderovu, jenž ve svém díle „Ideen zur einer Philosophie der Geschichte der Menschheit“, vyličil Slovany jako typ mírné, humaní národnosti. Dle Soběstianského tomu tak nebylo; Slované byli krutí jako jiní, měli otroky, brali si více žen, zabíjeli své děti a slabé starce atd. Proti názoru Soběstianského zdvihl se v Rusku odpor z velké části oprávněný, ale v základní myšlence „že dosavadní nazírání na byt Slovanů bylo většinou sentimentálně idealistické“, myslíme, že má pravdu.

***) Jedem napuštěné střely byly v předhistorické době v Evropě právě tak hojně užívány, jako jsou u nynějších primitivních národů. Udržely se až do pozdního středověku na př. u Germanů, jak svědčí tresty, vyřknuté na poranění jedovou střelou v starých zákonících germanských, a i u Slovanů. U Slovanů vůbec svědčí o užívání střel jedem napuštěných císař Maurikios a Lev Moudrý; u Čechů slula střela taková nálep. Za střely určené k napouštění jedem můžeme mít v nálezech ty šípky, které mají na povrelu svém rýhy nebo

ských, kopí, (sudlice jest původní slovanský název kopí), sekyra také tesla, topor neboli mlat, kyj, nůž, prak, štít, přílba (starosl. šlēm pošlo dle Kreka z německého Helm) a brnění, vše hotovené hlavně ze železa. Železo bylo Slovanům známo již odedávna.

K transportu Slované na suché zemi užívali vozů na kolech, a ti, kteří bydleli při vodách, znali se výborně v plavectví na lodicích hlavně jen vesly hnaných. Máme řadu zpráv o tom, jak projížděli moře severní, a pouštěli se po širokých splavných řekách ruských hluboko do moře černého za loupeží a bojem. Lodě mívaly plachty z kmentu a hedbávi. Ještě v dobách historických prosluli tímto odvažným pirátstvím jihoruští Kozáci.

Celkem znějí však staré zprávy, posuzující povahu Slovanů, stupeň jejich mravní a intelektuální výše, příznivě, ač psány jsou i od Němců, od Řeků a jiných Neslovanů. I tělesně jsou líčení jako lid silný, zdravý, vysoké postavy, světlých vlasů a očí. Na povaze chválí se statečnost, láska k svobodě, k rodné půdě, pohostinství*) — důvěřivost, věrnost manželská atd., vytýká se zřejmě nesvornost. „Slované jsou vůbec stateční a neohrožení lidé, a kdyby nebyli následkem četného rozpadnutí na kmeny a rody nesvorní mezi sebou, nebylo by národa, jenž by se mohl s nimi v síle měřit.“ Tak napsal již Ibráhím Ben Ja'kúb, a mimo něj do-
svědčil i císař Maurikios.

duťinky vhodné k zadržení jedu. Jedu se užívalo jen živočišného na př. jedu zmijového nebo hnilobního (u Skythů se mísilo obé), nebo a to asi nejvíce rostlinného (z různých rostlin, hlavně oměje), ne však minerálního.

*) „Není žádného kmene pohostinnějšího nad Slované“ praví Adam Brémský a Helmold. Tato pohostinnost šla tak daleko, že byla i krádež a loupež dovolena, aby se mohl host řádně uctít. Slova host a cizinec měla stejný význam. Odepření pohostinství trestáno bylo nejtěžšími tresty, ba bylo dovoleno zapálití dům, v němž se tak stalo.

Jen zdánlivě nepříznivě líčí kulturu některých kmenů slovanských v Rusku Nestor, ačkoli velmi chválí ve všem Poljany, kmen, z něhož sám pocházel. Psal krátce z hlediska křesťanského kněze o pohanech, a stlačoval místy úmyslně mravnost a civilizaci pohanskou, aby vedle ní vyniklo dobrodiní křesťanství. Totéž platí na př. i o Cosmovu líčení života pohanských Čechů. Neznali prý přístřeší, orby, neznali vína, chodili jen oblečení v kože zvířecí, žen užívali společně „more pecudum“, — samé to nepravdy a mimo to ještě ozvuky líčení římských spisovatelů.

Také Slovanům polabským upírali někteří vyšší civilizaci, ku př. znalost orby, pevných sídel na základě několika starých zpráv (na př. Herbordovy), ale chybně.

Zachované památky této doby v zemích slovanských můžeme dělit na dvě velké skupiny na bydlíště, k nimž náležejí hlavně hradiště a slovanské stavby kolové, a na hroby slovanské.

Co to jsou hradiště, pověděli jsme již na str. 113. v líčení doby neolithické. Je přirozeno, že se jednotlivé obce již od nejstarších dob chránily před nepřítelem hradbou. Nalézáme také v Evropě místa valy ohrazená ve všech dobách předhistorických — nejvíce však na konci doby předhistorické nebo na počátku historie, a snad nejhojněji v zemích obydlených Slovanů.³⁴²⁾

V této době právě jako dříve, budovala se hradiště pravidlem na výšinách, které byly již samou svojí polohou pokud možno chráněny, v rovině, pak na místech mezi hustými lesy, hlubokými vodami nebo močály. V místech podobných se budovaly valy třeba i na stavbě kolové, nebo vůbec na základech umělých.

Ibráhím Ben Ja'kúb, který koncem X. století cestoval po střední Evropě jako člen maurského vyslanectví k cí-

saři Ottovi I., popisuje hradiště slovanské Vili-grád (Velký hrad) následovně: Vili-grád je vystaven v jezeře, jako většina hradů u Slovanů. Chtějí-li totiž stavěti hrad najdou si kraj bohatý na vodu a močály, vyměří si tam

okrouhlé nebo čtyřhranné

místo, dle toho, jakou chtějí dáti hradu velikost a podobu. Pak vykopají kolem

příkop a ze země vykopané sdělají val, který prkny a

koly tak utlučou, že je tvrdý jako mlat. Když je val dostatečně vysoký, udělá se

na straně, která se zvolí, vchod, od něhož se vede přes příkop dřevěný most.

Valy hradiště sdělány bývají pravidlem z hlíny, řídicěji z kamene. Patrně zde rozhodovalo především jiným to, jaký materiál byl nejbliže po ruce. Zvláštní dosud chronologicky

Obr. 430 Pohled na část kamenného valu na vrchu Žďáru blíže Rokycan.

i jinak nevyjasněnou skupinu tvoří t. zv. valy spečené (Glasburgen, camps vitrifiés, fitrifieds forts). Nazývají se tak od toho, že kamení, z něhož byly zbudovány, jeví na povrchu zřejmé stopy značného žáru, je polo roztavené, struskovité, mezi kamením vyskytují se vrstvy popele, kusy spáleného dříví, uhlí a pod. Není pochybností, že toto spálení valu dalo se jedině za tím účelem, aby se povrch valu ucelil, utvrdil, aby se kamení nedrolilo, tedy za účelem obranným, a úmyslně. Nejsou to snad jen stopy požárů palisad, které nad valem zapálil nepřítel.

Tiže je však odpověděti na otázku, jakým způsobem se toto spečení kamene provádělo. K tomu bylo podáno již mnoho různých výkladů. Obvykle se míní, že se tak dělo ohněm, který se po zbudování valu rozdělal na jeho povrchu.

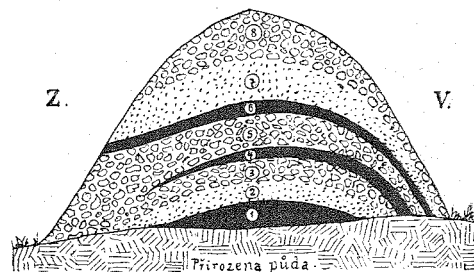
Ale spečené kamení, a písek vyskytují se i uvnitř valu a proto již prof. H. Schaaffhausen, pak R. Virchow a jiní správně soudili, že se to musilo dáti jinak, a díry, které se občas ve valech vyskytují, obsahující zbytky uhlí nebo popele, uvádějí ve spojení se spečením valu. Nejnověji u nás prof. J. Woldřich bedlivým prozkoumáním spečených valů na hradišti litoradlickém u Hluboké pod Vltavou a hradišti nad Volynkou u Strakonice, věc ještě více vyjasnil. Při prokopání valu na více místech ukázalo se, že se střídají od spodu až nahoru vrstvy kamení a písku s vrstvami popele a dřevěného uhlí (srv. obr. 431.) Mimo to se objevily na jiných místech i umělé díry vzdušní mezi pískem a kamením se táhnoucí (obr. 432). Kamení bylo totiž úmyslně skládáno tak, že povstávaly uvnitř valu roury. Z toho je viděti, že se hradiště tohoto druhu budovala způsobem dle prof. Woldřicha následujícím: „Když bylo místo k zbudování hradiště se hodící vyhledáno a směr valu určen, byla jeho půda v jisté délce posypána dřevěným uhlím. Na uhlí pokládána sem tam hlína, aby písek na celou plochu uhlí nasypáný nedostal se všude mezi toto, a nad vrstvou písku uloženo bylo

porůznu kamení tak, aby zůstaly mezi ním mezery, tvořící jakési vzdušné roury, načež byla vrstva kamením doplněna. Potom bylo uhlí zapáleno, žárem se písek páčil a částečně i roztavil; také kamení se páčilo a částečně, hlavně poblíž vzdušných rour, se speklo. Tím se vrstvy usadily, nabyvše spečením náležité pevnosti, konečně se i roury samy zasypaly a uhlí až na málo zbytků uhaslo.“ To se opakovalo až třikráte po sobě.

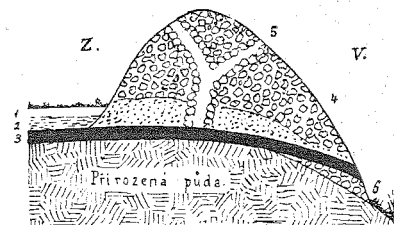
Woldřich docela správně dodává, že mínění, dle něhož bylo ku spečení vrstev upotřebeno dříví, které se nakladlo nad vrstvy písku a kamení a pak bylo zapáleno, je nesprávné. Počinání takové nemohlo by přinéstí výsledku, jelikož

žár, vzniklý z hořícího dříví nad valem rozloženého, může účinkovati hlavně vzhůru, totiž do vzduchu, a jen když oheň zasáhne nejspodnější část dříví, mohl by, ale jen nedostatečně, působiti i na přímo pod ním ležící kamení nebo písek.³⁴³⁾

Spečené valy datují se obecně do doby starší než valy se slovanskými znaky o nichž ihned promluvíme. Tak soudí na př. R. Virchow, u nás L. Šnajdr. Naproti tomu však

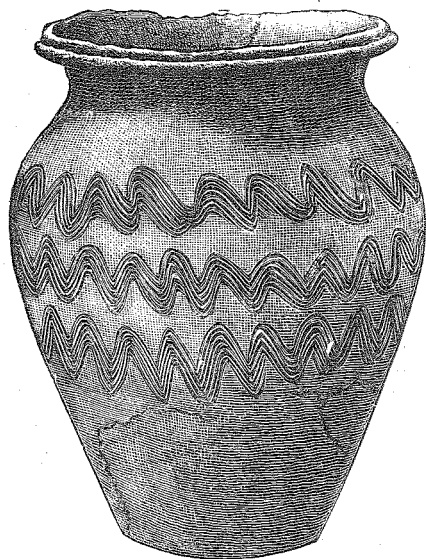
Obr. 431. Průřez hlavního západního valu na hradišti litoradlickém.

Obr. 432. Průřez hlavního východního valu na hradišti litoradlickém.

prof. Woldřich nahoře zmíněné valy jihočeské klade do doby pozdní a připisuje Slovanům. V Čechách jsou dosti hojné. Vedle dvou zmíněných patří sem i hradiště na Kněží hoře u Katovic, val u Bukovce u Plzně, u Svákova blíže Soběslavi, u Hostimi a jiné. Také v Durinsku, Lužici, a Slezsku jsou.

Tvar hradišť je různý, pravidlem vždy takový, jaký

Obr. 433. Ná'oba hradištného typu z hrobů
u Kettlachů v Dolních Rakousích.

místní poměry samy určily. Platí zde totéž, co jsme řekli na str. 114. Před lety roztrídili někteří badatelé jako na př. Srězněvskij hradiště dle toho, jestli jsou jedním nebo více valy obelhnána, a jestli jsou podoby okrouhlé, nebo hranaté, zavřená nebo otevřená atd. To však jest jen dělení čistě mechanické, hlubšího principu, který by se jevil na př. v různém účelu hradišť, zde není. V tom rozhodovaly jen

ohledy na potřebu místní.

Mnoho sporů bylo o výklad účelu hradišť. Jedni v nich viděli zbytky stálých ohrazených vsí, druzí jen dočasná útočiště obyvatelstva v nebezpečných dobách, opět jiní soudili, že to byla místa, kde se konala shromáždění lidu, porady a soudy, kde se konaly i oběti, kde stály svatyně, jiní soudili na účely různé atd. Nyní je jisto tolik, že účel hradišť byl skutečně různý. Jedno a totéž hradiště mohlo být upotřebeno ke všem těmto účelům, — pravidlem

však představují nám jen opevnění obranná, a kde jsou na ostrozích na nepřístupných výšinách, sloužila patrně i za útočiště obyvatelů dole v nížině, ve vsi žijících.*) Velká opevnění v rovinách u vod a pod. ohrazovala ale i stálá sídla, která, když se obyvatelstvo rozmnožilo, vzrostla později v opevněná města. Ale všechna hradiště nebyla městy. O obrovských opevněních některých pozdějších slovanských měst jako Arkony na ostrově Rujaně (město bylo obklopeno valem 50 loket vysokým), Korenice, Retry, Velehradu, Kijeva, Krakova, Grodna, máme svědectví i v zprávách historických i na zbytcích na místě samém zachovaných. Dosud si zachovalo velmi mnoho slovanských měst původní svůj název Grodno, Horoden, Hradiště, Hrádek, Horodec a pod.

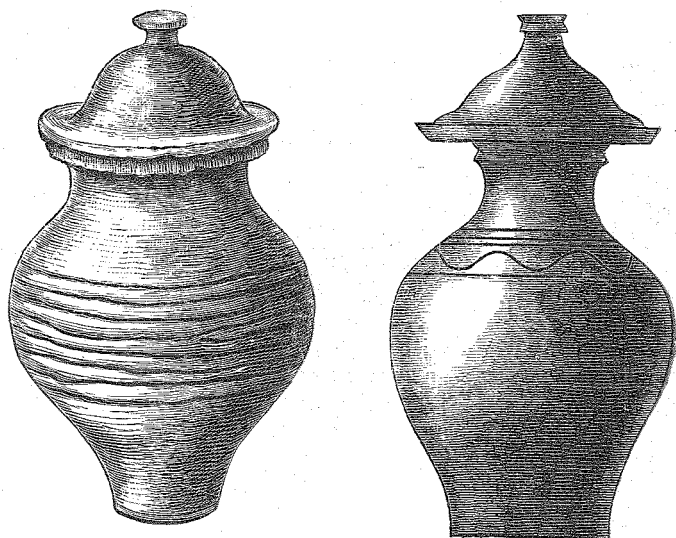
Některá hradiště na př. v Lužici nebo v gub. miňské a grodenské, kde je popsal kdysi hrabě Tyszkiewicz, jsou však příliš malá, než aby se mohla vykládati za opevnění a nebývá tam také pitné vody na blízku. Při těch je již tíže uhodnouti účel. Nejčastěji se soudilo na účel kulturní. Val by pak nesloužil k obraně ale pouze k ohrazení, oddělení místa posvátného od ostatní půdy (srv. řecký *τέμενος*). Tak soudí Dr. Kaz. Szule o podobných valech polských, Dr. M. Much o rakouských, Behla o okrouhlých valech lužických.

Na valech, které sloužily k opevnění místa, stávaly ještě dřevěné palisády. Zejména v Rusku setkáváme se často s městy ohrazenými dřevěnou hradbou. Později povstaly i zdi kamenné a cihlové. Do hradiště vcházelo se jedním nebo více průlomy, které, zejména vchod hlavní, byly ještě

*) Na to svědčí zejména systém v zakládání jich. Tam kde kmenové se stýkali, vidíme naproti sobě souvislé řady hradišť, zkrátka opevněné strategické linie. Podobného systému však, jaký v nich viděl Z. D. Chodakowski, který soudil, že přibližně jsou všude na míli od sebe, v nich není. Počet jich a hustota záležela jednak dle počtu obyvatelstva, jednak dle potřeb fortifikačních.

silněji opevněny předhradím (podhradím) nebo předvalim. Brána sama měla silná dřevěná vrata. Cesta, po níž se vcházelo do hradiště, bývala již tak upravena, že byla nepříteli těžko přístupna.

Největší část valů v Evropě, zejména těch, které se nacházejí v zemích kdysi Slovanů obydlených, náleží konci předhistorie, době, v níž již země ty měli osazeny Slované,

Obr. 434 a 435. Pozdní nádoba ze Starého Hradu na Moravě, a popelnice nalezená v Jaroměti.

a jsou tedy nejvíce původu slovanského. Tato pozdní slovanská hradiště v Lužici, v Čechách, na Moravě, v Polsku a Rusku provází v kulturní vrstvě uvnitř valů a i ve valu samém jeden svérázný druh keramiky, tak svérázný a všude stejný, že nazván byl přímo typem valovým neboli hradištným (Burgwalltypus). R. Virchow první jej v Lužici rozlišil určitě od staršího typu keramického, který známe z tamnějších polí popelnicových, t. zv. typu lužického (srv. str. 487).

Znaky keramiky hradištné jsou následující: Nádoby jsou hotoveny na kruhu hrnčířském (ač i v ruce robené se vyskytují), jsou vysoké, nejčastěji s nízkým hrdlem a okrajem ohrnutým. Ucha chybějí pravidlem. Ozdobeny jsou jednak vodorovnými, rytými i tlačnými čarami a pruhy, pak řadami čárek a teček v rozličných vzorech, nejčastěji však jednoduchou nebo několikanásobnou, pomocí vidličky rytou vlnovkou (obr. 433—435). Vlnovka je ve spojení s ostatními nejvýznačnějším znakem této keramiky, všude, kde žili Slované, se s ní setkáváme.*) Za nejzápadnější hranici jejího rozšíření v Německu udává J. Buschan Smrčiny. Jinak jsou tyto nádoby dělány z hrubého materialu ale dobře vypáleny, neomalovány a pravidlem barvy šedé nebo černavé. Tuhované nádoby mizí téměř úplně. Na dně bývá vytištěna značka v podobě kříže, hvězdy, kola a pod.

Tento druh nádob slouží výborně k datování hradišť

*) Porůznu vyskytuje se vlnovka i na nádobách starších již od doby neolithické, ale teprve nyní stává se typickým a stálým ornamentem. Ale jakkoliv nám vlnovka na keramice hradištné velmi určitě ukazuje na slovanský původ nádob, nezdá se býti přece vzor jichž původem svým slovanský. Domníváme se, že původní tvar nádob typu hradištného i výzdoba vícenásobnou vlnovou přejata byla Slovanů z provinciální keramiky římské, a že se jen u Slovanů typ ten udržel a široce rozvinul. Podobně již jimi dříve soudili, na př. M. Much. Sám jsem studoval podrobně provinciální římskou keramiku v několika musejích a našel jsem, že nádoby tohoto typu nalézají se ve všech provinciích římských, ačkoliv řídké. Velmi řídké jsou v Gallii, velmi řídké i v Británii. Četnější jsou již na Rýně (v hrobech francouzských) a v některých rakouských. Zde se našly typické římské nádoby na př. u Wasseringu v Dolních Rakousích, u Birkelsteinu v Solnohradech. Jinde je vlnovka opět řídká, až zase je hojnější na nádobách z pozdních hrobů kavkazských, jichž chová historické museum v Moskvě více příkladů. Na moderní slovanské keramice vyskytuje se několikanásobná vlnovka řídko. Znam jen ojedinělé doklady z Moravy, častější ze Slavonie. V Rusku jsem spatřil pouze na jediném místě a sice na trhu slavné poutnické Sergijevské Trojické Lavry hrnce, jež však úplně odpovídaly typickým nádobám hradištného typu ze slovanských hrobů.³⁴⁴⁾

i hrobů. Další inventář kulturních vrstev hradišť této doby obsahuje množství kostí zvířat divokých a domácích, druhů dosud žijících (hlavně koně, dobytka, ovce, kozy, vepře, různého ptactva a ryb), zbytky obilí a jiných plodin, různé úlomky nástrojů a ozdob kostěných, bronzových, nejvíce ale železných, jako noží s rovným ostřím, seker, hrotů kopi a šípů, podkov, dlátek, kruhů, šidel atd.

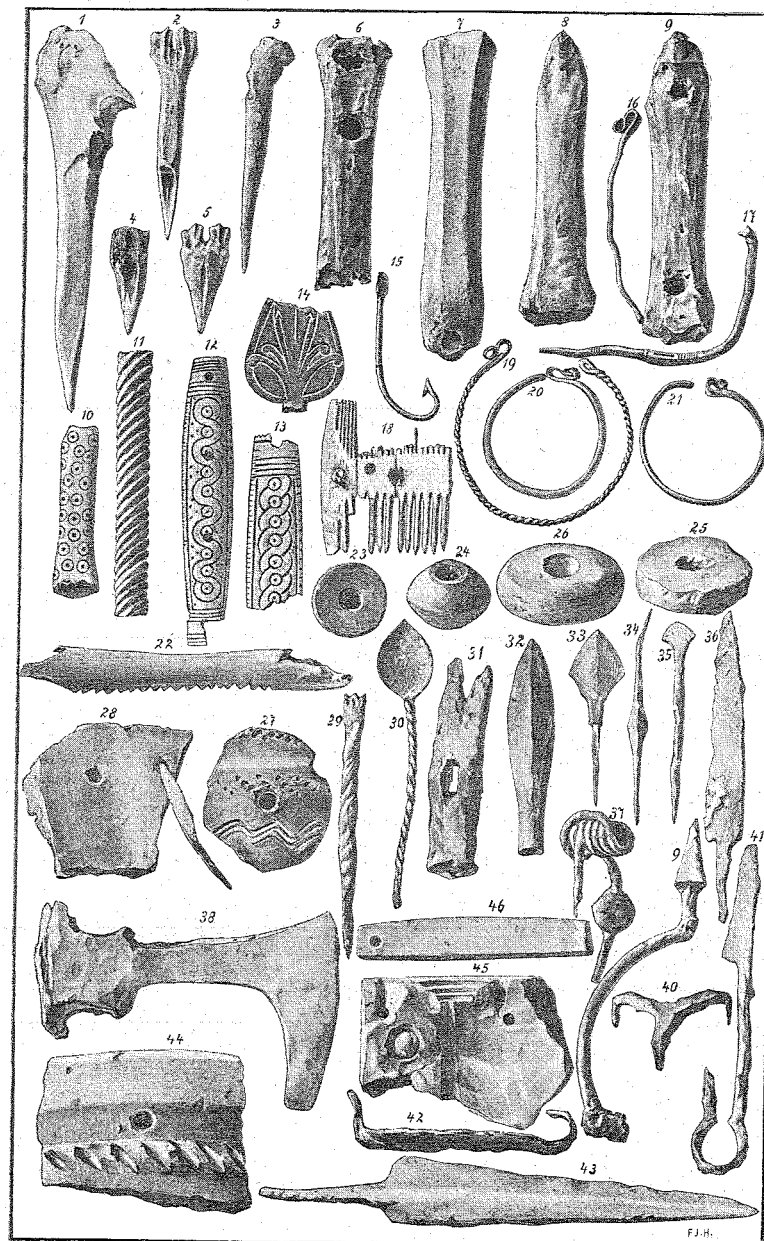
Příkladem podobného inventáře může být řada starožitností z Levého Hradce u Prahy zobrazená na str. 643.

Hradišť popsaného typu je v zemích slovanských obrovské množství, tak že je vyčítati nemůžeme. V Čechách je většina valů původu slovanského s inventářem právě popsaným, tak i v Lužici, Braniborsku, o východnějších zemích slovanských ani

nemluvě. K největším českým nálezi valy na hoře Plešivci u Hořovic, na Vladaři u Chýše, obrovský val u Češova na Jičínku, Tetín nad Berounkou, Libušín u Smečna, valy budečské u Kovar, valy libické, které zároveň mohou sloužiti za příklad valů v nížině (obr. 438), hradiště u Kouřimi a u Hryzel, u Černošeků, na Kato-vické hoře, Levý Hradec a Šárka u Prahy. Velmi dobře je prozkoumán Hrádek u Časlavě.³⁴⁵⁾

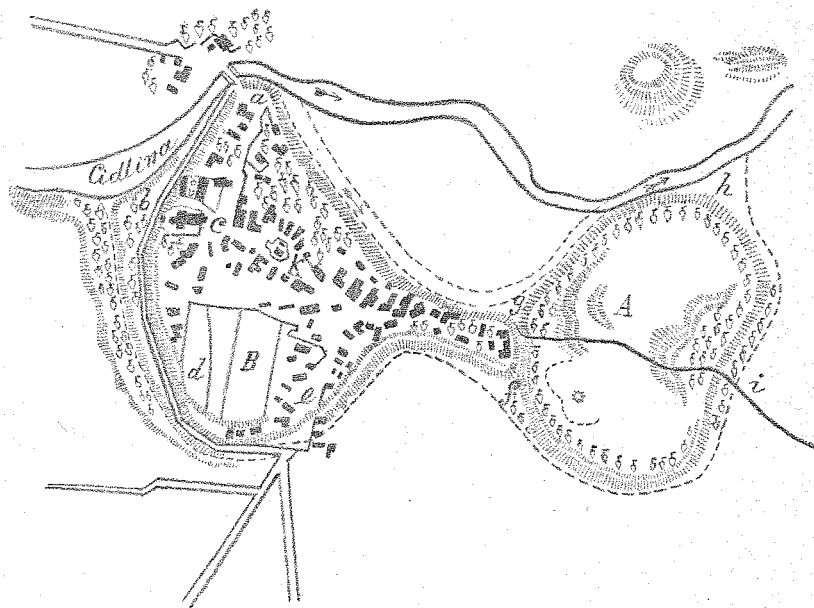
Obr. 436. Moderní čepáček z Moravy.

Obr. 437. Věci nalezené na hradišti Levém Hradci. (Z I. Výroční zprávy Společnosti přátel starožitností v Praze).

Z fortifikační linie táhnoucí se od Bakova k Hořicím jsou na př. zajímavý dvě hradiště u Ostroměře a u Chodovic, zároveň příklady dvou různých systémů. Chodovické je obháno trojnásobným kruhovým valem (obr. 439, 440).

Celkem je v Čechách známo již asi 230 hradišť všech druhů; lid je nazývá často též „švédské šance“, jako i jinde

Obr. 438. Plán hradiště libického.

v slovanských zemích na př. v Polsku. V Německu říkají také „Hussitenschanzen“. Na Moravě a v Uhrách připomínají se staré hrady Děvín, Velehrad, Nitra, a zachovala se hradiště na mnoha místech. Prozkoumány jsou důkladněji u Znojma J. Palliardim, u Lišně J. Kniesem, hradiště hostýnské V. Houdkem, Réna u Ivančic atd.

Obrovské množství valů vesměs slovanských je v Lužici; popsal je Preusker, Jentsch, Behla, Schuster. Ještě více je jich v Braniborsku, mnohem méně již v Sasku. Sasko a

Durinsko tvoří vůbec jejich západní hranici. V Slezsku našel Dr. A. Biefel tři systémy opevnění v okolí Sobotky a Hlohova a mezi Coselem, Ratiborem a Hlubčicemi.

Na severu v Pobaltí byla všechna slovanská města která tam během doby historické povstala, obklopena silnými valy. Také na ostrovu Rujaně je jich řada.

V Polsku

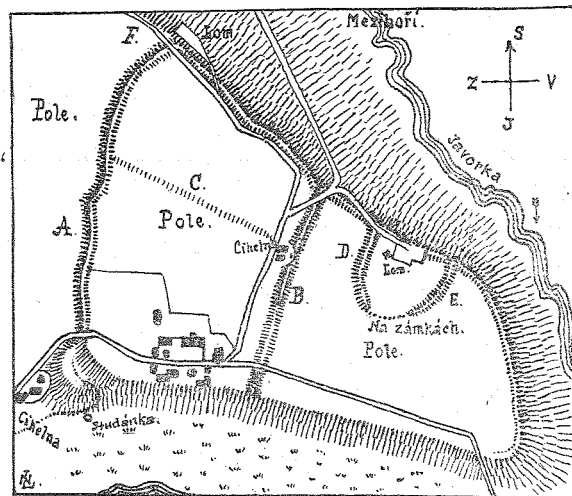
služí hradiště „horodyszeze, grodziska, uroczyszece“ na Litvě jim dal Boleslav

Brzoza název „pilkalnia“.

Jednozejmavějších je u vsi Giecez

v Poznaň-

sku, zbudované z části na kolech mezi močály, pak valy u Pawlovic; řadu jich v Poznaňsku na řece Mogylnici a Obře prostudoval a popsal R. Virchow. Zajímavý je ještě hradiště na ostrově lednogorském v kraji šrodsckém (Poznaňsko). Vedle valu nachází se zřícenina, v níž někteří viděli zbytky pohanského chrámu.* O slovanských hradištích na Visle mluvil

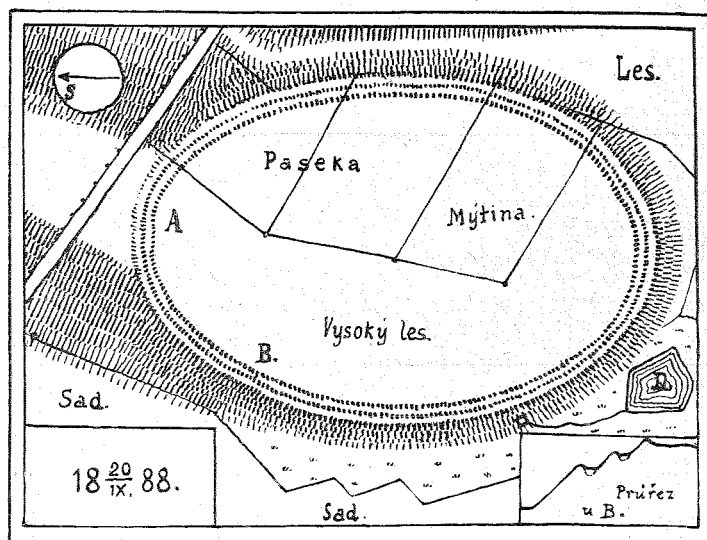

Obr. 439. Plán hradiště u Ostroměře.

* Hr. Przeździecki vykládal ji za zbytky starého chrámu křesťanského, Lelewel za zbytky hradu Boleslava Velikého. Kaz. Szulc viděl v ní pohanský chrám, jenž byl ovšem později proměněn na křesťanský a připojen ku královskému zámku. K témuž mínění přidal se i Marian Sokolowski.

na ruském archaeologickém sjezdu v Moskvě r. 1890 hr. L. de Fleury.

V Pokutí a Podoli je popisoval Kirkor (u Chocimierze, u Podwerbei, Isakova). V rovině zvané „Zołota dończyca“ na Dněstru je celý podivuhodný komplex slovanských opevnění. Jedno z největších hradišť na Podoli je „horodyszeze“ u Bilezi nad Seretem. Dále v Rusku jsou „городище“

Obr. 440. Plán hradiště u Chodovic.

hojně v močálech země písčité ku př. při řece Turyji, v gubernii černigovské, kurské, poltavské a kijevské čítá jich D. Samokvasov přes 600 (známé gorodišče je na př. juchnovské v černigovské gubernii, nebo „Kněží hora“ na břehu Dněpru v kaněvském újezdě gub. kijevské a jiné).

Na severu a na východě přecházejí tato hradiště v podobná opevnění národů finských a tureckých (v charkovské gubernii mají jedna jména slovanská, jiná turecká), na jihu jdou až do Rumunska a na Balkán. Na Balkáně je na př. v Bosně množství hradišť z doby římské a slovanské

Vedle hradišť jsou ze staroslovanských zachovaných staveb důležitý ještě severní stavby nákolní. V močalovitých krajinách Polska a Pobaltí setkáváme se dosti hojně se stavbami nákolními, stavěnými celkem týmž způsobem, jako byly budovány podobné stavby švýcarské; ale inventář je rázu pozdního, s věcmi železnými, střepy nádob na kruhu robených typu hradištného a pod. Slovem jest to inventář kulturních vrstev hradišť slovanských. Jen málokteré stavby severoněmecké čítají se k dobám starším (srv. str. 132).

Většinou patří do doby železné a dle Virchow a jiných představují zbytky sídel slovanských, současných s hradišti. Řetěz těchto staveb počíná asi od dolního Labe a táhne se až do Polska a Livonska. Některé jsou na březích jezerních chráněny ještě zvláštními valy, ku př. stavba na jezeře persanziském, jindy je i val sám na kolech zbudován, na př. val u Velké Topoly (kraj Adelnau), u Zahsowa blíž Chotěbuzi, u Poclowa na jez. labenzském, u Windeku (kr. Rosenberg) v Prusku, a jinde.

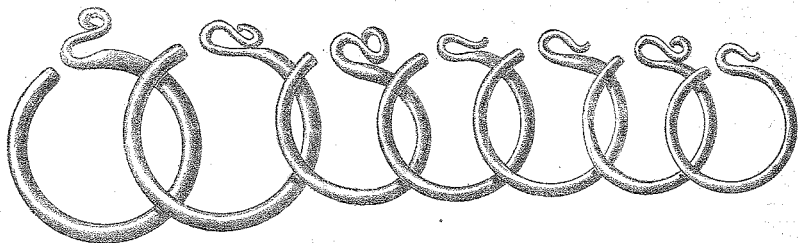
Mezi nejznámější kolové stavby slovanské patří v Pomoranech stavby na jezerech Virchowově, persanziském, lüptowském, boissinském, v Braniborsku u Platika, na jez. poclowském, werbelinském, soldinském, ruchowském. Také v Prusku jsou, hojně a v Pozňansku (Elbing, Gorzyce, Lusowo, Jankowo, Pawłowice, Łagiewniki atd). Dle bádání Virchowových vystaveno bylo i velké slovanské město Julin (Vineta), jež rozkotali r. 1177 Dánové, na kolech, rozkládající se u nynějšího Wollinu v Pomoranech. Stavba persanziská, prozkoumaná r. 1863 Kasickým, měla původně asi 60 chýší.

Druhou velkou skupinu předhistorických památek slovanských tvoří hroby slovanské s veškerým svým obsahem.

Mezi hroby rozsáhlého území od řeky Labe a východních svahů alpských až k řece Donu a horní Volze do Ruska jest jich mnoho, které lze dle různých známek datovati okrouhle do druhé poloviny I. tisíciletí po Kr. A jelikož v době té byly země ty osazeny kmeny slovanskými, přičítají se hroby z této doby přirozeně Slovanům.

Společného nějakého znaku, jenž by všechny hroby slovanské provázel, není. Ani ritus pohřební, ani ustrojení hrobu není jednotné, a i v rázu milodarů jeví se množství růzností. Ráz hrobů ruských je v mnohém jiný než ráz hrobů českých. Je viděti, že již dlouho před tím oddělili

Obr. 441. Esovitě záušnice z Čech.

se kulturně od sebe na př. Slované západní a východní, a oba podléhali různým novým vlivům. Nicméně je přece několik drobnějších — ale velmi zajímavých znaků, které provázejí valnou část hrobů slovanských. Jest to předně keramika typu hradištného jež jsme definovali na str. 641. Tato keramika provází hroby slovanské z konce doby předhistorické pravidelně.

Druhým zajímavějším znakem pozdních slovanských hrobů ve východním Německu, Čechách a na Moravě, Polsku a v Rusku jsou tak zv. záušnice.

V této době rozmohl se totiž u Slovanů zvyk, — přejat byl nejspíše od asijských kmenů, s nimiž se v Rusku stýkali — nositi za ozdobu hlavy kroužky buď bronzové, nebo z cinu, bronzu postříbřeného a pozlaceného, také ze stříbra zho-

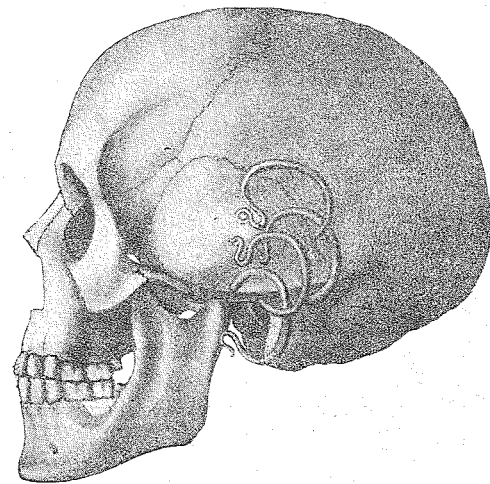
tovené, jež visely na skráních na společné stuze lněné, na řeménku, na volných tkaninách nebo i jeden v druhém zavěšeny. Podoby jsou jednoduché, ale často velmi charakteristické. Buď mají kroužky konce drátu, prostě k sobě ohnuté, nebo jsou konce zabnuty (pravidlem jeden, řídčeji oba) zpět v klíčku podoby písmeny S. Nazývá se proto tento druh záušnic obecně kroužky nebo záušnicemi esovitými (obr. 437, 441, 442, 447).

V hrobech vyskytují se tyto záušnice po obou stranách hlavy obyčejně po 1—2, ale dosti často nachází se i více kroužků, 3—6 a ještě více, na každé straně.

Někdy však není po nich jiné památky, než zelené rezovité skvrny, které tenký drát bronzový, rozrušiv se ve vlhké zemi na kosti zanechal. (Podobné skvrny nalézáme ovšem i u koster starších hrobů před slovanských.) Rozměry jsou pravidlem nevelikých. Velké kroužky jsou dosti řídké.

Pokud víme byl to již náš Vocel, který tyto záušnice prohlásil za slovanský znak hrobu, a vedle něho Lisch, Weinhold a Aspelin hájili totéž mínění proti Virchowovi, Sackenovi a jiným.

Spor ten definitivně rozhodl Sophus Müller r. 1877 v článku „Über slavische Schläfenringe“ namířeném proti Dr. Biefelovi, který pojednává o některých nálezech slezských,

Obr. 442. Záušnice zachované na lebce z hrobů na hoře sv. Vavřince u Kaldusu v Prusku (dle Lissauera).

prohlásil záušnice za germanské. Müller sestaviv přehled dosavadních nálezů hrobů se záušnicemi, ukázal, že se nálezy tyto rozprostírají jen po těch krajích střední Evropy, které byly na počátku historické doby obývány od Slovanů. Na západ od řeky Sály nebylo jich nalezeno, a také pozdní hroby z krajín těch i v jiném ohledu mají jiný ráz, není tam na př. nádob typu hradištného. Je ovšem možná námitka, že mohly býti záušnice přeneseny obchodem ke Germanům jako k Slovanům, při čemž padá na váhu ta okolnost, že se častěji vyskytují pohromadě s výrobky rázu nepopíratelně orientálního.*) Ale orientální zboží dováželo se i do jiných zemí, do Finska, Skandinávie, atd., ale přece tam nebylo nalezeno esovitých záušnic. Jsou tedy jistě slovanské.³¹⁶⁾

Tak soudil Müller, a pod váhou jeho výkladu přidal se k těmž mínění Lissauer, ba i sám Virchow. Správnost tohoto výkladu je dosud nezvrácena. Všechny pozdější nálezy to potvrdily. Mimo země Slovanů obydlené není, pokud víme, zjištěného nálezu, také nevyskytují se esovité záušnice v dobách starších. Podobně utvořené náušnice nebo kroužky s koncem ohnutým se ovšem tu a tam vyskytují, vždyť nápad zahnutí nazpět konec kroužku je velmi přirozený. Specificky slovanským je však zahnutí do s, a to, že se tyto ozdoby objevují po dobu několika století hromadně jako ozdoba náhlavní.

V Čechách znám nyní téměř 110 nalezišť esovitých kroužků, většinou z hrobů kostrových, na Moravě je jich už méně,

*) Tyto záušnice stříbrné vyskytují se v Německu často zohýbány nebo na menší kousky rozsekány (t. zv. Hacksilber) v pokladech vedle mincí a jiných stříbrných filigranových šperků; svědčí to na silný obchod s Orientem, o němž se dále zmíníme. Podobné poklady našly se na př. Německu u Birkowa (kr. Stolp), u Obrzyek a (kr. Samter), Dombrowa (kr. Flatow), Münsterwalde (kr. Marienwerder) u Tempelhofu blíž Soldinu, u Niederlandinu (kr. Angermünde), u Gnichvice ve Slezsku, u Rakvice v Pozněnsku, u Goldbecku, Notzkowa v Pomořanech, v Uhrách u Kardszagu

(znám jich dosud jen 16), v Lužici, což nejvýš podivno, dosud se nenašla ani jediná; za to jsou opět hojnější v Slezsku, Pozněnsku, Prusku (zde jen na západ od Visly), Polsku i Rusku. Na jihu mizí; v Dolních Rakousích našly se na př. v hrobech u Thunavy, u Kettlachu, v lublaňském museu již není ani jediný, ač prý se našly i v Slovinsku a Štýrsku.

Zajímavé jest faktum, že typické esovité záušnice nejhojnější jsou u Slovanů západních. V Uhrách, kde jsou dosti hojné, mívají někdy zvláštní lokální přeměny formy. K téže skupině budou asi patřiti i neznámé nám záušnice chované v museu záhřebském (od Velkého Bubovce a Gjurjevce). Za hranice Čech jdou výstřelky na př. do Bavor, kde se našly v hrobech na hradišti Lengenfeldu spolu s okřídlenými hroty oštěpů, a u Grossbreitenbronnu.

U nás v Čechách a na Moravě objevují se esovité záušnice pravidlem v hrobech kostrových. Několikrát již vedle mincí českých vévodů, nejčastěji Břetislava I. a II., Vladislava a i Vratislava II. atd., jako v Chrudimi, u Želčan, na Hrádku v Čáslavě, v Želenicích, v Sušicích, v Otmikách, ve Vselicích, na Levém Hradci, u Velkých Petrovic, u Bydžova, Radonic a Tašlovic, u Dunajovic, Vranovic, Rokytne. Nejstarší jsou hroby řepovské s denárem Boleslava II. (967 až 999) — Podobně i v Polsku a v Rusku jdou datovati ještě do 11—12. století pomocí mincí (Slaboszewo, Wieluń, Borek a jiné).*)

Jest však chybné souditi z toho, že se událo objevení záušnic u západních Slovanů teprve tak pozdě (prof. Pič je nyní klade do X.—XII. věku). Z různých jiných nálezů na př.

*) Mince dávaly se mrtvým nejvíce do úst, nebo do sevřené ruky.³¹⁷⁾ Obyčej tento přešel, jak se zdá, od Římanů a Řeků ku Slovanům i ku Germanům; na franckých pohřebištích objevuje se také na př. u Mechenheimu, Selzenu, Oberolmu, Lède a jinde. V slovanských hrobech znám tento zvyk z Čech, Moravy, Lužice, Haliče a Ruska; udržel se až do novověku (srv. nálezy v kryptě starého týnského kostela v Praze a dosavadní zvyky valašské).

v hrobech žárových u Kunětické hory, u Libějic, Netolic, Polešovic,*) kostrových u Zakolan, pak hlavně z nálezů uherských (Letenye, Sós Hártyán, Keszthély, Nagy Várad a j.) a rakouských je zřejmo, že smíme datovati nejstarší až do počátku druhé poloviny I. tisíciletí po Kr. do 6.—7. století. Hroby keszthélské datují Tischler a Hampel docela do 5., Lipp do 4—5. století, do doby stěhování národů. K téže periodě přikloňují se i rakouské nálezy u Kettlachu, Brunnu atd.

To jsou dva nejdůležitější znaky slovanských hrobů, jinak bývají milodary celkem chudé. Zbraně v nálezech u západních Slovanů jsou řídké, snad jen proto, že se železo velmi rychle rozpadává, obyčejně sekery, dlouhé rovné meče (na východě i šavle), scramasaxy, železná kopí,**) šípky, nejčastěji ale malé rovné nožičky; tu a tam jsou ocilky s křesadlem, kleštičky, železné nůžky, ostruhy s malým bodcem atd. Nádoby v hrobech kostrových jsou nejčastěji postaveny u hlavy nebo

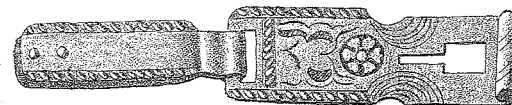
Obr. 443. Záušnice s kličkou jedno-duchou.

*) Prof. Pič se domnívá, že starším tvarem, který se vyskytuje častěji i na žárových hrobech popelnicových (u nás u Měnika, Tršic, Obřan, v Prusku u Olivy, v Polsku u Placzyna, Makovarska) je tvar, u něhož jeden konec není esovitě ale jen v prostou kličku zatočen (obr. 443). Z toho, že se vyvinul později tvar se zakončením esovitým.

***) Na několika pohřebišťích slovanských ale jen pokud mi známo na západních hranicích na př. v Bavorsku na Lengenfeldu (obr. 401), v Rakousích u Thunavy blíž Garsu, u Křešovic v Čechách vyskytly se hroty kopí „okřídlené“, s dvěma výběžky na tulejce pod hrotem. Prof. J. Ranke pronesl o nich domnění, že jsou také známkou slovanským. Ale není tomu tak. Tento druh kopí významu nejistého křídla měla nejspíše jen účel zabránit hluboké vniknutí hrotu do těla) nenalézá se pokud vím dále na východě v zemích slovanských, za to jest poměrně hojný v Gallii a v Británii, ačkoliv, pokud jsem mohl sledovati sbírky musejní, nálezy většinou nepocházejí z hrobů (Srv. str. 588). Týž tvar zobečněl později v novém věku (partisány a haliebardy 15.—17. století).

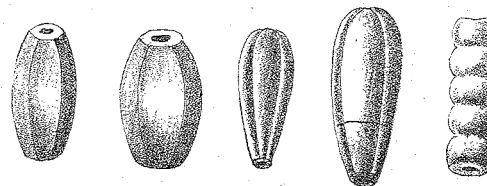
u nohou, řídkěji u boku. Vedle hliněných nádob i tu jsou dosti hojná dřevěná věderka železným kováním a držadlem opatřená (v Čechách se našla na př. v Nymburce, Zakolanech, Lukavci, Krašovicích, na Moravě u Horních Dunajovic, Ryběšovic a jinde).

Hojnější než zbraně jsou šperky, ale i těch je u západních Slovanů mimo svrchu popsaných záušnic poměrně málo. Celkem rovnají

Obr. 444. Sponka z hrobů u Sušic.

se slohem svým popsaným již šperkům slohu germanského, ale jsou jednodušší ku př. náramky, záponky, přesky (bez ozdobného kování); také výrobky různé orientální techniky a formy se objevují občas ku př. hroznovité a kuličkami ozdobené náušnice z bronzu a stříbra. Velmi hojné jsou však stále různobarevné korále ze skla i jantaru. Z jiných předmětů jmenujeme ještě drtidla, přesleny, a různé drobnosti železné a kostěnné jako hřebeny, šídla, a pod.

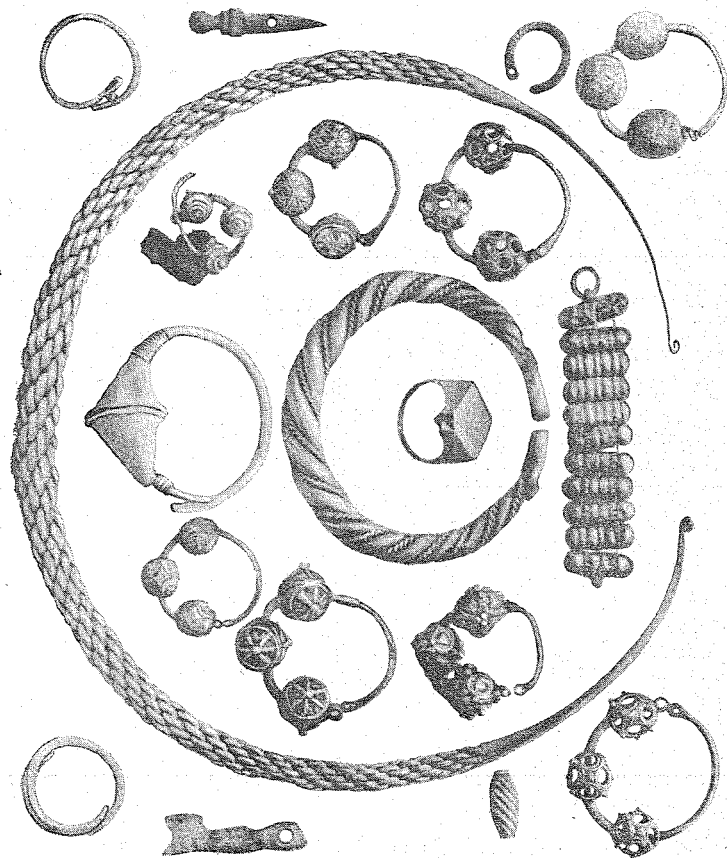
Obr. 445. Skleněné korale z pozdních českých hrobů.

V hrobech ruských této doby, kde ovšem bývá často těžko rozhodnouti jich ethnickou příslušnost, je inventář bohatší a rázu stále silně orientálního.

Zejména stříbra je hojnost i vzhledem ku starším hrobům skythosarmatským; a mají proto ruští archaeologové stříbro za charakteristický znak hrobů slovanských proti starším hrobům. Také zbraně jsou hojnější, ze šperků pak nejvíce nás zajímají náušničky se závěskem v podobě hroznu a ještě více náušnice na kroužku třemi nebo více

kuličkami, práce někdy velmi dokonalé, ozdobené. Jsou nejhojnější v jižním Rusku. Z četných nálezů jihoruských připojujeme obrázek předmětů nalezených na hradišti Kněží Hoře nad Dněprem. Náušnice kuličkové t. zv. kijevského typu

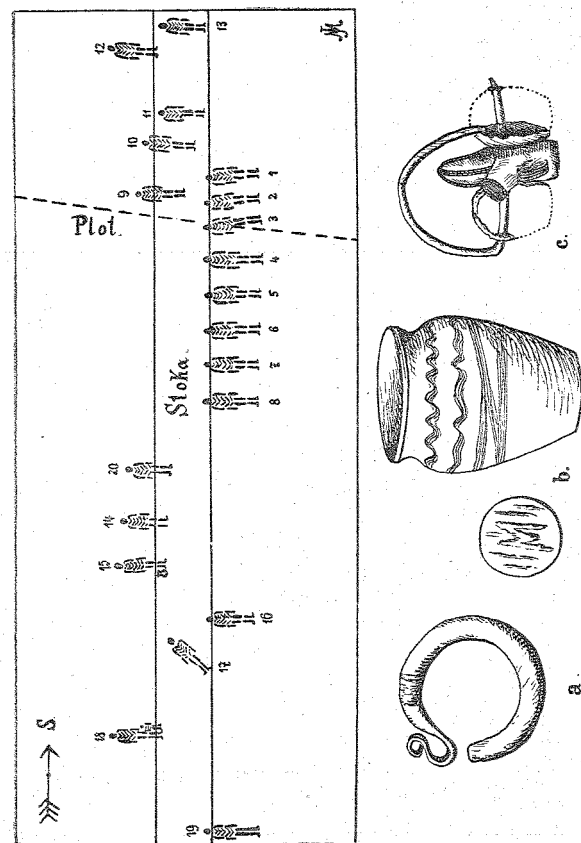
Obr. 446. Šperky nalezené na hradišti Kněží Hoře u Kijeva.

jsou tu velmi hojné a práce rozmanité a skvostné, ze stříbra i ze zlata (obr. 446).

Z Ruska patrně rozšířily se náušnice hroznovité na všechny strany až k nám do Čech, na Moravu, do Němce, Polska, do Uher a na Balkán. Zde se našly podobné náušnice na

př. v středověkém pohřebišti u Crkvenice v Bosně. U nás se našly hroznovité záušničky v Žalově, v Želenkách, u Lovosic, na Moravě u Ryběšovic, Kvasic, Předmostí; náušnic typu kijevského od nás dosud neznám.

Obr. 447. Plán pozdního pohřebiště lovosického s nalezenými milodary.

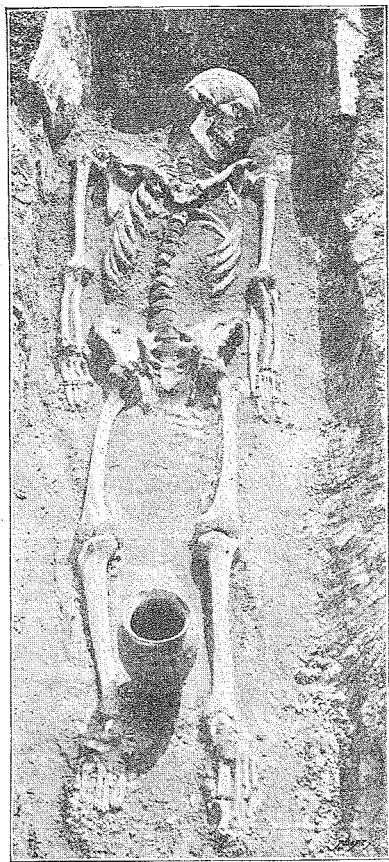
Podáme nyní stručný přehled hlavních nalezišť slovanských hrobů. V Čechách a na Moravě převažují v této době hroby s kostrami uloženými v řadách v prosté zemi, úplně obdobné řadovým hrobům německým. Nacházejí se na různých místech, nejvíce na svazích a úpatích výšin i na

hradištích. V tomto případě nalézá se často na starém hřbitově pohanském křesťanský kostelík se hřbitovem (Ječovice, Hrádek v Prachovských skalách u Jičina, Hradsko, Tetín, Budeč, atd.).

Kostrы leží natažené (skrčené nebo sedící jsou řídké), na znaku s hlavou obyčejně obrácenou k západu, ač i v jednom pohřebišti setkáváme se s různou orientací mrtvol. Ruce leží podél těla, řídkěji na prsou. Mrtvola byla položena buď do jámy vykopané, prostě na zem nebo na prkně, řídkěji v rakvi dřevěné, z níž se ovšem zachovalo obyčejně jen několik kousků zpráchnivělého dřeva a železné hřebíky.

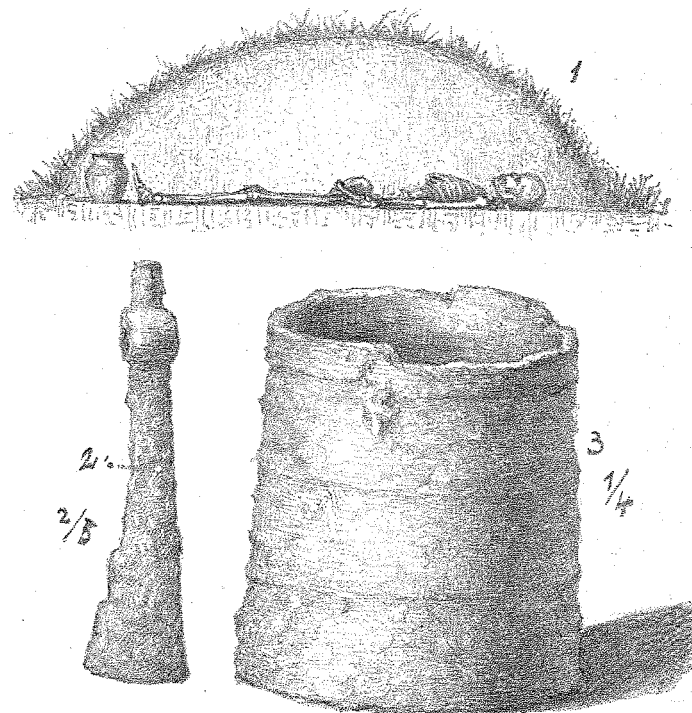
U Dymokur se našly kostry v rakvích vyhloubených z kmenů. Někdy bývá hrob obložen a překlenut kameny, mohyly nad hrobem jsou řídké (Vysoký Újezd u Opočna, Velké Petrovice).

Nejdůležitější pohřebišť tohoto rázu našly se v Čechách na Levém Hradei, u Panenské vinice, u Stodůlek u Prahy, na Hrádku u Časlavě, u Řepova, Skalska, Hradska, u Ječovic blíže Libochovic, Kopydlna, Kouřimi, u Libšic blíže Veltrus, u I.

Obr. 448. Hrob s kostrou z pohřebišť zelenického.

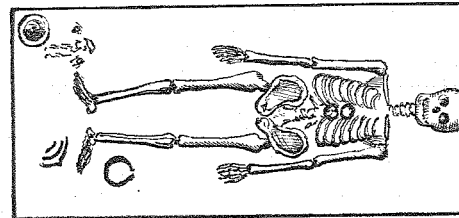
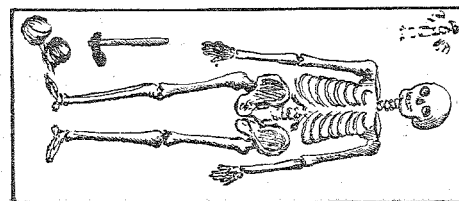
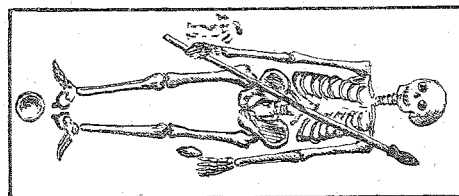
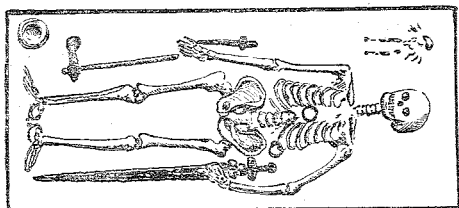
a Rosnic v Královéhradecku, u Želenic, u Otmik, Libic, Zakolan, Zbuzan atd. atd.³⁴⁸) Je jich vůbec ke dvěma stům. Na Moravě sem patří pohřebišť u Bořitova, u Horních Dunajovic, Cholín, Blučiny, Židlochovic, Rokytne,

Obr. 449. Průřez mohyly, železná sekera a nádoba z pohřebišť u Kvasic na Moravě.

Tlumačova, u Skalic, u Uherského Hradiště, Ždánic, mohyly s kostrami na Tabarkách u Kvasic (obr. 449), mohyly v Oboře u Kroměříže a jiné. U kostry nalezené v Předmostí našly se pěkné šperky (prsten a náušnice) práce filigranové, v mohylách u Kroměříže hojně zbraně železné (meč, dýky, sekery, kopí, ostruhy, třmeny) a u hlav ptačí kostry (srv. obr. 450.), v mohylách u Kvasic krásné stříbrné a zlaté

hroznovitě náušničky orientální práce. Důležité je zejména

Obr. 450. Hroby v Oboře u Jachovic blíže Kroměříže na Moravě.

pořebíště, jež r. 1846 prokopali P. Wolný u Ryběšovic blíže Rajhradu. Našlo se množství koster s okovanými vědérky, záušnicemi a náušnicemi, jaké známe již Kettlachů (obr. 409), železnými sekerami, nákrčníky ze skleněných perel, s nádobami ozdobenými vlnicí atd.

Mnohé hroby byly však úplně bez milodarů.

Vedle pochovávaní panovalo však stále ještě spalování. A sice se zdá, že spalování jakožto starší obyčej ustupovalo jen pomalu pochová-

vání, až docela vlivem křesťanství zaniklo (srv. str. 628).

Některá pohřebiště, kde vedle hrobů žárových vyskytují se ihned kostrové hroby rázu pozdního (Hrádek u Časlavě, snad i Dražkovic, Židovice, Jezbořice, Dašice atd., na Moravě Branovice, Bořítov), ukazují snad přímo na tuto proměnu. Že se však spalování udrželo velmi dlouho, svědčí i celá pohřebiště typu polí popelnicových, v nichž se vyskytly dle zpráv spolehlivých už záušnice esovité na př. v pohřebišti na vrchu sv. Jana u Netolic prozkoumaném prof. Woldřichem, a v pohřebišti pod horou Kunětickou u Pardubic. Pozdní je dále žárové pohřebiště u hory Sovice blíže Roudnice (nádob s vlnkou), pohřebiště u Neštěmic na Labi blíže Ústí, žárové hroby nalezené v Litoměřicích, v Jaroměři (obr. 435) v Kystře u Loun, ve Vysočanech atd.

Také několik žárových mohyl náleží ještě do této doby na př. mohyly v Borském lese u Libějic, mohyly u Chedrbí u Časlavě, v Dobré Vůdě u Mnichova Hradiště, u Krehleb, u Rataj, u Michalovic. Do doby současné s pohřebištem netolickým klade Woldřich i mohyly plavnické, mohyly z obory u Hluboké, Veselého, Oujezda Ostrolova a Červeného Oujezda. Na Moravě náleží sem pohřebiště u Polešovic (záušnice), žárové mohyly u Kroměříže, u hradiska Obrance (nádob s vlnicí), žárové hroby nalezené u Bzence, u Předměstí Uh.-hradištského, snad i u Mor. Budějovic atd.

Kulturních jam z pozdní doby nalezeno bylo množství. Některé dlužno mít za kotlovité hroby žárové.*)

*) Zvláštní skupinu velmi pozdních nálezů (hrobů?) tvoří hluboké studňovité jámy, v nichž bývají nádoby na prknech ve více patrech nad sebou postaveny. Náleží již době velmi pozdní, jak svědčí nálezy železných věcí a kachlů polévaných. Podobné našly se v Chrudimi, u Holohlav, v Nymburce, v Německém Brodě, v Kutné Hoře. V Nymburce se na př. našlo 6 pater s nádobami naplněnými z části popelem, z nichž 65 bylo neporušených. Také v jámě německobrodské bylo 6 pater nádob s popelem, s peckami švestek, třešní a pod. Určitější výklad podati si netroufám.

Dosti hojně jsou nálezy záušnic na kostrových pohřebištích uherských. Sem patří na př. pohřebiště u Sós Hartyánu (Novohrad), Szabad Bathyánu (Stoličný Bělehrad), Oros házy (Beres), Letenye (Zvoleň), Karásze (Szabolcz), kde se našly i křížky s podobou Kristovou. Dvě velmi důležitá pohřebiště odkryta byla v Keszthély s více než 2 1/2 tisíci hrobů W. Lippem, jedno v městě, druhé na svahu hory Dobogó. Byly to vesměs hroby kostrové, ale mezi nimi přišlo se přece dvanákrát na popelnice. U koster se našly záušnice, na nádobách vlnovka.³⁴⁹⁾

Podle nádob podobně zdobených patří do pozdní doby i žárové mohyly u Velké Vsi.

V Dolních Rakousích patří k hrobům se znaky slovan-skými řadové hroby u Kettlach u (kraj Gloggnitz) s mnohými pěknými milodary (obr. 408, 409), u Sv. Víta (kr. Hietzing), u Thunavy blíž Garsu a Brunnu.

Ve východním Německu převažují v této době dlouho hroby žárové. Pochovávaní nastalo poměrně pozdě. Ve Slezsku jsou samá pole popelnicová, řadové hroby s kostřami a záušnicemi našly se pouze u Švanovic (kr. Břeh), u Malé Týnice (kr. Vratislav) a u Velkých Rakvic blíž Löwenbergu, chudé na zbraně a milodary.

V Lužici dle Jentsche nebyla vůbec ještě nalezena esovitá záušnice u kostry. Zde se všude stále spalovalo, kostrové hroby jsou řídké.

Slovanská jsou po našem mínění také známá pozdní pole popelnicová v Meklenbursku, jimž tradice lidová dosud udržela název „Wendenfriedhöfe“, a o nichž jsme promluvili již na str. 573.

Ve východním Prusku rozdělil Tischler pohřebiště od doby ténské do doby pozdní na několik časových tříd, které označil písmeny A, B, C, D, E. Perioda B datuje se asi od 50—150 po Kr., tedy do doby květu vlivu římského, perioda C do století následujícího (srv. str. 574). Soudíme že již v době C, vnikli do země Slované. Hroby ko-

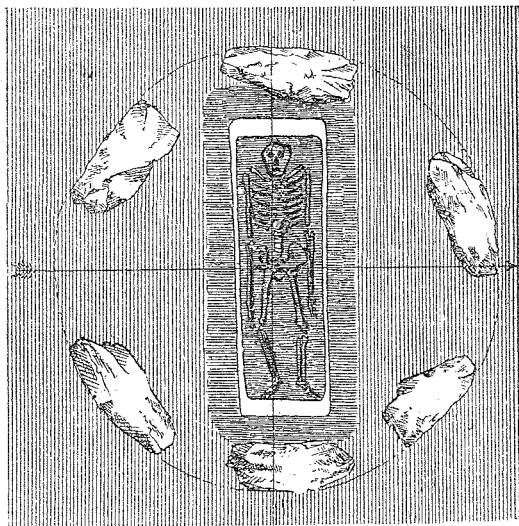
sterné bez mohyl, které byly v periodě B hojně, v době C ustupují žárovým. Ukládání popele dalo se buď do popelnic, nebo prostě do jámy. Jámy popelovité jsou zde v této době velmi hojně.

V západním Prusku a Pozňansku jsou oba druhy hrobů zastoupeny. Hrobů žárových je sice méně, ale jsou bohatší hrobů kostrových. Tyto jsou hroby řadového typu, jež jsme napřed vylíčili. Esovité záušnice našly se v kostrovém pohřebišti u Nového Kolziglowa, Körlinu, Kawenczynu, Šubinu, u Kaldusu na hoře sv. Vavřince, (obr. 442), Kassakova, Tezewa a jinde, v hrobech žárových u Olivy, v Pozňansku u Tuczna, Nadziejewa atd. Nejdůležitější pohřebiště odkryto bylo u Slaboszewa (kr. Mogilno) v Poznaňsku a zkoumáno prof. Tiedemanem, řed. Schwartzem a R. Virchowem. Kostry ležely v zemi v řadách, nataženy, s rukama vedle těla, orientovány téměř vždy k západu. Mimo množství záušnic (polsky „kółki kabłaczkowe“) z bronzu (mědi), olova a cínu (posříbřených), našly se měděné prsteny, železné nožíky a pod. Nádob bylo velmi málo. Dle nalezené, ale velmi defektní mince, sahá toto pohřebiště až do 12. století. I v ohledu anthropologickém jest toto pohřebiště velmi důležité, našli se zde téměř sami dlouholebci a středolebci.

Jiná pohřebiště téhož rázu našla se v Polsku u Żarnówki s více zachovanými zbytky látek, u Popówa v Podlesí, v Lužkách a Grodisku (gub. Siedlee), u Sobanic v kraji plockém, u Czekanowa a Niewiadomy v kraji sokolowském (pod nízkými mohylami).

V Haliči, v Pokuti a Podoli³⁵⁰⁾ našel Ossowski u Gródku (kr. zaleszczycký) řadu hrobů podpłyťových. Kostry ležely na znaku, mezi zbytky rakví, u koster nenašlo se nic než jednou zbytky černé tkaniny na koženém podkladě. U známého nám již místa Uwiśly v kraji husiatyńském našly se hroby stejného rázu ale bez desek kamenných. Jiný hrob odsud choval v sobě kostru, jež měla na hrdle šňůru

skořápek šnekových (*Cypraea pantherina* L.), a u sebe dále přesku a kostěný hřeben. Velmi zajímavé je pohřebiště v Myszkowě na ř. Seretu. R. 1888 našlo se tam dvoji pohřebiště z této doby. Jedno se skládalo z 3 hrobů v rakvích, kol nichž bylo položeno v kruhu několik velkých kamenů (obr. 451.), druhé z 5 hrobů bez rakví a kameného kruhu.

Obr. 451. Hrob v Myszkówě.

U obou druhů našly se zajímavé kuličkovité náušnice typu kijevského — vzácnost v Haliči — pak esovitá záušnice, prsteny, hliněné závěsky, nádoby a pod.

Jiné zajímavé pohřebiště z doby křesťanské vykopal T. Ziemięcki u vsi Podhorei na ř. Sanu v Haliči. Již dříve se tam našla v mohyle kostra se železnou šavlí a emailovanými šperky. Ziemięcki našel u koster dlouhé železné meče v kožených pochvách, železné sekery, ocilky, okovaná vědérka, bronzové pasy, prsteny, nákrčníky z karniolových závěsků, bronzový medaillon s křížem, stříbrné kříže na prsou, esovité záušnice, — některé mohyly byly však úplně chudé.

Do této pozdní doby náleží i kurhan prozkoumaný

Osrowským ve vsi Zabłotcich, na Podolí haličském, kostrový hřbitov ze žawský na levém břehu Dněstru (hroby podpłytové a mohyly), a skupina mohyl pod vsí Bolhanem v kraji olgopolském (v ruském Podolí).

Také kurhany se železnými předměty u stanice Borků, u Žnibrod na Podole a jiných více asi sem náležejí. Zde našel Kirkor kostry obložené silnou vrstvou vápna. Žárové mohyly s bronzovými šperky, železnými šipkami, sekyrkou a pod. našel A. Kirkor u Zaleszczyk na ř. Dupou.

V Polsku vyskytuje se ještě zvláštní druh pomníků podobných kurhanům ale účelu neznámého. Ossowski je zove „kamienie ustawiane“. Našly se na př. u Szydłowci na Zbručí v kraji husiatyńském, v Nowosiołce v kraji skalackém. Na prvním místě proskoumal jich Ossowski několik a našel v nich jednu nebo více jamek naplněných humusovitou zemí. Ossowski soudí spíše na účel kultovní než na pohřební.*)

*) Sem vůbec připojujeme ještě zmínku o jiných „mohylách“ a „kurhanech“, které však nikdy nepokrývaly tělo zemřelého, ale nasypány byly za jiným, obvykle různým účelem. Ruští archaeologové rozeznávají několik druhů těchto mohyl, z nichž jsou nejčastější a nejdůležitější mohyly t. zv. strážné (курганы сторожевые). Jsou to jen úmyslně nasypané kopečky, jež sloužily zejména v rovině, v stepi vysokou travou porostlé za strážnice, z jejichž povrchu se mohlo dobře rozhlížeti po okolí. Jsou velmi hojné v stepích jihoruských, a jdou až do Podolí a Pokutí. Zde jich prokopal několik Kirkor, a nenašel v nich nejmenšího sledu po pohřbu. Podobné násypy pro stráže nacházejí se na př. na Dunaji, na Moravě na Balkáně a jinde. Jiné prázdné mohyly byly nasypány jen na památku události slavné, nebo na památku osob slavných (к. памяти). Moderním příkladem podobného pomníku je Kosciuszkowa mohyla u Krakova sypána národem od r. 1820 památce národního hrdiny, mohyla Krakusa a Vandy tamže, mohyla Unie Ijubelské u Lvova atd. V Podolí a Pokutí vyskytují se mohyly „dupne“, objevující na vrcholi svém dosti značnou prohlubeninu ne nahodilou ale úmyslnou. Výklad účelu je nejasný. Jiné mohyly slouží na stepích ruských jen jakožto milníky, ukazovatelé cest (курганы границь, путевые). Ostatně se našly mohyly beze vší stopy pohřbu i jinde na př. v Bosně u Kupreše.

S velikou rozmanitostí hrobů i co do obřadu pohřebního, co do ustrojení i co do rázu milodarů setkáváme se v této době ve vnitřním, vlastním Rusku. Hroby doby slovanské v Rusku tvoří skupinu dosud v mnohém ohledu záhadnou.³⁵¹⁾ Panovaly zde oba obřady, ale jak se k sobě mají časově i lokálně, dosud na jisto postaveno není. Jsou zde odpory mezi daty archaeologie a historie. Nestor na př. praví, že slovanští kmenové Krivičů, Vjatičů, Radimičů a Sěverjanů mrtvé spalovali. My ale nacházíme v krajích, v nichž seděli tito kmenové, mnoho hrobů kostrových, a velmi často najdeme oba obřady na jednom pohřebišti, na př. v kurhanech u Perepjatichy, Jablonovky, u Sudžy, u Miropolu v kraji kurském, v mohylách lepelského újezda v gub. vitebské, u Černigova atd. Můžeme to sledovati až do mohyl země merjanské (Timerjovo).

Hroby v zemi starých Drevljanů jsou dle Antonoviče pouze kostrové, naproti tomu hroby sěverjanské žárové. Antonovič tedy rozdíl obřadů zakládá na rozdilu kmenovém. Jiný výklad velmi závažný pronáší Vl. I. Sizov. Podle něho typ hrobů žárových a kostrových pokud se týče nalezíšť západního Ruska rozlišuje se chronologicky. Slované dříve mrtvé spalovali. Na př. v centru Slovanstva v gubernii černigovské kostrové hroby datované mincemi bez úšek nejsou starší 10. století. Pochovávání nastoupilo všeobecně teprve vlivem křesťanství. Samokvasov opět poněkud jinak méně pravděpodobně soudí, že rozdíl ritu byl rozdílem kastovním, bohatí že se spalovali, chudí pochovávali. Jak vidno, je celá otázka dosud ještě temná.

Také ustanovení slovanského rázu hrobu v Rusku je velmi těžké. V některých krajích západního Ruska, kde, jak jsme již na str. 219 a 617 vyložili, pravděpodobně sídlili Slované již od doby kamenné, můžeme oprávněně všechny hroby z doby pozdější mít za slovanské. Jinak je však, postoupíme-li odsud dále k jihu, k břehům černého moře, na východ k Volze a na sever k velkým jezerům. Zde

zprávy historické vykazují sídla celé řady kmenů buď nejistého původu jako Skythů a Sarmatů, nebo určité původu uraloaltajského. Kmenové neslovanští, s jejichž zbytky se dosud shledáváme, seděli na severu a východu odedávna. Slované je zvali Čudy. Nestor zde rozeznával finské kmeny Vesy, Merjany, Muromce, Čeremisy, Mordviny, Ugry, Perm-jany a jiné. Také Maďari seděli dlouho mezi Volhou, Kamou, Tobolem a na horním toku Uralu vedle Baškirů. Na Volze a Kamě utvořila se mocná říše bulharská, národnosti jistě velmi pomísené. Část Bulharů odsud již v 5. století objevila se v jižním Rusku a brzy začala i vpadat do říše byzantské.*) Na jihu po Skythech a Sarmatech vystřídala se dále řada kmenů: němečtí Gothi, asijské Hunnové, Avarové, Chazaři, pak Pečenězi, Polovci.

Nieměně hrobní památky z krajín obydlých těmito kmeny neliší se od těch, s nimiž se setkáváme v kurhanech krajín určitě slovanských tak, jak bychom očekávali. Příčinou toho je, jak jsme již na jiném místě pověděli, hlavně to, že na celé Rusko působil odedávna silně vliv asijský, a ten vyrovnával různosti kultur jednotlivých kmenů. Zvyky a obyčejy starých Slovanů se v mnohém shodují s obyčejy, o jakých se nám vypravuje u kmenů neslovanských. Totéž se jeví pak v kultuře hmotné, v zachovaných památkách. A proto o kurhanech středního Ruska bylo a je dosud mnoho sporů mezi domácími archaeology, komu že náleží, Slovanům či Uraloaltajcům?

A přece jest otázka toho, co je slovanské a co finské v Ruských starozítmostech, právě tak základní otázkou archaeologie ruské, jako u nás nebo v Německu spor o to, co je slovanské a co německé. Rozřešeno to není, právě jako u nás. Teprve poslední dobou podařilo se přednímu znateli ruských kurhanů Vladimíru I. Sizovu položití velmi pravděpodobný

*) O říši bulharské na Volze máme lepší zprávy teprve od r. 922., kdy bulharský král Almuš přijal islam.

základ k rozlišení hrobů slovanských a finských ve středních ruských guberniích.

Za charakteristické znaky finského pohřebiště proti slovanskému považuje Sizov předně to, že nemají v některých guberniích jako v rjazanské, tambovské, vitebské, tu a tam i v moskevské násypu. Hroby nejsou na povrchu ničím označeny a nacházejí se nejvíce na písčném břehu řek. Hlavní znak tvoří však ráz milodarů. Bronzových věcí je pravidlem velká hojnost; mezi nimi jsou charakteristické velké nákrčníky z bronzového plechu, nebo z drátu spletené, hojně závěsky průřezných tvarů, lité, ale upomínající slohem na vzory z pleteného a vinutého drátu, závitové náramky podobné uherským z doby bronzové. Za to tu není koralů a náušnic typu rozšířeného v západních ruských guberniích.

Ovšem však je mnoho věcí původu orientálního nebo skandinávského (závěsky, sponky, přesky atd.) oběma druhům hrobů společno, a rozlišení hrobů v jednotlivých případech velmi těžké.

My se proto v líčení hrobů slovanských této doby omezíme hlavně jen na ony kraje, kde dle svědectví Nestorova odedávna seděli slovanští kmenové.

O předhistorických hrobech ostatních gubernií zmíníme se jen stručně a přehledně, rovněž jako i o hrobech jinorodců z doby historické, jež sahají až do vpádu Tatarů.

Mezi kurhany slovanské v jižní Rusi čítá prof. Dm. J. Samokvasov kurhany, jež jdou datovati od VI.—XI. století po Kr. *) Na tuto periodu následuje mu doba polovecko-tatarská od století XII.—XVI. Kurhany doby slovanské ne-

*) Jinak jich Samokvasov nedělí. Naproti tomu prof. Vl. Antonovič v Kijevě pokusil se o rozdělení lokální, hlavně na tři následující skupiny: 1. mohyly drevljanské, na severu kijevské gubernie v zemi starých Drevljanů, v nichž hrob leží nehluboko pod úrovní půdy, v nichž u koster není téměř zbraní ani celých nádob, jen malé železné nožičky, křesadla, přesleny z červené hřídlice, bron-

liši se svoji konstrukcí mnoho od dob starších. Jsou opět tak různotvárné jako dříve. Sruby dřevěné a kamenné skřínky uvnitř mohyly jsou nyní řídké, za to jsou časté hroby s truhlami sbitými železnými hřeby. Hroby jsou kostrové i žárové.

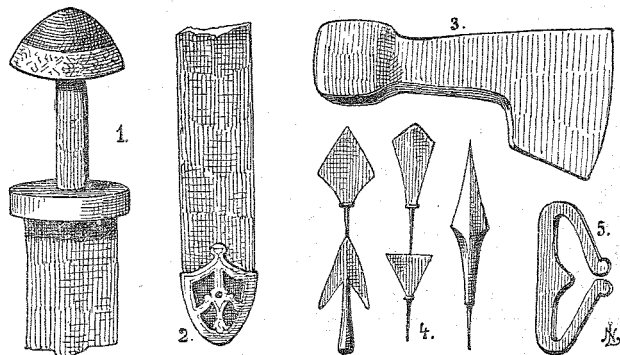
Hroby žárové jsou dvojího druhu. Buď byl mrtvý spálen na hranici a nad tímže místem nasypána byla mohyla (курганы съ кострищами), nebo byl mrtvý spálen na zvláštním místě, popel jeho sebrán do popelnice a donesen na pohřebiště. Vedle popele z těla bývají v nádobě aneb v žárovišti zbytky spáleného oděvu, šperky, zbraně a pod., také opálené kosti domácích zvířat. Někdy bývají v jednom kurhaně dvě nebo tři popelnice, a vedle popelnice nádoby, které obsahovaly pokrm daný nebožtiku do hrobu. V mohylách kostrových bývá kostra uložena buď do jámy v zemi vykopané (prostě na zemi nebo na prkně nebo i v dřevěné rakvi), tak na př. v hrobech severjanských nebo pravidlem v hrobech poljanských, nebo leží na úrovni, jak bývá v kurhanec gub. jaroslavské, vladimirské, moskevské. V jedné mohyle bývá 1—3 někdy i více koster.

Hlavou jsou nejčastěji obráceny k západu tak, aby obličej hleděl na východ; ale i jiný směr se vyskytuje, někde jsou, jako v pohřebišti sudžanském, různé směry zastoupeny. Pravidlem leží tělo nataženo na znak, řídko na straně nebo na břichu. Ještě řídkěji se setkáváme s kostrami skrčenými, s položením tak charakteristickým pro doby starší. Dosti

zové nebo stříbrné záušnice, prsteny, přesky, sponky, kusy síry, zbytky šatů a hojně hřebů po dřevěné rakvi kolem do kola; 2. na poljanské, s jamami hluboko v zemi vyhloubenými. Do nich byli zemřelí pochováni na koni, s hojnými zbraněmi, železnými hroty, kopí, meči, šípy, přílbicemi podobnými známé přílbě Jaroslava Vsevolodoviče. Dva podobné hroby našly se v samém Kijevě, s arabskou mincí z r. 764.; 3. severjanské s mohylami, ve starší době vesměs žárovými.

často položilo se tělo na zvláštní vrstvu písku nebo žluté hlíny, někde se zabalilo do březové kůry. Podobné podestlávání mrtvoly provádí se dle Smirnova dosud u Votjaků a dle Dm. Anučina u několika kmenů sibiřských.

Vedle koster lidských setkáváme se dosti často s kostrami zvířat, hlavně koní, jež byly tak charakteristické pro hroby skythské,* a beranů. Řidčí jest kostra nebo lebka psi, častěji se vyskytují kosti ptačí (dravců a ptáků domácích).

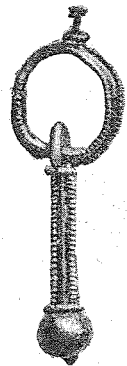
Obr. 452. Zbraně ze slovanských hrobů v Rusku. 1. Meč s ozdobnou rukojetí a nákončím, 2. železná sekera, 3. železná sekera, 4. železné šípky, 5. křesadlo.

Z milodarů jsou větší zbraně poměrně řídké, nejvíce ještě sekery a hroty kopí. Ohnuté šavle a rovné meče jsou vůbec řídké. Tu a tam se vyskytují ještě kamenné sekery vedle zbraní železných. Hojnější jsou za to nože, šípky ploché okřídlené nebo trojboké (bronzové, železné i kamenné), řídicí opěť nůžky, křesadla, řemeny, udidla, přesleny. Příklady obyčejných typů předvádí obr. 452.

Za to jsou šperky dosti hojné a velmi rozmanité. Nalézáme tu bronzové přesky typu toho, jaký se vyskytá v ger-

* Plémě koní bylo malé. Kostí v kurhanu ryžanovském patřily dle prof. Woldřicha druhu *Equus caballus minor*, který žil v střední Evropě již za doby diluvialní a udržel se až po dnes (tarpan ruských stepí).

manských hrobech západní Evropy ale ještě více typu, s kterým se shledáváme na př. v hrobech livonských (obr. 465), toliko končí konce ve spirálovité závit místo krychli, pak nákrčníky, náramky, z nichž jsou pro Rusko nejcharakterističtější náramky a nákrčníky z více drátů pletené (srv. obr. 446), pak náušnice (jednoduché kroužky, náušnice hrozovitě, se závěskami typu kavkazského (obr. 453), kuličkovité typu kijevského, záušnice esovité atd.), prsteny (na ruce i na nohou), medaillony, zrcadla, rolničky, v pozdějších hrobech křížky.*

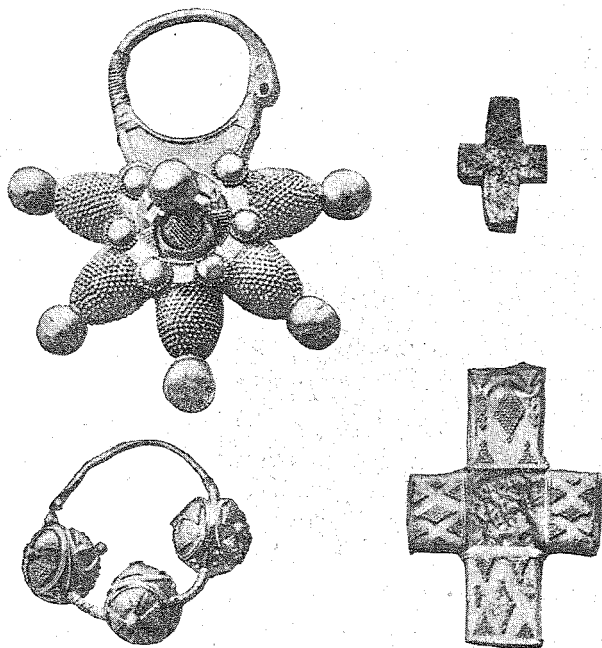

Obr. 453. Náušnice se závěskem z Kavkazu.

*) Dosti hojně vyskytuje se na stříbrných špercích filigranová ozdoba sestávající z řady drobných kuliček řadami přiletovaných na hladkou plochu (obr. 454). O původu překrásné této techniky jest spor. V. B. Antonovič má to za typ slovanského ornamentu, jiní v něm, na př. Sizov rozhodně pravděpodobněji vidí původ orientální. Krásné šperky tohoto rázu našly se dosti často porůznu v hrobech, nejvíce však v řadě skutečných pokladů i mimo hroby nalezených, jež se většinou nyní chovají v carské Eremitáži v Petrohradě. Mezi nimi vyniká poklad gnězdovský z gubernie smolenské, poklad terechovský (nal. r. 1876 v bolchovském újezdě orelské gubernie), starikovský (nal. r. 1883 v koročevském új. kurské gubernie), dva poklady z kazaňské gubernie ze spasského újezda, v o l y ň s k ý (z új. dubenského), l g o v s k ý (nal. u vsi Lgova v gub. černigovské r. 1879), k a ň v s k ý (nal. r. 1885 na polích mironovských kaněvského újezda v kijevské gubernii), r j a z a ň s k ý (ve vsi Staré Rjazani r. 1868). Poklad krásných šperků filigranové práce chová se ze sěla Jurkovič (v lipoveckém újezdě kijevské gubernie) v museu kijevské university, jiný z M a j k o v a u Kalisze (nal. r. 1865) v museu university krakovské. Jiné poklady našly se ještě v gub. tavičeské, stavropolské, smolenské (u dědiny D o l i n y v újezdě juchnovském r. 1885), poltavské (poklad p e r e j a s l a v s k ý s množstvím zlatých náušnic kijevského typu) tři v samém městě K i j e v ě (jeden r. 1880 ve Velké Žitomirské ulici, druhý r. 1885 v uličce Trojické, třetí r. 1887 na dvoře Zlatovercho-Michajlovského monastýru), jeden v Č e r n i g o v ě na alexandrovském náměstí a ve V l a d i m ě ř i v sadu r. 1865. Poklady ty datují se do doby od X.—XIII. století.³⁵²⁾

Šperky bývají přečasto hotoveny ze stříbra, zlaté jsou mnohem řídké. Někteří archaeologové mají proto stříbro za charakteristikon slovanských hrobů.

Na místo kovových náhrdelníků vyskytují se velmi hojně šňůry perel skleněných, jednoduchých i pestrých v kostrových hrobech často pozlacených nebo postříbřených, někdy

Obr. 454. Náušnice a křížky z nálezů na břehu Oky u Staré Rjazaně.

i šňůry malých mušlí mořských (kauri), nebo závěsků z křišťálu, sardonyxu (jantar jest řídký) pak i zuby, čelistě rybí (amuletty?) a podobné. Pro západní gubernie ruské jsou zejména charakteristické velké okrouhlé korale z krásné červené břidlice. Jsou velmi hojné, a byly patrně v starověku kdesi ve velkém vyráběny. Dílna jejich se však dosud nenašla.

Nádoby v hrobech obyčejně stojí u nohou. Pravidlem jsou prázdné ale někdy se v nich našly i zbytky pokrmu, kůstky ptačí a pod., na př. v Potanově. Jsou dělány na kruhu i v ruce. Nahoře popsany slovanský typ nádob hrncovitých s vyvaleným okrajem, ozdobený řadami horizontálních pruhů s jednoduchou neb několikanásobnou vlnovkou možno sledovati daleko na východ Rusi, do gubernie kalužské, moskevské, kostromské, na sever do jaroslavské a tverské.

Nejhojněji vyskytá se v dolině Dněpru v gubernii smolenské (příkladem jest pohřebiště gnězdovské) v dolině Pripetu (v gub. miňské) a Desny. Ale i z gub. moskevské z poříčí řeky Kljazmy v újezdě bogoroďském jest řada těchto nádob v historickém museu v Moskvě. Neméně hojně byly i v nálezech gub. kalužské v újezdu mosalském (Mošćini, Spasskij gorodec). V tverském museu nachází se z újezda ostašovského podobná nádoba v níž se našel poklad stříbrných mincí — českých grošů ze 14. století!

Velmi hojné a zajímavé jsou zbytky rouch. Jsou to buď zbytky kůže, nebo látky lněné, vlněné, často se setkáváme i se zlatohlavem a hedbávem. Hlava mrtvého bývala patrně často zavijena do jemné nebo hrubší látky. Na nohou nosila se kožená obuv se špičkou v předu, jak ukázalo několik z nálezů gubernie moskevské, kijevské a odjinud. Dostí hojné jsou i nálezy mincí a to jednak latinských, jednak německých, nejvíce ovšem arabských. Pocházejí nejčastěji z IX.—XI. století po Kr.

V následujícím přehledu přihlédneme, jak jsme již řekli, hlavně k hrobům krajín určitě slovanských.

V západní Rusi pracovali nejvíce dva ruští archaeologové bývalý varšavský professor, nyní ředitel státního archivu v Moskvě D. J. Samokvasov a professor university kijevské V. B. Antonovič.

Prvým soustředil své bádání na kurhanech gubernie černigovské, druhým jižněji na Kijevsko.

V gubernii černigovské prozkoumáno bylo množství kurhanů v okolí města Černigova (zde hlavně ve 3 skupinách, u trojického monastýru na ř. Desně, u stoku Desny s Bělousem a na březích Strižny) pak skupina mohyl u Sědněva, Larinovky, Merinovky blíže Starodobu, u stanice Bachmače, Krasného Beregu na dráze romenské. Všechny tyto kurhany a pak část kurhanů z gubernie poltavské (v okolí Perejaslavě) má Samokvasov za slovanské, severjanské.

V hrobech leží kostry pravidlem pod úrovní na znaku, hlavou k západu; milodary, jež jsme nahoře úhrnem vyčetli, jsou chudé. Tyto kostrové hroby jsou v celku mladší. Starší jsou zde kurhany žárové, jichž se našlo mnoho na různých místech, nejvíce v okolí samého Černigova.

Za příklad znamenité mohly žárové z X. věku mohou sloužiti kurhany Černaja Mogila a Gulbišče, rozkopané v Černigově. Tam se našly nádoby s popelem a kostmi beranů, v nich bronzová figurka lidská, dva rohy tuří, tři železné šišáky, železný meč se stříbrnou rukojetí, kopí a šipky, bronzový štít, železná udidla a třmeny s dvěma byzantskými mincemi z IX. století. — Pod tím níže v kurhanu našlo se ještě množství předmětů podobných a stejného rázu (zbraní a šperků) s byzantskou mincí X. století.

Od těchto slovanských kurhanů odlišoval Samokvasov kurhany v okolí Sudžy a Miropola v západní části gub. kurské na ř. Psu, kde kopal také sám a před ním již Dmitrjukov. Lid je zval přímo tatarskými mohylami, Samokvasov sám je přičítal některému kočovnému kmeni neslovanskému. Důvody jeho založené jednak v konstrukci hrobů (mrtvý leží ne v jámě ale na úrovni země), jednak ve větším bohatství milodarů jiného rázu (ale záušnice tu jsou), vyvážil však značně typ lebek souhlasících úplně s typem lebek severjanských.*) Zde se vyskytuje

*) Jinak není pochyby, že část kurhanů těchto jižních krajů náleží usidleným zde kočovným kmenům. Polovecké pole dle letopisu z r. 1207 počínalo se od rjazaňské řeky Proni, a také Oksol

i spalování častěji, u Sudžy skládala se část pohřebišť z hrobů žárových, část oddělená z hrobů kostrových. Sem patří dále i mohyly u Lípového v romenském újezdě poltavské gub. s kostrami v jamách a s hojnými předměty stříbrnými (z VIII.—IX st.).

Kurhany gub. charkovské čítá Samokvasov ještě k slovanským, ale jiní přičítají je neslovanským kočovným kmenům na př. Polovcům. V jekaterinoslavské gubernii má Samokvasov za slovanské hroby, odkryté jím u Novogrigorjevky.

V gubernii kijevské, volyňské a vůbec v zemi starých Drevljanů a Poljanů nejvíce pracoval V. B. Antonovič a vydal o svých výkopech nedávno krásné dílo. Hranice rozšíření mohyl rázu drevljanského tvoří na severu čára táhnoucí se poněkud jižněji od rusla Pripetu, na východě tok Dněpru od ústí Pripetu do ústí řeky Irpeňa (na druhé straně setkáváme se již s typem severjanským), na jihu tvoří hranici čára táhnoucí se od Dněpru k pramenům Rastavice. Na západ šíří se tento typ pravděpodobně až k Slučí. V tomto kraji napočítal Antonovič 307 pohřebišť s více než 7400 kurhany. Sám jich rozkopal 261, z nichž 245 mělo ráz drevljanský, obsahující vždy těla nespálená, nejvíce pod úrovní v nehlubokých jamách, často okružená ze všech stran vrstvou uhlí. V mohyle ležela pravidlem kostra jediná, na zádech, s hlavou k západu položená. Známkou drevljanských mohyl je nedostatek zbraní a keramiky. Častější jsou již ozdoby, nejvíce náhlavní diademy a kroužky do vlasů vpletené.

Hlavní pohřebišť tohoto rázu našly se u sěla Buk, u vsi Jagnatina na břehu řeky Rastavice (největší pohřebišť v kijevské gub.), u městečka Věorajših o, u grubského hradiště ve skvirském újezdě (záušnice), u sěla

tvořil na východě hranici; na jihovýchodě sedělo na Psjolu dle Zabělina obyvatelstvo silně pomisené.

Stryžavky, kde kopal také Cz. Neyman a Gorodská v új. radomyšlském a konečně v okolí města Žitomiru na břehu řeky Kamenky, kde již před Antonovičem r. 1886 mnoho kopal S. S. Gamčenko. Také zde se našly u koster mezi milodary esovité záušnice. Pohřebiště datoval Gamčenko do VII.—IX. století. Z jiných nalezišť kijevské gubernie, jež dle Antonovičova mínění nenáleží více Drevljanům ale bojovnému kmeni Poljanů (odznakem je hojnost železných zbraní), důležité je pohřebiště u Samgorodku, kde kopal Bol. Popovsky, hlavně však Antonovičem prozkoumané hroby na řece Rose u Rassavy (kaněvský új.) s hojnými milodary a zbraněmi. Antonovič má je za slovanské, jini ale, jako Sizov, za neslovanské. Hojně železných zbraní našlo se i v hrobech u městečka Koševatě a u sěla Nikolajevky v új. taraščanském, a u sěla Pěšek a Zelenky v új. kaněvském.

V zajímavém pohřebišti u Jordanské cerkve v Podole, našla se v mohyle stříbrná kůfická mince Abū Džafara al Mansūra (754—775) a stříbrný křížek s úšky, nýtky přibitými. Patrně, že zde ještě neznali pájení. U vsi Jurkovi v új. lipoveckém odkryl se poklad překrásných filigránových šperků stříbrných práce dle Antonoviče slovanské, po našem mínění však spíše orientální.

V gubernii minské bylo na př. černikovské pohřebiště na řece Use zajímavé tím, že se v něm našly žárové hroby vedle kostrových s různým způsobem ustrojení hrobu. Podobné našel V. Z. Zavitněvič na uročišku Klenikách v újezdě igumenském a u města Borisova v poříčí řeky Bereziny na Pripetu, mozyrském újezdě u Skrigolova, pak u Vatožic (komorovičská volost) atd. Zde se střídalo položení kostry na úrovni půdy a v jamách tak, že týž archaeolog neváhal klasifikovati kurhany dle těchto dvou znaků, a viděti v tom hroby dvou různých na řece Pripetu se stýkajících kmenů. Jemu je ovšem obřad pohřební hlavním kriteriem klasifikace.

Jiná důležitá slovanská pohřebiště v gub. minské odkryl Titus Sopodžko u vsi Muravy nad Berezinou v kraji igumenském. Zde se našly u koster ležících na prknech vedle železných seker i sekery kamenné.

Pro milodary kurhanů této gubernie jsou nejvíce charakteristické závěsky poseté na povrchu drobnými kuličkami ve vidu malin (obr. 455); také náramky končící se v podobu hlav hadích jsou tu hojné v újezdě borisovském a minském. Přesky přikloňují se vůbec k typům baltickým, záušnice i esovité jsou časté.

V smolenské gubernii poutají především nálezy VI. I. Sizova a V. D. Sokolova v žárových mohylách gnězdovských v újezdě smolenském. Vedle řady typických nádob slovanských ozdobených vlnicí našla se tu řada mincí arabských ze st. X., hojnost bronzových šperků, železné zbraně, křesadla, ostruhy a sassanidská lampa bronzová. Popelnice nacházely se v násypu kurhanovém uprostřed nad vrstvou popele a uhlí. V jedné mohyle odkryl se celý výzbroj bojovníka: pletené brnění, špičatá přilba, meč, puklice, vše na hromadě spálené a v stavu velmi porouchaném. Mezi sponkami a přeskami objevují se typické kusy skandinávského a baltického rázu — ale žádná esovitá záušnice. Nicméně není pochyby, že je to pohřebiště slovanské z doby X. století. Jiné důležité pohřebiště prozkoumal Kercelli u Juchnova na řece Ugre. Zde to byly již mohyly s kostrami, ležícími na znaku hlavou k západu. Mezi milodary zajímají závěsky bronzové, prsteny s prolamovaným ornamentem (obr. 455), hojné přesky, atd. vedle dvou arabských mincí.

Podobné hroby našly se u Zubova (v új. eninském) s charakteristicky z drátů pletenými náramky, v újezdě bělském u Ugrjumova, Prudanky, Zaozerja, Japězina atd. Do téže doby patří i kurhany odkryté pí. Čebyševou na levém břehu Dněpru ve smolenském újezdě. Na náušnicích našly se zbytky tmavých rovných vlasů, což jsem ostatně pozoroval i v nálezech gub. minské.

Ve všech těchto guberniích mimo končiny jižní a severní, můžeme všechny hroby s velkou pravděpodobností prohlásiti za slovanské.

Hůře jsme však na tom, máme-li určití, komu náležejí různá pohřebiště, pokrývající roviny gubernií novgorodské, vitebské, tverské, jaroslavské, moskevské, vladimírské, tulské, orelské, voroněžské. Zde bylo v době, o níž jednáme, nepopíratelně silné pomísení elementu slovanského s neslovanským, hlavně finským.*) Rozlišovat památky hrobní je však těžko. Finové a Slované tvořili sice bezpochyby, jak v poslední kapitole vyložíme, kmenové skupiny národnostně, hlavně jazykově zcela oddělené. Ale tělesně byla dle novějších zkoumání část finských kmenů, jež tu Nestor vyčítá, se Slovanů velmi příbuzná, a i kultura hrobní je v jednom kraji ve všech hrobech velmi podobná tak, že jedny a tytéž přičítali někteří Slovanům, druzí rozličným kmenům větve uralsko-altajské, třetí dokonce Varjagům (Čertkov). Rozlišit zde slovanské hroby od neslovanských je velmi nesnadné, a považujeme za velkou zásluhu VI. I. Sizovu, že učinil k tomu první kroky, jak jsme již nahoře vyložili. My ve svém přehledu této otázky se více netkneme, neboť rozhodování v případech jednotlivých přináleží tu zajisté jen badatelům domácím, ruským.

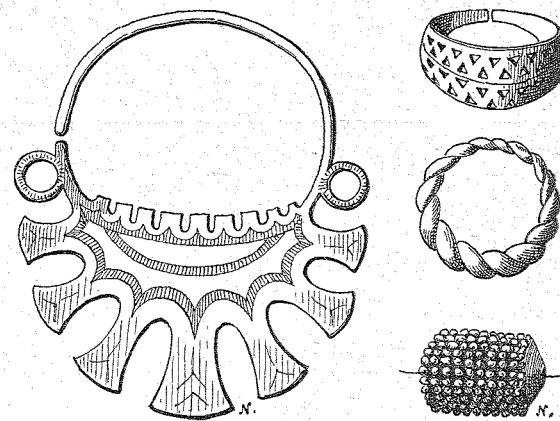
Pohřebiště ve vitebské gubernii jsou většinou rázu finského, s typickými finskými památkami.

Z gubernie kalužské uvádíme žárové (kostrových je mnoho) mohyly u Šaňkova v újezdu mosalském, zajímavé tím, že se tam našly vedle pozdních sponek římského provinciálního rázu, nádoby slovanského typu s vlnicí, a několik menších nádobek v ruce dělaných a leskle černých,

*) Na to svědčí na př. i topografická jména. V gubernii jaroslavské, kostromské, vladimírské a nižgorodské je počet neslovanských názvů topografických velmi veliký, jak ukázal prof. I. Isnoskov na archaeologickém sjezdu v Jaroslavi r. 1887, méně je jich již v gub. moskevské.³³³⁾

čímž upomínají na keramiku středoevropskou starší doby. V témže újezdě velice zajímavé věci emailované našel N. I. Bučylov. Do gubernie této zasahal patrně jednu dobu silně vliv západní od Baltu. Důležito jest zde též hradiště moščinské a Spasskij gorodec s inventářem úplně našeho slovanského rázu.

V gubernii moskevské pracoval před lety mnoho vynikající ruský anthropolog A. P. Bogdanov, prokopal na různých místech množství kurhanů, tak v újezdě moskevském 15, zvenigorodském 13, možajském

Obr. 455. Náušnice a prsteny z hrobů gubernie moskevské a typická závěska z gubernie minské.

5, verejském 22, podolském 17, kolomenském 14, bogorodském 43 atd. Vedle něho kopal u Potanova Gateuk, v újezdu ruzském (u Volynščina, vsi Zachrjanině a Rybuškině) a podolském (u Pokrova) Kercelli, Čertkov, Něčajev a jiní, nověji hlavně VI. I. Sizov. Všechny mohyly, ačkoliv se datují od VIII.—X. a XII. století, jsou rázu velmi podobného. Kostry leží pod úrovní půdy i nad ní, často na zbytcích prken, nataženy, směrem od západu k východu. Milodary jsou dosti hojné a typické. Železných věcí (a vůbec zbraní) je málo, za to hojně předmětů ze stříbra a bronzu, také ze skla. Zlaté jsou řídké. Mezi bronzovými dary jsou pro moskevskou gubernii velmi charakteristické náušnice tvaru, jaký nám před-

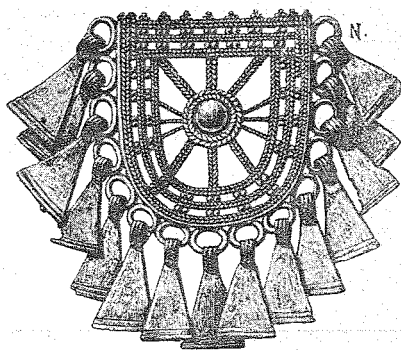
stavuje obr. 455., pak prsteny prolamované nebo z drátu vinuté (obr. týž); přehojné jsou náramky a nákrčníky pletené z několikanásobného drátu, závěsky v podobě měsícovité, medaillonky. Také jednoduché i esovité záušnice se tu vyskytují (sělo Kosino, Obuchovo). Vlasy zachované na lebkách viděl jsem vesměs hnědé a černé, Bogdanov našel i rusé. Hojně jsou zbytky skvostných látek vlněných i hedbávných, zbytky uhlí a opalovaných kostí zvířecích vedle koster.

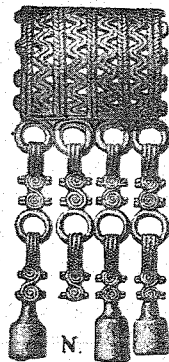
Obr. 456. Závěska z gubernie moskevské

Sizov má mohyly moskevské gubernie za slovanské. Poněvadž sem přišli kolonisté slovanští teprve později, bude zde část mohyl, a sice mladší pravděpodobně i finská.

Za to se vesměs za finské prohlašují mohyly okolních východních gubernií, z nichž část shrnuje se podle výsledků badání hr. A. S. Uvarova v skupinu mohyl merjanských.

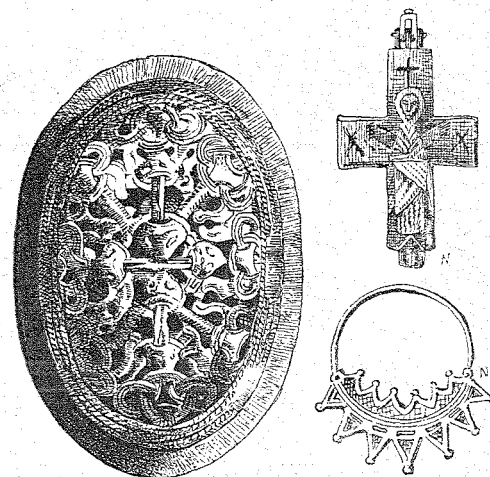
Obr. 457—458. Bronzové závěsky z hrobů finských.

Sídla finského kmene Merjanů klade letopisec Nestor do gub. jaroslavské, vladimírské, části gubernie moskevské tverské, vologdské, rjazaňské a nižgorodské. Na západě sousedili se Slované (Kriviči a Vjatiči) a z druhých stran obklopení byli stejnorodými kmeny, jež zove Nestor: Muroma, Mordva, Čeremis a Ves.

V mohylách merjanských setkáváme se s oběma obřady pohřebními z téže doby, jak svědčí nálezy stejných mincí většinou z X.—XI. století. Po této době počínají se objevovati v hrobech symboly křesťanské a spalování přestává. Žárové hroby obsahují popelnice, vedle nichž se však častěji objevují kosti lidské (oběti?). Kostry v mohylách leží na znaku s rukama podél těla nebo na prsou složenými, hlavou k západu. V bohatších hrobech jsou i kostry koňské. Inventář má mnoho věcí, s nimiž jsme se setkali již v mohylách předešlých.*)

Co však velice jasně označuje tyto finské hroby, jest massa bronzových šperků, nejvíce závěsků, které byť byly

Obr. 459—461. Sponka, křížek a náušnice z hrobů merjanských.

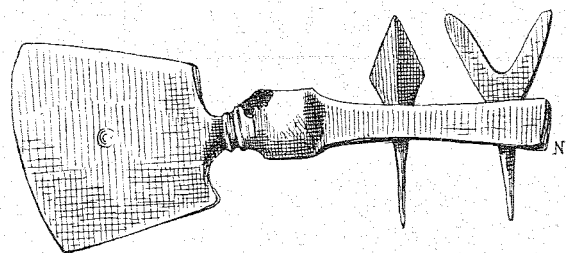
lity, ukazují přec ornamentem na původní vzory pleteného a točeného drátu (obr. 457, 458), spiraloité náramky rázu uherského, typické sponky, k nimž se druží řada různých jiných šperků (obr. 459—461). Zbraně jsou ponejvíce železné, sekery sv. různého tvaru, krátké kinžaly, nože, kopí a šípky, řídké meče (obr. 462). Vedle nich se ale setkáváme ještě s kamennými sekerami a šípkami. U koster ženských jsou hojně nůžky. Mezi hliněnými nádobami objevují se i dřevěná okovaná vědérka.

*) Také záušnice se hojně našly i na kůži zavěšené, ale esovitého konce tu na východě již nenalzáme.

Důležitější pohřebiště tohoto finského rázu našel v gub. rjazaňské na př. Nefedov u vsi Parachina a Popovské v újezdě kasimovském,*) v gub. vladimírské Kerelli v újezdě muromském na řece Plemě, Dobrynkin u Maximovky; v tambovské se našly v dolině řeky Spy v monšanském újezdě (s typickými sponkami).

Z gubernie tverské a jaroslavské uvádíme aspoň pohřebiště nalezené u Zaborje s mincemi ze století XI. A. P. Kelsijev a A. S. Uvarov přičítají vůbec větší část

Obr. 462. Železná sekera a šípky z hrobů merjankých.

zdejších pohřebišť Merjanům, tak nálezy u Kirjanova, Klementěva, u vsi Voronové, u Dertniků atd. U Tismerjeva našel Kelsijev pohřebiště většinou žárové, a u jedné kostry německou minci z X. století. Nádoby byly dělány na kruhu.

Jiné důležité pohřebiště odsud prozkoumal J. A. Ušakov u vsi Žukova v uglišském újezdě (železné sekery, nože, stříbrné medaillony, závěsky skleněné, mince německé a arabské) a L. N. Bastamov v újezdě starickém. Tyto kurhany byly chudé na milodary, ale na tmavých vlasech lebek zachovaly se záušnice na konci zahnuté. Bohatou mohylu z této doby prokopal ještě Ušakov na řece Juchoti.

V gubernii petrohradské a novgorodské je dosti kurhanů, které však nedovedeme určitě zařadit ku př. mohyly u sěla Kosického (chudé milodary bronzové a skleněné), u Volotova blíž Novgorodu (bez milodarů), chudé žárové

*) Důležité žárové pohřebiště bez kurhanů odkryl Selivanov u samé Rjazaně na místě zvaném Stará Rjazaň.

mohyly na řece Volchovu a u jezera ilmenského, jež Brandenburg přičítá Slovanům.

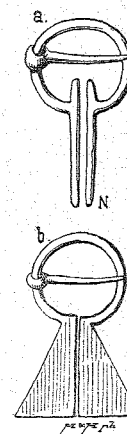
Ve východních hlavně povolžských a poduralských guberniích jsou hroby z této doby přirozeně skoro vesměs neslovanské.

Podobně prokopal na př. A. S. Gaciski u vsi Baranikova, Torochova, Bokova, vsi Serkové atd. v gub. nižegorodské, Polivanov u Syzranu v muranském mogilniku (ale už s mincemi ze 14 století), N. Charuzin na bukejevské stepi (asi z téže doby). Jiné důležité pohřebiště v dolině Oky v új. nižegorodském našlo se u vsi Merjugijeva. Také nemůžeme opominouti zmínit se zde o bohatém nalezišti starožitnin na místě dřevního Bulgaru, u sěla Uspenského v spasském új. kazaňské gubernie. Gubernie permská vyznačuje se bohatou řadou masivních stříbrných nákrčníků s charakteristickým závěrem a celou řadou krásných nádob práce orientální (srv. str. 613).

Orenburský kraj mezi Volhou, Kamou a mořem kaspickým počal se Rusy kolonizovat teprve v 16. století od Kazaně. Proto můžeme kurhany z doby, o níž zde jednáme, mít vesměs za neslovanské. Dobu železnou zovou zde na př. Nefedov dobou mongolsko-tatarskou. Kmenům těmto patří i největší část bradiš (lid zov je nejvíce nogajskými, na Kamě bulharskými) a řada mohyl. Ale popis těchto a jiných tatarských mohyl v Rusku vymyká se již úplně z rámce naší úlohy.

Sem však nejlépe ještě připojíme zmínku o t. zv. kamenných babách ruských kurhanů.

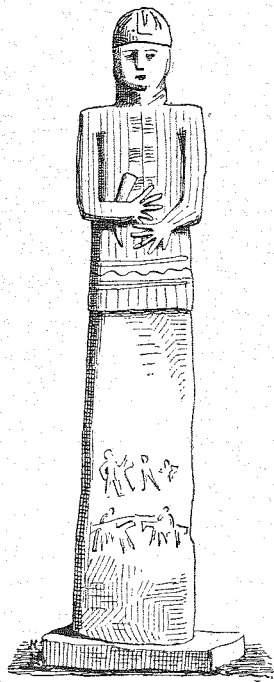
Otázka co znamenají a komu patří kurhany, na nichž stály kamenné baby, zaměstnávala mnoho ruských i neruských archaeologů. Nyní je jisto, že pocházejí z doby před

Obr. 463. Typické přeský z kurhanů gubernií povolžských

Kristem a po Kristu, a že stavěly se na hroby u několika národů původu turko-tatarského.

První zprávu o nich podal mnich Vilém Rubrukvis, jenž byl r. 1253 poslán od krále Ludvíka IX. k mongolskému chánu, a jenž příležitostně viděl u Polovců stavěti po pohřbu na mohylu sochu, držící v ruce nádobku. Jiná zpráva stará nachází se v novgorodských letopisech z r. 1398, jinou zapsal baron Z. Herberstein ve svých zápiscích o Rusku, sdělaných u příležitosti svého vyslání k velkému knížeti Vasilu III. Ivanoviči, jinou německý vyslanec Erich Lasota (z r. 1594); také Guagnini se o nich zmiňuje, pak Mannstein (r. 1771), Tomilov (r. 1774) atd.

Obr. 464. Kamenná baba nalezená u Pjatigorska.

Kamenné baby*) jsou hrubě sdělané pomníky z pískovce, ze žuly, představující osobu s rukama u těla. Pravidlem jest osoba oblečena, obnažené baby jsou řídké. Osoby představené jsou obého pohlaví. Mužské sochy mají kníry, na hlavě čepici, u pasu nůž nebo meč na jedné, toulec na druhé straně, na nohou boty. Celá figura bývá oblečena v dlouhý kaftan s úzkými rukávy. V ruce drží číše. Ženské sochy mají vysoké čepice, šperky a vyznačená ňadra.³⁵⁴⁾

Již zeměpisné rozšíření těchto náhrobních pomníků ukazuje zřejmě na to, že nejsou původu slovanského, nebo fin-

*) Slovo „baba“ převzato bylo zde nejspíše z tatarštiny, kde značí „otce, předka“.

ského, ani gothského, jak chtěl Henszlmann, ale turko-tatarského.

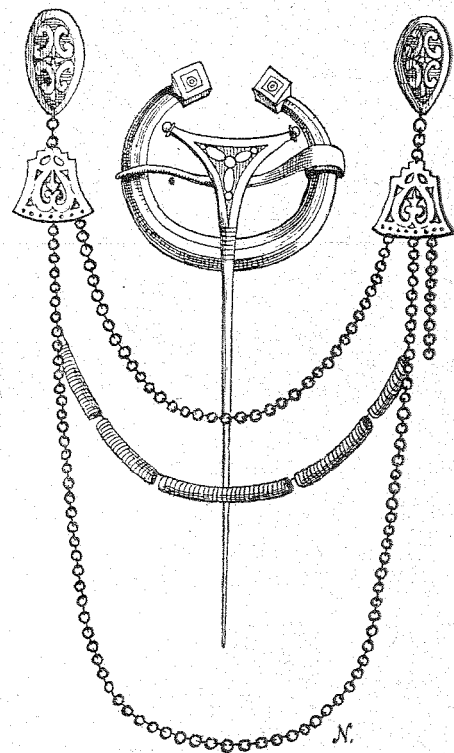
Dle Jadrinceva vyskytují se v severním Mongolsku, v Altaji, v okolí Kuldžy, Věrného, Isik Kulje, v kirgizské stepi, odkudž přecházejí do jižní Rusi a jdou až k Haliči a ke Kališi. V Rusku nacházejí se nejvíce v tavrčeské a jekaterinoslavské (hlavně v új. slavjanoserbském), pak v jižní části charkovské a chersonské gubernie. Před lety bylo jich tu ještě mnoho, nyní jsou skoro vesměs zničeny a odvezeny.

Jedni se domnívali, že to jsou sochy božské, idoly. Ale dle správnějšího výkladu, mají představovati jen obrazy zemřelých, pochovaných v mohyle.

V nynějším Finsku, na severu Ruska přikloňují se nálezy hrobní k ostatním ruským svým celkovým rázem. Toliko je zde znamenatí velmi mnoho vlivů přišlých z Skandinávie. Totéž možno pozorovati i v končinách Livonska a Estonska. Jsou zde tak silné vlivy kultury germanské, že je J. R. Aspelin spojuje přímo s osazením krajů těch německými kolonisty, kmenem, jež Jordanis zove Rosomones.

Hroby odsud prozkoumal již před lety bedlivě Fr. Kruse a J. K. Bähr.³⁵⁵⁾ Uvádíme aspoň důležité pohřebišťe u Ascheradenu, kde se našlo vedle zbraní množství svérázných šperků, náprsní ozdoby sestávající ze dvou spon, jež byly připjaty na ramenou a spojeny kovovými řetízky, jehlice zvláštního tvaru, náramky s krychlovými konci (obr. 465). Zde se v této době ujała velmi hojně práce emailová. Nálezy nacházejí se z části v museu řížském, z části v britickém museu v Londýně.

Opomenuli bychom věc velmi důležitou, kdybychom na konci této kapitoly nevěnovali ještě zvláštní odstavec k tomu, poukázati na vliv orientální, specialně arabský, který koncem I. tisíciletí po Kr. velmi značnou měrou počal vnikati do všech zemí slovanských a na vývoj kultury v mnohém směru působil. Vliv tento přiveden sem byl cílým obchodním spojením s Východem, prostředkovaným kupeci, hlavně arabskými.³⁵⁶⁾

Obr. 465. Záponka, přeska a jehlice z hrobů u Ascheradenn.

také černé moře pak ústí Donu a hlavně Dněpru bylo hojně používáno za dráhu obchodnickou.

Arabský obchod do Ruska počal v 8. století, když byli zatím Arabové, vedením nástupců Muhammedových rozšířili daleko široko své panství a město Bagdád s přístavem Basrou stalo se střediskem orientálního obchodu mezi Indií, Afrikou, Čínou i severem. Vedle Arabů i Židé měli hlavní úlohu

v obchodu. „Oni mluví persky, řecky, arabsky, francky, španělsky a slovansky a jezdí z východu na západ a ze západu na východ po vodě i po souši“ praví o nich Ibn Churdádhbih. Když je chalíf ‘Omar vyhnal z Arabie, odešli na sever hlavně na Volhu k Chazarům.

Za prameny zpráv o obchodu arabském v Evropě slouží nám jednak přecetné nálezy arabských mincí a šperků rázu orientálního, jednak přímé zprávy arabských a židovských obchodníků a cestovatelů. Nejdůležitějšími mezi nimi jsou Ibn Churdádhbih (zemř. r. 912), Ahmed Ibn Abí Ja‘kúb (žil kolem r. 890), Ibn Fadlán (cestoval roku 911—12, zlomky cestopisu zachovali nám Jákut a Kazvíní), Abú Ishák al-Ištachrí, Abú-I-Kásim Ibn Haukal, Mas‘údí (zemř. r. 956), Ibráhím Ben Ja‘kúb (cestoval r. 973, zprávu zachoval Abú ‘Ubaid al Bekrí), Mukaddasí (kniha z konce 10. století). Z lexikografů důležit je zeměpisný slovník Jákúta (zemř. r. 1229) a kosmografie Kazvíního (zemř. r. 1183), práce Idrísího, Dimiškího, Abulfedy a Ibn Baťuty.*)

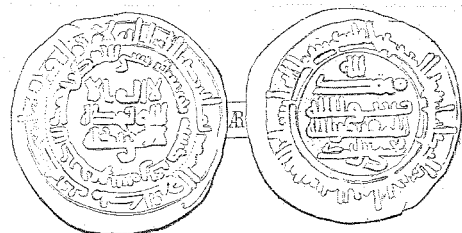
K rozkvětu obchodu arabského mnohé dopomáhalo; jednak samo náboženství, všude se šířící islám jej podporoval, jednak rozsáhlost panství arabského, a světovost řeči, již se mluvilo od Indie až k horám pyrenejským. Na východě jezdili Arabové po obnovení starých cest a průplavů až do Číny a Indie, na jih do jižní Afriky, na sever až do severní Evropy. Rozkvětu obchodu arabského specialně na sever do Ruska pomohlo také značně přerušení spojení mezi říší byzantskou a Syrií-Aegyptem, pak i různé edikty vlády papežské a jiných vlád italských, které zakazovaly obchod s Aegyptem a Levantou.

Arabský obchod šel na sever přes krajinu Chazarů na dolní Volze (s hlavním městem Itilem) nahoru zemí Burtů

*) Někteří z nich zachovali nám předěležitě zprávy o Slovanech jež zovou obecně Sakálíba.³⁵⁷⁾ Názav Rús je dosti nejasný. Dříve se indentifikovali Rúsové Arabů s Varjagorusy, pak se měli za kmen finský, za Slovany, nebo za Normany, kteří se brzy poslovanštili

(Burtâs) k nynější Kazani do země bulgarské (Bulgâr). Zde bylo jedno velké středisko obchodu, do něhož přicházeli kupci ze středního Ruska a ze západu, od moře baltického. Země na sever od Bulhar „Vísú“ nebyla již kupci navštěvována. Druhým střediskem byl Kijev jak mezi obchodníky jižními a ruskými, tak i severními. Zejména Normané obchodovali čile po Donu, Dněpru a snad i Dněstru až do černého moře.

Z Kijeva šířil se obchod i dále na sever a západ, a některá města slovanská brzy se stala známými, a trhy v nich byly hojně navštěvovány, tak na př. Krakov, velký Novgorod, Holmgard, Jumneta a i Praha.

Obr. 466. Arabský dirhem ražený v Samarkandě r. 903.

Ibrahîm Ben Ja'kûb, který r. 973 Prahu navštívil, popisuje ji, jak nám zachoval Abû 'Ubaid al Bekrî, následovně: „Město Praha (Frága) je vystaveno od kamene a vápna a je nejbohatší z měst pro obchod svůj. Rusové a Slované přicházejí sem se zbožím od Krakova, Musulmané, Židé a Turci z území tureckého se zbožím a byzanskými mithkály (druh mincí), vyměňujíce za to otroky (mouku), bobří a jiné kožešiny. Země jejich (Pražanů) je nejlepší z končin severních a nejbohatší životními potřebami. Prodává se u nich pšenice za knšâr tolik, kolik jednomu člověku stačí na měsíc; a prodává se ječmene za knšâr, že lze tím jednoho koně 40 dní krmiti. Prodávají u nich i 10 slepic za knšâr.*) A v městě Praze dělají se sedla, úzdy a štíty obyčejné, jakých se v oněch krajích užívá. I dělají se v končinách Bvimy (Čech)

*) Dle převodu Rosenova. Slovo knšâr je temné, de Goeje na-
proti tomu čte zde peňšê, peníze.

lehké šátečky z tkaniny velmi tenké jako síť, jež se k ničemu nehodí. Cena u nich jest stále knšâr za 10 šátečků. Jimi oni platí a účtují mezi sebou; mají jich plné skříně a pokládají se šátečky ty u nich za bohatství a věc nej-
cennější. Za ně se kupuje pšenice i mouka, koně i zlato, stříbro a jiné věci.“

Nejčileji rozkvetl obchod po pádu velké říše chalífů arabských za menší dynastie Sámánidů v Chorásâně, jejíž zakladatelem byl Isma'íl (893—907). Nejlepším toho svědectvím jsou přechytné nálezy mincí arabských ve valné části Evropy, některé velmi bohaté. U města Muroma v gub. vladimírské nalezen byl na př. poklad obsahující 11,077 mincí, téměř samých sámánidských. Počet mincí arabských, které vůbec přišly do Evropy, jde do sta tisíc. V Evropě se také typy arabské napodobily. Nejvíce to jsou tenké stříbrné peníze zvané dirhemy (obr. 466), ražené v městech různých (Samarkandě, Šási, Balchu, Bagdâdu), častěji i v městě Kufě, jež mělo pro korân zvláštní druh písma (kufické písmo). Mince arabské jsou dosti hojně v Německu, hlavně severním (Pomořansku, Meklenbursku, Šlesviku, Holštýnu a Braniborsku). V Střední Evropě jsou řídké,*), za to zase hojně jak na jihu v Itálii a Španělsku tak i na severu v Skandinavii a Dánsku. Nejhojněji nacházejí se v Rusku, kde je již před lety popsali důkladně Frâhn a Saveljev.³³⁸) Nejmladší mince pocházejí z počátku 11. století. Pak obchod patrně ustal z příčin několikerých. Jednak Rusové válečně postoupili proti Bulharům, jednak dostali obchod do rukou Benátčané a Normané, vůbec města italská.

Dirhemy bývají často rozlámány a rozsekány, patrně za účelem připravení drobnější mince. Sloužily ale i za šperk, za závěsky, jak svědčí nálezy peněz provrtaných. Z krajín evropských vyváželi kupci arabští a židovští do-

*) V Čechách se našly dle zprávy Ed. Fialy uvedené prof. Pičem jen jednou u Litoměřic.

bytek, lovcí sokoly, mammutí kly, z Ruska hlavně kožešiny (lišky, soboly, hermelin, kuny, bobry), pak různé produkty rybí (klib, sušené ryby), med, vosk, obilí a jiné plodiny, také jantar, kadidla, různé kovy (hlavně olovo), zbraně a otroky. Se slovanskými otroky shledáváme se všude v Chorásâně, v Byzantii, v Itálii. Ba ve Španělsku tvořili až celé kolonie slovanské. Z Prahy obchodovali s nimi již tehda nejvíce židé,*) jinde Maďaři atd.

Na sever se dovážely z jihu nejvíce různé skvostné látky hlavně bavlněné, hedbávné, atlas, zlatohlav, koberece, pak zbraně, skleněné zboží syrské (srv. str. 416), různé předměty toaletní jako: kovová zrcadla, především ovšem různé šperky orientálního rázu, na něž jsme měli příležitost vícekrát upozorniti. Šperky jsou nejvíce stříbrné. Virchow se domnívá, že i část záušnic esovitých, a sice stříbrné, jsou importem arabským.

Také mušle kauri, a víno bylo původu jižního (od Semenderu).

Takový byl stav a vztah kultur dvou hlavních velkých národů, kteří po pádu říše římské ovládli největší část Evropy, Germanů a Slovanů, když přišlo křesťanství.

U Slovanů se ovšem i po zavedení křesťanství na určitých místech ještě dlouho udržely zbytky pohanství. Také, jak známo, nebylo přijato v klidu a lásece, kříž byl hojně brocen krví hlasatelů i křesťanů. U Slovanů polabských zavedení křesťanství značí zároveň vyhubení národa, u jiných aspoň podrobení, utištění. „Nulla de christianitate fuit mentio sed tantum de pecunia“, — tak posuzuje na jednom místě křesťení Slovanů Helmold.

*) Židé je i klestili. O slovanských eunuších v Orientu dle Ibn Haukal, že všichni vykleštěni Slované na světě jsou zbožím španělským, neboť tam je židovští obchodníci kastrují Slované, kteří přicházejí do Chorásánu přímo, nejsou vykleštěni. Totéž dosvědčuje i Mukaddasi a Ar Raḳīk

S příchodem křesťanství stará pohanská kultura v mnohých stránkách vzala buď docela za své nebo se značně pozměnila, přizpůsobena jsouc novým idejím, novým mravům a zvykům. Proto také můžeme velmi dobře konec doby předhistorické ve střední, východní a severní Evropě posunouti přes hranici historie v běžném slova smyslu do doby, kdy se přijalo křesťanství. Jeť předmětem předhistorie studium kultury, a ve vývoji jejím tvoří zde zavedení křesťanství mez určitou a velmi význačnou.

Pro nás Slované jest při tom nedostizného významu fakt, že jsme přijali novou víru ze dvou stran. Slované západní z Němce, Slované východní z Řecka. Tito byli šťastnější. Ne proto, že by toto druhé křesťanství bylo bývalo lepší, — vždyť vůbec rozdělení církve na východní a západní nastalo teprve později, ale že přicházející s jazykem domácím, přizpůsobuje se více než západní, jež k nám Němci nosili, starým řádům domácím, stalo se národnějším, a po oddělení církve východní od západní obemklo východní Slovanstvo pevnou zdi proti odnárodnění, proti vnikání rušících cizích vlivů západních. Slovem, podporovalo velice udržení národnostní čistoty a individuality. Následky tohoto fakta nevymizují nikdy více z dějin Slovanů. My Slované západní přiklonili jsme se kulturně i národnostně k Němcům a k Římu, vynikli sice pomocí tohoto vlivu intelektuálně, osvětově, ale ztratili jsme úplně své realní spojení s východní polovicí Slovanstva.

Všeliké umělé spojování nynější naší kultury s východní ruskou, je již marné. Všechny styky, které zde během historie byly, byly slabé, a německá velmi prozíravá hierarchie dovedla jim bránit, sledy jejich tlumit a ničit. Zůstali jsme oddělení, a jen řečí a uměle probuzeným citem národnostním projevuje se ještě na venek, že náležíme všichni k jednomu velkému národu slovanskému.

Kapitola X.

Plemena evropská na konci doby předhistorické.

Rozvoj evropských plemen a národů. — Typ lebek germanských hrobů řadových. — Otázka o původním typu germanském a slovanském.

Na konci doby kamenné sídlo již v Evropě několik plemen. O hlavním centru obyvatelstva ve střední a východní Evropě nevíme s hlediska anthropologického nic více, než což nám vypravují zachované zbytky tělesné, a co jsme v kapitole IV. přehledně vyložili. Můžeme z toho však určitě říci, že nějaké jednotnosti zde více nebylo. Nejvíce vynikají dva typy: typ krátkolebý a typ dlouholebý. Jména jejich neznáme. Uvésti je ve spojení s některou historicky známou a pojmenovanou skupinou kmenovou je těžko. Jen na jihu Evropy smíme souditi, že některé zachovalé zprávy o nejstarších obyvatelích Hispanie, Gallie, Italie atd., o Iberech, Ligurech vztahují se ještě na toto prastaré obyvatelstvo doby kamenné, a že v střední části východní Evropy žila již skupina plemenná, kterou jsme zvykli nazývatí árijskou nebo indoevropskou.

Během doby kovové se tento stav ještě více komplikoval. Domácí obyvatelstvo podnětem různých vnitřních příčin pohybovalo se z místa na místo, vyvíjelo se

a differencovalo dále, různá plemena z doby kamenné ještě těsněji se pronikala a křížila, a k tomu ze sousedních území, hlavně z velké asijské dílny národů vnikaly sem stále a stále nové elementy, nové přírůstky anthropolicky i ethnograficky různé. Celý tento velký rozvoj a pohyb evropských národů leží ještě ve tmě před námi, jen jednotlivé tahy a momenty určitěji vynikají, ač i ty z větší části vědecky osvětleny a ujasněny nejsou. Zmínili jsme se již během líčení v předešlých kapitolách o jednotlivých význačnějších momentech, a nemusíme se proto více o nich znovu šířiti. Ukázali jsme, jak Semité asijské kolonizovali břehy moře středozemního, jak (ovšem jen dle nové hypotézy) Pelasgové a Etruskové ze západních končin Asie osadili část území jihoevropského, Řecko a Itálii, jak východní Evropa od dob nejstarších až do pozdní doby historické neustále byla osazována novými kmeny původu iranského, finského, turkotatarského nebo nám blíže neznámého, kteří se sem táhli přes Kavkaz, přes Obščij Syrt a přes Ural, na př. Skythy, Sarmaty, různými kmeny finskými, Polovci, Maďary, Hunny, Avary, Bulhary a na konec Tatary; ukázali jsme, jak zase v opačném směru hnuli se kmenové gallští z Gallie na východ a na jih proniknuvše až do Asie, a jak na konec kmenové germanští od severu Evropy na všechny strany rozšířili se hluboko na západ, na východ a na jih až do Afriky.

Kdo to má všechno na mysli, pozná již z předu, že na konci doby předhistorické, bude velmi těžko pátratí po anthropologickém typu těchto různých obyvatelů. Nicméně je tu jeden zjev, jenž se velmi brzy konstatoval, upoutal pozornost a vhodil jasný paprsek do otázky po původu plemena indoevropského.³⁵⁹⁾

V hrobech řadových s věcmi rázu merovejského nebo-li gothského, jak v severní Francii, tak i v Německu a dále na východ (i u nás v Čechách na př. v Podbabě) pochován byl lid typu velmi jednostejného.

Hroby tyto, jak jsme nahoře ukázali, právem se mají z největší části za německé. Není proto divu, že i výrazný a stálý typ lidí v nich pohřbených, jenž se hlavně jevil v útvarech lebky, prohlášen byl právem za vzor typu germanského lidu, jenž byl na počátku svých výbojů a stěhování ještě dosti čistě zachován. Vedle názvu germanský typ lebky, užívá se i názvu typu hrobů řadových (Reihengräber-Typus.*) Lebku tohoto typu definuje J. Kollmann následovně:

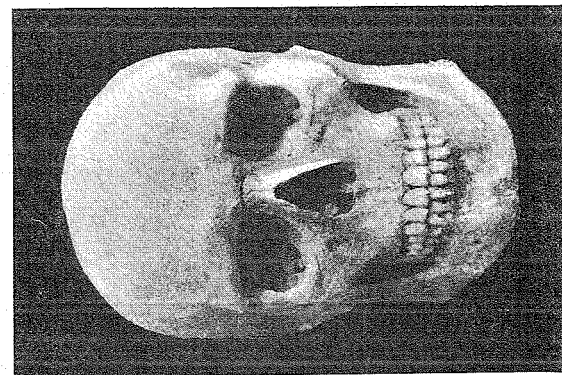
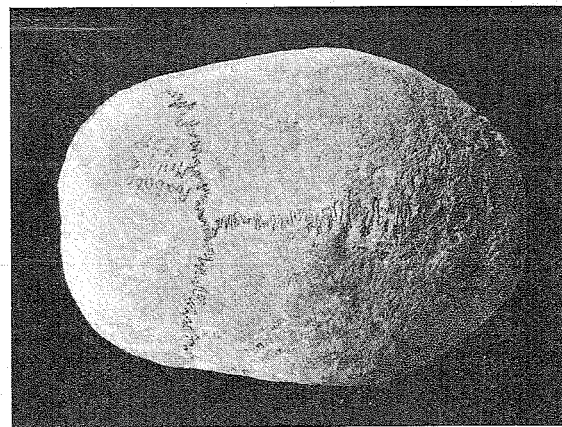
Lebka jest dlouhá s úzkým obličejem, široko otevřenými, okrouhlými očnicemi, úzkým vysokým nosem, s přilehlými oblouky jařmovými. Obličej většinou je přímolící (orthognathní), ale vyskytují se i tvary střední, ba i silně šikmolící. Lebka je v pohledu svrchu ovální, s vypouklým occiputem. Hrboly kosti temenní nebývají ostře vyznačeny, spíše hrboly čelní. V obličejí je všechno v korelaci k poměrné jeho úzkosti, jen nosní otvor bývá i středně široký (mesorrhinni). Index délkový je pravidlem pod 75, ale i mesocefalie se objevuje. Index výšky podléhá silným změnám. —

Již v germanských hrobech objevuje se dosti značné procento nečistých typů, ale typ vyličený přece nejvíce vyniká. U nás krásný doklad poskytlo pohřebiště u Podbavy nalezené, jehož lebky objevily se velmi čistými. U 8 lebek, jež se našly do r. 1891 našel jsem střední index 74·13 Tvar jedné lebky odsud, vzor typu hrobů řadových, předvádí obr. 467.

Vzhledem k tomu, že se v jižní polovině Francie, a pak vůbec v zemích alpských objevovaly zcela jiné typy, a že specialně Slované mají nyní hlavu velmi krátkou, šlo se brzy dále, a dlouholebý typ hrobů řadových prohlásil se nejen

*) Je to též typ, kterému různí autorové dali ve svých pracích ještě jiná jména na př. „Hochbergtypus“ (His a Rüttimeyer), „anglosaský typ“ (Davis, Thurnam), „kymrický“ (Broca), „kurhanový“ typ ruských badatelů. Názvu „typ řadových hrobů“ užíval Eeker.

za původní typ větve germanské, ba docela i za původní typ árijský, proti typu krátkolebému, keltoslovanskému. Tento prý byl, soudě z nynějšího obyvatelstva, původně

Obr. 467. Lebka z hrobů řadových. (Pohled z předu a s vrchu)

i tmavovlasý, temných očí a pleti. Naproti tomu spojoval čistý původní typ germanský dlouhou lebku a úzký obličej s vysokým štíhlým tělem, světlou pletí, světlýma očima a vlasy plavými nebo červenavými tak, jak obecně líčí Germanové staří římské spisovatelé.

Tato theorie s různými sice změnami ale v základech vždy táž, byla až do nejnovější doby, a dosud je od mnohých uznávána za správnou. Naproti tomu počalo se však poslední dobu jak ze stránky lingvistické, tak i se stránky anthropologické ukazovati na to, že není možno mezi Slovany, Gally a Němci vésti tak hlubokou propast.

Počala se tvořiti nová theorie, zakládající se na společném původu kmenů indoevropských, a ta ovšem musila vymýtití toto oddělení Slovanů a Germanů.

Myšlenky podobné projevovaly se po různu již dříve, nověji je hájil Poesche a K. Penka³⁶⁶), k němuž se přidala řada jiných (Sayce, Lapouge), ale všichni tito neměli dosti materialu pro pevný podklad anthropologický. My jsme se již před 3 lety zastali této theorie, a hleděli ji podepřítí přímými doklady sebranými v anthropologii slovanské, jichž se jinde nedbalo, v Rusku pak podnikl velkolepou v tom směru práci professor moskevské university Anatol P. Bogdanov, a výsledky, jež přednesl loni na mezinárodním sjezdě moskevském, shrnují se v tom, že Slované ruští povstali z téhož prvotného dlouholebého kmene praevropského, k němuž náležejí i lebky řadových hrobů germanských, a k němuž náležela i část ethnograficky odlišených kmenů jako Finové a Skythové.

My po tříleté zkušenosti a po vyslechnutí celé řady námítek, dnes stojíme pevněji na svém mínění než před třemi lety. Mínění naše jest stručně následující:

Soudíme, že Slované, jako Germané a jako Gallové (na rozdíl od Keltů) náleželi původně k jednomu plemeni s lebkou typu dlouhého a se světlou komplexí, a že byli ještě na počátku doby historické dosti sobě podobní. Jen tak lze vyložiti zprávy, o nichž se ihned zmíníme. Nynější typ Slovanů stojící v odporu s těmito zprávami dlužno vyložiti jednak tím, že se stýkali od pradávna

(jistě již v době kamenné) na východě s různými, tělesně odchylnými asijskými plemy a na západě s neznámou dosud krátkolebou rasou centralní Evropy, jednak i tím, že během věků typ jejich měnil se následkem vývoje z různých příčin vnějších i vnitřních.

Toto mínění opíráme hlavně o následující čtyři důvody:

1. Nyní jsou Slované ovšem kmenem s hlavou úplně krátkou, a po většině tmavé komplexe: tmavých vlasů a očí. Střední index délkový moderních 60 českých lebek, jež jsem změřil v kostnici žamberské je 84·59; při tom jich mělo 13% index nad 90, dolichocefal pod 75 nevyskytl se žádný. Podobné ukazuje i řada lebek moravských chovaná v museu mnichovském. U 72 lebek chorvatských našel A. Weissbach střední index 84·4, u 30 lebek slovenských 83·5, u 40 polských 82·9, u 30 rusínských 82·3, A. Tareneckij u 323 mužských lebek z Velkorusi index 81·1, u ženských 80·2. Totéž potvrzují dosavadní měření hlav živých provedená Weissbachem, J. Majerem, Iz. Kopernickým, W. Dieboldem, N. Jančukem, K. N. Ikovým, N. J. Zografem, Himmelem a jinými. Vidíme, že jsme úplně krátkolebí, ač jak vidět již z těchto průměrných čísel, krátkolebosti směrem od západu na východ a od jihu na sever ubývá. Totéž platí o tmavé komplexi. Nejvíce tmavovlasých a tmavookých je mezi Jihoslovany, pak vůbec u Slovanů západních. Na severu a na východě je jich méně, ale přece všude převažují. Mezi Chorvaty zkoumanými A. Weissbachem bylo jen 9·64% světlovlasých, naproti tomu 90·36% tmavovlasých, u vojáků z okolí Znojma bylo jich 10·5% ku 89·5%, ale už u Hallčanů našli Majer a Kopernicki 28% světlého typu proti 40% tmavého, u Ukrajinců 25·5% proti 38%. Jančuk našel mezi Bělorusy světlookých 48% proti 10% tmavookých, a 46% světlovlasých proti 52% brunettů!

Jsmo tedy nyní typu krátkolebého a po většině tmavé komplexe, ale nebyli jsme dříve. Kdo soudí, jako

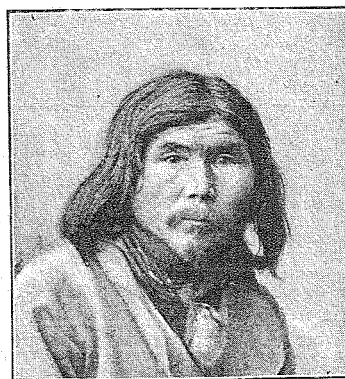

u nás na př. prof. J. Pič, že Slované byli ode dávna krátkolebí, musí ovšem hroby v slovanských zemích, v nichž se vyskytují vůbec, nebo převahou dlouholebé kostry mítí za neslovanské. Tu však všichni zastanci staré theorie upadají do značných odporů. Ve slovanských zemích je množství hrobů, které jsou určité slovanské z hlediska archaeologického nebo historického, které pocházejí na př. z doby, v níž v zemi nebylo jiného lidu nežli slovanského — a typ těchto lebek je „germanský“, dlouhý. Sem náleží na př. řada českých pohřebišť z konce I. tisíciletí po Kr. a z počátku II., kdy historie zná v Čechách pouze Čechy, ale dolichocefalní nebo dolichoidní lebky jsou v nich přece hojné: pohřebiště na Levém Hradci, u Libic, na Hrádku u Čáslavi, u Lovosic, Dašic, Dražkovic, Řepova, Sušic, Mněňan, Libic, na Hrádku v Praze, Libšic, Žalova, atd. Na Moravě poukazují aspoň na Horní Dunajovice, Ryběšovice, Cholínu.

Z Polska uvádím na př. známé pohřebiště u Slaboszewa (s mincí ze 12 st.), kde lebky mužské vykazovaly střední index 72·5, ženské 77·1, pohřebiště u Żarnówki, Popówa a Tezewa, z Pruska hroby u Elbingu, u Kaldusu na hoře sv. Vavřince, v Rusku pak v hrobech z končin, jež byly ode dávna osídleny Slovaný, jež byly evropskou kolébkou Slovanů, setkáváme se v kurhanech doby slovanské pravidlem se samými dlouholebci, jak nejlépe lze poznati z prací Bogdanových. *) Tak

*) Odpůrci této theorie berou zde podle příkladu E. D. Europaeusa obyčejně útočiště k tak zv. theorii finské. Europaeus vyslovil theorii, že od severu a východu Rusi na západ až k samému Dněpru, žil před Slovaný finský kmen Ugrů, a tomuto kmeni náležejí prý lebky dolichocefalní; lebky krátké teprve později příšlým slovanským kolonistům, kteří Ugry zatlačili na východ. Příjímými potomky Ugrů jsou prý dnešní Vogulové a Ostaci. Theorie tato jest však z více důvodů chybná, a dnešní Vogulové mají zcela jiný typ (srv. obr. 468 a 469). Nejnověji N. J. Zograf přišel zkoumáním velkého počtu Velkorusů k závěru, že při vytvoření nynějšího

na př. v zemi starých Sěverjanů našlo se v hrobech v okolí Sudžy na řece Psjolu 75% dolichocefalů, v hrobech černigovských 81·4%, podobné množství i v hrobech gub. kijevské atd. A teprve čím se hroby blíží svým datem době naší, počíná přibývatí typu krátkého. Tak u nás v Praze na lebkách ze 16. století našel Dr. J. Matiegka již jen 5% dolichocefalů proti 70% brachycefalů, Bogdanov na lebkách z moskevských a kijevských hřbitovů století XVI—XVIII.

Obr. 468 a 469. Vogulové (muž a žena) z verchoturského újezda v permské gubernii.

značnou většinu krátkolebých lebek. Nyní je u nás dlouholebec výjimkou.

Výklad této proměny typu lebečního je nesnadný. Kdyby byl snadný, nebylo by odpůřeu nové theorii. Zatím nelze soudit na nic jiného, než na to, že se původní typ dlouholebý změnil jednak následkem křížení se starými brachycefaly středoevropskými, jež známe již z neolithu, a s různými kmeny asijskými, které sem vnikaly přes Rusko, jednak snad i tím, že naň působily různé příčiny vnější

typu velkoruského účastnily se hlavně dva původní typy: tmavý krátkolebý, postavy nevysoké a původu asijského a světlý, vysoké postavy, s hlavou delší, jež má Zograf také za původní typ litevsko-slovanský *61).

(na př. změna bydliště) nebo dokonce, že i zvýšení civilizace, zvýšení činnosti mozkové nutně to nese s sebou, jak chtěl už Schaaffhausen, a nyní Bogdanov.

2. Druhým důvodem pro theorii nahoře vyslovenou jest to, že staří Slované jsou v starých zprávách po tělesné stránce líčení právě tak jako staří Germané a Gallové. Kdežto jsme nyní tmavé komplexe, pravi na př. Prokopios o Slovanech, že jsou silní a těla vysokého; pleti a vlasů nejsou ani tmavých ani příliš světlých, ale všichni ryšaví. Herodot v líčení Budinů, kmene velmi pravděpodobně slovanského, podotýká podobně, že jsou silní a ryšaví. Ještě určitěji mluví různé zprávy arabské. V nich se vesměs uvádí jako charakteristikon Slovanů světlost vlasů. Básník Akhtal mluví ve svém divánu o „rusých“ Slovanech, tak i Mas'údí. Ab ū Mans ūr pravi (v citátu Jákútově): Slované, lid s pletí ruměnnou a rusými vlasy. Kazvíní je označuje právě tak, a připojuje ještě poznámku o „velké síle tělesné“. Jeden současník 'Abd-er-Rahmána I. nazýván byl pro svůj štíhlý vzrůst, plavé vlasy a modré oči „Slovanem“.

Jediný jen Al Bekrī čini zdánlivou výjimku, právě dle Ibráhíma Ben Ja'kúba, „je podivuhodno (!), že obyvatelé Bvimy (Čech) jsou pleti tmavé a černých vlasů a že rusost mezi nimi je řídká.“ — To platí o Čechách v té době, kdy Slované na východě jsou líčení jako blondini. Patrně jsme v Čechách, jako vůbec Slované na západě a jihu, nejdříve podlehli pomísení a proměně typu. Na východě se světlý typ uchoval čistší až po dnes, jak viděti možno z čísel nahoře uvedených. *)

*) Nálezky tomu zdánlivě odporují potud, že většina v hrobech zachovaných vlasů bývá barvy tmavé. Nehledě však k možnosti změny barviva při dlouhém ležení v zemi, nemyslím pod světlostí typu, že by všechna individua musila mít světlé nebo snad silně světlé, plavé vlasy. Myslím tím jen, že se u typu toho vyskytoval hojně vlas světlejší, ryšavý.

Z těchto důvodů soudím, že u Slovanů právě tak jako u Germanů spojoval se typ lebečný s více určitými znaky, — jen pro stručnost zovu ho dle význačného charakteru „dlouholebým“ — hlavně se světlou komplexi. I Slované byli původně dlouholebí a světlooci, světlovlasí. S tím lze shodnouti nálezy i staré zprávy, a s tím je jen v zdánlivém odporu stav přítomný. Uvážíme-li však, jak snadno typy podléhají změnám, jak stačí v přírodě několik generací, aby se za jiných životních podmínek vytvořily zcela nové odchylné variety ba i nové druhy, ať už výběrem přirozeným nebo umělým, nemůže nám býti překážkou proměna typu, která se udála v době více než 1000 let. *)

3. Původní typ právě zmíněný změnil se jednoduše z jistých nedostí jasných příčin, ale — a to je ve sporu o tuto theorii velmi důležité — u Germanů právě tak jako u Slovanů. Bylo by mylno domnívat se, že snad Germané, kterým se neupírá původní typ světlý a dlouholebý — jsou nyní stále ještě jiného typu nežli Slované. U obou národů udál se process týž. Jen lokálně a sice tím více, čím jdeme k jihu, k Alpám typ se proměnil. Chorvaté a my Čechové jsme nyní nejtímavější a nejbrachycefalnější mezi Slovany, právě tak jako Bavoři a vůbec Jihoněmci mezi Němci vůbec. Kdežto se našlo mezi školními dětmi v Šlesviku-Holštýně, Oldenbursku, Pomořanech, Meklenbursku, Brunšviku a Hannoveru ještě nyní přes 40% blondinů (v Prusku skoro 40%) je jich v Bavorsku už jen 20%, v Elsasku 18% (v Čechách 21%). Kdežto ve franckých a alamanských hrobech jihoněmeckých spočetl Kollmann 43% dolichocefalních lebek čistého „germanského“ typu naproti 9.8% typu krátkého, je jich nyní v Bavorsku dle prof. Ranka 1% proti 83% brachycefalů! Tedy tatáž proměna se udála zde jako u nás v Čechách. U Němců jen

*) Snad i známý zjev, že malé děti u nás mívají velmi hojně světlé vlasy, jež teprve později stěmní, ukazuje atavisticky na původní světlý typ, z něhož jsme pošli.

na severu zachovalo se více čistoty typu — právě tak, jak jsme již nahoře viděli u Slovanů. *)

Tento paralelní process, na obou stranách týž, je pro mne třetím mocným důvodem. Co se neupírá jednomu kmeni, nelze upírati i druhému.

4. Posledním důvodem jest mi ještě to, že Slované i Germani náleží do jedné skupiny jazykové, že jsou si i jazykově blíže příbuzní. Okolnost ta by sama sebou nerozhodovala, neboť jazyk právě tak jako národnost vůbec není vázán k plemeni, přenáší se od jedné rasy k druhé, a nepodmiňuje tedy vždy společný průvod, — ale vzhledem k předešlým důvodům, nabývá váhy nemalé.

Z těchto důvodů hlásím se tedy k nahoře vyložené theorii o původním dlouholebém a světlém typu slovanském. Kdo stojí proti tomu na starší theorii, má dokázat nesprávnost, anebo aspoň oslabit naše důvody.

Slované tedy, jak již z předešlého vidno, nejsou více čistou jednotkou anthropologickou. Na západě pomísili se když Němce pomineme, patrně se staršími neznámými plemeny evropskými, na jihu hlavně s kmeny illyrskými a thráckými, na východě s kmeny větve finské a turkotatarské. Nejjistěji budou asi zachováni Bělorusové, Velkorusové jsou nazkrze proniklí krví asijskou. Je však směšné vytýkat ruskému národu za vadu a chybu to, že v něm proudí mnoho krve finské nebo tatarské. My bychom spíše viděli v tom přednost.

*) Kdyby měla být správnou theorie, že Slované byli jako nyní i dříve typu tmavého, musilo by v severovýchodním Německu, kde bylo nejsilnější smísení Němců se Slovany, nyní býti proti ostatním čistě německým krajům mnohem větší procento brunettů a menší procento blondinů. Je tomu však p r á v ě n a o p a k. Meklenbursko, Pomořany, Prusko jsou kraje, v nichž je z celého Německa největší procento blondinů!

Udržování plemenné čistoty oslabuje národ, křížení jej sesiluje. V křížení východních Slovanů s jinorodci není vidět oslabení. Jiné příčiny zadržely v Rusku na čas vývoj kultury a osvěty: náboženství pravoslavné, absolutism, vzdálenost kulturních pramenů a hlavně poroba tatarská — ne příčiny biologické, ne toto křížení. Je to viděti dnes, kdy Rusko prolomilo zeď, je obemýkající.

Na východě absorbováním těchto asijských elementů, které, jak se zdá, předaly do krve ruské onu známou vytrvalost, houževnatost, odevzdanost, nahradili si Slované to, co na západě ztratili. Kdyby byl slovanský element podlehl na severu a východě tak, jako na západě, nebyli by Slované nikdy měli velké úlohy v dějinách lidstva. Takto však mohou s důvěrou čekat v budoucnost.

Literární poznámky.

¹⁾ Upotřebil jsem vůbec za základ k přehledům geologickým jeho výtečného díla „Traité de Géologie“ (II. vyd. Paříž, 1885), a pak výtahu „Abrégé de Géologie“ (II. vyd. Paříž 1892).

²⁾ Srv. aspoň G. de S a p o r t a. Le monde des plantes avant l'apparition de l'homme (Paříž 1878). T ý ž. L'évolution du règne végétal Tome I. Cryptogames. Tome II. Phanérogames. (Paříž 1881, 1885). A. Gaudry. Les enchainements du monde animal dans les temps géologiques. Mammifères tertiaires (Paříž 1877, nové vyd. r. 1890). T ý ž. Les ancêtres de nos animaux etc. (Paříž 1888). Německy vyšlo překladem W. Marshalla v Lipsku r. 1891. — Srv. též O s c. S c h m i d t. Die Säugethiere in ihrem Verhältniss zur Vorwelt (Lipsko 1884. Francouzské vydání z r. 1886 je lepší), a F. P r i e m. L'évolution des formes animales avant l'apparition de l'homme. (Paříž 1891).

³⁾ Hlavní druhy jsou: pliopithecus antiquus, dryopithecus Fontani (obaz miocénu), palaeopithecus sivalensis, mesopithecus Pentelici, více druhů semnopithecus atd. Srv. především spis Dra. M. Schlössera „Die fossilen Affen“ (Víděň 1887), a spisy A. Gaudryho vyčtené v poznámce předešlé.

⁴⁾ O otázce této viz hlavně spisek markýze de Nadaillaca „L'homme tertiaire“ (Paříž 1885), kap. 18. v téhož díle „Les premières hommes et les temps préhistoriques (Paříž 1881), pak I. část v díle G. de Mortilleta „Le préhistorique“ (Paříž 1883). O jednotlivých nálezech je literatura velká.

⁵⁾ Proti určení tohoto stáří a nejnověji i proti vulkanickému původu vrstev deniských vzneseno bylo více námitek.

⁶⁾ Srovnej přednášku Ferraze de Macedo a debattu z ní povstalou na posledním anthropologickém sjezdu v Paříži r. 1889 a spis I. Regazzoniho. La collina de Castenodolo (Brescia 1880).

7) Vedle Evropy i Amerika podala několik domnělých, zajímavých dokladů pro existenci třetihorního člověka (na př. lebku calaverskou, otisk „lidské“ nohy v třetihorní vrstvě v Carsonu v Nevadě a j.) — Všechny však jsou buď mylné nebo nejisté.

8) A. Gaudry. Le dryopithéque. (Paříž 1890). Viz o tom aspoň českou zprávu prof. Bauše ve Vesmíru r. XX. str. 40.

9) Viz o tom aspoň některé hlavní a novější spisy: Broca Pavel. L'ordre des Primates. Parallèle anatomique de l'homme et des singes. (Paříž 1870). Snell K. Vorlesungen über Abstammung des Menschen. (Lipsko 1887). Ed. Perrier. Le transformisme. (Paříž 1888). Huxley Th. Man's Place in Nature. (Londýn, nové vyd. r. 1890). Morselli Enrico. Antropologia generale. L'homme secondo la teoria dell'evoluzione (Turín 1887—1891) Topinard Paul. L'homme dans la nature. (Paříž 1891) Wallace A. R. The Darwinisme. (Londýn 1891, německy vyšlo v Brunšviku 1891. Romanes G. Darwin and after Darwin (Londýn 1892), německy vyšlo v Lipsku r. 1892. Vogt J. G. Die Menschenwerdung. (Lipsko 1892).

10) O diluvialním člověku v Evropě viz mimo obsáhlé kapitoly v úvodu jmenovaných dílech povšechných (hlavně Mortilletově, Cartailhacově spisu o Francii, spisu Lubbockově, Southallově atd.) ještě díla: Boucher de Perthes. L'homme antédiluvien et ses oeuvres (Paříž 1860). A. Laugel. Der Mensch der Vorwelt (něm. překlad). (Lipsko 1863). V. de Fonville L'homme fossile. (Paříž 1865). J. Bourlot. De l'homme antédiluvien (Colmar 1865). G. J. Duncan. Praeadamite man. (Londýn 1866). Sir Ch. Lyell. Geological Evidence of the Antiquity of Man etc. (IV. vyd., Londýn 1873, německý překlad od Dra. Büchnera vyšel r. 1864 v Jeně). P. Gervais. Recherches sur l'ancienneté de l'homme et de la période quaternaire. (Paříž 1867). Dr. H. Falconer. Palaeontological Memoirs. (Londýn 1868). H. le Hon. L'homme fossile en Europe 2. vyd. (Paříž 1868). J. Bourlot Histoire de l'homme anté- et postdiluvien (Colmar 1869). Ed T. Stewens. Flint Chips. A guide to prehistoric archaeology (Londýn 1870). A. Müller. Die ältesten Spuren des Menschen in Europa. (Basilej 1871). W. Boyd Dawkins. Cave hunting. Researches on the evidence of Caves respecting the early inhabitants of Europe. (Londýn 1874), německy vyšlo překladem Dra. J. W. Spengela pod názvem „Die Höhlen und Ureinwohner Europas“ v Lipsku 1876. J. Evans. Ancient Stone Implements etc. (Londýn 1872). V. Meunier. Les ancêtres d'Adam; histoire de l'homme fossile (Paříž 1875). A. Daux. Études préhistoriques. L'industrie humaine ses origines... depuis les premiers temps jusqu'au déluge. (Paříž 1877). L. Biart. L'homme et son berceau. (Paříž 1880). N. Joly. L'homme avant les

métaux. (Paříž 1880, německy vyšlo v Lipsku r. 1880) J. Geikie. Pre-historic Europe. A geological sketch. (Londýn 1881) Abbé Hamard. L'âge de la pierre et l'homme primitif. (Paříž 1883). J. Woldřich. Die ältesten Spuren der Cultur in Mitteleuropa. (Vídeň 1886). O. Влччинскій. Древнѣйшія каменныя орудія въ Европѣ (Petrohrad 1890).

11) Dříve se obecně soudilo, že tyto srážky zanášel sem jižní vítr z moře, které aspoň z části pokrývalo v době pliocennové a diluvialní Sabaru. Novými výzkumy jest však tato theorie velmi otřesena. Nejnověji se proti ní vyslovil G. Rolland (Géologie du Sahara, Paříž 1890).

12) Srovnej také pěknou mapu v spisu A. Pencka „Mensch und Eiszeit“. Brunšvik 1894. (Otisk z Archivu für Anthropologie XV). Tutěž mapu uveřejnil Dr. J. Ranke ve svém díle „Der Mensch“ (Díl II). Zde dlužno též se zmíniti o výborném spise: J. Geikie. The great ice age and its relation to the antiquity of Man (2. vyd. Londýn 1877). Naši originalní mapu sdělal dle těchto prací a na základě nových badání, která mnohé jednotlivosti opravila, p. V. Švambara. Nejnověji vyložil krásně dobu ledovou Geikie v adrese geologické třídy britské společnosti r. 1889.

13) Srv. především hlavní dílo J. Crolla. Climate and times in their geological relations (Londýn 1875) a téhož Discussion on climate and chronology. (Edinburg 1885). Nové spisy napsali Sir Rob. Ball. The cause of an Ice Age (Londýn 1892), a G. F. Wright Man and the Glacial Period. (Londýn 1893).

14) Znamenitou historií soba a vztahů jeho k pravěkému lidstvu viz ve práci J. F. Brandta zpracované a vydané prof. J. Woldřichem v carské akademii věd v Petrohradě: „Diluviale europ.-nordasiatische Säugethierfauna und ihre Beziehungen zum Menschen“ r. 1887.

15) Vedle Duponta podali zvláštní třídění více méně na základech Lartetem postavených F. Garrigou (1867), J. Hamy (1870), P. Broca a ještě jiní.

16) Srv. nový spis Nehringův „Über Tundren und Steppen der Jetzt- und Vorzeit, mit besonderer Berücksichtigung ihrer Fauna“ (Berlín 1890).

17) Srv. Dr. J. N. Woldřich Die diluvialen Faunen Mitteleuropas und eine heutige Steppenfauna in Niederösterreich. (Mith. d. Anthrop. Ges. Wien. XI., 1882). Těž. Diluv. europäisch-nordasiatische Säugethierfauna auf Grundlage hinterlas. Manuscripte F. J. Brandt's. (Mémoire de l'Académie Imp des sciences Petrohrad 1887 T. XXXV) Těž. Geologické příspěvky k otázce o posledních kon-

tinentalních změnách evropských (Rozpravy české akademie tř. II. č. 14. Praha 1892).

¹⁸⁾ Le Préhistorique. Antiquité de l'homme. Paříž 1883 str. 127 až 478.

¹⁹⁾ Revue mensuelle de l'école d'anthropologie 1891 str. 47.

²⁰⁾ Nejnověji i proti typické čistotě naleziště u Chelles hlavně d'Acy, Sal. Reinach a jiní vystoupili. D'Acy našel totiž na témže místě ve vrstvách spodních nástroje typů, nepochybně náležejících skupině moustierské. Podobných smíšených nalezišť je více.

²¹⁾ Srv. aspoň Ph. Salmon. Age de la pierre. Division industrielle de la période paléolithique quaternaire et de la période néolithique. (Paříž 1892). Salmon vymýšlí dobu acheulskou a solutrskou jako doby přechodní. Solutrská kultura je ostatně jen lokální. M. Boule. Essai de paléontologie stratigraphique de l'homme (Paříž 1888).

²²⁾ Tak pro Anglii, Rakousko, hlavně Itálii. Zde prvý B. Gastaldi ve svém důležitém spise „Iconografia di alcuni oggetti di remota antichità in Italia“ (1869), postavil se proti přenesení této klasifikace do Itálie, po něm Pigorini, Castelfranco a j. dokazují, že ku př. typy a doby solutrská a madeleinská v Itálii vůbec neexistovaly. I Mortilletové sami nyní připouštějí, že šipky typu solutrského patří v Itálii i neolithu (nález v Breoniu).

²³⁾ Srv. hlavně spisy Boucherovy „Antiquités celtiques et antédiluviennes“ I—III. (Paříž 1847—1864), a „L'homme antédiluvien et ses oeuvres“ (Paříž 1860). U Moulin-Quignonu nedaleko Abeville nalezena byla slavná čelist lidská v diluvialním náplavu. O pravost její byl dlouho odůvodněný spor; r. 1863 zvláštní komise pod předsednictvím zoologa Milne-Edwardsa rozhodla se většinou hlasů pro pravost. Podobné čelisti nalezeny ještě v Goyetu, v Arcy-sur-Cure, v Malarnaudu.

²⁴⁾ Meillet v prvém svazku svého díla „Époques antédiluviennes et celtiques du Poitou“ (Poitiers a Paříž 1864) pokusil se klamatí obecenstvo falešnými kresbami na nalezených kostích zvířecích, vše to, která se později i jinde opakovala.

²⁵⁾ H. de Ferry et A. Arcelin. Mâconnais préhistorique (Mâcon 1870). Abbé Ducrost et Dr. Lortet. Études sur la station préhistorique de Solutré (Lyon 1872). A. Cranile. Solutré, ou les chasseurs de rennes de la France centrale. (Paříž 1872).

²⁶⁾ Srv. o tom Ed. Lartet et H. Christy. Cavernes du Périgord (Paříž 1864). Reliquiae aquitanicae. Contributions to the archaeol. and palaeontol. of Perigord. (Londýn 1865—1875). P. Girod & Elie Masséna. Documents publiés par les stations à l'âge du renne

dans les vallées de la Vézère et de la Corrèze. (Paříž 1888, se 100 tabulemi). Perrier du Carne. La grotte de Teyjat (Paříž 1889).

²⁷⁾ E. Rivière. De l'antiquité de l'homme dans les Alpes-Maritimes. (Paříž 1888).

²⁸⁾ O těchto třech nálezech dosud v žádné povšechné dílo ne-
pojatých viz jednání anthropologického sjezdu v Paříži 1889 str. 140,
spis A. Testuta. Recherches sur les squelette quaternaire de
Chancelade (Lyon 1889) a M. Hardy-ho. La station quaternaire de
Raymonden à Chancelades (Paříž 1891).

²⁹⁾ E. Dupont. Les temps antéhistoriques en Belgique. L'homme pendant les ages de la pierre dans les environs de Dinant sur Meuse (Brussel a Paříž 1874). Xav. de Reueil. L'âge de la pierre et l'homme préhistorique en Belgique. (Paříž 1868). E van Overloop. Les origines de l'art en Belgique. Les âges de la pierre (Paříž 1882).

³⁰⁾ Cas. Ubaghs. L'âge et l'homme préhistorique et la station lacustre près de Maëstricht. (Paříž 1884).

³¹⁾ Srv. hlavní dílo: Julien Fraipont a M. Lohest. La race humaine de Neanderthal ou de Cannstadt. Recherches ethnologiques sur les ossements humains découverts dans les dépôts quaternaires d'une grotte à Spy. (Gand 1887). De Puydt et M. Lohest. L'homme contemporain du mammoth à Spy. (Namur 1887).

³²⁾ J. Ewans. Flint implements in the drift (Londýn 1860). Duckworth H. Artefacta antiquissima. Geology and its relation to primeval man. (Liverpool 1860). W. Boyd Dawkins. Cave hunting. (Londýn 1874), vyšlo též v německém překladu od dra. J. Spengela pod názvem „Die Höhlen und Ureinwohner Europas. (Lipsko a Heidelberg 1876). Velmi důležitý spis pro seznání jeskyň anglických a francouzských. — Týž. Early Man in Britain. (Londýn 1880). J. Ewans. Ancient Stone Implements, Weapons and Ornaments of Great Britain. (Londýn 1872). Brown J. Palaeolithic Man in N. W. Midlessex (Londýn 1887).

³³⁾ Hlavní literaturu italských nálezů doby kamenné viz v Revue d'anthropologie 1839 str. 611 od P. Castelfranca.

³⁴⁾ F. Anca. Paleoenologia sicula. (Palermo 1867). Miná Palumbo F. Paleoenologia sicula (Palermo 1869). F. V. Andrian. Praehistorische Studien aus Sicilien. (Berlín 1878).

³⁵⁾ A. Issel. Nuove ricerche sulle caverne ossifere della Liguria (Řím 1874, 77—78). Týž Liguria geologica e preistorica (Janov 1892).

³⁶⁾ A. Nehring. Die quataern. Fauna von Thiede und Westregeln nebst Spuren des vorgeschichtlichen Menschen. (Brunšvik 1878).

³⁷⁾ Slavná lebka canstadtská, podle níž Quatrefages a Hamy nazvali nejstarší plemeno lidstva evropského „canstadtským“, nepatří asi tomuto nalezišti. Lebka byla nalezena r. 1700 a chována dlouho beze všeho nadpisu v museu, až se v naší době znovu na ni přišlo. Původ její je tedy velmi pochybný, ač jinak se svými znaky z řady ostatních diluvialních lebek nevytéká. Srv. d'Arcy „Les crânes de Cannstadt, de Néanderthal et de l'Olmo (Paříž 1889).

³⁸⁾ Fuhlrott C. Der fossile Mensch aus dem Neanderthal 1865. Schaaflhausen H. Der neanderthaler Fund. (Bonn 1888).

³⁹⁾ Srv. C. Merk. der Fund von Thayngen. Höhlenfund im Keszler-Loch. (Curych 1875). J. J. Müller. Öffentliche Erklärung über die bei den Thaynger Höhlenfunden vorgek. Falschung (Curych 1877). Viz o tom i články Lindenschmitovy v anthropologickém Archivu sv. IX, X, XI.

⁴⁰⁾ Nález přístřených hálek u Wetzikonu ve vrstvě mezi ledové zdá se býti nejistý.

⁴¹⁾ M. Much. Über die Zeit des Mammuth im Allgemeinen und über einige Lagerplätze von Mammuthjägern in Nieder-Oesterreich. (Videň 1882). Wurm brandt G. Über die Anwesenheit des Menschen zur Zeit der Lössbildung (Denkschriften der Akademie der Wiss. Videň 1879). — P. L. Hacker. Die Gudenus Höhle. (Mittheilungen d. wiener anthropol. Ges. XIV. str. 145).

⁴²⁾ Nově tam nalezená lebka staršího muže, ač ležela v hlině diluvialní, jeví se přece podle typu takovou výjimkou mezi nálezy ostatními, že se Virchow správně rozpakuje určití ji stáří současně. Lebka je krátkolebá.

⁴³⁾ Jan Kušta. Památky práce lidské v útvaru diluvialním v Čechách. (Věstník král. české společnosti nauk 1890). Týž Stanice diluvialního člověka v Lubně v Čechách. (Rozpravy II. třídy č. akademie č. 9). Praha 1891.

⁴⁴⁾ Viz hlavně Fričovy články ve Vesmíru r. 1884 str. 195 a r. 1885 str. 197, pak výborné práce jeho uveřejněné v zprávách o zasedání král. české společnosti nauk r. 1884 a 1885. O Schaffhausenově popisu viz Verhandl. d. niederrhein. Vers. Jahrg. XLI. str. 364 a Correspondenzblatt d. deutsch. anthropol. Gesell. XV. str. 48.

⁴⁵⁾ Luschannův článek vyšel v Mittheil. d. wiener anthrop. Gesellschaft III. str. 25., Woldřichův „Geologischer Bericht über den Brüxerschädel und weitere Funde aus Brüxer Gegend“ tamže III. str. 57. Francouzové přijímají podbabskou lebku i mosteckou mezi pravé lebky diluvialní a zařadují je v t. zv. rasu canstadtskou. (Srv. aspoň E. Hamy. Quelques observations anatomiques et ethnologiques à propos d'un crâne humain trouvé dans les sables de Brüx

(Bohème) (Paříž 1870), a téhož článek v Revue d'anthropologie 1872 str. 669.

⁴⁶⁾ Woldřich, který vše prozkoumal a popsal (Jahrb. d. k. k. geolog. Reichsanstalt 1887 str. 223) má to za stanici doby poledové.

⁴⁷⁾ „Diluviale Fauna von Zuzlawitz im Böhmerwalde, I., II. III. (Zprávy král. české společnosti nauk 1880 str. 191, 1881 str. 260, 1883 II. str. 288. a Sitzungsberichte d. k. Akademie d. Wiss., in Wien II. Classe Bd. LXXXII., LXXXIV., LXXXVIII. (800—1883).

⁴⁸⁾ K. J. Maška „Der diluviale Mensch in Mähren. Mit 51 abildungen im Texte. (Otisk z programu zemské realky v Novém Jičíně. Nový Jičín 1886). Populárnější jest spis Wankelův „Bilder aus der mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit (Videň 1882). Starší jeho práce jsou na př. „die Slouper Höhle und ihre Vorzeit (Videň 1868). Praehistorische Alterthümer in den mährischen Höhlen (Videň 1871). Jiné pomijíme.

⁴⁹⁾ Viz jeho spis v pozn. 41. uvedený.

⁵⁰⁾ J. Steenstrup. Die Mammuthjäger-Station bei Předmost im österr. Kronlande Mähren. Německy od dra. R. Mucha v Mitth. d. wiener anthropol. Ges. XX. str. 1 nsl. Obhájení Maškovo viz na př. v jednání sjezdu vídeňského (Correspondenzblatt d. deutsch. anthropol. Ges. 1889 str. 114). Wankelův článek pro theorii Steenstrupovu viz tamtéž 1890 str. 32, pak v Časopise musea olomouckého 1890 str. 1 a 53, v Mitth. der Centralcomission für Erf. und Erb. d. Denkmäler 1890 str. 226.

⁵¹⁾ Srv. hlavně Alex. Makowsky. Der Löss von Brünn und seine Einschlitte an diluvialen Thieren und Menschen. (Brno 1887). Týž. Lössfunde bei Brünn und der diluviale Mensch. K. Maška. Lössfunde bei Brünn und der diluviale Mensch (obě v Mitth. d. wiener anthropol. Gesellschaft XIX. str. 46 a 179). Srv. též přednášku Makowského „Über die Anwesenheit des Menschen während der Lössperiode in der Umgebung von Brünn“ (tamže, Sitzungsberichte str. 60 nsl.) s diskussí.

⁵²⁾ Jan Knies. Pravěké nálezy jeskyně šošůvecké na Moravě (Olomouc 1891). K. Maška, Die dil. Fauna und Spuren des Menschen in der Schoschuwker Höhle. (Jahrbuch d. geolog. Reichsanstalt. XLI. 1891. str. 415).

⁵³⁾ Všechny práce Szombathyho o moravských jeskyních uveřejněny jsou v zprávách vídeňské akademie věd (tř. math.-přírodovědecké).

⁵⁴⁾ Zprávy Krasserovy viz v Mitth. d. wiener anthropol. Ges. X. str. 284 a XI str. 98.

55) Dr. M. Kříž. Kůlna a Kostelík. Dvě jeskyně v útvaru devonského vápence na Moravě. Bádání a rozjímání o pravěkém a předvěkém člověku. Brno 1889—91 Sešit I—III. Srv. téhož. Die Höhlen in den mährischen Devonkalken und ihre Vorzeit. I. Die Slouperhöhlen. II. Die Höhle Výpustek bei Kiritein. III. Die Býčí skála Höhle. IV. Die Höhle Kostelík im Mokráwalde nebst übrigen Grotten des Hádekerthales. Zvláštní otisk. (Videň 1891, 1893).

56) Srv. aspoň R. Baume. Kieferfragmente von La Naulette und Schipkahöhle (Lipsko 1883).

57) Jeskyně tyto nejvíce probádal Bohumír Ossowski a výsledky uveřejňoval v řadě zpráv v Zbióru wiadomości do antropologii krajowej, vždy pod titulem „Sprawozdanie z badań geologiczno-antropologicznych w jaskiniach okolic Krakowa“ (Díl III. str. 74, IV. str. 35, V. str. 18, VI. str. 28, XI. str. 13), a ve více brožurkách francouzských vždy pod názvem „Relation des fouilles etc.“. Samostatná souhrnná zpráva „Jaskinie okolic Ojcowa I.“ vyšla od něho r. 1885 v Krakově, též francouzky „Cavernes des environs d'Ojcow au point de vue paléoethnologique“ (Krakov 1885). — Srv. též F. er d. R ö m e r. Die Knochenhöhlen von Ojcow in Polen. (Cassel 1883). Virchowovy zprávy o lidských lebkách tam nalezených vyšly v jednáních berlínské anthr. společnosti r. 1873, 1879, 1880. Na sjezdu lékařů a přírodopýtců v Praze r. 1882 měl Ossowski o svých nálezích přednášku (Památky archaeologické XII str. 91).

58) Srv. hlavně velké dílo hr. Alexěje Serg. Uvarova. Археология Россіи. I. Каменный періодъ“ 2 díly. (Moskva 1881). Hlava III. O nejstarších kamenných zbraních v Rusku. П. И. Лерхъ. Орудія каменнаго а бронзоваго вѣковъ въ Европѣ (Petrohrad 1862) Д. П. Сонцовъ. О каменномъ вѣкѣ. (Moskva 1870). Srv. i pozn. 143.

59) Srv. K. O. Миллашевичъ О поѣздкѣ къ Кавказскимъ пещерамъ 1877 года (Антропологическая выставка II. str. 8. nsl.).

60) О пещерахъ каменнаго вѣка по срьднѣмъ теченіи Днѣпра (Труды 4. археол. вѣзда въ Казани).

61) Сборникъ за народни умотворенія. Софія VI (1892) str. 362

62) Z mnoha spisů a článků o lidojedství vůbec, tedy i o kanibalismu v předhistorii uvádím aspoň Dr. M. Barbaste. De l'homme-cide et de l'anthropophagie (Paříž 1856), Girard de Rialle De l'anthropophagie. Étude d'éthnologie comparée (Paříž 1875), H. Schaa f f h a u s e n. Anthropologische Studien XXIII. Über die Menschenfresserei (Bonn 1885), R. Andree. Die Anthropophagie (Lipsko 1887), srov. dále články Hildebranda a Karstena ve zprávách berlínské anthropol. společnosti (1874 str. 73, 1876 str. 75) a velkou diskusi

v anthr. společnosti pařížské (Bulletins de la société d'anthr. 1888 str. 27 násl.) a český článek O. Vaňka ve Květech r. 1893 str. 222.

63) Julien Fraipont et J. Braconnier. La poterie en Belgique à l'âge du mammouth (Paříž 1887).

64) Srv. A. Ecker Über praehistorische Kunst (Brunšvik 1878). Cartailhac E. L'art chez les chasseurs des rennes de l'Europe pré-historique (Toulouse 1878). Piette Ed. L'art pendant l'âge du renne (Angers 1885, Paris 1891). Chauvet G. Les débuts de la gravure et de la sculpture. Étude préhistorique (Melle 1887). O. Hostinský Zur Vorgeschichte der Kunst (časopis Ausland 1876).

65) Viz většinu spisů, jednájících o době kamenné vůbec, jež jsme uvedli v poznámce 10.

66) Viz o tom Woldrichův článek v Živě 1891 str. 97. „O pravlasti indoevropského pranároda“.

67) Revue mensuelle de l'école d'anthropologie 1891 str. 26, 1892 str. 24. Srv. též nejnovější jeho spis „L'âge de la pierre. Division industrielle de la période paléolithique quaternaire et de la période néolithique“ (Paříž, 1892).

68) Srv. výbornou práci: А. А. Штукенбергъ а Н. Θ. Висоцкій Матеріалы для изученія каменнаго вѣка въ казанской губерніи (Kazaň 1885). Srv. též Н. И. Заукайловъ. Древнія каменныя орудія собранныя въ предѣлахъ казанской губ. (Kazaň 1884).

69) А. А. Инностранцевъ. Доисторическій человекъ каменнаго вѣка побережья Ладожскаго озера (Petrohrad 1882).

70) Srv. hlavně „Untersögelser i geologisk-antiquarisk Retning af G. Forchhammer, J. Steenstrup og J. Worsaae“ (Kodaň 1850) a Jap. Steenstrup. Sur les Kjökkenmöddings de l'âge de la pierre de Danemark (Kodaň 1872). T ý ž Kjökken-möddinger. Eine gedrängte Darstellung dieser Monumente sehr alter Kulturstadien (Kodaň 1886). — O dánské době kamenné viz dále S. Müller Ordnung af Danmarks Oldsager-Stenalder (Kodaň 1889). Zinck L. Nordisk Archaeologisk-Stenalderstudier (Kodaň 1890) atd. Srv. literaturu v úvodu str. XXXVIII.

71) Srv. o té otázce Archiv für Anthropologie XIX. str. 363, XX. str. 401 a přednášku O. Montelia na sjezdu v Gdanskú „Zur Chronologie der jüngeren Steinzeit in Skandinavien.“ (Correspondenzblatt d. deut. anthr. Ges. 1891 str. 99).

72) G. Berendt Altpreussische Küchenabfälle am frischen Haff. (Královec 1876).

73) Paule a Oliveira Raças dos kjoekkenmoeddings de Mugem (Lissabon 1881). O témž nově vydal práci v Communicações da commissão dos trabalhos geologicos II. seš. 1.

⁷⁴) J. de Baye. L'archéologie préhistorique (Paříž 1880) a menší L'archéologie préhistorique (Paříž 1888). T ý ž. L'importance des temps néolithiques au Petit-Morin (Arcis-sur-Aube 1885).

⁷⁵) F. Garrigon et H. Filhol. Age de la pierre polie dans les cavernes des Pyrénées Ariégeoises (Paříž a Toulouse 1868).

⁷⁶) Srv. přednášku J. Delgada na anthropologickém sjezdu v Paříži 1889.

⁷⁷) J. Ranke. Fünf Abhandlungen über künstliche Höhlen in Oberbayern (Mnichov 1878). T ý ž. Die vorgesch. Steinzeit im rechtsrh. Bayern (Mnichov 1880). T ý ž. Die Felsenwohnungen der jüngeren Steinzeit in der fränkischen Schweiz (Mnichov 1880).

⁷⁸) A. Issel. Nuove ricerche sulle caverne ossifere della Liguria (Řím 1874—8). T ý ž. La Liguria e i suoi abitanti nei tempi primordiali (Janov 1885). Incornato A. Scheletri umani della caverna delle Arene Candide (Řím 1878). Issel A. Liguria geologica e preistorica (Janov 1892).

⁷⁹) Srv. G. Bellucci „Sopra due Pintaderas rinvenute nell' Umbria“ (Florence 1888).

⁸⁰) L. von Lössy. Die Liskowaer Höhle (Pešť 1878).

⁸¹) Srv. „Avis important“ uveřejněné v Matériaux pour histoire de l'homme r. 1883, a Déclaration collective du Comité de la commission archéologique de l'Académie des sciences de Cracovie sur l'authenticité des fouilles des cavernes de Mnikow (Krakov 1886). Výčet hlavních prací o těchto jeskyních viz v pozn. 57.

⁸²) Dr. Lisch. Über die Hausurnen (Šverin 1856).

⁸³) O hradištích vůbec poučiti se lze nejlépe ze spisů Bř. Jenka. Über Schutz und Wehrbauten aus der vorgeschichtlichen und älteren geschichtlichen Zeit mit besonderer Rücksicht auf Böhmen (Praha 1885) a Dra. R. Behly. Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland (Berlín 1888). O jiných spisech zmíníme se později. Starší je spis majora Osc. Schustera. Die alten Heiden-schanzen Deutschlands mit specieller Beschreibung des Oberlausitzer Schanzensystems (Drážďany 1869). Nejnověji vydal A. von Cohausen velké dílo Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters (Wiesbaden 1893). Srv. poznámku 342.

⁸⁴) H. et L. Siret. Les premiers âges du métal dans le Sud-Est de l'Espagne (Paříž 1887).

⁸⁵) G. Scaramelli. Stazione preistorica sul monte Castellaccio presso Imola (Imola 1887).

⁸⁶) M. Much. Germanische Wohnsitze und Baudenkmäler in Niederösterreich (Videň 1875). T ý ž. Älteste Besiedelung des österreichischen Kaiserstaates (Videň 1884).

⁸⁷) F. S. Hartmann. Überreste altgermanischer Wohnstätten in Bayern. (Zeitschrift für Ethnologie XIII. 1881, str. 237, kde se zároveň podává výčet jam příbytkových v ostatní Evropě).

⁸⁸) Srv hlavně P. M. Wosinsky. Das praehistorische Schanzwerk von Lengyel I.—III. (Pešť 1888—1890) vycházelo původně v „Ungarische Revue“. Velké původní zprávy vyšly v „Archaeologiai Közlemények“. O Virchowově referátu celkovém viz Verhandlungen d. berliner anthr. Gesellschaft 1890 str. 97.

⁸⁹) O nálezech těchto viz spis prof. G. Jocilesca. La Dacie avant la domination des Romains (Bukurešť 1880), přednášku O Dobesca o předhistorických starožitnostech v Rumunsku (Ref. v čas. L'anthropologie 1890 str. 369) a článek sl. Tormovy. Über neolithische Wohnstätten Siebenbürgens. (Correspondenzblatt d. d. anthr. Ges. 1882 str. 90).

⁹⁰) Pěkný výčet českých nálezů neolithických podal L. Šnajdr ve spise Počátkové předhistorického mistopisu země české a některé úvahy odtud vycházející (Pardubice 1891).

⁹¹) Popsal J. Szombathy (Annalen des k. k. naturhist. Hofmuseums 1888 str. 130).

⁹²) Viz na př. Verhandlungen der berl. anthrop. Gesellschaft 1887 str. 522, 1889 str. 443 a stručný souhrnný přehled v „Českém lidu“ I. (1891) str. 58.

⁹³) Řadu jiných neolithických vyjmenoval na př. Dr. J. Woldřich ve svých „Beiträge zur Urgeschichte Böhmens“ II. str. 6, 7.

⁹⁴) Popsal Beneš v Památkách archeologických VII. str. 165.

⁹⁵) Prozkoumal a popsál Č. Ryzner v Památkách archeologických XII. str. 209, 241, 299.

⁹⁶) W. Osborne. Über einen Fund aus der jüngeren Steinzeit in Böhmen (Drážďany 1879).

⁹⁷) Popsal je Woldřich v Mitth. d. wiener anthr. Gesellschaft 1890 str. 122, a v Časopise musea olomúckého 1890 str. 103.

⁹⁸) Z velmi bohaté literatury o stavbách kolových uvádím aspoň „Pfahlbauberichte“ od prof. F. Kellera (vyšlo jich 8 v Mittheilungen der antiquarischen Gesellschaft in Zürich Bd. IX.—XX. 1853—80; IX. vyšel od J. Heierliho r. 1888); srv. též F. Keller. Lake-Dwellings of Switzerland and other parts of Europe přel. Lee. II. vyd. (Londýn 1878 I. 1866), Fr. Troyon. Habitacions lacustres des temps anciens (Lausanne 1860), E. Desor. Pfahlbauten in schweizer. Seen (Neuchâtel 1861) a téhož Les palafittes ou constructions lacustres du lac de Neuchâtel (Paříž 1865), R. Virchow. Hünengräber und Pfahlbauten (Mnichov 1866), A. Pallmann. Die Pfahlbauten und ihre Bewohner (Greifswald 1866), R. Hartmann. Über Pfahlbauten, namentlich der

Schweiz (Berlín 1870), Dr. E. Gutberlet. Die Pfahlbauten und ihr Zusammenhang mit dem Alter der Menschheit (Münster 1872), Menge. Die Pfahlbauten (Sangerhausen 1888) a nový velký spis: R. b. Munro. The Lake-Dwellings of Europe (Londýn 1890). Z největší části je jim věnována též kniha Dr. G. A. Müllera Vorge-schichtliche Kulturbilder aus den älteren Höhlen- und Pfahlbautenzeit (Bühl 1892).

⁹⁹⁾ V. Gross La paléologie en Suisse (Revue d'anthropologie 1889 str. 720 násl.).

¹⁰⁰⁾ V. Gross Tombes lacustres d'Auvergnier (Neuveville 1876).

¹⁰¹⁾ Floru švýcarských staveb kolových znamenitě prozkoumal vedle F. Kellera O. Heer. Die Pflanzen der Pfahlbauten (Curych 1865), faunu L. Rütimeyer. Untersuchungen der Thierreste aus den Pfahlbauten der Schweiz (Curych 1860). Die Fauna der Pfahlbauten in der Schweiz (Curych 1862).

¹⁰²⁾ Strobela Pellegrino. Avanzi preromani raccolti nelle terramare e nelle palafitte dell' Emilia (Parma 1863). Castaldi B. Lake-habitations in the turbaries of Northern and Central Italy. Transl. by Chambers (Londýn 1865). Camillo Marinoni. Abitazioni lacustri e gli avanzi di umana industria in Lombardia (Milán 1868). Srv. i článek P. Castelfranca v Revue d'anthropologie 1887 str. 607, 1889 str. 568.

¹⁰³⁾ M. Wagner. Das Vorkommen von Pfahlbauten in Bayern (Mnichov 1867). Frank E. Die Pfahlbaustation Schussenried. (II. vyd. Lindava 1877).

¹⁰⁴⁾ R. Virchow. Die Pfahlbauten im nördlichen Deutschland. Fauna těchto staveb zkoumal nejvíce A. Nehring. — G. Lisch. Pfahlbauten in Mecklenburg (Šverin 1865). C. Grewingk. Zur Pfahlbautenfrage Liv, Est- und Kurlands (Dorpat 1880).

¹⁰⁵⁾ Munro R. The archaeological importance of ancient british lake-dwellings and their relation to analogous remains in Europe. (Journal of the anthr. Institute XV. 1886 str. 453). Týž. Ancient Scottish Lake-Dwellings (Edinburg 1882).

¹⁰⁶⁾ Velkou zprávu podal hr. Wurmbrand na sjezdu v Bologni r. 1871, podrobné zprávy vyšly ve vídeňském anthropologickém časopise. (I. str. 70, 145, 233; II. str. 1, 203, 249, 322; IV. str. 293; V. str. 117; VI. str. 161, 205).

¹⁰⁷⁾ E. Freiherr von Sacken. Der Pfahlbau im Laibacher Moore. (Vídeň 1876). Deschman C. Berichte über die in der Nähe von Laibach gemachten Funde von Gegenständen aus der Pfahlbautenzeit. (Práce vídeňské akademie věd. Sv. LXXXI, LXXXII,

LXXXIV.). F. v. Hochstetter. Über Nachforschungen nach Pfahlbauten in den Seen von Kärnten und Krain (Vídeň 1865).

¹⁰⁸⁾ B. Széchenyi. Trouvailles de l'âge de la pierre polie dans le bassin du lac de Neusiedel. (Pešt 1874).

¹⁰⁹⁾ Herodot. Kn. V. kap. 16.

¹¹⁰⁾ Srv. též E. Rückert. Die Pfahlbauten und Völkerschichten Osteuropas besonders der Donaufürstenthümer (Würzburg 1869) a J. Heierli. Die Verbreitung der Pfahlbauten ausserhalb Europas. (Časopis Antiqua 1890 č. 1.).

¹¹¹⁾ Forchhammer. Kyklopische Mauern Griechenlands und schleswig-holstein. Felsmauern. (Kiel 1847). M. Gell. Probestücke von Stadtmauern des alten Griechenlands. (Mnichov 1831). Dodwell E. Views and descriptions of cyclopien or pelagic remains in Greece and Italy. (Londýn 1834).

¹¹²⁾ Nejlepší spis o nich napsal Spano. Memoria sopra i Nuraghi di Sardegna (I. vyd. Cagliari 1854). Týž. Paleontologia Sarda (Cagliari 1871). Srv. dále Fil. Vivant. La storia antica della Sardegna (Cagliari 1881), Fr. Orsoni. Dei primi abitatori della Sardegna. (Bologna 1881).

¹¹³⁾ Z počátku kopal dosti nevědecky a nesystematicky sám, a teprve r. 1882 přibral si na pomoc dva výborné archaeology německé J. Höflera a W. Dörpfelda. Hlavní díla Schliemannova jsou: Trojanische Alterthümer atlasem (Lipsko 1874); Reise in der Troas (Lipsko 1831); Ilios. Stadt und Land der Trojaner (Lipsko 1881); Troja. (Lipsko 1884). Bericht über die Ausgrabungen in Troja im Jahre 1890 (Lipsko 1891). Větší vyšly zároveň i anglicky a francouzsky. Ve spisu „Ilios“, ville et pays des Troiens (Paříž 1885) spojena jsou německá vydání „Ilios“ a „Troja“. Sofie Schliemann. H. Schliemanns Selbstbiografie. (Lipsko 1892). Po poslední díla Schliemannova jsou hlavně práce Dörpfeldovy. Srv. také české články prof. Fr. Velišského a L. Niederla v Listech filologických (1874 str. 169 a 1891 str. 103) a prof. J. Práška v Osvětě r. 1891. V posledních dvou článcích ličí se zároveň spor mezi Schliemannem a Boetticherem. Výsledky všech výzkumů Schliemannových shrnul ve velmi pěknou knihu C. Schuchardt. Schliemanns Ausgrabungen in Troja, Tiryns, Mykenae, Orchomenos, Ithaka. II. rozmnožené vydání (Lipsko 1891). Obsáhlý referát a obsah podal jsem v Listech filologických 1891 str. 246. — Jiná novější díla věnovaná archaeologii Troje Homérovy jsou na př. O. Keller Entdeckung Ilios zu Hissarlik (Freiburg 1876). J. Puiggari Monografia storica e iconografica del Troje (Barcelona 1886). R. Menge Troia und die Troas (Gütersloh 1891). G. Sortais Ilios et Iliade.

Les ruines d'Ilios. (Paříž 1892). Ch. Normand. La Troie d'Homère (Paříž? 1893). O posledních výzkumech Schliemannových v Troji pojednal zvláště důkladně a kriticky G. Perrot (Journal des Savants r. 1891). Také R. Virchow napsal o tom více článků. Srv. též A. Π. Κερραμευς. *Ἡ λιθινὴ ἐποχὴ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ.* (Smyrna 1875). E. Chantre L'âge de la pierre et du bronze en Troade et en Grece. (Lyon 1875).

¹¹⁴) Obecnější díla o pomnících megalithických jsou: M. Cambry. Monuments celtiques ou recherches sur le culte des pierres (Paříž 1805). Fergusson J. Rude stone monuments in all country (Londýn 1872). Lukis W. C. A guide to the principal chambered barrows and other prehistoric monuments atd. (Ripon 1875). On the class of rude stone monuments which are commonly called in England Cromlechs and in France Dolmens atd. (Ripon 1875). Barr Ferec. Primitive architecture. (Londýn 1889). Srv. též historický spis E. Cartailhaca. Les premiers travaux sur les monuments mégalithiques (Paříž 1886).

¹¹⁵) Lukis W. C. Egyptian obelises and European monoliths compared (Proceedings of the soc. of ant Londýn 1880 str. 293). Srv. také starší spis G. Zoegy. De origine et usu obeliscorum. (Řím 1797).

¹¹⁶) E. Wörner. Beiträge zur Würdigung der unter den Namen Hinkelstein vorkom. Denkmale (Corresp. d. Gesamtver. d. deutschen Gesch. und Alterthumsvereine 1877 a 1881).

¹¹⁷) Literatura je veliká. Uvedeme aspoň: marq. de Nadaillac. Les pierres à cupules (Revue d'anthropologie 1886 str. 93). F. Keller Die Zeichen- und Schalensteine der Schweiz. (Curych 1870). Desor. Les pierres à écuelles. (Ženeva 1879). Faudel. Les pierres et les roches à écuelles et à bassins. (Colmar 1880). Nejlepší spis napsal snad H. Gruner. Opfersteine Deutschlands. Eine geologisch-ethnographische Untersuchung. (Lipsko 1881). Je pro přirozený původ.

¹¹⁸) Srv. o tom Correspondenzblatt d. deutschen anthr. Ges. 1885 č. 5. 1888 str. 5 a 33, 1889 č. 1. a 2.

¹¹⁹) Mimo zprávy ve Vocelově Pravěku (str. 129 nsl.) a více článků v Památkách archaeologických napsal o českých kamenech větší spisek J. Hübler. „Über die sogenannten Opfersteine Isergebirges (Liberec 1882). Sám jest jako Gruner ve spise nahoře citovaném proti umělosti Prof. Smolík ve článku „Obětní kameny a jejich donnělý význam“ (Památky archeologické XI. str. 245) hájí účel bohoslužebný. Podobně J. Ranke, Nadaillac a j.

¹²⁰) Srv. jednání VII. ruského archaeologického sjezdu v Jaroslavi r. 1887.

¹²¹) A. Bonstetten vydal r. 1864 mapu rozložení dolmenů v Evropě, po něm podobné Bertrand, Lane Fox, Maury, A. de Mortillet. Bonstetten. Essai sur les dolmens (Paříž 1865). E. Desor. Über Dolmens. (Brunšvík 1866). von Löher. Über Dolmenbauten. (Mnichov 1888).

¹²²) A. Bertrand. De la distribution des dolmens sur la surface de la France. (Paříž 1864). Týž. Monuments primitifs de la Gaule. Monuments dits celtiques. Dolmens et Tumulus. (Paříž 1868). J. Cotman Les antiquités monumentales de la Normandie. (Paříž 1881), první vydání vyšlo anglicky v Londýně r. 1820). P. Cazalis de Fondouce. Les temps préhistoriques dans le sud-est de la France. Allées couvertes. (Paříž 1878). F. Gailard. Cartes, plans et albums des monuments mégalithiques à Morbihan. (Paříž 1885). J. Miln. Explorations des dolmens en Locmariaquer et en Carnac. (Vannes 1882). Nejkompetentnější inventář franc. dolmenů vydala komise pro pomníky megalithické v zprávách anthr. spol. (Paříž 1880).

¹²³) A. de Mortillet. Rapport sur les monuments mégalithiques de la Corse. (Paříž 1893).

¹²⁴) F. A. Pereira da Costa. Monumentos prehistoricos. (Lissabon 1868). Služí zde „antas“.

¹²⁵) Cartailhac E. Monuments primitifs des îles Baléares (Toulouse 1892). Général Faidherbe. Les dolmens d'Afrique. (Paříž 1873). Tissot. Sur les monuments mégalithiques et les populations blondes du Maroc. . et les monuments mégalithiques dans l'Afrique septentrionale. (Paříž 1876).

¹²⁶) Ch. J. Comhaire. Les monuments mégalithiques de Solwaster. (Liège 1889). E. Haroy. Cromlechs et dolmens de Belgique (Namur 1891).

¹²⁷) O. Montelius. Die Cultur Schwedens in vorgeschichtlicher Zeit (Berlín 1885) str. 29 nsl. Srv. též R. Virchow. Hümngräber und Pfahlbauten (Mnichov 1866). H. Petersen dělí dánské megalithy ještě na kruhovitě (Runddysse, Rundsteinbetten) a na podlouhlé, s kameny položenými kol paty pahorku (Langdysse, Langsteinbetten). „Om Stenalders Gravformer i Danmark og deres Indbyrdes Tidsforhold. (Kodaň 1882, něm. vyšlo od J. Mestorfové v Archiv für Anthropologie 1883 XV. str. 133).

¹²⁸) Hrabě A. S. Uvarov. Мегалитические памятники въ Россіи (Древности. Труды мѣк арх общ. VI str. 269 a VII str. 245). Srv. dále články V. Juferova (Matériaux pour l'histoire de l'homme 1886 str. 320), J. D. Filimonova (Антроп. логич. -кая выставка III. 1. str. 223), spis E. Chantra. Recherches anthropologiques dans

le Caucase (Paříž 1885-7) I. str. 51 a E. D. Felicyna Кубанские древности (Jekaterinodar 1882; totéž v Антр. выст. III. 1. str. 26).

¹²⁹⁾ Bratři Škorpilové. Памятники изъ Българско. I. (Софія 1888).

¹³⁰⁾ „Stonehenge“ vykládá se buď „kameny visící“, stojící (hanging-stones) nebo „kamenné pole“ (stone-ing) Mimo popisy v uvedené obecné literatuře staveb megalithických srv. hlavně: Stukeley. Stonehenge, a Temple restored to the British Druids. Abury. Folio. (Londýn 1740-43) Flinders Petrie. Stonehenge: plans, descriptions and theories. (Londýn 1880). Lukis W. C. Report on the prehistoric monuments of Stonehenge and Avebury (Proceedings of the Soc. of antiq. IX. str. 141). E. Duke. The druidical Temples of the Country of Wilts (Londýn).

¹³¹⁾ Lukis W. C. Prehistoric stone monuments of Cornwall. (Londýn 1885). MacLagan. Hill Forts, Stone circles etc. (Edinburg 1875).

¹³²⁾ Hlavní dílo napsal W. Grenwell and G. Rolleston. British barrows. A record of the examination of sepulchral mounds in various parts of England. (Oxford 1877). Srv. dále Davis J. B. and J. Thurnam. Crania britannica. The Skulls of the aborig. inhabitants of the brit Islands (Londýn 1857-65). Th. Huxley and S. Lang. Prehistoric Remains of Caithness (Londýn 1866). J. B. Warrington. Stone monuments, Tumuli and Ornament of Remote Age (Londýn 1870). L. Jewitt. Grave Mounds and their Contents (Londýn 1870). Jiná díla psali Bateman, Borlase Warne, Smith, Petrie a jiní. Srv. literaturu v úvodu udanou na str. XXXVI, a článek Nadaillaca Les barrows dans les îles britanniques (Revue d'anthropologie 1885 str. 300).

¹³³⁾ Grewingka C. Die Steinschiffe von Musching und die Wella-Laiwa oder Teufelsböte Kurlands überbaut. (Dorpat 1879).

¹³⁴⁾ Popsali je Virchow a Aspelin (Verhandl. d. berl. anthr. Ges. 1877 str. 439).

¹³⁵⁾ Frédéric VII., roi du Danemark. Sur la construction des Salles dites des géants. (Kodaň 1857), a zároveň dánsky: Om Bygningsmaaden af Oldtidens Jaettestuer. Český vytištěno v Památkách archeologických III. str. 301. Podobně ličí tuto práci Dr. Bonnejo ve spise „De l'érection par les anciens Gaulois des menhirs et des pierres des dolmens sans machines. (Carentan 1839).

¹³⁶⁾ Srv. G. Closmadeuc. La question des dolmens et des coffres de pierre. (Vannes 1890).

¹³⁷⁾ Dr. J. Matiegka. Hroby se skrčenými kostřami v Čechách (Otisk z Českého Lidu. Praha 1892), a M. Wosinski. L'attitude replié des morts aux temps préhistoriques (Paříž 1891).

Německy totéž v Ungar Revue 1892). Tento autor vykládá polohu napodobením polohy foetu v lůně mateřském, po něm i jiní u nás.

¹³⁸⁾ Popsal je L. Lindenschmit. Das Grabfeld am Hinkelstein bei Monsheim (Archiv für Anthropologie III. str. 101).

¹³⁹⁾ Dr. A. Götz e. Die Gefäßformen und Ornamente der neolithischen schnurverzierten Keramik im Flussgebiete der Saale. (Jena 1891).

¹⁴⁰⁾ R. Zampa Gli scheletri di Remedello e di Fontanella di Casaromano nelle provincie di Brescia e Mantova. (Florence 1891).

¹⁴¹⁾ Vedle Lissauerova v úvodu uvedeného díla srv. též O. Tischler. Beiträge zur Kenntnis der Steinzeit in Ostpreussen und den angrenzenden Gebieten. (Královec 1883).

¹⁴²⁾ Графъ А. Бобринскій. Курганы и случайныя археологическія находки близъ мѣстечка Смѣлы I. (Petrohrad 1887) II. díl se tiskne. Srv. též G. Ossowski. Materialy do paleoetnologii kurhanów ukrajinskich. (Krakow 1888) I. a II.

¹⁴³⁾ А. С. Уваровъ. Археология Россіи I. str. 295, 342, 387, 395. А. А. Иньстраницевъ. Историческій человекъ каменнаго вѣка побережя Ладжаго озера. (Petrohrad 1882). P. Bogdanov. Etude sur les crânes et ossements de l'homme de l'age de la pierre du lac de Ladoga (Petrohrad 1882.) O neolithu sev. západních ruských provincií srv. C. Grewingka Steinalter in Liv — Est- und Kurland (Dorpat 1865), téhož „Die neolithischen Bewohner von Kunda in Estland (Dorpat 1885) a „Über Stein — und Knochengeräthe der ältesten Heidenzeit Liv—, Est—, und Kurlands (Dorpat 1885).

¹⁴⁴⁾ J. Grimm. Über das Verbrennen der Leichen. Abhandlungen d. k. Akademie d. Wiss. Berlin 1840. A. Rauber soudí, že se tento nový zvyk vyvinul z obětí na hrobě pálených.

¹⁴⁵⁾ Olshausen. Leichenverbrennung. (Verhandlungen d. berl. anthr. Ges. 1892 str. 129).

¹⁴⁶⁾ Srv. Cartailhacovu přednášku na sjezdu asociace francouzské v Nancy „Les sépultures à deux degrés et les rites funéraires de l'age de la pierre,“ a spis P. de Châtelliera. Les époques préhistoriques dans le Finistère (Paříž 1889). Tyž našel mezi 92 hroby neolithickými 61 žárových.

¹⁴⁷⁾ Srv. o tom hlavně znamenitý spis G. de Mortilleta. Sur l'origine de la chasse, de la pêche, et de l'agriculture (Paříž 1890). O rybářství srv. C. Rau. Prehistoric Fishing in Europe and North-America (Washington 1884).

¹⁴⁸⁾ Faunu neolithickou a domestikaci zvířat studovali nejvíce L. Rüttimeyer (Die Fauna der Pfahlbauten, Curych 1862), V. Helin (Culturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang aus Asien ....

in Europa. (Berlin 1870. Posl. vyd. 1883), J. Steenstrupp, G. Mortillet, E. Dupont, A. Sanson, R. Hartmann, A. Nehring, Dr. L. H. Jeiffetes, Bourguin, E. Toussaint, u Slovanů prof. J. Woldřich, Dm. Anučin.

¹⁴⁹⁾ Floru nejvíce studoval Oswald Heer (Die Pflanzen der Pfahlbauten, Curych 1865). Srv. dále A. de Candolle. Der Ursprung der Kulturpflanzen (překlad z franc.) a práce Buschanovy o předhistorii stromů ovocných a textilních rostlin

¹⁵⁰⁾ Theodor Ortway. Vergleichende Untersuchungen über den Ursprung der ungar. und nordeurop. praehistorischen Steinwerkzeuge (Vídeň 1887) a jeho přednáška na sjezdu ve Vídnu r. 1889: „Durchbohrung der Steinwerkzeuge“. Podobné práce napsali B. Stedding, P. Schumacher, O. Tischler

¹⁵¹⁾ Srv. též Ch. Rau. Drilling in stone without the use of metals. (Washington 1869).

¹⁵²⁾ Léprieux. De l'emmanchement des haches préhistoriques (Bulletin de la soc. anthr. de Paris II. sér. V. str. 145) a Les armes et les outils préhistoriques reconstitués. Folio (Paříž 1872).

¹⁵³⁾ Srv. hlavně dílo W. Osborna „Das Beil und seine typischen Formen in vorhistorischer Zeit. (Dražďany 1887). Podobnou studii připravuje A. de Mortillet. Sem přiřadíme snad nejlépe i spisy, jednající o původu a vývoji nástrojů vůbec: G. Klemm. Die Werkzeuge und Waffen, ihre Entstehung und Ausbildung (Lipsko 1854). L. Noiré. Das Werkzeug (Mohuč 1880). Förtsch O. Die Entstehung der ältesten Werkzeuge und Geräthe (Halle 1892). České pojednání vydal K. Čermák: Vývoj nejobyčejnějších nástrojů (Čáslav 1891).

¹⁵⁴⁾ H. Fischer. Nefrit und Jadeit nach ihren mineral. Eigenschaften so wie nach ihrer urgesch. und ethnogr. Bedeutung (Stuttgart 1875). A. B. Meyer. Die Jadeit- und Nefritobjecte aus Asien, Oceanien und Afrika (Dražďany 1883), Neue Beiträge zur Kenntniss des Nefrit und Jadeit (Dražďany 1890—91). Mapu rozšíření seker jadeitových a nefritových v Evropě vydal E. von Tröltsch (Stuttgart 1885). Dodatky jsou od R. Virchowa. Proti původu asijskému je také Chr. Bahnssohn v článku O otázce jadeitu a nefritu v Evropě (Aarbøger 1889 seš. 2).

¹⁵⁵⁾ Srv. hlavně práce A. Kopffleische. Über die neolithische Keramik in Deutschland (přednáška na sjezdu v Dražďanech), Brunšvik 1875, Dra. A. Götz. Gefässformen und Ornamente der neolithischen schnurverzierten Keramik im Flussgebiete der Saale, Jena 1891 (obě hlavně o durinské keramice). O Rusku jedná: П. А. Пугачинъ О гончарномъ искусствѣ въ каменномъ вѣкѣ (Petrohrad 1881). Т. ѳ. Орнаментика древнаго гончарства (Oděssa 1886).

¹⁵⁶⁾ Nejnověji studoval je G. Buschan. Srv. hlavně jeho práci „Über praehistorische Gewebe und Gespinste“. Archiv für Anthropologie XVIII. str. 225. Před ním Holmes, Hasselmann.

¹⁵⁷⁾ Lombard-Dumas et Rousset. Sépulture mégalithique de Collorgues. Gard, Nîmes, 1887. 8°. — Srv. dále R. Forrer. Über primitive menschliche Statuetten (Antiqua 1888 č. 1). Srv. též O. Tischler. Die neuesten Entdeckungen aus der Steinzeit im ostbaltischen Gebiet und Anfänge plastischer Kunst in Nord-Ost-Europa (Královec 1883).

¹⁵⁸⁾ Popsal je prof. I. Kopernicki „O trepanovaných lebkách předhistorických nalezených v Čechách.“ (Památky archaeologické XII. str. 217).

¹⁵⁹⁾ Dr. P. Broca. Sur la trépanation du crâne et les amulettes crâniennes à l'époque néolithique (Paříž 1877). Jiné práce napsali: J. de Baye. La trépanation préhistorique (Paříž 1876); G. de Mortillet. Races humaines préhistoriques et chirurgie religieuse de l'époque des dolmens (Paříž 1877); marq. de Nadaillac. Mémoire sur les trépanations préhistoriques (Paříž 1886). Horsley V. Trephining in the Neolithic Period (Journal of the anthr. Inst. XVII. str. 100); Rob. Munro. The Trepanning of the Human Skull in Prehistoric Times (Edinburg 1891). Menší články psali Sören Hansen (o dánských lebkách), H. Tillmanns, R. Andree a jiní.

¹⁶⁰⁾ Dr. O. Schrader. Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte und Warenkunde (Jena 1886), Über den Gedanken einer Kulturgeschichte der Indogermanen auf sprachwissenschaftlichen Grundlage (Jena 1887) a hlavní spis: Sprachvergleichung und Urgeschichte (Jena I. vyd. 1883 II. 1890).

¹⁶¹⁾ Srv. hlavně A. de Quatrefages a E. Hamy. Crania ethnica (Paříž 1873—1882). Menší přehled sestavil Ph. Salmon. Les races humaines préhistoriques (Paříž 1888). R. Virchow. Die Urbevölkerung Europas (Berlin 1874), malé; srv. též jeho přednášku na sjezdu ve Wiesbadenu r. 1873 „Über die ursprüngliche Bevölkerung Deutschlands und Europas.“ O jiných dilech zabývajících se anthropologií evropských zemí zmíníme se až později.

¹⁶²⁾ E. d'Acy. Les crânes de Cannstadt, de Néanderthal et de l'Olmo (Paříž 1889) a Correspondenzblatt d. deutsch. anthr. Ges. 1892 str. 88 nsl. Mimo to srovnej o jednotlivých lebkách ještě následující spisy: Fraas O. „Über die Cannstadtrasse“ (Přednáška na sjezdu v Norimberku r. 1887). W. Spengel. Die Schädel vom Neanderthal-typus (Brunšvik 1875) Fuhlrott C. Der fossile Mensch aus der Neanderthal (Duisburg 1865). Fraipont J. et Lohest M. La race humaine de Néanderthal ou de Cannstadt en Belgique (Gand 1887). H. Schaaffhausen. Der Neanderthaler Fund (Bonn 1888). Srv.

téhož: Über die Urform des menschl. Schädels (Bonn 1868). Davis J. B. The neanderthal skull. (Londýn 1864). O. Вильчинский. Древнейшее племя Неандерское въ Европѣ (Petrohrad 1891)

¹⁶³⁾ P. Baume. Die Kieferfragmente von La Naulette und der Schipka-Höhle (Lipsko 1883)

¹⁶⁴⁾ L. Manouvrier. Mémoire sur la platycénie (Paříž 1888).

¹⁶⁵⁾ L. Manouvrier. La détermination de la taille d'après les grands os des membres (Paříž 1892. Mémoires de la soc. d'anthropologie II. Sér. IV). Srv. výtah v Českém Lidu II. str. 620. J. Rahon. Recherches sur les ossements humains préhistoriques. (Revue mensuelle II. str. 234). Týž obšírnější o tom práci vydal v Mémoires de la société d'anthropologie de Paris II. série IV. 4. str. 403.

¹⁶⁶⁾ J. Thurnam. On the 2 principal forms of ancient british and gaulish skulls (Londýn 1865).

¹⁶⁷⁾ Srv. R. Verneau „La race de Cro-Magnon, ses migrations, ses descendants“. (Revue d'anthropologie 1886 str. 10). Paula e Oliveira. Raças dos Kjoekkenmoeddings de Mugem (Lissabon 1881). V. Jacques. L'éthnologie préhistorique dans le sud de l'Espagne (Bulletin de la soc. d'anthropologie. Brussel 1888). Fr. M. Tubino. Los aboríginos Ibericos e los Berberes en la Peninsula (Madrid 1876).

¹⁶⁸⁾ Raf. Zampa. Crania italica vetera. Antichi resti umani in Italia (Řím 1891).

¹⁶⁹⁾ Srv. debattu na sjezdu v Drážďanech r. 1874, hlavně řeč R. Virchowa „Über die Verbreitung brachycephaler Schädel in vorgeschichtlicher und geschichtlicher Zeit in Deutschland.“

¹⁷⁰⁾ R. Virchow. Pfahlbauschädel des Museums in Bern (Zeitschrift für Ethnologie 1885 str. 283; srv. též str. 548).

¹⁷¹⁾ P. Nada. Les Chamites en Europe. Essai sur l'origine des Ibères, des Ligures, Sicanes etc. (Louvain 1885). d'Arbois de Jubainville. Les premiers habitants de l'Europe (II. vyd. Paříž 1889).

¹⁷²⁾ G. Sergi. Degli abitanti primitivi del Mediterraneo (Questionario del I. congresso geogr. ital.). Srv. i článek Liguri e Celti nella Valle del Po (Archivio per l'anthropologia 1883 str. 18).

¹⁷³⁾ Z bohaté literatury srv. aspoň novější anthropologické dílo Telesphora de Aranzadi y Unamuno. El pueblo euskalduna (San Sebastian 1889).

¹⁷⁴⁾ O kovech v předhistorii viz spisy: C. Ch. Göbel. Über den Einfluss der Chemie auf die Völker der Vorzeit (Stuttgart 1842). Dr. Zippe. Geschichte der Metalle (Videň 1857). J. P. Rossignol. Les métaux dans l'antiquité (Paříž 1863). A. A. Котляревскій. Металлы и ихъ обработка у племенъ индоевропейскихъ (Moskva 1865). Peigné-Delacourt. Technologie archéologique (Paříž 1873) Kap.

IV. R. Andree. Die Metalle bei den Naturvölkern mit Berücksichtigung praeh. Verhältnisse (Lipsko 1884), a pěkný český článek prof. B. Erbena. Kovy pravěku. Mosaika z dějin kovů. Zvláštní otisk z I. ročníku „Časopisu pro průmysl chemický“ (Praha 1891). O kovech a metallurgii je vůbec literatura veliká.

¹⁷⁵⁾ J. et L. Sabatier. Production de l'or, de l'argent, et du cuivre chez les anciens (Petrohrad 1850). A. Frantz. Das Gold und Silber im Alterthum (Berg- und Hüttemannische Zeitung XXXIX. č. 4, 21). A. Del Mar. A history of the precious Metals (Londýn 1880).

¹⁷⁶⁾ Hoffmann K. B. Das Blei bei den Völkern des Alterthums (Berlin 1885).

¹⁷⁷⁾ Bapst G. Sur le provenance de l'étain dans le monde ancien (Paříž 1886). Týž. Les métaux dans l'antiquité et moyen âge. L'étain (Paříž 1884). Dr. E. Reyer. Allgemeine Geschichte des Zinnes. (Österr. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen 1880). Týž. Zinn (Berlin 1881).

¹⁷⁸⁾ Z velké literatury hlavně však časopisecké uvádím v dějinách sporu o systém tří period aspoň následující důležité práce: H. Hildebrand. Zur Geschichte des Dreiperiodensystems (Verhandlungen der berl. anthrop. Ges. 1886 str. 357); O. Montelius. Über die Geschichte des Dreiperiodensystems (tamže 1887 str. 613); Ing. Undset (tamže 1886 str. 18), Lisch (tamže 1885 str. 551), R. Virchow (tamže 1876 str. 40; 1885 str. 263, 545, 552; 1887 str. 614); S. Müller. Dr. Hostmann und der nord. Bronzealter (Archiv für Anthropologie IX. str. 127); konečně viz kapitolu sporu tomu věnovanou v spisu Chr. Hostmanna. Studien zur vorgeschichtlichen Archaeologie (Brunšvík 1890). Srv. i Alex. Bertrand. Les âges de la pierre, du bronze et du fer (Académie des Inscriptions. Bulletin 1885. Octobre).

¹⁷⁹⁾ Srv. hlavně Hostmannův spis Studien zur vorgesch. Archaeologie (Brunšvík 1890), k němuž napsal úvod L. Lindenschmit.

¹⁸⁰⁾ M. Much. Das Vorgeschichtliche Kupferbergwerk auf dem Mitterberge (Mittheilungen der k. k. Centralcommission. Wien 1878, IV. Bd.).

¹⁸¹⁾ Pulszky F. A rézkor Magyarországbán (Budapešť 1883), též téměř úplně v něm. překladě „Die Kupferzeit in Ungarn“ (Budapešť 1884). M. Much. Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen (Videň 1886). Původně to vyšlo ve zprávách centrální komise r. 1885 a 1886. Nové vydání r. 1893 v Jeně. Vedle Mucha sestavovali statistiky nálezů věcí měděných ještě V. Gross, R. Forrer, I. Spöttl a jiní. Srv. též O. Tischler (Über die

Kupferzeit in Europa. (Schriften der phys. ökon. Ges. in Königsberg 1887). C. Delon. Le cuivre et le bronze (Paříž 1877).

¹⁸²⁾ Ad. Jeanjean. L'âge du cuivre dans les Cévennes (Nîmes 1885).

¹⁸³⁾ Vocelovy články uveřejněny byly v zprávách královské učené společnosti nauk (V. série, 9 díl. 1854, 1855; 10 díl 1857 a v II. díle jeho „Archaeologische Parallelen“ (Vídeň 1855). Zmíněné ruské práce uveřejněny jsou v „Антропологическая выставка“ I. str. 104, 311, 387, II str. 314, III. 1. str. 197. Důležitější jsou ještě práce Helma, Wibela, Olshausena, Schröttera, Virchowa („Bronzeanalysen“ ve Verhandl. der berl. anthrop. Ges. 1875 str. 197, 247) a jiných. U nás prof. Fr. Štolba a před tím Quadrat a Reuss uveřejnili články v zprávách král. učené společnosti (1847 str. 23, 1860 I. str. 38, 1866 II., 9, 16) a Památkách archaeologických (VII. str. 206).

¹⁸⁴⁾ C. Künzel. Die Bronzelegirungen. (Drážďany 1875). C. Delon. Le cuivre et le bronze. (Paříž 1887). Dr. E. Bibra. Die Bronzen der alten und ältesten Völker. (Erlangy 1869.) Ch. Hostmann. Zur Technik der ant. Bronzeindustrie. (Archiv für Anthropologie X. str. 41). Dr. E. Reyer. Die Kupferlegirungen, ihre Darstellung und Verwendung bei den Völkern des Alterthums. (Archiv für Anthropologie XIV. str. 357 nsl.). Morlot. Sur le passage de l'âge de la pierre à l'âge du bronze, et sur les métaux employés dans l'âge du bronze. (Kodaň 1866). Chr. Petersen. Über das Verhältniss des Bronzealters zur historischen Zeit. (Hamburg 1868). F. Pérot. Archéologie préhistorique. L'âge du bronze. (Moulin 1887). Mimo to viz řadu spisů v následujících poznámkách.

¹⁸⁵⁾ Dr. F. Wibel. Cultur der Bronzezeit Nord- und Mittel-Europas. (Kiel 1865).

¹⁸⁶⁾ Revue archéologique 1892 str. 275.

¹⁸⁷⁾ S. Nilsson. Sur l'origine du bronze en Scandinavie. (Comptes rendus du congrés international à Paris 1867). Skandinaviska Nordens Ur-inavare. (Stokholm 1862). Bronsåldern. (Stokholm), něm. překlad vyšel v Hamburgu r. 1863, III. vyd. 1872. Fr. de Rougemont. L'âge du bronze ou les Sémites en Occident. (Paříž 1866), německy vyšlo překladem K. Keera (Die Bronzezeit) v Güterslohu 1869.

¹⁸⁸⁾ Dr. M. Hoernes. Urgeschichte der Menschheit str. 356 nsl. Týž. Genesis der europ. Bronzecultur. (Globus. Sv. XLIX. 1891 str. 321).

¹⁸⁹⁾ R. Virchow. Über die Bronzezeit. (Verhandl. der berl. anthropol. Ges. 1876 str. 175). Das Grabfeld von Koban im Lande der Osseten. (Berlin 1883).

¹⁹⁰⁾ W. Tomaschek. Die Zinngewinnung und Bronzebereitung in Asien. (Mittheilungen der wiener anth. Ges. XVIII. str. 8).

¹⁹¹⁾ Müller Sophus. Zur Bronzealterfrage. (Archiv für Anthropologie IX. str. 141, X. str. 27, 63). Ursprung und erste Entwicklung der europäischen Bronzecultur (tamže XV. str. 323). Týž článek vyšel francouzsky v Matériaux pour histoire primitive et nat. de l'homme. 1886 str. 1, 88, 143).

¹⁹²⁾ G. de Mortillet. Origine du bronze. (Paříž 1876). Srv. též referát v Revue d'anthropologie, 1875 str. 650.

¹⁹³⁾ Srv. hlavně Paul Bataillard. De l'apparition des Bohémiens (Paříž 1844). Sur l'origine des Bohémiens. Les Tsiganes de l'âge du bronze. (Paříž 1876). Týž. État de la question de l'ancienneté des Tsiganes en Europe. (Paříž 1877). Týž. Les Zlotars, dits aussi Dzvonkars. Tsiganes fondeurs en bronze et en laiton dans la Galicie orientale et Bukovine. (Mémoires de la soc. d'anthropologie. IV. Paříž 1878). P. Bataillard. Historique et préliminaires de la question de l'importation du bronze par les Tsiganes. (Paříž 1880). Úhrnný výsledek svých prací uveřejnil v článku „Les débuts de l'immigration des Tsiganes dans l'Europe occidentale.“ (Bulletins de la soc. d'anthropologie de Paris 1889 str. 255, 1890 str. 290). Srv. též A. F. Pott. Zigeuner in Europa und Asien. (Halle 1844—45). Simson. History of the Gipsies. (Londýn 1865). Hopf. Die Einwanderung der Zigeuner in Europa. (Gotha 1870). Miklosich. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas. (Vídeň 1872—73). Adr. Colocci. Gli Zingari. Storia di uno popolo errante. (Turin 1889). H. v. Wlislöcki. Vom wandernden Zigeunervolke. (Hamburg 1890), a řadu jiných prací.

¹⁹⁴⁾ G. de Mortillet. Le signe de la croix avant le christianisme. (Paříž 1866). Srv. též Mourant Brock. La croix païenne et chrétienne. (Paříž 1881). Dan. Bructon. Le taki, le svastika et la croix en Amérique. (Philadelphie 1889).

¹⁹⁵⁾ Mich. Zmigrodzki. Zur Geschichte der Suastika. (Archiv für Anthropologie XIX. str. 173). Srv. též Hein R. A. Maeander, Kreuze, Hackenkreuze u. urmotivische Wirbelornamente in Amerika. (Vídeň 1891).

¹⁹⁶⁾ Lenormant. Les premières civilisations. (Paříž 1874), něm. Anfänge der Cultur. (Jena 1875).

¹⁹⁷⁾ Památky archaeologické (XIII. str. 193, 331), některé další v Čechách nalezené kadluby uvedeny v článku Bř. Jelínka (Mitth. d. wiener anth. Ges. 1890 str. 143), a u Šnajdra „Počátky předhist. místopisu“ str. 9, 12, 50, 56.

¹⁹⁸⁾ G. de Mortillet. Classification et chronologie des haches en bronze. (Otisk z Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme. Paris 1880). Mimo to srv. Osbornův a j. spisy uvedené v pozn. 153. Nálezy českých seker vyčetl J. Smolík v Archaeol. Památkách XI. str. 495. Srv. též úvahu Dr. J. Woldřicha v Mittheil. der wiener anthr. Ges. XVI. str. 81.

¹⁹⁹⁾ O této otázce viz naši polemiku s p. L. Šnajdrem v Českém Lidu I. str. 87 a 417. Tamže je i bližší výčet českých a jiných nálezů. Srv. též J. de Baye. Les instruments en pierre à l'époque des métaux. (Paříž 1881).

²⁰⁰⁾ Srv. G. de Mortillet. Empoisonnement des armes. (Revue mensuelle de l'école d'anthropologie 1891 str. 97). Česká práce z péra Dra. J. Matiegky vyšla v Českém Lidu II. str. 333.

²⁰¹⁾ Srv. aspoň A. Bastian a A. Voss. Die Bronzeschwerter im Museum zu Berlin. (Berlin 1878). J. Naue. Die praehistorischen Schwerter. (Mnichov 1885). O českých nálezech mečů a dyk napsal už r. 1879 článek J. Smolík do Památek archaeol. XI. str. 145). Pozdější nálezy dosud oceněny nejsou.

²⁰²⁾ Srv. hlavně výborný článek O. Montelia: Die Bronzezeit im Orient und im Griechenland. (Archiv für Anthropologie XXI. str. 1. nsl.)

²⁰³⁾ O. Montelius. Bronsaldern i Egypten. (Ymer 1888 str. 3.) a francouzské spracování. L'âge du bronze en Egypte. (L'Anthropologie 1889 str. 27).

²⁰⁴⁾ Flinders Petrie. Naukratis. Part 1., 1884—1885. (Londýn r. 1886) Kahun, Gurob and Hawara. (Londýn 1890). Illahun, Kahun and Gurob. (Londýn 1891). Srv. též výtah Dr. J. Hoopse. Die Ergebnisse von Flinders Petrie zehnjährigen Ausgrabungen in Aegypten. (Globus LXII. 1892 č. 19, 20).

²⁰⁵⁾ O kultuře staroegyptské vůbec srv. aspoň Wilkinson J. G. The Manners and Customs of the ancient Egyptians (Londýn r. 1837, II. vyd. 1878). Lauth F. J. Aus Aegyptens Vorzeit. (Berlin r. 1879). Moók F. Aegyptens vormetallische Zeit (Würzburg 1880). Maspéro G. L'archéologie égyptienne (Paříž 1887). Přeloženo do angličtiny i němčiny. Virchow R. Über die vorhistorische Zeit Aegyptens. (Verh. d. berl. anthr. Ges. 1888 str. 344.). Maspéro G. L'Égypte et l'Assyrie (Paříž 1887). Německy vyšlo překladem D. Birnbauma v Lipsku 1891. — A. Erman. Aegypten und aegyptisches Leben in Alterthum (Tübingen 1887). Mnoho chová i výborné dílo Perrota a Chipieza. Histoire de l'art dans l'antiquité T. I. L'Égypte (Paříž 1882), a Brugsehova. Aegyptologie. (Lipsko 1891).

²⁰⁶⁾ L. Palma di Cesnola. Cyprus, its ancient Cities, Tombs and Temples (Londýn 1877). Alex. Palma di Cesnola. Salamina (Londýn 1882). M. Ohnefalsch-Richter napsal více článků, mezi jiným: Cyperns Cultur im Alterthum. (Mitth. d. wiener anthr. Ges. r. 1890. Sitzungsber. str. 90.) Týž vydal soubor svých výzkumů v díle: Die antiken Culturstätten auf Kypros (Berlin 1891) a nejnověji ve velkém díle: Kypros, die Bibel und Homer (Berlin 1893). Srv. dále J. Naue. Die Bronzezeit in Cypern. (Correspondenzblatt d. deut. anthr. Ges. 1888 str. 118, 123). Srv. též Holwerda. Die alten Cyprier in Kunst und Kultur (Leiden 1885). J. Dümmler. Aelteste Nekropole auf Cypern. (Mitth. d. kais. deut. arch. Inst. Atheny XI. str. 209).

²⁰⁷⁾ Campbell J. The Hittites: Their inscriptions and their history (Londýn 1891). Sayce A. H. The Races of the Old Testament. (Londýn 1891). The Hittites (Londýn 1888). L. de Lantsheere. De la race et de la langue des Hittites. (Brusel 1892). F. E. Peiser Die hittitischen Inschriften. Ein Versuch ihrer Entzifferung (Berlin 1892).

²⁰⁸⁾ O kultuře foenické, jakož i chaldejsko-assyrské a perské nejlépe se lze poučiti vedle archaeologických monografií a historických spisů Mowerse, Pietschmanna, Rawlinsona, Texiera, Layarda, Loftusa, Placeho, Botty, Dieulafoye, Opperta, Sarzeca, Heuzey, Babelona a j. a různých děl o umění jednajících (zde opět nejvíce vyniká dílo Perrota a Chipieza Histoire de l'art dans l'antiquité. Tome II. Chaldée et Assyrie 1884. III. Phénicie-Cypre 1885. IV. Judée. 1882. V. Perse. Phrygie. Lydie et Carie. Lycie. 1890. Paříž), ještě z následujících novějších knih: Halévy. Recherches crit. sur l'origine de la civilisation babylonienne. (Paříž 1876). A. Sayce. Alte Denkmäler im Lichte neuer Forschungen. (Lipsko 1887) překlad z anglického. Kaulen. Assyrien und Babylonien (III vyd. Freiburg 1887). J. Menant. Ninive et Babylone. (Paříž 1888). G. Cougny. L'art antique. Égypte, Chaldée, Assyrie, Perse, Asie Mineure, Phénicie (Paříž 1892). Léon Heuzey. Les origines orientales de l'art I. Antiquités chaldéo-assyriennes (Paříž 1893).

²⁰⁹⁾ Srv. literaturu v poz. 113

²¹⁰⁾ Hlavní Bötticherovy články uveřejněny byly v časopise „Ausland“ (1883 a 1886), v „Kölnische Zeitung“ (1884), v „Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde“ (1884, 1885, 1886), v „Correspondenzblatt d. deutsch. anthr. Ges.“ (1889), v belgické revui „Le Muséon“ (1888). Úplnou jich literaturu viz v revui „Le Muséon“ 1888 str. 344. O sobě vydal spis „La Troie de Schliemann, une nécropole à incinération à la manière assyro-babylonienne“ (Louvain r. 1889). Zpráva komise uveřejněna byla r. 1889 v Lipsku „Pro-

tokoll der Verhandlungen zwischen Dr. Schliemann und Hauptmann Boetticher. K tomu viz Boetticher. Hissarlik wie es ist (Lipsko 1890). Srv. také můj článek v „Listech filologických“ 1890 str.

²¹¹⁾ R. Virchow. Beiträge zur Landeskunde Troas (Akademie, Berlin 1879). Týž. Altrojanische Gräber und Schädel (Akademie, Berlin 1882). K. Blind. The Teutonic Kinship of Thracians and Trojans (Academy 1884, 25, 35, 85, 121)

²¹²⁾ O bronzové době v Řecku srv. ještě E. Chantre. L'âge de la pierre et du bronze en Troade et en Grèce (Lyon 1875). Mnoho též je ve sbírce zpráv o nových nálezech (od r. 1883—1890) vydané S. Reinachem: Chroniques de l'Orient. (Paříž 1891). Soury J. Études historiques sur les religions, les arts et la civilisation de l'Asie antérieure et de la Grèce (Paříž 1877).

²¹³⁾ H. Schliemann Tiryns. Der praehist Palast der Könige von Tyrins. Mit Vorrede von Prof. F. Adler und Beiträgen von Dr. W. Dörpfeld. (Lipsko 1886). Srv. i poznámku 214.

²¹⁴⁾ H. Schliemann. Mykenae. Mit einer Vorrede von W. E. Gladstone (Lipsko 1878). Týž. Catalogue des Trésors de Mycènes au Musée d'Athènes (Athény 1882). O. Montelius. Découverte de M. Schl. a Mycènes. (Stockholm 1878). Von Steffen. Karten von Mykenai. (Berlin 1884). Forchhammer. Mykenae und der Ursprung mykenischer Funde (Kiel 1880). A. Furtwaengler und Löschke G. Mykenische Vasen. (Berlin 1886). — Řada důležitých prací Tsundových vyšla jen po řeckých arch. časopisech (hlavně v *εφημερίς αρχαιολογική* 1888, 1891). Vedle toho napsali o nálezech mykénských důležité články Milchhöffer, Ch Hostmann, Hirschfeld, H. Hildebrand, Schulze E., O. Montelius, Stefani. Vedle citované práce Schuchardtovy (pozn. XX.) podal pěkný přehled prací G. Perrot (Journal des savants 1892 Juin-Octobre). O témže jednati bude VI. díl dějin starověkého umění G. Perrota a Ch. Chipieza, jenž počal vycházeti pod titulem „La Grèce primitive. L'art mycénien.“ Srv. i Percy Gardner. New Chapters in Greek History. Historical results of recent excavations. (Londýn 1892). Srv. též J. Král. Schliemannovy nálezy v Tyrinthě a Mykénách (Praha 1887) a článek L. Niederla v Listech filologických 1891 str. 246.

²¹⁵⁾ Chr. Belger. Beiträge zur Kenntniss der griech. Kuppelgräber. (Berlin 1887).

²¹⁶⁾ H. Schliemann Orchomenos. (Lipsko 1881).

²¹⁷⁾ W. Helbig. Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert II. vyd. (Lipsko 1887).

²¹⁸⁾ Dümmler Reste vorgriech. Bevölkerung auf den Cykladen. (Mitth. d. kais. arch. Inst. Athen. Abth. XI. (1886) str. 15. —

Dümmler und Studniczka. Zur Herkunft der mykenischen Cultur. (Tamže XII (1887) str. 1 nsl) — W. Helbig. Das homerische Epos (Lipsko 1887).

²¹⁹⁾ H. D. Müller. Historisch-mythol. Untersuchungen. I. Pelasger und Hellenen. (Göttingen 1892). Benloew. La Grèce avant les Grèces. (Paříž 1877). Srv. i Dr. Fligier. Die Urzeit von Hellas und Italien (Brunšvik 1881). E. Hesselmayr. Die Pelasgerfrage und ihre Lösbarkeit. (Tübingen 1890). Fr Hommel. Die semitischen Völker und Sprachen I. (Lipsko 1884). C. Pauli. Eine vorgriech. Inschrift auf Lemnos. (Lipsko 1886).

²²⁰⁾ P. Orsi v člancích uveřejněných v Bulletino di paleontologia italiana 1891 str. 53, 115; 1892 str. 1, 67. Fr Sav. Cavallari e P. Orsi. Megara Hyblaea. Storia, topografia, necropoli. (Roma 1892).

²²¹⁾ L. Pigorini. Le abitazioni lacustri di Peschiera nel lago di Garda. Atti delle Reale Academia dei Lincei. (Řím 1877). E. Sacken. Über den Pfahlbau im Gardasee. (Akademie der Wiss. XLVIII. Vídeň).

²²²⁾ Nejdůležitější jsou práce L. Pigoriniho. Terramara dell'età del bronzo situata in Castione dei Marchesi. Academia dei Lincei (Řím 1882—83), a L. Pigoriniho a P. Strobela. Le terramare e le palafitte del Parmigiano. Atti della Soc. italiana di. sc. nat. VII. 1864. Srv. dále P. Stobel e Pellegrino. Avanzi preromani raccolti nelle terramare e nelle palafitte dell'Emilia. (Parma 1863). G. Chierici. Le antichità preromane della provincia di Reggio nell'Emilia (Reggio 1871). — C. Bonni. Sulle terramare Modenesi. (Modena 1870). Le terramara del Montale (Modena 1884). L. Pigorini. Appunti per lo studio delle stazioni lacustri e delle terramare italiane. Acad. dei Lincei. (Řím 1888). Další literatura uvedena Castelfrancem v Revue d'anthropologie 1889 str. 438.

²²³⁾ W. Helbig. Die Italiker der Poebene. (Lipsko 1879). Srv. i referát G. Perrota. Les Italiotes dans la plaine du Pô (Journal des Savants 1880).

²²⁴⁾ E. Chantre. L'âge du bronze dans le bassin du Rhône (Congrès de Budapest. 1876. Compte Rendu I. str. 260). Týž. Études paléoethnologiques dans le bassin du Rhône. Age du bronze. 3 svazky (Lyon 1875—76). Les palafittes ou constructions lacustres du lac du Paladru (II. vyd. Lyon 1875). Paul de Châtellier. Les époques préhistoriques dans le Finistère (Paříž 1889). Srv. též P. de Cessac. Le bronze dans l'ouest de l'Europe aux temps préhistoriques. (Tours 1873.) O bronzové době Belgie viz přednášku barona de Loë na sjezdu moskevském r. 1892. (Compte Rendu II).

²²⁵⁾ Trésors archéologiques de l'Armorique occidentale. (Publié par la Soc. d'Émulation des Côtés du Nord) (Rennes 1886).

²²⁶⁾ E. Desor et Favre. Le bel âge du bronze en Suisse (Neuchâtel. 1874) Srv. též E. Desor. Les palafittes du lac de Neuchâtel (Paříž 1865). Gross V. Les Protohelvètes ou les premiers colons sur les bord des lacs de Bienne et Neuchâtel (Berlín 1883). G. de Mortillet. Age du bronze. Tourbières et habitations lacustres. (Revue mensuelle de l'école d'anthropologie III str. 105.)

²²⁷⁾ John Evans. The ancient bronze Implements, Weapons and Ornaments of Great Britain and Ireland (Londýn I. vyd. 1872). Týž. Petit album de l'âge du bronze en Grande-Bretagne. (Londýn 1876).

²²⁸⁾ A. Pitt-Rivers Excavations in Cranborne Chase, near Rushmore (Vol. I, II. 1880—1888).

²²⁹⁾ Henri et Louis Siret. Les premiers âges du metal dans le Sud-Est de l'Espagne. (Brussel 1887).

²³⁰⁾ Undset I. Etudes sur l'âge de bronze de la Hongrie (Christiania 1880). Jos. Hampel. Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie. (Budapest 1886). A bronzokor emlékei magyarhonban II. Rész a leletek statisztikája (Budapest 1892). J. Szombathy v Sitzungsber. d. wiener anthr. Ges. 1890 str. 14.

²³¹⁾ I. Undset. Die Terramaren in Ungarn. (Videň 1889).

²³²⁾ S. Müller. Bronzealderens (Perioder Aarböger. 1876. Kodaň), totéž něm.: Die nordische Bronzezeit. Aus dem dänischen von J. Mestorf. (Jena 1878.) J. G. Madsen. Antiquités préhistoriques du Danemark II. L'âge de bronze. (Kodaň a Paříž 1878).

²³³⁾ Z bohaté literatury o obchodu jantarovém uvádíme: Runge W. Der Bernstein in Ostpreussen. (Berlín 1868); H. Stolpe. Sur l'origine et le commerce de l'ambre jaune dans l'antiquité (Comptes rendus du congrès intern. à Stockholm I. str. 777. s velkou diskussí); Dr. Bujack. Bernsteinland und Bersteinstrassen (Královec 1878); J. Oppert. L'ambre jaune chez les Assyriens (Paříž 1880); R. Klebs. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit von der Baggerei bei Schwarzort und anderen Localitäten. (Královec 1882); O. Schneider. Zur Bernsteinsfrage, insbesondere über sicilischen Bernstein und das Lynkurion der Alten. (Drážďany 1883); F. Waldmann. Der Bernstein im Alterthum. (Fellin 1883); A. Stoppani. L'ambra nella storia e nella geologia con speciale riguardo agli antichi popoli d'Italia nei loro rapporti colle origini e collo svolgimento della civiltà in Europa. (Milán 1886); G. Jacob. Der Bernstein bei den Arabern des Mittelalters. (Berlín 1886); W. Tudorpf. Gewinnung Bernsteins in Ostpreussen (Jena 1888); Olshausen. Der alte Bernsteinhandel der cimbrischen Halbinsel (Varhandl. der ber. anthr. Ges. 1891).

²³⁴⁾ Helm. Über Bernstein (Schriften d. naturforsch. Ges. in Danzig N. F. V. a VI.) a jinde.

²³⁵⁾ J. Undset. Orientalische Einflüsse innerhalb der ältesten europ. Civilisation (Zeitschrift für Ethnologie 1891 str. 237).

²³⁶⁾ Srv. o tom i monografii O. Montelia Om tidsbestämning inom bronsåldern med särskildt afseende på Skandinavien (Stockholm 1885).

²³⁷⁾ O těchto viz Dr. H. Landois a Dr. B. Vormann. Westfälische Todtenbäume und Baumsargmenschen. (Archiv für Anthropologie XVII str. 339.)

²³⁸⁾ Srv. hlavně skvostné dílo L. Baltzera. Hällsistingar från Bohuslän (Göteborg 1882).

²³⁹⁾ I. Undset. Über die vorrömische Metallzeit in den Rheinländern (Westdeutsche Zeitschrift f. Gesch. u. Kunst V. 1. str. 6.). E. baron von Tröltzsch. Fundstatistik der vorröm. Metallzeit im Rheingebiete (Stuttgart 1884). Týž. Die älteste Bronzeindustrie in Schwaben. (Correspondenzblatt d. deut. anthr. Ges. 1890 str. 51). O Westfálsku podal archeologický přehled Dr. Nordhoff na sjezdu v Münsteru r. 1890.

²⁴⁰⁾ J. Naue na sjezdu ve Vídni r. 1889. (Correspondenzblatt der deut. anthr. Ges. 1889 str. 127).

²⁴¹⁾ J. Szombathy na sjezdu ve Vídni r. 1889 (tamže str. 177).

²⁴²⁾ J. Smolík v článku o předhistorii české v Ottově Slovníku Naučném, s. v. Čechy.

²⁴³⁾ Srv. článek Dra Š. Bergera „Depôtfinden und Gussstätten aus Böhmen (Mitth. d. k. k. Centralcomission. 1888, XIV str. 161), a články prof. Smolíka „Hromadné nálezy v Čechách“ (Památky archaeol. XII.) Velké dílo o nich chystá prý pomocí české akademie věd J. Richlý. Srv. též článek L. Červinky v Českém lidu II str. 511.

²⁴⁴⁾ Dr. J. Matiegka. Hroby se skrčenými kostřami v Čechách (Český Lid. I. 1891 str. 1. nsl.) Srv. též článek prof. Smolíka o hrobech ve Zvoleňovsi (Pam. arch. XV str. 411.).

²⁴⁵⁾ Srv. aspoň výčet, ale neúplně správný, Dra Píče v Památkách archaeol. XV str. 272 a články prof. Smolíka „Mobyly v Čechách a jich obsah (Pam. arch. XII.).

²⁴⁶⁾ Srv. poznámku 288 a násl.

²⁴⁷⁾ Casopis mus. olom. 1887 str. 68 a 1889 str. 49.

²⁴⁸⁾ Dr. A. Lissauer. Alterthümer der Bronzezeit in der Provinz Westpreussen und den angrenzenden Gebieten. I. Die Bronzen (Gdansk 1891).

²⁴⁹⁾ Srv. též Berendt. Die pomerellischen Gesichtsurnen. I. a II. (Královec 1872, 1878).

²⁵⁰) Srv. hlavně Д. Я. Самоковсовъ. Хронологическая классификация могилъ южной Россіи. (Varšava 1890). Основанія хронологической классификации. (Varšava 1892). Srv. též П. И. Лерхъ. Орудія каменнаго и бронзоваго вѣковъ въ Европѣ (Petrohrad 1862).

²⁵¹) О Kobanu a nalezištích kavkazských vůbec srv. hlavní díla: А. Берже. Кавказъ въ археологическомъ отношеніи (Tiflis 1874). E. Chantre. Recherches anthropologiques dans le Caucase (Paříž 1885 až 1887). IV díly. Srv. i jeho „Origine et ancienneté du premier âge du fer au Caucase (Lyon 1892). R. Virchow. Das Grabfeld von Koban im Lande der Osseter (Berlín 1883). Fr. Bayern. Untersuchungen über die ältesten Gräber und Schatzfunde in Kaukasien. (Berlín 1885). J. de Morgan. Mission scientifique au Caucase. Etudes archéol. et historiques (Paříž 1890). Babst G. Souvenirs de deux missions au Caucase (Paříž Alcan 1891), a ruskou práci V. B. Antonoviče vytištěnou v protokolech sjezdu tífiského str. 242. a násl. Spousty menších prací ruských i neslovanských zde uváděti nemůžeme. Pod redakcí hraběnky P. S. Uvarové počal moskevský archaeologický spolek vydávati velký sborník archaeologických výzkumů v Kavkazu pod názvem „Материалы по археологій Кавказа“. (I—III. Moskva 1889—1893). V II. díle popisuje V. I. Sizov předhistorické památky odkryté na břehu Černého moře. (Восточное побережье чернаго моря. Археолог. экскурсія. Moskva 1889), v I. části V. F. Miller všimá si předhistorických památek terské oblasti. — K archaeologii Kavkazu srv. ještě dvě práce: Латышевъ В. В. Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѣи и Кавказѣ I. (Petrohrad 1890) a М. Миансаровъ. Bibliographia Caucasica et Transcaucasica (Petrohrad 1874—75).

²⁵²) John V. Day. The prehistorical use of iron and steel. (Londýn 1877). L. Beck. Geschichte des Eisens in technischer und kulturhistorischer Beziehung (Jena 1884, II. vyd. 1891).

²⁵³) Dr. J. Wankel. Prachistorische Eisenschmelz- und Schmiedestätten in Mähren. (Videň 1879).

²⁵⁴) Srv. ělánek Dra. J. Piče v Pam. archaeol. XV. str. 82 násl.

²⁵⁵) Vedle dvou důležitých starších děl Johna Sp. Stanhope (Olympia or topography illustrative and the actual state of the plain of Olympia, Londýn 1824) a Abela Bloueta (Expédition scientifique de Morée, Paříž 1831—38, T. I.), uvéstí sluší monumentální dílo expedice německé: Olympia (I.—V. díl). (Berlín 1876—1890), na němž pracovali E. Curtius, F. Adler, G. Hirschfeld, G. Treu, W. Dörpfeld, A. Furtwängler, a menší výtah „Die Funde von Olympia“. (Berlín 1882). Věci předklassické popsány jsou v díle IV. od Furtwänglera. Srv. též Ad. Bötticher. Olympia, das Fest

und seine Stätte. (Berlín II. vyd. 1886) a V. Laloux et P. Monceaux. Restauration d'Olympie. (Paříž 1889).

²⁵⁶) I. Undset, Zu den ältesten Fibeltypen. (Zeitschrift für Ethnologie 1889 str. 206, 1890 str. 144).

²⁵⁷) O keramice starořecké srv. na př. Th. Lau. Die griechischen Vasen, ihr Formen- und Decorationsystem (Lipsko 1877). A. Furtwängler & G. Löschke. Mykenische Thongefässe. (Berlín 1879). Mykenische Vasen. Vorhellenische Thongefässe aus dem Gebiete des Mittelmeers (Berlín 1886). Densamme. Mykenische Vasen (Berlín 1886). S. Birch. History of ancient pottery (Londón 1873 II. vyd.) P. Milliet. Etudes sur les premières périodes de la céramique grecque. (Paříž 1891). A. Dumont et J. Chaplain. Les céramiques de la Grèce propre (Paříž, od r. 1881—90). A. Dumont. Peintures céramiques de la Grèce propre (Paříž 1874). O. Rayet et M. Collignon. Histoire de la céramique grecque (Paříž 1888) a jiné starší.

²⁵⁸) G. de Mortillet. Origine de la fabrication du verre (Bulletins de la société d'anthropologie de Paris 1886 str. 261). P. Pélignot. Le verre, son histoire, son fabrication. (Paříž 1876). A. Deville. Histoire de l'art de la verrerie dans l'antiquité. (Paříž 1875). Fröhner. La verrerie antique (Paříž 1879). Wallace-Dunlop. Glass in the old world (Londýn 1883).

²⁵⁹) Otto Tischler. Über Aggryperlen und über die Herstellung farbiger Gläser im Alterthume. (Královec 1886).

²⁶⁰) Srv. ělánek Dra. J. Zubatého. O nápisových památkách staroitalských. (Listy filologické 1889 str. 1. násl.). Fligier. Die Urzeit von Hellas und Italien. Ethnologische Forschungen. (Brunšvik 1881). T. ýž. Zur prachistorischen Ethnologie Italiens. (Videň 1877). Má prabývatelky Italie před Italky za Illyry. R. Zampa. Le attinenze etniche degli Umbri (Řím 1889, Academia dei Lincei).

²⁶¹) J. Gozzadini. La nécropole de Villanova. (Bologna 1870) mimo starší práce.

²⁶²) A. Zannoni. La fonderia di Bologna. (Bologna 1888).

²⁶³) Dr. Lisch. Über die Hausurnen. (Šverín 1856). R. Virchow. Über die Zeitbestimmung der deutschen und italischen Hausurnen. (Berl. Academie. Sitzber. 1883. str. 985).

²⁶⁴) Novější spisy o původu Etrusků a jejich kultuře: Canon Isaac Taylor. Etruscan Researches (Londýn 1874). T. ýž. The Etruscan Language (Londýn 1876). W. Corssen. Über die Sprache der Etrusker (Lipsko 1874, 1875). T. Desjardins. L'art des Etrusques et leur nationalité. (Lyon 1875). Scheffler L. Über die Epochen der etrusk. Kunst. (Altenburg 1882). Casati Ch. Fortis Etruria (Paříž 1884).

Ed. Brizio. La provenienza degli Etruschi (Modena 1885). Ol. L. Spadoni. The Etruscans: an historical and critical notice of the origin, development and civilization of the early Italian race. (Řím 1887). Jules Marthas. L'art étrusque. (Paříž 1889). D. Brinton. The ethnological affinities of the Ancient Etruscans (Philadelphia 1890). Fr. von Duhn. Bemerkungen über die etruskische Frage. (Berlin 1890). Th. Spemann. Die Kunst der Etrusker (Dražďany 1890). Iginio Gentile. Arte etrusca e romana. (Milán 1891). Is. Falchi. Vetulonia e la sua necropoli antichissima. (Florence 1891). St. Gsell. Fouilles dans la nécropole de Vulci (Paříž 1891). Srv. také pěkný článek Dra. Zubatého, uvedený v poznámce 260. a článek „Les Étrusques“ od And. Léfèvre. Revue mensuelle de l'école d'anthropologie 1891 str. 212. násl. Ze starších jsou dosud důležité spisy: K. Ott. Müller. Die Etrusker (Vratislav 1828, nově vydaný od W. Deeckeho, Stuttgart 1877). Abeken W. Mittelitalien vor den Zeiten römischer Herrschaft nach seinen Denkmälern (Stuttgart 1843). G. Dennis. The cities and cemeteries of Etruria (Londýn 1848). Camilli S. L'antica Etruria marittima (Řím 1851). Conestabile G. Antiquités étrusques (Paříž a Řím 1862—65). Canina. Sull'Etruria marittima (Řím 1847—1850). H. Gray. Tour to the sepulchres of Etruria (Londýn 1843). G. Nicolucci. Antropologia dell'Etruria (Neapol 1869).

²⁶⁵) Borsari Ferd. Etnologia Italica. Etruschi, Sardi e Siculi nel XIV. s. prima dell'era volgare (Neapol 1891).

²⁶⁶) J. Gozzadini. Di un'antica necropoli a Marzabotto (Bologna 1865). Di ulteriore scoperte nell'antica necropoli a Marzabotto (1870). Renseignements sur une ancienne nécropole à Marzabotto (Bologna 1871). Brizio Ed. Una Pompei etrusca à Marzabotto nel Bolognese (Bologna 1887). Guida alle antichità della villa e del museo di Marzabotto (Bologna 1886).

²⁶⁷) Hlavní dílo: A. Zannoni. Gli scavi della Certosa di Bologna (Bologna 1876). Týž. Archaiche abitazioni di Bologna (Bologna 1893). H. Brunn. Über die Ausgrabungen der Certosa von Bologna. (Mnichov, Akademie věd. 1887). Srv. též R. F. Burton. Etruscan Bologna. (Londýn 1876).

²⁶⁸) K. Pauli. Altitalische Forschungen. T. III. Die Veneter und ihre Schriftdenkmäler. (Lipsko 1891).

²⁶⁹) A. Prosdocianni. Le necropoli euganee di Este. (Este 1879).

²⁷⁰) Hochstetter: Denkschriften d. Akad. d. Wiss. in Wien. Math. naturwiss. Cl. Bd. XLVII. 1883 str. 205.

²⁷¹) Největší dílo vydal Ed. von Sacken. Das Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich und dessen Alterthümer (Videň 1868); před ním o nálezech psali J. Gaisberger (Linec 1848), Fr. Simony (Videň 1851). Novější přehled vydal A. B. Mayer. Das Gräberfeld von Hallstatt (Dražďany 1885). Srv. též Dr. M. Hoernes. Hallstatt en Autriche, sa nécropole et sa civilisation (Revue d'anthropologie 1889 str. 328).

²⁷²) Chr. Hostmann. Das Skeletiren der Leichen und die theilweise Verbrennung. Studien zur vorgesch. Archaeologie (Brunšvik 1890) str. 153. — Olshausen. Die Theilverbrennung oder der mindere Leichenbrand (Verhandl. der berl. anthr. Ges. 1892 str. 163).

²⁷³) Mimo nahoře oznámené knihy V. Radimského srv. ještě český článek Dra. Ó. Truhelky „O nejnovejších výzkumech v Bosně (Památky archaeol. XV. str. 41.) a německou práci „Die Necropolen von Glasinac in Bosnien“ (Mitth. der wiener anthr. Ges. 1889). Dr. M. Hoernes Grabbügelfunde von Glasinac (Festschrift der anthr. Ges. in Wien 1889). Franjo Fiala. Rezultati prehist. ispitivanja na Glasincu u l. 1892. (Otisk z Glasnika zem. muzeja. 1892. IV.)

²⁷⁴) C. Marchesetti. La necropole di Sta Lucia presso Tolmino (Terst 1886). Srv. též práci P. Pervanoglú. Della paleontologia della penisola balcanica nelle sue attinenze colla penisola italiana (Terst 1886), zprávy Szombathyho v Mittheil. der wiener anthr. Ges. XVII. Sitzber. str. 26., Muchovu v Mitth. der Centralcomission 1884 str. CXL. a přednášku Marchesettiho na sjezdu ve Vidni r. 1889.

²⁷⁵) Srv. přednášku knížete Windischgrätze na sjezdu konservatorů v Celovci r. 1885 „Bemerkungen über die Classifizierung der praehist. Funde in Krain“ (Mittheilungen der wiener anthr. Ges. XV. Sitzungsber. str. 90 a nsl.) a debatu o tom vedenou Deschmannem, baronem Hauserem, Dr. Muchem, Szombathym a Dr. Neumannem.

²⁷⁶) Hlavní práce o první době železné v Krajině jsou: C. Deschmann a F. Hochstetter Praehistorische Ansiedelungen und Begräbnisstätten in Krain (Denkschriften der Academie der Wiss. Wien II. Cl. 1879 Bd. XLII.). F. Hochstetter. Neueste Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain (tamže r. 1883 Bd. XLVII.). Srv. též Deschmannovy zprávy v zprávách vídeňské anthr. společnosti r. 1878, 1880, 1883, 1884, 1885, 1888, Szombathyho (tamže r. 1888), a Hochstetterovy (tamže r. 1883). Dr. M. Hoernes. Die Gräberfelder an der Wallburg von St. Michael bei Adelsberg in Krain (tamže 1888 str. 217).

²⁷⁷) Zprávy o tom uveřejňovány jsou v zprávách centrální komise pro zachování památek od r. 1883—1892. Také Hoch-

stetter o tom psal (Über die Hügelgräber von Frögg bei Rosegg. Videň 1884).

²⁷⁸) Meyer A. B. Gurina im Obergailthal, Kärnthen. (Drážďany 1885.) Hoernes M. podal o nálezu generalní zprávu. (Mittheil. der wiener anthr. Ges. 1888. Sitzber. str. 53).

²⁷⁹) V. Radimský a J. Szombathy. Urgeschichtliche Forschungen in der Umgegend von Wies in Mittelsteiermark (Mittheilungen der wiener anthr. Ges. 1883. str. 41, 1885 str. 117, 1888 str. 77). Konečná zpráva Szombathyho je tamže 1890 str. 170.

²⁸⁰) J. Smolík. Bronzové vozíky. (Památky archaeologické XII. str. 389.) I Undset. Über altitalische Bronzewagen. (Verh. der berl. anthr. Ges. 1883 str. 197.) Také Virchow, Chantre a jiní o nich psali.

²⁸¹) L. Bella a Dr. Otto Müller. Præhistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg (Mittheil. der wiener anthr. Ges. 1891 str. 166). Srv. též přednášku Szombathyho na sjezdu v Gdansku r. 1891.

²⁸²) Dr. J. Naue. Die Hügelgräber zwischen Ammer- und Staffelsee (Stuttgart 1887). Srv. jeho přednášku na sjezdu v Norimberku r. 1887.

²⁸³) Srv. Památky archaeologické XII. str. 343 nsl. a Annalen des k. k. naturhist. Hofmuseums in Wien r. 1888 str. 130 nsl. Srv. též mnohá místa ve Woldřichových Beiträgen zur Vorgeschichte Böhmens (Mittheilungen der wiener anthr. Ges. XIII. str. 1., XIV. str. 200. XVI. str. 72, XIX. str. 71).

²⁸⁴) H. Wankel. Bilder aus der mähr. Schweiz und ihrer Vergangenheit (Videň 1882, p. 379). J. Havelka. Čelnější památky moravské z doby kovové (Časopis mus. Olom. III. str. 81 nsl.). Srv. též H. Wankel. Bronzestier aus des Býčí skála-Höhle (Videň 1877).

²⁸⁵) E. Chantre. Études paléontologiques dans le bassin de Rhône. Premier âge du fer. Nécropoles et tumulus. (Lyon 1880). Tyž. Les nécropoles du premier âge du fer des Alpes françaises. (Lyon 1879). Dufourcet, Testut et Taillebois. Les tumulus des premiers âges du fer dans la région sous-pyrénéenne. (Dax 1885.)

²⁸⁶) Ing. Undset. Jernalderens Begyndelse i Nord-Europa (Christiania 1881). Německy vydala J. Mestorfová pod titulem „Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa (Hamburg 1882).

²⁸⁷) Kasiski F. W. Beschreibung der vaterländ. Alterthümer im Neustettiner und Schlochau Kreise (Gdansko 1881).

²⁸⁸) Dr. Rob. Behla. Die Urnenfriedhöfe mit Thongefässen des lausitzer Typus. Eine Monographie. (Luckau 1882.) Srv. též H. Jentsch. Die præhist. Alterthümer der Gymnasialsammlung zu

Guben. (Guben 1883.) Tyž. Die præhist. Alterthümer aus dem Stadt- und Landkreise Guben I-IV. (Guben 1889).

²⁸⁹) R. Virchow v článku „Über Gräberfelder und Burgwälle der Niederlausitz und des überoderischen Gebietes. (Verhandl. der berl. anthr. Ges. 1872 (IV.) str. 226).

²⁹⁰) Ukázal jsem na to poprvé obsírněji v referátu zaslaném moskevskému mezinárodnímu sjezdu anthropologů r. 1892. (Comptes rendus I. str. 75.) Bohužel se tam při překladu dostalo několik nemilých chyb, aniž bych býval mohl je opravit.

²⁹¹) P. J. Šafařík. Slovanské starožitnosti II. (§ 39. 1.). Fr. Palacký. Dějiny národu Českého. (I. str. 38—50.) V. V. Tomek. Děje království Českého str. 1. nsl. A. Šembera. Západní Slované v pravěku (Videň 1868). Tyž. Die Westslaven in der Vorzeit (Akademie der Wiss. in Wien Bd. LII. 87.). Pavel Papáček. O před-slovanské době v Čechách (Praha 1892). Zcela chybné jsou práce Fr. V. Sasínka (Záhady dějepisné, Praha 1886—88) a historická monstra Fr. Pluskala Moravičanského (Das slavische Altgermanien, Brno 1882) a P. Karla Siches (Kam se poděli z historie zmizelí Markomané a Kvádi? V Olomouci 1884. Namen und Schwinden der Slaven. Lublaň 1886. Nejzápadnější kraje Slávů v Evropě Praha 1887.) Starší práce pomijíme — J. Woldřich (Časopis mus. olom. 1885 str. 71 a jinde). J. Smolík (na různých místech svých článků). K. Čermák (porůznu na př. v Mitth. der berl. anthr. Ges. 1889 str. 443). Bř. Jelínek. Über Schutz- und Wehrbauten (Praha 1885) str. 129 nsl. Dr. J. L. Pič. Památky archeolog. XV. str. 193. Archaeologický výzkum ve středních Čechách (Praha 1893) str. I. a nsl. Dr. J. Wankel hlavně v spise „Beitrag zur Geschichte der Slaven in Europa“ (Olomouc 1885) a vícekrát ve svých člancích. J. Havelka (na různých místech svých článků, hlavně v Časopise musea olom. II. str. 2. nsl.). K. Szulc. Über die Ureinwohner zwischen Weichsel und Elbe (Videň 1889) a na sjezdu ve Vratislavi r. 1894. L. Šnajdr v člancích uveřejněných v Zeitschr. für Ethnologie (Berlin. 1888 str. 102) a ve Verhandl. der berl. anthr. Ges. 1881 str. 243, 1882 str. 11, 1884 str. 120, 125. 1885 str. 309 atd. Dr. Mart. Kříž. Kůlna a Kostelík (Brno 1891) str. 194 nsl. J. E. Vocel. Pravěk země české (Praha 1863) díl I. čl. III. a VIII. Díl II. čl. III. Srv. též Čas. musea král. Českého. 1850 a 1865. — O otázku markomanskou zejména o poměr Markomanů k Bavorům zajímal se hojně též Dr. Prizinger (Mitth. der wiener anthr. Ges. XIV. str. 1 nsl. — Über die Herkunft der Bayern. Salzburg 1881.), Dr. Ad. Bachmann (Kelten, Germanen und Slaven in den oberen Donauländern. Práce vídeňské akademie XCI. 3. Die Einwanderung der Baiern I. Marko-

manenfrage. (Sitzungsber. der phil.-hist. Classe d. Akademie. Wien. 1878. Bd. 91. str. 815.), C. Mehlis (Markomanen und Bajuwaren Beiträge zur Anthropologie und Urgesch. Bayerns 1882. Sv. V. str. 1.), dríve již K. Zeuss (Die Herkunft der Bayern von den Markomanen. Mnichov 1839), Wittmann (Die älteste Gesch. der Markomanen. Mnichov 1855), M. Koch, Kirchmayr, Dr. Sepp a jiných vice.

²⁹²⁾ K. Neumann. Die Hellenen im Skythenlande. (Berlin 1855). L. Schwabe. Die Griechen und griech. Kunst am Nordgestade des schwarzen Meeres (1867). L. Büchner. Besiedelung der Küsten des Pontos Euxinos durch Milesier. (Kempten 1885) Dr. G. Hertzberg. Kurze Geschichte der altgriech. Kolonisation (Gütersloh 1892). П. Беккеръ. Ключъ къ изясненію нѣкоторыхъ древностей Ольбій и Херсониса Таврическаго (Oděssa 1858). Б. Кене. Описание музеяма покойнаго князя В. В. Кочубея и изслѣдованіе объ исторіи и нумизматикѣ греческаго (Petrohrad 1856). К. Коциушко. Археологическія раскопки въ Херсонесѣ (Sevastopol 1891). П. Манастовъ. Историческое описание древнаго Херсонеса. (Moskva 1892).

²⁹³⁾ E. Eichwald. Alte Geographie des Caspischen Meeres, des Kaukasus und des südl. Russlands (Berlin 1838). F. Lindner. Skythien und die Skythen (Stuttgart 1841). K. Neumann. Die Völker des südl. Russlands (Lipsko 1847). F. Bergmann Les Scythes (Colmar 1858). Тъжъ. Les Gètes ou la filiation généalog. des Scythes aux Gètes etc. (Strassburg 1859). Ф. Брунъ. Опытъ соглашенія противоположныхъ мнѣній о Геродотовой Скивіи (Petrohrad 1869). K. Müllenhoff. Über die Herkunft und Sprache der pontischen Skythen und Sarmaten (Monatsber. der k. Akademie. Berlin 1866). J. G. Cuno. Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde I. Die Skythen (Berlin 1871). E. Bonell. Beiträge zur Alterthumskunde Russlands I. (Petrohrad 1882). G. Mair. Das Land der Skythen bei Herodot. Gymnasial-Programm. (Žatec 1884—1885.) J. Fressl. Die Scythen-Saken, die Urväter der Germanen (Mnichov 1886). Srv. odpověď Fr. Soltau-a: Zur Erklärung der Sprache des Volkes der Scythen (Berlin 1887). C. Krauth. Das Scythenland nach Herodotos (Neue Jahrbücher für Philologie 1890 I.). Латышевъ В. В. Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скивіи и Кавказѣ (Petrohrad 1890) atd.

²⁹⁴⁾ O starozitnostech skythosarmatských a vůbec jihoruských jednají hlavně následující díla: N. Waksel. Über die alten Denkmäler an den Küsten des schwarzen Meeres (Petrohrad 1801). А. Ашикъ. Боспорское царство съ его полеографическими и надгробными памятниками (Oděssa 1848—1849). Raoul-Rochette. Antiquités

grecques du Bosphore Cimmérien (Paříž 1822). П. Кёппенъ. Древности сѣвернаго берега Понта (Moskva 1822). П. П. Сабатье. Керчь и Бопоръ (Petrohrad 1851). Mac Pherson. Antiquities of Kertch and researches in the Cimmerian Bosphorus (Londýn 1857). А. Фабръ. Достопамятнейшія древности Крима и соеданенныя съ ними воспоминанія (Oděssa 1859). А. С. Уваровъ. Изслѣдованія о древностяхъ южной Россіи и береговъ Чернаго моря (Petrohrad 1853). Totěž vyšlo francouzsky r. 1855—56. Srv. i jeho článek ve zprávách vídeňské akademie věd VIII.). И. Е. Забѣлинъ. Скифскія могилы. (Древности моск. археол. общества I. 1865.) Тъжъ. Древная Скивія въ своихъ могилахъ (Moskva 1876). Древности Боспору киммерійскаго. Antiquités du Bosphore Cimmérien (Petrohrad 1854—64) znovu vydány s komentářem od Sal. Reinacha v Paříži r. 1892. — Srv. k tomu též Lenormant. Sur les antiquités du Bosphore cimmérien (Paříž, Akademie, 1861). Древности Геродотовой Скивіи. Recueil d'antiquités de la Scythie d'Hérodote, publié par la commission impér. archéol. (Petrohrad I. a II., 1866, 1873). К. Гёрцъ. Историческій обзоръ археол. изслѣдованій на Таманскомъ полуостровѣ съ конца XVIII. с. до 1859г (Moskva 1876). Srv. téhož: Археолог. Топографія Таманскаго полуострова (Moskva 1870). Погребальные обряды Грековъ и Скифовъ. (Сборникъ антр. и этногр. статей о Россіи В. Дашкова I. Moskva 1868.) А. Ланно-Данлевскій. Скифскія древности (Petrohrad 1887). Графъ I. Толстой и Н. Кондаковъ. Русскія древности въ памятникахъ искусства. II. Древности скифо-армацкія (Petrohrad 1889). Totěž vydal S. Reinach francouzsky pod názvem: Les antiquités de la Russie méridionale (Paříž 1892).

²⁹⁵⁾ G. Ossowski. Wielki kurhan ryżanowski (Krakov 1888). Totěž ve Zbióru wiadomości do antropologii krajowój XII str. 1 nsl.

²⁹⁶⁾ Roget de Belloguet. Ethnogénie gauloise (Paříž 1875). P. Broca. Nouvelles recherches sur l'anthropologie de la France etc. (Mémoires d'anthropologie III. str. 147). Gr. Lagneau. Des Gaëls et des Celtes (Mémoires de la soc. d'anthropologie I. str. 237). De quelques dates reculées intéressants l'ethnologie de l'Europe centrale (Revue d'anthropologie 1880 str. 441). A. Bertrand. Celtes, Gaulois et Francs (tamže 1873 str. 235, 422, 629). D'Arbois de Jubainville. Celtes et Germains (Comptes Rendus de l'Acad. des inser. Paříž 1886). Lemièrre. Examen critique des expéditions gauloises etc. (Paříž 1873). Etudes sur les Celtes et les Gaulois (1874—76). Holtzmann. Kelten und Germanen (Stuttgart 1855). H. Brandes. Das ethnograf. Verhältniss der Kelten und Germanen etc. (Lipsko 1857). Contzen. Die Wanderungen der Kelten (Lipsko 1861). Cuno. Vorgeschichte Roms I. Die Kelten (Lipsko 1878).

K. von Becker. Versuch einer Lösung der Celtenfrage I. (Karlsruhe 1888). H. Schaaffhausen. Die Kelten (Festschrift zum 50jährigen Jubiläum des Ver. von Alterthumsfreunden im Rheinlande. Bonn 1891).

²⁹⁷⁾ A. Delacroix. Alesia. Découverte d'Alesia (Paříž 1856). Práce Quicheratovy shrnuty jsou v jeho díle „Mélanges d'archéologie et d'histoire. Antiquités celtiques romaines et gallo-romaines (Paříž 1865). A. Dey. Alesia (Paříž 1856). C. Rossignol. Alise, étude sur une campagne de César (Paříž 1856) Colonel R. de Coynart. Étude historique... sur la cité gauloise d'Alesia (Paříž 1856). Henri d'Orléans. Alésia (Paříž 1858). A. de Barthélémy. Alésia, son véritable emplacement (Paříž 1867) atd.

²⁹⁸⁾ Z mnoha spisů o nálezech beuvrayských citujeme aspoň hlavní díla J. G. Bulliota a J. de Fontenaye. Le mont Beuvray (Autun 1851). J. Bulliot. Fouilles de l'oppidum de Beuvray (Autun 1856). Mémoires sur les fouilles de Bibracte. (Revue archéologique 14, 15, 20). Srv. ještě Ch. Mérandon. La Bibracte du Beuvray et ses inventeurs (Autun 1869).

²⁹⁹⁾ V. Bulliot et H. de Fontenay. L'art de l'émaillerie chez les Éduens avant l'ère chrétienne (Paříž 1875). Jiné spisy o starověkém emailu jsou hlavně O. Tischlera „Eine Emailscheibe von Oberhof und kurzer Abriss der Geschichte des Emails“ (Karlovec 1887) a A. Cohausena „Römischer Schmelzschmuck“ (Wiesbaden 1873). Srv. též Labarte. Recherches sur la peinture en émail dans l'antiquité et au moyen âge (Paříž 1857).

³⁰⁰⁾ Srv. hlavně dílo: V. Gross. La Tène, un oppidum Helvétie (Paříž 1886) a E. Vouga. Les Helvètes à la Tène (Neuchâtel 1885). Český popisal je prof. J. Smolík dle Grossovy knihy v Památkách archaeologických XV. str. 217 a násl.

³⁰¹⁾ Tischler O. Über Gliederung der Tène-Periode (Sjezd v Karlsruhe r. 1885. Correspondenzblatt d. deut. anthr. Ges. 1885 str. 159). Trídění a historii sponek vůbec podal týž v článku „Über die Formen der Gewandnadeln nach ihrer historischen Bedeutung“. (Beiträger zur Anthr. und Urgesch. Bayerns. 1881. IV. str. 47.) O témž psali velké práce H. Hildebrand. Bidrag till spännets historia. (Antiqvarisk Tidskrift för Sverige IV.) a O. Montelius. Spännen från bronsåldern (tamže VI.) Srovn. i J. Ranke. Der Mensch II., 594.

³⁰²⁾ A. Nicaise. La Marne préhistorique (Paříž 1876). L'époque gauloise dans le département de la Marne (Paříž 1884). Srovn. též Abbé Cochet. La Normandie souterraine. Rouen, 1855). Sépultures gauloises, romaines etc. (Paříž 1857). Alfr. de Loé.

L'archéologie préhistorique, gauloise, gallo-romaine et franque (Brus-sel 1890).

³⁰³⁾ Arthur J. Evans. On Late-Celtic urnfield at Aylesford, Kent. (Londýn 1890). From the „Archaeologia“.

³⁰⁴⁾ Fr. Pulszky. Die Denkmäler der Keltenherrschaft in Ungarn (Pešť 1879).

³⁰⁵⁾ Starší článek vydal J. Smolík „Bronzové kruhy s dutými polokoulemi (Památky archaeologické XII str. 545).

³⁰⁶⁾ Srv. W. Osborne. Der Hradischt bei Stradonic in Böhmen. (Praha 1880), a pak publikaci M. Lehmannna. Monumenta varia populorum et antiquorum et recentiorum statum illustrantia. I. Effossa de Stradonic (Praha 1878). Také L. Šnajdr psal o tom více článků.

³⁰⁷⁾ O duchcovském nálezu srv. aspoň články Dra. Št. Bergera „Bronzy duchcovské“ (Památky archaeol. XII. str. 71, 109). „Der Bronzefund in der Riesenquelle bei Dux (Mith. d. Central-commission, Wien 1882 str. LXXX). Mimo to o něm psali prof. J. Smolík, J. Pudil, Virchow, Heger a jiní.

³⁰⁸⁾ Z literatury o mincích galských uvádíme aspoň důležitější část: A. Barthélémy. Études sur la numismatique celtique (Paříž 1840—43). Nouveau manuel de numismatique ancienne (Paříž 1851). G. Combrouse. Catalogue raisonné des Monnaies nationales de France. 2 vols. (Paříž 1839—41). A. Duchalais. Description des médailles gauloises du cabinet de France (Paříž 1845) Description des médailles gauloises faisant partie des collections de la Bibliothèque royale (Paříž 1846). Ed. Lambert. Essai sur la Numismatique gauloise du Nord Ouest de la France (Paříž 1845 a 1864). J. Lelewel. Études numismatiques et archéologiques I. (Brus-sel 1840). L. de la Saussaye. Numismatique de la Gaule Narbonaise (Blois a Paříž 1842). Evans. The coins of the ancient Britons (Londýn 1864). Fr. Streber. Die Regenbogenschüsselchen (Ab-handl. d. k. k. baier. Akademie (Mnichov I. 1860 II. 1861). Antoine Fillieux. Nouvel essai d'interprétation et de classification des monnaies de la Gaule (II. vyd. Paříž 1867). E. Hucher. L'art gaulois ou les Gaulois d'après leurs médailles (Paříž 1869—74). Fr. Lenormant. La Monnaie dans l'antiquité (Paříž 1879). Pěknou stať napsal český Dr. M. Kříž ve svém spise Kůlna a Kostelík (Brno 1891) str. 278 a násl. a již Vocel ve svém Pravěku země české kap. VII.

³⁰⁹⁾ A. Voigt. Schreiben an einen Freund von den bei Podmohl gef. Goldmünzen (Praha 1771). Srv. též J. E. Vocel. Über celtische Münzen in Böhmen. (Zprávy zasedání král. uč. spol. 1850 str. 45). Srv. Pravěk země české str. 141 nsl.

³¹⁰⁾ E. Vedel. Bornholms Oldtidsminder og Oldsager (Kodaň 1886).

³¹¹⁾ Srv. aspoň Dr. R. Much. Die Bastarnen. (Sitzungsber. der anthr. Ges. in Wien 1890 str. 75).

³¹²⁾ O obchodních a vojenských cestách římských provincií je bohatá literatura, z níž vyjímáme pro země rakouské důležité následující spisy. Schlett J. Über Römerstrassen im Allgemeinen (Mnichov 1833). N. Bergier. Histoire des grands chemins de l'empire romain (Brüssel 1834). Mayer H. Römische Alpenstrassen der Schweiz (Curych 1861). F. Kenner a N. Kohn. Über die röm. Reichstrasse von Virunum nach Ovilaba (Videň. Akademie 1872—75). K. baron Hauser. Die Römerstrassen Kärntens. (Mitth. der wien. anthr. Ges. 1886 str. 61). Fr. Berger. Über die Heerstrassen des röm. Reiches (Berlin 1882. Progr.). A. B. Mayer. Die alten Strassenzüge des Obergailthales und seiner Nachbarschaft (Drážďany 1886). J. Naehrer. Die röm. Militärstrassen und Handelswege in der Schweiz und in Süddeutschland II. vyd. (Strassburg 1888). J. Schneider. Die alten Heer- und Handelswege der Germanen, Römer und Franken im deutschen Reiche (Düsseldorf 1890). F. v. Duhn. Die Benutzung der Alpenpässe im Alterthum (Heidelberg 1892). Detaily popsali F. Kenner a Dr. N. Kohn (Über die römische Reichsstrasse von Virunum nach Ovilaba etc. Denkschriften der Akademie der Wissenschaften in Wien 1872—1875), F. Presuhn, E. Richter, a j. Sem patří i práce J. N. Sadowského. Drogi handlowe greckie i rzymskie (Krakov 1877) v něm. překladu „Die Handelsstrassen der Griechen und Römer“ (přel. A. Kohn) v Jeně 1877.

³¹³⁾ O římských starožitnostech v Bavorsku srv. aspoň novou práci F. Ohlenschlager. Die Ergebnisse der röm. arch. Forschungen der letzten 25 Jahre in Bayern. (Trier 1891). K. Miller. Die röm. Kastelle in Württemberg. (Stuttgart 1892). O římských starožitnostech nynějších zemí rakouských psali Ed. von Sacken, J. Geisberger, S. Ljubič, Fr. Pichler, A. Müllner, E. Richter, K. Atz, P. Planta, Fr. Kenner (Noricum und Pannonien, eine Untersuchung über die Entwicklung, Bedeutung und das System der röm. Verteidigungsanstalten in den mittleren Donauländern. Videň 1870), J. Douglas, J. Arneth, Mich. F. von Jabornegg-Altenfels (Kärntens römische Alterthümer. Celovec 1870 a Videň. Akademie der Wiss. LXI. 3 str. 355, LXV. str. 517), J. Jung. (Römer und Romanen in den Donauländern. Innsbruck 1877). A. Muchar. (Römisches Noricum. Štýrský Hradec 1825), J. Kukuljevič-Sakcinski (Pannonija rimska. Rad. jugoslav. akad. XXIII. Záhřeb 1873) a jiní.

Monografie památek důležitějších měst římských vydali na př. F. Pichler Virunum (Štýrský Hradec 1828). Gaisberger J. Ovilaba und die damit in Verbindung stehenden römischen Alterthümer (Videň 1852). A. Müllner. Emona. Archaeologische Studie aus Krain (Lublaň 1879). Ed. Sacken. Die römische Stadt Carnuntum, ihre Geschichte und Überreste (Sitzber. der Academie der Wiss. in Wien IX. str. 660, 1852). Über die neuesten Funde zu Carnuntum (tamže r. 1853). Vyšlo též o sobě.

³¹⁴⁾ M. J. Aekner. Römische Alterthümer und deutsche Burgen in Siebenbürgen (Videň 1856). Die Colonien und milit. Standlager der Römer in Dacien (Videň 1857).

³¹⁵⁾ L. Lindenschmit. Tracht und Bewaffnung des römischen Heeres während der Kaiserzeit (Brunšvik 1882).

³¹⁶⁾ J. E. Voel. Über Römercastelle in Böhmen. (Zprávy zasedání král. uč. spol. 1850 str. 49.) Srv. též Pravěk země české str. 206 nsl.

³¹⁷⁾ J. Pič. Žárové hroby na Třebické u Dobříchova. (Památky archaeol. XV. str. 561).

³¹⁸⁾ Dr. Grempler. Der Fund von Sackrau (Brandenburg 1887). Der II. und III. Fund von Sackrau (Berlin 1888).

³¹⁹⁾ O velkém stěhování národů pojednal hlavně R. Pallmann. Geschichte der Völkerwanderung nach den Quellen dargestellt. (Výmar 1864). Ed. von Wietersheim. Geschichte der Völkerwanderung (II. vyd zpracoval P. Dahn. Lipsko 1880) a jiní. Srv. též Lecky W. E. H. History of European morals from Augustus to the Charle Magne (London 1869. něm. vyšlo v Lipsku 1870—71). Fr. Nonnemann. Die Völkerwanderung und die Kultur ihrer Zeit (Lipsko 1888).

³²⁰⁾ Chiflet. Anastasis Childeric I. regis Francorum 1651. Abbé Cochet. Le Tombeau de Childeric I (Paříž 1859).

³²¹⁾ Joly Antiquités celto-germaniques et galloromains (Paříž 1848). M. Rigollot. Recherches historiques sur les peuples de la race teutonique qui envahirent les Gaules. Sur le caractère des armes et ornements recueillis dans leur tombeaux (Paříž 1855). Abbé Cochet. La Normandie souterraine (Rouen 1855). Týž. Sépultures gauloises romaines, franques et normandes (Paříž 1857). Peigné Delacourt. Recherches sur le champ de bataille d'Attila, armes bijoux et ornements de Theodorie, roi des Visigoths Paříž 1860). H. Baudot. Memoire sur les sépultures des barbares de l'époque merovingienne découvertes en Bourgogne (Dijon 1860).

³²²⁾ G. Meyer von Knonau. Alamannische Denkmäler in der Schweiz. Mitth. der antiq. Ges. in Zürich XVIII—XIX (Curych 1873—7.)

³²³⁾ R. C. Neville. Saxon obsequies (Londýn 1852). Roach Smith. Collectanea antiqua (Londýn 1853—68. W. M. Wylie. Fairford graves (Londýn 1853). J. Yonge-Akerman. Remains of Pagan Saxondom (Londýn 1855). J. K. Kemble. Horae ferales etc. (Londýn 1863). B. Fausett. Inventorium sepulchrale 1757—1773 (edited by J. Mayer. (Londýn 1853) Th. Wright History of english Culture (Londýn 1874) Týž. The Celt, the Roman and the Saxon (Londýn IV. vyd. 1885). Grant Allen. Anglosaxon Britain (Londýn).

³²⁴⁾ Max von Chlingensperg-Berg. Das Gräberfeld bei Reichenhall in Oberbayern (Reichenhall 1890). Další literaturu o jednotlivých větších pohřebištích Německa, Švýcar, Luxemburku, Holandu, Belgie, Francie, Itálie, Anglie, mimo zde udanou viz u Lindenschmita (Handbuch) str. 64 a násl. L. Lindenschmit. Das römisch-germanische Centralmuseum in bildlichen Darstellungen (Mohuč 1860).

³²⁵⁾ Dr. Fr. Wieser. Das langobardische Fünstengrab und Reihengräberfeld von Civezzano (Innsbruck 1887). L. Campi. Le tombe barbariche di Civezzano (Trident 1886).

³²⁶⁾ Angelo Arboit. La Tomba die Gisolfo (Udine 1874).

³²⁷⁾ Památky archaeologické XV. str. 633 a násl. a článek Dra. Niederla „Die neuentdeckten Gräber von Podbaba etc.“ v Mitth. der anthr. Ges. in Wien XXII. (1892) str. 1 nsl. Srv. též moje Přispěvky k anthropologii zemí českých I str. 19—23. O kolínském hrobě viz zprávu prof. J. Kouly (Památky umělecko průmyslové v Čechách seš. 3) a hlavně článek prof. J. Piče v Pam. arch. XV. str. 715 nsl. Srv. též Jan Šafránek. O pohřebišti a podobě Prokopa Velikého (Pardubice 1881) a článek J. V. Práška. Archaeologický nález kolínský (Osvěta 1892 str. 740).

³²⁸⁾ O deformaci lebek v předhistorii psali větší díla: K. E. von Baer. Die Makrocephalen im Boden der Krim und Österreichs (Mémoires de l'académie des sciences. Pétersbourg S. VII. T. II. Nro. 6. 1860). L. J. Fitzinger. Über die Schädel der Avaren. (Denkschriften der Wiener Akademie II. Cl. V. S. 26., 1853). Josef von Lenhossék. Die künstlichen Schädelverbildungen im Allgemeinen und zwei künstlich verbildete makrocephale Schädel aus Ungarn (Pešť 1878). Die Ausgrabungen zu Szeged-Óthalom in Ungarn etc. (Videň 1886). M. Bräss. Beiträge zur Kenntnis der künstlichen Schädelverbildungen (Lipsko 1886). Dm. N. Anučin. О деформированных черепахъ найденныхъ въ Россіи (Извѣстія общ. любителей ест. антроп. и этн. XLIX. str. 367. Moskva 1887). Sám jsem u příležitosti popisu nálezu podbabského shrnul dosavadní výsledky v čl.

„Die neuentdeckten Gräber von Podbaba und der erste künstlich deformirte praehistorische Schädel aus Böhmen“ (Mitth. der anthr. Ges. in Wien XXII str. 1. 1892).

³²⁹⁾ Dr Fr Bock. Schatz des Westgothenkönigs Athanarich gef. im J. 1837 in Petreosa. (Mittheil. der k. k. Centralcommission 1868 str. 105). J. Hampel. Der Goldfund von Nagy Szent-Miklós (Pešť 1886). Srv. i Ungar. Revue 1886 str. 652. Fr. Pulszky. Die Goldfunde von Szilágy-Somlyó (Pešť 1889). J. de Baye. Le trésor de Szilágy-Somlyo, Transylvanie (Paříž 1893).

³³⁰⁾ Srv. aspoň Paul B. du Chaillu The Viking Age. (Londýn 1891). O železně době v Dánsku a Skandinavii vůbec Srv. ještě Engelhardt C. Denmark in the early iron age (Londýn 1866). Srv. též Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1881 str. 79. nsl. Undset I. Fra Norgesældre Jernalder (Kodaň 1880). Lorange A. L. Den yngre Jernalders Svaerd. (Bergen 1889) Folio.

³³¹⁾ O zvyku pohřbívání v lodích u Germanů viz J. Grimm, Kl. Schriften. II. str. 266 a téhož Deutsche Mythologie III. vyd. str. 790. — Srv. i K. Weinhold Altnordisches Leben (Berlin 1856) str. 483, a O. Montelius (Archiv für Anthropologie XVII. str. 386).

³³²⁾ Uvádím aspoň některé novější spisy: L. F. Wimmer, Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden (Kodaň 1874). Německý překlad od Dra. F. Holthausena, nese titul „Die Runenschrift“ (II. vyd. Berlín 1887). Olsen B. M. Runer i den oldislandske literatur (Kadaň 1883). Stephens G. Old-northern Runic monuments of Scandinavia and England (Kodaň 1866—81). I. Taylor. Greeks and Goths: a Study on the Runes (Londýn 1879). Stephens G. Handboock of the Old northern Runic monuments (Londýn 1884). O Montelius. Das Alter der Runenschrift im Norden. (Archiv für Anthropologie 1888 str. 151), Henning R. Die deutschen Runendenkmäler (Strassburg 1889). Bugge S. Norges indskrifter med de aeldre runer etc. (Christiania od r. 1891) atd.

³³³⁾ Charles de Linas. Orféverrie mérovingienne. (Paříž 1864). Les oeuvres de Saint-Eloi et la verroterie cloisonnée (Paříž 1864). L'orféverrie cloisonnée (Paříž 1877—1887). F. de Lasteyrie Histoire de l'orféverrie. Epoque barbare (Paříž, II. vyd. 1877). Srv. též J. Schulz. Der byzant. Zellschmelz (Frankfurt n. M. 1890). И. Толстой и Н. Кондаковъ. Русскія древности. Т. III. древности время переселения народовъ (Petrohrad 1890). J. de Baye Sujets décoratifs empruntés au regne animal dans l'industrie gauloise (Paříž 1886). Baron J. de Baye. Études archéologiques Epoque des invasions barbares (Paříž 1889). Týž. Les bijoux gothiques de Kertch (Paříž 1888). La bijouterie des Goths en Russie (Paříž.

Mémoires de la soc. nat. d'antiquaires 1892). Dr. Grempler. Srv. pozn. 318 a přednášku „Zur Geschichte der Fibeln und die Krim in ihrer Beziehung zum Merovingerstyl“ (sjezd německé anthr. spol. v Gdansku 1891).

³³⁴) Г. Спасекий. О достопримечательнѣйшихъ памятникахъ сибирскихъ древностей (Petrohrad 1857). С. Е. de Ujfálvу. Expédition scientifique française en Russie. VI. Le antiquités altaïques de la Russie et la Sibérie (Paříž 1880). В. В. Радловъ. Сибирскія древности I. (Petrohrad 1889—91). Atlas der Alterthümer der Mongolei (Petrohrad 1892). Srv. též Д. Клеменцъ. Древности минусинскаго Музея (Tomsk 1886—7), Martin F. R. Les antiquités de l'âge du bronze de la Sibérie (Stokholm 1802), přehledy Порова Общнй обзоръ археол. изслѣдованій въ Сибири (v slovníku Mežova) a monografii V. J. Mežova „Сибирская библиография“ I.—II. (Petrohrad 1891).

³³⁵) Odobesco A. J. Antiquités scythiques. Le grande couronne de Novo-Tcherkask (Bukurešť 1879). Totéž vyšlo rumunsky.

³³⁶) Hlavním dílem zůstávají dosud P. J. Šafařika Slovanské starožitnosti. Praha 1837, II. vyd. 1863. Okres II. Srv. téhož Slovanský národopis (Praha 1842, 1846), a dále všechna díla pojednávající o počátech historie národů slovanských. Výčet hlavních viz na př. u Kreka. Einleitung in die slav. Literaturgeschichte, II. vyd. str. 347 nsl. Srv. ještě Dr. T. Maretie Slaveni u davni (Záhřeb 1889) a G. Buschan. Germanen und Slaven (Münster 1890).

³³⁷) J. Voceel. O vzdělanosti Slovanského národu v prvotních sídlech jeho (Časopis musea král. českého 1864 str. 353) Srv. též zprávy zasedání král. učené spol. 1864, II. str. 99 a Pravěk země české str. 353 nsl. — Die Bedeutung der Stein- und Bronzealterthümer für die Urgeschichte der Slaven (Abhandlungen d. königl. Ges. der Wiss. Praha. Řada V. sv. 3 str. 40. 1869). А. Будиловичъ. Первобытные Славяне въ ихъ языкѣ, бытѣ и понятіяхъ по даннымъ лексикальнымъ (Kijev 1878—79, 1882). К тому srv. dodatky v knize: А. И. Бодуен де Куртене. Нѣсколько слов о культурѣ первобытныхъ и древнихъ Славянъ (Varšava 1880). Srv. též Josef a Hermenegild Jirečkové. Entstehen christlicher Reiche im Gebiete des heutigen österr. Kaiserstaates (Videň 1865) str. 73 nsl. — V. Jagić. Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga (Zagreb 1867). V úvodu. Také W. Bogusławski ve svých dějinách slovanských má o tom staf.

³³⁸) G. Krek Dr. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte (II. vyd. Štyrský Hradec 1887). Str. 108 nsl. a 353 nsl.

³³⁹) O staroslovanském náboženství odkazujeme aspoň na nový

český spis Dra. H. Máchala „Nákres slovanského bájesloví“ (Praha 1891), kde udána jest i ostatní literatura, ač neúplně.

³⁴⁰) Котляревскій. О погребальныхъ обычаяхъ языческихъ Славянъ (Moskva 1868, nové vyd. v Petrohradě 1890). Srv. i Dobrovského článek: „Über die Begräbnissart der alten Slaven (Abh. d. böhm. Ges. d. Wiss. 1786).

³⁴¹) И. М. Собостьянскій. Ученія о национальныхъ особенностяхъ характера и юридического быта древнихъ Славянъ (Charkov 1892).

³⁴²) Valy české. Srv. výčet a popis ve Voceelově Pravěku země české I. kap. 5, a II. kap. IX, mimo to výčet Jelínkův v knize „Über Schutz und Wehrbauten... mit besonderer Rücksicht auf Böhmen (Praha 1885) a Pičův v Památkách archaeol. XV str. 353, 376 nsl., ač i ten daleko není úplný. O valech v ostatních zemích slovanských srv. Z. D. Chodakowski. O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem (Krakov 1835). И. И. Срѣзневскій. Свѣтилаша в обряды языческаго богослуженія древнихъ Славянъ (Charkov 1846). Dr. Kaz. Szule. Budowle i usypaliska Sławian pogańskich (Roczniki towarzystwa przyjaciół nauki. Poznań 1863). Д. Я. Самоковцовъ. Древнія города Россіи (Varšava 1873). R. Virchow. Burgwälle an der Mogilnitsa in Posen (Zeitschrift für Ethnologie IX. str. 243). O. Schuster. Die alten Heidenschanzen Deutschlands mit specieller Beschreibung des oberlausitzer Schanzensystems (Drážďany 1869). Fr. von Bönigk. Über ostpreussische Burgwälle (Královec 1880). R. Behla. Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland (Berlin 1884). Konst. hr. Tyszkiewicz. Wiadomość historyczna o Zamkach na Litwie i Rusi litewskiej (Wilno 1859). Vug Oscar. Schlesische Heidenschanzen, ihre Erbauer und die Handelstrasse der Alten. (Grottkau 1890). Hjalmar Appelgren. Suomen Muinaislinnat (Helsingfors 1891). O hradištích v zemích finských.

³⁴³) R. Virchow. Über gebrannte Steinwälle der Oberlausitz (Zeitschrift für Ethnologie 1870 str. 257, 461). Dr. J. Woldrich. O složení několika hradišť jihočeských (Český Lid II. str. 1., srv. i str. 489). Srv. i jednání na sjezdu v Řezně a Trieru (Correspondenzblatt der deutsch. anthr. Ges. 1881 a 1883). F. Barthelém. Camps vitrifiés et camps calcinés (Nancy 1892).

³⁴⁴) Srv. můj článek „Příspěvek k ocenění vlnovky na našich nádobách (Čas. muz. olom. 1891 str. 101).

³⁴⁵) F. J. Beneš. Schloss Hrádek (Praha 1887). Nejvíce o něm zpráv podal Kl. Čermák, jenž výzkum řídil, ve zprávách centrální komise pro uchovávání památek (1888 str. 65, 1889 str. 194, 1890 str. 102, 1891 str. 6, 52, 64) a jinde.

³⁴⁶⁾ S. Müller. Über slavische Schläfenringe (Schlesien-Vorzeit in Bild und Schrift III. str. 189). Dr. J. Lissauer. Über den Formenkreis der slav. Schläfenringe. (přednáška na sjezdu v Gdansk. Correspondenzblatt der d. anthr. Ges. 1891 str. 138 a Archeologiai Ertésítő 1891 str. 333). Srv. též stať moji v Přispěvcích k anthropologii zemí českých I. (Praha 1891) str. 33—41; jinou stať chystám.

³⁴⁷⁾ Srv. aspoň R. Andree Todtenmünze (Ethn. Parallelen und Vergleiche. I. Lipsko 1889).

³⁴⁸⁾ Srv. hlavně můj spis „Přispěvky k anthropologii zemí českých I. Hroby s kostrami z konce doby praehistorické v Čechách (Praha 1891).

³⁴⁹⁾ W Lipp. Die Gräber von Keszthely (Budapešť 1885).

³⁵⁰⁾ А. И. Павицкий. Донсторическое время въ царствѣ полскомъ (Varšava 1875) А. Киркор. Pokucie pod vzgledem archaeologicznym (Krakov 1886). Тъ ж. Mohyly a hroby předhistorické v Polsee, Litvě a Rusi. (Slovanský sborník I., str. 1. Praha). Srv. ještě poznámku na str. XXII.

³⁵¹⁾ Z velké ruské literatury, jednající o nálezích v ruských kurhanech, uvádíme aspoň hlavní spisy, srovnané podle toho, jak v textu procházíme jednotlivé kraje Ruska: Д. Самоквасовъ. Вещественные памятники древности въ предѣлахъ Малороссіи (Антропол. Выставка въ Москвѣ 1879 г. Т. III. 1. str. 338.) Д. Самоквасовъ. Сѣверянскіе курганы и ихъ значеніе для исторіи. Srov. i jiné práce Samokvasova: Могилныя древности екатеринославской губерніи. (Oděssa 1883.) Б. Ястребовъ. Курганы и городище херсонскаго края. (1892.) В. Б. Антоновичъ. Древности югозападнаго края. Раскопки въ странѣ Древлянъ. (Матеріалы по археологій Россіи. XI. Petrohrad 1893). Srv. též starší důležitou práci: Иванъ Фундуклей. Обзорніе могилъ, валовъ и городищъ Кіевской губерніи. (Kyjev 1848). С. С. Гамченко. Житомирскій могилникъ (Žitomir 1888). Сборникъ топографическихъ свѣдѣній о курганахъ и городищахъ въ Россіи. Волынская губернія (Petrohrad 1888). Lithografováno. Г. Х. Татуръ. Очеркъ археол. памятниковъ на пространствѣ Минской губерніи (Minsk 1892). А. М. Семеновскій. Памятники старины Витебской губ (Petrohrad 1867). Nové vydání vyšlo pod titulem „Бѣлорускія древности.“ (Petrohrad 1890). Анатолий П. Богдановъ. Курганное племя Московской губерніи. (Moskva 1865.) Богдановъ. Матеріалы для антропологін курганнаго періода въ Московской губерніи. (Moskva 1867.) А. Гатцукъ. Изслѣдованіе кургановъ московской губ. (Moskva 1865.) А. С. Уваровъ. Моряне и ихъ бытъ по курганнымъ раскопкамъ. (Moskva 1872.) a překlad: Étude sur les peuples primitifs de la Russie. Les Mériens. (Petrohrad 1875.) Srv. též: Каталогъ собранія древностей графа А. С.

Уварова. I. a II. Moskva 1887.) А. К. Жизневскій. Описаніе Тверскаго музея. Археологический отдѣль. (Moskva 1888.) Ф. Н. Глинка. О древностяхъ въ Тверской губерніи. (Petrohrad 1836.) Archimandrit Макарий. Памятники древности въ Пермской губерніи. (Записки имп. арх. общ. VIII, str. 197.) Dodatkem k literatuře, uvedené na str. XXXIX., uvádíme zde ještě: П. Полевой. Очерки русской исторіи въ памятникахъ быта. (Petrohrad 1879—80.) Л. Якоблевъ. Древности российскаго государства (Moskva 1865) a nové dvě knížky: О. Вилчнискій. Начало Руси по сказаніямъ современниковъ и курганамъ (Petrohrad 1892), slabé. Také ve spisu Alfreda Maskella: Russian Art and Arts Objects in Russia (Londýn 1884) je stať věnovaná starožitnostem.

³⁵²⁾ Souborný spis těchto pokladů viz v katalogu sbírky středního věku carské Eremitáže v Petrohradě, vydaném roku 1891. prof. N. Kondakovým. O pokladu, nalezeném u Staré Rjazaně r. 1822 viz: К. Калайдовичъ. Писма къ А. Ф. Малиновскому объ археологическихъ изслѣдованіяхъ въ рязанской губ. atd. (Moskva 1823.) O pokladu smolenském: Д. И. Прозоровскій. Описаніе смоленскаго клада (Petrohrad 1870), vladimírském: „В. Ставовъ. Владимірскій кладъ“ (Petrohrad 1866).

³⁵³⁾ Майковъ Л. О старѣ культурѣ западныхъ Финн (rusky. Petrohrad 1877). Веске М. П. Славяно-финскія культурныя отношенія по даннымъ языка (Kazaň 1890).

³⁵⁴⁾ Řadu obrazů kamenných bab viz hlavně v atlasu: Собраніе картъ, плановъ и рисунковъ къ трудамъ I. археологическаго съезда (Moskva 1871). Tab. I. a II.

³⁵⁵⁾ J. R. Aspelin. Antiquités du Nord Finno-Ougrien (Helsingfors, Paříž 1877—85). Тъ ж. La Rosmonorum Gens et les Ruotsi. Étude d'histoire et d'archéologie (Helsingfors 1884). J. K. Bähr. Die Gräber der Liven (Drážďany 1850) F. Kruse. Necrolivonia oder Geschichte und Alterthümer Livlands, Esthlands und Curlands (Lipsko 1859). C. Grewingk Heidnische Gräber Russisch-Litauens, Lettlands und Weissrusslands (Dorpat 1870).

³⁵⁶⁾ Frähn Ch. Topographische Übersicht des Ausgrabungen von altem arabischen Gelde in Russland (Bulletin de l'académie des sciences T. IX. Petrohrad 1841). K tomu v tomže Bulletinu podal dva dodatky Saveljev r. 1844 a 1847. П. С. Савельевъ. Мухамеданская нумизматика въ отношеніи къ русской исторіи (Petrohrad 1846). Z jiných spisů uvádím ještě starší přehled Minutoliho Topographische Übersicht der Ausgrabungen griech., röm. arab. und anderer Münzen und Kunstgegenstände, wie solche zu verschiedenen Zeiten in dem Küstenländern des balt. Meeres statt gehabt (Berlin 1843) a novější spisy A. Müllera. Arabische Münzen in den bal-

tischen Küstenländern (Královec 1885), а Тизенгаузена Монеты восточнаго халифата (Petrohrad 1873). Podrobnou literaturu specialní viz u J a c o b a. Der nordisch-baltische Handel der Araber str. 23.

³⁵⁷⁾ Použil jsem hlavně výborných spisů: G J a c o b a. Der nordisch-baltische Handel der Araber im Mittelalter (Lipsko 1887). Welche Handelsartikel bezogen die Araber aus den nordisch-baltischen Ländern? (I. vyd. Berlin 1887, II. vyd. 1891). Die Waaren beim arabischen Verkehr im Mittelalter (Berlin 1891). Srv. ještě St ü w e. Die Handelzüge der Araber unter den Abbasiden durch Afrika, Asien und Osteuropa (Berlin 1836). S a v e l j e v. Über den Handel der Wolga-Bulgaren im 9. und 10. Jahrh. (Erman's Archiv. Bd VI. 1814). A l f r e d v o n K r e m e r. Kulturgeschichte Orients unter den Chalifen (Videň 1877). E. B a b e l o n. Du commerce des Arabes dans le Nord de l'Europe avant les croisades (Paříž 1882).

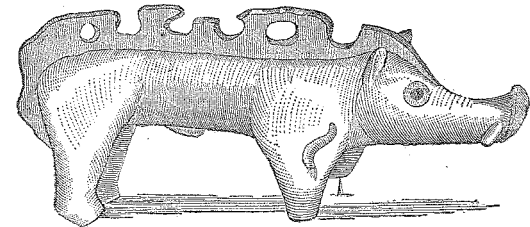
³⁵⁸⁾ Důležitější vydání těchto arabských zpráv pokud se týkají Slovanů, jsou následující: v. H a m m e r. Sur les origines russes. Extraits de manuscrits orientaux (Petrohrad 1825). F r ä h n. Ibn Foszlans und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit (Petrohrad 1823). F r ä h n vydal ještě více menších zpráv. C h a r m o y. Relation de Mas'oudy et d'auteurs musulmans sur les anciens Slaves (Petrohrad. Mémoires de l'académie VI t. II. 1834). V. M a k u š e v. Сказанія иностранцевъ о бытѣ и нравахъ Славянъ. (Petrohrad 1860.) D. A. S h v a l s o n. Извѣстія о Хазарахъ, Буртасахъ, Болгарахъ, Славянахъ и Руссахъ араб. писатели X. вѣка Юнь-Дагста. (Petrohrad 1869.) A. J. G a r k a v i. Сказанія Мусульманскихъ писателей о Славянахъ и Русскихъ съ половины VII. до конца X. вѣка. (Petrohrad 1870). Připravuje se nové doplněné vydání. Zpráva Ibrahima Ibn Jakúba byla velmi často překládána. Nejlépe ji vydal A. A. K u n i k a baron V. R o z e n. Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Русахъ и Славянахъ (Petrohrad 1878). Прилож. къ 32. Т. Зап. Акад. наукъ.) Odsud z ruského překladu uveřejnil český překlad ve výtahu J. Jireček v časopise Českého Musca 1878. str. 509. nsl

³⁵⁹⁾ Hlavní práce věnované kraniiologii evropské s ohledem na praehistorii jsou: H i s W. & L. R ü t i m e y e r. Crania Helvetica (Basilej 1864). A. E s c k e r. Crania Germaniae meridionalis (Freiburg 1865). H. v o n H ö l d e r. Zusammenstellung der im Württemberg vorkommenden Schädelformen (Stuttgart 1876). R. V i r c h o w. Beiträge zur physischen Anthropologie der Deutschen, mit besond. Berücksichtigung der Friesen (Berlin 1876, Abhandl. der Akademie d. Wiss.). A. d e Q u a t r e f a g e s et E. H a m y. Crania ethnica (Paříž 1873—1882). J. B. D a v i s and J. T h u r n a m, Crania Britannica

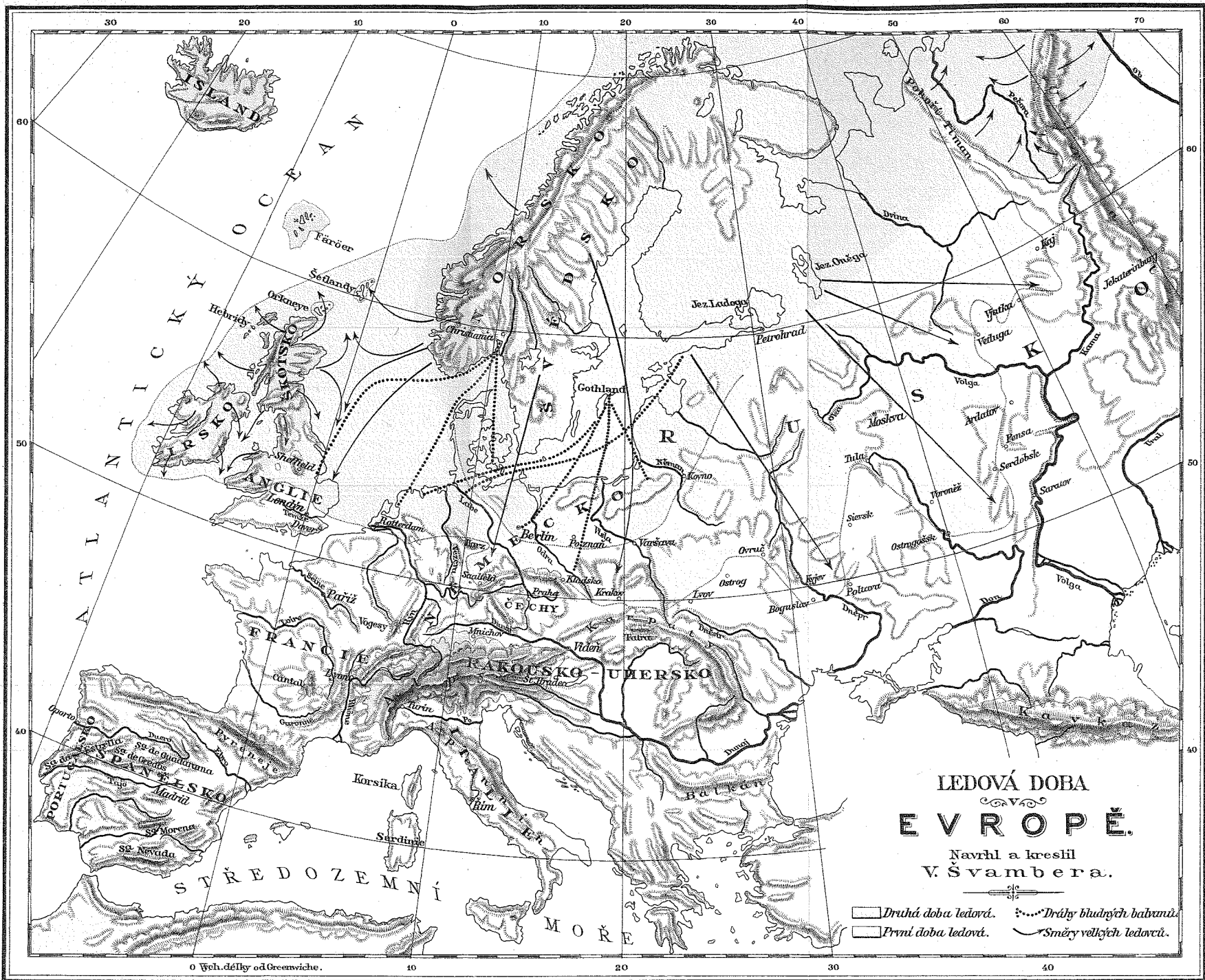
(Londýn 1865). J. K o l l m a n n. Beiträge zu einer Kraniiologie der europ. Völker (Archiv für Anthropologie XIII. str. 79, 179, XIV str. 1. Ze specialnějších prací jsou ještě důležitější J. G i l d e m e i s t e r. Ein Beitrag zur Kenntniss nordwestdeutscher Schädelformen (Archiv f. Anthr. XI. str. 47). L i s s a u e r. Crania prussica (Zeitschrift f. Ethnologie I. 1874, II. 1878) a česká práce D r. J. M a t i e g k y. Crania bohemia I. Böhmen's Schädel aus dem VI—XII. Jahrhundert (Praha 1891). Další série českých lebek uveřejňuje časopis „Český lid“. (ročn. II, III) Rozsáhlé výsledky celé řady ruských prací shrnul A. P. B o g d a n o v v článku „Quelle est la race la plus ancienne de la Russie centrale (Comptes Rendus du Congrès internat. d'anthropologie à Moscou T. I. Prídavek.). Srv. obšírný výtah v „Českém Lidu“ (1892) II. str. 402)

³⁶⁰⁾ Th. P o e s c h e Die Arier (Jena 1878). Blondheit und Albinismus (Archiv f. Anthr. XIV. str. 143). K P e n k a. Origines Ariacae (Videň 1883). Die Herkunft der Arier (Videň 1886).

³⁶¹⁾ Н. З о г р а ф ъ. Антропометрическія изслѣдованія мужскаго великорусскаго населенія Владимирской, Ярославской и Костромской губерній (Москва 1892).

Obr. 470. Bronzová soška kance nalezená v Táboře.

LEDOVÁ DOBA
EVROPE.

Navrhl a kreslil
V. Švambera.

- Druhá doba ledová.
- První doba ledová.
- Dráhy bludných babramů.
- Smery velkých ledovců.

REJSTŘÍK.

- Abury* str. 159.
Aegypt, v době měděné str. 244,
 v době bronzové str. 281.
Aggry (skleněné perly) str. 415.
Aggtelecká jeskyně str. 106.
Acheul Saint str. 45, doba acheul-
 ská str. 39.
Alesia str. 529.
Alleje kamenné str. 156.
Alorodové str. 317, 423.
Anglie, Skotsko a Irsko. Spisy jedna-
 jící o A. S. a I. vůbec str. XXXVI.
 A. v době kamenné str. 49, 152,
 160, 167, v době bronzové str.
 333, v době galské str. 541,
 v době germanské str. 595.
Anthropopithecus Mortilletův str. 13.
Anthropologie poměr k archaeo-
 logii str. IX.
Antimon str. 231.
Arabský obchod ve východní
 Evropě str. 684. ar. spisovatelé
 o Slovanech str. 685, 698.
Avebury (Abury) str. 159.
Baby kamenné str. 200, 681.
Balkán v době kamenné str. 70,
 155, v době bronzové str. 319,
 v první době železné str. 448.
Barrowy britské str. 160, 335.
Barva červená na kostrách str. 176.
Bataillard a jeho theorie o Ci-
 gánech str. 256.
Belgie v době kamenné str. 47,
 v době merovejské str. 595.
Bibracte str. 530.
Bison (zubr) str. 33.
Bojové a Markomani v Čechách
 str. 494, 543, 546, 570.
Bologna, nálezy str. 419, 420.
Bosna, nálezy str. 319, 448, 544.
Boucher de Perthes str. XXVI.
Brachycefalie str. 213. Brachycefali
 v době kamenné str. 215.
Brixhamská jeskyně str. 50.
Bronz, jeho složení str. 247, původ
 jména str. 248, původ bronzové
 kultury dle Nilssona str. 251,
 dle Hoernesa str. 252, dle Vir-
 chowa str. 253, dle Tomaschka
 str. 253, dle S. Müllera str. 254,
 dle G. de Mortilleta str. 255
 a jiných str. 250, 259.
Bustum u Římanů str. 179.
Býčí skála, jeskyně str. 61, 474.
Carnac str. 156.
Castenodolo str. 12.
Celt str. 265.
Certosa, nálezy str. 429, certosské
 sponky str. 430.
Cigáni, nositelé bronzové kultury
 str. 255.
Cihlářská hlína str. 27.
Cín str. 229.
Cistý žebrovitý str. 428.
Crannogy irské str. 128.
Cro-Magnon, jeskyně str. 46.
Cromlech str. 143, 157.
Časopisy archaeologické s. XXVIII.
Čechy v době diluvialní str. 57,
 v době neolithické 120, 134,

- 169, v době měděné str. 243, v době bronzové str. 260, 376, v první době železné, str. 471, 488, v době galské (tenské) str. 546, v době vlivu římského str. 569, v době vlivu germanického str. 597, v pozdní době slovanské str. 642, 655, 696.
- Čertova díra* jeskyně str. 64.
- Člověk* Č. třetíhorní str. 7 a nsl. Č. opičí Mortilletův str. 13, Schaaflhausenův str. 209. Č. v teorii vývojové str. 14 nsl. Č. diluvialní vůbec str. 22 a nsl., objevení jeho str. XXV.
- Dánsko* viz Skandinávie.
- Darwin* a jeho učení str. XXVII, str. 19.
- Deformace* umělé lebek str. 599.
- Depoty* diluvialní str. 26, d. bronzové str. 277.
- Dilithy* str. 146.
- Dílky* neolithické str. 93.
- Diluvium* str. 23. diluvialní doba str. 22, d. člověk str. 22, d. nálezy v Evropě str. 44.
- Dipylský* ráz keramiky str. 408.
- Doba*. Doby vývoje kůry zemské str. 2 a nsl. — D. třetíhorní a její části str. 5 a nsl. — D. diluvialní str. 22. D. ledová str. 23, d. meziledová str. 24, neolithická str. 86, kovová str. 223, systém tří dob str. 233, třídění dob str. 37, 38, 43, 91, 237, 328, d. bronzová str. 247, d. železná str. 395, 522, d. germanská (merovejská) str. 584, d. Vikingů str. 603.
- Dolichocefalie* str. 213. Dolichocefali v době kamenné str. 209, 213.
- Dolmen* str. 143, 149.
- Drift* a teorie jeho vzniku s. 26.
- Druidské* pomníky str. 143, druidové str. 527.
- Dryopithecus Fontani* str. 14.
- Duchcovská* kultura str. 552.
- Éocén* str. 5.
- Electros* str. 229.
- Email* (smalt) str. 389, 530.
- Este*, nálezy str. 434.
- Etruskové* str. 418, 422.
- Evoluce* organismů, evoluční teorie str. 14 a nsl.
- Finsko*. Spisy o arch. Finska str. XXXIX., finské starožitnosti v Rusku, str. 665, 678, 683.
- Finové, praobyvatelé Ruska (teorie Europaeusova) str. 696.
- Foenikie*. Obchod foenický a kolonie na středozezemním moři s. 288.
- Fondi di capanne* str. 117.
- Francie*. Spisy o archaeologii Fr. vůbec str. XXXV, Fr. v době kamenné str. 44, 152, 166, v době bronzové str. 326, v první době železné str. 478, v době galské str. 539.
- Franciska* str. 587.
- Frögg*, nálezy str. 457.
- Furfooz* jeskyně str. 47.
- Gallové* str. 524, galská kultura str. 523, poměr ku Keltům str. 525, g. výboje str. 528, 543, galské mince str. 553
- Ganggräber* str. 112.
- Germané* str. 580, výboje germanské str. 582, hroby g. str. 585, germanský typ lebky str. 692.
- Glasinac*, nálezy str. 449.
- Gothové* str. 583, g. umění a sloh str. 615.
- Hacksilber* str. 650.

- Halič* viz *Polsko*.
- Hallstatt*, popis nálezů str. 439, význam h. kultury str. 438, 447.
- Hiatus* str. 87.
- Hittitové* str. 287, 317.
- Hoernesovo* rozřídění kulturních pásů v době železné str. 400.
- Homérova* Troja str. 296, poměr homérské kultury k nálezům trojským a mykénským str. 314.
- Hradiště* vůbec str. 113, h. neolithická str. 116 nsl., h. spečená str. 113, 636, hr. slovanská str. 634.
- Hradištný* typ keramiky str. 493, 640, 648.
- Hrnčářství* v diluviu str. 77. v době neolithické str. 194; typ lužický str. 493, typ hradištný str. 640, 648.
- Hroby* v příbytech str. 110, vývoj kultovního místa z hrobu str. 144, 151, h. megalithické str. 150, h. skřínkové str. 153, 163, 380, 482, h. ploské v neolithu str. 165 nsl., h. se skrčenými kostrami str. 166; h. kujavské v Polsku str. 171; h. pýtowe a podpýtowe v Polsku str. 172, 173; h. kotlové žárové str. 179; h. kupolovité v Řecku str. 311, v rakvích ze kmenů str. 354; h. zvonkové (podkloszowe) str. 375, 483, studňovité v Itálii str. 425, v Čechách str. 659; h. vendické str. 573; h. v lodích str. 604; h. pozdní slovanské str. 648; h. řadové str. 585.
- Hromačné* nálezy str. 277.
- Hunové* str. 583.
- Hünnenbetten* str. 153.
- Hyena* jeskyně str. 29.
- Chattové* (Chětové) viz Hittitové.
- Chelles* str. 45 doba chellesská, str. 38.
- Chloromelanit* str. 192.
- Chronologické* určení stáří doby diluvialní str. 84.
- Chýše* neolithické str. 108, zbytky ch schussenriedské str. 132.
- Iberové* str. 218.
- Illyrové* str. 409.
- Indexy* lebečné str. 213.
- Irsko* viz *Anglie*.
- Itálie*. Spisy jednající o arch. Itálie vůbec str. XXXVII. I. v době kamenné str. 50, 168, v době měděné str. 240, v době bronzové str. 319, v první době železné str. 412, v době galské str. 542; Staří italské kmenové str. 325, 412, 417.
- Italické* str. 325, 412, 417.
- Jadeitové* sekyrky str. 192.
- Jámy* kulturní, co jsou str. 109, rozšíření str. 116, české str. 120.
- Jantarové* šperky str. 199, obchod s jantarem v době bronzové str. 347.
- Jelen* obrovský str. 31.
- Jeskyně*. Jejich vznik str. 27, j. neolithické str. 99, j. pozdější str. 336.
- Kadluby* str. 260.
- Kameny obětní* str. 147, k. čertovy str. 148.
- Karové* str. 317.
- Kavkaz*. Spisy o archeologii K. str. XXXIX, a pozn. 251. Hroby na Kavkaze str. 154, 293, 386 (Koban), 599.
- Keltové* domnělí stavitelé megalithů str. 163, ostatně viz *Gallové*.

- Kentská* jeskyně str. 49.
Keramika viz hrnčířství.
Kjöckkenmöddingy, první objevení str. XXIV, popis str. 96, rozšíření str. 98.
Koban str. 386.
Kolébka lidstva str. 20.
Kolové stavby ve Švýcarsku. Objevení jich str. XXIV, popis str. 125 a násl., kolové stavby neolitické v Evropě str. 126, doby bronzové str. 321, 329, 330, 359, 378, k. stavby slovanské str. 647.
Krajina, nálezy doby železné str. 453, 544.
Krakov. Jeskyně v okolí K. str. 66, 107.
Kresby skalní ve Švédsku s. 356.
Křesťanství příchod k Slovanům str. 688.
Kovy jejich původ a důležitost str. 224, jednotlivé kovy str. 227 a násl.
Kůlna a Kostelík, jeskyně str. 62, 107.
Kůň diluvialní str. 33.
Kurgany viz mohyly. Výklad slova kurgan str. 174.
Kyklady, nálezy 133, 313, K. kultura str. 314.
Kyklópské zdi str. 136.
Kypros. Doba měděná na K. str. 241, doba bronzová str. 285.
Labyrinth finské str. 162.
Lamarek. Jeho poměr k Darwinovi str. 20.
Larnaudský poklad str. 329.
Lebka. Poměr lebky opičí k lidské str. 17. I. neanderthalská str. 53, 207, 209, I. canstattská str. 207, I. podbabská a mostecká str. 57, 58, 207, cro-
- magnonská str. 46, 211. Různé míry lebek a indexy lebečné str. 213, dlouholebci a krátkolebci str. 213, I. typu germanického (typu hrobů řadových) str. 693.
Ledová doba a její fáse str. 23, doba meziledová str. 24.
Lengyel hradiště a hroby str. 118, 169.
Lev jeskynní str. 29.
Lidojedství v předhistorii str. 72.
Ligurové str. 218, ligurské jeskyně str. 51, 105.
Los str. 32.
Löss a theorie o jeho vzniku str. 26.
Lubná, nález str. 57.
Lucie Svatá, nálezy str. 452.
Lumulla str. 272, srv i str. 419.
Lužický typ keramiky str. 493.
Madeleine str. 46. Doba madeleinská str. 41.
Magdalena Svatá, nálezy str. 456.
Mammut str. 29.
Markéta Sv. (Šmarjete) str. 456.
Markomani v Čechách viz Bojové.
Marzabotto, nálezy str. 426.
Maszycy jeskyně str. 66, 107.
Melos nálezy str. 138.
Menhir str. 143, 145.
Merjanské starožitnosti str. 678.
Merovejská doba a kultura s. 585, m. sloh str. 615.
Mesopotamie v době bronzové str. 291.
Michal svatý, nálezy str. 456, 545.
Millefiori str. 415.
Miocén str. 6.
Mince keltické str. 553, mince u koster v hrobech str. 651, m. arabské v Evropě str. 687.

- Misky duhové* str. 555.
Měď str. 227, 237, doba měděná str. 237.
Medvěď jeskynní str. 28.
Megalithy str. 143, stavitelé megalithů str. 163.
Menton, nálezy str. 46.
Metoda typologická a srovnávací v archaeologii str. XIV.
Mników, jeskyně str. 107.
Modelly zbrani v hrobech s. 343.
Mohyly str. 160, britské (viz barrowy), mohyly ruské (kurgany) str. 174, 385, 501, Samokvasovo třídění str. 502, m. českomoravské str. 366, 471, 549, 659, mohyly bez hrobů (m. pamětné, strážné atd.) str. 663.
Monogenismus str. 20.
Monnheim str. 167.
Monte Aperto str. 9.
Morava v době diluvialní str. 58, m. jeskyně str. 61, v době neolitické 107, 123, 135, 170, v době měděné str. 243, v době bronzové str. 360, 376, v první době železné str. 474, 488, v době galské (těnské) s. 548, v době vlivu germanského str. 598, v pozdní době slovanské str. 644, 657.
Morény diluvialní str. 24, 26.
Morin viz Tène.
Morillet Gabr. o člověku třetihorním str. 9 a násl., o člověku opičím str. 13, jeho třídění doby předhistorické str. 38.
Moustier str. 46, doba moustierská str. 40.
Musea archaeologická v Evropě str. XXXI.
Mykény, nálezy str. 306.
- Nástroje* kamenné, jich hotovení str. 75, 186, vrtání str. 187, různé tvary str. 39 a násl., 189, 191, velikost str. 190, material str. 75, 192; užívání kamenných nástrojů v době pozdější s. 266. N. bronzové str. 263 a násl.
Nauletská jeskyně str. 47, čelist str. 210.
Náušnice slovanské str. 654.
Návody k archaeol. sbírání str. XV, XIX.
Neanderthalská jeskyně str. 53, n. člověk str. 207, 209.
Nefritové sekery str. 192.
Německo. Spisy jednající o archaeologii N. vůbec str. XXXVII. N. době kamenné str. 52, 152, 167, v době bronzové str. 357, 375, v první době železné s. 469, 480, 485, 487, v době těnské str. 555, v době vlivu římského str. 573, v pozdní době germanské str. 595, v době slovanské str. 645, 660.
Neolith co jest str. 86, jeho třídění str. 91, přehled jeho kultury str. 183, jeho datování str. 204.
Niello str. 594.
Norsko viz Skandinávie.
Nosorožec str. 31.
Nukleus str. 75.
Nuraghi na Sardinii str. 136, 138.
Obsidian str. 194.
Oedenburg, nálezy str. 119, 468.
Oligocén str. 5.
Olovo str. 229.
Olympia str. 402.
Opice třetihorní str. 6, 7, 14. O. v poměru svém ku člověku str. 14 a násl.

Otta (v Portugalsku) str. 10.
Palafitty viz kolové stavby.
Pálsťav str. 265.
Pannonský typ keramiky str. 491.
Pazourek. Dornělé nástroje z p.
 v době třetihorní str. 9 a nsl.,
 p. v diluviu str. 75.
Pelasgové str. 317.
Persie v době bronzové str. 292.
Peschiera (kolová stavba) s. 322.
Petit Morin (jeskyně) str. 102.
Petrie Flinders, jeho nálezy v
 Egyptě str. 245, 283.
Pintadery str. 105.
Platyknemie str. 210.
Ptemena evropská v době kamenné
 str. 205, na konci doby před-
 historické str. 690.
Pliocén str. 6.
Podbaba, p. lebka str. 57, jiné
 nálezy str. 591, 597.
Poklady z doby slovanské v Rusku
 str. 669.
Pole popelnicová vůbec str. 371,
 483, v Polsku str. 374, 486,
 v Lužici str. 375, 487, ve Slezku
 str. 375, 485, v Čechách a na
 Moravě str. 376, 488, 549, 571,
 v Uhrách str. 343, 490, v zemích
 alpských str. 463, v Itálii s. 326,
 příslušnost jejich str. 491.
Polsko a Halíč v době diluvialní
 str. 66, v době neolitické 107,
 135, 154, 160, 171, v době
 bronzové str. 375, 380, v první
 době železné str. 481, 486,
 v době ténské str. 557, v době
 vlivu římského str. 574, v pozdní
 době slovanské str. 645, 661, 696.
Polygenismus str. 21.
Popelnice příbytkové str. 112, 421,
 obličejové str. 381.

Portugaly viz Španělsko.
 „*Précurseur*“ Mortilletův str. 13.
Prozor, nálezy str. 451.
Předhistorie co jest str. X Před-
 historická *archaeologie* str. IX,
 její důležitost str. XI, metoda
 str. XIII, dějiny str. XV násl.
Předmostí, nálezy str. 59.
Přesleny str. 197.
Quatrefages o poměru člověka ku
 zvířatům str. 19.
Rakousy Horní a Dolní v době
 diluvialní str. 56, v době ne-
 olithické str. 118, 133, v době
 bronzové str. 359, v první době
 železné str. 465, v době římské
 str. 569, v pozdní době ger-
 manské str. 596, v době slo-
 vanské str. 660.
Retouchování hran pazourkových
 nástrojů str. 76.
Robenhausen str. 92, 126.
Runy nordické str. 605.
Rusko povaha země str. 496,
 Rusko v době diluvialní s. 67,
 v mladší době kamenné s. 124,
 154, 174, v době měděné str.
 243, v době bronzové str. 383,
 v době skythosarmatské s. 512,
 v době gothskeho a asijskeho
 vlivu str. 598, 602, 612, v po-
 zdni době slovanské str. 646,
 664, 696. Řecké hroby v Rusku
 str. 505.
Řecko v době bronzové str. 302,
 v době železné str. 402, řecké
 kolonie v moři středozemním
 str. 417, v moři černém s. 503.
Římské výboje za doby císařské
 str. 558, ř. kolonie str. 561, ř.
 starožitnosti v střední a severní

Evropě str. 567, římské říše
 pád str. 578.
Řivnáč hradiště str. 122.
Santorin, nálezy str. 138.
Sarmoti str. 510, hroby jich s. 512.
Schliemannovy nálezy v Troji s. 141,
 296, v Tiryntě str. 303, Myke-
 nách str. 306, Orchomenu s. 313.
Schussenried, nálezy str. 52.
Scramasax str. 586.
Sibiřské starožitnosti str. 386, 611.
Situly, vůbec str. 430, certoská
 str. 431, vačská str. 454, z Gött-
 weigu str. 467.
Sjezdy archaeologické s. XXXII.
Skandinávie, Norsko a Dánsko.
 Spisy jednající o arch. zemí těch
 vůbec str. XXXVIII. S. a D.
 v době kamenné str. 55, 162,
 v době bronzové str. 345,
 v době ténské str. 556, v době
 římské str. 575, v době Vi-
 kingů str. 603.
Sklo v předhistorii str. 413.
Skotsko viz Anglie
Skythové str. 508, sk. mohyly
 str. 512.
Slovani. Archaeologie zemí slo-
 vanských vůbec str. XXXIX.
 Sl. v době kamenné str. 219,
 v první době železné str. 494,
 520. Slované vůbec str. 616,
 kmény slovanské str. 618, kul-
 tura staroslovanská str. 623, Slo-
 vané u orientálních spisovatelů
 str. 633, 634, 685, 698, sl. hra-
 diště str. 634, sl. keramika str.
 640, sl. záušnice str. 648, sl.
 kolové stavby str. 647, sl. otroci
 str. 688, sl. typ původní s. 694.
Sob str. 32.
Solutré str. 45, doba solutrská
 str. 41.
Spájení kovů v předhistorii s. 276.
Spalování mrtvých. Původ s. 178,
 spalování v neolithu str. 179,
 sp. částečné s. 441. sp. u Slo-
 vanů str. 628, 664.
Spatha str. 586.
Spisy jednající o archaeologii
 vůbec str. XXXIII, o archaeo-
 logii jednotlivých zemí v Evropě
 str. XXXV, a násl.
Společnosti archaeologické str.
 XXVIII
Sponka. Nejstarší sponky v době
 bronzové str. 311, 324, 341,
 353, 389, sponky v době že-
 lezné, řecké str. 406, italské
 420, 429, hallstattské str. 443,
 bosenské str. 449, ténské, s. 536,
 římské str. 568, vendické s. 573,
 germanské (merovejské) s. 589.
Spy, nálezy str. 47, 77.
Stanoviště, stanice co jsou str. 93.
Stavby kamenné v neolithu s. 136.
Stonehenge str. 158.
Stradonice, nálezy str. 550.
Stříbro str. 228.
Sudslavice, diluv. nález str. 58.
Systém tří period str. 233.
Švastika str. 197, 257.
Šipka, jeskyně str. 65.
Španělsko a Portugaly. Spisy jedna-
 jící o archaeologii Š a P.
 vůbec str. XXXVI, v době ka-
 menné str. 50, 152, 168, v době
 měděné str. 240, v době bron-
 zové str. 336, v době železné
 str. 479.
Švýcarsy. Spisy jednající o archaeo-
 logii Š. vůbec str. XXXVII, Š.
 v době kamenné str. 55, 167,

- v době měděné str. 240, v době bronzové str. 330.
- Talayoty* na Balearech str. 136.
- Tatovinná* těla str. 200.
- Tauštrování* str. 594.
- Taubach*, nálezy str. 52.
- Tène* (La Tène), popis nálezů str. 532.
- Terramare* italské str. 322, uherské str. 343.
- Teutona* str. 588.
- Thayngen*, jeskyně str. 55, kresby str. 55, 82.
- Thenay* str. 10.
- Thera* viz Santorin.
- Theologové* katoličtí o theorii vývojové str. 20, o anthropopitnéku str. 14.
- Tiryns*, nálezy str. 303.
- Tkaní látek* v době kamenné s. 193.
- Trepanace* lebek str. 201.
- Trilithy* str. 146.
- Troja*, historie objevení jejího str. 139, popis nálezů str. 141, 296, spor Schliemannův s Boettcherem str. 142, 297.
- Třídění* doby kamenné vůbec s. 37, doby diluvialní str. 38, 43, doby neolithické str. 91, doby kovové str. 237, 328.
- Tur* pížmový str. 31, t. pravěký str. 33.
- Turkestannu* vlivy na kulturu evropskou str. 607.
- Uhry* str. XXXIX. Uhry v době diluvialní str. 56, v době neolithické str. 106, 118, 169, v době měděné str. 240, v době bronzové str. 339, v první době železné str. 468, 490, v době gothské str. 598, 600, v pozdní době slovanské str. 660.
- Umění* v době diluvialní str. 78, v době neolithické str. 200.
- Únětický* typ hrobů v Čechách str. 363.
- Ustrina* str. 179 (srv. i 109).
- Vače*, nálezy str. 453.
- Venetové* str. 434.
- Verroterie cloisonnée* s. 532, 593.
- Vikingové* str. 603.
- Viklany* str. 146.
- Villanova*, nálezy str. 419.
- Vlnovka* na keramice str. 641.
- Vozšky* bronzové str. 450, 462.
- Vývoj* organismů str. 14 a nsl.
- Zlato* str. 27.
- Zdašnice* esovitě str. 648.
- Zvěřena* v diluviu str. 28 a nsl., str. 72, její proměny str. 34, z. domácí str. 33, 71.
- Železo* str. 394, jeho rozšíření a dobývání str. 395.

OBSAH.

Strana

Ú v o d.

Co jest předhistorická archaeologie. — Poměr její k anthropologii a historii. — Její cena, důležitost a cíl. — Methoda. — Dějiny předhistorické archaeologie. — Nynější stav její, ústavy, společnosti, musea, časopisy archaeologické a hlavní obecná literatura IX

Díl I. Doba předkovová.

Kapitola I. Počátkové lidstva.

Otázka o původu člověka. — Geologický úvod o vrstvách kůry zemské. — Evropa v době třetihorní. — Spor o třetihorního člověka. — Mortilletův opičí člověk a člověk v theorii vývojové. — Kolébka lidstva 1

Kapitola II. Doba diluvialní nebo palaeolithická. Evropa v době čtvrtohorní. — Doba ledová a její fase. — Usazeniny z doby čtvrtohorní. — Zvěřena. — Třídění doby diluvialní dle zvěřeny a dle památek industrie lidské. — Třídění Mortilletovo. — Přehled evropských nalezišť památek doby diluvialní. — Obraz kultury evropského lidstva v této době. — Výpočty stáří lidstva a doby diluvialní 22

Kapitola III. Doba neolithická.

Otázka hiatu. — Třídění doby neolithické. — Bydliště: Sídliště pod širým nebem a dílny neolithické. — Obydlí jeskynní. — Hromady odpadkové. — Kulturní jámy, příbytky a hradíště neolithická. — Stavby kolové. — Stavby a hrady kamenné. — Města z doby neolithické. — Hroby a místa posvátná: Pomníky megalithické. — Hroby v prosté zemi. Skřínkové hroby polské a ruské kurhany. — Spalování mrtvých v neolithu. — Obraz kultury doby neolithické 86

Kapitola IV. Plemena evropská v době kamenné. Nejstarší plemena diluvialní. — Neanderthalský člověk a jeho tělesné vlastnosti. — Plemena doby neolithické. — Nejstarší kmenové evropští: Iberové, Liguři, Baskové atd. — Theorie o laponském praobyvatelstvu. — Arijové 205

Díl II. Doba kovová.

Kapitola V. Počátky kultury kovové.

Kovy a jejich důležitost ve vývoji kultury. — Systém tří period.

— Dánská rašeliniště. — Otázka doby měděné v Evropě . . . 223

Kapitola VI. Doba bronzová.

Bronz. — Různé theorie o původu bronzové kultury. — Kadluby

a hlavní druhy bronzových výrobků. — Bronzová doba v Orientu. — Schliemannovy nálezy v Malé Asii a v Řecku.

— Lelegové, Karové. — Itálie. Terramary. Italikové. — Francie, Švýcarsko, Británie a Hispánie. — Bronzová doba v Uhrách a

na severu Evropy. — Obchod s jantarem. — Země rakouské. — Čechy, Morava. Východní Německo. Polsko a Rusko. —

Závěr 247

Kapitola VII. Počátky doby železné.

Železo v starověku. — První pásma železné kultury v Evropě.

— Řecko a Řekové. — Itálie. Italikové, Etruskové, Venetové.

— Hallstatt a okruh kultury hallstattské. — Sever Evropy. —

Pole popelnicová a jejich příslušnost. — Rusko a Polsko.

Starožitnosti řecké a skythosarmatské v jižním Rusku . . . 394

Kapitola VIII. Rozkvět doby železné.

Nové vlivy od západu. — Gallové a Keltové. — La Tène a okruh

gallské kultury v střední Evropě. — Bojové v Čechách. —

Kus římské historie. — Římské provincie, kolonie a jejich kul-
tura. — Markomani v Čechách. — Vliv římské kultury na

sever Evropy 522

Kapitola IX. Konec doby předhistorické.

Pád říše římské. — Velké stěhování národů. — Germani a hroby

germanské. — Původ slohu gotského. — Vikingové. — Slo-
vané. — Nástin jejich kultury a zachovaných památek. —

Obchod arabský. — Příchod křesťanství 578

Kapitola X. Plemena evropská na konci doby předhistorické.

Rozvoj evropských kmenů — Typ lebek hrobů germanských.

Původní a nynější typ slovanský 690

Literární poznámky 703

Rejstřík 753

Opravy a dodatky.

Na str. XX. řádek 9. a 10. z dola čti *3 svazky (1778—1785)*.

Na str. XXXI. ř. 3. z dola čti *Orěšnickova*.

Na str. XXXIX. ř. 13. s hora čti *T. I—XI. 1893*.

Na str. XXXIX. ř. 7. z dola čti *I—III. 1888—93*.

Na str. 7. ř. 1. shora čti *pliocenu* místo *oligocenu*.

Na str. 32. ř. 3. z dola čti *60—71* místo *34—35*.

Na str. 95. ř. 4. s hora čti *Vosic* místo *Volovic*.

Na str. 96. ř. 10. z dola čti *měkkyšů* místo *ustřic*.

Na str. 102. ř. 2. z dola čti *callais* místo *callais*.

Na str. 107. čti *obr. 62. Neolitické nádoby z Výpustku*.

Na str. 121. ř. 6. a 7. s hora čti „*hlavně u vrchu Bzů, hradu Lopaty a vsi Stáhlavie*.“

Na str. 127. ř. 10. z dola čti *Sehestedt* místo *Schestedt*.

Na str. 172 obraz 106. omylem v tiskárně obrácen.

Na str. 217. ř. 17. s hora čti *Oise* místo *Vise*.

Na str. 299. ř. 15—19. s hora čti, *skládá se z 5 nádob, 3 diadémů, nákrčníků, 3 párů náramků . . . Při tom bylo několik nádob stříbrných a měděných, 6 plochých kusů stříbra a mnoho zbraní z bronzu*“

Na str. 360 u obr. 225 čti *pokladu křtěnského* místo *křtěnovského*.

Na str. 361. ř. 11. s hora mezi slova uherského a massivními vlož „*nález u Křtěnu blíž Loun s*“

Na str. 361. ř. 16. z dola čti *Cerekvice* místo *Cerkevce*.

Na str. 369. ř. 16. z dola čti u *Hradiště* místo *na hradišti*.

Na str. 602. doplň výčet pokladů gotského rázu bohatým pokladem nal. u *Michalkova* na Dněstru (v majetku hr. Dzieduszyckého).

Na str. 704. ř. 15. s hora čti *Londýn 1889* místo *L. 1891*.

Na str. 749. a 750. omylem byly změněny čísla poznámek. Místo pozn. 356 čti 358, místo 357 čti 356, a místo 358 čti 357.

Jelikož bylo spisovateli umožněno na konci tisku knihy navštívit musea a knihovny ruské, je přirozeno, že své znalosti o archaologii Ruska v mnohém doplnil a opravil. Tím se i stalo, že zejména literatura v rejstříku uvedená leckde se liší a doplňuje literaturu již před rokem v úvodu vytištěnou a prosíme, aby se v odchylkách těch za základ brala udání pozdější; tak zejména pro odstavec *země slovanské, Prusko a Kavkaz* na str. XXXVIII. viz v indexu pozn. 251, 291, 294, 337, 351 a 355.